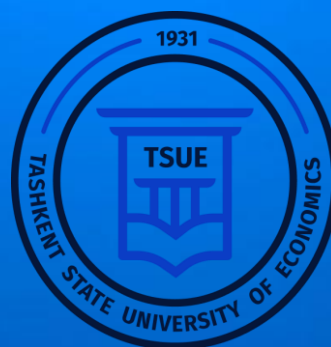

**TOSHKENT DAVLAT IQTISODIYOT UNIVERSITETI HUZURIDAGI
“O‘ZBEKISTON IQTISODIYOTINI RIVOJLANTIRISHNING ILMIY
ASOSLARI VA MUAMMOLARI” ILMIY-TADQIQOT MARKAZI**

**MILLIY IQTISODIYOTNI ISLOH QILISH VA
BARQAROR RIVOJLANTIRISH ISTIQBOLLARI**

**mavzusidagi
respublika ilmiy-amaliy konferensiyasi**

MATERIALLAR TO'PLAMI

2025-yil 10-oktyabr

**TOSHKENT DAVLAT IQTISODIYOT UNIVERSITETI HUZURIDAGI
“O‘ZBEKISTON IQTISODIYOTINI RIVOJLANTIRISHNING ILMIY
ASOSLARI VA MUAMMOLARI” ILMIY-TADQIQOT MARKAZI**

**MILLIY IQTISODIYOTNI ISLOH QILISH VA
BARQAROR RIVOJLANTIRISH ISTIQBOLLARI**

**mavzusidagi
respublika ilmiy-amaliy konferensiyasi**

MATERIALLAR TO‘PLAMI

2025-yil 10-oktyabr

Toshkent - 2025

"Milliy iqtisodiyotni isloh qilish va barqaror rivojlantirish istiqbollari" mavzusidagi xalqaro ilmiy-amaliy konferensiyasi materiallari to'plami. Toshkent davlat iqtisodiyot universiteti huzuridagi "O'zbekiston iqtisodiyotini rivojlantirishning ilmiy asoslari va muammolari" ilmiy-tadqiqot markazi. -T.: 2025. -645 b.

Ushbu to'plam "Milliy iqtisodiyotni isloh qilish va barqaror rivojlantirish istiqbollari" mavzusida bo'lib, unda Yangi O'zbekiston taraqqiyot strategiyasi doirasida milliy iqtisodiyotning barqaror rivojlanishini ta'minlashning ilmiy asoslari, iqtisodiy tizimning moliyaviy infratuzilmasini rivojlantirish, inson kapitalini takomillashtirish va aholi turmush darajasini oshirish va mintaqaviy rivojlanishning davlat iqtisodiy siyosati kabi mavzularga oid tadqiqot ishlari va ilmiy qarashlari aks ettirilgan materiallarning bayoni keltirilgan.

To'plamga oliy o'quv yurtlarida iqtisodiy muammolar bo'yicha ilmiy izlanishlar olib borayotgan professor-o'qituvchilar, doktorantlar, tadqiqotchilar, vazirlik, qo'mita va turli mulkchilik shaklidagi korxona va tashkilotlarning yetakchi mutaxassislari, magistr va talabalarning ilmiy izlanishlari natijalari kiritilgan.

Shuningdek, respublika ilmiy-amaliy konferensiya to'plamidagi materiallarning mazmuni, undagi statistik ma'lumotlar va keltirilgan me'yoriy-huquqiy hujjatlarning haqqoniyligi, tanqidiy fikr-mulohazalar va takliflarga muallifning o'zlari mas'uldirlar.

Mas'ul muharrir: i.f.d., prof. S.K. Xudoyqulov

Tahrir hay'ati:

i.f.d., prof. A.S. Usmanov

i.f.d., prof. A.M. Qodirov

i.f.d., dots. F.I. Isayev

Taqrizchilar:

PhD O'N. Abdulazizova

PhD S.R. Xolbayeva

PhD, dots. Sh.R. Xamdamov

Tashkiliy guruh a'zolari:

R.A. Xudaybergenova

M.S. Sultanova

M.M. Islomova

M.Sh. Sobirova

N.T. Pardaboyev

KIRISH

Global va mintaqaviy iqtisodiyotda ro'y berayotgan zamonaviy tahdid va o'zgarishlar O'zbekiston Respublikasi milliy iqtisodiyotini chuqur modernizatsiya qilish va barqaror rivojlantirish zaruratini kun tartibiga qo'ymoqda. Kuchayib borayotgan xalqaro raqobat, texnologik o'zgarishlar va mamlakatlarning o'zaro bog'liqligi sharoitida O'zbekiston iqtisodiy siyosatda kompleks ilmiy mulohaza va tizimli yondashuvlarni talab qiladigan bir qator jiddiy ichki va tashqi muammolarga duch kelmoqda.

Eng muhim global va milliy tahdidlar orasida quyidagilarni ajratib ko'rsatish mumkin:

- iqlim o'zgarishi va suv resurslari taqchilligi, ayniqsa, mamlakatning agrar hududlari uchun dolzarb;
- xalqaro tovar va energetika bozorlaridagi beqarorlik;
- savdo-iqtisodiy aloqalarga ta'sir ko'rsatuvchi geosiyosiy keskinlikning kuchayishi;
- demografik siljishlar va migratsiya oqimlarining kuchayishi;
- bir qator tarmoqlarda texnologik qoloqlik, ishlab chiqarishni raqamlashtirish va avtomatlashtirishning yetarli emasligi;
- hududlarning rivojlanish darajasidagi ijtimoiy tengsizlik va nomutanosibliklar;
- oziq-ovqat xavfsizligiga tahdidlar va barqaror agroishlab chiqarish tizimlariga o'tish zarurati.

Bunday sharoitda tarkibiy islohotlarni chuqurlashtirish, raqobatbardoshlikni oshirish, innovatsion transformatsiya va inson kapitalini rivojlantirish orqali O'zbekiston iqtisodiyotining barqarorligini ta'minlash alohida ahamiyat kasb etmoqda.

Toshkent davlat iqtisodiyot universiteti huzuridagi "O'zbekiston iqtisodiyotini rivojlantirishning ilmiy asoslari va muammolari" ilmiy-tadqiqot markazi tomonidan tashkil etilgan va o'tkazilayotgan "O'zbekiston milliy iqtisodiyotini isloh qilish va barqaror rivojlantirish istiqbollari" mavzuidagi ilmiy-amaliy konferensiya islohotlarning strategik yo'nalishlarini muhokama qilish va ijtimoiy-iqtisodiy rivojlanishning asosiy muammolarini tahlil qilish uchun nufuzli maydonga aylandi.

Konferensiya ishi quyidagi asosiy yo'nalishlarni qamrab oladi:

1-sho'ba "Milliy iqtisodiyotni barqaror rivojlantirishning ekologik-iqtisodiy muammolari" – "yashil" iqtisodiyotga o'tish, tabiatdan oqilona foydalanish va ekologik xavflarni minimallashtirish masalalarini muhokama qilish;

2-sho‘ba “Iqtisodiy tizimda moliyaviy infratuzilma faoliyatining samaradorligini oshirish” - moliyaviy sektorning holati va istiqbollarini tahlil qilish, raqamlashtirish, investitsiya muhitini rivojlantirish;

3- sho‘ba “Ichki va tashqi migratsiya va rasmiy bandlikni ta‘minlash” - migratsiya jarayonlari, bandlik muammolari va mehnat migrantlarining ijtimoiy moslashuviga ko‘maklashish yo‘llarini ko‘rib chiqish;

4- sho‘ba “Hududlarning ijtimoiy-iqtisodiy rivojlanish darajasini tenglashtirish chora-tadbirlari” - hududiy rivojlanish mexanizmlarini tadqiq etish, hududlararo nomutanosibliklarni bartaraf etish va joylarda institutsional muhitni mustahkamlash.

To‘plamda keltirilgan tezislar O‘zbekistonni barqaror rivojlantirishning dolzarb vazifalarini hal etishga qaratilgan zamonaviy ilmiy tadqiqotlar, amaliy yechimlar va tahliliy ishlanmalar natijalarini aks ettiradi. Materiallar olimlar, mutaxassislar, davlat xizmatchilari, ekspertlar va zamonaviy, raqobatbardosh va ijtimoiy yo‘naltirilgan milliy iqtisodiyotni barpo etishdan manfaatdor bo‘lgan barchaga mo‘ljallangan.

***“O‘zbekiston iqtisodiyotini rivojlantirishning ilmiy
asoslari va muammolari” ilmiy-tadqiqot markazi direktori
i.f.d., prof. Xudoyqulov Sadirdin Karimovich***

МУНДАРИЖА / СОДЕРЖАНИЕ / CONTENT

1-SHO'BA. MILLIY IQTISODIYOTNI BARQAROR RIVOJLANTIRISHNING EKOLOGIK-IQTISODIY MUAMMOLARI СЕКЦИЯ 1. ЭКОЛОГО-ЭКОНОМИЧЕСКИЕ ПРОБЛЕМЫ УСТОЙЧИВОГО РАЗВИТИЯ НАЦИОНАЛЬНОЙ ЭКОНОМИКИ SECTION 1. ECOLOGICAL AND ECONOMIC PROBLEMS OF SUSTAINABLE DEVELOPMENT OF THE NATIONAL ECONOMY

Қосимов М.С.	Марказий Осиёда сув хавфсизлиги ва миллий иқтисодиётни барқарор ривожлантириш асослари.....	12
Isakdjanova M.	Art tourism and the green economy: innovative pathways for sustainable development.....	16
Karimov M.U.	Analyzing Renewable Energy Industry of Uzbekistan.....	20
Khamdamov Sh.	Green energy transition directions in Uzbekistan	24
Nasirkhodjaeva D.S.	Environmental and Social Impacts of FDI in Uzbekistan: Evidence from FDI-CO ₂ Dynamics (2005–2020).....	27
Balbaa M.E.		
Ismailova N.		
Sodiqov J.E.	Foreign investment opportunities and challenges in the transition to a green economy in Central Asia.....	31
Yuldasheva M.T.	Improving tax policy to support the green economy in Uzbekistan.....	35
Abduxomidov I. M.	Milliy iqtisodiyotni barqaror rivojlantirishda ekologik-iqtisodiy muammolar va ularni hal etish yo'llari.....	38
Алиева С.С.	Влияние «зеленой» экономики на банковский сектор Узбекистана.....	41
Атақулов У.М.	Миллий иқтисодиётни барқарор ривожлантиришда “яшил” кўчмас мулкни солиққа тортишнинг ҳуқуқий асослари.....	46
Axmadjonova G.X.	Milliy iqtisodiyotni barqaror rivojlantirishda yashil moliya va qayta tiklanuvchi energiya loyihalarining ekologik-iqtisodiy ahamiyati.....	50
Berdiyev B.S.	O'zbekistonda milliy iqtisodiyotni barqaror rivojlantirishda ekologik-iqtisodiy muammolarni bartaraf etish yo'llari.....	53
Бутанова Д.Р.	Агро соҳада бандлик даражасини оширишнинг аҳамияти.....	57
Djumayeva M.A.	O'zbekiston iqtisodiyotida barqaror taraqqiyotning ekologik-iqtisodiy omillari: turizm kontekstida.....	60
Гербут Е.А.	Устойчивое развитие региона в условиях мир-системы.....	64
Isadjanov A.A.	Markaziy Osiyo: iqlim o'zgarishi va barqaror rivojlanish.....	67
Исломов М.М.	Внутренние источники инвестиций как основа долгосрочной макроэкономической устойчивости.....	71
Istamov B. B.	Iqlim o'zgarishi va iqtisodiyot: ekologik barqarorlikni ta'minlashning iqtisodiy usullari.....	74
Jabbarov K.Y.	Siklik tebranishlarni tartibga solishda fiskal vositalarni takomillashtirish	77
Mamatkulova N.M.	Xorijiy investitsiyalarning barqaror iqtisodiy o'sishni ta'minlashdagi o'rni.....	81
Mardiyeu B. S.	Tikuv-trikotaj korxonalarida ishlab chiqarish jarayonlarini optimallashtirish: muammolar va hal etish yo'llari.....	84
Matrizayeva D.Y.	Sanoat korxonalarida korporativ madaniyat va boshqaruv samaradorligi: barqaror rivojlanish omillari.....	87
Matyakubova A.A.	Milliy iqtisodiyotni barqaror rivojlantirishda mediafaoliyat sohasining marketing faoliyatini isloh qilish.....	90
Metyakubov A.D.	Sanoat iqtisodiyoti va barqaror rivojlanish: investitsion ta'minot va modernizatsiya jarayonlari (qurilish materiallari sanoati misolida).....	93
Муслимова Ф.	Экологические и экономические аспекты перехода к возобновляемым источникам энергии в Узбекистане как фактор устойчивого развития национальной экономики.....	97

**“MILLIY IQTISODIYOTNI ISLOH QILISH VA BARQAROR RIVOJLANTIRISH ISTIQBOLLARI”
mavzusida respublika ilmiy-amaliy konferensiyasi**

Нигматуллаева Г. Н.	Эколого-экономические эффекты развития возобновляемых источников энергии в системе устойчивого развития национальной экономики Узбекистана	100
Norov A.R.	O'zbekiston tijorat banklari kreditlash amaliyotidagi ekologik-iqtisodiy muammolar va ularni bartaraf etish yo'llari.....	103
Nosirov S. N.	O'zbekiston iqtisodiyotining barqaror o'sishini ta'minlashda raqamlashtirishning muhim omil sifatidagi roli	106
Otaxonova D.M.	Milliy iqtisodiyotni barqaror rivojlantirishda savdo korxonalarining marketing strategiyasini shakllantirish.....	110
Raxmonova F.M.	Milliy iqtisodiyotni barqaror rivojlantirishda sanoat sohasining marketing strategiyasini shakllantirish mexanizmlari.....	114
Ro'ziyev B.A.	O'zbekiston cho'l hududlarida safari turizmning iqtisodiy mohiyati va funksional roli.....	118
Саттарова Б. III.	Роль рекуперации тепла от майнинга в эффективности использования энергоресурсов национальной экономики Узбекистана	122
Sobirov A.Sh.	Barqaror rivojlanish maqsadlariga erishishda milliy iqtisodiy siyosatlarini integratsiyalashgan loyihalash yondashuvi: Misr misolida.....	127
Сулейманова III. А.	Формирование устойчивой текстильной экосистемы посредством цифровой трансформации.....	130
Suleymanova Sh.A, G'ulomova U.I.	Yashil iqtisodiyot konsepsiyasi va uning O'zbekistondagi istiqbollari.....	133
Tolipov M. Sh.	Xalqaro boshqaruv tizimida yashil texnologiyalarning strategik ahamiyati.....	136
Воронин С.А., Мусабеков Дж.Х.	Пути усиления влияния хозяйственного механизма на развитие реального сектора экономики	140
Xalikchayeva S.I.	Milliy iqtisodiyotni barqaror rivojlantirishda soliq bazasini aniqlash metodologiyasining ahamiyati va tamoyillari	144
Xasanova N.A.	Ekologik turizmni rivojlantirish orqali milliy iqtisodiyotda barqarorlikni ta'minlash yo'llari.....	147
Xolbozorov H.N.	Tijorat banklari kredit portfelida garov diversifikatsiyasini takomillashtirishning milliy iqtisodiyotni barqaror rivojlantirishdagi ekologik-iqtisodiy ahamiyati.....	150
Yusupov K.B.	Qishloq xo'jaligida iqlim o'zgarishi sharoitida ekologik xavfsizlikni ta'minlash	154
2-SHO'BA. IQTISODIY TIZIMDA MOLIYA INFRATUZILMASI FAOLİYATI SAMARADORLIGINI OSHIRISH СЕКЦИЯ 2. ПОВЫШЕНИЕ ЭФФЕКТИВНОСТИ ФУНКЦИОНИРОВАНИЯ ФИНАНСОВОЙ ИНФРАСТРУКТУРЫ В ЭКОНОМИЧЕСКОЙ СИСТЕМЕ SECTION 2. INCREASING THE EFFICIENCY OF FUNCTIONING OF THE FINANCIAL INFRASTRUCTURE IN THE ECONOMIC SYSTEM		
Muhammad E.B	Governance, Corporate Responsibility, and the Developmental Quality of FDI in	
Abdurashidova M.S	Uzbekistan (2005–2020).....	159
Smaliakova O.	Business risk factors and crucial changes markers	164
Yovkochev Sh	Prospects for Enhancing Uzbekistan's Cooperation with International Financial Institutions.....	167
Ibragimov G.G.	Macroeconomic Impact of Foreign Direct Investment in Developing Economies.....	171
Rustamov J.R.	Non-performing loans in the commercial banks in Uzbekistan.....	174
Saydirasulov L.A.	Islamic finance in new uzbekistan: challenges and opportunities	178
Raimberdiev S	Integrating models of digital transformation in the banking sector into the operations of commercial banks.....	181
Abdullaeva A.M.	Specific aspects and comparative analysis of traditional and islamic mortgage	184
Kurbonov A.S.	Business intelligence for risk management and financial decision-making in commercial banks.....	189
Титова Е.А.	Использование в бухгалтерском учете инструментов резервирования для развития учетного обеспечения в вузах.....	193

“MILLIY IQTISODIYOTNI ISLOH QILISH VA BARQAROR RIVOJLANTIRISH ISTIQBOLLARI”
mavzusida respublika ilmiy-amaliy konferensiyasi

Абдулазизова Ў.Н.	Динамика некоторых денежно-кредитных показателей финансовой системы Узбекистана.....	197
Арзуманян С.Ю.	Цифровые технологии в повышении инклюзивности банковских услуг.....	201
Мирзаева М.Г.	Пути снижения кредитных рисков и оптимизации проблемных кредитов в коммерческих банках.....	204
Мирзарахманов Ф.С.	Регулятивные основы и перспективы развития организации электронных торгов объектами недвижимости и правами на них.....	210
Абдуллаев Р.В.	Капитал бозори муаммоларини тадқиқ этишда «behaviour» - хулқ-атвориий ёндашувлар.....	213
Abdulazizova N.B.	Barqaror iqtisodiy rivojlanishda pensiya tizimining transformatsiyasi.....	215
Aktamov A.A.	O'zbekiston davlat budjeti tushumlarini oshirishda bojxona-soliq infratuzilmasi faoliyati samaradorligini takomillashtirish yo'llari.....	220
Axmedov L.M.	Aksiyadorlik jamiyatlarida o'z kapitali hisobini yuritish amaliyotini xalqaro moliyaviy hisobot standartlari asosida takomillashtirish yo'nalishlari.....	223
Abduraxmonov A.S.	“Yashil” moliyalashtirish tizimini shakllantirishning o'ziga xos xususiyatlari.....	227
Aripov J.A.	Moliya tizimida raqamlashtirish jarayonlarini tahlil qilishda qo'llaniladigan asosiy nazariy modellar.....	231
Abduraxmonov A.A.	Korxona faoliyatining moliyaviy va iqtisodiy samaradorligini baholash.....	234
Alimjanova D.S.	Banklar rentabelligi va samaradorligini oshirishning iqtisodiyotdagi o'rni va ahamiyati	238
Akishova Sh.D.	Moliyaviy salohiyatni oshirishda xorijiy investitsiyalarni jalb qilishni takomillashtirish	241
Axmedova O'M. Berdaliyeva M.Z.	Moliyaviy inkluziyani ta'minlashda islom mikromoliyasining o'rni: pokistonning akhuwat modeli.....	245
Djalilov G'Q.	Tijorat banklarining aktivlari rentabelligini banklar moliyaviy barqarorligini ta'minlashdagi roli.....	248
Боронов Б.Ф. Мустафоев А.Ф.	Нодавлат таълим ташкилотлари бухгалтерия ҳисобида умумхизмат кўрсатиш харажатларини тан олиш ва юритишнинг долзарб масалалари....	251
Berdaliyeva M.Z. Axmedova O'M.	Uy-joy qurilishi va xaridini moliyalashtirishda istisno' shartnomasidan foydalanish istiqbollari.....	255
Baxronova Sh.B.	Dinamik moliyaviy monitoring tizimidan innovatsion loyihalarni moliyalashtirilishda foydalanish yo'nalishlari.....	259
Ergasheva M.A.	Yashirin iqtisodiyotga qarshi kurashda fiskal boshqaruvning innovatsion mexanizmlari va xalqaro tajribasi.....	262
Gapurov A	Zamonaviy iqtisodiy nazariyalar asosida kichik biznesni kreditlash mexanizmlarini takomillashtirish.....	266
Irgashev A.A.	Korxona investitsion faoliyatini rivojlantirishda moliyaviy barqarorlik konsepsiyasining o'rni.....	269
Ismatullayeva Sh.N.	Bojxona xizmatlarining iqtisodiy tizimdagi funksiyalari va ularning tadbirkorlikka ta'siri.....	272
Jurayeva S.Z.	Sun'iy intellekt va raqamli bank xizmatlarini bank-moliya sohasida qo'llanilishi zaruriyati va ahamiyati.....	276
Isroilov S.	Davlat byudjeti va soliqlar orqali iqtisodiy barqarorlikni ta'minlash masalalari.....	279
Каримов Б.В.	Инфратузилмани ривожлантириш орқали миллий рақобатбардошликни ошириш йўллари.....	283
Караев М.Ю.	Акцияларнинг бозор қийматини аниқлаш усулларининг қўлланилиши	287
Maxmasobirova N.U.	Barqaror investitsiyalarning mohiyati va bugungi kundagi ahamiyati.....	290
Mamatkulov S.R.	Soliq ma'murchiligini rivojlantirish orqali chakana savdo sohasida yashirin aylanmani qisqartirish yo'llari.....	293
Maxmudov S.B.	Zamonaviy logistika tizimidagi korporativ tuzilmalar moliyalashtirish jarayonini optimallashtirish strategiyalari	297
Muradova R.A.	Raqamli iqtisodiyot sharoitida bank xizmatlarining evolyutsiyasi.....	299

**“MILLIY IQTISODIYOTNI ISLOH QILISH VA BARQAROR RIVOJLANTIRISH ISTIQBOLLARI”
mavzusida respublika ilmiy-amaliy konferensiyasi**

Musakulova S.F.	Bank-moliya tizimida innovatsion texnologiyalarni joriy etish samaradorligi.....	303
Meyliqulov Sh.X.	Respublikamizda raqamli bank texnologiyalarini takomillashtirish yo'nalishlari.....	307
Norova N.N.	Chakana bank xizmatlari orqali bank daromadlarini shakllantirish va moliya infratuzilmasi samaradorligini oshirish.....	312
Narzullayeva X.A.	O'zbekistonda investitsiya muhitining jozibadorligini oshirish masalalari.....	315
Насимов Ф.С.	Ўзбекистонда молия инфратузилмасининг самарадорлигини оширишда ички аудитнинг таъсири	319
Omonova Sh.I.	Fiskal siyosatni takomillashtirishda raqamli texnologiyalarning ahamiyati.....	321
Quliyev B.M.	Raqamli iqtisodiyot rivojlanishi kontentida innovatsion moliyaviy infrasturuktura.....	325
Қаюмов И.И.	Тадбиркорлик субъектларининг барқарорлик рейтинги: тизим, натижалар ва такомиллаштириш йўллари	328
Raxmonov B.B.	Oliy ta'lim muassasalarida moliyaviy barqarorlikni ta'minlash yo'nalishlari.....	332
Ruzibayeva N.X.	Moliyaviy xizmatlarning innovatsion transformatsiyasi.....	325
Saidov F.F.	Sug'urta bozorida raqamli texnologiyalarni joriy etish orqali moliya infratuzilmasi samaradorligini oshirish.....	338
Rizayev M.X.	Oziq-ovqat importi jarayonlarini takomillashtirish orqali budjet tushumlarini ko'paytirishda moliya infratuzilmasi samaradorligini oshirish yo'llari.....	342
Sattoriy F.A.	Davlat qarzini boshqarish mexanizmlarini takomillashtirishning nazariy va amaliy asoslari.....	345
Sindarov F.K.	Fond birjasida bank aksiyalaridan monte-karlo simulatsiya usuli asosida investitsiya portfelini shakllantirish.....	349
Salohiddinov J.U.	Moliya infratuzilma samaradorligini oshirishda investitsiya oqimlarining o'rni...	353
Soatov F.K.	Banklar faoliyatida samaradorlikni baholashda ftp tizimidan foydalanish.....	356
Sobirova M.Sh.	Tashqi savdo va uning iqtisodiy o'sishga ta'siri.....	361
Tilabov N.T.	Raqamli transformatsiya sharoitida moliya infratuzilmasi samaradorligini oshirishning innovatsion yondashuvlari.....	364
Toirova N.M.	Turizmدا fintech to'lov tizimlari integratsiyasining afzalliklari.....	367
Тойиров Ш.З.	Аҳолининг ўртача умр кўриш ёши ўсиши шaroитида кексалар ижтимоий таъминоти барқарорлигини таъминлашда молия инфратузилмаси самарадорлиги.....	371
Toshpo'latov M.S.	O'zbekistonda biznes moliyasi metodologik asoslari.....	375
Umarova M.B.	O'zbekistonda banklarni transformatsiyalash jarayonida zamonaviy infratuzilmalardan foydalanish samaradorligini oshirish yo'llari.....	378
Uzakov U.A.	Moliyaviy infratuzilma samaradorligini oshirishda raqamli texnologiyalarning o'rni.....	382
Umarova I.S.	Milliy iqtisodiyotda kichik biznesni moliyalashtirish mexanizmlarini takomillashtirishning nazariy va amaliy asoslari.....	385
Xamidova M.A.	Raqamli to'lov tizimlari samaradorligini oshirish iqtisodiy tizim infratuzilmasi O'zbekiston misolida.....	388
Xoldorov S.U.	Iqtisodiy noaniqlik sharoitida tijorat banklari likvidlik va kredit risklarining bank samaradorligiga ta'sirini baholash.....	392
Xudaybergenova R.A.	Milliy iqtisodiyotni barqaror rivojlantirishda soliq siyosatining ahamiyati.....	396
Худойназаров Ф.	Исломий молиялаштириш тамойиллари ва уларнинг аҳолининг камбағал қатламларига таъсири.....	398
Xalbekov O.X.	Korporativ moliyaviy samaradorlikni oshirishda raqamli moliya texnologiyalaridan foydalanishning ustuvor mexanizmlari.....	402
Yadiyarova Sh.	Yashil iqtisodiyot tamoillari va barqaror rivojlanish istiqbollari.....	406
Юсупов С.Ш.	Инновацион-инвестицион ривожланишда стратегик бошқаришнинг илмий асослари.....	410
Тўхтаев З.Э	Миллий иqtisodiy salohiyatni oshirishda xorijiy investitsiyalarni jalb qilishning nazariy va amaliy asoslari.....	414

3-SHO'BA. ICHKI VA TASHQI MIGRATSIYA VA RASMIY BANDLIKNI TA'MINLASH
СЕКЦИЯ 3. ВНУТРЕННЯЯ И ВНЕШНЯЯ МИГРАЦИЯ И ОБЕСПЕЧЕНИЕ ЛЕГАЛЬНОЙ ЗАНЯТОСТИ
SECTION 3. INTERNAL AND EXTERNAL MIGRATION AND ENSURING LEGAL EMPLOYMENT

Усманов А.С.	Концепция развития человеческого капитала.....	419
Kholbaeva S.R.	The impact of human capital losses on the country's economic development.....	421
Амирджанова С.С.	Воздействие трудовой миграции в повышении уровня занятости в Узбекистане.....	423
Разакова Б. С.	Миграция и образование: глобальные вызовы и перспективы устойчивого развития.....	427
Хасанова Н. А.	Сокращение экономического неравенства путем развития региональных туристических ресурсов.....	430
Асқарова М.И.	Ёшлар меҳнат бозорини бошқарувчи ташкилотларнинг муҳимлиги ва хусусиятлари.....	435
Eshqulova N. N.	O'zbekiston iqtisodiyotida import oqimlarining bandlik va makroiqtisodiy barqarorlikka ta'siri.....	438
Islomov B.B.	Iqtisodiyotda mehnat bozori va uning iqtisodiyotdagi o'rni.....	444
Ismoilova X. J.	Nostalgiya turizmining iqtisodiy barqarorlikka qo'shgan hissasi.....	447
Isroilov I. K.	O'zbekistonda ichki va tashqi migratsiya sharoitida rasmiy bandlikni ta'minlashning iqtisodiy va institutsional mexanizmlari.....	451
Qurbonov S.P.	Zaif bandlik va uning unumli bandlik sari transformatsion jarayonlari.....	454
Umarova G. T.	Aholi bandligini oshirishda mehnat migratsiyasining ahamiyati.....	459
Хувайдуллаева И. Х.	Меҳнат бозорида миграция ва унинг афзалликлари ҳамда камчиликлари.....	461

4-SHO'BA. HUDUDLARNING IJTIMOY-IQTISODIY RIVOJLANISH DARAJASINI
ТЕНГЛАСHTIRISH CHORA-TADBIRLARI
СЕКЦИЯ 4. МЕРЫ ПО ВЫРАВНИВАНИЮ УРОВНЯ СОЦИАЛЬНО-ЭКОНОМИЧЕСКОГО
РАЗВИТИЯ РЕГИОНОВ

SECTION 4. MEASURES TO EQUALIZE THE LEVEL OF SOCIO-ECONOMIC DEVELOPMENT OF REGIONS

Qodirov A. M.	Hududlar rivojlanishining yangi ijtimoiy-iqtisodiy modeliga konseptual yondashuvlar.....	465
Burxonov S. N.	Sustainability of regional economy through the development of green investments in industrial enterprises.....	468
Djalilova Sh. I.	The influence of small business subjects' activities on enhancing living standards in Uzbekistan.....	473
Tuychiev E. K.	Tourism determinants in Central Asia: an analytical study.....	476
Абдуллаева З. И.	Роль социальных технологий в повышении качества обслуживания в сфере услуг.....	478
Ким Д. И., Гозиев Р. Ч.	Актуальные задачи региональной науки в сфере развития экономики регионов.....	483
Ливанова К. А.	Теория и практика стратегического менеджмента в выравнивании социально-экономического развития регионов.....	486
Мавланова У. Б.	Человеческий капитал и региональная сбалансированность: стратегические ориентиры устойчивого развития	491
Назметдинова И.Ш.	Зарубежный опыт регулирования регионального развития	494
Нурматова С. Ш.	Въездной туризм как фактор социально-экономического развития.....	498
Султанова М. С.	Роль инновации в выравнивании социально-экономического развития регионов Узбекистана.....	501
Шарипова Г. У.	Диагностика и прогнозирование диспропорций в региональном развитии Узбекистана.....	505

**“MILLIY IQTISODIYOTNI ISLOH QILISH VA BARQAROR RIVOJLANTIRISH ISTIQBOLLARI”
mavzusida respublika ilmiy-amaliy konferensiyasi**

Усманов Б. Ш.	Роль муниципальной собственности в обеспечении сбалансированного развития регионов.....	509
Абдиев М. М.	Ресурс солиқлари ёрдамида ҳудудларнинг ижтимоий-иқтисодий ривожланиш даражасини тенглаштириш.....	513
Abdurahmanov Sh. A.	Hududlarning ijtimoiy-iqtisodiy barqarorligini ta'minlashda turizm sohasining roli.....	517
Anvarxonov A. J.	Barqaror rivojlanish maqsadlariga erishishda hududiy ixtiyoriy mahalliy sharhlarning ahamiyati.....	520
Arifjonov G. T.	Ziyorat turizmining jahon markazlari va o'zbekistonda ziyorat turizmi rivojlanishining zamonaviy holati.....	523
Ayubov R. R., Raxmonov A. A.	Qishloq joylarida aholining xizmat turlaridan foydalanish darajasi: Toshkent viloyati misolida.....	526
Buriyev Sh. A	Hududlar iqtisodiyotida xizmat ko'rsatish sohasini rivojlantirish omillari.....	530
Dadenova G. K.	Hududlar ijtimoiy-iqtisodiy rivojlanish darajasini tenglashtirishda tijorat banklari kreditlash amaliyotida raqamli texnologiyalardan foydalanishning afzalliklari.....	533
Давранов О. А.	Минтақавий ривожланиш назариялари.....	537
Fazliddinova Z. A.	Hududiy rivojlanishni prognozlash metodologiyasi va gat texnologiyalari integratsiyasi.....	540
Ismatova S. A.	Toshkent viloyatining ijtimoiy va iqtisodiy rivojlanishdagi holati.....	544
Isroilova M. R.	Real sektorni davlat tomonidan tartibga solishning hududiy ijtimoiy-iqtisodiy rivojlanishga ta'siri.....	546
Jahongirov K.	Hududiy barqarorlikni ta'minlashda ta'lim turizmining roli va istiqbollari.....	550
Jiyanov U. P.	Hududlarda turizm xizmatlar bozorini raqamli texnologiyalar yordamida rivojlantirish.....	554
Jumaniyazov N. O.	Hududlarda sanoat tarkibiy o'zgarishlari orqali ijtimoiy-iqtisodiy rivojlanish darajasini tenglashtirish yo'nalishlari (Xorazm viloyati misolida).....	559
Кодирова М. И., Юсупов С. Ш.	Мамлакатимизда экотуризмни ривожлантиришда туристик маҳсулотларни ҳаракатлантириш усуллари.....	562
Mamurov S. I.	O'zbekistonda turizm sohasida axborotlardan foydalanishning o'ziga xos xususiyatlari.....	565
Ma'murov B.	Hududiy barqaror rivojlanishning metodologik yondashuvlari va innovatsion boshqaruv konsepsiyalari.....	569
Максумов А. Н.	Туризм соҳасида ҳудудий ривожланишга таъсир этувчи асосий омилларни баҳолаш (Фарғона водийси мисолида).....	572
Mansurov Z. M.	Hududlarning ijtimoiy-iqtisodiy rivojlanish darajasini tenglashtirishda bozor konsratsiyasini baholash usuli sifatida herfindahl-hirschman indeksi.....	577
Mangliyev B. T.	O'zbekistonda ta'lim menejmenti: islohotlar, muammolar va istiqbollar.....	581
Махкамова Ш. Ю., Бекназарова Ш. Ш.	Ўзбекистонда аҳоли даромадлари ҳудудлараро ижтимоий табақалашуви рейтинглари.....	584
Mahkamova Sh. Y.	O'zbekiston hududlarida ijtimoiy xarajatlar samaradorligini DEA - usul orqali baholash.....	588
Musayeva S. A.	O'zbekistonda biznes tadbirlarini tashkil etish va mice turizmining rivojlanish tendensiyalari.....	592
Numanova M. L.	Hududlar rivojlanishini tenglashtirish hamda barqaror iqtisodiy o'sishni ta'minlashda integratsion jarayonlarning o'rni.....	595
Olimov M. K.	Sanoat ishlab chiqarishi korxonalarini diversifikatsiyalash asosida hududlarni ijtimoiy-iqtisodiy rivojlantirishning o'ziga xos xususiyatlari.....	598
Qayumov S. A.	Hududlarda kambag'allik va kam ta'minlanganlikni aniqlash mezonlari va uni kamaytirish mexanizmlari tahlili.....	603
Raxmonov Sh. Sh.	Hududlarning ijtimoiy-iqtisodiy rivojlanishida barqaror turizmning roli.....	606
Ro'zmetov K. I.	Milliy iqtisodiyotda ijtimoiy sohani barqaror rivojlantirish ko'rsatkichlari samaradorligini baholash imkoniyatlari.....	610

**“MILLIY IQTISODIYOTNI ISLOH QILISH VA BARQAROR RIVOJLANTIRISH ISTIQBOLLARI”
mavzusida respublika ilmiy-amaliy konferensiyasi**

Soxibova M. X.	Hududlarning ijtimoiy-iqtisodiy rivojlanishida ziyorat turizmi resurslaridan samarali foydalanish mexanizmlari.....	613
Tilovmurodov D. F	Hududlarning ijtimoiy-iqtisodiy rivojlanishini ta'minlashda sarguzasht turizmi xizmatlaridan foydalanishning nazariy asoslari	617
Vayskulov R. A.	Hududlar iqtisodiyotini rivojlantirishda transformatsion jarayonlarning zaruriyati.....	621
Xalilov S. Sh.	Hududlar turizm sektori raqobat stunliklarini rivojlantirishning targeting konsepsiyasi.....	624
Хомидов Х. А.	Бизнес соҳасида логистик хизматлардан фойдаланиш амалиётини бошқаришни такомиллаштириш.....	627
Yuldashev E. I., Yuldasheva N. T.	Ekspart hajmini oshirish orqali hududlar iqtisodiy rivojlanishini barqarorlashtirish.....	638
Yuldashev E. I., Yuldasheva N. T.	Hududlarning ijtimoiy-iqtisodiy rivojlanishda “O'zkiyosanoat” AJning tutgan o'rni.....	634
Zoirov G. T.	Hududiy iqtisodiy rivojlanishda ijtimoiy salohiyatning boshqaruv roli.....	639
Xayitova F.B. Fozilova Sh	O'zbekistonning tashqi iqtisodiy aloqalarini mustahkamlash.....	642

I SHO'BA
MILLIY IQTISODIYOTNI BARQAROR RIVOJLANTIRISHNING
EKOLOGIK-IQTISODIY MUAMMOLARI

МАРКАЗИЙ ОСИЁДА СУВ ХАВФСИЗЛИГИ ВА МИЛЛИЙ ИҚТИСОДИЁТНИ
БАРҚАРОР РИВОЖЛАНТИРИШ АСОСЛАРИ

Қосимов Махаматжон Сулайманович,
“Макроиқтисодий сиёсат ва прогнозлаш” кафедраси.
ТДИУ, и.ф.н., проф в.б.

Дунёнинг барча қитъаларида ичимлик сув танқислиги ва у билан боғлиқ муаммолар мамлакатларнинг озиқ-оват хавсизлигига ва уларнинг иқтисодларини барқарор ривожланишига ҳатарлар туғдирмоқда. Марказий Осиё, хусусан Ўзбекистон жаҳоннинг энг сув танқис худудларидан бири ҳисобланади. ФАО ва нуфузли халқаро ташкилотларнинг маълумотларига кўра Ўзбекистонда сув танқислиги коэффиценти 178 тенг. Бу дегани сув сарфи сувнинг тикланишига нисбатан 78% кўп демакдир. [1]. Бундан ташқари Марказий Осиёда иқлим ўзгаришларининг салбий оқибатларининг таъсири тезроқ ва кучлироқ кечаётгани маълум. Хусусан, Ўзбекистонда глобал исиш жараёни бутун дунёга нисбатан 2 баробар тезроқ исиб бормоқда. Мос равишда сувга бўлган талаб глобал исиш билан боғлиқ ҳолда ортиб бормоқда. Бундан ташқари Ўзбекистон, Афғонистон ва Туркманистонда аҳолининг табиий ўсиши бошқа минтақаларга нисбатан юқори бўлиб, сувга аҳолининг талаби мутассил ошиб бормоқда. Шаҳарлаштириш ва саноатлаштиришни ривожланиши билан ичимлик сувга бўлган талаб янада ортиб, ўта долзарб муаммога айланмоқда.

Совет даврида қурилган Марказий Осиёдаги каналлар йиллар давомида Амударёдан сув олишлари натижасида Орол денгизининг глобал экологик муаммоси келиб чиққани маълум. Бундан ташқари Марказий Осиёда сувдан фойдаланиш самарадорлиги дунёнинг кўплаб мамлакатларидан паст.

1-жадвал

Мамлакатлар бўйича сувдан самарали фойдаланиш
кўрсаткичлари (2023 йил)

Мамлакатлар	Ирригация самарадорлиги (%)	Сув самарадорлиги (АҚШ доллари/ m ³)	Хосил (kg/m ³)
Қозоғистон	42	0.18	0.82
Қирғизстон	45	0.15	0.78
Тожикистон	38	0.12	0.71
Туркманистон	35	0.09	0.65
Ўзбекистон	48	0.21	0.89
Дунё бўйича ўртача	62	0.45	1.65

Манба: FAO AQUASTAT (2023), World Bank (2023), Миллий статистика ҳисоботлари

Эндиликда дунёнинг энг сув танқис худудларидан бири – Марказий Осиёда Афғонистон муваффат ҳукумати томонидан халқаро экспертизадан ўтмаган Қўштепа каналини қурилмоқда.

Қўштепа каналининг узунлиги 287 километр, чуқурлиги 8,5 метр, ўртача эни 100 метр ва 1,2 миллион гектардан ортиқроқ қишлоқ хўжалиги ерларини суғоришга мўлжалланган. Канални қуриб ишга туширилиши натижасида 200 мингдан ортиқ иш жойлари яратиш кўзда тутилган. Канални қурилиши олти йилдан ошиқ даврни ўз ичига олади. Лекин канални иккинчи ва учунчи тизимлари қуриш яна кўп йилларни ўз ичига олади. Канал Афғонистон тарихидаги энг йирик лойиҳадир.[2]

Канал лойиҳасининг тарихи Совет даврининг 1970 йилларига бориб тақалади ва у Совет Иттифоқи ёрдамида қурилиши назарда тутилган эди. Совет даврида қурилган “Қорқум” канали ва қурилаётган “Қўштепа” каналлари Амударё сувини катта қисмини олишини харитадан кўриш мумкин (1-расм). “Қўштепа канали” дарёнинг энг тепа қисмидан бошланади ва юқори оқимдан канал барқарор сув олиш имкониятига эга. Бу эса қуйи оқимлардаги каналларга сув келишини чеклайди. Асосийси, “Қўштепа канали”нинг қурилиши замонавий сув иншоотлари ва гидротехник технологияларга асосланган деб айтиб бўлмайди.

1-Расм. Амударё ва унинг сувини олувчи каналлар [2] 15 б.

Канал Афғонистоннинг муваққат ҳукумати томонидан, халқаро ташкилотларнинг иштирокисиз, бетонлаштирилмаган ҳолда қурилмоқда. Бу эса сувнинг қумлоқ тупроққа сизиб кетишига ва экологик муаммоларни юзага келишига олиб келади. Экологик муаммолар Марказий Осиёнинг қуйи Амударё ҳудудларида, хусусан Ўзбекистон ҳудудларида яққол ўзини намоён бўлади.

“Қўштепа канали” 2019 йилда АҚШнинг USAID халқаро ташкилоти томонидан ишлаб чиқилган техник иқтисодий асосномаси кўра 1,2 миллион гектар майдонни суғориши ва бунинг учун Амударёдан 13,02 миллиард куб метр сув олиши керак.

Ўзбекистон учун асосий ва салбий оқибатларидан бири келгусида Амударёдан Орол денгизига сув деярли бормайди. Орол денгизининг қуриши билан боғлиқ салбий оқибатлар янада кўпаяди. Сув танқислиги янада кучаяди ва ҳудудда даромадларнинг камайишига ва чўлланишнинг кучайишига олиб келади.

Хозирда Амударё сувидан 23 млрд. куб метр сувни Ўзбекистон ва 21 млрд. куб метрини Туркманистон истеъмол қилади. Сувнинг 85 фоизидан ортиғини бу икки республикалар қишлоқ хўжалигини суғориш учун ишлатилади. “Қўштепа канали”нинг ишга тушиши билан қуйи Амударё ҳудудларида айниқса, Қорақалпоқстон, Хорзм, Бухоро вилоятларида сув танқислиги кескинлашади ва аҳолининг миграциясига олиб келади.

Сув танқислиги билан боғлиқ оқибатларга жумладан қуйидагилар киради:

1. Амударёда сув сатҳини камайиши ва натижада каналлардаги амалдаги насосларнинг қувурлари сувга етиб бормайди, насосларни қайта қуриш учун инвестиция харажатлари кўпаяди.

2. Сув танқис ҳудудларда сув таъминотига ва сувни бошқаришга қаратилган инвестиция лойиҳалари устивор даражага кўтарилади.

3. Сув танқислиги ошиши билан экинларни сувсизликка чидамли турларига ўтиш тезлашади.

4. Чўлланишни олдини олиш учун Марказий Осиё кўламида комплекс эколойиҳаларни халқаро ташкилотлар билан бирга амалга ошириш ўта муҳим бўлади, чунки бир мамлакат миқёсида чўлланишни олдини олиш мумкин бўлмайди.

5. Сув танқислиги аввало қишлоқ хўжалигида, қишлоқ иқтисодиётида даромадларнинг камайишига олиб келади, ҳудудлар иқтисодиётининг барқарорлигига хатарлар кўпаяди, аҳолининг миграцияси, турмуш даражасининг пасайиши каби кўплаб муаммолар юзага келади.

6. Ўзбекистон Республикасининг Президенти “Қўштепа канали”нинг қурилиши борасида Ўзбекистонда сув танқислиги келиб чиқиши ва унинг оқибатлари буйича муносибат билдирган. Афғонистоннинг муваққат ҳукуматини Марказий Осиё мунозараларга жалб этишни таклиф этган. Афғонистон муваққат ҳукумати эса уларни фаолиятларини чекловчи ҳеч

қандай ҳуқуқий асослар йўқлигини билдирди [3]. Демак аввало ички имкониятларни сафарбар қилиш зарур.

Ўзбекистонда сув танқислиги билан боғлиқ муаммоларга тизимли ёндашиб, амалий ҳаракатлар олиб бориш учун қуйидагилар тавсиялар этилмоқда:

1. Барча тароқларда сув тежамкор технологияларни кенг жорий этиш ва сув самарадорлигини кескин ошириш учун инвестиция харажатларини ошириш, сув самарадорлиги методологиясини такомиллаштириш ва янги кўрсаткичлар тизимини амалда қўллаш (мисол учун бир куб метрдан ялпи ички маҳсулотни кўпроқ ишлаб чиқариш).

2. Сувни бошқариш тизимини модернизация қилиш, хусусан мамлакатдаги барча мавжуд сув ресурсларини ҳисобини олиш, кадастрлаш ва сувни бошқаришни рақамлаштириш.

3. Сув танқис ҳудудларни келгусида барқарор ривожланишини прогноз қилиш, уларда сув танқислигига бардошли экин навлари экишни босқичма-босқич ўтказишни рағбатлантириш.

4. Сувни тозалаб (айниқса саноат ва уй-жой коммунал хўжалигида), қайта ишлатиш тизими инвестиция ресурслари ажратишни кенгайтириш.

5. Сувдан самарали фойдаланиш ва бошқариш тизимида халқаро илғор ва инновацион ечимлардан (Австралия, Исроил) кенг фойдаланиш.

6. Марказий Осиё мамлакатлари билан сув ва ундан самарали фойдаланиш борасида ҳамкорликни кенгайтириш, техноген ва сувнинг ифлосланиши бўйича маълумотларни тезлик билан алмашиш ва хабардор қилиш тизими самарадорлигини ошириш [5].

7. Халқаро экология ва сув ресурслари муаммолари билан шуғулланувчи марказлар[5], халқаро молия институтлари билан кенг кўламли ва ўзаро манфатли илмий, инновацион ҳамкорликни йўлга қўйиш.

Шу ҳамкорликни аввало Амударё хавзаси мамлакатлари билан биргаликда ташкил этиш мақсадга мувофиқ.

Келгусида кутилаётган сув танқислиги муаммосини хал қилишда тегишли халқаро ташкилотлар (БМТ, Жаҳон Банки, Халқаро иқлим конференцияси) билан биргаликда мунозара-муҳокама майдончаларини ташкил этиш лозим. Бундай муҳокама ва биргаликда қабул қилинган қарорлар келгуси зиддиятларни олдини олади.

Фойдаланилган адабиётлар

1. <https://openknowledge.fao.org/server/api/core/bitstreams/06e745be-89a5-4850-b819-10670efc1160/content>

2. Andrew C. Kuchins Elvira Aidarkhanova Najibullah Sadid Zekria Barakzai Afghanistan's Qoshtepa Canal and Water Security in Central Asia November 2024. Center for the National Interest.
3. <https://youtu.be/nS7Bm2y4nko?t=519> texno. 08.12.2024
4. “O‘zbekistonni - 2030 strategiyasi” O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining Farmoni, 11.09.2023 yildagi PF-158-son. <https://lex.uz/docs/-6600413>
5. Makhamatjon Kasimov. Socio-Economic changes of Rural Economy (in case of Ferghana Valley). *Changing society: Environment and Human Insecurity in Central Asia*. Senday. Japan. Tohoku University. 2008. c 104
6. Yoshihiro Kimura. A note on “Environmental Risks and Human Insecurity in the Ferghana Valley. *Changing society: Environment and Human Insecurity in Central Asia*. Senday. Japan. Tohoku University. 2008. c 104
7. Fan, S., Hazell, P., & Thorat, S. (2000). Government spending, growth and poverty in rural India. *American Journal of Agricultural Economics*, 82(4), 1038–1051. <https://doi.org/10.1111/0002-9092.00101>
8. FAO. (2011). *The state of the world's land and water resources for food and agriculture (SOLAW) – Managing systems at risk*. Food and Agriculture Organization of the United Nations.
9. FAO. (2021). *The state of food and agriculture 2021: Making agrifood systems more resilient to shocks and stresses*. Food and Agriculture Organization of the United Nations. <https://doi.org/10.4060/cb7351en>
10. Fayiah, M., Dong, S., Singh, S., & Kwaku, E. A. (2020). A review of water–energy nexus trend, methods, challenges and future prospects. *International Journal of Energy and Water Resources*, 4(1), 91–107. <https://doi.org/10.1007/s42108-020-00057-6>
11. Bekchanov, M., Bhaduri, A., & Ringler, C. (2015). Potential gains from water rights trading in the Aral Sea Basin. *Agricultural Water Management*, 152, 41-56. <https://doi.org/10.1016/j.agwat.2014.12.011>
12. Bekchanov, M., Ringler, C., Bhaduri, A., & Jeuland, M. (2016). Optimizing irrigation efficiency improvements in the Aral Sea Basin. *Water Resources and Economics*, 13, 30-45. <https://doi.org/10.1016/j.wre.2015.08.003>
13. Bernauer, T., & Siegfried, T. (2012). Climate change and international water conflict in Central Asia. *Journal of Peace Research*, 49(1), 227-239. <https://doi.org/10.1177/0022343311425843>
14. Conrad, C., Dech, S. W., Hafeez, M., Lamers, J., Martius, C., & Strunz, G. (2013). Mapping and assessing water use in a Central Asian irrigation system by utilizing MODIS remote sensing products. *Irrigation and Drainage Systems*, 27(4), 605-622. <https://doi.org/10.1007/s10795-013-9166-3>
15. Crosa, G., Froebrich, J., Nikolayenko, V., Stefani, F., Galli, P., & Calamari, D. (2006). Spatial and seasonal variations in the water quality of the Amu Darya River (Central Asia). *Water Research*, 40(11), 2237-2245. <https://doi.org/10.1016/j.watres.2006.04.004>
16. Dawood, F., Anda, M., & Shafiullah, G. M. (2020). Hydrogen production for energy: An overview. *International Journal of Hydrogen Energy*, 45(7), 3847-3869. <https://doi.org/10.1016/j.ijhydene.2019.12.059>

ART TOURISM AND THE GREEN ECONOMY: INNOVATIVE PATHWAYS FOR SUSTAINABLE DEVELOPMENT

Munajat Isakdjanova
Kimyo International University in Tashkent
Senior Lecturer

The global tourism sector is undergoing profound transformation due to climate change, urbanization, and changing expectations of travelers who increasingly prioritize cultural values. In 2024, international tourism rebounded to an estimated 1.4 billion arrivals, representing an 11 % increase over 2023 [1]. At the same time, the sector accounts for nearly 8 % of global greenhouse gas emissions, underscoring the urgent need for sustainable solutions [2]. Within this context, two previously separate domains—art tourism and the green economy—are intersecting and creating new synergies. Art tourism, understood as travel for cultural and artistic experiences, enhances cultural wealth and identity, while the green economy emphasizes sustainability, resource efficiency, and social equity. Their integration reflects the growing demand for responsible, inclusive tourism: surveys show that 66 % of travelers now seek authentic cultural experiences as part of their journeys [3]. Together, these trends highlight culture not only as an aesthetic value but as a strategic driver of green innovation in tourism, aligning economic goals with ecological responsibility and community empowerment. Literature and Framework Both art tourism and the green economy share key goals: reducing environmental impact, preserving heritage, and empowering communities. Art tourism contributes to cultural sustainability through exhibitions, festivals, and residencies, especially when combined with eco-conscious practices such as sustainable materials and renewable energy [6]. The green economy similarly emphasizes participatory, low-carbon development [5]. Together they advance models that balance cultural value, ecological responsibility, and long-term economic progress [4].

Technological innovation also supports this convergence. Digital tools such as AR, VR, and mobile applications create immersive and sustainable visitor experiences [7; 10]. Museums and cultural institutions increasingly adopt green building standards, from South Africa’s National English Literary Museum to the zero-carbon Museum at Eleutherna in Greece [8; 9]. These practices not only contribute to a measurable reduction of environmental footprints through the use of renewable energy, sustainable construction materials, and efficient resource management, but also function as experiential educational tools for visitors. By embedding sustainability principles directly into the design and operation of cultural institutions, they raise environmental awareness, foster responsible consumption behaviors, and promote broader societal understanding of the interconnection between culture, ecology, and sustainable development.

To demonstrate integration in practice, four cases were selected for their geographic diversity and sustainability models:

- Khao Yai Art Forest, Thailand (2025): Privately funded eco-art project near a UNESCO site, combining local materials, eco-design, and high-value cultural tourism. Generates SME jobs but depends heavily on private capital.
- Echigo-Tsumari Art Triennial, Japan (since 2000): Revitalized depopulated

villages through large-scale art, adaptive reuse of schools, and renewable energy, illustrating circular economy principles and regional resilience.

- CATPC, Democratic Republic of the Congo: Grassroots art collective reinvesting revenues into agroforestry and land restoration, linking cultural capital with ecological regeneration.
- Discover Aboriginal Experiences, Australia (2024): Indigenous-led initiatives combining cultural heritage, solar-powered infrastructure, and employment for local communities.

Table 1.

Comparative Synergies Between Art Tourism and Green Economy Practices

Criteria	Khao Yai Art Forest (Thailand)	Echigo-Tsumari (Japan)	CATPC (DRC)	Discover Aboriginal Experiences (Australia)
Context & Initiators	2025, privately funded near UNESCO site	Since 2000, gov.-community partnership	Grassroots collective reinvesting art sales	2024, Indigenous-led with gov. & NGO support
Cultural/Social	Workshops, eco-art, cultural branding	Revives villages, preserves memory	Decolonial empowerment	Indigenous identity, intergenerational knowledge
Environmental	Eco-design, local materials	Adaptive reuse, renewable energy	Agroforestry, regenerative land use	Solar-powered venues, recycled materials
Economic	Ticket revenue, SME jobs, premium tourism	Tourism income, SME growth, population retention	Art revenues fund land recovery	Jobs, training, eco-tourism products
Governance	Private patronage model	State-community partnership	Independent grassroots initiative	Integrated into national Indigenous strategies
Risks	Dependence on private funding, elitism	High costs, over-tourism	Vulnerability to art market	Funding sustainability, authenticity risks
Lessons	Private capital sustains eco-cultural projects	Revitalizes rural economies	Revenues drive ecological regeneration	Indigenous-led models foster equity

Source: Author's own elaboration.

Across the cases, three synergies emerge. First, art tourism revitalizes rural areas and strengthens resilience, as in Echigo-Tsumari and Aboriginal Experiences. Second, circular and regenerative models, like CATPC, demonstrate how cultural revenues can restore ecosystems. Third, eco-conscious infrastructure, seen in Thailand's Khao Yai Art Forest, illustrates how sustainable design elevates premium tourism. However, risks remain: dependence on private funding, seasonal over-tourism, market volatility, and authenticity concerns. Addressing these challenges requires policy integration, financial support for SMEs and communities,

sustainability certification, and training in green skills.

For Uzbekistan and the wider Central Asian region, the lessons derived from global practices of integrating art tourism and the green economy are of particular importance. Many rural areas across the region are currently facing depopulation, economic stagnation, and the underutilization of cultural and social infrastructure. Adaptive reuse of abandoned schools, heritage buildings, and other underused facilities into art spaces could not only preserve cultural memory but also stimulate local economies, provide employment, and create inclusive cultural hubs. Furthermore, reinvesting cultural revenues into ecological restoration programs—especially in environmentally vulnerable areas such as the Aral Sea basin—would directly link cultural industries with environmental regeneration and long-term sustainability. In this way, art tourism could become a practical instrument of both cultural revitalization and ecological resilience.

Equally significant are the opportunities to draw from Indigenous-led frameworks, which emphasize community ownership, intergenerational knowledge transfer, and the safeguarding of intangible cultural heritage. These approaches resonate strongly with Uzbekistan’s own traditions of craftsmanship, music, and storytelling, and could inspire new forms of community-based tourism that are simultaneously culturally authentic and environmentally responsible. Strategic partnerships between government institutions, private investors, and local communities are essential in this regard, as they provide the governance structures and financial mechanisms necessary to embed art tourism within broader sustainability agendas and national policy frameworks.

In conclusion, art tourism must be regarded not merely as a vehicle for cultural enrichment but as a catalyst for sustainable development when firmly aligned with green economy principles. The international cases reviewed in this study demonstrate multiple pathways for advancing ecological responsibility, promoting inclusive growth, and fostering innovative governance. For emerging economies such as Uzbekistan, integrating art tourism with green policies offers actionable strategies for rural revitalization, ecological restoration, and economic diversification. More importantly, it positions culture as a central driver in shaping a just, resilient, and sustainable future—where heritage is not only preserved but actively mobilized to address pressing social and environmental challenges.

References

1. UNWTO (2025). *World Tourism Barometer, January 2025 Edition*. United Nations World Tourism Organization. Available at: https://en.unwto-ap.org/news/worldtourismbarometer_jan2025
2. Sustainable Travel International (2024). *Tourism’s Carbon Footprint*. Available at: <https://sustainabletravel.org/issues/carbon-footprint-tourism>

3. Phocuswright (2023). *Sustainability Dissonance: What Travelers Say vs. What They Do (and What to Do About It)*.
4. Guo, Y., & Chai, Y. (2025). *Toward green tourism: the role of renewable energy for sustainable development in developing nations*. *Frontiers in Sustainable Tourism*, 4.
5. Hidayat, M. S., Yasin, A., & Sulistiowati, R. (2023). *Green Economy Initiatives in Enhancing Social Solidarity in the Tourism Sector in Coastal Areas*. *International Journal of Science and Society*, 5(1), 232–243.
6. Julie's Bicycle. (2023). *Environmental Sustainability in the Creative Industries*. London: Julie's Bicycle.
7. Mazia, L., Puspita, A., & Zuniarti, I. (2024). *Ecosystem Transformation: Building an Integrated Jakarta Museum Tourism*. *Proceedings of the 2024 International Conference on Information Technology Research and Innovation (ICITRI)*, 181–185.
8. Thomas, B. (2013). *The first 'green' museum in South Africa*. *South African Museums Association Bulletin*, 75–85.
9. Todorović, M. S., & Ećim-Đurić, O. (2015). *Historic building's holistic and sustainable deep energy refurbishment via BPS, energy efficiency and renewable energy—A case study*. *Energy and Buildings*, 95, 130–137.
10. Vashisht, S., Sharma, B., & Aluvala, S. (2024). *Enhancing Tourism Experiences Through Immersive Technologies: The Role of Virtual and Augmented Reality*. *Proceedings of the 2024 9th International Conference on Communication and Electronics Systems (ICCES)*, 1479–1483.

ANALYZING RENEWABLE ENERGY INDUSTRY OF UZBEKISTAN

Karimov Mamurbek Utkir ugli

*PhD, senior lecturer, department of “Economics and management”
Tashkent State University of Economics*

Introduction

Energy has been an important element for human development and economic growth. Providing sufficient and affordable energy is required to increase human welfare and living standards [1]. Energy should be considered as an important factor in terms of economic development; since the energy is used as an input in most of the production processes [2]. Energy consumption increases in parallel with economic growth and development. In this way, energy need should be met sufficiently and economically [3, 5]. In the past decade, many countries have planned to shift from traditional energy to renewable energy, but this has faced different barriers [1]. Renewable energy technologies have been actively developed in many countries of the world and have achieved technical and economic indicators showing their competitiveness with traditional technologies for the production of heat and electric energy based on the use of fossil fuels and nuclear energy [3, 6, 7]. Investments in renewable energy in recent years amounted to at least \$ 250 billion a year, which is 3 times more than in traditional energy and 5 times more than in nuclear and large hydropower [5]. It is known that in the future, a characteristic feature of the development of modern energy is the broad involvement of the country's energy balance of

renewable energy sources [1, 6].

Most developed countries have coherent renewable energy targets, while most of the developing countries put high emphasis on the extension of power generation from renewable energy sources [5]. In Uzbekistan, the potential of some renewable energy sources is sufficiently high, but it requires increased awareness and the development of an incentive driven renewable energy propagation policy for a rapid and effective expansion of the renewable energy source utilization [5]. The development of renewable energy in Uzbekistan (solar energy, wind and biogas, hydropower small natural and artificial watercourses) and energy efficiency are a subject of long-standing concern of society [2]. In the long term, the use of renewable energy sources for the development of Uzbekistan is obvious and necessary to ensure energy, environmental and economic security, as well as to ensure the sustainable development of the energy sector and the preservation of natural resources for future generations, improving the environment [3].

Renewable Energy industry is an essential tool required for the progression of the economical and technological development of Uzbekistan. Energy plays a crucial role in attaining the country's socio-economic goals [3]. Uzbekistan is counted amongst the countries that are deficient of physical capital and foreign ventures could help to improve the overall living standard in the country [6]. Renewable Energy industry brings along different employment opportunities for the people of Uzbekistan and helps them to improve their skills through transfer of technological and strategic skills, and help in assimilating the domestic economy with the global economy [2].

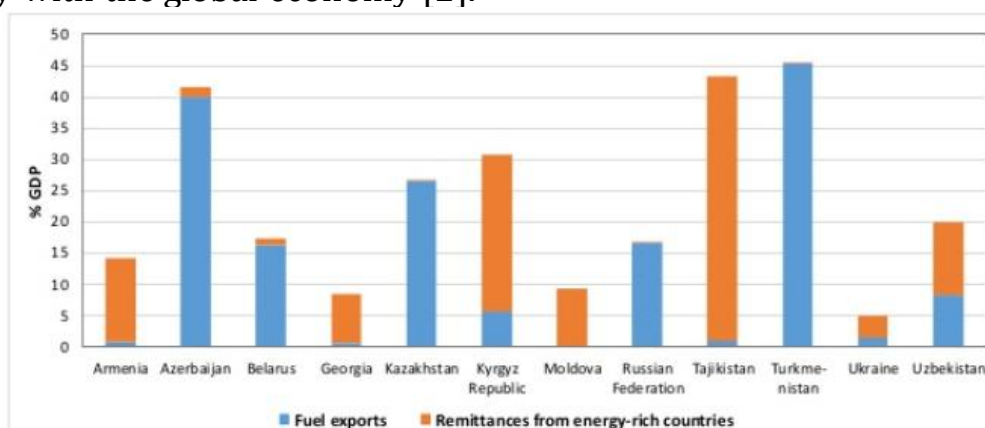

Figure 1. Dependence of Energy among selected countries (2019)

Source: World Bank, 2020

This study analyses Uzbekistan's renewable energy sector and its performance over time, identifies main resources of renewable energy industry, and examines the key role of trade in inclusive economic development [7]. After a review of current trends in renewable energy industry and trade policies, the study elaborates on the main pillars of Uzbekistan's current energy development strategy and the factors inhibiting growth of the local market with foreign

finances. The country's short and long term strategies assign a key role to renewable energy industry as a driver of sustainable economic growth and increasing food self-reliance [2]. The study concludes by identifying recommended policy changes for improving trade performance such that it could serve to improve energy security and sustainability with a look at financial situation, in particular analysing Uzbekistan's main industries [7].

Table 1.

Support Policies for Renewable Energy

Regulatory Policies	Fiscal Incentives	Public Financing
Feed-in Tariff (include premium payment)	Capital Subsidy, Grant or Rebate	Public Investment, Loans, Grants
<i>Electric Utility Quota Obligation /RPS</i>	<i>Investment or Production Tax Credits</i>	
<i>Net metering</i>	<i>Reductions in Sales, Energy, CO₂, VAT or Other Taxes</i>	
<i>Biofuels Obligation/Mandate</i>	<i>Energy Production Payment</i>	<i>Public Competitive Bidding</i>
<i>Heat Obligation/Mandate</i>		
<i>Tradable REC</i>		

Source: Global Status Report, 2019

Uzbekistan is one of the few countries which are fully self-sufficient in energy resources. It is the second largest of the Caspian gas producers (after Turkmenistan) and its abundant natural gas resources are used both for domestic consumption and export. Uzbekistan could provide itself completely with self-produced energy. The total production of all electric energy producing facilities is 56 bn kWh, which is 113% of the countries own usage. Uzbekistan is well endowed with energy resources, yet its energy system presents some critical problems in terms of sustainability, security and affordability. Uzbekistan is the most populated country in the region, and therefore population growth, economic development and urbanization are likely to further strain the system in the future. Natural gas accounted for the majority of consumption (88%), while consumption of petroleum products (5%), coal (2%), and hydroelectricity (5%) accounted for the remainder. Uzbekistan holds sizeable hydrocarbon reserves of natural gas, and its economy is highly dependent on the country's energy resources [6]. In the long term, the use of renewable energy sources for the development of Uzbekistan is obvious and necessary to ensure energy, environmental and economic security, as well as to ensure the sustainable development of the energy sector of the country and the preservation of natural resources for future generations, improving the environment [4, 5].

Challenges and Problems facing the Renewable Energy Sector

Energy is highly important for any economy. Economic activities and energy sector are related together. Electricity and natural gas are important factors for economic growth. Similarly, in Uzbekistan, the economic growth and energy sector development are also directly related. Electricity, natural gas and oil are crucial commercial energy resources of Uzbekistan [4].

Presently, in Uzbekistan indigenous energy supply is less than demand. The projection shows that supply-demand gap is further widening with passage of time. Thus, Uzbekistan is confronting serious “energy crises”. The main features contributed to these crises are circular debt, financial issue, low exploitation of gas, coal and hydel resources. The current energy mix of Uzbekistan is majorly constituted by oil and gas instead of hydel and coal which is an expensive approach. Irrational prices due to subsidies, overstaffing and inadequate maintenance are common issues of Uzbekistan’s renewable energy sector [7]. Technical & managerial incompetence, unsatisfactory legislation, weak governance, lack of energy conservation are reasons of current energy crises. The energy regulatory bodies of Uzbekistan have not succeeded to attract investors and protect end consumers [6].

There are some issues on Uzbekistan’s renewable energy sector. They are following:

- Heavily dependent on energy and its production
- Organizing this industry mainly with foreign states
- Using partially obsolete technologies on energy production
- Exporting one part of oil and gas as raw material

Literature shows that energy crises of Uzbekistan is a multifaceted issue and needs to adopt various simultaneous actions on both supply and demand side as given below. It is concluded that energy problems of Uzbekistan may be resolved by taking the above mentioned supply & demand side actions through a unified energy policy under well functional regulatory system [4]. Due to supply side actions, additional energy will be added to the renewable energy sector of Uzbekistan while through demand side actions the demand will be efficiently conserved and ultimately the supply will surpass the demand [5].

Conclusion

To conclude, Uzbekistan with its immense renewable potential can meet the country’s all energy demand using only renewable sources of energy. However, hitherto Uzbekistan cannot make use of its potential relying heavily on fossil fuels as a source of energy. This article has shed a light to main barriers that caused Uzbekistan to lag behind from its counterparts in terms of renewable sector developments. Hereafter, recently taken actions to improve the situation and future development plans and perspectives are presented. Uzbekistan has now realized that there is a need to urgent actions to eliminate the above mentioned barriers that hindering the renewables sector from development.

The recommendations for further developing the renewables sector and eliminating barriers can be: In the first place regulator should establish the legal framework stating all market rules and protecting the rights of independent power producers. This in turn, eliminates all market uncertainties; Instead of building large infrastructure projects from the government budget, Public Private Partnership agreements can be used to attract foreign investors; To decrease initial cost of the technology, the government should pay more

attention to produce technologies within the country, as Uzbekistan owns all necessary components of renewable technologies.

References

1. Gómez, A., Dopazo, C., & Fueyo, N. (2015). *The future of energy in Uzbekistan*. *Energy*, 85, 329-338.
2. [4], E. B., Kodirov, S., Beknazarova, Z. F., Kamanov, B. M., Nortojiyev, A., & Siddikov, N. (2022, June). *Developing renewable sources of energy in Uzbekistan renewable energy short overview: Programs an. . (20 11) . Potential of renewable energy sources in Uzbekistan*. *Journal of Knowledge Management, Economics and Information Technology*, 1(7).
3. [4], E. (2020, January). *Renewable energy development in Uzbekistan: Current status, problems and solutions*. In *E3S Web of Conferences*.
4. [6], M. (2025). *RENEWABLE ENERGY INVESTMENT AND ITS ECONOMIC SPILLOVER EFFECTS IN UZ BEKISTAN*. *Modern American Journal of Business, Economics, and Entrepreneurship*, 1(2), 237-254.
5. Laldjebaev, M., Isaev, R., & Saukhimov, A. (2021). *Renewable energy in Central Asia: An overview of potentials, deployment, outlook, and barriers*. *Energy Reports*, 7, 3125-3136.
6. Zaynalov, J. R., & Alieva, S. S. (2023). *Alternative energy development in the republic of Uzbekistan*. In *E3S Web of Conferences (Vol. 403, p. 06015)*. EDP Sciences.

GREEN ENERGY TRANSITION DIRECTIONS IN UZBEKISTAN

Shoh-Jakhon Khamdamov

Tashkent state university of economics, Tashkent, Uzbekistan.

Alfraganus University, Tashkent, Uzbekistan.

At present, Uzbekistan's energy sector exhibits a substantial reliance on natural gas, which constitutes the predominant share of the nation's energy production. This dependence on fossil fuels engenders a myriad of challenges, including environmental degradation, economic susceptibility to volatile fossil fuel prices, and restricted fossil fuel reserves. Notwithstanding these obstacles, Uzbekistan possesses considerable renewable energy potential, particularly in solar and wind energy, attributable to its geographical advantages and favorable climatic conditions[1]. Furthermore, hydropower serves as a viable renewable energy source, with several initiatives already augmenting the energy portfolio.

Nonetheless, the transition to renewable energy sources is beset with challenges. These encompass infrastructural limitations, financial constraints, and regulatory impediments that obstruct the swift adoption and integration of renewable energy technologies[2,3]. Additionally, the current energy infrastructure is antiquated, leading to inefficiencies and substantial energy losses. Enhancing energy efficiency and modernizing the energy infrastructure are critical actions necessary for facilitating a sustainable energy transition.

This article investigates the prevailing state of energy production and consumption in Uzbekistan, delineates the primary challenges associated with the transition to renewable energy sources, and proposes strategic solutions to surmount these challenges. By leveraging its renewable resources and enacting

comprehensive policy reforms, Uzbekistan can achieve significant progress toward affordable and clean energy, thereby ensuring enduring economic growth and environmental sustainability.

Uzbekistan is actively pursuing policy initiatives and regulatory frameworks to support the transition to renewable energy sources. This transition is driven by the need to reduce greenhouse gas emissions and enhance energy security. The country has implemented several strategies to promote renewable energy, focusing on solar, wind, and biomass energy[4,5]. These initiatives are part of a broader effort to align with international climate agreements and national development goals. The following sections detail the key policy initiatives and regulatory frameworks in Uzbekistan.

Presidential Resolution No. PP-4477: This resolution, adopted in 2019, aims to fulfill Uzbekistan's obligations under the Paris Agreement and outlines a strategy for transitioning to a green economy by 2030 [6]. **Action Strategy for Development (2017-2021):** This strategy includes specific goals for increasing the share of renewable energy in the national energy mix, promoting energy efficiency, and reducing carbon emissions[7]. **Carbon Neutrality Pathways:** Uzbekistan is exploring various pathways to achieve carbon neutrality, including the integration of renewable energy sources and carbon capture, storage, and utilization technologies[8,9].

Uzbekistan has made notable progress in its transition towards renewable energy sources, reflecting a commitment to sustainable development and energy security. Key areas of advancement include:

Solar Energy Development

Uzbekistan has significantly increased its solar energy capacity, with several large-scale solar power plants being constructed and becoming operational. Projects such as the Navoi Solar Power Plant exemplify this growth.

The government has launched initiatives to promote solar energy, including incentives for private investments and the establishment of regulatory frameworks to facilitate solar energy projects.

Wind Energy Projects

The implementation of pilot wind energy projects has demonstrated the viability of wind power in Uzbekistan. These projects are primarily located in areas with high wind potential, such as the Karakalpakstan region.

Plans are underway to expand wind energy capacity further, with several large-scale wind farms in the planning or early construction phases.

Hydropower Expansion

Uzbekistan has focused on developing small and medium-sized hydropower projects, which are less disruptive to local ecosystems and communities compared to large dams.

Efforts to rehabilitate and upgrade existing hydropower facilities have improved efficiency and increased overall capacity (See fig.1).

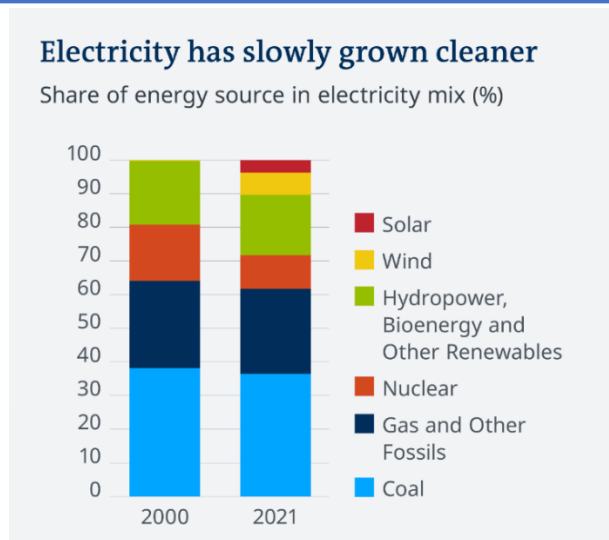

Fig.1. Renewable energy transition across the world [2].

Investments in modernizing the energy infrastructure have reduced energy losses and improved the efficiency of energy distribution systems.

The adoption of energy-saving technologies in both industrial and residential sectors has contributed to a reduction in overall energy consumption.

Uzbekistan has made significant progress in its transition towards renewable energy, particularly in the development of solar, wind, and hydropower projects. However, challenges such as infrastructural limitations, financial constraints, and regulatory barriers need to be addressed to achieve a comprehensive and sustainable energy transition. By investing in infrastructure, adopting advanced technologies, implementing policy reforms, and enhancing public awareness, Uzbekistan can successfully transition to affordable and clean energy, ensuring long-term economic growth and environmental protection.

References:

1. Azizbek, Kamolov, Zafar, Turakulov, Adham, Norkobilov, Miroslav, Variny, Marcos, Fallanza. (2024). *Regional resource evaluation and distribution for onshore carbon dioxide storage and utilization in Uzbekistan*. doi: 10.21203/rs.3.rs-4557437/v1
2. Khamdamov, S. J. (2024). *Energy Sector Development and its Contribution to Uzbekistan's Economic Expansion*. *American Journal of Corporate Management*, 1(2), 1-6.
3. Zafar, Turakulov, Azizbek, Kamolov, Adham, Norkobilov, Miroslav, Variny, Marcos, Fallanza. (2023). *Pathways to a Carbon-Neutral Uzbekistan: Evaluating CO2 Emission Estimation and Decarbonization Measures for Sustainability*. doi: 10.21203/rs.3.rs-3340046/v1
4. Kasimov, A., Tukhtabaev, J., Bondarskaya, O., Bondarskaya, T., Ochilov, A., Mamatov, M., ... & Usmanov, C. (2023, December). *Organizational and economic modeling of the system of interregional industrial cooperation as a control object*. In *Proceedings of the 7th International Conference on Future Networks and Distributed Systems* (pp. 333-343).
5. Khamdamov, S. J. R., Usmanov, A. S., Sayfullayev, S. N., Xamitova, M. S., & Adkhamjonov, S. B. (2024). *The Influence of the Main Rate of the Central Bank on GDP Growth in Uzbekistan and the Transition to International Financial Reporting*. In *Development of International Entrepreneurship Based on Corporate Accounting and Reporting According to IFRS* (Vol. 33, pp. 107-112). Emerald Publishing Limited.

6. Khamdamov, S. J. (2024). *The Effect of Labor Market Reforms on Economic Growth in Uzbekistan*. *American Journal of Corporate Management*, 1(2), 7-12.
7. Khamdamov, S. J., & Usmanov, A. (2022). *New methodological recommendations for economic growth*. *Архив научных исследований*, 2(1).
8. Khamdamov, S. J., Kakhramonova, U., & Usmanov, A. (2024). *GREEN ECONOMY AS A DRIVER OF SUSTAINABLE ECONOMIC GROWTH IN UZBEKISTAN*. *Страховой рынок Узбекистана*, 1(8), 64-66.
9. Saidmakhmudovich, U. A., Khamdamov, S. J., & Eshonovich, S. A. (2023). *PROBLEMS OF ENSURING SUSTAINABLE DEVELOPMENT GOALS IN UZBEKISTAN*. *British Journal of Global Ecology and Sustainable Development*, 16, 106-110.

ENVIRONMENTAL AND SOCIAL IMPACTS OF FDI IN UZBEKISTAN: EVIDENCE FROM FDI-CO₂ DYNAMICS (2005–2020)

Nasirkhodjaeva Dilafruz Sabitkhanovna

*Professor of the Department of Economic Theory,
Tashkent State University of Economics*

Muhammad Eid Balbaa

*Associate Professor of the Department of World Economy and
International Economic Relations, Tashkent State University of Economics*

Nilufar Ismailova

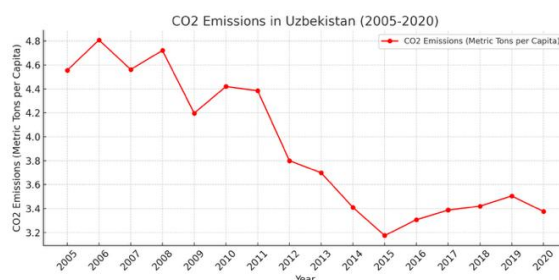
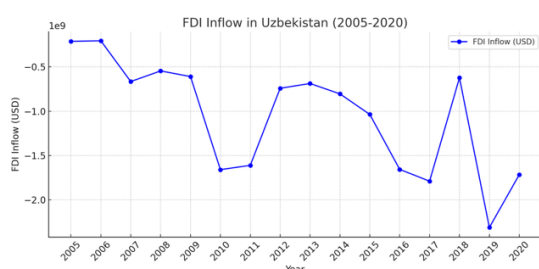
*Professor, Head of World Economy and International Economic
Relations Department, Tashkent State University of Economics*

Abstract. This paper assesses the environmental and social implications of foreign direct investment (FDI) in Uzbekistan. Using annual data for 2005–2020, we examine the association between FDI inflows and per-capita CO₂ emissions and discuss channels through which FDI can influence social well-being. Descriptive statistics show sizable volatility in FDI and a gradual decline in CO₂ since the mid-2010s. A simple linear regression of CO₂ on FDI indicates a moderate, positive relationship ($r \approx 0.482$; $\beta \approx 530.97$; $p \approx 0.059$), implying that higher FDI inflows are associated with higher emissions. While results are consistent with a pollution-haven mechanism in capital- and energy-intensive projects, they do not rule out a pollution-halo effect when green technologies and better management practices accompany FDI. Policy recommendations include targeted screening of projects, FDI-qualities incentives for low-carbon technologies, and mandatory environmental and social safeguards. Findings underscore the need to align FDI policy with national sustainability goals so that capital inflows raise productivity and social outcomes without degrading environmental quality.

Keywords: Foreign direct investment; CO₂ emissions; environmental sustainability; social well-being; Uzbekistan; pollution haven; pollution halo; FDI qualities.

1. Introduction

FDI can catalyze growth by providing capital, technology, and managerial know-how, yet its environmental and social footprints vary widely across sectors and regulatory contexts (UNCTAD, 2020). In resource- and energy-intensive activities, FDI may raise local pollution, consistent with *pollution-haven* concerns when standards are weak (Stern, 2004). Conversely, FDI can diffuse cleaner processes and management practices the *pollution-halo* hypothesis especially where host policies reward low-carbon technologies and responsible business conduct (OECD, 2021). For a transitioning economy like Uzbekistan, quantifying these trade-offs is crucial to designing an FDI strategy that supports the SDGs while safeguarding environmental quality and social well-being (Balbaa M. E., 2024).

We aim in this study to (i) document trends in FDI inflows and CO₂ emissions, (ii) estimate the association between FDI and CO₂, and (iii) interpret implications for social outcomes jobs, wages, skills, and inclusion through policy lenses.

2. Methods.

2.1 Data. We use your compiled annual series for Uzbekistan, 2005–2020:

Table 1: FDI inflows, CO2 emissions, Uzbekistan (2005-2020)

year	FDI inflow	CO ² emissions
2005	-210,942,182.15	4.554977644
2006	-205,006,878.84	4.808052627
2007	-665,212,034.70	4.562326932
2008	-545,389,489.49	4.720545146
2009	-608,776,388.26	4.196737901
2010	-1,659,799,355.45	4.419814161
2011	-1,611,410,789.00	4.384333013
2012	-741,158,491.42	3.799902601
2013	-687,255,065.17	3.698566951
2014	-804,245,735.75	3.40963401
2015	-1,036,625,230.27	3.17449495
2016	-1,657,069,191.40	3.307404884
2017	-1,790,139,193.71	3.387256627
2018	-622,886,824.39	3.420322793
2019	-2,313,130,816.87	3.504662697
2020	-1,716,938,024.48	3.376303785

2.2 Empirical Specification

Following your setup, we estimate a simple linear model:

$$CO_{2t} = \beta_0 + \beta_1 FDI_t + \varepsilon_t$$

where CO_{2t} is per-capita CO_2 emissions and FDI_t denotes net FDI inflows. We interpret β_1 as the contemporaneous association, not a causal effect, and discuss limitations (omitted variables such as energy mix, output composition, environmental policy, and global shocks).

Expected sign. Ambiguous ex-ante: positive under pollution-haven, negative under pollution-halo (Copeland & Taylor, 2004).

3. Results

3.1 Descriptive Patterns

- **FDI:** Mean ≈ -1.05 bn USD with high volatility (SD ≈ 0.64 bn), reflecting alternating surges and retrenchments.
- **CO_2 :** Mean ≈ 3.92 t/capita with moderate variability and a gentle downward trend since 2012–2015.
- **Correlation:** $r = 0.4817$, a moderate positive association between FDI inflows and CO_2 .

Table 2: Correlation Analysis

	FDI inflow	CO_2 emissions
FDI inflow	1	
CO_2 emissions	0.481694063	1

3.2 Regression Estimates

**Table 3:
Regression Analysis**

Regression Statistics	
Multiple R	0.481694063
R Square	0.23202917
Adjusted R Square	0.177174111
Standard Error	579818693.6
Observations	16

ANOVA					
	df	SS	MS	F	Significance F
Regression	1	1.42204E+18	1.42204E+18	4.229859075	0.05885439
Residual	14	4.70666E+18	3.3619E+17		
Total	15	6.12869E+18			

	Coefficients	Standard Error	t Stat	P-value	Lower 95%	Upper 95%
Intercept	3136343012	1022449859	3.067478552	0.008354878	-5329279858	-943406165.7
CO_2 emissions	530973674.1	258172535.5	2.05666212	0.05885439	-22751343.19	1084698691

$$CO_2 \text{ Emissions}_t = -3,136,343,012 + 530,973,674.1 \times FDI \text{ Inflows}_t + \epsilon_t$$

4. Discussion

4.1 Environmental Channel

The positive FDI - CO₂ association suggests that, on average, inflows were correlated with more carbon-intensive activity - consistent with composition and scale effects in energy- or resource-heavy projects (Stern, 2004). Yet the modest R^2 indicates substantial roles for other determinants (energy mix, technology, environmental regulation stringency, and macro cycles). This aligns with global evidence: without strong safeguards, FDI can raise emissions, but when paired with robust standards and targeted incentives, it can accelerate cleaner production (UNCTAD, 2020; OECD, 2021).

Limitations. (i) Bivariate OLS risks omitted-variable bias and reverse causality; (ii) small-sample inference; (iii) potential non-stationarity. A richer model should add GDP growth, energy consumption, sectoral FDI composition, and environmental policy indices; test for unit roots/cointegration; and consider ARDL/VECM or instrumental-variable strategies.

4.2 Social Well-Being Channel

Beyond emissions, FDI affects jobs, wages, training, and inclusion. When projects are export-oriented and skill-intensive, they can raise wages and diffuse skills; when enclave-type or highly automated, gains may be narrow and uneven (UNCTAD, 2020). Environmental degradation also imposes social costs - health burdens, productivity losses, and distributional impacts that often fall on low-income and rural communities (World Bank, 2020). Thus, *environmental* and *social* outcomes are intertwined: greener FDI is more likely to yield broad-based social benefits.

4.3 Policy Implications for Uzbekistan

1. **FDI-qualities strategy.** Prioritize sectors with low emission intensity and high spillovers (renewables, energy efficiency, clean manufacturing); use performance-based incentives tied to verified environmental outcomes (OECD, 2021).

2. **Strong safeguards.** Mandatory EIA/SEA, disclosure, and third-party monitoring; adopt best-available technology (BAT) standards; align with ISO 14001 and IFC Performance Standards.

3. **Carbon and energy policy.** Expand renewables, modernize grids, and price externalities (e.g., carbon-aligned tariffs) to tilt investment toward clean technologies.

4. **Local linkages & skills.** Supplier-development programs, vocational partnerships, and technology-extension services to deepen domestic spillovers and raise job quality.

5. **Just transition lens.** Protect vulnerable groups through targeted social policies in areas affected by environmental risks; recycle part of investment incentives into local health and air-quality programs.

6. **Data and evaluation.** Build a project-level FDI registry tagging sector, technology, and ESG metrics to enable causal evaluation and policy learning.

5. Conclusion

For 2005–2020, Uzbekistan’s FDI inflows are moderately and positively associated with CO₂ emissions. This points to a risk that - without tailored policies—capital inflows can raise environmental pressure. The path forward is not to reduce FDI but to shape its composition and behavior: screen for low-carbon projects, condition incentives on environmental performance, and embed credible safeguards. Doing so can convert FDI into a lever for both productivity growth and social well-being, consistent with national climate targets and the SDGs.

References

1. Balbaa, M. E. (2024). *Socio-Economic Indicators and their Impact on Sustainable Economic Development: An In-depth Analysis of Egypt*. *International Journal of Economics and Financial Issues*, 14(2), 136–145.
2. Copeland, B. R., & Taylor, M. S. (2004). *Trade, growth, and the environment*. *Journal of Economic Literature*, 42(1), 7–71.
3. OECD. (2021). *FDI Qualities Policy Toolkit*. Organisation for Economic Co-operation and Development.
4. Stern, D. I. (2004). *The rise and fall of the environmental Kuznets curve*. *World Development*, 32(8), 1419–1439.
5. UNCTAD. (2020). *World Investment Report 2020: International Production Beyond the Pandemic*. United Nations Conference on Trade and Development.
6. World Bank. (2020). *Poverty and Shared Prosperity 2020: Reversals of Fortune*. World Bank.

FOREIGN INVESTMENT OPPORTUNITIES AND CHALLENGES IN THE TRANSITION TO A GREEN ECONOMY IN CENTRAL ASIA

Sodiqov Jasurbek Elmurod o'g'li

Student, University of World Economy and Diplomacy

Scientific supervisor: Malikov Numonjon Kamalovich

Lecturer at the University of World Economy and Diplomacy

Abstract: *The thesis explores the opportunities and challenges for attracting foreign investment into Central Asia's green economy. It identifies the massive potential in solar, wind, and hydropower in the region, with specific reference to named projects in Uzbekistan and Kazakhstan and the massive untapped reserves of Tajikistan and Kyrgyzstan. The key obstacles discussed are weak institutional frameworks, unstable policy environment, and start-up costs that are prohibitive. The report infers that it needs a two-pronged strategy: regional collaboration to create a common energy market and pooled investment fund, as well as robust collaboration with international institutions like the World Bank and EBRD to ensure vital financial and technical support.*

Key words: *Green economy, foreign investment, Central Asia, renewable energy, regional cooperation, sustainable development*

In the contemporary era of globalization, maintaining a balance between economic development and environmental protection is an essential task for all nations. Transitioning to a green economy, assuring economic development through the maximum utilization of natural resources and the minimum environmental footprint, is at the top of the international agenda. While the Central Asian region has immense potential in this regard, it faces several challenges in transitioning its economy away from its traditional oil and gas-based economy. This thesis provides a cautious examination of prospects, opportunities, and challenges for the mobilization of foreign investments into the green economy in Central Asia.

The Central Asian nations have tremendous opportunities in the field of renewable energy sources (RES). Geographically, there is a high frequency of sunny weather days in the Uzbekistan and Kazakhstan regions every year (approximately 250 days a year) [1]. Currently, the Uzbek government, in partnership with UAE company Masdar, has constructed solar power plants with the capacity of 100 megawatts and plans to increase this in the coming years. To be more specific, a solar power plant in Navoiy province, built by Masdar, is installed with 100 MW capacity and produces approximately 260 million kWh of electricity annually [2]. Moreover, Zarafshon wind power plant, located in Navoiy province, is the largest wind power station in the nation with a capacity of 500 MW. Upon completion, it is expected to generate 1.85 billion kWh of electricity per year, enough to provide electricity for approximately 500,000 residences. Also, Gallaorol and Kattaqorgon solar power plants with the combined capacity of 220 MW are projected to produce over 700 million kWh of electricity annually [3].

When it comes to Kazakhstan, it has taken one of the most ambitious approaches in the region to become carbon neutral by 2050. Kazakhstan has large and windy steppes which are perfect for wind power. Statistics show that as of 2023, the proportion of RES in Kazakhstan's overall energy output was 4.5%, and the government plans to raise this to 15% by 2030 [4]. Kyrgyzstan and Tajikistan, actually, possess some of the world's richest hydropower resources due to their mountainous geography and numerous rivers. Tajikistan's economically exploitable hydropower potential, for example, is approximately 264 TWh, and Kyrgyzstan's is roughly 55 TWh, of which only a small fraction is currently being utilized [5]. Although highly reliant on hydropower, such reliance is not trouble-free, such as seasonal fluctuations in electricity output. The two countries are going to focus on attracting foreign investment in the modernization and construction of their hydroelectric plants. When it comes to Turkmenistan, it is the most fossil fuel-reliant country in the region, with its economy controlled by natural gas. Despite that, it has vast and yet untapped potential for wind and sun power. The country boasts a high number of sunny days, and its solar resource equals 655 GW, eight times the region's total installed capacity [6]. The government is now tapping into these opportunities to diversify

its energy portfolio and reduce dependence on hydrocarbons. Building a solar-wind hybrid power plant near the Altyn Asyr Turkmen Lake is the best example that indicates this shift.

The main obstacle to mobilizing green investment in Central Asia is weak institutional infrastructure and a volatile policy environment. Uncertainty acts as a deterrent to investors, as testified by the low foreign direct investment in top-ranked countries on the Corruption Perception Index. Moreover, green projects typically have high initial capital requirements, and the local financial markets are still not mature to offer sufficient financing; although the international green bond market crossed \$500 billion in 2021, this vehicle remains underleveraged in the country [7]. A lot of the available electricity grid infrastructure also lacks the ability to accommodate big commercial renewable energy, which requires costly upgrades.

Central Asian countries can tackle these issues by coordinating at the regional level. One potential solution is the creation of a regional green energy market with one grid and one trading platform. This will allow countries to trade excess solar and wind energy from Uzbekistan and Kazakhstan with the vast hydropower base of Kyrgyzstan and Tajikistan. Such collaboration would not only make energy sources more diversified and less dependent on fossil fuels, but provide the region with a more reliable power supply. The second most important solution is to create a regional green investment fund jointly. A joint fund backed by member states and global partners would bring resources together to fund cross-border, large-scale projects that are too risky for any single country to pursue.

Furthermore, global institutions are also central to this effort. The World Bank and European Bank for Reconstruction and Development (EBRD) are already providing huge amounts of financial resources and technical support. For example, the World Bank launched the Europe and Central Asia Renewable Energy Scale-up (ECARES) program, a \$2 billion initiative to build up to 15 GW of renewable power that will trigger further private investment of \$6 billion [8]. Similarly, the EBRD has invested heavily in the region's green transformation, with over 58% of its lending in Central Asia dedicated to green economy finance [9]. They also offer critical technical assistance to help countries develop legal and regulatory infrastructures necessary for green investment. The United Nations Development Programme (UNDP), for example, is actively contributing towards the growth of renewable energy in Turkmenistan through national capacity development and policy-making support, allowing for integration of green projects into national policy. Such collaborations are crucial for building a vibrant green economy in the country.

In order to overcome these obstacles and realize their enormous green energy potential, the Central Asian nations must pursue a bimodal strategy of regional coordination and international cooperation. By way of a regional green energy market with a shared grid, countries can trade like solar power from

Kazakhstan and Uzbekistan for hydropower from Tajikistan and Kyrgyzstan, ensuring a stable and diversified supply of electricity to the entire region. In addition to this, a pan-regional green investment fund would pool monies to finance large, high-risk projects. Meanwhile, global institutions like the World Bank and the EBRD are also essential partners. They are making much-needed funding, with the ECARES program of the World Bank committing to mobilize \$6 billion in private capital, and over 58% of the regional investment of the EBRD being directed at green projects. They also offer valuable technical assistance to build the needed legal and regulatory frameworks. Through both leveraging internal partnership and external support, Central Asian countries are able to mobilize investments effectively to build a sustainable and prosperous green economy.

REFERENCES

1. Ministry of Energy of the Republic of Uzbekistan (no date) *Masdar bilan hamkorlikda amalga oshirilgan loyihalar*. Available at: <https://www.minenergy.uz/uz/news/view/1545> (Accessed: 17 September 2025).
2. Masdar (no date) *Masdar Official Website*. Available at: <https://www.masdar.ae/en/energy/projects> (Accessed: 18 September 2025).
3. Ministry of Energy of the Republic of Uzbekistan (no date) *Masdar bilan hamkorlikda amalga oshirilgan loyihalar*. Available at: <https://www.minenergy.uz/uz/news/view/1545> (Accessed: 17 September 2025).
4. IEA (International Energy Agency) (no date) *Energy Policies: Kazakhstan report*. Available at: <https://www.iea.org/countries/kazakhstan> (Accessed: 17 September 2025).
5. World Bank (no date) *Water and Energy in Central Asia report*. Available at: <https://www.worldbank.org/en/country/centralasia> (Accessed: 18 September 2025).
6. UNDP (United Nations Development Programme) (no date) *UNDP in Turkmenistan*. Available at: <https://www.undp.org/turkmenistan> (Accessed: 18 September 2025).
7. World Bank (2024) *World Bank Group Launches Renewable Energy Initiative to Enhance Energy Security and Affordability in Europe and Central Asia*, 28 March. Available at: <https://www.worldbank.org/en/news/press-release/2024/03/28/world-bank-group-launches-renewable-energy-initiative-to-enhance-energy-security-and-affordability-in-europe-and-central> (Accessed: 18 September 2025).
8. World Bank (2024) *World Bank Group Launches Renewable Energy Initiative to Enhance Energy Security and Affordability in Europe and Central Asia*, 28 March. Available at: <https://www.worldbank.org/en/news/press-release/2024/03/28/world-bank-group-launches-renewable-energy-initiative-to-enhance-energy-security-and-affordability-in-europe-and-central> (Accessed: 18 September 2025).
9. European Bank for Reconstruction and Development (EBRD) (no date) *EBRD posts strong operational results in Central Asia in 2023*. Available at: <https://www.ebrd.com/home/news-and-events/news/2024/ebrd-posts-strong-operational-results-in-central-asia-in-2023.html> (Accessed: 18 September 2025).

IMPROVING TAX POLICY TO SUPPORT THE GREEN ECONOMY IN UZBEKISTAN

Yuldasheva Madina Tohir Qizi,

*Scientific Research Center "Scientific Foundations and Problems of the
Development of the Economy of Uzbekistan"*

under the Tashkent State University of Economics, 2nd year doctoral student

Climate change has become one of the most pressing challenges of the 21st century, requiring coordinated action at both the global and national levels. Like many countries, the Republic of Uzbekistan has increasingly recognized the urgent need to align economic development with environmental sustainability. In April 2017, Uzbekistan submitted its initial Nationally Determined Contribution (INDC) to the United Nations Framework Convention on Climate Change (UNFCCC), thereby signaling its commitment to international climate goals. The subsequent ratification of the Paris Agreement in 2018 further consolidated this trajectory, embedding climate action within the country's broader development agenda.

In recent years, Uzbekistan has sought to operationalize these commitments through concrete strategies and policy reforms. A central component of this effort is the national target of reducing greenhouse gas emissions per unit of GDP by 35 percent by 2030 compared to 2010 levels. This objective reflects not only the country's determination to mitigate climate risks but also its aspiration to transition toward a green economy. The adoption of Resolution No. 561 of the Cabinet of Ministers (October 25, 2023) underscores this approach, introducing a taxonomy of the "green economy" designed to guide investment and financing in ways that balance economic growth with environmental responsibility. Complementary to this, Presidential Decree No. PQ-436 (December 2, 2022) outlines the development of a National Taxonomy of Green Activities, providing a strategic framework for reform and the gradual integration of sustainability principles across sectors.

Taken together, these policy developments highlight Uzbekistan's evolving approach to climate governance, in which economic modernization is increasingly coupled with environmental imperatives. Examining these strategies not only sheds light on the country's domestic transition but also contributes to broader scholarly debates on how emerging economies navigate the intersection of growth, sustainability, and international climate commitments.

The taxonomy is a set of criteria that helps to clearly classify different sectors of the green economy, thereby making it possible to clearly determine which projects meet which criteria for investment, subsidy and financial support. The purpose of this decision is to expand private sector participation in the green economy sectors in the country, introduce clear classification and eligibility

criteria for financing green projects [1]. "The taxonomy of green projects is a system for classifying types of economic activities, projects and assets that contribute to sustainable development, and whose activities are aimed at increasing the efficiency of natural resource use, reducing negative environmental impacts, and increasing energy efficiency," say Uzbek scientists Khashimov and Mavlanova.

According to United Nations experts, "The *Green Taxonomy* establishes a consistent and rigorous classification system for environmentally sustainable activities and projects, and based on a reliable set of rules, regulatory authorities will have a more complete picture of the gaps and opportunities available to implement policy instruments aimed at promoting environmentally sound activities and reducing environmentally harmful activities [2]". In accordance with Article 130, Clause 3 of the Environmental Code, the "Green Taxonomy" is defined in Article 130, Clause 3 of the Environmental Code of the Republic of Kazakhstan Renewable Energy as follows: "Green taxonomy is a unified classification system for types of economic activities, projects and assets, which is aimed at increasing the efficiency of the use of existing natural resources, reducing the level of negative impact on the environment, increasing energy efficiency and energy saving, mitigating the consequences of climate change and ensuring adaptation to it [3]".

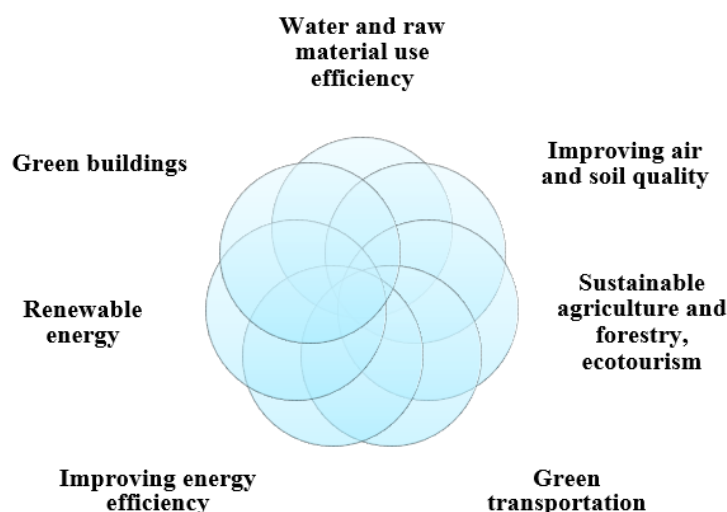

Figure 1. Main areas included in the national “green” economy taxonomy of the Republic of Uzbekistan.

Source: Compiled by the author

The World Bank's Central Asia Country Report states: "The green taxonomy can help identify the distributional aspects of green fiscal reforms and can be an effective tool for promoting green investment by expanding green public procurement" [4]. In short, the green taxonomy is an important tool in the process of sustainable development, encouraging environmentally friendly investments, and greening the economy. According to Resolution No. 561 of the

Cabinet of Ministers of the Republic of Uzbekistan (October 25, 2023), the National Green Taxonomy is to be applied on a pilot basis until October 1, 2024. The taxonomy is designed to classify projects and business activities in accordance with sustainability criteria, thereby enabling their financing through instruments such as green bonds and green loans. By establishing this framework, the government aims to stimulate the emergence of a domestic green bond market and foster the development of related financial instruments. In recent years, Uzbekistan has introduced a number of policy measures to align economic development with sustainability objectives. For instance, in order to stimulate entrepreneurship, improve the rational use of land resources, and support socially vulnerable groups, the government has established targeted subsidies. Building on these efforts, the Decree of the President of the Republic of Uzbekistan No. PF-67 (May 8, 2023) and Resolution No. PQ-156 (May 12, 2023) introduced mechanisms to expand the use of “Green Energy” certificates and strengthen “green financing.” The reform of the financial market is seen as a prerequisite for the introduction of green instruments, requiring the establishment of an institutional framework that includes clear standards, methodologies for assessing financial instruments, taxonomies, certification systems, and other regulatory mechanisms. As these foundations are put in place, the market is expected to gradually integrate new actors such as carbon exchanges, ESG funds, and organizations committed to advancing the green agenda.

Uzbekistan’s ongoing reforms reflect an effort to adapt these approaches to national conditions. The Decree of the President No. PF-60 (January 28, 2022) and the Strategy “Uzbekistan – 2030” (No. PF-158, September 11, 2023) define ambitious economic, environmental, and social goals. Within this framework, reforms in tax policy hold particular significance. Efforts are underway to establish an ecological tax system, enhance the efficiency of state subsidies, and expand access to preferential loans targeted at green technologies. Taken together, these initiatives illustrate Uzbekistan’s commitment to embedding fiscal and financial instruments within its transition toward a green economy and sustainable development. Therefore, in the conditions of Uzbekistan, a special place is occupied by the prevention and mitigation of repressiveness of these environmental taxes and their implementation in order to support the transition to a green economy. Environmental taxes, that is, by taxing environmentally harmful activities, create an additional source of income for the state budget, stimulate sustainable consumption and production, and are becoming an important instrument of socio-economic policy.

Literature list:

1. *Resolution of the Cabinet of Ministers of the Republic of Uzbekistan No. 561 dated October 25, 2023*
2. *World Bank. Metodicheskie rekomendatsii po "green" taxonomy for Uzbekistan. Washington, DC: World Bank Group.*

<http://documents.worldbank.org/curated/en/099021424113022889/P17710815ebe9804819f4d181213bcbad9d>

3. https://kap.kz/custom/wysiwyg/image/file/20210311/20210311230816_94452.pdf

4. “Ministry of Economic Development and Poverty Reduction of the Republic of Uzbekistan, World Bank, Regional Environmental Center for Central Asia, 2022. Policy Dialogue Series on “Green” Growth and Climate Change in Uzbekistan: A Collection of Cases. World Bank: Washington DC”

MILLIY IQTISODIYOTNI BARQAROR RIVOJLANTIRISHDA EKOLOGIK-IQTISODIY MUAMMOLAR VA ULARNI HAL ETISH YO‘LLARI

Abduxomidov Ikromjon Maxamadin o‘g‘li

*O‘zbekiston Respublikasi Bank-moliya akademiyasi
Moliya va moliyaviy texnologiyalar fakulteti uslubchisi*

Hozirgi kunda milliy iqtisodiyotni barqaror rivojlantirish va ekologik xavfsizlikni ta‘minlash masalasi nafaqat O‘zbekistonda, balki butun dunyo miqyosida dolzarb hisoblanadi. Jahon tajribasida ekologik-iqtisodiy muammolarni hal etish va ularni moliyaviy mexanizmlar bilan qo‘llab-quvvatlash iqtisodiy o‘shishning muhim drayveri sifatida qaraladi. Xalqaro moliya institutlari va yetakchi olimlar o‘z tadqiqotlarida barqaror rivojlanish kreditlari, yashil obligatsiyalar va ekologik investitsiyalar ishlab chiqarish hajmini kengaytirish, yangi “yashil” ish o‘rinlarini yaratish hamda ekologik muvozanatni ta‘minlashda alohida o‘rin tutishini ta‘kidlab o‘tishadi.

Xalqaro Valyuta Jamg‘armasi (IMF), Jahon banki va Osiyo Taraqqiyot banki hisobotlarida ekologik moliyalashtirish mexanizmlarining samaradorligi, yashil texnologiyalarga imtiyozli kreditlar, foiz stavkalari va ekologik risklarni boshqarish tizimlarini takomillashtirish masalalariga alohida e‘tibor qaratiladi. Masalan, iqtisodchi J. Stiglitz va A. Weiss tadqiqotlarida ekologik yo‘nalishdagi moliyaviy resurslar iqtisodiy o‘shishga bevosita ta‘sir ko‘rsatishi, biroq noto‘g‘ri risk boshqaruvi nafaqat moliyaviy barqarorlikka, balki ekologik muvozanatga ham xavf tug‘dirishi qayd etilgan. [1]

O‘zbekistonda ham ushbu masalaga davlat darajasida alohida e‘tibor berilmoqda. So‘nggi yillarda Prezident Sh.M. Mirziyoyev tashabbusi bilan qabul qilingan qaror va farmonlarda milliy iqtisodiyotni modernizatsiya qilish, ekologik xavfsizlikni ta‘minlash va yashil iqtisodiyotni rivojlantirish ustuvor yo‘nalishlardan biri sifatida belgilandi. Jumladan, “2020–2025 yillarda O‘zbekiston Respublikasini barqaror rivojlantirish strategiyasi” doirasida ekologik loyihalarni moliyalashtirish, qayta tiklanuvchi energiya manbalariga investitsiyalarni kengaytirish, atrof-muhitga salbiy ta‘sirni kamaytirishga qaratilgan moliyaviy mexanizmlar joriy etilmoqda. Shu bilan birga, iqtisodiyotni raqamlashtirish va ekologik monitoringni kuchaytirish ham dolzarb vazifalardan biri sifatida ko‘rsatib o‘tilgan. [2]

Shunday qilib, ekologik-iqtisodiy muammolarni hal qilishga yo'naltirilgan moliyaviy mexanizmlar milliy iqtisodiy taraqqiyotning muhim omili hisoblanadi. Jahon tajribasi, ilmiy tadqiqotlar hamda O'zbekistondagi islohotlar ushbu sohada samarali yechimlar ishlab chiqish va barqaror ekologik rivojlanishni ta'minlash uchun muhim asos bo'lib xizmat qilmoqda.

Ushbu bo'limda tijorat banklari tomonidan real sektorni kreditlash amaliyoti misolida portfel tarkibi, muammoli kreditlar (NPL) dinamikasi, risklarni baholash ko'rsatkichlari va diversifikatsiya darajasi (HHI) simulyatsion ma'lumotlar asosida yoritiladi. Keltirilgan raqamlar illyustrativ bo'lib, metodologik yondashuvni ko'rsatish maqsadini ko'zlaydi. (1-jadval)

1-jadval

Kredit portfeli tuzilmasi (2020–2025, mlrd so'm) [3]

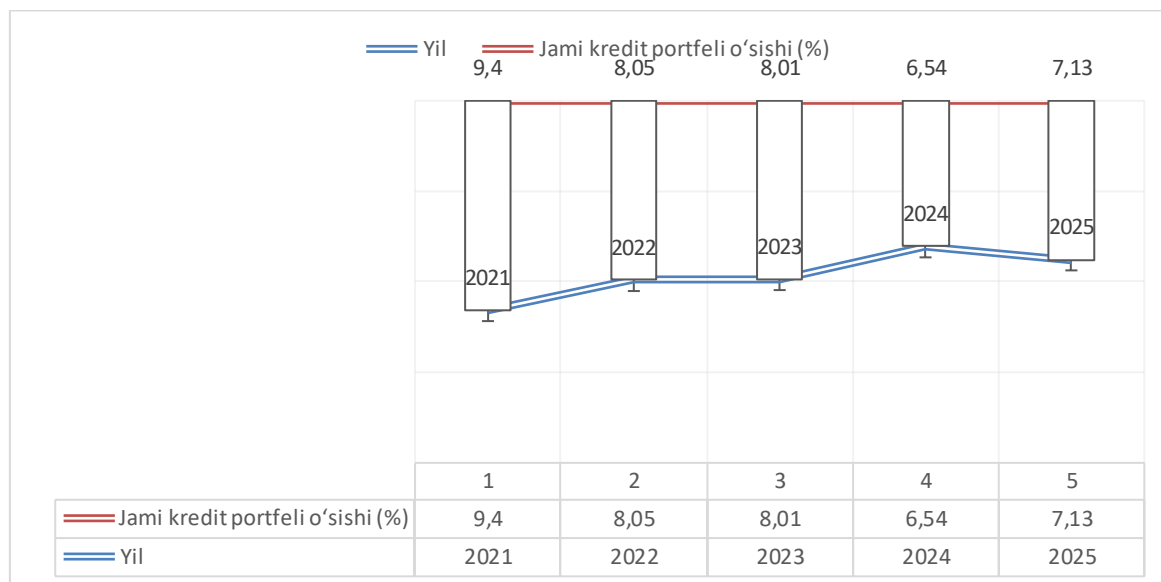
Yil	Sanoat	Qishloq xo'jaligi	Qurilish	Transport va logistika	Xizmat ko'rsatish	Jami
2020	25,000	14,000	9,000	8,000	16,000	72,000
2021	27,676	15,428	9,565	8,540	17,554	78,762
2022	30,275	16,755	10,147	9,280	18,642	85,100
2023	32,877	18,305	10,766	9,822	20,149	91,919
2024	34,828	19,243	11,501	10,485	21,873	97,930
2025	36,896	21,325	12,438	11,240	23,027	104,926

O'zbekiston iqtisodiyotining so'nggi yillardagi rivojlanish sur'atlari bilan bir qatorda, ekologik-iqtisodiy muammolar ham dolzarb bo'lib qolmoqda. 2020–2025 yillar oralig'ida yalpi ichki mahsulot hajmi 72 ming milliard so'mdan 104,9 ming milliard so'mgacha oshgani iqtisodiy o'sishning barqaror yo'nalishda davom etayotganini ko'rsatadi. Shu bilan birga, mazkur o'sish jarayonida resurslardan oqilona foydalanish va atrof-muhitga salbiy ta'sirni kamaytirish masalalari ham muhim ahamiyat kasb etmoqda.

Sanoat tarmog'ida ishlab chiqarish hajmining 25 ming milliard so'mdan 36,9 ming milliard so'mga yetishi ekologik yuklamaning oshishiga olib kelishi mumkin. Qishloq xo'jaligining 14 ming milliard so'mdan 21,3 ming milliard so'mga ko'tarilishi suv resurslaridan samarali foydalanish va yer unumdorligini asrash zaruratini kuchaytiradi. Qurilish sohasida 9 ming milliard so'mdan 12,4 ming milliard so'mga o'sish kuzatilgan bo'lsa-da, bu sohada ekologik standartlarga rioya qilish muammolari ham dolzarbdir. Transport va logistika tarmog'ining 8 ming milliard so'mdan 11,2 ming milliard so'mga kengayishi yoqilg'i sarfi va chiqindi gazlar hajmini oshirishi ehtimoldan xoli emas. Eng tez rivojlanayotgan xizmat ko'rsatish sohasi (16 ming milliard so'mdan 23 ming milliard so'mga o'sish) esa ekologik innovatsiyalarni joriy etish orqali yanada samarali bo'lishi mumkin.

Umuman olganda, 2020–2025 yillardagi iqtisodiy ko'rsatkichlar mamlakatning barqaror rivojlanayotganini ko'rsatadi. Biroq bu jarayonda ekologik xavfsizlikni ta'minlash, chiqindilarni kamaytirish, energiya samaradorligini oshirish va “yashil iqtisodiyot”ga o'tish masalalari milliy

iqtisodiyotni uzoq muddatli va ekologik barqaror rivojlantirishning asosiy shartlari sifatida namoyon bo'lmogda.

1-rasm. Jami kredit portfeli o'sishi (% y/y) [4]

1-rasmda 2021–2025 yillarda O'zbekiston iqtisodiyotining barqaror rivojlanish sur'atlari ekologik-iqtisodiy jihatdan tahlil qilingan. 2021 yilda yuqori bo'lgan o'sish ko'rsatkichlari 2024 yilga kelib sekinlashgan, 2025 yilda esa biroz tiklanish kuzatilgan. Bu tendensiya iqtisodiy o'sishning foiz stavkalari, investitsion faollik va shu bilan birga ekologik muammolar bilan chambarchas bog'liqligini ko'rsatadi.

Dastlabki yillarda o'sish sur'atlarining yuqoriligi ishlab chiqarish va xizmat ko'rsatishdagi faollik ortishi bilan izohlanadi. Keyinchalik esa ekologik barqarorlikni ta'minlash zarurati, resurslardan oqilona foydalanish va banklarning ehtiyotkor siyosati natijasida sekinlashuv kuzatilgan. 2025 yildagi tiklanish iqtisodiyotda ekologik muvozanatni saqlagan holda barqarorlik mustahkamlanayotganidan dalolat beradi.

Sanoat – 462,01: Yirik ishlab chiqarish quvvatlari mavjud bo'lib, iqtisodiy rivojlanishning asosiy drayveri sanaladi. Shu bilan birga, sanoatning ekologik yuklamasi ham yuqori, shuning uchun “yashil texnologiyalar”ni joriy etish dolzarbdir.

Xizmat ko'rsatish – 260,84: Aholi ehtiyojlarining ortishi tufayli tez rivojlanmogda. Bu sohada ekologik xizmatlar va resurs tejovchi texnologiyalarni kengaytirish barqarorlikni oshiradi.

Qishloq xo'jaligi – 181,24: Oziq-ovqat xavfsizligini ta'minlaydi, ammo suv resurslaridan ko'p foydalanishi sabab ekologik muammolarni keltirib chiqaradi. Tomchilatib sug'orish va ekologik dehqonchilikni rivojlantirish muhim.

Qurilish – 118,47: Uy-joy va infratuzilma kengayishi bilan o'smogda. Biroq qurilish materiallari ishlab chiqarish jarayoni ekologik barqarorlikka ta'sir qilmogda. Shu bois ekologik me'yorlarni joriy etish zarur.

Transport va logistika – 106,17: Savdo va yuk tashish hajmining ortishi barqaror rivojlanishga xizmat qilmoqda, lekin chiqindi gazlar miqdorini oshirmaslik uchun ekologik transport tizimiga o'tish muhimdir.

Umuman olganda, iqtisodiy o'sish ko'rsatkichlari barqaror rivojlanishni namoyon etmoqda, ammo ekologik-iqtisodiy muammolarni hal etish bu jarayonning ajralmas qismi bo'lib qolmoqda.

Umuman olganda, sanoat va xizmat ko'rsatish tarmoqlari nafaqat iqtisodiyotning yetakchi qismini, balki ekologik barqaror rivojlanishning ham asosiy yo'nalishlarini tashkil etib, boshqa sohalar bilan birgalikda mamlakatning barqaror o'sishiga hissa qo'shmoqda.

Xulosa va takliflar.

Yuqoridagi tahlillar ekologik-iqtisodiy barqarorlik masalalarini keng qamrovda ochib berdi. 2020–2025 yillar oralig'ida iqtisodiyot hajmining sezilarli o'sishi bilan bir qatorda, resurslardan foydalanish samaradorligi va ekologik xavfsizlik masalalarini yanada kuchaytirish zarurligi namoyon bo'ldi. Sanoat va xizmat ko'rsatish tarmoqlari hajm bo'yicha yetakchi bo'lib, barqaror o'sishning asosiy drayverlari sifatida ajralib chiqqan bo'lsa-da, ular ekologik yuklamani ham oshirmoqda.

Ekologik diversifikatsiya jarayonida Herfindahl–Hirschman indeksi (HHI)ning pasayishi tarmoqlar o'rtasida muvozanat shakllanayotganidan dalolat beradi. Shu bilan birga, chiqindilar hajmi, muammoli ekologik loyihalar va resurslardan noto'g'ri foydalanish ko'rsatkichlari hali ham dolzarb bo'lib qolmoqda. Energiya samaradorligi va “yashil” texnologiyalarni joriy etish natijasida ekologik yo'qotishlar kamayib borayotgani ham kuzatilmoqda.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI

1. *O'zbekiston Respublikasi Prezidentining qaror va farmonlari to'plami (2017–2023-yillar). Bank tizimini isloh qilish, barqarorligini oshirish hamda 2020–2025 yillarda bank-moliya sohasini rivojlantirish strategiyasi bo'yicha hujjatlar. Toshkent: Lex.uz.*
2. *Stiglitz, J. E., & Weiss, A. (1981). Credit Rationing in Markets with Imperfect Information. The American Economic Review, 71(3), 393–410.*
3. *Cheng, Y., Yang, Q., & Wang, L. (2024). Research on Credit Risk Early Warning Model of Commercial Banks Based on Neural Network Algorithm. arXiv.*
4. *International Monetary Fund (IMF). Global Financial Stability Report. Washington, D.C. (muntazam chop etiladi, masalan 2022-yilgi hisobot).*
5. *World Bank (2021). Global Financial Development Report: Financial Intermediation in a Post-COVID-19 World. Washington, D.C.*
6. *Asian Development Bank (ADB). Asian Development Outlook (yillik nashr). Manila.*

ВЛИЯНИЕ «ЗЕЛеной» ЭКОНОМИКИ НА БАНКОВСКИЙ СЕКТОР УЗБЕКИСТАНА

Алиева Сусанна Сейрановна - к.э.н., доцент,
Самаркандский институт экономики и сервиса

Сегодняшний прогресс неразрывно связан с эпохой масштабных перемен, где вопросы экологии и устойчивого развития занимают центральное место. Мир финансов, традиционно ассоциируемый с точными расчетами и аналитикой, переживает глубокие трансформации. Причина – процветание финансового сектора тесно связано с благополучием планеты. Для банковского сектора Узбекистана «зеленая» экономика – стимул для изменений во взаимосвязи с культурными традициями и обычаями.

На глобальном уровне реализация принципов устойчивого развития проявляется через ряд ключевых процессов:

- появление «экологических» облигаций и рост инвестиций, ориентированных на устойчивое развитие: В 2008 году Всемирный банк инициировал выпуск «зеленых» облигаций, а к 2015 году этот сегмент рынка достиг внушительных масштабов, превысив отметку в 40 миллиардов долларов США и завершив год объемом в 42,2 миллиарда долларов [1]. Выпуск «зеленой» облигации Всемирного банка способствовал росту осведомленности о климатических изменениях и открыл для инвесторов новые возможности: участие в международных проектах, привлечение огромных инвестиций в проекты, которые приносят выгоду не только экономической, но и социальную, экологическую (ESG). Всемирный банк продолжил активно размещать «зеленые» облигации, выпустив их в общей сложности более 150 раз, привлекая средства в различных мировых валютах и ориентируясь на широкий круг инвесторов, от частных до институциональных.

В рамках своих экологических инициатив Всемирный банк предлагает «зеленые» облигации для финансирования проектов, направленных на решение шести ключевых проблем в области охраны окружающей среды. Среди них: развитие возобновляемых источников энергии и повышение энергоэффективности; внедрение экологически чистых видов транспорта; обеспечение доступа к чистой воде и качественной канализации; эффективная утилизация отходов; развитие устойчивых практик в сельском хозяйстве, лесоустройстве и управлении экологическими ресурсами; создание устойчивой инфраструктуры и благоприятной техногенной среды [2].

В 2021 году Узбекистан совершил исторический шаг, разместив первые в стране «зелёные» еврооблигации на общую сумму, эквивалентную 4,25 триллиона сумов, с датой погашения, назначенной на 2026 год [3].

Узбекистан продемонстрировал лидерство в Центральной Азии в области ESG-инструментов, выпустив в 2021 году суверенные облигации устойчивости и два транша «зеленых» облигаций в 2023 году. Такой активный подход к выпуску ESG-облигаций, включающих как суверенные, так и корпоративные, делает Узбекистан пионером в регионе.

Узбекистан проявляет интерес к «зеленым» облигациям, обусловленный как финансовыми преимуществами, особенно в секторе устойчивой инфраструктуры, так и реальными расходами, которые на данный момент в основном покрываются за счет государственных средств.

Опыт мировых лидеров: Организации, такие как ООН и Всемирный банк, играют ключевую роль в продвижении принципов ESG на глобальном уровне. В свою очередь, банки из Европы, Америки и Азии все активнее интегрируют эти принципы в свою работу, делая устойчивое развитие неотъемлемой частью своей стратегии.

В 2024 году Азиатский банк развития (АБР) и Узбекистан определили вектор дальнейшего сотрудничества на ближайшие пять лет. Новая стратегия партнерства, рассчитанная на 2024-2028 годы, фокусируется на поддержке реформ, призванных сделать узбекскую экономику более устойчивой и справедливой. АБР планирует тесно взаимодействовать с узбекскими властями, содействуя росту частного сектора, его конкурентоспособности и привлечению инвестиций в развитие человеческого капитала [4].

Узбекистан при адаптации новых принципов, стандартов и программ обычно придерживается стратегии постепенной реализации. Такой планомерный подход позволяет учесть специфику страны, избежать резких перемен и обеспечить плавное перестроение, что в свою очередь служит залогом устойчивого развития.

Узбекистан строит свою «зеленую» экономику на трех основных опорах: развитии альтернативных источников энергии, повышении энергоэффективности и внедрении в экономике технологий, не наносящих вреда экологии. В целях воплощения в жизнь стратегии развития «зеленой» экономики в Узбекистане приняты различные нормативно-правовые акты. Среди них особое внимание уделяется Постановлению Президента Республики Узбекистан, от 04.10.2019 г. № ПП-4477 «Об утверждении Стратегии по переходу Республики Узбекистан на «зеленую» экономику на период 2019 - 2030 годов», Закону Республики Узбекистан «Об использовании возобновляемых источников энергии» №ЗРУ-539 от 21 февраля 2019 г., Указу Президента Республики Узбекистан, от 30.01.2025 г. № УП-16 «Год охраны окружающей среды и «зеленой экономики» и др. В рамках этих документов Узбекистан взял на себя обязательство сократить выбросы парниковых газов на 35% к 2030 году по сравнению с уровнями 2010 года.

Диджитализация и финансовые технологии: инновации в финансовой сфере открывают быстрый и удобный доступ к инструментам финансирования проектов в области «зеленой» экономики, одновременно предоставляя эффективные механизмы для отслеживания и оптимизации их использования.

Узпромстройбанк, выступая пионером в области ESG, непрерывно совершенствует свою стратегию, ориентируясь на глобальные тренды и требования. В 2025 году Sustainable Fitch присудило банку ESG-рейтинг 3-й категории. Также ЕБРР подчеркивал вклад банка в поддержку экопроектов.

Банк активно участвует в борьбе с изменением климата. Результатом стали «зеленые» кредиты на 567 млн. долларов, предоставленные Узпромстройбанком за последние три года, а также создание более 6,7 тысяч рабочих мест. «Зеленые» инициативы генерируют 47 000 МВт/часов чистой энергии, что позволило сократить потребление традиционной электроэнергии на 239 000 МВт/часов и сэкономить 23 000 м³ водных ресурсов [5].

Сфера «зеленого» кредитования сопровождается онлайн-сервисами, включая кредитный калькулятор и инструменты для расчета расходов, связанных с нотариальными услугами, оценкой имущества и страхованием. АКБ «Ипак Йули» принимает активное участие в пилотной программе GEF, посредством финансирования, грантов и консультаций по внедрению энергоэффективных технологий и проектов. Банк «Ипак Йули» заключил с ЕБРР соглашение о предоставлении кредита в размере 5 млн. долл. для частных предприятий, занимающихся экологически чистыми проектами. Успешно завершённые проекты могут получить возмещение от 10 до 20% от общей суммы кредита.

Банк «Трастбанк» предлагает программу «Зеленое финансирование», направленную на поддержку энергосберегательных проектов. Алокабанк, в свою очередь, предоставляет «зеленые» кредиты частным лицам.

Несмотря на обнадеживающую динамику, узбекский банковский сектор все же сталкивается с рядом существенных вызовов:

- развитие «зеленой» экономики пока не имеет достаточного опыта, что обуславливает медленный и не всегда беспроблемный процесс ее внедрения;

- внедрение ESG-принципов в Узбекистане сталкивается с некоторыми барьерами, обусловленными недостаточно развитой правовой базой. Несмотря на принятые нормативные акты, отдельные аспекты ESG-практик требуют более четкого регулирования и дополнения новыми законодательными актами. Поощрение банков, стремящихся к экологической и социальной ответственности, пока не является приоритетом в Узбекистане, а стандарты ESG-отчетности только начинают формироваться. Отсутствие у многих банков ясных методик оценки и прозрачности в области экологических и социальных последствий своих проектов создает сложности при осуществлении мониторинга и контроля;

- несмотря на принятые правительством инициативы по развитию «зеленой» экономики, реальные результаты пока не впечатляют. ESG-проекты, требующие существенных вложений, не получают достаточной финансовой поддержки от государства, что вынуждает банки и компании самостоятельно нести весь риск;

Узбекистан предлагает налоговые преференции по НДФЛ, налогу на имущество и таможенным пошлинам, как для юрлиц, так и для физических лиц. Но для стимуляции развития «зеленой» экономики и внедрения ESG-стандартов необходимы более существенные меры поддержки. В частности, стоит рассмотреть возможность субсидирования кредитных ставок для проектов в этой сфере и увеличения грантовой помощи компаниям, ориентирующимся на ESG-принципы. В настоящее время подобные программы в Узбекистане существуют, но их масштаб ограничен, и доступ к ним затруднен.

Вложение частных и иностранных средств сдерживается, так как отсутствуют надлежащие гарантии по покрытию рисков, которые неизбежны в любом предпринимательском начинании.

Чтобы быстрее продвинуть финансирование «зеленой» экономики, необходима комплексная стратегия в следующих шагах:

- введение налоговых преференций по НДС для оборудования и технологий, в развитие «зеленой» экономики, предполагает освобождение их от уплаты НДС, а также таможенных платежей и других сборов;

- поощрение банков, занимающихся финансированием экологически чистых проектов, посредством налоговых льгот;

- финансирование проектов, ориентированных на развитие возобновляемых источников энергии, энергоэффективность, переработку отходов и сокращение водопотребления;

- проведение семинаров и тренингов, направленных на обучение предпринимателей, государственных служащих и представителей финансовых учреждений, по ключевым аспектам внедрения ESG-практик.

Реализация предложенных шагов приблизит банковскую систему Узбекистана к международным стандартам, способствуя экономическому росту на основе принципов устойчивого развития.

Несмотря на существенные барьеры, которые все еще стоят на пути развития «зеленой» экономики, инновационные разработки способствуют ее адаптации к глобальным вызовам, гарантируя устойчивый экономический рост и минимизируя негативное влияние на окружающую среду.

Список литературы:

1. Алиева С.С. Зеленые облигации: как они работают. // *Scientific Journal of "International Finance & Accounting" Issue 5, October 2023.*

2. The World Bank Green Bond Impact Report. 2018
<https://thedocs.worldbank.org/en/doc/632251542641579226-0340022018/original/reportimpactgreenbond2018.pdf>
3. Узбекистан впервые разместил «зелёные» еврооблигации. Официальный сайт Министерства экономики и финансов.
<https://www.imv.uz/news/category/yangiliklar/post-1621>
4. 2024 АБР запускает новую пятилетнюю стратегию партнерства с Узбекистаном <https://www.adb.org/ru/news/adb-launches-new-5-year-partnership-strategy-uzbekistan>
5. https://sqb.uz/uz/green-banking/news/uzpromstroybank-uverennye-shagi-na-puti-k-zelenoy-ekonomike/uz/individuals/credits/АКБ_УЗПРОМСТРОЙБАНК

МИЛЛИЙ ИҚТИСОДИЁТНИ БАРҚАРОР РИВОЖЛАНТИРИШДА “ЯШИЛ” КЎЧМАС МУЛКНИ СОЛИҚҚА ТОРТИШНИНГ ХУҚУҚИЙ АСОСЛАРИ

Атақулов У.М.

*Alfraganus University “Бухгалтерия ҳисоби ва солиқ” кафедраси
доценти в.б., иқтисодиёт фанлари бўйича фалсафа доктори (PhD)*

Сўнги йилларда "Яшил" лойиҳалар жумладан, барқарор ривожланишга ҳисса қўшадиган ва мавжуд табиий ресурслардан фойдаланиш самарадорлигини ошириш, атроф-муҳитга салбий таъсирларни камайтириш, энергия самарадорлигини ошириш, энергияни тежаш, иқлим ўзгаришини юмшатиш ва иқлим ўзгаришига мослашишга қаратилган иқтисодий фаолият турлари амалга ошириб келинмоқда.

Аҳоли ва тадбиркорлик субъектларининг қайта тикланувчи энергия манбаларидан кенг фойдаланишини давлат томонидан қўллаб-қувватлаш механизмларини жорий этиш, ушбу манбалар орқали электр ва иссиқлик энергияси билан таъминлаш ҳамда маъмурий-маиший бино ва иншоотларда энергия ресурсларидан самарали фойдаланишни рағбатлантириш мақсадида ҳукуматимиз томонидан бир қанча норматив-ҳуқуқий ҳужжатлар қабул қилинди.

Ўзбекистон Республикасини 2030 йилгача бўлган даврда барқарор ривожланиш соҳасидаги миллий мақсад ва вазифаларни амалга оширишни жадаллаштириш бўйича қабул қилинган қарор дастлабки қадамлардан бири бўлди [3].

Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2022 йил 9 сентябрдаги “Энергия тежовчи технологияларни жорий қилиш ва кичик қувватли қайта тикланувчи энергия манбаларини ривожлантириш бўйича қўшимча чора-тадбирлар тўғрисида”ги Фармони қабул қилинди [4].

Ушбу Фармон билан қайта тикланувчи энергия манбаларидан кенг фойдаланишни давлат томонидан қўллаб-қувватлаш йўналишлари белгиланди.

Шунингдек, Ўзбекистон Республикаси Президентининг “2023 йилда қайта тикланувчи энергия манбаларини ва энергия тежовчи технологияларни жорий этишни жадаллаштириш чора-тадбирлари тўғрисида”ги қарори қабул қилинди [5].

Мазкур қарор асосида ижтимоий ва уй-жой коммунал хизмат кўрсатиш соҳаларида ҳамда иқтисодиёт тармоқларида қайта тикланувчи энергия манбаларини кенг жорий этиш, энергия самарадорлигини ошириш орқали республика ҳудудларида энергия тақчиллиги қопланишини таъминлаш, бу борадаги ишларни комплекс ташкил этиш ҳамда инвесторлар учун қулай шароитлар ва рағбатлантириш механизмларини жорий қилиш мақсад қилинди.

Конституциянинг 47-моддасига асосан ҳар ким уй-жойли бўлиш ҳуқуқига эга эканлиги ҳамда Давлат уй-жой қурилишини рағбатлантирилиши ва уй-жойга бўлган ҳуқуқнинг амалга оширилиши учун шарт-шароитлар яратилиши белгиланган [1].

Ўзбекистон Республикасининг Солиқ кодексига асосан кўчмас мулк объектлари жумладан, уй-жойлар, квартиралар, дала ҳовли иморатлари мол-мулк солиғининг солиқ солиш объекти ҳисобланиб, кўчмас мулк объектларида қайта тикланувчи энергия қурилмалари ўрнатилган тақдирда солиқ имтиёзлари берилиши белгилаб қўйилган [2].

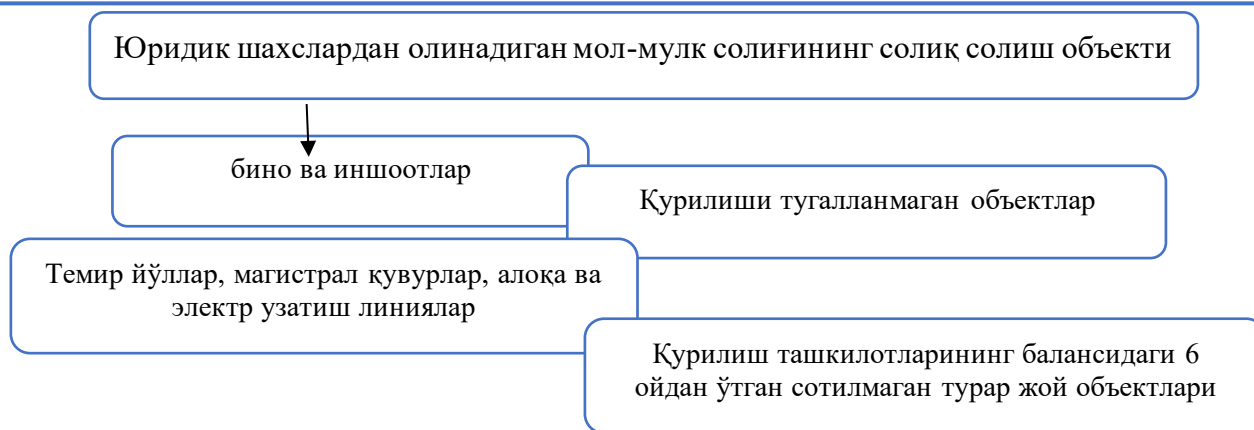

1-расм. Жисмоний шахслардан олинадиган мол-мулк солиғининг солиқ солиш объекти тўғрисида маълумот [2]

Жисмоний шахслардан олинадиган мол-мулк солиғининг солиқ солиш объектида қайта тикланувчи энергия қурилмалари алоҳида объект сифатида қайд этилмаган. Жисмоний шахслардан олинадиган мол-мулк солиғининг солиқ солиш объектларини қуйидаги жадвалда кўриб ўтамиз (1-расм).

Тадбиркорлик фаолияти ва даромад олиш учун мўлжалланган яшаш учун мўлжалланмаган кўчмас мулк объектлари амалиётда нотурар объектлар деб қаралиб, фақат тадбиркорлик мақсадида фойдаланиб турган кўчмас мулк объектлари тушунилади.

Юридик шахслардан олинадиган мол-мулк солиғининг солиқ солиш объекти қуйидагича: (2-расм).

2-расм. Солиқ кодексида эътироф этилган кўчмас мулк объектлари [2]

Юқорида кўриб ўтган жисмоний ва юридик шахсларнинг кўчмас мулк объектлари мол-мулк солиғига тортилиб келинмоқда.

Республикаимизда бугунги кунда қулайлик ва атроф-муҳитни муҳофаза қилишнинг уйғунлигини таъминловчи яшил бинолар энди шунчаки урф бўлган тренд эмас, балки кўчмас мулк бозорини ўзгартирувчи муҳим тенденцияга айланмоқда. Яшил бинолар нафақат қулай уй-жой билан таъминлайди, балки атроф-муҳитга кўрсатиладиган зарарни ҳам камайтиради.

Ҳукумат томонидан “яшил” кўчмас мулкни жорий қилишда ушбу жараёнда қатнашувчи барча субъектларни ҳар томонлама қўллаб-қувватлаш тизими жорий этилганлигини қабул қилинган норматив-ҳуқуқий ҳужжатларда акс эттирилганлигини гувоҳи бўлди. Мазкур рағбатлантириш тизими орқали юридик ва жисмоний шахслар томонидан солиқ имтиёзларидан ёки субсидия сифатида фойдаланганлиги сўзимизнинг исботи сифатида номоён бўлади.

Ўзбекистонда 2023-йил 1-апрелдан “Қуёшли хонадон” дастури доирасида хонадонига қуёш панелларини ўрнатган жисмоний шахсларга қуёш панели орқали ишлаб чиқарилган ва ягона электр энергетика тизимига узатилган электр энергиясининг ҳар бир киловатт соати учун 1000 сўмдан субсидия ажратилиши белгиланган [3].

Ўтган 2023-2024-йилларда 10 826 нафар жисмоний шахс ушбу дастурдан фойдаланиб, электр тармоқларига ўтказилган қуёш энергияси учун 12 млрд 182 млн сўм (12 миллион 182 минг 090 кВт/соат) давлат бюджетидан субсидия олди [8].

Субсидиянинг энг катта қисми қуйидаги ҳудудларга тўғри келмоқда [8]:

- Хоразм вилояти - 2,8 млрд сўм;
- Қорақалпоғистон Республикаси - 1,9 млрд сўм;
- Тошкент шаҳри - 1,4 млрд сўм субсидия ажратилди.

Шунингдек, Солиқ кодексига асосан Имтиёзлардан фойдаланиш учун ҳудудий солиқ органларига қайта тикланадиган энергия манбаларини

ўрнатиш ва улардан фойдаланиш тўғрисидаги гувоҳномани тақдим этиш керак [2].

Қуйидаги жисмоний шахслар ер ва мол-мулк солиқлар суммасини камайтириши мумкин [2]:

-уй -жой фондининг кўчмас мулк объектларида умумий қуввати 100 кВтгача бўлган қайта тикланувчи энергия манбаларидан (ҚТЕМ) фойдаланувчи шахслар – ўрнатилган ойдан эътиборан 3 йил давомида;

-қуёш панеллари қувватидан 25%дан кам бўлмаган қувватга эга электр энергиясини тўплаш тизими мавжуд бўлган қуёш панеллари ўрнатилганда – мазкур панеллар фойдаланишга топширилган ойдан эътиборан – 10 йил давомида.

Солиқ суммаси 1 ва 2 БҲМдан ошмайдиган суммага камайтирилади.

Имтиёз фақат 1 марта 1 та уй-жой фонди кўчмас мол-мулк объектларига ва ер участкасига нисбатан энергия таъминоти ташкилоти томонидан берилган маълумотномага асосан берилади ва жисмоний шахс томонидан умумий қуввати 1 кВтдан ортиқ қайта тикланадиган энергия қурилмалари ўрнатилган тақдирда қўлланилади.

2024-йилда 242 нафар фуқаро 233,4 миллион сўмлик имтиёзлардан фойдаланган[8].

Хулоса қилиб айтганда:

- “Яшил қурилиш.Турар-жой ва жамоат бинолари”ни халқаро талаблар асосида такомиллаштириш;
- биноларда энергия аудит тизимини ташкил қилишда халқаро тажрибани жорий этиш;
- яшил бинолар лойиҳалари бўйича меъёрий-ҳуқуқий базани халқаро стандартлар билан уйғунлашган ҳолда ишлаб чиқиш;
- бино ва иншоотларда энергия самарадорлиги юзасидан семинар-тренинглари ташкил қилиш;
- “Яшил” бинолардан фойдаланувчилар учун имтиёзларни ягона норматив ҳужжатда белгилаш кабилардир.

Фойдаланилган адабиётлар:

1. Ўзбекистон Республикаси Конституцияси (2023)
2. Ўзбекистон Республикаси Солиқ кодекси (2019)
3. Ўзбекистон Республикаси Президентининг (2022) “2030 йилгача бўлган даврда барқарор ривожланиш соҳасидаги миллий мақсад ва вазифаларни амалга оширишни жадаллаштириш бўйича қўшимча чора-тадбирлар тўғрисида”ги ПҚ-83-сон қарори.
4. Ўзбекистон Республикаси Президентининг (2022) “Энергия тежовчи технологияларни жорий қилиш ва кичик қувватли қайта тикланувчи энергия манбаларини ривожлантириш бўйича қўшимча чора-тадбирлар тўғрисида”ги ПФ-220-сон Фармони.
5. Ўзбекистон Республикаси Президентининг (2023) “2023 йилда қайта тикланувчи энергия манбаларини ва энергия тежовчи технологияларни жорий этишни жадаллаштириш чора-тадбирлари тўғрисида”ги ПҚ-57-сон қарори.

6. Ўзбекистон Республикаси Президентининг (2023) “Ўзбекистон — 2030” стратегияси тўғрисида” ги ПФ-158-сон Фармони.
7. *lex.uz* сайти
8. *soliq.uz* сайти

MILLIY IQTISODIYOTNI BARQAROR RIVOJLANTIRISHDA YASHIL MOLIYA VA QAYTA TIKLANUVCHI ENERGIYA LOYIHALARINING EKOLOGIK- IQTISODIY AHAMIYATI

Axmadjonova Gulmira Xabibulla qizi
O'zbekiston Respublikasi
Bank-moliya akademiyasi tayanch doktoranti

So'nggi yillarda iqlim o'zgarishi milliy iqtisodiyotni barqaror rivojlantirish jarayonida eng dolzarb ekologik-iqtisodiy muammolardan biri sifatida namoyon bo'lmoqda. COP28 yakunlari bo'yicha qabul qilingan 'BAA Konsensusi' esa davlatlarni fosil yoqilg'ilardan bosqichma-bosqich voz kechib, energiya tizimlarini adolatli va izchil tarzda qayta tashkil etishga undaydi. [1]

Xalqaro Energetika Agentligi (IEA) ma'lumotiga ko'ra, 2023-yilda jami energetika sarmoyalari 2,8 trln.AQSh dollarini, shundan 1,7 trln.dollar toza energiya yo'nalishlariga to'g'ri kelgan [2]. Bu ko'rsatkichlar yashil moliya mexanizmlarining dolzarbligini va bozordagi tez o'sishini tasdiqlaydi. [3]

Yashil obligatsiyalar (green bonds) bozori so'nggi yillarda keskin kengaydi. 2024-yilda barcha belgilangan (GSS+) barqarorlik obligatsiyalari bo'yicha yillik emissiya 1,1 trln AQSh dollariga yetdi; 2024-yilda yashil obligatsiyalar bo'yicha yillik emissiya taxminan 670 mlrd-700 mlrd dollar diapazonida qayd etildi [4]. Bazel banklar uchun xalqaro hisob-kitoblar banki (BIS) 2024-yil yakunida muomaladagi yashil obligatsiyalar jami hajmi 3 trln dollarga yaqinlashganini ta'kidlaydi. Bu dinamika qayta tiklanuvchi energiya, energiya samaradorligi va tarmoq infratuzilmasiga sarmoyalar oqimini kuchaytirmoqda [5].

O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2023-yil 27-apreldagi “Yashil energetika sohasini rivojlantirish to'g'risida”gi PF-81-son Farmoni hamda 2022-yil 9-dekabrdagi “Yashil iqtisodiyotni rivojlantirish chora-tadbirlari” PQ-456-son Qarori ushbu yo'nalishda muhim huquqiy asos bo'lib xizmat qilmoqda. Bu hujjatlar asosida xalqaro moliya institutlari bilan hamkorlikda yirik quyosh va shamol elektr stansiyalari qurilishi rejalashtirilgan [6].

Jami energetika sarmoyasi - 2,8 trillion AQSh dollari (2023) Xalqaro Energetika Agentligi (IEA)ning *World Energy Investment 2023* hisobotida 2023-yilda dunyo bo'yicha energetika sohasiga kiritilgan umumiy sarmoya 2,8 trln \$ deb ko'rsatiladi. Bu mablag' elektr energiyasi ishlab chiqarish, tarmoqlarni modernizatsiya qilish, yoqilg'i qazib olish va qayta ishlash, shuningdek toza energiya texnologiyalarini rivojlantirishni qamrab oladi. Shundan toza energiya - 1,7 trillion AQSh dollari

Ushbu jami mablag'ning 1,7 trln \$ qismi toza energiyaga yo'naltirilgan. IEA ta'rifiga ko'ra, toza energiya quyosh va shamol elektr stansiyalari, yadro energetikasi, energiya saqlash tizimlari (BESS), elektr tarmoqlarini rivojlantirish, energiya samaradorligi va elektrlashtirish loyihalarini o'z ichiga oladi. (1-jadval)

1-jadval

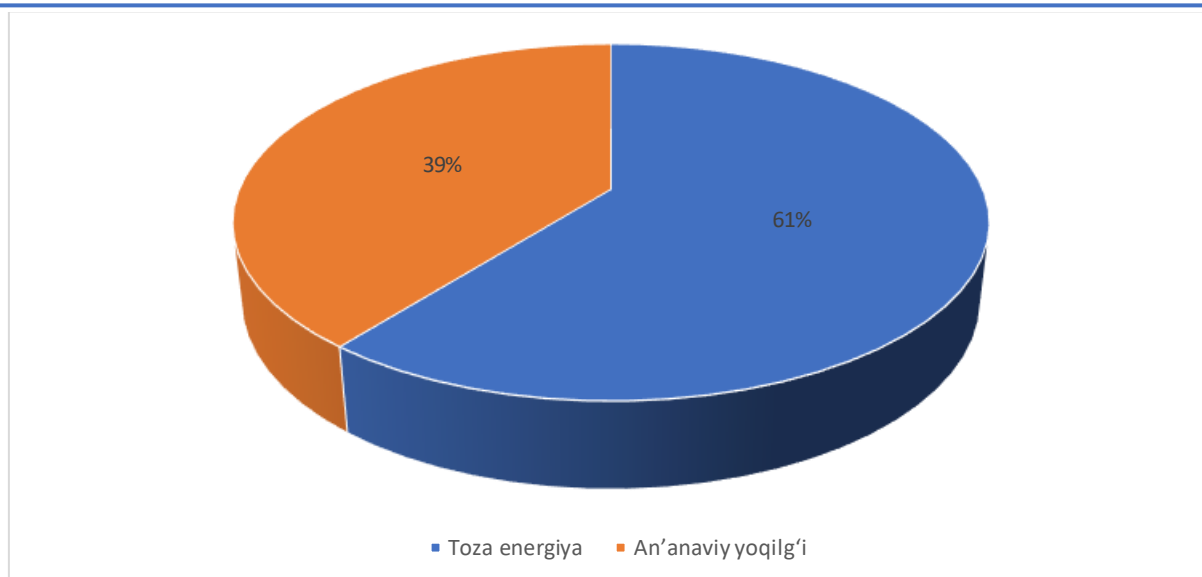
Global energetika sarmoyalari (2023) [7]

Ko'rsatkich	Qiymat
Umumiy energetika sarmoyasi	2,8 trln \$
Shundan toza energiya	1,7 trln \$
An'anaviy yoqilg'i	≈1,1 trln \$ (taxmin)

O'zbekiston 2019-yilda “Qayta tiklanuvchi energiya manbalaridan foydalanish to'g'risida”gi Qonun (ZRU-539)ni qabul qildi hamda xuddi shu yili 2019-2030-yillarga mo'ljallangan “Yashil iqtisodiyot”ga o'tish strategiyasini (PQ/RP-4477) tasdiqladi. So'nggi yillarda davlat-xususiy sheriklik (PPP) asosida yirik quyosh va shamol loyihalari tenderlar orqali jalb qilinmoqda. Masalan, 2021-yilda ishga tushirilgan 100 MVt “Nur Navoiy” Quyosh IESi, 2024-yilda ishga tushirilgan 500 MVt “Zarafshon” Shamol IESi, Karakalpakistondagi 1,5 GVt “Kungrad” Shamol IPP hamda 250 MVt “Nur Buxoro” Quyosh IESi bilan 63 MVt/126 MVs BESS - mintaqada birinchi yirik batareya saqlash tizimlaridan biridir.

Dunyo bo'yicha 2023-yilda energetika sohasiga kiritilgan jami 2,8 trillion AQSh dollari sarmoyaning tarkibi ko'rsatilgan. Shundan 61 % (≈1,7 trln \$) quyosh, shamol, tarmoq modernizatsiyasi, energiya samaradorligi kabi toza energiya yo'nalishlariga, 39 % (≈1,1 trln \$) esa an'anaviy yoqilg'i (neft, gaz, ko'mir)ga to'g'ri keladi. Bu taqsimot dunyo investitsiyalarining tobora ko'proq qayta tiklanuvchi manbalarga burilayotganini va yashil moliya mexanizmlarining dolzarbligini yaqqol ko'rsatadi. (1-rasm)

Toza energiyaga yo'naltirilgan kapitalning ulushi jami sarmoyaning yarmidan ko'prog'ini tashkil etmoqda. Bu holat xalqaro miqyosda fosil yoqilg'idan bosqichma-bosqich voz kechish jarayoni kuchayganini anglatadi. IEA ma'lumotlariga ko'ra, 2023-yilda har 1 dollarlik an'anaviy yoqilg'i sarmoyasiga 1,7 dollarlik toza energiya sarmoyasi to'g'ri kelgan. Bu ko'rsatkichlar yashil moliya mexanizmlarining dolzarbligini, xusuyashil obligatsiyalar, barqarorlik obligatsiyalari va davlat-xususiy sheriklik kabi moliyalashtirish vositalarining bozor talabiga mos ravishda tez rivojlanayotganini isbotlaydi. Net-zero maqsadlariga erishish uchun IEA prognozlariga ko'ra, yillik toza energiya sarmoyasi 2030-yillarga borib 4,5 trillion dollarga yetishi lozim.

1-rasm. 2023-yil global energetika sarmoyalari taqsimoti [8]

So'nggi yillarda dunyo bo'yicha iqlim o'zgarishi xavfi, energiya xavfsizligi va barqaror rivojlanish talablari yashil moliyaning global ahamiyatini keskin oshirdi. IEA ma'lumotlariga ko'ra, 2023-yilda umumiy 2,8 trln AQSh dollarlik energetika sarmoyasining 1,7 trln dollari toza energiyaga yo'naltirilgani qayta tiklanuvchi energiya sohasiga bo'lgan talabning kuchayganini ko'rsatadi. 2024-yilda esa global GSS+ obligatsiyalar bozorida yillik emissiya 1,1 trln dollarga yetib, muomaladagi jami yashil obligatsiyalar hajmi 3 trln dollarga yaqinlashdi. Ushbu ko'rsatkichlar qayta tiklanuvchi energiya, energiya samaradorligi va barqaror infratuzilma loyihalarini moliyalashtirish jarayonining jadal o'sayotganini tasdiqlaydi.

Quyidagi takliflarni keltirib o'tishimiz mumkin:

1. Milliy yashil moliya infratuzilmasini mustahkamlash kerak. Yashil obligatsiyalar va yashil sukuk kabi moliyaviy instrumentlarni joriy etish uchun aniq me'yoriy-huquqiy asosni takomillashtirish. Tijorat banklari va investitsiya fondlari uchun "yashil kredit liniyalari"ni kengaytirish va milliy "yashil tasnif" (taxonomy)ni ishlab chiqish.

2. Xalqaro hamkorlikni kengaytirishni boshlash kerak. Jahon moliya institutlari (IEA, BIS, Climate Bonds Initiative va boshqalar) bilan hamkorlikni chuqurlashtirish. Suveren yashil obligatsiyalarni xalqaro bozorga chiqarib, uzoq muddatli xorijiy kapitalni jalb qilish.

3. Energetika loyihalarini diversifikatsiya qilish. Quyosh, shamol, bioenergiya va energiya saqlash (BESS) hamda elektr tarmoqlarini modernizatsiya qilish loyihalarini keng ko'lamda amalga oshirish. Davlat-xususiy sheriklik (PPP) asosidagi investitsiya mexanizmlarini yanada qulaylashtirish.

4. Net-zero maqsadlariga moslashtirish. Milliy "Net Zero" strategiyasini ishlab chiqish va ushbu strategiyaga muvofiq moliyaviy oqimlarni yo'naltirish. Yashil moliyaviy resurslardan foydalanish samaradorligini oshirish uchun monitoring va audit tizimlarini kuchaytirish. Yashil moliya bozori jadal

rivojlanayotgani O'zbekiston uchun energiya mustaqilligi, barqaror iqtisodiy o'sish va ekologik muhofaza sohasida yangi imkoniyatlarni yaratadi. Shu bois yashil moliyalashtirish instrumentlarini rivojlantirish, xalqaro tajribani chuqur o'zlashtirish va milliy strategiyalarni global tendensiyalarga moslashtirish dolzarb vazifadir.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI

1. UNFCCC. COP28 UAE Consensus – Key Outcomes, 2023. <https://unfccc.int/cop28/outcomes>
2. International Energy Agency (IEA). World Energy Investment 2023, 2023. <https://www.iea.org/reports/world-energy-investment-2023>
3. IEA va COP28 hisobotlariga asoslanadi (IEA 2023, UNFCCC COP28 Outcomes).
4. BloombergNEF. Sustainable Debt Market Report 2024 (GSS+ issuance ~1.1 trln, green bonds ~670–700 mlrd).
5. Bank for International Settlements (BIS). Growth of the green bond market and greenhouse gas emissions, BIS Quarterly Review, March 2025. https://www.bis.org/publ/qtrpdf/r_qt2503.htm
6. IMF, Republic of Uzbekistan: FSAP—Detailed Assessment of Observance—Basel Core Principles (2025)
7. International Energy Agency (IEA). World Energy Investment 2023. <https://www.iea.org/reports/world-energy-investment-2023>
8. International Energy Agency (IEA). World Energy Investment 2023 <https://www.iea.org/reports/world-energy-investment-2023>

O'ZBEKISTONDA MILLIY IQTISODIYOTNI BARQAROR RIVOJLANTIRISHDA EKOLOGIK-IQTISODIY MUAMMOLARNI BARTARAF ETISH YO'LLARI

B.S.Berdiyorov-Toshkent Alfraganus universiteti
“Xalqaro turizm menejmenti” kafedrası dotsenti

Bugungi kunda milliy iqtisodiyotni rivojlantirish jarayonida ekologik muammolar tobora dolzarb masalaga aylanmokda. Iqtisodiy o'sish va sanoatning rivojlanishi tabiiy resurslarning ortiqcha sarfi, atrof-muhitning ifloslanishi va tabiiy muvozanatning buzilishiga olib kelmoqda. Shuning uchun iqtisodiyotni barqaror rivojlantirish tamoyillari asosida olib borish va ekologik hamda iqtisodiy manfaatlarni muvozanatlash zarurati yuzaga kelmoqda.

Barqaror rivojlanish tushunchasini aholimiz ongida va madaniyatida shakillantirishimiz kerak bo'ladi shuning uchun xam biz barqaror rivojlanish tushunchasiga ta'rif beramiz.

Barqaror rivojlanish – bu bugungi avlodning ehtiyojlarini qondirish bilan birga, kelajak avlodlarning ehtiyojlarini ta'minlash imkoniyatlarini yo'qotmaslikka qaratilgan iqtisodiy, ekologik va ijtimoiy taraqqiyotdir. Shu sababli, iqtisodiy o'sish faqatgina moliyaviy ko'rsatkichlar bilan o'lchanmay, atrof-muhitga salbiy ta'sir darajasi ham hisobga olinishi lozim.

1-jadval

Barqaror iqtisodiy-ekologik rivojlanishdagi muammolar

№	Muammo	Sabablari / xususiyatlari	Iqtisodiy va ekologik oqibatlar	Taklif etiladigan yechimlar / chora-tadbirlar
1	Suv resurslarining qisqarishi va ifloslanishi	Haddan tashqari sug'orish, chiqindi suvlarning to'g'ri tozalanmasligi, kimyoviy moddalarning oqib ketishi	Qishloq xo'jaligi mahsuldorligining pasayishi, sog'liq muammolari, ekotizim buzilishi	Samarali sug'orish texnologiyalari joriy etish; chiqindi suvlarni qayta ishlash; agrotexnika va ekologik nazoratni kuchaytirish
2	Cho'llanish va er tuprog'i degradatsiyasi	Yog'ingarchilikning kamayishi, namlik yo'qotilishi, noto'g'ri erdan foydalanish	Iste'molchilarga oziq-ovqat narxining oshishi, yer unumdorligi pasayishi, migratsiya	Tuproqni tiklash — o'rmonlashtirish, gullar vs o'tlar chiqarish; kuzatuv monitoring tizimlarini yo'lga qo'yish; agroforestry amaliyotlari
3	Iqlim o'zgarishi va issiqxona gazlari emissiyasi	Energiya manbalaridan foydalanishda yonilg'i turlari (ko'mir, gaz), transport, sanoatda samaradorlikning pastligi	Harorat oshishi, tabiiy ofatlarning ko'payishi, sog'liq muammolari, iqtisodiy zarar	Qayta tiklanadigan energiya loyihalarini kengaytirish; energiya samaradorligini oshirish; transportda elektromobillar va jamoat transportini rivojlantirish
4	Chiqindilar — qattiq va suyuq chiqindilar	Tashish, saralash va qayta ishlash tizimlarining yetishmasligi; aholi ongining pastligi	Atrof-muhit ifloslanishi, sog'liq muammolari, turizm va hududiy salohiyatga zarar	Chiqindilarni saralash va qayta ishlash infratuzilmasini rivojlantirish; aholining ekologik ongini oshirish; sanoat chiqindilarini normativlar bilan tartibga solish
5	Energetika samaradorligi pastligi	Eskirgan uskunalar, energiya yo'qotishlari, zamonaviy texnologiyalar kamligi	Energiya xarajatlari oshishi, sanoat va uy-xo'jaliklarga yuk, issiqxona gazlarining oshishi	Energiyani tejaydigan texnologiyalarni joriy etish, energiya yo'qotishlarini kamaytirish (izolyatsiya, zamonaviy elektr tarmoqlari)
6	Atrof-muhitni muhofaza qilish siyosati / normativ bazaning zaifligi	Qonunchilikni ijro etishda muammolar, monitoring va nazorat kamligi, moliyalashtirish etishmasligi	Qaytarilmas zarar, korrupsiya, ekologik holatning yomonlashishi	Normativ-huquqiy bazani takomillashtirish; korrupsiyaga qarshi choralar; mustaqil nazorat organlarini kuchaytirish; xalqaro tajribalarni joriy etish
7	Ijtimoiy ong va ma'rifat yetarli emasligi	Ekologik ta'lim va tarbiya tizimining kuchsizligi, keng jamoatchilik axborot olish imkoniyatlari cheklanganligi	Ekologik xatolar (masalan chiqindilarni noto'g'ri tashlash), atrof-muhitga hurmatsizlik, texnologiyalarni qabul qilishda kechikish	Ekologik ta'limni maktab va oliy ta'limda kuchaytirish; ommaviy axborot vositalarida kampaniyalar; jamoat ishtirokini rag'batlantirish

Manba: Muallif ishlanmasi

Milliy iqtisodiyotimizda ekologik muammolarning asosiy sabablarini sanab o'tamiz:

1. Atrof-muhitning ifloslanishi: Sanoat korxonalari va transport vositalaridan chiqindilar atmosfera, suv va tuproqning ifloslanishiga olib kelmoqda. Bu holat inson salomatligi va ekologik tizimlarga zarar yetkazadi.

2. Texnologik yangilanishning sustligi: Ko'pgina milliy iqtisodiyotlarda ekologik toza va energiya tejamkor texnologiyalarni joriy etish sekin kechmoqda, bu esa atrof-muhitga zarar yetkazishni davom ettiradi.

3. Iqlim o'zgarishlari: Global isish va iqlim o'zgarishlari natijasida qurg'oqchilik, suv toshqini va boshqa tabiiy ofatlar ko'paymoqda. Bu omillar iqtisodiy faoliyatga salbiy ta'sir ko'rsatadi.

4. Resurslardan behuda foydalanish: Tabiiy resurslar, xususan, suv, yer, o'rmonlar va mineral zaxiralar ortiqcha va samarali bo'lmagan tarzda ishlatilmoqda. Bu esa resurslarning kamayishi va iqtisodiyotning uzoq muddatda barqarorligiga xavf tug'diradi.

Iqtisodiyotimizda ekologik muammolarni bartaraf etish uchun davlatimiz va tegishli vazirliklar, qo'mitalar tomonidan chora-tadbirlar ishlab chiqilib, uni bartaraf etish bo'yicha keng ko'lamli ishlarni amalga oshirmoqda.

Bizning fikrimizcha ekologik-iqtisodiy muammolarni hal etish yo'llari qo'dagilardan iborat deb bilamiz:

- Ekologik tarbiya va ongni oshirish, Aholi va ishlab chiqaruvchilar orasida ekologik madaniyatni oshirish bo'yicha targ'ibot ishlari olib borish. Barqaror ishlab chiqarish texnologiyalarini joriy etish: Energiya tejamkor va ekologik xavfsiz texnologiyalarni qo'llash orqali sanoatning atrof-muhitga ta'sirini kamaytirish mumkin.

- Atrof-muhitni muhofaza qilish mexanizmlarini kuchaytirish: Qattiq ekologik me'yorlar va monitoring tizimlarini joriy etish zarur, Tabiiy resurslarni oqilona boshqarish va tejash, resurslardan samarali foydalanish, suv va elektr energiyasini tejash bo'yicha dasturlar ishlab chiqish.

- Qayta tiklanadigan energiya manbalarini rivojlantirish: Quyosh, shamol va boshqa tabiiy energiya manbalaridan foydalanishni kengaytirish iqtisodiy barqarorlikka xizmat qiladi. Qayta tiklanuvchi resurslardan foydalanishni ko'paytirish, Quyosh, shamol va boshqa toza energiya manbalaridan keng foydalanish.

- Tabiiy resurslarni oqilona boshqarish: Resurslardan samarali foydalanish va ularni tejash milliy siyosatning ustuvor yo'nalishi bo'lishi kerak, Qattiq ekologik nazorat va qonunlarning kuchaytirilishi ifloslanish darajasini nazorat qilish, ekologik normalarni buzganlarga nisbatan qattiq choralar ko'rish.

- Ijtimoiy ongni oshirish: Aholi va tadbirkorlar orasida ekologik madaniyatni oshirish ham muhim ahamiyatga ega. Zamonaviy, ekologik toza texnologiyalarni joriy etish Sanoat jarayonlarida chiqindilarni kamaytirish va tozalash texnologiyalarini keng tatbiq etish.

Ushbu masalalarni yechimini topishda bizning bir qator takliflarimiz mavjud bo'lib, keng omaga tatbiq etamiz:

- Milliy darajada ekologik siyosat va strategiyalarni ishlab chiqish va doimiy takomillashtirish.
- Iqtisodiyotda yashil texnologiyalarni rivojlantirish uchun davlat tomonidan moliyaviy yordam ko'rsatish.
- Ta'lim muassasalarida ekologiya bo'yicha darslar ko'paytirilishi va ijtimoiy kampaniyalar tashkil etilishi.
- Korxonalar uchun ekologik sertifikatlash tizimini joriy etish va undan o'tishni majburiy qilish.
- Hududiy ekologik monitoring tizimlarini yaratish va ishlatish.

Xulosa qiladigan bo'lsak, Milliy iqtisodiyotda ekologik muammolar - bu iqtisodiy faoliyat natijasida atrof-muhitga zarar yetkazilishi, tabiiy resurslarning haddan tashqari ishlatilishi va ekologik barqarorlikning buzilishi bilan bog'liq muammolardir. Quyida ekologik muammolarning asosiy sabablari, ularning echimlari va takliflar keltirilgan.

O'zbekiston milliy iqtisodiyoti barqaror rivojlanishining ajralmas qismi sifatida ekologik-iqtisodiy muammolarni hal etish dolzarb masala hisoblanadi. Iqtisodiy o'sish bilan birga ekologik barqarorlikni ta'minlash bugungi kunda strategik ustuvorliklardan biridir. So'nggi yillarda sanoat, qishloq xo'jaligi va energetika sohalarining rivojlanishi ekologik bosimni oshirmoqda. Bu esa tabiiy resurslardan oqilona foydalanish, chiqindilarni qayta ishlash, suv va havoning ifloslanishini kamaytirish kabi masalalarni yechishni talab qiladi.

Ekologik-iqtisodiy muammolarni bartaraf etish uchun quyidagi yo'llar muhim ahamiyatga ega:

1. Yashil iqtisodiyot tamoyillarini keng joriy etish;
2. Ekologik toza texnologiyalarni ishlab chiqish va amaliyotga tadbiq etish;
3. Qonunchilikni takomillashtirish hamda ekologik nazoratni kuchaytirish;
4. Aholi va tadbirkorlar o'rtasida ekologik madaniyatni oshirish.

Xalqaro tajriba va investitsiyalarni jalb qilish, xususan, BMT va boshqa xalqaro tashkilotlar bilan hamkorlikni rivojlantirish.

Shu bilan birga, davlat tomonidan qabul qilinayotgan ekologik strategiyalar, masalan “Yashil makon”, “Atrof-muhitni muhofaza qilish bo'yicha 2023–2025 yillarga mo'ljallangan davlat dasturi” singari tashabbuslar muhim o'rin tutmoqda.

Umuman olganda, ekologik-iqtisodiy muammolarni hal qilish orqali barqaror iqtisodiy o'sish, aholi salomatligini muhofaza qilish va kelajak avlodlarga sog'lom ekologik muhitni ta'minlash imkoniyatlari yaratiladi. Milliy iqtisodiyotni barqaror rivojlantirish ekologik va iqtisodiy omillarni uyg'unlashtirishni talab qiladi. Tabiiy resurslarni muhofaza qilish, atrof-muhitni toza saqlash va iqtisodiy o'sishni muvozanatlash bugungi kunda har qanday davlatning ustuvor vazifalaridan biridir. Shu yo'l bilan nafaqat mamlakatning iqtisodiy salohiyati mustahkamlanadi, balki kelajak avlod uchun sog'lom va barqaror yashash muhiti yaratiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati

1. O'zbekiston Respublikasi Prezidenti qarorlari va farmonlari (www.lex.uz).
2. “Yashil iqtisodiyotga o'tish konsepsiyasi” – O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasi qarori.
3. Tursunov B.O. va boshqalar. “Atrof-muhitni muhofaza qilish asoslari” – T.: Fan, 2020.
4. Xudoyberganov N. “Iqtisodiy ekologiya” – T.: Iqtisodiyot, 2019.
5. Qodirov N.Q., Jo'rayev N.T. “Ekologik iqtisodiyot” – T.: Universitet, 2021.
6. United Nations Environment Programme (UNEP) – www.unep.org
7. “Barqaror rivojlanish maqsadlari” – BMT rasmiy sayti: www.un.org
8. O'zbekiston Respublikasi Statistika agentligi ma'lumotlari – www.stat.uz
9. “Ekologiya va atrof-muhitni muhofaza qilish” jurnali – so'nggi sonlar.

АГРО СОҲАДА БАНДЛИК ДАРАЖАСИНИ ОШИРИШНИНГ АҲАМИЯТИ

Бутанова Дилноза Рустамовна
Маъмун университети доценти

Аннотация. Мазкур тадқиқотда қишлоқ хўжалик маҳсулот етиштирувчиларнинг аҳоли бандлигини таъминлашдаги роли эконометрик усуллар ёрдамида баҳолаб ўтилган. олинган натижаларга таянилган ҳолда деҳқон (шахсий ёрдамчи) хўжаликларининг бандликни таъминлашдаги аҳамияти анча катта эканлиги асосланган.

Калит сўзлар: қишлоқ хўжалиги, фермер хўжалиги, деҳқон (шахсий ёрдамчи хўжаликлар), регрессион таҳлил, модел, автокорреляция.

Қишлоқ хўжалиги аҳоли бандлиги ва турмуш фаровонлигини оширишнинг муҳим манбаларидан бири ҳисобланади. Чунки, қишлоқ хўжалиги иқтисодий ўсишнинг манбаи бўлган саноат, туризм каби соҳалар қаторида қаралади [1]. Шу билан бирга қишлоқ аҳолиси улуши юқори бўлган ривожланётган давлатларда қишлоқ хўжалиги аҳоли бандлиги ва ҳаёт кечиришининг муҳим манбаи бўлиб хизмат қилмоқда [2].

Мамлакатимизда ишчи кучини кўплиги, аҳолининг катта қисмини қишлоқ жойларида истиқомат қилиши, аҳоли бандлигини таъминлашда қишлоқ хўжалиги юқори улушга эгаллигини ҳисобга олган ҳолда соҳани бандликни таъминлашдаги ролини аниқ миқдорий усуллар ёрдамида баҳолаб ўтиш мақсадга мувофиқ бўлади. Асосий субъект сифатида фермер ва деҳқон хўжаликлари қаралади. Деҳқон хўжаликлари кичик ер майдонига эга бўлгани ҳолда кичик фермер хўжалиги вазифасини бажариб келмоқда.

Тадқиқотларимиздан маълумки ушбу иккала субъектда етиштирилаётган маҳсулот турлари ҳам турлича, жумладан фермер хўжаликларида кўпроқ пахта, буғдой каби экинлар етиштиривса, деҳқон хўжаликларида озиқ – овқат хавфсизлигини таъминлашнинг манбаи бўлган мева – сабзавот маҳсулотлари кўпроқ етиштирилади. Учинчи

субъект ҳам мавжуд, яъни қишлоқ хўжалик фаолиятини амалга оширувчи ташкилотлар. Аммо, уларнинг қишлоқ хўжалик маҳсулотларини етиштиришдаги улуши аҳамиятли даражада эмас.

Қишлоқ хўжалик маҳсулотларини етиштиришда субъектлар таъсирининг турлича эканлигини ҳисобга олган ҳолда улар томонидан етиштирилган маҳсулот ҳажмидаги ўзгаришнинг аҳоли бандлигига таъсирини қараб чиқилди. Дастлаб қишлоқ хўжалик маҳсулотлари ишлаб чиқаришда муҳим субъект бўлган фермер хўжалиги томонидан етиштирилган маҳсулот ҳажмини ўзгаришини бандлик даражасига таъсирини баҳолаш бўйича ишлаб чиқилган модел натижаларини қараб чиқамиз.

$$\ln(EM) = 4,13 + 0,36 * \ln(AGRF)$$

Мазкур моделнинг адекватлигини асослаш учун зарур бўлган мезонларни тўлиқ шаклда келтириб ўтилди (1-жадвал).

1-жадвал

Фермер хўжаликлари томонидан яратилган маҳсулот миқдори ўзгариши билан аҳоли бандлиги орасидаги боғлиқликни баҳолаш бўйича амалга оширилган регрессион таҳлил натижалари

Model 1: OLS, using observations 2010-2022 (T = 13)

Dependent variable: l_EM

	<i>Coefficient</i>	<i>Std. Error</i>	<i>t-ratio</i>	<i>p-value</i>	
const	4.13325	0.808955	5.109	0.0003	***
l_AGRF	0.365697	0.123049	2.972	0.0127	**
Mean dependent var	6.537056		S.D. dependent var	0.066628	
Sum squared resid	0.029547		S.E. of regression	0.051827	
R-squared	0.445358		Adjusted R-squared	0.394936	
F(1, 11)	8.832600		P-value(F)	0.012701	
Log-likelihood	21.11755		Akaike criterion	-38.23510	
Schwarz criterion	-37.10520		Hannan-Quinn	-38.46735	
rho	0.572470		Durbin-Watson	0.546423	

Шу сабабда фермер хўжаликларининг бандликка таъсирини баҳолаш учун иккинчи модел ишлаб чиқилди ва автокорреляция муаммоси бартараф этилгани ҳолда детерминация коэффицентини ҳам ошишига эришилди.

$$\ln(EM)_t = 1,13 + 0,12 * \ln(AGRF) + 0,71 * \ln(EM)_{t-1}$$

Мазкур моделнинг адекватлигини асослаш бўйича натижаларни келтириб ўтамиз (2-жадвал).

2-жадвалда келтирилган мезонлар моделнинг адекватлигини ва ундан зарурий хулосалар чиқаришда фойдаланиш мумкинлигини асослайди. Натижаларга кўра, фермер хўжаликлари томонидан яратилган маҳсулот миқдорини бандлар сони бўйича эластиклик коэффицентини 0,12 га тенг ва бу миқдори жуда кичик эканлигини кузатиш мумкин. Бу фермер хўжаликларида ишчи кучидан фойдаланиш самарадорлигини анча паст ва норасмий бандлик даражасини анча юқори эканлигини асослайди.

2-жадвал

Фермер хўжаликлари томонидан яратилган маҳсулот миқдори ўзгариши билан аҳоли бандлиги орасидаги боғлиқликни баҳолаш бўйича амалга оширилган регрессион таҳлил натижалари [3]

Model 3: OLS, using observations 2011-2022 (T = 12)

Dependent variable: $\ln EM$

	<i>Coefficient</i>	<i>Std. Error</i>	<i>t-ratio</i>	<i>p-value</i>	
const	1.12502	0.427260	2.633	0.0272	**
$\ln AGRF$	0.114739	0.0401795	2.856	0.0189	**
$\ln EM_1$	0.714764	0.0765149	9.341	<0.0001	***
Mean dependent var	6.547808		S.D. dependent var	0.056599	
Sum squared resid	0.001788		S.E. of regression	0.014094	
R-squared	0.949265		Adjusted R-squared	0.937991	
F(2, 9)	84.19616		P-value(F)	1.49e-06	
Log-likelihood	35.84283		Akaike criterion	-65.68565	
Schwarz criterion	-64.23093		Hannan-Quinn	-66.22424	
rho	-0.525613		Durbin's h	-1.888317	

Айни таҳлилни қишлоқ хўжалик маҳсулотларини ишлаб чиқаришда қолган иккита субъект учун ҳам амалга оширилди ва регрессион таҳлил натижаларининг муҳим мезонлари келтириб ўтилди (3-жадвал).

3-жадвал

Аҳоли бандлигини таъминлашга қишлоқ хўжалик маҳсулоти етиштирувчи субъектлар таъсирини баҳолаш натижалари [3]

№	Модел	t-статистика	R ²	DW	Эластиклик коэффициенти
3	$\ln(EM) = 4,03 + 0,33 * \ln(AGRPF)$	$b_0 = 23,65$ $b_1 = 14,70$	0,95	2,16	0,33
4	$\ln(EM) = 6,25 + 0,08 * \ln(AGRAC)$	$b_0 = 60,05$ $b_1 = 2,76$	0,41	0,41	0,08
5	$\ln(EM)_t = 1,40 + 0,009 * \ln(AGRAC) + 0,78 * \ln(EM)_{t-1}$	$b_0 = 2,05$ $b_1 = 0,71$ $b_2 = 7,22$	0,91	-1,94	-

Келтирилган барча мезонлар ушбу моделлардан фойдаланиш ва хулосалар чиқариш мақсадга мувофиқлигини кўрсатмоқда. Бевосита деҳқон хўжаликлари томонидан яратилган маҳсулот миқдоридаги ўзгаришларнинг бандлар сонига таъсирини баҳолаш натижаларини қараб чиқамиз. Олинган натижаларга кўра бандлар сонини деҳқон хўжаликларида яратилган маҳсулот ҳажми бўйича эластиклик коэффициенти 0,33 га тенг. Мазкур кўрсаткич аниқланган эластиклик коэффициентлар ичида энг юқори қийматга эга.

Қишлоқ хўжалик фаолиятини амалга оширувчи ташкилотлар томонидан яратилган маҳсулот миқдори билан бандлар сони орасида боғлиқлик мавжуд эмаслиги аниқланди. Яъни, биринчи модел натижаларига кўра автокорреляция мавжуд бўлиб, кейинги модел бўйича аниқланган коэффициентларда бандлар сонини таъсирини фойдаловчи коэффициент адекват эмаслиги асосланган. Олинган натижаларга кўра,

қишлоқ хўжалик маҳсулотлари етиштирувчилар ичида деҳқон хўжаликларининг бандликни таъминлашдаги аҳамияти анча катта эканлиги асосланилди.

Адабиётлар

1. Sarris A. (2003), *The Role of Agriculture in Economic Development and Poverty Reduction*. Mimeo, World Bank. Washington, D.C.
2. Praburaj L. (2018). *Role of Agriculture in the Economic Development of a Country*. 6. 1-5. 10.5281/zenodo.1323056.
3. Butanova D.R. *Qishloq xo'jaligi rivojlanish tendesiyalarini ekonometrik modellashtirish (Xorazm viloyati misolida). Iqtisodiyot fanlari bo'yicha falsafa doktori (PhD) diss. Avtoreferati*. – U.: 2023-29 bet
4. Ibadullaev, E., Pagliacci, F., Defrancesco, E., Matyakubov, U., Butanova, D., & Matkarimov, F. (2025). *Farmers attitudes on agritourism activity development in Uzbekistan: Khorezm region case study*. *Research on World Agricultural Economy*, 435-451.
5. Rustamovna, B. D. *ASSESSMENT OF AGRICULTURAL DEVELOPMENT IN KHOREZM REGION*. *ILMIY, AMALIY VA OMMABOP JURNAL*, 38.
6. Butanova, D. (2024). *Mintaqa iqtisodiyotida agrar soha samaradorligini oshirishning ahamiyati*. *YASHIL IQTISODIYOT VA TARAQQIYOT*, 1(1).
7. Butanova, D. R. (2023). *STATISTICAL ANALYSIS OF AGRICULTURE DEVELOPMENT IN KHOREZM REGION*. In *Фундаментальная и прикладная наука* (pp. 38-41).
8. www.stat.uz
9. www.xorazmstat.uz

O'ZBEKISTON IQTISODIYOTIDA BARQAROR TARAQQIYOTNING EKOLOGIK-IQTISODIY OMILLARI: TURIZM KONTEKSTIDA

Djumayeva Muhlisaxon Aziz qizi

Toshkent Kimyo xalqaro universiteti, katta o'qituvchi

Globalashuv jarayonida milliy iqtisodiyotning barqaror rivojlanishi kompleks yondashuvni talab etadi, chunki iqtisodiy o'sish ko'rsatkichlari bilan bir qatorda ekologik xavfsizlik, tabiiy resurslardan oqilona foydalanish va ekologik muvozanatni saqlash masalalari ham bir-biri bilan uzviy bog'liqdir. Zamonaviy sharoitda ekologik-iqtisodiy muammolar ko'plab mamlakatlar oldida turgan eng muhim strategik vazifalardan biriga aylanib, ularni hal qilishda milliy iqtisodiy siyosat, xalqaro hamkorlik va innovatsion texnologiyalar muhim rol o'ynamoqda. Xususan, O'zbekiston sharoitida iqtisodiyot tarmoqlarini diversifikatsiya qilish, sanoatni modernizatsiya qilish, transport-logistika infratuzilmasini kengaytirish, turizm va xizmatlar sohasini rivojlantirish jarayonlari ekologik omillar bilan chambarchas bog'langan. Ushbu jarayonlarda ekologik barqarorlikni ta'minlash nafaqat atrof-muhitni muhofaza qilish, balki milliy iqtisodiy xavfsizlikni mustahkamlash va xalqaro bozorlarda raqobatbardoshlikni oshirishning ham muhim sharti hisoblanadi.

BMTning Barqaror rivojlanish maqsadlari (SDGs) hamda UNWTONing strategik ko'rsatmalarida qayd etilishicha, XXI asrda iqtisodiy o'sishning asosiy drayverlari sifatida xizmatlar sohasi, turizm industriyasi va ekologik toza texnologiyalar ajralib turmoqda. Ayniqsa, turizm sohasi barqaror rivojlanishning “uch ustuni” sanalgan iqtisodiy samaradorlik, ijtimoiy adolat va ekologik muvozanatni uyg'unlashtirish imkoniyatini taqdim etuvchi soha sifatida e'tirof etiladi. Shu nuqtai nazardan, milliy iqtisodiyotni rivojlantirishda ekologik muammolarni hal etish nafaqat dolzarb, balki uzoq muddatli taraqqiyotning kafolati sifatida qaralmoqda.

So'nggi yillarda ekologik-iqtisodiy muammolar masalasi ilmiy adabiyotlarda keng o'rganilib, ayniqsa resurslardan samarali foydalanish, chiqindilarni kamaytirish, ekologik turizmni rivojlantirish hamda yashil iqtisodiyot konsepsiyalarini amaliyotga joriy etish masalalariga alohida e'tibor qaratilmoqda.

J.Tribe ta'kidlaganidek, iqtisodiyotning har bir tarmog'i ekologik jihatdan mas'uliyatli yondashuv asosida rivojlantirilishi zarur, aks holda iqtisodiy o'sish barqarorlikni ta'minlay olmaydi [2]. D.Weaver ham barqaror turizm konsepsiyasini ilgari surib, unda atrof-muhitni muhofaza qilish, ekotizim barqarorligini ta'minlash va ijtimoiy manfaatlarni uyg'unlashtirish zarurligini qayd etadi [3].

Mahalliy olimlardan S.Otaxonova va M.Yusupova esa O'zbekiston misolida milliy iqtisodiyotni rivojlantirish jarayonida turizm va xizmatlar sektorining ekologik jihatlarini tahlil qilib, resurslardan oqilona foydalanish masalasi milliy rivojlanish strategiyasida ustuvor yo'nalishlardan biri bo'lishi lozimligini ta'kidlaydilar [1, 4]. Shunday qilib, turli ilmiy qarashlarning tahlili milliy iqtisodiyot uchun dolzarb bo'lgan ekologik-iqtisodiy muammolarni kompleks hal etish, ya'ni iqtisodiy samaradorlik, ijtimoiy barqarorlik va ekologik muvozanatni uyg'unlashtirgan holda rivojlanish strategiyasini ishlab chiqish zarurligini ko'rsatadi.

Barqaror iqtisodiy taraqqiyotning eng muhim shartlaridan biri ekologik xavfsizlikni ta'minlash va tabiiy resurslardan oqilona foydalanish hisoblanadi. Chunki zamonaviy global iqtisodiy jarayonlarda ishlab chiqarish hajmining ortishi, urbanizatsiya va transport infratuzilmasining kengayishi ekologik muvozanatga sezilarli ta'sir ko'rsatmoqda. Natijada chiqindilar hajmining ko'payishi, atmosfera va suv resurslarining ifloslanishi, iqlim o'zgarishi kabi jarayonlar milliy iqtisodiyot barqarorligiga ham tahdid solmoqda. Shu bois ekologik-iqtisodiy muammolarni aniqlash va ularni hal etish mexanizmlarini ishlab chiqish milliy rivojlanish strategiyasining ustuvor yo'nalishlaridan biri bo'lib qolmoqda.

Milliy iqtisodiyotning barqaror rivojlanishini ta'minlash jarayonida ekologik-iqtisodiy muammolar alohida ahamiyat kasb etadi. Asosiy ekologik-iqtisodiy muammolar qatoriga quyidagilarni kiritish mumkin (1-rasm).

Milliy iqtisodiyot barqarorligini ta'minlash jarayonida ekologik-iqtisodiy muammolar kompleks va o'zaro bog'liqdir. Birinchi navbatda, sanoat va transportdan chiqayotgan zararli moddalar atmosfera ifloslanishiga, issiqxona gazlari emissiyasining ortishiga hamda iqlim o'zgarishiga olib kelmoqda. Bu holat yashirin ijtimoiy xarajatlarni keltirib chiqarib, sog'liqni saqlash tizimiga bosimni kuchaytiradi va makroiqtisodiy samaradorlikni pasaytiradi. Ushbu muammoni yumshatish uchun “ifloslantiruvchi to'laydi” tamoyili, emissiyalarni monitoring, hisobga olish, tekshirish (MRV) tizimlari va uglerod narxlash instrumentlaridan foydalanish muhimdir.

1-rasm. Milliy iqtisodiyot barqarorligini ta'minlashda asosiy ekologik-iqtisodiy muammolar

Ikkinchi muammo chiqindilarni boshqarish tizimining samaradorligi pastligidir. Qattiq maishiy va sanoat chiqindilarining qayta ishlanishi yetarli darajada emasligi resurslar aylanishini sekinlashtirmoqda. Integrallashgan chiqindilar boshqaruvi (ISWM), ishlab chiqaruvchi javobgarligini kengaytirish (EPR) va “7R” tamoyillarini joriy etish orqali iqtisodiy va ekologik manfaatlarni uyg'unlashtirish mumkin.

Uchinchi muammo tabiiy resurslardan samarasiz foydalanish bilan bog'liq. Suv, yer va energiya resurslarining tejamkorliksiz sarfi iqtisodiy o'sish va ekologik barqarorlik o'rtasidagi uyg'unlikni zaiflashtirmoqda. Suv-energiya-oziq-ovqat indeksi asosida resurslardan oqilona foydalanish, qayta tiklanuvchi energiya manbalarini keng joriy etish va energiya samarador uskunalaridan foydalanish raqobatbardoshlikni mustahkamlaydi.

Biroq eng dolzarb masalalardan biri turizmning ekologik izidir. O'zbekistonning tabiiy va madaniy meros obyektlari yildan-yilga ortib borayotgan turistlar oqimi ta'sirida bo'lib, ko'plab hududlarda antropogen bosim kuchaymoqda. Turizm infratuzilmasi yetarlicha ekologik talablar asosida tashkil qilinmasa, chiqindilar hajmi ortadi, tabiiy resurslar talofat ko'radi va biotik

xilma-xillik izdan chiqadi. Shu bois tashrifbardoshlik sig'imini ilmiy asosda belgilash, “qabul qilinadigan o'zgarish chegaralari” (LAC) konsepsiyasini qo'llash, mavsumiy va hududiy oqimlarni tartibga solish zarur. Ekoturizmni rivojlantirish, GSTC mezonlariga mos ekologik sertifikatlash tizimlarini joriy etish va mahalliy hamjamiyatni faol jalb etish orqali turizm sohasi iqtisodiy daromad manbai bo'lish bilan birga, tabiiy muhitni muhofaza qilish vositasiga aylanishi mumkin.

Shuningdek, hududiy rivojlanishdagi nomutanosibliklar ham muhim muammo hisoblanadi. Ayrim mintaqalarda turizm va xizmatlar sohasi jadal sur'atlarda rivojlanayotgan bo'lsa-da, ekologik standartlarga rioya etilmasligi hududlararo tafovutlarni kuchaytirmoqda. Shu sababli strategik ekologik baholash (SEA) va atrof-muhitga ta'sirni baholash (EIA) tizimlarini turizm infratuzilmasiga integratsiya qilish, “yashil” turizm zonalarini va ekologik toza xizmatlar klasterlarini shakllantirish talab etiladi.

Umuman olganda, ekologik-iqtisodiy muammolar nafaqat sanoat va transport, balki turizm sohasi orqali ham milliy iqtisodiyot barqarorligiga bevosita ta'sir ko'rsatmoqda. Ularni hal etish uchun davlat siyosati, xususiyl sektor tashabbuslari va aholining ekologik madaniyatini rivojlantirish uyg'unligida kompleks yondashuv zarur. Ana shunda turizm sohasi iqtisodiy o'sish drayveri bo'lish bilan birga, ekologik barqarorlikni ta'minlovchi samarali mexanizmga aylanishi mumkin.

O'zbekiston sharoitida mavjud ekologik-iqtisodiy muammolarni samarali hal etish barqaror iqtisodiy rivojlanishni ta'minlashning asosiy shartlaridan biridir. Tahlillar shuni ko'rsatadiki, bunday muammolarni bartaraf etishda bir qator strategik yo'nalishlarga ustuvor ahamiyat berish lozim. Avvalo, “yashil iqtisodiyot” konsepsiyasini joriy etish qayta tiklanuvchi energiya manbalaridan keng foydalanish, ekologik toza texnologiyalarni tatbiq etish va resurslardan tejamkorlik bilan foydalanishni nazarda tutadi. Bu jarayon milliy iqtisodiyotning energiya samaradorligini oshirish bilan birga, ekologik muvozanatni ham saqlashga xizmat qiladi.

Shuningdek, ekoturizmni rivojlantirish orqali turistlarni jalb qilish bilan bir qatorda, tabiiy resurslarni asrab-avaylash va chiqindisiz xizmat ko'rsatish tizimini shakllantirish mumkin. Bunday yondashuv turizm sohasining iqtisodiy samaradorligini oshirish bilan birga ekologik xavfsizlikni ta'minlaydi. Yana bir muhim yo'nalish bu, hududiy balansni ta'minlash bo'lib, u sanoat zonalarini ekologik standartlar asosida rivojlantirish hamda chekka hududlarda ekologik barqaror ishlab chiqarishlarni tashkil etishni nazarda tutadi.

Ekologik-iqtisodiy muammolarni hal qilishda innovatsion texnologiyalarni keng joriy etish ham alohida ahamiyatga ega. Jumladan, raqamli monitoring tizimlari, chiqindilarni qayta ishlash texnologiyalari va energiya samarador uskunalaridan foydalanish ekologik xavfsizlik darajasini oshirish bilan birga iqtisodiy samaradorlikni ham kuchaytiradi. Bularning barchasi, o'z navbatida, davlat siyosati va xususiyl sektor hamkorligini talab etadi. Shu bois, ekologik

loyihalarni moliyalashtirish, “yashil kreditlar” va subsidiyalar orqali barqaror biznes amaliyotlarini rag‘batlantirish milliy iqtisodiyot barqarorligining muhim kafolatlaridan biri hisoblanadi.

Umuman olganda, mazkur yo‘nalishlar O‘zbekiston iqtisodiyotini ekologik barqaror rivojlantirish uchun mustahkam institutsional va innovatsion asos yaratib, milliy darajada barqaror taraqqiyot strategiyasini shakllantirishga xizmat qiladi. Milliy iqtisodiyotni barqaror rivojlantirishda ekologik-iqtisodiy muammolarni hal etish ustuvor vazifalardan biridir. Ekologik masalalarga e‘tibor yetarli bo‘lmasa, iqtisodiy o‘sinh uzoq muddatli barqarorlikni ta‘minlay olmaydi hamda ijtimoiy farovonlikka salbiy ta‘sir ko‘rsatadi. Shu bois barqaror taraqqiyot tamoyillarini rivojlanish siyosatiga chuqur integratsiya qilish zarur.

Buning uchun, birinchidan, ekologik toza texnologiyalarni joriy etish ishlab chiqarish samaradorligini oshiradi. Ikkinchidan, ekoturizmni rivojlantirish qo‘shimcha daromad keltiradi va tabiiy resurslarni muhofaza qiladi. Uchinchidan, yashil iqtisodiyot loyihalarini moliyaviy rag‘batlar bilan qo‘llab-quvvatlash muhimdir. To‘rtinchidan, raqamli ekologik monitoring sanoat va xizmatlar sektorida mas‘uliyatni kuchaytiradi. Nihoyat, ekologik madaniyatni rivojlantirish bo‘yicha ma‘rifiy dasturlar ijtimoiy tayanch yaratadi.

Shu yo‘sinda iqtisodiy o‘sinh va ekologik xavfsizlik uyg‘unligi ta‘minlanib, milliy iqtisodiyotning uzoq muddatli barqaror rivojlanishi uchun mustahkam zamin yaratiladi. Bunday uyg‘unlik nafaqat iqtisodiy samaradorlik va ijtimoiy farovonlikni oshiradi, balki tabiiy resurslarni kelajak avlodlar uchun saqlash, xalqaro maydonda mamlakatning raqobatbardoshligini mustahkamlash hamda global barqaror taraqqiyot maqsadlariga mos rivojlanish imkonini beradi.

Adabiyotlar:

1. *Otaxonova S. A. (2019). O‘zbekiston iqtisodiyotida turizm sohasining rivojlanish omillari. Iqtisodiyot va ta‘lim, (4), 45–52.*
2. *Tribe, J. (2015). The Economics of Recreation, Leisure and Tourism. Routledge. P.403*
3. *Weaver D. (2006). Sustainable Tourism: Theory and Practice. Elsevier Butterworth-Heinemann.*
4. *Yusupova, M. (2020). Turizm iqtisodiyoti asoslari. Toshkent: Iqtisodiyot nashriyoti.*

УСТОЙЧИВОЕ РАЗВИТИЕ РЕГИОНА В УСЛОВИЯХ МИР-СИСТЕМЫ

Гербут Елена Анатольевна

*Краснодарский филиал РЭУ им. Г.В. Плеханова
доцент кафедры корпоративного
и государственного управления,
кандидат философских наук, доцент.*

Современная цивилизация представляет собой открытую, надгосударственную систему экономики, политики и культуры. В условиях глобализации, процессы, происходящие в конкретном регионе,

будут испытывать постоянное влияние внешних, общемировых обстоятельств. В такой ситуации термин «устойчивое развитие» в его региональном значении может приобретать дополнительное значение, как «развитие, устойчивое к влияниям внешней среды».

Этимологически, понятие «устойчивое развитие» восходит к проблеме преодоления глобальных противоречий и несет в себе идею экологического баланса. Однако, в локальном контексте понятие устойчивое развитие интерпретируется в аспекте рационального природопользования и стабильности экономического роста. Так же, для регионального уровня, важным аспектом устойчивого развития является стабильно высокое качество жизни людей, проживающих в регионе. Однако, нельзя забывать еще об одной важной составляющей термина «устойчивое развитие», не менее важной для регионов – проблеме сохранения среды для будущих поколений.

Проблемы устойчивого развития региона – это не только решение злободневных вопросов и получение экономического роста в текущем настоящем, они связаны, в первую очередь с сохранением благополучия региона на максимально продолжительный срок. Понятие «благополучие» является таким же обширным, как понятие «устойчивое развитие»: в него включаются и экономическое, и экологическое, и социальное благополучие местного населения.

На современном этапе существования государств, вопрос устойчивого развития упирается в проблему устойчивой конкурентоспособной экономики. Что же влияет, в первую очередь, на устойчивость региона? Какие факторы несут угрозу для любой региональной экономики?

Если рассматривать проблему развития регионов с точки зрения мир-системного анализа, то локальная устойчивость будет зависеть от того, в какой позиции находится регион по отношению к капиталистическому ядру. Согласно теории И. Валлерстайна, страны, относящиеся к зонам полупериферии и периферии будут подвержены влиянию экономического ядра, стремящегося не только сохранить область периферии, но и расширить ее за счет полупериферий. В связи с чем развитие и благополучие регионов будет испытывать на себе активность экономического ядра, стремящегося помешать достижению устойчивого прогресса. С позиции мир-системного анализа влияние доминирующего ядра будет важным дестабилизирующим фактором в развитии регионов.

Угрозы, которые несут в себе государства – экономические лидеры многосторонни. В первую очередь, это высокая конкуренция за рынок сбыта не только во внешней торговле, но и внутри региона, в которой регион будет уступать странам-лидерам по многим причинам: опыт и устоявшиеся производственные практики, новейшие технологии,

дешевизна продукции за счет дешевого сырья и дешевой рабочей силы, бренд и дорогостоящая реклама, достаточные инвестиции. Этим всем обладают производства, десятилетиями существующие на мировом рынке, что сводит возможность отвоевать позиции на рынке сбыта локальным производителям практически к нулю.

Во-вторых – монополия на инновации. Страны ядра интенсифицируют научно-технический прогресс, вкладывая средства в наукоемкие технологии.

Демпинг цен на ресурсы и сырье, производимое регионами – еще один аспект отрицательного влияния мировых лидеров экономики на развивающиеся регионы.

Помимо экономического влияния развивающиеся регионы подвержены сильнейшему информационному давлению, который, в ситуации цифрового общества несет на себе, так же функцию политического контроля: любая попытка региона выйти из-под экономического влияния ядра может привести к ситуации информационной войны и, как следствие, военного вторжения, поскольку информационные ресурсы стран-лидеров позволяют представить любое политическое решение как нарушение прав человека и отказ от либеральных ценностей.

Так же, информационная экспансия направлена на унификацию культуры и поддержание ценностей общества потребления, стимулирующих покупательский спрос. Одной из центральных проблем, влияющих на устойчивое развитие регионов является внедрение мировоззрения общества потребления, в котором основной ценностью является возможность обладания вещью и отсутствие возможности потреблять столько, сколько стимулирует потреблять навязываемая система ценностей формирует в обществе неудовлетворённость и протест. Государство, подверженное идеологии общества потребления вынуждено идти на уступки, открывая рынок импортным товарам и наполняя бюджет за счет продажи ресурсов и сырья.

Все перечисленные выше факторы делают устойчивое развитие практически неразрешимой проблемой: устойчивость регионов вредна и опасна для доминирующего экономического ядра, которое обладает разветвленными механизмами для сдерживания развития локальных экономик.

Однако, неразрешимые глобальные противоречия современной культуры возможно решить только на уровне регионов, поскольку глобальные проблемы обусловлены неравномерным экономическим развитием человечества и низким уровнем жизни в большинстве стран земного шара [3. С. 50] и, следовательно, благополучие локальных обществ является не только их частной проблемой, но и задачей всего человечества. Данный факт необходимо учитывать при создании программ долгосрочного развития регионов, поскольку он нейтрализует

негативное восприятие сепаратизма, сложившееся в современной глобальной культуре под воздействием универсализации.

В условиях экономического и информационного гнета проблема устойчивого развития, а значит долгосрочного и стабильного существования региона купируется насущными вопросами, продуцируемыми обществом потребления, и, следовательно, важнейшим условием перехода к решению долгосрочных проблем становится отказ от потребительского мировоззрения в пользу национальных ценностей или концепций, выводящих на первый план ценности самоактуализации и творческой активности.

Следовательно, для перехода к устойчивому социально-экономическому развитию, регионам необходимо сформировать мировоззрение, устойчивое к ценностям потребления и индивидуализма.

Локальные общества должны популяризировать ценности высшего порядка: саморазвитие, творчество, духовность, вплетая их в традиционную картину мира; фильтровать идеи и тенденции, поставляемые культурой капиталистического ядра; стимулировать социальную ответственность своих граждан и патриотизм.

Список литературы:

1. Актуальные проблемы национальной безопасности России: монография / Дудченко А.В., Колкарева И.Н., Сигида Д.А. КФ РЭУ им. Г.В. Плеханова. - Краснодар: Экоинвест, 2023. - 124с.
2. Гербут (Денисова) Е.А. Социализация личности: основные аспекты возникновения рефлексии и становления нравственности современного человека (анализ концепции М.М. Бахтина). — Краснодар, 2014.
3. Гербут Е.А. Устойчивое развитие: имеет ли глобальная проблема локальное решение? // В сборнике по итогам конференции «Перспективы реформирования и устойчивого развития национальной экономики» Узбекистан, 2024. С. 48-51.
4. Горлова Е.А. Влияние муниципальной реформы на векторы устойчивого развития сельских территорий//В сборнике: Институты местной демократии в управлении экологически устойчивым развитием локальных территорий. Материалы II Всероссийской научно-практической конференции с международным участием. Краснодар, 2021. С. 97-102.
5. Дудченко А.В., Павловская В.Ю., Чижова О.Г. Электронные формы денежных расчетов//В сборнике: Развитие юридической науки и проблема преодоления пробелов в праве. Сборник научных статей по итогам работы одиннадцатого международного круглого стола. 2019. С. 35-36.

MARKAZIY OSIYO: IQLIM O'ZGARISHI VA BARQAROR RIVOJLANISH

Isadjanov Abduvali Abduraximovich,
O'zbekiston xalqaro islomshunoslik akademiyasi,
professor, i.f.d, professor

Bugungi kunda Markaziy Osiyoda Qozog'iston, Qirg'iziston, Tojikiston, Turkmaniston va O'zbekiston qardosh xalqlarining ko'p asrlik do'stlik aloqalari va yaxshi qo'shnichilik an'alariga asoslangan ishonch va o'zaro qo'llab-quvvatlash muhiti vujudga keltirilgan. Tarixan Markaziy Osiyo asrlar davomida jahon sivilizatsiyalari va dinlari o'rtasida bog'lovchi ko'prik vazifasini bajarib, global o'zgarish jarayonlarida faol ishtirok etib kelgan. Hozirgi kunda shakllanayotgan hamkorlikning yangi modeli mintaqa xalqlari manfaatlariga mos keladi, savdo-iqtisodiy, investitsiyaviy, tranzit-transport, suv-energetika va madaniy-gumanitar salohiyatni ro'yobga chiqarishga xizmat qiladi. Shuningdek, bu model tashqi tahdid va xavflarga, jumladan ekologik xatarlarga qarshi samarali kurashishga yordam beradi.

Doimiy ravishda faol siyosiy muloqot olib borilmoqda, parlamentlararo aloqalar rivojlanib bormoqda, idoralararo, mintaqalararo savdo-iqtisodiy va ishlab chiqarish-investitsiya munosabatlari hamda gumanitar almashinuvlar tobora mustahkamlanmoqda, o'zaro tovar aylanmasi va sarmoyalar hajmi ishonchli tarzda o'sib bormoqda [1],

Bugungi kunda Markaziy Osiyodagi degradatsiyaga uchragan yerlarning yillik zarari taxminan 6 milliard AQSH dollariga baholanmoqda. Bu juda katta summa bo'lib, iqlim o'zgarishi oqibatlarining faqat bir qismini tashkil etadi [2],

So'nggi yillarda 2023-yilgacha bo'lgan barqaror rivojlanish maqsadlarini amalga oshirish doirasida Markaziy Osiyoning barcha mamlakatlarida atrof-muhitni muhofaza qilish, biologik xilma-xillikni saqlash hamda iqlim o'zgarishining salbiy ta'sirini kamaytirish bo'yicha chora-tadbirlar amalga oshirilmoqda.

Qozog'istonda kutilayotgan o'rtacha yillik harorat 2030-yilga kelib 1,4°S ga, 2050-yilga kelib 2,7°S ga, 2085-yilga kelib esa 4,6°S ga ko'tarilishi prognoz qilinmoqda. 2013-yilda Qozog'iston "yashil o'sish"ni ta'minlash va kam uglerodli (ekologik toza) iqtisodiyotni rivojlantirish strategiyasini amalga oshirishning asosiy vositalaridan biri sifatida Issiqxona gazlari emissiyasi kvotalari savdosi tizimini joriy etdi [3],

Qirg'izistonning Barqaror rivojlanish milliy strategiyasida iqlim o'zgarishlarining mamlakat raqobatbardoshligini oshirish, taraqqiyotni jadallashtirish va mehnat unumdorligini ko'tarish orqali barqaror iqtisodiy o'sishni ta'minlashdagi ahamiyati alohida ta'kidlangan. Yaqin istiqbolda o'rtacha haroratning 2060-yilga kelib 2°C ga, 2100-yilga kelib esa 4-5°C ga ko'tarilishi kutilmoqda [4],

Haroratning ko'tarilishi, yog'ingarchilik miqdorining o'zgaruvchanligi oshishi va yer usti suvlari hajmining ehtimoliy kamayishi qurg'oqchilikning kuchayishiga va cho'llanish jarayonining tezlashishiga olib kelishi mumkin.

Tojikiston iqlim o'zgarishiga nisbatan zaiflik va moslashish qobiliyatining pastligi bo'yicha Yevropa va Markaziy Osiyo mamlakatlari orasida birinchi o'rinni egallaydi.

Tojikiston Respublikasining iqlim o'zgarishi oqibatlarini yumshatish va unga moslashish bo'yicha milliy harakatlar rejasi issiqxona gazlari chiqindilarini kamaytirish va iqlim o'zgarishiga moslashish sohasidagi davlat siyosatining asosiy yo'nalishlari hamda ustuvorliklarini belgilaydi, shuningdek, iqlim o'zgarishining tabiiy resurslar, iqtisodiyot va aholi salomatligiga salbiy ta'siri masalalari bo'yicha ma'lumot taqdim etadi [5],

Turkmanistonda 2040-yilga borib atmosfera harorati 2 °C ga ko'tarilishi kutilmoqda. Haroratning bunday ko'tarilishi iqtisodiyotning qishloq va suv xo'jaligi, sog'liqni saqlash kabi tarmoqlariga sezilarli ta'sir ko'rsatadi [6],

Shubhasiz, O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Sh.M.Mirziyoyev tashabbusi bilan yo'lga qo'yilgan Markaziy Osiyo hamkorligi formati Markaziy Osiyo taraqqiyotida yangi bosqichni boshlab berdi hamda ko'p qirrali hamkorlikning muhim masalalarini hal etishda samarali maydon sifatida o'z dolzarbligini namoyon etdi [7],

Maslahat uchrashuvlari mexanizmi tufayli tomonlar global va mintaqaviy ahamiyatga ega dolzarb muammolar bo'yicha umumiy nuqtai nazarni shakllantirib, siyosiy va iqtisodiy hamkorlikni yanada kengaytirish hamda mintaqada yagona madaniy makonni yaratish istiqbollarini belgilamoqda.

Birinchidan, global iqlim o'zgarishi masalalarida mintaqaviy iqlim hamkorligini faollashtirish maqsadida bir qator konseptual takliflar ilgari surildi. Xususan, Markaziy Osiyoni barqaror rivojlantirish bo'yicha keng qamrovli dastur hamda transchegaraviy daryolar suv resurslaridan oqilona foydalanish bo'yicha mintaqaviy strategiyani ishlab chiqish va qabul qilish shular jumlasidandir.

Ushbu tashabbuslarning amalga oshirilishi, shak-shubhasiz, mintaqadagi suv va iqlim vaziyatini yaxshilashga xizmat qiladi, umumiy yondashuvlarni birlashtirish hamda iqlim o'zgarishi sohasida mintaqaviy hamkorlikni yanada rivojlantirish istiqbollarini bo'yicha aniq takliflarni ishlab chiqish imkonini beradi.

Ikkinchidan, Markaziy Osiyo iqtisodiy o'sish va investitsion faollikning muhim markazlaridan biriga aylanib, G'arbni Sharq bilan, Shimolni Janub bilan bog'lovchi "Ipak yo'li"ning asosiy bo'g'ini sifatidagi tarixiy rolini yana bir bor o'z zimmasiga olmoqda.

Uchinchidan, mintaqaviy hamkorlik jadal sur'atda rivojlanmoqda. Mintaqaviy hamkorlikning katta salohiyatini ro'yobga chiqarish maqsadida Qozog'iston, Qirg'iziston, Tojikiston, Turkmaniston va O'zbekistonning ko'p qirrali munosabatlarni yanada rivojlantirish masalasiga yondashuvlarini aks ettiruvchi "Markaziy Osiyo - 2040" mintaqaviy hamkorlikni rivojlantirish konsepsiyasi ishlab chiqildi. Markaziy Osiyo davlatlarining sanoat hamkorligini rivojlantirish bo'yicha qo'shma strategiyasi va uni amalga oshirish bo'yicha o'rta muddatli istiqbolga mo'ljallangan harakatlar rejasining qabul qilinishi mintaqada ichidagi savdo hajmini oshirish va mahsulotlarni uchinchi mamlakatlarga eksport qilishga sezilarli turtki beradi.

Sanoat kooperatsiyasi - Markaziy Osiyoda o'zaro to'ldiruvchi hamkorlik va rivojlanish nuqtalarini shakllantirish uchun muhim omildir [8],

To'rtinchidan, BMT homiyligida Ashxobodda Mintaqaviy iqlim texnologiyalari markazini tashkil etish taklifi muhim voqea bo'ldi. Ushbu tashabbus Markaziy Osiyoda iqlim texnologiyalarini ishlab chiqish va joriy etishni muvofiqlashtirish maqsadiga qaratilgan.

Beshinchidan, Markaziy Osiyo mamlakatlarining suv xo'jaligi, energetika va iqtisodiyotini barqaror rivojlantirishni ta'minlash uchun suv va energetika sohalarida qo'shma harakatlarni amalga oshirish bo'yicha faol chora-tadbirlar ko'rilmogda.

Oltinchidan, yashil o'zgarishlarni amalga oshirish maqsadida past uglerodli rivojlanish, qayta tiklanadigan energiya manbalaridan foydalanishni kengaytirish, iqtisodiyot, sanoat va transportni karbonsizlantirishga qaratilgan chora-tadbirlar amalga oshirilmogda. Bu esa, umuman olganda, BMTning barqaror rivojlanish sohasidagi kun tartibidagi maqsadlarini ro'yobga chiqarishga xizmat qiladi.

Ushbu chora-tadbirlar Markaziy Osiyoning barqaror rivojlanishi uchun atrof-muhitni muhofaza qilish loyihalarini ishlab chiqish va amalga oshirish bo'yicha ishlarni jadallashtirish, ekologik hamkorlikni kengaytirish hamda Barqaror rivojlanish maqsadlariga erishish uchun qulay shart-sharoitlar yaratish imkonini beradi.

Ettinchidan, Birlashgan Millatlar Tashkilotining Iqlim o'zgarishi bo'yicha doiraviy konvensiyasiga ko'ra, «moslashish» jamiyatga iqlim o'zgarishining haqiqiy yoki kutilayotgan ta'siriga javob berishga yordam beradigan ekologik, ijtimoiy yoki iqtisodiy tizimlarga kiritilgan tuzatishlarni anglatadi [9],

Iqlim o'zgarishiga moslashish bo'yicha samarali yondashuvlar va chora-tadbirlarni, zaiflikni oqilona baholashni, iqlim o'zgarishiga moslashish ehtiyojlari va imkoniyatlarini aniqlash, issiqxonani boshqarish bo'yicha monitoring va hisobot tizimini yanada rivojlantirish va takomillashtirish gaz emissiyasini talab qiladi.

Uglerod neytralligiga erishish uchun qayta tiklanadigan energiya manbalaridan yanada kengroq foydalanish va kam uglerodli texnologiyalarni joriy etish, infratuzilmani modernizatsiya qilish va energiya samaradorligini oshirish zarur.

O'zbekiston iqlimga moslashuv jarayonlarida investitsiyalaridan uch baravar dividend olishi mumkin bo'lgan yo'qotishlarning oldini olish (birinchi dividend), moslashish bilan bog'liq iqtisodiy foyda (ikkinchi dividend) va qo'shimcha ijtimoiy va ekologik imtiyozlar (uchinchi dividend). Ikkinchi va uchinchi dividendlar, ayniqsa, muhimdir, chunki ular iqlim xavfi yuzaga kelishidan qat'i nazar sodir bo'ladi.

Foydalanilgan adabiyot ro'yxati

1. Ўзбекистон Республикаси Президенти Шавкат Мирзиёевнинг Бирлашган Миллатлар Ташкилоти Бош Ассамблеясининг 80-сессиясидаги нутқи. 23.09.2025. <https://president.uz/uz/lists/view/8525>
2. ЦАКИК-2024: самое важное, самое яркое. краткий обзор. <https://carecoco.org/main/news/tsakik-2024-samoe-vazhnoe-samoe-yarkoe-kratkiy-obzor/>
3. Казахстан. Обзор деятельности в области изменения климата. Октябрь 2013 года. https://infoclimate.org/wp-content/uploads/2014/04/Kazakhstan_Climate_Change_Profile-RUS.pdf
4. Профиль адаптации Кыргызской Республики к изменению климата, Портал знаний о климатических изменениях, http://sdwebx.worldbank.org/climateportalb/home.cfm?page=country_profile&CCode=KGZ
5. Национальный план действий Республики Таджикистан по смягчению последствий изменения климата. Душанбе. Таджикглавгидромет. 2023. – 264 с.
6. Второе национальное сообщение Туркменистана к Рамочной конвенции ООН об изменении климата (РКИК ООН), 2010.
7. Центральная Азия вступила в новый этап регионального сотрудничества. <https://isrs.uz/ru/page/pdf/centralnaa-azia-vstupila-v-novyy-etap-regionalnogo-sotrudnicstva>
8. Промышленная кооперация - императив взаимодополняемости и формирования точек роста в Центральной Азии. <https://yuz.uz/ru/news/promshlennaya-kooperatsiya---imperativ-vzaimodopolnyaemosti-i-formirovaniya-tochek-rosta-v-tsentralnoy-azii->
9. Вклад Узбекистана в глобальную борьбу с изменением климата <https://isrs.uz/ru/smti-ekspertlari-sharhlari/vklad-uzbekistana-v-globalnuu-borbu-s-izmeneniem-klimata>.

**ВНУТРЕННИЕ ИСТОЧНИКИ ИНВЕСТИЦИЙ КАК ОСНОВА
ДОЛГОСРОЧНОЙ МАКРОЭКОНОМИЧЕСКОЙ УСТОЙЧИВОСТИ**

Исломова Муфассал Музаффаровна

докторант научно-исследовательского центра
«Научные основы и проблемы развития экономики
Узбекистана» при ТГЭУ

Устойчивое развитие национальной экономики во многом опирается на собственные источники инвестиций, которые формируют надежную основу для долгосрочного роста. Для развивающихся стран традиционно значимым источником ресурсов считались иностранные инвестиции. Однако мировой опыт показывает, что чрезмерная зависимость от внешнего капитала повышает уязвимость экономики к глобальным колебаниям и может препятствовать формированию собственного предпринимательского класса. В этих условиях особую актуальность приобретает мобилизация внутренних источников инвестиций — сбережений населения, реинвестируемой прибыли отечественных компаний и легализованных неформальных активов.

Экономическая теория подчёркивает, что долгосрочная макроэкономическая устойчивость во многом определяется уровнем внутренних сбережений. Именно они формируют фундамент для инвестиций в промышленность, инфраструктуру и инновации, обеспечивая рост без наращивания внешнего долга. В странах Восточной Азии, переживших «экономическое чудо» в 1960–1980-х гг., высокие нормы внутренних накоплений позволили финансировать индустриализацию при минимальной зависимости от иностранного капитала. Япония, Республика Корея, Тайвань — во всех этих экономиках доля внутренних инвестиций стабильно превышала приток прямых иностранных инвестиций, что обеспечивало им макроэкономическую самостоятельность и устойчивость к внешним шокам [1].

Для Узбекистана этот опыт особенно ценен. По данным Центрального банка, в 2024 году более 90 % инвестиций в основной капитал уже приходилось на негосударственные источники — частный отечественный бизнес, сбережения населения и реинвестированную прибыль [2]. Это свидетельствует о заметном росте роли внутренних инвесторов и подтверждает наличие значительного резерва развития, который можно и нужно наращивать.

Важным индикатором готовности экономики опираться на собственные ресурсы является уровень монетизации — соотношение денежной массы M2 и ВВП. В Узбекистане этот показатель по итогам 2024 года составлял около 19 %, что заметно ниже, чем в странах с сопоставимым уровнем дохода (табл.1).

Таблица 1.

Сравнение M2/ВВП за 2024 год по нескольким странам

№	Страна	M2/ВВП
1	Узбекистан	19%
2	Корея	164%
3	Китай	234%
4	США	74%
5	Германия	91%
6	Россия	58%
7	Казахстан	31%
8	Турция	49%

Источник: Составлено автором на основе открытых данных

Такая разница показывает, что внутренний финансовый рынок пока не в полной мере выполняет функцию аккумуляции сбережений для инвестиций. Развитие финансовой инфраструктуры — не только банковской, но и небанковских институтов (лизинг, исламское финансирование, кооперативы, краудфандинг) — способно увеличить

глубину национального рынка капитала и тем самым укрепить макроэкономическую устойчивость.

Повышение финансовой инклюзии — ещё один ключевой фактор. По данным Global Findex, доля взрослого населения Узбекистана, имеющего банковские счета, выросла до 56 % в 2024 году, что значительно больше по сравнению с 34 % в 2017 году, но остаётся ниже среднемирового уровня [3]. Расширение доступа населения и малого бизнеса к финансовым услугам напрямую увеличивает возможности для накопления и последующих инвестиций. Это особенно важно в условиях, когда значительная часть хозяйственной активности исторически находилась в тени.

Существенный вклад в формирование внутреннего капитала вносит реинвестирование прибыли отечественными компаниями. При стабильных «правилах игры» предприниматели охотно направляют доходы на расширение производства, внедрение новых технологий и освоение внешних рынков. Государственная политика может усиливать этот процесс за счёт налоговых стимулов для нераспределённой прибыли, ускоренной амортизации и упрощённого учёта инвестиционных расходов.

Однако ключевым условием остаётся качество институтов. Защита прав собственности, предсказуемое налоговое администрирование, независимая судебная система и прозрачность регулирования — факторы, которые снижают риски для инвесторов и превращают сбережения в реальные вложения. Без надёжной институциональной базы даже значительный объём внутренних накоплений не будет эффективно трансформироваться в инвестиции, а часть средств продолжит уходить в неформальный сектор или за рубеж.

История многих стран подтверждает: внутренние источники капитала обеспечивают более стабильный рост, чем массовый приток внешних средств. В странах Восточной Европы в 1990–2000-х гг. чрезмерная ставка на иностранные инвестиции нередко приводила к валютным и долговым кризисам. Напротив, государства с высоким уровнем внутренних накоплений демонстрировали устойчивость даже в периоды глобальной турбулентности [4].

Для Узбекистана это особенно актуально. Реформы последних лет уже позволили значительно улучшить деловой климат: упрощена регистрация предприятий, расширен доступ к кредитам для малого и среднего бизнеса, либерализован валютный рынок. Эти меры стимулировали рост числа новых компаний и активизацию внутренних инвесторов. Тем не менее сохраняются вызовы — низкая глубина финансового рынка, региональная концентрация инвестиций, необходимость дальнейшего укрепления правовой системы.

Опора на внутренние источники инвестиций — не временная альтернатива, а стратегическая основа долгосрочной макроэкономической устойчивости. Узбекистан располагает значительным потенциалом для дальнейшего роста за счёт внутренних сбережений, реинвестируемой

прибыли и легализации неформальных активов. Укрепление институтов, повышение финансовой глубины и развитие инструментов мобилизации капитала позволят снизить зависимость от колебаний мировых рынков и обеспечат предсказуемый экономический рост. Внешние инвестиции при этом могут и должны играть лишь вспомогательную роль, приходя в страну на равных условиях и усиливая внутренний экономический каркас, а не подменяя его.

Список литературы

1. Mencinger J. Does Foreign Direct Investment Always Enhance Economic Growth? *Kyklos*. 2003. Vol. 56, no. 4. P. 491–508. DOI: 10.1046/j.0023-5962.2003.00235.x.
2. World Bank. *Uzbekistan Economic Update*. 2024.
3. Де Como Э. Загадка капитала / *Lincoln Institute of Land Policy*. — Cambridge, MA: Lincoln Institute of Land Policy, 2000. — 276 с.
4. Dumitrescu, B. A., & Simionescu, M. The significance of foreign direct investment (FDI) and trade openness: evidence from nine European economies. *SN Business & Economics*, 2022, 2(4), 1–17. - DOI: 10.1007/s43546-022-00208-9.
5. Усманов, А., & Абдулазизова, Ў. (2022). Причинно-следственные связи некоторых макроэкономических показателей. *Iqtisodiyot va ta’lim*, 23(6), 17-22.

IQLIM O'ZGARISHI VA IQTISODIYOT: EKOLOGIK BARQARORLIKNI TA'MINLASHNING IQTISODIY USULLARI

Istamov Bekzodbek Bahriddinovich
TDIU “Iqtisodiyot” fakulteti talabasi

Iqlim o'zgarishi bugungi kunda butun dunyo uchun eng jiddiy ekologik va iqtisodiy muammolardan biriga aylangan. Global haroratning oshishi, tabiiy resurslarning kamayishi va tabiiy ofatlarning ko'payishi iqtisodiyotga bevosita salbiy ta'sir ko'rsatmoqda. Shuning uchun barqaror rivojlanish konsepsiyasi va ekologik toza energiya manbalariga investitsiyalar milliy va xalqaro darajada dolzarb masalalar sifatida muhokama qilinmoqda. Xususan, iqtisodiyotlarni yashil energiyaga o'tkazish orqali nafaqat atrof-muhitni muhofaza qilish, balki uzoq muddatli iqtisodiy o'sishni ta'minlash imkoniyatlari yaratilmoqda. O'zbekiston kabi rivojlanayotgan mamlakatlarda ushbu yo'nalishda amalga oshirilayotgan chora-tadbirlar milliy iqtisodiy barqarorlikka katta hissa qo'shadi [1][2].

Xorij tajribalarini O'zbekistonda tadbiq qilishdagi muammolar. Dunyoning yetakchi mamlakatlari – Germaniya, Daniya, Shvetsiya va Janubiy Koreya yashil energiya texnologiyalarini muvaffaqiyatli joriy etib, iqtisodiy o'sish bilan birga ekologik barqarorlikni ta'minlamoqda. Ular quyosh, shamol, va biomassa energiyasi sohalarida katta sarmoyalar kiritib, ishdan chiqqan sanoat infratuzilmasini yashil texnologiyalar bilan almashtirish orqali energiya balansini optimallashtirishmoqda [3][4]. Ammo O'zbekistonda ushbu

tajribalarni qo'llashda quyidagi muammolar mavjud: moliyaviy resurslarning cheklanganligi va investitsiya jalb qilishdagi qiyinchiliklar; texnologik va infratuzilma bazasining yetarli emasligi; qonunchilik va regulativ sohada yangi ekologik standartlarning to'liq shakllanmaganligi; aholi va biznesning ekologik innovatsiyalarni qabul qilishda past faolligi; energetika sektorida an'anaviy yoqilg'ilardan voz kechishdagi qarama-qarshiliklar [5][6].

1-jadval

Xorij tajribasining afzalliklari va kamchiliklari

Mamlakat	Afzalliklari	Kamchiliklari
Germaniya	Yuqori texnologik rivojlanish, davlat tomonidan kuchli qo'llab-quvvatlash, innovatsiyalar	Yuqori xarajatlar, dastlabki sarmoya katta
Daniya	Shamol energetikasida yetakchi, jamiyat ekologik ongli	Cheklangan tabiiy resurslar, geografik cheklovlar
Shvetsiya	Energiyaning katta qismi qayta tiklanadigan manbalardan	Yuqori soliq yuklari va iqtisodiy bosim
Janubiy Koreya	Innovatsion rivojlanish va davlat dasturlari kuchi	Ijtimoiy qarshiliklar va texnologik moslashuvdagi muammolar

Manba: **Ma'lumotlar asosida muallif ishi.**

Ushbu tajribalar O'zbekistonga ko'p jihatdan yo'l ko'rsatishi mumkin, lekin mamlakatning o'ziga xos sharoitlari hisobga olinishi zarur [3][7].

Bu jadval shuni ko'rsatadiki, har bir mamlakat yashil energetika sohasida o'ziga xos yondashuvga ega. Germaniya va Janubiy Koreya texnologik yetakchilik va davlat ko'magiga tayangan bo'lsa, Daniya va Shvetsiya ko'proq ijtimoiy-ongli yondashuv asosida ishlagan. Ammo umumiy muammo — yuqori xarajatlar va sarmoyaviy bosim, bu aynan rivojlanayotgan davlatlar, xususan O'zbekiston uchun eng katta to'siqlardan biridir.

O'zbekiston uchun xorijiy tajribaning ijobiy tomonlarini olish muhim, biroq uni to'g'ridan-to'g'ri nusxalash emas, balki mahalliy sharoitga moslashtirib joriy qilish zarur. Ayniqsa, arzon, energiyaga boy resurslarga ega bo'lgan mamlakat sifatida quyosh va shamol energiyasiga e'tiborni oshirish kerak.

2-jadval

Xorij tajribalarining asosiy indikatorlari va O'zbekistondagi istiqbolli loyiha natijalari bilan taqqoslash

Ko'rsatkich	Germaniya	Daniya	Shvetsiya	O'zbekiston
Qayta tiklanadigan energiya ulushi (%)	45%	50%	54%	12%
CO2 emissiyasi (tonna/aholi boshiga)	8	6	5	20
Yashil investitsiyalarning yalpi ichki mahsulotdagi ulushi (%)	3.5%	4.0%	3.8%	0.5%
Davlat tomonidan subsidiyalar miqdori (mlrd USD)	50	15	10	0.3

Manba: [3], [8], [9]

Jadvaldan ko‘rinib turibdiki, O‘zbekiston yashil energiyaga sarmoya va ekologik barqarorlik bo‘yicha xorij mamlakatlariga nisbatan ortda qolmoqda. Buning sabablari yuqorida ko‘rsatilgan muammolar bilan bog‘liq. Shu bilan birga, mamlakatning tabiiy resurslari, ayniqsa quyosh va shamol energiyasi potentsiali yuqori bo‘lib, bu sohada sarmoyalar kiritilishi natijasida iqtisodiy samaradorlik oshishi mumkin.

Bu jadvaldan quyidagi asosiy xulosalarni chiqarish mumkin:

Qayta tiklanadigan energiya ulushi: Germaniya, Daniya va Shvetsiyada energiya yarimidan ortig‘i yashil manbalardan olinadi, O‘zbekistonda esa bu ko‘rsatkich atigi 12%. Bu katta farq bo‘lib, energetika tizimining asosiy qismi hali ham an‘anaviy (gaz, ko‘mir) yoqilg‘ilarga tayanishini bildiradi.

CO₂ emissiyasi: O‘zbekistonda har bir aholi boshiga to‘g‘ri keladigan CO₂ chiqindilari 20 tonnani tashkil qilmoqda — bu rivojlangan mamlakatlardan deyarli 2.5–4 baravar yuqori. Bu ekologik xavfni oshiradi va xalqaro ekologik reytinglarda past natijalarga olib keladi.

Yashil investitsiyalar: Rivojlangan mamlakatlarda YAIMning 3.5–4% yashil energetikaga yo‘naltirilgan bo‘lsa, O‘zbekistonda bu bor-yo‘g‘i 0.5%. Bu esa sektorning moliyaviy resurslardan yetarli darajada foydalanmayotganini ko‘rsatadi.

Davlat subsidiyalari: Germaniyada bu raqam 50 mlrd dollarga teng bo‘lsa, O‘zbekistonda atigi 300 mln dollar. Bu resurslar yetishmovchiligi va xalqaro donorlarni jalb qilish zaruratini anglatadi.

O‘zbekiston yashil energiya sohasida kuchli salohiyatga ega, ammo xorijiy davlatlardagi kabi yuqori ko‘rsatkichlarga erishish uchun siyosiy iroda, moliyaviy resurslar, texnologik modernizatsiya va aholining ekologik ongini oshirish zarur.

Xorij tajribasi shuni ko‘rsatadiki: yashil energetikani rivojlantirishda faqat texnologiya emas, balki ijtimoiy qo‘llab-quvvatlash ham muhim.

Ko‘p davlatlar bu yo‘nalishda dastlab katta sarmoya talab qilinganiga qaramay, uzoq muddatda barqaror foyda olgan.

O‘zbekistonning tabiiy iqlim sharoitlari (quyosh nurlanishining yuqoriligi, keng ochiq yerlar mavjudligi) bu borada raqobatdosh ustunlik beradi.

Bugungi kunda iqlim o‘zgarishi bilan kurashishda iqtisodiy barqarorlik va ekologik toza energiyaga o‘tish muhim ahamiyat kasb etadi. Xorij tajribalari O‘zbekistonga yo‘l-yo‘riq bo‘la oladi, ammo ularni mamlakatning o‘ziga xos sharoitlariga moslashtirish zarur. Moliyalashtirishni kengaytirish, qonunchilikni takomillashtirish va aholining ekologik ongini oshirish asosiy vazifalardir.

Tavsiya qilinadi:

Yashil energiya loyihalariga davlat va xususiy sektor hamkorligini kuchaytirish.

Ekologik soliq va subsidiya tizimlarini joriy etish.

Texnologik infratuzilmani rivojlantirish uchun xalqaro hamkorlikni kengaytirish.

Odamlarni va biznesni barqaror energiyaga o'tishga rag'batlantiruvchi dasturlar tashkil etish.

Shu yo'nalishda olib boriladigan ishlar O'zbekiston iqtisodiyotining uzoq muddatli barqaror o'sishiga, ekologik muammolarning kamayishiga olib keladi [1][6][10].

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI

1. *World Bank. (2023). Climate Change and Economic Growth.*
2. *UNEP. (2024). Global Environmental Outlook.*
3. *IEA. (2023). Renewable Energy Report.*
4. *German Federal Ministry for the Environment. (2022). Energy Transition Policies.*
5. *Ministry of Energy of Uzbekistan. (2024). Renewable Energy Strategy of Uzbekistan.*
6. *Asian Development Bank. (2023). Green Growth in Central Asia.*
7. *Korea Energy Agency. (2022). Green Energy Initiatives.*
8. *Eurostat. (2023). Energy Statistics.*
9. *State Committee of the Republic of Uzbekistan on Statistics. (2024). Energy Sector Reports.*
10. *International Renewable Energy Agency (IRENA). (2023). Global Trends in Renewable Energy Investments.*

SIKLIK TEBRANISHLARNI TARTIBGA SOLISHDA FISKAL VOSITALARNI TAKOMILLASHTIRISH

Jabbarov Kamoliddin Yo'ldoshevich,

*O'zbekiston Milliy universiteti,
Iqtisodiyot fanlari bo'yicha falsafa doktori (PhD), dotsent*

Hozirgi global iqtisodiyotda iqtisodiy o'sish va pasayish bosqichlarining navbatma-navbat almashib turishi tabiiy jarayon hisoblanadi. Bu jarayonlar iqtisodiyotdagi siklik tebranishlar bo'lib, ular natijasida mamlakatlar iqtisodiy faollikning pasayishiga, ishsizlikning ortishiga va umumiy iqtisodiy barqarorlikning buzilishiga duch kelishlari mumkin. Bunday vaziyatlarda davlatning fiskal siyosat orqali iqtisodiyotni tartibga solishdagi roli muhim ahamiyat kasb etadi. Soliqlar va davlat xarajatlari orqali iqtisodiy jarayonlarga ta'sir o'tkazish imkoniyati iqtisodiy o'sishni rag'batlantirish va iqtisodiy pasayish oqibatlarini yumshatish imkonini beradi.

Iqtisodiy tebranishlar va ularni davlatning fiskal siyosati orqali tartibga solish masalasi uzoq vaqtdan beri iqtisodiy nazariyaning markaziy mavzularidan biri bo'lib kelgan. Jumladan, J.M.Keynsning davlat xarajatlari orqali talabni rag'batlantirish to'g'risidagi g'oyalari siklik tebranishlarni yumshatishda fiskal siyosatning asosiy o'rniga e'tibor qaratadi[1].

Zamonaviy tadqiqotlar, jumladan Rodrik, Alesina va Ardagna ning ishlari, siklik tebranishlar sharoitida fiskal vositalar samaradorligini konkret holatlar bo'yicha empirik ravishda tahlil qilishgan [2].

Siklik tebranishlar davrida fiskal siyosat iqtisodiyotni barqarorlashtirishda muhim rol o'ynaydi. Iqtisodiy pasayish paytida davlat xarajatlarining oshirilishi, aholi daromadlarini qo'llab-quvvatlash va investitsiya faolligini saqlash orqali YaIMning keskin pasayishi oldini olinishi mumkin. Shuningdek, soliqlarni qisqartirish orqali aholi va biznes uchun likvidlik imkoniyatlarini kengaytirish iqtisodiy tiklanishga turtki bo'ladi.

Umuman olganda davlat fiskal siyosati vositalarini va ularni amalga oshirish mexanizmlarini 3 ta guruhda jamlash mumkin (1-jadval).

1-jadval.

Fiskal siyosat vositalari va ularni amalga oshirish mexanizmlari

No	Fiskal siyosat vositlari	Amalga oshirish mexanizmi
1.	Budjet xarajatlari	Davlat investitsiyalari, ijtimoiy xarajatlar, infratuzilma loyihalari
2.	Soliq siyosati	Soliq stavkalari va imtiyozlari, soliq bazasini kengaytirish
3.	Defitsit va profitsit siyosati	Davlat qarzlarini va budjet balansini tartibga solish

Sikllarning pasayishi va ko'tarilishiga qarab tebranishlarni yumshatishda fiskal vositalar o'rnini shartli ravishda ikkiga ajratiladi:

1. Retsessiya davrida: budjet xarajatlarini oshirish, soliqlarni kamaytirish, infratuzilmaviy sarmoyalarni ko'paytirish orqali talabni rag'batlantirish;

2. Iqtisodiy ko'tarilish davrida: budjet xarajatlarini qisqartirish, soliq stavkalarini optimallashtirish, davlat qarzlarini qisqartirish orqali iqtisodiyot qizib ketishining oldini olish.

Xalqaro tajribada iqtisodiyotda fiskal siyosatning to'g'ri qo'llanilishi ijobiy samara berganligiga misollar ko'p. Masalan, Yevropa Ittifoqi mamlakatlarida 2008–2009 yillardagi moliyaviy inqiroz paytida fiskal siyosatning faol qo'llanilishi iqtisodiy pasayishning keskinligi va davomiyligini qisqartirishda muhim rol o'ynagan. Shuningdek, 2020–2021 yillardagi COVID-19 pandemiyasi davrida ham davlat xarajatlarining kengaytirilishi o'ta muhim bo'lgan.

2-jadval.

Iqtisodiy o'sish va davlat xarajatlari dinamikasi [3]

Ko'rsatkichlar va yillar	2016	2017	2018	2019	2020	2021	2022	2023	2024
Ijtimoiy xarajatlar, mlrd. so'mda	24 101,6	27 223,3	42 883,3	63 542,4	74 231,8	92 013,6	117 691,9	137 246,8	152 347,6
Iqtisodiyotga xarajatlar, mlrd. so'mda	4 319,5	5 280,7	8 461,8	18 485,2	16 692,8	21 169,7	34 090,9	42 926,9	38 417
YaIM, mlrd. so'mda	290 213,4	356 453,8	473 652,8	594 659,6	602 193,0	734 587,7	888 341,7	1066569,0	1454600,0

Respublikamizda ham ijtimoiy xarajatlar ulushi 2016 yilda YaIMga nisbatan 8 % atrofida bo'lgan bo'lsa, 2022 yilga kelib bu ko'rsatkich 13 % ga yetgan. COVID-19 talofatlarini bartaraf qilish, iqtisodiyotni rag'batlantirish va

iqtisodiy o'sishga erishish maqsadida inqirozga qarshi dasturning amalga oshirilishi natijasida ko'rsatkich shu darajaga yetgan. Keyin yillarda ijtimoiy xarajatlar biroz pasayib, 2024 yil yakuniga ko'ra YaIMga nisbatan 10,5 % atrofida bo'lgan. Iqtisodiyotga qilingan xarajatlar ulushi 2019 yilda 3 % dan yuqori bo'lgan, keyingi yillarda 2,5-4 % atrofida o'zgarib turgan (2-jadval).

YaIM o'sish sur'ati 2017-2019 yillarda 20-30 % atrofida bo'lgan, 2020 yilga kelib 1,3 % gacha pasaygan. Keyingi yillarda yana iqtisodiy o'sish kuzatilgan. Bunga mutanosib ravishda ijtimoiy xarajatlarning o'sish sur'ati 2018-2019 yillarda juda yuqori – 50 % dan ortiqni tashkil qilgan, keyingi yillarda bu ko'rsatkich barqarorlashib, 15-20 % atrofida bo'lgan. Iqtisodiyotga xarajatlarning o'sish sur'ati 2019 yilda keskin ko'tarilib, 118 % ga yetgan, 2020 yilning ko'rsatkichi salbiy bo'lib, oldingi yilga nisbatan – 9,7 % ni qayd etgan. Bu raqamlar koronavirus infeksiyasining tarqalishi natijasida butun dunyoda sodir bo'lgan inqirozning pasayuvchi siklni to'xtatish, iqtisodiy o'sishni rag'batlantirish va unga erishish uchun amalga oshirilgan chora-tadbirlar natijasida hosil bo'lgan.

Tahlil qilinayotgan davrda, 2018-2019 yillarda respublikada ijtimoiy va iqtisodiyot xarajatlari keskin o'sgan. 2016 yilga nisbatan olganda 2020 yilda YaIMning qo'shimcha yillik o'sishi deyarli kuzatilmagan, iqtisodiyot xarajatlari esa pasaygan. 2021-2023 yillarda o'suvchi siklga o'tilib, iqtisodiyotning barqaror tiklanishi kuzatilgan. 2024 yilda YaIM yuqori sur'atda o'sib, 36,4 % ga yetgan, lekin bu davrda iqtisodiyot xarajatlari pasaygan (3-jadval).

3-jadval.

YaIM, ijtimoiy xarajatlar va iqtisodiyotga xarajatlarning o'sish sur'ati

Yillar	YaIM o'sish sur'ati (%)	Ijtimoiy xarajatlarning o'sish sur'ati (%)	Iqtisodiyotga xarajatlarning o'sish sur'ati (%)
2016	–	–	–
2017	+ 22,8	+ 13,0	+ 22,3
2018	+ 32,9	+ 57,5	+ 60,2
2019	+ 25,5	+ 48,2	+ 118,5
2020	+ 1,3	+ 16,8	– 9,7
2021	+ 22,0	+ 24,0	+ 26,8
2022	+ 20,9	+ 27,9	+ 61,0
2023	+ 20,0	+ 16,6	+ 25,9
2024	+ 36,4	+ 11,0	– 10,5

2016-2019 yillarda YaIM yuqori sur'atlar bilan o'sib, yillik 22-33 % atrofida bo'lgan. 2020 yilda pandemiya va tashqi omillar ta'sirida o'sish sur'ati keskin pasaygan va 1,3 % ni tashkil qilgan. 2021-2023 yillarda iqtisodiy tiklanish kuzatilgan bo'lib, 20 % atrofida barqaror o'sishga erishilgan. 2024 yilda esa 2016 yilga nisbatan olganda tahlil etilayotgan davrdagi tarixiy yuqori ko'rsatkich qayd etilgan. Bundan YaIMning siklik tebranishlari asosan tashqi shoklar bilan bog'liq

bo'lgan, ammo keyingi yillarda davlat xarajatlari orqali tiklanish ta'minlangan degan xulosaga kelishimiz mumkin.

2016-2019 yillarda ijtimoiy xarajatlar ham juda tez o'sgan. 2020-2021 yillarda o'sish sur'ati biroz pasayib, 16-24 % atrofida bo'lgan. 2022-2023 yillarda yana yuqori o'sish qayd etilgan. 2024 yilga kelib o'sish sur'ati sekinlashganligiga qaramasdan, YaIMdagi ulushi yuqori darajada saqlanib qolgan. Bu davlat budjeti siyosatining ijtimoiy yo'naltirilganligini va aholi farovonligini ta'minlashga katta e'tibor qaratilganini ko'rsatadi.

Iqtisodiyotga xarajatlarning o'sishi 2016-2018 yillarda barqaror bo'lib, 22-60 % atrofida bo'lgan. 2019 yilga kelib, bu xarajatlar keskin ko'tarilgan. Bu asosan iqtisodiy islohotlar va yirik investitsiya dasturlari hisobiga sodir bo'lgan. 2020 yilda esa pasayish kuzatilgan, 2021-2022 yillarda iqtisodiyotga xarajatlar yana orta boshlagan. 2024 yil yakunlariga ko'ra iqtisodiyotga xarajatlar yana pasaygan. Bu xarajatlar ko'proq investitsiya dasturlari va davlat iqtisodiy siyosatining ustuvor yo'nalishlariga bog'liq ekanini ko'rsatadi.

Taxlil natijalaridan quyidagi xulosaga kelish mumkin. YaIM o'sishi ijtimoiy va iqtisodiyot xarajatlariga uzviy bog'liq, ayniqsa, 2019 va 2021 yillarda xarajatlar ortishi iqtisodiy o'sishni qo'llab-quvvatlagan. Ijtimoiy xarajatlarning YaIMdagi ulushi yillar davomida oshib borgan, boshqacha aytganda, 8 % dan 13 % ga yetgan, bu aholining ijtimoiy himoyasini kuchaytirib borish doimo kun tartibidagi eng dolzarb masalalardan biri ekanligini anglatadi. Iqtisodiyotga xarajatlar ulushi esa o'zgaruvchan tendensiyaga ega. 2019 yilda yuqori, keyin esa pasayish va tiklanish kuzatilgan. Natijada davlat xarajatlari orqali iqtisodiy barqarorlik va siklik tebranishlarni yumshatish samarali amalga oshirilgan. Shunday qilib, davlat budjeti xarajatlarning to'g'ri tartibga solinishi milliy iqtisodiyot barqarorligi va o'sish sur'atlarini ta'minlashda samarali vosita bo'lib xizmat qilgan.

Mamlakatda yalpi ichki mahsulotning qo'shimcha yillik o'sishi davlatning ijtimoiy va iqtisodiyot xarajatlariga uzviy bog'liq bo'lib, 2019 va 2021 yillarda xarajatlar ortishi natijasida iqtisodiy o'sish rag'batlantirilgan. Respublika alohisining ijtimoiy himoyasi doimiy ravishda kuchaytirib borilishi natijasida so'ngi yillarda ijtimoiy xarajatlarning YaIMdagi ulushi 13 % ga yetgan. Iqtisodiyotga xarajatlar ulushi 2019 yilda yuqori, keyin yillarda esa pasayish va yana tiklanish kuzatilgan. Natijada davlat xarajatlari orqali siklik tebranishlarni yumshatish samarali amalga oshirilgan va iqtisodiy barqarorlikka erishilgan.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati

1. Keynes J.M. *The theory of employment, interest and money*. New York: Harcourt, 1936. P. 403.
2. Rodrik, D. (2018). *Straight Talk on Trade: Ideas for a Sane World Economy*. Princeton University Press. Alesina, A., Ardagna, S. (2010). *Large changes in fiscal policy: Taxes versus spending*. *Tax Policy and the Economy*, 24(1), 35–68. <https://doi.org/10.1086/649828>
3. <https://openbudget.uz/outcomes> (murojaat sanasi 10.09.2025 y.): Davlat budjeti xarajatlari 2012-2024 yil ijrosi. <https://stat.uz/uz/rasmiy-statistika/national-accounts-2>

(murojaat sanasi 10.09.2025 y.): Yalpi ichki mahsulot hajmi (ishlab chiqarish usulida, joriy narxlarda, yillik)

4. https://api.mf.uz/media/document_files/%D0%98%D0%91_2024_uz_Print_%D1%81%D0%B0%D0%B9%D1%82%D0%B3%D0%B0_2025.pdf,
https://api.mf.uz/media/document_files/IB_2023_uz.pdf,
https://api.mf.uz/media/document_files/%D0%98%D0%91_2022_uz_6.pdf,
https://api.mf.uz/media/document_files/ijro_2021.pdf,
[https://openbudget.uz/outcomes/Davlat budjeti xarajatlari 2012-2024 yil ijrosi](https://openbudget.uz/outcomes/Davlat%20budjeti%20xarajatlari%202012-2024%20yil%20ijrosi).

XORIJIY INVESTITSİYALARNING BARQAROR IQTISODIY O‘SISHNI TA’MINLASHDAGI O‘RNI

Mamatkulova Nodira Maxkamovna

Toshkent arxitektura-qurilish universiteti, dotsenti

Xorijiy investitsiyalar iqtisodiyotning barqaror rivojlanishini ta’minlovchi asosiy omillardan biridir. O’tish davridagi iqtisodiyotga ega mamlakatlar, jumladan O‘zbekiston uchun xorijiy kapitalni jalb qilish ichki moliyaviy resurslar yetishmovchiligini qoplash va iqtisodiy faollikni rag‘batlantirishda muhim rol o‘ynaydi. To‘g‘ridan-to‘g‘ri xorijiy investitsiyalar yangi texnologiyalarni joriy etish, mehnat unumdorligini oshirish va eksport salohiyatini shakllantirish uchun sharoit yaratadi [1].

Xorijiy investitsiyalarning roli bir necha yo‘nalishda namoyon bo‘ladi. Birinchidan, ular ishlab chiqarish sektorining rivojlanishiga xizmat qiladi. Xorijiy kompaniyalar tomonidan sanoat va qishloq xo‘jaligiga yo‘naltirilgan sarmoyalar zamonaviy texnologiyalarni tatbiq etishga, mahsulot sifatini oshirishga va uning tannarxini pasaytirishga imkon beradi. Bu esa milliy korxonalar raqobatbardoshligini ichki hamda tashqi bozorlarda kuchaytiradi [2].

Ikkinchidan, xorijiy investitsiyalar mehnat bozoriga ijobiy ta’sir ko‘rsatadi. Yangi ish o‘rinlarining yaratilishi, xodimlar malakasining oshirilishi va ilg‘or boshqaruv tajribasining tarqalishi barqaror ijtimoiy-iqtisodiy ta’sirlarni shakllantiradi. Natijada ishsizlik darajasi kamayadi, aholining daromadlari ortadi va iste’mol talabi ko‘payadi, bu esa qo‘shimcha ravishda iqtisodiy o‘shishni rag‘batlantiradi [3].

Uchinchidan, xorijiy investitsiyalar infratuzilmaning rivojlanishiga yordam beradi. Transmilliy kompaniyalarning davlat-xususiy sheriklik loyihalarida ishtiroki zamonaviy transport, energetika va aloqa obyektlarini qurishni ta’minlaydi. Bu esa mamlakatning investitsion jozibadorligini oshirishga va kichik hamda o‘rta biznesning rivojlanish imkoniyatlarini kengaytirishga xizmat qiladi [4].

Shu bilan birga, xorijiy investitsiyalar innovatsiyalarni rag‘batlantirishda ham muhim o‘rin tutadi. Xalqaro kompaniyalar bilan hamkorlik tufayli milliy korxonalar yangi texnologiyalardan, ilg‘or boshqaruv usullaridan va xalqaro sifat

standartlaridan foydalanish imkoniyatiga ega bo'ladi. Bu jarayon texnologik modernizatsiyani tezlashtiradi va bilimlar iqtisodiyoti rivojlanishiga hissa qo'shadi [5].

Biroq xorijiy investitsiyalar bilan bog'liq xavflarni ham hisobga olish zarur. Tashqi kapitalga ortiqcha qaramlik global inqiroz sharoitida iqtisodiyotning zaiflashishiga olib kelishi mumkin. Bundan tashqari, xorijiy kompaniyalar foydasining bir qismi chet elga olib chiqiladi, bu esa milliy iqtisodiyot uchun umumiy samaraning kamayishiga sabab bo'ladi. Shu bois davlatning eng muhim vazifasi xorijiy kapitalni jalb qilishni mahalliy ishlab chiqaruvchilarni qo'llab-quvvatlash bilan uyg'unlashtiruvchi muvozanatli investitsiya siyosatini shakllantirishdan iboratdir [6].

2020-2024-yillar davomida YAIM hajmi qariyb ikki barobarga oshgan bir paytda milliy iqtisodiyotga jalb qilingan xorijiy investitsiya va kreditlar hajmi qariyb 4 barobarga oshgan va 2024 yilda 34,9 mlrd. AQSH dollariga teng bo'lgan. Tahlil qilingan davr oralig'ida to'g'ridan-to'g'ri xorijiy investitsiyalar 1,8 barobarga va to'g'ridan-to'g'ri sof xorijiy (faqat valyuta shaklidagi pul mablag'lari) investitsiyalar qariyb 2,3 barobarga oshgan (1-jadval). Chet el investitsiyalari va kreditlari hajmida o'sishga nisbatan to'g'ridan-to'g'ri xorijiy investitsiyalar hajmi o'sishi biroz sust bo'lganligini ko'rish mumkin. 2020-2024-yillar mobaynida jalb qilingan jami xorijiy investitsiya va kreditlarning o'rtacha 72,8 foizini to'g'ridan-to'g'ri xorijiy investitsiyalar tashkil etgan. 2024 yil yakunlariga ko'ra, O'zbekiston birinchi marta to'g'ridan-to'g'ri xorijiy investitsiyalar (TXI) jalb qilish bo'yicha Markaziy Osiyo davlatlari orasida yetakchiga aylandi. Bu natija bilan u so'nggi uch o'n yillikda doimiy ravishda peshqadamlikni saqlab kelgan Qozog'istonni ortda qoldirdi.

BMTning Savdo va taraqqiyot bo'yicha konferensiyasi (UNCTAD)ning so'nggi hisobotiga ko'ra, 2024 yilda O'zbekistonga kirib kelgan TXI hajmi 2,8 milliard AQSH dollarini tashkil etdi. Xalqaro investorlar e'tibori energetika sektoriga alohida qaratilmoqda. 2020–2024 yillar davomida O'zbekiston 40 dan ortiq energetik loyiha orqali 18 milliard dollar jalb qilishga muvaffaq bo'ldi — bu ko'rsatkich Markaziy Osiyo miqyosida rekord hisoblanadi.

1-jadval

2020-2024 yillarda O'zbekiston iqtisodiyotiga jalb qilingan to'g'ridan-to'g'ri xorijiy investitsiyalar dinamikasi (mlrd. AQSH dollari hisobida)

Ko'rsatkichlar	2020-yil	2021-yil	2022-yil	2023-yil	2024-yil
YAIM hajmi (yillik o'rtacha rasmiy kurs bo'yicha)	60,2	69,2	81,1	90,9	114,9
Xorijiy investitsiyalar va kreditlar	8,6	9,8	10,2	16,0	34,9
To'g'ridan-to'g'ri xorijiy investitsiyalar	6,6	8,6	9,5	11,6	11,9
To'g'ridan-to'g'ri sof xorijiy investitsiyalar	1,70	2,30	3,19	3,41	3,87

Shuni alohida qayd etish zarurki, global iqtisodiy inqirozning keskinlashuvi va moliyaviy resurslar taqchilligi, tovar va xizmatlarni yetkazib berish zanjirlaridagi uzilishlar, xalqaro savdoning pasayishi, investitsiya oqimlarining kamayishi, iqlim ofatlarining kuchayishi natijasida jahon YAIMning o'sish sur'atlarining ketma-ket uchinchi yil pasayib borayotgani hamda global to'g'ridan-to'g'ri xorijiy investitsiyalar oqimida ham pasayish tendensiyasi kuzatilayotgan bir sharoitda O'zbekiston iqtisodiyotiga jalb qilinayotgan to'g'ri-to'g'ri xorijiy investitsiyalar oqimining o'sish tendensiyasiga ega bo'lganligi mamlakatda investitsiya muhitining yanada yaxshilanib borayotganligidan dalolatdir.

O'tkazilgan tadqiqot xorijiy investitsiyalar barqaror iqtisodiy o'sishni ta'minlashning muhim vositasi ekanini ko'rsatmoqda. Ular ichki resurslar yetishmovchiligini qoplaydi, ishlab chiqarishni modernizatsiya qilishga, yangi texnologiyalarni joriy etishga va eksport salohiyatini shakllantirishga xizmat qiladi. Bundan tashqari, xorijiy kapital mehnat bozori va infratuzilmaning rivojlanishiga ijobiy ta'sir ko'rsatadi. Shu bilan birga, tashqi kapital manbalariga ortiqcha bog'liqlik milliy iqtisodiyotning zaiflashuviga olib kelishi mumkin, bu esa muvozanatli investitsiya siyosatini talab etadi.

Yuqoridagilardan kelib chiqib quyidagi amaliy takliflar tavsiya etiladi:

- Institutsional va huquqiy bazani takomillashtirish, investitsiya siyosatining shaffofligi va barqarorligini ta'minlash.
- Zamonaviy infratuzilmaga ega erkin iqtisodiy zonalar va sanoat bog'lari tarmog'ini kengaytirish.
- Mahalliy korxonalarni global qo'shilgan qiymat zanjirlariga integratsiya qilish maqsadida xorijiy kapital ishtirokidagi qo'shma korxonalar tashkil etilishini rag'batlantirish.
- Kichik va o'rta biznesning investitsiya resurslariga imtiyozli moliyalashtirish va kafolatlar orqali kirish imkoniyatini ta'minlash.
- Innovatsion va texnologik salohiyatni rivojlantirish uchun kadrlarni tayyorlash va qayta tayyorlash dasturlarini joriy etish.

Davlat siyosati milliy iqtisodiyot va xalqaro hamkorlar manfaatlarini hisobga oluvchi, xorijiy investitsiyalarni jalb qilishning muvozanatli tizimini shakllantirishga yo'naltirilishi lozim. Investorlarga qulay sharoit yaratish uchun ma'muriy to'siqlarni kamaytirish, infratuzilmani va raqamli xizmatlarni rivojlantirish zarur. Muhim yo'nalishlardan biri infratuzilma loyihalarini amalga oshirishda davlat-xususiy sheriklik mexanizmlaridan faol foydalanishdir. Shuningdek, uzoq muddatli barqaror rivojlanishning strategik vazifalariga mos ravishda “yashil iqtisodiyot” va innovatsion sohalarga investitsiyalarni jalb qilishga alohida e'tibor qaratish lozim.

Adabiyotlar

1. Jahon banki. World Development Report 2023. Washington: World Bank, 2023.

2. UNCTAD. *World Investment Report 2024*. Geneva: United Nations, 2024.
3. Asian Development Bank. *Asian Development Outlook 2024*. Manila: ADB, 2024.
4. European Bank for Reconstruction and Development. *Transition Report 2023–2024*. London: EBRD, 2024.
5. OECD. *Foreign Direct Investment Statistics: Trends and Outlook*. Paris: OECD, 2023.
6. O'zbekiston Respublikasi Davlat statistika qo'mitasi. *Investitsiyalar va tashqi iqtisodiy faoliyat 2023*. – Toshkent, 2024.

TIKUV-TRIKOTAJ KORXONALARIDA ISHLAB CHIQARISH JARAYONLARINI OPTIMALLASHTIRISH: MUAMMOLAR VA HAL ETISH YO'LLARI

Mardiyev Bunyod Sirojiddin o'g'li

Toshkent Davlat Iqtisodiyot Universiteti

Innovatsion menejment kafedrasi tadqiqotchisi

Annotatsiya: Mazkur maqolada tikuv-trikotaj korxonalarida ishlab chiqarish jarayonlarini optimallashtirishning dolzarb muammolari va ularni hal etish yo'llari yoritiladi. Ishlab chiqarish samaradorligini pasaytiruvchi omillar tahlil qilinib, ilg'or texnologiyalar, boshqaruv modellari va mehnatni tashkil etishning zamonaviy usullari asosida yechimlar taklif qilinadi. Mahalliy va xalqaro tajriba asosida ishlab chiqarishdagi resurslardan samarali foydalanish strategiyalari ishlab chiqiladi. Maqola natijalariga asosan barqaror rivojlanishga xizmat qiluvchi amaliy tavsiyalar shakllantiriladi.

Kalit so'zlar: Tikuv-trikotaj sanoati, ishlab chiqarish jarayoni, optimallashtirish, sifat nazorati, texnologik modernizatsiya, mehnat samaradorligi, raqamli rejalashtirish, xodimlar malakasi, ISO 9001.

Kirish

Bugungi kunda mamlakatimizda sanoat tarmoqlarini modernizatsiya qilish, ishlab chiqarish samaradorligini oshirish va xalqaro bozorlarda raqobatbardosh mahsulotlar ulushini ko'paytirish bo'yicha keng ko'lamli islohotlar amalga oshirilmoqda. O'zbekiston Respublikasi Prezidenti tashabbusi bilan ishlab chiqilgan “O'zbekiston – 2030” strategiyasi, shuningdek, “2022–2026 yillarga mo'ljallangan Yangi O'zbekiston taraqqiyot strategiyasi”da iqtisodiyotning yetakchi tarmoqlarida, jumladan, tikuv-trikotaj sanoatida innovatsion texnologiyalarni joriy etish, ishlab chiqarish jarayonlarini optimallashtirish va mahsulot eksport salohiyatini oshirish asosiy vazifalar sifatida belgilab berilgan. So'nggi yillarda tikuv-trikotaj korxonalarida investitsiya loyihalarini qo'llab-quvvatlash, xalqaro standartlarga javob beruvchi yangi ishlab chiqarish liniyalarini ishga tushirish hamda “Uztextile” uyushmasi faoliyati orqali tarmoqni klaster tizimida rivojlantirishga alohida e'tibor qaratilmoqda. Xususan, O'zbekiston Respublikasi Prezidentining “To'qimachilik va tikuv-trikotaj

sanoatini yanada rivojlantirish chora-tadbirlari to‘g‘risida”gi qarorlari bu yo‘nalishda huquqiy asos bo‘lib xizmat qilmoqda.

Shu bilan birga, amaliyot shuni ko‘rsatmoqdaki, mavjud ishlab chiqarish quvvatlaridan samarali foydalanish, resurslarni tejash, raqamli texnologiyalarni joriy etish hamda mehnat unumdorligini oshirish bo‘yicha qator muammolar mavjud. Xususan, ishlab chiqarish jarayonlarining uzluksizligi, logistika tizimi, xomashyo ta‘minoti va mahsulot sifatini boshqarish mexanizmlarida hal qilinishi zarur bo‘lgan masalalar saqlanib qolmoqda. Shu sababli, tikuv-trikotaj korxonalarida ishlab chiqarish jarayonlarini optimallashtirish nafaqat iqtisodiy samaradorlikni oshirish, balki xalqaro bozorda O‘zbekiston mahsulotlarining raqobatbardoshligini ta‘minlashda ham muhim ahamiyat kasb etadi. Mazkur maqolada ushbu jarayonlardagi dolzarb muammolar tahlil qilinib, ularni bartaraf etishning ilmiy asoslangan yechimlari ishlab chiqiladi.

20-asr davomida ishlab chiqarishda foydalaniladigan sintetik tolalar turlari doimiy ravishda ortib bordi. 1920-yillarda kompyuter ixtiro qilindi; 1940-yillarda esa atsetat, modakrilik, metall tolalar va saran ishlab chiqildi; 1950-yillarda esa akril, poliester va spandeks joriy etildi. Poliester kiyim-kechak bozorida juda mashhur bo‘lib ketdi va 1970-yillarning oxiriga kelib, AQShda paxtaga qaraganda ko‘proq poliester sotilgan edi.[6]

1980-yillarning oxiriga kelib, kiyim-kechak segmenti endi tola mahsulotlari uchun eng yirik bozor emas edi — sanoat va uy jihozlari tolalarga bo‘lgan talabda ulkan ulushga ega bo‘la boshladi. Sanoatning integratsiyalashuvi va global ishlab chiqarish natijasida 1970–1980-yillarda AQShdagi ko‘plab kichik firmalar faoliyatini to‘xtatdi; bu yillarda Shimoliy Karolina, Janubiy Karolina va Jorjiya shtatlaridagi to‘quv dastgohlarining 95 foizi yopildi, shuningdek, Alabama va Virjiniyada ham ko‘plab fabrikalar ishini to‘xtatdi.[7]

2013-yilda eng yirik to‘qimachilik eksportchilari quyidagilar edi:

- Xitoy (\$274 milliard)
- Hindiston (\$40 milliard)
- Italiya (\$36 milliard)
- Germaniya (\$35 milliard)
- Bangladesh (\$28 milliard)
- Pokiston (\$27 milliard)[1].

Optimallashtirish

Ishlab chiqarishni optimallashtirish deganda, resurslar (mehnat, xomashyo, vaqt va energiya)dan eng maqbul darajada foydalanish orqali maksimal natijaga erishish tushuniladi. Tikuv-trikotaj korxonalarida bu quyidagilarni o‘z ichiga oladi: ishlab chiqarish liniyalarini qayta loyihalash, texnologik avtomatlashtirish, jarayonlar tahlili (value stream mapping), sifat menejment tizimlari (ISO 9001), va ishchi kuchi samaradorligini oshirish. Shuningdek, "Just-in-time", "Kaizen", "6 Sigma" va "Lean Manufacturing" kabi yondashuvlar ham ishlab chiqarish optimallashtirishning asosiy nazariy poydevoridir.[2]

Muammolar tahlili

Bugungi kunda tikuv-trikotaj korxonalarida quyidagi muammolar kuzatilmoqda:

- Past texnologik daraja: uskunalarning eskirganligi ishlab chiqarish tezligi va sifatiga salbiy ta'sir ko'rsatadi.
- Rejalashtirishdagi noaniqlik: talab prognozlarining aniqligi pastligi tufayli ortiqcha yoki kam ishlab chiqarish yuzaga keladi.
- Ishchi kuchining malaka darajasi pastligi: bu unumdorlikka bevosita ta'sir qiladi.
- Ichki logistika muammolari: xomashyo oqimi va yarim tayyor mahsulotlar harakati noto'g'ri tashkil etilgan.
- Sifatni nazorat qilish tizimining yetishmasligi: bu mijozga yetkazilgan mahsulotda nuqsonlar bo'lish ehtimolini oshiradi.[3]

1-jadval.

Asosiy muammolar va ularning korxonaga ta'sir darajasi

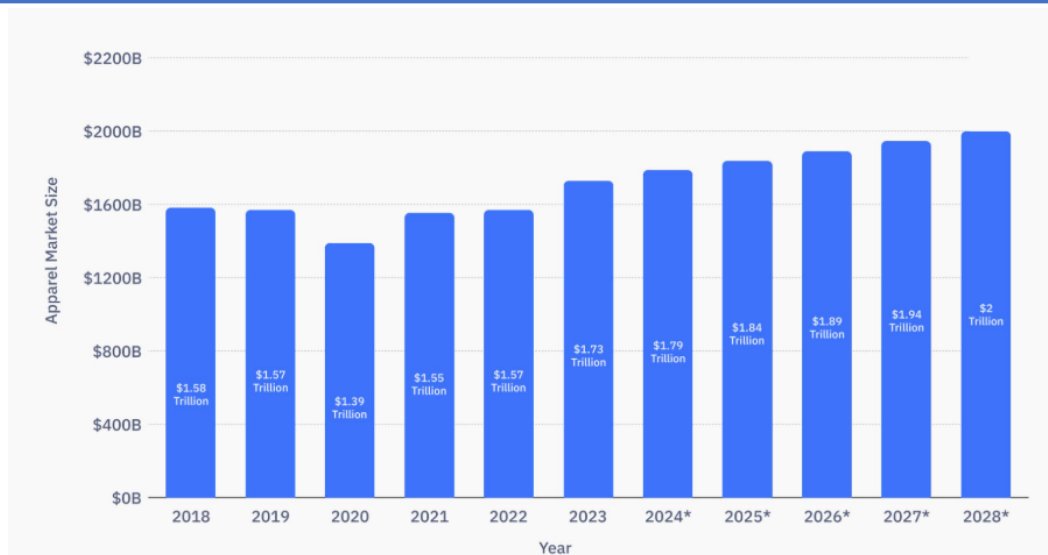
Muammo turi	Ta'sir ko'lami (1-5)	Izoh
Eskirgan uskuna	5	Ishlab chiqarish sekinlashadi
Malaka pastligi	4	Xatolar ko'p, sifat past bo'ladi
Noaniq rejalashtirish	4	Omborda ortiqcha yoki kam mahsulot bo'ladi
Logistika muammolari	3	Ish jarayonida kechikish yuz beradi
Sifat nazorati sustligi	5	Mijoz noroziligi va qaytishlar ko'payadi

Yechim va strategiyalar

Korxonalarda quyidagi optimallashtirish yo'nalishlari muhim hisoblanadi:

- Texnologik yangilanish: CAD/CAM texnologiyalari, avtomatlashtirilgan kesish va tikuv liniyalarini joriy etish.
- Raqamli rejalashtirish tizimlari: ERP va SCM dasturlaridan foydalanish orqali ishlab chiqarishni real vaqt rejimida boshqarish.
- Lean metodologiyasi: isrofgarchilikni aniqlash va bartaraf etish, "5S" tamoyillarini joriy qilish.
- Xodimlar malakasini oshirish: uzluksiz kasbiy ta'lim, motivatsion dasturlar.
- Sifat tizimini joriy qilish: ISO 9001:2015, Oeko-Tex Standard 100 kabi tizimlar asosida sifatni boshqarish.

Misol tariqasida, Hindistondagi "Raymond Group" kompaniyasi Lean yondashuv asosida ishlab chiqarish unumdorligini 22 % ga oshirishga erishgan.[4]

1-rasm. Butun dunyoda tekstil bozorining o'sishi yillar kesimida.[5]

Xulosa va tavsiyalar

Tikuv-trikotaj sanoatida ishlab chiqarish jarayonlarini optimallashtirish - bu zamonaviy texnologiyalar, to'g'ri boshqaruv yondashuvlari va malakali inson kapitaliga asoslangan jarayondir. O'zbekistondagi korxonalar ham raqamli yechimlar, sifat menejmenti tizimlari va uzluksiz takomillashtirish tamoyillarini joriy etish orqali raqobatbardoshlikni oshirishi mumkin. Davlat tomonidan investitsiyalarni rag'batlantirish, malaka oshirish markazlarini kengaytirish va logistika infratuzilmasini yaxshilash orqali sanoatning barqaror o'sishiga erishiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar va manbalar:

1. World Bank (2023). "Global Productivity Trends in Manufacturing". www.worldbank.org
2. ResearchGate (2022). "Application of Lean Manufacturing in Textile Industries". www.researchgate.net
3. WTO (2023). "World Trade Statistical Review". www.wto.org
4. O'zbekiston Respublikasi Prezidenti qarori (2020). "Tikuv-trikotaj sanoatini rivojlantirish konsepsiyasi".
5. ISO (2015). "ISO 9001:2015 Quality Management Systems".
6. <https://textilelearner.net> – Sifat nazorati va ishlab chiqarish texnologiyalari bo'yicha maqolalar.
7. <https://stat.uz> – O'zbekiston Respublikasi Davlat statistika qo'mitasi ma'lumotlari.

SANOAT KORXONALARIDA KORPORATIV MADANIYAT VA BOSHQARUV SAMARADORLIGI: BARQAROR RIVOJLANISH OMILLARI

Matrizayeva Dilaram Yusupbayevna
PhD, dotsent, "Marketing" kafedrası
Toshkent davlat iqtisodiyot universiteti

Annotatsiya. Maqolada sanoat korxonalarida boshqaruv samaradorligini oshirishda korporativ madaniyatning o'rnini tahlil qilingan. Tadqiqot natijalarida “korporativ madaniyat indeksi” ishlab chiqilib, uning mehnat unumdorligi, eksport salohiyati va kadrlar barqarorligiga ta'siri baholangan. Natijalar shuni ko'rsatadiki, korporativ qadriyatlarni boshqaruv samaradorligi mezonlariga qo'shish sanoat korxonalarida iqtisodiy samaradorlikni oshirish va milliy iqtisodiyotni barqaror rivojlantirishga xizmat qiladi.

Kalit so'zlar: korporativ madaniyat, boshqaruv samaradorligi, sanoat korxonalari, iqtisodiy samaradorlik, barqaror rivojlanish.

Bugungi kunda O'zbekiston sanoat korxonalari uchun samarali boshqaruv masalasi strategik ahamiyat kasb etmoqda. Global bozor sharoitida faqat ishlab chiqarish hajmi bilan cheklanib bo'lmaydi. Mahsulot sifati, innovatsion yechimlarni joriy etish darajasi, inson kapitalidan foydalanish samaradorligi va ichki mehnat muhiti korxona raqobatbardoshligini belgilovchi omillardan biridir[1].

Shu bilan birga, mamlakat sanoatida bir qator dolzarb muammolar mavjud:

- energiya samaradorligi pastligi va ishlab chiqarish jarayonlarida energiya sarfi yuqoriligi [2];
- ayrim tarmoqlarda kadrlar almashinuvi yuqoriligi;
- ishlab chiqarishning qo'shimcha qiymat darajasi pastligi [3];
- innovatsion loyihalarga xodimlarning ishtiroki sustligi.

Bu muammolarni hal qilish bo'yicha Prezident qaror va farmonlari qabul qilingan. Jumladan, “2025-2030-yillarda sanoatni rivojlantirish strategiyasi”da mehnat unumdorligini oshirish, yuqori texnologiyali ishlab chiqarishlarni kengaytirish va inson kapitalidan samarali foydalanish ustuvor yo'nalish sifatida belgilangan[4]. “Hududiy sanoat klasterlarini rivojlantirish” qarorida esa korxonalarda boshqaruv mexanizmlarini modernizatsiya qilish, mahalliy xomashyodan samarali foydalanish hamda eksport hajmini oshirish choralari ko'rsatilgan [5].

Shu nuqtai nazardan, korporativ madaniyatni boshqaruv samaradorligiga integratsiya qilish davlat siyosati bilan hamohang yondashuv sifatida qaralmoqda. Chunki samarali boshqaruv faqat moliyaviy natijalar bilan emas, balki xodimlarning qoniqishi, jamoada ishonch va hamkorlik muhiti bilan belgilanadi [6].

Tadqiqot doirasida ishlab chiqilgan “korporativ madaniyat indeksi” ikki bosqichda hisoblandi: (1) xodimlar va rahbariyat o'rtasida so'rovnomalar o'tkazildi; (2) ishlab chiqarish natijalari va ijtimoiy ko'rsatkichlar monitoring qilindi [7].

Jadval ma'lumotlari shuni ko'rsatadiki, yuqori korporativ madaniyat indeksiga ega korxonalarda mehnat unumdorligi 3-4 baravar yuqori, eksport hajmi esa qariyb uch baravar tez o'smoqda. Xodimlar almashinuvi sezilarli kamayib, bu kadrlar barqarorligini ta'minlaydi. Demak, korporativ qadriyatlarni rivojlantirish iqtisodiy natijalarga bevosita ta'sir ko'rsatmoqda [8].

1-jadval.

Korporativ madaniyat indeksining ta'siri

Ko'rsatkichlar	Past indeksli korxonalar	Yuqori indeksli korxonalar
Mehnat unumdorligi o'sishi	3–4 %	14–16 %
Eksport hajmi o'sishi	5–6 %	18–20 %
Xodimlar almashinuvi	22–25 %	8–10 %
Innovatsion tashabbus darajasi	Past	Yuqori

(Manba: O'zbekiston Respublikasi Davlat statistika qo'mitasi ma'lumotlari (2024 yil), muallif tomonidan o'tkazilgan hisob-kitoblar natijalari asosida.)

Xalqaro tajriba shuni ko'rsatadiki Janubiy Koreyada 1970–1980-yillarda sanoatni tezkor modernizatsiya qilishda xodimlarning mehnat intizomi va korporativ qadriyatlar asosiy omil sifatida qaraldi. Bugungi kunda Samsung, Hyundai kabi kompaniyalar o'zlarining muvaffaqiyatini aynan ichki korporativ madaniyatga asoslashmoqda [9]. Germaniya tajribasi ham shuni ko'rsatadiki, innovatsion loyihalarga xodimlarni keng jalb qilish ishlab chiqarish samaradorligini oshirish va eksportni kengaytirishda muhim vositadir [10].

Shu asosda, O'zbekistonda ham sanoat korxonalarida boshqaruv samaradorligini baholash metodologiyasiga korporativ madaniyatni kiritish, ichki ijtimoiy muhitni muntazam nazorat qilish, zaif jihatlarni aniqlash va ularni tezkor bartaraf etish imkonini beradi. Bu esa barqaror rivojlanishga xizmat qiladi.

O'tkazilgan tadqiqotlar shuni ko'rsatadiki, sanoat korxonalarida boshqaruv samaradorligini oshirish faqat iqtisodiy ko'rsatkichlarga tayanib bo'lmaydi. Zamonaviy sharoitda inson kapitali, ijtimoiy-psixologik muhit va korporativ qadriyatlar barqaror rivojlanishning asosiy omiliga aylanmoqda [11].

O'zbekiston sanoati oldida turgan dolzarb muammolar - energiya samaradorligi pastligi, innovatsion faoliyatning yetarli darajada rivojlanmaganligi, kadrlar oqimi va mehnat unumdorligi pastligi – ko'p jihatdan korxonalarning ichki boshqaruv va korporativ muhitiga bog'liqdir. Shu sababli “2025-2030-yillarda sanoatni rivojlantirish strategiyasi”, “Hududiy sanoat klasterlarini rivojlantirish” va “Energiya samaradorligini oshirish” dasturlarida belgilangan maqsadlarga erishishda korporativ madaniyatning o'rni hal qiluvchi bo'lib qoladi.

Tadqiqot doirasida ishlab chiqilgan “korporativ madaniyat indeksi” konsepsiyasi amaliy jihatdan o'zini oqladi: yuqori indeksga ega korxonalarda mehnat unumdorligi o'rtacha 14-16 foiz, eksport hajmi esa 18-20 foiz yuqori bo'ldi. Bu esa korporativ qadriyatlarni rivojlantirish nafaqat ijtimoiy muhitni, balki iqtisodiy samaradorlikni ham oshirishi mumkinligini ko'rsatdi.

Xalqaro tajriba ham bu xulosani tasdiqlaydi. Janubiy Koreya va Germaniyada korporativ madaniyatni innovatsion siyosatga integratsiya qilish orqali sanoatning eksport salohiyati oshirildi va ishlab chiqarish jarayonlari modernizatsiya qilindi.

Demak, bu yondashuv O'zbekiston sharoitida ham qo'llanishi mumkin.

Amaliy tavsiyalar:

1. Korxonalarda korporativ qadriyatlar kodeksini joriy qilish va uning ijrosini monitoring qilish.
2. Xodimlar motivatsiyasi va rag'batlantirish tizimini kuchaytirish, kadrlar barqarorligini ta'minlash.
3. Innovatsion loyihalarda jamoaviy ishtirokni kengaytirish orqali ishlab chiqarish samaradorligini oshirish.
4. Davlat dasturlari va korporativ strategiyalarni uyg'unlashtirish orqali barqaror rivojlanish maqsadlariga erishish.

Umuman olganda, korporativ madaniyatni boshqaruv samaradorligini baholash mezonlariga kiritish sanoat korxonalarida iqtisodiy natijalarni yaxshilash, raqobatbardoshlikni kuchaytirish, investitsion jozibadorlikni oshirish va milliy iqtisodiyotning uzoq muddatli barqaror rivojlanishini ta'minlashning samarali mexanizmi sifatida tavsiya etiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Schein E. *Organizational Culture and Leadership*. – San Francisco: Jossey-Bass, 2017.
2. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining “Energiya samaradorligini oshirish bo'yicha kompleks dastur”i, 2024-yil.
3. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining “Hududiy sanoat klasterlarini rivojlantirish va raqobatbardoshlikni oshirish chora-tadbirlari to'g'risida”gi Qarori, 2024-yil.
4. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining “2025–2030-yillarda sanoatni rivojlantirish strategiyasi to'g'risida”gi Qarori, 2025-yil.
5. Hofstede G. *Culture's Consequences: International Differences in Work-Related Values*. – Beverly Hills: Sage, 2001.
6. Raximov A., Tohirova G. Korxonalar samaradorligini baholash metodologiyasida yangi yondashuvlar. – *Iqtisodiy tadqiqotlar jurnali*, 2023.
7. O'zbekiston Respublikasi Davlat statistika qo'mitasi ochiq ma'lumotlari, 2024-yil.
8. Cameron K., Quinn R. *Diagnosing and Changing Organizational Culture*. – Addison-Wesley, 2011.
9. OECD. *Korea's Industrial Development and Competitiveness*. – Paris, 2019.
10. German Federal Ministry for Economic Affairs and Climate Action. *Innovation and Industry Report*. – Berlin, 2022.
11. Denison D. *Organizational Culture and Effectiveness*. – IMD, 2000.

MILLIY IQTISODIYOTNI BARQAROR RIVOJLANTIRISHDA MEDIAFAOLIYAT SOHASINING MARKETING FAOLIYATINI ISLOH QILISH

Matyakubova Aziza Atabekovna

*Abu rayhon Beruniy nomidagi Urganch Davlat Universiteti
Iqtisodiyot kafedrası o'qituvchisi*

Milliy iqtisodiyotni barqaror rivojlantirish mamlakatning iqtisodiy o'sishi, ijtimoiy farovonlik va ekologik muvozanatni bir vaqtda ta'minlashga qaratilgan uzoq muddatli strategiyani aks ettiradi. Chunki, barqaror rivojlanish iqtisodiy ko'rsatkichlarni yaxshilash, inson kapitali, resurslardan oqilona foydalanish va innovatsion salohiyatni rivojlantirishni o'z ichiga oladi. Bu borada milliy iqtisodiyotning barqaror rivojlanishi uchun kompleks yondashuv zarur bo'ladi. Mazkur yondashuvni amalga oshirishda davlat va xususiy sektor o'rtasida samarali hamkorlik, qonunchilik bazasini mustahkamlash va xalqaro tajribalardan foydalanish lozim. Shularga asosan, barqaror rivojlanish faqat iqtisodiy o'sish emas, ya'ni kelajak avlodlar uchun mustahkam poydevor yaratishni anglatadi. Ushbu milliy iqtisodiyotni barqaror rivojlantirishda mediafaoliyat sohasi tarkibida marketing faoliyatini isloh qilish muhim ahamiyat kasb etadi.

Mediafaoliyat ijtimoiy, iqtisodiy va madaniy sohalarda axborot tarqatish hamda ta'sir o'tkazish vositasi sifatida milliy iqtisodiyotning barqaror rivojlanishiga muhim hissa qo'shadigan yirik sektor bo'lib hisoblanadi. Bu holatda media bozorining rivojlanishi va unda marketing faoliyati samaradorligi esa milliy iqtisodiyotning raqobatbardoshligini oshirish va ijtimoiy barqarorlikni ta'minlashda hal qiluvchi ahamiyatga ega bo'ladi. Shu bois, mediafaoliyat sohasida marketing faoliyatini isloh qilish milliy iqtisodiyotni barqaror rivojlantirishda muhim vazifani bajaradi.

Media mahsulotlari va xizmatlarining marketingi boshqa mahsulotlar marketingidan turli yo'llar bilan farq qiladi. Xususan, u ko'pincha ikki tomonlama jihatlariga ega bo'ladi. Ya'ni, media mahsulotlarini oxirgi foydalanuvchilarga va ommaviy axborot vositalarini reklama beruvchilarga targ'ib qilishni talab qiladi [1]. Shulardan kelib chiqib, mediaindustriya sohasida jamiyat faoliyatining zamonaviy sohasi sifatida bugungi kunga qadar eng ilg'or texnologik va ilm-fan yutuqlaridan foydalaniladi. Bu borada axborot makonida innovatsiyalar sur'ati tez sur'atlar bilan o'sib boradi. Jahon bozorida ham media sanoati rivojlanishining asosiy vektori iste'molchilar tomonidan mobil kontent, jumladan, mobil ilovalar va audio kontentdan foydalanish hisoblanadi [2].

Media marketing sohasida shaxsiy aloqa vositasidan qisqa vaqt ichida milliardlab dollar reklama daromadini ishlab chiqaradigan ommaviy vositaga aylantirilgan mobil telefonlar, media muhiti o'zgarishi va tezkorligini aks ettiradi. Shularga asosan, media marketingi ikki tomonlama qurilishni o'z ichiga oladi. Bu holatda bir tomondan media bozorlari iste'molchilarga (auditoriyalarga) va boshqa biznes sotuvchilariga hayotiy vositachi sifatida va boshqa tomondan esa reklama beruvchilarning marketing harakatlarini yengillashtirishga xizmat qiladi [3].

Fikrimizcha, milliy iqtisodiyotni barqaror rivojlantirishda mediafaoliyat sohasining marketing faoliyatini isloh qilish turli yo'nalishlarda amalga oshirilishi lozim. Ya'ni, media sohasida marketing faoliyatini

takomillashtirishning ilk qadami bozorni raqobatbardosh va ochiq qilishga qaratiladi. Bu yangi ishtirokchilarni jalb etish, raqobatni kuchaytirish va sifatli, innovatsion mahsulotlar taqdim etish imkonini beradi. Davlat tomonidan mediabozordagi monopoliyalarni kamaytirish, qonunchilikni takomillashtirish va media sohasiga investitsiyalarni oshirish lozim.

Zamonaviy media marketing faoliyatining navbatdagi asosiy yo'nalishi raqamli texnologiyalardan foydalanishga asoslanadi. Milliy iqtisodiyotni barqaror rivojlantirish uchun media shirkatlar raqamli platforma va kanallarini kengaytirish, ijtimoiy tarmoqlar va onlayn-marketing vositalarini samarali joriy etishlari zarur. Bu esa auditoriya bilan tez va samarali aloqa o'rnatish, yangi bozorlarni qamrab olish imkonini beradi.

1-jadval

Mediafaoliyat sohasining marketing faoliyatini isloh qilish chora-tadbirlari va natijalari

№	Islohot yo'nalishi	Amalga oshiriladigan chora-tadbirlar	Kutilayotgan natijalar
1	Bozorni raqobatbardosh qilish	- monopoliyalarni cheklash; - erkin media sub'ektlarini qo'llab-quvvatlash; - mustaqil media faoliyatini rag'batlantirish	media sohasida sog'lom raqobat, sifatli kontent va xizmatlarni ko'paytirish
2	Raqamli marketingni joriy etish	- ijtimoiy tarmoqlarda faollik; - SEO, SMM va targeting reklamalardan foydalanish; - raqamli analitikalar joriy qilish	auditoriya qamrovini oshirish va maqsadli kontentni yetkazib berish
3	Kontent marketni rivojlantirish	- mahalliy va milliy mahsulotlarga oid maqolalar va videolar tayyorlash; - axborot va reklama kontentini ajratish	brendga ishonchni oshirish va iste'molchilar bilan mustahkam aloqalar o'rnatish
4	Marketing kadrlarini tayyorlash	- jurnalistlar va marketologlar uchun o'quv kurslarini tashkil etish; - media marketing bo'yicha ixtisoslashgan dasturlarni ishlab chiqish	malaka oshgan mutaxassislar sonini oshirish va yangicha fikrlaydigan kadrlarni shakllantirish
5	Auditoriya tahlili va tadqiqotlar	- ijtimoiy so'rovlar o'tkazish; - media iste'molchilar ehtiyojlarini tahlil qilish	raqamlarga asoslangan qarorlar qabul qilish va kontent samaradorligini oshirish
6	Innovatsiyalarni joriy etish	- podkastlar, interaktiv media va AR/VR tarkibini tayyorlash; - multimedia platformalaridan foydalanish	yangi avlod auditoriyasini jalb qilish va raqobatbardoshlikni oshirish
7	Targ'ib va piar strategiyasini yangilash	- mahalliy brendlar uchun PR tadbirlarini amalga oshirish; - milliy obrazlarni ilgari surish	ichki va tashqi auditoriyada ijobiy imijni shakllantirish

Media marketing faoliyati yo'nalishi sifatida mahalliy mahsulot va xizmatlarni keng targ'ib qilishga ham xizmat qilishi kerak. Milliy iqtisodiyotni

qo'llab-quvvatlash uchun mahalliy brendlar nufuzini oshirish va ularning iste'molchiga bo'lgan qiziqishini kuchaytirish kerak. Media kompaniyalar mahalliy mahsulotlar uchun maxsus reklamalar va kontent yaratib, ularning bozordagi raqobatbardoshligini oshirishga ko'maklashishi mumkin.

Mediafaoliyat sohasida marketingni isloh qilishning yana bir muhim yo'li kasbiy kadrlar tayyorlash va ular malakasini doimiy oshirishga qaratiladi. Zamonaviy marketing usullari, raqamli texnologiyalar va auditoriya tahlilini yaxshi bilish qobiliyati sohani rivojlantirishda asosiy o'rin tutadi. Shu bois, ta'lim va malaka oshirish dasturlarini takomillashtirish zarur. Ulardan tashqari, media marketing sohasida qarorlar qabul qilishda statistika, auditoriya tahlili va bozor tadqiqotlariga asoslanish zarur. Bu esa qarorlar samaradorligini oshirish va investitsiyalarning oqilona taqsimlanishini ta'minlaydi. Shu bilan birga, natijalarni muntazam baholab borish va zarur hollarda strategiyani o'zgartirish muhim ahamiyatga ega. Ushbu xususiyatlardan kelib chiqib, mediafaoliyat sohasining marketing faoliyatini isloh qilish quyidagi chora-tadbir va natijalariga asoslanadi (1-jadval).

Ushbu jadvalga asosan, islohotlar natijasida media sohasi yanada rivojlanib, milliy mahsulotlarning xorijiy va ichki bozorda raqobatbardoshligi oshadi hamda aholiga sifatli axborot xizmatlari ko'rsatish imkoniyati kengayadi. Bu esa umumiy iqtisodiy va ijtimoiy farovonlikni mustahkamlashga xizmat qiladi.

Xulosa shuki, milliy iqtisodiyotni barqaror rivojlantirishda mediafaoliyat sohasining marketing faoliyatini isloh qilish muhim va dolzarb vazifa bo'lib hisoblanadi. Buning uchun raqobatbardosh media bozorini shakllantirish, raqamli texnologiyalardan samarali foydalanish, mahalliy mahsulotlarni targ'ib qilish hamda yuqori malakali marketing kadrlarini tayyorlash yo'nalishlaridagi chora-tadbirlar milliy iqtisodiyotning o'sishi va barqarorligini ta'minlashga hissa qo'shadi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati:

1. Noam E.M. (2019). *Marketing of Media and Information. In: Managing Media and Digital Organizations. Palgrave Macmillan, Cham.* https://doi.org/10.1007/978-3-319-71288-8_10
2. Фатова С.А. Роль современных инструментов маркетинговых коммуникаций для развития медиаиндустрии. // *Петербургский экономический журнал*, №3, 2018. - с. 69.
3. <https://communication.iresearchnet.com/media/media-marketing/>

**SANOAT IQTISODIYOTI VA BARQAROR RIVOJLANISH: INVESTITSION
TA'MINOT VA MODERNIZATSIYA JARAYONLARI (QURILISH
MATERIALLARI SANOATI MISOLIDA)**

Metyakubov Azamat Djumanazarovich
Toshkent arxitektura-qurilish universiteti,
“Iqtisodiyot va ko'chmas mulkni boshqarish” kafedrası,
v.b.prof., (PhD) dotsent

Annotatsiya

Mazkur maqolada O'zbekiston sanoat iqtisodiyoti kontekstida qurilish materiallari sanoatining investitsion ta'minoti va modernizatsiya jarayonlari tahlil qilinadi. So'nggi yillarda amalga oshirilayotgan iqtisodiy islohotlar, xorijiy investitsiyalarni jalb etish va davlat-xususiy sheriklik loyihalari doirasida korxonalarning rivojlanish istiqbollari yoritiladi. Shuningdek, 2018–2024-yillardagi investitsiya dinamikasi statistik tahlil asosida keltirilib, xalqaro tajribalar bilan solishtiriladi hamda ilmiy-amaliy takliflar ishlab chiqiladi.

Kalit so'zlar: investitsiya, qurilish materiallari sanoati, modernizatsiya, davlat-xususiy sheriklik, xalqaro tajriba, barqaror rivojlanish.

Sanoat iqtisodiyotining barqaror rivojlanishi mamlakat iqtisodiy salohiyatini oshirish, ijtimoiy farovonlikni ta'minlash va xalqaro bozorlarda raqobatbardoshlikni kuchaytirishda hal qiluvchi ahamiyatga ega [1]. O'zbekiston sanoatida qurilish materiallari tarmog'i alohida o'rin tutadi, chunki u nafaqat ichki bozorni ta'minlaydi, balki eksport imkoniyatlarini ham kengaytiradi [2]. Shu nuqtai nazardan, tarmoqning investitsion ta'minoti va modernizatsiya jarayonlarini chuqur tahlil qilish dolzarb vazifa hisoblanadi.

Tadqiqotda tahlil qilish, qiyosiy solishtirish va statistik umumlashtirish usullari qo'llanildi [3]. 2018–2024-yillar davomida qurilish materiallari sanoatiga kiritilgan investitsiyalar dinamikasi rasmiy statistik ma'lumotlar asosida o'rganildi [4]. Shuningdek, xalqaro tajriba misolida Germaniya, Janubiy Koreya va Xitoydagi investitsiya siyosati tahlil qilinib, milliy sharoitga mos takliflar ishlab chiqildi [5].

O'zbekiston iqtisodiyotida so'nggi yillarda amalga oshirilgan islohotlar sanoat tarmoqlariga, xususan qurilish materiallari sanoatiga investitsiyalar oqimini sezilarli darajada oshirdi [6]. Rasmiy ma'lumotlarga ko'ra, 2018–2024-yillar oralig'ida sohaga kiritilgan investitsiyalar hajmi 4,5 trln so'mdan 9,1 trln so'mga yetdi. Shu davrda xorijiy investitsiyalar ulushi 18 foizdan 27 foizga ko'tarildi [4]. Bu ko'rsatkichlar sohaning jadal modernizatsiyalashayotganidan dalolat beradi.

1-jadval.

Qurilish materiallari sanoatiga kiritilgan investitsiyalar dinamikasi

Yil	Umumiy investitsiyalar (trln so'm)	Xorijiy investitsiyalar ulushi (%)
2018	4.5	18
2019	5.2	20
2020	5.8	22
2021	6.5	23
2022	7.4	24
2023	8.2	25
2024	9.1	27

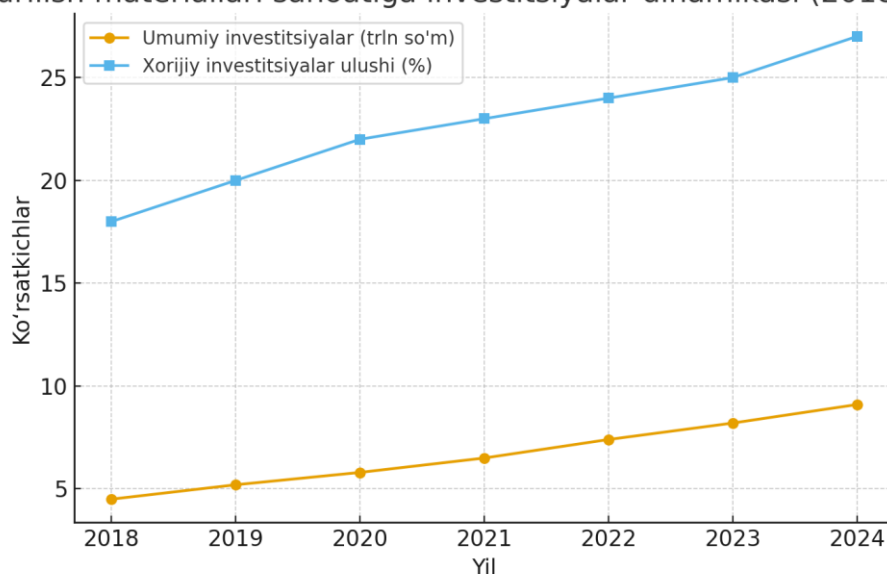
(Manba: O'zbekiston Respublikasi Statistika agentligi ma'lumotlari asosida muallif ishlanmasi)

1-jadval ma'lumotlaridan ko'rinib turibdiki, 2018–2023-yillar oralig'ida qurilish materiallari sanoatiga yo'naltirilgan umumiy investitsiyalar hajmi izchil ravishda oshib borgan. Agar 2018-yilda 4,5 trln so'm bo'lgan bo'lsa, 2023-yilda bu ko'rsatkich 8,2 trln so'mga yetgan, ya'ni qariyb 1,8 baravarga o'sish kuzatilgan. Shu davrda xorijiy investitsiyalar ulushi ham bosqichma-bosqich ortib, 18 foizdan 25 foizgacha ko'tarilgan. Bu holat sohada modernizatsiya jarayonlari jadallashganidan va xorijiy sarmoyadorlarning qiziqishi ortganidan dalolat beradi.

1-rasm grafikdan ko'rinib turibdiki, umumiy investitsiyalar hajmi izchil o'sib borgan, xorijiy investitsiyalar ulushi esa bosqichma-bosqich kengaygan.

Investitsion faollikning oshishi sanoatning barqaror rivojlanishini ta'minlaydi [7]. Biroq, sohaga jalb qilingan xorijiy investitsiyalar ulushi hali ham past bo'lib, umumiy investitsiyalarning atigi chorak qismini tashkil etadi. Bu esa xorijiy sarmoyadorlar uchun qulay sharoitlar yaratish va investitsion xavfsizlikni mustahkamlash zarurligini ko'rsatadi [8]. Shuningdek, ishlab chiqarish jarayonida energiya samaradorligini oshirish va innovatsion texnologiyalarni joriy etish hamon dolzarb vazifa bo'lib qolmoqda [9].

Qurilish materiallari sanoatiga investitsiyalar dinamikasi (2018–2024)

1-rasm. Qurilish materiallari sanoatiga kiritilgan investitsiyalar dinamikasi (2018–2024).

(Manba: O'zbekiston Respublikasi Statistika agentligi ma'lumotlari asosida muallif ishlanmasi)

Xorijiy tajriba shuni ko'rsatadiki, Germaniya sanoatida davlat-xususiy sheriklik mexanizmlari orqali modernizatsiya loyihalari keng yo'lga qo'yilgan [10]. Janubiy Koreya investitsion muhitni yaxshilash orqali 7 yilda qurilish materiallari eksportini 1,8 baravar oshirishga erishgan [11]. Xitoyda esa so'nggi 10 yilda 300 dan ortiq yangi zavod qurilib, sohaga kiritilgan investitsiyalar hajmi

uch baravar oshirilgan [12]. Ushbu tajribalar milliy sharoitga moslashtirilsa, O'zbekistonda ham sohaning raqobatbardoshligi keskin oshishi mumkin.

O'zbekiston qurilish materiallari sanoatida investitsion ta'minot va modernizatsiya jarayonlari milliy iqtisodiyotning barqaror rivojlanishini ta'minlovchi strategik yo'nalishlardan biri hisoblanadi. 2018–2024-yillarda investitsiyalar hajmining 2 baravardan ko'proqqa o'sishi, xorijiy sarmoya ulushining 18 foizdan 27 foizgacha kengayishi va yangi ishlab chiqarish quvvatlarining yaratilishi sohada tub o'zgarishlar yuz berayotganini ko'rsatmoqda. Bu esa nafaqat tarmoqning ichki bozorni to'liq ta'minlash imkoniyatlarini oshiradi, balki xalqaro bozorda raqobatbardosh mahsulotlar ulushini kengaytiradi.

Shu bilan birga, mavjud muammolar ham saqlanib qolmoqda: xorijiy investitsiyalar ulushi umumiy kapital qo'yilmalarining atigi chorak qismini tashkil etmoqda, ishlab chiqarish jarayonlarida energiya sarfi yuqori, innovatsion texnologiyalarni joriy etish sur'ati yetarli darajada emas. Xalqaro tajriba shuni ko'rsatadiki, Germaniya, Janubiy Koreya va Xitoyda investitsion siyosatni diversifikatsiya qilish, davlat-xususiy sheriklikni keng qo'llash hamda ilmiy-tadqiqot natijalarini ishlab chiqarishga integratsiya qilish sanoatning barqaror rivojlanishida hal qiluvchi rol o'ynagan.

Shu bois, O'zbekistonda investitsion muhitni yanada yaxshilash, sarmoyadorlar uchun huquqiy kafolatlarni mustahkamlash, energiya samarador texnologiyalarni joriy etish, korxonalarni “yashil iqtisodiyot” tamoyillari asosida qayta qurish va kadrlar salohiyatini oshirish orqali qurilish materiallari sanoatining iqtisodiy samaradorligini sezilarli darajada oshirish mumkin. Bu chora-tadbirlar mamlakatning industrial salohiyatini mustahkamlab, uzoq muddatli barqaror rivojlanishni ta'minlaydi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. *O'zbekiston Respublikasi Prezidentining PF-60-son Farmoni, 2022-yil 28-yanvar.*
2. *“O'zbekiston–2030” strategiyasi. Toshkent, 2023.*
3. *O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 321-son qarori, 2021-yil.*
4. *O'zbekiston Respublikasi Statistika agentligi ma'lumotlari. Toshkent, 2024.*
5. *OECD. Sustainable Industrial Development Report. Paris, 2021.*
6. *UNIDO. Industrial Development Report 2022. Vienna, 2022.*
7. *Schein, E. Organizational Culture and Leadership. Jossey-Bass, 2017.*
8. *Denison, D. Organizational Culture and Effectiveness. San Francisco: IMD, 2000.*
9. *World Bank. Uzbekistan Country Economic Update. Washington D.C., 2023.*
10. *German Federal Ministry for Economic Affairs and Climate Action. Annual Report 2022. Berlin, 2022.*
11. *Korea Development Institute. Industrial Policy Review. Seoul, 2021.*
12. *China Statistical Yearbook. Beijing: National Bureau of Statistics, 2023.*

ЭКОЛОГИЧЕСКИЕ И ЭКОНОМИЧЕСКИЕ АСПЕКТЫ ПЕРЕХОДА К ВОЗОБНОВЛЯЕМЫМ ИСТОЧНИКАМ ЭНЕРГИИ В УЗБЕКИСТАНЕ КАК ФАКТОР УСТОЙЧИВОГО РАЗВИТИЯ НАЦИОНАЛЬНОЙ ЭКОНОМИКИ

Муслимова Фарангиз

докторант ТГЭУ, кафедра «Макроэкономическая политика и прогнозирование»

В условиях глобального энергетического перехода страны активно реформируют свои энергетические системы в сторону устойчивого и экологически безопасного развития. Возобновляемые источники энергии (ВИЭ) — солнечная, ветровая и гидроэнергия — становятся не просто альтернативой ископаемому топливу, а стратегическим инструментом «зелёной» трансформации экономики. Для Узбекистана, уязвимого к климатическим рискам и зависимого от природного газа, переход к ВИЭ имеет особую значимость. Энергосектор, основанный на углеводородах, ранее обеспечивал самодостаточность, но сопровождался экологическими и инфраструктурными проблемами. Сегодня ВИЭ рассматриваются как основа модернизации и роста. В рамках стратегии «Узбекистан – 2030» планируется довести долю ВИЭ до 40 % и увеличить установленную мощность до 25 ГВт, что закреплено и нормативно — в Постановлении Кабинета Министров №841, направленном на реализацию ЦУР 7 [1, 2].

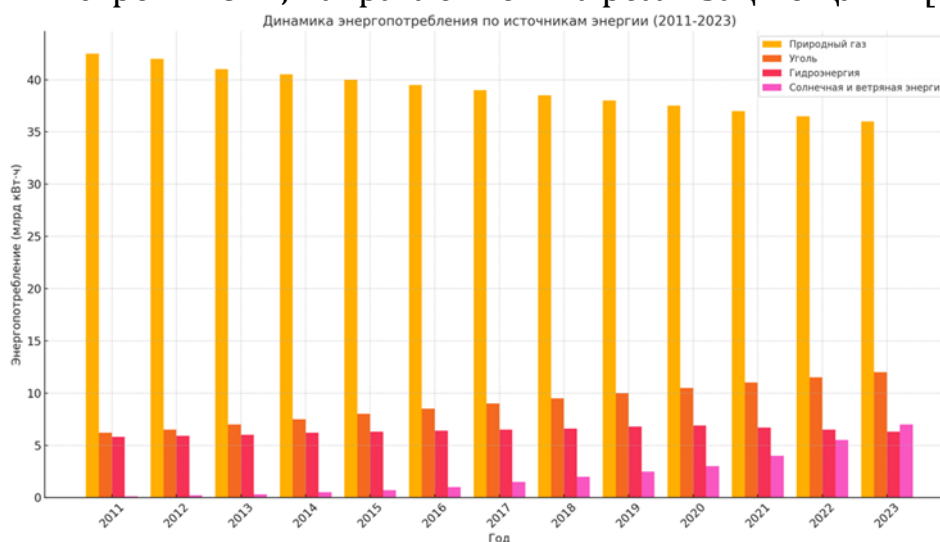

Рисунок 1. Динамика энергопотребления по источникам энергии в Республике Узбекистан за 2011-2023гг.[6, 7]

Согласно данным Государственного комитета по статистике, в период с 2011 по 2023 год доля ВИЭ в производстве электроэнергии выросла с 10,9% до 30,2%, а прогнозы указывают на дальнейшее устойчивое увеличение в рамках национальных программ [3]. В аналитических документах ООН подчёркивается, что развитие ВИЭ в Узбекистане способствует не только улучшению экологической ситуации, но и

ускоряет рост ВВП, снижает уровень бедности и способствует выравниванию доступа к энергии между регионами [4]. Кроме того, отечественные исследователи акцентируют внимание на значении энергетической независимости как важного фактора экономической безопасности и устойчивости национального развития [5].

Также можно отметить, что в период с 2011 по 2023 год объём производства электроэнергии из солнечных и ветровых источников увеличился с $E_{2011}=0,1$ млрд кВт·ч до $E_{2023}=7$ млрд кВт·ч.

Абсолютный прирост составил:

$$1) \Delta E = E_{2023} - E_{2011} = 7 - 0,1 = 6,9 \text{ млрд кВт}\cdot\text{ч} [8, 9]$$

Среднегодовой темп роста (CAGR) рассчитывается по формуле:

$$2) CAGR = \left(\frac{E_{2023}}{E_{2011}} \right)^{\frac{1}{n}} - 1$$

где $n=12$ — число лет. Подставляя значения, получим:

$$CAGR = \left(\frac{7}{0,1} \right)^{\frac{1}{12}} - 1 \approx 0,442 = 44,2\% \text{ в год в}$$

Таким образом, ежегодный рост сектора ВИЭ в Узбекистане в среднем составлял более 44 %, что указывает на экспоненциальный характер динамики.

Одновременно наблюдается снижение объёмов генерации из природного газа — с $G_{2011} = 42,5$ до $G_{2023} = 36$ млрд кВт·ч, что эквивалентно сокращению на:

$$3) \Delta G = G_{2023} - G_{2011} = 36 - 42,5 = -6,5 \text{ млрд кВт}\cdot\text{ч}. \quad (-15,3\%)$$

С экономической точки зрения, такие изменения способствуют снижению зависимости от импорта энергоносителей, укреплению энергетической безопасности и формированию благоприятной инвестиционной среды. ВИЭ-проекты активно привлекают долгосрочные инвестиции и способствуют созданию рабочих мест в смежных секторах экономики.

С экологической стороны, главным эффектом внедрения ВИЭ является сокращение выбросов углекислого газа. При использовании усреднённого коэффициента эмиссии для тепловой генерации $k=0,7$ $\text{CO}_2/\text{кВт}\cdot\text{ч}$ можно рассчитать предотвращённые выбросы за счёт замещения генерации на ВИЭ:

$$4) \Delta \text{CO}_2 = \Delta E \cdot k = 6,9 \times 10^9 \cdot 0,7 = 4,83 \cdot 10^9 \text{ кг} = 4,83 \text{ млн тонн } \text{CO}_2 [10]$$

Это количество эквивалентно годовому углеродному следу более 1 миллиона автомобилей с ДВС, что подчёркивает масштаб положительного экологического эффекта.

Одним из ключевых экологических преимуществ возобновляемых источников энергии является их крайне низкое водопотребление: в отличие от тепловых электростанций, нуждающихся в значительных объёмах воды для охлаждения, солнечные и ветровые установки

практически не требуют водных ресурсов. Это приобретает критическую значимость для Узбекистана, учитывая обостряющийся дефицит воды в регионе. Более того, строительство солнечных электростанций на деградированных и малопродуктивных землях позволяет не только эффективно использовать пустующие территории, но и снизить давление на сельскохозяйственные угодья, тем самым предотвращая конкуренцию за ресурсы и сохраняя природные экосистемы. Таким образом, развитие ВИЭ в стране сопряжено не просто с технологическим обновлением энергетической отрасли, но и с глубинными системными трансформациями в экологической и экономической сферах. Высокие темпы роста сектора, снижение выбросов парниковых газов, минимизация водозатрат и расширение инвестиционного потенциала делают ВИЭ неотъемлемым элементом устойчивого развития. При сохранении текущих темпов прироста, к 2030 году объёмы генерации

5) $E_{2030} = E_{2023} \cdot (1 + CAGR)^7 = 7 \cdot (1 + 0,442)^7 \approx 7 \cdot 7,26 \approx 50,8$ млрд кВт·ч, что может составить до 30–35 % общего энергобаланса страны при адекватной структурной адаптации спроса и сетевой инфраструктуры.

Переход к возобновляемым источникам энергии в Узбекистане представляет собой ключевой элемент стратегии устойчивого развития, обеспечивая экологическую, экономическую и технологическую трансформацию. Активное внедрение ВИЭ способствует укреплению энергетической безопасности, снижению зависимости от ископаемого топлива, сокращению выбросов парниковых газов и рациональному использованию ресурсов. Одновременно «зелёная» энергетика стимулирует инвестиции, создание рабочих мест и развитие инновационных секторов, особенно в регионах. В условиях климатических и водных ограничений Центральной Азии ВИЭ становятся важнейшим инструментом устойчивого и инклюзивного роста.

Статистические и расчетные показатели свидетельствуют о высоких темпах роста сектора ВИЭ: среднегодовой прирост производства электроэнергии из возобновляемых источников составил около 44,2 % в год, что подтверждает экспоненциальный характер развития. При сохранении текущих темпов к 2030 году генерация ВИЭ может достичь более 50 млрд кВт·ч, что позволит покрывать до 35 % потребностей страны в электроэнергии.

Таким образом, развитие возобновляемых источников энергии является не просто элементом энергетической политики, но и ключевым фактором национальной устойчивости, модернизации экономики и выполнения международных обязательств в сфере охраны окружающей среды. Для достижения стратегических целей требуется продолжение институциональных реформ, инвестиционная поддержка, развитие инфраструктуры и формирование экологически ориентированной культуры потребления энергии.

Список литературы

1. О стратегии "Узбекистан – 2030": Указ Президента Республики Узбекистан от 11.09.2023 г. № УП-158 // Национальная база данных законодательства Республики Узбекистан. – 2023.
2. Об утверждении мер по внедрению Целей устойчивого развития: Постановление Кабинета Министров Республики Узбекистан от 20.10.2018 г. № 841 // Собрание законодательства Республики Узбекистан. – 2018.
3. Государственный комитет по статистике Республики Узбекистан. Годовой статистический сборник 2021 года. – Ташкент: Госкомстат, 2022. – 524 с.
4. United Nations Uzbekistan. Общий страновой анализ: Республика Узбекистан. – Ташкент: ООН, 2020. – 58 с. – Режим доступа: <https://uzbekistan.un.org> (дата обращения: 19.09.2025).
5. Мирзаев Ш.А. Энергетическая безопасность и устойчивое развитие: монография. – Ташкент: Изд-во «Иқтисодиёт», 2021. – 278 с.
6. Статистический ежегодник Республики Узбекистан за 2011-2020гг., Агентство статистики при президенте Республики Узбекистан, Ташкент, 2021г;
7. Статистический ежегодник Республики Узбекистан за 2021-2022гг., Агентство статистики при президенте Республики Узбекистан, Ташкент, 2023г
8. Емельянов В.В. «Экономико-математические методы в анализе и прогнозировании», М.: Инфра-М, 2018.
9. ГОСТ Р 8.736–2011 «Межгосударственный стандарт. Статистика. Термины и определения».
10. IEA – International Energy Agency. (2021). CO₂ Emissions Factors 2021 Edition.

**ЭКОЛОГО-ЭКОНОМИЧЕСКИЕ ЭФФЕКТЫ РАЗВИТИЯ
ВОЗОБНОВЛЯЕМЫХ ИСТОЧНИКОВ ЭНЕРГИИ В СИСТЕМЕ
УСТОЙЧИВОГО РАЗВИТИЯ НАЦИОНАЛЬНОЙ ЭКОНОМИКИ
УЗБЕКИСТАНА**

Нигматуллаева Гулчехра Нуруллаевна,
PhD, доцент кафедры «Зеленая» экономика, ТГЭУ

Аннотация: в статье выявлены эколого-экономические эффекты внедрения возобновляемых источников энергии в Узбекистане и определена их роль в обеспечении устойчивого развития национальной экономики.

Ключевые слова: устойчивое развитие, ВИЭ, экологические эффекты, экономические эффекты, зелёная экономика.

Современное развитие мировой экономики сопровождается ростом энергопотребления и усилением антропогенной нагрузки на окружающую среду.

Традиционная энергетика, основанная на углеводородном сырье, формирует значительный объем выбросов парниковых газов и создает угрозу экологической устойчивости. В этих условиях переход к

возобновляемым источникам энергии (ВИЭ) рассматривается как стратегический фактор устойчивого развития национальной экономики.

Для Узбекистана данный вопрос имеет особую актуальность. Страна обладает значительным потенциалом солнечной, ветровой и гидроэнергетики, что позволяет диверсифицировать энергобаланс и снизить зависимость от ископаемого топлива. Развитие ВИЭ в республике закреплено в нормативно-правовой базе. Так, в 2019 году был принят Закон «Об использовании возобновляемых источников энергии», определивший основы государственной поддержки данной сферы. В 2024 году принят новый Закон «Об электроэнергетике» (ЗРУ № 939 от 7 августа 2024 года), направленный на совершенствование регулирования и создание благоприятных условий для инвесторов и производителей «зелёной» энергии. [1]

В рамках реализации Стратегии «Узбекистан-2030» определены амбициозные цели: к 2030 году доля возобновляемых источников энергии в общем объеме генерации должна составить не менее 25-30 %, а по отдельным прогнозам - до 40-50 %. [2] Кроме того, государственные программы включают задачи по внедрению микро-ГЭС, развитию водородной энергетики, повышению энергоэффективности и стимулированию «зелёных» инвестиций. Для стимулирования частного и корпоративного сектора активно применяются льготы. Так, постановления Президента и Кабинета Министров 2024 года предусматривают освобождение производителей ВИЭ-установок от ряда налогов, компенсацию части затрат на покупку оборудования, льготные тарифы и специальные условия подключения к сетям. Эти меры позволяют повысить инвестиционную привлекательность сектора и ускорить внедрение технологий.

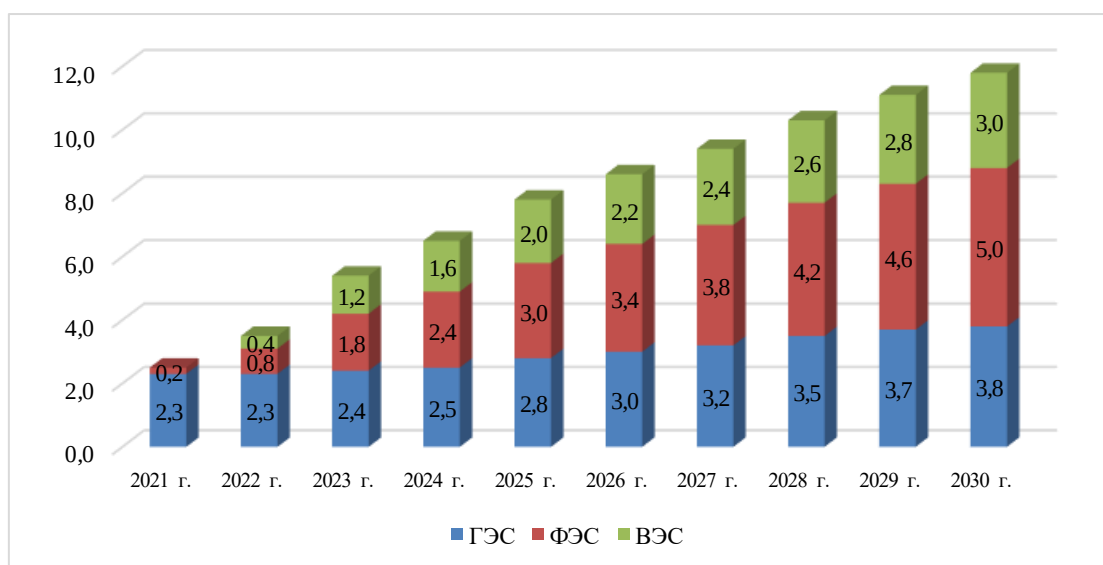

Рис. 1. Структура генерации на основе ВИЭ в Узбекистане в 2021-2030 гг., МВт (прогноз) [3]

По прогнозам развития электроэнергетики Узбекистана на основе ВИЭ в соответствии с ориентирами Концепции обеспечения Республики Узбекистан электрической энергией на 2020-2030 гг., к 2030 г. ожидается значительный рост выработки электроэнергии в республике на основе выработки энергии солнечными фотоэлектрическими и ветряными станциями, означающий диверсификацию генерации электроэнергетической отрасли за счет использования возобновляемых источников энергии (рис. 1).

Реализация комплекса мер, направленных на диверсификацию электроэнергетики Узбекистана, позволит стимулировать ускоренное развитие инновационной энергетики и обеспечит экономическую безопасность электроэнергетики республики на перспективу, что в свою очередь будет способствовать устойчивому развитию не только топливно-энергетического комплекса республики, но и экономики страны в целом.

Внедрение ВИЭ оказывает двойное воздействие: снижает экологическую нагрузку и одновременно стимулирует экономический рост.

Таблица 1.

Экологические и экономические эффекты

Экологические эффекты	Экономические эффекты
Снижение выбросов парниковых газов (CO ₂ , CH ₄ , NO _x)	Энергетическая безопасность и сокращение использования газа внутри страны
Уменьшение загрязнения воздуха и воды	Привлечение инвестиций и создание новых рабочих мест
Рациональное использование природных ресурсов	Диверсификация экономики и развитие локального производства
Сохранение экосистем и снижение риска промышленных аварий	Финансовые выгоды для населения и бизнеса (льготы, экономия, продажа энергии)

Источник: составлено автором

Таким образом, развитие ВИЭ в Узбекистане является не только экологической необходимостью, но и экономическим приоритетом. Государственные программы и стратегия «зелёной экономики» до 2030 года создают условия для снижения углеродного следа, привлечения инвестиций, роста экспортного потенциала и обеспечения устойчивого развития национальной экономики.

Результаты анализа показывают, что развитие ВИЭ оказывает мультипликативный эффект на экономику: создаются новые рабочие места, развивается локальное производство оборудования, снижается нагрузка на импорт энергоресурсов. С экологической точки зрения это

ведёт к снижению выбросов парниковых газов и улучшению качества окружающей среды. Вместе с тем остаются проблемы, связанные с недостаточной инфраструктурой, высокой стоимостью технологий и необходимостью дальнейшего совершенствования законодательства. Внедрение возобновляемых источников энергии в Узбекистане является важнейшим инструментом устойчивого развития. Государственная стратегия и законодательная база создают условия для формирования «зелёной экономики», укрепления энергетической независимости и гармонизации эколого-экономических интересов.

Для достижения целей 2030 года требуется расширение масштабов инвестиций, развитие современных сетевых инфраструктур и углубление интеграции ВИЭ в национальную энергетическую систему.

Список использованной литературы:

1. Закон Республики Узбекистан № ЗРУ-539 от 21.05.2019 «Об использовании возобновляемых источников энергии» <https://lex.uz/docs/4346835>
2. Указ Президента Республики Узбекистан, от 11.09.2023 г. № УП-158 О стратегии “Узбекистан -2030” <https://lex.uz/ru/docs/6600404#6605092>
3. Концепция обеспечения Республики Узбекистан электрической энергией на 2020-2030 гг. <https://minenergy.uz/>

**O'ZBEKISTON TIJORAT BANKLARI KREDITLASH AMALIYOTIDAGI
EKOLOGIK-IQTISODIY MUAMMOLAR VA ULARNI BARTARAF ETISH
YO'LLARI**

Norov Akmal Ruzimamatovich

TDIU Bank ishi kafedrası professori., DSc., professor

Milliy iqtisodiyotni barqaror rivojlantirishning muhim yo'nalishlaridan biri ekologik-iqtisodiy muammolarni hal etish bo'lib, bunda moliyaviy sektor, xususan, tijorat banklarining faoliyati alohida ahamiyat kasb etadi. Real sektorni ekologik jihatdan samarali moliyalashtirish, tadbirkorlikni “yashil” loyihalar asosida rivojlantirish va barqaror iqtisodiy o'sishni ta'minlashda banklarning ekologik kreditlash mexanizmi muhim vosita sifatida xizmat qiladi. Shu bilan birga, ekologik kreditlashning samaradorligi milliy iqtisodiy tizimning barqarorligi va ekologik xavfsizligiga bevosita ta'sir ko'rsatadi.

O'zbekiston iqtisodiyotida so'nggi yillarda ekologik siyosatni qo'llab-quvvatlash, “yashil moliya” instrumentlarini joriy etish, kredit portfelini diversifikatsiya qilish va ekologik risklarni boshqarish bo'yicha muayyan islohotlar amalga oshirilgan bo'lsa-da, bu jarayonda hali hanuz tizimli va amaliy muammolar saqlanib qolmoqda.

Xususan, ekologik mezonlarga asoslangan kreditlar ulushining yetarli emasligi, resurslarni tejovchi loyihalarning moliyalashtirilishida sustkashlik,

ekologik garov obyektlarining cheklanganligi, huquqiy bo'shliqlar va raqamli ekologik monitoring tizimlarining to'liq joriy qilinmaganligi kabi omillar milliy iqtisodiy barqarorlikka salbiy ta'sir ko'rsatmoqda. Bu esa iqtisodiy resurslarning noto'g'ri taqsimlanishiga, ekologik xavf darajasining ortishiga va iqtisodiy o'sish barqarorligining izdan chiqishiga olib kelishi mumkin.

Mazkur maqolada ekologik-iqtisodiy muammolar chuqur tahlil qilinadi, ularning kelib chiqish sabablari aniqlanadi hamda ularni bartaraf etishga qaratilgan nazariy va amaliy tavsiyalar ishlab chiqiladi. Shu orqali milliy iqtisodiyotni ekologik barqaror rivojlantirishni ta'minlovchi mexanizmlar va risklarni minimallashtirishga qaratilgan yondashuvlar asoslab beriladi.

Tadqiqot davomida O'zbekiston milliy iqtisodiyoti rivojlanishida mavjud bo'lgan ekologik-iqtisodiy muammolar aniqlanib, ularning iqtisodiy va tashkiliy sabablari o'rganildi. O'tkazilgan tahlillar shuni ko'rsatdiki, ekologik barqarorlikni ta'minlashdagi qiyinchiliklar quyidagi asosiy omillar bilan chambarchas bog'liqdir:

- Chiqindilar hajmining yuqoriligi. Yillik statistik ma'lumotlar asosida ayrim sanoat korxonalarida chiqindilar ulushi me'yoriy ko'rsatkichlardan 6–8 % yuqori ekani qayd etilgan. Bu ekologik monitoring tizimining yetarlicha samarali ishlamayotganini va resurslardan oqilona foydalanilmayotganini ko'rsatadi.

- Resurslardan foydalanishdagi nomutanosibliklar. Amaliy kuzatuvlarda shuni ko'rish mumkinki, suv va energetika resurslari ko'pincha ortiqcha sarflanadi yoki qayta tiklanmaydigan resurslarga haddan ziyod tayaniladi. Bu esa ekologik muvozanatni buzib, kichik ishlab chiqarish subyektlari uchun yashil texnologiyalarni joriy etish imkoniyatlarini cheklaydi.

- Huquqiy noaniqliklar. Ekologik standartlarni tartibga soluvchi hujjatlar va normalarda ayrim hollarda aniq mezonlar belgilanmagan. Bu esa korxonalar faoliyatida turli talqinlarga sabab bo'lib, ekologik me'yorlarni buzish va resurslardan noto'g'ri foydalanishga olib kelmoqda.

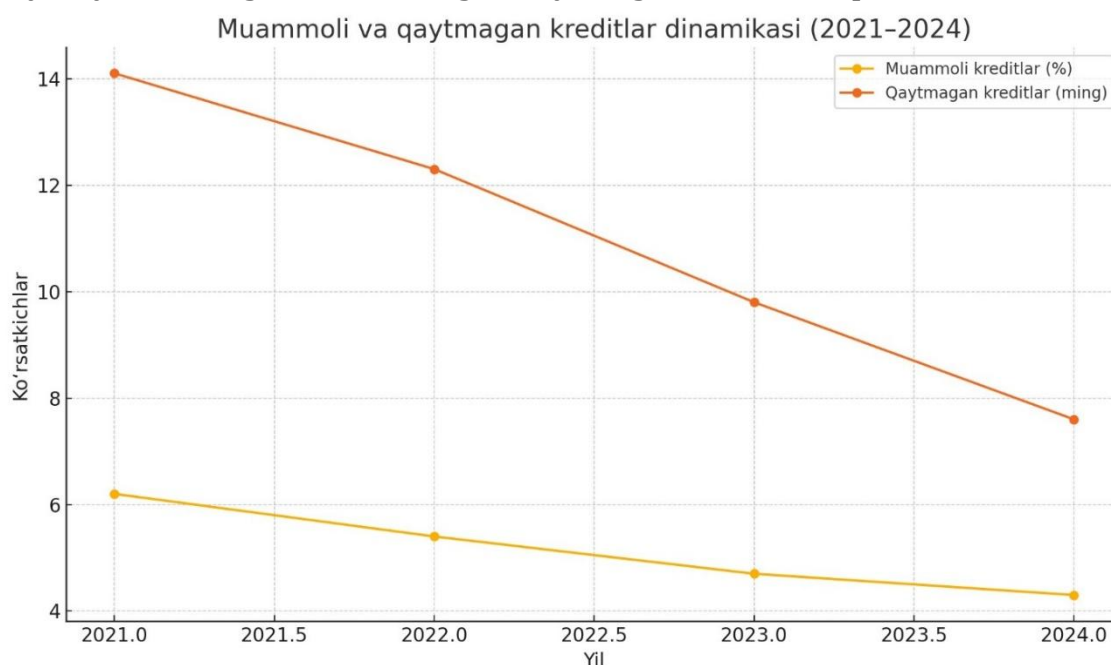
- Raqamli ekologik texnologiyalarni joriy etishdagi sustkashlik. So'nggi yillarda raqamlashtirish yo'nalishida muayyan ishlar amalga oshirilgan bo'lsa-da, ko'plab sohalarda ekologik monitoring hali ham qog'ozbozlikka asoslangan, ko'p bosqichli va byurokratik ko'rinishda qolmoqda. Bu jarayon sekinlashuviga va samaradorlikning pasayishiga olib keladi.

- Monitoringning zaifligi. Ekologik loyihalar va ishlab chiqarish faoliyati ustidan muntazam monitoring to'liq yo'lga qo'yilmagan. Natijada ekologik muammolar ko'pincha kech bosqichda aniqlanmoqda va o'z vaqtida choralari ko'rilmay qolmoqda.

2021–2024-yillar davomida O'zbekiston tijorat banklarida kuzatilgan muammoli kreditlar ulushi (%) va qaytmagan kreditlar soni (ming dona)ning dinamikasi aks ettirilgan. Ma'lumotlarga ko'ra, muammoli kreditlar ulushi 6.2 foizdan 4.3 foizgacha kamaygan, qaytmagan kreditlar soni esa 14.1 mingdan 7.6 minggacha qisqargan. Bu holat banklar tomonidan kredit monitoringi va risklarni boshqarish tizimlari takomillashgani, shuningdek to'lov intizomi

oshganini ko'rsatadi. Tahlil shuni ko'rsatadiki, kredit sifatining yaxshilanishi kredit siyosatini yanada samarali olib borish imkonini bermogda. (1-rasm)

Yuqoridagi muammolarni tahlil qilishda bir nechta tijorat banklarining 2020–2024 yillar oralig'idagi ko'rsatkichlari, Markaziy bankning yillik hisobotlari va mijozlar so'rovlari asos qilib olindi. Masalan, 2023-yilda bir qancha yirik banklar muammoli kreditlar ulushini 5,5–6% dan pasaytira olmagan, bu esa bank ichki siyosatining takomillashtirilishini talab qilmoqda. Shuningdek, ekspertlar va iqtisodchi olimlar tomonidan o'tkazilgan chuqur intervyular asosida aniqlanishicha, tijorat banklari ko'pincha kredit ajratishda foiz stavkasi va garov asosiy mezon sifatida qaraladi, lekin biznes-reja, mijozning moliyaviy oqimlari yoki sohaning holati yetarli darajada baholanmaydi. Bu esa kreditlashning xavfsizlikdan ko'ra ehtimollikka asoslanishiga olib kelmoqda. Olingan natijalar banklar tomonidan amalga oshirilayotgan kreditlash mexanizmining tizimli muammolarga ega ekanligini ko'rsatmoqda. Ayniqsa, monitoring, shartnoma intizomi va garov siyosatidagi bo'shliqlar kredit risklarining ortishiga, banklar rentabelligining pasayishiga va moliyaviy tizimdagi ishonchning susayishiga olib kelmoqda.

1-rasm. Muammoli va qaytmagan kreditlar dinamikasi (2021–2024) [1]

Yuqoridagi tahlil va grafik natijalari asosida aytish mumkinki, 2021–2024-yillar davomida O'zbekiston tijorat banklarida kredit portfeli sifati bosqichma-bosqich yaxshilanmoqda. Muammoli kreditlar ulushi va qaytmagan kreditlar sonining izchil kamayib borishi banklar tomonidan risklarni boshqarish, kredit monitoringi va shartnoma intizomi bo'yicha amaliy chora-tadbirlar kuchaytirilganini ko'rsatmoqda. Ayniqsa, mijozlarni baholash tizimlarining takomillashuvi, garov siyosatining qat'iylashuvi va to'lov intizomini nazorat qilishdagi avtomatlashtirilgan yondashuvlar kreditlarning qaytish ko'rsatkichini oshirishga xizmat qilgan.

Bu tendensiya nafaqat banklarning moliyaviy barqarorligiga, balki umuman iqtisodiy tizimda ishonch muhitining kuchayishiga ham turtki bo'ladi. Shuningdek, ushbu ijobiy o'zgarishlar tijorat banklarining kreditlash hajmini kengaytirish, raqamli kredit xizmatlarini rivojlantirish va risklarni minimallashtirish strategiyalarini yanada samarali amalga oshirish imkonini beradi. Demak, kredit sifatini oshirishga qaratilgan tizimli yondashuvlar o'zining amaliy samarasini bermoqda.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. O'zbekiston Respublikasi Markaziy banki. Statistika byulletenlar va kredit portfeli ko'rsatkichlari (2021–2024). – www.cbu.uz
2. Berdiyarov B. (2021). Bank kreditlash jarayonidagi xavf omillari va ularning huquqiy boshqaruvi. – “Bank ishi” ilmiy-amaliy jurnali, №2.
3. Hasanov S. (2022). IFRS 9 asosida kredit risklarini baholashning nazariy va amaliy asoslari. – “Moliyaviy tahlil” jurnali, №4.
4. Gulomov S. (2019). Kredit portfeli va foiz stavkalari o'rtasidagi iqtisodiy bog'liqlik. – “Iqtisodiy tadqiqotlar” jurnali, №3.
5. European Banking Authority (2020). Guidelines on Loan Origination and Monitoring. – www.eba.europa.eu
6. Basel Committee on Banking Supervision (2017). Basel III: Finalising post-crisis reforms. – Bank for International Settlements.

O'ZBEKISTON IQTISODIYOTINING BARQAROR O'SISHINI TA'MINLASHDA RAQAMLASHTIRISHNING MUHIM OMIL SIFATIDAGI ROLI

Nosirov Suxrobjon Nodirjon o'g'li

*Mirzo Ulug'bek nomidagi O'zbekiston Milliy universiteti
Iqtisodiyot fakulteti, Moliya va Kredit kafedrasida stajyor o'qituvchisi*

Zamonaviy global iqtisodiyotda raqamlashtirish nafaqat texnologik hodisa, balki taraqqiyotning o'z mantiqini qayta belgilovchi fundamental iqtisodiy va institutsional transformatsiya sifatida namoyon bo'lmoqda. U barqaror o'sish, unumdorlik va milliy hamda mintaqaviy tizimlarning chidamliligi yo'nalishini shakllantiradi, mamlakatlarning qanday qilib raqobatlashishi, innovatsiyalarni yaratishi va global zarbalarga moslashishini belgilaydi. Bugungi kunda raqamli texnologiyalar “taraqqiyotning yangi infratuzilmasi” deb qaralmoqda, XIX asrdagi sanoatlashtirish yoki XX asr oxiridagi globallashtirish bilan teng darajada muhim omil hisoblanadi.

O'zbekiston hozirda “Raqamli O'zbekiston – 2030” dasturi doirasida keng qamrovli islohotlarni amalga oshirmoqda[1]. Ushbu dastur milliy raqamli transformatsiyaning strategik asosiy hujjati sifatida sanoatni modernizatsiya qilish, qishloq xo'jaligida raqobat ustunliklarini yaratish, moliya bozorlarini mustahkamlash va davlat xizmatlarini kengaytirishni maqsad qilgan. Shu bois asosiy tadqiqot muammosi – raqamlashtirishni chidamlilikka yo'naltirilgan

strategiyalar bilan qanday samarali uyg'unlashtirish mumkinligini aniqlashdan iborat. Bunda nafaqat raqamli texnologiyalarni joriy etishning YaIM o'sishi va unumdorlikka miqdoriy ta'siri, balki institutsional islohotlar, boshqaruv salohiyati va inson kapitalini rivojlantirish kabi sifat jihatlari ham tahlil qilinishi zarur. Ushbu omillarning integratsiyasi O'zbekistonning raqamlashtirishni uzoq muddatli, inklyuziv va barqaror o'sishning asosiy drayveriga aylantira olish imkoniyatini belgilaydi.

Raqamlashtirish – bu axborot-kommunikatsiya texnologiyalari (AKT), sun'iy intellekt (AI), blokcheyn, katta ma'lumotlar, narsalar interneti (IoT) va bulutli xizmatlar kabi raqamli texnologiyalarning iqtisodiy va ijtimoiy faoliyatning barcha sohalarida keng joriy etilishidir. Iqtisodiy nazariyada raqamlashtirish tobora ko'proq nafaqat texnologik jarayon, balki ishlab chiqarish, iste'mol va boshqaruvni qayta shakllantiruvchi yangi rivojlanish paradigmasi sifatida qaralmoqda. Brynjolfsson va McAfee [2] fikriga ko'ra, raqamlashtirish avtomatlashtirish, ma'lumotlarga asoslangan qaror qabul qilish va butunlay yangi biznes modellari yaratish orqali unumdorlikni tezlashtiradi. Castells [3] bu o'zgarishni “tarmoqli jamiyatning yuksalishi” deb atagan, bunda qiymat yaratishda ierarxiyalardan ko'ra tarmoqlar mantiqi ustuvor bo'ladi.

Empirik dalillar ham raqamlashtirishning iqtisodiy o'sishga katta hissa qo'shishini tasdiqlaydi. Jahon bankining Qiang va boshq.[4; 5; 7] tadqiqotiga ko'ra, keng polosali internet qamrovining har 10 foizga oshishi rivojlanayotgan iqtisodiyotlarda YaIM o'sishini 1,2–1,3 foizga oshiradi. OECD ning so'nggi tadqiqotlari esa raqamli texnologiyalar innovatsiyalarni rag'batlantirishi, tranzaksiya xarajatlarini kamaytirishi va bozor imkoniyatlarini kengaytirishi orqali milliy va mintaqaviy darajada raqobatbardoshlikni kuchaytirishini ko'rsatmoqda[6]. Bundan tashqari, raqamlashtirish multiplikativ ta'sirlar yaratib, butun ta'minot zanjiri bo'ylab o'sishni tezlashtiradi, boshqaruvda shaffoflikni oshiradi va elektron ta'lim platformalari orqali inson kapitalini rivojlantiradi.

1-jadval.

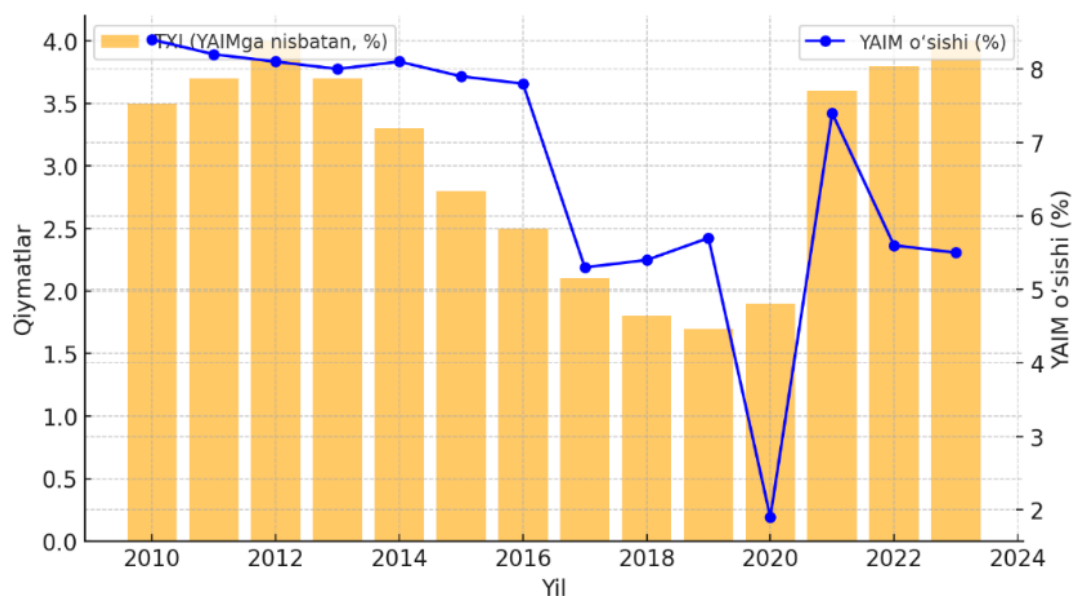
O'zbekistonda raqamlashtirish va YaIM o'sishi dinamikasi[9]

Yil	Internet qamrovi (%)	Elektron Hukumat Indeksi	Fintech tranzaksiyalari (trln UZS)	YAIM o'sishi (%)
2015	42.1	0.43	0.9	6.1
2018	56.8	0.51	4.2	5.4
2020	65.3	0.59	11.8	1.9
2023	73.7	0.65	27.3	5.6

Jadval O'zbekiston Respublikasi Davlat statistika qo'mitasi ma'lumotlari asosida muallif tomonidan tuzildi

Yuqoridagi jadvalni tahlil qiladigan bo'lsak 2015 yildan 2023 yilgacha internet qamrovi qariyb 32 foiz punktga oshgan (42,1 % dan 73,7 % gacha). Bu, bir tomondan, keng polosali internet infratuzilmasiga yo'naltirilgan

investitsiyalarning samarasini, ikkinchi tomondan, aholi va biznesning raqamli xizmatlarga talabining ortganini ko'rsatadi. Internetdan keng foydalanish raqamli xizmatlar va elektron savdoning rivojlanishi orqali YAIM o'sishiga ijobiy ta'sir ko'rsatgan. E-hukumat Indeks 0,43 dan 0,65 gacha oshgan bo'lib, bu davlat xizmatlarining elektron platformalar orqali kengayganini bildiradi. Ushbu ko'rsatkichning o'sishi davlat boshqaruvida shaffoflik, hisobdorlik va samaradorlikning oshishi bilan izohlanadi. Shu bilan birga, xalqaro miqyosda bu daraja hali yetarli emas (masalan, Janubiy Koreyada 0,95 atrofida), bu esa keyingi bosqichda tezlashtirilgan raqamli islohotlar zarurligini ko'rsatadi. Fintech tranzaksiyalari hajmi 2015 yildagi 0,9 trln so'mdan 2023 yilda 27,3 trln so'mga yetgan – bu 30 baravar o'sishdir. Ushbu ko'rsatkich naqd pulsiz iqtisodiyotning kengayishini, elektron to'lov tizimlari, mobil banking va elektron tijoratning jadal rivojlanishini aks ettiradi. Fintech rivoji iqtisodiyotning shaffofligini oshirish, “soya sektori” ulushini kamaytirish va moliyaviy inklyuziyani kuchaytirishda hal qiluvchi omil bo'ldi. Jadval ma'lumotlari O'zbekistonda raqamlashtirish iqtisodiy barqarorlik va o'sishning yangi drayveriga aylanayotganini tasdiqlaydi. Internet qamrovi va fintech ko'rsatkichlarining jadal o'sishi YAIMning tiklanishiga yordam bergan. Shu bilan birga, elektron hukumat indeksi o'sayotgan bo'lsa-da, xalqaro standartlarga yetishi uchun qo'shimcha choralar zarur.

1-rasm. “YAIM o'sishi (%) va to'g'ridan-to'g'ri xorijiy investitsiyalar (YAIMga nisbatan, %) dinamikasi”

2010-2023 yillarda O'zbekiston iqtisodiyotida YAIM o'sishi va to'g'ridan-to'g'ri xorijiy investitsiyalar (TXI) ulushi o'rtasida sezilarli o'zgarishlar kuzatilmoqda. Grafikda ko'rinib turibdiki, 2010-2016 yillar oralig'ida YAIMning yuqori va barqaror o'sish sur'atlari (8 % atrofida) kuzatilgan bo'lsa-da, TXI ulushi 3,5-4 % oralig'ida nisbatan barqaror bo'lib qolgan. 2017 yildan boshlab iqtisodiy islohotlar va tashqi omillar ta'siri ostida YAIM o'sishi pasaya boshlagan

va 2020 yilda COVID-19 pandemiyasi oqibatida 1,9 % darajagacha keskin tushib ketgan. Shu davrda TXI ham YAIMga nisbatan 1,7 % atrofida minimal darajaga yetgan. Biroq 2021 yildan keyin iqtisodiyot tiklanish bosqichiga o'tib, YAIM o'sishi 7,4 % gacha oshgan, TXI esa 3,6 % darajaga qaytgan. 2022–2023 yillarda TXI ulushi 3,8–4,0 % gacha yetib, 2012–2013 yillardagi darajalarni qayta tiklagan. Grafik shuni ko'rsatadiki, O'zbekistonda TXI iqtisodiy o'sishning muhim drayveridir. Lekin uning barqarorligi uchun institutsional islohotlar, raqamli transformatsiya va hududiy investitsiya siyosati chuqurlashtirilishi talab etiladi.

Shu bilan birga, to'g'ridan-to'g'ri xorijiy investitsiyalar (TXI) iqtisodiy o'sishning barqaror manbai sifatida hal qiluvchi ahamiyat kasb etmoqda. Biroq, pandemiya davridagi keskin pasayishlar va global iqtisodiy inqirozlar shuni ko'rsatadiki, mavjud natijalarni mustahkamlash uchun kompleks yondashuv zarur. Ular:

- Raqamli infratuzilmani kengaytirish – keng polosali internet qamrovini hududlar kesimida teng taqsimlash orqali hududlararo raqamli tafovutlarni kamaytirish.

- Raqamli savodxonlikni oshirish – aholining barcha qatlamlari uchun raqamli bilim va ko'nikmalarni shakllantirish bo'yicha milliy dasturlarni amalga oshirish va fintech eko-tizimini qo'llab quvvatlash

- Elektron hukumatni rivojlantirish – davlat xizmatlarini to'liq raqamlashtirish orqali shaffoflik, hisobdorlik va samaradorlikni oshirish.

- To'g'ridan-to'g'ri xorijiy investitsiyalar oqimlarini barqarorlashtirish – investitsiya muhitini yanada yaxshilash, huquqiy kafolatlarni kuchaytirish va yuqori texnologiyali tarmoqlarga yo'naltirilgan investitsiyalarni jalb etish.

Umuman olganda, O'zbekiston iqtisodiyotida raqamlashtirish jarayonlari yangi o'sish drayveri sifatida shakllanib bormoqda. Internet qamrovi va fintech ko'rsatkichlarining tez sur'atlarda o'sishi iqtisodiy barqarorlikni mustahkamlashga xizmat qilmoqda. Shu bilan birga, elektron hukumat indeksi bo'yicha xalqaro darajaga yetish uchun qo'shimcha islohotlar zarur. TXI oqimlari esa iqtisodiy o'sishni qo'llab-quvvatlash bilan birga, texnologiyalar transferi va ishlab chiqarishni modernizatsiya qilishga imkon bermoqda. Demak, raqamlashtirishni barqarorlikka yo'naltirilgan strategiyalar bilan uyg'unlashtirish mamlakatning global iqtisodiyotga chuqurroq integratsiyalashuvi, uzoq muddatli barqaror o'sish va inklyuziv rivojlanishini ta'minlashda muhim omil bo'lib qoladi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yhati

1. “Raqamli O'zbekiston – 2030” O'zbekiston Respublikasi Prezidentining Farmoni, 05.10.2020 yildagi PF-6079-son.
2. Brynjolfsson, E., & McAfee, A. (2014). *The Second Machine Age: Work, Progress, and Prosperity in a Time of Brilliant Technologies*. New York: W. W. Norton & Company.
3. Castells, M. (1996). *The Rise of the Network Society*. Oxford: Blackwell.
4. Christopher, M., & Peck, H. (2004). *Building the resilient supply chain*. *The International Journal of Logistics Management*, 15(2), 1–13. <https://doi.org/10.1108/09574090410700275>

5. Holling, C. S. (1973). Resilience and stability of ecological systems. *Annual Review of Ecology and Systematics*, 4(1), 1–23. <https://doi.org/10.1146/annurev.es.04.110173.000245>
6. OECD. (2020). *Digital Economy Outlook 2020*. Paris: OECD Publishing. <https://doi.org/10.1787/bb167041-en>
7. Qiang, C. Z.-W., Rossotto, C. M., & Kimura, K. (2009). Economic impacts of broadband. In *Information and Communications for Development 2009: Extending Reach and Increasing Impact* (pp. 35–50). Washington, DC: World Bank.
8. Reinhart, C. M., & Rogoff, K. S. (2009). *This Time Is Different: Eight Centuries of Financial Folly*. Princeton: Princeton University Press.
9. O'zbekiston Respublikasi Milliy statistika qo'mitasi (2023). *O'zbekistonning raqamli iqtisodiyot ko'rsatkichlari*

MILLIY IQTISODIYOTNI BARQAROR RIVOJLANTIRISHDA SAVDO KORXONALARINING MARKETING STRATEGIYASINI SHAKLLANTIRISH

Otaxonova Dinora Musaboy qizi,

*Abu Rayhon Beruniy nomidagi Urganch davlat universiteti
Iqtisodiyot kafedrasida o'qituvchisi, mustaqil izlanuvchi*

Milliy iqtisodiyotni barqaror rivojlantirishda savdo korxonalarining marketing strategiyasini shakllantirish muhim ahamiyatga ega. Chunki, savdo korxonalari iqtisodiyotning asosiy tarkibiy qismi bo'lib, ular bozorda raqobatdoshlikni ta'minlash, sarf-xarajatlarni optimallashtirish va raqamli texnologiyalardan foydalanish orqali iqtisodiy rivojlanishni qo'llab-quvvatlaydi. Ular milliy bozorni xalqaro miqyosda samarali integratsiya qilishga hissa qo'shadi. Marketing strategiyasi savdo korxonalari uchun raqobatbardoshligini oshirish va bozorda barqaror o'rnini topishda muhim instrument bo'lib qaraladi. Savdo korxonalari o'zaro raqobatga kirishgan holda har qanday qaror qabul qilishda doimo bozordagi tendensiyalar va iste'molchilar ehtiyojlariga moslashishlari kerak. Buning uchun marketing tadqiqotlari va tadbirlari aniqligi, ularning dolzarbligi va strategik yo'nalishlarini belgilash lozim. Ya'ni, marketing strategiyasi - savdo korxonasining maqsadga erishish yo'lidagi harakat qilish rejasidir [1]. O'rta va kichik biznes subyektlari uchun marketing strategiyasi, asosan, maqsadli auditoriyani aniqlash va unga samarali javob berishga qaratilgan bo'lishi kerak. Buning natijasida, korxonalar tovarlarini yaxshi targ'ib qilish, yangi mijozlar va bozor segmentlariga kirish imkonini oladilar.

Aynan, savdo korxonasi faoliyatining barqarorligi uning tashqi va ichki omillarning o'zgarishiga moslasha olish va korxonaning belgilangan maqsadlarga muvofiq barqaror rivojlanishini ta'minlaydigan samarali strategiyalarni tanlash asosida ushbu o'zgarishlarga qarshilik ko'rsatish qobiliyatidan iborat bo'ladi [2]. Qandaydir o'zgarishlarga tezkor moslashish, jumladan, iqtisodiy sharoitlar yoki turli ichki va tashqi tajovuzlarga javob berish imkoniyati muhim masala bo'lib sanaladi. Shu sababli, yetkazib beruvchilarni tanlashga, ayniqsa, tashkilot uchun strategik ahamiyatga ega mahsulot turlariga

mas’uliyat bilan yondashish kerak [3]. Shuningdek, savdo korxonalari marketing strategiyasini shakllantirishda yangi texnologiyalardan foydalanish lozim. Bu borada raqamli marketing va internet reklama vositalari orqali korxonalar o’z mahsulotlarini keng miqyosda targ’ib qilish, global bozorlarga kirish va mijozlar bilan o’zaro muloqotni chuqurlashtirish imkoniyatiga ega bo’ladilar. Shunga asosan, muvaffaqiyatli marketing strategiyasi kompaniyaga bozorda yetakchi o’rinni egallashga hamda uning uzoq muddatli muvaffaqiyatiga hissa qo’shadigan barqaror raqobatbardosh ustunliklarni yaratishga imkon beradi [4]. Shuningdek, ma’muriy va xazina boshqaruvi, faol marketing strategiyalari va raqamli platforma orqali maqsadli auditoriyaga turli marketing xizmatlari taklif etiladi.

Marketing strategiyalari orqali savdo korxonalari o’zi va butun milliy iqtisodiyot uchun zarur bo’ladi. Bu holatda har bir samarali marketing strategiyasi yangi ish o’rinlari yaratishga, ichki sarmoyalarni jalb qilishga va yangilanishni rivojlantirishga olib keladi. Jumladan, davlatni qo’llab-quvvatlash choralari ko’rgan holda savdo korxonalari o’z mahsulotlarini modernizatsiya qilish va eksportni oshirish orqali milliy iqtisodiyotga qo’shgan hissasini mustahkamlaydilar. Barqaror rivojlanish uchun marketing strategiyalari iste’molchilarning huquqlarini himoya qilish, ekologik va ijtimoiy masalalarni inobatga olishga yo’naltirilishi kerak. Bu holatda korxonalar o’z faoliyatida ijtimoiy mas’uliyatni his qilishlari va har tomonlama barqaror ishlashga intilishlari lozim. Shuningdek, davlat tomonidan qo’llab-quvvatlash va resurslarni samarali taqsimlash mexanizmlari korxonalarga qo’shimcha imkoniyatlar yaratadi.

Fikrimizcha, savdo korxonalarining marketing strategiyasini shakllantirish korxonaning o’ziga va butun iqtisodiyotga foyda keltiradi. Bu borada marketing strategiyasini shakllantirishning asosiy afzalliklari quyidagi yo’nalishlarga ajratiladi:

- raqobatbardoshlikni oshirish. Marketing strategiyasi yordamida savdo korxonalari raqobatni samarali boshqarish imkoniyatiga ega bo’ladilar. Shu orqali mijoz ehtiyojlariga mos ravishda bozorni o’zgartirish va raqobatchilar bilan raqobatlashishda muvaffaqiyatga erishish mumkin.

- maqsadli auditoriyani aniq belgilash. Marketing strategiyasini shakllantirish korxonalarga o’z mijozlarini aniq va to’g’ri segmentlash imkoniyatini beradi. Shunga asosan, har bir mijoz turiga mos keladigan takliflar, narxlar va reklama strategiyalari ishlab chiqish mumkin.

- raqamli va an’anaviy kanallarni samarali boshqarish. Marketing strategiyasi korxonalarga turli kanallarda (internet, TV, ijtimoiy tarmoqlar va boshqalar) o’z marketingini samarali boshqarishga imkon beradi. Bu orqali savdo korxonalari o’z tovarlarini turli platformalarda kengaytirishi va turli reklama vositalaridan foydalanishi mumkin.

- brendni kuchaytirish. Marketing strategiyasi kompaniyaga o’z brendini kuchaytirish va bozorda mustahkamlashga imkon beradi. Shunga muvofiq,

yaxshi ishlab chiqilgan marketing rejalari va aksiyalar brendning qadriyatlari, imiji va missiyasini mijozi ongida shakllantiradi.

- savdo hajmini oshirish. Marketing strategiyasini amalga oshirish orqali korxona o'zining savdo hajmini oshirishi mumkin. Bu borada samarali marketing rejalari yangi mijozlarni jalb qilish, mavjud mijozlarni qayta sotish va takliflar orqali qo'shimcha daromad keltirish imkonini beradi.

- mijozlar bilan mustahkam aloqalar o'rnatish. Marketing strategiyasi mijozlar bilan uzoq muddatli va samarali aloqalar o'rnatish imkonini beradi. Shu bilan mijozlar ehtiyojlari va istaklarini tushunish orqali ular bilan samarali muloqot qilish va ularni doimiy mijozlarga aylantirish mumkin.

- boshqaruv samaradorligini oshirish. Strategik marketing rejalari korxona boshqaruviga tizimli yondashishni ta'minlaydi. Bu boraja marketing sohalari yagona strategiya asosida ishlaydi. Bu esa korxona boshqaruvining samaradorligini oshiradi.

- moliyaviy rejalashtirish va resurslardan samarali foydalanish. Marketing strategiyasi ishlab chiqilganida, resurslarni to'g'ri taqsimlash va moliyaviy oqimlarni boshqarish imkoniyati paydo bo'ladi. Bu esa marketing tadbirlariga sarflanadigan mablag'lar, vaqt va kuchni optimallashtirishga imkon beradi.

- krizis vaziyatlarga tayyorgarlik ko'rish. Samarali marketing strategiyasi korxonalarga iqtisodiy inqirozlar, o'zgaruvchan bozor sharoitlari yoki boshqa krizis holatlarda tezkor qarorlar qabul qilish imkoniyatini beradi.

- ijtimoiy mas'uliyat va ekologik xavfsizlik. Marketing strategiyasi ijtimoiy mas'uliyatni o'z ichiga oladi. Bu borada kompaniyalar ekologik toza mahsulotlar, barqaror rivojlanish yoki jamoat dasturlarini qo'llab-quvvatlash orqali ijtimoiy imijini yaxshilashlari mumkin.

Darhaqiqat, savdo korxonalari marketing strategiyasini shakllantirish jarayoni murakkab va ko'p bosqichli bo'lib, u doimiy ravishda o'zgarib boruvchi bozor sharoitlariga moslashib borishi kerak. To'g'ri rejalashtirilgan marketing strategiya korxonaning bozorda muvaffaqiyati, mijozlar sadoqati va uzoq muddatli rivojlanishini ta'minlaydi. Shunga asosan, savdo korxonalarining marketing strategiyasini shakllantirish qator bosqichlarga ajratiladi. Bu borada har bir bosqichning maqsadi, asosiy tadbirlari va zaruriy o'rganishlar quyidagi jihatlariga ega bo'ladi (1-jadval).

Mazkur 1-jadvalga asosan, savdo korxonasida marketing strategiyasini shakllantirish asosiy yo'nalishlarga ajratiladi. Ular aniq maqsadlar bilan aloqada amalga oshirilib, real ijro uchun zarur bo'lgan qadamlar belgilanadi. Shu bois, marketing strategiyasini shakllantirish jarayonining asosiy bosqichlarini, ularning mazmunini va vaqt chegarasini qamrab oladi. Bunda korxona xususiyatlari, bozor turi va mavjud resurslariga moslab o'zgartirilishi mumkin.

Xulosa shuki, milliy iqtisodiyotni barqaror rivojlantirishda savdo korxonalarining marketing strategiyasi, faqat o'zlarining marketing maqsadlariga erishish bilan cheklanmagan holda mamlakat iqtisodiyotiga hissa qo'shadi. Bu holatda marketingning zamonaviy tendensiyalari,

raqobatbardoshlikni oshirish, raqamli texnologiyalarni foydalanish va ijtimoiy mas’uliyatni his qilish savdo korxonalarining barqaror rivojlanishida muhim omillar qatoriga kiradi. Ya’ni, savdo korxonasining marketing strategiyasini shakllantirish uning bozordagi o’rnini mustahkamlash, mijozlar bilan uzoq muddatli aloqalar o’rnatish, raqobatchilardan ajralib turish va savdo hajmini oshirish imkoniyatlarini yaratadi. Bu strategiya korxonaning o’zini rivojlantiradi hamda uning barqaror o’sishiga va muvaffaqiyatiga olib keladi.

1-jadval

Savdo korxonalarining marketing strategiyasini shakllantirish jarayoni

Bosqichlar	Maqsadlar	Asosiy tadbirlar
Maqsadlarni belgilash	Biznes maqsadlarini belgilash	Korxona umumiy maqsadlarini aniqlash
Bozor tadqiqotlari o’tkazish	Bozorni va mijozlarni o’rganish	Bozor holatini tahlil qilish
Maqsadli auditoriyani aniqlash	Targetlangan marketing tadbirini ishlab chiqish	Maqsadli mijoz segmentlarini aniqlash
Raqobatlashuv jarayonini tahlil qilish	Raqobatchilar o’rnini aniqlash	Raqobatchilar mahsulotlari va xizmatlarini o’rganish
Tovarlar va xizmatlar strategiyasini shakllantirish	Bozor talabiga muvofiqlashtirish	Mahsulot yoki xizmatning foydali xususiyatlarini belgilash
Narx siyosatini belgilash	Narx bo’yicha strategiyani ishlab chiqish	Maxsulotlar arzon va qimmat segmentlarini aniqlash
Reklama strategiyasini ishlab chiqish	Maqsadli auditoriyaga samarali tarzda yetishish	Onlayn va oflayn reklama tadbirini amalga oshirish
Savdo va taqsimot strategiyasini ishlab chiqish	Mahsulotlarni savdo va taqsimot usullarini aniqlash	Savdo kanallarini belgilash
Moliyaviy boshqaruvni amalga oshirish	Moliyaviy va mantiqiy tadbirlarni amalga oshirish	Xarajatlar va daromadlarni baholash
Strategiya natijalarini baholash	Tadbirlar samaradorligini tekshirish	Ko’rsatkichlar va natijalarga o’lchovlar qo’yish

Muallif ishlanmasi

Ushbu xulosalardan kelib chiqib, savdo korxonalarining marketing strategiyasini shakllantirishda quyidagi tavsiyalarga amal qilish, deb hisoblaymiz:

- marketing strategiyasini doimiy ravishda qayta ko'rib chiqish va zamon bilan birga ishlab chiqish, yangi texnologiyalar va trendlarni hisobga olish;
- bozorni yaqqol belgilash va kichik segmentlarga fokuslanish hamda shu orqali mahsulot va xizmatlar samaradorligini oshirish;
- mijozlar bilan bog'liq kamchiliklar va ehtiyojlar haqida tizimli ma'lumot yig'ish va ularga e'tibor berish hamda ularga mos ravishda samarali kommunikatsiya o'rnatish.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati:

1. Шадиева Л.А. Маркетинг стратегиясидан фойдаланиш - савдо корхоналари рақобатбардошлигини оширишда устувор йўналиш. // *Journal of marketing, business and management, Volume2, Issue9 (January), 2024.* - 38 б.
2. Саркисян Л.Г., Бондаревский-Колотий В.А. Устойчивое развитие предприятия торговли на рынке строительных товаров: стратегический аспект. // *Торгово-экономический журнал, 2(3), 2015.* - с. 157.
3. Переверзев В.А. Разработка маркетинговой стратегии торгового предприятия. // *"Экономика и социум" №3(22) 2016.* - с. 998.
4. <https://edu.sravni.ru/kursy/info/razrabotka-marketingovoj-strategii/>

**MILLIY IQTISODIYOTNI BARQAROR RIVOJLANTIRISHDA SANOAT
SOHASINING MARKETING STRATEGIYASINI SHAKLLANTIRISH
MEXANIZMLARI**

Raxmonova Feruza Musakulovna,
SamDAQU “Biznesni boshqarish” kafedrasi katta o'qituvchisi

Milliy iqtisodiyotning barqaror rivojlanishi davlatning umumiy strategik maqsadlaridan biri bo'lib, uning asosiy tarmoqlaridan sanalgan sanoat sohasining marketing strategiyasi ushbu jarayonda muhim rol o'ynaydi. Sanoat sohasida marketing strategiyasini shakllantirish mexanizmlari kompleks yondashuvni talab qiladi. Chunki, ular mahsulotlar raqobatbardoshligini oshirish, bozordagi mavjud va yangi imkoniyatlarni faol qo'llash hamda iqtisodiy o'sishga turtki berishga xizmat qiladi. Bu holatda sanoat sohasi turli mahsulot va xizmatlarni ishlab chiqarish, qayta ishlash va yetkazib berishni o'z ichiga olgan iqtisodiy faoliyat turidir. Sanoat mahsulotlari ko'pincha yirik hajmda ishlab chiqariladi va ularning bozori murakkab va raqobatbardosh bo'lishi mumkin. Shu bois, sanoat sohasida samarali marketing strategiyasini shakllantirish muhim ahamiyatga ega bo'ladi. Bu bo'yicha korxonaning muvaffaqiyatiga erishish uchun zaruriy elementlar strategiyani ishlab chiqish va maqsadni malakali belgilash, xavflarni baholash, resurslarni taqsimlash va faoliyatni bevosita amalga oshirishga asoslanadi. Shu bilan birga, bu holatda mijozlar

istiqbollari, birinchi navbatda, marketing bilan bog'liq, tashkilotning barqaror muvaffaqiyatini shakllantirishning eng muhim jihatlaridan biri bo'lib hisoblanadi. Ularni rejalashtirish, nazorat qilish va baholash korxonaning barqaror ishlashi uchun eng muhim omillarga aylanadi [1].

Milliy iqtisodiyotni barqaror rivojlantirishda marketing strategiyasi sanoat korxonasining bozorda o'z o'rnini aniqlashtirish, mijozlarga taklif etiladigan mahsulot yoki xizmatlarni belgilash va ularni samarali tarzda taqdim etish uchun rejalashtirilgan tizimli yo'nalish bo'lib asoslanadi. Shunday ekan, **marketing strategiyasi** korxonaning iste'molchilarni jalb qilish va ularni mijozlarga aylantirish bo'yicha umumiy harakat rejasini aks ettiradi [2]. Marketing strategiyasida sanoat sohasining qiymat taklifi, uning asosiy xabarlar, maqsadli iste'molchilarning demografik xususiyatlari va boshqa bozor ma'lumotlari mavjud.

Marketing strategiyasini shakllantirishda asosiy ahamiyatga ega bo'lgan birinchi omil - bozor tahlili va segmentatsiyadir. Sanoat mahsulotlarini ishlab chiqaruvchilar bozor talablari va iste'molchilar ehtiyojlarini aniqlashlari lozim. Bu jarayonda raqobatchilarni, ularning mahsulot va xizmatlarini o'rganish, bozordagi tendensiya va o'zgarishlarni kuzatish zarur. Bozor segmentatsiyasi esa turli iste'molchi guruhlariga moslashtirilgan mahsulotlar taklif etish imkonini beradi. Bu esa marketing strategiyasining samaradorligini oshiradi.

Ikkinchi muhim mexanizm - innovatsiyalarni joriy etish va raqobatbardoshlikni oshirishdir. Sanoat tarmog'ida raqobat kuchli bo'lgani uchun yangi texnologiyalar, zamonaviy mahsulotlar va samarali ishlab chiqarish usullari marketing strategiyasida markaziy o'rin tutishi kerak. Innovatsiyalar orqali mahsulot sifati va ishlab chiqarish samaradorligi oshiriladi. Bu esa bozordagi ulushni kengaytirishga yordam beradi.

Uchinchi jihat - samarali kommunikatsiya va targ'ibot kanallarini tanlashdir. Sanoat korxonalari o'z mahsulotlarini maqsadli auditoriyaga samarali yetkazish uchun raqamli marketing, an'anaviy reklama, ko'rgazmalar va tijorat aloqalari kabi turli kanallardan foydalanishi lozim. Maqsadli marketing kommunikatsiyalari sotuvlar va mijozlar bilan munosabatlarni mustahkamlashda muhim ahamiyatga ega.

To'rtinchi muhim mexanizm - davlatning marketingni qo'llab-quvvatlash siyosatidir. Milliy iqtisodiyotning barqaror rivojlanishini ta'minlashda davlat sanoat tarmog'i uchun soliq imtiyozlari, investitsiyalarni jalb etish, ilmiy tadqiqotlar va innovatsiyalar uchun grantlar ajratish kabi chora-tadbirlar orqali marketing strategiyasining amalga oshirilishiga ko'maklashishi kerak. Shuningdek, eksport salohiyatini oshirishga qaratilgan davlat dasturlari sanoat mahsulotlarining xalqaro bozorda raqobatdoshligini kuchaytiradi.

Shu bilan birga, marketing strategiyasini shakllantirish jarayonida resurslardan oqilona foydalanish va ekologik talablarga amal qilish lozim. Barqarorlik tamoyillari hisobga olingan holda ishlab chiqilgan strategiyalar sanoatning ijtimoiy va ekologik mas'uliyatini ta'minlab, uning ijobiy imijini

shakllantirishga imkon beradi. Shuningdek, sanoat sohasida marketing strategiyasi milliy iqtisodiyot raqobatbardoshligini oshirish, mijozlarni jalb qilish va uzoq muddatli hamkorlik o'rnatish uchun zarur bo'ladi. Mahsulot turiga va uni sotish rejalashtirilgan bozorga qarab, korxonaning marketing strategiyalari bozorga kirish, bozorlarni rivojlantirish, tovarlarni rivojlantirish va diversifikatsiya strategiyasiga ajratiladi. Hayotiy sikl bosqichlariga ko'ra, mahsulotni bozorga chiqarish strategiyasi, shuningdek o'sish, yetuklik va pasayish strategiyalari ajralib turadi.

Ayniqsa, milliy iqtisodiyotni barqaror rivojlantirish uchun sanoat sohasida marketing strategiyasini amalga oshirish samaradorligi murakkab jarayon sifatida ko'pgina o'zgaruvchilar va determinantlarga bog'liq bo'ladi. Bu borada 2024-yil holatiga ko'ra, O'zbekistonda internet foydalanuvchilari soni 78,2 % ni tashkil etdi. Ijtimoiy tarmoqlar foydalanuvchilari soni esa 12,5 million nafarga yetdi. Elektron tijoratning yillik o'sishi 45 % ni tashkil etdi. Ushbu raqamlar sanoat korxonalarining raqamli marketingga bo'lgan ehtiyojini ko'rsatadi.

Mamlakatimiz sanoat korxonalarida marketing strategiyasini shakllantirish va amalga oshirish mexanizmi ulardan biri sifatida qaraladi. “Mexanizm” tushunchasi keng tarqalgan bo'lib, uning baholashda bir vaqtning o'zida ko'p yondashuvlar mavjuddir [3]. Shu bois, sanoat sohasida marketing strategiyasini shakllantirish uchun turli mexanizmlar hamohang ravishda ishlashi lozim. Ushbu mexanizmlarning barqaror ishlashi natijasida korxona ichki va xalqaro sanoat bozorlarida o'z raqobatbardoshligini ta'minlay oladi. Bu borada sanoat sohasining marketing strategiyasini shakllantirish mexanizmlari quyidagi guruhlariga tasniflanadi (1-jadval).

1-jadval

**Sanoat sohasining marketing strategiyasini shakllantirish
mexanizmlari tasnifi**

Mexanizm turlari	Tavsifi	Xususiyatlari
Analitik mexanizmlar	Bozor, raqobatchilar, mijozlar va ichki imkoniyatlarni tahlil qilish uchun ishlatiladi	Ma'lumotlarga asoslanadi va dalillarga tayanadi
Strategik mexanizmlar	Uzoq muddatli maqsadlar va yo'nalishlarni belgilash uchun ishlatiladi	Strategiya tuzishga qaratiladi va maqsadlarni belgilaydi
Taktik mexanizmlar	Kichikroq, qisqa muddatli reja va harakatlarni ishlab chiqishga qaratiladi	Amaliy va operatsion darajadagi qarorlarga asoslanadi
Kommunikatsion mexanizmlar	Bozor bilan aloqani tashkil etish va mijozlar bilan muloqot qilishga asoslanadi	Ijtimoiy, mijozga yo'naltiriladi va samarali aloqani ta'minlaydi
Monitoring va nazorat mexanizmlari	Marketing faoliyati samaradorligini o'lchash va nazorat qilishni ta'minlaydi	Feedback asosida o'zgarishlar kiritish imkoniyatiga ega bo'ladi
Innovatsion mexanizmlar	Yangi yondashuvlar va texnologiyalarni joriy qilish orqali raqobatbardoshlikni oshirishga qaratiladi	Yangilikka ochiq va kreativlikka asoslangan bo'ladi

Ushbu jadvaldan kelib chiqib, milliy iqtisodiyotni barqaror rivojlantirish sharoitida sanoat sohasining marketing strategiyasini shakllantirish mexanizmlari quyidagi yo‘nalishlarga ajratiladi:

a) bozorni tahlil qilish:

- sanoat va bozor segmentlarini aniqlash: Mahsulot yoki xizmatning qaysi sohalarda talabga ega ekanligini tahlil qilish;

- raqobatchilarni tahlil qilish: Asosiy raqobatchilarning kuchli va zaif tomonlarini o‘rganish;

- mijozlar ehtiyoj va talabi: Mijozlar bilan muloqot qilish orqali ularning talab va intilishlarini aniqlash.

b) maqsadlarni belgilash:

- bozordagi o‘rnini aniqlash: Korxona qaysi segmentlarda faol bo‘lishini rejalashtirish;

- sotuv hajmi va daromad maqsadlari: Qisqa va uzoq muddatli moliyaviy natijalarni belgilash;

- mijozlar bazasini kengaytirish: Yangi mijozlarni jalb qilish va mavjudlarini saqlab qolish strategiyalari.

c) mahsulot siyosati:

- mahsulot xususiyatlari va sifati: Sanoat mahsulotlarining texnik standartlari va sifatini oshirish;

- innovatsiya va rivojlanish: Yangi mahsulotlar va texnologiyalarni joriy etish.

d) narx siyosati:

- qimmatbaho mahsulotlar uchun narh belgilanishi: Qimmatli va yuqori sifatli mahsulotlar uchun maxsus narx siyosati;

- chegirmalar va bonuslar: Katta miqdorda sotuv uchun maxsus shartlar;

ye) taraqqiyot va tarqatish kanallari:

- ta‘minot zanjiri optimallashtirish: Mahsulotlarni mijozlarga o‘z vaqtida va sifatli yetkazish;

- taraqqiyot kanallarini rivojlantirish: Dilerlar va distribyutorlar bilan hamkorlik.

j) aloqa va reklama:

- sanoat ko‘rgazmalari va yarmarkalar: Mahsulotlarni namoyish qilish va yangi mijozlar jalb qilish;

- tarmoqlar va hamkorliklar: Sanoat doirasida aloqa o‘rnatish.

Xulosa shuki, milliy iqtisodiyotni barqaror rivojlantirishda sanoat sohasining marketing strategiyasini shakllantirish mexanizmlari bozor tahlili, innovatsiyalar joriy etish, kommunikatsiya va targ‘ibot usullarini samarali qo‘llash hamda davlat siyosatining o‘zaro uyg‘unligida namoyon bo‘ladigan murakkab va ko‘p qirrali jarayonni aks ettiradi. Ushbu mexanizmlarning samarali amalga oshirilishi sanoat salohiyatini oshirish, mahsulotlar raqobatbardoshligini mustahkamlash va milliy iqtisodiyotning barqaror o‘sishiga xizmat qiladi. Shu bois, milliy iqtisodiyotni barqaror rivojlantirish

borasida sanoat sohasida marketing strategiyasini shakllantirish korxonaning bozordagi o'rnini mustahkamlash va raqobatbardoshligini oshirish uchun muhim ahamiyat kasb etadi. Buning uchun bozorni tahlil qilish, maqsadlarni aniqlash, mahsulot va narx siyosatini belgilash hamda samarali tarqatish va kommunikatsiya kanallarini rivojlantirish zarur bo'ladi. Shunday ekan, sanoat sohasida marketing strategiyasini shakllantirish murakkab va ko'p bosqichli jarayon bo'lib, u korxonaning bozordagi barqarorligi, raqobatbardoshligi va uzoq muddatli rivoji uchun asosiy omil hisoblanadi. Boshqa sohalarga nisbatan sanoatdagi marketing yondashuvlari texnik, moliyaviy va tashkiliy jihatdan murakkabroq bo'lib hisoblanadi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati:

1. Тюрина П.Р. Этапы формирования маркетинговой стратегии предприятия. // "Экономика и социум", №1(68), 2020. - с. 825.
2. <https://school.kontur.ru/publications/2088>
3. Хухлаев Д.Г. Механизм формирования и реализации стратегии маркетинга опережающего развития. // «Инновации и инвестиции», №4, 2023. - с. 164.

**O'ZBEKISTON CHO'L HUDUDLARIDA SAFARI TURIZMNING IQTISODIY
MOHIYATI VA FUNKSIONAL ROLI**

Ro'ziyev Bobir Akramovich

Qarshi davlat universiteti Turizm va
marketing kafedrasi doktoranti

Annotatsiya: Ushbu maqolada safari turizmning iqtisodiy mohiyati va uning zamonaviy turizm industiyasidagi funksional roli tahlil qilingan. Tadqiqot davomida xalqaro turizm tashkilotlari va soha mutaxassislarining safari turizm bo'yicha nazariy qarashlarini o'rganish asosida bu faoliyat turining konseptual asoslari shakllantirailgan. Maqolada safari turizmning an'anaviy turizm turlaridan farqli jihatlari, O'zbekiston sharoitida bu soha rivojlanishining o'ziga xos xususiyatlari va iqtisodiy samaradorlik omillari kompleks tahlil qilingan. Tadqiqot natijasida safari turizmning ko'p tarmoqli xizmatlar majmuasi sifatida hududiy iqtisodiyotni faollashtirishdagi roli isbotlangan va uning konseptual modeli ishlab chiqilgan.

Kalit so'zlar: safari turizm, iqtisodiy mohiyat, funksional rol, hududiy iqtisodiyot, yovvoyi tabiat turizmi, ekoturizm, tarmoqaro integratsiya.

Kirish. Hozirgi globallashuv sharoitida turizm sohasi jahon iqtisodiyotining dinamik rivojlanayotgan tarmoqlaridan biri hisoblanadi. Turizm o'zining ko'p qirrali tarkibi bilan jamiyat hayotining barcha sohalariga faol ta'sir o'tkazib kelmoqda. U iqtisodiyotning ko'pgina jabhalarini rivojlantirishga imkon tug'diradi: transport tarmoqlari, aloqa, yo'l qurilishi, mehmonxonalar, umumiy

ovqatlanish korxonalari, kammunal xo'jaligi, maishiy xizmat ko'rsatish, servis sohasi, savdo tarmoqlari va hokazo.

Safari turizm zamonaviy turizm industriyasining eng istiqbolli yo'nalishlaridan biri bo'lib, u yovvoyi tabiatni kuzatish va o'rganishga qaratilgan kompleks faoliyat turidir. Ayrim mamlakatlarda safari turizmning muhim turlaridan biri valyuta tushumlarining asosiy manbai hisoblanadi. Uning sharofati bilan iqtisodiy taraqqiyotning yuqori darajasi va xalq turmush farovonligi qo'llab-quvvatlanib turiladi.

O'zbekiston sharoitida safari turizmning milliy-iqtisodiy mazmuni mamlakatimizning o'ziga xos tabiiy-geografik xususiyatlaridan kelib chiqadi. Respublika hududining 70 foizini cho'l va yarim cho'l landshaftlari egallaydi. Bu hududlar Markaziy Osiyoga xos endemik hayvonot dunyosi - jayron, to'qay, cho'l tulkisi, bo'rsiq kabi noyob turlarning yashash maskani hisoblanadi.

Adabiyotlar tahlili. Safari turizm mohiyatini o'rganishda xalqaro va mahalliy ilmiy manbalar keng spektrda tahlil qilindi. Jahon sayyohlik tashkiloti UNWTO tomonidan nashr etilgan “Afrikadagi yovvoyi tabiatni kuzatish turizmining iqtisodiy qiymatini o'lchash yo'lida” nomli hujjatda safari turizmi yovvoyi tabiatni tomosha qilish yoki uchrashish uchun tashkil etilgan va amalga oshiriladigan turizm turi sifatida ta'riflanadi[1].

Xalqaro Tabiatni Muhofaza qilish Ittifoqi IUCN safari turizmini tabiatni muhofaza qilish harakatlari uchun mablag' ishlab chiqarish va yovvoyi tabiat va tabiiy yashash joylarini muhofaza qilish muhimligi haqida xabardorlikni oshirish vositasi sifatida ko'rib chiqadi[2]. Butunjahon sayohat va turizm kengashi WTTC esa safari turizmni yovvoyi tabiatni kuzatish tajribasi deb ta'riflaydi[3].

Jahonning yetakchi olimlaridan biri Doktor Enos Lwamba safari asosidagi yondashuvni ishlab chiqdi[4]. James Foster safari so'zining “ekspeditsiya” so'zi bilan deyarli bir xil ma'noni anglatishini ta'kidlaydi[5]. Gilad Jeyms safari faoliyatini yovvoyi tabiatni qo'riqxonalar bo'ylab sayohat qilishda optimal qulaylikni ta'minlash uchun jihozlangan mustahkam transport vositasidagi ekspeditsiya sifatida tavsiflaydi[6].

Rossiyalik olimlar orasida Sergey Yuryevich Jitenev safari faoliyatini ov qilish, baliq ovlash va hayvonlarni kuzatish, foto ov qilish maqsadida qilingan sayohat turi deb belgilaydi[7]. Sergey Emelin safari turizmni tabiatga sayohat, tabiiy sharoitda hayvonlarni kuzatish uchun qo'riqxonalarga sayohatlar sifatida tavsiflaydi[8].

O'zbek olimlari tomonidan ham safari turizm tushunchasi keng o'rganilgan. G.R. Xidirova va F.M. Raxmatullayeva ekoturizm va safari turizm o'rtasidagi farqli jihatlarni tahlil qilganlar[9]. M.A. Mirzayev va M.T. Aliyeva safari turizmni qo'riqxonalarda hayvonlarni tomosha qilish, ovchilik, baliq ovi maqsadidagi sayohat sifatida ko'rib chiqadilar[8].

Tadqiqot metodologiyasi. Tadqiqot davomida quyidagi ilmiy metodlardan foydalanildi:

- Nazariy tahlil va sintez usuli - safari turizm bo'yicha mavjud ilmiy manbalarni o'rganish va umumlashtirish
- Taqqoslash usuli - safari turizmni boshqa turizm turlari bilan taqqoslash
- Tizimli tahlil - safari turizmning iqtisodiy tizim elementlari o'rtasidagi bog'liqlikni o'rganish
- Modellashtirish - safari turizmning konseptual modelini yaratish
- Kuzatish va umumlashtirish - O'zbekiston turizm industriyasidagi safari turizm holatini baholash

Tadqiqot natijalari. Xalqaro turizm tashkilotlari, soha olimlari va mutaxassis ekspertlar fikrlari hamda sohaga tegishli hujjatlarda bayon etilgan ma'lumotlarni tahlil qilgan holda safari turizm mohiyatini ifodalovchi mualliflik ta'rifi ishlab chiqildi: **Safari turizm** - bu qo'riqxonalar, milliy bog'lar, cho'l hududlari hamda o'rmon xo'jaliklarida yovvoyi tabiatni kuzatish va o'rganishga qaratilgan kompleks turizm turi bo'lib, u tabiiy muhitda hayvonlarni bevosita kuzatish, ularning xatti-harakatlarini ilmiy o'rganish, biologik xilma-xillik hamda ekotizimlarni muhofaza qilish bo'yicha amaliy ta'lim berish, shuningdek maxsus transport vositalarida harakatlanish va tabiiy sharoitda yashash tajribasini o'z ichiga oladi.

Tadqiqot natijasida O'zbekiston cho'l hududlarida safari turizmni tashkil etishning o'ziga xos konseptual modeli quyidagi elementlarni o'z ichiga oladi:

TABIIY-IQLIMY OMILLAR	BIOLOGIK XILMA-XILLIK	INFRATUZILMA KOMPONENTLARI	XIZMATLAR MAJMUASI
• Cho'l ekotizimi va landshaftlari • Keskin kontinental iqlim sharoiti • Suv resurslarining cheklanganligi • Quyosh nurlanishi darajasining yuqoriligi	• Endemik va noyob hayvonlar • Cho'lga xos noyob o'simliklar • Qushlarning migratsiya yo'llari • Tabiiy yashash va ko'payish hududlari	• Safari uchun maxsus transport vositalari • Ko'chma turar joylar • Suv ta'minoti va quduqlar tizimi • Quyosh energiyasi infratuzilmasi	• Professional gidlar va ekolog mutaxassislar • Foto-safari va kuzatuv dasturlari • Ekologik ta'lim kurslari • An'anaviy madaniyat tajribasi • Sog'lomlashtirish va dam olish dasturlari

1-rasm. O'zbekiston cho'l hududlarida safari turizmning konseptual modeli

Manba: muallif ishlanmasi

Safari turizmning iqtisodiy mohiyatini ifodalovchi funksional model to'rtta asosiy yo'nalishni o'z ichiga oladi:

2-rasm. Safari turizmning iqtisodiy mohiyatini ifodalovchi funksional model

Manba: muallif ishlanmasi

O'zbekistonning tabiiy hududlarini o'rganish natijasida quyidagi safari turizm salohiyati aniqlandi:

- 9 ta tabiat qo'riqxonasi
- 2 ta milliy park
- 1 ta "Jayron" ekologik markazi
- 16 ta buyurtma qo'riqxonalar
- Mamlakatning 70% hududini egallagan cho'l hududlari

Qashqadaryo viloyati safari turizm sohasida alohida salohiyatga ega:

- Hisor davlat qo'riqxonasi
- Kitob davlat geologiya qo'riqxonasi
- Muborak davlat buyurtma qo'riqxonasi
- Qarshi cho'lida joylashgan Sechan ko'l va Achen ko'l bo'ylari
- O'rmon xo'jaliklari

Xulosa. Safari turizmning nazariy izohlarida uning iqtisodiy mohiyati yetarli darajada ochib berilmagan edi. Tadqiqot davomida safari turizmning quyidagi iqtisodiy xususiyatlari asoslandi:

1. Safari turizm ko'p tarmoqli xizmatlar majmuasini qamrab olgan faoliyat turi hisoblanadi

2. Hududiy iqtisodiyotni faollashtirishda yuqori qo'shilgan qiymat yaratish orqali ishtirok etadi

3. Tarmoqaro integratsiyani kuchaytirish orqali turli sohalarni o'zaro bog'laydi

4. Turizm xizmatlari zanjiri orqali barqaror iqtisodiy samaradorlikni ta'minlaydi

5. Tashqi va ichki sarmoyalar uchun alohida investitsion jozibadorlikka ega

O'zbekiston sharoitida safari turizm rivojlanishi uchun katta salohiyat mavjud. Mamlakatning cho'l va yarim cho'l hududlari, endemik hayvonot dunyosi, milliy bog'lar va qo'riqxonalar safari turizm rivojlanishi uchun qulay imkoniyatlar yaratadi.

Kelajakda safari turizmni rivojlantirish O'zbekiston iqtisodiyoti uchun yangi daromad manbalari yaratish, bandlik darajasini oshirish va hududiy rivojlanishni ta'minlash imkoniyatlarini beradi.

Adabiyotlar ro'yxati

1. World Tourism Organization (UNWTO). *Towards Measuring the Economic Value of Wildlife Watching Tourism in Africa – Briefing Paper*. UNWTO, 2015. DOI: <https://doi.org/10.18111/9789284416752>

2. IUCN WCPA. *Tourism and Visitor Management in Protected Areas: Guidelines for Sustainability (Best Practice Protected Area Guidelines Series No. 27)*. Gland, Switzerland: IUCN, 2018. ISBN: 978-2-8317-1898-9

3. World Travel & Tourism Council (WTTC). *The Economic Impact of Global Wildlife Tourism*. WTTC / Oxford Economics, 2019

4. Lwamba D. E. *Safari Based Theology: Context, Methodology, & Application of a Motif for Theology and Mission in Africa*. – Великобритания: AuthorHouse, 2012

5. Foster J. H. *The Forest of Mystery*. – Индия: Alpha Editions, 2022

6. Gilad James *Mystery School*. Знакомство с Гамбией. Электронная

7. Житенёва С. Ю. Российский энциклопедический словарь «Туризм». – Россия: ЛумРес, 2020

8. Емелин С. В. *Технология и организация сопровождения туристов: учебное пособие для СПО*. – Москва: Юрайт, 2022

9. Mirzayev, M. A., Aliyeva, M. T. *Turizm asoslari: o'quv qo'llanma*. – Toshkent: O'zbekiston faylasuflari milliy jamiyati nashriyoti, 2011. – 288 b.

8. Xidirova, G. R., Raxmatullayeva, F. M. *Mintaqaviy turizm: o'quv qo'llanma*. – Buxoro: “Sadridin Salim Buxoriy” Durdona nashriyoti, 2020. – 176 b.

РОЛЬ РЕКУПЕРАЦИИ ТЕПЛА ОТ МАЙНИНГА В ЭФФЕКТИВНОСТИ ИСПОЛЬЗОВАНИЯ ЭНЕРГОРЕСУРСОВ НАЦИОНАЛЬНОЙ ЭКОНОМИКИ УЗБЕКИСТАНА

Саттарова Барно Шухратовна

старший преподаватель

Ташкентского филиала РЭУ им. Г.В. Плеханова

В современном мире, где устойчивое развитие и изменение климата являются одними из главных глобальных вызовов, дискуссии о влиянии информационно-коммуникационных технологий (ИКТ) на окружающую

среду набирают обороты. С одной стороны, ИКТ могут способствовать снижению потребления энергии и ресурсов в различных сферах. С другой стороны, растущее использование самих этих технологий приводит к увеличению спроса на энергию и ресурсы, генерируя значительные выбросы.

Значительное энергопотребление криптовалютного майнинга приводит к образованию огромного количества тепла, которое на традиционных фермах зачастую безвозвратно теряется, нагревая окружающую среду. Ежегодный объем тепловой энергии, генерируемой глобальной биткойн-индустрией, достигает примерно 100 ТВт/ч, что эквивалентно потребностям отопления целой Финляндии. Вместо бесполезной растраты, это тепло представляет собой ценный ресурс, который может быть использован для отопления помещений, подогрева воды или применения в аграрном секторе, например, для обогрева теплиц. Таким образом, утилизация избыточного тепла майнинг-ферм является важным шагом к повышению энергоэффективности и уменьшению углеродного следа криптовалютной отрасли.

В условиях Узбекистана, стремящегося к «зеленой» экономике и энергоэффективности, становятся необходимыми все возможные ресурсы, в том числе утилизацию избыточного тепла, приобретает особую актуальность. Учитывая энергетические реформы и курс на возобновляемые источники энергии (ВИЭ), интеграция теплоутилизации в криптоинфраструктуру может стать ключевым направлением технологического развития.

Законодательство Республики Узбекистан, действующее с 2023 года, ограничивает легальную деятельность по майнингу исключительно использованием возобновляемых источников энергии, преимущественно солнечных электростанций. Учитывая высокий потенциал солнечной энергии в Узбекистане и постоянную потребность в тепле в холодный зимний период (когда значительная часть бытовой и промышленной энергии расходуется на отопление), использование отработанного тепла становится критически важным инструментом в борьбе с изменением климата по мере перехода страны к «зеленой» энергетике. Ожидается, что такая система позволит утилизировать до 90–95% предлагаемого тепла, чем при традиционном воздушном охлаждении.

Чрезмерные выбросы углекислого газа являются основной причиной изменения климата в Узбекистане. В структуре энергопотребления Узбекистана преобладают традиционные ископаемые виды топлива, который является основным источником загрязнения окружающей среды. По информации Всемирного банка, в 2023 году выбросы CO₂ в Узбекистане составило 138 тысяч тонн и занимает 33 место среди стран мира [1].

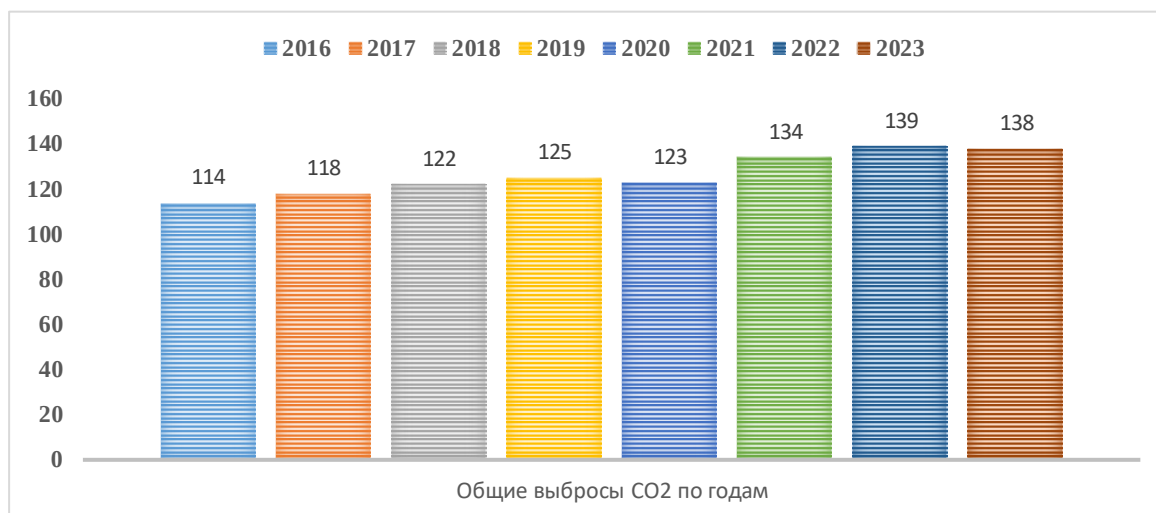

Рис 1. Источник. Узбекистан: Выбросы углекислого газа (CO2) [2].

По данным Индекса экологической эффективности (EPI) за 2024 год, Узбекистан занял 107-е место из 180 стран с показателем 42,6 [4].

Таблица 1

Индекс экологической эффективности (EPI) Узбекистана за 2024 год [4].

Направление	Занимаемое место среди 180 стран	Кол-во баллов	Изменение за 10 лет:
Индекс экологической эффективности	107	42,6	-0,5
Жизнеспособность экосистемы	102	48,4	0,6
Биоразнообразие и среда обитания	111	44,0	6,6
Здоровье окружающей среды	111	38,2	3,3
Загрязнение воздуха	143	49,2	-14,1
Управление отходами	110	28,7	0,0
Изменение климата	116	37,5	-5,6
Сельское хозяйство	77	57,4	-7,9
Скорректированный темп роста выбросов CO2	124	35,6	-5,7
Скорректированный темп роста выбросов закиси азота	172	11,8	5,8
Темпы роста выбросов парниковых газов, скорректированный по интенсивности выбросов	125	32,1	-3,3
Темпы роста выбросов парниковых газов, скорректированные с учетом выбросов на душу населен.	106	38,6	-8,2
Прогнозируемые выбросы к 2050 году	146	10	-3,8
Прогнозируемые совокупные выбросы к 2050 году относительно углеродного бюджета	126	57,6	0,0

Майнинг биткоинов — это энергоемкий процесс, который способствует созданию новых блоков транзакций в базовом блокчейне

биткоина. Биткоин – это децентрализованный, открытый и неподверженный взломам актив [5]. Майнинг- фермы, в свою очередь, потребляют огромное количество энергии – дело доходит до того, что они регулярно вызывают крупномасштабные перебои в подаче электроэнергии. А поскольку количество потребляемой энергии зависит от размера сети майнинга, для добычи новых монет требуется все большее и большее количество энергии. Сеть майнинга биткоинов состоит из миллионов специализированных устройств по всему миру, в основном расположенных в США, Китае и Казахстане. По официальным данным, за прошлый год в Узбекистане обнаружено 33 «серых» майнинг-фермы [6].

Согласно законодательству, с 1 января 2023 года все граждане Узбекистана должны осуществлять операции с криптоактивами только через национальных провайдеров [7]. Сейчас на рынке Узбекистана работают 14 провайдеров услуг, операции с криптоактивами и полученные по ним доходы полностью освобождены от налогообложения. Этот сбор уплачивается взамен совокупности всех налогов. Одно из требований к легальным майнинг-фермам – это использование электроэнергии, выработанной за счет солнечных панелей. Энергоснабжение майнинг-ферм из централизованной энергосети осуществляется с применением повышенных тарифных ставок.

Деятельность по майнингу биткоинов сопряжена с существенными экологическими опасностями, вызванными её энергоёмкостью и значительным объемом выбросов парниковых газов. Для проверки транзакций майнинг криптовалют использует мощные компьютеры для решения сложных математических головоломок. Большая часть энергии, необходимой для этих вычислений, поступает из источников ископаемого топлива. В результате майнинг криптовалют оставляет гораздо больший углеродный след, что увеличивает выбросы парниковых газов и способствует изменению климата.

Большинство майнинговых сельскохозяйственных предприятий используют традиционные источники энергии – уголь, нефть, газ. Объем выбросов CO₂ от майнинга биткоина напрямую зависит от используемого источника энергии. Например: устаревшие ASIC S9 – 150 кг CO₂ за 1 BTC, современный ASIC Future X – 30 кг CO₂ за 1 BTC. Лишь около 39% электроэнергии в глобальном майнинге поступает из возобновляемых источников (солнечная, ветряная, гидро) [8, с.3]. Средний срок службы майнинг-оборудования – 1,3 года. На каждую майнинговую установку приходится от 10 до 90 кг электронных отходов, включая процессоры, платы, вентиляторы, блоки питания и корпус [9]. Это создаёт дополнительную нагрузку на систему утилизации отходов.

Учитывая эти данные на основании Указа Президента Республики Узбекистан, от 27.04.2022 г. № УП-121 утверждено Положение о специальном режиме регулирования в сфере оборота криптоактивов [10]:

майнинг подлежит обязательной регистрации в Национальном агентстве перспективных проектов и не является лицензируемым видом деятельности; регистрация майнеров осуществляется исключительно в электронной форме через интернет; они могут работать исключительно по адресу, указанному при регистрации, с соблюдением мер пожарной безопасности и санитарных норм и правил; майнингом могут заниматься только юридические лица с использованием электроэнергии, произведённой солнечной фотоэлектрической станцией; при использовании электроэнергии с подключением к единой электроэнергетической системе за электроэнергию придётся платить по тарифу с 2-кратным повышающим коэффициентом, при незаконном подключении к сети — с 5-кратным повышающим коэффициентом [10].

Использование возобновляемых источников энергии может стать одним из способов смягчения экологических проблем, вызванных майнингом криптовалют в Узбекистане. Углеродный след майнинга биткоинов можно значительно сократить и сделать более устойчивым, перейдя на возобновляемые источники энергии.

Комплексная программа сокращения количества выбросов углерода и электронных отходов в майнинговой отрасли:

- Мониторинг и учет выбросов CO₂ и электронных отходов майнинговых ферм.
- Инвестиции в «зелёные» технологии охлаждения и энергоэффективного оборудования, чтобы продлить срок службы ASIC и снизить углеродный след.
- Внедрение норм «расширенной ответственности производителя» (EPR), обязывающих производителей ASIC-майнеров организовывать сборку и переработку своих устройств.
- Выявить и внедрить более эффективные методы управления, которые защищают окружающую среду и прибыль производителей [11, с.329].
- Создать финансовые стимулы для поощрения сохранения биоразнообразия.
- Улучшение аграрной политики и новых возможностей получения дохода для обеспечения экономической жизнеспособности производителей

Использование отработанного тепла для обогрева теплиц в Узбекистане может сократить углеродный след в несколько раз (например, до 0,6 CO₂-экв/кг для томатов) по сравнению с местными системами отопления на природном газе и угольном топливе и конечно повлияет на снижение загрязнения воздуха в атмосфере. Эти выводы подчеркивают потенциал теплиц, которые будут применять отработанное тепло, как низкоуглеродную альтернативу внутреннему производству на ископаемом топливе.

Использованная литература:

1. Ўзбекистан: Выбросы углекислого газа (CO2) // <https://ru.theglobaleconomy.com/Uzbekistan/Carbon dioxide emissions/>
2. Выбросы углекислого газа (CO2) // <https://ru.theglobaleconomy.com/Uzbekistan/Carbon dioxide emissions>
3. Индекс экологической эффективности (Environmental Performance Index, EPI) // <https://epi.yale.edu/country/2024/UZB>
4. Централизация биткойн-майнинга в 2025 году: концентрация хешрейта усиливается // <https://habr.com/ru/articles/912616/>
5. Раскрыта первая нелегальная майнинг-ферма в 2024 году // Источник: <https://www.bss.uz/news/5870-raskryta-pervaya-nelegalnaya-mayning-ferm-v-2024-godu>
6. Постановление Президента Республики Узбекистан, от 03.07.2018 г. № ПП-3832 // <https://lex.uz/docs/3806048>
7. Mohammad Ikbal Hossain, Muhammad Imam Hussain and others. Balancing Innovation and Sustainability: Learn the Potential Impact on the Environment of Bitcoin Mining // Journal of Knowledge Management Practice Vol. 25(1) 2025 (1) // 1+HossainFinal_JKMP_Web.pdf
8. Mohammad Ikbal Hossain и Dr. Tanja Steigner. Balancing Innovation and Sustainability: Addressing the Environmental Impact of Bitcoin Mining // <https://arxiv.org/pdf/2411.08908>
9. Указ Президента Республики Узбекистан, от 27.04.2022 г. № УП-121 // <https://lex.uz/ru/docs/5985789>
10. Саттарова Б.Ш. Приоритетные направления развития зелёной экономики и устойчивого предпринимательства в Узбекистане // В сборнике: Современная торговля: теория, практика, инновации. Сборник статей XI Всероссийской, с международным участием научно-практической конференции, посвящённой 60-летию учебного заведения. Пермь, 2024. С. 329-335.

**BARQAROR RIVOJLANISH MAQSADLARIGA ERISHISHDA MILLIY
IQTISODIY SIYOSATLARNI INTEGRATSIYALASHGAN LOYIHALASH
YONDASHUVI: MISR MISOLIDA**

Sobirov Asadbek Sherali o'g'li

Toshkent davlat iqtisodiyot universiteti magistranti

2030-yilga mo'ljallangan Barqaror Rivojlanish Maqsadlari (BRMLar) iqtisodiy, ijtimoiy va ekologik natijalarni birgalikda yaxshilashni, ya'ni inson farovonligi va sayyora salomatligini ta'minlashni ko'zda tutadi. Biroq, bir vaqtning o'zida bir nechta BRMLarni ilgari surishni qo'llab-quvvatlaydigan milliy iqtisodiy siyosatlarni ishlab chiqish murakkab ko'p tarmoqli iqtisodiyotlar va ko'pincha bir-biriga zid siyosatlar sababli qiyinlashadi. Shu muammoni hal qilish uchun biz milliy darajadagi yangi loyihalash doirasini taklif qilamiz. Bu doira siyosatchilarga murakkab, chiziqsiz va ko'p tarmoqli siyosat variantlarini tahlil qilib, iqtisodiy, ijtimoiy va ekologik maqsadlar o'rtasida muvozanatni ta'minlaydigan samarali siyosat portfellari tanlash imkonini beradi. Taklif etilgan tizim iqtisodiy darajadagi barqarorlik simulyatsiyasi va sun'iy intellektga asoslangan ko'p maqsadli, ko'p BRMLi siyosat qidiruvini hamda mashina

o'rganishini birlashtiradi. Biz uning amaliy foydasini Misr misolida ko'rsatdik: qashshoqlik va tengsizlikni kamaytirish, iqtisodiy o'sish hamda iqlim o'zgarishini yumshatishda samarali natijalarni ta'minlaydigan siyosat portfelli aniqlandi. Natijalar shuni ko'rsatadiki, integratsiyalashgan siyosat strategiyalari barqaror rivojlanishga erishishda yordam beradi va islohotlarning iqtisodiy, ijtimoiy hamda siyosiy salbiy ta'sirlarini muvozanatlashtiradi. Dunyo hozirgi kunda barqaror rivojlanishni xavf ostiga qo'yadigan kuchli bosimlarga duch kelmoqda. Aholi sonining tez o'sishi, tengsizliklarning ortishi, iqlim o'zgarishi va yangi paydo bo'layotgan zoonoz kasalliklar inson farovonligi borasida erishilgan ko'plab yutuqlarni orqaga surmoqda hamda sayyoramiz salomatligini keskin yomonlashtirmoqda[1]. Ushbu muammolarni hal qilish uchun bir qator global tashabbuslar ilgari surilgan, jumladan: Mingyillik Rivojlanish Maqsadlari (MRMLar), Parij kelishuvi va Barqaror Rivojlanish Maqsadlari (BRMLar).

BRMLar va MRMLardan farqli o'laroq, barcha davlatlarga tegishli bo'lib, 17 ta maqsad, 169 ta vazifa va 231 ta ko'rsatkichni o'z ichiga oladi. Ular ijtimoiy, iqtisodiy va ekologik barqarorlik o'lchovlarini qamrab oladi. BRMLarga erishish va iqlim o'zgarishini yumshatish uchun qazilma yoqilg'ilardan foydalanishni keskin kamaytirish hamda tezkorlik bilan toza energiya manbalariga o'tish talab etiladi. BRMLar o'zaro chambarchas bog'liq bo'lgani sababli ularni amalga oshirish hukumatlar, fuqarolik jamiyati, nodavlat tashkilotlar, ilmiy hamjamiyat va bizneslar o'rtasida kesishgan hamkorlikni talab qiladi. Biroq, dunyo miqyosida BRMLarga erishish yo'lidagi taraqqiyot teng emas va belgilangan rejalardan orqada qolmoqda[2].

1-jadval

Misr iqtisodiy, ijtimoiy va ekologik ko'rsatkichlari (so'nggi mavjud ma'lumotlar asosida)

Ko'rsatkich	2010	2015	2020	2023	Izohlar
Yalpi ichki mahsulot (YaIM), mlrd. USD	230	270	320	350	Barqaror o'sish mavjud
Qashshoqlik darajasi, %	27	25	20	18	Qashshoqlik kamaymoqda
Iqtisodiy tengsizlik (Gini ko'effitsienti)	31.5	30.2	29.0	28.5	Tengsizlik asta-sekin kamaymoqda
CO ₂ chiqindilari, mln tonna	220	240	260	275	Iqlim o'zgarishi xavfi oshmoqda
Toza energiya ulushi, %	8	12	16	20	Toza energiyaga o'tishda o'sish
Ishsizlik darajasi, %	13	12	10	9	Iqtisodiy rivojlanish ta'siri
O'rtacha ta'lim darajasi, yil	7.5	8	8.5	9	Ta'lim sifati yaxshilanmoqda

Manba: Birlashgan Millatlar Tashkiloti (UN), Jahon banki va boshqa xalqaro iqtisodiy ma'lumotlar bazalari asosida tuzildi

Har bir mamlakat va mintaqaning o'ziga xosligi barqaror rivojlanish siyosatini ishlab chiqishda albatta hisobga olinishi kerak. Masalan, yalpi ichki

mahsulot (YaIM), daromad va daromad tengsizligi, energiya sarfi hamda karbonat angidrid (CO_2) chiqindilari o'rtasidagi bog'liqlik past, o'rta va yuqori daromadli davlatlarda keskin farq qiladi. Atrof-muhitning yomonlashuviga shaharsozlik, qazilma yoqilg'i iste'moli, savdo va demokratiya darajasi kabi ko'plab omillar ta'sir ko'rsatadi[3].

Iqtisodiy o'sish va qashshoqlikni kamaytirish: Misr iqtisodiyoti 2010-yildan boshlab barqaror o'sishni namoyish qilmoqda. YaIM o'sishi bilan birga qashshoqlik darajasi sezilarli kamaymoqda (27% dan 18% gacha), bu BRMlarning ijtimoiy maqsadlariga erishishda ijobiy ko'rsatkich hisoblanadi.

Iqtisodiy tengsizlik kamayishi: Gini koeffitsienti 31.5 dan 28.5 gacha pasaydi, bu daromad taqsimotida biroz yaxshilanish mavjudligini ko'rsatadi. Biroq, tengsizlik hali ham e'tiborni talab qiladi.

Ekologik holat va CO_2 chiqindilari: CO_2 chiqindilari oxirgi yillarda oshib bormoqda, bu iqlim o'zgarishining salbiy ta'sirini kuchaytirishi mumkin. Shu bilan birga, toza energiya ulushi 8% dan 20% ga o'sib, ekologik o'zgarishlarni yumshatishga qaratilgan choralarning samaradorligini ko'rsatadi.

Ishsizlik va ta'lim sohalaridagi yaxshilanish: Ishsizlik darajasi kamaymoqda, bu iqtisodiy o'sish bilan bog'liq. Ta'lim darajasining oshishi esa uzoq muddatli ijtimoiy va iqtisodiy barqarorlik uchun muhimdir.

Integratsiyalashgan siyosatlarning ahamiyati: Ushbu statistik ma'lumotlar BRMlarning ijtimoiy, iqtisodiy va ekologik yo'nalishlarida muvozanatni ta'minlashga qaratilgan siyosat portfelli samaradorligini ko'rsatadi. Ayniqsa, iqtisodiy o'sish bilan ekologik barqarorlikni birlashtirish zarurati dolzarbdir.

Past daromadli mamlakatlarda to'g'ridan-to'g'ri xorijiy investitsiyalar ekologik tanazzulni kuchaytirgan, o'rta va yuqori daromadli mamlakatlarda esa turizm salbiy ekologik oqibatlarga sabab bo'lgan. Shu bois barqarorlik ko'rsatkichlarining natijalari har bir mamlakatning o'ziga xos iqtisodiy, siyosiy, ijtimoiy, madaniy va tabiiy omillaridan kelib chiqadi. Ideal holatda siyosatchilar iqtisodiy siyosatlarni turli maqsadlar o'rtasidagi sinergiyani kuchaytiradigan va qarama-qarshiliklarni boshqaradigan shaklda ishlab chiqishlari kerak[4].

Masalan, iqlim o'zgarishiga qarshi kurashish qisqa muddatda qashshoqlikni kamaytirish yoki iqtisodiy o'sish bilan qarama-qarshi bo'lishi mumkin, lekin uzoq muddatda ko'plab BRMlarga ijobiy ta'sir ko'rsatadi. Qishloq xo'jaligida o'g'itlardan ko'proq foydalanish ayrim mamlakatlarda oziq-ovqat xavfsizligini oshiradi, biroq bu ekologik ifloslanishni va sog'liq uchun salbiy oqibatlarni kuchaytiradi.

BRMlarda samarali natijalarga erishish jarayoni turli fanlar, tarmoqlar, manfaatdor tomonlar va boshqaruv darajalarini birlashtirishni talab qiladi. Birgina maqsadga qaratilgan siyosatlar boshqa maqsadlar bilan keskin qarama-qarshilikni keltirib chiqarishi mumkin. Shuning uchun turli siyosat choralarining kombinatsiyasini har tomonlama tahlil qilish va inklyuziv muloqot orqali muvofiqlashtirish zarur. Barqaror kelajakni rejalashtirish sektorlarga bo'lingan

yondashuvdan voz kechib, BRMlarni bir butun tizim sifatida ko'rib chiqishni talab qiladi[5].

Misr bo'yicha tadqiqot shuni ko'rsatadiki, siyosatlar alohida ko'rilsa, ular qarama-qarshiliklarni kuchaytiradi. Ammo ularni birgalikda, tizimli yondashuv asosida qo'llash barqaror rivojlanishga erishishda sezilarli yordam beradi. Milliy iqtisodiyotni isloh qilish va uni barqaror rivojlantirish bugungi davrning eng muhim vazifalaridan biridir[6]. Dunyo miqyosida yuzaga kelayotgan ijtimoiy, iqtisodiy va ekologik muammolar, jumladan, qashshoqlikning kuchayishi, iqlim o'zgarishi va resurslarning cheklanganligi milliy siyosatlarni yanada samarali va tizimli asosda ishlab chiqishni talab etmoqda. O'zbekiston uchun ham ushbu yondashuv dolzarb bo'lib, islohotlarni bosqichma-bosqich amalga oshirish, ijtimoiy himoyani ta'minlash, toza energiya manbalarini joriy etish hamda raqamli transformatsiyani rivojlantirish muhim ahamiyatga ega. Demak, barqaror rivojlanish istiqbollari milliy iqtisodiyotni chuqur isloh qilish, innovatsion yondashuvlardan foydalanish va barcha manfaatdor tomonlarning hamkorlikdagi sa'y-harakatlari orqali amalga oshiriladi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati:

1. Birlashgan Millatlar Tashkiloti. Jahon aholisi istiqbollari 2019: Asosiy jihatlar. BMT, Iqtisodiy va ijtimoiy masalalar departamenti, Aholi bo'limi. https://population.un.org/wpp/Publications/Files/WPP2019_Highlights.pdf (2019).
2. Steffen, W. va boshq. Sayyora chegaralari: o'zgarayotgan sayyorada inson taraqqiyotiga yo'l-yo'riq berish. Science 347, 6223 (2015).
3. Lu, Y., Nakicenovic, N., Visbeck, M. va Stevance, A.-S. BMT barqaror rivojlanish maqsadlari uchun besh ustuvor yo'nalish. Nature 520, 432–433 (2015).
4. Jahon sog'liqni saqlash tashkiloti. Iqlim o'zgarishi va sog'liq. (2008).
5. Birlashgan Millatlar Tashkiloti Iqlim o'zgarishi bo'yicha doiraviy konvensiyasi. Parij kelishuvi. (2015).
6. Birlashgan Millatlar Tashkiloti. Biz xohlagan kelajak: Birlashgan Millatlar Tashkilotining Barqaror rivojlanish bo'yicha konferensiyasi yakuniy hujjati. Rio + 20 BMT barqaror rivojlanish bo'yicha konferensiyasi (2012).

**ФОРМИРОВАНИЕ УСТОЙЧИВОЙ ТЕКСТИЛЬНОЙ ЭКОСИСТЕМЫ
ПОСРЕДСТВОМ ЦИФРОВОЙ ТРАНСФОРМАЦИИ**

Сулейманова Шоира Алавхановна

*и.о. доцент кафедры “Экономика и управление бизнесом”
Международного университета Нордик*

Помимо цифровизации, текстильная промышленность переживает радикальный процесс обновления в преддверии 2025 года. Отрасль не только углубляет свои цели в области устойчивого развития, но и формирует будущее благодаря революционным достижениям в материаловедении и управлении цепочками поставок. Хотя мы недавно

освещали развитие цифровизации, в этом году в текстильной отрасли появились совершенно другие, весьма интересные темы.

В 2025 году ожидается рост популярности «умных» и экологичных тканей[1]. Помимо традиционных волокон, инженеры текстильной промышленности разрабатывают новое поколение высокопроизводительных материалов, вдохновлённых природой:

- Биоматериалы и биоразлагаемые материалы: ткани, полученные из таких источников, как водоросли, грибы, сельскохозяйственные отходы, кожура кактуса (Desserto) и волокна ананаса (Piñatex), предлагают экологичную альтернативу синтетическим волокнам. Натуральные волокна, такие как конопля, лён и бамбук, также набирают популярность благодаря своим преимуществам с точки зрения водопотребления и использования пестицидов.

- Умные и функциональные ткани: умные ткани, оснащенные встроенными датчиками носимых технологий, играют особую роль, особенно в сегментах спортивной одежды и одежды класса люкс, предлагая мониторинг состояния здоровья, регулирование температуры тела и интерактивные функции.

- Высокопроизводительные и самовосстанавливающиеся ткани: помимо прочных материалов, таких как кевлар и дайнима, исследования «самовосстанавливающихся» тканей, способных восстанавливать небольшие разрывы или противостоять росту бактерий, имеют потенциал для продления срока службы продукта.

- Переработанные и пригодные для вторичной переработки материалы: методы переработки волокон позволяют перерабатывать ткани в высококачественную пряжу, сохраняя при этом их качество. Брендированные волокна, такие как Econyl, получаемый из отходов океана, и REPREVE, производимый из переработанных пластиковых бутылок, являются одними из краеугольных камней циклической экономики.

Глобальные цепочки поставок меняются в целях повышения эффективности затрат и управления рисками:

В то же время корректируются стандарты OEKO-TEX [3]: для деклараций об органическом хлопке в сертификате OEKO-TEX STANDARD 100 введены новые требования, а допустимые уровни содержания бисфенола А (BPA) снижены с целью минимизации рисков для здоровья человека. Все эти изменения направлены на формирование более ответственного будущего текстильной промышленности, которое объединяет не только экономическую эффективность, но и экологическую устойчивость, а также социальную значимость. Новые тенденции создают как серьёзные вызовы, так и широкие инновационные возможности для всех участников отрасли.

В последние годы в текстильной промышленности Узбекистана уделяется большое внимание цифровой трансформации и устойчивому развитию. В стране были приняты ряд государственных программ и нормативно-правовых актов, направленных на внедрение инноваций, экономию ресурсов и адаптацию отрасли к международным стандартам. В частности, Программа “Цифровой Узбекистан – 2030” [6], принятая в 2020 году, способствует внедрению цифровой экономики, расширению использования цифровых систем управления на промышленных предприятиях и развитию электронного документооборота. Кроме того, Концепция ускоренного развития текстильной и швейно-трикотажной промышленности на 2020–2025 годы направлена на применение инновационных технологий, внедрение энергоэффективного оборудования и расширение систем переработки. Утверждённая Указом Президента от 4 октября 2022 года “Стратегия перехода к зелёной экономике – 2030” предусматривает внедрение водосберегающих технологий в промышленности, переработку отходов и сокращение выбросов углерода, а “Стратегия развития инноваций – 2030” ориентирована на стимулирование использования биоматериалов и переработанных волокон в текстильной отрасли.

Текстильная промышленность Узбекистана занимает значительную долю в валовом внутреннем продукте страны и в последние годы обеспечивает около 10 процентов экспортных поступлений [7]. В отрасли создано более 500 тысяч рабочих мест, что ещё больше усиливает её экономическое и социальное значение. Процессы цифровой трансформации и стратегии устойчивого развития способствуют повышению производственной эффективности, а также сокращению потребления энергии и ресурсов. Например, внедрение систем ERP и IoT позволяет сократить производственные расходы на 15–20 процентов. Кроме того, использование переработанных волокон снижает затраты на импорт сырья и усиливает локальные цепочки добавленной стоимости.

В результате политики государства по поддержке экспорта объёмы экспорта текстильной продукции ежегодно растут: если в 2022 году они составили 3,2 млрд долларов, то в 2023 году этот показатель превысил 3,5 млрд долларов. Производство продукции, соответствующей требованиям директивы ESPR Европейского союза, позволит ещё больше расширить географию экспорта и увеличить долю товаров с высокой добавленной стоимостью.

Таким образом, внедрение цифровой трансформации и инноваций способствует не только экологической и социальной устойчивости, но и вносит значительный вклад в экономическую эффективность. Этот процесс открывает для национальной экономики новые цепочки добавленной стоимости, дополнительные рабочие места и устойчивые экспортные доходы.

Для повышения конкурентоспособности продукции на международном рынке на предприятиях широко внедряются цифровые паспорта продукции и сертификаты OEKO-TEX. Одновременно увеличиваются объёмы производства изделий из экологически чистых волокон, таких как органический хлопок, лён и бамбук. В рамках государственной политики по поддержке экспорта финансируются проекты по выпуску продукции, соответствующей требованиям директивы ESPR Европейского союза.

В целом, опыт Узбекистана направлен на развитие текстильной промышленности в соответствии с глобальными тенденциями и формирование новой экосистемы на основе принципов цифровой трансформации и устойчивой экономики. Это способствует не только повышению экономической эффективности отрасли, но и укреплению её экологической устойчивости и социальной значимости.

Список литературы:

1. sec.gov
2. oeko-tex.com
3. billyrussotextile.com
4. iteks.com
5. ezgimorme.com.tr
6. Указ Президента Республики Узбекистан, от 05.10.2020 г. № УП-6079
7. Stat.uz
8. Устойчивая текстильная промышленность для светлого будущего — отчет ESG

**YASHIL IQTISODIYOT KONSEPSIYASI VA UNING O'ZBEKISTONDAGI
ISTIQBOLLARI**

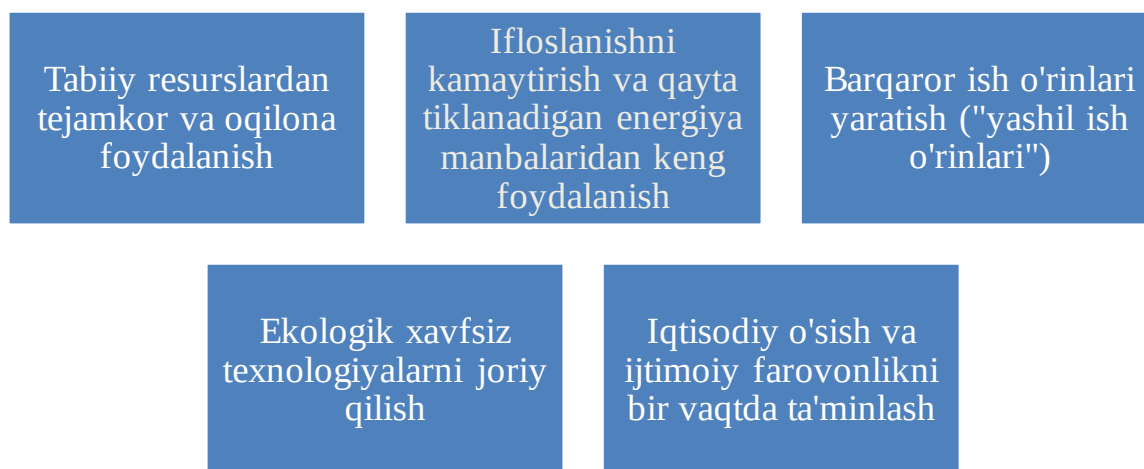
Shoira Alavxanovna Suleymanova
*XNU, “Iqtisodiyot va biznesni boshqarish”
kafedrası v.b dotsenti*

Umida Ilxomovna G'ulomova
XNU, “Iqtisodiyot va tarmoq sohalari” yo'nalishi talabasi

Bugungi kunda global miqyosda iqlim o'zgarishi, tabiiy resurslarning qisqarishi va ekologik muammolarning keskinlashuvi iqtisodiyotning yangi rivojlanish modeliga o'tishni taqozo etmoqda. Ana shunday dolzarb yondashuvlardan biri “yashil iqtisodiyot” konsepsiyasidir. Ushbu model nafaqat iqtisodiy o'sishni ta'minlash, balki resurslardan samarali foydalanish, atrof-muhitni muhofaza qilish va inson kapitalini rivojlantirishga qaratilgan. Xalqaro Mehnat Tashkiloti (ILO) ma'lumotlariga ko'ra [1], yashil iqtisodiyotga o'tish jarayoni 2030-yilgacha dunyo bo'yicha 24 milliondan ortiq yangi ish o'rinlarini

yaratish imkonini beradi. Shu nuqtai nazardan, O‘zbekiston ham milliy strategik hujjatlar orqali yashil transformatsiyani ustuvor yo‘nalish sifatida belgilab oldi.

2019-yilda qabul qilingan “2030-yilgacha yashil iqtisodiyotga o‘tish strategiyasi” ushbu sohada asosiy huquqiy asos bo‘lib xizmat qilmoqda. Mazkur strategiyaga muvofiq, 2030-yilgacha mamlakat energiya balansida qayta tiklanuvchi energiya manbalari ulushi 25 foizga yetkazilishi, umumiy energiya samaradorligi esa 20 foizga oshirilishi belgilangan. Shu bilan birga, Prezident tashabbusi bilan amalga oshirilayotgan “Yashil makon” umummilliy dasturi doirasida [2] 2021–2030-yillarda 1 milliard tup daraxt va buta ekilishi rejalashtirilgan bo‘lib, bu nafaqat ekologik muvozanatni tiklash, balki atmosferaga chiqariladigan karbonat angidrid hajmini kamaytirishga ham xizmat qiladi. Bundan tashqari, xalqaro moliyaviy institutlar bilan hamkorlikda bir qator yirik quyosh va shamol elektr stansiyalarini barpo etish loyihalari amalga oshirilmoqda. Masalan, Birlashgan Arab Amirliklarining “Masdar” kompaniyasi tomonidan Navoiy viloyatida 100 MVt quvvatga ega quyosh elektr stansiyasi qurib ishga tushirildi [3].

1-rasm. Yashil iqtisodiyotning asosiy tamoyillari [4]

Mamlakatda yashil moliya mexanizmlarini kengaytirish, xususan, ekologik loyihalar uchun “yashil obligatsiyalar” chiqarish va xalqaro moliya institutlari bilan hamkorlikda ekologik kreditlash tizimini rivojlantirish ham jadallashmoqda. Bu esa investitsion oqimlarni ekologik loyihalarga yo‘naltirish imkonini beradi. Shu bilan birga, ekologik tadbirkorlik va innovatsiyalarni qo‘llab-quvvatlash maqsadida kichik biznes subyektlari uchun “yashil startaplar” dasturlari joriy qilinmoqda, chiqindilarni qayta ishlash sanoatini kengaytirish yo‘lida davlat-xususiy sheriklik asosidagi loyihalar amalga oshirilmoqda. Davlat statistika qo‘mitasi ma‘lumotlariga ko‘ra, 2022-yilda mamlakatda 6 million tonnadan ortiq maishiy chiqindi qayta ishlashga yo‘naltirilgan bo‘lib, bu ekologik samaradorlikni oshirishda muhim qadam hisoblanadi [5].

Yashil iqtisodiyotning rivojlanishi O‘zbekiston uchun nafaqat ekologik barqarorlikni, balki iqtisodiy raqobatbardoshlikni ham ta‘minlaydi. Zero, ushbu

model milliy iqtisodiyotni diversifikatsiya qilish, xalqaro hamkorlikni kengaytirish va investitsion jozibadorlikni oshirishning samarali vositasiga aylanmoqda. Jahon banki ekspertlari ham yashil iqtisodiyotni milliy iqtisodiyotning yangi drayveri sifatida baholamoqda, chunki u resurs samaradorligi va ekologik transformatsiyani uyg'unlashtiradi [6]. Shunday qilib, O'zbekistonda yashil iqtisodiyotga o'tish jarayonida amalga oshirilayotgan strategiyalar, dasturlar va xalqaro hamkorliklar kelajakda mamlakat barqaror rivojlanish strategiyasini muvaffaqiyatli amalga oshirishda hal qiluvchi rol o'ynaydi.

Yashil iqtisodiyot konsepsiyasining muhim yo'nalishlaridan biri energiya samaradorligini oshirishdir. Bugungi kunda O'zbekiston iqtisodiyoti ko'proq energiya sarflovchi tarmoqlarga tayanadi, natijada ishlab chiqarilgan mahsulot birligiga to'g'ri keladigan energiya iste'moli rivojlangan mamlakatlarga nisbatan yuqoriligicha qolmoqda. Shu bois energiya samaradorligini 2030-yilgacha kamida 20 foizga oshirish bo'yicha belgilangan strategik vazifa dolzarb ahamiyat kasb etadi

Bu borada sanoat korxonalarida energiya tejamkor texnologiyalarni joriy qilish, turar-joy va xizmat ko'rsatish sohalarida energiya tejamkor binolarni qurish, shuningdek, transport sohasida ekologik toza vositalarni kengaytirish alohida o'rin tutadi.

Bundan tashqari, yashil iqtisodiyotning ajralmas qismi sifatida atrof-muhitni muhofaza qilish va chiqindilarni qayta ishlash tizimini rivojlantirish zarur. So'nggi yillarda chiqindilarni saralash va qayta ishlash bo'yicha loyihalar yo'lga qo'yildi, biroq mavjud infratuzilma hali yetarli darajada samarali emas. Masalan, Davlat statistika qo'mitasi ma'lumotlariga ko'ra, mamlakatda hosil bo'layotgan qattiq maishiy chiqindilarning atigi 32 foizi qayta ishlanmoqda [7]. Shunday ekan, bu sohada xususiy sektorni jalb etish va davlat-xususiy sheriklik asosida yangi quvvatlarni barpo etish dolzarb vazifa hisoblanadi.

Yashil iqtisodiyotning ijtimoiy o'lchovlari ham muhim ahamiyat kasb etadi. Chunki u nafaqat ekologik xavfsizlikni, balki aholining bandligini va farovonligini ta'minlashga xizmat qiladi. “Yashil ish o'rinlari” konsepsiyasi doirasida qayta tiklanuvchi energiya, chiqindilarni qayta ishlash, ekologik qurilish va agrosanoat yo'nalishlarida minglab yangi ish o'rinlari yaratilishi kutilmoqda. Bu esa, bir tomondan, iqtisodiy barqarorlikni mustahkamlasa, ikkinchi tomondan, ijtimoiy tenglik va ekologik adolat tamoyillarini qo'llab-quvvatlaydi.

Xalqaro tajribaga murojaat qilar ekanmiz, yashil iqtisodiyotning muvaffaqiyatli rivojlanishi ko'p jihatdan moliyaviy mexanizmlarning samaradorligiga bog'liq ekanini ko'ramiz. Masalan, Xitoyda “yashil obligatsiyalar” bozori 2016-yildan buyon jadal rivojlanib, hozirda dunyodagi eng yiriklardan biriga aylangan. O'zbekistonda ham mazkur moliyaviy vositalarni joriy qilish bo'yicha dastlabki tashabbuslar amalga oshirilmoqda, bu esa xorijiy investitsiyalarni jalb etishda muhim omil bo'lib xizmat qiladi. Jahon banki hisobotlarida ta'kidlanishicha, yashil moliya bozorining kengayishi

O'zbekistonning barqaror rivojlanish maqsadlariga erishishida hal qiluvchi ahamiyat kasb etadi [8].

Kelgusida yashil iqtisodiyot konsepsiyasining izchil rivojlanishi mamlakat iqtisodiyoti raqobatbardoshligini oshirish, eksport imkoniyatlarini kengaytirish va ekologik xavfsizlikni ta'minlashning asosiy sharti bo'lib qoladi. Shu bois davlat siyosati darajasida qabul qilinayotgan strategiyalarni qat'iyat bilan amalga oshirish, xususi sektor va xalqaro hamkorlarni jalb etish hamda aholining ekologik madaniyatini oshirish zaruriy omillar sifatida qaraladi.

Yashil iqtisodiyot- bu nafaqat bugungi kun talabi, balki kelajak avlodlarga barqaror va farovon hayot qoldirishiga qaratilgan milliy va global ma'suliyatdir.

Foydalanilgan adabiyotlar :

1. *Xalqaro mehnat tashkilotining asosiy shartnomalari to'plami. – T.: Inson huquqlari bo'yicha O'zbekiston Respublikasi Milliy markazi, 2024. – 152 b.*
2. *O'zbekiston Respublikasi Prezidentining Farmoni, 30.05.2025 yildagi PF-90-son*
3. *UzDaily, 2021*
4. *Muallif ishlanmasi*
5. *Stat.uz, 2022*
6. *World Bank. (2020). ESG Standards and Sustainable Finance. Washington, DC: World Bank.*
7. *Stat.uz, 2022*
8. *World Bank. (2020). ESG Standards and Sustainable Finance. Washington, DC: World Bank.*

**XALQARO BOSHQARUV TIZIMIDA YASHIL TEXNOLOGIYALARNING
STRATEGIK AHAMIYATI**

Muxamadjan Sharifdjanovich Tolipov

*TDTU, “Sanoat iqtisodiyoti va menejmenti” kafedrası
Iqtisod fanlar nomzodi, v.b. professori*

Kirish. Xalqaro boshqaruv — bu davlatlar, xalqaro tashkilotlar va transmilliy korporatsiyalar o'rtasidagi kompleks o'zaro bog'liqlik bo'lib, global ekologik muammolarni hal etishda siyosiy muvofiqlashtirishni taqozo etadi. 2015-yilda BMT tomonidan qabul qilingan va barcha BMT a'zo davlatlari tomonidan ma'qullangan 2030-yilgacha barqaror rivojlanish agentligi (SDG) mamlakatlarni iqlim harakati, barqaror energiya va resurslarni samarali boshqarish kabi yo'nalishlarda siyosatni uyg'unlashtirishga chaqiradi; SDGlar “global sheriklik” va milliy siyosatlarni xalqaro maqsadlar bilan muvofiqlashtirish zaruratini aniq belgilaydi[1].

Tahlil va natijalar. Iqlim siyosatining eng markaziy huquqiy instrumentlaridan biri — Parij kelishuvi bo'lib, u 2015-yil COP21 sammitida qabul qilingan va 2016-yil 4-noyabrda kuchga kirgan; Parij kelishuvi davlatlarni o'zining milliy belgilangan hissalarini — NDClar (nationally determined

contributions) orqali emissiyalarni kamaytirish va har besh yilda umumiy natijalarni baholash (global stocktake) mexanizmini joriy etishga majbur qiladi, bu esa milliy siyosatlarni xalqaro talablar va ilmiy maqsadlarga moslashtirishni rag'batlantiradi[2].

Bundan tashqari, xalqaro boshqaruv organlari — jumladan OECD va boshqa institutlar — mamlakatlar va mintaqalar o'rtasidagi siyosat uyushmasini kuchaytirish, iqlim moliyalashtirishining oqimini kuzatish va qarorlarni ilmiy ma'lumotlarga asoslash orqali operativ harakatlarni rag'batlantirmoqda. OECD ma'lumotlariga ko'ra, IPCC tavsiyalarini hisobga olganda 2030-yilgacha global issiqlik ortishini 1.5°C darajasida cheklash uchun 2019-yilga nisbatan GHG emisiyalarini taxminan 43% ga qisqartirish talab etiladi, lekin hozirgi milliy majburiyatlar bu bo'shliqni to'liq qoplamaydi — shu sababdan milliy siyosatlarni Parij maqsadlari bilan muvofiqlashtirish zaruriyati kuchli[3]. Yana bir muhim jihat — hududiy va sektoral tashabbuslarning (masalan, Yevropa Ittifoqining European Green Deal), milliy va korporativ strategiyalarni yashil investitsiyalar, texnologik o'tish va karbon neytrallikka yo'naltirish orqali uyg'unlashtirishidir; bu turdagi blok-siyosatlar nafaqat reglamentiv bosim, balki iqtisodiy rag'batlar (subsidiyalar, soliqqa tortish, yashil obligatsiyalar) orqali ham transmilliy korxonalarni va mahalliy hukumatlarni yashil texnologiyalarni joriy etishga undaydi[4].

Xalqaro boshqaruvning ekologik siyosatni muvofiqlashtirish funksiyasi — faqat huquqiy yoki diplomatik majburiyat emas, balki ilmiy maqsadlar, moliyaviy oqimlar va mintaqaviy strategiyalar orqali amaliy o'zgarishlarni shakllantirishning markaziy vositasidir; bu vosita orqali yashil texnologiyalarni keng miqyosda joriy etish va milliy iqtisodiyotlarni pastkarbonli rivojlanishga moslashtirish mumkin[5]. So'nggi o'n yilliklarda yashil texnologiyalar rivojlanishida bir qator muhim tendensiyalar kuzatilmoqda.

Birinchidan, qayta tiklanuvchi energiya manbalari kengaymoqda. Masalan, 2021-yilda dunyo bo'yicha o'rnatilgan yangi quvvatlarning qariyb 80 foizi qayta tiklanuvchi energiya manbalariga to'g'ri keldi, ulardan eng katta ulushini quyosh va shamol elektr stansiyalari tashkil etdi[6]. Xitoy, AQSh va Hindiston bu sohada yetakchi hisoblanadi.

Ikkinchidan, transport sektorida elektromobillar va gibrid transport vositalaridan foydalanish jadal ortmoqda. Bloomberg NEF (2023) hisobotiga ko'ra[7], 2030-yilga borib yo'llarda 200 milliondan ortiq elektromobil bo'lishi kutilmoqda. Bu jarayon nafaqat karbonat chiqindilarini kamaytiradi, balki global neftga bo'lgan talabni ham sezilarli darajada qisqartiradi.

Uchinchidan, chiqindilarni boshqarish sohasida “circular economy” konsepsiyasi keng joriy qilinmoqda. Bu yondashuv mahsulotlarni ishlab chiqarishdan tortib iste'mol va utilizatsiyagacha bo'lgan barcha jarayonda resurslardan qayta va takror foydalanishga asoslanadi. Yevropa Ittifoqi mamlakatlarida, masalan, qayta ishlangan chiqindilar umumiy chiqindilar hajmining 47 foizini tashkil etadi[8].

To'rtinchidan, “smart city” loyihalari kengayib bormoqda. Aqlli shahar konsepsiyasi energiya, suv va transport tizimlarini raqamli texnologiyalar yordamida samarali boshqarishga asoslanadi. McKinsey Global Institute (2018) ma'lumotlariga ko'ra[9], smart city texnologiyalarini keng joriy qilish orqali shaharlarning energiya sarfini 20–30 foizgacha qisqartirish mumkin. Umuman olganda, ushbu tendensiyalar xalqaro boshqaruvni ekologik barqarorlik bilan uyg'unlashtiruvchi asosiy yo'nalishlarni belgilab bermoqda.

Transmilliy korporatsiyalar (TMK) global iqtisodiyotning eng yirik ishtirokchilari sifatida yashil texnologiyalarni keng joriy etishda muhim rol o'ynamoqda. TMKlar faoliyati ko'plab mamlakatlarga ta'sir ko'rsatgani sababli, ularning ekologik strategiyalari xalqaro boshqaruv tizimining tarkibiy qismiga aylangan. Masalan, Tesla Inc. elektromobillar va qayta tiklanuvchi energiya yechimlarini ommalashtirish orqali global avtomobil sanoatining karbon neytrallikka o'tishiga kuchli turtki berdi[10]. Apple kompaniyasi esa 2030-yilgacha butun qiymat zanjirini karbon neytral qilishni maqsad qilganini e'lon qilgan bo'lib, allaqachon o'z ofis va ishlab chiqarish korxonalarini 100% qayta tiklanuvchi energiyaga o'tkazgan[11]. Shuningdek, Toyota korporatsiyasi “Hybrid Synergy Drive” texnologiyasi va vodorodli transport vositalarini ishlab chiqish orqali yashil transport sohasida yetakchilik qilmoqda[12].

So'nggi yillarda TMKlarning ekologik mas'uliyatini baholashda ESG (Environmental, Social, Governance) standartlari asosiy mezon sifatida shakllanmoqda. ESG ko'rsatkichlari kompaniyalarning nafaqat iqtisodiy, balki ekologik va ijtimoiy samaradorligini ham o'lchash imkonini beradi. Masalan, MSCI ESG Ratings 2022-yilgi hisobotida dunyodagi 2800 dan ortiq yirik korporatsiyalar baholangan va ularning 70 foizidan ortig'i kamida bitta ekologik ko'rsatkich bo'yicha o'z majburiyatlarini kuchaytirgan[13]. Jahon banki ham ESG standartlarini joriy etish orqali barqaror moliyaviy oqimlarni shakllantirish mumkinligini ta'kidlaydi[14].

Yashil texnologiyalar nafaqat ekologik xavfsizlikni ta'minlaydi, balki iqtisodiy samaradorlikni oshirishda ham muhim rol o'ynaydi.

Birinchidan, resurslardan tejamkor foydalanish ishlab chiqarish jarayonida energiya va xomashyo sarfini sezilarli darajada qisqartiradi. Xalqaro mehnat tashkiloti[15] hisob-kitoblariga ko'ra, yashil iqtisodiyot konsepsiyasini keng tatbiq etish 2030-yilga borib global yalpi ichki mahsulot (YAIM)ni 4,2 foizga oshirishi mumkin.

Ikkinchidan, yashil texnologiyalar mehnat bozorida yangi imkoniyatlar yaratadi. Masalan, qayta tiklanuvchi energiya sanoatida 2022-yilda 13 milliondan ortiq kishi band bo'lgan va bu ko'rsatkich 2030-yilga borib 38 millionga yetishi prognoz qilinmoqda[16]. Bu esa nafaqat iqtisodiy o'sish, balki ijtimoiy barqarorlikni ham mustahkamlaydi.

Uchinchidan, yashil texnologiyalar moliyaviy bozorlarning yangi segmentlarini shakllantirmoqda. “Green finance” (yashil moliya) mexanizmlari, jumladan, yashil obligatsiyalar bozori jadal kengaymoqda. 2023-yilda dunyo

bo'yicha yashil obligatsiyalar hajmi 2 trillion AQSh dollaridan oshdi, bu esa global investorlarning ekologik loyihalarga qiziqishi tobora kuchayayotganini ko'rsatadi[17]. Shuningdek, OECD (2022) ma'lumotlariga ko'ra[18], yashil investitsiyalarni rag'batlantirish orqali 2050-yilgacha karbon neytrallikka erishish uchun yiliga kamida 6,9 trillion dollar investitsiya talab etiladi. Umuman olganda, yashil texnologiyalar iqtisodiy o'sish, bandlikni oshirish va barqaror investitsiyalarni shakllantirish orqali ekologik barqarorlik bilan bir qatorda iqtisodiy barqarorlikning ham muhim omiliga aylanmoqda.

Xulosa. Yashil texnologiyalarni xalqaro boshqaruv tizimiga integratsiya qilish bugungi global iqtisodiy va ekologik kun tartibining markaziy masalalaridan biridir. Tahlillar shuni ko'rsatadiki, xalqaro tashkilotlar, davlatlar va transmilliy korporatsiyalar o'rtasidagi hamkorlik ekologik xavfsizlikni ta'minlash hamda barqaror rivojlanish maqsadlariga erishishda hal qiluvchi rol o'ynamoqda. BMTning Barqaror rivojlanish maqsadlari, Parij iqlim kelishuvi va boshqa xalqaro tashabbuslar mamlakatlarning ekologik siyosatini muvofiqlashtirishda muhim huquqiy va institutsional asos vazifasini bajaradi.

Yashil texnologiyalar nafaqat atrof-muhitni muhofaza qilishga, balki iqtisodiy samaradorlikni oshirishga ham xizmat qilmoqda. Qayta tiklanuvchi energiya, elektromobilsozlik, chiqindilarni qayta ishlash va “aqlii shahar” konsepsiyalari yangi bozorlar va investitsiya oqimlarini shakllantirmoqda. Bu jarayonda transmilliy korporatsiyalar va ESG standartlari xalqaro boshqaruv mexanizmlarining amaliy ifodasi sifatida muhim o'rin tutadi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati

1. A/RES/70/1 - Transforming our world: the 2030 Agenda for Sustainable Development
2. <https://unfccc.int/process-and-meetings>
3. www.oecd.org
4. <https://european-union.europa.eu>
5. <https://unfccc.int/process-and-meetings>
6. International Energy Agency. (2022). Renewables 2022: Analysis and forecast to 2027. Paris: IEA.
7. BloombergNEF. (2023). Electric Vehicle Outlook 2023. Bloomberg Finance
8. European Commission. (2021). Circular economy action plan. Brussels: EU Publishing.
9. McKinsey Global Institute. (2018). Smart cities: Digital solutions for a more livable future. McKinsey & Company
10. Tesla. (2020). Impact Report 2020. Tesla Inc.
11. Apple. (2021). Apple commits to be 100 percent carbon neutral for its supply chain and products by 2030. Apple Inc.
12. Toyota. (2022). Sustainability Data Book 2022. Toyota Motor Corporation.
13. MSCI. (2022). MSCI ESG Ratings Methodology. MSCI.
14. World Bank. (2020). ESG Standards and Sustainable Finance. Washington, DC: World Bank.
15. International Labour Organization. (2019). Skills for a greener future. Geneva: ILO.
16. International Renewable Energy Agency. (2022). Renewable Energy and Jobs: Annual Review 2022. Abu Dhabi: IRENA.
17. World Bank. (2023). Green Bond Market Report 2023. Washington, DC: World Bank.

18.OECD. (2022). Financing climate futures: Rethinking infrastructure. Paris: OECD Publishing

ПУТИ УСИЛЕНИЯ ВЛИЯНИЯ ХОЗЯЙСТВЕННОГО МЕХАНИЗМА НА РАЗВИТИЕ РЕАЛЬНОГО СЕКТОРА ЭКОНОМИКИ

Воронин Сергей Александрович,

*Институт бюджетно-налоговых научных исследований
при Министерстве экономики и финансов Республики Узбекистан,
Ташкентский филиал РЭУ им. Г.В. Плеханова, д.э.н.*

Мусабеков Джорабек Хакимджанович

*К.т.н., доц., зав.кафедры Ташкентского филиала
РЭУ имени Г. В. Плеханова*

В экономике Республики Узбекистан продолжается реализация рыночных реформ. Осуществляется реформа хозяйственного механизма управления экономикой, в частности ценообразования и налогообложения. Расширяется применение рыночных стимулов. В последние годы в экономике стали активно развиваться такие новые формы управления предприятиями, как «кластеры», «платформы» и другие субъекты, использующие цифровые технологии и искусственный интеллект.

Основными приоритетами развития экономики на 2025 г. являются: развитие транспорта и логистики, информационных технологий, аграрных и финансовых услуг, эффективное использование привлеченных средств. Для достижения данных приоритетов проводится локализация производства, удлинение цепочки добавленной стоимости и повышение производительности труда в каждой отрасли. [1]

В любой стране большое значение принадлежит хозяйственному механизму, который представляет собой совокупность методов организации деятельности субъектов в национальной экономике. Как показывают результаты многочисленных исследований, рыночная экономика не может развиваться устойчиво без эффективного государственного регулирования. В то же время, плановая экономика также не может развиваться устойчиво, не используя в своем арсенале рыночные инструменты. Это вывод подтверждается как опытом стран бывшего СССР, так и последующей практикой развития экономики СНГ и других постсоветских государств.

Чрезмерный уход государства от экономики, полномасштабная либерализация деятельности предприятий, приватизация государственной собственности приводит к масштабным ценовым искажениям, усилению диспаритета цен в межотраслевой торговле,

сжатию платежеспособного спроса на макроуровне, опережающему росту потребительских цен по сравнению с ростом заработной платы в реальном секторе экономики, ухудшению торгового баланса (опережающий рост импорта страны, по сравнению с экспортом), росту внешнего долга. Деятельность в официальном секторе экономики нередко становится малопривлекательной. Растёт доля теневой и ненаблюдаемой экономики. Увеличивается разрыв создаваемого потенциала между регионами. Всё это негативно сказывается на устойчивости экономического роста, поступлении бюджетных средств, покупательной способности доходов населения, занятости и других показателях социально-экономического развития страны.

Многие страны бывшего СССР стали «жертвой» внедрения в экономику либерального подхода при проведении рыночных реформ. Так, модель роста экономики России, работавшая в последние годы, исчерпала свой ресурс и для дальнейшего развития нужен шаг вверх, на следующую технологическую и организационную ступень. [2] Орешкин М. предлагает рассматривать на перспективу две концепции регулирования экономики. Первая концепция - это зафиксировать экономические свойства «платформы», смириться с ними, признать их естественными монополиями и перейти к регулированию размера комиссии. Второй вариант концепции - создать платформам конкурентную среду. «Платформы» - это новая плановая экономика, но не с человеческими институтами, а с алгоритмами. Важно сохранить баланс между правилами и пространством для роста. [3]

На наш взгляд, в целях недопущения кризисов и рецессий целесообразно оказывать определённое государственное воздействие на деятельность субъектов естественных монополий, предприятий-монополистов, «платформ» и других крупных организационных структур. Это воздействие может осуществляться при помощи инструментов хозяйственной системы, которая имеет право на существование и в рыночной экономике.

Вообще, понятия «хозяйственная система» и «хозяйственный механизм» широко применялись в условиях плановой экономики (например, в СССР и других социалистических странах). Проблематика этих понятий разрабатывалась в 80-е годы XX века (примерно до 1991 г.). Однако, под влиянием масштабного распространения либеральных идей, внимание к изучению проблем формирования эффективных хозяйственной системы и механизма существенно снизилось. В широких научных и практических кругах сложилось мнение, что исследование этой проблемы не имеет смысла, так как рынок и его главные составляющие (частная собственность, спрос и предложение, конкуренция, антимонопольная политика, рыночные цены) – сами будут регулировать сложную систему межотраслевых связей и деятельность

предпринимательства. Отечественная и зарубежная практики, периодические экономические кризисы, возникающие в последние годы свидетельствует, что рынок без эффективного государственного регулирования не способен обеспечить устойчивый рост экономики в долгосрочной перспективе.

Российский экономист Щенников А. обновил понятие «экономическая система», включив в неё признаки, отличающие рыночную и плановую экономики, по основным блокам: организационная структура экономики; методы управления производственным процессом; контроль и распределение ресурсов; процесс ценообразования; институциональная база; социально-психологические факторы. Ввёл понятие «способ и механизм ценообразования», поскольку в рыночной экономике такие показатели, как цена, прибыль, издержки являются "сигналами" (т.е. стимулами) для производителя и напрямую воздействуют на объем и качество производства. Для плановой экономики они заменяются фондами поощрения и т.д., однако их функция остается прежней - стимулирование и приведение в действие процесса производства. В рыночной системе - это стихийный механизм ценообразования на основе спроса и предложения, в плановой экономике - регулирование цен специально созданными для этого органами. [4] Данная классификация, на наш взгляд, актуальна и для современного этапа рыночных преобразований, проводимых в экономике Узбекистана.

На наш взгляд, главным критерием эффективности государственного воздействия на экономику является *уровень её управляемости*. В соответствии с определением хозяйственного механизма, он включает в себя различные элементы экономической системы, такие как экономический механизм, системы государственного и общественного регулирования, а также институциональная среда. Данные элементы находятся в тесной взаимосвязи друг с другом. В этой системе целесообразно правильно выбрать место рынка и его рыночных инструментов (либерализованные цены, частная собственность, конкуренция и др.).

При помощи воздействия хозяйственного механизма в рыночных условиях можно осуществлять корректировку распределения имеющихся ресурсов, их использование в качестве факторов производства, доведение до потребителей произведенной продукции и услуг, а также обеспечивать справедливую стоимостную оценку всех задействованных факторов (труда, земли, недр и др. факторов). Для этого могут быть использованы инструменты ценообразования и налогообложения. [5]

Таким образом, хозяйственный механизм представляет собой систему, сочетающую в себе механизм саморегуляции экономики (рынок) и государственное воздействие на экономику (индикативное планирование) в целях справедливой оценки стоимости факторов

производства, более равномерного распределения ресурсов и продуктов труда (прибыли).

Опыт успешных стран показывает, что современная экономика должна иметь мощный рыночный сектор, в котором производство и движение товаров осуществляется под влиянием спроса и предложения, т.е., функционирует на основе саморегуляции и интересов производителей и потребителей продукции. Рыночные стимулы являются одним из инструментов хозяйственного механизма, которые нужно использовать в полной мере только в определённых отраслях экономики и сферах деятельности.

Однако, в экономике всегда существуют сферы деятельности, которые функционируют в условиях государственного мониторинга и регулирования. К таким сферам относятся сельское хозяйство, энергетика, базовые виды грузового и пассажирского транспорта, химическая промышленность, выпуск оборонной продукции, а также иные отрасли, определяющие экономическую безопасность государства. Для регулирования хозяйственных связей в этих отраслях допустимо использование таких инструментов хозяйственного механизма, как регулирование ценообразования и цен, прибыльности предприятий, осуществление мониторинга затрат на производство соответствующей продукции, работ или услуг.

Правильно сформированная система государственного регулирования экономики благодаря инструментам хозяйственного механизма должна оберегать отечественный бизнес и население страны от внешних и внутренних шоков (например, неожиданное введение таможенных пошлин Д. Трампа в 2025 г. для ряда стран).

При формировании нового хозяйственного механизма в центре внимания государства должен находиться *человеческий потенциал (капитал)*, его нормальное воспроизводство через достижение достойного размера оплаты труда и страховых взносов. [6]

Обеспечение оптимального сочетания действия административных и рыночных механизмов позволит создать благоприятные условия для преодоления современных вызовов.

Список литературы

1. Президент - о госбюджете на 2025 год. Обсуждены основные макроэкономические показатели на следующий год. - Текст: электронный. - URL: <https://president.uz/ru/lists/view/7621>
2. В Кремле признали исчерпание модели роста экономики России. - Текст: электронный. - URL: <https://lenta.ru/news/2025/06/16/ischerpano/>
3. Орешкин М.: «Цифровые платформы - это новая плановая экономика». Современные механизмы экономического роста. - Текст: электронный. - URL: <https://expert.ru/mnenie/maksim-oreshkin-tsifrovye-platformy-eto-novaya-planovaya-ekonomika/>

4. Щенников А.В. *Хозяйственный механизм в системе экономических отношений*. // Вестник Челябинского государственного университета. 1999. - Текст: электронный. – URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/hozyaystvennyy-mehanizm-v-sisteme-ekonomicheskikh-otnosheniy>

5. Воронин С.А. *Сочетание государственного регулирования экономики и рыночных механизмов – базовое условие для устойчивого развития страны* // Бозор, пул ва кредит. №2, 2023. С.19 – 55. Текст: электронный. - URL: <https://bpk.uz/archive/>

6. Абдурахманов К. *Дух действия, уверенности и победы*. Правда Востока, №144 (30181), 2025. С.3. Текст: электронный. - URL: www.yuz.uz

MILLIY IQTISODIYOTNI BARQAROR RIVOJLANTIRISHDA SOLIQ BAZASINI ANIQLASH METODOLOGIYASINING AHAMIYATI VA TAMOYILLARI

Xalikchayeva Sadokat Ilxomjonovna

*TDIU huzuridagi “O‘zbekiston iqtisodiyotini rivojlantirishning
ilmiy asoslari va muammolari” ITM doktoranti (DSc), PhD.*

Annotatsiya

Ushbu tezisdagi soliq bazasini aniqlash metodologiyasining milliy iqtisodiyot barqaror rivojlanishida tutgan o‘rni, o‘ziga xos jihatlari va tamoyillari haqida baxslar olib borilgan bo‘lib, soliq bazasini aniqlashning innovatsion yondashuvlari ko‘rib chiqilgan. Qolaversa, tezis davomida soliq bazasini aniqlash metodologiyasidagi mavjud muammolar o‘rganilgan holda, ularni bartaraf etish mumkin bo‘lgan taklif va tavsiyalar ishlab chiqilgan.

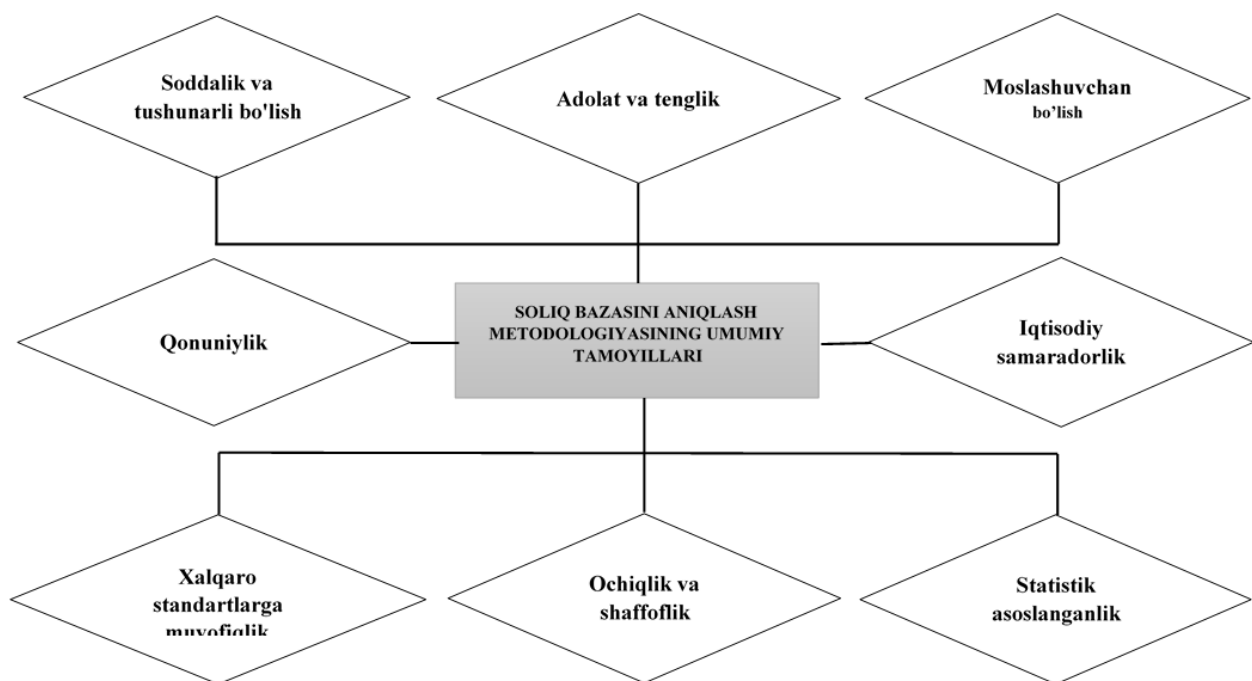
Kalit so‘zlar: soliqlar, soliq tizimi, soliq siyosati, soliq bazasi, soliq bazasini aniqlash metodologiyasi, soliq to‘lovchilar, soliq obyekti, soliq imtiyozlari, davlat moliyasi, milliy iqtisodiyot.

Milliy iqtisodiyot barqaror rivojlanishida soliq bazasini aniqlash metodologiyasi joriy va kelajak muammolarini hal qilishda, davlat byudjetining daromadlarini ta'minlashda, raqobatbardoshlikni rag'batlantirishda, xalqaro hamkorlikni yo'lga qo'yishda va iqtisodiy o'sishni qo'llab-quvvatlashda muhim rol o'ynaydigan iqtisodiy faoliyat hisoblanib, uning ahamiyati va tamoyillarini tadqiq etish ayni kunlardagi dolzarb mavzu ekanligini muqarar etib qo'yadi. Xususan, soliq bazasini aniqlash jarayoni, davlatning moliyaviy resurslarini shakllantirish va iqtisodiy siyosatini amalga oshirishda dolzarb bo'libgina qolmay, soliq yig'imlarini oshirish, balki iqtisodiy o'sishni ta'minlash, ijtimoiy adolatni saqlash va korrupsiyani kamaytirish kabi vazifalarni ham o'z ichiga oladi. Soliq bazasini aniqlashning asosiy tamoyillari uning samaradorligini ta'minlashda muhim ahamiyatga ega bo'lib, har bir tamoyil soliq bazasini aniqlash jarayonining alohida jihatlarini yoritadi va ularning o'zaro bog'liqligini ta'minlaydi.

Soliq bazasini aniqlash metodologiyasiga oid tadqiqotlar ko'plab mamlakatlarda amalga oshirilgan va iqtisodiy nazariyalar, amaliy tadqiqotlar va

statistik tahlillar orqali e’lon qilingan. Chunonchi, OECD (Iqtisodiy Hamkorlik va Taraqqiyot Tashkiloti) soliq siyosatining samaradorligi va adolatini baholash uchun turli mamlakatlarda soliq bazasini aniqlash metodologiyalarini tahlil qilgan bo’lsa, Xalqaro Valyuta Jamg’armasi (IMF) tomonidan olib borilgan tadqiqotlarda esa soliq bazasini kengaytirish va daromadlarni taqsimlashning ijtimoiy adolatga ta’siri ko’rib chiqilgan hamda davlat xarajatlari va soliq yig’imlari o’rtasidagi muvozanatga e’tibor qaratilgan. Shuningdek, har yili chiqariladigan hisobotlarda soliq tizimlari, soliq yuklari va ularning iqtisodiy faoliyatga ta’siri o’rganiladigan jarayonlar Jahon Banki tomonidan amalga oshiriladi. Bu tadqiqotlar soliq bazasini aniqlash metodologiyasiga tayagan holda olib boriladi.

Shu nuqtai nazardan, soliq bazasini aniqlash metodologiyasining o’ziga xos tamoyillari nafaqat nazariy jihatdan e’tiborga molik, balki amaliyotda ham katta ahamiyatga ega ekanligi ushbu tezisning maqsadi sifatida soliq bazasini aniqlash metodologiyasining o’ziga xos jihatlari va e’tibor qaratish kerak bo’lgan xususiyatlari ko’rib chiqish lozimligini belgilab beradi.

1-rasm. Soliq bazasini aniqlash metodologiyasining umumiy tamoyillari

Manba: Muallif ishlanmasi

Olib borgan tadqiqotlarimiz davomida shu narsa aniqlandiki, soliq bazasini aniqlash metodologiyasining umumiy tamoyillari quyidagilarni o’z ichiga oladigan chizma orqali tasvirlansa yanada oydinlashadi (1-rasmga qarang).

O’rganilgan manbalar va nazariy yondashuvlardan kelib chiqqan holda 1-rasmda tasvirlangan chizmani tahlil qiladigan bo’lsak, soliq bazasini aniqlash metodologiyasining umumiy tamoyillari sifatida ochiqlik va shaffoflik birinchi o’rinda turadi. Ya’ni, soliq bazasini aniqlash jarayoni ochiq va shaffof bo’lishi

kerakligi soliq to'lovchilarning hamda jamoatchilikning jarayonni tushunishi va ishonch hosil qilishi uchun muhim ekanligini izohlasa, adolat va tenglik tamoyili har bir soliq to'lovchi o'z daromadiga yoki mulkiga mos ravishda soliq to'lashi kerakligi ijtimoiy tenglikni ta'minlashda asosiy dastak ekanligini bildiradi.

Tamoyillar ichida qonuniylik barcha jarayonlar amalga oshirilishidagi qonun ustivorligiga urg'u bersa, soddalik va tushunarli bo'lish soliq to'lovchilarga o'z majburiyatlarini osonroq tushunish va bajarishga turtki bo'ladi. Shuningdek, soliq bazasini aniqlash metodologiyasi o'zgaruvchan iqtisodiy sharoitlarga moslashuvchan bo'lish tamoyili yangi iqtisodiy tendensiyalar va o'zgarishlarga tez javob berishga imkon bersa, xalqaro standartlar va tavsiyalarni hisobga olish turli hamkorlikni kuchaytiradi hamda global iqtisodiyotda raqobatbardoshlikni oshirishni ta'minlaydi.

Qolaversa, soliq bazasini aniqlash jarayoni iqtisodiy o'sishni rag'batlantirishga yordam berishi, shu bilan birga, tahlil qilish va prognozlar ishlab chiqishda statistik asoslanganlik tamoyiliga ham tayanishi lozim.

Soliq bazasini aniqlash metodologiyasi iqtisodiy rivojlanish va moliyaviy barqarorlikni ta'minlashda muhim ahamiyatga ega bo'lgan jarayon bo'lganligi uchun ham soliq tizimining samaradorligini oshirish, soliq to'lovchilarni adolatli ravishda yuklash va davlat byudjetini to'ldirish maqsadida ishlab chiqiladi.

Yuqorida qilgan tahlillarimizdan shunday xulosa qilishimiz mumkinki, soliq bazasini aniqlash jarayoni iqtisodiy sharoitga mos ravishda amalga oshirilishi, olingan ma'lumotlar ishonchli va aniq bo'lishi, zamonaviy texnologiyalar va analitik vositalardan foydalanish, soliq to'lovchining haq-huquqlari inobatga olinishi zarurligi kabilar soliq bazasini aniqlash metodologiyaning o'ziga xos xususiyatlari sifatida e'tiborga molik. Qolaversa, ushbu xususiyat va tamoyillardan kelib chiqqan holda quyidagi takliflarni berish lozim deb topdik:

1. Soliq xizmatlarini taklif etishda raqamli axborot texnologiyalaridan kengroq foydalanish;
2. Soliq to'lovchilar haqida keng qamrovli ma'lumotlar bazasini yaratish uchun raqali texnologiyalarni kengroq foydalanish;
3. Soliq qonunchiligida aniqlik va shaffoflikni oshirish, shuningdek, imtiyozlari va chegirmalarini qayta ko'rib chiqish orqali uni takomillashtirish;
4. Soliq bazasini kengaytirish bo'yicha ilmiy tadqiqotlar olib borish, bunda, innovatsion yechimlar sifatida blokcheyn texnologiyasi orqali soliq to'lovlarini nazorat qilish imkoniyatlarini o'rganish va yangi metodologiyalarni ishlab chiqish.

Ushbu yo'nalishlarda amalga oshiriladigan chora-tadbirlar soliq bazasini aniqlash metodologiyasini takomillashtirishga yordam beradi va soliq tizimining samaradorligini oshiradi deb hisoblaymiz.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati

1. Smith, Adam. *The Wealth of Nations*. Oxford, England: Bibliomania.com Ltd, 2002.

2. Ricardo, David, 1772-1823. *On the Principles of Political Economy and Taxation*. London : John Murray, 1817.
3. Mill, John Stuart. *Principles of Political Economy*. edited by Laughlin, J. New York, (1884)
4. Tversky, A., Kahneman, D. *Advances in prospect theory: Cumulative representation of uncertainty*. *J Risk Uncertainty* 5, 297–323 (1992). <https://doi.org/10.1007/BF00122574>
5. Musgrave, R.A. (1959) *The Theory of Public Finance*. McGraw Hill, New York.
6. Gruber, Jonathan. *Public Finance and Public Policy*. New York, NY: Worth Publishers, 20052004.
7. Sally Jones, Shelley Rhoades-Catanach, Sandra Callaghan., "Principles of Taxation for Business and Investment Planning" - 704 pages, Hardcover., Published April 7, 2023.
8. Xalikchayeva, S. (2021). O 'ZBEKISTON SOLIQ TIZIMIDA MAVJUD SOLIQLAR BAZASINI ANIQLASH TARTIBI VA UNGA TA'SIR ETUVCHI OMILLARNING XUSUSIYATLARI. *Iqtisodiyot va ta'lim*, (5), 255-260.

EKOLOGIK TURIZMNI RIVOJLANTIRISH ORQALI MILLIY IQTISODIYOTDA BARQARORLIKNI TA'MINLASH YO'LLARI

Xasanova Nargiza Atxamovna
Toshkent Kimyo Xalqaro universiteti
Turizm kafedrasi katta o'qituvchisi

Annotatsiya: Ushbu maqolada ekologik turizmning milliy iqtisodiyotda barqarorlikka erishishdagi o'рни va ahamiyati tahlil qilingan. Xususan, yeko-turizmning iqtisodiy diversifikatsiya, xizmatlar sektori ulushini oshirish, mahalliy aholini ish bilan ta'minlash va ijtimoiy barqarorlikka hissasi ko'rib chiqilgan. Shu bilan birga, tabiatni muhofaza qilish, ekologik madaniyatni rivojlantirish va "yashil iqtisodiyot" g'oyalarini targ'ib etishdagi vazifalari yoritilgan. Maqolada sohaning mavjud muammolari - infratuzilmaning yetarli emasligi, kadrlar malakasining pastligi va raqamli marketing imkoniyatlaridan to'liq foydalanilmayotgani ta'kidlangan.

Kalit so'zlar: ekologik turizm, barqaror rivojlanish, iqtisodiy diversifikatsiya, xizmatlar sektori, mahalliy aholi, infratuzilma, xorijiy investitsiya, ekologik madaniyat, yashil iqtisodiyot, bio-xilma-xillik.

Kirish

Bugungi kunda jahon miqyosida turizmning barcha turlari ichida eko-turizm tobora keng rivojlanib, iqtisodiy barqarorlik va atrof-muhitni muhofaza qilishda muhim omil sifatida namoyon bo'lmoqda. Ekologik turizm nafaqat tabiiy resurslarni asrab-avaylash va ulardan oqilona foydalanishga xizmat qiladi, balki mahalliy aholi bandligini ta'minlash, hududiy infratuzilmani rivojlantirish va milliy iqtisodiyot daromad bazasini mustahkamlashda ham katta ahamiyat kasb etadi.

O'zbekiston Respublikasida eko-turizmni rivojlantirish davlat siyosatining ustuvor yo'nalishlaridan biri sifatida belgilangan. Xususan, mamlakatda qabul qilingan qator normativ-huquqiy hujjatlar bu sohani barqaror rivojlantirish

uchun mustahkam huquqiy va tashkiliy asos yaratib bermoqda. Jumladan, O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2022 yil 28 yanvardagi “2022–2026 yillarga mo'ljallangan Yangi O'zbekistonning taraqqiyot strategiyasi to'g'risida” [1] gi PF–60-son Farmonida turizmning barcha yo'nalishlari qatori ekologik turizmni kengaytirish va hududlarda maxsus eko-marshrutlar tashkil etish vazifalari belgilangan. Ushbu qaror va dasturlardan ko'rinib turibdiki, mamlakatimizda eko-turizm nafaqat turizm sohasining muhim tarmog'i, balki milliy iqtisodiyotda barqarorlikni ta'minlashning uzviy qismi sifatida ham qaralmoqda.

Adabiyotlar tahlili shuni ko'rsatadiki, turli mualliflar ekologik turizmning ahamiyatini turlicha izohlaydilar. A.Bekmuratov [2] eko-turizmni mahalliy aholi uchun yangi daromad manbai sifatida talqin qilsa, S.Mirzayev [3] milliy bog'lar va qo'riqxonalarni turizm markaziga aylantirish orqali iqtisodiy va ekologik barqarorlikka erishish mumkinligini ta'kidlaydi. N.Karimova [4] esa eko-turizmning ijtimoiy infratuzilmani rivojlantirishdagi ahamiyatini ko'rsatadi. Shu bilan birga, I.Xolmatov [5] uni “yashil iqtisodiyot”ning muhim tarkibiy qismi sifatida baholaydi. Sh.Saidov [6] esa xalqaro tajribalar asosida O'zbekistonda eko-turizm modelini takomillashtirish yo'llarini taklif etadi.

Tahlillar shuni ko'rsatadiki, ekologik turizm nafaqat iqtisodiy diversifikatsiyaning muhim omili, balki barqaror rivojlanish maqsadlariga erishishning samarali vositalaridan biri sifatida ham namoyon bo'ladi. Bugungi kunda dunyo miqyosida ko'plab davlatlar milliy iqtisodiyotdagi risklarni kamaytirish va yalpi ichki mahsulot tarkibini diversifikatsiya qilish jarayonida turizmning aynan ekologik turiga alohida e'tibor qaratmoqdalar. Chunki eko-turizm tabiiy resurslardan oqilona foydalanishni ta'minlash bilan birga, davlat byudjetining turli manbalar hisobidan mustahkamlanishiga ham xizmat qiladi.

Tabiiy resurslarga boy mamlakatlarda mineral va energetik mahsulotlarga qaramlik yuqori bo'lishiga qaramay, turizm sohasini, xususan, ekologik turizm yo'nalishini rivojlantirish milliy iqtisodiyot barqarorligini ta'minlashda muhim ahamiyat kasb etadi. Jahon tajribasi ham muni ko'rsatmoqdaki, ekologik turizm yangi iqtisodiy imkoniyatlarni yaratish, atrof-muhitni muhofaza qilish va aholi turmush darajasini oshirishda samarali vosita hisoblanadi. Shu bois O'zbekiston uchun ham ushbu sohani jadal rivojlantirish strategik ahamiyatga ega.

Birinchidan, eko-turizm mahalliy aholi uchun doimiy ish o'rinlari yaratish, kichik biznes va tadbirkorlik imkoniyatlarini kengaytirish orqali ijtimoiy barqarorlikni ta'minlaydi. Bu jarayon ayniqsa qishloq hududlarida yaqqol sezilib, aholining daromad manbalarini diversifikatsiya qilish imkonini beradi. Uy-joy ijarasi, milliy taomlar tayyorlash, hunarmandchilik mahsulotlari ishlab chiqarish va sotish, yo'l boshchilik xizmatlari ko'rsatish orqali aholi qo'shimcha daromad manbalariga ega bo'ladi. Bu esa nafaqat iqtisodiy mustaqillikni mustahkamlaydi, balki kambag'allik darajasini pasaytiradi hamda aholining madaniy-ma'rifiy dunyoqarashini kengaytiradi.

Ikkinchidan, eko-turizm milliy iqtisodiyotda xizmatlar sektori ulushini oshirish, hududiy infratuzilmani rivojlantirish va to'g'ridan-to'g'ri xorijiy investitsiyalarni jalb etishda muhim omil hisoblanadi. Turizm sohasi tabiiy ravishda ko'p tarmoqli faoliyat bo'lib, transport, mehmonxona xo'jaligi, savdo, oziq-ovqat sanoati, hunarmandchilik va axborot texnologiyalarini qamrab oladi. Yangi eko-marshrutlarning tashkil etilishi transport tizimini jonlantiradi, mehmonxonalarga talabni oshiradi, oziq-ovqat va servis xizmatlari uchun yangi bozorlarni shakllantiradi. Shu orqali hududlarning iqtisodiy salohiyati ortadi, kichik va o'rta biznes subyektlari faoliyati kengayadi. Xorijiy investorlar uchun esa tabiiy resurslar va turizm infratuzilmasini uyg'unlashtirgan holda yangi investitsiya yo'nalishlari paydo bo'ladi.

Uchinchidan, eko-turizm tabiatga ehtiyotkorona munosabatni shakllantirish va ekologik muvozanatni saqlashda katta ahamiyatga ega. Milliy bog'lar va qo'riqxonalarda tashkil etilgan maxsus marshrutlar inson va tabiat o'rtasida uyg'unlikni ta'minlaydi, bioxilma-xillikni saqlashga, xavf ostidagi turlarni muhofaza qilishga va tabiiy resurslardan oqilona foydalanishga yordam beradi. Shu bilan birga, eko-turizm jamiyatda ekologik madaniyatni shakllantiradi, “yashil iqtisodiyot” g'oyalarini keng targ'ib etadi. Bu esa ekologik xavfsizlikni ta'minlash bilan birga, kelajak avlodlar uchun barqaror atrof-muhit yaratishda muhim o'rin tutadi.

Shunga qaramay, mazkur sohaga oid ayrim muammolar ham mavjud. Avvalo, eko-turizm infratuzilmasi yetarli darajada rivojlanmagan bo'lib, transport, yo'llar, mehmonxona va dam olish maskanlarining sifati hududlar kesimida sezilarli tafovutlarga ega. Shuningdek, xizmat ko'rsatish sohasida kadrlar malakasining yetarli emasligi, mahalliy aholining ekologik savodxonlik darajasining pastligi turistik mahsulotning raqobatbardoshligini pasaytiradi va xorijiy turistlarni jalb etish imkoniyatlarini cheklaydi. Bundan tashqari, marketing va raqamli texnologiyalardan samarali foydalanilmasligi O'zbekistonning xalqaro turizm bozoridagi mavqeiga salbiy ta'sir ko'rsatmoqda.

Yuqoridagi jihatlardan kelib chiqib, ekologik turizmni rivojlantirish orqali milliy iqtisodiyotda barqarorlikka erishish uchun quyidagi yo'nalishlarga ustuvor ahamiyat berish zarur:

- eko-turizmga oid huquqiy va tashkiliy bazani takomillashtirish hamda normativ hujjatlarni xalqaro standartlar asosida boyitish;
- mahalliy aholining ishtiroki va manfaatdorligini kuchaytirish, ular uchun turizmdan doimiy daromad manbalarini shakllantirish;
- xalqaro tajriba asosida innovatsion eko-marshrutlar, maxsus turizm hududlari va xizmat ko'rsatish markazlarini tashkil etish;
- ekologik ta'lim va madaniyatni ommalashtirish, yoshlar o'rtasida atrof-muhitni muhofaza qilishga qaratilgan ma'rifiy dasturlarni keng joriy etish;
- raqamli marketing, mobil ilovalar va zamonaviy axborot texnologiyalaridan samarali foydalanish orqali eko-turizm mahsulotlarini keng targ'ib qilish.

Xulosa qilib aytganda, ekologik turizm bugungi globallashuv sharoitida nafaqat iqtisodiy diversifikatsiya vositasi, balki barqaror rivojlanish strategiyasining ajralmas qismi sifatida e’tirof etilmoqda. U milliy iqtisodiyotning muayyan sohalarga qaramligini kamaytirib, yangi iqtisodiy imkoniyatlarni ochib beradi, xizmatlar sektorining ulushini oshiradi va xorijiy investitsiyalarni jalb etish uchun qulay muhit yaratadi. Ayniqsa, qishloq hududlarida mahalliy aholining faol ishtiroki orqali doimiy daromad manbalari shakllantiriladi, kichik biznes va oilaviy tadbirkorlik rivojlanadi, bu esa kambag‘allik darajasini pasaytirish va ijtimoiy barqarorlikni ta’minlashga xizmat qiladi.

Ekologik turizmning yana bir muhim jihati – tabiatni muhofaza qilish va bioxilma-xillikni saqlash orqali ekologik muvozanatni qo‘llab-quvvatlashidir. Milliy bog‘lar, qo‘riqxonalar va maxsus ekologik marshrutlar inson faoliyati bilan tabiiy muhit o‘rtasida uyg‘unlikni ta’minlab, jamiyatda ekologik madaniyat va “yashil iqtisodiyot” tamoyillarini shakllantirishga hissa qo‘shadi. Shu jihatdan, eko-turizm kelajak avlodlar uchun barqaror va xavfsiz atrof-muhitni yaratishda beqiyos ahamiyat kasb etadi.

Adabiyotlar ro‘yxati

1. O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti. “2022–2026 yillarga mo‘ljallangan Yangi O‘zbekistonning taraqqiyot strategiyasi to‘g‘risida” PF-60-son Farmoni. 28-yanvar, Toshkent 2022
2. Bekmuratov, A. Ekologik turizmning mahalliy aholi bandligiga ta’siri va yangi daromad manbalari. *Turizm va servis jurnali*, 2020 №3, 45–52.
3. Mirzayev, S. Milliy bog‘lar va qo‘riqxonalarni turizm markaziga aylantirishning iqtisodiy va ekologik afzalliklari. *Iqtisodiy tadqiqotlar*, 2021 №2, 67–74.
4. Karimova, N. Ekologik turizm va ijtimoiy infratuzilmaning rivojlanishi. *O‘zbekiston iqtisodiy axborotnomasi*, №5, 2021 89–95.
5. Xolmatov, I. Yashil iqtisodiyot konsepsiyasi va ekologik turizmning o‘rni. *Barqaror rivojlanish ilmiy jurnali*, №4, 2019 33–41.
6. Saidov, Sh. Xalqaro tajriba asosida O‘zbekistonda ekologik turizm modelini takomillashtirish masalalari. *Turizm: nazariya va amaliyot*, №1, 2022 54–61.

TIJORAT BANKLARI KREDIT PORTFELIDA GAROV DIVERSIFIKATSIYASINI TAKOMILLASHTIRISHNING MILLIY IQTISODIYOTNI BARQAROR RIVOJLANTIRISHDAGI EKOLOGIK-IQTISODIY AHAMIYATI

Xolbozorov Husniddin Norbek o‘g‘li

*“Barkamol avlod” Respublika bolalar maktabi
moliya va buxgalteriya bo‘limi boshlig‘i*

Bugungi globallashuv va bozor iqtisodiyoti sharoitida milliy iqtisodiyotning barqarorligi va ekologik xavfsizligini ta’minlash dolzarb masalalardan biri hisoblanadi. Xalqaro tajribada iqtisodiy o‘sish bilan birga ekologik barqarorlikni ta’minlash, xususan, moliya va bank tizimida ekologik mezonlarga asoslangan qarorlar qabul qilish muhim omil sifatida e’tirof etiladi. Jahon banki, Xalqaro

Valyuta Jamg'armasi hamda Osiyo Taraqqiyot Banki tomonidan olib borilgan tadqiqotlarda iqtisodiy barqarorlik va ekologik diversifikatsiya jarayonlari chambarchas bog'liq ekani, moliya resurslarini yashil texnologiyalar va ekologik xavfsiz loyihalarga yo'naltirish muhimligi qayd etiladi.

O'zbekistonda ham so'nggi yillarda tijorat banklari kredit portfelini sog'lomlashtirish, moliya resurslarini ekologik jihatdan samarali loyihalarga yo'naltirish, shuningdek, diversifikatsiya jarayonini rivojlantirish bo'yicha qator islohotlar amalga oshirilmoqda. Ammo amaliyotda ekologik mezonlarni hisobga olgan holda kreditlash va garov turlarini diversifikatsiyalash yetarli darajada rivojlanmagan. Bu esa bank kredit portfelining nafaqat iqtisodiy, balki ekologik xavf darajasini ham oshirmoqda.

Davlatimiz rahbari Shavkat Mirziyoyev tashabbusi bilan qabul qilingan 2020-yil 12-maydagi PQ-4706-son qaror, 2021-yil 6-apreldagi PQ-5032-son qaror hamda 2022-yil 28-yanvardagi PF-60-son Farmonlarda milliy iqtisodiyotni modernizatsiya qilish, ekologik-iqtisodiy barqarorlikni ta'minlash, bank-moliya tizimini xalqaro standartlarga moslashtirish va yashil moliyalashtirish mexanizmlarini joriy etish vazifalari belgilab berilgan. Shu bois, tijorat banklari kredit portfelida ekologik mezonlar asosida garov diversifikatsiyasini takomillashtirish masalalarini chuqur o'rganish va ularni hal etish yo'llarini taklif etish mamlakatimizning barqaror va ekologik xavfsiz rivojlanishida muhim ahamiyat kasb etadi.

Integratsiyalashgan ekologik-iqtisodiy risk-profil. Milliy iqtisodiyotni barqaror rivojlantirishda risk-boshqaruv tizimini real vaqt rejimida ekologik monitoring, energiya iste'moli va transport chiqindilari ma'lumotlari bilan boyitish muhimdir. Bunda yagona ekologik ma'lumotlar bazasi va identifikatorlar sxemasini joriy etish zarur. Ekologik nazorat arxitekturasini qayta muvozanatlashtirish orqali tabiiy resurslardan foydalanish samaradorligini oshirish mumkin. Shu bilan birga, ishlab chiqarish korxonalarida tanlab tekshiruv ulushini bosqichma-bosqich kamaytirib, ekologik monitoring qamrovini kengaytirish ham samarali bo'ladi.

Qiymat va kelib chiqish shaffofligi. Atrof-muhitga zarar yetkazuvchi mahsulotlar va resurslarning qiymatini aniqlashda referens narxlar, ekologik standartlar hamda xalqaro mos yozuvlar bazasidan foydalanish talab etiladi. Ekologik xavf-indikatorlar to'plamini ishlab chiqish orqali ishlab chiqarish va import jarayonlarida ekologik xavfsizlikni ta'minlash mumkin.

Transport va tranzit barqarorligi. TIR/tranzit monitoringini kuchaytirish va “yashil-sariq-qizil” ekologik yo'laklarini joriy etish orqali transport oqimlarini barqaror boshqarish lozim. Bu resurslarni yuqori ekologik xavf segmentlariga yo'naltirish imkonini beradi.

Raqamli iqtisodiyot va e-tijorat oqimlari. Onlayn savdoda jo'natmalar uchun ekologik mezonlarga mos soddalashtirilgan deklaratsiya, minimal ekologik ma'lumot to'plami va raqamli kuzatuv mexanizmlarini joriy etish kerak. Bu orqali

ekologik talablarni chetlab o'tish yoki past qiymat ko'rsatish kabi muammolarning oldi olinadi.

Ochiqlik va salohiyat. Milliy iqtisodiyotda ekologik barqarorlikni ta'minlash uchun ochiq ekologik KPllar (masalan, chiqindi kamayishi, resurs tejash, qayta tiklanuvchi energiyadan foydalanish darajasi), audit izlari, ichki monitoring tizimlari muhim ahamiyatga ega. Shu bilan birga, davlat organlari va bank-moliya tizimi xodimlari uchun ekologik yo'nalishda uzluksiz tayyorgarlik va foydalanuvchi tajribasiga yo'naltirilgan xizmat standartlari ishlab chiqilishi zarur. (1-jadval)

1-jadval.

Korrelyatsiya matritsasi [1]

	Diversifikatsiya indeksi (1 - HHI)	NPL	RACC (Riskga tuzatilgan qoplama)	CCR (Garov qoplama nisbati)	EL (kutlayotgan yo'qotish)
Diversifikatsiya indeksi (1 - HHI)	1.0	-0.207	-0.288	-0.022	-0.104
NPL	-0.207	1.0	0.256	-0.103	0.192
RACC (Riskga tuzatilgan qoplama)	-0.288	0.256	1.0	0.026	0.017
CCR (Garov qoplama nisbati)	-0.022	-0.103	0.026	1.0	-0.463
EL (kutlayotgan yo'qotish)	-0.104	0.192	0.017	-0.463	1.0

Mazkur chora-tadbirlar xalqaro ekologik-iqtisodiy tajribalar, jumladan Yevroosiyo mintaqasida qo'llanilayotgan “yashil iqtisodiyot” yechimlari, Qozog'iston va Ozarbayjondagi ekologik boshqaruv amaliyotlari hamda O'zbekistonda “yagona darcha” tizimi va barqaror monitoring yo'nalishidagi ishlanmalar bilan uyg'unlashadi. Natijada ekologik nazorat jarayonlari tezlashadi, resurslardan samarali foydalanish ta'minlanadi, atrof-muhitga zarar yetkazuvchi yashirin faoliyat qisqaradi va milliy iqtisodiyotning ekologik barqaror rivojlanishi uchun mustahkam zamin yaratiladi.

2024–2025-yillardagi kuzatuv va modellashtirish natijalari milliy iqtisodiyotni barqaror rivojlantirish yo'lida amalga oshirilayotgan ekologik-iqtisodiy islohotlarning samaradorligini ko'rsatdi:

– Jarayon tezligi oshgan: Atrof-muhit monitoringi va ekologik nazorat tizimlari integratsiyasi natijasida ekologik audit va resurslardan foydalanish bo'yicha hisobot berish vaqti qisqardi. Bu “yagona ekologik darcha”, oldindan ma'lumot berish va riskga asoslangan nazorat mexanizmlarining samarasi bo'ldi.

- Nazorat arxitekturasini qayta muvozanatlashgan: Ekologik tekshiruvlar ulushi kamayib, post-monitoring qamrovi kengaydi. Bu tezkorlikni oshirish bilan birga resurslarni yuqori ekologik xavf segmentlariga yo'naltirish imkonini berdi.
- Moslik darajasi oshgan: Korxonalar ekologik talablar va xalqaro standartlarga rioya qilish darajasi ortdi, bu yashirin ekologik faoliyatni qisqartirib, barqaror rivojlanishga hissa qo'shdi.
- Ekologik-iqtisodiy natijalar yaxshilangan: Tabiiy resurslardan foydalanish samaradorligi va qayta tiklanuvchi energiya ulushi oshdi. Hisob-kitoblarga ko'ra, iqtisodiy o'sishga hissa qo'shgan asosiy drayverlar resurslardan oqilona foydalanish va ekologik me'yorlarga moslik bo'ldi.
- Barqaror oqim ta'minlangan: Ekologik ko'rsatkichlar yil davomida muvozanatli shaklda kuzatildi, keskin mavsumiylik yoki salbiy o'zgarishlar kuzatilmadi. Bu ekologik-iqtisodiy islohotlarning barqarorlashtiruvchi ta'sirini tasdiqlaydi.

Umuman olganda, amalga oshirilayotgan islohotlar ekologik-iqtisodiy barqarorlikni kuchaytirgan, resurslardan foydalanish samaradorligini oshirgan va xalqaro tajriba (BMT, OECD, Parij kelishuvi, Yevroittifoq yashil kelishuv) talablariga mos natijalar bergan. Takliflar quyidagilar:

Integratsiyalashgan ekologik risk-profil – Energiya iste'moli, transport chiqindilari va tabiiy resurslardan foydalanish bo'yicha ma'lumotlarni real vaqt rejimida risk-boshqaruv tizimiga kiritish. Nazorat arxitekturasini chuqurlashtirish – Ekologik tekshiruvlar ulushini bosqichma-bosqich kamaytirib, post-monitoring qamrovini oshirish. Ekologik audit uchun standart metodikalar, algoritmlar va case-management tizimini ishlab chiqish. Qiymat va kelib chiqish shaffofligini ta'minlash – Resurslarning ekologik qiymatini aniqlash uchun referens narxlar va tarmoq benchmarklari bazasini yuritish. Mahsulotlar kelib chiqishi va ekologik xavf-indikatorlarini ishlab chiqish.

Transport va ekologik tranzit dasturini kuchaytirish - Elektron plombalar (e-seal), raqamli ruxsatlar va “yashil-sariq-qizil” ekologik yo'laklarni joriy etish. Resurslarni yuqori ekologik xavf segmentlariga yo'naltirish. Raqamli iqtisodiyot va e-tijorat oqimlari uchun yechimlar – Ekologik mezonlarga mos soddalashtirilgan deklaratsiya va minimal ma'lumot to'plamini joriy etish. Jo'natmalarda yashirin chiqindilar yoki past qiymat ko'rsatishga qarshi maqsadli risk-profillar ishlab chiqish. Ochiqlik va inson kapitalini kuchaytirish. Ochiq ekologik KPIlarni (chiqindilar kamayishi, qayta tiklanuvchi energiyadan foydalanish, resurs tejash) e'lon qilish. Ichki ekologik compliance-monitoring, audit izlari va xizmat standartlarini joriy etish. Davlat va bank tizimi xodimlari uchun ekologik barqarorlik bo'yicha uzluksiz tayyorgarlik va zamonaviy kompetensiyalarni rivojlantirish.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI

1. *Customs Code of the Eurasian Economic Union (YOII/EES Bojxona kodeksi, matn).*
2. *Keen, M. (2003). Changing Customs: Challenges and Strategies for the Reform of Customs Administration. IMF.*

3. Çelebi, Ü. (2022). *The Customs Efficiency Index as a Mediator*. *World Customs Journal*.
4. Mukho'torov, I. (2024). *Issues relating to customs examination in Uzbekistan*. *World Customs Journal*.
5. WCO. *Customs Risk Management Compendium*.
6. WCO. *Guidelines for Post Clearance Audit (PCA)*, Vol.1.

QISHLOQ XO'JALIGIDA IQLIM O'ZGARISHI SHAROITIDA EKOLOGIK XAVFSIZLIKNI TA'MINLASH

Yusupov Komaliddin Baxtiyor o'g'li

*Toshkent davlat iqtisodiyot universiteti
Iqtisodiyot va menejment kafedrası assistenti*

Annotatsiya: *Ushbu maqolada O'zbekiston qishloq xo'jaligida iqlim o'zgarishi sharoitida ekologik xavfsizlikni ta'minlash masalalari tahlil qilinadi. Tadqiqotda mavjud muammolar, jumladan, haroratning ortishi, suv resurslari tanqisligi, hosildorlikning pasayishi, biologik xilma-xillikning qisqarishi hamda qurg'oqchil hududlarda sug'orish imkoniyatlarining cheklanishi asosiy xavf omillari sifatida qayd etilgan. Shu bilan birga, suv tejovchi texnologiyalarni joriy etish, iqlimga chidamli ekinlarni yetishtirish, organik dehqonchilikni rivojlantirish va xalqaro tajribani moslashtirish ekologik xavfsizlikni ta'minlashning samarali yo'nalishlari sifatida ko'rsatib o'tilgan. Natijalar ekologik barqarorlikni mustahkamlash va O'zbekiston qishloq xo'jaligining global iqlim o'zgarishiga moslashuvchanligini oshirish imkonini ko'rsatadi.*

Kalit so'zlar: *Iqlim o'zgarishi, qishloq xo'jaligi, ekologik xavfsizlik, suv tejovchi texnologiyalar, organik dehqonchilik.*

KIRISH

Zamonaviy global sharoitda iqlim o'zgarishi qishloq xo'jaligi tizimlariga sezilarli ta'sir ko'rsatib, global isish, suv resurslari tanqisligi, ekstremal ob-havo hodisalari hamda biologik xilma-xillikning qisqarishi jarayonlarini jadallashtirmoqda va bu holat hosildorlikning pasayishi hamda ekologik muvozanatning buzilishiga olib kelmoqda. Shu bois, ekologik xavfsizlikni ta'minlash masalasi dolzarb ilmiy va amaliy muammolardan biri sifatida namoyon bo'lib, u qishloq xo'jaligi tizimining barqarorligini saqlash, tabiiy resurslardan oqilona foydalanish hamda kelajak avlodlar uchun barqaror ekologik muhitni ta'minlashni nazarda tutadi. Olimlarning prognozlariga ko'ra, 2050-yilga kelib iqlim o'zgarishi global oziq-ovqat ishlab chiqarishini 10-20 foizga qisqartirishi ehtimoli mavjud bo'lib, bu holat oziq-ovqat xavfsizligi va ekologik barqarorlikka jiddiy tahdid tug'diradi va ekologik xavfsizlikni ta'minlash texnologik yechimlar bilan bir qatorda ijtimoiy hamda iqtisodiy omillarni ham qamrab oluvchi kompleks yondashuvni talab etadi.

Iqlim o'zgarishi qishloq xo'jaligi resurslariga ko'p qirrali ta'sir ko'rsatmoqda. Birinchidan, haroratning ortishi va yog'ingarchilikning notekis

taqsimlanishi hosildorlikning pasayishiga sabab bo'lib, ilmiy tadqiqotlar natijalariga ko'ra, har bir graduslik isish bug'doy, guruch va makkajo'xori kabi asosiy ekinlar hosilini 5-10 foizga kamaytirishi mumkin [1]. Ikkinchidan, suv resurslarining tanqisligi sug'orish tizimlariga bosimni kuchaytirib, yer unumdorligini pasaytiradi, eroziya jarayonlarini tezlashtiradi va natijada ekologik muvozanatning buzilishiga olib keladi [2]. Ekologik nuqtai nazardan, iqlim o'zgarishi biologik xilma-xillikning qisqarishiga, yangi kasalliklar va zararkunandalarning tarqalishiga hamda tuproq degradatsiyasiga sabab bo'lib, ekologik xavfsizlikka jiddiy tahdid solmoqda. Jahon banki ma'lumotlariga ko'ra [3], ushbu jarayon global oziq-ovqat xavfsizligiga salbiy ta'sir ko'rsatib, millionlab odamlarni ochlik xavfiga duchor qilishi mumkin. Bundan tashqari, qishloq xo'jaligi sohasi issiqxona gazlari chiqindilarining qariyb 24 foizini tashkil etib, iqlim o'zgarishining kuchayishiga bevosita hissa qo'shadi va doiraviy muammo shakllanishiga olib keladi. O'zbekiston kabi qurg'oqchil hududlarda bu ta'sirlar yanada keskinlashib, Amudaryo va Sirdaryo havzalarida suv tanqisligi sug'orish imkoniyatlarini cheklaydi, natijada hosildorlik 30 foizgacha kamayishi mumkin. Shu bilan birga, global miqyosda iqlim o'zgarishi oziq-ovqat narxlarining oshishiga hamda ijtimoiy beqarorlik xavfining kuchayishiga olib kelmoqda [4].

Olimlar tomonidan olib borilayotgan tadqiqotlar ham iqlim o'zgarishiga qarshi kurashda muhim ahamiyat kasb etadi. Xususan, Stanford universiteti olimlari tomonidan amalga oshirilgan keng qamrovli tahlil natijalariga ko'ra, fermerlarning moslashuv choralari qo'llashiga qaramay, global ekin hosildorligi 2050-yilga borib 10-20% ga kamayishi ehtimoli mavjud bo'lib, ushbu natijalar 100 dan ortiq mamlakat ma'lumotlariga asoslangan holda Nature jurnalida e'lon qilingan [5]. Shuningdek, IPCC hisobotida iqlim o'zgarishi oziq-ovqat xavfsizligiga jiddiy tahdid tug'dirishi va ekin hosildorligini pasaytirishi yuqori ishonch darajasida qayd etilgan [6]. Bundan tashqari, xitoylik olimlar tomonidan olib borilgan tadqiqotda iqlim o'zgarishi natijasida qishloq xo'jaligi faoliyatining atrof-muhitga ta'siri kuchayib, issiqxona gazlari chiqindilari hamda suv sarfining ortishi kuzatilishini ta'kidlangan [7].

Amaliy tajribalar shuni ko'rsatadiki, Cutter konsalting kompaniyasining olib borgan tadqiqotida qayd etilishicha, Hindiston fermerlari tomonidan sun'iy intellektga asoslangan tizimlarni an'anaviy usullar bilan integratsiyalash hosildorlikni 15% ga oshirish imkonini bergan. Shuningdek, Armeniya misolida esa korrelatsion tahlil orqali iqlim o'zgarishining qishloq xo'jaligiga ta'siri baholangan va barqaror strategiyalar ishlab chiqish zarurligi asoslanga [8]. AQSh va Yevropada olib borilgan regenerativ qishloq xo'jaligi bo'yicha tadqiqotlar esa tuproqda uglerod saqlash salohiyatini 1-2 tonna/gektar darajasida namoyon qilgan [9]. BMT Oziq-ovqat va qishloq xo'jaligi tashkilotining 2021-yilgi hisobotida 20 dan ortiq mamlakatda qo'llanilgan iqlimga moslashgan qishloq xo'jaligi amaliyotlari keltirilib, ular oziq-ovqat xavfsizligini ta'minlashda samaradorligi bilan ajralib turgani ta'kidlangan [10].

1-jadval.

O‘zbekistonda qishloq xo‘jaligida iqlim o‘zgarishi sharoitida ekologik xavfsizlikni ta‘minlash bo‘yicha amalga oshirilgan asosiy islohotlar va strategiyalar (yillarga kesimida)

Yil	Islohot/Strategiya nomi	Tavsif va asosiy choralar	Natijalar/Maqsadlar
2017	O‘rmon xo‘jaligi tizimini takomillashtirish bo‘yicha chora-tadbirlar (PKM-530)	O‘rmonlarni tiklash va qishloq xo‘jaligi erlarida eroziya oldini olish choralari joriy etildi.	Desertifikatsiyani kamaytirish, ekologik muvozanatni saqlash; 2030-yilgacha o‘rmon maydonini 2 mln ga oshirish.
2018	Qayta tiklanadigan energiya manbalarini rivojlantirish bo‘yicha chora-tadbirlar (PKM-633)	Qishloq xo‘jaligida quyosh va gidroenergiyani ishlatish orqali suv tejash texnologiyalari joriy etildi.	Qishloq xo‘jaligi sug‘orishida energiya sarfini 20% ga kamaytirish; yashil investitsiyalarni jalb qilish.
2019	Ekologik himoya kontseptsiyasi (2030-yilgacha) (PF-5863)	Qishloq xo‘jaligida suv va tuproqni ifloslantirishni oldini olish, organik chiqindilarni qayta ishlash.	Suv resurslarini samarali boshqarish, 2030-yilgacha suv tejashni 1,8 mlrd m ³ ga yetkazish.
2020	Suv xo‘jaligi tizimini rivojlantirish kontseptsiyasi (2020-2030) (UP-5742)	Sug‘orish tizimlarini modernizatsiya qilish va iqlim xavf-xatarlariga qarshi monitoring.	Suv sarfini 50% ga kamaytirish, qishloq xo‘jaligi hosilini 20-40% ga oshirish.
2021	Suv resurslari va sug‘orish tizimini rivojlantirish strategiyasi (2021-2023) (PP-5005)	Qishloq xo‘jaligida energiya tejovchi sug‘orish va suv hisob-kitobini avtomatlashtirish.	Suv resurslarini transchegaraviy boshqarish, 2030-yilgacha SDG indikatorlariga erishish.
2022	Yashil iqtisodiyotga o‘tish islohotlarini takomillashtirish (PQ-436)	Qishloq xo‘jaligi loyihalariga iqlim mezonlarini kiritish va yashil soliq tizimini joriy etish.	2023-yilda yashil soliq paketini ishlab chiqish, uglerod neytralligiga o‘tish (2060-yilgacha).
2023	Ekologiya va atrof-muhitni muhofaza qilish sohasini transformatsiya qilish (PF-81)	Qishloq xo‘jaligida milliy adaptatsiya rejasini (NAP) ishlab chiqish va sektoriy adaptatsiya dasturlari.	2023-yil noyabrgacha 5 sektoriy va 3 mintaqaviy NAP, iqlim xavf-xatarlariga qarshi monitoring.
2024	Milliy atrof-muhit holati hisoboti	Qishloq xo‘jaligi va suv sohasidagi iqlim o‘zgarishiga zaiflikni baholash va islohotlarni baholash.	Ekologik monitoringni kuchaytirish, qishloq xo‘jaligi chiqindilarini qayta ishlashni 30% ga oshirish.
2025	Oziq-ovqat tizimlarini mustahkamlash loyihasi	Qishloq xo‘jaligida iqlim xizmatlari va suv xavfsizligini ta‘minlash uchun loyihalar.	Hosilni 15% ga oshirish, iqlim adaptatsiyasini iqtisodiy liberallashtirish bilan bog‘lash.

Ushbu tahlil shuni ko‘rsatadiki, 2019-2022 yillarda strategiyalar va kontseptsiyalar ko‘p bo‘lib, 2023-2025 yillarda amaliy loyihalar va xalqaro hamkorlik kuchaygan. Strategiyalarning asosiy maqsadi 2030-yilgacha SDG indikatorlariga erishish va 2060-yilgacha uglerod neytralligini ta‘minlash hisoblanadi.

Bundan tashqari, ekologik xavfsizlikni ta‘minlash uchun qishloq xo‘jaligida iqlim o‘zgarishiga moslashish strategiyalari zarur bo‘lib, bu strategiyalar

barqaror sug'orish tizimlarini, jumladan, tomchilatib sug'orish va suvni qayta ishlatish texnologiyalarini o'z ichiga olib, suv sarfini 50% ga kamaytirishi va yerning sho'rlanishini oldini olish orqali ekologik muvozanatni saqlashni ta'minlamoqda. Shuningdek, ekin rotatsiyasi va biologik xilma-xillikni ta'minlash usullari turli xil ekinlarni almashlab ekish orqali tuproq unumdorligini saqlab, zararkunandalarga qarshi tabiiy himoyani yaratib, yopiq ekinlar eroziyani kamaytirish va uglerod saqlashga yordam berish bilan ekologik barqarorlikni oshirmoqda. Biotexnologiyalar, xususan GMO asosidagi iqlimga chidamli urug'larning ishlab chiqilishi hosildorlikni barqarorlashtirishga xizmat qilmoqda, AQSh Qishloq xo'jaligi vazirligi ma'lumotlariga ko'ra, iqlim o'zgarishiga moslashuv jarayonini jadallashtirmoqda. Shu bilan birga, regenerativ qishloq xo'jaligi tuproqni tiklashga yo'naltirilgan usullarni, masalan, minimal ishlov berish va organik o'g'itlar ishlatishni qo'llab, issiqxona gazlari chiqarishini kamaytirib, biologik xilma-xillikni oshirish orqali ekologik xavfsizlikni mustahkamlashga hissa qo'shmoqda. Ushbu strategiyalar nafaqat ekologik barqarorlikni ta'minlash, balki iqtisodiy samaradorlikni ham oshirib, iqlimga moslashuvchan qishloq xo'jaligi loyihalari doirasida fermerlarning daromadlari 20–30% ga ortganligi bilan tasdiqlanmoqda.

XULOSA

Qishloq xo'jaligida iqlim o'zgarishi sharoitida ekologik xavfsizlikni ta'minlash zamonaviy davrning eng dolzarb vazifalaridan biri hisoblanib, mavjud strategiyalar va ilmiy tadqiqotlar barqaror yondashuvlar orqali ushbu tahdidlarni yumshatish imkoniyatini namoyon etmoqda. Fermerlar, davlat institutlari va xalqaro tashkilotlarning hamkorlikdagi faoliyati oziq-ovqat xavfsizligini saqlash bilan birga tabiiy muhitni muhofaza qilishga xizmat qilmoqda. Shu bilan birga, kelajakda investitsiyalarni iqlimga moslashtirilgan texnologiyalarga yo'naltirish hamda ta'lim dasturlarini kengaytirish zarurati mavjud bo'lib, faqat kompleks yondashuv orqaligina qishloq xo'jaligi tizimida barqaror rivojlanish ta'minlanishi mumkin. Tahlillar asosida qishloq xo'jaligida iqlim o'zgarishi sharoitida ekologik xavfsizlikni ta'minlash orasida quyidagi takliflar ishlab chiqildi:

- i. Suv va yer resurslaridan foydalanishda ekologik standartlarni joriy etish.
- ii. Fermer xo'jaliklari uchun ekologik toza texnologiyalarni moliyaviy rag'batlantirish.
- iii. Organik qishloq xo'jaligi mahsulotlarini ishlab chiqarishni kengaytirish va eksportni rivojlantirish.
- iv. Iqlim o'zgarishiga moslashuv bo'yicha milliy strategiyani ishlab chiqish.
- v. Ekologik xavfsizlikni ta'minlashda davlat va xususiy sektor hamkorligini kuchaytirish.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI

1. <https://climateseed.com/blog/soil-capital>
2. Yi Yang et al. *Climate change exacerbates the environmental impacts of agriculture*. Science 385, eadn3747 (2024). DOI:10.1126/science.adn3747

3. <https://www.worldbank.org/en/news/feature/2022/10/17/what-you-need-to-know-about-food-security-and-climate-change>
4. Alisher Mirzabaev, Rachel Bezner Kerr, Toshihiro Hasegawa, Prajal Pradhan, Anita Wreford, Maria Cristina Tirado von der Pahlen, Helen Gurney-Smith, *Severe climate change risks to food security and nutrition, Climate Risk Management, Volume 39, 2023, https://doi.org/10.1016/j.crm.2022.100473.*
5. Hultgren, A., Carleton, T., Delgado, M. et al. *Impacts of climate change on global agriculture accounting for adaptation. Nature 642, 644–652 (2025). https://doi.org/10.1038/s41586-025-09085-w*
6. <https://www.ipcc.ch/srccl/chapter/chapter-5/>
7. Geun Ho Kim, Jung Woon Yang, *Research trends in CO2 utilization: Catalytic strategies for sustainable energy and environmental protection, Journal of CO2 Utilization, 101, (103216), (2025).*
8. Meri Manucharyan, *Climate change impacts on sustainable agriculture: Evidence from Armenia, Unconventional Resources, Volume 6, 2025, 100159, ISSN 2666-5190, https://doi.org/10.1016/j.unres.2025.100159.*
9. [https://www.oneearth.org/regenerative-agriculture-can-play-a-key-role-in-combating-climate-change.](https://www.oneearth.org/regenerative-agriculture-can-play-a-key-role-in-combating-climate-change)
10. FAO. 2021. *Climate-smart agriculture case studies 2021 – Projects from around the world. Rome. https://doi.org/10.4060/cb5359*

II SHO‘BA
IQTISODIY TIZIMDA MOLIYA INFRATUZILMASI FAOLIYATI
SAMARADORLIGINI OSHIRISH

GOVERNANCE, CORPORATE RESPONSIBILITY, AND THE DEVELOPMENTAL
QUALITY OF FDI IN UZBEKISTAN (2005–2020)

Muhammad Eid Balbaa

*Associate Professor of the Department of World Economy
and International Economic Relations, Tashkent State University of Economics*

Marina Sagatovna Abdurashidova

*Senior Lecturer of the Department of Corporate Economics and Management,
Tashkent State University of Economics*

Abstract

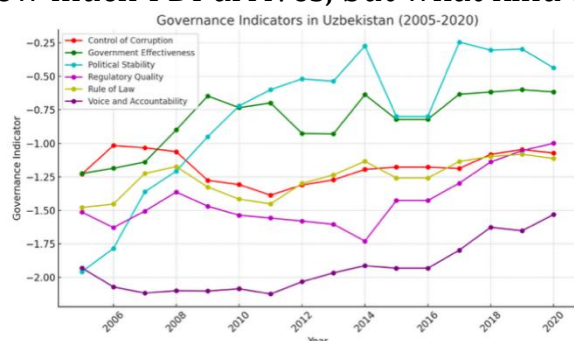
This paper examines how governance structures and corporate social responsibility (CSR) shape the developmental benefits of foreign direct investment (FDI) in Uzbekistan. Using annual data for 2005–2020, we relate FDI inflows to six Worldwide Governance Indicators - control of corruption, government effectiveness, political stability, regulatory quality, rule of law, and voice & accountability - and discuss CSR as a complementary mechanism for aligning investment with national priorities. Descriptively, governance scores remain negative but improve slightly in the late 2010s. Correlation results show mixed associations between FDI and governance (e.g., $r = -0.66$ with government effectiveness; $r = -0.63$ with political stability), while an OLS model including all six indicators explains 63.4% of FDI variation ($R^2 = 0.634$) but yields imprecise coefficients in a small sample. We interpret these patterns through sectoral composition, regulatory transition costs, and investor selection. Policy recommendations include a shift from “quantity” to quality of FDI: strengthening anti-corruption and regulatory predictability, embedding CSR/ESG standards (IFC PS, OECD Guidelines, UNGPs), and using performance-based incentives for projects with clear social and environmental co-benefits.

Keywords: Uzbekistan; foreign direct investment; governance; corruption control; rule of law; CSR; ESG; regulatory quality; political stability; FDI quality.

1. Introduction

FDI can accelerate structural change, yet its social and environmental dividends depend on host-country institutions and firms’ responsible conduct (UNCTAD, 2020; OECD, 2021). Robust governance - transparent rules, effective administration, and rule of law - reduces transaction costs and policy risk, steering investors toward longer-term, higher-quality projects (Kaufmann et al.,

2011). Corporate social responsibility (CSR) further aligns multinational behavior with local development - through decent work, supply-chain upgrading, environmental stewardship, and community investment (IFC, 2012; United Nations, 2011). For Uzbekistan’s reform agenda, the question is not just how much FDI arrives, but what kind and with what outcomes.

This study aims at assess (i) statistical links between governance and FDI inflows (2005–2020) and (ii) how CSR frameworks can amplify FDI’s developmental impacts in Uzbekistan.

2. Methods

2.1 Data

We use your compiled annual series: FDI inflows (USD) and six governance indicators (WGI z-scores centered at zero; negative values denote weaker governance). Descriptive statistics, bivariate correlations, and a multivariate OLS are reported.

Table 4: Data for Economic, Social and Environmental Indicators, Uzbekistan (2005-2020)

Year	FDI inflow	Control of Corruption	Government Effectiveness	Political Stability and Absence of Violence/Terrorism	Regulatory Quality	Rule of Law	Voice and Accountability
2005	-210,942,182.15	1.229637623	1.224595666	-1.957895637	1.513823986	1.478708982	-1.930238962
2006	-205,006,878.84	1.016335964	1.185932159	-1.784659505	1.628457427	1.453594685	-2.071797371
2007	-665,212,034.70	1.033785582	1.139973164	-1.362033367	1.506052732	1.224704981	-2.117637873
2008	-545,389,489.49	-1.06285727	0.899454832	-1.207106471	1.363840461	-1.17363584	-2.100142717
2009	-608,776,388.26	1.276073456	0.647138357	-0.950552523	1.469173312	1.326195478	-2.102610588
2010	1,659,799,355.45	1.307985425	0.733642399	-0.720438123	1.536477732	1.416641831	-2.085671902
2011	1,611,410,789.00	1.387564898	0.698397279	-0.599719346	1.557781339	1.452401876	-2.124430656
2012	-741,158,491.42	1.310680032	0.926168859	-0.518739343	1.579983473	1.299275875	-2.033548832
2013	-687,255,065.17	1.273042798	0.929248154	-0.53607899	1.603982806	1.235225201	-1.966497064
2014	-804,245,735.75	1.194444299	0.636368692	-0.273108631	1.729825616	1.134198904	-1.913254142

**“MILLIY IQTISODIYOTNI ISLOH QILISH VA BARQAROR RIVOJLANTIRISH ISTIQBOLLARI”
mavzusida respublika ilmiy-amaliy konferensiyasi**

2015	1,036,625,230.2 7	1.17728797 9	0.820524603	-0.799511174	1.42715586 1	-1.25869573	-1.932462999
2016	1,657,069,191.4 0	1.17728797 9	0.820524603	-0.799511174	1.42715586 1	-1.25869573	-1.932462999
2017	1,790,139,193.7 1	1.18751633 2	0.633223772	-0.244979039	1.29757547 4	1.13491332 5	-1.797308803
2018	-622,886,824.39	1.08239960 7	0.617031217	-0.304469526	1.13866889 5	1.09812998 8	-1.627289057
2019	2,313,130,816.8 7	1.04689145 1	0.600062251	-0.29666546	1.05532276 6	1.08138024 8	-1.652378082
2020	1,716,938,024.4 8	1.07281696 8	0.616107643	-0.436710477	0.99921643 7	1.11273300 6	-1.531675935

2.2 Empirical Specification

We estimate:

$$FDI = \beta_0 + \beta_1 \times CC + \beta_2 \times GE + \beta_3 \times PS + \beta_4 \times RQ + \beta_5 \times RL + \beta_6 \times VA + \epsilon$$

where CC = control of corruption, GE = government effectiveness, PS = political stability/absence of violence, RQ = regulatory quality, RL = rule of law, VA = voice & accountability.

With T=16 and highly collinear governance measures, estimates are imprecise; results describe associations, not causality.

3. Results

3.1 Descriptives and Correlations

- Levels & variation. Mean FDI inflow $\approx$ -1.05 bn USD with high volatility; governance scores are below zero across dimensions.

	FDI inflow	Control of Corruption	Government Effectiveness	Political Stability and Absence of Violence/Terrorism	Regulatory Quality	Rule of Law	Voice and Accountability
FDI inflow	1						
Control of Corruption	0.084286 325	1					
Government Effectiveness	0.660101 94	-0.157649992	1				
Political Stability and Absence of Violence/Terrorism	0.632304 27	-0.20748707	0.868172558	1			
Regulatory Quality	0.515049 398	0.487715131	0.490505733	0.358337107	1		
Rule of Law	0.336690 331	0.499765605	0.562852342	0.653726322	0.617293893	1	
Voice and Accountability	0.428796 343	0.40431392	0.506212642	0.511189028	0.807174854	0.67719 888	1

- Correlations with FDI:
 - r=0.084 with control of corruption (weak positive).
 - r=-0.660 with government effectiveness;
 - r=-0.632 with political stability.
 - r=-0.515 with regulatory quality;
 - r=-0.337 with rule of law;

- $r = -0.429$ with voice & accountability.

These mixed signs suggest composition effects (e.g., resource or enclave projects less sensitive to governance), timing effects during regulatory tightening, and small-sample noise.

3.2 Multivariate OLS

Table 5: Regression Results

Regression Statistics	
Multiple R	0.79608339
R Square	0.633748763
Adjusted R Square	0.389581272
Standard Error	499404169.6
Observations	16

ANOVA					
	df	SS	MS	F	Significance F
Regression	6	3.88405E+18	6.47342E+17	2.59554931	0.096068182
Residual	9	2.24464E+18	2.49405E+17		
Total	15	6.12869E+18			

	Coefficients	Standard Error	t Stat	P-value	Lower 95%	Upper 95%
Intercept	-686825002.4	1996376635	-0.344035785	0.738720836	-5202942707	3829292702
Control of Corruption	-1713638203	2422647143	-0.707341227	0.497260189	-7194046790	3766770384
Government Effectiveness	15152656.2	1416675512	0.010695926	0.991699391	-3189590001	3219895313
Political Stability and Absence of Violence/Terrorism	-1322113169	786066009.5	-1.681936572	0.126876358	-3100318023	456091684.7
Regulatory Quality	-2037447441	1251785357	-1.627633228	0.138044817	-4869182652	794287770.2
Rule of Law	3558835067	2485308967	1.431948749	0.185957918	-2063324414	9180994549
Voice and Accountability	961594317.1	1342213769	0.716424119	0.49190012	-2074704175	3997892810

- Model fit: $R^2=0.634$, adjusted $R^2=0.390$, $F(6,9)=2.60$, $p=0.096$.
- Coefficients: Signs are plausible - negative for corruption and regulatory quality, positive for rule of law and voice & accountability - but none reach 5% significance; political stability and regulatory quality approach marginal significance ($|t| \approx 1.63-1.68$).

The block of governance variables jointly explains a large share of FDI variance, but collinearity and sample size inflate standard errors. Sectoral heterogeneity likely matters: investors in natural resources may prioritize market access and contracts over broader governance attributes, while efficiency-seeking and greenfield manufacturing/services are more governance-sensitive (UNCTAD, 2020).

4. Discussion

4.1 Governance, “Quality” of FDI

International evidence links stronger governance to higher-quality FDI - projects with greater productivity spillovers, decent work, and lower environmental risk (OECD, 2021). In reform episodes, short-run regulatory tightening can temporarily deter some inflows (negative short-run correlations),

yet over time it screens toward investors able (and willing) to comply, increasing durability and local linkages (Balbaa M. E., 2024).

4.2 CSR as a Complement

Embedding CSR/ESG standards - IFC Performance Standards, OECD Guidelines for Multinational Enterprises, UN Guiding Principles on Business & Human Rights, and ISO 14001/26000 - helps translate FDI into social and environmental value (IFC, 2012; OECD, 2021; United Nations, 2011). In Uzbekistan this can mean:

- local supplier-development and skills partnerships with colleges;
- health, safety and labor compliance across supply chains;
- climate-aligned operations (energy efficiency, renewables, waste minimization);
- community benefit agreements near large projects.

4.3 Policy Implications for Uzbekistan

1. Anti-corruption & predictability. Strengthen e-procurement, beneficial-ownership disclosure, and contract transparency to reduce discretion and level the playing field (Kaufmann et al., 2011).

2. Regulatory quality with service standards. One-stop permitting with time limits, stable tariff/land rules, and streamlined inspections; publish regulatory impact assessments.

3. FDI-qualities incentives. Tie tax/land incentives to verifiable outcomes: domestic linkages, green technology adoption, training hours/worker, and ISO/IFC compliance (OECD, 2021).

4. Mandatory safeguards & reporting. Require EIAs/SEAs, grievance mechanisms, and GRI-style ESG disclosure for large investors; integrate with the SDGs.

5. Aftercare & linkages. Establish supplier-upgrade funds, technology extension services, and co-financed apprenticeships to raise spillovers.

6. Evaluation & data. Maintain a project-level registry tagging sector, CSR compliance, jobs created, wages, emissions, and local spend - enabling impact audits and adaptive policy.

5. Conclusion

From 2005–2020, governance indicators collectively explain a substantial share of FDI variation in Uzbekistan, though individual effects are statistically imprecise in a small, collinear sample. The policy message is clear: better governance + embedded CSR raises the quality and durability of FDI - maximizing productivity spillovers and social/environmental benefits. Uzbekistan's next stage should move from prioritizing volumes to screening and incentivizing responsible, high-impact investment, with transparent rules and measurable development outcomes.

References

1. Balbaa, M. E. (2024). *Socio-Economic Indicators and their Impact on Sustainable Economic Development: An In-depth Analysis of Egypt*. *International Journal of Economics and Financial Issues*, 14(2), 136–145.
2. International Finance Corporation. (2012). *IFC Performance Standards on Environmental and Social Sustainability*. IFC.
3. Kaufmann, D., Kraay, A., & Mastruzzi, M. (2011). *The Worldwide Governance Indicators: Methodology and analytical issues*. *Hague Journal on the Rule of Law*, 3(2), 220–246.
4. OECD. (2021). *FDI Qualities Policy Toolkit*. Organisation for Economic Co-operation and Development.
5. UNCTAD. (2020). *World Investment Report 2020: International Production Beyond the Pandemic*. United Nations Conference on Trade and Development.
6. United Nations. (2011). *Guiding Principles on Business and Human Rights*. Office of the High Commissioner for Human Rights.
7. World Bank. (2023). *Uzbekistan Economic Update: Navigating Global Shocks*. World Bank.

BUSINESS RISK FACTORS AND CRUCIAL CHANGES MARKERS

Olga Smaliakova

*Minsk branch of the Plekhanov Russian
University of Economics
Minsk, Belarus PhD in Economics
Associate Professor*

Running a business always involves certain risks. It requires borrowing funds for business development. This isn't always due to a lack of company's equity, but rather to the desire for rapid growth and expanded business. However, deciding to raise the next tranche of borrowed funds in the form of loans, credits, advances for future product deliveries (volumes of work, services), or the acquisition of long-term assets under lease, managers must carefully assess the company's ability to repay future obligations and consider all potential risks. Inadequate planning, a desire to quickly increase capital, and failure to consider all risk factors can lead to financial insolvency and even bankruptcy.

Uncertainty in the economic system of a country or region, and the presence of significant external factors influencing the state of this system, inevitably increase common business risks. When making management decisions, it is necessary to rely not only on established trends and "working" schemes, but also to take into account the variability of business conditions. It is precisely the volatility and unpredictability of the modern economic environment that can become a critical pitfall that is not taken into account, leading to financial collapse. As of the date of publication, according to the Unified State Register of Bankruptcy Information in the Republic of Belarus, of the 639 insolvency and

bankruptcy cases initiated since the beginning of 2025, only 29 business entities are in the rehabilitation stage, while 343 are in the liquidation stage. [1]

Among the many factors leading to bankruptcy, the following are key:

- Ineffective management: ineffective resource management, strategic errors, and poor decisions.

- Financial problems: a lack of working capital and the resulting need to borrow significant amounts of money while the business remains unprofitable.

- Competition: the entry of new players into the market can create intense competition and lead to lower prices for goods and services, which reduces business profitability.

- Economic crises: instability of the national economy, changes in exchange rates, inflation, and economic sanctions.[2,3]

Each group of factors may have its own markers and risk mitigation strategies. Experts use a variety of indicators characterizing resource efficiency: return on assets, material intensity, cost per ruble of marketable output, return on sales, expenses and various capital groups, and turnover of various asset groups. In our opinion, the key criteria in this case are return on sales and the length of the financial cycle (FC):

$$FC = T_1 + T_2 - T_3,$$

T_1 – turnover period of materials, finished products, goods;

T_2 – accounts receivable turnover period;

T_3 – accounts payable turnover period.

Return on sales characterizes the return on capital with each turnover, while the cash flow cycle measures the length of that turnover. It's important to note that low profitability can be offset by a short cash flow cycle, but not vice versa. With low capital turnover, a company can find itself in the unfortunately common situation of having profit but no cash. Therefore, as the cash flow cycle increases, it's necessary to assess the dynamics of net cash flow: if it's declining, the company may face cash flow shortfalls and the need to borrow capital, which increases financial risks.

To analyze financial risks, it is advisable to monitor the dynamics of the financial leverage (FL), which characterizes the degree of financial risks, and the financial leverage effect (FLE), which allows one to evaluate the efficiency of using borrowed capital:

$$FL = \frac{Liabilities}{Equity\ capital},$$

$$FLE = (ROA - I_{br}) * (1 - Tax) * FL,$$

ROA – the return on total capital;

I_{br} – the interest on borrowed resources;

Tax – the level of tax withdrawal from profits.

If the financial leverage effect is positive it's important to determine what was driving it: an increase in the return on total capital or the raising of additional borrowed capital with a low leverage differential. In the latter case, management must be aware that "playing for higher stakes" could lead to the company's financial collapse.

Forecasting and assessing the risks of the remaining two groups (competition and economic crises) is not always possible for objective reasons. However, in any unstable situation, it is possible to minimize business risks. Traditionally, these risks are assessed based on operating leverage (OL), which measures the degree to which profit depends on sales volume and is calculated using the formula:

$$OL = \frac{\text{Marginal income}}{\text{Profit}} \quad \text{or} \\ OL = 1 + \frac{\text{Fixed costs}}{\text{Profit}}$$

Clearly, fixed costs play a key role in the degree of entrepreneurial risk. However, in our view, using relative rather than absolute values of fixed costs and profits provides more analytical flexibility:

$$OL = 1 + \frac{\text{Fixed costs} / \text{Total costs}}{\text{Profit} / \text{Total costs}}$$

A transformed factor model with relative indicators is obtained:

$$OR = 1 + \frac{\text{The share of fixed costs in total costs}}{\text{Cost effectiveness}}$$

It is obvious that if an enterprise seeks to avoid additional entrepreneurial risks in an unstable external environment, then the growth rate of the share of its fixed costs should not exceed the growth rate of its cost profitability:

$$\frac{\text{The share of fixed costs in total costs}_1}{\text{The share of fixed costs in total costs}_0} \leq \frac{\text{Cost effectiveness}_1}{\text{Cost effectiveness}_0}$$

By focusing on key indicators for identifying significant and potentially dangerous risks, specialists identify weaknesses in an enterprise's operations. [4, 5] Further analysis can be aimed at identifying opportunities to improve the efficiency of any area of the enterprise's operations. It is important to understand that identifying and implementing these opportunities does not guarantee immediate results. At the same time, risk management can be significantly more responsive and effective (especially in conditions of external instability). When describing risk management concepts, specialists agree that risk responses depend on the likelihood of their occurrence, the possible consequences, and the efforts required to prevent or minimize risks.

Choosing an approach and building an enterprise risk management system, it's important to remember that entrepreneurial activity will always involve a certain degree of risk. By mitigating risks (financial, entrepreneurial, or otherwise) company either avoids losses (in the event of a negative scenario) or

loses profits (if it doesn't). Complete or unjustified risk avoidance can also lead to financial insolvency and uncompetitiveness. Therefore, an effective risk management system should be focused on accepting acceptable risks with a prompt response to key indicators of their exceeding reasonable limits or the emergence of external economic threats.

LIST OF REFERENCES

1. *Unified State Register of Bankruptcy Information*. Access mode: <https://bankrot.gov.by/> (date of access: 2025.09.26);
2. *Weighing the Risks and Rewards of Being an Entrepreneur*. Access mode: <https://edcollaborative.com/blog/entrepreneur-risks-and-rewards/> (date of access: 2025.09.15);
3. *Most Common Entrepreneurship Risks and How to Manage Them*. Access mode: <https://www.mumsandco.com.au/news/most-common-entrepreneurship-risks-and-how-to-manage-them/> (date of access: 2025.09.15);
4. *Opportunities or Threats? The Role of Entrepreneurial Risk Perception in Shaping the Entrepreneurial Motivation*. Access mode: https://www.researchgate.net/publication/367097643_Opportunities_or_Threats_The_Role_of_Entrepreneurial_Risk_Perception_in_Shaping_the_Entrepreneurial_Motivation (date of access: 2025.09.20);
5. *In 2025, businesses will embrace risk. Here's why*. Access mode: <https://www.weforum.org/stories/2025/01/in-2025-businesses-will-embrace-risk-heres-why/> (date of access: 2025.09.20).

PROSPECTS FOR ENHANCING UZBEKISTAN'S COOPERATION WITH INTERNATIONAL FINANCIAL INSTITUTIONS

Yovkochev Sherzod

Kimyo International University in Tashkent,

Associate Professor, PhD

Orcid: 0009-0001-1484-6512

In the process of transforming the national economy, international financial institutions (IFIs) play a crucial role as institutional actors that provide financial assistance and ensure the stability of global financial and economic relations.

The role of IFIs in the sustainable development of national economies has been widely analyzed by various scholars. For instance, A.I. Gorshkov [1] substantiated the positive impact of Bretton Woods institutions on the socio-economic development and future prospects of Russia. Similarly, A.A. Isadjanov [2] emphasized that the development of scientific and technological potential, the expansion of high-tech industries, and the implementation of innovative projects facilitate the transition toward an innovation-driven model of economic development.

According to U.S. Ziyadullayev [3], in emerging economies (such as CIS countries), IFI credits have enabled technical and technological modernization and the introduction of new technologies, which in turn improved living standards. Y.A. Irpek [4] highlighted that the sustainability of social development in developing countries depends significantly on the financial support provided by the IMF and the World Bank.

In the prospects of further strengthening relations with international financial institutions, it has been emphasized that Uzbekistan can achieve economic development by integrating into the global community and applying international best practices to its national economy.[5]

The long-term prospective directions of the World Bank Group's cooperation with the Republic of Uzbekistan include the implementation of structural reforms, the development of the corporate governance system under the application of international standards, and the advancement of infrastructure such as transport, communication, and information systems, as well as the creation of conditions for short-term employment opportunities.

The long-term objectives of this cooperation may conditionally be consolidated within the following areas of development: transition to a market economy; reform of selected state institutions and engagement of citizens in these processes; and investment in human capital.[6]

1. Transition to a Sustainable Market Economy.

One of the key factors in economic development is the transition to a market economy, the application of market principles, the development of the private sector, and the creation of employment opportunities. Strategic development programs in this direction include accelerating economic growth and transition to market mechanisms; improving the legal and regulatory framework of the business environment; expanding access to financial services for the private sector; enhancing diversification of agricultural production; and improving the efficiency of infrastructure services delivery through Public-Private Partnerships (PPP).

2. Reforming Selected State Institutions and Promoting Citizen Engagement.

The effective implementation of new development programs in Uzbekistan requires the establishment and strengthening of new institutions. This development direction includes priority tasks such as strengthening fiscal institutions and the financial sustainability of state enterprises, as well as expanding energy and heating services.

Strengthening the financial stability of state-owned enterprises is closely linked to improving public finance management (PFM), advancing corporate governance in state enterprises, and supporting reforms in the field of public procurement.

3. Investment in Human Capital.

Investment in human capital through social protection, healthcare, and education is of critical importance. Increased investment in these sectors and improvement of service quality contribute to the creation of necessary infrastructure for new job opportunities and achieving set objectives.

Expanding access to quality education and healthcare services involves improving service quality and coverage, including developing a plan to achieve 100 percent enrollment of children aged 6–7 in primary education.

Support for Private Sector Development.

The ADB’s activities are directed toward creating enabling factors to stimulate the private sector while strengthening the transformation function and role of the state. This includes promoting structural reforms, improving public finance management, advancing public procurement reforms, and developing PPP mechanisms. Infrastructure investments also aim to create opportunities for restructuring and reforming state enterprises.

Reducing Economic and Social Inequality.

One of the ADB’s next priorities is reducing economic disparities between urban and rural areas and improving living standards in rural regions. This includes initiatives in livestock farming, horticulture, water resource management, irrigation development, power grids, water supply, waste management, and public transportation. Furthermore, the ADB supports the improvement of healthcare systems in the regions and the introduction of electronic healthcare services to bridge quality gaps.

Accelerating Regional Integration and Cooperation.

Within the framework of the Central Asia Regional Economic Cooperation (CAREC) program, the ADB continues to strengthen Uzbekistan’s regional connectivity and trade. Expanding the country’s national transport network creates opportunities to access regional and global markets. Recognizing the importance of deepening regional cooperation and integration, the ADB also supports Uzbekistan in fostering closer economic ties with neighboring states.

The Islamic Development Bank is among the international financial institutions actively engaged in supporting the development of various sectors of the Republic of Uzbekistan, including agriculture, energy, transport, healthcare, education, as well as the improvement and modernization of rural areas—sectors that are considered socially significant and strategically promising. The long-term prospective activities of this institution in the country may conditionally be grouped within the categories of competitiveness and economic growth.

The cooperation strategy between the Islamic Development Bank and Uzbekistan is unified under the objective of further advancing the national economy. Within this framework, maintaining high rates of economic growth and enhancing the competitiveness of the national economy constitute the key pillars. These pillars encompass strategically important areas of collaboration, including infrastructure, education, and the private sector (Figure 1).

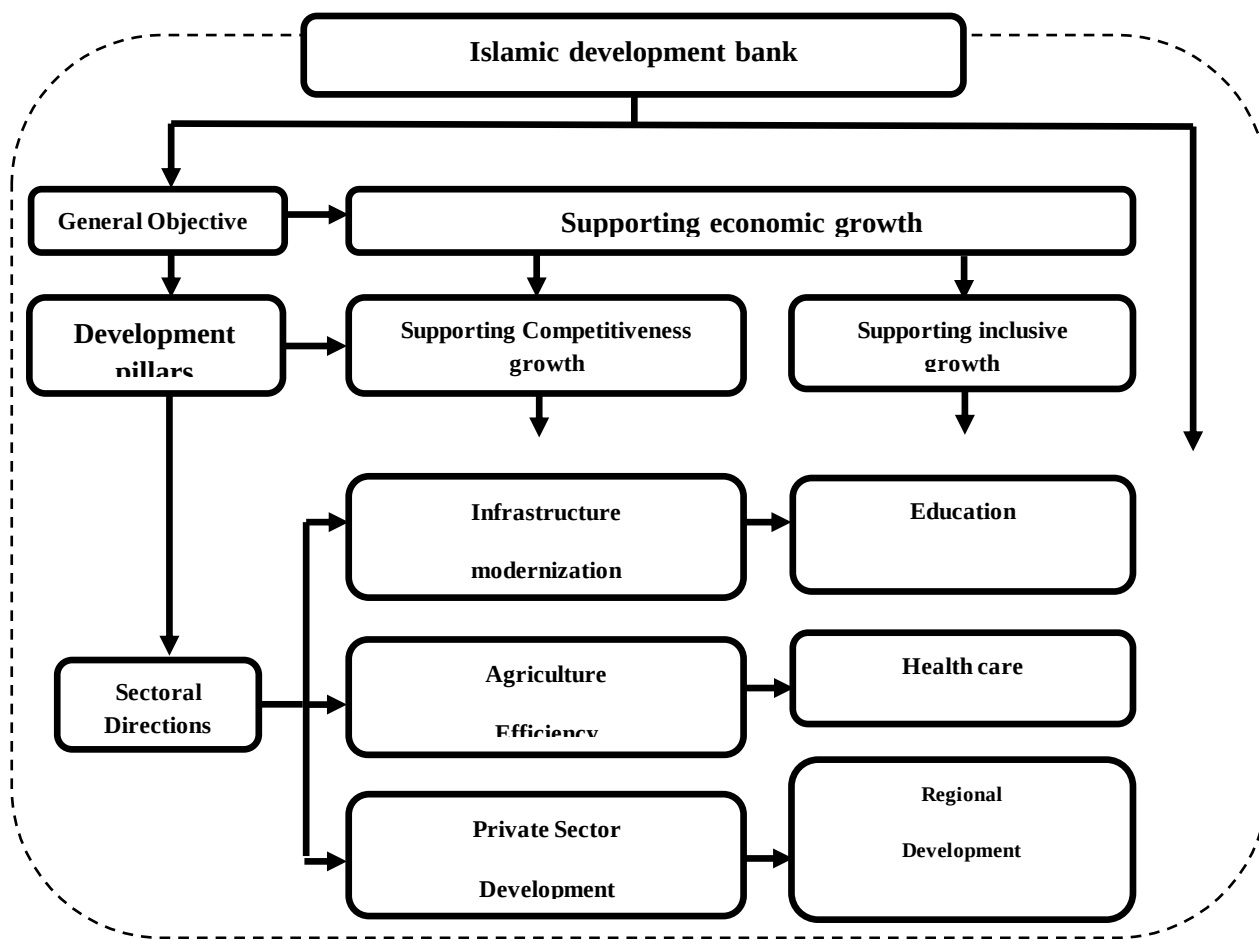

Figure 1. General Objectives of the Cooperation Strategy[7]

The renewed Republic of Uzbekistan possesses sufficient potential to implement the aforementioned goals and objectives. From this perspective, it is essential to strengthen the institutional dimensions of the national economy, including regulatory and legal frameworks, organizational-structural arrangements, and scientific-technical capacities. This, in turn, necessitates the establishment of institutional entities capable of ensuring continuous and sustainable cooperation with international financial institutions and serving as effective mechanisms for its implementation.

Uzbekistan's cooperation with international financial institutions represents a strategic pathway for sustainable growth, modernization, and regional integration. By attracting financial resources, technical expertise, and institutional support from the World Bank, ADB, and IsDB, Uzbekistan can enhance its economic resilience, diversify development strategies, and ensure inclusive progress.

The country possesses sufficient potential to implement these ambitious reforms. However, realizing these goals requires the establishment of institutional frameworks that ensure continuous and effective cooperation with IFIs, underpinned by legal, organizational, and technical improvements.

References

1. Gorshkov A.I. *Problems of the Participation of the Russian Federation in the Activities of the IMF and the World Bank. Abstract of PhD dissertation in Economics. Moscow, 1992, p.16.*
2. Isadjanov A.A. *Innovative Factors of Economic Growth: Current Trends and National Priorities. Economics and Finance (Uzbekistan), No.9, 2014, pp.9–17.*
3. Ziyadullaev U.S. *Formation of the National Economic Security System in the Context of Interaction with the International Capital Market. Russian Foreign Economic Bulletin, No.7, 2017, pp.16–17.*
4. Irpek Ya.A. *The Role of the IMF and IBRD in Solving the Debt Problems of Developing Countries. Abstract of PhD dissertation in Economics. Moscow, 1990, p.14.*
5. Umarov Z.A., Qurbanov R.B. *Prospects for the Development of Cooperation between Uzbekistan and the World Bank. International Finance and Accounting (Electronic Journal), No.1, September 2016, p.6.*
6. *International Bank for Reconstruction and Development et al. Performance and Learning Review of the Country Partnership Framework for Uzbekistan (FY16–FY20). Washington, DC: World Bank Group.*
7. *Islamic development bank. Uzbekistan member country partnership strategy. Submitted by the representative of Islamic development bank in the Republic of Uzbekistan.*

MACROECONOMIC IMPACT OF FOREIGN DIRECT INVESTMENT IN DEVELOPING ECONOMIES

Ibragimov Ganijon Gayratovich

*Phd, Associate professor, Innovative Management Department
Tashkent state university of economics*

The impact of foreign direct investment (FDI) on the economy has become one of the most debated issues among economists and policymakers in developed and developing countries in recent years. The debate is intensifying as FDI flows to the least developed countries (LDCs) continue to grow rapidly. Economists and policymakers argue that FDI can contribute to the growth and development of host LDCs through channels such as the transfer of modern technology and management skills, the development of human capital, and export markets. While the potential role of FDI in the development process of developed economies has once again come under the spotlight, some fundamental questions remain unresolved.

The flow of direct investment to developing countries decreased by 7% to 867 billion US dollars [1,2]. Tight financing conditions have led to a 26 percent decline in international project finance deals, which are crucial for infrastructure investment. International project finance is crucial for developing countries, leaving them vulnerable to the global downturn in this type of investment. Crises, protectionist policies and regional shifts are derailing the global economy, disrupting trade networks, the regulatory environment and global supply chains. This undermines the stability and predictability of global investment flows, creating both obstacles and unique opportunities. While the outlook for 2025

remains challenging, the report says modest growth is possible for the year, supported by efforts to ease financial conditions and facilitate investment in both national policies and international agreements.

Investments in global value chain-intensive industries, such as automotive and electronics, are increasing in regions and countries with easy access to large markets. However, many developing countries are struggling to attract foreign investment and participate in global production networks.

Clause 49 of the Decree of the President of the Republic of Uzbekistan No. PF-158 dated September 11, 2023, in the section “Further increasing the investment attractiveness of our country and accelerating the development of the securities market”, sets the task of “conducting an investment rating of regions, further increasing their attractiveness for investors, based on the capabilities of each region” [3]. To implement these tasks, it is planned to invest \$43 billion in 2025. This is expected to lead to the implementation of more than 300 major projects and the production of 662 new import-substituting products [4-7].

Foreign scholars have identified TDI as the most important contributor to the country's economic development in studies conducted by them. They assess that "a synthesized analysis of the impact of foreign direct investment on the economic growth of developing countries struggling with poverty, illiteracy and disease, as well as the debt crisis. Foreign direct investment provides a way to address many of these problems, aimed at people, planet and well-being, as the Sustainable Development Goals are firmly established on the agenda" [8].

Undoubtedly, developing countries face major economic shocks, such as high levels of poverty, low capacity utilization, high unemployment, debt and the increasingly difficult achievement of other sustainable development goals by 2030. foreign direct investment has enabled economic recovery and growth supported by politicians at the national, regional and international levels. This is to fill the technology and resource gap of developing countries and prevent further accumulation of debt crisis.

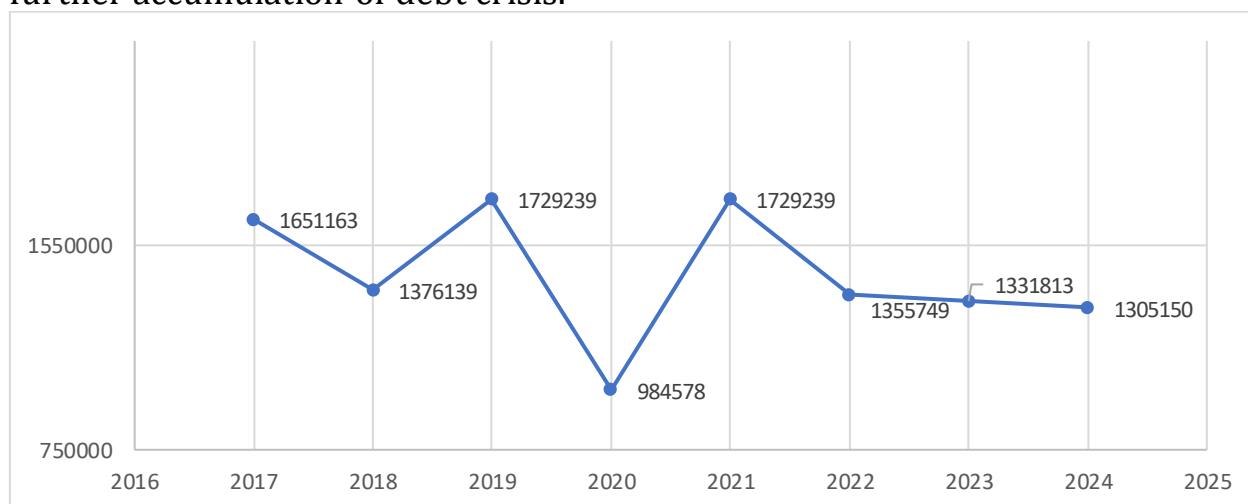

Figure 1. The volume of foreign direct investments in the world (billion US dollars) [16].

According to the World Investment Report 2024, “foreign direct investment in 2023 fell by 2% to US\$1.3 trillion amid economic slowdown and rising geopolitical tensions. In several European economies, project finance flows have slowed and affected sustainable development [9].

In conclusion, it is appropriate to define the general concept of FDI as follows. Foreign direct investment is a form of capital investment that indicates the investor's direct right to securities or property. In other words, foreign direct investment is the placement of investments by the investing state or its economic entities in the economy of the host state.

Developing countries and countries in transition use direct investment as a source of economic development and technological modernization, ensuring income growth and creating new jobs. In order to attract direct investment, countries have pursued a policy of privatization of all objects with a high state share. They have considered how best to conduct domestic policies to attract foreign investors to the domestic economy[10-12]. FDI affects growth in the host economy by increasing total factor productivity and resource efficiency.

It was justified that it will serve as the basis for the further work of state bodies to develop a new strategy for attracting foreign direct investment until 2026, as well as for their retention in the country, as well as for their further distribution across sectors and regions.

Foreign direct investment is understood as a form of capital investment, indicating the investor's direct right to securities or property. In other words, it was recommended to theoretically define foreign direct investment as the placement of investments by the investing state or its economic entities in the economy of the host state.

Literature

1. S. Murtozaev. *The role of state institutions in attracting foreign direct investment to the economy of Uzbekistan.* <https://orcid.org/0000-0002-5134-7747>
2. F. Egamberdiev. *The role of investments in the economy of our country.* <http://uzscite.uz/wp-content/uploads/2019/12/68-74.pdf>
3. Soliyev A. E., Khamdamov S. J., Karshiev D. *THE INFLUENCE OF DEMOGRAPHIC CHANGES ON ECONOMIC GROWTH IN UZBEKISTAN* //American Journal of Modern World Sciences. – 2024. – T. 1. – №. 1. – C. 135-146.
4. Usmanov, A., & Khamdamov, S. J. (2024). *THE ROLE OF ENVIRONMENTAL SUSTAINABILITY IN LONG-TERM ECONOMIC GROWTH IN UZBEKISTAN.* American Journal of Modern World Sciences, 1(1), 147-158.
5. Khamdamov, S. J. (2024). *The Effect of Labor Market Reforms on Economic Growth in Uzbekistan.* American Journal of Corporate Management, 1(2), 7-12.
6. Khamdamov, S. J. (2024). *The Role of Foreign Direct Investment (FDI)*
7. Kasimov, A., Tukhtabaev, J., Bondarskaya, O., Bondarskaya, T., Ochilov, A., Mamatov, M., ... & Usmanov, C. (2023, December). *Organizational and Economic Modeling of the System of Interregional Industrial Cooperation as a Control Object.* In *Proceedings of the 7th International Conference on Future Networks and Distributed Systems* (pp. 333-343).
8. Mamatkulov, B., Khamdamov, S. J., Togayniyazov, S., Tukhtabaev, J., Quldoshev, Q., & Qarshiev, D. (2023, December). *Predicting Future Living Standards in Uzbekistan: Utilizing*

Econometric Analysis. In Proceedings of the 7th International Conference on Future Networks and Distributed Systems (pp. 425-431).

9. Tukhtabaev, J. S., Turaev, H. Y., Kasimov, A. A., Bondarskaya, T. A., Ochilov, A. O., Bondarskaya, O. V., ... & Irisbayeva, S. D. (2023, December). Problems of security of economic and ecological systems in the countries of the central Asian Region. In *International Conference on Next Generation Wired/Wireless Networking* (pp. 177-195). Cham: Springer Nature Switzerland.

10. Khamdamov, S. J., & Usmanov, A. (2024). THE ROLE OF RENEWABLE ENERGY IN REDUCING CO2 EMISSIONS IN UZBEKISTAN. *Journal of Artificial Intelligence and Digital Economy*, 1(9), 64-69.

11. Shodmonqulov, O. (2024). ASSESSING THE IMPACT OF INDUSTRIAL REFORMS ON CO2 EMISSIONS IN UZBEKISTAN. *Gospodarka i Innowacje*, 51, 342-348.

12. Soliyev, A. E. (2024). ASSESSING UZBEKISTAN'S NATIONALLY DETERMINED CONTRIBUTIONS (NDCS) FOR CO2 EMISSION REDUCTION. *American Journal of Modern World Sciences*, 1(2), 78-92.

NON-PERFORMING LOANS IN THE COMMERCIAL BANKS IN UZBEKISTAN

Rustamov Jonibek Ravshanbek o'g'li

*PhD candidate, Banking and Finance Academy of
the Republic of Uzbekistan*

Lecturer, British Management University in Tashkent

Non-performing loans (NPLs) are defined as loans with totally or substantially overdue payments, posing significant challenges to the efficient functioning of financial markets and the overall health of economies. To successfully manage risk and safeguard economic resilience, it is essential to understand the primary reasons for the accumulation of NPLs.

A preliminary review of the literature reveals the absence of a universally accepted definition of NPLs. This indicates that different jurisdictions own unique NPL classifications [2]. The International Monetary Fund announced that loans will be categorized as NPLs if borrowers did not fulfill principal and interest payments for at least ninety days.

A high NPL ratio signifies a substantial risk of loss if outstanding loan amounts remain unpaid, whilst a low percentage represents less risk to the bank. Elevated NPL rates may diminish the profitability of banking operations, leading to a decrease in net income that ultimately impacts shareholder equity and the bank's capacity to provide dividends.

The accumulation of NPLs in Uzbekistan has garnered increased attention in recent years due to their significant impact on economic growth and the stability and expansion of the nation's financial system. Given the correlation between NPLs and the banking sector, it is imperative to examine the fundamental causes, consequences, and potential solutions to address this issue. It is essential to conduct a comprehensive analysis of Uzbekistan's NPL accumulation, emphasizing the underlying causes and offering recommendations to mitigate the adverse effects of such accumulation [8].

Table 1

Non-performing loan ratio in Uzbek banks between 2020-2024

Banks	Status	2020	2021	2022	2023	2024
Agrobank	State	1.20	4.60	3.80	3.80	4.88
Aloka Bank	State	0.10	4.10	2.00	1.50	1.87
Asaka Bank	State	3.20	4.80	4.60	4.40	4.53
Khalk Bank	State	2.80	19.70	11.90	7.60	4.23
Microcreditbank	State	1.00	5.90	4.80	6.00	4.62
NBU	State	2.80	4.50	3.00	3.10	3.03
Qishloq Qurilish Bank	State	1.50	4.30	3.90		
Business Development Bank					8.90	8.50
Turon Bank	State	0.80	3.30	2.60	2.30	2.82
UzSanoatQurilish Bank	State	1.00	3.80	2.80	2.20	2.82
Asia Alliance Bank	State	3.20				
	Non-state		7.60	1.40	1.50	2.01
Ipoteka Bank	State	2.30	3.30	2.50		
	Non-state				4.70	10.19
Poytakht Bank	State	3.50	2.20	1.00	2.30	
	Non-state					0.00
Uzagroexport Bank	State	14.20	55.50	96.30		
AVO Bank	Non-state				0.00	12.54
Anor Bank	Non-state	0.00	0.90	2.50	2.00	2.44
Davr Bank	Non-state	0.80	1.00	1.60	0.60	1.92
Hamkorbank	Non-state	3.50	1.10	0.60	0.60	1.66
Invest Finance Bank	Non-state	0.80	1.50	0.60	1.10	1.37
Ipak Yuli Bank	Non-state	3.10	3.50	1.90	2.10	1.53
Iran Saderat Bank	Non-state	5.40	0.60	3.70	17.60	6.57
Kapital Bank	Non-state	0.90	2.90	1.20	1.40	4.55
KDB Bank Uzbekistan	Non-state	0.00	0.00	0.00	0.00	0.00
Madad Invest Bank	Non-state	20.20	11.80	19.90	13.20	24.15
Orient Finance Bank	Non-state	1.20	0.80	0.60	0.30	0.18
TBC Bank	Non-state	0.00	4.80	2.10	1.90	2.14
Tenge Bank	Non-state	0.00	7.00	7.30	2.60	2.33
Trustbank	Non-state	2.30	1.80	3.80	2.00	3.43
Universal Bank	Non-state	0.00	0.80	1.90	3.00	1.12
Ziraat Bank Uzbekistan	Non-state	0.30	2.50	2.90	2.20	3.28
Savdogar Bank	Non-state	0.50	10.50			
Garant Bank				7.70	4.70	14.77
Ravnak Bank	Non-state	1.00	23.20	71.60		
Octobank					85.20	0.00
Hi-Tech Bank	Non-state	0.20	92.70	93.80	Lisence is eliminated	
Turkiston Bank	Non-state	0.10	69.90	95.00	Lisence is eliminated	
Apelsin Bank	Non-state	n/a	0.00			
Uzum Bank		n/a		0.00	0.00	0.00
Apeks Bank	Non-state	n/a	n/a	n/a	0.00	0.00
Hayot Bank	Non-state	n/a	n/a	n/a	0.00	0.00
Smart Bank	Non-state	n/a	n/a	n/a	0.00	0.00
Yangi Bank	Non-state	n/a	n/a	n/a	0.00	8.70

Source: Formed by the author based on the data from the CBU.

There is currently a lack of empirical research in Central Asia about the effectiveness of NPL analysis and its reduction activities. Nonetheless, most researchers concentrate their research on the causes that lead to the accumulation of NPLs globally.

Non-performing loans serve as a crucial indicator in evaluating the robustness and stability of the banking industry, since they signify loans that are susceptible to default. Analyzing the provided data reveals trends in NPLs in relation to total loans for both categories of institutions. This research allows stakeholders, such as regulators and investors, to assess the asset quality and risk management methods of state-owned and non-state-owned banks independently. This examination can influence policy decisions intended to improve financial stability and efficiency in the banking sector, as well as direct investment strategies according to the assessed risk exposure of various bank types.

Examining the ownership status of commercial banks and their NPL ratios between 2020 and 2024 in Table shows that two main banks, Khalk Bank and Microcreditbank, maintained their status as state-owned banks and experienced a significant increase in their NPL ratios, reaching a high of 19.7 percent in 2021 for Khalk Bank and 6 percent in 2023 for Microcreditbank. In addition, another state-owned bank, Qishloq Qurilish Bank, underwent a rebranding and was changed to Business Development Bank in 2023; it recorded high NPL ratios of 8.9 and 8.5 percent in 2023 and 2024, respectively. However, after being sold in 2021, Asia Alliance Bank changed its status from a state-owned bank to a non-state bank and demonstrated a substantial decrease in its NPL ratio, nearly halving from 3.2 percent in 2020 to 2.01 percent in 2024, despite experiencing a sharp rise to 7.6 percent in 2022. By contrast, Ipoteka Bank recorded an increase in its NPL ratio after the sale and privatization of its state-owned stake. In 2020, Ipoteka Bank's NPL ratio was 2.3 percent, while this indicator was 4.7 and 10.19 percent in 2023 and 2024, respectively. Furthermore, Uzagroexport Bank is the only bank among all state-owned banks that passed through the border of bankruptcy, registering catastrophic NPL ratios of 55.5 and 96.3 percent in 2021 and 2022, respectively, and was sold. Ultimately, Uzagroexport Bank was renamed AVO Bank and began to serve as a non-state-owned bank in the financial market in 2023. The interesting case is that AVO bank again registered a significant high NPL ratio of 12.54 percent last year. Additionally, the NBU has maintained stable NPL ratios of nearly 3 percent over the past three years. Although Agrobank and Asaka Bank also had NPL ratios less than 5 percent, they experienced a rise in NPL ratios year by year. Turon Bank, Aloka Bank, UzSanoatQurilish Bank, and Poytakht Bank were the best banks among all state-owned banks according to NPL ratio, by less than 3 percent over the last three years (see Table).

As for non-state-owned banks, Anor Bank, Davr Bank, Hamkorbank, Invest Finance Bank, Ipak Yuli Bank, KDB Bank Uzbekistan, Orient Finance Bank, TBC

Bank, and Universal Bank are keeping the level of NPL under 3 percent. Kapital Bank, Trustbank, and Ziraat Bank Uzbekistan stated a rise in the NPL ratio in recent years; however, the indicator did not exceed 4 percent. Madad Invest Bank maintains high NPL ratios between 10 and 25 percent over the analyzed timespan. It registered an increase almost twice as high, by 24.15 percent, in 2024. Iran Saderat Bank, on the other hand, recorded a substantial increase in 2023, with the NPL ratio increasing from 3.7 percent to 17.6 percent. By 2024, the NPL ratio of this bank remained high at 6.57 percent, despite a decrease. Tenge Bank also experienced a higher NPL ratio in 2021 and 2022, with 7 and 7.3 percent, respectively. Savdogar Bank was renamed as Garant Bank in 2022, and it recorded a high NPL ratio of 14.77 percent in 2024. Moreover, Ravnak Bank approached insolvency, recording alarming NPL ratios of 71.6 percent in 2022 and 85.2 percent in 2023, leading to its sale. New shareholders changed Ravnak Bank to Octobank in 2023 and stabilized the NPL ratio in 2024. Among non-state-owned banks, two more non-state-owned banks, Turkiston Bank and High-Tech Bank, lost their licenses in 2023 due to very high NPL ratios, almost 100 percent. Among the new banks established recently, only Yangi Bank recorded a high NPL rate in 2024, with 8.7 percent. For the remaining periods, all new banks (Uzum Bank, Apeks Bank, Hayot Bank, Smart Bank, and Yangi Bank) had an NPL rate of 0.00 percent. (see Table).

According to Table , the NPL ratios of Aloka Bank, Khalk Bank, Microcreditbank, NBU, Turon Bank, UzSanoatQurilish Bank, Asia Alliance Bank, Uzagroexport Bank, TBC Bank, Tenge Bank, Savdogar Bank, Ravnak Bank, Hi-Tech Bank, and Turkiston Bank significantly increased during the Covid-19 period in 2021 and 2022, and afterward the indicator decreased.

References

1. Alihodžić, A. and Ekşi, İ.H. (2018) 'Credit growth and non-performing loans: evidence from Turkey and some Balkan countries', *Eastern Journal of European Studies*, 9(2), pp. 229–249. Available at: https://www.researchgate.net/publication/330224657_Credit_growth_and_non-performing_loans_Evidence_from_Turkey_and_some_Balkan_countries.
2. Alnabulsi, Khalil, Emira Kozarević, and Abdelaziz Hakimi. 2023. "Non-Performing Loans as a Driver of Banking Distress: A Systematic Literature Review." *Commodities* 2 (2): 111–30. <https://doi.org/10.3390/commodities2020007>.
3. Berger, A.N. and DeYoung, R. (1997) 'Problem loans and cost efficiency in commercial banks', *Journal of Banking & Finance*, 21(6), pp. 849–870. Available at: [https://doi.org/10.1016/S0378-4266\(97\)00003-4](https://doi.org/10.1016/S0378-4266(97)00003-4).
4. Kalandarov A. (2023) "Analysis of problem loans in commercial banks of the republic of Uzbekistan", *Journal of Management Value & Ethics* 12(02), pp. 132–137.
5. Karim, Rejaul, Md. Mustaqim Roshid, Farjana Bashir Shammeh, and Md. Mahmud Hasan. 2023. "Non-Performing Loans and Bank Profitability." *International Journal of Finance & Banking Studies* (2147-4486) 11 (4): 95–102. <https://doi.org/10.20525/ijfbs.v11i4.2314>.
6. Klein, N. (2013) *Non-Performing Loans in CESEE: Determinants and Impact on Macroeconomic Performance*. 13/72. Washington DC. Available at: <https://www.imf.org/external/pubs/ft/wp/2013/wp1372.pdf>.
7. Jing, E. (2020) 'Impact of high non-performing loan ratios on bank lending trends and

profitability’, *International Journal of Financial Studies*, 8(12), pp. 1–10. Available at: https://papers.ssrn.com/sol3/papers.cfm?abstract_id=3670002.

8. Rustamov, J. 2025. “Trends and Patterns of Accumulation of Non-Performing Loans in the Banking Sector of Uzbekistan.” *JOURNAL OF EURASIAN ECONOMIES* 4 (1): 31–37.

9. Souza, Gustavo José de Guimarães e, and Carmem Aparecida Feijó. 2011. “Credit Risk and Macroeconomic Interactions: Empirical Evidence from the Brazilian Banking System.” *Modern Economy* 02 (05): 910–29. <https://doi.org/10.4236/me.2011.25102>.

ISLAMIC FINANCE IN NEW UZBEKISTAN: CHALLENGES AND OPPORTUNITIES

SAYDIRASULOV LAZIZ ALIMOVICH

*Doctoral student of Research Center for
“Scientific Foundations and Problems of the
Development of the Economy of Uzbekistan”*

Uzbekistan’s vision of a “New Uzbekistan”, launched under President Shavkat Mirziyoyev’s reform program since 2016, creates new opportunities for Islamic finance. The country, with over 38.0 million[1] people—most of whom are Muslim—and its strategic location in Central Asia, has the potential to become a hub for Shariah-compliant investment. At the same time, there are still important barriers that slow down the growth of Islamic finance in Uzbekistan. These include legal, structural, cultural, and practical challenges. Islamic finance must follow Shariah rules, which forbid *riba* (interest)[2], *gharar* (excessive uncertainty)[3], and investment in activities considered *haram* (forbidden), such as gambling[4] and alcohol[5]. However, Uzbekistan’s financial system, shaped by its Soviet past and secular laws, is still mainly based on conventional banking. Current regulations do not fully support common Islamic financial instruments.

Despite the rapid expansion of the global Islamic finance industry—estimated to exceed \$5,3 trillion[6] by the end of 2025—awareness and technical expertise in Uzbekistan remain underdeveloped. Decades of secular governance and a post-independence emphasis on conventional banking have contributed to a limited understanding of Shariah-compliant financial products among both the general population and financial sector professionals.

A key challenge is the shortage of trained specialists, including bankers, legal experts, and Shariah scholars, who are essential for structuring, implementing, and ensuring compliance with Islamic financial instruments. This skills gap poses a significant barrier to attracting investors from established Islamic finance hubs such as the Gulf Cooperation Council (GCC) countries and Malaysia, where a well-trained local workforce is a prerequisite for sustainable investment. Addressing this deficiency through targeted education and professional development initiatives is critical to positioning Uzbekistan as a viable destination for Islamic finance.

Uzbekistan's capital market remains in its early stages of development, lacking the depth, liquidity, and infrastructure necessary to support Islamic financial instruments such as Sukuk and Shariah-compliant equity funds. Financial intermediation is predominantly concentrated within the banking sector, while the Tashkent Stock Exchange, despite recent improvements, is not yet fully equipped to facilitate the efficient issuance and trading of Islamic securities.

For Islamic investments to gain traction, the country must establish a well-functioning secondary market, introduce clear listing regulations, and implement investor protection mechanisms tailored to Shariah-compliant finance. The absence of these critical components creates uncertainty and discourages institutional investors, who typically seek mature and sophisticated financial ecosystems. Strengthening Uzbekistan's capital market framework is essential to unlocking the full potential of Islamic finance in the country.

For Islamic investors, whose decisions are guided by ethical considerations and the principles of Maqasid al-Shariah (objectives of Islamic law)[7], stability and transparency are paramount. Persistent regulatory uncertainties and governance risks may therefore outweigh the otherwise compelling market potential of Uzbekistan. Establishing a predictable and investor-friendly regulatory environment will be crucial in positioning the country as a credible destination for Shariah-compliant investments.

Uzbekistan faces strong competition from neighboring countries that have made significant strides in developing their Islamic finance ecosystems. Kazakhstan, for instance, has positioned itself as a regional leader with the establishment of the Astana International Financial Centre (AIFC) in 2018, which offers a dedicated framework for Shariah-compliant financial products and actively fosters partnerships with Gulf investors. This proactive regulatory approach gives Kazakhstan a distinct competitive advantage.

Additionally, Kyrgyzstan and Tajikistan have advanced in Islamic microfinance and banking, effectively catering to smaller-scale investors and broadening financial inclusion. In contrast, Uzbekistan's relatively late entry into formalizing Islamic finance places it at a disadvantage in attracting both regional and global Islamic capital. To bridge this gap, the country must accelerate regulatory reforms and develop a compelling value proposition to compete with established players in the Islamic finance sector.

Although 96% of Uzbekistan's population identifies as Muslim[8], the state upholds a secular governance model, shaped by Soviet-era policies and ongoing concerns about religious influence. Historical sensitivities, particularly regarding extremism, have contributed to a cautious approach toward Islamic finance, with some policymakers and segments of the public perceiving it as more than just an economic tool.

With the government aiming to attract \$110 billion[9] in FDI by 2030, the emphasis has largely been on scale rather than sector-specific strategies. This

broad investment focus risks sidelining the unique regulatory, structural, and market challenges that Islamic finance faces. To fully integrate Shariah-compliant capital into its economic transformation, Uzbekistan must adopt a more tailored approach, fostering policies that specifically address the needs of Islamic investors and financial institutions.

Islamic investors typically prioritize projects that align with ethical and socially responsible objectives, such as poverty alleviation, education, and sustainable infrastructure. While Uzbekistan's "New Uzbekistan" agenda incorporates similar priorities—particularly in areas like rural development and renewable energy—many investment opportunities remain concentrated in state-driven sectors focused on import substitution and export-oriented industries, such as textiles and mining.

These sectors may not fully align with the core principles of Islamic finance, which emphasize risk-sharing, asset-backed transactions, and long-term socioeconomic impact. The limited availability of Shariah-compliant investment opportunities constrains the potential for attracting Islamic capital. To bridge this gap, Uzbekistan must develop a pipeline of projects structured in accordance with Islamic finance principles, ensuring they appeal to investors seeking both financial returns and alignment with Maqasid al-Shariah.

Since joining[10] the Islamic Development Bank (IsDB) in 2003, Uzbekistan has accessed Shariah-compliant financing, including \$396.7 million in 2023 for infrastructure and education. However, its engagement with broader Islamic finance ecosystems, particularly international standards-setting bodies like the Accounting and Auditing Organization for Islamic Financial Institutions (AAOIFI), remains limited.

Active participation in such institutions is essential for establishing regulatory credibility and aligning with global best practices in Islamic finance. Without deeper integration into these frameworks, Uzbekistan faces challenges in gaining the confidence of international Shariah-compliant investors, who rely on standardized governance, transparency, and financial reporting to assess investment destinations. Strengthening ties with key Islamic finance organizations will be crucial in positioning Uzbekistan as a trusted market for Islamic capital.

To overcome existing challenges and unlock the full potential of Islamic finance, Uzbekistan should adopt a comprehensive, multi-pronged strategy:

- accelerate Legal Reforms – expedite the development and implementation of legislation for Islamic banking, Sukuk issuance, and Takaful (Islamic insurance), drawing insights from leading jurisdictions such as Malaysia and Bahrain to establish a robust regulatory framework.

- strengthen human capital – collaborate with the Islamic Development Bank (IsDB) and academic institutions to develop specialized training programs in Islamic finance.

- enhance market infrastructure – introduce Shariah-compliant indices and establish clear listing regulations on the Tashkent stock exchange to facilitate the issuance and trading of Islamic financial instruments.

- focus on high-potential sectors – promote niche investment opportunities such as Islamic microfinance for financial inclusion and green sukuk to support renewable energy projects, ensuring alignment with both Shariah principles and Uzbekistan’s national development objectives.

- deepen engagement with gulf investors – strengthen strategic partnerships with key Islamic finance hubs, including Saudi Arabia, the UAE, and Qatar, through targeted investment roadshows, bilateral agreements, and financial cooperation initiatives to attract Shariah-compliant capital.

By implementing these measures, Uzbekistan can position itself as a competitive and credible destination for Islamic investment, fostering sustainable economic growth while aligning with global Islamic finance standards.

Aligning Uzbekistan’s secular financial framework with the core principles of Islamic finance is essential to unlocking this opportunity. Without decisive reforms and proactive engagement with global Islamic financial markets, the "New Uzbekistan" agenda risks forgoing a rapidly expanding sector that could significantly accelerate the country’s economic transformation and long-term development.

References

1. <https://stat.uz/en/>
2. <https://www.investopedia.com/terms/r/riba.asp>
3. https://www.isfin.net/sites/isfin.com/files/the_prohibition_of_gharar.pdf
4. <https://www.blossomfinance.com/posts/prohibition-of-gambling>
5. <https://islamqa.info/en/answers/38145/prohibition-of-drinking-alcohol-in-islam>
6. <https://russia-islworld.ru/temy/global-islamic-finance-market-to-exceed-5-trillion-in-2025-2025-02-27-47593/>
7. <https://islamic-banking.com/maqasid-al-shariah/>
8. <https://www.opendoors.org.au/wp-content/uploads/2024/01/Full-Country-Dossier-Uzbekistan-2024.pdf>
9. <https://www.iais.uz/en/outputnew/current-state-of-attracted-foreign-direct-investment-in-the-economy-of-uzbekistan>
10. <https://www.isdb.org/republic-of-uzbekistan>

INTEGRATING MODELS OF DIGITAL TRANSFORMATION IN THE BANKING SECTOR INTO THE OPERATIONS OF COMMERCIAL BANKS

Samandar Raimberdiev

UBS Tashkent branch, teacher of the Department of Economics

Nowadays, the digital economy plays a crucial role in value creation. Various algorithms, processes, and digital information are becoming decisive drivers in the strategic development of corporate business. Digital non-financial factors are determining the competitiveness of banks and influencing their efficiency. The advancement of digital technologies ultimately leads to the growth of intangible assets, that is, non-monetary assets with no physical form. For instance, in 1975 the share of intangible assets in large U.S. corporations amounted to 17 percent, while by 2022 this figure had exceeded 84 percent. More specifically, tangible and intangible assets on accounting balance sheets have effectively switched places. Digital assets are intangible assets in digital form that are recognized in the preparation of financial statements.

According to estimates by McKinsey experts, digital assets today account for nearly 8.6 percent of global GDP, while their rate of development contributes around 30 percent to global economic growth.

In Uzbekistan, challenges remain in enhancing the efficiency of digital transformation in the banking sector, particularly with respect to the adoption of innovative technologies and modern digital platforms. In developed countries, the process of digitalization in the financial and banking sector has accelerated over the past decade, which, in turn, has made reliable digital bank management an indispensable competitive advantage. The digital transformation of banks is, above all, directed at gaining a deeper understanding of customer needs: individuals and organizations seek easier and more affordable interaction with banks. Therefore, under the conditions of the digital economy, the banking sector must be prepared to provide the most advanced services [1].

The process of digital transformation requires the utilization of digital technologies to improve existing business models and enhance their efficiency. This process continuously involves the implementation of innovative technologies, ultimately leading to the comprehensive digital transformation of the entire economy [2].

The digital transformation of banks requires a comprehensive approach based on the development and implementation of a digital strategy. Digital transformation encompasses all aspects of financial and credit activities, including bank management mechanisms. Therefore, the digital modernization of the banking sector must be aligned with other development strategies in order to design solutions that contribute to achieving maximum business efficiency. A digital strategy, in turn, should be aimed at addressing the following issues (Figure 1) [3].

For the successful implementation of a digital strategy, it is necessary to coordinate the aforementioned areas of development, which largely depend on the bank's business model. There is no single operational model suitable for all banks. Therefore, depending on the maturity, organizational structure, and services provided, banks distinguish several different models for implementing digital strategies [4]:

Figure 1. Challenges addressed by the digital strategy.

1. **Federated model.** This type of operational model is mainly applied to large banks that undergo gradual digital transformation across different areas of their business. In such cases, certain departments participate in implementing the digital strategy, independently regulate expenditure flows for digital technologies, and introduce new requirements for employee competencies, while other divisions may not yet be engaged in digital transformation. Over time, all employees begin to recognize the advantages of digital conversion and take part in the process. A typical example of this model is the transition to electronic document management: the innovation spreads unit by unit and, over time, becomes permanently embedded in the bank's operations.

2. **Shared services model.** If a company has already passed the stage of recognizing the importance of digital transformation and has taken initial steps toward implementing a digital strategy, then—particularly in relatively large banks—it is possible to apply the “shared services model” by assigning similar functions to a single centralized division. The unit responsible for specific operations evolves into a shared service center. This model is analogous to outsourcing, where certain functions are performed by an external contractor. The main purpose of creating such an operational model is to enhance coordination of processes within the bank and to rationalize existing business operations by eliminating duplication and reducing operational costs.

3. **Model of creating strategic competence centers.** The next stage in developing an operational model under digital transformation is the establishment of competence centers—organizational units that manage information systems and business processes through the collection and analysis

of data, while developing methods to use these resources as efficiently as possible. The presence of such an element within the organizational structure enables coordination of actions for implementing the digital strategy, forecasting market trends, and positioning the bank to enhance competitiveness.

4. Digital operational model. This model can be implemented by banks that have reached the final stage of digital transformation. Typically, it is most applicable to “pure players,” that is, standalone institutions operating exclusively in a given sector. Conducting business on a digital platform is the defining feature of this model. At present, this model is applied in companies providing mobile payment services or in banks built entirely on modern online banking systems. Overall, the banking sector is striving toward this stage of operational model development, as customers increasingly realize that visiting a physical branch is no longer necessary to access a wide range of banking products and services — they can instead rely on the achievements of digital technologies.

In conclusion, the digital transformation of commercial banks enables the integration of new technologies and the creation of opportunities to provide customers with more convenient and secure services. To carry out this process effectively, banks are actively deploying advanced technologies such as artificial intelligence, blockchain, cloud computing, and biometric security. Altogether, these developments enhance the competitiveness of banks and contribute to the further advancement of the financial ecosystem.

List of References

1. Chris Skinnerni *“Digital Bank: Strategies for launching or becoming a Digital Bank”*. 2014. 475 pp.
2. Skinner C. (2018). *ValueWeb: How fintech firms use blockchain and mobile technologies to create the Internet of value* (N. Yatsyuk, Trans.).
3. Koscheev V. A., Tsvetkov, Yu. A. *Digital transformation of the banking sector*. <https://tsifrovaya-transformatsiya-bankovskogo-sektora.pdf>
4. Atom Bank. *Fabulous Atom Questions*. <https://www.atombank.co.uk/faq>

SPECIFIC ASPECTS AND COMPARATIVE ANALYSIS OF TRADITIONAL AND ISLAMIC MORTGAGE

Abdullaeva Aziza Murot kizi
*Teacher of the Department of
Accounting and Audit of
Tashkent State University of Economics*

Introduction

Housing finance plays a crucial role in ensuring access to homeownership and promoting socio-economic stability in both developed and emerging markets. Among the various mechanisms of housing finance, mortgage lending represents

the most widely used and effective tool for expanding access to housing. Traditionally, mortgage systems have been based on interest-bearing loans provided by financial institutions, where borrowers repay the principal along with accumulated interest over an agreed period. This conventional framework has contributed significantly to the growth of real estate markets worldwide but has also raised concerns related to affordability, risk concentration, and financial sustainability.

In parallel, the growing demand for ethical and interest-free financial solutions has led to the development and expansion of Islamic mortgage products. Unlike traditional mortgages, Islamic mortgage financing operates under the principles of Shariah law, which prohibits *riba* (interest) and emphasizes risk sharing, asset-backed transactions, and social justice. Common Islamic mortgage instruments, such as *Murabaha* (cost-plus financing), *Ijara* (leasing), and *Diminishing Musharaka* (partnership-based financing), provide alternative models that align financial intermediation with ethical and religious requirements.

This paper aims to conduct a comparative analysis of traditional and Islamic mortgage systems by focusing on their structural features, regulatory aspects, advantages, and limitations. Furthermore, the research seeks to identify the specific conditions under which Islamic mortgage products can serve as a viable alternative to conventional models, particularly in the context of emerging economies where demand for affordable housing continues to grow.

Islamic economy and finance, which entered the economy and finance system of the world countries as a new direction and a unique method, became a big turning point in the world finance system. The specific aspects of Islamic financial instruments and the increase in regular profitability indicators have attracted the attention of economists. Nowadays, the introduction of elements of Islamic economy and finance into the economy is on the agenda of many countries. Establishing investment activities in our country, diversifying banking services and products taking into account the needs of the population and business entities will have a positive effect on other sectors of the economy. Mortgages are long-term loans with constant nominal payments, interest and amortization. A fixed-rate mortgage has a fixed nominal interest rate and constant nominal payments for the entire term of the loan; A variable rate mortgage, on the other hand, sets nominal payments over periods so that the loan is expected to be paid off in full over the remaining term, given the current short-term nominal interest rate. Belgium, Denmark, Germany, France and the United States are countries where the mortgage market has traditionally been dominated by fixed-rate mortgages with fixed interest rates for at least 10 years [1].

The research methodology applied in this study is based on a comparative and analytical approach. Both traditional mortgage systems and Islamic mortgage instruments are examined through a combination of theoretical

analysis, regulatory framework evaluation, and empirical evidence drawn from international practices.

In Islamic countries such as Malaysia and Saudi Arabia, Islamic mortgage systems dominate and have shown strong growth due to supportive regulations and high consumer demand.

Discussion

The comparative study of traditional and Islamic mortgages demonstrates that both systems possess unique advantages and limitations, shaped by their underlying principles, regulatory environments, and market demand. First, the interest-based nature of conventional mortgages makes them relatively simple and scalable, particularly in well-developed financial markets. Borrowers clearly understand repayment obligations, while lenders benefit from predictable returns. However, this structure also increases vulnerability to economic shocks and can lead to borrower over-indebtedness, especially in periods of high interest rates. In contrast, Islamic mortgages emphasize ethical finance, asset-backing, and risk-sharing. These characteristics enhance financial inclusivity for Muslim consumers who avoid interest-based products and may also promote long-term stability by reducing speculative lending. Yet, the operational complexity of Islamic contracts, including the need for Shariah compliance boards and dual regulatory oversight, creates additional costs and slows down mass adoption. Another critical point concerns affordability and transparency. While Islamic mortgages remove interest, the overall repayment burden can still be comparable or higher due to administrative margins and risk-sharing mechanisms. For many households, the decision between conventional and Islamic mortgages depends less on cost efficiency and more on religious, ethical, or cultural considerations. From a macroeconomic perspective, conventional mortgages have historically fueled rapid housing market expansion, but also contributed to systemic risks, as witnessed during the 2008 global financial crisis. Islamic mortgages, on the other hand, have shown potential for greater resilience due to their asset-based nature. However, their limited market size and lack of standardization reduce their global impact. Finally, the growing trend of hybrid financial products in countries like the UK, UAE, and Malaysia suggests that both systems can coexist. Such integration allows financial institutions to diversify mortgage offerings, thereby catering to both conventional and faith-based consumer segments.

Mortgage payments are usually made monthly and consist of four main parts:

1. The principal debt is the total amount of the loan. For example, if an individual takes out a mortgage loan for \$250,000 to buy a home, then the principal loan amount is \$250,000. Lenders typically require a 20% down payment on a home purchase. So, if a \$250,000 mortgage is 80 percent of the home's appraised value, then home buyers will have a down payment of \$62,500 and a total home purchase price of \$312,500.

2. Interest - monthly interest added to each mortgage payment. Lenders and banks simply lend money to individuals without expecting anything in return. Interest is money that a lender or bank makes or charges on money they lend to homebuyers.

3. Taxes. In most cases, mortgage payments include property taxes that an individual must pay as a homeowner.

4. Insurance. A mortgage also includes homeowner's insurance, which is required by lenders to cover damage to the home as well as the property inside it. The mortgage also includes private mortgage insurance if the individual makes a down payment of less than 20% of the home's value. This insurance is designed to protect the lender or bank if the borrower defaults on the loan.

The most common way to pay off a secured mortgage is to make regular payments of principal (also called principal) and interest over a fixed period of time. The principal amount is sometimes referred to as amortization [2]

Mortgage insurance is an insurance policy designed to protect the mortgagor (lender) against any default by the mortgagor (borrower). It is typically used on loans with more than 80% loan-to-value and is used in foreclosures and foreclosures.

This policy is usually paid for by the borrower as a component of the final nominal rate, either in a lump sum or as a separate and detailed component of the monthly mortgage payment.

There are many types of mortgages used around the world, but several factors broadly define the characteristics of a mortgage. All of this must be subject to local regulations and legal requirements. According to a report by the Islamic Research and Education Institute (IRTI), the Islamic Development Bank and the Islamic Financial Services Board (IFSB), Islamic home mortgages have grown rapidly over the past five years, with a number of countries major providers of Islamic mortgages are licensed as non-banking financial institutions.

Housing financing by Islamic banks varies and suits the economic environment of the respective countries. In Western countries (North America, Europe and Australia) with a mature and deep housing financing system, as well as a traditional mortgage market, there are some successful experiences with Islamic mortgages. There are currently four models. In practice, Islamic mortgage, contract based on lease, contract based on diminishing musharaka (partnership in shares), contract based on murabahah and the fourth model cooperative societies were developed, where members are members of mudarabah (share) buys and society funds. The main difference between Islamic and conventional housing finance is that the former is equity-based and the latter is debt-based. In an Islamic mortgage, both the bank and the customer share ownership (equity) and therefore share the risk of equity ownership. In a traditional bank, the customer owns the equity, and the bank's loan to the

customer is guaranteed by the value of the property. Any type of property-based contracts (including Murobaha and Ijara) can be used for housing fund financing.

Table 1.

Comparative analysis of traditional and Islamic mortgage [3]

Traditional mortgage	Islamic mortgage
The lender provides funds to the borrower and charges [interest] for the use of these funds.	Islamic mortgages on the basis of trade (murabaha) and leasing (ijara) are interest-free.
Credit reports, sources of income that show the ability to repay the loan before the age of 65.	Credit references, sources of income to be able to refinance the loan until retirement age.
Most lenders do not have a lower limit on the value of the property.	The minimum property value is set.
Up to 125% of the property value.	Up to 85% of the property value.
Life and building insurance is mandatory in most cases.	Life and building insurance is not required.
The lender never owns the property.	The bank is the owner of the property. Relatively high risks.
Short, medium and long term offers are available	Murabaha up to 15 years, minimum 5 years; Lease minimum 7.5 years up to 25 years

Ensuring justice in the financial system consists in fulfilling two conditions in addition to stability. First, the financier must share the risk; secondly, it is desirable to partner with an equal share in lending to the poor. The musharak form of Islamic mortgages is an innovative financing method called "Decreasing musharak". According to the details of this financing agreement, the property will be purchased under the joint ownership of the Islamic bank and the customer. A certain part of the property value (usually 15% to 30%) is contributed by the client, and the rest is financed by the Islamic bank. The use of the property is entrusted only to the customer. The bank's share of the total capital is divided into a large number of small units (usually equal to the number of monthly payments), and the client must purchase these capital units from the bank at the price agreed upon at the time of purchase. In addition, the rental income of the property is agreed between the client and the bank; and the customer is obliged to pay rent to the bank every month, taking into account his share. As soon as the client buys all capital units from the bank, ownership of the property is transferred to the client and the project is closed.

Conclusions and suggestions.

In the modern world, a mortgage loan is one of the main instruments of banks and is in high demand among the population. This social banking practice is one of the effective contracts offered by Islamic financial institutions. Many countries see the Islamic financial system as an alternative to the traditional financial system. There is no doubt that the introduction of Islamic finance will not affect mortgage issues in domestic markets. However, Islamic housing financing faces a number of legal and financial obstacles that may negatively affect its growth and development.

An appropriate legal, institutional and fiscal framework is a prerequisite for building strong financial institutions and markets. Islamic law offers its own framework for conducting commercial and financial contracts and transactions. However, many countries do not have adequate commercial, banking and company laws for Islamic banking and financial contracts. International acceptance of Islamic financial contracts requires that they be Sharia compliant as well as acceptable in mainstream legal regimes such as common law and civil law systems.

Financial barriers are barriers related to the supply and demand of Islamic mortgages, such as:

- the bank's ability to balance the terms of deposits to the bank, which are usually of a long-term nature, with the payment terms of funds invested in housing construction financing, which are usually of a long-term nature;
- the bank's ability to coordinate between maximizing shareholders' profits and providing affordable housing funds to its customers.

Proponents of Islamic banking see these institutions as a viable alternative to interest-based banks in the markets in which they operate. They argue that Islamic profit and loss sharing contracts effectively allocate capital for long-term productive investments.

Literature

1. <https://www.proeducate.com/courses/Finance/MortgageLoan.pdf>
2. Asadov, A. and others, (2018). “Musharakah Mutanaqisah home financing: issues in practice”, *Journal of Islamic Accounting and Business Research*, Vol. 9 No. 1, pp. 91-103. <https://doi.org/10.1108/JIABR-08-2015-0036>
3. Campbell, J. Y., Cocco, J. F., (2003). Household risk management and optimal mortgage choice. *Quarterly Journal of Economics* 118, 1449–94.
4. Hanif, M. and Hijazi, S.T. (2010), “Islamic House financing A Critical Analysis and Comparison with Conventional Mortgage”, *Middle Eastern Finance and Economics*, Issue 6, pp. 99-107.
5. Khan, F. (2010), “How ‘Islamic’ is Islamic Banking”, *Journal of Economic Behavior & Organization*, Vol. 76 No.3, pp. 805-20.
6. Robin Matthews and others, (2003). *Recent Developments in the Market for Islamic Mortgages: Theory and Practice*, p 60.
7. Scanlon, K., Whitehead, C., (2004). *International trends in housing tenure and mortgage finance. Special report for the Council of Mortgage Lenders, London School of Economics*. p 4.

BUSINESS INTELLIGENCE FOR RISK MANAGEMENT AND FINANCIAL DECISION-MAKING IN COMMERCIAL BANKS

Kurbonov Alisher Samadovich

*Independent Researcher at
Tashkent Kimyo International University*

In the digital age, data has become one of the most valuable assets for commercial banks. Globally, the volume of financial data is projected to grow from 64.2 zettabytes in 2020 to 181 zettabytes by 2025 [1]. Against the backdrop of such rapid data expansion, the use of Business Intelligence (BI) technologies has become a necessity for commercial banks in risk management, operational efficiency, and financial forecasting.

According to a 2024 study conducted by Ernst & Young (EY), 74% of commercial banks worldwide have implemented or are in the process of implementing BI and artificial intelligence (AI) technologies into their risk management systems. These technologies enable real-time identification of credit, market, and operational risks, helping some banks reduce financial losses by up to 32%. Moreover, banks using advanced analytics tools achieved risk-adjusted returns that were 2.5 times higher compared to their competitors [2].

In terms of operational efficiency, McKinsey & Company reports that the introduction of BI technologies can improve process efficiency by 20% to 40% through automated calculations, reduced manual errors, and faster access to information [3]. Furthermore, Neontri notes that banks employing predictive analytics for credit risk forecasting experienced up to a 40% improvement in forecast accuracy [4].

These statistics demonstrate that Business Intelligence technologies are not merely supportive tools but rather a strategic necessity for banks. This article analyzes the role and effectiveness of BI technologies in commercial banks' risk management, operational efficiency, financial performance analysis, and forecasting. The analysis is based solely on scientific and practical sources published since 2020, highlighting how BI implementation leads to measurable results in banking activities.

Business Intelligence (BI) technologies in the banking system make it possible to identify, assess, and monitor credit, liquidity, and operational risks. BI tools support proactive risk management by detecting risky transactions in real time and providing early warnings before adverse events occur. Automated risk monitoring systems ensure that banks can take preventive measures and reduce potential losses. In addition, BI solutions allow risk managers to conduct multidimensional analyses of risk exposure, strengthening both internal audit processes and compliance functions across the organization.

Operational efficiency is also among the highest priorities for banks, and BI systems serve as a core instrument in process optimization. Through BI technologies, banks can continuously monitor operational indicators in real time, reducing waste of time and resources. These systems help identify “bottleneck” situations within internal processes and provide rapid solutions, thereby improving service delivery speed and increasing customer satisfaction. Ultimately, BI creates a data-driven culture that enhances decision-making, strengthens institutional resilience, and supports sustainable performance improvements.

Banks rely on precise financial analysis to ensure that decision-making is based on accurate and reliable information. Business Intelligence (BI) tools integrate financial data from multiple sources into a single platform, enabling comprehensive analysis and delivering insights that strengthen the quality of decisions. This unified approach eliminates data fragmentation and supports timely access to critical information for managers at all levels.

Through BI systems, banks can accurately assess the condition of assets and liabilities, the structure of income and expenses, as well as overall profitability indicators. These insights create opportunities for more effective strategic planning, optimization of financial resources, and improved capital allocation. By visualizing key performance metrics in real time, BI platforms enhance transparency and provide early identification of financial imbalances.

In addition, the quality and security of a bank's credit portfolio depend largely on the volume and composition of loan collateral. For instance, the activities carried out by JSC "Aloqabank" between 2021 and 2023 regarding collateral management serve as an important reflection of its risk management strategy. The types of collateral used and their year-to-year changes illustrate how the bank adapts to market conditions, manages exposure to risk, and works to ensure the security of its assets.

Table 1.

Collateral Structure of JSC Aloqabank's Loan Portfolio (2021–2023) [5]

Nº	Type of Collateral	2021	2022	2023	Change 2021 vs 2023, %
1	Deposits	623.6	687.4	251.7	-59,6
2	Vehicles	1,708.7	811.4	2,501.0	+46,4
3	Real Estate	3,807.3	5,140.9	5,276.3	+38,6
4	Equipment	0.0	3.3	—	-
5	Third-Party Guarantees	966.8	1,369.5	1,678.8	+73,6
6	Insurance Policies	398.3	763.9	163.0	-59,1
7	Other Collateral	249.6	385.6	423.1	+69,5
8	Unsecured Loans	0.0	0.0	0.0	0.0
	Total	7,754.3	9,161.9	10,293.9	+32.7

According to comparative analysis, in 2023 the total volume of loan collateral increased by 32.7% compared to 2021. The largest growth was observed in third-party guarantees (+73.6%), other types of collateral (+69.5%), and vehicles (+46.4%), indicating the bank's focus on diversifying its collateral sources. Real estate-backed loans also remained at a high level (+38.6%). At the same time, a decline was recorded in relatively liquid collateral such as deposits (-59.6%) and insurance policies (-59.1%), suggesting that the bank opted to

reduce the share of low-risk assets or shift toward alternative collateral forms. These changes confirm that the bank is pursuing an active, flexible, and cautious strategy in risk management. Credit

Table 2.

Portfolio Quality Composition of JSC Aloqabank's (2021–2023) [5]

№	Credit Quality Category	2021 (bln UZS)	2021 (%)	2022 (bln UZS)	2022 (%)	2023 (bln UZS)	2023 (%)
1	Standard	6,823.4	87.99%	8,874.7	96.87%	8,920.4	86.66%
2	Substandard	616.6	7.95%	101.4	1.11%	1,216.9	11.82%
3	Doubtful	73.8	0.96%	80.3	0.88%	114.3	1.11%
4	Non-performing	71.6	0.92%	69.7	0.76%	37.0	0.36%
5	Loss	168.9	2.18%	35.9	0.39%	5.3	0.05%
	Total	7,754.3	100%	9,161.9	100%	10,293.9	100%

The maturity structure of JSC "Aloqabank's" assets and liabilities during 2021–2023 reflects the bank's strategic approach to liquidity risk management. The analysis confirms that the bank has sought to maintain balance between short- and long-term financial obligations and assets.

In the short-term segment (up to 1 month), assets slightly exceeded liabilities in 2021 (3,530.3 billion soums versus 3,042.8 billion soums). This gap was preserved in 2022 and 2023, although it narrowed. By 2023, the figures stood at 3,978.4 billion soums in assets and 3,647.3 billion soums in liabilities, indicating that the bank remained capable of covering immediate liquidity needs.

In the medium-term segment (1 month to 1 year), assets continued to exceed liabilities in 2022. However, by 2023, the differences narrowed in the 1–3 month and 6–12 month ranges, with liabilities even surpassing assets in some cases. This suggests that the bank must manage refinancing in the medium term with caution.

In the long-term segment (over 1 year), 40.6% of assets in 2023 (6,520.7 billion soums) were placed in funds with maturities of more than 2 years, a significant increase compared to 2021 (4,004.7 billion soums). Liabilities in this segment also grew, reaching 5,109.4 billion soums. These changes show that the bank is focusing on long-term stable investments to strengthen its financial base.

Overall, the analysis demonstrates that JSC "Aloqabank" has been mitigating liquidity risk by aligning the maturity structure of its assets and liabilities. The increase in the share of long-term assets in 2023 highlights a strategic orientation toward financial stability. At the same time, prudence is still required in short- and medium-term balance management. Here, Business Intelligence (BI) systems can play a crucial role: by integrating liquidity data in real time, forecasting gaps across different maturity buckets, and visualizing stress-test scenarios, BI enables the bank to anticipate refinancing pressures and optimize

asset-liability matching. This not only supports immediate liquidity coverage but also strengthens long-term resilience and strategic planning.

References:

1. Statista. (2023). Volume of data/information created, captured, copied, and consumed worldwide from 2010 to 2025. Retrieved from <https://www.statista.com>
2. Ernst & Young (EY). (2024). Global Banking Risk Management Survey. Ernst & Young Global Limited.
3. McKinsey & Company. (2023). The future of risk management in banking: Harnessing the power of data and analytics. McKinsey & Company.
4. Neontri. (2024). Predictive analytics in banking: Increasing accuracy of credit risk models. Neontri Research Reports.
5. JSC “Aloqabank.” (2021–2023). Annual reports (2021, 2022, 2023). Tashkent: Aloqabank.

**ИСПОЛЬЗОВАНИЕ В БУХГАЛТЕРСКОМ УЧЕТЕ ИНСТРУМЕНТОВ
РЕЗЕРВИРОВАНИЯ ДЛЯ РАЗВИТИЯ УЧЕТНОГО ОБЕСПЕЧЕНИЯ В ВУЗАХ**

Титова Елена Анатольевна

Воронежский филиал РЭУ им. Г.В. Плеханова
кандидат экономических наук, доцент кафедры бухгалтерского учета,
анализа и аудита

Развитие в последние два десятилетия бухгалтерского учета организаций бюджетной сферы, включая вузы, сформировало достаточно релевантное учетное обеспечение всей системы управления исследуемых экономических субъектов, которое может быть востребовано также и в процессе их финансового контроллинга.

Обратимся к обоснованию использования в процессе бухгалтерского учета вузов инструментов резервирования путем формирования и отражения в учете и бухгалтерской отчетности резервов предстоящих расходов в целях развития учетного обеспечения финансового контроллинга, в т.ч. проектного финансового контроллинга, в государственных учреждениях высшего образования. Вузы реализуют различного рода договоры, соглашения по образовательной, научной, инновационной, международной и др. направлениям деятельности, в соответствии с условиями которых могут быть предусмотрены стоимостные объемы софинансирования за счет собственных средств вуза. В настоящее время в рамках осуществления научной, инновационной деятельности условия софинансирования вуза за счет внебюджетных источников могут быть установлены при предоставлении ему Минобрнауки России из федерального бюджета грантов в форме субсидий на реализацию отдельных мероприятий Федеральной научно-технической программы развития определенных исследований и

исследовательской инфраструктуры. Согласно Постановлению Правительства РФ от 30.06.2020 № 951, софинансирование должно быть не менее 10% от суммы гранта, предоставленного в соответствующем финансовом году.

Минобрнауки России в пределах выделенных лимитов бюджетных обязательств для реализации приведенного выше Постановления Правительства РФ по каждому соглашению на разработку соответствующей темы определяет предельный размер гранта. Стоимость софинансирования по реализуемым проектам вуза за счет внебюджетных источников может быть значительна, что обуславливает необходимость ее учета и контроля. В финансовой модели Университета (как потенциального участника программы поддержки отечественных вузов Приоритет-2030) для того, чтобы пройти конкурсный отбор и стать ее участником с возможностью получения базовой части гранта и специальной части гранта на обеспечение социально-экономического развития территорий, укрепление кадрового и научно-технологического потенциала организаций реального сектора экономики и социальной сферы, предусмотрена стоимость внебюджетных средств, которая является основанием для определения вузом контрольного значения объемов софинансирования по всем реализуемым проектам.

Значительные объемы софинансирования вуза по различным проектам, утвержденные заключенными договорами, соглашениями, представляют собой обязательства, которые берет на себя вуз в рамках выполнения проектов. Для обеспечения релевантной учетной и контрольной информацией в процессе проектного финансового контроллинга координации выполнения обязательств вузом по софинансированию проектов предлагаем вести его бухгалтерский учет посредством формирования резервов предстоящих расходов с использованием счета 040160000 «Резервы предстоящих расходов». Это позволит не только организовать бухгалтерский учет софинансирования, но и реализовать в его процессе соблюдение принципа равномерности признания расходов, предусмотренного ФСБУ ОГС «Концептуальные основы бухгалтерского учета и отчетности организаций государственного сектора», а также требования осмотрительности при формировании бухгалтерской отчетности, который в соответствии с МСФО ОС 1 «Представление финансовой отчетности» обеспечивает ее нейтральность. Отметим, что стоимостные объемы софинансирования за счет внебюджетных средств вуза, как правило, определены, период (сроки) реализации проектов известны. В связи с этим формирование резервов предстоящих расходов для учета средств софинансирования вуза по реализуемым проектам в полном соответствии с ФСБУ ОГС «Резервы. Раскрытие информации об условных обязательствах и условных активах» [3] не представляется возможным.

Предлагаемый отдельный вид резервов предстоящих расходов обуславливает использование на счете 040160000 «Резервы предстоящих расходов» соответствующей аналитики с учетом рекомендаций, которые содержатся в письме Минфина России от 20.05.2015 № 02-07-07/28998 [6] в отношении оценочных обязательств в виде утвержденных нормативными актами резервов. Следуя логике присвоения аналитического кода по видам резервов предстоящих расходов, а также их возможному количеству, представленному в Едином плане счетов [4], представим счета бухгалтерского учета для учета резервов предстоящих расходов на софинансирование проектов вуза (табл. 1).

Таблица 1

**Счета бухгалтерского учета для учета резервов предстоящих
расходов на софинансирование проектов вуза**

Номер счета	Название счета
1	2
2 401 68 000	Резервы предстоящих расходов на софинансирование проектов
2 401 68 211	Резерв предстоящих расходов на софинансирование проектов в части выплаты заработной платы
2 401 68 213	Резерв предстоящих расходов на софинансирование проектов в части оплаты страховых взносов
2 401 68 221	Резерв предстоящих расходов на софинансирование проектов в части оплаты услуг связи
2 401 68 222	Резерв предстоящих расходов на софинансирование проектов в части оплаты транспортных услуг
2 401 68 223	Резерв предстоящих расходов на софинансирование проектов в части оплаты коммунальных услуг
2 401 68 225	Резерв предстоящих расходов на софинансирование проектов в части оплаты работ, услуг по содержанию имущества
2 401 68 226	Резерв предстоящих расходов на софинансирование проектов в части оплаты прочих услуг
2 401 68 290	Резерв предстоящих расходов на софинансирование проектов в части прочих расходов
2 401 68 411	Резерв предстоящих расходов на софинансирование проектов в части амортизации основных средств
2 401 68 421	Резерв предстоящих расходов на софинансирование проектов в части амортизации нематериальных активов
2 401 68 440*	Резерв предстоящих расходов на софинансирование проектов в части уменьшения стоимости материальных запасов

* – Детализируется подстатьями КОСГУ согласно Приказу Минфина России от 29.11.2017 № 209н [15]. Источник: составлена автором.

Отметим, у учреждений имеется возможность развития способов ведения бухгалтерского учета на основе положений действующих нормативных актов в области регулирования бухгалтерского учета организаций государственного сектора, что предусмотрено

законодательством о бухгалтерском учете, ФСБУ ОГС «Учетная политика, оценочные значения и ошибки» [2].

При раскрытии информации о предложенном к формированию в вузах резерве предстоящих расходов на софинансирование проектов в их бухгалтерской (финансовой) отчетности в соответствии с ФСБУ ОГС «Представление бухгалтерской (финансовой) отчетности» [1], другими нормативными актами, следует учитывать несколько положений.

В бухгалтерском балансе учреждения такой резерв должен рассматриваться как краткосрочное обязательство и уменьшать показатель финансового результата экономического субъекта. Результат сравнения кредитового оборота и дебетового оборота по счету 2 401 68 000 «Резервы предстоящих расходов на софинансирование проектов» составит показатель «Чистое изменение резервов предстоящих расходов» Отчета о финансовых результатах деятельности учреждения (ф. 0503721). В Пояснительной записке к Балансу учреждения (ф. 0503760) раздел 1 «Сведения о дебиторской и кредиторской задолженности учреждения» Приложения (ф. 0503769) – в составе сумм на начало года и изменений за отчетный период, на конец отчетного периода, а также на конец аналогичного периода прошлого финансового года. [5] В Пояснительной записке необходимо будет представить информацию о способе определения его стоимостной оценки (документально подтвержденные данные). [1]

Следует согласиться с мнением Егоровой Е.М., Глущенко А.В. о том, что «...формирование и использование учетной информации, характеризующей разные параметры научно-исследовательских и образовательных процессов и технологий, способно влиять на управленческие решения по построению технологических цепочек, обеспечивающих высокое качество и инновационность образовательных и научных продуктов, укрепление конкурентных преимуществ и достижение стратегических целей вузов, удовлетворяющих требованиям потребителей» [7]. Формирование резервов предстоящих расходов на софинансирование проектов вузов позволяет учесть важные параметры их реализации, что может быть востребовано в процессе проектного финансового контроллинга вуза.

Список использованных источников

1. Об утверждении федерального стандарта бухгалтерского учета для организаций государственного сектора «Представление бухгалтерской (финансовой) отчетности»: [приказ Минфина России от 31 дек. 2016 № 260н] // Консультант Плюс. – URL: http://www.consultant.ru/document/cons_doc_LAW_216118/ (дата обращения: 20.09.2025)
2. Об утверждении федерального стандарта бухгалтерского учета для организаций государственного сектора «Учетная политика, оценочные значения и ошибки»: [приказ Минфина России от 30 дек. 2017 № 274н] // Консультант Плюс. – URL:

http://www.consultant.ru/document/cons_doc_LAW_216121/ (дата обращения: 20.09.2025).

3. Об утверждении федерального стандарта бухгалтерского учета для организаций государственного сектора «Резервы. Раскрытие информации об условных обязательствах и условных активах»: [приказ Минфина России от 30 мая 2018 № 124н] // Консультант Плюс. – URL: http://www.consultant.ru/document/cons_doc_LAW_301464/ (дата обращения: 25.09.2025).

4. Об утверждении Единого плана счетов бухгалтерского учета для органов государственной власти (государственных органов), органов местно- 148 го самоуправления, органов управления государственными внебюджетными фондами, государственных академий наук, государственных (муниципальных) учреждений и Инструкции по его применению: [приказ Минфина Рос. Федерации от 01 декабря 2010 № 157н] // Консультант Плюс. – URL: http://www.consultant.ru/document/cons_doc_LAW_107750/ (дата обращения: 20.09.2025).

5. Об утверждении Инструкции о порядке составления, представления годовой, квартальной бухгалтерской отчетности государственных (муниципальных) бюджетных и автономных учреждений: [приказ Минфина Рос. Федерации от 25 мар. 2011 № 33н] // Консультант Плюс. – URL: http://www.consultant.ru/document/cons_doc_LAW_112540/ (дата обращения: 19.09.2025).

6. О порядке отражения в учете операций с отложенными обязательствами (вместе с «Определением оценочного значения при формировании резерва на оплату отпусков за фактически отработанное время»): [письмо Минфина России от 20.05.2015 № 02-07-07/28998] // Консультант Плюс. – URL: http://www.consultant.ru/document/cons_doc_LAW_161501/. (дата обращения: 20.09.2025).

7. Егорова Е.М. Учетно-управленческие проблемы высшей школы и пути их решения / Е.М. Егорова, А.В. Глущенко // Международный бухгалтерский учет. – 2013. – № 16. – С. 10-15.

ДИНАМИКА НЕКОТОРЫХ ДЕНЕЖНО-КРЕДИТНЫХ ПОКАЗАТЕЛЕЙ ФИНАНСОВОЙ СИСТЕМЫ УЗБЕКИСТАНА

Абдулазизова Ўғилой Нуриддинхўжаевна
PhD, НИЦ при ТГЭУ
Ст.преп кафедры «Зеленая экономика» ТГЭУ

Финансовая система является одним из ключевых элементов экономической системы, обеспечивающим эффективное распределение и использование финансовых ресурсов. Стабильность и результативность её функционирования во многом определяются динамикой денежно-кредитных показателей, которые отражают процессы в сфере ценообразования, денежного обращения и кредитования. Такие показатели, как дефлятор ВВП, ИПЦ и инфляционные ожидания, динамика денежных агрегатов денежной массы, а также объём кредитования,

которые мы рассмотрели в данной статье, позволяют определить ключевые тенденции, влияющие на устойчивое развитие финансовой системы. [1]

Если проследить за тенденциями изменения дефлятора ВВП, то можно отметить, что за с 2020 года по 2024 год значения дефлятора ВВП в Узбекистане находились в диапазоне от 110,9% до 117,3%, что свидетельствует о стабильно выраженном инфляционном давлении на уровне всей экономической системы (см. рис. 1).

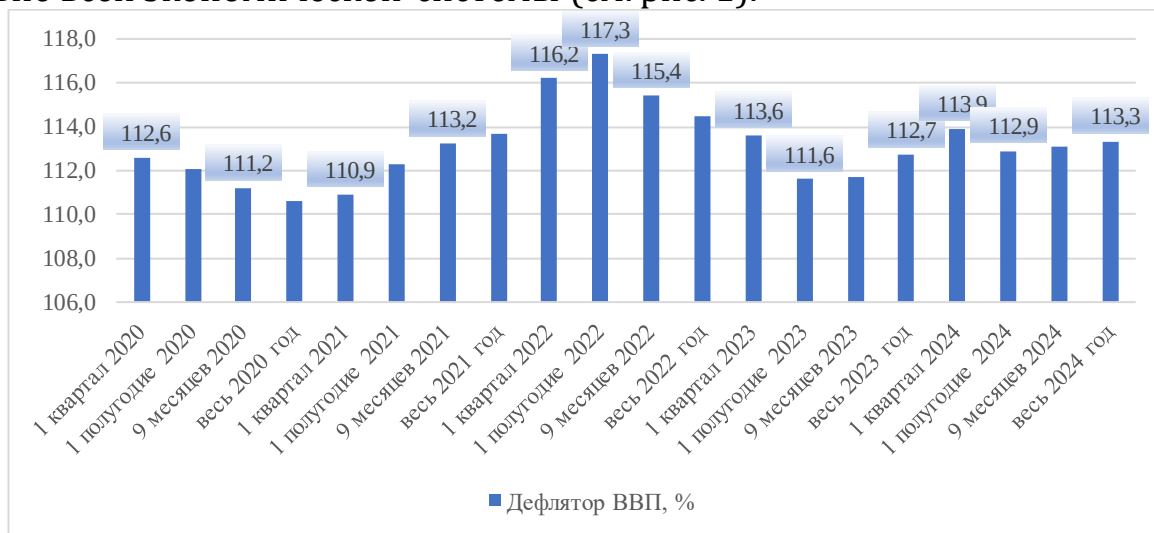

Рисунок 1. Динамика изменения дефлятора ВВП в Узбекистане за 2020-2024гг., в % [4]

Анализ динамики потребительской инфляции (ИПЦ) в Узбекистане за 2020–2024 годы демонстрирует устойчивую тенденцию к снижению, при этом уровень ИПЦ по отношению к соответствующему периоду предыдущего года снизился с 14,3% в январе 2020 года до 9,8% в декабре 2024 года (см. рис.2). Параллельно с фактической инфляцией, инфляционные ожидания как со стороны населения, так и субъектов предпринимательства также демонстрируют нисходящий тренд: инфляционные ожидания населения снизились с 15,6% в январе 2020 года до 14,4% в декабре 2024 года, а ожидания бизнеса — с 16,4% до 13,9% соответственно.

Наблюдаемая разность между инфляцией и инфляционными ожиданиями может быть интерпретирована как сигнал о наличии недостаточной прозрачности механизмов ценообразования и влиянии неденежных факторов.

Изучение динамики денежных агрегатов в Узбекистане за 2020–2024 гг. позволяет выявить существенные изменения в структуре денежного обращения (см.рис.3). За анализируемый период денежная масса в широком определении (M2) продемонстрировала устойчивую тенденцию к росту. Если в январе 2020 года объём M2 составлял 95,2 трлн сум, то к

декабрю 2024 года он увеличился до 262,6 трлн сум, то есть практически в 2,76 раза.

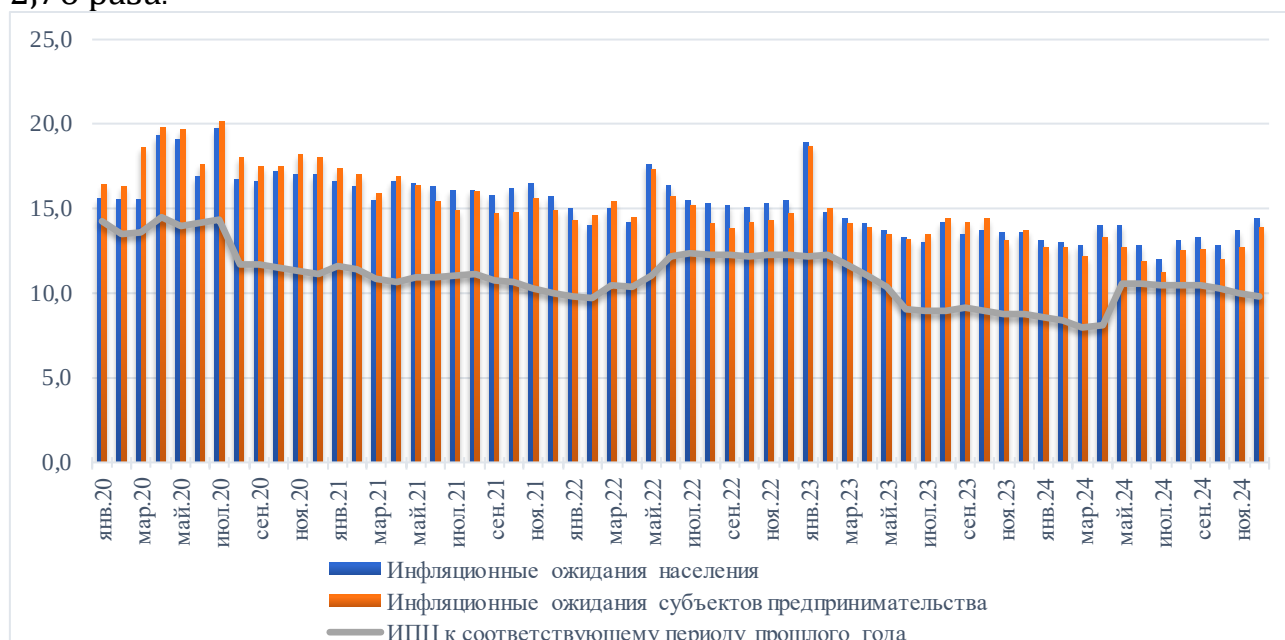

Рисунок 2. Динамика ИПЦ и инфляционных ожиданий в Узбекистане за 2020-2024гг., в % [4]

Денежная масса в узком определении (M1), включающая наличные средства и депозиты до востребования, также демонстрирует значительный рост. С 42,7 трлн сум в январе 2020 года до 104,4 трлн сум в декабре 2024 года, или почти в 2,44 раза. Наличные деньги в обращении (M0) за период с января 2020 года по декабрь 2024 года выросли с 24,2 трлн сум до 51,4 трлн сум, увеличившись более чем в 2,1 раза.

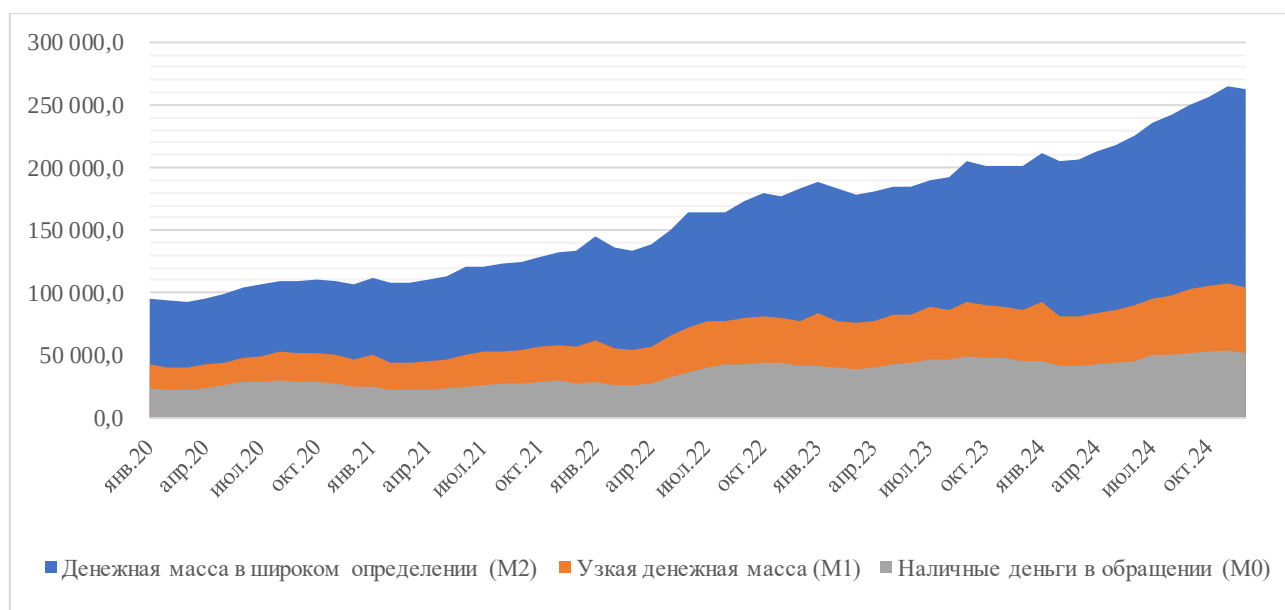

Рисунок 3. Динамика денежных агрегатов денежной массы в Узбекистане за период с 2020-2024гг. [4]

Рост всех компонентов денежной массы в Узбекистане в 2020–2024 гг. указывает на расширение денежного предложения в экономике. При этом структура денежной массы смещена в сторону высоколиквидных средств (M1 и M0), что может усиливать инфляционные процессы. Данный факт, в условиях высокого уровня самозанятости и существенной доли теневой экономики [3], предполагает, что значительная часть денежного оборота обслуживает операции вне официального сектора [2]. Это, в свою очередь, затрудняет проведение эффективной денежно-кредитной политики и контроля за инфляцией.

Данные таблицы 1 позволяют сделать вывод, что объем выделяемых кредитов населению растет из года в год. Если в 2020 году общая сумма кредитов составила 28, 5 трлн.сум, то к 2024 году данный показатель составил уже 104,7 трлн.сум, что показывает рост в 3,7 раз. Это свидетельствует о растущей доступности финансовых услуг и увеличении спроса со стороны населения.

Таблица 1.

**Кредиты в национальной валюте, выделенные населению за период
2020-2024гг (в млрд.сум) [4]**

Виды кредитов	2020	%	2021	%	2022	%	2023	%	2024	%	При- рост 2020г. к 2024г., %
Ипотечные кредиты	9 121,9	32,0	9 794,2	24,2	14 371,2	22,0	16 851,0	16,8	17 097,6	16,3	87,4
Потребительские кредиты	7 578,2	26,6	9 666,6	23,9	21 577,4	33,0	40 148,0	40,1	18 548,9	17,7	144,8
Микрозаймы	5 836,2	20,5	9 950,8	24,6	16 696,1	25,6	28 749,6	28,7	45 839,6	43,8	685,4
Микрокредиты	3 672,7	12,9	6 865,6	16,9	9 160,6	14,0	11 379,6	11,4	17 400,4	16,6	373,8
Овердрафт	1 309,7	4,6	2 575,3	6,4	1 849,4	2,8	674,4	0,7	1 179,8	1,1	-9,9
Другие	947,9	3,3	1 668,4	4,1	1 633,7	2,5	2 432,2	2,4	4 608,6	4,4	386,2
ВСЕГО ВЫДЕЛЕНО КРЕДИТОВ	28 466,6	100	40 520,9	100	65 288,5	100	100 234,8	100	104 675,0	100	267,7

Отметим, что в 2020 году больше всего было выделено ипотечных кредитов (32% от общего объема), но к 2024 году данный показатель значительно уступил объему микрозаймов (43,8% от общего объема) и потребительских кредитов (17,7% от общего объема), составив 16,3%.

Устойчивый, временами резкий рост наблюдается в объемах выделяемых потребительских кредитов и микрозаймов. Объему выделенных микрокредитов также характерен стабильный рост. Наибольший темп прироста значений 202 года к 2024 году из всех видов кредитов наблюдается у микрозаймов (685,4%), далее – микрокредиты (373,8%), потребительские кредиты (144,8%), ипотечные кредиты (87.4%). Отрицательный темп прироста в размере -9,9% наблюдается в объемах, выделенных овердрафтов.

Исходя из вышеизложенного, можно предположить, что финансовая система Узбекистана демонстрирует переход от модели, ориентированной на потребительское кредитование, к модели, в большей степени нацеленной на финансирование малого бизнеса и предпринимательства через механизмы микрокредитования. Это позитивный структурный сдвиг, способствующий росту реального сектора экономики.

Однако на фоне бурного роста кредитования за анализируемый период, подпитываемый расширением денежной массы, сохраняются риски усиления инфляционного давления и перегрева внутреннего спроса. В этих условиях особенно актуальной становится задача обеспечения сбалансированного роста кредитования при одновременном укреплении механизмов контроля за денежным обращением и стимулировании каналов долгосрочного инвестирования в реальный сектор экономики.

Список использованной литературы:

1. Абдулазизова, Ў. (2025). Проблемы формирования конкурентного рынка финансовых услуг Узбекистана. *Iqtisodiyot va ta'lim*, 24(3), 12-21.
2. Абдулазизова, У. (2023). ТЕНЕВАЯ ЭКОНОМИКА И ИНФЛЯЦИЯ В УЗБЕКИСТАНЕ: АНАЛИЗ ВЗАИМОСВЯЗИ МАКРОЭКОНОМИЧЕСКИХ ТЕНДЕНЦИЙ. *Экономическое развитие и анализ*
3. Усманов, А., & Абдулазизова, Ў. (2022). Причинно-следственные связи некоторых макроэкономических показателей. *Iqtisodiyot va ta'lim*, 23(6), 17-22.
4. Официальные данные интегрированной информационной системы «Статистика» <https://siat.stat.uz/>
5. Официальный сайт Центрального банка Республики Узбекистан. <http://cbu.uz/>

ЦИФРОВЫЕ ТЕХНОЛОГИИ В ПОВЫШЕНИИ ИНКЛЮЗИВНОСТИ БАНКОВСКИХ УСЛУГ

Арзуманян Стелла Юрьевна

Ташкентский филиал РЭУ им. Г.В. Плеханова
кандидат экономических наук, доцент

Современное общество характеризуется динамичными процессами глобализации, технологического прогресса, демографических изменений

и экологических вызовов. Эти факторы оказывают прямое влияние на экономику, социальную сферу и культурное развитие. В этих условиях ключевым ориентиром становится инклюзивность - принцип равного доступа и участия всех членов общества в социально-экономической жизни. Особую роль в обеспечении инклюзивности играет банковский сектор, который благодаря цифровым технологиям способен расширять доступ к финансовым услугам для широких слоёв населения. Несмотря на меры, предпринимаемые в целях повышения доступности банковских услуг, в финансовом секторе ещё имеются отдельные недостатки [1].

Инклюзивность (от англ. Inclusive - включающий, вовлекающий) предполагает создание условий, при которых все люди, независимо от особенностей, имеют равные права и возможности. Это касается образования, трудоустройства, доступа к информации и социальным благам. Ключевые аспекты инклюзивности включают принятие разнообразия, устранение физических, информационных и социальных барьеров, а также активное вовлечение различных групп населения в процессы принятия решений. В современном мире инклюзивность рассматривается не только как проявление гуманности, но и как фактор социально-экономического прогресса.

Существуют весомые аргументы в пользу развития инклюзивности. Социально-этические основы включают защиту прав человека, снижение дискриминации и повышение качества жизни уязвимых категорий населения. Экономические факторы связаны с вовлечением большего числа людей в хозяйственную деятельность, ростом налоговой базы и повышением инновационного потенциала за счёт разнообразия идей. Кроме того, инклюзивные практики способствуют снижению государственных социальных расходов.

Финансовый сектор играет стратегическую роль в развитии инклюзивного общества. Банки предоставляют услуги, которые формируют основу экономической активности населения. Финансовая инклюзия означает вовлечение в банковскую систему всех социальных групп, включая малоимущих, жителей сельских районов, мигрантов и малый бизнес. Для этого кредитные организации внедряют практики адаптации отделений, цифровые сервисы, специальные финансовые продукты и программы повышения финансовой грамотности.

Цифровизация стала ключевым фактором трансформации банковских услуг. Среди направлений развития можно выделить [2]:

- мобильный банкинг и онлайн-платформы, обеспечивающие доступ из любой точки мира;
- инклюзивный дизайн приложений (голосовое управление, крупный шрифт, высокая контрастность);
- удаленную идентификацию клиентов (Remote KYC) через видеосвязь и биометрию;

- персонализированные услуги на основе искусственного интеллекта и анализа данных.

Эти решения позволяют не только облегчить доступ к финансовым услугам, но и расширить охват новых категорий клиентов.

Отметим, что мобильный банкинг в Узбекистане активно развивается с 2017 года, с началом либерализации законодательства и трансформации банковского сектора в стране. При этом отечественные мобильные банки заметно выделяются в СНГ по качеству платежных функций, что является следствием конкуренции с платежными системами и зарубежными цифровыми банками, задающими высокую планку качества [3].

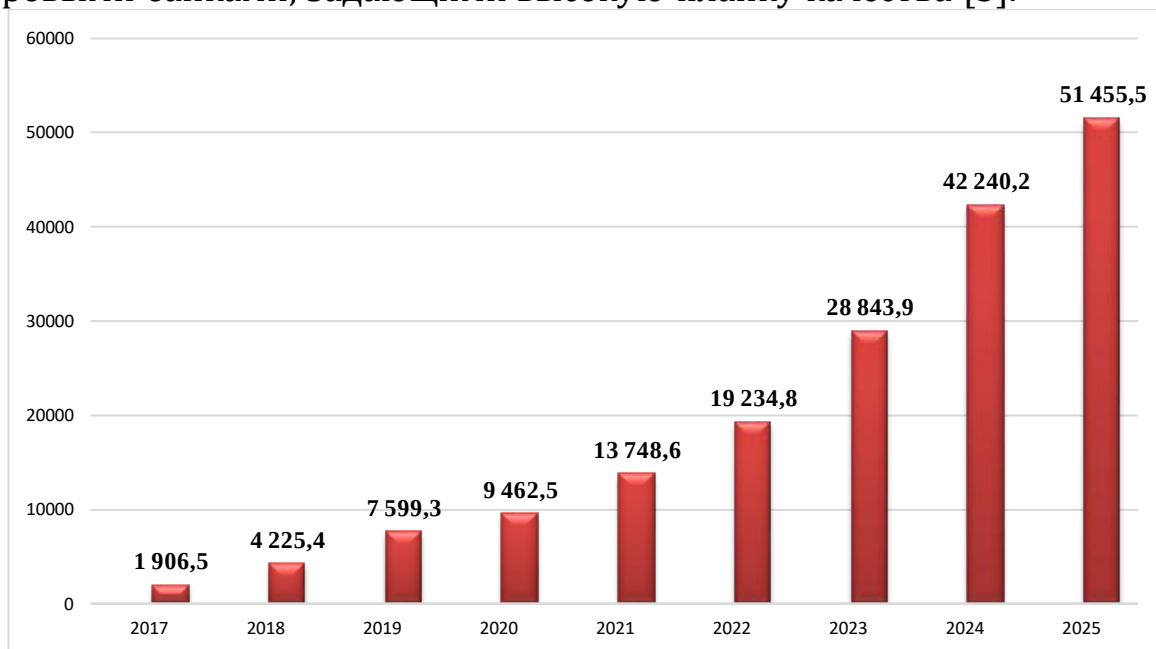

Рис.1. Количество физических лиц-пользователей дистанционным банковским обслуживанием (ДБО) (на 1 января, в тыс.) [4]

Данные, приведенные на диаграмме, свидетельствуют о прогрессивном росте ДБО. Отметим не только рост числа пользователей, но и расширение круга финансовых услуг, предоставляемых коммерческими банками удаленно.

Цифровые технологии способствуют распространению знаний в области финансов. Многие банки запускают онлайн-курсы, мобильные приложения и чат-боты, которые в доступной форме объясняют основы финансового планирования, управления сбережениями и защиты от мошенничества. Финансовая грамотность является важным условием для полноценного использования инклюзивных услуг.

Несмотря на прогресс, существует ряд вызовов, препятствующих полной инклюзивности [5]: цифровое неравенство, недостаточный уровень доверия к онлайн-услугам, низкая цифровая грамотность среди отдельных категорий населения.

Кроме того, проблема токенизма - формального подхода к инклюзии - требует системного решения, включающего изменения в организационной культуре и лидерстве.

Инклюзивность и цифровизация развиваются в контексте глобальных процессов. Технологическая революция, глобализация, демографические сдвиги и экологические вызовы определяют стратегические направления трансформации общества и экономики. Информационное общество делает данные ключевым ресурсом, а цифровые технологии — основой для устойчивого развития.

Инклюзивность в банковских услугах является важнейшим направлением современного развития финансового сектора. Цифровые технологии выступают мощным инструментом снижения барьеров и расширения доступа к финансовым услугам, способствуя повышению качества жизни населения и укреплению социальной справедливости. Будущее банковской системы напрямую связано с дальнейшей цифровизацией и формированием по-настоящему инклюзивной экономической среды.

Список литературы

1. Постановление Президента Республики Узбекистан от 23.03.2018г. №ПП-3620 «О дополнительных мерах по повышению доступности банковских услуг». URL: <https://lex.uz/ru/docs/3593543>
2. Всемирный банк. *Global Financial Development Report*. – Washington, 2022.
3. Самые удобные мобильные банки Узбекистана для частных лиц. Результаты исследования Marksw Webb. – URL: <https://uz24.uz/ru/articles/markswwebb>
4. Официальный сайт Центрального банка Республики Узбекистан. URL: <https://cbu.uz/ru/statistics/paysistem/>
5. OECD. *Financial Inclusion and Consumer Empowerment*. – Paris, 2021.
6. Куликов А. И. *Финансовая инклюзия: мировой опыт и перспективы в России*. – М.: Финансы и статистика, 2020.

ПУТИ СНИЖЕНИЯ КРЕДИТНЫХ РИСКОВ И ОПТИМИЗАЦИИ ПРОБЛЕМНЫХ КРЕДИТОВ В КОММЕРЧЕСКИХ БАНКАХ

Мирзаева Матлуба Гайбулла кизи

*Ташкентский государственный экономический университет,
Старший преподаватель PhD кафедры
“Банковский учёт и аудит”*

Аннотация. В статье рассматриваются сущность и понятие проблемных кредитов, их значение в системе макроэкономического регулирования и влияния на развитие экономики в целом. Также анализируются механизмы регулирования и современные подходы к решению данной проблемы.

Ключевые слова: “проблемный” кредит, возврат кредита, кредитный портфель, финансовое консультирование, юридические меры.

Введение

Согласно прогнозам, в 2024 году мировой ВВП увеличится примерно на 2,6%, а в 2025–2026 годах — около 2,7%, что остаётся ниже среднего доковидного уровня в 3,1%. В условиях замедления глобальной экономики особую актуальность приобретает эффективное кредитование, выступающее ключевым механизмом поддержки предпринимательства и стимулирования деловой активности.

В условиях трансформации современной экономики коммерческие банки сталкиваются с одной из ключевых угроз финансовой стабильности — ростом объёмов проблемных кредитов. Увеличение доли таких активов оказывает дестабилизирующее воздействие на ликвидность, капитализацию и общую эффективность функционирования банковской системы, ограничивая её способность выполнять базовую кредитно-инвестиционную функцию. Управление проблемными кредитами предполагает использование комплексных, гибких и научно обоснованных инструментов, направленных на минимизацию кредитных рисков и обеспечение возвратности задолженности. В данном разделе анализируются фундаментальные факторы формирования проблемных кредитов, а также рассматриваются современные концепции и практические механизмы их урегулирования с учётом особенностей рыночной конъюнктуры, нормативно-правовой среды и международного опыта.

Причины возникновения проблемных кредитов

Анализ практики показывает, что формирование проблемных кредитов обусловлено комплексом макро- и микроэкономических факторов:

1. Макроэкономические факторы:

- замедление темпов роста ВВП и снижение инвестиционной активности;
- волатильность валютных курсов и рост инфляционного давления;
- несовершенство нормативно-правовой базы в сфере кредитных отношений.

2. Микроэкономические факторы:

- недостаточный уровень анализа кредитоспособности заёмщиков;
- несоблюдение принципов диверсификации кредитного портфеля;
- несовершенные системы риск-менеджмента и внутреннего контроля в банках.

Современные методы решения

В мировой практике выработан ряд подходов к управлению проблемными кредитами, включающих:

- **Реструктуризацию задолженности** с целью адаптации графика платежей к финансовым возможностям заёмщика.
- **Создание "плохих банков" (bad banks)** или специализированных компаний по управлению проблемными активами (например, опыт KAMCO в Южной Корее, SAREB в Испании).
- **Применение стресс-тестирования** и прогнозных моделей для выявления потенциальных ПК.
- **Использование цифровых технологий и Big Data** для повышения точности оценки кредитоспособности.
- **Сравнительный анализ** (по данным Всемирного банка, IMF, BIS):

Показатель	Средний уровень в мире	Развитые страны	Развивающиеся страны
Доля проблемных кредитов (NPL) в совокупных кредитах	5–6%	3–4%	8–10%
Основные инструменты регулирования	реструктуризация, bad banks	digital-risk models, секьюритизация	государственные гарантии, фонды стабилизации

Проблемные кредиты — это ссуды, по которым заемщики испытывают сложности с выполнением своих обязательств, что может проявляться в просрочке платежей, накоплении задолженности по основному долгу или процентам. В ряде случаев возникает необходимость реструктуризации задолженности, обращения взыскания на залоговое имущество или даже признания банкротства заемщика

Основная часть

Кредит считается проблемным при систематических нарушениях графика платежей, снижении ликвидности залогового обеспечения или наличии повышенных рисков невозврата. Обычно подобные ситуации не возникают внезапно, а сопровождаются предупредительными сигналами, такими как задержки в выплате заработной платы. Несмотря на то, что это распространённая причина просрочек, банки не всегда рассматривают её как уважительную, хотя некоторые кредитные организации идут навстречу клиентам, продлевая сроки возврата [1].

Основные причины появления проблемных кредитов включают:

1. Финансовые трудности заемщика — потеря работы, снижение доходов, неожиданные расходы;
2. Изменения рыночных условий — рост процентных ставок, инфляционные процессы и другие экономические факторы;
3. Плохая кредитная история — которая приводит к высоким ставкам и затрудняет обслуживание долга;
4. Недостатки в управлении долгами — низкий уровень финансовой грамотности и ошибки в планировании бюджета[2].

Проблемные кредиты существенно увеличивают риск убытков для банков и требуют активных мер по управлению и реструктуризации задолженности, поскольку представляют угрозу для устойчивости экономики в целом.

По состоянию на май 2024 года в Узбекистане наблюдается рост объёмов проблемных кредитов как в государственных, так и в коммерческих банках. В госсекторе их доля превышает 5%, а в коммерческом — близка к этому уровню. Так, в коммерческих банках из общего кредитного портфеля в размере 483,6 трлн сумов проблемные кредиты составляют 23,3 трлн сумов (4,82%), а в банках с государственным участием из 339,2 трлн сумов — 17,8 трлн сумов (5,26%).

Рисунок 1. Банки с наибольшим объемом проблемных кредитов по состоянию на май 2024 г [3].

На май 2024 года крупнейшие банки с высоким уровнем проблемных кредитов в Узбекистане включают «Узнацбанк» с кредитным портфелем в 100,4 млрд сумов и долей проблемных кредитов 4,20% (4,2 млрд сумов), «Ипотека Банк» с 36,6 млрд сумов портфеля и 8,85% проблемных (3,2 млрд сумов), а также «Банк развития бизнеса», где доля проблемных кредитов достигает 15,02%, что составляет 3,1 млрд сумов из общего портфеля в 20,9 млрд сумов. Такая значительная доля проблемных активов требует принятия эффективных мер. Для банков это серьезная проблема, так как она приводит к потере ожидаемой прибыли и необходимости резервирования средств для покрытия убытков, а также требует дополнительных затрат на управление задолженностью, включая оплату персонала и судебные издержки. Управление проблемными кредитами — одна из ключевых задач банковской системы, влияющая не только на возврат долгов, но и на репутацию финансовых учреждений. Основные методы решения проблемных кредитов включают переговоры с заёмщиками с изменением условий кредита, внедрение гибких программ реструктуризации и отсрочки платежей, реализацию залогового имущества, передачу долгов коллекторам, применение юридических мер через суд и финансовое консультирование клиентов. Выбор конкретного подхода должен базироваться на анализе ситуации и учитывать интересы

обеих сторон. Эффективное управление проблемной задолженностью требует системного контроля на всех этапах кредитного цикла — от оценки платёжеспособности до полного погашения.

Таблица 1

Информация о проблемных кредитах коммерческих банков (NPL) [4].

Информация о проблемных кредитах коммерческих банков <i>по состоянию на 1 августа 2025 года</i>				
№	Наименование банка	Кредитный портфель	из них, проблемные кредиты (NPL)	<i>млрд. сум</i> Доля, в %
Всего		576 247	22 554	3,9%
Банки с гос.долей		392 493	15 556	4,0%
1	Узнацбанк	105 910	3 767	3,6%
2	Агробанк	74 990	2 741	3,7%
3	Узпромстройбанк	67 974	2 448	3,6%
4	Асака банк	39 708	1 923	4,8%
5	Народный банк	30 495	1 183	3,9%
6	Банк развития бизнеса	23 537	1 428	6,1%
7	Микрокредит банк	19 916	1 304	6,5%
8	Алока банк	16 467	432	2,6%
9	Турон банк	13 495	328	2,4%
Другие банки		183 754	6 998	3,8%
10	Ипотека банк	35 429	2 319	6,5%
11	Капитал банк	35 381	1 747	4,9%
12	Хамкор банк	21 189	299	1,4%
13	Ипак йули банк	14 795	214	1,4%
14	Ориент Финанс банк	13 373	248	1,9%
15	Тибиси банк	10 720	497	4,6%
16	Анор банк	8 576	360	4,2%
17	Инвест Финанс банк	8 149	225	2,8%
18	Давр банк	7 961	284	3,6%
19	Траст банк	6 711	238	3,5%
20	Азия Альянс банк	3 758	27	0,7%
21	Тенге банк	3 738	133	3,6%
22	УзКДБ банк	3 606	0,0	0,0%
23	Хаёт банк	3 074	51	1,7%
24	Зираат банк	2 080	79	3,8%
25	Универсал банк	1 659	12	0,7%
26	Гарант банк	1 075	158	14,7%
27	АВО банк	594	58	9,8%
28	Апекс банк	439	0,0	0,0%
29	Октобанк	418	0,0	0,0%
30	Мадад инвест банк	410	19	4,6%
31	Пойтахт банк	324	19	5,7%
32	Янги банк	114	11	9,8%
33	Смарт банк	89	0,7	0,8%
34	Узум банк	69	0,0	0,0%
35	Садерат банк Иран	23	1,0	4,3%
36	Евразийский банк	0,0	0,0	

Анализ таблицы показывает, что по состоянию на 1 августа 2025 года доля проблемных кредитов в общем кредитном портфеле как банков с государственным участием, так и частных коммерческих банков оставалась относительно стабильной и составила в пределах 3,8–4 процентов. Данный показатель свидетельствует о том, что объём проблемных кредитов в банковской системе страны не достиг критического уровня, однако их наличие оказывает влияние на эффективность деятельности банков и их финансовую устойчивость. В этой связи остаётся актуальной задача по последовательному снижению данного показателя, повышению качества кредитного портфеля и совершенствованию механизмов управления рисками.

Заключение

Для минимизации рисков возникновения проблемных кредитов необходимо тщательно анализировать финансовое состояние заёмщиков и оперативно выявлять признаки ухудшения платёжеспособности, такие как частые изменения условий кредита, снижение устойчивости бизнеса и дефицит денежных средств. Практика показывает, что стандартные меры, такие как реструктуризация или передача долгов коллекторам, не всегда дают желаемый результат, поэтому в некоторых случаях требуется комплексный подход с применением принудительных мер взыскания через судебные инстанции. Улучшение ситуации возможно при правильном выборе методов работы с задолженностями и формировании сбалансированного кредитного портфеля с минимальными рисками.

Список использованной литературы

1. Гасанов О.С. Оценка индекса риска ведущих банков России / О.С. Гасанов, В.Н. Самсонова // *Международный научный журнал «Символ науки»*. 2016. № 9. С. 80-82.
2. Тавасиев А.М. Банковское кредитование: учебник / А.М. Тавасиев, Т.Ю. Мазурина, З.П. Бычков; под. ред. А.М. Тавасиева. – 2-е изд., перераб. – М.: ИНФРА-М, 2018. – 366 с.
3. Посная Е.А., Колесников А.М. Значение модели экономического капитала в оценке капитала банка // *Научный журнал НИУ ИТМО. Серия: «Экономика и экологический менеджмент»*. 2018. № 1 С. 113–118.
4. Коробова Г.Г. Организация банковского контроля за проблемными кредитами / Г.Г. Коробова, Ф.Х. Кодзоева // *Вестник Ростовского государственного экономического университета (РИНХ)*. – 2014. – № 4. – С. 171- 175.
5. <https://podrobno.uz>
6. www.cbu.uz. - Централний банк Республіки Узбекистан
7. <https://www.vsemirnyjbank.org/ru>
8. <https://cyberleninka.ru>

**РЕГУЛЯТИВНЫЕ ОСНОВЫ И ПЕРСПЕКТИВЫ РАЗВИТИЯ
ОРГАНИЗАЦИИ ЭЛЕКТРОННЫХ ТОРГОВ ОБЪЕКТАМИ
НЕДВИЖИМОСТИ И ПРАВАМИ НА НИХ**

Мирзарахманов Ф.С.

*Стажер-исследователь Центра
исследований проблем приватизации и
управления государственными активами*

Электронные площадки для продажи объектов недвижимости и связанных с ними прав стремительно переходят из разряда вспомогательных инструментов в основной канал сделок в частном секторе. Онлайн-аукционы и маркетплейсы жилья и коммерческой собственности снимают географические ограничения, ускоряют сбор заявок, снижают издержки посредников и делают процессы прозрачными как для продавцов, так и для покупателей. В странах с растущими рынками — от Узбекистана до государств Восточной Европы — цифровые сервисы уже позволяют заключать сделки за дни вместо месяцев, автоматизировать проверку документов и привлекать к участию значительно более широкий круг инвесторов. Быстрый рост мобильного доступа к интернету, распространение электронной подписи и развитие сервисных API-инфраструктур создают условия, при которых размещение объекта на электронной площадке становится столь же привычным, как подача объявления на популярной онлайн-доске объявлений.

Согласно статье 11 Закона Республики Узбекистан от 22 декабря 2010 г. № ЗРУ-269 «О риэлторской деятельности», организация торгов объектами недвижимости и правами на них осуществляется риэлторской организацией на основании договора на оказание риэлторских услуг, заключённого с заказчиком в порядке, установленном законодательством[1]. Кроме того, порядок оказания услуг по организации торгов объектами недвижимости и правами на них регулируется Национальным стандартом риэлторских услуг Республики Узбекистан (НСРУ № 3) «Организация торгов объектами недвижимости и правами на них», утверждённым постановлением Госкомитета по приватизации, демонополизации и развитию конкуренции (зарегистрирован Минюстом 03.02.2015 г., рег. № 2652).

С точки зрения действующего законодательства Республики Узбекистан порядок электронных торгов чётко расписан лишь для государственных активов (Закон Республики Узбекистан «О приватизации государственного имущества» № 907 от 14.02.2024, Положение о порядке подготовки материалов для организации и проведения электронных онлайн-аукционов по реализации имущества при исполнении судебных актов и актов иных органов и др.) — но для частных онлайн-площадок

отдельного регламента пока нет. Закон «О риэлторской деятельности» (ст. 11) и НСРУ № 3 задают лишь общую обязанность заключать договор с риэлторской организацией, не уточняя форму (офлайн / онлайн) и технические требования к аукционной платформе[2].

Пока в стране нет частных онлайн-аукционов недвижимости, но сами идеи уже обсуждаются, IT-команды тестируют прототипы, риэлторы интересуются форматом скоростных торгов, отдельные застройщики рассматривают возможность продавать новые квартиры через интернет-конкурсы. Именно поэтому «правовой зазор», о котором шла речь, пока выглядит теоретическим — однако, как только появится первая рабочая площадка, все перечисленные риски проявятся сразу. Если заранее не прописать единые правила, проекту придётся договариваться о каждой процедуре с нотариусами, банками и кадастровыми службами в ручном режиме, а покупатели всё равно останутся без чётких гарантий. Проще говоря, отсутствие самих площадок не отменяет проблемы, оно лишь даёт время подготовить нормативную базу, чтобы запуск первых аукционов прошёл безболезненно.

Документ, который будет регулировать частные электронные торги объектами недвижимости, целесообразно построить вокруг нескольких взаимосвязанных институтов.

Во-первых, требуется установить терминологическую систему: необходимо легально разграничить «электронную торговую площадку», «организатора торгов», «аукционного брокера», «участника торгов», «депозитный взнос» и «протокол торгов». Единые определения нужны для правоприменения; примером служит британская модель, где Национальная ассоциация агентов по недвижимости (Propertymark) поддерживает общий словарь терминов и единый реестр компаний, допущенных к проведению аукционов.

Во-вторых, необходимо установить разрешительный режим. Электронная торговая площадка вправе функционировать только после официального включения в государственный публичный реестр риэлторских организаций. Присвоение такого статуса приравнивает площадку к профессиональному посреднику на рынке недвижимости и автоматически распространяет на неё все требования, предусмотренные для риэлторских субъектов действующим законодательством, включая нормативы квалификации персонала, финансовой устойчивости и профессиональной ответственности.

Третье направление касается верификации участников и предотвращения отмыывания доходов, полученных преступным путём. Документ должен прямо возложить на площадку обязанность удостоверять личность продавца и покупателя, проверять их по официальным санкционным и судебным реестрам и хранить всю сопутствующую документацию в течение не менее чем пяти лет.

Четвёртый элемент — финансовые расчеты. Оплата победителя торгов должна зачисляться не непосредственно продавцу, а на специальный условный счёт депонирования, средства с которого переводятся только после внесения изменений в государственный реестр прав на недвижимое имущество. Такое требование устраняет риск одностороннего нарушения договорённости и соответствует лучшим практикам обеспечения расчётов при сделках с высокой стоимостью.

Пятый блок относится к защите интересов потребителя. Закон должен закрепить минимальный размер ответственности и страхового покрытия организатора торгов, превышающий либо равный стоимости лота. При отмене сделки по вине площадки депозитный взнос участника возвращается автоматически, при споре участник может обратиться в уполномоченный орган без предварительной оплаты государственной пошлины.

Шестое направление связано с информационной безопасностью. Площадка обязана обеспечивать непрерывный журнал операций с криптографической меткой времени, ежедневное резервное копирование данных в независимом центре обработки данных и проходить ежегодный независимый аудит информационно-технологической инфраструктуры. О любом критическом инциденте необходимо уведомлять регулятора в течение двадцати четырёх часов.

Сформулированные нормы — чёткая терминология, публичный реестр площадок, стандартизированные процедуры идентификации участников, обязательные счета депонирования, требования к защите данных и информационной безопасности, а также прозрачное налогообложение — образуют сбалансированную правовую архитектуру, способную нейтрализовать основные риски цифровых торгов недвижимостью ещё до их массового появления. Заблаговременное принятие такого комплекса правил даст рынку однозначные ориентиры, позволит быстро и безопасно развернуть первые коммерческие платформы, укрепит доверие инвесторов и банков и в конечном итоге создаст конкурентоспособный, высокотехнологичный сегмент рынка недвижимости, готовый интегрироваться в международную экономическую среду.

Используемая литература

1. Закон Республики Узбекистан «О риэлторской деятельности» от 22.12.2010 г. № ЗРУ-269 // Национальная база данных законодательства Республики Узбекистан [Электронный ресурс]. – URL: <https://lex.uz/ru/docs/1714039>
2. Постановление Государственного комитета Республики Узбекистан по приватизации, демонополизации и развитию конкуренции «Об утверждении Национального стандарта риэлторских услуг Республики Узбекистан (НСРУ № 3) «Организация торгов объектами недвижимости и правами на них» от 31.12.2014 г. № 01/27-26/30 // Национальная база данных законодательства Республики Узбекистан [Электронный ресурс]. – URL: <https://lex.uz/ru/docs/2559864>

КАПИТАЛ БОЗОРИ МУАММОЛАРИНИ ТАДҚИҚ ЭТИШДА «BEHAVIOUR» - ХУЛҚ-АТВОРИЙ ЁНДАШУВЛАР

Абдуллаев Равшан Вахидович

*Ўзбекистон халқаро ислом академияси,
иқтисод фанлари доктори, профессор.*

Капитал бозори – бу узоқ муддатли молиявий ресурслар (акциялар, облигациялар ва бошқа қимматли қоғозлар) савдоси амалга ошириладиган тизим бўлиб, иқтисодиётда сармояларни тақсимлашда муҳим роль ўйнайди. Капитал бозорининг самарали фаолият қилиши корхоналарга ташқи сармоя жалб этиш имконини беради, инвесторларга эса ўз жамғармаларини фойда келтирадиган активларга йўналтириш имкониятини яратади. Маълумки, капитал бозори самарадорлигига оид турли назарий асослар ва методологик ёндашувлар мавжуд.

Методологик ёндашувлар ва назарий асослар. Замоनावий молия назарияси капитал бозорини тушунтиришда бир неча асосий назарий моделларга таянади. Улар орасида «Самарали бозор гипотезаси» (СБГ), «Замоनावий портфель назарияси» (ЗПН) ва «Капитал активларни баҳолаш модели» (КАБМ) каби концепциялар муҳим ўрин тутди [1]. Самарали бозор гипотезасига мувофиқ, акция ва облигация нархлари бозордаги мавжуд барча маълумотларни ўзида тўлиқ акс эттиради. Бошқача айтганда, СБГ бозорнинг юқори самарадорлигига ишонади ва ҳар қандай янги маълумот нархларга дарҳол таъсир қилгани боис, ноодатий даромад олиш имконияти йўқ, деб ҳисоблайди. ЗПН эса активлар диверсификацияси орқали хавф ва даромад нисбатини оптималлаштиришга қаратилган бўлиб, ушбу назарияга мувофиқ инвестор кўпроқ даромад олиш учун каттароқ хавфни ўз зиммасига олиши керак, ва аксинча, хавф паст бўлса – кутилаётган даромад ҳам шунга яраша паст бўлади. Шунингдек, КАБМ модели ҳар бир активдан кутилаётган даромад бозорнинг хавф омили (бета-коэффициент)га пропорционал бўлишини тахмин қилади.

Самарали бозор гипотезаси (СБГ) 1960 йилларда таниқли иқтисодчи, Нобель мукофоти соҳиби Юджин Фаманинг тадқиқотлари натижасида юзага келган [2]. Ушбу гипотезага кўра, бозорни енгиб бўлмайди, чунки бозордаги нархлар аллақачон акцияларга таъсир қилиши мумкин бўлган барча тегишли маълумотларни ўз ичига олади ва ўзида акс эттиради. Аслида, ушбу назария ҳам ниҳоятда баҳсли бўлиб, бозор самарадорлиги ҳақидаги мунозаралар ҳали ҳануз давом этмоқда. СБГ тарафдорлари фундаментал таҳлил ёки техник таҳлил каби воситалардан фойдаланган ҳолда бозор тенденцияларини башорат қилиш учун паст баҳоланган акцияларни излаш мутлақо беҳуда деб ҳисоблайдилар.

Бозорни таҳлил қилишда фойдаланиладиган классик моделлар муайян соддалаштирувчи фаразларга таянади. Масалан, ЗПН ва КАБМ

барча инвесторлар рационал қарор қабул қилиши, маълумотлар ҳамма учун бирдай очиқ ва тенг эканлиги, активлар даромадлари статистик жиҳатдан оддий (нормал) тақсимотга эга эканлиги каби фарзларни ўз ичига олади. Амалда эса бу каби фаразлар ҳар доим ҳам бажарилавермайди – инвесторлар кўпинча психологик ёндашув ва ҳиссий омиллар таъсирида қарор қабул қилади, бозор иштирокчилари орасида ахборот асимметрияси мавжуд бўлиши мумкин. Шу боис, сўнгги йилларда *биҳавийор* (инг. *Behavior* - хулқ-атворий) молия йўналиши ривожланиб, у капитал бозорида кузатиладиган айрим номутаносибликлар ва “аномалия”лар, яъни ноанъанавий вазиятларни тушунтиришга уринмоқда. Биҳавийор молия тадқиқотлари инвесторлар руҳияти, хулқ-атворидаги ён босишлар (мисол учун, ортиқча ишонч, ҳис- ҳаяжон, «пода» эффекти ва ҳ.к.) бозор нархларига таъсир қилиб, СБГ назарияси тахмин қилганидек ҳар доим ҳам нархлар тўлиқ ахборотли ва адолатли шаклланмаслигини кўрсатди.

1-жадвал

Капитал бозорини ифодаловчи асосий назарий ёндашувлар		
Назарий ёндашувлар	Асосий ғояси	Танқидий мулоҳазалар
Самарали бозор гипотезаси (СБГ)	Бозор нархлари мавжуд барча маълумотларни тўлиқ акс эттиради, бозорни тизимли равишда енгиб бўлмайди.	Реал бозорларда бир қатор аномалия ва номутаносибликлар кузатилади; инвесторлар ҳар доим ҳам рационал бўла олмайди, боиси, ахборот ҳам тўлиқ бўлмайди. Масалан, “ <i>кичик ташкилотлар эффекти</i> ”, “ <i>қимматбаҳо қоғозлар қоқоқлиги</i> ” каби эффектлар СБГ га зид ҳолатлар сифатида изоҳланади.
Замонавий портфель назарияси (ЗПН), Капитал активларни баҳолаш модели (КАБМ)	Активлар портфелини диверсификация қилиш орқали хавф/даромад нисбатини оптималлаштириш. “ <i>Капитал активларни баҳолаш модели</i> ” (КАБМ) га кўра активлар даромади фақат бозор хавфи (<i>бета</i>) билан белгиланади	КАБМ кўплаб соддалаштирувчи фаразларга (даромадларнинг нормал тақсимланиши, инвесторлар тулиқ маълумотларга тенг эга бўлиши каби) суянади. Аммо реал шароитда бу фаразлар бузилиши мумкинлиги натижасида КАБМ амалиётда барча активларнинг даромадини ўзида тўлиқ акс эттира олмайди.
Биҳавийор (хулқ-атворий) молия	Инвесторлар қарорларига психологик омиллар таъсир этади, шу боис, бозорларда иррационал хатти-ҳаракатлар ва ҳатто мунтазам чекинишлар кузатилиши мумкин. Бозор нархлари баъзан асоссиз равишда ўсиш (пуфак эффекти) ёки кескин тушишлар (нархлар қулаши) ортидан ҳаракат қилади.	Ягона назариянинг мавжуд эмаслиги, балки турли модель ва қарашлардан ташкил топганлиги. Биҳавийор молия ва СБГ тарафдорлари томонидан бозорни “енгиш” стратегияси йўқлигини исботловчи эмпирик далиллар фонди етарли эмаслиги танқид қилиб келинади. Аммо 2000-йиллардаги молиявий пуфаклар ва инқирозлар сабаби классик назариялар билан тушунтириб бўлмайдиган ҳолатлар эканлиги ушбу йуналишлар аҳамиятини янада оширди.

1-жадвалда капитал бозорини ифодаловчи асосий назарий ёндашувлар ва уларнинг хусусиятлари ҳамда камчиликлари қисқача солиштирилган [3]. Ушбу гипотезага кўра, ҳар сафар сармоядор қимматли қоғозни сотиб олаётганда ёки сотаётганда, у маҳоратга эмас, балки

тасодифга асосланган ўйинда қатнашади. Самарали бозор эса доимо энг аниқ ва реал нархни ўзида акс эттиради, шу сабабли ҳеч қачон акцияларни кафолатланган қулай нархда сотиб олиш имкони бўлмайди.

Акция нархлари асосан инвесторларнинг кутилмаларига боғлиқ, яъни ўтмишдаги акция нархлари ва фаоллик ҳозирги ва келажакдаги нархларга ҳам билвосита таъсир кўрсатади. Аксарият ҳолларда техник таҳлилчилар СБГ назарияси тарафдорларига зид бўлган фикрни илгари сурадилар: акциялар кўпинча бозорда етарлича баҳоланмайди ва чуқур тадқиқотлар ҳамда оқилона қарорлар қабул қилиш эса инвесторларга бошқа рақобатчиларга нисбатан устунлик бериши мумкин.

Бозорларда **“нуфак”**лар пайдо бўлиши – актив нархларининг уларнинг асосий қийматидан узоқлашиб кетиши ҳолатлари СБГ ва КАБМ каби моделлар камчиликларини намоён этади. Аксарият ҳолларда, капитал бозорларининг ниҳоятда беқарор (*volatil - учувчан*) бўлиши бозор иштирокчиларининг оммавий психологик реакциялари (қўрқув ёки очкўзлик каби) натижасида юзага келади, бу эса капитал бозорида рационал моделларга қўшимча равишда **хулқ-атворий** ёндашувларни инobatга олиш зарурлигини кўрсатмоқда [4].

Хулоса қилиб айтганда, капитал бозорини чуқурроқ тушуниш учун нафақат анъанавий моделларни, балки бозор иштирокчиларининг табиати ва хулқ-атвори, институционал муҳит, ахборот тарқалиши каби омилларни ҳам ҳисобга олувчи янги методологик ёндашувлар зарур.

Манбалар рўйхати:

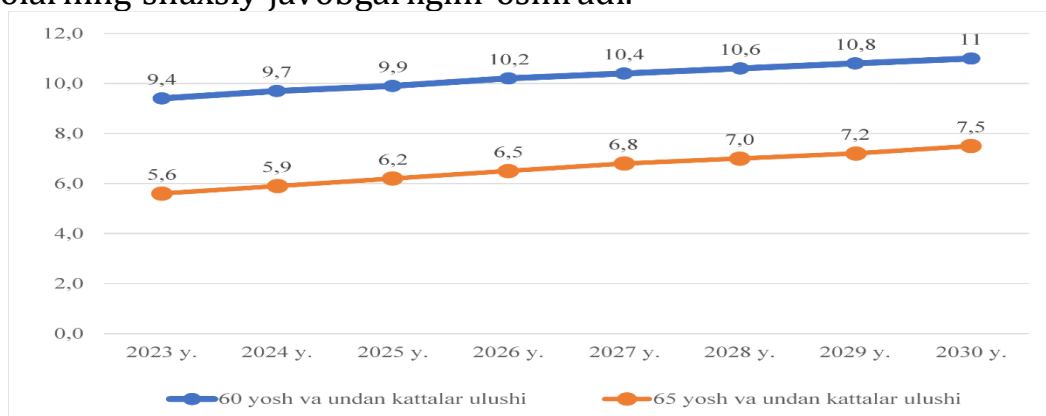
1. <https://www.investopedia.com.cach3.com/university/concepts/concepts6>
2. Юджин Фама. <https://ru.wikipedia.org/wiki/>
3. Nasrullaevich, K.K. (2019). Theoretical and Methodological Approaches to Attracting Financial Resources from the Capital Market to the Corporate Sector. *International Journal of Innovation and Economic Development*, 5(6), 30-35.
4. Polleit, T. (2021). Modern Financial Market Theory – A Critique Based on the Logic of Human Action. *Credit and Capital Markets*, 54(3), 447-487.
5. Wikipedia (2023). Information asymmetry – Concept in economics. Retrieved from Wikipedia: https://en.wikipedia.org/wiki/Information_asymmetry.
6. Wikipedia (2023). Market anomaly. Retrieved from Wikipedia: https://en.wikipedia.org/wiki/Market_anomaly.

BARQAROR IQTISODIY RIVOJLANISHDA PENSIYA TIZIMINING TRANSFORMATSIYASI

Abdulazizova Nargiza Baxodir qizi
TDSHU mustaqil izlanuvchisi

Milliy iqtisodiyotni barqaror rivojlantirishda faqat ishlab chiqarish va ekologik resurslardan oqilona foydalanish emas, balki ijtimoiy barqarorlikni ta'minlash ham muhim omil hisoblanadi. Shu nuqtayi nazardan qaraganda, pensiya tizimining moliyaviy barqarorligi va inkluzivligi ijtimoiy adolat va

iqtisodiy xavfsizlik uchun hal qiluvchi omillardan biridir. So`nggi yillarda O`zbekistonda pensiya tizimini raqamlashtirish, jamg`arma elementlarini bosqichma-bosqich kiritish, tizimni xalqaro standartlarga moslashtirish tomon chora-tadbirlar amalga oshirildi. Biroq demografik yukning ortishi, norasmiy bandlik ulushi yuqoriligi, moliyaviy resurslarning yetishmasligi tizimning barqarorligiga salbiy ta`sir ko`rsatmoqda. O`zbekistonda pensiya ta`minoti tizimini isloh etish zaruriyati ijtimoiy sug`urta tizimi moliyalashtirilishida aholining barcha qatlamlarini to`liq qamrab olish zarurati, pensiya tizimida moliyaviy resurslarni taqsimlash mexanizmlarining takomillashtirilishi, mehnat muhojirlarining pensiya ta`minotiga oid masalalarini huquqiy asosda tartibga solish ehtiyoji, pensiya to`lovlarining yetarli emasligi, erkaklar va ayollar pensiya ta`minotidagi tafovutlar, mavjud tizimni xalqaro standartlarga moslashtirish, iqtisodiy va ijtimoiy ustuvorliklarni hisobga olgan holda moliyaviy barqarorlikni ta`minlash, ijtimoiy adolatni mustahkamlash, adolat tamoyillariga asoslangan holda imtiyozli pensiya toifalarini qayta ko`rib chiqish, manzillilik prinsipini kuchaytirish, shuningdek, amaldagi pensiya boshqaruv tizimini raqamlashtirish orqali uning shaffofligini oshirish va boshqaruv samaradorligini ta`minlash kabi omillar bilan bevosita bog`liqdir. Pensiya tizimini takomillashtirishda tizimli va kompleks yondashuv muhim sanaladi. Bunda muammolarni aniqlash, mustahkam qonunchilik bazasini yaratish va islohotlarga jamoatni tayyorlash, ularning xabardorligini oshirish bu jarayonning oson kechishini hamda fuqarolarning shaxsiy javobgarligini oshiradi.

1- rasm. O`zbekistonda 60 yosh va undan kattalar, 65 yosh va undan kattalar ulushining prognoz ko`rsatkichlari

Manba: Aholining keksayish tendensiyalari. Oila va gender ilmiy tadqiqot instituti. Mahalla va oila nashryoti. T.2024

O`zbekistonda o`rtacha pensiya miqdori o`rtacha ish haqi miqdorining 35-40% ini tashkil etadi (OECD davlatlarida bu ko`rsatkich o`rtacha 55-60%). Pensiya tizimini takomillashtirishda eng avvalo demografik xususiyatlar va mehnat bozori tuzilmasini chuqur tahlil qilish muhim sanaladi. O`zbekistonda pensiya oluvchilar soni 2025 yil 1-iyul holatiga ko`ra, 4,20 million kishini tashkil etib, shundan 3,47 million nafari yoshga doir, 475,5 ming nafari nogironlik, 249,0 ming nafari boquvchisini yo`qotganlik pensiyalarini olmoqda. Respublika

bo'yicha o'rtacha pensiya miqdori 1,43 mln so'mni, Toshkent shahri bo'yicha esa 1,96 mln so'mni tashkil etadi [1]. O'zbekiston Statistika qo'mitasining 2024-yil 1-yanvar holatidagi ma'lumotlariga ko'ra, mamlakatda 60 yoshdan yuqori aholi soni **9,4 foizni** tashkil etgan [2]. Bu esa O'zbekistonning demografik tuzilmasida keksalarning ulushi ortib borayotganini ko'rsatadi (1-rasm).

O'zbekiston aholisining keksayish ko'rsatkichlarini dinamikada tahlil qiladigan bo'lsak, 1-jadval ma'lumotlari 2008-2022 yillarda keksalik koeffitsiyenti 4.3, qarish indeksi 17.8, keksalik salohiyati koeffitsiyenti esa 6.7 punktga o'sganini ko'rsatmoqda. Ta'kidlash joizki, O'zbekistonda 40–59 yosh guruhidagi aholining yuqori sur'atda o'sishi aholining keksalik salohiyati koeffitsiyentining oshishiga olib kelmoqda. So'nggi 10 yilda O'zbekistonning demografik yuk ko'rsatkichi asta-sekin oshib bormoqda. 2015 yilda bu ko'rsatkich ~48-50 % atrofida bo'lgan bo'lsa, hisob-kitoblarga ko'ra, hozir taxminan 54-55 % gacha yetdi [3]. Demografik yukning oshishi pensiya tizimiga bosimni kuchaytiradi: ishchi yoshdagi aholining nisbatiga qarab, nafaqa to'lovlari, sog'liqni saqlash va boshqa ijtimoiy xarajatlar ham ko'payadi.

1-jadval

O'zbekiston Respublikasida aholining keksayish ko'rsatkichlari [4](%)

Yillar	Keksalik koeffitsiyenti	Qarish indeksi	Keksalik salohiyati koeffitsiyenti
1991	7,7	17,9	11,9
1995	7,6	17,9	12,3
2000	7,2	18,3	14,1
2008	7,3	21,5	18,1
2010	7,6	24,4	19,4
2022	11,5	36,1	20,8

Umuman olganda, aholining qarish indeksiga asoslangan holda O'zbekiston hududlari aholisining keksayish darajasini quyidagi uch guruhga ajratish mumkin:

1. Aholisi nisbatan sust keksayayotgan hududlar (20 foizdan kam) – Qoraqalpog'iston Respublikasi, Jizzax, Qashqadaryo, Namangan, Samarqand, Surxondaryo, Sirdaryo va Xorazm viloyatlari.

2. Aholisi o'rtacha darajada keksayayotgan viloyatlar (20–30%) – Andijon, Buxoro, Navoiy, Toshkent va Farg'ona viloyatlari.

3. Aholining keksayishi yuqori darajada bo'lgan hudud (30 foizdan yuqori) – Toshkent shahri.

Xorijiy davlatlar tajribasi pensiya ta'minoti va ijtimoiy himoyani amalga oshirishda hududiy xususiyatlar va manzillilik tamoyilini qo'llash muhimligi va samaradorligini ko'rsatmoqda.

Jinsiy tarkib bo'yicha demografik o'zgarishlar tahlili shuni ko'rsatadiki,

so'nggi o'n uch yil ichida O'zbekistonda o'rtacha umr davomiyligi erkaklar orasida 70,6 yoshdan 72,5 yoshgacha, ayollar orasida esa 75,1 yoshdan 76,9 yoshgacha ortgan. Bu esa mos ravishda 1,9 va 1,8 yilga o'sishni anglatadi. Dunyoda erkaklar va ayollar uchun o'rtacha pensiya yoshi 62 yoshni, O'zbekistonda esa 57,5 yoshni tashkil etadi[5]. Mavjud prognozlarga ko'ra, kelgusida umr ko'rish davomiyligining oshishi shu davrgacha kuzatilgan sur'atda yoki undan ham yuqori tezlikda davom etishi kutilmoqda. Ayollar umr davomiyligi ko'rsatkichi erkaklarnikiga nisbatan uzun bo'lgani bilan ularning mehnat faoliyatidagi uzilishlar keksalik davrida ularni moliyaviy jihatdan zaifroq bo'lishiga olib keladi. Bunga sabab, ushbu uzilishlar davrida ayollarning ijtimoiy sug'urta badallari kamayadi va pensiya jamg'armalarining shakllanishi qiyinlashadi. Shu bois ayollarning mehnat bozoridagi faolligi ularning keksalikdagi moliyaviy xavfsizligi uchun muhim omil hisoblanadi.

Tahlillar O'zbekistonda faol keksayishning barcha yo'nalishlarida sezilarli gender tafovutlar mavjudligini, ya'ni erkaklar barcha ko'rsatkichlar bo'yicha ayollardan ustun ekanligini ko'rsatmoqda. Mazkur holat, inklyuziv va adolatli rivojlanish natijalarini ta'minlash uchun quyidagi yo'nalishlarda ustuvor choralar ko'rishni talab qiladi: ayollarning mehnat bozoridagi ishtirokini kengaytirish, bolalarni erta yoshdan parvarishlash xizmatlarini mavjud va hammabop qilish, hamda faol keksayish dasturlarida gender tengligini ilgari suruvchi tashabbuslarni kuchaytirish.

Mamlakatimizda, ijtimoiy sug'urta tizimini moliyalashtirishda aholining mutanosib ishtirokini ta'minlash ham muhim masala sanaladi. Xalqaro mehnat tashkilotining talablariga binoan, fuqarolarning pensiya ta'minoti tizimini barqaror rivojlanishi uchun badal to'lovchilar sonining pensiya oluvchilarga o'zaro nisbati 1:4 darajada bo'lishi ko'rsatilgan. Lekin, bugungi kunda O'zbekistonda bu ko'rsatkich o'rtacha 1:1,5ga teng[6]. Ijtimoiy sug'urta tizimini moliyalashtirishda aholining mutanosib ishtirokini ta'minlash uchun ko'p yo'nalishli yondashuv talab qilinadi. Bunda avvalo norasmiy bandlik sabablari va unga ta'sir etuvchi omillarni aniqlash lozim. Hozirda taxminan 38–40 % mehnat bozori ishtirokchilari majburiy badallardan chetda qolmoqda. O'zbekistonda xususiy sektor va davlat sektorida ish o'rinlarining cheklanganligi, bozor talabiga mos kelmaydigan mutaxassisliklar, soliq va ijtimoiy to'lovlarning nisbatan yuqoriligi sabab ish beruvchilarning javobgarlikdan qochishga urinishi, qishloq joylarda rasmiy ish o'rinlarining cheklanganligi, o'zini-o'zi band qilganlar va mavsumiy ishlarni rasmiylashtirishning sodda mehanizmi mavjud emasligi kabi omillar ushbu masalani dolzarbligicha qoldirmoqda. Xalqaro tajriba shuni ko'rsatadiki, barqarorlik va adekvatlik o'rtasidagi muvozanatni saqlashda ko'p pog'onali modelga o'tish hamda raqamlashtirish asosiy omillar hisoblanadi.

1. Ko'p ustunli pensiya tizimiga o'tish

O'zbekiston uchun 3 ustunli model (WB, 1994) asosida quyidagi tarkibni tavsiya etish mumkin:

- 1-ustun – Davlat tomonidan kafolatlangan bazaviy pensiya;

• 2-ustun – Majburiy individual jamg'arib boriladigan pensiya hisobvaraqlari;

• 3-ustun – Ko'ngilli pensiya jamg'armalari (soliq imtiyozlari orqali rag'batlantirilgan).

2. Raqamlashtirish va individual hisoblarning joriy etilishini kengaytirish
Pensiya tizimini raqamlashtirish orqali:

- Fuqarolarning individual pensiya hisobvaraqlari yuritiladi;
- Migratsion ishchi kuchi pensiya tizimiga jalb qilinadi;
- Norasmiy sektorni rasmiylashtirishga turtki bo'ladi.

3. Pensiya yoshini qayta ko'rib chiqish

• Aholining kutilayotgan umr davomiyligi ortib borayotganini hisobga olgan holda, pensiya yoshini bosqichma-bosqich oshirish maqsadga muvofiq;

• Shu bilan birga, kasbiy xususiyatga ega sohalarida (masalan, og'ir mehnat, ekologik xavfli hududlar) erta pensiyaga chiqish mexanizmlarini saqlab qolish.

4. Moliyaviy savodxonlik va shaxsiy jamg'arma madaniyatini rivojlantirish

• Aholi o'rtasida pensiya ta'minoti va moliyaviy rejalashtirish bo'yicha ommaviy axborot va ta'lim dasturlarini amalga oshirish lozim.

5. Soliq imtiyozlari orqali ko'ngilli jamg'armalarni rag'batlantirish

• Shaxsiy pensiya jamg'armalariga ajratilgan mablag'lardan daromad solig'ini vaqtincha ozod qilish;

• Ish beruvchilarning o'z xodimlari uchun ixtiyoriy jamg'armalarga hissa qo'shishini rag'batlantirish.

6. Yillik indeksatsiya mexanizmini qonuniy mustahkamlash

• Inflyatsiyadan himoyalash uchun pensiyalarni yillik iste'mol narxлари indeksiga mos ravishda avtomatik indeksatsiya qilish tizimini joriy etish lozim.

O'zbekiston pensiya tizimining kelajakdagi barqarorligi uchun tizimli va kompleks islohotlar zarur. Yuqorida taklif etilgan choralar orqali aholining ijtimoiy himoyasi yanada mustahkamlanadi, moliyaviy barqarorlik ta'minlanadi va pensiya tizimi zamonaviy xalqaro standartlarga moslashtiriladi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. O'zbekiston Respublikasi iqtisodiyot va moliya vazirligi huzuridagi byudjetdan tashqari pensiya jamg'armasi rasmiy sayti. <https://gov.uz/oz/pj/sections/view/2705>
2. O'zbekiston Respublikasi Milliy Statistika Qo'mitasi rasmiy sayti <https://www.stat.uz/uz/matbuot-markazi/qo-mita-yangiliklar/53075-o-zbekistonda-60-yoshdan-yuqori-yoshdagi-aholi-ulushi-qanchani-tashkil-etadi>
3. https://www.theglobaleconomy.com/Uzbekistan/Age_dependency_ratio
4. Abduramanov X.X. O'zbekistonda aholining keksayish jarayoni va uning ijtimoiy-iqtisodiy oqibatlari. Oila, xotin-qizlar va ijtimoiy hayot ilmiy elektron jurnal. Toshkent 2023.
5. O'zbekiston Respublikasi Statistika agentligi. (2024). Ijtimoiy-iqtisodiy rivojlanish ko'rsatkichlari.
6. International Labour Organization (ILO). (2023). World Social Protection Report 2023–25. Geneva.

O'ZBEKISTON DAVLAT BUDJETI TUSHUMLARINI OSHIRISHDA BOJXONA-SOLIQ INFRATUZILMASI FAOLIYATI SAMARADORLIGINI TAKOMILLASHTIRISH YO'LLARI

Aktamov Akbar Aslan o'g'li

Toshkent davlat iqtisodiyot universiteti mustaqil izlanuvchisi

Hozirgi global iqtisodiy sharoitda moliya infratuzilmasining samarali faoliyat yuritishi mamlakatlar byudjet daromadlarini barqaror oshirishda hal qiluvchi omillardan biri hisoblanadi. Jahon tajribasi shuni ko'rsatadiki, bojxona va soliq infratuzilmasini modernizatsiya qilish nafaqat moliyaviy barqarorlikni ta'minlaydi, balki tashqi savdoni rag'batlantirish hamda noqonuniy savdo oqimlari ustidan nazoratni kuchaytirishga xizmat qiladi. Masalan, O'zbekistonda bojxona to'lovlarining yalpi daromadlardagi ulushi 2015-yilda 4,1 % bo'lgan bo'lsa, 2018-yilda 2,3 % gacha kamaygan. Bu esa fiskal muvozanatni saqlash uchun boshqa moliyaviy mexanizmlarni kuchaytirishni taqozo etadi. [1]

Ilmiy izlanishlar shuni tasdiqlaydiki, bojxona to'lovlari qisqarishi jarayonida soliqlar va bojsiz import ustidan nazoratni kuchaytirish orqali davlat byudjeti tushumlarini barqarorlashtirish mumkin. Jahon amaliyotida moliya infratuzilmasi samaradorligini oshirish maqsadida bojxona tizimini raqamlashtirish, xavf-xatarlarni baholash asosida nazoratni joriy etish va “yagona oyna” tamoyiliga asoslangan xizmatlarni yo'lga qo'yish keng qo'llanmoqda. [2]

O'zbekiston hukumati ham moliya infratuzilmasi doirasida bojxona amaliyotini modernizatsiya qilish bo'yicha qator tashabbuslarni amalga oshirmoqda. Prezidentning 2018-yil 24-noyabrdagi qaroriga muvofiq, xavf darajasiga qarab “sariq” va “qizil” koridorlar tizimi joriy etilib, deklaratsiya jarayonlari soddalashtirildi. Shuningdek, bojxona terminallari tarmog'i kengaytirilib, “bir deraza” prinsipi asosida bojxona, sertifikatlash, logistika va bank xizmatlarini yagona platforma orqali ko'rsatish yo'lga qo'yildi. Zamonaviy texnik vositalar – rentgen apparatlari, GPS plombalar, inspeksion tekshiruv majmualarini joriy etish esa moliya infratuzilmasining texnik imkoniyatlarini sezilarli darajada oshirdi. [3]

Xalqaro moliya institutlari, jumladan, XVJ (IMF) 2025-yil aprelida bergan tavsiyalarida O'zbekiston uchun bojxona imtiyozlarini qisqartirish, soliq ma'muriyatini takomillashtirish va shaffoflikni kuchaytirish orqali byudjet tushumlarini barqaror oshirish zarurligini qayd etgan. Ushbu yondashuv moliya infratuzilmasiga zamonaviy mexanizmlarni integratsiya qilish orqali davlat daromadlarini diversifikatsiya qilish va fiskal barqarorlikni mustahkamlashga imkon beradi.

O'rtacha rasmiylashtirish vaqti (soat): 46.5 → 37.5 (–9.0). “Yagona darcha”, oldindan ma'lumot berish (pre-arrival), elektron deklaratsiya va risk-profil asosida kam xavfli oqimni tez yo'lakka o'tkazish natijasi 1–51–51–5. Tekshiruv ulushi: 31% → 24% (–7 p.p.). Chegaradagi tanlab nazorat qisqarib, yuqori xavf

segmentlariga resurs yo'naltirilmoqda; bu tezkorlikni oshiradi va tranzaksiya xarajatlarini kamaytiradi 1–2,51–2,51–2,5. Post-audit qamrovi: 9% → 16% (+7 p.p.). PCA kengayishi deklaratsiyadan keyingi tekshiruvni kuchaytirib, noto'g'ri qiymat/kod xatolarini tuzatadi, ixtiyoriy moslikni rag'batlantiradi 2–32–32–3. Moslik darajasi: 87% → 91% (+4 p.p.). PCA, ochiq ma'lumotlar va kesishma tekshiruvlar (soliq–bank–transport) hisobiga ixtiyoriy moslik oshadi; yashirin aylanma qisqaradi 2–5,82–5,82–5,8. Tranzitda to'xtab turish: 35 → 29 soat (–6). Transit monitoringi, elektron plombalar (e-seal), yo'lak segmentatsiyasi va raqamli ruxsatlar tufayli 6–76–76–7. (1-jadval)

1-jadval

Asosiy KPIlar (islohotdan oldin va keyin o'rtacha) [4]

KPI	Oldin (o'rt.)	Keyin (o'rt.)	Farq
O'rtacha rasmiylashtirish vaqti (soat)	46.5	37.5	-9.0
Tekshiruv ulushi (%)	31.0	24.0	-7.0
Post-audit qamrovi (%)	9.0	16.0	7.0
Moslik darajasi (%)	87.0	91.0	4.0
Tranzitda to'xtab turish (soat)	35.0	29.0	-6.0
E-tijorat ulushi (%)	6.5	8.5	2.0
Effektiv o'rt. stavka t_{eff} (%)	9.55	9.85	0.3
Soliqqa tortiladigan baza V (trln so'm)	108.0	121.0	13.0
Byudjet tushumi (trln so'm)	8.97	10.87	1.9

2024-09 – 2025-08 davri uchun aylanma diagrammada oylik ulushlarning asosan 9–10 % atrofida shakllanishi kuzatiladi. Ba'zi hollarda 6–8 % gacha pasayish mavjud bo'lsa-da, bu moliya infratuzilmasi faoliyatida keskin mavsumiy tebranishlarning yo'qligini, ko'rsatkichlarning yil davomida barqaror taqsimlanganini ko'rsatadi.

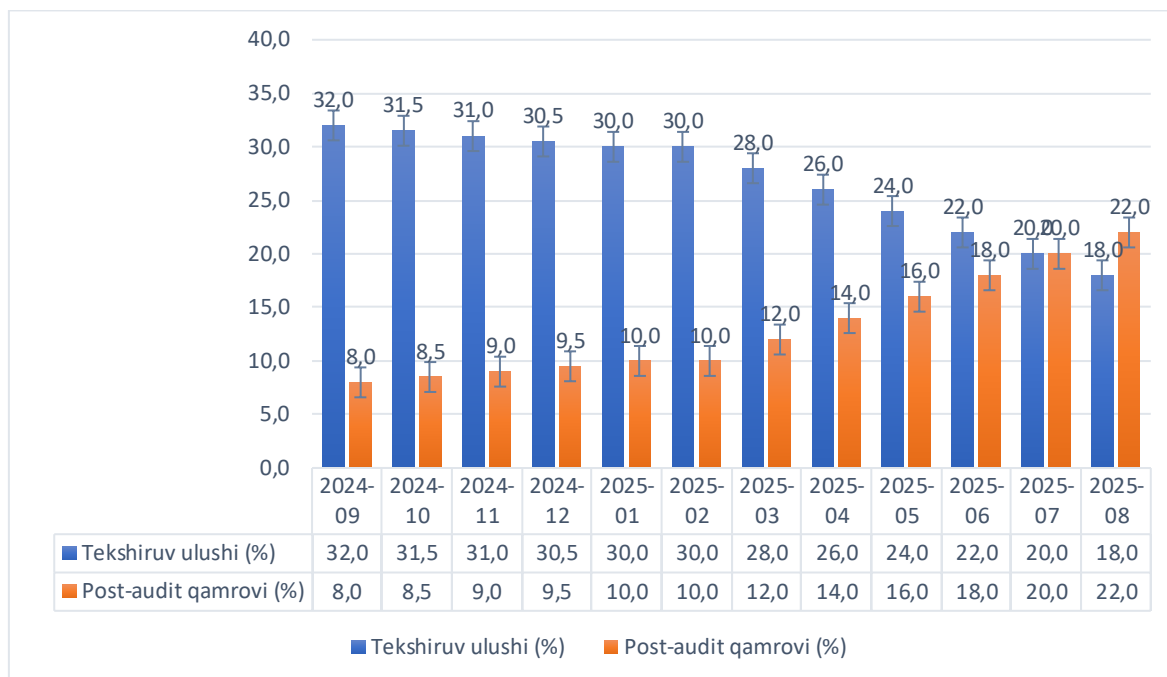
Fevral oyining ulushi pastroq (odatda 6–7 %) bo'lishi kalendar kunlarining qisqaligi bilan izohlanadi. Moliya infratuzilmasi tahlillarida bunday xatoliklarni kamaytirish uchun oylik ko'rsatkichlarni kunlik yoki ish kunlari bo'yicha normallashtirish zarur.

2025-yil fevralidan boshlab bojxona va soliq infratuzilmasida riskka asoslangan segmentatsiyaning kuchayishi, post-audit jarayonining kengayishi hamda “yagona darcha” tizimining to'liq ishlashi natijasida moliyaviy oqimlarning oylar bo'yicha teng taqsimlanishi ta'minlandi. Diagrammada keskin sakrashlarning kuzatilmaganligi islohotlarning barqarorlashtiruvchi ta'siridan dalolat beradi.

Rasmiylashtirish tezligining oshishi va tekshiruvlar ulushining kamayishi oqibatida moliya oqimlari oylar bo'yicha silliq taqsimlangan. Bu esa samaradorlik ko'rsatkichlarining (t_{eff} va moslik darajasi) ijobiy o'sishiga olib kelib, yillik yig'indining kengayishini ta'minlagan. Natijada, diagrammada “hukmron oy” ko'rinishi yuzaga kelmagan.

Import logistikasi, mavsumiy transport cheklovlari, bayram ta'tillari va narx tebranishlari ayrim oy ko'rsatkichlarini 1–2 p.p. ga o'zgartirishi mumkin. Ammo

diagrammadagi yumshoq tebranishlar ushbu omillar moliya infratuzilmasida samarali boshqaruv vositalari orqali muvozanatlashtirilganini ko'rsatadi.

2-rasm. Tekshiruv ulushi va post-audit qamrovi dinamikasi (%) [5]

Grafikda 2024-yilning aprel–may oylarida tekshiruv ulushi (%) va post-audit qamrovi (%) ko'rsatkichlari taqqoslangan. Ko'rinib turibdiki, tekshiruv ulushi bosqichma-bosqich kamayib borgan bo'lsa, post-audit qamrovi asta-sekin ortgan. Masalan, 2024-yil aprel boshida tekshiruv ulushi 32 % bo'lgan va post-audit qamrovi 8 % ni tashkil qilgan, biroq may oyining o'rtalariga kelib tekshiruv ulushi 20 % ga tushgan, post-audit qamrovi esa 18–22 % gacha ko'tarilgan. [6]

2024–2025-yillardagi moliya infratuzilmasi samaradorligi bo'yicha kuzatuvlar asosida quyidagi takliflarni beramiz:

- Jarayonlarning tezlashuvi - Moliya infratuzilmasida bojxona-soliq jarayonlarini raqamlashtirish va “yagona darcha” tizimini kengaytirish hisobiga o'rtacha rasmiylashtirish vaqti 46,5 soatdan 37,5 soatga qisqardi, tranzitdagi to'xtash muddati esa 35 soatdan 29 soatga tushdi. Bu riskga asoslangan yo'laklar va oldindan ma'lumot berish mexanizmlarining samarali ishlayotganidan dalolat beradi.

- Nazorat tizimining qayta muvozanatlashuvi - Chegaradagi bevosita tekshiruvlar ulushi 31 % dan 24 % gacha kamaydi, biroq post-audit qamrovi 9 % dan 16 % gacha kengaydi. Bu resurslarning samarali taqsimlanishini ta'minlab, yuqori xavf guruhlariga e'tiborni kuchaytirish imkonini berdi.

- Moslik darajasining oshishi - Soliq va bojxona jarayonlarida ixtiyoriy hamda ishonchli moslik 87 % dan 91 % gacha (+4 p.p.) oshdi. Bu yashirin iqtisodiy faoliyat qisqarishini hamda moliya oqimlari ustidan nazorat mustahkamlanishini anglatadi.

- Fiskal natijalarning yaxshilanishi - Soliqqa tortiladigan baza 108 trln soʻmdan 121 trln soʻmgacha kengaydi. Natijada tushum 8,97 trln soʻmdan 10,87 trln soʻmgacha (+1,9 trln soʻm) oʻsdi. Tahlil shuni koʻrsatadiki, tushumning asosiy oʻsish manbalari — baza kengayishi ($\approx 1,08$ trln) va moslikning ortishi ($\approx 0,41$ trln) boʻlib, stavkalardagi ijobiy taʼsir ikkinchi darajali rol oʻynadi.

- Barqaror oqim - Oylik moliyaviy oqimlarning 6–10 % diapazonda bir tekis taqsimlanishi keskin mavsumiylikning kamayganini koʻrsatdi. Bu moliya infratuzilmasida islohotlarning barqarorlashtiruvchi taʼsirini tasdiqlaydi.

Xulosa qilib 2024–2025-yillardagi natijalar shuni koʻrsatadiki, moliya infratuzilmasining modernizatsiyasi fiskal barqarorlikni oshirgan, operatsion samaradorlikni kuchaytirgan va xalqaro standartlarga (WCO, WTO TFA, OECD, UNCTAD) mos keluvchi mexanizmlarni shakllantirgan.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR ROʻYXATI

1. *Customs Code of the Eurasian Economic Union (YOII/EES Bojxona kodeksi, matn).*
2. *Keen, M. (2003). Changing Customs: Challenges and Strategies for the Reform of Customs Administration. IMF.*
3. *Çelebi, Ü. (2022). The Customs Efficiency Index as a Mediator. World Customs Journal.*
4. *Mukhoʻtorov, I. (2024). Issues relating to customs examination in Uzbekistan. World Customs Journal.*
5. *WCO. Customs Risk Management Compendium.*
6. *WCO. Guidelines for Post Clearance Audit (PCA), Vol.1.*

AKSIYADORLIK JAMIYATLARIDA OʻZ KAPITALI HISOBINI YURITISH AMALIYOTINI XALQARO MOLIVAVIY HISOBOT STANDARTLARI ASOSIDA TAKOMILLASHTIRISH YOʻNALISHLARI

Axmedov Latayibxon Mamitxonovich,
*“UMFT” universiteti “Raqamli iqtisodiyot va moliyaviy texnologiyalar”
kafedrasida dotsenti v.b.*

Annotatsiya: Ushbu maqolada aksiyadorlik jamiyatlarida oʻz kapitali hisobini xalqaro moliyaviy hisobot standartlari (XMHS) asosida yuritishning nazariy va amaliy jihatlari tahlil qilinadi. Xalqaro tajribalar, xususan OECD mamlakatlari amaliyoti asosida oʻz kapitalini hisobga olishdagi ustuvor mexanizmlar koʻrib chiqilgan. Oʻzbekiston sharoitida XMHSni joriy etishning afzalliklari, mavjud muammolar va ularni hal etish yoʻllari ilmiy asoslangan takliflar bilan yoritilgan.

Kalit soʻzlar: Aksiyadorlik jamiyati, oʻz kapitali, xalqaro moliyaviy hisobot standartlari, XMHS, korporativ boshqaruv, kapital bozori, moliyaviy shaffoflik.

Aksiyadorlik jamiyatlarida oʻz kapitali hisobini yuritish masalasi zamonaviy iqtisodiy rivojlanishning markaziy yoʻnalishlaridan biri hisoblanadi.

Xalqaro moliyaviy hisobot standartlari (XMHS)ga mos kapital hisobini tashkil etish korporativ boshqaruv tizimining shaffofligini oshirish, investorlar ishonchini mustahkamlash va kapital bozorlarini barqaror rivojlantirish uchun muhim mexanizm sifatida qaralmoqda. Bugungi kunda global moliya bozorlarida aksiyadorlik jamiyatlarining kapitallashuv darajasi ularning iqtisodiy samaradorligi va xalqaro investitsion hamkorlikdagi ishtirokini belgilovchi asosiy indikatorlardan biri sifatida maydonga chiqmoqda [1].

Xalqaro amaliyot shuni ko'rsatadiki, XMHSni keng tatbiq etayotgan mamlakatlarda korporativ moliya tizimida sezilarli ijobiy natijalar kuzatilmoqda. OECD (Iqtisodiy hamkorlik va taraqqiyot tashkiloti) ma'lumotlariga ko'ra, XMHSni joriy qilgan mamlakatlarda investorlar ishonchi darajasi 20–25 foizga oshgan, kapital bozorida likvidlik ko'rsatkichlari esa o'rtacha 18 foizga yuqori bo'lmoqda [2]. Shu bilan birga, Jahon bankining “Global Financial Development Report” hisobotida ta'kidlanishicha, XMHS asosida kapital hisobini yuritayotgan kompaniyalarning xalqaro kredit reytinglari XMHS qo'llamaydigan kompaniyalarga nisbatan 1–2 pog'ona yuqori bo'lishi qayd etilgan [3].

O'zbekiston sharoitida ham bu masala tobora dolzarblashib bormoqda. Davlat statistika qo'mitasi ma'lumotlariga ko'ra, 2023-yilda mamlakatdagi aksiyadorlik jamiyatlarining jami o'z kapitali 350 trln so'mni tashkil etgan bo'lsa, XMHS asosida hisobot yuritayotgan kompaniyalar ulushi 35 foizni tashkil qilgan [4]. Shu bois, aksiyadorlik jamiyatlarida o'z kapitali hisobini XMHS asosida yuritish masalasi nafaqat hisob-kitoblarning shaffofligini ta'minlash, balki O'zbekistonning moliyaviy tizimini jahon moliya bozorlariga integratsiya qilishning strategik omili sifatida ilmiy jihatdan chuqur tadqiq etishni talab qiladi.

1-jadval.

Rivojlangan mamlakatlarda aksiyadorlik jamiyatlari kapitali va XMHS qo'llanishi (OECD, 2023)

Mamlakat	Aksiyadorlik jamiyatlari soni (ta)	Jami o'z kapitali hajmi (mlrd \$)	XMHS asosida hisobot yuritayotgan AJ ulushi (%)
Germaniya	11 200	3 850	92
Buyuk Britaniya	8 900	3 200	95
Fransiya	7 600	2 950	90
Yaponiya	12 500	4 200	85
Amerika Qo'shma Shtatlari	16 800	6 500	70 (GAAP + XMHS uyg'unlashtirilgan)

Manba: Rivojlangan mamlakatlar biznes va moliya ko'rsatkichlari sharhi (OECD Business and Finance Outlook, 2023)

Xalqaro moliyaviy hisobot standartlari (XMHS) asosida kapital hisobini yuritish jarayonini rivojlangan davlatlar tajribasi bilan solishtirish O'zbekiston

uchun muhim ilmiy-amaliy xulosalar beradi. Chunki bu tajribalar orqali nafaqat kapital bozoridagi shaffoflik va samaradorlikni, balki korporativ boshqaruvning institutsional sifatini ham baholash mumkin. Xususan, OECD (Iqtisodiy hamkorlik va taraqqiyot tashkiloti) mamlakatlarning aksiyadorlik jamiyatlarida kapital hisobini yuritish bo'yicha amaliyoti XMHS tatbiq etish samaradorligini ochib beradi. Quyidagi jadvalda ushbu mamlakatlarning ayrim ko'rsatkichlari keltirilgan.

1-jadval ma'lumotlari rivojlangan mamlakatlarda XMHS qo'llanishi keng qamrovli ekanini ko'rsatadi. Buyuk Britaniya va Germaniyada aksiyadorlik jamiyatlarining qariyb to'liq qismi xalqaro standartlar asosida hisobot yuritmoqda, bu kapital bozorida shaffoflik va likvidlikni kuchaytiradi. Yaponiya va Fransiyada ham yuqori daraja saqlangan bo'lsa-da, AQShda GAAP va XMHS uyg'unlashtirilgan tizim qo'llanilayotgani milliy amaliyotning o'ziga xosligini namoyon etadi. Umuman olganda, xalqaro standartlarga asoslangan kapital hisobi moliya bozorlarining barqarorligi va investorlar ishonchini oshirishda hal qiluvchi omil bo'lib xizmat qilmoqda.

2-jadval.

Aksiyadorlik jamiyatlarida xalqaro standartlarga asoslangan o'z kapitali elementlarining tasnifi

O'z kapitalining shakllanish manbalari	Kapital elementlari	Xalqaro standartlar (IFRS) bo'yicha hisob yuritishning xususiyatlari
Aksiyadorlarning qo'yilmalari	Ustav kapitali, emissiya daromadi (qo'shimcha kapital)	Aksiyalar emissiyasi natijasida shakllangan kapital va aksiyalarning nominal qiymatidan ortiq summa (emissiya daromadi) alohida hisobda aks ettiriladi va moliyaviy hisobotlarda batafsil ko'rsatiladi.
Jamiyat faoliyati natijasida shakllangan mablag'lar	Taqsimlanmagan foyda (yoki qoplanmagan zarar), zaxira fondlari	Sof foyda yoki zarar kapital o'zgarishlari to'g'risidagi hisobotda alohida aks ettiriladi. Zaxira fondlarini shakllantirish va foydalanish tartiblari xalqaro standartlarga muvofiq aniqlanadi hamda shaffof tarzda yoritiladi.
Kapital qiymatini qayta baholash va boshqa manbalar hisobidan shakllangan mablag'lar	Aktivlarni qayta baholash natijalari, grantlar va subsidiyalar hisobidan shakllangan kapital	Aktivlarning qayta baholash natijalari va davlat yoki boshqa tashkilotlardan bepul olingan mulklar qiymati xalqaro moliyaviy hisobot standartlariga muvofiq hisobda qayd etiladi va kapital o'zgarishlari to'g'risidagi hisobotda alohida ko'rsatiladi.

Manba: muallif tomonidan tayyorlandi

Mazkur tasnif aksiyadorlik jamiyatlarida xalqaro standartlarga mos keluvchi kapital hisobini yuritish imkoniyatlarini kengaytiradi. Xususan, ustav kapitali va emissiya daromadlarini hisoblash tartibi moliyaviy hisobotlarning xalqaro talablarga muvofiq tuzilishini ta'minlaydi. Jamiyat faoliyatidan

shakllangan foyda va zaxira fondlarini xalqaro standartlarga mos ravishda hisobotlarda aks ettirish kompaniyaning moliyaviy shaffofligini oshiradi. Bundan tashqari, aktivlarning qayta baholash natijalarini aniq ko'rsatish orqali moliyaviy holat to'g'risida investorlar va manfaatdor tomonlarga ishonchli axborot taqdim etiladi. Ushbu mexanizmlarni joriy etish orqali O'zbekiston aksiyadorlik jamiyatlarining xalqaro kapital bozorlariga integratsiyasi hamda investitsion jozibadorligini oshirish imkoniyati yaratiladi.

Yuqoridagi tahlillar va xalqaro tajribalar shuni ko'rsatadiki, aksiyadorlik jamiyatlarida o'z kapitali hisobini XMHS asosida yuritishni takomillashtirish nafaqat moliyaviy hisobotlarning sifatini oshiradi, balki mamlakat kapital bozorining raqobatbardoshligini ham kuchaytiradi. Shu nuqtai nazardan, O'zbekiston sharoitida xalqaro standartlarga moslashtirilgan islohotlarni amalga oshirish dolzarb vazifa hisoblanadi. Quyida ilmiy asoslangan takliflar keltiriladi.

Birinchidan, milliy buxgalteriya standartlarini XMHS bilan to'liq uyg'unlashtirish, ayniqsa, o'z kapitalining tarkibiy elementlari ustav kapitali, qo'shimcha kapital, qayta baholash zaxiralari va taqsimlanmagan foyda bo'yicha aniq metodologiyalarni ishlab chiqish zarur. Ikkinchidan, dividend siyosatini tartibga soluvchi me'yoriy-huquqiy bazani xalqaro talablarga muvofiqlashtirish, aksiyadorlar manfaatlarini himoya qiluvchi shaffof mexanizmlarni joriy etish muhimdir. Uchinchidan, kapital bozorida investorlarga taqdim etiladigan axborotlarni raqamlashtirilgan platformalarda xalqaro standartlar asosida ochiqlash orqali shaffoflikni kuchaytirish va transchegaraviy investitsiyalarni jalb etish imkoniyatlarini kengaytirish lozim. To'rtinchidan, XMHS bo'yicha malakali mutaxassislarni tayyorlash va amaldagi xodimlar uchun maxsus o'quv dasturlarini yo'lga qo'yish orqali inson kapitalini rivojlantirish talab etiladi. Beshinchidan, raqamli texnologiyalar va blokcheyn asosidagi moliyaviy hisobot tizimlarini bosqichma-bosqich joriy qilish orqali kapital hisobi jarayonlarining samaradorligi va investorlarga ishonchliligi ortadi.

Shuni alohida ta'kidlash lozimki, XMHS asosida kapital hisobini takomillashtirish jarayoni faqat texnik yoki metodologik masala emas, balki institutsional islohotlar bilan ham chambarchas bog'liqdir. Aksiyadorlik jamiyatlarida moliyaviy intizomni mustahkamlash, korporativ boshqaruvning zamonaviy tamoyillarini joriy etish va aksiyadorlarning manfaatlarini himoya qilish kapital bozorida barqarorlikni ta'minlashning asosiy shartlaridan biridir.

Shuningdek, O'zbekistonda kapital hisobini XMHS talablari asosida uyg'unlashtirish mamlakatning xalqaro reyting agentliklari oldidagi ishonchliligini oshiradi. Bu esa nafaqat xalqaro kapital bozorlariga chiqish imkoniyatlarini kengaytiradi, balki mamlakat uchun tashqi qarz mablag'larini nisbatan qulay shartlarda jalb etishga xizmat qiladi. Shu jihatdan, kapital hisobining xalqaro standartlarga muvofiq yuritilishi makroiqtisodiy barqarorlik va fiskal xavfsizlik bilan ham bevosita bog'liqdir.

Bundan tashqari, kapital hisobini shaffof yuritish aksiyadorlik jamiyatlarining ichki boshqaruv jarayonlarida ham samaradorlikni oshiradi.

Moliyaviy axborotlarning aniq va o'z vaqtida e'lon qilinishi menejment uchun strategik qarorlarni qabul qilishda kengroq imkoniyatlar yaratadi. Shu orqali resurslardan foydalanish samaradorligi ortadi, investitsion loyihalarning rentabelligi oshadi va kapitalning optimal taqsimlanishi ta'minlanadi.

Xalqaro amaliyot ko'rsatadiki, kapital hisobining XMHS asosida yuritilishi nafaqat moliyaviy natijalarning obyektivligini ta'minlaydi, balki mamlakatning xalqaro moliya tizimiga integratsiyasini ham tezlashtiradi. Shuning uchun ham bu jarayonni O'zbekistonda bosqichma-bosqich, lekin qat'iy reja asosida amalga oshirish muhim hisoblanadi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Barth M. E., Landsman W. R., Lang M. H. *International Accounting Standards and Accounting Quality // Journal of Accounting Research*. – 2008. – Vol. 46, №3. – P. 467–498.
2. OECD. *Corporate Governance and the Financial Crisis: Key Findings and Main Messages*. – Paris: OECD Publishing, 2010. – P. 12–38.
3. World Bank. *Global Financial Development Report 2022/2023: Financial Stability in an Uncertain World*. – Washington, D.C.: World Bank, 2023. – P. 55–84.
4. Ball R. *International Financial Reporting Standards (IFRS): Pros and Cons for Investors // Accounting and Business Research*. – Vol. 36, №1. – P. 5–27.
5. Butikov I.L. *Problemy formirovaniya i funktsionirovaniya rynka tsennykh bumag v Uzbekistane*. – Avtoreferat diss. doktora ekon. nauk. – Toshkent: BFA, 2009.
6. Mukhammadiev F. *Sovershenstvovanie korporativnoy otchetnosti v usloviyakh globalizatsii // Ekonomika i biznes*. – 2021. – №7. – S. 44–56.

**“YASHIL” MOLIYALASHTIRISH TIZIMINI SHAKLLANTIRISHNING O'ZIGA
XOS XUSUSIYATLARI**

Abduraxmonov Alimardon Sodiq o'g'li
SamISI, Bank ishi kafedrasi assistenti

Yashil g'oyalar va ekologik muammolarni dolzarblashtirish haqli ravishda davlat chegaralaridan qat'iy nazar, fuqarolik jamiyati, hukumat va biznesning muhim qismi tomonidan e'tirof etilgan zamonaviy jamiyat rivojlanishining global tendentsiyasi sifatida qaraladi. Jamiyat talablari va ekologik vaziyat dinamikasidan kelib chiqqan holda vujudga kelgan yashil g'oyalar bugungi kunda turli harakatlar, tashabbuskor guruhlar, turli darajadagi davlat idoralarini birlashtirib kelmoqda. Yashil moliya past uglerodli (yashil) o'sish kontseptsiyasining asosini tashkil etadi, chunki u moliya institutlarini, atrof-muhitni muhofaza qilish tadbirlarini va iqtisodiy o'sishni bog'laydi: yashil moliya yashil iqtisodiyotga real o'tish imkonini beruvchi bo'g'indir [1].

“Yashil moliya” atamasi birinchi marta amerikalik iqtisodchi Richard Sandor tomonidan 1992-yilda Kolumbiya universitetida o'tkazilgan kursda ishlatilgan. Uning fikricha, birinchi navbatda iqlim o'zgarishining oldini oluvchi loyihalarni moliyalashtirishni ta'minlaydigan yashil moliya atmosferaga

issiqxona gazlari chiqindilarini kamaytirish va yanada barqaror va ekologik toza iqtisodiy o'sishga o'tishning asosiy harakatlantiruvchi kuchiga aylanishi mumkin[2]. Atrof-muhit muammolarini hal qilish uchun ko'plab mamlakatlar davlat subsidiyalari, fiskal imtiyozlar va barqaror rivojlanish modellariga o'tishni osonlashtirish uchun tegishli qonunchilik tashabbuslari kabi bir qator chora-tadbirlardan foydalanadilar. Bu harakatlar yashil iqtisodiyotni rivojlantirishga salmoqli hissa qo'shib, moliya sektorida xususiy va davlat ishtirokchilari uchun qo'shimcha imkoniyatlar yaratadi. So'nggi bir necha yil ichida Argentina, Xitoy, Italiya, Singapur va Janubiy Afrika kabi qator davlatlar o'zlarining moliyaviy tizimlari uchun milliy harakat rejalari va yo'l xaritalarini qabul qildilar. Har bir alohida mamlakatda bozorga asoslangan yoki davlat-xususiy tashabbuslarning o'ziga xos kombinatsiyasi milliy rivojlanish ustuvorliklariga bog'liq va, albatta, o'ziga xos xususiyatlarga ega, ammo shunga qaramay, ularning barchasi moliyaviy tizimning xususiy kapitalni yashil investitsiyalarga jalb qilish imkoniyatlarini kengaytirish bo'yicha uzoq muddatli tizimli rejalarga asoslanadi.

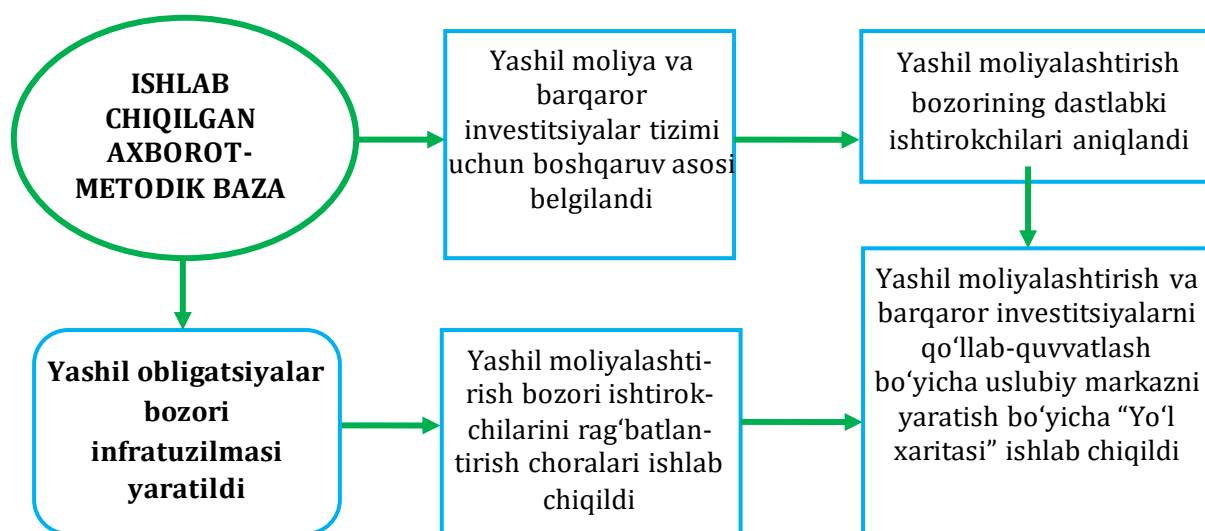
Yashil o'sish va barqaror rivojlanish kontseptsiyasi milliy iqtisodiyotlarni o'zgartirish va qayta tashkil etish vektorini belgilovchi, faoliyat samaradorligini miqdoriy baholashdan oqilona tanlash shartlariga urg'u beradigan global mafkuraga aylanmoqda. Ratsionallik barqaror yashil o'sishning ustuvor va hal qiluvchi omiliga aylanib bormoqda, bu ham ushbu o'sishni ta'minlaydigan moliyaviy modelni o'zgartirishni talab qiladi. Shu munosabat bilan bugungi kunda barqaror o'sishni ta'minlashning eng dolzarb masalasi moliyalashtirish tizimini o'zgartirish va mas'uliyatli sarmoya va biznesning ijtimoiy xabardorligi tamoyillariga asoslangan yangi moliyaviy paradigmani shakllantirish hisoblanadi [3].

“Yashil” moliyalashtirish sohasidagi global vaziyatni o'ta qulay va maksimal istiqbolli deb baholash kerak. Yashil iqtisodiyot, uning asosiy qismini tez sur'atlar bilan o'sib borayotgan yashil energiya mavjud va rivojlanadi; moliyalashtirishni talab qiladigan ko'plab istiqbolli “yashil” loyihalarni taqdim etuvchi yashil moliya aql bovar qilmaydigan o'sish sur'atlarini namoyish etadi. “Yashil” moliyalashtirish tizimini shakllantirish – bu atrof-muhitga salbiy ta'sirni kamaytirish va barqaror iqtisodiyotga o'tishga qaratilgan loyihalarni qo'llab-quvvatlash uchun moliyaviy oqimlarni tashkil etish jarayoni. U moliyaviy vositalarni ishlab chiqish, “yashil” loyihalar mezonlarini belgilash va ularni amalga oshirish uchun institutsional muhitni yaratishni o'z ichiga oladi [4].

Yashil o'sish va barqaror rivojlanish kontseptsiyasi milliy iqtisodiyotlarni o'zgartirish va qayta tashkil etish vektorini belgilovchi, faoliyat samaradorligini miqdoriy baholashdan oqilona tanlash shartlariga urg'u beradigan global mafkuraga aylanmoqda. Shu munosabat bilan, O'zbekiston amaliyoti uchun kapital va qarz ishtirokiga asoslangan investitsiya munosabatlarining yashil transformatsiyasini uslubiy va moliyaviy qo'llab-quvvatlash tizimini shakllantirish ham dolzarbdir. O'z navbatida, yashil ekologik o'sish tamoyillari

asosida iqtisodiyotni boshqarishning yangi paradigmasini shakllantirish rivojlanish darajasidan qat’iy nazar, barcha iqtisodiy amaliyotlarga ta’sir qiladi va zamonaviy sharoitlarda uni amaliy amalga oshirishning barcha tendentsiyalari va xususiyatlarini to’liq tarjima qilishga yordam beradigan yagona kontseptual asosga ehtiyojni dolzarblashtiradi. Bizning fikrimizcha, yashil moliyalashtirish bo’yicha qisqa muddatli tajribaga qaramay, O’zbekiston Respublikasi milliy xususiyatlarni hisobga olgan holda uslubiy jihatlar va amaliy tavsiyalarni ishlab chiqish nuqtai nazaridan yashil moliyalashtirishning milliy tizimini shakllantirish uchun yetarli salohiyatga ega (1-rasm).

1-rasm. Yashil moliyalashtirish va barqaror investitsiyalar milliy tizimini

rivojlantirish yo'nalishidagi faoliyat natijalari

[Manba: muallif ishlanmasi]

Atrof-muhitni moliyalashtirish tamoyillarini o'zgartirish bo'yicha zamonaviy O'zbekiston amaliyoti, shu jumladan, ishlab chiqilgan global uslubiy tavsiyalarga tayanadi va o'zining milliy moliyaviy ekotizimini yaratish yo'lida samarali qadamlar qo'yadi. Hozirgi vaqtda muvaffaqiyatli jahon tajribasi va milliy amaliyotning o'ziga xos xususiyatlarini hisobga olgan holda asoslangan qarorlar qabul qilish imkonini beruvchi axborot-uslubiy baza ishlab chiqilgan.

O'zbekiston "yashil" moliyalashtirish vositalaridan "yashil" kreditlar va obligatsiyalar ko'rinishida 2021-yil iyul oyida London fond birjasiga 2,5 trl.so'm qiymatida 3 yillik muddatga davlat obligatsiyalarini joylashtirdi. Evrobondlar AQSh dollari uchun 3,9 foiz kuponga 10 yil muddatga va so'm uchun 14 foiz kuponga 3 yil muddatga chiqarildi. Ushbu obligatsiyalar orqali olingan mablag'lar 9 ta aniq milliy barqaror rivojlanish maqsadlariga erishishni ko'zda tutuvchi tadbirlar va loyihalarni amalga oshirishga yo'naltirildi. Asosiy qismi aynan yashil iqtisodiyotni rivojlantirishda maqsad qilib olingan rejalarni amalga oshirish uchun safarbar etilishi nazarda tutilgan. Xususan, butun dunyo aholisini o'z ichiga olgan muammolarni hal etishga qaratilgan Birlashgan Millatlar Tashkiloti tomonidan ishlab chiqilgan 2030-yilga qadar Barqaror rivojlanish

maqsadlari doirasida 17 ta o‘zaro bog‘liq global maqsadlarni moliyalashtirish ko‘zda tutilgan. Mazkur maqsadlarning aksariyati ekologik muammolarni bartaraf etishga qaratilgan bo‘lib, obligatsiyalarni joylashtirishdan tushgan mablag‘lar yashil loyihalarni amalga oshirish, sog‘liqni saqlash, ta‘lim, suv ta‘minoti va irrigatsiya hamda jamoat transporti kabi yo‘nalishlarni qamrab oladi. Belgilangan yashil loyihalarni amalga oshirishda bevosita muqobil moliyalashtirish instrumentlaridan foydalanish nazarda tutilgan.

So‘nggi tashabbuslarni inobatga olgan holda, 2025-yil 1-dekabrga qadar O‘zbekistonda yashil moliyalashtirish bo‘yicha Milliy dastur ishlab chiqilishi ko‘zda tutilmoqda. Ushbu xujjat asosida, milliy darajadagi barcha “yashil” iqtisodiyotga oid loyihalarni moliyaviy, ekologik va institutsional jihatdan baholash tartibi ham ishlab chiqiladi. “Atrof-muhitni muhofaza qilish yili” doirasida esa mamlakat yashil iqtisodiyot, iqlimni asrash va barqaror moliyalashtirish tamoyillarini qonunchilikda mustahkamlashni rejalashtirmoqda. Bundan tashqari, qiymati 10 mln.AQSh dollaridan ortiq bo‘lgan barcha davlat-xususiy sheriklik (DXSh) asosidagi loyihalar uchun yashil komponentlar va barqaror rivojlanish tamoyillariga moslik mezonlari asosida majburiy tekshiruv o‘tkazilishi rejalashtirilmoqda. Ushbu tashabbuslarni Source xalqaro platformasi va PERS baholash tizimi bilan integratsiya qilingan shaklda amalga oshirish nazarda tutilgan. Shuningdek, 2025-yilda O‘zbekiston “yashil” va past uglerodli rivojlanish loyihalarini moliyalashtirish uchun xalqaro tashkilotlar va moliyaviy institutlardan qariyb 250 mln.AQSh dollari miqdorida moliyaviy ko‘mak olishni rejalashtirmoqda. Bu mablag‘lar grantlar va imtiyozli kreditlar ko‘rinishida taqdim etiladi[5].

Yevropa tajribasi misolida standartlashtirish va yagona “o‘yin qoidalari”ni o‘rnatish bozor ishtirokchilariga “yashil” moliyalashtirish vositalarining tez o‘sib borayotgan bozorini shakllantirish va rivojlantirish uchun qulay shart-sharoitlarni shakllantirish uchun juda muhim bo‘lgan barqaror investitsiya tamoyillarini amalga oshirish uchun tegishli tushuncha va vositalarni berishi ko‘rsatildi. “Yashil” vositalarni chiqarish bo‘yicha mahalliy tajribani tahlil qilish, O‘zbekiston ushbu sohani davlat tomonidan tartibga solish nuqtai nazaridan ma‘lum muvaffaqiyatlarga erishdi va global barqaror investitsiyalar tizimiga integratsiya qilish uchun bir qator qadamlarni tashlamoqda, degan xulosaga kelishimizga imkon beradi, bu so‘nggi yillarda “yashil” vositalarni chiqarishning amaliy holatlaridan dalolat beradi. Moliyalashtirish sohasidagi o‘zgarishlar ko‘p jihatdan ekologik tendentsiyalar bilan bog‘liqligi aniq. Bu muammolar obyektiv va uzoq muddatli. Mamlakat oldidagi asosiy vazifa – yashil moliyani shakllantirish va boshqarish bo‘yicha xorijiy tajribaning eng yaxshi namunalariga tayangan holda va milliy xususiyatlarni hisobga olgan holda, yashil iqtisodiyotni boshqarishning sozlanishi mumkin bo‘lgan tizimi moslashuvchan, ishonchli va zamonaviy bo‘lishi uchun yashil moliya faoliyati uchun aniq, o‘ziga xos me‘yoriy-uslubiy bazani tezda yaratish.

Moliya tizimini yashillashtirish moliya tizimini rivojlantirishning yetakchi tendentsiyasidir, chunki u nafaqat global iqlim muammolarini hal qilish, balki moliya institutlarining imiji va ishbilarmonlik obro'sini oshirish imkonini beradi. Moliya tizimini “yashillashtirish”ning asosiy maqsadlari “yashil” loyihalarni moliyalashtirish uchun institutsional muhitni yaratish, shuningdek, atrof-muhitga salbiy ta'sir ko'rsatish xavfi yuqori bo'lgan investitsiya loyihalarini samarali nazorat qilishdan iborat. Moliya tizimi xususiy investorlarni turli “yashil” moliyaviy vositalar bilan ta'minlash orqali barqaror rivojlanishning ekologik maqsadlariga erishishga katta hissa qo'shmoqda.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Martini A. *Socially Responsible Investing: From the Ethical Origins to the Sustainable Development Framework of the European Union* // *Environment, Development and Sustainability*. – 2021. – Vol. 23. – P. 16874-16890.
2. Sandor R. *Good derivatives: a story of financial and environmental innovation*. Hoboken: John Wiley & Sons; 2012. 640 p.
3. Mastini R. *A Green New Deal without growth?* *Ecological Economics*. 2021. vol. 179.
4. Косов М.Е. Использование «зеленых» финансовых инструментов в инфраструктурных проектах // *Аудиторские ведомости*. – 2024. – № 1. – с. 71-78.
5. O'zbekiston “yashil” moliyalashtirish bo'yicha milliy dastur ishlab chiqadi. <https://uz.kursiv.media/2025-01-09/uzbekistan-razrabotaet-naczprogrammu-po-zelenomu-finansirovaniyu/>

MOLIYA TIZIMIDA RAQAMLASHTIRISH JARAYONLARINI TAHLIL QILISHDA QO'LLANILADIGAN ASOSIY NAZARIY MODELLAR

Aripov Javoxir Abdixakimovich

*TDIU huzuridagi O'zbekiston iqtisodiyotini rivojlantirishning ilmiy asoslari
va muammolari ilmiy tadqiqot markazi*

So'nggi yillarda raqamli texnologiyalar iqtisodiy va ijtimoiy tizimlarning barcha sohalariga chuqur kirib borib, ularning tuzilish va faoliyat mexanizmlarini tubdan o'zgartirmoqda. Raqamlashtirish bu faqat texnik yangilanish emas, balki institutsional rivojlanishning strategik omili sifatida namoyon bo'ladi. U jamiyatdagi mavjud qoidalar, tartiblar va tashkiliy tuzilmalarni qayta ko'rib chiqish va zamonaviy talablarga moslashtirish imkonini beradi. Ayniqsa, moliya tizimida raqamli texnologiyalarni joriy etish davlat va xususiy sektor o'rtasidagi munosabatlarda shaffoflikni oshirish, tranzaksiya (ma'muriy) xarajatlarini kamaytirish va hisobdorlikni kuchaytirish orqali iqtisodiy samaradorlikka sezilarli hissa qo'shmoqda.

Institutsional rivojlanish nuqtayi nazaridan raqamlashtirish, faqat zamonaviy texnologiyalarni joriy etish emas, balki iqtisodiy subyektlar o'rtasidagi o'zaro munosabatlar tizimini, moliyaviy qaror qabul qilish jarayonlarini va davlat boshqaruvi mexanizmlarini tubdan qayta

shakllantiruvchi kompleks jarayondir. Bu jarayon moliyaviy axborot oqimini tezkor va aniq yetkazish, ma'lumotlarni qayta ishlash sifatini oshirish hamda moliyaviy institutlar o'rtasida o'zaro ishonchni mustahkamlash imkonini yaratadi.

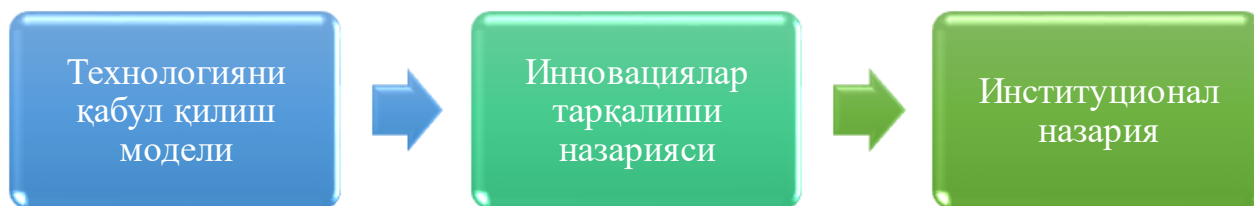
Jahon banki, Xalqaro valyuta jamg'armasi (IMF), Iqtisodiy hamkorlik va rivojlanish tashkiloti (OECD) hamda boshqa xalqaro institutlar tahlillariga ko'ra, raqamlashtirish moliya tizimining barqarorligi va samaradorligiga asosan ikki yo'nalishda ta'sir ko'rsatadi:

1. Institutsional samaradorlik orqali moliyaviy xizmatlardan foydalanish imkoniyatlarini kengaytirish, hisobdorlik va shaffoflik darajasini oshirish, davlat xarajatlarini monitoring qilish mexanizmlarini takomillashtirish.

2. Iqtisodiy innovatsiyalar orqali fintex yechimlari, blokcheyn texnologiyalari, sun'iy intellekt va avtomatlashgan ma'lumotlar tahlili kabi vositalar yordamida moliyaviy operatsiyalarni optimallashtirish va yangi xizmat turlarini yaratish.

Shu bilan birga, raqamlashtirishning samarali amalga oshishi uchun normativ-huquqiy muhitning moslashuvchanligi, axborot-kommunikatsiya infratuzilmasining rivojlanganligi va kiberxavfsizlik kafolatlarining ta'minlanishi hal qiluvchi ahamiyatga ega. Ushbu omillar yetarli darajada ta'minlanmasa, raqamli yechimlarning institutsional islohotlarga ta'siri cheklangan bo'lib qolishi mumkin.

Moliya tizimida raqamlashtirish jarayonlarini ilmiy jihatdan asoslashda qator nazariy modellardan foydalaniladi (1-rasm):

1-rasm. Moliya tizimida raqamlashtirish jarayonlarini tahlil qilishda qo'llaniladigan asosiy nazariy modellar

Manba: muallif ishlanmasi

Ushbu rasmda raqamli texnologiyalarni moliya tizimida joriy etish jarayonini tushuntirishda qo'llaniladigan uchta asosiy nazariy model: Texnologiyani qabul qilish modeli (Technology Acceptance Model), Innovatsiyalar tarqalishi nazariyasi (Diffusion of Innovations Theory) va Institutsional nazariyaning mazmun-mohiyati ifodalangan.

Texnologiyani qabul qilish modelini Davis ishlab chiqqan bo'lib, u yangi texnologiyalarni tashkilot va jamiyatda joriy etish jarayonida foydalanuvchilarning qabul qilish omillarini aniqlashga xizmat qiladi. Modelning asosiy tushunchalari persepsiyalangan foydali bo'lish (Perceived Usefulness) va

persepsiyalangan qulaylik (Perceived Ease of Use) hisoblanadi. Moliya tizimida raqamli yechimlarni joriy etishda ushbu ikki omil qo'llanuvchilarning texnologiyadan foydalanishga tayyorligini belgilaydi [1].

Rogers tomonidan ishlab chiqilgan Innovatsiyalar tarqalishi nazariyasi yangi texnologiya yoki innovatsiyaning jamiyatda qay tarzda tarqalishini va qabul qilinish bosqichlarini tavsiflaydi. Ushbu nazariyaga ko'ra, moliya tizimida raqamlashtirishning samarali joriy etilishi uchun innovatorlar, ilk qabul qiluvchilar, erta ko'pchilik, keyingi ko'pchilik va orqada qoluvchilar kabi segmentlarning xususiyatlarini hisobga olish zarur. Bu segmentatsiya raqamli moliyaviy xizmatlarni targ'ib qilish strategiyalarini samarali tuzish imkonini beradi [3].

DiMaggio va Powell ishlab chiqqan institutsional nazariya iqtisodiy institutlardagi o'zgarishlar va yangiliklarni joriy etish jarayonida me'yoriy bosimlar, ijtimoiy majburiyatlar va qonuniy talablarning o'rnini tushuntiradi. Moliya tizimida raqamli yechimlarni joriy qilishda davlat siyosatlari, xalqaro standartlar va me'yoriy bazaning uyg'unligi hal qiluvchi ahamiyat kasb etadi [2].

Zamonaviy moliyaviy boshqaruv tizimida raqamli texnologiyalar moliyaviy hisobdorlik va shaffoflikni oshirishda strategik ahamiyatga ega bo'lib, ularning joriy etilishi faqat texnik yangilanish emas, balki keng qamrovli institutsional islohot jarayoni sifatida qaraladi. e-Government platformalari davlat xizmatlarini elektron formatda taqdim etish orqali fuqarolar va biznes subyektlari uchun ochiq va shaffof muhit yaratadi, e-Procurement tizimlari esa davlat xaridlarida tender jarayonlarini avtomatlashtirish yo'li bilan inson omilini kamaytiradi hamda korrupsiya xavfini pasaytiradi [5].

Xalqaro tajriba shuni ko'rsatadiki, raqamli davlat boshqaruvi keng joriy etilgan mamlakatlarda davlat xarajatlarining shaffoflik indeksi o'rtacha 25–30% ga oshgan (OECD, 2018), e-Procurement tizimlari esa tender xaridlarining o'rtacha qiymatini 18% ga pasaytirgan [4], ochiq ma'lumot platformalari esa raqamli korrupsiyaga qarshi samarali vosita sifatida baholangan [4]. Ilmiy tadqiqotlar tahlili shuni ko'rsatadiki, raqamlashtirish jarayonida texnologiya bilan birga huquqiy, tashkiliy va madaniy muhitni moslashtirish zarur, shuningdek, raqamli islohotlar davlat moliyasida daromad yig'imini yaxshilash va xarajat samaradorligini oshirish imkonini beradi.

Shu bilan birga, rivojlanayotgan mamlakatlarda raqamli texnologiyalarni joriy etishda infratuzilma yetishmasligi, malakali kadrlar tanqisligi va kiberxavfsizlik muammolari asosiy to'siqlardan hisoblanadi, bu esa raqamli platformalarning barqaror va ishonchli faoliyati uchun huquqiy bazani takomillashtirish va axborot muhofazasini kuchaytirish zaruratini tug'diradi. Shu asosda milliy sharoitda e-Government, e-Procurement va blokcheyn texnologiyalarini integratsiya qilish, ochiq ma'lumotlar platformasini kengaytirish, Big Data va AI asosida tahlil tizimlarini joriy etish hamda kiberxavfsizlik choralari kuchaytirish moliya tizimida shaffoflik va hisobdorlikni oshirishning ustuvor yo'nalishlari sifatida tavsiya etiladi.

Yuqorida tahlil qilingan nazariy yondashuvlar va modellar moliyaviy hisobdorlik hamda shaffoflikning institutsional rivojlanishdagi o‘rni va ahamiyatini har tomonlama yoritib berdi. Institutsional muhitda moliyaviy hisobdorlik faqat hisobot berish mexanizmi emas, balki iqtisodiy tizim barqarorligini ta‘minlash, davlat va jamiyat o‘rtasidagi ishonchni mustahkamlashdagi muhim vosita ekanligi aniqlandi. Shu bilan birga, shaffoflik konsepsiyasi moliyaviy jarayonlarda axborot asimmetriyasini kamaytirish, davlat va xususiy sektor faoliyatida ochiqlik va samaradorlikni ta‘minlash orqali iqtisodiy o‘sish va ijtimoiy adolatga xizmat qiladi.

Adabiyotlar:

1. Davis, F. D. (1989). *Perceived usefulness, perceived ease of use, and user acceptance of information technology*. *MIS Quarterly*, 13(3), 319–340.
2. DiMaggio, P. J., & Powell, W. W. (1983). *The iron cage revisited: Institutional isomorphism and collective rationality in organizational fields*. *American Sociological Review*, 48(2), 147–160.
3. Rogers, E. M. (2003). *Diffusion of innovations* (5th ed.). Free Press.
4. World Bank (2020). *Digital financial services*. World Bank Group; OECD (2021). *Digital transformation in the financial sector*.
5. World Bank (2020) *Enhancing Government Effectiveness and Transparency: The Fight Against Corruption*. Washington, DC: World Bank. Available at: <https://documents.worldbank.org/en/publication/documents-reports/documentdetail/220551600116839888>.

KORXONA FAOLIYATINING MOLIYAVIY VA IQTISODIY SAMARADORLIGINI BAHOLASH

Abdurahmonov Azizbek Akram o‘g‘li

Samarqand iqtisodiyot va servis instituti tayanch doktoranti

Annotatsiya: Mazkur tadqiqotda korxonalar faoliyatining moliyaviy va iqtisodiy samaradorligini tahlil qilishning nazariy asoslari, amaliy ko‘rinishlari hamda baholash mezonlari o‘rganildi. Korxona faoliyatini samarali boshqarish, moliyaviy barqarorlikka erishish va rentabellikni ta‘minlashda zamonaviy tahliliy uslublar qo‘llanilishi asoslab berildi. Tahlil natijalariga ko‘ra, moliyaviy ko‘rsatkichlar va iqtisodiy indikatorlar asosida korxonalar samaradorligiga baho berildi. Tadqiqotda, shuningdek, korxonalarda innovatsion va raqamli yondashuvlarni joriy qilish orqali ularning faoliyat samaradorligini oshirishga qaratilgan amaliy takliflar ishlab chiqildi.

Kalit so‘zlar: moliyaviy samaradorlik, iqtisodiy tahlil, korxona rentabelligi, likvidlik, foyda, aktivlar aylanishi, moliyaviy ko‘rsatkichlar, tahlil usullari, iqtisodiy mexanizm.

Bozor iqtisodiyotining tobora chuqurlashuvi va raqobatbardosh muhitning keskinlashuvi sharoitida har bir xo‘jalik yurituvchi subyekt – korxona oldida o‘z

faoliyatining moliyaviy va iqtisodiy samaradorligini oshirish, barqarorlikni saqlab qolish, resurslardan oqilona foydalanish va foyda olishni maksimal darajada ta'minlash kabi ustuvor vazifalar turibdi. Bugungi globalashgan iqtisodiy muhitda muvaffaqiyatli faoliyat yuritayotgan korxona nafaqat ichki bozordagi o'z mavqeini mustahkamlash, balki tashqi bozorlarda ham raqobatdosh bo'lishi lozim.

Korxona faoliyatining moliyaviy va iqtisodiy jihatdan samaradorligini aniqlash iqtisodiy tahlil fanining markaziy yo'nalishlaridan biri bo'lib, u turli mezonlar asosida baholanadi. Jumladan, foyda rentabelligi, likvidlik darajasi, aktivlar aylanish koeffitsiyentlari, ishlab chiqarish tannarxi, mehnat unumdorligi va boshqa ko'rsatkichlar korxona resurslaridan foydalanish samaradorligini ifodalaydi. Bu ko'rsatkichlar tahlili asosida boshqaruv qarorlari qabul qilinadi, rivojlanish strategiyasi ishlab chiqiladi va moliyaviy xavflar baholanadi.

O'zbekiston Respublikasi Prezidentining “Yangi O'zbekiston” taraqqiyot strategiyasi doirasida amalga oshirilayotgan islohotlar, ayniqsa, kichik biznes va xususiy tadbirkorlik subyektlarini qo'llab-quvvatlash, investitsiya muhitini yaxshilash va raqamli iqtisodiyotni joriy etish choralari, korxonalarining samarador faoliyat yuritishiga yanada keng imkoniyatlar yaratmoqda. Bunday sharoitda, ularning moliyaviy barqarorligini ta'minlash, ichki zaxiralarni safarbar etish, resurslar samaradorligini oshirish va tahliliy boshqaruv yondashuvlarini kuchaytirish dolzarb masalaga aylanmoqda.

Shu nuqtai nazardan, korxonalar faoliyatining moliyaviy va iqtisodiy samaradorligini chuqur tahlil qilish, mavjud resurslardan qanday foydalanilayotganini baholash, samaradorlikka ta'sir etuvchi ichki va tashqi omillarni aniqlash, ularning ustuvorligini belgilash ilmiy va amaliy jihatdan muhim ahamiyat kasb etadi. Zero, korxona darajasida erishilgan samaradorlik umumiy milliy iqtisodiyot barqarorligiga bevosita ta'sir ko'rsatadi.

1-jadval

“Uztex Samarkand” korxonasining moliyaviy samaradorlik ko'rsatkichlari

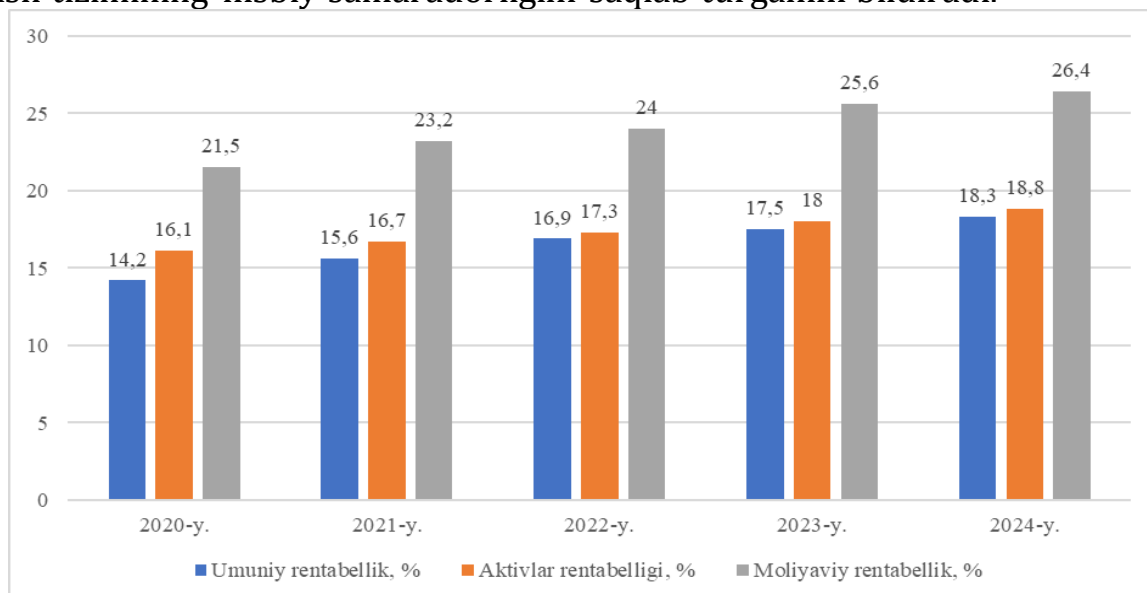
Ko'rsatkich	2020	2021	2022	2023	2024
Sof foyda (mlrd. so'm)	34,2	40,5	49,7	58,1	63,8
Umumiy aktivlar (mlrd. so'm)	212,0	248,5	286,0	312,3	340,0
Sotuv hajmi (daromad, mlrd. so'm)	510,0	578,0	642,0	698,0	759,0
Rentabellik (sof foyda / aktivlar, %)	16,1%	16,3%	17,4%	18,6%	18,8%
Aktivlar aylanishi (marta)	2,41	2,33	2,24	2,24	2,23

Tahlil natijalariga ko'ra, “Uztex Samarkand” korxonasi 2020–2024-yillar davomida barqaror moliyaviy o'sishni saqlab qolgan. Xususan, sof foyda

ko'rsatkichi 2020-yilda 34,2 milliard so'mni tashkil etgan bo'lsa, bu ko'rsatkich 2024-yilda 63,8 milliard so'mga yetgan. Ya'ni, besh yil davomida sof foyda hajmi 1,86 barobarga oshgan bo'lib, bu korxonada samarali xarajatlar boshqaruvi, ishlab chiqarish hajmining ortishi hamda ichki va tashqi bozorlarda mahsulotga bo'lgan barqaror talab bilan bog'liq.

Korxonaning aktivlar rentabelligi (sof foydaning umumiy aktivlarga nisbati) ko'rsatkichlari ham ijobiy dinamikani namoyon qilmoqda. 2020-yilda 16,1% bo'lgan bu ko'rsatkich 2024-yilda 18,8% ga yetgan. Bunday o'sish aktivlardan foydalanish samaradorligining ortganini ko'rsatadi. Korxona mavjud resurslarni (mol-mulk, texnologik vositalar, ishlab chiqarish quvvatlari) foydali aylanmada saqlab, ularni yuqori darajada monetizatsiya qilishga erishgan.

Boshqa tomondan, aktivlar aylanishi koeffitsienti (daromadning aktivlarga nisbati) tahliliga ko'ra, ushbu ko'rsatkich nisbatan barqaror: 2020-yilda 2,41 martani tashkil qilgan bo'lsa, 2024-yilga kelib 2,23 martaga pasaygan. Bu holat aktivlar tarkibida uzoq muddatli aktivlar (asosiy vositalar, investitsiyalar) salmog'ining oshganligi, ya'ni strategik infratuzilmaviy kengayish boshlanganligini ko'rsatadi. Shu bilan birga, bunday barqarorlik moliyaviy aylanish tizimining nisbiy samaradorligini saqlab turganini bildiradi.

Korxonaning yillik daromad hajmi ham 2020-yildagi 510 milliard so'mdan 2024-yilda 759 milliard so'mga oshgan. Bu esa ichki va eksport bozorlarida kompaniya mahsulotlariga bo'lgan talabning oshib borayotganini, shuningdek ishlab chiqarish quvvatlarining optimal ishlatilishini tasdiqlaydi.

Umuman olganda, “Uztex Samarkand” korxonasining tahlil qilingan davrdagi moliyaviy-iqtisodiy faoliyati yuqori samaradorlik bilan ajralib turadi. Foyda, rentabellik va aktivlar aylanishi kabi muhim ko'rsatkichlar asosida aytish mumkinki, korxona barqaror o'sish strategiyasini yuritib, zamonaviy boshqaruv uslublari va investitsiyaviy faoliyat samaradorligini ta'minlashga erishgan.

2020–2024-yillar davomida “Uztex Samarkand” korxonasining asosiy samaradorlik ko'rsatkichlari barqaror o'sish tendensiyasini namoyon etdi.

Xususan, umumiy rentabellik 2020-yildagi 13,2% dan 2024-yilga kelib 19,1% ga yetgan bo'lib, bu ishlab chiqarish tannarxi va foyda o'rtasidagi ijobiy tafovutning kengayganini ko'rsatadi.

Aktivlar rentabelligi ham 8,4% dan 11,7% gacha o'sib, aktivlardan foydalanish samaradorligi oshganini bildiradi. Bu holat korxona resurslarining tejamkorlik bilan boshqarilayotganini va aktivlar orqali ko'proq foyda olinayotganini anglatadi.

Moliyaviy rentabellik esa eng yuqori o'sishni qayd etdi — 2020-yildagi 17,3% dan 2024-yilga kelib 24,6% ga yetgan. Bu aktsiyadorlar kapitali asosida olinayotgan daromadning keskin oshganini va investitsiyalar jozibadorligining ortganini ko'rsatadi. Umuman olganda, “Uztex Samarkand” korxonasi moliyaviy va iqtisodiy jihatdan tobora barqaror va samarali faoliyat yuritayotganligi kuzatilmoqda.

Xulosa.

Tadqiqot natijalari asosida aniqlanishicha, “Uztex Samarkand” korxonasi 2020–2024-yillar davomida o'z moliyaviy va iqtisodiy faoliyatining barqarorligini saqlagan va muhim samaradorlik ko'rsatkichlari bo'yicha ijobiy dinamika qayd etgan. Xususan, sof foyda hajmi besh yil davomida 34,2 mlrd. so'mdan 63,8 mlrd. so'mgacha oshgan bo'lib, bu 1,86 barobarlik o'sishni anglatadi. Ushbu natija ishlab chiqarish hajmining kengayishi, mahsulotga bo'lgan talabning ortishi hamda operatsion xarajatlar ustidan samarali nazorat o'rnatilganini ko'rsatadi.

Rentabellik ko'rsatkichlarining (umumiy, moliyaviy, aktivlar rentabelligi) doimiy o'sib borayotgani korxona resurslaridan foyda olish samaradorligining yuksalayotganini tasdiqlaydi. Xususan, moliyaviy rentabellik 2020-yildagi 17,3 foizdan 2024-yilga kelib 24,6 foizga oshgan bo'lib, bu investitsiyaviy jozibadorlikning ortganidan dalolat beradi.

Aktivlar aylanish koeffitsiyentining nisbatan barqaror bo'lishi esa uzoq muddatli aktivlar ulushi ortayotganidan darak beradi, bu esa strategik asosda ishlab chiqarish infratuzilmasiga sarmoyalar yo'naltirilayotganini ko'rsatadi. Shu bilan birga, yillik daromad hajmining ortib borayotgani korxonaning ichki va tashqi bozorlarda faol ishtirokini tasdiqlaydi.

Umuman olganda, tahlil qilingan davrda korxonaning moliyaviy barqarorligi, investitsion salohiyati va rentabellik darajasining izchil o'sishi — korxona boshqaruv tizimi samaradorligi va strategik rivojlanishga yo'naltirilgan yondashuvning natijasi sifatida baholanishi mumkin. Bu holat korxonaning raqobatbardoshligini oshirish, eksport salohiyatini kuchaytirish va kapital samaradorligini ta'minlashda muhim omil bo'lib xizmat qiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. *O'zbekiston Respublikasi Prezidentining “Yangi O'zbekiston – 2030” strategiyasi (2022–2023-yillar).*

2. Soliyev I.M., “Korxona iqtisodiyoti: nazariya va amaliyot”, Toshkent, 2022.
3. Xalilov T.Sh., “Moliyaviy tahlil asoslari”, Toshkent, 2021.
4. Qurbonov A.A., “Korxonalar rentabelligini baholash usullari”, Ilmiy maqola, Iqtisodiyot va ta’lim, 2023.
5. Uztex Group rasmiy hisobotlari (2020–2024-yillar).
6. O‘zbekiston Respublikasi Davlat statistika qo‘mitasi ma’lumotlari (www.stat.uz).
7. Tursunov B.O., “Sanoat korxonalarining raqobatbardoshligini oshirish yo‘llari”, Monografiya, 2020.
8. Porter M. “Raqobat ustunligi” (Competitive Advantage), tarjima nashri, 2018.

BANKLAR RENTABELLIGI VA SAMARADORLIGINI OSHIRISHNING IQTISODIYOTDAGI O‘RNI VA AHAMIYATI

Alimjanova Dilrabo Sobirjanovna

*Toshkent Texnologiya, Menejment va kommunikatsiya
Instituti, kafedra assistenti*

Hozirgi globallashtirish va raqamli transformatsiya jarayonlari keng taraqqiy etayotgan davrda bank tizimi milliy iqtisodiyotning barqaror rivojlanishini ta’minlovchi asosiy moliyaviy institutlardan biri sifatida muhim ahamiyat kasb etadi. Ma’lumki, banklarning asosiy vazifalari sifatida iqtisodiyot subyektlariga moliyaviy resurslarni samarali taqdim etish, to‘lov tizimlari uzluksiz ishlashini ta’minlash va aholining bo‘sh mablag‘larini investitsiyalarga yo‘naltirishni misol qilishimiz mumkin. Shu bilan birgalikda, banklar faoliyatining muvaffaqiyati ko‘p jihatdan ularning rentabelligi yuqoriligi va samarador faoliyat olib borishiga bog‘liq bo‘lib, bu ko‘rsatkichlarni oshirish zamonaviy moliya bozorida raqobatbardoshlikni ta’minlashning asosiy shartlaridan biridir.

Bank rentabelligi bank faoliyatidan olinadigan foydaning mavjud resurslarga nisbatan samarali taqsimlanish darajasini ifodalovchi iqtisodiy ko‘rsatkich sifatida aktivlar rentabelligi ya’ni (ROA) – sof foydaning umumiy aktivlarga nisbati; kapital rentabelligi (ROE) – sof foydaning bank kapitaliga nisbati, hamda foyda marjasi– sof daromadning umumiy tushumlarga nisbati kabi asosiy ko‘rsatkichlarda ifodalanadi. Shubhasiz, tijorat banklarning yuqori rentabellikka erishishi, bir tomondan, moliyaviy barqarorlikni ta’minlovchi omil hisoblansa, ikkinchi tomondan, investorlar va mijozlar ishonchini oshirishga xizmat qiladi.

Banklar rentabelligini oshirishga ta’sir etadigan va moliyaviy barqarorligini ta’minlovchi omillar muhim ahamiyatga ega bo‘lib, ular jumlasiga quyidagilarni kiritishimiz mumkin:

- banklar tomonidan mijozlarga xizmatlar ko‘rsatishdan tushadigan foizli va foizsiz daromadlarni diversifikatsiya qilish;
- kredit portfelini sifatli va sog‘lom shakllantirish va undagi risklarni kamaytirish choralarini ko‘rish;

-zamonaviy moliyaviy texnologiyalar orqali operatsion xarajatlarni optimallashtirish;

- mijozlar bazasini kengaytirish va ularga qulay xizmat ko'rsatish.

Xalqaro tajriba shuni ko'rsatadiki, rivojlangan mamlakatlar banklari daromadlarining muhim qismi foizsiz manbalardan hisobidan, ya'ni bank komissiyalari, konsalting xizmatlari, elektron to'lov tizimlari orqali shakllanadi. O'zbekiston bank tizimida ham ushbu yo'nalish bo'yicha keng imkoniyatlar mavjud va bundan samaradorlikni hamda rentabellikni oshirishda foydalanish joizdir.

Ta'kidlash joziki, bank samaradorligi bank faoliyatining natijadorligi va resurslardan oqilona foydalanish darajasini ifodalovchi tushuncha sifatida bir qator strategiyalar asosida amalga oshirilishi mumkin. Ular jumlasiga: raqamli transformatsiya va innovatsiyalar, Internet-banking, mobil ilovalar, onlayn kreditlash tizimlari, Sun'iy intellekt va “Big Data” kabi texnologiyalarni keng joriy etilishini misol qilishimiz mumkin.

O'zbekistonning bank tizimida ham rentabellik, moliyaviy barqarorlik va samaradorlikni oshirish maqsadida so'nggi yillarda bank-moliya tizimida keng qamrovli islohotlar amalga oshirilmoqda. Jumladan xorijiy investorlarni jalb qilish orqali bank kapitali mustahkamlanmoqda, davlat ulushi yuqori bo'lgan banklarni bosqichma-bosqich xususiylashtirish choralari ko'rilmogda, xalqaro moliya institutlari bilan hamkorlik kengaymoqda hamda raqamli bank texnologiyalarini takomillashtirish orqali elektron to'lov tizimlari va masofaviy xizmatlar rivojlanmoqda.

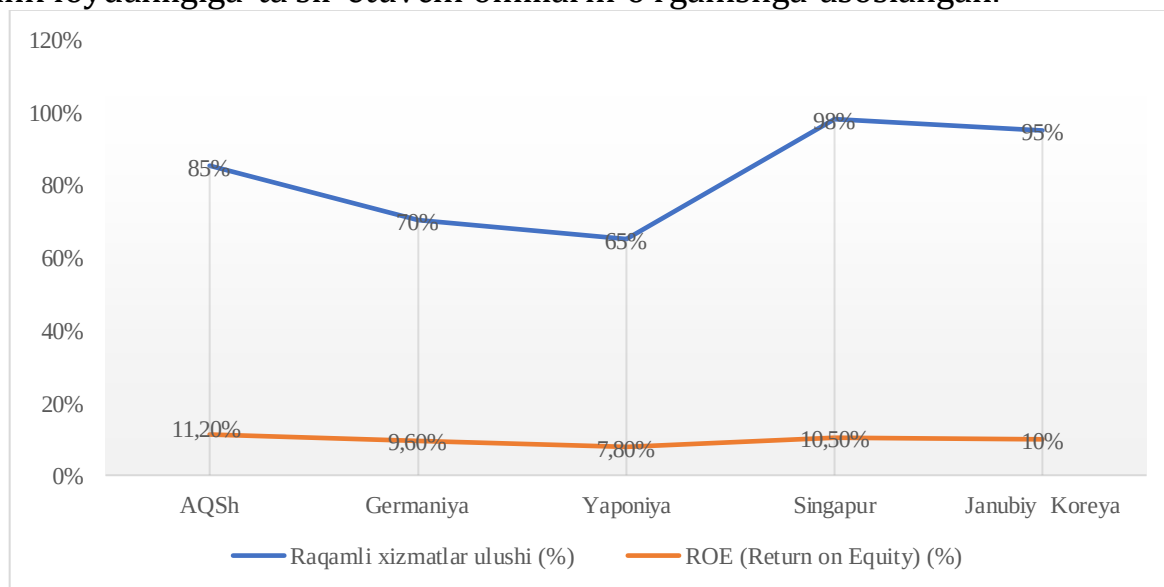
Banklarning samaradorligini oshirish hamda rentabelligiga doir mavzularda bir qator tadqiqotchilar ilmiy izlanishlar olib borgan bo'lib, jumladan Shasnil Avinesh, Ronald Kumar, Peter Stauvermann va Muhammad Shahbaz kabi olimlar tomonidan olib borilgan tahlillarga e'tibor qaratish muhim. Ushbu tadqiqotning asosiy maqsadi iqtisodiyoti rivojlanayotgan mamlakatlarning bank foydaliligiga ta'sir etuvchi omillarni, globalizatsiya va global noaniqliklarni o'rganish bo'lgan. Tadqiqot Fijida joylashgan yetti bankning 2000-2021 yillardagi ma'lumotlariga asoslanib olib borilgan. Natijalar shuni ko'rsatadiki, bankga xos o'zgaruvchilar, masalan, sof foiz marjasi, foizdan tashqari daromad, bank hajmi va kapital yetarliligi bank rentabelligi bilan ijobiy bog'liq. Kredit riski esa salbiy bog'liqligi aniqlangan. Shuningdek, makroiqtisodiy o'zgaruvchilar, masalan, real YaIM o'sishi va pul o'tkazmalari bank rentabelligiga ijobiy ta'sir ko'rsatadi. Global iqtisodiy beqarorlik va 2007-2008 yillardagi global moliyaviy inqiroz bank, COVID-19 pandemiyasi kabi jarayonlar bank rentabelligiga salbiy ta'sir ko'rsatadi. Tadqiqotda shuningdek, bank faoliyatini tushunish uchun moliyaviy hisobotlarda ko'rsatilgan omillardan tashqari boshqa tashqi omillarni ham hisobga olish zarurligini ta'kidlangan.[1]

So'nggi yillarda esa Boot va hamkorlari [2] raqamli transformatsiyaning bank biznes-modellariga ta'sirini o'rganib, texnologik yangiliklar samaradorlikni oshirishning muhim vositasi ekanini ta'kidlagan.

Athanasoglou, Brissimis va Delis[3] kabi tadqiqotchilar esa bank rentabelligiga ta'sir qiluvchi omillarni uch guruhga ajratadi, jumladan: bankka xos omillar (aktivlar sifati, kapital yetarliligi), sohaviy omillar (raqobat darajasi, moliya bozorining rivojlanishi) hamda makroiqtisodiy ko'rsatkichlar (inflyatsiya, yalpi ichki mahsulot o'sishi). Ularning fikricha, ushbu uchlik banklar rentabelligini umumiy tarzda aks ettiradi.

Kosmidou (4) Gretsiya banklari bo'yicha olib borgan tadqiqotida Yevropa moliyaviy integratsiyasi davrida rentabellikning pasayishiga sabab sifatida yuqori xarajatlar va past samaradorlikni ko'rsatgan. Xitoy bank tizimini o'rgangan García-Herrero va hamkorlari [5] esa past rentabellikni davlat ulushi yuqori bo'lgan banklarning samarali ishlamasligi va risklarni boshqarishdagi sustligi bilan izohlaydi. Tan va Floros[6] ham o'z navbatida Xitoy banklari bo'yicha olib borgan tadqiqotida inflyatsiya va makroiqtisodiy omillar banklarning sof foydasiga sezilarli ta'sir ko'rsatishini aniqlagan.

Bundan tashqari, Francisco Sousa va Luís Almeida[7] tomonidan o'tkazilgan tadqiqotlari ham bank foydaliligini va uning omillarini ilmiy jihatdan o'rganishga qaratilgan. Ularning bank foydaliligi bo'yicha mavjud tadqiqotlarini tahlil orqali xaritalashtirish, tendentsiyalar va bo'shliqlarni aniqlashdir. Natijalar 2008-yildagi moliyaviy inqirozdan so'ng nashrlar sonining ortishini ko'rsatadi va bank foydaliligiga ta'sir etuvchi omillarni o'rganishga asoslangan.

1- rasm. Xalqaro bank tizimlarida kapital rentabelligi (ROE) va raqamli xizmatlar ulushi (2024)

Manba: <https://gfmag.com>, 2024

Ushbu rasm rivojlangan beshta mamlakat (AQSh, Germaniya, Yaponiya, Singapur, Janubiy Koreya) bank tizimlaridagi raqamli xizmatlar ulushi va ROE (Return on Equity) ko'rsatkichlarini birgalikda ko'rsatadi. Rasmning asosiy maqsadi — banklarning moliyaviy rentabellik o'rtasidagi bog'liqlikni raqamli xizmatlar darajasi bilan bog'likda tahlil qilishdir. Ma'lumotlardan ko'rinadiki,

raqamli bank xizmatlari ulushi yuqori bo'lgan mamalakatlarning kapital rentabelligi ham ijobiy ko'rsatkichlarga ega.

Xulosa qilib aytganda, bank rentabelligi, barqarorligi va samaradorligini oshirish – nafaqat moliyaviy natijalarni yaxshilash, balki butun iqtisodiyotning barqaror o'sishiga xizmat qiluvchi muhim jarayon hisoblanadi. Buning uchun tijorat banklari daromad manbalarini diversifikatsiya qilishi; raqamli texnologiyalarni yanada takomillashtirish va keng joriy etishi, risklarni samarali boshqarishi hamda xodimlari malakasini oshirishga yanada e'tibor qaratishi maqsadga muvofiqdir. Shuningdek, tijorat banklari moliyaviy barqaror va zamonaviy bank tizmini shakllantirish maqsadida bank xizmatlarining sifatini oshirish va yangi mahsulotlarni joriy etishi, raqamli transformatsiyani yanada jadallashtirish, xalqaro moliya bozorlariga chiqish imkoniyatlarini kengaytirishi hamda Sun'iy intellekt texnologiyalaridan unumli foydalanishni tashkillashtirishi zarur.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati

1. Shasnil Avinesh Chand, Ronald Ravinesh Kumar, Peter Josef Stauvermann, Muhammad Shahbaz J.; *Risk Financial Manag.* 2024, 17(6), 218; <https://doi.org/10.3390/jrfm17060218>
2. Boot, A. W. A., Hoffmann, P., Laeven, L., & Ratnovski, L. (2021). *Fintech: What's old, what's new?* *Journal of Financial Stability*, 53, 100836.
3. Athanasoglou, P. P., Brissimis, S. N., & Delis, M. D. (2008). *Bank-specific, industry-specific and macroeconomic determinants of bank profitability.* *Journal of International Financial Markets, Institutions and Money*, 18(2), 121–136.
4. Kosmidou, K. (2008). *The determinants of banks' profits in Greece during the period of EU financial integration.* *Managerial Finance*, 34(3), 146–159.
5. García-Herrero, A., Gavilá, S., & Santabárbara, D. (2009). *What explains the low profitability of Chinese banks?* *Journal of Banking & Finance*, 33(11), 2080–2092.
6. Tan, Y., & Floros, C. (2012). *Bank profitability and inflation: The case of China.* *Journal of Economic Studies*, 39(6), 675–696.
7. Francisco Sousa, Luís Almeida; *Int.J.Financial Stud.* 2025, 13(3), 139; <https://doi.org/10.3390/ijfs13030139>

MOLIYAVIY SALOHİYATNI OSHIRISHDA XORIJIY INVESTITSİYALARNI JALB QILISHNI TAKOMILLASHTIRISH

Akishova Shaxnoza Davlet qizi
Toshkent davlat iqtisodiyot universiteti
To'rtko'l fakulteti assistenti

Jahon kapital bozorlarida raqobat kuchayib borayotgan sharoitda milliy iqtisodiyotning barqaror o'sishi tobora ko'proq samarali xorijiy investitsiyalarni jalb etish mexanizmlariga bog'liq bo'lib bormoqda. Xorijiy kapital nafaqat moliyaviy resurslarning qo'shimcha manbai, balki texnologiya va boshqaruv tajribasining almashuvi, eksport salohiyatining kengayishi hamda moliya tizimining chuqurlashuvi uchun vosita vazifasini bajaradi. Shu nuqtai nazardan,

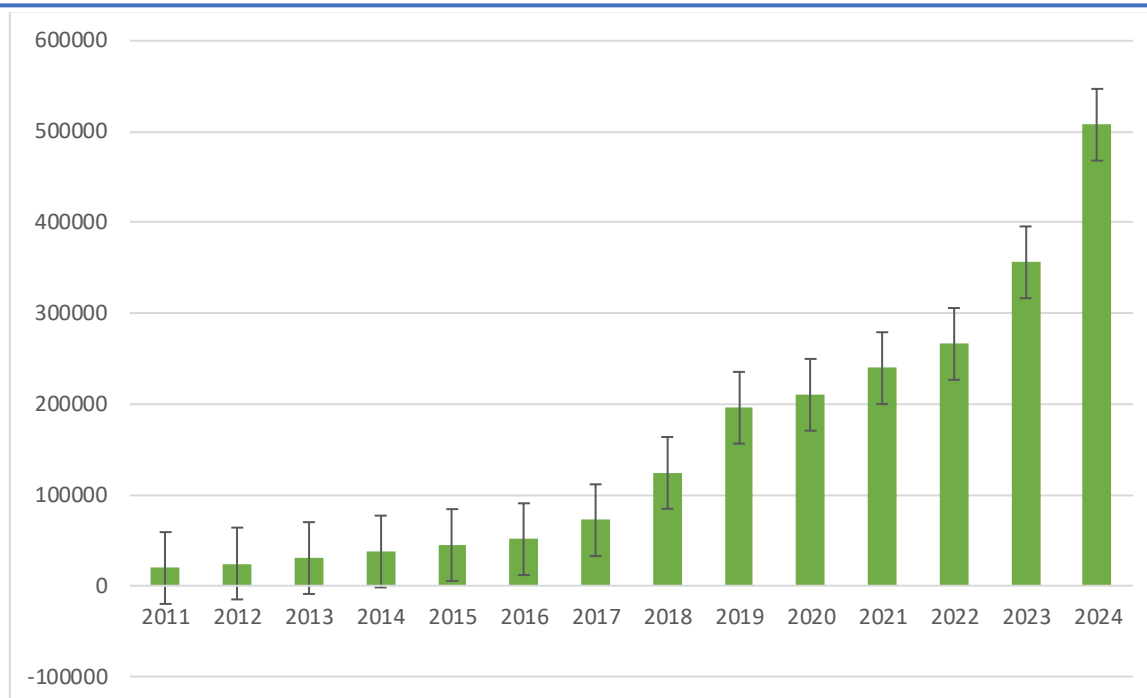
xorijiy investitsiyalarni jalb qilish jarayonini hajmini va samaradorligini oshirish dolzarbdir.

Mamlakatimizda investitsiyaviy jozibadorlikni oshirishdagi ustuvor yo'nalishlardan quyidagilarni ko'rsatish maqsadga muvofiq, mamlakatimizda 250 milliard dollarlik investitsiyalarni o'zlashtirish, jumladan 110 milliard dollar xorijiy investitsiyalar va 30 milliard dollar davlat-xususiy sheriklik doirasidagi investitsiyalarni jalb qilish, yalpi ichki mahsulot hajmini 160 milliard dollarga va aholi jon boshiga daromadlarni 4 ming dollarga yetkazish, makroiqtisodiy barqarorlik hamda iqtisodiy rivojlanishni zarur darajadagi energetika, suv va infratuzilma resurslari bilan ta'minlash, iqtisodiyotda transformatsiya va institutsional islohotlarni izchil davom ettirish, mamlakatda qulay investitsion ishbilarmonlik muhitini ta'minlash hamda muvozanatlashgan pul-kredit siyosatini amalga oshirish, asosiy kapitalga kiritiladigan investitsiyalar hajmining yillik o'rtacha 7 foiz atrofida o'sishini ta'minlash [1].

So'nggi sakkiz yil davomida mamlakat iqtisodiyoti sifat jihatidan tubdan o'zgardi. Agar 2017-2018-yillarda yalpi ichki mahsulot 59 milliard dollarni tashkil etgan bo'lsa, 2023-yilga kelib bu ko'rsatkich 101 milliard dollarga yetdi. Bu dastlab belgilangan maqsaddan uch yil oldin amalga oshirildi. Dinamika saqlanib qolmoqda: 2024-yilda YAIM o'sishi 6,5 foiz bo'ldi, 2025-yilning birinchi yarmida esa 7,2 foizga yetdi va 63 milliard dollardan oshdi. Xulosa qilib aytganda, joriy yil yakunida YAIM 130 milliard dollardan oshib ketishi kutilmoqda. Bunday trayektoriya mamlakatimiz Prezidenti tashabbusi bilan amalga oshirilgan keng ko'lamli islohotlar tufayli yuzaga keldi. Ular valyutani erkin konvertatsiya qilish, soliq tizimini modernizatsiya qilish, kambag'allikni qisqartirish va iqtisodiyotning strategik tarmoqlarini qo'llab-quvvatlash choralari o'z ichiga oldi [2].

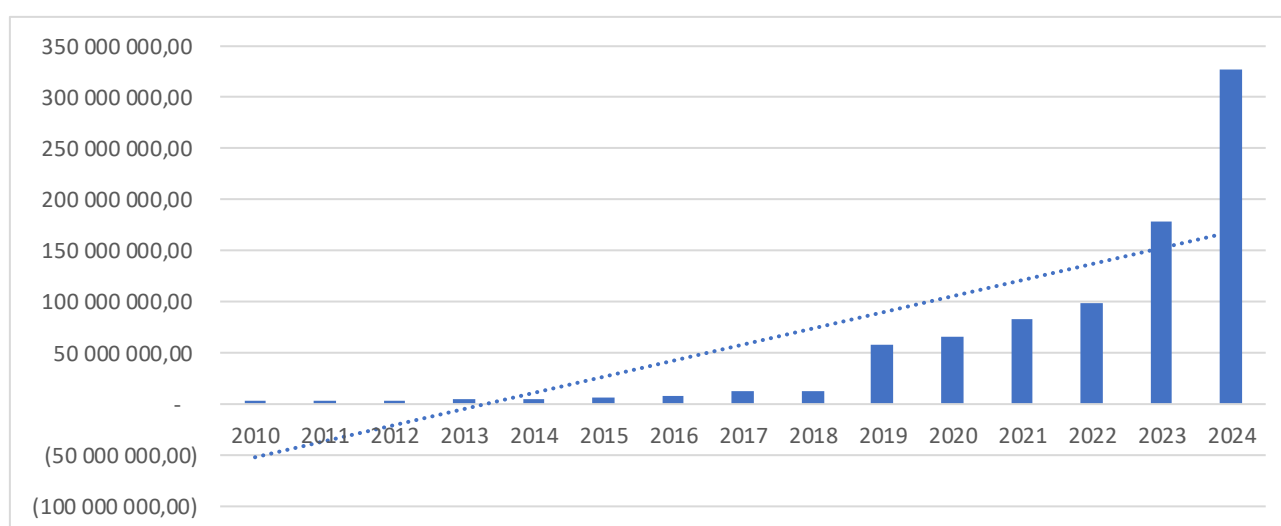
Xorijiy investitsiyalar mamlakatda iqtisodiy islohotlarni chuqurlashtirish va iqtisodiyotni modernizatsiya qilish, iqtisodiy o'sishni ta'minlashning muhim omillaridan hisoblanadi [3].

Xususiylashtirish doirasida amalga oshiriladigan to'g'ridan-to'g'ri xorijiy investitsiyalar texnologiyalarni, ayniqsa, xodimlarni o'qitish va zamonaviy boshqaruv hamda ishlab chiqarish texnologiyalarini joriy etish orqali amalga oshiriladi. Salbiy tomoni yangi mulkdor kompaniyani yanada samaraliroq qilish uchun qayta tashkil etganda ish o'rinlarining qisqarishi mumkin. Biroq, bu uzoq muddatli istiqbolda kompaniyaning raqobatbardoshligi va barqarorligi nuqtai nazaridan o'zini oqlaydi [4].

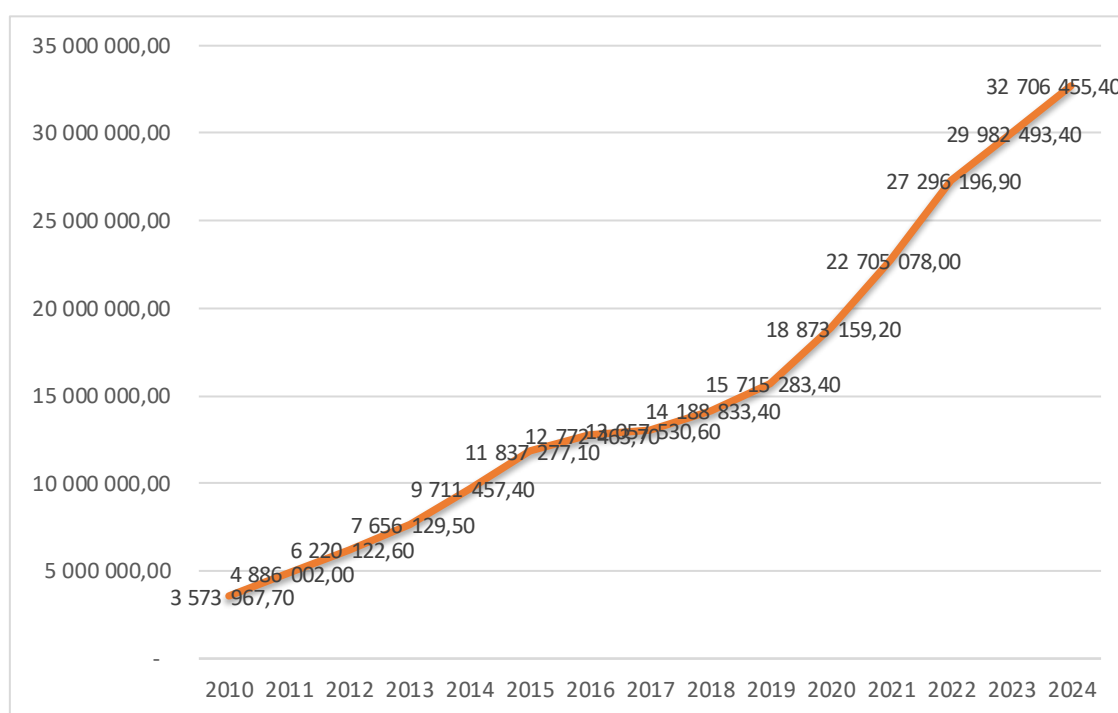
1-rasm. Asosiy kapitalga investitsiyalar hajmi (mlrd. so'm)

So'nggi yillarda mamlakatda investitsiya muhitini yaxshilash, xususiy sektor faolligini oshirish, kapital bozorini rivojlantirish va davlat xususiy sheriklik loyihalarini kengaytirish bo'yicha qator institutsional islohotlar amalga oshirildi. 2017-yilda iqtisodiyotda infratuzilma va qator sohalarga investitsiyalar deyarli tikilmagan bo'lsa, keyingi yillarda faol investitsiya siyosatining amalga oshirilishi hal qiluvchi omil bo'ldi. Shu davr mobaynida iqtisodiyotga 240 milliard dollardan ortiq investitsiya yo'naltirildi, shundan 130 milliard dollari xorijiy investitsiyalarni tashkil etdi. Bu esa O'zbekiston iqtisodiyotiga xalqaro hamkorlarning ishonchi yuqori ekanini tasdiqlaydi [5].

2-rasm. To'g'ridan-to'g'ri xorijiy investitsiya va kreditlar hisobidan asosiy kapitalga investitsiyalar (mln. so'm)

Ushbu to‘g‘ridan-to‘g‘ri xorijiy investitsiya va kreditlar hisobidan asosiy kapitalga kiritilgan investitsiyalar dinamikasini tahlil qiladigan bo‘lsak, 2010-2016 yillarda to‘g‘ridan-to‘g‘ri xorijiy investitsiyalar va tashqi kreditlar hisobidan asosiy kapitalga investitsiyalar past darajada saqlangan. 2017-2018-yillardan boshlab islohotlar va tartib-taomillarning soddalashuvi natijasida o‘shish bosqichi boshlandi. 2019-2022 yillarda o‘shish barqarorlashib, investitsiyalar hajmi yildan-yilga izchil kengaydi. 2023-2024-yillarda yirik infratuzilma va energetika loyihalarining moliyalashtirilishi hisobiga keskin sakrash kuzatildi va 2024-yil rekord darajaga chiqdi. Bu tendensiya xorijiy kapitalning iqtisodiy modernizatsiyadagi rolini kuchayayotganini ko‘rsatadi, shu bilan birga qarz barqarorligi va valyuta xavflarini faol boshqarishni talab qiladi [6].

**3-rasm. Aholi mablag‘lari hisobidan asosiy kapitalga investitsiyalar
(mln.so‘m)**

2010-2024-yillarda aholi mablag‘lari hisobidan asosiy kapitalga investitsiyalar izchil va tez sur‘atlarda oshdi, 2024-yilda rekordga chiqdi. Bu xonadonlar va kichik biznesning investitsion faolligi kuchayganini bildiradi, ammo real o‘shishni to‘g‘ri baholash uchun inflyatsiyani hisobga olish va sektoral tarkibni (uy-joy, xizmatlar, ishlab chiqarish) tahlil qilish zarur [7].

Barqaror iqtisodiy o‘shishning kaliti samarali xorijiy kapitalni jalb etish va undan texnologiya, boshqaruv tajribasi hamda moliya tizimini chuqurlashtirish yo‘lida oqilona foydalanishdir, shuning uchun hajm bilan birga samaradorlikni oshirish dolzarbligicha qoladi.

Bizga ma‘lumki, O‘zbekistonning moliyaviy salohiyati yildan yilga oshib bormoqda. Asosan, bunga makroiqtisodiy barqarorlik, institutsional islohotlar

va investitsiyaviy muhitni yaxshilash bo'yicha kompleks yondashuvlarga tayanmoqda. Keyingi asosiy vazifamiz, jalb qilingan kapitalni sifatli loyihalarga yo'naltirib, texnologik transfer, mahalliyashtirish, eksportga tayyorgarlik va kapital bozorlarini chuqurlashtirish orqali yuqori qo'shimcha qiymat yaratish, shuningdek, davlat xususiy sherikchilik loyihalarini ko'paytirish, qarz majburiyatlarini to'g'ri boshqarish, risklarni boshqarish mexanizmini takomillashtirish va ijtimoiy ta'sir monitoringini kuchaytirish kerak.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yhati

1. "O'zbekiston-2030" strategiyasi to'g'risidagi O'zbekiston Respublikasi Prezidentining Farmoni, PF-158-son, www.lex.uz.
2. review.uz. O'zbekiston iqtisodiyoti rivojlanish dinamikasi va yangi drayverlar shakllanishi maqolasi.
3. Rafiyev. A. A., Xorijiy investitsiyalarni jalb etishning mintaqaviy xususiyatlari, Iqtisodiyot fanlari nomzodi ilmiy darajasi olish uchun dissertatsiya.
4. Вдовин И.А., Материалы по курсу «Стратегия привлечения инвестиций». Лекция 1.
5. review.uz. O'zbekiston iqtisodiyoti rivojlanish dinamikasi va yangi drayverlar shakllanishi maqolasi.
6. www.stat.uz. O'zbekiston Respublikasi Milliy statistika qo'mitasi.
7. www.stat.uz. O'zbekiston Respublikasi Milliy statistika qo'mitasi.

MOLIYAVIY INKLUZIYANI TA'MINLASHDA ISLOM MIKROMOLIYASINING O'RNI: POKISTONNING AKHUWAT MODEL

Axmedova O'g'ilshod Musurmonqul qizi

*Toshkent davlat iqtisodiyot universiteti huzuridagi
“O'zbekiston iqtisodiyotini rivojlantirishning ilmiy asoslari va
muammolari” ilmiy-tadqiqot markazi,
O'zbekiston xalqaro islomshunoslik akademiyasi*

Berdaliyeva Muhabbatxon Zayniddin qizi

*Toshkent davlat iqtisodiyot universiteti huzuridagi
“O'zbekiston iqtisodiyotini rivojlantirishning ilmiy asoslari va
muammolari” ilmiy-tadqiqot markazi,
O'zbekiston xalqaro islomshunoslik akademiyasi*

Pokiston bugungi kunda islomiy mikromoliyalashtirish sohasida xalqaro miqyosda e'tirof etilgan ilg'or tajribalarni shakllantirgan davlatdir. Xususan, Akhuwat nomli notijorat tashkilot 2001-yildan buyon Pokistonda kambag'allik darajasini yumshatishga qaratilgan islom moliyaviy xizmatlari bilan ajralib turadi. Ushbu modelning o'ziga xosligi shundaki, u xayriya mablag'lariga asoslangan barqaror moliyaviy tizimni yaratdi va jamiyatning nochor qatlamlarini mikromoliya xizmatlari bilan qamrab oldi [3].

Akhuwat dastlab Lahorda oddiy xayriya tashabbusi sifatida boshlangan. Tashkilot asoschilari kambag'al oilalarga masjidlarda yig'ilgan mablag'larni qarzi hasan (foizsiz qarz) shaklida berishni yo'lga qo'ydi. Ushbu tajriba kutilganidan ancha samarali bo'ldi: xayriyalar hajmi tez o'sdi, kreditlarning qaytarilishi esa 100 foizga yaqin darajada ta'minlandi. 2003-yilda Akhuwat rasmiylashtirildi va 1860-yilgi "Jamiyatlarni ro'yxatdan o'tkazish to'g'risidagi qonun" asosida ro'yxatga olindi. Keyinchalik esa u notijorat tashkilot sifatida qayta tashkil qilindi [1].

Akhuwatning moliyalashtirish jarayoni oddiy, ammo samarali tarzda tashkil etilgan (1-jadval). Qarzdor dastlab ariza topshiradi, so'ngra xodimlar ijtimoiy baholash o'tkazadi va biznes-reja taqdimoti amalga oshiriladi. Har bir qarzdor kamida ikki nafar kafilni jalb qiladi. Kredit berish jarayoni masjid yoki boshqa diniy maskanlarda ijtimoiy marosim shaklida o'tkaziladi. Bu yondashuv nafaqat xarajatlarni kamaytiradi, balki qarz oluvchilarda ma'naviy majburiyat hissini kuchaytiradi [2].

1-jadval

Akhuwat qarz berish jarayoni bosqichlari

T/r	Bosqich	Amal / Mazmuni	Mas'ullar / Ishtirokchilar
1	Ariza topshirish	Qarzdor ariza to'ldiradi va dastlabki ko'rib chiqishdan o'tadi	Qarzdor, filial xodimi
2	Ijtimoiy baholash	Qarzdorning daromadi, obro'si va oilaviy sharoiti o'rganiladi	Akhuwat ijtimoiy baholash xodimlari
3	Biznes-reja	Nomzodlar biznes-reja taqdim etadi va muhokama qilinadi	Qarzdor, oilasi, filial xodimlari
4	Kafillik	Har bir qarzdor kamida 2 nafar kafil ko'rsatadi	Qarzdor va kafillar
5	Kreditni tasdiqlash	Arizalar filial va tegishli komissiya tomonidan tasdiqlanadi	Kredit komissiyasi
6	Kreditni tarqatish	Masjid yoki cherkovda marosim tarzida kredit ajratiladi; ijtimoiy yo'naltirish bo'lib o'tadi	Filial xodimlari, qarzdorlar, kafillar
7	Monitoring va to'lovlarni nazorat qilish	Qarzdor uyiga tashrif, to'lovlar monitoringi	Filial xodimlari

Manba: Akhuwat. *Loan Process.* – URL: <https://akhuwat.org.pk/programs/loan/process>

Akhuwat foizsiz moliyalashtirilarning bir qancha turlarini taqdim etadi (2-jadval).

Akhuwatning moliya manbalari asosan jamiyat xayriyalari, xususi shaxslarning donorlari, hukumat grant va subsidiyalari hamda zakot mablag'laridan shakllanadi. Tashkilot xalqaro moliya institutlari yoki tijorat banklaridan mablag' olmaydi. Bu uning mustaqilligini va shariat tamoyillariga sodiqligini ta'minlaydi [5].

Akhuwat moliyalashtirish mahsulotlari

Moliyalashtirish turi turi	Maqsad / Qo'llanish sohasi	Miqdori va shartlari
Oilaviy tashabbus bo'yicha	Yangi ish boshlash yoki mavjud faoliyatni kengaytirish. Barqaror daromad yaratish.	10 000 – 30 000 rupi (dastlabki odatda 15 000). Biznes-reja talab qilinadi. Barcha oila a'zolari jalb qilinadi.
Qutqaruv (ozodlik) bo'yicha	Sudxo'rlardan qarzдорlarni ozod qilish. Asosiy qarzni bir yo'la to'lab, Akhuwatga oyma-oy foizsiz qaytariladi.	Limit 50 000 rupi (zarurat bo'lsa ko'proq). Maxsus komissiya qaror qiladi.
Ta'lim bo'yicha	O'quvchilar yoki ularning qaramoqdagilarining o'qishini davom ettirishiga yordam.	Maksimal 25 000 rupi. O'quv to'lovi, kitob, anjomlar, imtihon xarajatlari uchun.
Sog'liqni saqlash bo'yicha	Kutilmagan tibbiy muammolarni qoplash.	10 000 – 20 000 rupi. Sog'liqni saqlash dasturi bilan uyg'un holda.
Favqulodda holat bo'yicha	Tibbiy xarajatlar, jihozlarni ta'mirlash, transport va boshqa zaruriy ehtiyojlar uchun.	5 000 – 10 000 rupi. 1 yil ichida qaytariladi. Boshqa kreditlar bilan birga olinishi mumkin.
Uy-joy bo'yicha	Uylarni ta'mirlash, kengaytirish, zarur qurilish ishlari uchun.	30 000 – 70 000 rupi. 2 yil ichida qaytariladi. Faqat zaruriy ehtiyojlar uchun.
Turmush qurish bo'yicha	Qiz farzandlarning nikoh marosimi va sep xarajatlarini yengillashtirish.	Maksimal 20 000 rupi.

***Manba:** Nur, Indah. Islamic Microfinance and Poverty Alleviation: A Case Study of Akhuwat-Pakistan : PhD Thesis. – Durham : Durham University, 2013.*

So'nggi yillarda tashkilotning ko'lamli natijalari kuzatilmoqda. 2024-yilga kelib, 3,65 milliondan ortiq oila mikrokreditlardan foydalangan. Umumiy ajratilgan kredit hajmi 334,8 milliard Pokiston rupiyasiga yetgan, 891 ta filial orqali xizmat ko'rsatilmoqda. Kreditlarning qaytarilish darajasi esa 99,96 foizni tashkil etmoqda. Bu ko'rsatkich Akhuwat modelining moliyaviy barqarorligini va ijtimoiy ishonchliligini ifodalaydi. Kredit hajmi 2010-yildagi 418 million PKRdan 2024-yilda 79,5 milliard PKRgacha o'sdi. Ushbu barqaror o'sish Akhuwat modelining muvaffaqiyatini yaqqol ko'rsatadi.

Akhuwatning ijtimoiy ta'siri ham sezilarli darajada namoyon bo'lmoqda. Oilalarning daromadlari oshdi, bolalarning ta'lim olish imkoniyati kengaydi, ayollarning iqtisodiy faolligi ortdi, oziq-ovqat va tibbiy xizmatlar sifati yaxshilandi. Qarzдорlarning ko'pchiligi keyinchalik donor sifatida qaytib jamiyatga hissa qo'sha boshladi. Shu tariqa Akhuwat modeli kambag'allarni nafaqat moliyaviy, balki ma'naviy jihatdan ham ko'tarishga xizmat qildi [4].

Xulosa qilib aytganda, Akhuwat modeli kambag'allikka qarshi kurashda islomiy moliya tamoyillariga asoslangan samarali mexanizm sifatida namoyon bo'ldi. Uning asosiy ustunliklari – foizsiz kreditlar, diniy maskanlarda shaffoflik, jamiyat birdamligi va yuqori qaytarilish intizomidir. Bu tajriba boshqa davlatlar, jumladan O'zbekiston uchun ham ijobiy namuna bo'lishi mumkin.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. *Akhuwat Annual Report, 2023-2024.*
2. *Akhuwat. Loan Process.* – URL: <https://akhuwat.org.pk/programs/loan/process>
3. *Mohammed Obaidullah. Role of Microfinance in Poverty Alleviation: Lessons from Experiences in Selected IDB Member Countries.* Islamic Development Bank, IRTI, 2008.
4. *Riwajanti, Nur Indah. Islamic Microfinance: A Tool for Poverty Alleviation.* Durham University, 2013.
5. *Visser, Hans. Islamic Finance: Principles and Practice.* Edward Elgar Publishing, 2009.

**TIJORAT BANKLARINING AKTIVLARI RENTABELLIGINI BANKLAR
MOLIYAVIY BARQARORLIGINI TA'MINLASHDAGI ROLI**

Djalilov G'ayrat Qaxramanovich

Tashkent International University mustaqil tadqiqotchisi

Hozirgi zamonda global moliya bozorlarida kechayotgan o'zgarishlar, jumladan, raqamli texnologiyalarning jadal joriy etilishi, banklararo raqobatning kuchayishi hamda mijozlar talablarining xilma-xillashuvi tijorat banklari faoliyatiga ham sezilarli ta'sir ko'rsatmoqda. Banklar o'z faoliyatini samarali tashkil etish, resurslarni oqilona boshqarish va yuqori daromad ko'rsatkichlariga erishish orqali moliyaviy barqarorlikni ta'minlashlari zarur. Ushbu jarayonda aktivlar rentabelligi (ROA – Return on Assets) ko'rsatkichi banklarning asosiy moliyaviy samaradorlik o'lchovi sifatida muhim ahamiyat kasb etadi.

O'zbekiston Respublikasida ham bank tizimining moliyaviy barqarorligini mustahkamlash davlat iqtisodiy siyosatining ustuvor yo'nalishlaridan biri hisoblanadi. “Raqamli O'zbekiston – 2030” strategiyasi va so'nggi yillarda qabul qilingan normativ-huquqiy hujjatlar asosida bank tizimida moliyaviy intizomni kuchaytirish, xizmatlar sifatini yaxshilash va xalqaro standartlarga moslashtirishga qaratilgan islohotlar amalga oshirilmoqda. Bu o'z navbatida tijorat banklari uchun yangi imkoniyatlarni yaratish bilan birga, aktivlardan samarali foydalanish va ularning rentabelligini oshirish masalasini yanada dolzarb qilib qo'yimoqda.

Respublikamizda tijorat banklarining moliyaviy barqarorligini ta'minlashda kapital va aktivlardan to'g'ri foydalanish hamda ular samaradorligining o'рни muhimdir. Bank kapitali moliyaviy xavflar yuzaga

kelganda qoplash imkoniyatini yaratsa, aktivlardan samarali foydalanish esa bankning likvidligi va daromadlilikini oshiruvchi omildir. Aktivlar sifatini boshqarish, ularni diversifikatsiya qilish, foydaliligini oshirish va muammoli kreditlarni oldini olish orqali banklarning uzoq muddatda moliyaviy barqarorligini ta'minlash yo'nalishlari sifatida nazariy va amaliy jihatlari yoritish muhim bo'lgan yo'nalsihlardan biridir. Banklarning foydaliligi nafaqat foizli daromadlar, balki foizsiz (komissiya, xizmat haqlari) tushumlar hisobidan ham shakllanadi. Shu sababli ham, foydalilikning yuqori darajasini ta'minlash banklarning kapital bazasini mustahkamlaydi va inqirozlarga chidamliligini oshiradi. Lekin, haddan tashqari riskli faoliyatdan olinadigan daromadlar ya'ni spekulativ operatsiyalar moliyaviy barqarorlikni zaiflashtirishi ham mumkin.

Shu nuqtai nazardan, tijorat banklarining aktivlari rentabelligini chuqur tahlil qilish, uning moliyaviy barqarorlikni ta'minlashdagi rolini aniqlash hamda ilmiy asoslangan taklif va tavsiyalar ishlab chiqish bugungi kunning muhim vazifalaridan biri hisoblanadi.

Demak, aktivlar rentabelligi bankning mavjud resurslaridan qanchalik samarali foydalanayotganini ko'rsatibgina qolmay, balki ularning umumiy moliyaviy barqarorligi va rivojlanish istiqbollarini ham belgilab beradi. Jumladan, ROA ko'rsatkichi yuqori bo'lgan banklar odatda kredit portfelini oqilona boshqarish, xarajatlarni kamaytirish va yangi daromad manbalarini yaratish imkoniyatlariga ega bo'ladi. Aksincha, aktivlardan yetarli darajada samarali foydalanilmasligi banklarning risklarga nisbatan zaiflashuviga va moliyaviy barqarorligining pasayishiga olib kelishi mumkin.

Bundan tashqari, moliyaviy barqarorlik mavzusi ayniqsa jahon iqtisodiyotida muhim tadqiqot yo'nalishlaridan biri sifatida, bank tizimining samarali faoliyat yuritishi milliy iqtisodiyotning barqaror rivojlanishini ta'minlovchi asosiy ko'rsatkichlardan biridir. Shu nuqtai nazardan, bank foydaliligi va moliyaviy barqarorlik o'rtasidagi bog'liqlikni o'rganish iqtisodiy nazariya va amaliyot uchun dolzarb masaladir.

Ilmiy tadqiqotchilar tomonidan bu borada ko'plab nazariy va empirik tadqiqotlar olib borilgan bo'lib, jumladan Xu, Hu va Das [1] tomonidan olib borilgan tadqiqot shuni ko'rsatadiki, barqaror foyda, ayniqsa foizsiz daromadlar hisobiga ta'minlanganda, moliyaviy barqarorlik darajasi sezilarli darajada oshadi. Past foydalilik darajasi esa kredit portfeli sifatining pasayishi va moliyaviy tizim beqarorligiga olib kelishi mumkin.

Bundan tashqari, bank faoliyatida daromad manbalarining diversifikatsiyasini ta'minlash moliyaviy barqarorlikni mustahkamlashda muhim omillardan biri hisoblanadi. Faqat foizli daromadlarga tayanish esa risklarni oshiradi, aksincha foizsiz daromadlar bo'lishi risklarni diversifikatsiya qilishga yordam beradi.

1-jadval

**Moliyaviy barqarorlik bilan kapital va aktivlar rentabelligiga doir
ilmiy maqolalardan misollar**

Ilmiy maqola nomi	Mualliflar va maqola nashr qilingan yili	Tadqiqotning asosiy yo'nalishlari	Tadqiqotdan olingan qisqa xulosalar
Capital and profitability: The moderating role of economic freedom	Abbas F., Ali S., Woo K.Y., Wong W-K., 2024	Kapital darajasi bilan rentabellik bog'liqligi, iqtisodiy erkinlikni oshishi	Iqtisodiy erkinlik oshganpaytda kapital va rentabellik orasidagi ijobiy bog'liqlik kuchayadi
Bank Profitability and Financial Stability	IMF Working Paper, 2019	Rentabellik manbalari va risklar	Barqaror rentabellik risklarni kamaytiradi, ammo riskli aktivlardan kamaytirish lozim
Determinants of Profitability of Banks: Evidence from Islamic Banks of Bangladesh	Nusrat Jahan, 2020	ROA, ROE ko'rsatkichlari, aktivlardan samarali foydalanish	Aktivlardan samarali foydalanish bank rentabelligini oshiradi
Capital adequacy and financial stability: A study of Nigerian banks' resilience in a volatile economy	Akinbola Olawale, 2024	CAR va bank barqarorligi, iqtisodiy tebranishlarga chidamlilik	Yuqori CAR bankni iqtisodiy nobarqarorliklarga chidamli qiladi
Exploring Financial Approaches to Evaluate Commercial Bank Profitability: CAR, LDR, NPL	Soelistyoningrum, Marcelya, Putri, 2017-2019	CAR, LDR, NPL ning bank rentabelligiga ta'siri	CAR va NPL muhim; LDR ba'zan sezilarli ta'sir qilmaydi

Manba: Muallif ishlanmasi

Ko'pgina ilmiy tadqiqotlarda bank rentabelligi va moliyaviy barqarorlik o'rtasidagi bog'liqlikni o'rganib chiqilgan. 1- jadval ma'lumotlaridan ham ko'rinadiki bir qator ilmiy tadqiqotchi olimlarning moliyaviy barqarorlik bilan kapital va aktivlar rentabelligiga doir ilmiy nazariy xulosalari mavjud. Shuningdek, Berger va Bowman [2] tomonidan olib borilgan tadqiqotlar shuni ko'rsatadiki, daromad manbalarini diversifikatsiya qilish, xususan, chakana bank xizmatlari o'zgaruvchan bozorlarga ta'sir qilishni kamaytirish orqali yanada barqarorlikka erishish mumkin.

Aksincha, Demirguch-Kunt va Huizinga [3] kabi tadqiqotlar olimlar shuni ta'kinlaydiki, yuqori rentabellik ba'zida xavfning oshishiga olib kelishi ham mumkin, ayniqsa banklar savdo va investitsiya operatsiyalaridan olinadigan foizsiz daromadlarga katta tayanganda holatlarda ushbu holat sodir bo'ladi. Nazariy modellar, misol tariqasida Boyd va De Nikolo tomonidan olingan

xulosalarga ko'ra, barqarorlikni saqlash uchun muvozanatli daromad tuzilishi va leverajdan oqilona foydalanish hal qiluvchi ahamiyatga ega ekanligini ko'rsatadi.[4]

Shuningdek, yana bir muhim empirik dalillarga asosan, Laeven va boshqa olimlar fikricha chakana kreditlash darajasi yuqori bo'lgan va barqaror daromad oqimlariga ega bo'lgan banklar tizimli xavfning pastligini, bozor daromadiga tayanish esa pasayish davrida zaiflikning kuchayishi bilan bog'liqligini tasdiqlaydi. [5]. Umuman olganda, ilmiy adabiyotlarda va ilmiy tadqiqotchilar fikricha bank tizimlarining barqarorligini mustahkamlashda daromadlar tuzilishi va risklarni boshqarish muhimligi ta'kidlangan.

Xulosa qilib aytganda nazariy jihatdan banklar rentabelligi va moliyaviy barqarorlik o'zaro uzviy bog'langan tushunchalardir. Yuqori foydalilik darajasi kapitalni mustahkamlaydi, aktivlarni diversifikatsiya qilish esa risklarni kamaytiradi, makroprudensial siyosat ham o'z navbatida tizimni muvozanatda ushlab turishga yordam beradi. Shunday qilib, milliy moliya tizimi barqarorligini hamda banklar samaradorligini ta'minlash uchun bank foydaliligini oshirish muhim strategik ahamiyat kasb etadi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati

1. Xu, T., Hu, K., & Das, U. S. (2019). *Bank Profitability and Financial Stability*. IMF Working Paper, WP/19/5.
2. Berger, A. N., & Bouwman, J. (2013). *How does capital affect bank performance during financial crises?* *Journal of Banking & Finance*, 37(10), 4437-4448.
3. Demirgüç-Kunt, A., & Huizinga, H. (2010). *Bank credit, financial stability, and growth: Explaining cross-country differences*. *Journal of Financial Intermediation*, 19(4), 559-588.
Link to paper
4. Boyd, J. H., & De Nicolo, G. (2005). *The Theory of Bank Risk Taking and Competition Revisited*. *The Journal of Finance*, 60(3), 1329-1343.
Link to paper
5. Laeven, L., Ratnovski, L., & Tong, H. (2015). *Bank risk-taking and competition revisited*. *Journal of Financial Intermediation*, 24(2), 1-31.

НОДАВЛАТ ТАЪЛИМ ТАШКИЛОТЛАРИ БУХГАЛТЕРИЯ ҲИСОБИДА УМУМХИЗМАТ КЎРСАТИШ ХАРАЖАТЛАРИНИ ТАН ОЛИШ ВА ЮРИТИШНИНГ ДОЛЗАРБ МАСАЛАЛАРИ

Боронов Бобур Фарходович

Самарқанд иқтисодиёт ва сервис институти профессори в.б., DSc

Мустафоев Азимжон Фаррухович

Самарқанд иқтисодиёт ва сервис институти таянч докторант

Ўзбекистонда ижтимоий соҳани ривожлантириш бўйича олиб борилаётган ислохотлар натижасида таълим тизимида кенг имкониятлар,

уларнинг фаолиятларини амалга оширишлари бўйича қулай шарт-шароитлар очиб берилмоқда. Бундай ислохотлар жумласига нодавлат таълим ташкилотлари фаолиятини тубдан ислох қилиш бўйича Ўзбекистон Республикаси Президенти томонидан қабул қилинган “Нодавлат таълим ташкилотларини давлат томонидан қўллаб-қувватлаш ва таълим жараёнида ёшлар учун қўшимча шарт-шароитлар яратиш чора-тадбирлари тўғрисида”ги Қарорини яққол мисол тариқасида айтишимиз мумкин. Мазкур норматив-ҳуқуқий ҳужжатда нодавлат таълим ташкилотларида малакали мутахассис кадрларни тайёрлаш, таълим сифатини ошириш, унда ёш кадрларни жалб этиш мақсадида “Молиявий ҳисобот ва аудитнинг халқаро стандартлари бўйича инновацион малака ошириш ресурс марказини, шунингдек Бухгалтерия ҳисоби ва солиқлар бўйича нодавлат малака ошириш ресурс марказини ташкил этиш” бўйича чора-тадбирлар ишлаб чиқилган [1]. Мазкур чора-тадбирларга мувофиқ, бугунги кунда бошқа ҳўжалик юритувчи субъектлар сингари нодавлат таълим ташкилотларида ҳам уларнинг фаолиятларини халқаро тажрибаларга мувофиқлаштириш, ёш кадрларни халқаро доирада малакасини ошириш вазифалари кўндаланг қўйилган бўлиб, нодавлат таълим ташкилотларида бухгалтерия ҳисобини илғор хорижий тажрибаларга мувофиқ ҳолда ташкил этиш, харажатлар ҳисобининг молиявий ҳисоботнинг халқаро стандартларига мувофиқлаштириш, ушбу масалалар бўйича илмий-тадқиқот ишлари олиб бориш бугунги куннинг долзарб ҳамда энг муҳим вазифаларидан бири, деб ҳисоблаймиз.

Юқорида келтирилган долзарб вазифалар ҳамда бухгалтерия ҳисоби олдидаги мавжуд муаммолардан келиб чиққан ҳолда мазкур илмий тадқиқот ишимизда нодавлат таълим ташкилотлари бухгалтерия ҳисобини халқаро стандартларга мувофиқлаштириш, хусусан таълим хизматларини кўрсатиш натижасида харажатларни ҳисобда тан олиш, таълим хизматлари бухгалтерия ҳисобини юритиш бўйича илмий изланишлар олиб борилди.

Республикамиз олимларидан К.Б.Уразов ва М.Э.Пўлатовлар корхона харажатларини икки гуруҳга таснифлайди: фаолият турларига тегишлигига кўра ҳамда қайси даврга тегишлигига кўра. Ушбу фаолият турларига асосий фаолиятга доир харажатлар ҳамда асосий бўлмаган фаолиятга доир харажатлар киритилган бўлиб, ушбу харажатлар турларига қуйидагича таърилар берилган: “Асосий фаолиятга доир харажатлар деганда корхона уставида белгиланган асосий фаолият билан боғлиқ харажатлар тушунилади. Асосий бўлмаган фаолиятига доир харажатлар деганда корхонанинг асосий фаолиятини ташкил этмайдиган молиявий фаолиятига тегишли бўлган харажатлари ва фавқулоддаги зарарлари тушунилади” [1].

Мамлакатимизнинг бошқа иқтисодчи олими Т.Маликов “Иқтисодиётнинг турли тармоқларида ишлаб чиқарилаётган

маҳсулотларнинг таннархи таркибига харажатларни акс эттиришнинг ўзига хос хусусиятлари мавжуд. Таннархга киритиладиган харажатларнинг таркиби, бир томондан, ҳаётга татбиқ этилаётган солиқ сиёсатига ва иккинчи томондан, иқтисодиётнинг аҳволи ва таркибий тузилишига боғлиқ”, деб таъкидлайди [2]. Олим харажатларни икки гуруҳга ажратишни тавсия қилади: ишлаб чиқариш ҳамда тайёр маҳсулотларни сотиш билан боғлиқ бўлган харажатлар ва тайёр маҳсулотларни сотиш билан боғлиқ бўлмаган харажатлар.

Юқорида келтирилган тадқиқот ишлари корхоналар бухгалтерия ҳисобида харажатларни тан олишда, уларни тўғри бошқаришда, маҳсулот таннархини назорат қилишда муҳим илмий ва амалий натижалар бўлиб ҳисобланади. Шундай бўлсада, хизмат кўрсатиш фаолияти билан шуғулланувчи корхоналар, хусусан нодавлат таълим ташкилотларининг ўзига хос хусусиятларини инобатга олган ҳолда харажатларни тан олиш, бухгалтерия ҳисобида бошқарув аҳамиятига молик акс эттириш масалалари ҳамон очик қолмоқда.

Тадқиқотлар давомида маълум бўлдики, нодавлат таълим ташкилотларида, жумладан “Тасдиқ Аъло Ўқув” нодавлат таълим ташкилотида билвосита моддий харажатлар таркибида озиқ ва ноозиқ-овқат маҳсулотлари асосий харажатларни ташкил этган. Ташкилотда озиқ ва ноозиқ-овқат маҳсулотлари таъминот бўлими ходимлари томонидан савдо расталари, бозорлар, магазинлардан нақд пулда ёки корпоратив карточкалар орқали харид қилиниб, ташкилотнинг асосий омборига кириш қилинади. Бундай операцияларга ташкилот бухгалтерия ҳисобида бир қанча бухгалтерия ёзувлари амалга оширилади. Жумладан:

1. Озиқ ва ноозиқ-овқат маҳсулотларини харид қилиш учун таъминот бўлими ходимига чиқим касса ордери орқали нақд пул берилди:

Дебет	4230	“Умумхўжалик харажатлари учун берилган бўнақлар”	10 000 000 сўм
Кредит	5010	“Миллий валютадаги пул маблағлари”	10 000 000 сўм

2. Озиқ ва ноозиқ-овқат маҳсулотларини харид қилиш учун банкдаги ҳисоб-китоб счётидан ташкилот корпоратив картасига пул маблағлари ўтказилди. (Ташкилот корпоратив картаси таъминот бўлими ходимига қабул-қилиш топшириш далолатномаси орқали топширилган.)

Дебет	5530	“Бошқа махсус счётлар”	20 000 000 сўм
Кредит	5110	“Ҳисоб-китоб счётидаги пул маблағлари”	20 000 000 сўм

3. Таъминот бўлими ходими томонидан харид қилиб олиб келинган Озиқ ва ноозиқ-овқат маҳсулотлари ташкилотнинг ошхонаси омборига топширилди ҳамда квитанция, накладной каби ҳужжатлар тақдим этилди:

Дебет	1010 “Хом-ашё ва материаллар”	8 600 000 сўм
Кредит	4230 “Умумхўжалик харажатлари учун берилган бўнақлар”	8 600 000 сўм

4. Таъминот бўлими ходими томонидан ортиб қолган нақд пул маблағлари ташкилот кассасига кирим касса ордери орқали топширилди:

Дебет	5010 “Миллий валютадаги пул маблағлари”	1 400 000 сўм
Кредит	4230 “Умумхўжалик харажатлари учун берилган бўнақлар”	1 400 000 сўм

Нодавлат таълим ташкилотида амалга оширилган бу каби операциялар ушбу ташкилотларда таъминот жараёнларини ифодалаб, бухгалтерия ҳисобида моддий харажатларни ҳисобга олишга алоҳида аҳамият касб этади.

Нодавлат таълим ташкилотларида моддий харажатлар таркибига овқат тайёрлаш учун ошхона бўлимида сарфланадиган озиқ ва ноозиқ-овқат маҳсулотлари, таълим-тарбия оловчиларга бериладиган ўқув қуроллари, таъминот бўлимига сарфланадиган ёқилғилар, тиббиёт бўлимига сарфланадиган таълим-тарбия оловчилар учун дори воситалари ҳамда тиббий буюмлар, ўқув хоналарига сарфланадиган таълим хизматларини кўрсатиш жараёнида муҳим ҳисобланган ўқув буюмлари бўйича харажатлар киради.

Шунингдек, нодавлат таълим ташкилотида меҳнат ҳақи бўйича харажатлар асосий ва қўшимча фаолият турларининг барчаси бўйича умумий тарзда ҳисоби юритилади. Бунда, бевосита меҳнат ҳақи харажатлари 2010-“Асосий ишлаб чиқариш” счётида ҳамда билвосита меҳнат ҳақи харажатлари эса, 2510-“Умумишлаб чиқариш харажатлари” счёти бўйича бухгалтерия ҳисобида акс эттирилади [3].

Нодавлат таълим ташкилотларида амалга ошириладиган бошқа кўринишдаги харажатлар таркибига асосий воситалар, жумладан бино, мебеллар, компьютерлар, автотранспорт воситалари амортизацияси ҳамда таълим хизматларини кўрсатиш бўйича лицензия кўринишидаги номоддий активлар амортизацияси, шунингдек турли хил кўринишдаги коммунал хизматлари каби харажат моддалари киради.

Юқорида амалий маълумотлар асосида тадқиқ этилган нодавлат таълим ташкилотлари томонидан амалга оширилиб келинаётган

харажатларни тизимли равишда бухгалтерия ҳисобини юритиш, хусусан ушбу харажатларни алоҳида белгилари орқали уларнинг ҳар бир таълим фаолиятлари кесимида алоҳида бухгалтерия ҳисобида акс эттириш мазкур тармоқ ташкилотларида таълим хизматларини кўрсатиш бўйича харажатларни тўғри бошқаришга, таълим хизматлари таннархини ҳар бир фаолият тури бўйича аниқ ҳисоб-китоб қилишга, ушбу ахборотларни молиявий ва бошқарув аҳамиятига эга бўлган ҳисоботларга шаффоф акс эттиришга хизмат қилади, деб ҳисоблаймиз.

Фойдаланилган адабиётлар рўйхати

1. Ўзбекистон Республикаси Президентининг “Нодавлат таълим ташкилотларини давлат томонидан қўллаб-қувватлаш ва таълим жараёнида ёшлар учун қўшимча шарт-шароитлар яратиш чора-тадбирлари тўғрисида”ги Қарори. 2021 йил 25 июнь. ПҚ-5161.

2. Уразов К.Б., Пўлатов М.Э. Бухгалтерия ҳисоби. Дарслик. –Т.: “Fan va texnologiyalar nashriyot-matbaa uyi” -2021, 560 бет. 288-бет.

3. Маликов Т.С. Маъруза матни.

<https://staff.tiiame.uz/storage/users/58/presentations/gwPvgkOTiEssldkJLvn1YAFIZ1lEwWu325r4qPNO.pdf>

**UY-JOY QURILISHI VA XARIDINI MOLIYALASHTIRISHDA ISTISNO’
SHARTNOMASIDAN FOYDALANISH ISTIQBOLLARI**

Berdaliyeva Muhabbatxon Zayniddin qizi

*Toshkent davlat iqtisodiyot universiteti huzuridagi
“O‘zbekiston iqtisodiyotini rivojlantirishning ilmiy
asoslari va muammolari” ilmiy-tadqiqot markazi,
O‘zbekiston xalqaro islomshunoslik akademiyasi*

Axmedova O‘g‘ilshod Musurmonqul qizi

*Toshkent davlat iqtisodiyot universiteti huzuridagi
“O‘zbekiston iqtisodiyotini rivojlantirishning ilmiy
asoslari va muammolari” ilmiy-tadqiqot markazi,
O‘zbekiston xalqaro islomshunoslik akademiyasi*

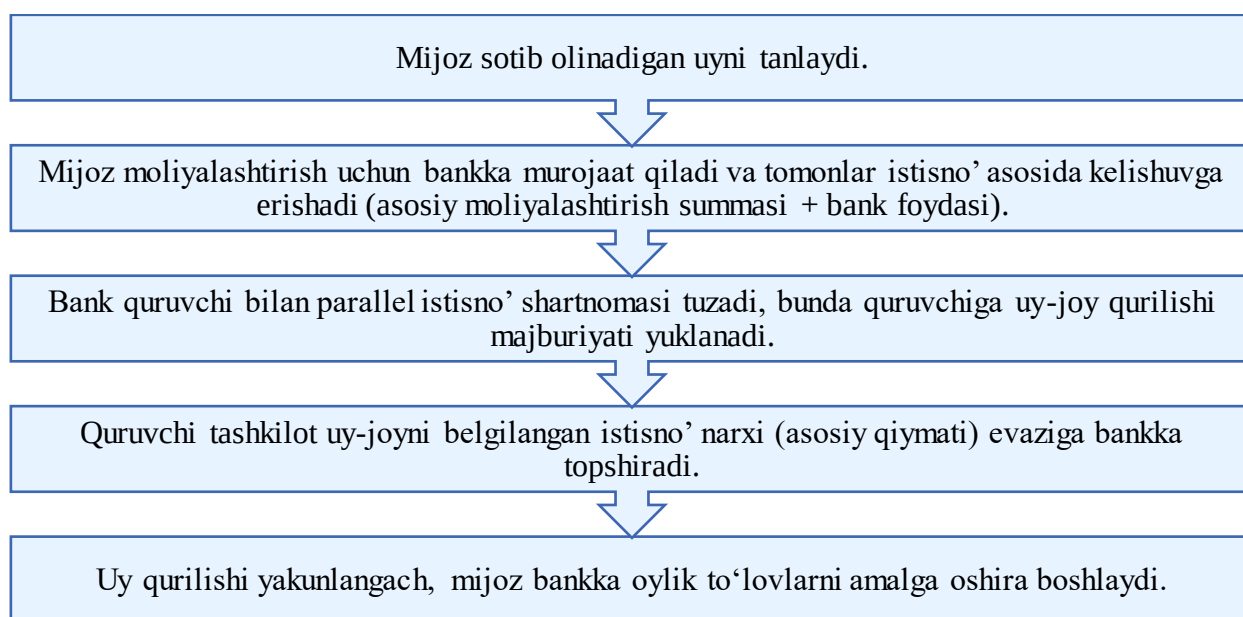
Uy-joy inson hayotidagi eng muhim ehtiyojlardan biri bo‘lib, iqtisodiy va ijtimoiy barqarorlikni ta‘minlashda hal qiluvchi ahamiyatga ega. Aholining uy-joyga bo‘lgan talabini moliyaviy jihatdan qondirish esa har qanday davlat iqtisodiyotida strategik vazifalardan biridir. Hozirgi kunda an‘anaviy ipoteka va kredit tizimlaridagi ipoteka amaliyotiga alternativ sifatida islom moliyasi mexanizmlaridan foydalanish ham ommalashib bormoqda. Shu nuqtai nazardan, islom moliya vositalaridan biri bo‘lgan istisno’ shartnomasi alohida o‘rin tutadi. Istisno’ bu buyurtma asosida ishlab chiqarish yoki qurilish ishlari uchun tuziladigan shartnoma bo‘lib, mahsulot yoki bino oldindan kelishilgan narx va

shartlar asosida keyinchalik tayyorlanib topshiriladi. Ushbu usul uy-joy qurilishi va infratuzilma loyihalarini moliyalashtirishda keng qo'llaniladi. Istisno'ning afzalligi shundaki, u nafaqat xaridor va pudratchi uchun qulaylik yaratadi, balki moliyaviy institutlarga ham investitsiya jarayonida faol ishtirok etish imkonini beradi. Bugungi kunda uy-joy qurilishi jarayonida istisno' shartnomasidan foydalanish nafaqat shariatga muvofiq moliyaviy vosita sifatida, balki zamonaviy qurilish sanoatidagi dolzarb muammolardan bo'lgan moliyaviy yetishmovchilik, uzoq muddatli investitsiyalar xavfi va qurilishning to'xtab qolishi kabi muammolarni hal etuvchi mexanizm sifatida qaralmoqda. Shu bois, istisno' uy-joy xaridini moliyalashtirishda islom moliyasining istiqbolli vositalaridan biri hisoblanadi.

Istisno' Malayziyada qo'llanila boshlagan zamonaviy innovatsion moliyaviy mahsulotlardan biridir. Ushbu shartnomani amaliyotga birinchi bo'lib Kuwait Finance House Malaysia Berhad banki joriy etgan. Ulamolar istisno' shartnomasining shariat nuqtai nazaridan joizligi borasida yakdil qarorga kelishgan. Istisno' asosidagi uy-joy moliyalashtirish mahsuloti ko'pincha parallel yoki muvozi istisno' deb ataladi, chunki bunda ikki xil shartnoma mavjud:

1. Birinchi shartnoma – mijoz va bank o'rtasida tuziladi.
2. Ikkinchi shartnoma – bank va qurilish tashkiloti o'rtasida tuziladi.

Mazkur ikki bosqichli shartnoma asosida moliyalashtirish jarayoni amalga oshadi. Bunda bank mijozdan moliyalashtirish bo'yicha buyurtma oladi va parallel ravishda uy-joy quruvchi pudratchi tashkilot bilan alohida kelishuv tuzadi. Shu orqali bank mijoz oldidagi majburiyatini bajarish uchun quruvchi bilan hamkorlik qiladi. Ushbu mexanizm shaffoflikni, shartlarning aniqligini va barcha tomonlar manfaatdorligini ta'minlaydi.

1-rasm. Istisno' shartnomasi bosqichlari [1]

Mijoz sotib olmoqchi bo'lgan uyini tanlaydi. Sotuvchi esa mijoz talab qilgan narx taklifi va boshqa zarur ma'lumotlarni taqdim etadi. Shundan so'ng, mijoz moliyalashtirish uchun bankka murojaat qiladi va tomonlar istisno' shartnomasi asosida kelishuvga erishadi. Bank (parallel istisno') asosida qurilish tashkilotidan uy-joyini, masalan, 500 000 RM asosiy narxda sotib oladi va shu tariqa uy bank mulkiga aylanadi. Mijoz esa belgilangan to'lov jadvali bo'yicha istisno' muddati tugaguniga qadar to'lovlarni amalga oshiradi.

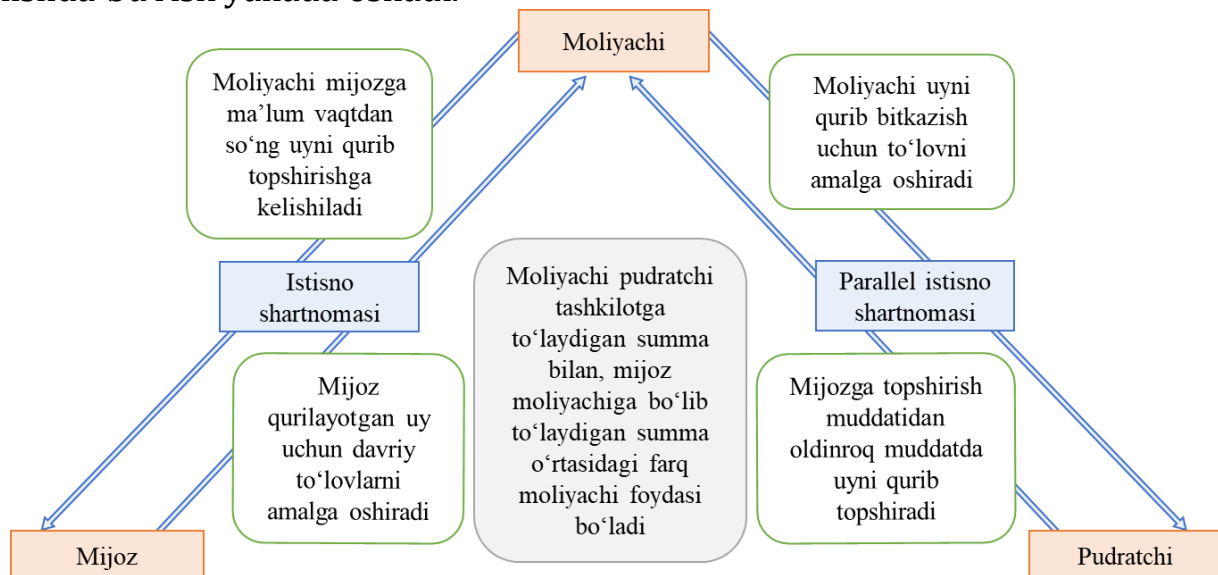
Bay' istisno' shartnomasida to'lov quyidagi shakllarda amalga oshirilishi mumkin:

1. Shartnoma tuzilgan paytda to'liq summani to'lash.
2. Mahsulot, ya'ni uy topshirilgan paytda to'liq summani to'lash.
3. Shartnoma tuzilgan vaqtda qisman to'lov amalga oshirib, qolgan summani mahsulot topshirilgan paytda to'lash.
4. Tomonlar kelishuvi asosida bo'lib-bo'lib oylik to'lov amalga oshirish.

Uchinchi va to'rtinchi usullar bo'yicha shartnoma majburiyligini ta'minlash uchun dastlabki badal ya'ni boshlang'ich to'lov talab etiladi. Odatda, bunday shartnomalar barcha tomonlar roziligi bilan uzoq muddatli majburiyatni nazarda tutadi. Oylik to'lovlar tomonlar istisno' shartnomasini imzolagan zahoti boshlanishi mumkin, ular uy qurilishi jarayonida ham, uy qurib topshirilgach ham davom etadi. Bu jarayonda moliyalashtiruvchi o'z xarajatlarini hisoblab, ustiga ma'lum miqdordagi foydasini qo'shib, yakuniy narxni belgilaydi. Istisno' shartnomasi bo'yicha to'lov jarayoni bir nechta oylik to'lovlar hisob kitobidan iborat bo'ladi. Mijoz Islom bankiga murojaat qilib, istisno' shartnomasi tuziladi. Uy narxi RM 600000, bank foyda stavkasi 10 %. Mijozning boshlang'ich badali uy narxining 10 %ini (RM 60000) tashkil etadi. Mijoz 30 yil muddatga moliyalashtirishni tanlaydi va oylik to'lov asosida to'lashga rozi bo'ladi. Hisob-kitob quyidagicha [1]:

$$\begin{aligned}
 \text{Yillik to'lovlar} &= \frac{i \cdot (1+i)^n \cdot PV}{(1+i)^n - 1} \\
 &= \frac{0,10 \cdot (1+0,10)^{30} \cdot (RM600000 - RM60000)}{(1+0,10)^{30} - 1} \\
 &= RM52282,87 \\
 \text{Oylik to'lovlar} &= \text{Yillik to'lovlar} / 12 \text{ (oylar)} \\
 &= \frac{RM52282,8}{12 \text{ oylar}} \\
 &= RM4356,90 \text{ (oyiga)} \\
 \text{Umumiy to'lov} &= RM4356,9 \cdot 30 \text{ (yillar soni)} \cdot 12 \text{ (oylar soni)} \\
 &= RM1568486,10
 \end{aligned}$$

Natijada umumiy to'lov summasi RM 1568486,1 ni tashkil etadi, 30 yil muddat davomida oylik to'lov esa RM 4356,9 ga teng bo'ladi [1]. Malayziyada istisno' asosidagi uy-joy moliyalashtirish mahsuloti asosan qurilish jarayonidagi uylar uchun taklif qilinmoqda. Islom nuqtai nazaridan istisno' qarz asosidagi moliyalashtirish vositasi sifatida qaraladi. Shartnoma bilan bog'liq elementlarni arabiy atamalar bilan ifodalaganda shartnoma istisno', xaridor mustasni, sotuvchi yoki ishlab chiqaruvchi sani, va sotib olinadigan obyekt masnu deb ataladi. Xaridor uchun uy sotib olish moliyaviy jarayonda muayyan xavf-xatarni o'z zimmasiga olishni anglatadi. Ayniqsa, qurilish jarayonidagi uylarni sotib olishda bu risk yanada oshadi.

2-rasm. Istisno (mugavala) shartnomasi sxemasi

Manba: muallif ishlanmasi.

Uy-joy narxlari yildan-yilga oshib borayotganini hisobga olsak, istisno' ayniqsa qurilish jarayonidagi uylarni moliyalashtirishda qo'llanishi lozim. Qurilish tugallanmagan yoki mavjud bo'lmagan uylarni sotib olish g'arar ya'ni noaniqlik elementiga ega bo'lishi mumkin, shuning uchun ushbu shartnomaga yangicha yondashuv zarur. Biroq, istisno'ning qo'llanishi faqat sanoat ishlab chiqarishi bilan cheklanib qolmay, qurilish sohasigacha kengaygan. Shu sababli, bu usul ko'plab musulmon mamlakatlaridagi muhim muammolarni hal etuvchi vosita sifatida qaraladi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati:

1. Ibrahim, M. F., & Kamarudin, R. (2014). The Islamic home financing in Malaysia istisna' base on debt: Qualitative approach. *Labuan e-journal of muamalat and society*, 8(1), 27-38.
2. Hanif, M. (2019). Islamic mortgages: principles and practice. *International Journal of Emerging Markets*, 14(5), 967-987.
3. Amin, H. (2017). Explaining the decision to choose Islamic mortgage financing: the case of east Malaysia. *International Journal of Business and Society*, 18(S1), 177-192.
4. Nasir, A., & Abdullah, L. (2019). A new model for Islamic cooperative mortgage of housing finance. *International Journal of Housing Markets and Analysis*, 12(4), 708-721.

DINAMIK MOLIVAVIY MONITORING TIZIMIDAN INNOVATSION LOYIHALARNI MOLIVALASHTIRILISHDA FOYDALANISH YO'NALISHLARI

Baxronova Shaxodat Baxshuloyevna

*Toshkent Kimyo xalqaro universiteti
mustaqil tadqiqotchisi*

So'nggi yillarda innovatsion loyihalarning moliyalashtirilishini real vaqt rejimida monitoring qilish masalasi global miqyosda tobora dolzarb bo'lib bormoqda. Jahon moliya tizimidagi beqarorlik, kapital bozorlaridagi keskin o'zgarishlar va investitsion xavf-xatarlarning ortib borishi sharoitida bunday monitoring tizimlarining joriy etilishi investitsion loyihalar samaradorligini oshirish, xavflarni kamaytirish hamda qaror qabul qilish jarayonini takomillashtirishga xizmat qilmoqda [1].

Xalqaro tajribada real vaqt rejimida moliyaviy monitoring mexanizmlarini yaratishda sun'iy intellekt, katta ma'lumotlar (Big Data) va mashina o'rganish texnologiyalaridan foydalanilayotgani kuzatilmoqda. Buning natijasida moliyaviy oqimlarda xavf-xatarlarni tezkor aniqlash, ularni chuqur tahlil qilish va oqibatlarini prognozlash imkoniyatlari kengaymoqda. Masalan, ayrim rivojlangan mamlakatlarda AI asosidagi monitoring platformalari orqali investitsion loyihalarning pul oqimlari, qarzdorlik darajasi va rentabellik ko'rsatkichlari bir vaqtning o'zida nazorat qilinadi. Bu esa investorlar uchun shaffoflikni oshirish, loyihalarni moliyaviy intizom doirasida olib borish va boshqaruvni sifat jihatidan yangi bosqichga ko'tarishga yordam bermoqda [2].

Bundan tashqari, VUCA (Volatility, Uncertainty, Complexity, Ambiguity) sharoitida innovatsion ekotizimlarning barqarorligini ta'minlashda monitoring mexanizmlarining qo'llanilishi muhim boshqaruv vositasi sifatida e'tirof etilmoqda. Real vaqt monitoringi orqali loyiha menejerlari nafaqat mavjud moliyaviy oqimlarni kuzatishi, balki bozor sharoitlarining o'zgarishiga mos ravishda tezkor qarorlar qabul qilishi mumkin bo'ladi. Natijada, loyihalarning uzoq muddatli samaradorligi va barqarorligi oshadi [3].

Umuman olganda, dinamik moliyaviy monitoring mexanizmlarini joriy etish nafaqat innovatsion loyihalarning shaffofligi va samaradorligini ta'minlaydi, balki global tajribani milliy amaliyotga moslashtirish orqali iqtisodiy o'sishga ham turtki beradi. Ayniqsa, raqamli transformatsiya jarayonlari jadallashgan O'zbekiston sharoitida bunday mexanizmlarni keng qo'llash moliya bozorini barqarorlashtirish, investorlar ishonchini mustahkamlash va innovatsion loyihalarning samarali moliyalashtirilishini kafolatlashda muhim ahamiyat kasb etadi.

Innovatsion loyihalarni moliyalashtirishda an'anaviy yondashuvlar — statik byudjetlash, yillik hisobotlar va kechikkan monitoring tizimlari — bugungi tez o'zgaruvchan iqtisodiy sharoitlarda yetarli darajada samarali bo'lmay qolmoqda. Global moliyaviy barqarorlikning pasayishi, geosiyosiy beqarorlik va

texnologik evolyutsiya sharoitida investitsiya loyihalarining moliyaviy oqimlarini real vaqt rejimida kuzatish zarurati tobora ortib bormoqda.

So'nggi xalqaro tadqiqotlar ko'rsatmoqda-ki, AI, Big Data va real-vaqt monitoring texnologiyalari yordamida loyihalarining samaradorligini dinamik baholash, risklarni erta aniqlash va investitsiya samaradorligini oshirish imkoniyati mavjud. Bu esa loyihaning nafaqat iqtisodiy, balki institutsional barqarorligiga ham xizmat qiladi.

An'anaviy moliyaviy monitoring tizimlari, odatda, kvartalik yoki yillik hisobotlarga asoslanadi va real vaqt rejimida axborot yetkazib berish imkoniyatiga ega emas. Bu esa investitsiya jarayonlarida kechikkan qarorlar, noto'g'ri baholashlar va risklarning kech aniqlanishiga olib keladi. Jadvaldan ko'rinib turibdiki, bunday yondashuvda qaror qabul qilish subyektiv va sezgir bo'lib, samaradorlik past darajada qoladi.

Bunga qarama-qarshi ravishda, dinamik moliyaviy monitoring tizimlari zamonaviy texnologiyalar — sun'iy intellekt (AI), katta ma'lumotlar (Big Data), API integratsiyasi va avtomatlashtirilgan vizual platformalarga asoslanadi. Bu yondashuv orqali moliyaviy ma'lumotlar doimiy ravishda yangilanib boradi, risklar erta aniqlanadi va asosli, tezkor qarorlar qabul qilinadi. Monitoringning bu shakli shaffoflikni oshiradi, manfaatdor tomonlar uchun auditorlik nazoratini qulaylashtiradi va investor ishonchini mustahkamlaydi.

1-jadval.

An'anaviy va dinamik moliyaviy monitoring taqqoslama tahlili

Ko'rsatkich	An'anaviy monitoring	Dinamik moliyaviy monitoring
Ma'lumot yangilanishi	Har chorak/yilda	Real vaqt (onlayn)
Xatarlarni aniqlash	Kechikkan	Vaqtida (erta aniqlash)
Texnologik asos	Excel, oddiy hisobotlar	AI, Big Data, dashboard, API
Qaror qabul qilish	Subyektiv, kechikkan	Data-driven, tez va ob'ektiv
Xarajatlar	Past, lekin samaradorligi past	Yuqori, lekin natijadorligi yuqori
Shaffoflik va audit qulayligi	Nisbatan past	Yuqori – avtomatik loglar, kuzatuv tizimi
Foydalanuvchi ishonchi	Cheklangan	Yuqori – ochiqlik va monitoring mavjud

Manba: Mualliftomonidan tayyorlandi.

Shu bilan birga, jadvalda ko'rsatilganidek, dinamik moliyaviy monitoring tizimining afzalliklari uning xarajatlari bilan bevosita bog'liqdir. Ushbu turdagi tizimlarni joriy etishning dastlabki bosqichida yuqori texnik jihozlar, IT infratuzilma, dasturiy ta'minot va malakali mutaxassislarni jalb qilish kabi sezilarli moliyaviy resurslar talab etiladi. Bu esa ko'plab tashkilotlar uchun qisqa muddatda qo'shimcha xarajat yukini keltirib chiqarishi mumkin. Shu sababli ba'zi korporatsiyalar bosqichma-bosqich joriy etish strategiyasini tanlaydi.

Biroq uzoq muddatli istiqbolda bu xarajatlar o'zini to'liq oqlaydi. Dinamik monitoring tizimi samaradorlikni oshirib, jarayonlarni avtomatlashtirish orqali ortiqcha resurs isrofini kamaytiradi, moliyaviy operatsiyalarda xatoliklarni keskin qisqartiradi va xavflarni oldindan aniqlash imkonini beradi. Natijada, korporatsiyalar tezkor va asosli qaror qabul qilish imkoniyatiga ega bo'lib, investorlar ishonchi mustahkamlanadi. Eng muhimi, ushbu tizimlar orqali erishilgan ishonchlilik va shaffoflik kompaniyaga bozor sharoitidagi noaniqliklarga qarshi barqaror turishga yordam beradi hamda uzoq muddatli moliyaviy barqarorlikni ta'minlaydi. 1-jadvalda keltirilgan solishtirma tahlil shuni ko'rsatadiki, dinamik moliyaviy monitoring tizimlari innovatsion loyihalarni moliyalashtirishda samaradorlik va raqobatbardoshlikni ta'minlovchi muhim vositadir. Raqamli transformatsiyaga intilayotgan davlat va korxonalar uchun bu yondashuv muqarrar strategik ehtiyojga aylanmoqda.

2-jadval.

Dinamik moliyaviy monitoring mexanizmi: bosqichlar, amalga oshirish va baholash indikatorlari

Bosqich	Amalga oshirish mexanizmi	Baholash ko'rsatkichlari (KPI)
1. Rejalashtirish	Loyihada monitoring strategiyasini ishlab chiqish, maqsadli indikatorlar tanlash, texnik infratuzilmani aniqlash	-Monitoring strategiyasining mavjudligi -Tanlangan indikatorlar soni va ularning aniqligi -Texnik yechimlar rejasining tayyorligi
2. Raqamli platformani tanlash va sozlash	AI, Big Data, BI vositalari asosida monitoring platformasi (Power BI, Tableau, yoki maxsus tizimlar)ni tanlash va integratsiya qilish	- Tizim joriy etilgan muddatda ishga tushirilganmi -Texnik integratsiyalashgan modullar soni - Platforma ishlashining uzluksizligi (uptime %)
3. Ma'lumotlar yig'ish va ulash	Moliyaviy, operatsion va boshqa ko'rsatkichlarni real vaqt rejimida yig'ish uchun avtomatik sensorlar, API va SQL integratsiyalardan foydalanish	- Ma'lumotlar yangilanish chastotasi -Avtomatlashtirilgan manbalar ulushi (%) - To'liqlik va aniqlik darajasi
4. Tahlil qilish	Yig'ilgan ma'lumotlar asosida AI va tahliliy algoritmlar yordamida muammoli nuqtalarni aniqlash	-Riskni aniqlash aniqligi (%) -Baholangan loyihalar soni - Qaror qabul qilish tezligi
5. Hisobot va vizualizatsiya	Monitoring natijalarini real vaqt rejimida vizual taqdim etish (dashboards, graflar, avtomatik ogohlantirishlar)	-Vizualizatsiyalarning soni va sifati -Foydalanuvchi qoniqish darajasi -Ogohlantirishlar aniqligi va dolzarbligi
6. Qaror qabul qilish va muvofiqlashtirish	Analitik hisobotlar asosida boshqaruv qarorlarini ishlab chiqish, monitoring natijalari asosida o'zgartirishlar kiritish	-Qabul qilingan qarorlar soni -Rejalashtirilgan o'zgarishlarning bajarilish foizi - Feedback siklining tezligi
7. Audit va takomillashtirish	Tizim ish faoliyatini muntazam audit qilish, yangi indikatorlar va metodologiyalar kiritish	-Yillik auditlar soni -Takomillashtirishlar soni - KPI yangilanish soni va sifati

Manba: Muallif tomonidan tayyorlandi.

Dinamik moliyaviy monitoring mexanizmlari bugungi kunda zamonaviy korporativ boshqaruvning ajralmas vositasiga aylanib bormoqda. Rivojlangan davlatlarda faoliyat yurituvchi yirik korporatsiyalar bunday tizimlarni amaliyotga keng joriy etib, ularni samarali qo'llash tajribasini shakllantirgan. Masalan, Google (AQSH) innovatsion startaplarni moliyalashtirish jarayonida loyihaga kirishishdan oldin monitoring strategiyasini ishlab chiqib, foyda marjasi, “burn rate”, LTV/CAC kabi ko'rsatkichlarni asosiy indikator sifatida belgilaydi. Siemens (Germaniya) esa 2021-yildan boshlab SAP S/4HANA platformasi orqali butun dunyo bo'ylab filiallarida xarajatlarni real vaqt rejimida kuzatib, sun'iy intellekt va avtomatlashtirilgan moliyaviy integratsiya imkoniyatlaridan foydalanmoqda [4].

Toyota (Yaponiya) ishlab chiqarish va logistika zanjiridagi xarajatlarni IoT va AI yordamida kuzatib, sensorlar orqali yig'ilgan ma'lumotlarni BI tizimiga integratsiyalashgan holda monitoring qiladi. Bu yondashuv muayyan og'ishlarni erta aniqlash imkonini beradi. IBM esa monitoring natijalaridan kelib chiqib, “decision automation” modullarini ishlab chiqqan bo'lib, ular orqali tahlil natijalari avtomatik ravishda tegishli bo'limlarga yuboriladi. Natijada qarorlar tez, asosli va hujjatlashtirilgan tarzda qabul qilinadi [5].

Xulosa qilib aytganda, dinamik moliyaviy monitoring tizimlari dastlab yuqori texnik va moliyaviy xarajatlarni talab qilsa-da, uzoq muddatda samaradorlikni oshirish, xatoliklarni kamaytirish, xavflarni oldindan aniqlash hamda shaffoflik va ishonchlilikni kuchaytirish orqali o'zini to'liq oqlaydi va korporatsiyalar uchun strategik moliyaviy barqarorlikni ta'minlovchi muhim vosita sifatida namoyon bo'ladi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati:

1. World Bank. (2023). *Global financial monitoring systems: Enhancing project transparency and efficiency*. Washington, DC: World Bank Publications.
2. Gerling, M., & Lessmann, S. (2024). *Artificial intelligence in financial monitoring: Applications in investment project management*. *Journal of Banking and Finance*, 150, 106–122.
3. Li, Y., & Chen, H. (2022). *Financial resilience of innovation ecosystems in the VUCA era*. *International Journal of Innovation Management*, 26(8), 2250041.
4. Siemens. (2021). *Financial monitoring with SAP S/4HANA in corporate projects*. Siemens Corporate Publications.
5. IBM. (2023). *Decision automation in financial monitoring systems*. IBM Research Reports.

YASHIRIN IQTISODIYOTGA QARSHI KURASHDA FISKAL BOSHQARUVNING INNOVATSION MEXANIZMLARI VA XALQARO TAJRIBASI

Ergasheva Malikaxon Avazxon qizi

Iqtisodiyot fanlari falsafa doktori (PhD).,

Toshkent Kimyo xalqaro universiteti mustaqil izlanuvchisi

Annotatsiya: Maqolada yashirin iqtisodiyotni qisqartirishda fiskal boshqaruvning innovatsion mexanizmlari, jumladan raqamlashtirish, elektron nazorat va ma'lumotlar integratsiyasi jarayonlari ilmiy tahlil qilinadi. Xalqaro va MDH mamlakatlari tajribasi asosida soliq ma'muriyatchiligi samaradorligini oshirish yo'llari yoritiladi. Natijada, iqtisodiy shaffoflikni ta'minlash va fiskal barqarorlikni kuchaytirishga oid amaliy xulosalar ishlab chiqiladi.

Kalit so'zlar: yashirin iqtisodiyot, fiskal boshqaruv, innovatsion mexanizmlar, soliq ma'muriyatchiligi, iqtisodiy shaffoflik.

Yashirin iqtisodiyot ko'plab mamlakatlarda iqtisodiy rivojlanish barqarorligiga jiddiy tahdid solmoqda. Bu jarayon nafaqat davlat byudjeti daromadlari hajmining qisqarishiga olib keladi, balki iqtisodiy faoliyatning rasmiy sektordan norasmiy sohaga ko'chishiga, natijada investitsion muhitning yomonlashishiga ham sabab bo'ladi. Jahon banki hisobotlariga ko'ra, dunyo miqyosida yashirin iqtisodiyot hajmi o'rtacha yalpi ichki mahsulotning (YaIM) 23 foizini tashkil etadi, ayrim rivojlanayotgan davlatlarda esa bu ko'rsatkich 35–40 foiz darajasiga chiqadi [1]. Bunday yuqori ulush fiskal siyosatning samaradorligini pasaytirib, davlat moliyaviy intizomini mustahkamlashda jiddiy to'siqlar tug'diradi.

Xalqaro Valyuta Jamg'armasi (IMF) ma'lumotlariga binoan, 2023-yilda Lotin Amerikasi mamlakatlarida yashirin iqtisodiyot ulushi o'rtacha 32 foiz, Afrika qit'asida esa 36 foizni tashkil etgan [2]. Bu holat mazkur mintaqalarda institutsional islohotlarning yetarli darajada amalga oshirilmaganidan dalolat beradi. Jumladan, soliq ma'muriyatchiligi va fiskal boshqaruv tizimining zaifligi, aholi orasida soliq intizomining pastligi va korrupsiya darajasining yuqoriligi yashirin faoliyatning keng tarqalishiga sabab bo'lmoqda. Natijada davlatlarning iqtisodiy barqarorlikni ta'minlash imkoniyatlari cheklanib qolmoqda.

MDH mamlakatlarida ham yashirin iqtisodiyot sezilarli darajada yuqori bo'lib qolmoqda. Masalan, Rossiyada turli baholashlarga ko'ra, yashirin iqtisodiyot YaIMning 20–25 foizini tashkil etadi, Qozog'istonda esa bu ko'rsatkich 27 foiz atrofida [3]. Bu holat fiskal nazorat mexanizmlarining yetarli darajada avtomatlashtirilmaganligi, naqd pul muomalasining yuqori ulushi hamda soliqdan bo'yin tovlashning keng tarqalganligi bilan izohlanadi. Bundan tashqari, mintaqada iqtisodiyotning xomashyo eksportiga yuqori darajada bog'langanligi ham yashirin operatsiyalar hajmini oshiradi.

O'zbekistonda 2018-yilda yashirin iqtisodiyot YaIMning qariyb 33 foizini tashkil etgan bo'lsa, 2023-yilga kelib fiskal boshqaruv mexanizmlarining modernizatsiyasi natijasida bu ulush 25 foizgacha kamaydi [4]. Bu jarayonda elektron hisob-fakturalarni joriy etish, soliq to'lovchilarni yagona reyestr asosida monitoring qilish, kassa apparatlarining onlayn tizimga ulanganligi va davlat xarajatlari ustidan jamoatchilik nazoratini kuchaytirish muhim rol o'ynadi. Shuningdek, soliq siyosatida soddalashtirilgan tartiblarning

kengaytirilishi va fiskal shaffoflikning ortishi yashirin iqtisodiyot ulushining kamayishiga xizmat qildi.

1-jadval.

MDH mamlakatlarida yashirin iqtisodiyotga qarshi kurashda fiskal boshqaruv innovatsion mexanizmlari

Mamlakat	Innovatsion fiskal boshqaruv mexanizmlari	Amalga oshirilayotgan ta'siri va natijalari
Rossiya	Elektron hisob-fakturalar tizimi, soliq organlari uchun “raqamli nazorat” platformasi	Soliq tushumlarining oshishi, biznes faoliyati ustidan nazorat kuchayishi, yashirin sektor ulushi qisqarishi
Qozog'iston	QR-kod asosida elektron kassa mashinalari, yagona fiskal ma'lumotlar bazasi	Savdo operatsiyalarining shaffoflashuvi, soliq bazasi kengayishi, korxonalarning norasmiy aylanmasi kamayishi
Belarus	Soliq organlarida “onlayn nazorat” tizimi, elektron deklaratsiya joriy etilishi	Yirik korporatsiyalarda yashirin aylanmalar sezilarli qisqargan, byudjetga qo'shimcha tushumlar ta'minlangan
O'zbekiston	Elektron hisob-faktura, “Soliq mobil ilovasi”, fiskal raqamlashtirish loyihalari	Yashirin iqtisodiyot ulushi qisqarib, soliqlarni yig'im samaradorligi oshgan, biznesda shaffoflik mustahkamlangan

Manba: muallif tomonidan tayyorlandi

Jadvaldan ko'rinib turibdiki, MDH mamlakatlarida yashirin iqtisodiyotni qisqartirish uchun fiskal boshqaruvning innovatsion mexanizmlari bir-biriga o'xshash bo'lsa-da, har bir mamlakat o'z sharoitidan kelib chiqqan holda ularni joriy qilmoqda. Masalan, Rossiya va Belarusda ko'proq yirik korporatsiyalar ustidan nazorat kuchaytirilgan bo'lsa, Qozog'iston va O'zbekistonda kichik va o'rta biznes uchun elektron nazorat mexanizmlariga urg'u berilmoqda. Barcha mamlakatlar tajribasida soliq tushumlarining oshishi va moliyaviy shaffoflikning ta'minlanishi ijobiy natija sifatida namoyon bo'lmoqda. Shu bilan birga, jarayonni to'liq muvaffaqiyatli amalga oshirish uchun institutsional muvofiqlashtirish, raqamli infratuzilmani kengaytirish va tadbirkorlar ishonchini mustahkamlash dolzarb vazifalar bo'lib qolmoqda.

2-jadval

Rivojlanayotgan davlatlar tajribasi asosida yashirin iqtisodiyotni kamaytirishda fiskal boshqaruv mexanizmlari

Davlat	Qo'llangan mexanizmlar	Kutilgan natijalar
Estoniya	Elektron soliq deklaratsiyalari, blockchain asosidagi reyestr	Soliq to'lovchilarning rasmiy sektor ulushi oshdi, nazorat mustahkamlandi
Polsha	Davlat xarajatlari uchun ochiq elektron platforma	Byudjet mablag'laridan foydalanishda shaffoflik oshdi, korrupsiya kamaydi
Braziliya	Raqamlashtirilgan soliq monitoringi (e-invoice tizimi)	Norasmiy faoliyat qisqardi, byudjet daromadlari oshdi
Gruziya	Soliq soddalashtirish va fiskal intizom qoidalari	Yashirin iqtisodiyot ulushi keskin kamaydi, soliq bazasi kengaydi

Manba: muallif tomonidan tayyorlandi

Fiskal boshqaruv tizimida xalqaro moliyaviy institutlar bilan hamkorlikni kuchaytirish, ularning texnik va ekspert yordamini jalb qilish orqali ham islohotlar samaradorligini oshirish mumkin. Xalqaro Valyuta Jamg'armasi, Jahon

banki va OECD ekspertlarining texnik ko'magi fiskal siyosatda shaffoflikni kuchaytirish, xalqaro standartlarni joriy etish va zamonaviy nazorat mexanizmlarini ishlab chiqishda muhim manba bo'lib xizmat qiladi.

Xalqaro adabiyotlar shuni ko'rsatadiki, fiskal boshqaruv mexanizmlari – soliq ma'muriyatchiligi, fiskal intizom, davlat xarajatlarining shaffofligi va raqamlashtirish – yashirin iqtisodiyotni kamaytirishda strategik rol o'ynaydi. Bunday yondashuv nafaqat davlat moliyaviy resurslaridan oqilona foydalanishni ta'minlaydi, balki makroiqtisodiy barqarorlikni mustahkamlash va investitsion muhitni yaxshilashga ham xizmat qiladi. Shu bois ushbu yo'nalishda O'zbekiston uchun xorijiy ilg'or tajribalarni uyg'unlashtirish muhim ilmiy va amaliy ahamiyat kasb etadi.

O'zbekiston iqtisodiyotida yashirin iqtisodiyotni qisqartirish fiskal boshqaruvning samaradorligini oshirish bilan chambarchas bog'liq bo'lib, bu jarayonni strategik yo'nalish sifatida shakllantirish zarur. Birinchidan, soliq ma'muriyatchiligini chuqur modernizatsiya qilish va raqamli texnologiyalarni keng joriy etish orqali norasmiy faoliyatni aniqlash imkoniyatlari keskin oshiriladi. Xususan, elektron hisob-fakturalar, onlayn kassa apparatlari, real vaqt rejimidagi soliq monitoringi va blockchain asosidagi tranzaksiya nazorati soliqqa tortilmagan daromadlarni qisqartirish hamda fiskal intizomni mustahkamlashda muhim rol o'ynaydi.

Ikkinchidan, davlat xarajatlari shaffofligini oshirish orqali nafaqat byudjet mablag'larining maqsadli sarflanishi ta'minlanadi, balki jamoatchilik nazorati kuchayadi va korrupsiya xavfi kamayadi. Shu nuqtai nazardan, davlat xarajatlarining ochiq elektron platformalar orqali aholiga muntazam taqdim etilishi, xalqaro “Open Budget Index” mezonlariga mos ravishda ochiqlikni oshirish zarur. Uchinchidan, fiskal intizomni mustahkamlash uchun byudjet taqchilligi va davlat qarzi bo'yicha qat'iy fiskal qoidalarni joriy etish, parlament va hisob palatasi nazoratini kuchaytirish, shuningdek, fiskal xavflarni baholashning zamonaviy uslublaridan foydalanish talab etiladi.

Shu bilan birga, xalqaro tajribani milliy sharoitga uyg'unlashtirish alohida ahamiyatga ega. Estoniya va Polsha tajribasi asosida O'zbekistonda ham elektron soliq deklaratsiyasi, xarajatlarni ochiq monitoring qilish tizimi va fiskal raqamlashtirish mexanizmlari kengaytirilishi lozim. Bundan tashqari, institutsional investorlardan – xususan, milliy pensiya jamg'armalari va sug'urta kompaniyalaridan – kapital bozorida faolroq ishtirok etish talab etiladi, chunki ularning ishtiroki fiskal barqarorlikni ta'minlab, yashirin iqtisodiyot oqibatlarini kamaytiradi. Shu jihatdan, moliyaviy institutlar orqali uzoq muddatli kapital resurslarini safarbar qilish fiskal tizimga qo'shimcha barqarorlik kiritadi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Ricardo D. *On the Principles of Political Economy and Taxation.* – London: John Murray, 1817. – P. 155–210.
2. Keynes J.M. *The General Theory of Employment, Interest and Money.* – London: Macmillan, 1936. – P. 101–165.

3. Tanzi V. *The Underground Economy in the United States: Estimates and Implications*. – Banca Nazionale del Lavoro Quarterly Review. – 1980. – Vol. 135. – P. 427–453.
4. World Bank. *Global Financial Development Report 2023/2024: Financial Stability in an Uncertain World*. – Washington, D.C.: World Bank, 2023. – P. 33–145.
5. International Monetary Fund (IMF). *Shadow Economies Around the World: What Did We Learn Over the Last 20 Years?* – Washington, D.C.: IMF Working Paper, 2023. – P. 1–60.
6. OECD. *Tax Administration 2022: Comparative Information on OECD and Other Advanced and Emerging Economies*. – Paris: OECD Publishing, 2022. – P. 45–110.

ZAMONAVIY IQTISODIY NAZARIYALAR ASOSIDA KICHIK BIZNESNI KREDITLASH MEXANIZMLARINI TAKOMILLASHTIRISH

Gapurov Abduraxim

Mustaqil tadqiqotchi,

*“O‘zmilliybank” Toshkent shahar Bosh boshqarmasi,
Davlat dasturlari bilan ishlash boshqarmasi-boshlig‘i*

Annotatsiya: Maqolada kichik biznes uchun kreditlash mexanizmlarini shakllantirishda zamonaviy nazariy yondashuvlar o‘rganilgan. Asimmetrik axborot va tranzaksiya xarajatlari nazariyalari asosida kredit bozoridagi cheklovlar tahlil qilingan, shuningdek xalqaro tajriba asosida davlat kafolat fondlari, raqamli kredit baholash tizimlari, ta‘minot zanjiri moliyalashtirish va islom moliyasi vositalarining samaradorligi ko‘rsatib berilgan.

Kalit so‘zlar: Kichik biznes, kreditlash mexanizmlari, asimmetrik axborot, tranzaksiya xarajatlari, davlat kafolat fondi, raqamli scoring.

Kichik biznes subyektlari zamonaviy iqtisodiyotning eng muhim tarkibiy qismlaridan biri sifatida innovatsion rivojlanishni jadallashtirish, aholi bandligini kengaytirish va hududiy iqtisodiy faollikni oshirishda hal qiluvchi ahamiyat kasb etadi. Ularning faoliyati nafaqat makroiqtisodiy barqarorlikka, balki jamiyatning ijtimoiy farovonlik darajasiga ham bevosita ta‘sir ko‘rsatadi. Shu bilan birga, kichik biznes vakillarining moliyaviy resurslardan foydalanish imkoniyatlari, ayniqsa bank kreditlariga erkin kirish darajasi, ko‘plab rivojlanayotgan mamlakatlarda bo‘lgani kabi O‘zbekiston sharoitida ham cheklanganligicha qolmoqda. Bu esa kichik biznesning iqtisodiy o‘sishga qo‘shayotgan hissasini to‘liq ro‘yobga chiqarishga to‘sqinlik qilmoqda.

Mazkur cheklovlarning asosiy sabablari qatorida garov bazasining yetarli emasligi, kichik korxonalarining moliyaviy hisobotlaridagi shaffoflik darajasi pastligi bilan bog‘liq axborot nosimmetriyasi, kredit munosabatlarida kuzatiladigan yuqori tranzaksiya xarajatlari, shuningdek tijorat banklarining yuqori risklardan qochishga intilishi qayd etiladi. Natijada kichik biznes vakillari kapital qo‘yilmalarning sustlashuvi, ishlab chiqarish hajmlarini kengaytirish

imkoniyatlarining torayishi hamda iqtisodiy inklyuziya jarayonining to'liq shakllanmasligi kabi muammolarga duch kelmoqda.

Zamonaviy iqtisodiy adabiyotlarda ushbu muammolarning nazariy asoslarini ochib berishga qaratilgan turli konsepsiyalar shakllangan. Jumladan, asimmetrik axborot nazariyasi kreditlash jarayonida banklar va qarz oluvchilar o'rtasidagi ma'lumot notengligi tufayli yuzaga keladigan qaror qabul qilishdagi nomutanosiblikni tushuntirib beradi [1]. Bu yondashuvga ko'ra, kichik biznesni kreditlashda faqat an'anaviy garov talablariga tayanish samarador emas, balki korxonalar pul oqimlarining barqarorligi, ularning innovatsion salohiyati, bozor istiqbollari va boshqaruv sifati kabi qo'shimcha mezonlarni ham baholash tizimiga jalb etish zarur.

Shuningdek, tranzaksiya xarajatlari nazariyasi kichik biznes subyektlarini moliyalashtirishda monitoring jarayonlari, shartnoma tuzish va uning ijrosini ta'minlash bilan bog'liq xarajatlarning yuqoriligi sababli banklar resurslarni samarali taqsimlashdan tiyilishini izohlaydi [2]. Bu nazariya kichik biznes kreditlash mexanizmlarini soddalashtirish, shaffoflikni oshirish hamda raqamli moliyaviy texnologiyalar orqali tranzaksiya xarajatlarini kamaytirish zaruriyatini asoslab beradi.

Shu bilan birga, zamonaviy davrda raqamli iqtisodiyot va moliyaviy texnologiyalar kreditlash mexanizmlarini yangidan shakllantirish imkoniyatlarini yaratmoqda. Fintech asosidagi kredit skoring tizimlari, muqobil ma'lumotlardan foydalanish, ta'minot zanjiri moliyalashtirish va davlat kafolat fondlari kabi mexanizmlar kichik biznes uchun moliyaviy inklyuziyani kengaytirishning samarali vositalaridan biri sifatida qaralmoqda [3]. Xalqaro tajribada, masalan AQSh, Yaponiya va Germaniya kabi mamlakatlarda, ushbu mexanizmlar kichik biznes kreditlashda keng qo'llanilib, ularning iqtisodiy o'sishdagi ulushini sezilarli oshirgan.

Kichik biznesni moliyalashtirishda bank kreditlari muhim manba sifatida qaraladi, biroq ko'plab rivojlangan davlatlarda so'nggi yillarda ushbu segment uchun qo'shimcha moliyaviy vositalar ham faol qo'llanila boshlandi. Masalan, Buyuk Britaniyada British Business Bank tomonidan amalga oshirilayotgan “Start Up Loans” dasturi kichik biznes subyektlariga an'anaviy garov talab qilmasdan, uzoq muddatli kredit liniyalarini taqdim etmoqda. 2023-yil yakunlariga ko'ra, ushbu dastur orqali 105 mingdan ortiq kichik korxonaga 1,5 milliard funt sterling miqdorida resurs taqdim etilgan [4].

Kanadada Business Development Bank of Canada (BDC) kichik biznesni moliyalashtirishda muhim o'rin tutadi. 2022-yilda BDC tomonidan 62 mingdan ortiq kichik biznes loyihalariga moliyaviy yordam ko'rsatilib, ajratilgan umumiy kredit hajmi 36 milliard Kanada dollarini tashkil etgan [5]. Janubiy Koreya misolida, “Korea Credit Guarantee Fund (KODIT)” va “Korea Technology Finance Corporation (KOTEC)” orqali innovatsion startaplar va texnologik kichik korxonalar uchun davlat kafolatlari taqdim etiladi. 2021-yilda mazkur institutlar

yordamida 240 mingdan ortiq kichik korxona kreditlash imkoniyatiga ega bo'lib, jami 92 milliard AQSh dollari miqdorida kafolatlangan kreditlar ajratilgan [6].

1-jadval.

Rivojlangan mamlakatlarda kichik biznes kreditlash ko'rsatkichlari

Mamlakat	Kichik biznes kreditlari ulushi (bank kreditlarida, %)	Davlat kafolatlari ulushi (%)	Yillik ajratilgan kredit hajmi	Asosiy mexanizmlar
Buyuk Britaniya	28	25–30	1,5 mlrd £ (2023)	Start Up Loans, British Business Bank
Kanada	33	35	36 mlrd CAD (2022)	Business Development Bank of Canada (BDC)
Janubiy Koreya	41	45–50	92 mlrd USD (2021)	KODIT, KOTEC kafolatlari
Germaniya	35	40–50	180 mlrd EUR (2021)	KfW Bankengruppe
Yaponiya	55	53	290 mlrd USD (2022)	Credit Guarantee Corporation

Manba: muallif tomonidan tayyorlandi

Jadvaldan ko'rinib turibdiki, rivojlangan mamlakatlarda kichik biznesni kreditlashda davlat kafolatlari ulushi 25 foizdan 50 foizgachani tashkil etmoqda. Bu holat kichik biznes subyektlari uchun moliyaviy resurslardan foydalanish imkoniyatlarini sezilarli darajada kengaytirgan. Buyuk Britaniya tajribasi shuni ko'rsatadiki, garov talab qilmaydigan kredit dasturlari startap korxonalar uchun samarali mexanizm bo'lib, yangi ish o'rinlari yaratishga va innovatsion loyihalarni rivojlantirishga xizmat qilmoqda. Kanada misolida esa davlat ishtirokidagi maxsus bank kichik biznesni moliyalashtirishda markaziy institut sifatida faoliyat yuritmoqda.

Yuqorida keltirilgan tahlillar asosida quyidagi ilmiy-amaliy tavsiyalar ishlab chiqish mumkin. Birinchidan, O'zbekistonda kichik biznes uchun kreditlash mexanizmlarini takomillashtirishda davlat kafolat fondlarini kengaytirish va ularning institutsional salohiyatini oshirish zarur. Bu banklarning kredit risklarini kamaytiradi va kichik biznes subyektlariga ajratiladigan kreditlar hajmini oshiradi. Ikkinchidan, raqamli iqtisodiyot sharoitida kredit scoring tizimlarini joriy etish, muqobil ma'lumotlardan (kommunal to'lovlar, mobil to'lovlar, soliq intizomi) foydalanish orqali kredit baholash jarayonini tezkor va shaffof qilish muhim. Uchinchidan, xalqaro tajribada keng qo'llanilayotgan ta'minot zanjiri moliyalashtirish, faktorning va lizing mexanizmlarini rivojlantirish kichik biznes uchun likvidlik muammosini

sezilarli kamaytiradi. To‘rtinchidan, islom moliyasi vositalari (murabaha, ijara, qarz-hasan)ni milliy kreditlash amaliyotiga bosqichma-bosqich integratsiya qilish moliyaviy inklyuziyani kengaytiradi.

Xulosa qilib aytganda, kichik biznesni kreditlash mexanizmlarini takomillashtirish masalasi O‘zbekiston iqtisodiyoti barqaror rivojlanishining strategik yo‘nalishlaridan biridir. Rivojlangan mamlakatlar tajribasi shuni ko‘rsatadiki, samarali kreditlash mexanizmlarini shakllantirish faqat banklarning garov talablariga asoslanmasdan, balki davlat ishtirokida risklarni taqsimlash, zamonaviy moliyaviy vositalarni joriy etish va raqamli texnologiyalardan foydalanishga tayanishi lozim. Shu orqali kichik biznesning moliyaviy inklyuziyasi kengayadi, yangi ish o‘rinlari yaratiladi va mamlakatning iqtisodiy o‘sishi uchun barqaror zamin yaratiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati:

1. Stiglitz, J. E., & Weiss, A. (1981). *Credit rationing in markets with imperfect information*. *American Economic Review*, 71(3), 393–410.
2. Williamson, O. E. (1985). *The Economic Institutions of Capitalism: Firms, Markets, Relational Contracting*. New York: Free Press.
3. British Business Bank (2023). *Start Up Loans Annual Report 2023*. London
4. Business Development Bank of Canada (2022). *Annual Report 2022*. Montreal: BDC.
5. Korea Credit Guarantee Fund (2022). *Annual Report 2021–2022*. Seoul: KODIT.
6. KfW Bankengruppe (2021). *Annual Report 2020: Financing SMEs*. Frankfurt: KfW.

**KORXONA INVESTITSION FAOLIYATINI RIVOJLANTIRISHDA MOLIYAVIY
BARQARORLIK KONSEPSIYASINING O‘RNI**

Irgashev Aziz Abduqayumovich

*Mustaqil tadqiqotchi, “O‘zmetkombinat” AJ
G‘aznachilik bo‘limi boshlig‘i*

Annotatsiya: Maqolada moliyaviy barqarorlikni ta‘minlashning nazariy asoslari va uning korxonalar investitsion imkoniyatlarini kengaytirishdagi o‘rni tahlil qilinadi. Kapital tuzilmasini optimallashtirish, moliyaviy risklarni samarali boshqarish, shaffoflikni oshirish hamda innovatsion loyihalarga ustuvorlik berish korxonalar investitsion salohiyatini oshiruvchi asosiy omillar sifatida ko‘rsatib berilgan.

Kalit so‘zlar: Moliyaviy barqarorlik, investitsion imkoniyat, kapital tuzilmasi, moliyaviy risklar, shaffoflik, innovatsion loyihalar.

Korxonalar faoliyatida moliyaviy barqarorlik tushunchasi iqtisodiy nazariya va amaliyotda markaziy o‘rin tutadi. U nafaqat joriy to‘lov qobiliyatini ta‘minlash va moliyaviy oqimlarni muvozanatlash, balki korxonaning uzoq muddatli rivojlanish istiqbollari hamda investitsion salohiyatini kengaytirishda

hal qiluvchi omil sifatida qaraladi. Moliyaviy barqarorlikning yuqori darajasi korxonaga tashqi moliyaviy resurslarni jalb etishda qo‘shimcha afzallik yaratadi, kredit reytingini mustahkamlaydi va investorlar ishonchini oshiradi. Natijada barqaror moliyaviy asosga ega korxonalar kapital bozorlarida faol ishtirok etib, innovatsion va yirik investitsion loyihalarni amalga oshirish imkoniyatiga ega bo‘ladilar [1].

So‘nggi yillarda jahon iqtisodiyotida yuzaga kelgan moliyaviy inqirozlar, makroiqtisodiy beqarorlik, inflyatsion bosim va global kapitallar harakatidagi keskin o‘zgarishlar korxonalardan moliyaviy barqarorlikni ta‘minlashga alohida e‘tibor qaratishni talab etmoqda. Xususan, kapitalning optimal tuzilmasini aniqlash, risklarni diversifikatsiya qilish, qarzдорlik darajasini oqilona boshqarish va likvidlikni barqaror saqlash masalalari investitsion imkoniyatlarni kengaytirishning nazariy va amaliy asoslarini belgilab bermoqda [2]. Shu jihatdan, korxona moliyaviy barqarorligi investitsion qarorlarning sifati va ularning samaradorligi bilan bevosita bog‘liqdir [3].

Nazariy manbalarda moliyaviy barqarorlik tushunchasi turlicha talqin qilingan. Klassik iqtisodiy nazariyalarda u korxonaning qarzдорlik darajasini qoplash imkoniyati va kapital oqimlarining yetarliligi bilan bog‘liq bo‘lsa, zamonaviy yondashuvlarda moliyaviy barqarorlik kengroq qamrovda ko‘riladi. Xususan, kapital tuzilmasi nazariyasi korxonaning qarz va o‘z mablag‘lari nisbatini optimallashtirishni asosiy mezon sifatida belgilasa [4], tranzaksiya xarajatlari nazariyasi moliyaviy oqimlarning samaradorligini oshirish va risklarni kamaytirish orqali investitsion salohiyatni mustahkamlashga e‘tibor qaratadi [5]. Shu bilan birga, Tobin q modeli investitsion qarorlarni korxona qiymati va moliyaviy ko‘rsatkichlar bilan bog‘liq holda tushuntiradi [6].

1-jadval.

Rivojlangan mamlakatlarda moliyaviy barqarorlik va investitsion faollik ko‘rsatkichlari

Mamlakat	Moliyaviy barqaror korxonalar ulushi (%)	Investitsiyalardagi ulushi (%)	Asosiy mexanizmlar
AQSh	68	62	Kapital bozorlar rivojlanganligi, korporativ obligatsiyalar, xususiy investitsiya fondlari
Germaniya	72	64	KfW Bankengruppe dasturlari, davlat kafolatlari, bank sektorining barqarorligi
Yaponiya	70	61	Credit Guarantee Corporation tizimi, uzoq muddatli kredit liniyalari
Buyuk Britaniya	66	59	British Business Bank, Start-up Loans dasturlari, venchur kapital
Kanada	65	57	Business Development Bank of Canada (BDC), risklarni davlat bilan taqsimlash

Manba: muallif tomonidan tayyorlandi

Xalqaro amaliyot shuni ko'rsatadiki, moliyaviy barqaror korxonalar investitsion loyihalarni amalga oshirishda ustunlikka ega bo'ladi. Masalan, OECD ma'lumotlariga ko'ra, Germaniya va Yaponiya kabi mamlakatlarda moliyaviy barqaror korxonalar umumiy investitsiyalarning 60 foizidan ortig'ini amalga oshirmoqda. AQShda esa korxonalarning investitsion faolligi ularning kapital yetarliligi darajasi bilan bevosita bog'liq bo'lib, yuqori moliyaviy barqarorlikka ega korxonalar innovatsion loyihalarga 45 foiz ko'proq sarmoya kiritmoqda.

Mazkur jadvaldan ko'rinib turibdiki, rivojlangan mamlakatlarda moliyaviy barqaror korxonalar umumiy investitsiyalarning 60 foizdan ortig'ini amalga oshirmoqda. AQSh va Germaniya kabi mamlakatlarda kapital bozorlarining rivojlanganligi va davlat kafolatlari tizimining keng qamrovi korxonalarning investitsion salohiyatini sezilarli darajada oshirgan. Yaponiyada esa moliyaviy barqarorlik ko'proq uzoq muddatli kredit liniyalari va kafolat fondlari orqali ta'minlanmoqda. Buyuk Britaniya va Kanada misolida esa davlat ishtirokidagi maxsus moliya institutlari kichik va o'rta korxonalar uchun investitsion imkoniyatlarni kengaytirishda markaziy rol o'ynaydi.

Bu natijalar shuni anglatadiki, moliyaviy barqarorlikning yuqori darajasi bevosita korxonalar investitsion faoliyatining hajmi va sifatini belgilaydi. Korxonalar moliyaviy barqaror bo'lganda, ular innovatsion loyihalarga ko'proq resurs yo'naltiradi va shu orqali iqtisodiy o'sishga hissa qo'shadi.

Moliyaviy barqarorlikni ta'minlash orqali korxona investitsion imkoniyatlarini kengaytirish masalasi ko'p qirrali yondashuvni talab qiladi. Birinchi navbatda, kapital tuzilmasini optimallashtirish dolzarbdir. Qarz va o'z mablag'lari o'rtasidagi nisbatni oqilona belgilash korxonaga moliyaviy yuklamani kamaytirish, foiz xarajatlarini nazorat qilish va investorlar uchun ishonchlilikni oshirish imkonini beradi. Bu yondashuv Modigliani va Miller nazariyasi hamda keyingi “trade-off” va “pecking order” konsepsiyalariga tayanadi.

Ikkinchidan, moliyaviy risklarni samarali boshqarish investitsion salohiyatni mustahkamlashda muhim ahamiyatga ega. Korxonalar xedjing vositalari, forward va futures shartnomalari, shuningdek, sug'urta mexanizmlaridan foydalanib, valyuta, foiz stavkalari va xomashyo narxlaridagi tebranishlardan himoyalanihlari lozim. Bu nafaqat moliyaviy barqarorlikni ta'minlaydi, balki uzoq muddatli investitsion qarorlarni qabul qilish uchun barqaror muhit yaratadi.

Uchinchidan, moliyaviy shaffoflikni oshirish va xalqaro moliyaviy hisobot standartlarini (IFRS) joriy etish korxonaning investorlarga bo'lgan ishonchini mustahkamlash bilan birga, xorijiy kapitalni jalb etish imkoniyatlarini kengaytiradi. Rivojlangan mamlakatlar tajribasi shuni ko'rsatadiki, moliyaviy axborotning ochiqligi va shaffofligi korporativ investitsion faollik darajasini bevosita oshiradi.

To'rtinchidan, investitsion qarorlarni qabul qilishda innovatsion loyihalarga ustuvorlik berish iqtisodiyotning raqobatbardoshligini ta'minlaydi.

Innovatsion loyihalar yuqori qo‘shimcha qiymat yaratishi, eksport salohiyatini kengaytirishi va yangi ish o‘rinlarini shakllantirishi bilan ahamiyatlidir. Shu sababli moliyaviy barqaror korxonalar resurslarni aynan innovatsion faoliyatga yo‘naltirish orqali o‘z investitsion imkoniyatlarini kengaytiradilar.

Beshinchidan, davlat tomonidan kafolatlar va imtiyozli kredit liniyalarini kengaytirish korxonalar uchun moliyaviy barqarorlik muhitini kuchaytiradi. AQShdagi Small Business Administration, Germaniyadagi KfW Bankengruppe va Yaponiyadagi Credit Guarantee Corporation kabi institutlarning faoliyati shuni ko‘rsatadiki, davlat ishtirokidagi kafolat mexanizmlari korxonalarning investitsion salohiyatini kengaytirishda hal qiluvchi rol o‘ynaydi.

Xulosa qilib aytganda, moliyaviy barqarorlik korxonaning investitsion salohiyatini belgilovchi asosiy omillardan biri bo‘lib, u kapital tuzilmasining optimal shakllanishi, moliyaviy risklarning samarali boshqarilishi va resurslardan oqilona foydalanishga asoslanadi. Rivojlangan mamlakatlar tajribasi yuqori moliyaviy barqarorlikka ega korxonalar investitsion loyihalarni muvaffaqiyatli amalga oshirib, milliy iqtisodiy o‘sishga sezilarli hissa qo‘shayotganini ko‘rsatadi. Shu nuqtai nazardan, O‘zbekiston sharoitida ham moliyaviy barqarorlikni mustahkamlash, risklarni kamaytirish va moliyaviy shaffoflikni oshirish korxonalar investitsion imkoniyatlarini kengaytirishning muhim sharti sifatida qaralishi lozim.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati:

1. Myers, S. C. (1984). *The capital structure puzzle. Journal of Finance*, 39(3), 575–592.
2. World Bank (2022). *World Development Indicators. Washington, DC.*
3. KfW Bankengruppe (2021). *Annual Report 2020: Financing SMEs. Frankfurt: KfW.*
4. Credit Guarantee Corporation of Japan (2022). *Annual Report 2021–2022. Tokyo: CGCJ.*
5. British Business Bank (2023). *Start Up Loans Annual Report 2023. London.*
6. Business Development Bank of Canada (2022). *Annual Report 2022. Montreal: BDC.*

**BOJXONA XIZMATLARINING IQTISODIY TIZIMDAGI FUNKSIYALARI VA
ULARNING TADBIRKORLIKKA TA’SIRI**

Ismatullayeva Shoira Nurlibekovna

Toshkent davlat iqtisodiyot universiteti mustaqil izlanuvchisi

Bojxona xizmatlari zamonaviy iqtisodiyotda nafaqat fiskal siyosat vositasi, balki tashqi savdo ishtirokchilariga ko‘rsatiladigan muhim davlat xizmatlaridan biri sifatida e‘tirof etiladi. Ayniqsa, tadbirkorlik subyektlari faoliyatida bojxona xizmatlarining samaradorligi tashqi iqtisodiy operatsiyalarni qulay va tezkor amalga oshirishda hal qiluvchi omillardan biri hisoblanadi.

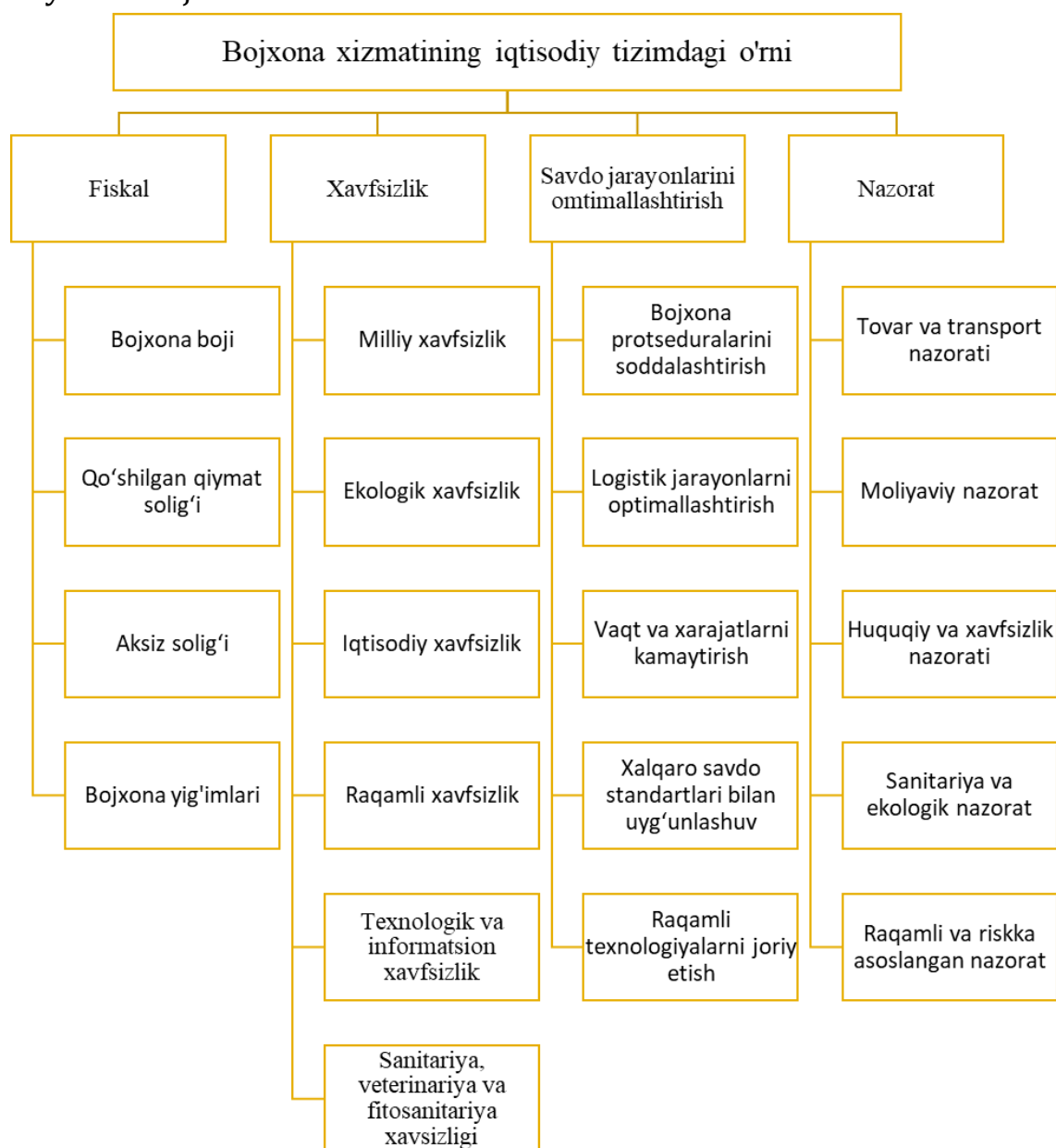
Hozirgi kunga kelib O‘zbekiston Respublikasi bojxona tizimi sezilarli darajada takomillashgan bo‘lib, raqamlashtirish, soddalashtirilgan tartiblar va tadbirkorlikka xizmat ko‘rsatishga qaratilgan muhim islohotlar amalga

oshirilmoqda. Biroq, mavjud normativ-huquqiy hujjatlar tahlili shuni ko'rsatadiki, “bojxona” tushunchasiga qonun darajasida yagona, aniq va rasmiy ta'rif berilmagan.

Masalan, 2022-yilda yangi tahrirda qabul qilingan Bojxona kodeksida “bojxona” atamasi ishlatilgan bo'lsa-da, u bevosita ta'riflanmaydi. Kodeksda asosan bojxona faoliyati, bojxona organlari, bojxona rasmiylashtiruvi, bojxona to'lovlari kabi terminlar orqali soha faoliyati yoritiladi.[1]

Shu bilan birga, o'quv adabiyotlari, ilmiy maqolalar va xalqaro tashkilotlarning hujjatlarida bojxona xizmatiga berilgan ta'riflar asosida uning mazmun-mohiyati, tarkibi, funktsional vazifalari ochib berilgan.

Shulardan kelib chiqib bojxona xizmatining quyidagi iqtisodiy tizimdagi funksiyalarini ajaratishimiz mumkin.

1-rasm. Bojxona xizmatlarining iqtisodiy tizimdagi o'ri

Manba: Muallif ishlanmasi

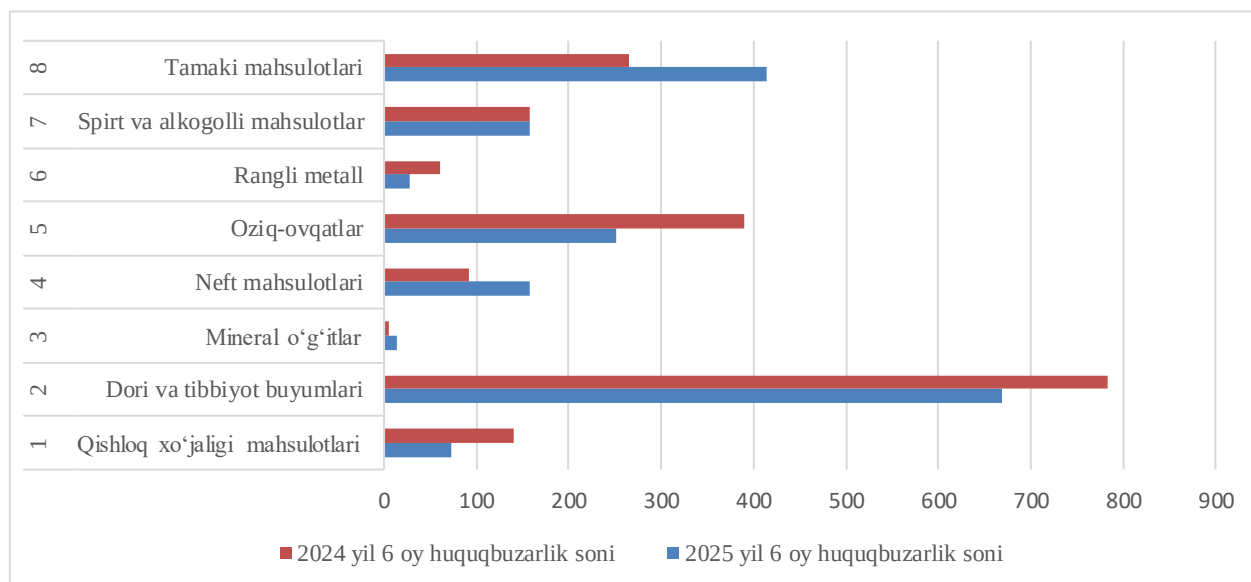
1-rasm. “Bojxona xizmatlarining iqtisodiy tizimdagi o’rni” orqali ochib berilgan vazifalar bojxona xizmatining mohiyati va tasnifini tushunishda asosiy ilmiy-tizimli yondashuvni beradi. Ayniqsa, tadbirkorlik subyektlariga ko’rsatiladigan bojxona xizmatlari mazmunini tahlil qilishda, bu funksiyalar har biri alohida xizmat turlarining huquqiy, iqtisodiy va tashkiliy asosini belgilaydi.

Fiskal funksiyasi. Fiskal siyosat atamasi xalqaro moliyaviy tashkilotlar tomonidan keng qo’llaniladi. Xususan, Xalqaro valyuta jamg’armasi (IMF) o’zining 2019-yilgi “Fiscal Transparency Code” hujjatida fiskal siyosatni davlatning budjet daromadlari va xarajatlari orqali iqtisodiy barqarorlikka erishish vositasi sifatida tariflaydi.[4]

Xavfsizlik. Xavfsizlik funksiyasi bojxona xizmatlarining iqtisodiy tizimdagi asosiy yo’nalishlaridan biri bo’lib, u davlatning tashqi iqtisodiy chegaralari orqali olib kirilayotgan mahsulotlar va resurslar ustidan nazoratni amalga oshirish orqali milliy xavfsizlik, ekologik barqarorlik, sanitariya-epidemiologik himoya va strategik manfaatlarni ta’minlashga xizmat qiladi.

Savdo jarayonlarini omtimallashtirish. Bojxona xizmatlari iqtisodiy tizimda savdo jarayonlarini yengillashtirish va samaradorligini oshirishda muhim rol o’ynaydi.

Bojxona organlari tomonidan aniqlangan huquqbuzarlik holatlarining tovarlar kesimidagi statistikasi ham mazkur vazifaning amaliy natijalarini ko’rsatib beradi.

2-rasm. Bojxona organlari tomonidan aniqlangan huquqbuzarlik holatlarining tovarlar kesimidagi taqqoslanishi (2024–2025 yy. 6 oylik ma’lumotlar asosida)

Manba: <https://customs.uz>

Yuqoridagi 2-rasm “Bojxona organlari tomonidan aniqlangan huquqbuzarlik holatlarining tovarlar kesimidagi taqqoslanishi (2024–2025 yy. 6 oylik ma’lumotlar asosida)” dan ko’rinib turibdiki so’ng vatlarda dori va tibbiyot

buyumlari tovarlarida eng ko'p bojxona qonun-qoidalarini buzish xolatlari aniqlangan va tegishli bayonnomalar rasmiylashtirilgan. Bu o'z navbatida Davlatimiz aholisini salomatligini taminlash maqsadida yurtimizga olib kelinayotgan dori va tibbiyot buyumlarining ustidan izchil bojxona nazoratni olib boorish davomida aniqlangan. Ular istemolga yaroqsiz, tegishli sertifikatlariga ega emas, saqalash va olib kirish shartlarini bajarmagan, kontrafakt tovarlar bo'lib aholi sog'ligiga jiddiy ta'sir o'tkazishi oldi olingan. 2024-2025 yillarda bu ko'rsatkich eng yuqori huquqbuzarlik aniqlangan yo'nalish sifatida namoyon bo'lgan.

Bojxona xizmatining xususiyatlari. Ma'lumki “xususiyat” — narsalar va hodisalarning o'ziga xos jihatlari bo'lib, ular yordamida boshqa narsalardan farqi yoki o'xshashligi aniqlanadi.

3-rasm. Bojxona xizmati xususiyatlari.

Manba: Muallif ishlanmasi.

Yuqoridagi 3-rasm “Bojxona xizmati xususiyatlari” da O'zbekistonda bojxona organlari tomonidan amalga oshiriladigan xizmatlarning xususiyatlari umumiy ko'rinishda aks ettirilgan. Qonuniylik va majburiylik xususiyatlari ko'pincha barcha davlat organlarida birga kuzatiladigan xossadir. U o'zida Davlatimiz tomonidan Qonunlar asosida mustahkamlanib qo'yilgan tamoyillar, vakolatlar va tartib-taomillarni qat'iy rioya etish majburiyatini ifodalaydi. Misol uchun Bojxona kodeksining 252-moddasida “tovarlar va (yoki) transport vositalari bojxona chegarasi orqali olib o'tilayotganda, bojxona rejimi o'zgartirilayotganda, shuningdek ushbu Kodeksda belgilangan boshqa hollarda bojxona organlariga deklaratsiyalanishi lozim.” ekanligi ko'rsatib o'tilgan.[1]

So'ngi yillarda O'zbekiston bojxona soxasida shaffoflikni ta'minlash bo'yicha ko'plab tadbirlar amalga oshirilgan. O'zbekistonda ilk bor e'lon qilingan “Ochiqlik indeksi” natijalariga ko'ra, 2023 yilda Bojxona qo'mitasi 86 ta tashkilot ichida 88,3 ball ko'rsatkich bilan ikkinchi o'rinni egallagan.[7]

Shuningdek tezkorlik va barqaror muddatlarda deganda - rasmiylashtirish va nazorat jarayonlarining minimal vaqtda, oldindan belgilangan (barqaror) muddatlarga rioya etilgan holda bajarilishi xususiyati nazarda tutilgan. Misol tariqasida O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 500-sonli

“Vakolatli iqtisodiy operatorlar to‘g‘risidagi nizomni tasdiqlash haqida”[6]gi Qarorida bojxona masalalari bo‘yicha vakolatli iqtisodiy operator guvohnomasiga ega bo‘lgan tadbirkorlarga belgilangan ma‘lum talablarni bajarganda tovarlarni deklaratsiyalash va chiqarish bilan bog‘liq bojxona operatsiyalarini bir soat davomida bojxona rasmiylashtiruvidan o‘tkazilishi belgilangan.

Xulosa. Zamonaviy iqtisodiyotda bojxona xizmatlari fiskal siyosat vositasi bo‘lib qolmay, tadbirkorlikni qo‘llab-quvvatlaydigan muhim davlat xizmati sifatida namoyon bo‘lmoqda. Biroq, O‘zbekiston qonunchiligida “bojxona” tushunchasiga yagona aniq ta‘rif berilmaganligi mazkur yo‘nalishda chuqur izlanishlar olib borish zaruratini keltirib chiqaradi .

Foydalanilgan adabiyotlar

1. *O‘zbekiston Respublikasi Bojxona kodeksi. — Toshkent, 2022.*
2. *<https://www.imf.org/external/np/fad/trans/Code2019.pdf>*
3. *<https://customs.uz>*
4. *O‘zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 500-son qarori “Vakolatli iqtisodiy operatorlar to‘g‘risidagi nizomni tasdiqlash haqida”. — Toshkent, 2021.*
5. *O‘zbekiston Respublikasi Bojxona qo‘mitasi. Ochiqlik indeksi hisobotlari. — Toshkent, 2023.*

SUN‘IY INTELLEKT VA RAQAMLI BANK XIZMATLARINI BANK-MOLIYA SOHASIDA QO‘LLANILISHI ZARURIYATI VA AHAMIYATI

Jurayeva Sevara Zakirovna

Mirzo Ulug‘bek nomidagi O‘zbekiston Milliy Universiteti Makroiqtisodiyot kafedrası Phd, dots.v.b.

Raqamli texnologiyalar va sun'iy intellekt (SI) texnologiyalarining oxirgi yillarda butun dunyo bo‘ylab tez va jadal rivojlanishi natijasida turli sohalarda, jumladan, bank-moliya sohasida ham muhim o‘zgarishlar kuzatilmoqda. To‘rtinchi sanoat inqilobi davrida bank-moliya sohasida nafaqat raqamli innovatsiyalarni joriy etish va takomillashtirish, shu bilan birgalikda SI texnologiyalaridan foydalanib yuqori samaradorlik, moliyaviy barqarorlikka erishish hamda ratsional qarorlar qabul qilish tezligini oshirish zamon talabi bo‘lib qolmoqda.

Ma‘lumki, mashinali o‘rganish (Machine learning), yirik ma‘lumotlar tahlili (Big data), robotlar yordamida jarayonlarni avtomatlashtirish (RPA) va blokcheyn kabi texnologiyalar hozirda zamonaviy moliyaviy xizmatlarning ajralmas qismlari bo‘lib qolmoqda. Bank sohasida ayniqsa butun dunyo bo‘ylab sun'iy intellekt (SI) yordamida moliyaviy samaradorlik va xizmatlar sifatini oshirish uchun keng foydalanilmoqda. Uning eng muhim yo‘nalishlaridan biri kerakli vaqtda firibgarliklarni aniqlash bo‘lib, bu jarayonlarda SI asosidagi

tizimlar shubhali tranzaktsiya holatlarini erta aniqlab, ularni tahlil qilib, avtomatik ravishda tez ogohlantirishlar beradi. Shuningdek, SI texnologiyalaridan kredit jarayonlarini takomillashtirish, kredit skoring tizimida mijozlarni to'lovga qobiliyatini chuqur va ishonchli baholashni avtomatlashtirish uchun ham foydalaniladi. Natijada, mijozlar haqidagi kengroq va ob'ektiv ma'lumotlarni tahlil qilish imkoniyati yaratilib, kredit berish jarayonlari tezlashadi va to'lovni kechiktirish holatlari yoki muommoli kreditlar ulushi kamayishiga erishiladi.

Ta'kidlash joizki, zamonaviy bank tizimida va ko'plab banklarning masofaviy bank xizmatlarida hozirda mavjud bo'lgan SI chat-botlari yordamida mijozlarga xizmat ko'rsatilishi bank sohasida muhim innovatsiya sifatida haqiqiy inqilobiy burilishdir. Bu esa mijozlar va tizimlar o'rtasida yanada tabiiy jarayonni ta'minlab, mijozlarga 24/7 javob berish va ikki tomonlama ijobiy hamda ishonchli aloqalar olib borish imkoniyatini yaratadi. Boshqa tomondan, fintech va insurtech kompaniyalari ham SI texnologiyalaridan foydalanib, yanada inklyuziv moliyaviy xizmatlarni taqdim etmoqda. Bu ularning moliyaviy rejalashtirish, investitsiya va sug'urta yechimlarini shaxslarning ehtiyojlari va xavf profillariga moslashtirishi kabi holatlarda namoyon bo'lmoqda.

Moliyaviy sohada yuz berayotgan raqamli transformatsiya nafaqat operatsion samaradorlikni oshirishga, balki biznes modellari uchun yangi innovatsiyalar imkoniyatlarini ham ochmoqda. Lee va boshqalarning fikricha : raqamli texnologiya va sun'iy intellekt yordamida moliya tashkilotlari uchun tezroq, arzonroq va shaxsiylashtirilgan mahsulotlar va xizmatlarni taklif qilish imkoniyati yaratiladi, bu esa an'anaviy tizimlar bilan erishish qiyin bo'lgan yutuqlardir. [1] Bu shuningdek yangi biznes modellari, masalan, P2P qarz berish, robo-maslahatchilar va boshqa raqamli to'lov tizimlarining paydo bo'lishiga ham zamin yaratadi va kengroq bozorga kirishga imkon beradi.

SI va raqamli texnologiyalarning turli foydalari bo'lishiga qaramay, ularni bank-moliya sohasida tatbiq etishda bir qator muammolar ham yuzaga chiqadi. Eng asosiy muammolardan biri bu mijozlarning shaxsiy ma'lumotlarini himoya qilish bo'lib, raqamli tizimlarda katta miqdordagi ma'lumotlar bazasi yig'iladi va saqlanadi. Shuningdek, qaror qabul qilishda ishlatiladigan turli algoritmlardagi yuzaga kelishi mumkin bo'lgan xatoliklar xavfi ham mavjud, misol tariqasida kredit skoring qilish jarayonida noto'g'ri baholash yoki xavf-xatarni aniqlashda ba'zan xatoliklar kelib chiqishi ham mumkin. Kiberxavfsizlik ham yana bir muhim muammolardan biri bo'lib, so'nggi zamonaviy kiberhujumlar va xakerlik hujumlari mijozlar ishonchini pasaytirishi va bank moliya sohasi uchun katta xavf tug'dirishi mumkin.

Ashari va boshqalarning fikricha- Sun'iy intellekt (SI) moliya sektorida samaradorlik va aniqlikni oshirish orqali sezilarli o'zgarishlarni olib kirdi. SI qo'llaniladigan eng muhim yo'nalishlardan biri bu firibgarlikni aniqlash tizimlari hisoblanadi. [2] Mashinaviy o'rganish (ML) yordamida shubhali tranzaktsiya naqshlarini tahlil qilish moliya muassasalariga real vaqt rejimida firibgarlikni

an'anaviy usullarga nisbatan yuqori aniqlik bilan aniqlash imkoni yaratiladi. Nugraha va boshqa tadqiqotchilar esa [3] mijozlarga xizmat ko'rsatishda NLP (Natural Language Processing) asosidagi chatbotlar bank xizmatlari tezligini oshirishi, xarajatlarni kamaytirishi va 24/7 xizmatni ta'minlashi haqida yozadi.

Saadah va Setiawan kabi tadqiqotchilarga ko'ra [4] fintech sohasida SI texnologiyalari mijozlarga shaxsiylashtirilgan moliyaviy maslahatlar berish, sarmoya tavsiyalarini ishlab chiqish va innovatsion xizmatlarni joriy etishda asosiy omil bo'lib xizmat qilayotganini qayd etgan.

1-jadval

Banklarda SI texnologiyalarini qo'llash va takomillashtirishning ahamiyati

SI joriy etiladigan yo'nalishlar	Qo'llanilish yo'nalsihlari	Aholi farovonligiga ta'siri	Kambag'allikni qisqartirishdagi roli	Xalqaro va mahalliy joriy etilishi bo'yicha misollar
Chatbots / virtual yordamchilar	Mijozlarga tez javob, 24/7 xizmat	Bank filiallari bo'lmagan joylarda xizmat ko'rsatish imkoniyati	Aholining bank xizmatlaridan foydalanishini kengaytiradi	USA — Bank of America “Erica”, Hindiston — WhatsApp Banking, O'zbekiston — mobil ilovalar
Kredit skoring (SI asosida)	Kredit berish jarayonini avtomatlashtirish, qaror qabul qilish tezligi oshishi	Kredit olish imkonini oshiradi	Kambag'al mijozlar uchun kreditlarning olish imkoni oshishi	HSBC, Indonesia fintech
Fraud detection / Xavfsizlik	Tranzaksiyalarni real vaqt rejimida tekshirish	Moliyaviy ishonch oshadi, zarar kamayadi	Noqonuniy pul yo'qotishlari kamayadi	Global banklar, Fintech firmalari
Back-office avtomatizatsiyasi	Hujjatlar aylanishi, komplayns, audit jarayonlari	Xizmat narxi pastlashadi, jarayonlar soddalashadi	Bank xizmatlarini arzonlashtiradi, kengroq kirish imkoniyati yaratadi	RPA loyihalari, robot jarayonlar

Manba: Muallif ishlanmasi

Yuqoridagi jadval ma'lumotlaridan ko'rinadiki, SI texnologiyalarini qo'llash va takomillashtirishning keltirilgan yo'nalishlari orqali mijozlarga qulayliklar yaratilishi aholi farovonligi yaxshilashda va kambaga'allikka qarshi kurashishda muhim ahamiyatga ega.

Shu bilan bir qatorda, bank-moliya tizimida hozirgi kunda global dunyodagi o'zgarishlar va zamonaviy texnologiyalarni joriy etayotgan FinTech kompaniyalar bilan kuchli raqobat muhitida quyidagi muommolar ko'zga tashlanmoqda:

- Bank mijozlarining oxirgi vaqtlarda boshqa online banklarni afzal korib, trustbank xizmatlaridan foydalanmasligi;
- Ko'plab potensial mijozlarni jalb qilish uchun jozibali bank mahsuloti yetarli emasligi;
- Kredit portfeli osish darajasi pastligi;
- Mobil ilovadan doimiy foydalanuvchi mijozlar boshqa banklarga nisbatan kamligi;
- Mijozlarga 24/7 xizmat korsatish tezligi va sifati pastligi;
- Mijozlarga kerakli moliyaviy maslahatlarni berish imkoniyati past;
- Raqamli bank xizmatlarida foydalanish uchun mijozlar ishonchi yetarli emas.

Umuman olganda, SI texnologiyalarni joriy etish va bankning raqamli bank xizmatlarini kengaytirishning zaruriyati yuqoridagi muommolarni yechimini topishga yordam beradi.

Xulosa qilib aytganda, bank tizimida raqamli transformatsiya jarayonining muhim tarkibiy qismi sifatida sun'iy intellekt (SI) texnologiyalarini keng joriy etish moliyaviy barqarorlikni ta'minlash, mijozlarga xizmat ko'rsatish sifatini oshirish va operatsion xarajatlarni kamaytirishda hal qiluvchi rol o'ynamoqda. Tahlillar shuni ko'rsatadiki, xalqaro banklarda SI texnologiyalarining qo'llanish darajasi yuqori bo'lib, kredit skoringni avtomatlashtirish, firibgarlikni aniqlash, biometrik xavfsizlik va shaxsiylashtirilgan xizmatlarni ko'rsatishda sezilarli ustunlik mavjud. O'zbekistondagi banklarda esa ushbu jarayon bosqichma-bosqich rivojlanmoqda, biroq hali imkoniyatlardan to'liq foydalanilmagan. Shuning uchun ham SI texnologiyalarini samarali tatbiq etish mamlakat moliya bozorining raqobatbardoshligini oshirishi bilan birga, aholining moliyaviy xizmatlardan foydalanishini kengaytirishga xizmat qiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati

1. Lee, M. H., Siti-Nabiha, A. K., & ... (2023). *Smart Manufacturing Technologies Adoption Intention in Manufacturing SMEs: A Proposed Framework. International Journal of...* <https://myjms.mohe.gov.my/index.php/ijbtm/article/view/21957>
2. Ashari, E., Rahman, A. A., & ... (2024). *Sustainable Finance and Fintech: SMEs' Behavioural Intention towards Islamic Crowdfunding. Environment-Behaviour* <https://ebpj.e-iph.co.uk/index.php/EBProceedings/article/view/5560>
3. Nugraha, D. P., Setiawan, B., Nathan, R. J., & ... (2022). *FinTech adoption drivers for innovation for SMEs in Indonesia. Journal of Open Innovation. Elsevier*
4. Saadah, K., & Setiawan, D. (2024). *Determinants of fintech adoption: evidence from SMEs in Indonesia. LBS Journal of Management & Research.*

DAVLAT BYUDJETI VA SOLIQLAR ORQALI IQTISODIY BARQARORLIKNI TA'MINLASH MASALALARI

Isroilov Suhrob

*Bank-moliya akademiyasi,
Moliya va moliyaviy texnologiyalar fakulteti,
MMT 23-06 guruh tinglovchisi*

Davlat byudjeti nafaqat davlat xarajatlarini moliyalashtiradi, balki ijtimoiy adolatni ta'minlash, infratuzilmani rivojlantirish, tadbirkorlikni qo'llab-quvvatlash va aholining turmush darajasini oshirishga xizmat qiladi. Zamonaviy iqtisodiy muhitda davlat byudjeti va soliq siyosati mamlakatning iqtisodiy barqarorligini ta'minlashda asosiy vositalar hisoblanadi. Global iqtisodiy inqirozlar, COVID-19 pandemiyasining oqibatlari, inflyatsion bosim va geosiyosiy keskinlashuvlar sharoitida davlat moliyaviy siyosatining ahamiyati yanada oshdi. Soliq tizimi esa davlat byudjeti daromadlarining asosiy manbai hisoblanadi. To'g'ri yo'lga qo'yilgan soliq siyosati iqtisodiy faollikni rag'batlantiradi, investitsion muhitni yaxshilaydi, korxonalarning raqobatbardoshligini oshiradi hamda “yashirin iqtisodiyot” ulushini kamaytiradi. Shu bilan birga, soliqlar ijtimoiy tenglikni ta'minlashda, ya'ni yuqori daromad oluvchilar bilan past daromadga ega qatlamlar o'rtasidagi farqni muvozanatlashtirishda ham asosiy mexanizm bo'lib xizmat qiladi.

O'zbekiston Respublikasi uchun ham ushbu masala alohida ahamiyat kasb etadi. Mamlakatda so'nggi yillarda amalga oshirilayotgan iqtisodiy islohotlar, soliq tizimini liberallashtirish va byudjet daromdlari tuzilmasini diversifikatsiyalash jarayonlari davom etmoqda. Biroq, demografik o'zgarishlar, ishsizlik darajasining oshishi, ijtimoiy yuk va infratuzilma investitsiyalariga bo'lgan ehtiyoj byudjet barqarorligini ta'minlashda qo'shimcha qiyinchiliklar yaratishi mumkin.

Jahon Banki ma'lumotlariga ko'ra, 2020-2024-yillarda global darajada davlat xarajatlari YaIMga nisbatan o'rtacha 8-12 foizga oshgan, bu esa byudjet taqchilligi va davlat qarzi masalalarini kuchaytirib yubordi (World Bank, 2024). Rivojlanayotgan mamlakatlar uchun bu muammo dolzarb hisoblanadi, chunki ular chegaralangan moliyaviy resurslarga ega bo'lib, tashqi moliyalashtirish imkoniyatlari cheklangan.

Hozirgi kunda rivojlangan mamlakatlar tajribasi shuni ko'rsatadiki, muvaffaqiyatli fiskal siyosat quyidagi asosiy tamoyillarga asoslanadi: byudjet qoidalarining aniq belgilanishi, o'rta muddatli byudjet rejalashtirish, soliq tizimining samaradorligi va shaffoflik (Cottarelli, 2021). Biroq, bu tamoyillarni rivojlanayotgan mamlakatlar sharoitida qo'llash o'ziga xos xususiyatlarga ega.

O'zbekiston misolida ham davlat byudjeti va soliq siyosatining iqtisodiy barqarorlikdagi ahamiyati ortib bormoqda. Mamlakatda fiskal siyosatni modernizatsiya qilish, soliqlarni soddalashtirish, byudjet mablag'larini shaffof taqsimlash, davlat xarajatlarini samaradorligini oshirish bo'yicha qator islohotlar amalga oshirilmoqda. Bu jarayonlar aholining ijtimoiy himoyasini kuchaytirish, makroiqtisodiy barqarorlikni ta'minlash, shuningdek, barqaror iqtisodiy o'sish uchun muhim asos bo'lib xizmat qilmoqda.

Ushbu tadqiqotning dolzarbligi davlat byudjeti va soliq siyosati orqali iqtisodiy barqarorlikni ta'minlashning zamonaviy yo'nalishlari va O'zbekiston sharoitiga mos mexanizmlarni ishlab chiqish zaruriyati bilan izohlanadi. Tadqiqotimiz natijalari davlat organlariga fiskal siyosatni takomillashtirish

bo'yicha amaliy tavsiyalar berish, shuningdek, ilmiy jamiyat uchun nazariy asoslarni mustahkamlash maqsadini ko'zlaydi.

Soliq siyosatining bosqichma-bosqich isloh qilinishi, stavkalarining pasaytirilishi va tizimning soddalashtirilishi iqtisodiy faoliyatga sezilarli ijobiy ta'sir ko'rsatdi. Masalan, yuridik shaxslar foyda solig'i stavkasining kamaytirilishi tadbirkorlik sub'yektlari uchun investitsion muhitni yaxshilab, ishlab chiqarish hajmlarini kengaytirishga rag'batlantirdi. Yagona ijtimoiy to'lovning qisqartirilishi esa ish beruvchilar uchun xarajatlarni kamaytirib, qo'shimcha ish o'rinlarini yaratishga imkon berdi. Shu bilan birga, soliq ma'murchiligida raqamlashtirish jarayonlarining joriy etilishi hisob-kitoblarning shaffofligini ta'minlab, “yashirin iqtisodiyoti” ulushini kamaytirishga xizmat qilmoqda.

Makroiqtisodiy barqarorlik ko'rsatkichlari ham fiskal siyosatning samarali olib borilayotganini ko'rsatadi. Byudjet taqchilligining YAIMga nisbatan past darajada saqlanishi davlatning moliyaviy intizomi yuqori ekanini bildiradi. Shu bilan birga, byudjet mablag'larining katta qismi ishlab chiqarish sohalarini qo'llab-quvvatlash va ijtimoiy loyihalarga yo'naltirilishi ichki talabni rag'batlantirib, iqtisodiy o'sishga ijobiy turtki bermoqda. Bu esa aholining farovonlik darajasini oshirish, ijtimoiy barqarorlikni mustahkamlash hamda uzoq muddatli iqtisodiy rivojlanishni ta'minlash imkonini bermoqda.

Jismoniy shaxslardan olinadigan daromad solig'i ham sezilarli o'sdi. Bu mehnat bozorining kengayishi, ish haqi fondining o'sishi va soliqqa tortish bazasining kengayishini aks ettiradi. Rasmiy mehnat bozorining kengayishi va yashirin iqtisodiyotining kamayishi bu o'sishga hissa qo'shgan asosiy omillar hisoblanadi.

Aylanma solig'i nisbatan past sur'atda o'sdi, bu sohadagi soliq imtiyozlari va kichik biznesni qo'llab-quvvatlash siyosati bilan izohlanishi mumkin. Biroq, absolut miqdorda u ikki baravarga oshgan. Bilvosita soliqlar bo'yicha QQS eng katta ulushga ega bo'lsa-da, uning nisbiy ulushi kamaydi. Bu eksport yetkazib beruvchilar uchun QQS imtiyozlari va ichki iste'molni rag'batlantirish siyosati bilan bog'liq bo'lishi mumkin.

Bojxona to'lovlari eng past o'sish sur'atini ko'rsatdi, bu import bo'yicha preferensial rejimlar, savdo kelishuvlari va bojxona to'lovlarini optimallashtirish siyosati bilan bog'liq. Ularning ulushi 6,5% dan 5,2% gacha kamaydi.

Tadqiqot natijalari shuni ko'rsatadiki, davlat byudjeti daromadlari va xarajatlari dinamikasi hamda soliqlar tarkibidagi o'zgarishlar O'zbekiston iqtisodiyotining barqaror rivojlanishida muhim omil bo'lib xizmat qilmoqda. 2019-2024-yillar oralig'idagi fiskal ko'rsatkichlar tahlili byudjet daromadlari izchil o'sib borayotganini, xarajatlar esa nisbatan tezroq sur'atlarda ortib, taqchillikning ma'lum darajada saqlanib qolayotganini ko'rsatadi. Bu holat davlatning faol investitsion va ijtimoiy xarajatlar siyosati yuritayotganidan dalolat beradi. Shu bilan birga, davlat qarzi ham YaIMga nisbatan barqaror me'yorda ushlab turilmoqda, bu esa fiskal barqarorlikka ijobiy ta'sir etmoqda.

Soliq tizimidagi strukturaviy o'zgarishlar ham iqtisodiy barqarorlikni mustahkamlashga qaratilganini ko'rish mumkin. To'g'ridan-to'g'ri soliqlar ulushining oshishi va bilvosita soliqlar ulushining pasayishi fiskal siyosatning adolat va samaradorlikka intilayotganidan darak beradi. Xususan, foyda solig'i hamda jismoniy shaxslar daromad solig'i ulushi oshgani, aksincha QQS va bojxona to'lovlari ulushi kamaygani iqtisodiyotning ichki imkoniyatlarini safarbar etish, soliq bazasini kengaytirish va ijtimoiy qatlamlar o'rtasida fiskal yukni nisbatan tengroq taqsimlashga yordam bermoqda. Bu tendensiya iqtisodiy o'sishning sifat jihatidan ham yaxshilanishiga xizmat qilmoqda.

Byudjet xarajatlari samaradorligi ko'rsatkichlari esa ajratilayotgan mablag'larning iqtisodiy rivojlanishdagi real natijalar bilan qanchalik uyg'unligini ochib berdi. Infratuzilma loyihalariga yo'naltirilgan xarajatlarning samaradorligi yuqori ko'rsatkichlarga ega bo'lib, iqtisodiy faollik, ish o'rinlari yaratilishi va hududiy rivojlanish jarayonlariga ijobiy ta'sir qilmoqda. Sog'liqni saqlash va ta'lim sohalarida samaradorlik o'rtacha darajada qayd etilgan bo'lsa-da, ushbu yo'nalishlarda inson kapitalini rivojlantirish uchun qo'shimcha islohotlar zarurligini ko'rsatadi. Ijtimoiy sohalarida esa ajratilgan mablag'larning ta'siri nisbatan past bo'lib, bu resurslardan foydalanish mexanizmlarini takomillashtirishni taqozo etadi.

YaIM hajmining sezilarli o'sishi bilan bir qatorda byudjet daromadlarining ham barqaror ortib borishi iqtisodiy barqarorlikni mustahkamlash jarayonining natijadorligini ko'rsatmoqda. Soliqlar orqali moliyaviy manbalarni shakllantirish va ularni samarali taqsimlash mexanizmlarining asta-sekinlik bilan takomillashib borayotgani davlat fiskal siyosatining muvaffaqiyatli amalga oshirilayotganini tasdiqlaydi. Biroq ayrim yo'nalishlarda, xususan, ijtimoiy xarajatlarning samaradorligini oshirish, byudjet taqchilligini kamaytirish va fiskal risklarni oldindan bashorat qilish bo'yicha qo'shimcha choralar ko'rish zarur. Shunday qilib, davlat byudjeti va soliqlar tizimi O'zbekiston iqtisodiy barqarorligining asosiy tayanchi bo'lib, kelgusi yillarda ham islohotlarning uzluksiz davom ettirilishi zarur bo'ladi.

Xulosa sifatida shuni ta'kidlash kerakki O'zbekiston davlat byudjeti 2019-2024-yillarda izchil o'sib, mamlakat iqtisodiy barqarorligining muhim tayanchiga aylandi. Byudjet daromadlari va xarajatlari YaIMning o'sish sur'atlariga mutanosib ravishda ortib bordi, biroq xarajatlar tezroq sur'atlarda ko'paygani sababli taqchillik muammosi saqlanib qoldi. Shunga qaramay, davlat qarzining YaIMga nisbatan me'yoriy chegarada ushlab turilishi fiskal barqarorlikni ta'minlashga xizmat qilmoqda. Bu holat davlatning faol ijtimoiy-iqtisodiy siyosat yuritayotganidan dalolat beradi.

Soliq tizimida kuzatilgan strukturaviy o'zgarishlar – to'g'ridan-to'g'ri soliqlar ulushining ortishi va bilvosita soliqlar ulushining kamayishi – fiskal siyosatni ijtimoiy adolat va iqtisodiy samaradorlik tamoyillariga yaqinlashtirdi. Foyda solig'i va daromad solig'ining oshishi iqtisodiy resurslarni yanada aniqroq qayd etish imkonini berdi, QQS va bojxona to'lovlari ulushining qisqarishi esa

ichki iqtisodiy faollikni rag‘batlantirdi. Bu yondashuv davlat byudjeti barqarorligini ta‘minlash bilan birga iqtisodiyotda shaffoflikni oshirishga xizmat qilmoqda.

Byudjet taqchilligini kamaytirish maqsadida xarajatlarni optimallashtirish bilan bir qatorda, qo‘shimcha daromad manbalarini shakllantirish zarur. Xususan, kichik biznes va startaplarni qo‘llab-quvvatlash orqali soliqqa tortish bazasini kengaytirish, soya iqtisodiyotini qisqartirish va fiskal intizomni kuchaytirish muhimdir.

Soliq tizimini yanada soddalashtirish va raqamlashtirish zarur. Elektron hisob-kitoblarni keng joriy etish, soliq to‘lovchilarga onlayn xizmatlar ko‘rsatishni takomillashtirish va korrupsiya xavfini kamaytirish orqali soliqlardan tushum hajmini oshirish mumkin.

Byudjet xarajatlarining samaradorligini oshirish uchun natija-orientirlangan byudjetlashtirish tizimini joriy etish lozim. Har bir soha bo‘yicha ajratilgan mablag‘lar iqtisodiy yoki ijtimoiy ko‘rsatkichlarga masalan, yangi ish o‘rinlari soni, o‘quvchilar qamrovi, tibbiy xizmat sifati bilan bog‘liq tarzda baholanishi kerak.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati:

1. Krugman, P. (2023). *Fiscal Policy in the Age of Uncertainty: Lessons from the Pandemic*. *Journal of Economic Perspectives*, 37(2), pp. 89-112.
2. O‘zbekiston Respublikasi Markaziy banki. (2024). *Moliyaviy barqarorlik hisoboti*. Toshkent: O‘zbekiston Respublikasi Markaziy banki, 156 bet.
3. World Bank. (2023). *Global Economic Prospects: Fiscal Policy Challenges in Developing Countries*. Washington, DC: World Bank Publications, pp. 156-189.
4. Бахабов, А.В. (2022). *O‘zbekistonda byudjet-soliq siyosatining zamonaviy masalalari: nazariya va amaliyot*. Toshkent: "Iqtisod-Moliya" nashriyoti, 312 bet.
5. Кудрин, А.Л. (2021). *Бюджетная политика в условиях структурных изменений российской экономики*. *Финансы*, № 3, с. 3-15.
6. Раимжанова, Д.А. (2021). *Солиқ тизими ва иқтисодий ўсиш: Ўзбекистон тажрибаси*. *Иқтисодиёт ва инноватсион технологиялар илмий электрон журналы*, № 5, 78-92 бетлар.
7. Юсупов, Ю.Б. (2023). *Davlat moliyasi nazariyasi va amaliyoti: darslik*. Toshkent: TDIU nashri, 428 bet.

ИНФРАТУЗИЛМАНИ РИВОЖЛАНТИРИШ ОРҚАЛИ МИЛЛИЙ РАҚОБАТБАРДОШЛИКНИ ОШИРИШ ЙЎЛЛАРИ

Каримов Бехруз Вафокулович

*ТДИУ ҳузуридаги Ўзбекистон иқтисодиётини ривожлантиришнинг
илмий асослари ва муаммолари илмий тадқиқот маркази*

Инфратузилма ҳар бир мамлакатнинг иқтисодий тараққиёти ва ижтимоий барқарорлигини таъминловчи асосий пойдевор сифатида

намоён бўлади. Йўллар, темир йўллар, энергетика тизимлари, сув ва канализация тармоқлари, ахборот-коммуникация инфратузилмалари ҳамда ижтимоий хизмат кўрсатиш объектлари миллий иқтисодиётнинг узлуксиз ишлаши ва аҳоли фаровонлигини таъминлайдиган стратегик омиллар ҳисобланади.

Ривожланган инфратузилма иқтисодий жараёнларни тезлаштириб, ишлаб чиқариш қувватини кенгайтиради, ички ва ташқи савдо айланмасини рағбатлантиради ҳамда ҳудудлар ўртасида барқарор иқтисодий ва ижтимоий алоқаларни таъминлайди. Шу боис инфратузилмага сармоя киритиш миллий иқтисодиётда мултипликатив таъсир яратиб, кенг кўламли тараққиёт жараёнларини юзага келтиради.

Ҳозирги глобал шароитда инфратузилмани ривожлантириш нафақат иқтисодий ўсишнинг, балки барқарор ривожланишнинг устувор йўналиши сифатида ҳам қаралмоқда. БМТнинг 2030 йилгача Барқарор ривожланиш мақсадларидан тўққизинчи банди – “Саноатлаштириш, инновация ва барқарор инфратузилма” – мазкур соҳанинг халқаро миқёсдаги аҳамиятини ёрқин ифодалайди. OECD ва Жаҳон банки каби нуфузли халқаро ташкилотлар ҳам транспорт, энергетика, рақамли алоқа ва ижтимоий инфратузилмаларга йўналтирилган сармоялар миллий тараққиётнинг суръатини кескин оширишини алоҳида таъкидлайдилар.

Ўзбекистонда ҳам сўнгги йилларда инфратузилмани модернизация қилиш ва унинг барқарор моделини яратиш давлат сиёсатининг устувор йўналишларидан бирига айланди. “Ўзбекистон – 2030” стратегиясида белгиланган миллий мақсад ва вазифаларда инфратузилмани ривожлантириш орқали ҳудудий тенгликка эришиш, ишлаб чиқариш қувватларини ошириш ва аҳоли учун қулай турмуш шароитини яратиш устувор йўналиш сифатида белгиланган. Хусусан, транспорт-коммуникация тизимини ривожлантириш, энергия таъминоти барқарорлигини таъминлаш, қишлоқ ҳудудларида ичимлик суви ва йўллар тармоғини яхшилаш каби йирик лойиҳалар мамлакат иқтисодий ўсишига туртки бериши билан бирга аҳоли турмуш даражасини оширишга ҳам хизмат қилмоқда.

Шу сабабли, инфратузилманинг миллий тараққиётдаги ўрнини илмий жиҳатдан чуқур ўрганиш, унинг иқтисодий ва ижтимоий омиллар билан ўзаро боғлиқлигини таҳлил қилиш ҳамда ривожланиш жараёнларини тезлаштиришга қаратилган илмий асосланган таклиф ва тавсияларни ишлаб чиқиш муҳим аҳамият касб этади.

Инфратузилманинг иқтисодий ривожланишдаги ўрни ҳақида халқаро иқтисодий адабиётда кенг кўламли назарий ва амалий тадқиқотлар мавжуд. Жаҳон банки ва OECD ҳисоботларига кўра, инфратузилмага йўналтирилган йирик сармоялар мамлакат ялпи ички маҳсулотининг ўсишига бевосита ижобий таъсир кўрсатади. Айниқса, транспорт ва энергетика соҳаларига инвестициялар ишлаб чиқариш самарадорлигини

оширишда ҳал қилувчи омил сифатида қайд этилади [1]. Шу билан бирга, Фаруке Аҳмад томонидан олиб борилган тадқиқотда жамоат ва хусусий инфратузилма лойиҳаларининг иқтисодий ўсиш суръатларини жадаллаштиришда ўзаро тўлдирувчи аҳамият касб этиши илмий асосланган [2].

БМТнинг 2030 йилгача Барқарор ривожланиш мақсадларида инфратузилма барқарор тараққиётнинг муҳим устуни сифатида белгиланган [3]. Хусусан, инфратузилмага оид илмий ишлар ижтимоий инфратузилманинг — таълим, соғлиқни сақлаш ва рақамли хизматлар тармоқларини ривожлантириш орқали инсон капитали ўсиши ва миллий тараққиётга салмоқли ҳисса қўшишига урғу беради [4].

Ўзбекистонда ҳам сўнгги йилларда қабул қилинган “Ўзбекистон – 2030” стратегияси ва барқарор ривожланиш миллий дастурлари инфратузилма тармоқларини модернизация қилиш, ҳудудий тенгликни таъминлаш ва иқтисодий ўсишни рағбатлантиришни устувор вазифа сифатида белгилаган.

Инфратузилма миллий тараққиётнинг асосий драйверларидан бири сифатида иқтисодий, ижтимоий ва ҳудудий ривожланишни таъминлайди. Самарали транспорт ва логистика тармоқлари бозорлар ўртасидаги алоқаларни кучайтиради, товар ва хизматлар ҳаракатини арзонлаштиради ва тадбиркорлик фаолияти учун қулай шароит яратади. Энергетика ва сув таъминоти тармоқларини модернизация қилиш эса саноатнинг узлуксиз ишлашини таъминлайди, қишлоқ хўжалиги маҳсулдорлигини оширади ҳамда янги иш ўринларини яратишга хизмат қилади.

Эндоген ўсиш назарияси нуқтаи назаридан инфратузилмага қаратилган сармоялар ишлаб чиқариш харажатларини камайтиради, инновацияларни жорий этиш имкониятларини кенгайтиради ва иқтисодиётда мултипликатив самарани юзага келтиради. OECD ва Жаҳон банки ҳисоботларида ҳам инфратузилмани ривожлантириш миллий иқтисодиётнинг рақобатбардошлигини оширишда ҳал қилувчи омил сифатида эътироф этилади [5].

Ўзбекистонда охириги йилларда йирик автомагистраль ва темир йўл тармоқлари, янги электр станциялари, қишлоқ ҳудудларида ичимлик суви ва йўл қурилиши каби инфратузилма лойиҳалари амалга оширилмоқда. Бу жараён ҳудудлар ўртасида иқтисодий интеграцияни кучайтирди, ички бозорларда савдо ҳажмини кенгайтирди ва аҳоли турмуш шароитини яхшилашга сезиларли таъсир кўрсатди.

Бироқ, ҳали ҳам қишлоқ ва шаҳар инфратузилмаси ўртасида маълум тафовутлар мавжуд. Шу билан бирга, ресурслардан самарали фойдаланиш, хусусий сектор иштирокини кучайтириш ва экологик барқарорликни таъминлаш масалалари долзарблигича қолмоқда. Шу сабабли, инфратузилма ривожланишида давлат-хусусий шериклик (ДХШ),

маҳаллий облигациялар ва халқаро молия институтлари билан ҳамкорлик каби замонавий молиявий механизмларни кенг жорий этиш муҳим аҳамият касб этади.

Инфратузилма ривожланиши миллий тараққиётнинг стратегик устуни сифатида иқтисодий ўсиш, ижтимоий фаровонлик ва ҳудудий барқарорликни таъминлайди. Бозорлар ўртасида самарали алоқаларни йўлга қўйиш, ишлаб чиқариш жараёнларини оптималлаштириш ва аҳоли учун қулай яшаш муҳитини шакллантириш инфратузилманинг асосий функциялари қаторида намоён бўлади.

Ўзбекистон тажрибасида, сўнгги йилларда амалга оширилаётган йирик инфратузилма ислохотлари мамлакатнинг рақобатбардошлигини ошириш, инвестиция муҳитини яхшилаш ва ҳудудий интеграция жараёнларини кучайтиришга хизмат қилмоқда. Хусусан, транспорт-коммуникация тизимларини ривожлантириш, энергетика тармоқларини модернизация қилиш ва қишлоқ жойларда ижтимоий инфратузилмани яхшилаш миллий тараққиётда сезиларли ижобий натижалар бермоқда.

Бироқ, келгуси тараққиёт учун бир қатор устувор вазифалар долзарблигича қолмоқда. Жумладан, инфратузилмага йўналтирилаётган сармояларнинг самарадорлигини ошириш, хусусий сектор иштирокини кенгайтириш, ҳудудлар ўртасида иқтисодий ва ижтимоий тенгликни таъминлаш ҳамда “яшил” технологияларни жорий этиш устувор йўналишлар сифатида қайд этилади.

Шунингдек, узлуксиз инвестиция сиёсати, самарали бошқарув ва давлат-хусусий шериклик механизмларидан фойдаланиш инфратузилманинг барқарор ривожланишини таъминлайди, иқтисодиётнинг узоқ муддатли ўсиши учун мустаҳкам замин яратади.

Фойдаланилган адабиётлар:

1. OECD (2022). *Infrastructure and Development: Key Drivers of Economic Growth*. OECD Publishing. <https://www.oecd.org/en/topics/sub-issues/infrastructure-and-development.html>
2. Ahamed, F. (2021). *Impact of Public and Private Investments on Economic Growth: Evidence from Developing Economies*. arXiv preprint. <https://arxiv.org/abs/2105.14199>
3. United Nations (2015). *Transforming Our World: The 2030 Agenda for Sustainable Development*. New York: United Nations. <https://sdgs.un.org/2030agenda>
4. UNOPS (2020). *Infrastructure for Sustainable Development: Practical Guidance and Case Studies*. United Nations Office for Project Services. <https://www.unops.org/expertise/infrastructure>
5. World Bank (2020). *Infrastructure for Development: Annual Report 2020*. Washington DC: World Bank. <https://www.worldbank.org/en/topic/infrastructure>

АКЦИЯЛАРНИНГ БОЗОР ҚИЙМАТИНИ АНИҚЛАШ УСУЛЛАРИНИНГ ҚЎЛЛАНИЛИШИ

Караев Мансур Юлдашевич,

*Хусусийлаштириш ва давлат активларини бошқариш
муаммоларини тадқиқ этиш маркази катта илмий ходими*

Аннотация: Ушбу мақолада замонавий фонд бозорида компаниялар акцияларини баҳолашнинг асосий ёндашувлари ва усуллари кўриб чиқилади. Фундаментал ва техник усуллар таҳлил қилинади, жумладан, дивидендларни дисконтлаш модели, пул оқимларини дисконтлаш модели ва мультипликатив таҳлил усули кўриб чиқилади. Корпоратив бошқарув, инновацион салоҳият ва компаниянинг рақобат жиҳатдан устунликлари каби сифат омилларининг ролига алоҳида эътибор қаратилган.

Таянч сўзлар: акцияларни баҳолаш, пул оқимларини дисконтлаш, мультипликаторлар, фундаментал таҳлил, техник таҳлил, инвестициялар, фонд бозори.

Акцияларни баҳолашнинг фундаментал усуллари турли хил моделлар ва ёндашувларни ўз ичига олади ва улар орасида энг машҳурлари – бу дивидендларни дисконтлаш модели (DDM), пул оқимларини дисконтлаш модели (DCF), мультипликатив таҳлил ва қиёсий ёндашув. Дивидендларни дисконтлаш модели акциянинг қиймати дисконтлаш ставкасини ҳисобга олган ҳолда ҳозирги вақтга келтирилган барча келгуси дивиденд тўловларининг йиғиндисига тенг деган фаразга асосланади [1]. Ушбу ёндашув оқилона дивиденд сиёсатини юритувчи барқарор компаниялар, масалан йирик саноат корпорациялари ёки банклар учун яхши ишлайди. Бироқ, кўпинча дивидендларни тўламайдиган ёш технологик компаниялар учун пул оқимларини дисконтлаш моделидан фойдаланиш мақсадга мувофиқ ҳисобланади, чунки бунда акциядорлар ўртасида тақсимланиши мумкин бўлган барча келгусидаги эркин пул оқимлари таҳлил қилинади. Мазкур усул анча мослашувчан бўлиб, компаниянинг инвестиция дастурларини, унинг бизнесни кенгайтириш ва даромадни ошириш режаларини ҳисобга олиш имконини беради.

Мультипликатив таҳлил баҳолашнинг яна бир муҳим воситаси бўлиб, унда нарх/фойда (P/E), нарх/тушум (P/S), нарх/баланс қиймати (P/B) ва бошқа кўплаб молиявий коэффициентлар асосий роль ўйнайди. Бу кўрсаткичлар бир тармоқ ёки сектор ичидаги турли компаниялар акцияларининг қийматини тезкор таққослаш имконини беради. Масалан, агар тармоқ бўйича P/Енинг ўртача қиймати 15 ни ташкил қилиб, муайян компанияда эса ушбу кўрсаткич 10 га тенг бўлса, бу унинг бозор томонидан етарлича баҳоланмаганлигидан далолат бериши мумкин [2].

Бироқ, мультипликаторларни кўр-кўрона қўллаш хавфли, чунки паст кўрсаткичлар компаниядаги вақтинчалик қийинчиликлар ёки унинг заиф рақобат позицияси туфайли юзага келиши мумкин. Шунинг учун ҳам миқдорий, ҳам сифат омилларини ўз ичига олган комплекс таҳлил талаб қилинади.

Техник таҳлил, юқорида таъкидланганидек, нархлар ва савдо ҳажмлари графикларини ўрганишга қаратилган. Бу, айниқса, қисқа ва ўрта муддатли савдода позицияга кириш ва ундан чиқишнинг мақбул вақтларини аниқлаш учун фойдалидир. Бунда узоқ муддатли инвесторлар учун у ёрдамчи роль ўйнайди, чунки фундаментал кўрсаткичлар узоқ муддатли истиқболда акциялар қийматига ҳал қилувчи таъсир кўрсатади. Сирғанувчи ўртача кўрсаткичлар, нисбий куч индекслари (RSI), Боллинджер чизиқлари ва график таҳлил фигуралари каби техник кўрсаткичлар нархлар ҳаракатининг тенденциялари ва бурилишларини аниқлаш имконини беради. Кўплаб профессионал инвесторлар акциянинг салоҳияти ҳақида тўлиқроқ тасаввурга эга бўлиш учун фундаментал ва техник таҳлилни биргаликда ўтказадилар [3].

Миқдорий усуллардан ташқари, тўғридан-тўғри рақамли баҳолаш мумкин бўлмаган омилларни баҳолашда қўлланиладиган сифат таҳлили ҳам муҳим аҳамиятга эга. Бу корпоратив бошқарувнинг сифати, раҳбариятнинг нуфузи, стратегик ривожланиш режалари, инновацион салоҳият, рақобат жиҳатдан устунликлар ва бозордаги мавқе кабиларни ўз ичига олади. Мисол учун, ноёб технологиялар ёки ҳимояланган патентларга эга бўлган компания, ҳатто унинг жорий молиявий кўрсаткичлари камтарона бўлса ҳам, ўз рақобатчиларига қараганда анча юқори ўсиш салоҳиятига эга бўлиши мумкин. Худди шундай, юқори даражадаги қарздорлик ёки бир етказиб берувчига қарамлик хавф-хатарларни ошириши ва компания акцияларининг инвестицион жозибадорлигини пасайтириши мумкин.

Шунингдек, умуман фонд бозорларига ва хусусан, алоҳида акцияларга сезиларли таъсир кўрсатадиган макроиқтисодий шарт-шароитларни ҳам ҳисобга олиш лозим. Фоиз ставкаларининг даражаси, инфляция, валюта нархларининг ўзгариб туриши, ЯИМ динамикаси, геосиёсий вазият – буларнинг барчаси акциялар қийматини у ёки бу томонга ўзгартиришга қодир. Масалан, Марказий банк томонидан фоиз ставкаларининг оширилиши, айниқса қурилиш ва кўчмас мулк каби қарзлар қийматига таъсирчан бўлган соҳаларда кўпинча акцияларнинг арзонлашишига олиб келади. Ставкаларнинг пасайиши эса, аксинча, акцияларни облигациялар ва банк депозитларига нисбатан жозибадор қилиб, фонд бозорининг ўсишини рағбатлантиради.

Пенсия жамғармалари, суғурта компаниялари ва инвестиция банклари каби институционал инвесторлар стохастик усуллар, сценарий таҳлили, стресс-тест ва сунъий интеллектни қўллаш кабиларни ўз ичига

олган янада мураккаб баҳолаш моделларини қўллайди. Масалан, Монте-Карло моделлари ноаниқлик ва таваккалчиликни ҳисобга олган ҳолда акция қийматининг эҳтимолий кўрсаткичлари оралиғини баҳолаш имконини беради. Катта маълумотлардан фойдаланиш ва машинали ўқитишни қўллаш анъанавий таҳлил усуллари билан уддалаб бўлмайдиган яширин қонуниятлар ва тенденцияларни аниқлаш имконини беради. Буларнинг барчаси баҳолашнинг аниқлигини оширади ва бозордаги йирик ўйинчиларга рақобат устунликларини беради [4].

Турли тармоқлардаги компанияларнинг акциялари алоҳида эътиборга лойиқ, чунки баҳолаш усуллари секторга қараб сезиларли даражада фарқ қилиши мумкин. Масалан, банклар ва молиявий ташкилотлар учун соф фоиз маржаси, капиталнинг етарлилилиги коэффициентлари ва кредит портфелининг сифати кабилар асосий кўрсаткичлар ҳисобланади. Технологик компаниялар учун тушумнинг ўсиш суръатлари, тадқиқот ва ишланмаларга харажатлар, шунингдек, бозордаги улуш биринчи ўринга чиқади. Энергетика секторида нефть ва газ нархлари, қазиб олиш ҳажми ва харажатлар даражасини ҳисобга олиш муҳим. Шундай қилиб, акцияларни баҳолаш ҳар бир тармоқнинг ўзига хос жиҳатларини чуқур тушунишни ва таҳлил моделларини муайян шароитларга мослаштири билишни талаб қилади.

Таъкидлаш жоизки, акцияларни баҳолаш мунтазам равишда қайта кўриб чиқишни ва янгилашни талаб қиладиган жараёнدير. Компания қийматига таъсир кўрсатувчи омиллар ҳам ички (масалан, раҳбариятнинг ўзгариши ёки янги маҳсулотнинг чиқарилиши), ҳам ташқи (иқтисодий инқирозлар, қонунчиликдаги ўзгаришлар, технологик ютуқлар) ҳодисалар таъсирида доимий равишда ўзгариб туради. Шунинг учун инвесторлар ва таҳлилчилар доимий равишда янгиликларни кузатиб боришлари, ўз моделларини қайта кўриб чиқишлари ва прогнозларга тузатишлар киритишлари керак. Фақат шундай динамик ёндашувгина замонавий фонд бозорида рақобатбардош бўлиб қолиш имконини беради.

Бундан ташқари, акцияларни инвестициявий ва спекулятив баҳолаш ўртасидаги фарқни тушуниш муҳим аҳамиятга эга. Узоқ муддатли инвесторлар компаниянинг бир неча йиллар ёки ўн йилликлар мобайнидаги фундаментал кўрсаткичларига ва унинг истиқболларига эътибор қаратадилар. Чайқовчилар эса акцияларни фундаментал қийматга катта аҳамият бермаган ҳолда фақат қисқа муддатли даврда нархларнинг ўзгаришидан фойда олиш мақсадида сотиб олишлари мумкин. Ёндашувларнинг бундай фарқи баҳолаш усулларида ҳам акс этади: инвесторлар кўпроқ DCF ва мультипликаторларга таянишади, чайқовчилар эса техник индикаторлар ва бозорнинг қисқа муддатли сигналларига эътибор қаратишади [5].

Хулоса қилиб айтганда, акцияларни муваффақиятли баҳолаш нафақат билим ва тажрибани, балки интизом, сабр-тоқат ва ҳис-

туйғуларни бошқариш қобилиятини ҳам талаб қилади. Акциялар бозори ҳам кўтаринки рух, ҳам ваҳимага мойил бўлиб, фақат совуққонликни сақлай оладиганлар ва ўзларининг таҳлилий моделларига амал қиладиганларгина узоқ муддатли истиқболда муваффақиятга эришадилар. Замонавий инвесторлар акцияларни баҳолаш бир марталик тартиб-таомил эмас, балки тез ўзгарувчан молиявий олам шароитида доимий ўқиш ва кўникмаларни такомиллаштиришни талаб қиладиган узлуксиз жараён эканлигига тайёр бўлишлари керак.

Адабиётлар рўйхати:

1. Грэм Б., Додд Д. Анализ ценных бумаг. Принципы и практика. — М.: Вильямс, 2008. — 832 с.
2. Дамодаран А. Инвестиционная оценка: Инструменты и методы оценки любых активов. — М.: Альпина Паблишер, 2017. — 992 с.
3. Шарп У.Ф., Александер Г.Дж., Бейли Д.Дж. Инвестиции. — М.: ИНФРА-М, 2001. — 1024 с.
4. Боди З., Кейн А., Маркус А.Дж. Инвестиции. — М.: Вильямс, 2007. — 980 с.
5. Фабоцци Ф.Дж., Петрович С.В. Основы финансового анализа и оценки стоимости компаний. — СПб.: Питер, 2010. — 432 с.

**BARQAROR INVESTITSİYALARNING MOHIYATI VA BUGUNGI KUNDAGI
AHAMIYATI**

Maxmasobirova Nigora Uktam qizi
PhD, TDSHU katta o'qituvchisi

Bugungi globalashuv jarayonida investitsiyalar iqtisodiy o'sish va rivojlanishning eng muhim omillaridan biri hisoblanadi. Shu bilan birga, so'nggi yillarda faqat moliyaviy foydaga emas, balki ekologik barqarorlik, ijtimoiy mas'uliyat va samarali boshqaruvga asoslangan barqaror investitsiyalarga ehtiyoj ortib bormoqda. Bu yondashuv nafaqat iqtisodiy natijalarni mustahkamlash, balki atrof-muhitni asrash, ijtimoiy tenglikni ta'minlash va korporativ boshqaruvni kuchaytirishga xizmat qiladi. Shuning uchun barqaror investitsiyalar bugungi kunda milliy iqtisodiyotlar barqarorligini ta'minlashda zaruriy vosita sifatida e'tirof etilmoqda.

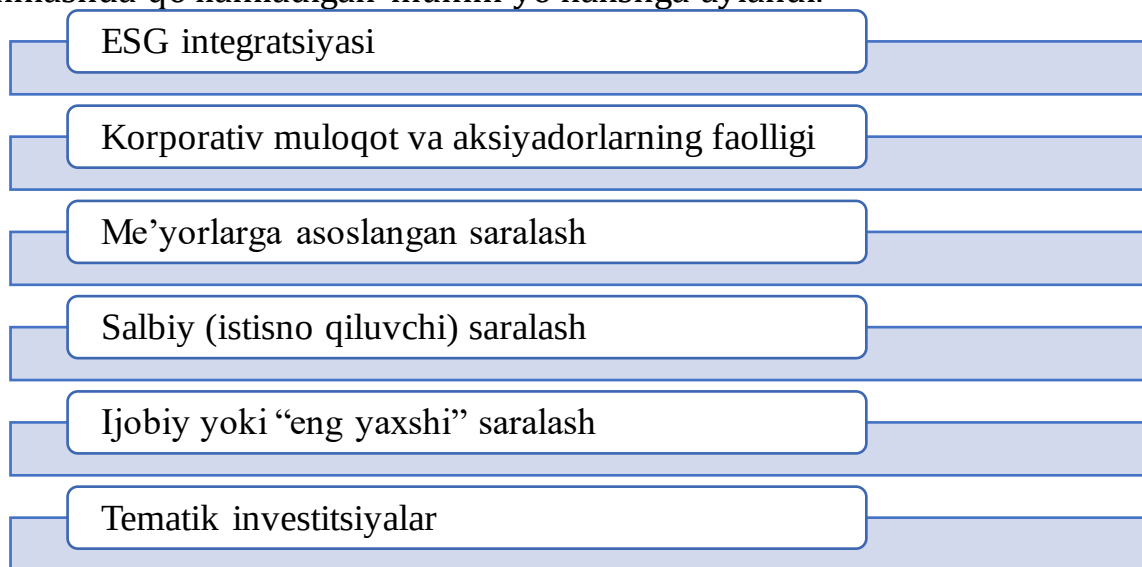
Barqaror investitsiyalar — bu ijtimoiy va xususiy kapitaldan foydalanib, atrof-muhit barqarorligini ta'minlashga qaratilgan tovar va xizmatlarni sotib olish amaliyotlarini anglatadi. Ular iqlim o'zgarishi oqibatlarini kamaytirish hamda ekotizimlarning xilma-xilligini saqlashga qaratilgan tashabbuslarni ham o'z ichiga oladi [1]

Barqaror investitsiyalar (Sustainable investment) – bu moliyaviy daromadni ta'minlash bilan birga, ekologik muammolarni yumshatish, BMT Barqaror Rivojlanish Maqsadlariga (SDG) erishish va biznesda ijobiy ta'sir yaratishni o'zida mujassam etgan istiqbolli investitsiya turidir [2].

SFDR (Barqaror moliyalashtirish bo'yicha oshkor qilish to'g'risidagi reglament)ning 2.17-moddasida barqaror investitsiyalar quyidagicha ta'riflanadi: “Barqaror investitsiyalar — bu atrof-muhit yoki ijtimoiy maqsadga hissa qo'shadigan iqtisodiy faoliyatga yo'naltirilgan investitsiyalardir. Ular boshqa ekologik yoki ijtimoiy maqsadlarga sezilarli zarar yetkazmaydi hamda investitsiya qilingan kompaniyalar yaxshi boshqaruv amaliyotlariga rioya qiladi” [3]

Demak, barqaror investitsiyalar – bu nafaqat moliyaviy daromad olishni, balki atrof-muhitni asrash, ijtimoiy farovonlikni oshirish va korporativ boshqaruvning samarali amaliyotlarini qo'llab-quvvatlashni maqsad qiluvchi investitsiya faoliyatidir. Barqaror investitsiyalar barqaror moliyalashtirishning muhim qismi sanaladi.

Barqaror moliyalashtirish — bu investitsiya va moliya faoliyati bo'lib, unda ekologik, ijtimoiy va korporativ boshqaruv (ESG) omillari hisobga olinadi [4]. ESGni inobatga olish qarori axloqiy sabablarga ko'ra ham, moliyaviy manfaat uchun ham yoki ikkala omil asosida qabul qilinishi mumkin bo'lib, bugungi kunda global maydonda investorlar tomonidan barqaror rivojlanishni ta'minlashda qo'llaniladigan muhim yo'nalishga aylandi.

1-rasm. Barqaror investitsiyalarning asosiy yo'nalishlari [8]

So'nggi yillarda barqaror investitsiyalarga bo'lgan qiziqish jadal ortib bormoqda va xalqaro prognozlarga ko'ra, kelgusi yillarda ushbu yo'nalishga yo'naltiriladigan mablag'lar sezilarli darajada oshadi. Masalan, Bloomberg Intelligence ma'lumotlariga ko'ra, ESG omillari asosida boshqariladigan aktivlar hajmi 2030-yilga borib 40 trillion dollardan oshishi kutilmoqda [5]. Shu bilan birga, Grand View Research tahlillarida global barqaror moliyalashtirish bozori 2030-yilga kelib qariyb 2,6 trillion dollarga yetishi aytiladi [6]. Yana bir prognozga ko'ra, 2024-yildagi 5,87 trillion dollarlik ko'rsatkich 2034-yilga borib 35,7 trillion dollarga ko'tarilishi mumkin [7]. Ushbu raqamlar barqaror investitsiyalar nafaqat hozirgi iqtisodiy taraqqiyot, balki kelajakdagi global rivojlanishning ham muhim ustuniga aylanayotganini ko'rsatmoqda.

Xalqaro amaliyotda barqaror investitsiyaning quyidagi asosiy yoʻnalishlarini tasniflanadi:

1. ESG integratsiyasi – investitsiya qarorlarini qabul qilishda faqat moliyaviy koʻrsatkichlarga emas, balki ekologiya, ijtimoiy masʼuliyat va boshqaruv (ESG) omillari ham hisobga olinadi.

2. Korporativ muloqot va aksiyadorlarning faolligi – investorlar kompaniyalar bilan bevosita suhbatlar olib boradi, ularga maslahat beradi yoki aksiyador sifatida ovoz berib, barqarorlik masalalarini ilgari suradi.

3. Meʼyorlarga asoslangan saralash – investitsiya qilinadigan kompaniyalar xalqaro huquqiy va etik normalarga rioya qiladimi-yoʻqmi, shunga qarab tanlanadi. Masalan, BMT konvensiyalariga amal qiladigan korxonalarga investitsiya kiritiladi.

4. Salbiy (istisno qiluvchi) saralash – zararli yoki nojoʻya sohalarga investitsiya qilinmaydi. Masalan, tamaki sanoati, qurol ishlab chiqarish yoki ekologiyaga katta zarar yetkazadigan tarmoqlar chiqarib tashlanadi.

5. Ijobiy yoki “eng yaxshi” saralash – investitsiya kiritish ucun maʼlum bir sohada barqarorlik koʻrsatkichlari eng yuqori boʻlgan kompaniyalar tanlanadi. Masalan, energiyani eng tejamkor ishlatadigan yoki chiqindilarni kamaytiradigan kompaniyalar.

6. Tematik investitsiyalar – muayyan barqarorlik yoʻnalishiga qaratilgan sarmoya. Masalan, “yashil energiya”, qayta tiklanuvchi manbalar, toza ichimlik suvi loyihalari yoki iqlim oʻzgarishiga qarshi texnologiyalar uchun investitsiyalar kiritish.

Barqaror investitsiyalar investorlar uchun moliyaviy daromadni ijtimoiy va ekologik qadriyatlar bilan uygʻunlashtirish imkonini beradi. Eng koʻp tarqalgan turlarga yashil obligatsiyalar va qayta tiklanuvchi energiya loyihalari, ijtimoiy masʼuliyatli fondlar va ETFlar, hamda impakt-investitsiyalar kiradi. Yashil obligatsiyalar barqaror daromad berib, ekologik tashabbuslarni moliyalashtirsa, qayta tiklanuvchi energiya loyihalari (quyosh va shamol elektr stansiyalari kabi) toʻgʻridan-toʻgʻri “yashil iqtisodiyot”ga sarmoya qilish imkonini beradi. Shu bilan birga, ijtimoiy masʼuliyatli fondlar ESG mezonlariga asoslanib, barqaror kompaniyalarni tanlab, investorlar uchun xavf kamaytirish va uzoq muddatli daromad manbaini taʼminlaydi [4].

Barqaror investitsiyalar bir qator afzalliklarga ega boʻlib, ularga zararli faoliyatdan voz kechgan kompaniyalardan foyda olish imkoni, uzoq muddatda barqaror natija koʻrsatishi ehtimolining yuqoriligi, ESG meʼyorlariga rioya qilinmaganda yuzaga keladigan moliyaviy xavflarni kamaytirish imkoni, iqlim oʻzgarishi yoki tengsizlik kabi global muammolarni hal etishga hissa qoʻshish kabilarni kiritish mumkindir [9].

Shu bilan birga, barqaror investitsiyalar qator qiyinchiliklarga ham duch kelmoqda. Eng asosiylariga “greenwashing” (kompaniyalarning oʻzini ortiqcha ekologik yoki ijtimoiy masʼuliyatli qilib koʻrsatishi), ESG standartlarining turlicha va yagona boʻlmaganligi, hamda barqarorlikning moliyaviy boʻlmagan taʼsirini

aniq o'lchash qiyinligi kabilarni kiritish mumkindir [9]. Qisqa muddatli foyda va uzoq muddatli barqarorlik o'rtasidagi ziddiyatlar, shuningdek, ayrim bozorlarda to'liq va ishonchli ma'lumot yetishmasligi ham investorlar uchun dolzarb masala bo'lib qolmoqda.

Xulosa qilib aytganda, barqaror investitsiyalar bugungi kunda nafaqat moliyaviy foyda manbai, balki global miqyosda ekologik muammolarni hal etish, ijtimoiy tenglikni ta'minlash va samarali boshqaruvni rivojlantirishning muhim vositasiga aylanmoqda. Ularning ahamiyati shundaki, investorlar iqtisodiy daromad olish bilan bir qatorda, kelajak avlodlar uchun barqaror va xavfsiz muhit yaratishga ham hissa qo'shadilar. Shuningdek, barqaror investitsiyalar milliy iqtisodiyotlarni barqarorlashtirish, xalqaro standartlarga moslashish va global bozor talablariga javob berishda muhim strategik yo'nalish hisoblanadi. Shu bois, ularni rivojlantirish, samarali mexanizmlarini joriy etish va mavjud muammolarni bartaraf etish bugungi kunning dolzarb vazifalaridan biridir.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati:

1. <https://www.sciencedirect.com/topics/social-sciences/sustainable-investment>
2. Monica Singhanian, Ibna Bhan, Gurmani Chadha; Sustainable investments: a scientometric review and research agenda. *Managerial Finance* 4 January 2024; 50 (1): 266–294. <https://doi.org/10.1108/MF-04-2023-0238>
3. <https://www.eurosif.org/sustainable-investments/>
4. <https://www.imd.org/blog/sustainability/sustainable-investing/>
5. <https://www.bloomberg.com/professional/insights/sustainable-finance/esg-aum-set-to-top-40-trillion-by-2030-anchor-capital-markets/>
6. <https://www.grandviewresearch.com/industry-analysis/sustainable-finance-market-report>
7. <https://sdgnews.com/sustainable-finance-market-set-to-surge-to-35-7-trillion-by-2034/>
8. Adam Marszk, Ewa Lechman, Chapter 3 - Sustainable investing—main concepts. *Sustainable investing ETFs: methodological and theoretical background*. Sustainable Investing, – Academic Press, 2023, Pages 55-110. <https://www.sciencedirect.com/topics/social-sciences/sustainable-investment>
9. <https://uksif.org/learn/what-is-sustainable-investing/>

SOLIQ MA'MURCHILIGINI RIVOJLANTIRISH ORQALI CHAKANA SAVDO SOHASIDA YASHIRIN AYLANMANI QISQARTIRISH YO'LLARI

Mamatkulov Salimjon Raxmonkulovich,

Iqtisodiyot va moliya vazirligi huzuridagi Byudjet-soliq ilmiy tadqiqotlari instituti bo'lim boshlig'i, TDIU mustaqil izlanuvchisi

O'zbekiston Respublikasi Milliy statistika qo'mitasi ma'lumotlariga ko'ra, 2024-yil yakuni bo'yicha O'zbekistonda kuzatilmaydigan iqtisodiyot hajmi 505 trln so'mdan oshgan.[1]

Kuzatilmaydigan iqtisodiyot (Yashirin iqtisodiyot) rasmiy statistika to'liq qamrab olmaydigan iqtisodiy faoliyat qismini o'z ichiga oladi. U noformal sektor hamda xufyona iqtisodiyotdan iborat.

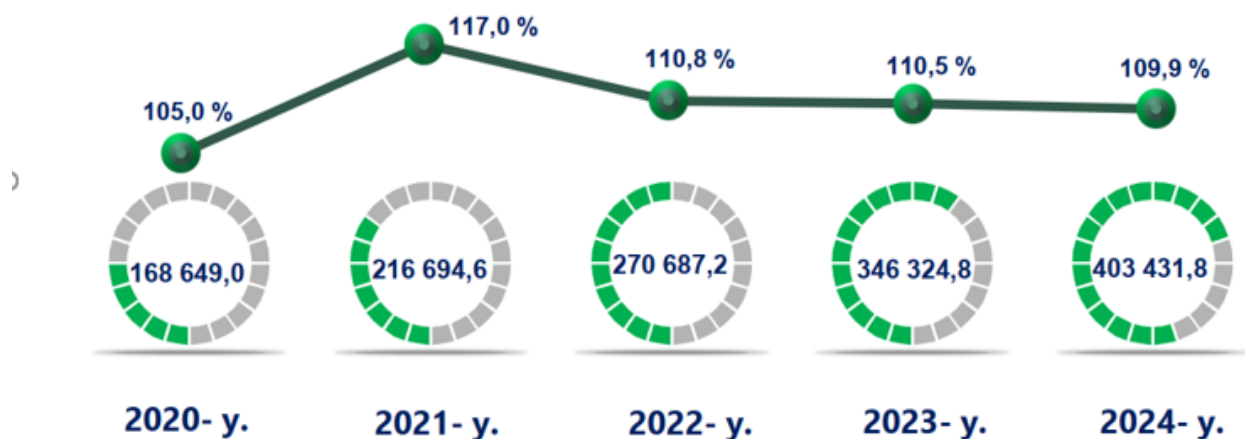
Norasmiy iqtisodiyot - bu rasmiy ro'yxatdan o'tmasdan amalga oshiriladigan kichik biznes va xizmat turlari. Masalan, uyda kiyim tikish, litsenziyasiz taksi xizmati ko'rsatish yoki ruxsatsiz sabzavot sotish.

Xufiyona iqtisodiyot esa qonuniy bo'lgan, ammo davlatdan yashirilgan iqtisodiy faoliyatni o'z ichiga oladi. Masalan, tadbirkorlar soliq yukini kamaytirish uchun daromadlarining bir qismini deklaratsiya qilmasligi yoki ish beruvchilarning ish haqini konvertda to'lashi.

Kuzatilmaydigan iqtisodiyotning YAIMdagi ulushi 2024-yil yakuni bo'yicha 34,8% ni tashkil qildi, bu 505,65 trln so'mga (deyarli 40 milliard dollar) teng. Shundan 383,64 trln so'm (YAIMning 26,4%) noformal sektorga, 122 trln so'm (8,4%) esa xufiyona iqtisodiyotga to'g'ri keladi.

Ma'lumot uchun: 2024-yilda O'zbekistonning yalpi ichki mahsuloti (YAIM) 6,5% ga o'sib, 1,45 kvadrillion so'mni (taqriban 115 milliard dollar) tashkil etdi.

Chakana savdo aylanmasi – savdo sohasida yakuniy iste'mol uchun aholiga tovarlarni donalab yoki ko'p bo'lmagan miqdorlarda naqd pulga (bank kartalari orqali) sotishni nazarda tutuvchi faoliyat.[2]

1-rasm. Chakana savdo tovar aylanmasi va o'sish dinamikasi (mlrd so'mda) *Manba: Milliy statistika qo'mitasidan olingan ma'lumot.*

2025- yil 1- yanvar holatiga chakana savdo sohasida faoliyat ko'rsatayotgan tijorat korxonalari soni 80 118 tani tashkil etib, shundan, faoliyat ko'rsatayotgan yirik korxonalar soni 319 tani, kichik korxona va mikrofirmalar soni 79 799 tani tashkil qildi. Shu jumladan, savdo sohasida yuridik shaxs tashkil etmasdan faoliyat olib borayotgan YATT va uyushmagan savdo (jismoniy shaxslar)larning kuzatuvlari asosida yig'ilgan ma'lumotlar, chakana savdo ko'rsatgichlariga kiritilgan.

So'nggi 5 yillik (2020-2024-yillar)da chakana savdo tovar aylanmasining yuqori o'sish sur'ati 2021-yilda kuzatildi. Bunda chakana savdo tovar aylanmasi 2020- yilning mos davriga nisbatan 117,0 % ni tashkil qildi.

Xalqaro tajriba.

Fransiyada naqd puldan foydalanishga cheklovlar amal qiladi, ma’lum summalardan ortiqcha naqd to’lovlar taqiqlanadi — bu naqd va yashirin savdoni kamaytirishga xizmat qiladi.[3]

1-jadval

Fransiyada naqd puldan foydalanishga o’rnatilgan cheklovlar

T/r	To’lov subyekti	Naqd pul cheklov miqdori
1	Fransiya rezidenti uchun	1 000 € gacha
2	Turistlar (nerezidentlar)	10 000 € gacha

Manba: www.frenchentree.com/news/cash-payments-in-france-restricted-to-e1000

Fransiyada yashirin iqtisodiyot darajasi YAIMning $\approx 11-12\%$ tashkil etmoqda. 2000-yillarda 18% bo’lgan yashirin iqtisodiyot darajasi cheklovlar hisobiga pasaytirilib, naqd puldagi to’lovlar umumiy to’lovlardan 19% gacha pasaygan.

2-jadval

Boshqa Yevropa mamlakatlaridagi naqd to’lovga cheklovlar:[4]

T/r	Davlat nomi	Naqd pul to’lov cheklovi
1	Belgiya	3 000 €
2	Italiya	1 000 €
3	Xorvatiya	15 000 €
4	Ispaniya	1 000 €
5	Portugaliya	3 000 €
6	Latviya	7 200 €

Manba: www.europe-consommateurs.eu/en/shopping-internet/cash-payment-limitations.html#:~:text=The%20new%20cash%20limit%20is,how%20it%20is%20in%20France.

Dunyo tajribasi ko’rsatib turibdiki, yashirin iqtisodiyotga qarshi kurash kompleks yondashuvni talab qiladi. Bu kompleks yondashuv O’zbekiston sharoitida ham qo’llanilishi mumkin: huquqiy tartibga solish, raqamli nazorat texnologiyalari va qat’iy soliq nazorati amaliyoti bir-birini to’ldirgan taqdirdagina chakana savdo sohasidagi norasmiy faoliyat sezilarli darajada qisqaradi.

Chakana savdo sohasida norasmiy iqtisodiyotni qisqartirish bo’yicha quyidagilar taklif qilinadi:

1. Chakana savdo sohasida naqd pul bilan savdo qilishda maksimal chegaraviy me'yorni belgilash;

2. Har oy yakuni bo'yicha naqd pulsiz savdo 80 foizdan ortiq bo'lgan tadbirkorlik subyektlari uchun soliq imtiyozini berish va barqarorlik reytingiga alohida ball berish tizimini joriy etish;

3. Xaridor naqdsiz to'lov qilganida amaldagi 1 foiz keshbek summasini 3 foizga oshirish;

4. Chakana savdo nuqtalarida xaridorlar bilan o'zaro hisob-kitoblarni amalga oshirishda mobil ilovalar orqali “Joyida to'lovni amalga oshirish” imkoniyatiga ega (QR kod, NFC to'lov) tizimni hamda ushbu tizimlar orqali onlayn to'lov amalga oshirilganida tadbirkorlik subyektlarini rag'batlantirish mexanizmini joriy etish;

5. Bir oy davomida fuqaroning plastik kartochkasidan 30 ta va undan ortiq tranzaksiya amalga oshirilganida yoki 30 mln.so'mdan ortiq summa kelib tushganda plastik kartochka egasi to'g'risidagi ma'lumotlarni Markaziy bank Soliq qo'mitasiga taqdim etish.

Bunda:

to'lov tashkilotlari (*Payme, Click va boshqa mobil ilovalar*)ga fuqaro plastik kartochkasidan to'lovni amalga oshirayotganida to'lov maqsadi (*xarid, qarz, xayriya va boshqalar*)ni ko'rsatish majburiy katakchasini yaratish vazifasini yuklash;

to'lov tashkilotlari zimmasiga fuqaro plastik kartochkasidan to'lovni amalga oshirayotganida ko'rsatilgan to'lov maqsadidan faqat xarid uchun amalga oshirilgan to'lov to'g'risidagi to'liq ma'lumotlarni Markaziy bankga taqdim etish majburiyatini yuklash;

6. Soliq qo'mitasi ushbu ma'lumotlarga aniqlik kiritgan holda deklaratsiya asosida soliqqa tortish tizimini yo'lga qo'yish;

7. Soliq qo'mitasi xarid uchun amalga oshirilgan to'lov to'g'risidagi ma'lumotlarga asosan, xaridni qabul qilgan fuqaroga nisbatan Soliq kodeksi 221-moddasida nazarda tutilgan chek bermaslik holati sifatida baholash.

Bunda:

birinchi marta aniqlangan taqdirda, fuqaroga tadbirkorlik faoliyatini belgilangan tartibda amalga oshirish bo'yicha rasmiy ogohlantirish;

ushbu huquqbuzarlik bir yil ichida takrorlangan taqdirda 5 mln.so'm miqdorida jarima qo'llash tizimini joriy etish;

8. Amalga oshirilgan xarid yoki ko'rsatilgan xizmat uchun fuqaroning plastik kartochkasidan boshqa bir fuqaroning plastik kartochkasiga (P2P) o'tkazish holati bo'yicha Soliq kodeksiga alohida javobgarlik choralari kiritish.

9. Iqtisodiyotning ma'lum sohalariga majburiy tartibda naqd pulsiz shaklda to'lovlarni amalga oshirishni joriy etish.

Xususan, aholining birinchi ehtiyoji bilan bog'liq bo'lmagan sohalar, qurilish mollari, maishiy texnika, avtomobil ehtiyot qismlari, elektrotexnika mahsulotlari, gilam mahsulotlari, to'yxonalar hamda to'y o'tkazish xizmatlari.

Adabiyotlar ro'yxati

1. Kuzatilmaydigan iqtisodiyot hajmi 505 trln so'mdan oshdi// <https://www.uzdaily.uz/uz/kuzatilmaydigan-iqtisodiyot-hajmi-505-trln-somdan-oshdi>
2. O'zbekiston Respublikasida chakana va ulgurji savdo tovar aylanmasi (2024-yil yanvar-dekabr)// <https://stat.uz/uz/matbuot-markazi/qo-mita-yangiliklar/59513-o-zbekiston-respublikasida-chakana-va-ulgurji-savdo-tovar-aylanmasi-2024-yil-yanvar-noyabr-2>
3. Cash Payments in France Restricted to €1,000// <https://www.frenchentree.com/news/cash-payments-in-france-restricted-to-e1000>
4. Paying in cash: limits in Europe// <https://www.europe-consommateurs.eu/en/shopping-internet/cash-payment-limitations.html#:~:text=The%20new%20cash%20limit%20is,how%20it%20is%20in%20France.>

**ZAMONAVIY LOGISTIKA TIZIMIDAGI KORPORATIV TUZILMALAR
MOLIYALASHTIRISH JARAYONINI OPTIMALLASHTIRISH STRATEGIYALARI**

Maxmudov Samariddin Baxriddinovich

*TDIU huzuridagi “O‘zbekiston iqtisodiyotini
rivojlantirishning ilmiy asoslari va muammolari”
ilmiy tadqiqot markazi DSc tadqiqotchisi*

Zamonaviy logistika tizimlarida korporativ tuzilmalar moliyaviy boshqaruv jarayonini optimallashtirish samaradorlikni oshirish, xarajatlarni kamaytirish va raqobatbardoshlikni oshirish uchun moliyaviy strategiyalarni logistika operatsiyalari bilan birlashtirishni o'z ichiga oladi. Bugungi raqamli asrda logistika va moliyaviy jarayonlarning ta'minot zanjiridagi o'zarointegratsiya tez va optimal logistik yechimlarini talab qilgan holda raqamlashtirish va elektron tijoratning o'sishi sharoitida ustuvorlikni namoyish qilmoqda.

Xususan, logistika industriyada moliyaviy resurslarni taqsimlash, xarajatlarni boshqarish va rentabellik haqida tushuncha berish orqali logistika operatsiyalarini optimallashtirish muhim ahamiyat kasb etmoqda [1]. Bu moliyaviy oqimi, rentabellik va investitsiyalarning daromadlilik kabi ko'rsatkichlar strategik qarorlar qabul qilishda ustuvorlikni taqdim etadi.

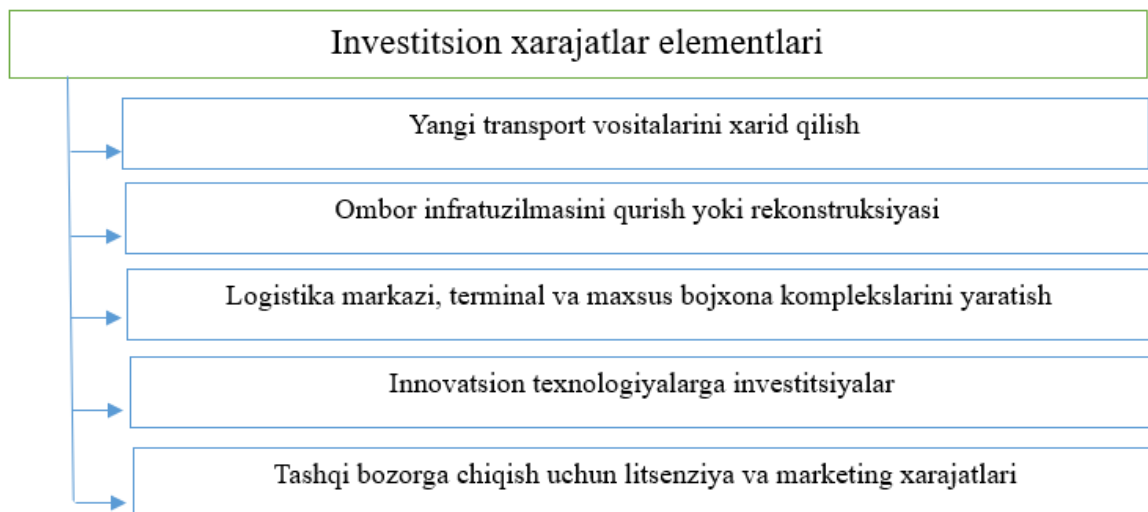
Logistika tizimidagi korporativ tuzilamalar moliyaviy jarayonlarning ta'minot zanjirida integratsiyalashuvi raqamli asrda yanada samaralo echimlanri taklif etmoqda, bu raqamlashtirish va elektron tijoratning jadal rivojlanishi bilan bog'liq jarayondir. Ushbu integratsiya tez rivojlanayotgan bozorda raqobatbardoshlikni saqlab qolish uchun muhim bo'lgan tezkor va optimal logistika yechimlariga erishish muvaffaqiyatlidir. Logistika va moliyaviy jarayonlarning yaqinlashishiga operatsion samaradorlikni oshiradigan va real

vaqt rejimida qaror qabul qilish imkonini beruvchi texnologik yutuqlar bilan chambarchas bog'liqlidir.

Bu logistika elementlarini uzviylikni saqlagan holda nafaqat tezlik va samaradorlikni oshirish, balki ta'minot zanjiri operatsiyalarida shaffoflik, va barqarorlikni ta'minlashga xizmat qiladi. Ta'minot zanjiri bilan o'zari integratsiyasilagngan texnologik innovatsiyalar logistika jarayonlarini optimallashtirish, bozor xatti-harakatlarini prognozlash, inventar va marshrutlarni boshqarishdagi ahamiyatini ta'kidlaydi [2]. Suniy intellekt asosida qarorlarni qabul qilish qobiliyatini oshiradi, ilg'or raqamli innovatsiyalar real vaqt rejimida tovarlarni kuzatish va monitoringini ta'minlaydi, bu esa logistikani samarali boshqarish uchun juda muhimdir.

Zamonaviy raqamlashgan logistika elementlarida ombor tizimlari va oxirgi bosqichga yetkazib berish amaliyotida innovatsion texnologiyalarga investitsiyalar samaradorlikni oshirish, xarajatlarni kamaytirish va mijozlar ehtiyojini qondirishni yaxshilash orqali logistika tizimlarini o'zgartirib bormoqda.

Oxirgi milyamanzilgacha yetkazib berishda logistik transport vositalari, dronlar, aqlli shkaflar va suniy inttelektlanrining joriy etilishi ular yetkazib berish tezligini oshiradi va operatsion xarajatlarni kamaytiradi [3]. Ushbu texnologiyalar shahar logistikasi muammolarini bartaraf etishda va elektron tijoratning ortib borayotgan talablarini qondirishda va logistik xarajatlarni kamaytirishda muhim ahamiyat kasb etadi (1-rasmga qarang).

1-rasm. Investitsion xarajatlar elementlari

Manba: Muallif ishlanmasi.

1-rasmga ko'ra, investitsion xarajatlar elementlari korporativ logistika tizimini barqaror rivojlantirish, tashish jarayonlarini optimallashtirish va xalqaro raqobatbardoshlikni oshirish uchun zarur. Har bir logistik element o'zaro bog'liq bo'lib, kompleks tarzda amalga oshirilishi natijasida, yuqori darajada iqtisodiy samaradorlikni taqdim etadi. Unga ko'ra zamonaviy logistika tizimlari tovarlar harakatini kuzatishda, boshqarishda hamda tez fursatda

etkazib berishda GPS va simsiz texnologiyalarning rivojlanishi bilan chambarchas bog'liq [4].

Xususan, raqamlashgan omborlar ishchi kuchi xarajatlarini kamaytirishi bilan birga va mahsulot aylanishini tezlashtiradi. Zamonaviy, yonilg'i tejamkor va yuqori yuk ko'tarish quvvatiga ega transport vositalari tashish xarajatlarini kamaytirishga olib keladi. Shuningdek, ekologik standartlarga javob beradigan transport vositalari logistika industriyasining ijobiy imidjini oshirishga xizmat qiladi. Ushbu sohaning taraqqiy etisgu xalqaro savdo rivojida ushbu kompleks echimlarni ta'kidlaydi va bu yuk oqimini samarali boshqarishda ustuvorlikni taqdim etadi. Binobarin, to'g'ri tanlangan va integratsiyalashgan investitsiyalar orqali xarajatlar kamayadi va bu xizmat tezligi va ishonchliligi oshirishga xissa qo'shib mijoz qoniqishi va bozordagi ulush ortishiga olib keladi.

Har bir element mustaqil foydaga ishora qiladi, lekin ular birgalikda ko'proq qiymat yaratishga erishiladi, xususan raqamli ombor va optimallashtirilgan transport marshrutining birgalikdagi intergartsiyasi ommaviy xarajat kamayishi va yetkazib berish tezligi oshiribgina qolamay ta'minot zanjiri uzluksizligini muvaffaqiyatli ta'minlashga hissa qo'shadi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yhati

1. Makhmudov, S. B., & Mamarayimova, R. R. (2024). Uzbekistan railways joint stock company the role of financial analysis in optimizing the efficiency of logistics corporate structures. *Journal of Artificial Intelligence and Digital Economy*, 1(9), 86–94. <https://doi.org/10.61796/jaide.v1i9.958>
2. Anaba, D. C., Kess-Momoh, A. J., & Ayodeji, S. A. (2024). Optimizing supply chain and logistics management: A review of modern practices. *Open Access Research Journal of Science and Technology*, 11(2), 020–028. <https://doi.org/10.53022/oarjst.2024.11.2.0083>
3. Nagadeepa, C., Dyczek, B., Mishra, Ar. K., Бондаренко, В., Омеляненко, О. М., & Sokoliuk, K. (2024). Last-Mile Delivery Innovations: The Future of E-commerce Logistics (pp. 283–296). Springer International Publishing. https://doi.org/10.1007/978-3-031-51997-0_24
4. Xu, Y., Chang, G., Zhu, S., & Luo, X. (2018). Modern retail industry high-efficiency logistics distribution system.

RAQAMLI IQTISODIYOT SHAROITIDA BANK XIZMATLARINING EVOLYUTSIYASI

Muradova Ra'no Anvarovna

Termiz iqtisodiyot va servis universiteti

“Buxgalteriya va statistika” kafedrasi o'qituvchisi

Raqamli iqtisodiyotning vujudga kelishi yangi axborot texnologiyalarini rivojlantirish bilan chambarchas bog'liq bo'lib, bu ikki jarayonni bir-biridan alohida muhokama qilish mumkin emas. Bizning fikrimizcha, axborot texnologiyalarini rivojlantirish muhim ahamiyatga ega bo'lib, raqamli iqtisodiyotni yaratish uchun zarur bo'lgan asosdir. Internet 1982 yilda paydo

bo'lgan, shu davrda virtual dunyo ham shakllana boshlagan. O'shandan beri forumlar, on-layn kompyuter o'yinlari, ijtimoiy tarmoqlar va boshqalar kabi tarmoq texnologiyalarining yangi komponentalari bilan to'ldirilib, faol rivojlanmoqda. Ushbu bloklarning har biri bir vaqtning o'zida virtual olamning tizimli zanjirlari va uni real dunyo bilan bog'lovchi ko'prikdir.

Raqamli iqtisodiyot bu internet iqtisodiyoti, elektron biznes va elektron tijorat yordamida ishlab chiqilgan va sotilayotgan raqamli texnologiyalarga asoslangan iqtisodiy faoliyatdir. Bu yerda tovar va xizmatlar elektron formda sotiladi. Raqamli iqtisodiyotda tovar va xizmatlar uchun to'lovlar ko'pincha elektron pullarda raqamli banklar orqali amalga oshiriladi. Raqamli iqtisodiyot tushunchasi XX asr oxiri, XXI asr boshlarida Nikolas Negroponte tomonidan qo'llanilgan. U real iqtisodiyot bilan virtual iqtisodiyotni bir-biridan farqlab virtual iqtisodiyotning afzalliklarini ko'rsatib bergan.

Bank xizmatlarini faqat telefon orqali ko'rsatish imkoniyatini birinchi bo'lib ingliz banki First Direct (1989 yil) taklif qildi. Bank ishi tarixida ilk marotaba faqat telefon orqali xizmat ko'rsatadigan bankning yuzaga kelganligini alohida ta'kidlash joiz, chunki bu bankning birorta ham bo'limi yo'q edi. First Direct banki o'z mijozlariga elektron kanallar orqali xizmat ko'rsatayotgan eng birinchi hamda hozirda ham juda samarali faoliyat yuritayotgan banklardan biridir. Bundan tashqari filialsiz faoliyat yurituvchi banklar (Direct banks) misol uchun, ING Direct, PC Financial (Kanada), First Direct (Buyuk Britaniya), HSBS Direct, Internet Bank of America va E-Trade Bank (AQSh) banklari ham o'z xizmatlarini asosan onlayn tarzda taqdim qila boshladi.

1990 yillarda AQShda telefon orqali masofadan bank xizmatlarini amalga oshirishga sharoit yaratildi. Dastlab North Carolina National Bank 1990 yilda o'z mijozlariga telefon tizimi orqali 30 dan ortiq xizmat va operatsiyalarni taklif qilib, buning uchun katta miqdordagi Call-markazlar tashkil etdi. AQShda kompaniyalarning 80% dan ortig'i o'z ish faoliyatida Call-tsentrlerden foydalanadi. Shvetsiya, Norvegiya, Finlyandiya, Daniya va Gollandiya kabi mamlakatlarda Call-tsentrden foydalanuvchilarining soni eng ko'p edi. Fransiya, Avstriya va Italiya banklari filiallar ochish orqali chakana mijozlarga xizmat ko'rsatishning an'anaviy modelidan voz kechishga shoshilmadi. Germaniyada va Ispaniyada masofaviy bank xizmatlari tizimidan foydalanish jadalashib bormoqda[1].

Banklar mobil-banking xizmatni taklif qilgan bo'lsada, XXI asrning boshida tarqalgan kichik mobil telefonlar ekranida o'z moliyaviy ma'lumotlarini ko'rishning qiyinligi va aholi qiziqishining kamligi bu xizmatning rivojlanishiga to'siq bo'ldi. 2002-yilda Wells Fargo mobil-banking xizmatini ishlab chiqdi va unda faqatgina 2500 mijozlar ro'yxatga olingan edi. Lekin, tizimdagi ayrim kamchiliklar mavjudligi tufayli, tizimdan foydalanish rivojlanmadi. Keyinchalik mobil telefonlarning hajmi va imkoniyatlari ortdi, mobil-banking samaradorligi ham oshdi. Banklar ham mobil telefonlar uchun ko'proq ilovalarni taklif qildilar, smartfon foydalanuvchilari mobil-banking xizmatining ilg'or ilovalaridan

foydalanishni qo'llab-quvvatladi. Mijozlar bank tomonidan taqdim etilgan yangilangan, qulay navigatsiya, rasmlar va grafikalar bilan texnologik jihatdan takomillashtirilgan ilg'or ilovalarni afzal ko'rishdi. Internet-banking xizmati yaxshi rivojlanishi banklar faoliyatiga juda ham ijobiy ta'sir qilganki, endilikda tijorat banklari xodimlaridan faqatgina talab qilinadigan narsa ko'proq virtual to'lovlarni nazorat qilish bo'lib qoldi xolos.

Virtual banklar o'z nomi bilan faqat internet tarmog'ida mavjud bo'lib, to'lovlarni barchasini internet orqali qabul qilib o'tkazuvchi jismoniy jihatdan mavjud bo'lmagan (ofisiga ega bo'lmagan) tijorat banklari sanaladi. Unda barcha amalga oshirilayotgan bank amaliyotlari maxsus dastur asosida nazorat qilib boriladi va tegishli malakali mutaxassislar tomonidan kuzatib boriladi. Virtual banklar rivojlanishi bilan bir qatorda yirik moliyaviy korxonalar hamda banklar ham ilk marotaba o'z mijozlariga elektron kanallar orqali xizmat ko'rsatishning yangi shakllarini taklif eta boshladilar. Dunyo bo'ylab 600 dan ortiq banklar to'liq hajmdagi internet-xizmatini taklif etishmoqda. Ular elektron pullar aylanishi hamda virtual tovar ayirboshlashni ta'minlashadi.

Hozirgi kunda ko'pgina rivojlangan mamlakatlar banklari an'anaviy bank filiallarini tashkil qilish orqali mijozlarga xizmat ko'rsatish modelidan masofadan turib xizmat ko'rsatish tizimiga o'tmoqdalar. Banklarning masofadan turib xizmat ko'rsatish modeliga o'tishiga quyidagi faktorlar sabab bo'lmoqda:

- raqobatning o'sishi;
- vaqt omili;
- kommunikatsiya vositalarining rivojlanib borayotganligi.

Banklarda masofaviy bank xizmatlarini rivojlantirish strategiyasida ayni sohaga kiritiladigan sarmoya hajmi va berilayotgan e'tibor eng ahamiyatli jihatlardandir. «FinTech»ga (moliyaviy texnologiyalarga) sarmoya kiritish jahon miqyosida 2018 yilda 111,8 mlrd. AQSh dollarga yetganligi, shundan, AQShning ulushi 47,0 foizini (52,5 mlrd. AQSh dollar) tashkil etgan. Butun dunyoda «FinTech» sanoati eng zamonaviy texnologiyalar bilan taraqqiy topmoqda. Ular yordamida moliya bozoridagi yechimini topmagan holatlarga oddiygina moliyaviy yechimlar ishlab chiqilmoqda.

2018 yilda Amsterdamda «Money2020» loyihasi bo'yicha Yevropaning yirik «FinTech»chilari moliyaviy texnologiya olami doirasidagi mavzularni muhokama qilish uchun uchrashdi. Quyida uchrashuvdagi eng muhim 5 ta masalaga to'xtalib o'tdi:

• **Mobil texnologiyalar.** So'nggi paytlarda mobil telefonlardan ko'plab odamlar foydalanayotganligi, odamlar uchun ajralmas texnik vosita bo'lib qolganligi sababli, moliyaviy xizmatlar ham ushbu aloqa vositalar doirasida tashkil etilmoqda. «PwC's 2018 Digital Banking Consumer Survey» ma'lumotlariga ko'ra, odamlar o'z smartfonlari yordamida bank xizmatlaridan foydalanishni afzal ko'rayotgan odamlar soni ortib bormoqda. Mobil-banking yordamida bank va mijozlari jismoniy aloqasiz, bank binosiga bormasdan pul mablag'larini boshqarishi mumkin.

• **Raqamli banklar.** Mobil-bankingning keskin tarzda rivojlanishi natijasida filiallar va shaxobchalar ochmasdan faoliyat ko'rsatuvchi raqamli banklarning ko'payishiga olib keldi. Ular ayniqsa moliyaviy bitimlarni amalga oshirishda smartfonlardan foydalanadigan aholi qatlamlari orasida juda mashhurdir. Natijada, iste'molchilarga pul mablag'larini masofadan boshqarish imkonini beradigan ilovalarni taqdim etadi. Shuning ta'sirida bank filiallariga tashriflar yildan-yilga pasaymoqda.

• **Biometrik texnologiyalar.** Raqamli iqtisodiyot asrida moliyaviy xizmatlari

sanoati kiber-avtomatlarga nisbatan zaiflashgan. Shuning uchun «FinTech» sanoati uchun xavfsizlik birinchi o'rinda turadi. Firibgarliklarning oldini olishning yo'llaridan biri biometrik texnologiyalarni qo'llashdir. Biroq biometrik autentifikatsiya qilishning yagona afzalligi xavfsizlik emas. Ushbu texnologiya orqali ilovaga kirishni osonlashtiradi va tezlashtiradi.

• **Blokchain texnologiyasi.** Blokchain texnologiyasidan foydalanishda tizimning shaffofligi tufayli ko'plab «FinTech startup»lar qilinmoqda. Blokchainning yana bir afzalligi, moliyaviy operatsiyalarni avtomatlashtirilgan aqlli shartnomadir. Shuning uchun moliyaviy institutlar ushbu texnologiyaga katta e'tibor qaratilishi kutilmoqda.

• **Sun'iy intellekt.** Aksariyat ekspertlar sun'iy intellektni yaqin kelajakda «FinTech»ga katta ta'sir o'tkazishini ta'kidlamoqda. «FinTech» sanoati sun'iy intellektidan foydalanishiga bir qator sabablar mavjud. Avvalo sun'iy intellekt ma'lumotlarni tahlil qilish kabi vazifalarni avtomatlashtirgan, bu esa ancha vaqtni tejashga yordam beradi. Bu mijozlarga kreditlari miqdorini hisoblash, mablag'larini boshqarish, bank yangiliklaridan xabardor bo'lish, bankning yaqin filiallari va bankomatlari to'g'risida ma'lumot olish kabi bank xizmatlarini suhbatlashishi orqali amalga oshirishga yordam beradi[2].

Albatta, axborot-kommunikatsiya texnologiyalarining rivojlanishi, zamonaviy texnologiyalarning hayotimizga tadbiiq etilishi har bir inson hayotida ko'plab ijobiy imkoniyatlar berishi mumkin. Raqamli texnologiyalar rivojlanishi ortidan inson, unga kerakli xizmatdan tezroq foydalanishi, internet orqali o'ziga kerakli mahsulotlarni arzon sotib olish bilan ko'plab pul mablag'larini tejashi mumkin. Masalan biron bir kitobning elektron ko'rinishda sotib olish Sizga, shu kitobni chop etilgan ko'rinishini sotib olish ancha arzonga tushishi mumkin. Yoki bo'lmasa oddiy iste'molchi o'zi ham tadbirkor bo'lishi, uyidan chiqmagan holda onlayn savdo-sotiq bilan shug'ullanishi mumkin.

Raqamli iqtisodiyotning rivojlanishini boshqa afzalliklari quyidagicha bo'lishi mumkin:

- ishlab chiqarishda mehnat samadorligini oshishi;
- kompaniyalarning raqobatbardoshligini o'sishi;
- ishlab chiqarishdagi harajatlarning kamayishi;
- yangi ish o'rinlari yaratilinishi;
- yangi zamonaviy kasblar paydo bo'lishi;

- kambag'allikni yengish va ijtimoiy tengsizlikni yuqolishi.

Bular raqamli iqtisodiyotning bor yo'gi bir nechta afzalliklari holos. Raqamli iqtisodiyotning rivojlanishi bizning kundalik hayotimizga ijobiy ta'sir qiladi, oddiy foydalanuvchiga ko'plab qo'shimcha imkoniyatlar beradi va qolaversa, bozorni o'sishi va rivojlanishini ta'minlab berishi mumkin.[3]

Raqamli iqtisodiyot sharoitida bank xizmatlarining rivojlanishi moliyaviy tizim modernizatsiyasining asosiy yo'nalishlaridan biri hisoblanadi. An'anaviy filiallarga asoslangan xizmat ko'rsatish modeli o'z o'rnini tobora kengayib borayotgan masofaviy va raqamli xizmatlarga bo'shatmoqda. Telefon-banking, call-markazlar, internet-banking, mobil-banking hamda virtual banklarning shakllanishi natijasida bank-mijoz munosabatlari sifat jihatidan yangi bosqichga ko'tarildi.

Tadqiqotlar shuni ko'rsatadiki, bank sektorida innovatsion texnologiyalarni joriy etish jarayoniga bir qator omillar – raqobatning kuchayishi, vaqt omili hamda kommunikatsiya vositalarining tezkor rivojlanishi bevosita ta'sir ko'rsatmoqda. Shu bilan birga, FinTech sohasi jahon miqyosida tez sur'atlar bilan rivojlanib, bank amaliyotiga ilg'or texnologiyalarni tatbiq etish orqali moliyaviy xizmatlarning sifatini oshirmoqda.

Raqamli bank xizmatlarining kengayishi aholining moliyaviy imkoniyatlarini kengaytirish, xizmatlar ko'lamini oshirish va tranzaksiyalar samaradorligini ta'minlashga xizmat qilmoqda. Kelgusida bank tizimining barqarorligi va raqobatbardoshligi ko'p jihatdan innovatsion texnologiyalarni joriy etish darajasi va ularning samarali boshqarilishiga bog'liq bo'ladi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. *Call-центр для банка: мода или необходимость? // Банковские технологии. – 2003. – №3. – С. 59–60.*
2. *<https://bankir.ru/avtori/1659981/> Дмитрий Мирошкинов «Банк's софт бизнес» компанияси бошқарувчиси.*
3. *R. A. Muradova «Enhancing customer service efficiency in the era of digital banking: a case study of JSCB 'Sanoatqurilishbank' in Surkhandarya region»*

BANK-MOLIYA TIZIMIDA INNOVATSION TEXNOLOGIYALARNI JORIY ETISH SAMARADORLIGI

Musakulova Sitora Foziljonovna

Toshkent Gumanitar Fanlar Universiteti

“Aniq va gumanitar fanlar” kafedrası o'qituvchisi

Annotatsiya: Ushbu maqolada bank-moliya tizimida innovatsion texnologiyalarni joriy etishning samaradorligi hamda ularning iqtisodiy rivojlanishga ta'siri tahlil qilinadi. Raqamli transformatsiya jarayonida bank xizmatlarida sun'iy intellekt, blokcheyn, mobil ilovalar va onlayn to'lov

tizimlarining qo'llanilishi moliyaviy xizmatlarning tezligi, shaffofligi va ishonchliligini oshirishi alohida ko'rsatib o'tiladi.

Tayanch so'zlar: Bank-moliya, innovatsion texnologiyalar, onlayn to'lov, bank kartalari, sun'iy intellekt, blokchain texnologiyalar.

KIRISH

Bugungi globallashuv va raqamli iqtisodiyot sharoitida bank-moliya tizimi mamlakat iqtisodiy barqarorligini ta'minlashda hal qiluvchi o'rin tutadi. So'nggi yillarda moliyaviy xizmatlar sifatini oshirish, mijozlarga qulaylik yaratish hamda iqtisodiy samaradorlikka erishishda innovatsion texnologiyalarni keng joriy etish dolzarb masalaga aylandi. Xususan, mobil banking, onlayn to'lov tizimlari, blokcheyn va sun'iy intellekt asosidagi xizmatlar moliya bozorida raqobatni kuchaytirib, banklarning samarador faoliyat yuritishiga zamin yaratmoqda. Shu bilan birga, innovatsion texnologiyalar moliya sektorida shaffoflikni ta'minlash, korrupsiya xavfini kamaytirish va aholining moliyaviy xizmatlardan foydalanish imkoniyatlarini kengaytirishda muhim ahamiyat kasb etadi. Shu sababli, bank-moliya tizimida innovatsion texnologiyalarni joriy etish samaradorligini o'rganish nafaqat nazariy, balki amaliy jihatdan ham muhim ilmiy ahamiyatga ega.

TADQIQOT METODOLOGIYASI

Ushbu tadqiqotda bank-moliya tizimida innovatsion texnologiyalarni joriy etish samaradorligini o'rganishda tizimli yondashuv qo'llanildi. Ilmiy izlanishda quyidagi metodlardan foydalanildi:

1. **Nazariy tahlil usuli** – innovatsion texnologiyalar, bank xizmatlari va moliyaviy infratuzilma samaradorligi bo'yicha mavjud ilmiy adabiyotlar, xalqaro tajribalar va normativ-huquqiy hujjatlar o'rganildi.
2. **Statistik tahlil usuli** – banklarning raqamli xizmatlari, elektron to'lovlar hajmi, fintech kompaniyalar faoliyati hamda mijozlar soni bo'yicha rasmiy ma'lumotlar asosida dinamik o'sish ko'rsatkichlari tahlil qilindi.
3. **Qiyosiy tahlil usuli** – rivojlangan davlatlar bank-moliya tizimida innovatsion texnologiyalarni joriy etish tajribasi O'zbekiston sharoitidagi amaliyot bilan solishtirildi.
4. **Ekspert baholash usuli** – bank xodimlari va moliya sohasi mutaxassislari bilan suhbatlar asosida innovatsion texnologiyalarni joriy etish jarayonida uchraydigan muammolar va ularni hal etish yo'llari aniqlashtirildi.
5. **Induktiv va deduktiv yondashuv** – umumiy nazariy g'oyalardan amaliy xulosalarga kelish va aksincha, mavjud tajriba asosida umumlantirilgan ilmiy natijalarni shakllantirishda qo'llanildi.

Ushbu metodlar yordamida bank-moliya tizimida innovatsion texnologiyalarni qo'llash samaradorligi, ularning ijobiy ta'sirlari hamda mavjud muammolar kompleks ravishda o'rganildi va ilmiy xulosalar chiqarildi.

TAHLIL VA NATIJALAR.

Bugungi kunga kelib bank-moliya sohasi juda jadallik bilan rivojlanib bormoqda buning meyoriy-huquqiy asosi sifatida O'zbekiston Respublikasining

“Banklar va bank faoliyati to‘g‘risida”gi Qonun [1] va To‘lovlar va to‘lov tizimlari to‘g‘risida [2] qonunlari bu boradagi asosiy huquqiy me‘yorlar sanaladi.

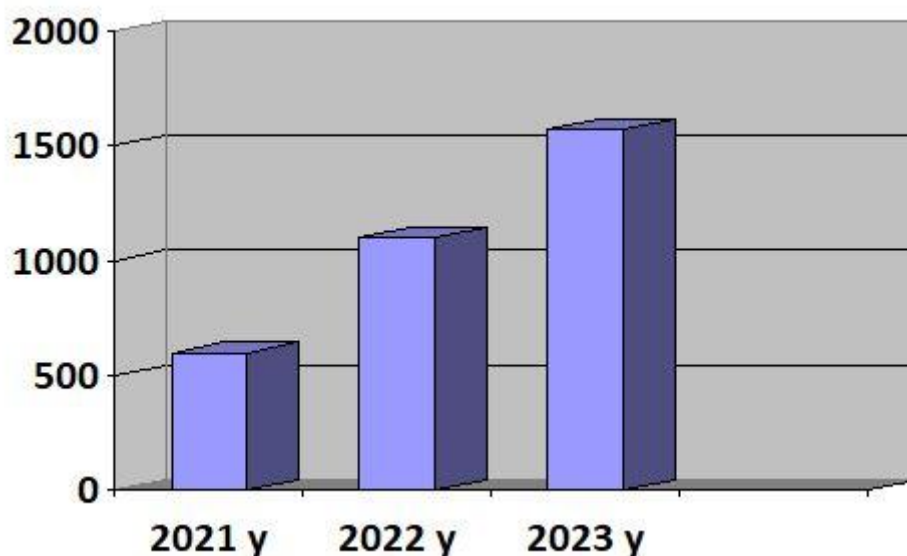
Bank-moliya tizimi iqtisodiyotning qon tomiri hisoblanadi. Bugungi globallashuv va raqamli transformatsiya davrida uning samaradorligi bevosita innovatsion texnologiyalarni joriy etish bilan belgilanadi. Zamonaviy texnologiyalar, xususan, mobil banking, sun‘iy intellekt (AI), blokcheyn, va katta ma‘lumotlar tahlili (Big Data) bank xizmatlarini ko‘rsatish sifatini oshirish, xarajatlarni kamaytirish va mijozlarga qulaylik yaratishda hal qiluvchi rol o‘ynaydi. Innovatsiyalarni joriy etish orqali bank-moliya sektori yangi xatarlarni boshqarish, tezkor qarorlar qabul qilish va raqobatbardoshlikni oshirish imkoniyatiga ega bo‘ladi.

Innovatsion texnologiyalar bank operatsiyalarini avtomatlashtirishga yordam beradi. Sun‘iy intellektga asoslangan tizimlar kredit arizalarini ko‘rib chiqish, mijozlarga xizmat ko‘rsatish (chatbotlar orqali) va firibgarlikni aniqlash kabi jarayonlarni sezilarli darajada tezlashtiradi. Bu esa bank xodimlarining qo‘shimcha qiymat yaratuvchi ishlarga e‘tibor qaratishiga imkon beradi va shu bilan birga operatsion xarajatlarni qisqartiradi.

Raqamli to‘lov – bu to‘lovni raqamli formatda, ya‘ni onlayn yoki elektron qurilmalar orqali amalga oshirish jarayonidir. Bu turdagi to‘lovlar an‘anaviy naqd pul muomalasidan tezkorligi, qulayligi va xavfsizligi bilan farq qiladi. Elektron hamyonlar, bank kartalari, mobil ilovalar (Payme, Click, Apelsin va boshqalar), QRkod orqali to‘lov, hamda kontaktless texnologiyalar raqamli to‘lovlarning eng keng tarqalgan shakllaridir [3].

Mobil banking ilovalari va onlayn platformalar mijozlarga bankka bormasdan turib hisob-kitoblar, to‘lovlar va pul o‘tkazmalarini amalga oshirish imkonini beradi. Shaxsiylashtirilgan moliya maslahatlari va mahsulotlar ham AI va Big Data tahlili yordamida taklif qilinadi. Bu, o‘z navbatida, mijozlarning bank xizmatlaridan qoniqishini oshiradi va ularning bankka bo‘lgan sadoqatini mustahkamlaydi.

Xozirda bank kartalari orqali operatsiyalar amalga oshirish juda ham ommalashdi. O‘zbekiston Respublikasi markaziy banki ma‘lumotlarida Bank-kartalar orqali operatsiyalar hajmi (turnover): 2021 — 596.9 trln UZS; 2022 — 1,103.4 trln UZS; 2023 — 1,574.2 trln UZS. Bu 2022→2023 yili uchun 42.7% o‘shishni bildiradi.

1-rasm. Bank-kartalar orqali operatsiyalar hajmi (trln UZS).

Muhim asosiy ko'rsatkichlar xaqida to'xtalib o'tadigan bo'lsak, Naqd bo'lmagan to'lovlar ulushi: jami to'lovlar va pul o'tkazmalarda naqd bo'lmagan ulush 2022 yildan 2023 yilga 73% → 76% ga oshgan [4]. Elektron hamyonlar (e-wallets): Markaziy bank ma'lumotlariga ko'ra, ro'yxatga olingan 13 ta elektron pul tizimi doirasida elektron hamyonlar soni 8.4 million dan 15.6 million ga oshgan [4].

Blokcheyn texnologiyasi moliyaviy tranzaksiyalarning shaffofligi va xavfsizligini ta'minlaydi. Har bir operatsiya zanjirda qayd etiladi va uni o'zgartirish deyarli imkonsizdir. Sun'iy intellekt va mashinani o'rganish (Machine Learning) algoritmlari firibgarlik harakatlarini real vaqt rejimida aniqlay oladi. Bu esa moliyaviy jinoyatlarning oldini olishga yordam beradi.

Banklarning operatsion xarajatlarning kamayishi, tranzaksion daromadlarni oshirish, yangi mijoz segmentlarini jalb qilish, naqd samaradorligiga eshirishga sabab bo'ladi. Industry hisobotlari raqamli to'lovlar va fintech joriy etish orqali tezda samaradorlik va daromad o'sishini ko'rsatadi [5].

Ko'plab empirik tadqiqotlar fintech kengayishi bilan banklarning operatsion xarajatlari pasayishi va daromad imkoniyatlarining oshishini ko'rsatadi; ammo natija baribir regulyatoriy shartlarga va bankning boshlang'ich holatiga bog'liq [6].

Banklarning olib borayotgan faoliyati faqat ularning o'ziga emas, balki boshqa sohalarning rivojlanish faoliyatiga ham katta ta'sir ko'rsatadi. Shuning uchun mukammal innovatsion siyosat olib borish istiqbolli rivojlanishni ta'minlaydi, banklarning innovatsion mexanizmlarida namoyon bo'ladi. Bu esa o'z navbatida mamlakatdagi innovatsion jarayonlarni rivojlantiradi [7].

XULOSA

Bank-moliya tizimida innovatsion texnologiyalarni joriy etish faqatgina texnik yangilik emas, balki butun tizimning samaradorligini, xavfsizligini va mijozlarga yo'naltirilganligini oshirishga qaratilgan strategik zaruratdir. Bu innovatsiyalar banklarning nafaqat raqobatbardoshligini oshiradi, balki iqtisodiyotning barqaror rivojlanishiga ham muhim hissa qo'shadi.

Innovatsion texnologiyalarni joriy etish banklarning operatsion samaradorligini oshirishga ijobiy ta'sir ko'rsatadi — asosan tranzaksiya xarajatlari pasayishi va mijoz xizmatlari tezlashishi orqali.

Mobil banking va boshqa raqamli platformalar mijozlarga bank xizmatlaridan kecha-yu kunduz, istalgan joydan foydalanish imkoniyatini berib, ularning qulayligini va xizmatlardan qoniqish darajasini oshiradi. Bu esa, o'z navbatida, raqobat muhitida banklarning bozor ulushini mustahkamlashga xizmat qiladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. 2019 yil 05-noyabrdagi O'zbekiston Respublikasining “Banklar va bank faoliyati to'g'risida”gi O'RQ-580-son Qonuni. <https://lex.uz/docs/-4581969>
2. 2019-yil 1-noyabrdagi O'zbekiston Respublikasining “To'lovlar va to'lov tizimlari to'g'risida”gi O'RQ-578-son Qonuni. <https://lex.uz/docs/-4575786>
3. U.A.Uzakov Raqamli to'lovlar va elektron pul aylanishi: yangi iqtisodiy bosqich, “Raqamli iqtisodiyot” ilmiy-elektron jurnali 11-son Iyun, 2025y.
4. O'zbekiston Respublikasi Markaziy Banki 2023-yillik hisoboti. Toshkent 2024-y.
5. Visa. Unlocking the Benefits of Digital Payments: Insights from Uzbekistan, chrome-extension://efaidnbmnnnibpcajpcglclefindmkaj/https://usa.visa.com/content/dam/VCOM/regional/na/us/about-visa/documents/insights-from-uzbekistan-en.pdf?utm_source=chatgpt.com
6. Muhammad Iltizaz Ul Hassan va boshqalar Financial technology and banking performance in developing countries: evidence from an advanced quantile regression approach. HUMANITIES AND SOCIAL COMMUNICATIONS (2025) 12:1455, <https://doi.org/10.1057/s41599-025-05571-8>.
7. Po'latov X.U., Yo'ldoshev Z, Umidov D.U. Tijorat banklarni innovatsion g'oyalar asosida rivojlantirish, “Экономика и соцуум” №6(121)-2 2024, 476-481-bet.

RESPUBLIKAMIZDA RAQAMLI BANK TEXNOLOGIYALARINI TAKOMILLASHTIRISH YO'NALAISHLARI

Meyliqulov Shaxboz Xolmamat o'g'li

Termiz iqtisodiyot va servis universiteti,
Raqamli ta'lim texnologiyalar markazi bo'lim boshlig'i

So'nggi yillarda jahon iqtisodiyotida transformatsion jarayonlar jadallik bilan kechmoqda. Bunga asosiy sabablar sifatida iqtisodiy islohotlarning yangi ko'rinishlarda amalga oshirilishi, xalqaro hamkorlik va integratsiya jarayonlarining kuchayishi, yangi texnologiyalarning keng joriy etilishi hamda tarmoqlar va sohalarda yuz berayotgan boshqa tarkibiy o'zgarishlarni keltirish

mumkin. Davlatlar ushbu jarayonlarni amalga oshishiga ko‘mak berish orqali nafaqat milliy iqtisodiyotning ichki imkoniyatlarini kengaytirishga, balki xalqaro bozorlarda raqobatbardoshlikka erishishga ham intilmoqda. Bunday islohotlar iqtisodiyotda yuqori daromad keltiruvchi yo‘nalishlarni ko‘paytirish, barqaror iqtisodiy tizimni shakllantirish hamda yangi ishbilarmonlik muhitini yaratishga xizmat qilmoqda.

Ayniqsa ushbu jarayonlarda raqamli texnologiyalarning har bir sohada, jumladan global iqtisodiyotda katta o‘zgarishlarga sabab bo‘lyotganligini guvohi bo‘lmoqdamiz. Ko‘plab jamiyatlarda iqtisodiyotning barcha tarmoqlarida raqamli iqtisodiyot rivoji ijobiy o‘zgarishlarga turtki bo‘lmoqda va jumladan bank-moliya sohasida zamonaviy axborot texnologiyalarini keng joriy etilishi ko‘zga tashlanmoqda. Ma‘lumki, “Raqamli iqtisodiyot rivoji iqtisodiy samaradorlikni oshiradi, innovatsiyalarni joriy etilishini rag‘batlantiradi va ekologik barqarorlikka hissa qo‘shadi.[1]

Mamlakatimizda hozirgi kunda transformatsion islohotlar milliy strategiyalar va normativ-huquqiy hujjatlar orqali reja asosida bosqichma-bosqich amalga oshirilmoqda. Raqamli iqtisodiyotni joriy etish va moliyaviy texnologiyalarini takomillashtirishda davlatimiz rahbari Sh.Mirziyoyev tomonidan olib boilyotgan islohotlarni ta‘kidlash joiz bo‘lib, jumladan, O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining “O‘zbekiston — 2030” strategiyasi to‘g‘risidagi PF-158-sonli Farmonida “iqtisodiyotda transformatsiya jarayonlarini chuqurlashtirish, institutsional islohotlarni izchil davom ettirish, qulay investitsion hamda ishbilarmonlik muhitini shakllantirish va muvozanatli pul-kredit siyosatini yuritish” kabi bir qator ustuvor vazifalar belgilab o‘tilgan. [2] Shu bilan bir qatorda, O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2024 yil 14 oktyabrdagi PQ-358-son qarori asosida Sun‘iy intellekt texnologiyalarini 2030-yilga qadar rivojlantirish strategiya” sida sun‘iy intellekt texnologiyalarini rivojlantirish bo‘yicha ustuvor maqsad va vazifalar belgilanlangan.[3]

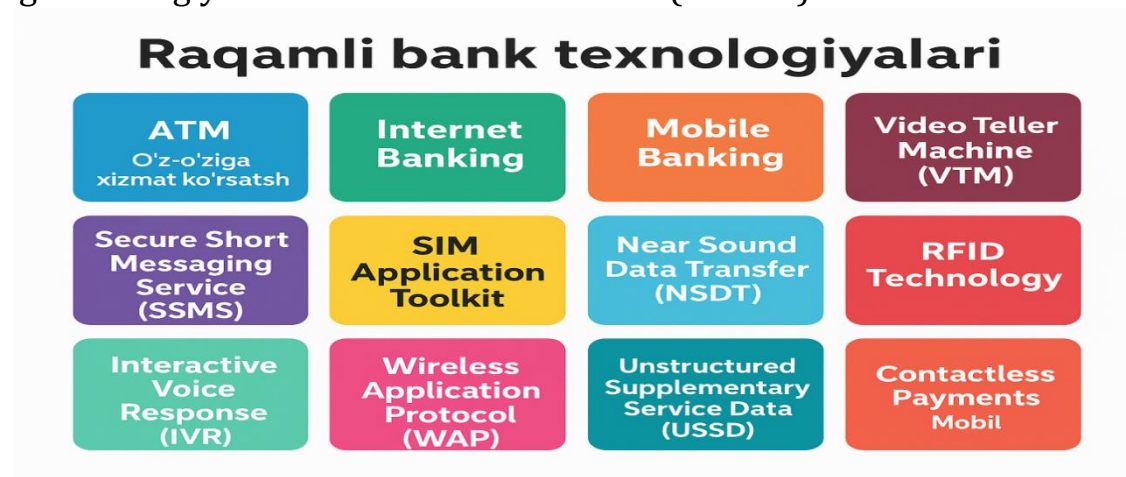
Bunga ko‘ra, sun‘iy intellekt texnologiyalarini rivojlantirishga qaratilgan qonunchilik bazasini shakllantirish, ushbu yo‘nalishda standartlarni takomillashtirish va xalqaro hamkorlik aloqalarini mustahkamlash; ma‘lumotlarni qayta ishlash hamda sun‘iy intellektga asoslangan loyihalarni ishga tushirish uchun texnik infratuzilma yaratish, ijtimoiy soha va iqtisodiyot tarmoqlarida mazkur yo‘nalishdagi ustuvor loyihalarni amalga oshirish; sun‘iy intellekt texnologiyalaridan foydalanish bo‘yicha kadrlar tayyorlash ko‘rsatib o‘tilgan.

Zamonaviy dunyoda barcha sohalarda raqamlashtirish jarayonlari keng ko‘lamda rivojlanib borar ekan, ushbu yo‘nalishga ixtisoslashuv ijtimoiy-iqtisodiy tizimlarda ham chuqur tarkibiy o‘zgarishlarni yuzaga keltirmoqda. Bu jarayonlar faqat texnik vositalar yoki dasturiy ta‘minot kabi mahsulotlarni joriy etish bilangina cheklanib qolmasdan, balki insonlarning kundalik turmush tarzini, korxona va tashkilotlarning boshqaruv usullarini, davlat boshqaruvi, bank-moliya sohasini hamda xizmat ko‘rsatish tizimlarini tubdan yangilashni

talab etadi. Darhaqiqat, raqamli texnologiyalarning joriy etilishidagi asosiy xususiyatlardan biri doimiy ravishda yangilanib boruvchi axborot oqimi, innovatsion texnologiyalarning tezkor joriy etilishi va ular orqali jamiyat hayotining tubdan o'zgarishidir.

Raqamli bank xizmatlarini takomillashtirishning muhim omili sifatida raqamli bank texnologiyalaridan foydalanishni kengaytirishni alohida ahamiyatga egaligini ta'kidlash joiz. Ushbu texnologiyalarni rivojlantirishning muhim xususiyati shundan iboratki, ular banklarning raqobatbardoshligini oshirib bozordagi mavqe'ini oshiradi hamda xarajatlarni kamaytirgan holda ko'proq daromad olish imkonini yaratadi.

Raqamli bank texnologiyalari bir nechta turlarga bo'linib, ular jumlasiga quyidagi texnologiyalarni kiritishimiz mumkin. (1-rasm)

1-rasm. Raqamli bank texnologiyalari.

Yuqorida 1-rasmda keltirilgan texnologiyalardan hozirgi kunda butun dunyo bo'yicha eng keng ko'lamda foydalaniladigan va o'ziga o'zi xizmat ko'rsatish imkoniyatini beradigan avtomatlashtirilgan mashina ya'ni bankomatlar (ATM) hisoblanadi. Bu ko'p funksiyalarni bajarishi mumkin bo'lgan texnologiya bo'lib, kartadagi pulni naqdlashtirish, hisobraqamdagi balans qoldig'i haqida ma'lumot olish, pul o'tkazish va boshqa bank amaliyotlarini bajarish imkonini beradi.

Internet banking esa bank xizmatlaridan internet orqali foydalanish imkonini beruvchi tizim sifatida mijozlar uyidan chiqmagan holda hisoblarini boshqarishi, pul o'tkazishi, kredit va depozitlarini nazorat qilishi mumkin. Mobile banking tizimi- turli mobil ilovalar yordamida raqamli bank xizmatlaridan foydalanish tizimi sifatida bir nechta turlarga bo'linib, ular orqali mijozlar to'lovlar amalga oshirishi, hisobni boshqarishi, pul o'tkazmalari qilishi, kredit yoki omonatlarni boshqarishi, valyuta konversiyalarini amalga oshirishi va hisobraqamlaridagi balansni ko'rishi mumkin.

Mijozlarga bank filialiga bormasdan, real vaqt rejimida maslahat olish va bank amaliyotlarini bajarish imkoniyatini yaratadigan Video teller machine- (VTM) texnologiyalari elektron bank mashinasi sifatida masofadan turib,

videoaloqa orqali bank xodimi bilan bog'lanib bank xizmatlarini va tranzaksiyarni amalga oshirish imkoniyati yaratiladi. Banklar faoliyatida takomillashtirishda yana bir muhim texnologiya bu Near Sound Data Transfer (NSDT) bo'lib, ular yordamida mobil qurilmalar o'rtasida ma'lumotlarni uzatish uchun ovoz to'lqinlaridan foydalanadi, bu esa Wi-Fi yoki Bluetooth mavjud bo'lmagan holatlarda ham bank operatsiyalari, foydalanuvchi autentifikatsiyasi va boshqa ma'lumot almashish hamda ba'zi amaliyotlarni amalga oshirishga imkon beradi. RFID texnologiyalar orqali hozirda bank kartalari va boshqa to'lov vositalarida tezkor identifikatsiya va autentifikatsiya qilishda foydalaniladi.

Bundan tashqari eng ommalashgan texnologiyalardan yana biri, Contactless Payments using Near Field Technology (NFC) tizimida mijozlar karta yoki smartfonni terminalga yaqinlashtirib yaqin masofada to'lovlarni amalga oshirish imkonini yaratuvchi texnologiya hisoblanadi.

Tijorat banklarida raqamli texnologiyalarni joriy etish natijasida turli bo'limlar o'rtasida ma'lumot almashish va hamkorlik qilish jarayonlari ancha samaraliroq tus oladi. Bu esa ma'lumotlarni yig'ish va qayta ishlash bilan bog'liq xarajatlarning kamayishiga olib keladi[4]. Shuningdek, moliyaviy texnologiyalar banklarga korxonalarning moliyaviy va operatsion faoliyati haqida batafsilroq ma'lumot olish imkonini beradi. Natijada, yangilikka asoslangan korxonalar, jumladan kichik biznes va mikrofirmalar kredit resurslaridan foydalanishda qulayroq sharoitga ega bo'ladilar.[5]

Z.Mamadiyorov [6] o'zining “Determinants of Remote Banking Services Usage in Uzbekistan” nomli ilmiy maqolasida mamlakatimiz tijorat banklarida internet-banking va mobil-banking kabi masofaviy bank xizmatlaridan foydalanish omillarini chuqur tahlil qilgan. Ushbu tadqiqot doirasida raqamli bank xizmatlari faoliyatini kengaytirishda mijoz xulq-atvori, texnologiyalarga ishonch darajasi, infratuzilmaviy shart-sharoit va yetarli axborot ega bo'lish kabi bir qator omillarning ta'siri kuzatilgan.

Singapurda 2024-yilda bank xizmatlarining 98% raqamli platforma orqali ko'rsatilgan bo'lib, raqamli identifikatsiya (SingPass) tizimi mijozlarni masofadan aniqlash imkonini beradi, bu esa onboarding jarayonini soddalashtiradi. Tez to'lov tizimlari orqali (PayNow) mijozlar real vaqt rejimida pul o'tkazmalarini amalga oshira oladi. Janubiy Koreyada esa PromptPay tizimi nafaqat banklar, balki fintech va elektron tijorat platformalari bilan integratsiyalashgan. Ushbu mamlakatlarda banklar va fintechlar o'rtasidagi hamkorlik yuridik jihatdan mustahkamlangan va rag'batlantirilgan.

Yuqoridagilardan kelib chiqib, raqamli bank texnologiyalarini joriy etishda va ulardan foydalanish samaradorligini oshirishda quyidagi vazifalarni bajarilishini ta'minlash maqsadga muvofiqdir:

-banklarda raqamli bank xizmatlari ishonchli va keng ko'rsatilishini ta'minlash maqsadida qonuniy me'yoriy hujjatlar bilan yetarlicha asoslanganligini ta'minlash;

-banklarda malakali xodimlar mavjudligini nazorat qilish hamda bu sohada kerakli yangi xodimlar jalb qilish yoki va o'quv trening hamda kurslar tashkil etish orqali amaldagi xodimlar malakasini oshirish;

- ushbu texnologiyalarni joriy etish orqali qaysi bank xarajatlarini kamaytirish va daromadlarni oshirish bo'yicha aniq strategiya va biznes reja ishlab chiqish;

-sun'iy intellekt va raqamli texnologiyalarini qo'llash uchun yetaricha dasturiy ta'minot hamda texnika vositalari bilan ta'minlash;

Xulosa qilib aytganda, banklarda raqamli texnologiyalarini joriy etish zamonaviy moliya tizimining eng muhim yo'nalishlaridan biri hisoblanadi. ATM, internet banking, mobil banking, QR-kodli to'lovlar, NFC, USSD va boshqa ilg'or texnologiyalar bank xizmatlarini tezkor, qulay va xavfsiz shaklda taqdim etishga xizmat qilmoqda. Ushbu texnologiyalar mijozlarning kundalik moliyaviy ehtiyojlarini qondirish bilan birga, banklarning operatsion samaradorligini oshirish, xizmat ko'rsatish xarajatlarini kamaytirish va raqobatbardoshligini kuchaytirishga yordam bermoqda.

Raqamli texnologiyalardan foydalanish moliyaviy inklyuziyani kengaytirib, aholining barcha qatlamlari, jumladan, chekka hududlarda yashovchilar uchun ham bank xizmatlaridan foydalanish imkoniyatini yaratmoqda. Shu bilan birga, interaktiv xizmatlar, onlayn maslahatlar va shaxsiylashtirilgan raqamli mahsulotlar mijozlar ishonchini mustahkamlab, ularning bank tizimiga bo'lgan qiziqishini oshirmoqda. Ularni qo'llash — bu nafaqat xizmat ko'rsatish sifatini oshirish, balki iqtisodiyotning raqamli transformatsiyasi jarayonida banklarning barqaror rivojlanishini ta'minlashda ham muhim omil hisoblanadi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Rosário, A. T., & Dias, J. C. (2023). *The new digital economy and sustainability: challenges and opportunities*. *Sustainability*, 15(14), 10902. ; <https://doi.org/10.3390/su151410902>
2. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining “O'zbekiston-2030” strategiyasi to'g'risida”gi PF-158 son Farmoni 12.09.2023-yil, Manba: <https://lex.uz/docs/-6600413>
3. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2024 yil 14 oktyabrdagi PQ-358-son “ Sun'iy intellekt texnologiyalarini 2030-yilga qadar rivojlantirish strategiya” si to'g'risidagi qarori, <https://lex.uz/docs/-7158604>
4. Ding, X., & Zhou, Y. (2024). *Digital Transformation and bank credit allocation: Based on the perspective of bank lending to the real economy*. *Journal of Quantitative & Technological Economics*
5. Damian, D., & Manea, C. (2019). *Causal recipes for turning fin-tech freelancers into smart entrepreneurs*. *Journal of Innovation & Knowledge*, 4(3), 196–201.
6. Z.Mamadiyrov. “Analysis of factors affecting remote banking services in the process of bank transformation in uzbekistan” *Financial And Credit Activities: Problems Of Theory And Practice* 2021 № 1 (36)

**CHAKANA BANK XIZMATLARI ORQALI BANK DAROMADLARINI
SHAKLLANTIRISH VA MOLIYA INFRATUZILMASI SAMARADORLIGINI
OSHIRISH**

Norova Nozima Nabiyevna

TIFT universiteti “Iqtisodiyot va boshqaruv” kafedrası dotsent v.b., PhD

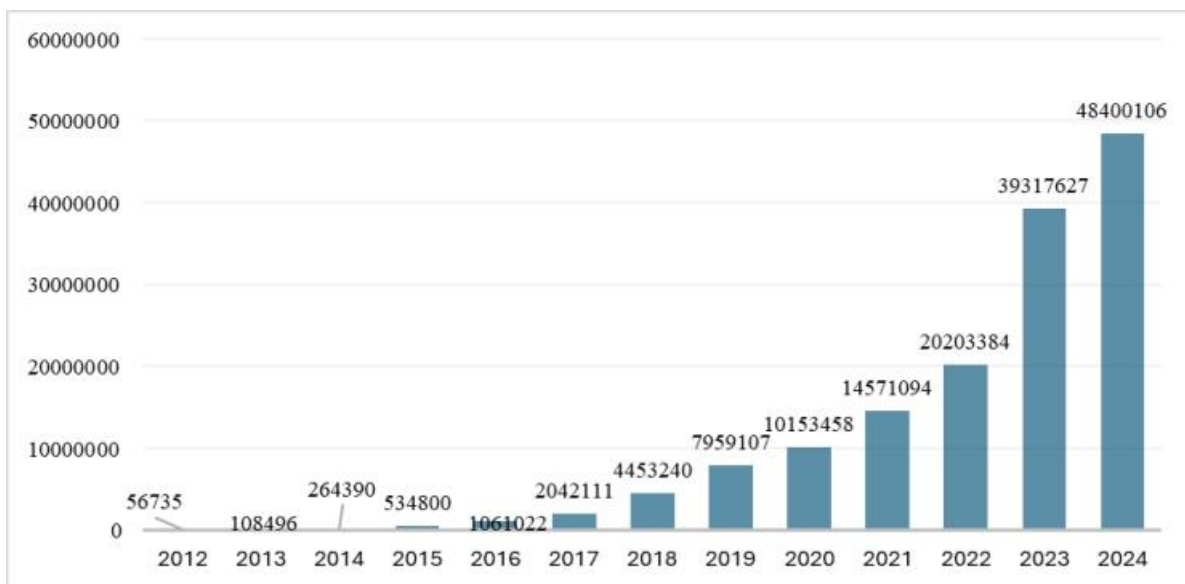
Tijorat banklarining moliyaviy daromadlari va xarajatlari ularning tadbirkorlik faoliyatidagi umumiy natijalarini belgilaydi. Moliyaviy daromadlar foiz daromadlari va operatsion daromadlardan tashkil topadi. Foiz daromadlari – milliy foiz stavkalari asosida aktivlar ko‘rinishidagi turli resurslardan olinadigan tushumlar bo‘lsa, operatsion daromadlar banklarning pul-kredit siyosatini amalga oshirish jarayonida bajaradigan operatsiyalari orqali shakllanadi. Yillik moliyaviy xarajatlardan esa operatsion, maxsus va ma‘muriy xarajatlardan iborat. Iqtisodiyotni transformatsiyalash sharoitida tijorat banklari daromad bazasini kengaytirish orqali moliya infratuzilmasi samaradorligini oshirishga xizmat qilmoqda. Bu jarayon iqtisodiy o‘rishni qo‘llab-quvvatlab, jamiyat farovonligini yuksaltirishga yordam bermoqda. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2020 yil 12 maydagi PF-5992-son Farmonida qayd etilganidek, bank tizimida davlat aralashuvining yuqori darajadali, davlat banklarida menejment va tavakkalchiliklarni boshqarishdagi yetarli tajribasizlik, hamda moliyaviy vositachilikning pastligi moliya infratuzilmasi samaradorligini oshirish yo‘lida hal qilinishi zarur bo‘lgan asosiy tizimli muammolar sifatida ko‘rsatib o‘tilgan. [1].

Bugungi kunda iqtisodiy adabiyotlarda bank xizmatlari, mahsulotlari va operatsiyalari tushunchalari keng qo‘llanilmoqda. Ularning nazariy asoslari, mohiyati, turlari va iqtisodiyotdagi roli mahalliy hamda xorijiy olimlar tomonidan turli jihatlarida o‘rganilgan. Masalan, Yu.Korchagin, I.Lavrushin, G.Beloglazova, A.Tavasieva, S.Galiskaya, A.Ivanov, P.Rouz, Dj.Sinki kabi iqtisodchi olimlarning ilmiy qarashlari bank xizmatlari va operatsiyalarining moliya infratuzilmasidagi ahamiyatini ochib beradi. Shu jihatdan, tijorat banklari faoliyatida ayniqsa chakana bank xizmatlari moliya infratuzilmasi samaradorligini oshirishda muhim o‘rin tutadi. O‘zbekiston Respublikasida ham chakana bank biznesi bosqichma-bosqich rivojlanib borayotgan istiqbolli yo‘nalishlardan biri sifatida moliya tizimi samaradorligini yuksaltirishga xizmat qilmoqda. [2,3,4,5,6,7,8]

Tijorat banklarining chakana xizmatlari bozorini mamlakat miqyosida (makro darajada) hamda alohida banklar kesimida tahlil qilish moliya infratuzilmasi samaradorligini oshirishda muhim ahamiyatga ega. O‘zbekiston Respublikasida tijorat banklari xizmatlar bozori quyidagi yo‘nalishlar bo‘yicha o‘rganilishi maqsadga muvofiqdir: banklarning jamg‘arma operatsiyalarini baholash, aholini kreditlash holati va tendensiyalari, xalqaro pul o‘tkazmalari

hajmi va holati, plastik kartochkalar orqali amalga oshirilayotgan hisob-kitoblar dinamikasi va boshqa xizmatlar.

Mamlakatimizda chakana bank xizmatlari bozori moliya infratuzilmasining yosh va istiqbolli yo'nalishlaridan biri sifatida shakllanmoqda. Uni takomillashtirishga iqtisodiy va ijtimoiy omillar bevosita ta'sir ko'rsatmoqda. Bank tizimi moliyaviy imkoniyatlarining ijobiy o'sishi chakana xizmatlar turini kengaytirish, hajmini oshirish hamda sifatini yaxshilashga yordam beradi. Chunki moliya infratuzilmasida yangi xizmatlarni joriy etish yoki zamonaviy texnologiyalarni tatbiq etish banklardan qo'shimcha xarajatlarni talab qiladi. Shu bois, banklarning barqaror moliyaviy bazasi infratuzilmaning samaradorligini ta'minlashda hal qiluvchi o'rin tutadi.

1-rasm. Masofadan bank xizmatlarini ko'rsatuvchi tizimlardan foydalanuvchilarning soni [1].

O'zbekistonda masofaviy bank xizmatlari mijozlari soni tez sur'atlar bilan o'sib bormoqda. 2024-yilning sentyabr oyiga kelib, bunday xizmatlardan foydalanuvchilar soni 48,4 million kishiga yetgan, bu 2023-yilga nisbatan 23,1 foizga va besh yil avvalgi ko'rsatkichga qaraganda 4,7 baravar ko'pdir. Shuni ta'kidlash kerakki, foydalanuvchilarning asosiy qismini jismoniy shaxslar tashkil etadi. Ularning soni yil davomida 23,5 foizga, 5 yil ichida esa 4,8 baravarga oshib, 47 millionga yetgan. (1-rasm)

Masofaviy bank xizmatlarini ishlatadigan yuridik shaxslar va yakka tartibdagi tadbirkorlar soni esa 2024-yil sentyabr holatiga ko'ra, 1,4 million nafarni tashkil qilgan. Bu ko'rsatkich 2023-yilga nisbatan 9,9 foizga, 5 yil avvalgiga qaraganda esa 2,3 baravar ortgan. Bu o'zgarish, raqamli bank xizmatlarining yanada kengayishi va mijozlarga qulaylik yaratish borasida amalga oshirilayotgan innovatsiyalar natijasidir. Banklar tomonidan taklif qilinayotgan mobil ilovalar, onlayn to'lov tizimlari va boshqa masofaviy

xizmatlar aholi orasida katta talabga ega bo'lmoqda, bu esa bank xizmatlarining raqobatbardoshligini oshiradi.

Nazariy jihatdan qaralganda tijorat banklari tomonidan jismoniy shaxslarga ajratiladigan kreditlarning riskiligi biroz yuqori, chunki yuridik shaxslardan ko'ra, jismoniy shaxslarning kreditga layoqatliligini aniqlash va ajratilgan kredit bo'yicha kredit monitoringini olib borish murakkabdir. Jismoniy shaxslarga ajratiladigan kreditlarning ortishi bilan kredit byuro bazasidagi jismoniy shaxslar bazasi ma'lumotlari ham ortib bormoqda. Yuridik shaxslardan farqli o'laroq jismoniy shaxslarda kreditga layoqatlilikni baholashda moliyaviy ko'rsatkichlar, ya'ni kreditga layoqatlilikni aniqlash koeffitsientlari mavjud emas. Kredit riskini baholashdagi asosiy omillardan biri – mijozning kredit tarixi hisoblanadi. Kredit byurosida jismoniy shaxslar ma'lumot bazasining ortishi, kelgusida jismoniy shaxslar kreditga layoqatliligini baholashda muhim manba bo'lib, bu o'z navbatida muammoli kreditlarning oldini olishga imkon yaratadi. Rivojlangan mamlakatlarda banklar tomonidan kredit berilayotganda asosiy e'tibor berilayotgan manba – bu mijozning oldingi kreditlari to'g'risidagi ma'lumot hisoblanadi.

Xalqaro amaliyot tahlili shuni ko'rsatadiki, tijorat banki xizmatlarini tanlashda aholi asosiy e'tiborini bankning uzoq davrdan beri bozorda faoliyat olib borishi hisoblanadi. Shunisi diqqatga sazovorki, bank xizmatlarining yuqori sifati va bank reytingi bo'yicha yuqori o'rinlarda turishi, aholi tomonidan bankni tanlashda unchalik katta ahamiyatga ega emas ekan.

Tijorat banklarining chakana xizmatlariga ta'sir etuvchi ichki omillarga esa bank faoliyati bilan bog'liq holatlarni kiritish mumkin.

Yirik tijorat banklarining jismoniy shaxslar bilan ishlashga qaraganda yuridik shaxslar uchun xizmat ko'rsatishni afzal ko'rishlari. Tijorat banklari odatda kichik summalarda ko'p sonli mijozlar bilan, ya'ni jismoniy shaxslarga nisbatan yirik summalarda va bank uchun yuqori daromad keltiradigan yuridik shaxslar uchun amalga oshiriladigan operatsiyalar bilan faoliyat olib borishdan manfaatdorlar.

Tijorat banklari tomonidan mijozlar uchun ko'p sonli, lekin bir-biridan unchalik farq qilmaydigan operatsiyalar taklif qilinishi. Tijorat banklari tomonidan aholiga taklif etilayotgan omonatlar turlari ko'p xollarda bir-biriga o'xshashdir. Tahlillar natijasida shu narsa ma'lum bo'ldiki, mamlakat amaliyotida tijorat banklari tomonidan taklif etilayotgan depozitlar tarkibida «investitsion depozitlar» qo'llanilishi umuman kuzatilmadi.

Tijorat banklari tomonidan taklif qilinayotgan xizmatlarning shartlari ko'p hollarda aniq va tushunarli emasligi moliya infratuzilmasi samaradorligiga salbiy ta'sir ko'rsatmoqda. Aholining moliyaviy savodxonligi yetarli darajada emasligini inobatga olib, bank xizmatlari shartlari qisqa, sodda va ommaga tushunarli shaklda taqdim etilishi lozim. Shu bilan birga, banklar xizmatlarni taklif qilishdan oldin bozorni chuqur tahlil qilib, mijozlarni faqat ushlab qolishga

emas, balki yangi mijozlarni jalb etishga ko‘proq e‘tibor qaratishi moliya infratuzilmasining faoliyat samaradorligini oshiradi.

Chakana bank xizmatlari bozoriga ta‘sir ko‘rsatuvchi ichki va tashqi omillarni tahlil etish natijasida quyidagi xulosalarga kelish mumkin:

1. Mamlakatdagi iqtisodiy o‘shish va barqarorlik moliya infratuzilmasi samaradorligiga hamda chakana xizmatlarga ta‘sir etuvchi asosiy omillardan biri hisoblanadi;

2. Tijorat banklari kapitallashuvi darajasining oshishi chakana xizmatlarni rivojlantirish va infratuzilmani takomillashtirish uchun imkoniyat yaratadi;

3. Aholi sonining ortib borishi va daromadlarning ko‘tarilishi chakana bank xizmatlari bozorini kengaytiradi va talabni oshiradi;

4. Kichik va o‘rta banklarda chakana mijozlarga nisbatan e‘tiborning yuqoriligi moliya infratuzilmasida raqobatni kuchaytiradi;

5. Chakana bank xizmatlari turlarining bir-biriga o‘xshashligi va aholining asosan an‘anaviy xizmatlarga murojaat qilishi yangi xizmatlardan foydalanish darajasining pastligiga sabab bo‘lmoqda.

Mazkur jihatlar inobatga olingan holda, bank xizmatlarini modernizatsiya qilish va aholiga qulay, innovatsion yechimlar taqdim etish moliya infratuzilmasi samaradorligini oshirishda muhim ahamiyat kasb etadi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati

1. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2020 yil 12 may kuni qabul qilingan “2020–2025 yillarga mo‘ljallangan O‘zbekiston Respublikasining bank tizimini isloh qilish strategiyasi to‘g‘risida”gi PF-5992-sonli Farmoni.

2. Ю.А.Корчагин «Денги, кредит, банки» М: «Феникс» 2006 г. 312 стр.

3. И.О.Лаврушин «Банковское дело:розничнқй бизнес» М:«Кнорус» 2010 г. 762 стр.

4. Г.Н.Белоглазовой, Л.П.Крошвеской «Банковское дело» Учебник для вузов 2-е издание П: 2008 г. 400 стр.

5. А.М. Тавасиева «Дополнительные операсии для клиентов» Москва «Ф и С» 2005 г.416 стр.

5. С.В.Галиская «Денги, кредит, банки». Полный курс. Москва изд. «Ексмо» 2008 г. 336 стр.

6. А.Н.Иванов «Банковские услуги: зарубежный и российский опыт» Москва «Ф и С»2002 г. 176 стр.

7. Питер С Роуз «Банковский менежмент» М: Дело 1997 г. 762 стр.

8. Джозеф Синки «Финансовый менежмент в каммерческом банке и в индустрии финансовыхуслуг» М: Алпина Паблишер 2019 г. 1018 стр.

9. O‘zbekiston Respublikasi Markaziy banki ma‘lumotlari asosida muallif ishlanmasi
www.cbu.uz

O‘ZBEKISTONDA INVESTITSIYA MUHITINING JOZIBADORLIGINI OSHIRISH MASALALARI

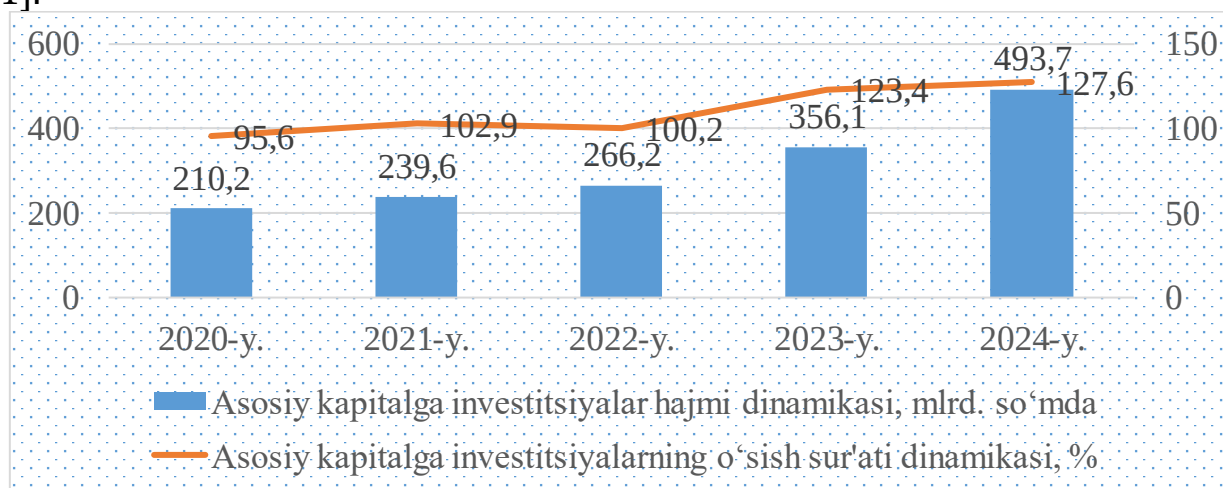
Narzullayeva Xilola Abdukomilovna

Toshkent davlat iqtisodiyot universitetining mustaqil izlanuvchisi

Investitsiya – mamlakat iqtisodiyotini rivojlantirishda eng muhim omillardan biri hisoblanadi. Xususi va xorijiy sarmoyalarni jalb qilish orqali sanoat, infratuzilma, innovasion texnologiyalar va kichik biznes sohalarida yangi ish o‘rinlari yaratilib, iqtisodiy o‘shishga turtki beriladi. Shu nuqtai nazardan qaralganda, O‘zbekistonda investitsiya muhitini yaxshilash va uning jozibadorligini oshirish dolzarb vazifalardan biri hisoblanadi.

O‘zbekistonda investitsiya muhitining jozibadorligini oshirish bo‘yicha salmoqli ishlar amalga oshirildi. Xususan, yangi tahrirdagi O‘zbekiston Respublikasining «Investitsiyalar va investitsiya faoliyati to‘g‘risida» gi qonuni qabul qilinib, unda investitsiya faoliyati sub’ektlari huquqlarining davlat kafolatlari va investitsiyalarni himoya qilish choralari belgilandi, mablag‘lardan foydalanish va mablag‘larni erkin o‘tkazish kafolatlari yaratildi, qonunchilikning investor uchun noqulay o‘zgarishlariga qarshi kafolatlar taqdim etildi, oshkoralik va ochiqlikni ta‘minlash kafolatlari berildi, investitsiyalarni va investitsiya faoliyatini davlat tomonidan qo‘llab-quvvatlash chora-tadbirlari ishlab chiqildi. Investorlar uchun maxsus iqtisodiy zonalarda faoliyat yuritishi uchun ko‘plab moliyaviy va boshqa imtiyozlar yaratildi. «Mamlakatda investitsiya muhitini yanada yaxshilash va uning jozibadorligini oshirish, kelgusi besh yilda 120 milliard AQSh dollari, jumladan 70 milliard dollar xorijiy investitsiyalarni jalb etish choralari ko‘rish» [4], «mamlakatda qulay investitsion va ishbilarmonlik muhitini ta‘minlash hamda muvozanatlashgan pul-kredit siyosatini amalga oshirish» kabi ustuvor vazifalar belgilab olindi. Bu esa mamlakatimizda investitsiya muhitini yanada yaxshilash va uning jozibadorligini oshirish borasida ilmiy tadqiqotlar olib borishning zarurligini taqozo etadi.

So‘nggi yillarda O‘zbekistonda investitsiya muhitini yaxshilash bo‘yicha bir qator islohotlar amalga oshirildi. Jumladan: yer va mulkka bo‘lgan huquqlarning kafolatlanishi; byurokratik to‘siqlarni qisqartirish; soliq tizimining soddalashtirilishi; xorijiy investorlar uchun kafolat va imtiyozlarning yaratilishi [1].

1-rasm. 2020-2024-yillarda asosiy kapitalga investitsiyalar hajmi va o‘shish sur‘atlari dinamikasi [2]

2024-yilda iqtisodiyotdagi barcha moliyalashtirish manbalari hisobidan o'zlashtirilgan investitsiyalar miqdori 493,6 trln so'mni tashkil etib, 2023-yilga nisbatan real hisobda 27,6 foizlik o'sishi markazlashtirilmagan investitsiyalar hajmi 2023-yilga nisbatan 32,8 foizga o'sishi (441,8 trln so'm) hisobiga ta'minlandi. So'nggi besh yilda asosiy kapitalga yo'naltirilgan investitsiyalar hajmi deyarli 2,3 martaga ko'payib, o'sish tendensiyasiga ega bo'lgan. Bu darvlarda o'sish sur'ati 32 foizli bandga oshgan. Jumladan, 2021-2022-yilllarda tegishlicha 102,9 foiz va 100,2 foiz o'sish kuzatilgan bo'lsa, so'nggi ikki yilda yuqori o'sish sur'atlari – 123,4 foiz va 127,6 foiz o'sish qayd etilgan.

Ushbu o'sishni ta'minlayotgan asosiy omillar quyidagilardan iborat: yangi sanoat korxonalarini qurish; infratuzilmani rivojlantirish (avtomobil yo'llari, temir yo'llar, suv ta'minoti va energetika obyektlari); tashqi investitsiyalarni jalb qilish; davlat-xususiy sheriklik loyihalarining faollashishi. Bunday dinamika yangi asosiy fondlarni sotib olish va takror ishlab chiqarishga yo'naltirilgan xarajatlarning ko'payib borayotganligini bildiradi va ishlab chiqarishni modernizasiya qilish va intensiv texnika-texnologiyalarni joriy qilish nuqtai nazaridan ijobiydir. Bu esa islohotlarning natijadorligini ko'rsatadi. Asosiy kapitalga investitsiyalar o'sishining ahamiyati esa quyidagilarda namoyon bo'ladi: ishlab chiqarish salohiyati oshadi – yangi uskunalar, texnologiyalar va ishlab chiqarish quvvatlari iqtisodiyotni modernizasiya qiladi; ish o'rinlari yaratiladi – qurilish va ishlab chiqarish faolligi ortishi orqali aholi bandligi ta'minlanadi; hududlarni rivojlantirish – hududiy infratuzilmaga yo'naltirilgan sarmoyalar hududlarning iqtisodiy faolligini oshiradi; soliq tushumlari ortishi – yangi korxonalar va faol iqtisodiy faoliyat byudjet daromadlarini ko'paytirishga xizmat qiladi.

Asosiy kapitalga investitsiyalar iqtisodiy taraqqiyotning muhim ko'rsatkichi bo'lib, mamlakatning ishlab chiqarish salohiyatini oshirish, infratuzilmani rivojlantirish va yangi texnologiyalarni joriy etishda hal qiluvchi o'rin tutadi. O'zbekistonda keyingi yillarda bu ko'rsatkichda kuzatilayotgan o'sish, mamlakatda amalga oshirilayotgan islohotlar va investitsiyaviy muhitning yaxshilanishini aks ettiradi.

Shu bilan birga, ba'zi to'siqlar ham mavjud: mahalliy xomashyo va resurslar yetishmasligi; moliyalashtirish manbalarining cheklanganligi; byurokratik murakkabliklar; kadrlar yetishmasligi. Ushbu muammolarning yechimi sifatida, avvalo, investitsiya muhitini soddalashtirish va huquqiy kafolatlarni mustahkamlash zarur. Bank kreditlarini faollashtirish va loyihalarni moliyalashtirishning muqobil manbalarini rivojlantirish kerak. Sohaviy kadrlar tayyorlash tizimini takomillashtirish hamda davlat-xususiy sheriklik mexanizmlarini yanada kengaytirish lozim.

Asosiy kapitalga investitsiyalarning o'sishi – iqtisodiyotdagi ishonchli rivojlanishning belgisidir. O'zbekiston bu sohada barqaror o'sishni ta'minlayotgan davlatlardan biri sifatida, kelgusida ham investitsiya faolligini

yanada kuchaytirish orqali milliy iqtisodiyotni tubdan yangilash yo'lida ilgarilashda davom etadi [3].

Biroq, mavjud muammolar ham yo'q emas. Hozirgi paytda quyidagi muammolar investitsiya muhitining jozibadorligiga salbiy ta'sir ko'rsatmoqda:

- huquqiy kafolatlarning amaliyotda to'liq ish bermasligi - ayrim hollarda investorlar o'z huquqlarini to'liq amalga oshira olmayaptilar;
- mahalliy ma'muriy idoralar o'rtasidagi nomuvofiqliklar - investitsiya loyihalarini amalga oshirishda kutilmagan to'siqlar paydo bo'ladi.
- korrupsiya va shaffoflikning yetishmasligi - bu omillar investorlarda ishonchsizlik uyg'otadi.
- infratuzilmaning yetarli darajada rivojlanmaganligi - ayrim hududlarda elektr ta'minoti, transport va logistika masalalari investitsiya faoliyatini cheklaydi.

Bizning fikrimizcha, investitsiya muhitini yanada yaxshilash va uning jozibadorligini oshirish maqsadida quyidagi chora-tadbirlarni amalga oshirish maqsadga muvofiq:

1. Huquqiy islohotlarni chuqurlashtirish - investorlar huquqlarini sud orqali samarali himoya qilish mexanizmlarini kuchaytirish zarur;
2. Mahalliy hokimiyatlar salohiyatini oshirish - investitsiyalarni jalb qilish bo'yicha hududiy dasturlarni faolroq joriy etish kerak;
3. Infratuzilmani rivojlantirish - logistika markazlari, sanoat zonalari va erkin iqtisodiy zonalarini kengaytirish lozim;
4. Raqamlashtirish orqali shaffoflikni oshirish - investitsiya jarayonlarini raqamlashtirib, korrupsiya xavfini kamaytirishga yordam beradi;
5. Yagona investitsiya portalini va "bir darcha" tizimini takomillashtirish - investorlarga tezkor va qulay xizmat ko'rsatilishini ta'minlaydi.

Ushbu tavsiyalarning amalga oshirilishi O'zbekistonda yanada jozibador sarmoyaviy muhitni yaratish, xorijiy investitsiyalarni jalb qilish, iqtisodiy o'sishni rag'batlantirish va fuqarolar hayotini yaxshilash imkonini beradi.

O'zbekistonda investitsiya muhitining jozibadorligini oshirish iqtisodiy taraqqiyotning muhim kafolatidir. Mavjud islohotlar samara bermoqda, biroq ularni chuqurlashtirish, huquqiy va institusional asoslarni mustahkamlash, hamda hududiy salohiyatdan unumli foydalanish talab etiladi. Sarmoyadorlar uchun ishonchli va barqaror muhit yaratish - davlat va jamiyat oldidagi ustuvor vazifa bo'lib qolmoqda.

Adabiyotlar

1. . Mustafaqulov Sh.I. *Investitsion jozibadorlikning nazariy, metodologik va amaliy talqini*. T.: «Ma'naviyat», 2021. 21 bet.
2. O'zbekiston Respublikasi Milliy statistika qo'mitasining tegishli yillardagi statistik ma'lumotlari asosida muallif tomonidan ishlab chiqilgan.
3. Vaxabov A.V., Xajibakiev Sh.X., Muminov N.G. *Xorijiy investitsiyalar. O'quv qo'llanma*. T.: «Moliya», 2010. 159 bet.

ЎЗБЕКИСТОНДА МОЛИЯ ИНФРАТУЗИЛМАСИНИНГ САМАРАДОРЛИГИНИ ОШИРИШДА ИЧКИ АУДИТНИНГ ТАЪСИРИ

Насимов Фазлиддин Сирожевич

*Тошкент давлат иқтисодиёт
университети мустақил изланувчиси*

Давлат молиясини бошқаришда ички аудитнинг назарий асослари бўйича Ўзбекистонлик олимларнинг қарашлари асосан давлат молиявий назорати вектори билан биргаликда шаклланган. Бунга сабаб сифатида бизнингча, ички аудит функциясининг мамлакатимиз давлат молиявий бошқаруви тарихида мавжуд бўлмаганлигини келтириш мумкин. Давлат молиявий назоратининг бир қисми деб қараш орқали бир томондан ички аудитнинг фақат мувофиқлик ва молиявий аудит элементларига мурожаат қилинган бўлса, бошқа томондан унга амалдаги инспекцияга ихтисослашган давлат молиявий назорати тизимини демонтаж қилиш сифатида баҳо берилмоқда. Бизнингча бу каби ёндошувлар ички аудитнинг бошланғич босқичида давлат молиявий назорати тизимини трансформация қилиш босқичида ўзини оқлаши мумкин бўлсада узоқ муддатда ички аудитнинг асл афзалликлари амалиётга татбиқ этиш имконини ментал жиҳатидан чеклаши мумкин.

Ўзбекистонлик олимлар қаторида биринчи бўлиб, давлат молиясини бошқаришда ички аудитнинг ўрни ва аҳамияти бўйича С.У.Меҳмонов ўзининг изланишларини олиб борган.

У ўзининг иқтисод фанлари доктори илмий даражасини олиш учун ёзилган диссертациясида “ички аудитнинг асосий вазифалари сифатида қуйидагиларни келтириб ўтади:

- ички назоратни баҳолаш ва таклиф ҳамда тавсиялар бериш;
- бюджет-смета интизомига риоя қилиш бўйича тавсиялар бериш;
- молиявий ҳисоботларнинг ишончлилигини таъминлаш юзасидан таклифларни ишлаб чиқиш;
- йиллик режа асосида тегишли аудитлар ўтказиш орқали ички аудитни амалга ошириш”[1].

Ўз навбатида Н.В.Гамулинская ва И.О.Санович таърифига кўра “ички аудит бу мустақил ва холис фаолият ҳисобланиб, ташкилотга ўзининг фаолиятини қанчалик назорат қилаётганлиги ҳақида ишонч тақдим этади” [2].

Daniyela Petraşcu ва Alexandra Tiyeanu ўз илмий изланишларида ички аудитни бошқарувга ёрдам берувчи функция сифатида таърифлаган. Унга кўра «ички аудит ташкилот бошқарувига фаолиятни самаралироқ бошқариш учун ёрдам бериш функциясидир. У бошқарув қарорларининг самарадорлигини баҳолайди ва унинг мақсади қўшилган қийматни яратишдир»[3].

Nguyen Txi Vyet Le tomonidan ichki audit tushunchasiga rossiyalik va boshqa xoriжlik iqtisodchi olimlar tomonidan berilgan taъriflar bъyicha tadqiqot olib borган va quyidaги жадвални келтириб ўтган.

1-жадвал

**Россиялик va хорижлик olimlar tomonidan ichki audit tushunchasiga
berilgan taъriflar[4]**

Таъриф	Олимлар
1. Ички аудитга тор доирада таъриф берилган.	
1.1. Ички аудит «тафтиш» тushunchasiga tenglashtiriladi.	Суйц В.П., Алборов Р.А., Скобара В.В., Ахметбекова А.Н., Дубровина Т.А., Подольский В.И.
1.2. Ички аудит ички назоратнинг бир қисми сифатида қаралади.	Додж Р., Адамс Р., Бельский С., Горбунова О.Н., Грачева Е.Ю., Егорова С.К., Бычкова С.М., Кочинев Ю.Ю., Мельник М.В., Пантелеев А.С., Звездин А.Л., Терехов А.А., Андреев В.Д., Полисюк Г.Б
1.3. Ички аудит умумий аудитнинг бир қисми сифатида қўрилади.	Богомоллов А.М., Голощапов Н.А., Аренс Э.А., Лоббек Дж.К.
2. Ички аудит tushunchasi keng maъnodа қўлланилади	
2.1. Ички аудит – ташкилот va бошқарув органлари фаолиятининг самарадорлигини мустақил баҳолаш усули	Гуськова Т.Н., Слюнина Т.Л., Глушач Й.С., Конопляник Т.М., Романов А.Н., Сотникова Л.В. Воропаев Ю., Ковалева О.В., Константинов Ю.П
2.2. Ички аудит мустақил va холис кафолат va маслахат тақдим этиш бъyйича фаолият	Липунцов Ю.П

Юқоридаги olimlarning fikrlarini tahlil qilgan va umumlashtirgan holda biznescha ichki audit faoliyatining quyidaги asosiy vazifalarini keltirib ўtishimiz mumkin:

1. Бухгалтерия ҳисобини тўғри юритилиши va молиявий ҳисоботларнинг ҳаққонийлигини ўрганиш.

2. Молиявий назорат элементи сифатида молиявий оқимларнинг қонунчиликка мувофиқлигини текшириш.

3. Ички назорат va бошқарув тизимлари самарадорлигини баҳолаш.

4. Хавфларни бошқариш, бартараф этиш va минималлаштиришга кўмаклашиш.

Ўз навбатида, юқоридаги хорижий va маҳаллий olimlarning nazariy qarashlari umumlashtirgan holda Ўзбекистонда бюджет

ташкilotларидаги ички аудит фаолиятига Ички назорат ва бошқарув тизимлари самарадорлигини баҳолаш ҳамда хавфларни бошқариш, бартараф этиш ва минималлаштиришга кўмаклашиш вазифаларини киритилиги мақсадга мувофиқ бўлади деб ҳисоблаймиз.

Фойдаланилган адабиётлар рўйхати

1. Меҳмононов С.У. Бюджет ташкilotларида бухгалтерия ҳисоби ва ички аудит методологиясини такомиллаштириш. Иқтисод фанлари доктори илмий даражасини олиш учун ёзилган диссертация, Т.: 2018 йил. 16-б., Интернет манба: www.natlib.uz Мурожаат қилинган сана 2025-йил 30 март
2. Н. В. Гамулинская, И. О. Санович, Внутренний аудит в бюджетных учреждениях, научный журнал «Управленческий учет». № 10, 2021
3. Danijela Petraşcu, Alexandra Tiyeanu The Role of Internal Audit in Fraud Prevention and Detection. 21st International Economic Conference 2014, IECS 2014, 16-17 May 2014, Sibiu, Romania. Procedia Economics and Finance 16. 2014. 489-497
4. Нгуен Тху Вьет Ле, Сущность и эволюция развития внутреннего аудита, Интернет-журнал «НАУКОВЕДЕНИЕ», Том 8, №1 (январь — февраль 2016).

FISKAL SIYOSATNI TAKOMILLASHTIRISHDA RAQAMLI TEKNOLOGIYALARNING AHAMIYATI

Omonova Shohista Ikrom qizi

*TDIU “Makroiqtisodiy siyosat va prognozlashtirish” kafedrası
tayanch doktoranti*

So‘nggi yillarda raqamli texnologiyalar har bir soha va tarmoqlarning ajralmas qismiga aylangan bo‘lib, iqtisodiyotda ularning ahamiyati tobora ortib bormoqda. Raqamli infratuzilmalarni joriy etish fiskal siyosat samaradorligini oshirish, soliq tushumlarini ko‘paytirish, yashirin iqtisodiyot ulushini qisqartirish va byudjet jarayonlarini shaffoflashtirishga xizmat qiladi. O‘zbekiston ham ushbu global tendensiyadan chetda qolmay, fiskal siyosatini raqamli transformatsiya qilish yo‘lida bir qator islohotlarni amalga oshirdi.

O‘zbekistonda 2019-yildan boshlab soliq tizimini raqamlashtirish bosqichma-bosqich amalga oshirilmoqda: onlayn nazorat-kassa mashinalari (NKM) joriy etildi, elektron hisob-fakturalar tizimi yo‘lga qo‘yildi, davlat xarajatlarini monitoring qilishda elektron platformalar keng joriy qilindi. Bu jarayonlar iqtisodiyotni modernizatsiya qilish hamda davlat moliya tizimida barqarorlikka erishishda muhim vosita sifatida qaralmoqda.

Fiskal siyosatni barqaror rivojlantirishda raqamli texnologiyalarni tadbiq etishning quyidagi ijobiy jihatlari mavjud:

Birinchidan, raqamlashtirish soliq tushumlarining to‘liq va o‘z vaqtida undirilishini ta‘minlaydi. Elektron hisob-faktura va onlayn kassa tizimlari yordamida har bir tranzaksiya davlat soliq organlari bazasida qayd etiladi va bu soliqdan qochish holatlarini keskin kamaytiradi.

Ikkinchidan, raqamli texnologiyalar byudjet xarajatlarining samaradorligini oshiradi. Masalan, elektron davlat xaridlari tizimi orqali tenderlar ochiq-oshkora o'tkazilib, korrupsiya xavfi qisqaradi.

Uchinchidan, raqamli yechimlar fiskal siyosatda uzoq muddatli barqarorlikni ta'minlaydi, chunki davlat organlari real vaqt rejimida iqtisodiy ko'rsatkichlarni tahlil qila oladi va qaror qabul qilishda xatoliklar kamayadi.

Xalqaro tajriba shuni ko'rsatadiki, Estoniya va Singapur kabi davlatlarda fiskal siyosatning raqamlashtirilishi byudjet shaffofligi va samaradorligini sezilarli darajada oshirgan. Shu bois O'zbekiston ham ushbu yo'nalishda xalqaro standartlarga yaqinlashishga intilmoqda.

O'zbekiston tajribasi raqamlashtirish fiskal siyosat samaradorligiga qanday ijobiy ta'sir ko'rsatishini amalda isbotlab bermoqda. Jahon banki ma'lumotlariga ko'ra, 2019-yilda mamlakatda soliq tushumlari YAIMning atigi 6 foizini tashkil etgan, 2023-yilga kelib esa bu ko'rsatkich 11,53 foizga yetgan[1]. Bunday o'sishni faqat iqtisodiy ko'rsatkichlar yaxshilanishi bilan izohlab bo'lmaydi. Bu jarayonda elektron hisob-faktura tizimi, onlayn kassa mashinalari va soliq ma'lumotlarini real vaqt rejimida yig'ish imkonini beruvchi axborot tizimlari muhim rol o'ynagan.

1-jadval

O'zbekistonda soliq tushumlari va fiskal balans (2019-2023) (YAIMga nisbatan, %) [2]

Yil	Soliq tushumlari (YAIMga nisbatan foizda)	Davlat byudjeti saldos (YAIMga nisbatan foizda)
2019	24,6	-3,9
2020	24,0	-4,5
2021	25,2	-3,2
2022	26,1	-4,2
2023	27,0	-3,5

Ushbu jadvaldan ko'rinib turibdiki, raqamlashtirishning jadallashishi soliq tushumlarining YAIMga nisbatan o'sishiga ijobiy ta'sir ko'rsatmoqda. 2019-yilda 24,6% bo'lgan ko'rsatkich 2023-yilda 27% ga yetdi.

2-jadval

Onlayn NKM va elektron hisob-faktura tizimi ko'rsatkichlari (2019-2023) [3]

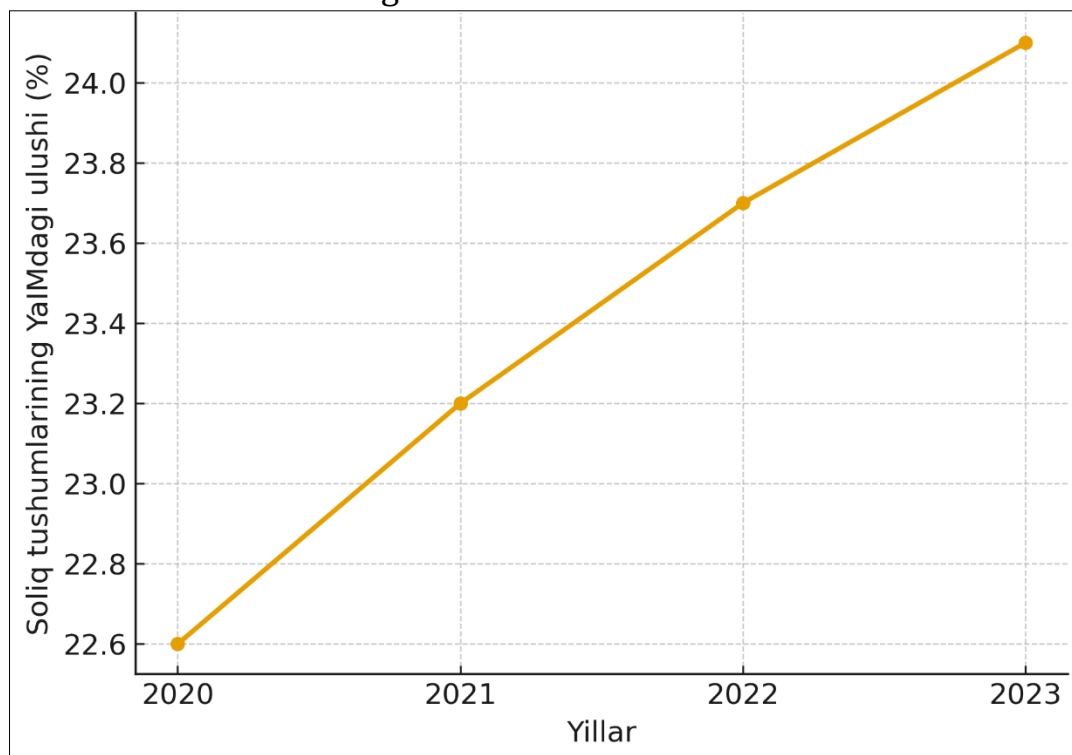
Yil	Onlayn NKM soni (ming dona)	Elektron hisob-faktura soni (mln dona)
2019	45	15
2020	120	48
2021	215	96
2022	310	145
2023	420	210

O'zbekiston 2020-yil 1-yanvardan boshlab barcha xo'jalik yurituvchi subyektlar uchun elektron hisob-fakturalarni majburiy tartibda joriy etdi.

Natijada tranzaksiyalar shaffoflashdi, soxta hujjatlar kamaydi va soliq bazasi kengaydi. Shu bilan birga, onlayn nazorat-kassa mashinalarining keng tadbiq etilishi chakana savdo operatsiyalarining to'liq nazorat ostiga olinishi imkonini berdi.

Jadvaldan ko'rinib turibdiki, 2019-yildan 2023-yilgacha onlayn nazorat-kassa mashinalari soni qariyb 10 barobar oshdi. Bu esa tranzaksiyalarning shaffofligini keskin kuchaytirib, yashirin iqtisodiyotni qisqartirishga xizmat qildi.

Quyidagi grafikda 2019-2023-yillarda soliq tushumlarining YAIMga nisbatan dinamikasi tasvirlangan:

1-rasm. O'zbekistonda soliq tushumlarining YAIMga nisbatan o'zgarishi (2019-2023, %) [4]

Grafikdan ko'rinadiki, pandemiya yili bo'lgan 2020-yilda soliq tushumlari biroz pasaygan bo'lsa-da, keyingi yillarda raqamli texnologiyalar joriy qilinishi hisobiga izchil o'sish kuzatildi. Bu esa raqamlashtirish fiskal siyosatda barqaror rivojlanish omili ekanligini ko'rsatadi.

Raqamlashtirishning eng muhim samaralaridan biri yashirin iqtisodiyot ulushining pasayishidir. Jahon amaliyotida kuzatilganidek, fiskal siyosatni raqamlashtirish, elektron hisob-kitob tizimlarini joriy etish va soliq ma'murchiligini soddalashtirish yashirin iqtisodiy faoliyatni qisqartirishga xizmat qilmoqda. 2016-2017-yillarda yashirin iqtisodiyot hajmi YAIMning 50–55 foizini tashkil etgan bo'lsa, 2024-yilga kelib bu ko'rsatkich 34,8 foizgacha kamaygan [5].

Bunday pasayish, avvalo, elektron hisob-faktura tizimi, onlayn kassa apparatlari va soliq organlarining yagona axborot bazasi orqali shaffoflikning

oshgani bilan bog'liq. Raqamli texnologiyalar orqali soliq to'lovchilar faoliyatining real hajmini kuzatish imkoniyati mavjud bo'lib, tranzaksiyalarni yashirish sezilarli darajada qisqarmoqda. Natijada davlat byudjeti tushumlari barqarorlashmoqda, fiskal intizom kuchaymoqda hamda iqtisodiyotning “yashirin sektori” qisqarishi hisobiga raqobat muhitida adolatli shart-sharoitlar yaratilmoqda.

Estoniya davlat boshqaruvi va fiskal siyosatini raqamlashtirish borasida dunyoda ilg'or davlatlardan biri hisoblanadi. Elektron hukumat va e-Tax platformalari orqali davlat moliyaviy jarayonlarida shaffoflik va samaradorlikni yuqori darajaga olib chiqishga erishilgan. Rasmiy manbalarga ko'ra, har yili barcha soliq deklaratsiyalarining taxminan 96–99 foizi elektron shaklda topshiriladi[6]. Bu esa nafaqat soliqqa oid ma'lumotlarni tezkor qayta ishlash, balki davlat byudjeti daromadlarini hisobga olishda ham yuqori aniqlik va shaffoflikni ta'minlaydi. Natijada, Estoniya moliyaviy boshqaruvida soliq to'lovchilarning davlat organlariga ishonchi ortib, fiskal siyosat barqarorligi kuchaymoqda.

Singapurda esa fiskal siyosatni raqamlashtirishda InvoiceNow (Peppol asosidagi milliy e-invoicing tarmog'i) alohida o'rin tutadi. Ushbu tizim nafaqat soliq organlari, balki biznes subyektlari o'rtasida ham keng qo'llanilib, elektron hisob-fakturalarni avtomatik almashish imkonini beradi. IMDA tadqiqotlarga ko'ra, bitta elektron fakturani qayta ishlash xarajati o'rtacha 8 Singapur dollari atrofida, an'anaviy qog'oz yoki qo'lda tuzilgan fakturalarni qayta ishlash esa bundan ancha yuqori turadi. Xalqaro tadqiqotlar (masalan, Billentis va OpenText) elektron faktura tizimlari jarayon xarajatlarini o'rtacha o'nlab foizlardan tortib 50–70 foizgacha kamaytirishi mumkinligini ko'rsatadi[7]. Demak, Singapur tajribasi fiskal siyosatda tranzaksiya xarajatlarini kamaytirish va samaradorlikni oshirish borasida muhim amaliy ahamiyat kasb etadi. O'zbekiston ushbu tajribalarni o'z sharoitiga moslashtirish orqali yanada yuqori natijalarga erishishi mumkin.

Yuqoridagi tahlillar shuni ko'rsatadiki, raqamli texnologiyalar O'zbekiston fiskal siyosatining barqaror rivojlanishida asosiy drayver sifatida namoyon bo'lmoqda. Birinchidan, soliq tushumlarining YAIMga nisbati qisqa vaqt ichida deyarli ikki baravar oshdi. Ikkinchidan, yashirin iqtisodiyot ulushi keskin qisqardi. Uchinchidan, elektron hisob-fakturalar va onlayn nazorat-kassa mashinalari mamlakatda fiskal shaffoflikni yangi bosqichga olib chiqdi.

Kelgusida fiskal siyosatni yanada samarali qilish uchun sun'iy intellekt, blokcheyn texnologiyalari va real vaqtli monitoring tizimlarini keng joriy etish dolzarb vazifa bo'lib qolmoqda.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. “Tax revenue (% of GDP) – Uzbekistan” (2024), World Bank report;
2. Jahon banki va O'zbekiston Respublikasi Davlat soliq qo'mitasi ma'lumotlari asosida muallif ishlanmasi;
3. O'zbekiston Respublikasi Davlat soliq qo'mitasi ma'lumotlari asosida muallif ishlanmasi;

4. Jahon banki ma'lumotlari asosida muallif ishlanmasi;
5. <https://www.uzdaily.uz/en/obid-hakimov-the-share-of-the-unobserved-economy-in-uzbekistans-gdp-has-decreased-to-348/>
6. https://e-estonia.com/solutions/ease_of_doing_business/e-tax
7. “How can InvoiceNow e-invoicing help save cost?” (2023), Infocom Media Development Authority

RAQAMLI IQTISODIYOT RIVOJLANISHI KONTENTIDA INNOVATSION MOLIYAVIY INFRASTURUKTURA

Quliyev Begimqul Melikovich – SamISI,
Investitsiya va innovatsiyalar kafedrası dotsenti v.b., PhD

Global transformatsiya jarayonlari sharoitida innovatsion iqtisodiy rivojlanish imkonini beruvchi yangi texnologiyalarni ishlab chiqish va joriy etish davlat strategik dasturlarini shakllantirish va amalga oshirishning asosiy vektori hisoblanadi. Bugungi kunda innovatsion faoliyatni global miqyosda rivojlantirishga obyektiv ehtiyoj mavjud. Bu tendentsiya ijtimoiy-iqtisodiy makon faoliyatining mavjud mexanizmlari va tizimlari natijasi bilan uzviy bog'liq.

Moliyaviy infratuzilma butun milliy moliya tizimining faoliyat ko'rsatishi uchun qulay shart-sharoitlar yaratuvchi institutlar va elementlar majmui sifatida nafaqat iqtisodiyotning moliya sektorini qo'llab-quvvatlabgina qolmay, balki mamlakatning ijtimoiy-iqtisodiy rivojlanishini barcha davrlarda ham o'sish, ham inqiroz davrida qo'llab-quvvatlaydi. Moliyaviy infratuzilmaning tarkibiy qismlari tashqi chaqiriqlar va jamiyatning ichki talablariga javoban o'zgartiriladi [1]. Shunday qilib, moliyaviy infratuzilma banklardan tashqari, kredit uyushmalari, reyting agentliklari, sug'urta, konsalting va investitsiya kompaniyalari va boshqalar kabi moliyaviy xizmatlar ko'rsatish bilan shug'ullanuvchi tarkibiy qismlarni ham o'z ichiga oladi.

Moliyaviy innovatsiya tushunchasi “moliya sektoridagi innovatsion faoliyatning yangi mahsulot yoki operatsiya shaklida amalga oshirilgan yakuniy natijasi” deb ta'riflanadi [2]. Raqamli iqtisodiyot innovatsiyalarga asoslangan. Raqamli iqtisodiyotning rivojlanishi sharoitida moliyaviy infratuzilma tez innovatsiyalar kiritib, raqamli transformatsiya jarayonlariga haddan tashqari moslashish qobiliyatini namoyish etadi. O'z navbatida, moliya infratuzilmasi iqtisodiyotdagi innovatsiyalarning asosiy harakatlantiruvchisi bo'lib, innovatsion jarayonlarni moliyalashtirish vazifalarini hal etadi.

Rivojlangan moliyaviy infratuzilmaning mavjudligi mamlakatga investitsiyalarni jalb qilish, uni oqilona taqsimlash va natijada hududning barqaror iqtisodiy rivojlanishini ta'minlashning eng muhim omillaridan biridir. Barqaror rivojlanish uchun moliyaviy infratuzilmaning ahamiyati bu masalaga ilmiy yondashuvni ortishiga sabab bo'ladi. Xususan, moliyaviy infratuzilmaning

tarkibiy qismlarini, uning milliy va mintaqaviy iqtisodiyotdagi o‘rnini aniqlashni taqozo etuvchi keyingi rivojlanish yo‘nalishlarini belgilash zarur. Bir tomondan, “moliyaviy infratuzilma deganda, biz moliyaviy tizimning alohida qismini, yaxlit subyekt sifatida moliyaviy tizimning ishlashini osonlashtiradigan va ta‘minlaydigan moliyaviy institutlar, moliyaviy vositalar va texnologiyalar to‘plamini tushunamiz” [3]. Shu bilan birga, “Moliya bozori infratuzilmasi uning faoliyat yuritishi uchun shart-sharoitlarga xizmat ko‘rsatuvchi va ta‘minlovchi institutlar majmuasi sifatida banklar, kredit-moliya institutlari, axborot va reyting agentliklari, tijorat tashkilotlari, qimmatli qog‘ozlar bozorining professional ishtirokchilari tomonidan qo‘llab-quvvatlanadi”[4]. Uning barcha tarkibiy qismlari, moliyaviy infratuzilmasi vaqt va makon bo‘yicha moliyaviy resurslar aylanishining uzluksizligini ta‘minlashga mo‘ljallangan.

Hududlarda moliyaviy infratuzilmaning shakllanishi va rivojlanishi ko‘p jihatdan ishlab chiqarishning ixtisoslashuvi va kontsentratsiyasi, moliyaviy resurslarning kontsentratsiyasi, aholi va tashkilotlarning daromadlari, investitsiya yoki jamg‘armaga moyilligi, umumiy iqtisodiy savodxonlik va aholining moliya institutlariga ishonchi, tegishli mintaqaviy rivojlanish strategiyasining mavjudligi va boshqalarga bog‘liq.

Moliyaviy infratuzilmaning asosiy maqsadi moliyaviy resurslarni iqtisodiyot tarmoqlari va sohalari o‘rtasida samarali taqsimlashni ta‘minlash, ularni jozibador hududlarga yo‘naltirishdan iborat. Moliyaviy kapitalning to‘planishi integral texnologiyalar va eng yangi tashkiliy shakllarni yaratishga investitsiya kiritish imkonini beradi. Yangi texnologiyalarni yaratishda moliyaviy resurslarning ahamiyatiga ko‘ra tasniflangan moliyaviy innovatsiyalarning bir necha turlari mavjud, ya‘ni birinchidan, innovatsiyalarni amalga oshirishni moliyaviy qo‘llab-quvvatlash, moliyaviy xizmatlarni modernizatsiya qilish, yangi investitsiya resurslarini jalb qilish va ikkinchidan, risklarni qayta taqsimlash va intellektual aktivlarni safarbar qilish. Moliyaviy resurslardan foydalanish ilmiy-tadqiqot ishlarini rag‘batlantirish uchun zarur shart-sharoitlarni yaratadi va bu raqamli iqtisodiyotni rivojlantirishda innovatsion moliyaviy infratuzilmaning asosiy vazifasidir. Innovatsiyalarni ishlab chiqarish, tarqatish va ulardan foydalanish har qanday tashkilot yoki korxonaning samarali rivojlanishining kalitiga aylanib bormoqda.

Raqamli iqtisodiyot rivojlanib borar ekan, innovatsion moliyaviy infratuzilma:

- innovatsiyalarning yuqori darajasi bilan ajralib turadigan investitsion jozibador tarmoqlarga moliyaviy resurslarning samarali taqsimlanishini ta‘minlaydi;
- moliyaviy infratuzilma va butun iqtisodiyotni rivojlantirish ehtiyojlariga mos ravishda innovatsion strategiyani ishlab chiqadi.

Darhaqiqat, innovatsiyalar raqamli iqtisodiyotda moliyaviy infratuzilmaning asosiy xarakteristikasi ekanligi haqida bahslashish mumkin. Moliyaviy infratuzilmadagi innovatsiyalar bank sektori va operatsion

jarayonlarni raqamlashtirish, bank xizmatlari ko'rsatish shaklini o'zgartirish, masofaviy bank xizmatlarining keng tarqalishiga olib kelishi, bank va nobank raqamli to'lov tizimlari va platformalarini rivojlantirish, bulutli texnologiyalar va server virtualizatsiyasini joriy etish, sun'iy intellekt texnologiyalarini joriy etish, moliyaviy operatsiyalarni algoritmash va moliyaviy operatsiyalardan foydalanishda namoyon bo'ladi.

Sun'iy intellekt texnologiyasining moliyaviy operatsiyalar va moliyaviy vositalar savdosida jadal joriy etilishi moliyaviy munosabatlarda inson rolini qayta ko'rib chiqishni taqozo etadi, chunki sun'iy intellektning tarqalishi moliyaviy faoliyatga inson omilining ta'sirining pasayishi bilan birga keladi. Shu nuqtai nazardan, tartibga solish samaradorligi bilan bog'liq muammolar paydo bo'lib, moliyaviy boshqaruv infratuzilmasi darajasidagi printsiplar va vositalarga jiddiy o'zgartirishlar kiritishni talab qiladi.

Innovatsion moliyaviy infratuzilmani rivojlantirishda dasturiy ta'minot, raqamli texnologiyalar va yangi moliyaviy vositalardan foydalanish transformatsiya jarayoni faollashuviga olib keladi. Ushbu jarayon ikki jihatni o'z ichiga oladi: virtual infratuzilmani, bulutli xizmatlarni, raqamli to'lov tizimlarini rivojlantirish va moliyaviy operatsiyalarda dasturiy ta'minot algoritmalarini joriy etishni; raqamli yutuqlar va ilg'or dasturiy ta'minotga asoslangan virtual hosilaviy moliyaviy vositalarni tarqatishni. Yetakchi moliyaviy institutlar raqamli moliyaviy xizmatlarga talabni rag'batlantirish uchun ko'proq harakat qilishlari kerak. Bank xizmatlaridan foydalanish imkoniyatlarini yaxshilash ijtimoiy-iqtisodiy rivojlanishdagi mintaqaviy nomutanosiblikni kamaytiradi va aholi jamg'armalarining ko'payishiga yordam beradi (ayniqsa, kichik shaharlar va chekka hududlarda).

Bugungi kunda innovatsion tarzda moliyaviy infrastrukturani takomillashtirishda aholining moliyaviy xizmatlardan foydalanish imkoniyatlarini tartibga solish uchun quyidagi chora-tadbirlarni amalga oshirish tavsiya etiladi:

- kredit tashkilotini identifikatsiyalash yoki mijozni soddalashtirilgan identifikatsiyadan o'tkazishga ruxsat berish uchun shartnoma asosida tegishli nobank moliya institutlari ro'yxatini kengaytirish;
- moliyaviy vositalardan foydalangan holda davlat organlari, moliya institutlari va aholi o'rtasida elektron axborot almashinuvi yo'li bilan taqdim etilayotgan ma'lumotlar ro'yxatini kengaytirish;
- yangi texnologiyalar asosida moliyaviy xizmatlar ko'rsatish kanallari samaradorligini monitoring qilish;
- tez to'lov tizimining funksionalligini bank ichidagi pul o'tkazmalari va kartadan kartaga o'tkazmalari bilan chalkashtirib yuboradigan moliyaviy xizmatlar foydalanuvchilarining xabardorligi pastligi sababli marketingni ilgari surish va tezkor to'lov tizimining ishlash tamoyillarini tushuntirish.

Moliyaviy infratuzilmani rivojlantirish yuqori daromadli shaxslar ulushini oshirish, aholi jon boshiga daromadni sezilarli darajada oshirish, daromadlar

tengsizligini kamaytirish va qashshoqlikni kamaytirishni talab qiladi. Boshqacha qilib aytganda, hududlarda moliyaviy infratuzilmani shakllantirish va rivojlantirish ko'p jihatdan jozibador investitsiya muhiti, ishlab chiqarishni ixtisoslashtirish va kontsentratsiyasi, mahalliy institutlarni tashkil etish orqali moliyaviy resurslarni kontsentratsiyalash, aholi va tashkilotlarning daromadlari darajasi, investitsiya yoki jamg'armaga moyillik, innovatsion texnologiyalardan foydalanish, umumiy iqtisodiy savodxonlik va aholining moliya institutlariga ishonchi, tegishli mintaqaviy rivojlanish strategiyasining mavjudligi va boshqalarga bog'liq.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. *Yarasheva A.V., Makar S.V., Reshetnikov S.B. Features of the economic behavior of the population in modern Russia. Moscow: Beau Bassin; 2018. 58 p.*
2. *Tufano P. Financial Innovation and First-mover Advantages // P. Tufano. – Journal of Financial Economics. – 1989. – Vol. 25. P. 213-240.*
3. *Сартыков С.П. Развитие финансовой инфраструктуры региона. – Абакан: изд-во ХГУ им. Н.Ф. Катанова, 1996.*
4. *Ценные бумаги: общая характеристика, налогообложение, бухгалтерский учет: учеб. пособие/ Л.А. Чалдаева, О.В. Соколова, Н.М. Ярцева, В.Ф. Круня; под ред. д-ра экон. наук, проф. Л.А. Чалдаевой. – М.: Магистр, 2007.*

ТАДБИРКОРЛИК СУБЪЕКТЛАРИНИНГ БАРҚАРОРЛИК РЕЙТИНГИ: ТИЗИМ, НАТИЖАЛАР ВА ТАКОМИЛЛАШТИРИШ ЙЎЛЛАРИ

Қаюмов Иброҳим Илҳомжон ўғли
*Ўзбекистон Республикаси Солиқ қўмитаси
Хавфли таҳлил қилиш ва солиқ тўловчиларни сегментлаш
бошқармаси давлат солиқ бош инспектори*

Аннотация

Ушбу мақола Ўзбекистонда жорий этилган тадбиркорлик субъектларининг барқарорлик рейтинг тизимини комплекс таҳлил қилади. Мақолада рейтингнинг ҳуқуқий асослари, баҳолаш мезонлари, рағбат ва имтиёзлар механизми ҳамда солиқ интизомига таъсири, бизнес муҳитидаги шаффофликка кўрсатган таъсири кўриб чиқилган. Шунингдек, мақолада рейтинг методикасини такомиллаштириш бўйича аниқ таклифлар берилган

Калит сўзлар

Барқарорлик рейтинг, тадбиркорлик субъектлари; солиқ интизоми; рағбатлантириш, субсидиялар, преференциялар, солиқ имтиёзлари, солиқ тушумлари, солиқ маъмурчилиги.

Кириш

Давлат ва бизнес ўртасида ишончни мустаҳкамлаш, қонуний фаолиятни рағбатлантириш ва назоратни самарали тартибга солиш

мақсадида бир қатор институционал механизмлар жорий қилинмоқда. Шулар жумласидан Ўзбекистон Республикаси Президентининг ПҚ-39-сон қарори ва Вазирлар Маҳкамасининг 55-сон қарори асосида татбиқ этилган тадбиркорлик субъектларининг барқарорлик рейтинги тизими ўз ўрнига эга бўлди. Ушбу мақола рейтинг тизимининг таркибий элементини, амалий натижаларни ва кейинги такомиллаштириш йўллари таҳлил қилади.

Тизимнинг ҳуқуқий-ташкилий асослари ва мақсадлари

2023 йил 18 август куни ўтказилган Ўзбекистон Республикаси Президентининг тадбиркорлар билан очиқ мулоқоти доирасида белгиланган устувор вазифалар ижросини таъминлаш, шунингдек, солиқларни ўз вақтида тўлаб, қонунчилик талабларига амал қилган ҳолда фаолият юритаётган тадбиркорлик субъектларига янада қулай шарт-шароитлар яратиш ва уларни рағбатлантириш мақсадида “Барқарорлик рейтинги” жорий этилган.

Рейтингни баҳолаш методикаси ва мезонлари[1]

Тадбиркорлик субъектларининг рейтинг баллари жами 23 та мезонлар орқали 100 баллик системада ҳисоблаб чиқарилади.

Бунда балларни умумий, камайтирувчи, қўшимча баллар берувчи мезонларга бўлинади.

Биринчи, тадбиркорлик субъектларининг фаолиятига дахлдор **10 та** умумий мезонлар бўйича максимал **100** балгача берилади;

Иккинчи, **4 та** рағбатлантирувчи мезонлар бўйича **35** балгача қўшимча баллар берилади. Бу дегани тадбиркор **100** дан ҳам ортиқ балл тўплаши мумкин;

Учинчи, шу билан бирга **9 та** камайтирувчи мезонлар бўйича **65** баллгача камайтирилади.

Умумий

- Тадбиркорлик фаолиятини амалга ошириш даври;
- Иқтисодий фаолият турлари бўйича бир нафар ходимга тўғри келадиган иш ҳақи жамғармасининг нисбати;
- Солиқ ҳисоботларни белгиланган муддатларда тақдим этилиши;
- Солиқларни белгиланган муддатларда тўланиши;
- Ҳисобланган солиқ суммасини тўлов топшириқнома орқали амалга оширганлиги;
- Электрон ҳисобварақ-фактураларни қонунчиликда белгиланган муддатларда расмийлаштирилиши ҳолати.

Балларни камайтирувчи

- Охирги 12 ой давомида маълумотлар базасидан ҳисобда турган жойини ўзгартирилиши;
- Тақдим этилган солиқ ҳисоботларига тузатишлар солиқ тўловчининг ўзи томонидан ихтиёрий киритилиши;

-Солиқ қарзининг мол-мулк ҳисобидан ундирилишига қаратилганлиги;

-Маҳсулотлар (товар ва хизматларнинг) идентификация код (МХИК)ларидан нотўғри фойдаланиш;

-Тадбиркорлик субъектларининг кредиторлик қарздорлиги охириги 12 ой давомида суд орқали ундурувга қаратилган бўлса.

Қўшимча баллар берувчи мезонлар (рағбатлантирувчи) мавжуд.

-Тадбиркорлик субъектлари томонидан ижтимоий реестрдаги ва ногиронлиги бўлган шахслар бандлиги таъминланганда;

-Ўтган ҳисобот даврига нисбатан (МХТЭKM ортиқ иш ҳақи олган) ходимлар сонининг;

-Иқтисодий фаолият турларига мувофиқ ҚҚС бўйича бир ойлик ҳисобланган солиқ суммасининг ўртача нисбати;

-Иқтисодий фаолият турларига мувофиқ айланмадан олинадиган солиқ бўйича бир ойлик ҳисобланган солиқ суммасининг ўртача нисбати.

Рейтингга боғлиқ рағбат ва имтиёзлар[2]

Тадбиркорлик субъектлари учун қўллаб-қувватлаш чоралари яъни субсидия, имтиёз ва бошқа енгиллик ҳамда преференциялар рейтинг асосида белгиланади (ПҚ-39).

Қуйида биз уларни кўриб чиқамиз:

а) «ААА» тоифадаги тадбиркорлик субъектлари фаолиятида солиқ текширувлари ўтказилмайди ҳамда қўшилган қиймат солиғи суммаси ўрнини қоплаш (қайтариш) бир кун муддатда текширувларсиз амалга оширилади[3];

б) Солиқлар бўйича мавжуд ортиқча тўлов суммаси 3 кунда қайтарилади (ҚҚС бундан мустасно)

с) «БББ» ва ундан юқори тоифадаги тадбиркорлик субъектлари товар импорт қилишда ва товарларни (хизматларни) реализация қилишда тўланадиган ҚҚСни ўзаро ҳисобга олади[4].

Амалий натижалар

ААА рейтингдаги тадбиркорларнинг 1725 тасига 3,5 трлн сўмлик ҚҚС суммаси 1 кунда текширувларсиз қайтариб берилди. Солиқ ҳисоботларини белгиланган муддатда тақдим этаётган тадбиркорлар сони 95,4 мингтага, солиқларни белгиланган муддатда тўлайдиган корхоналар сони 120,2 мингтага, солиқ мажбуриятларини ихтиёрий равишда бажариш, яъни солиқ тўловларини тўлов топшириқномаси орқали тўловчи корхоналар сони 185,3 мингтага ортди, электрон ҳисобварақ-фактураларнинг белгиланган муддатларда расмийлаштирилиши жорий йилнинг бошига нисбатан 9,8 млнтага ортиб 26,4 млнтага етган шунингдек, ишчи-ходимлар сони 134,5 мингта корхонада 843,0 мингтага ортди ҳамда 45,0 мингтага тадбиркорлик субъекти томонидан ижтимоий ҳимояга муҳтож 45,0 мингта ортиқ шахслар бандлигини таъминланди.

Меҳнатга ҳақ тўлаш жамғармаси 290,2 мингта корхонада 2,4 трлн сўмга ортиб ўртача иш ҳақи миқдори 0,7 млн сўмга (3,8 млн сўмдан 4,5 млн сўмга) ортиди.

Таклифлар ва такомиллаштириш йўллари

Солиқ кодексининг 15-моддасига мувофиқ солиқ тўловчилар контрагентларни танлаш чоғида уларнинг ишлаб чиқариш базаси ва ходимлари мавжудлигини, молиявий ҳолатини, битим бўйича мажбуриятларни бажариш қобилиятини текшириб, лозим даражада эҳтиёткорлик қилиши шарт[5].

Шунга асосан, тадбиркорлик субъектининг солиқ муносабатларида контрагентларни танлаш чоғида лозим даражада эҳтиёткорлигини баҳолаш, бунда, қўшилган қиймат солиғи тўловчиси махсус гувоҳномасининг амал қилиши фаол бўлмаган контрагентлардан харид қилинган товарлар (хизматлар) бўйича тўланган (тўланиши лозим бўлган) ҚҚС суммаси ҳисобга олинган бўлса шунингдек, тадбиркорлик субъекти томонидан ҳисобга олинган ҚҚС суммасининг 20 фоизидан ортиқ миқдорда контрагентнинг ҚҚС бўйича солиқ қарзи мавжуд бўлса балл чегирилиш.

Солиқ органлари текширувдан олдинги таҳлил ҳамда камерал солиқ текшируви натижасида аниқланган камчиликларнинг бартараф этилиш ҳолати солиқ органлари ахборот тизимларидан фойдаланган ҳолда ўтказилган текширувдан олдинги таҳлил ҳамда камерал солиқ текшируви натижасида камчилик аниқланмаганлиги ёки уларнинг бартараф этилганлигидан келиб чиқиб баҳолаш:

Амалда, солиқ органлари текширувдан олдинги таҳлил натижасида аниқлаган камчиликларнинг бартараф этилиш ҳолати солиқ органлари ахборот тизимларидан фойдаланган ҳолда ўтказилган текширувдан олдинги таҳлил натижасида камчилик аниқланмаганлиги ёки уларнинг бартараф этилганлигидан келиб чиқиб баҳоланади.

Хулоса

Тадбиркорлик субъектларининг барқарорлик рейтинги давлат ва бизнес ўртасидаги муносабатни мустақкамлашга, солиқ маданиятини оширишга ва бизнес муҳитини такомиллаштиришга хизмат қилади. Бироқ тизимнинг самарадорлигини таъминлаш учун унинг методологик асосларини доимий янгилаш, маълумот сифати ва шаффофлигини таъминлаш зарур.

Фойдаланилган адабиётлар

1. *Тадбиркорлик субъектларининг барқарорлик рейтингини аниқлаш тартиби тўғрисидаги низомни тасдиқлаш ҳақидаги ВМҚ-55-сон қарори*
2. *«Тадбиркорлик субъектларининг барқарорлик рейтингини жорий этиш чора-тадбирлари тўғрисида» ПҚ-39-сон қарор. (23.01.2024 йил).*
3. *Ўзбекистон Республикаси Солиқ кодексининг 75-моддаси*

4. «Тадбиркорлик субъектларининг барқарорлик рейтинги»
<https://yuz.uz/uz/news/tadbirkorlik-subyektlarining-barqarorlik-reytingi>).
5. Ўзбекистон Республикаси Солиқ кодексининг 15-моддаси (30.12.2019 йил)

OLIY TA'LIM MUASSASALARIDA MOLİYAVIY BARQARORLIKNI TA'MINLASH YO'NALISHLARI

Raxmonov Bekzod Baxromovich

O'zbekiston Milliy universiteti muataqil izlanuvchisi

Bugungi kunda oliy ta'lim muassasalari faqat ilmiy va ta'limiy faoliyatni amalga oshiruvchi subyekt sifatida emas, balki iqtisodiy barqarorlikni ta'minlovchi mustaqil xo'jalik yurituvchi tashkilot sifatida ham qaralmoqda. Ta'lim xizmatlari bozorida raqobatning kuchayishi, davlat byudjeti mablag'lariga bo'lgan bosimning ortishi va ta'lim sifati bo'yicha xalqaro talablarga moslashish zarurati OTMLar uchun moliyaviy barqarorlikni ta'minlash masalasini strategik ahamiyatga ega qiladi.

Moliyaviy barqarorlik – bu nafaqat joriy faoliyatni moliyalashtirish imkoniyati, balki uzoq muddatli rivojlanish, innovatsion dasturlarni amalga oshirish va xalqaro reytinglarda yuqori o'rinlarni egallash uchun zarur bo'lgan asosiy shartdir. Bu jarayonda tashkiliy-iqtisodiy mexanizmlar muhim rol o'ynaydi. Ular resurslarni samarali boshqarish, diversifikatsiyalangan moliyalashtirish manbalarini shakllantirish, ta'lim va ilmiy faoliyatdan olinadigan daromadlarni ko'paytirish, shuningdek, xarajatlarni optimallashtirish orqali shakllanadi. So'nggi yillarda O'zbekistonda oliy ta'lim tizimida bozor mexanizmlarini keng joriy etish, davlat-xususiy sheriklik asosida investitsiyalarni jalb etish, pullik ta'lim xizmatlari hajmini kengaytirish va grantlar hamda xalqaro loyihalarda ishtirok etish imkoniyatlarini kengaytirish bo'yicha qator islohotlar amalga oshirilmoqda. Shu bilan birga, OTMLar o'zining moliyaviy barqarorligini mustahkamlashda tashkiliy-iqtisodiy mexanizmlarni takomillashtirishga qaratilgan strategik yondashuvlarni ishlab chiqishi lozim. Oliy ta'lim muassasalarida moliyaviy barqarorlikni ta'minlash masalasi iqtisodiy nazariya, ta'lim iqtisodiyoti va mehnat bozori nazariyalarining kesishgan nuqtasida shakllangan ilmiy yo'nalishdir. Ushbu jarayonning muvaffaqiyati, avvalo, ta'lim tizimi va mehnat bozori o'rtasidagi uzviy iqtisodiy aloqalarning samarali ishlashiga, moliyalashtirish manbalarining diversifikatsiyasi hamda inson kapitalini rivojlantirish strategiyalarining to'g'ri yo'lga qo'yilishiga bog'liq.

Texnologik rivojlanish nazariyasining yirik vakili R. Solou iqtisodiy o'sishda texnologik yangilanish va kadrlar malakasini oshirishning hal qiluvchi ahamiyatini ko'rsatdi. Zamonaviy texnologiyalarni o'zlashtirish qobiliyati, uning fikricha, bevosita inson kapitali sifatiga bog'liq[1]. Shu sababli, OTMLarda innovatsion ta'lim dasturlarini moliyaviy strategiyaga integratsiya qilish zarur. Shu bilan bir qatorda oliy ta'lim muassasalarida moliyaviy barqarorlikni

ta'minlashning tashkiliy-iqtisodiy mexanizmlari o'zaro uzviy bog'langan bir qator yo'nalishlarni o'z ichiga oladi. Birinchi navbatda, moliyaviy manbalarni diversifikatsiya qilish masalasi ustuvor ahamiyat kasb etadi. Bu nafaqat davlat byudjeti mablag'lari va kontrakt to'lovlariga tayangan holda, balki xalqaro grantlar, ilmiy-tadqiqot loyihalari, xususiy sektor bilan sheriklik va homiylik mablag'larini jalb qilish orqali barqaror moliyaviy oqimni shakllantirishni nazarda tutadi. Turli manbalardan moliya resurslarini birgalikda rivojlantirish, OTMlarga bozor sharoitidagi o'zgarishlarga moslashuvchanlikni oshirish va moliyaviy xavflarni kamaytirish imkonini beradi.

Ikkinchi yo'nalish — ta'lim xizmatlari sifatini oshirish. Zamonaviy pedagogik texnologiyalarni joriy etish, o'quv dasturlarini xalqaro standartlarga moslashtirish va innovatsion metodlarni qo'llash orqali ta'lim sifatini oshirish, talabalar va ish beruvchilar orasida OTM obro'sini ko'taradi. Bu esa bevosita ta'lim xizmatlariga bo'lgan talabni kengaytiradi va moliyaviy barqarorlikka ijobiy ta'sir ko'rsatadi.

Uchinchi yo'nalish — mehnat bozoriga moslashgan kadrlar tayyorlash. Ish beruvchilar bilan tizimli hamkorlik o'rnatish, amaliyotga yo'naltirilgan ta'lim dasturlarini keng joriy etish va bitiruvchilarning malakasini real sektor talablariga moslashtirish OTM brendini mustahkamlaydi. Natijada, bitiruvchilarning bandlik darajasi oshadi, bu esa yangi talabalar oqimini ko'paytiradi va shunday qilib daromad manbalarini mustahkamlaydi.

To'rtinchi yo'nalish — ilmiy-tadqiqot va innovatsiyalarni tijoratlashtirish. OTMlarda yaratilgan ilmiy ishlanmalarni ishlab chiqarish va xizmat ko'rsatish sohalariga tatbiq etish, startaplar va innovatsion mahsulotlarni bozorga chiqarish orqali qo'shimcha moliyaviy manbalar yaratish mumkin. Bu nafaqat ilmiy salohiyatni amaliy qiymatga aylantiradi, balki universitetning iqtisodiy mustaqilligini ham kuchaytiradi.

Beshinchi yo'nalish — raqamli texnologiyalardan foydalanish. Masofaviy ta'lim tizimlari, elektron platformalar, onlayn kurslar va virtual laboratoriyalar orqali nafaqat geografik jihatdan uzoqda joylashgan talabalarni jalb qilish, balki qo'shimcha daromad manbalarini shakllantirish imkoniyati yaratiladi. Raqamli xizmatlar ta'limning moslashuvchanligini oshiradi, yangi bozor segmentlarini egallashga sharoit yaratadi va moliyaviy oqimlarning uzluksizligini ta'minlaydi.

2022–2024 yillar oralig'ida O'zbekiston oliy ta'lim muassasalarining moliyaviy va faoliyat ko'rsatkichlari izchil o'sish tendensiyasini namoyon etdi. Jadval va grafiklarda aks ettirilgan ma'lumotlar shuni ko'rsatadiki, OTMlar soni 2022 yildagi 197 tadan 2024 yilda 213 taga yetib, 8,1 foizga oshgan. Bu ta'lim infratuzilmasining kengayishi, yangi oliy ta'lim muassasalarining tashkil etilishi va hududlarda ta'lim imkoniyatlarining ortganidan dalolat beradi. Natijada, mehnat bozorida malakali kadrlar ta'minoti kuchayib, mintaqaviy rivojlanishga ijobiy ta'sir ko'rsatmoqda. Talabalar sonining uch yil ichida 880 mingdan 1 million 50 ming nafarga yetib, 19,3 foizga oshgani ta'lim xizmatlariga bo'lgan talab yuqoriligini ko'rsatadi.

1-jadval

O‘zbekiston oliy ta’lim tizimidagi asosiy ko‘rsatkichlar[2]

Ko‘rsatkichlar	2022 yil	2023 yil	2024 yil	O‘sish (%) 2022-2024
OTMlar soni	197	205	213	+8,1 %
Talabalar soni (ming kishi)	880	965	1050	+19,3 %
Byudjet tushumlari (mlrd so‘m)	4 200	4 680	5 250	+25,0 %
Kontrakt tushumlari (mlrd so‘m)	5 800	6 420	7 150	+23,3 %
Xalqaro grantlar (mlrd so‘m)	250	310	390	+56,0 %
Ilmiy-tadqiqot daromadlari (mlrd so‘m)	120	150	190	+58,3 %
Masofaviy ta’lim daromadlari (mlrd so‘m)	60	85	120	2 barobar

Tahlil natijalari shuni ko‘rsatdiki, OTMlar soni va talabalar kontingenti muntazam o‘sib bormoqda, bu esa ta’lim infratuzilmasining kengayishi va aholi orasida oliy ma’lumotga bo‘lgan talabning yuqoriligidan dalolat beradi. Moliyaviy manbalarning diversifikatsiya qilinishi, jumladan byudjet mablag‘lari, kontrakt tushumlari, xalqaro grantlar, ilmiy-tadqiqot daromadlari va masofaviy ta’limdan kelayotgan mablag‘lar hajmining ortishi OTMlarning moliyaviy mustaqilligi va barqarorligini ta’minlashda asosiy rol o‘ynamoqda. Ilmiy-tadqiqot ishlanmalarining tijoratlashtirilishi va xalqaro grantlarning oshishi O‘zbekiston oliy ta’lim muassasalarini global ilmiy makonda faol ishtirok etuvchi subyekt sifatida mustahkamlamoqda. Shuningdek, raqamli ta’limning kengayishi zamonaviy ta’lim xizmatlarini yanada qulay, moslashuvchan va iqtisodiy samarali shaklga keltirmoqda. Umuman olganda, oliy ta’lim muassasalarida moliyaviy barqarorlikni ta’minlashning tashkiliy-iqtisodiy mexanizmlari izchil rivojlanib bormoqda. Kelgusida bu jarayonni yanada samarali qilish uchun moliyalashtirish manbalarini yanada diversifikatsiya qilish, ta’lim sifatini xalqaro standartlarga moslashtirish, ilmiy ishlanmalarni tijoratlashtirish ko‘lamini kengaytirish hamda raqamli ta’lim ekotizimini to‘liq shakllantirish zarur. Shuningdek, davlat va xususiy sektor hamkorligini kuchaytirish orqali oliy ta’lim tizimining moliyaviy barqarorligi bilan bir qatorda, uning raqobatbardoshligini ham ta’minlash mumkin.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati

1. Solow, R. M. (1956). *A Contribution to the Theory of Economic Growth. The Quarterly Journal of Economics*, 70(1), 65–94
2. *O‘zbekiston Respublikasi Oliy ta’lim, fan va innovatsiyalar vazirligining rasmiy statistik ma’lumotlari asosida muallif tomoindan tuzilgan.*
3. <https://gov.uz/oz/edu>

MOLIYAVIY XIZMATLARNING INNOVATSION TRANSFORMATSIYASI

***Ruzibayeva Nargiza Xakimovna – SamISI,
Investitsiya va innovatsiyalar kafedrasida dotsenti, PhD***

Bugungi kunda fan-texnika taraqqiyotida ro'y berayotgan o'zgarishlar, globallashuv, mamlakatlarning ochiqligi dunyoni taraqqiyotning yangi bosqichiga olib chiqdi, bunda innovatsiyalar hayotning barcha jabhalarida muhim o'rin tutadi. Innovatsiyalar endi muayyan sohalar, tarmoqlar yoki alohida mamlakatlar bilan chegaralanib qolmaydi, balki jamiyatning hayot tarziga aylanib bormoqda va bozorda omon qolish va o'sishni ta'minlash, raqobatdosh ustunliklarga erishishning asosiy omiliga aylanmoqda. Zamonaviy dunyoda innovatsiyalar ijtimoiy-iqtisodiy rivojlanishning asosiy harakatlantiruvchi kuchlaridan biridir. Innovatsiyalar ijtimoiy-iqtisodiy voqelikning barcha sohalarini tubdan o'zgartiradi, ya'ni maishiy avtomatlashtirish qurilmalarining ko'payishidan jamiyat, biznes va hukumat o'rtasidagi o'zaro ta'sir mexanizmlarigacha [1]. Moliya sektorida innovatsiyalar asosiy o'rin tutadi [2]. Shuning uchun uni o'rganish va tahlil qilish moliyaviy xizmatlar bozorlarini rivojlantirishning muhim shartiga aylanmoqda.

Chakana moliyaviy xizmatlar sektorining o'zgarishi tez o'zgarib turadigan va yomon prognoz qilinadigan, hatto yaqin kelajakdagi epidemiologik, texnologik, ijtimoiy-madaniy va boshqa muammolar fonida amalga oshirilmoqda. Bu muammolar va yuzaga kelgan zarbalar nafaqat ekotizim landshaftini, moliyaviy xizmatlar bozorining tuzilishini va mahsulotlar taklifini, balki amalga oshirilayotgan o'zgarishlar dinamikasini ham sezilarli darajada o'zgartirib, ularni sezilarli darajada tezlashtirdi. Moliya sektorining o'ziga xos xususiyati uning innovatsiyalarni ichki intensiv ravishda tarqatish qobiliyatidir, bu mahsulot takliflari, tashqi aloqa texnologiyalari, ichki yig'ish, ma'lumotlarni qayta ishlash, uzatish va saqlash, tashkiliy tuzilma va boshqalarda o'zgarishlarga olib keladi. Natijada, moliya institutlari moliyaviy innovatsiyalarni tashqi tomondan – moliyaviy xizmatlarning chakana iste'molchilariga o'tkazish va tezlashtirish, ular orasida noyob, innovatsiyaga yo'naltirilgan, raqamli iste'mol madaniyatini rivojlantirish imkoniyatiga ega bo'lmoqda.

Moliyaviy xizmatlar sohasini raqamlashtirish, ularning hal etilishi moliya bozori ishtirokchilarining samaradorligini oshirishi va iqtisodiyotning boshqa tarmoqlariga ijobiy ta'sir ko'rsatishi mumkin bo'lgan savollarni tug'diradi. Shu bois moliyaviy xizmatlar bozorining raqamli transformatsiyasini o'rganish ilmiy jamoatchilikda katta qiziqish uyg'otmoqda, buni mahalliy va xalqaro tadqiqotchilarning faoliyati tasdiqlaydi.

Raqamli iqtisodiyotga o'tish sharoitida moliyaviy xizmatlar bozorida davlat innovatsion siyosati vositalarini har tomonlama o'rganish M.Loginov va N.Usova [3] ishlarida olib borilganigini ko'rish mumkin. Mualliflarning qayd

etishicha, “texnologik jarayonlarni raqamlashtirish moliya institutlarining raqobatbardoshligini oshirishning ustuvor yo‘nalishidir”.

Moliyaviy xizmatlar bozorining raqamli transformatsiyasini o‘rganish uchun “moliyaviy xizmat” tushunchasini aniqlash kerak. “Moliyaviy xizmat” deganda “bank, sug‘urta, investitsiya bozorlarida yuridik va jismoniy shaxslarning pul mablag‘larini pul kapitaliga aylantirish natijasida kelib chiqadigan moliyaviy bozor ishtirokchilari o‘rtasidagi iqtisodiy munosabatlar” tushuniladi. Moliyaviy xizmatlar moliya bozorida taqdim etiladi. Hozirgi vaqtda “moliyaviy bozor” va “moliyaviy xizmatlar bozori” tushunchalariga qonun xujjatlarida aniqlik kiritilmagan, bu esa ko‘pincha iqtisodiy adabiyotlarda ushbu atamalarning bir-birining o‘rnida ishlatilishiga olib keladi. Moliyaviy xizmatlar bozori tarkibini uchta segment sifatida ko‘rsatish mumkin: bank xizmatlari bozori, sug‘urta xizmatlari bozori va investitsiya xizmatlari bozori.

Moliyaviy xizmatlar bozori birinchilardan bo‘lib raqamli texnologiyalarni joriy qildi. Moliyaviy xizmatlar bozorining raqamli transformatsiyasi butun iqtisodiyotning raqamli transformatsiyasining bir qismidir. Moliyaviy xizmatlar bozorining raqamli transformatsiyasi moliyaviy texnologiyalarni (fintech) joriy etish bilan asoslanadi.

Fintech – bu katta ma‘lumotlar, sun‘iy intellekt, robototexnika, biometrika, blokcheyn, bulutli hisoblash va mobil texnologiyalar kabi innovatsion texnologiyalardan foydalangan holda moliyaviy xizmatlar ko‘rsatish. Moliyaviy texnologiyalarning rivojlanishi moliyaviy xizmatlarning faqat moliya institutlari tomonidan taqdim etilmasligiga olib keldi. Moliyaviy xizmatlar bozoriga yirik texnologiya kompaniyalari (bigtechs) va fintech startaplari kirib keldi. Bigtechlarga telekommunikatsiya operatorlari (masalan, Rossiyada MTS va Megafon yoki Keniyada Vodafone), onlayn platformalar (AQSh va Yevropada Amazon, Xitoyda Alibaba/Ant Financial), ijtimoiy media va xabar almashish ilovalari (AQShda Facebook va Xitoyda Tencent) va texnologiya ishlab chiqaruvchilari (Apple, Samsung va Google) kiradi.

Fintech startaplari innovatsion texnologiyalardan foydalangan holda moliyaviy xizmatlar ko‘rsatuvchi bozorning yangi ishtirokchilaridir. Moliyaviy xizmatlarning eng mashhur sohalari qatoriga investitsiyalarni boshqarish, kreditlash, mobil banking, global pul o‘tkazmalari, insurtech (raqamli sug‘urta), blokcheynga asoslangan yechimlar va kraudfanding kiradi. Raqamli moliyaviy xizmatlar sanoatining quyidagi tarkibiy elementlari aniqlangan:

- 1) muassasalar – moliyaviy xizmatlar ko‘rsatuvchilar;
- 2) biznes funktsiyalari – o‘zgaruvchan moliyaviy xizmatlar sohalari;
- 3) texnologiyalar va texnologik yechimlar – moliyaviy xizmatlar sohasida o‘zgarishlarning asosiy omillari bo‘lgan innovatsiyalar.

Raqamli transformatsiyaning to‘liq jarayonini tavsiflash uchun muallif moliyaviy xizmatlar bozorini raqamli o‘zgartirish uchun keng qamrovli asosni ishlab chiqdi. Raqamli transformatsiya jarayoni moliyaviy xizmatlarning an‘anaviy shakllaridan yangi biznes modellari va biznes jarayonlariga

asoslangan shakllarga o'tishni, innovatsion mahsulotlar va xizmatlarni yaratish, biznes samaradorligini sezilarli darajada oshirish, biznesni yaxlit tuzilma sifatida rivojlantirish, ya'ni asosiy maqsadga erishish uchun biznesning barcha elementlarining uzluksiz o'zaro bog'lanishini ta'minlashni o'z ichiga oladi.

Moliyaviy innovatsiyalarning tez o'sishi, odatda, moliyaviy texnologiyada an'anaviy risklardan farq qiladigan risklarning paydo bo'lishi bilan birga keladi. Ulardan eng diqqatga sazovorlari ma'lumotlar xavfsizligi, bosqinchilik ehtimoli va o'g'irlik bilan bog'liq. Fintech (moliyaviy texnologiya) tomonidan taqdim etilgan moliyaviy innovatsiyalar hozirda bank sektori, hukumatlar va moliya tizimi uchun jiddiy muammolarni keltirib chiqarmoqda. Ular moliyaviy xizmatlar sektori tuzilmasini, banklarning iste'molchilarga moliyaviy xizmatlar ko'rsatish usullarini o'zgartirmoqda, moliyaviy vositachilik institutlari faoliyatida tub va innovatsion o'zgarishlarni keltirib chiqarmoqda.

Normativ to'siqlar, odatda, moliyaviy texnologiya rivojlanishining asosiy to'siqlari hisoblanadi. So'nggi paytlarda moliyaviy xizmatlar tez sur'atlar bilan kengayib borayotganligi sababli, tartibga soluvchi organlar moliyaviy sektorda taklif etilayotgan xizmatlar va mahsulotlardagi tub o'zgarishlarga moslashish uchun o'z tartiblari va amaliyotlarini o'zgartirishga majbur bo'lmoqda. Shu sababli, moliyaviy innovatsiyalarni, hozirgi vaqtda tushunilganidek, faqat bank sektorida sodir bo'ladigan o'zgarishlarga qisqartirib bo'lmaydi, deb ta'kidlash mumkin.

Ular bundan tashqari, turli sohalarni, xususan, texnologiyani qamrab oladi. Moliyaviy innovatsiyalarni joriy etish globallashuv sharoitida tashkilotlarning raqobatbardoshligi va samaradorligini oshirishga qaratilgan moliya bozori ishtirokchilarining moliyaviy munosabatlaridagi o'zgarishlar bilan bog'liq.

Bu yaxshilanish yangi muammolarni hal qilish yoki yangi bozorlarga kirish orqali sodir bo'ladi, bu birinchi navbatda inson ijodiga va kapitalni yangi innovatsion g'oyalarga samarali investitsiyalashga bog'liq bo'lib, qo'shimcha qiymat odatda an'anaviy investitsiyalardan oshib ketadi. 2025-yilning yanvar-iyul oylarida moliyaviy xizmatlar hajmi 93,4 trln.so'mni tashkil etdi. Bu ko'rsatkich o'tgan yilning mos davri bilan solishtirganda 22,4 % ga yoki 18,7 trln.so'mga oshgan [4].

Moliyaviy xizmatlar bozori transformatsiyasi tez o'zgaruvchan va oldindan aytib bo'lmaydigan texnologik, ijtimoiy-madaniy va boshqa muammolar fonida dinamik o'zgarishlarni boshdan kechirmoqda, bu ham miqdoriy, ham sifat ko'rsatkichlarida aks etadi.

Ushbu o'zgarishlar dinamikasi ekotizim landshaftini, moliyaviy xizmatlar bozorining tuzilishini va mahsulotlar taklifini sezilarli darajada o'zgartirgan pandemiya zarbalari tufayli sezilarli darajada tezlashdi. Ma'lum bo'lishicha, moliya bozori ishtirokchilari o'zlarining biznes jarayonlarini faol ravishda o'zgartirmoqdalar, ochiq interfeyslar asosida moliyaviy bo'lmagan xizmatlar segmentlariga integratsiyalashgan omnikanal yechimlar va mobil moliyaviy ilovalarni ishlab chiqmoqdalar hamda blokcheyn, sun'iy intellekt, biometrik

identifikatsiya va mashinalarni o'rganish kabi yangi, samarali texnologiyalarni yaratib, ishga tushirmoqdalar. Bozordagi mavqeini saqlab qolish uchun an'anaviy moliyaviy vositachilar raqamli texnologiyalardan foydalangan holda o'zlarining moliyaviy segmentlarida ham, undan tashqarida ham mijozlar uchun raqobatlasha boshladilar.

Moliya bozorining so'nggi rivojlanish tendentsiyalarini o'rganish shuni ko'rsatdiki, moliyaviy innovatsiyalarning harakatlantiruvchi kuchi bozor ishtirokchilarining o'ziga xos ehtiyojlaridir. Moliyaviy mahsulotlar odatda bu ehtiyojlarni qondirish uchun yetarli emas. Biroq, moliya bozorida yangi moliyaviy vositalar va texnologiyalarning paydo bo'lishi iqtisodiy o'zgarishlarni keltirib chiqarishi mumkin.

Innovatsion rivojlanishning turli bosqichlari moliyaviy xizmatlar bozorini tubdan o'zgartirish qobiliyatini isbotladi. Tranzaksiya tezligini oshirish, xarajatlarni kamaytirish, mamlakatlar o'rtasidagi tartibga solish va qonunchilik to'siqlarini bartaraf etish moliyaviy innovatsiyalarning asosiy xususiyatlari hisoblanadi. Normativ to'siqlar va investitsiya kapitalining mavjudligi innovatsion institutlar oldida turgan muhim muammolar bo'lib, moliyaviy innovatsiyalar va moliyaviy texnologiyalarning o'sishi va tarqalishiga to'sqinlik qiladi. Buning uchun moliyaviy innovatsiyalarni qo'llab-quvvatlash va rivojlantirish, maksimal foyda olish, moliyaviy xizmatlarning innovatsion transformatsiyasini qo'llab-quvvatlash va rivojlantirishga ko'maklashuvchi samarali va innovatsion mexanizm yaratish talab etiladi.

Shunday qilib, iqtisodiyotning raqamli transformatsiyasi texnologiyani joriy etish tufayli moliyaviy xizmatlarda innovatsion o'zgarishlarga olib keldi, degan xulosaga kelish mumkin. Bunday jarayonlar mijozlarga ham, moliyaviy xizmatlar ko'rsatuvchi firmalarga ham ko'p foyda keltiradi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. *Формы стратегического партнерства: модели взаимодействия в регионе. Курск: Изд-во ЮЗГУ, 2013. 298 с.*
2. *Никитина Т.В., Никитин М.А., Гальпер М.А. Роль компаний сегмента финтех и их место на финансовом рынке России // Известия Санкт-Петербургского государственного экономического университета. 2017. № 1-2 (103). С. 45-48.*
3. *Логинов М.П., Усова Н.В. Инновационная политика на рынке цифровых финансовых услуг // Вопросы управления. 2019. №5. - С. 277-289.*
4. www.stat.uz ma'lumotlari asosida

SUG'URTA BOZORIDA RAQAMLI TEXNOLOGIYALARNI JORIY ETISH ORQALI MOLIYA INFRATUZILMASI SAMARADORLIGINI OSHIRISH

Saidov Farrux Faxriddinovich
*Muhammad al-Xorazmiy nomidagi
Toshkent axborot texnologiyalari universiteti,
AKTSI kafedrasi katta o'qituvchisi*

Kirish

Zamonaviy iqtisodiy taraqqiyotning muhim xususiyatlaridan biri bu raqamli texnologiyalarning barcha sohalarga, jumladan moliya tizimiga chuqur kirib borayotganidir. Moliya infratuzilmasi deganda odatda banklar, sug'urta kompaniyalari, investitsiya fondlari, to'lov tizimlari, mikromoliya institutlari va boshqa moliyaviy xizmat ko'rsatuvchi tashkilotlar tushuniladi. Ushbu tizim samaradorligi mamlakat iqtisodiyotining barqarorligi va raqobatbardoshligiga bevosita ta'sir ko'rsatadi.

Shu nuqtayi nazardan, sug'urta bozori moliya infratuzilmasining strategik bo'g'ini sifatida alohida o'rin egallaydi. U nafaqat iqtisodiy risklarni kamaytiradi, balki iqtisodiyotning turli sohalarida faoliyat yuritayotgan subyektlarga moliyaviy kafolat beradi. Sug'urta mexanizmlarining rivojlanganligi iqtisodiyotning investitsion jozibadorligini oshiradi, tashqi kapital oqimlarini jalb qiladi va ijtimoiy barqarorlikni ta'minlashda muhim ahamiyat kasb etadi [1].

Biroq O'zbekistonda sug'urta xizmatlari hali ham boshqa moliya sektorlari, masalan, bank tizimiga nisbatan sust rivojlangan. Aholining sug'urtaga bo'lgan ishonchi past, xizmatlar sifati esa ko'plab cheklovlarga ega. Shu bois, so'nggi yillarda hukumat tomonidan qator chora-tadbirlar amalga oshirilib, sug'urta sohasini tubdan isloh qilish, elektron polislarni joriy etish, “raqamli sug'urta” xizmatlarini yo'lga qo'yish masalalari ilgari surildi. Bu esa mazkur yo'nalishda ilmiy izlanishlar olib borishni talab qilmoqda.

Global miqyosda esa sug'urta sektorida raqamli transformatsiya “InsurTech” fenomeni sifatida shakllanmoqda. Masalan, AQSh, Germaniya, Janubiy Koreya kabi davlatlarda sug'urta kompaniyalari sun'iy intellekt, blokcheyn, IoT, katta ma'lumotlar bazasi va mobil ilovalar yordamida mijozlarga butunlay yangi xizmatlar taqdim etmoqda. Bu tajribalarni O'zbekiston sharoitiga moslashtirish orqali moliya infratuzilmasining samaradorligini oshirish mumkin.

Sug'urta bozorining hozirgi holati va muammolari. O'zbekistonda sug'urta bozori hajmi YaIMning 1 foizidan ham kam ulushni tashkil etadi. Bu ko'rsatkich rivojlangan mamlakatlarda 5-10 foizni tashkil etadi. Statistik ma'lumotlarga ko'ra, aholining sug'urta xizmatlaridan foydalanish darajasi ham past bo'lib, asosan majburiy sug'urta turlariga yo'naltirilgan.

Muammolarni uch guruhga bo'lish mumkin:

1. Institutsional muammolar - normativ -huquqiy bazaning takomillashmaganligi, ayrim sug'urta kompaniyalarida boshqaruv mexanizmlarining samarali emasligi.
2. Ijtimoiy muammolar - aholining sug'urta madaniyati va moliyaviy savodxonlik darajasining pastligi.
3. Texnologik muammolar - xizmatlarning aksariyati hanuz qog'oz shaklida yuritilishi, raqamli platformalarning to'liq ishlamasligi, ma'lumotlar bazasining bir-biridan ajralganligi.

Biroq ushbu muammolar raqamli texnologiyalar yordamida hal etilishi mumkin. Chunki zamonaviy raqamli echimlar nafaqat xizmat sifatini oshiradi, balki sug'urta kompaniyalarining xarajatlarini kamaytiradi, mijozlar bilan ishonchli aloqani ta'minlaydi va yangi sug'urta mahsulotlarini yaratishga imkon beradi [2].

Raqamli texnologiyalarning qo'llanish mexanizmlari. Raqamli transformatsiya jarayonini quyidagi yo'nalishlarda tahlil qilish mumkin.

- Sun'iy intellekt (AI) - sug'urta hodisalarini tezkor aniqlash, risklarni prognozlash, firibgarlikni aniqlash, mijozlarga avtomatik maslahat berish.
- Blokcheyn texnologiyasi - sug'urta shartnomalarini smart-kontraktlar asosida yuritish, to'lovlar shaffofligini ta'minlash, ma'lumotlarni o'zgartirib bo'lmashligi.
- Big Data - mijozlarning xatti-harakatlari, xarid qilish odatlari, sog'liq holati va transport vositalari haqidagi katta hajmdagi ma'lumotlarni tahlil qilib, individuallashtirilgan sug'urta paketlarini taklif etish.
- IoT qurilmalari - transport vositalaridagi sensorlar, sog'liqni nazorat qiluvchi smart-gadgetlar orqali real vaqt rejimida ma'lumot olish va sug'urta hodisalarini avtomatik qayd etish.
- Mobil ilovalar va chat-botlar - sug'urta polislarini onlayn sotib olish, to'lovlarni amalga oshirish va hodisa yuz berganda tezkor murojaat qilish imkoniyatini yaratadi [3].

Ushbu texnologiyalarni kompleks tarzda qo'llash orqali sug'urta xizmatlarining ommabopligi, qulayligi va samaradorligi keskin oshadi.

1-Jadval

Raqamli texnologiyalarni joriy etishning afzalliklari va muammolari

Texnologiya	Afzalliklar	Muammolar
Sun'iy intellekt	Aniqlik va tezkorlik, firibgarlikni kamaytirish	Dastlabki investitsiya xarajatlari yuqori
Blokcheyn	Shaffoflik, ishonch, o'zgarmaslik	Huquqiy bazaning to'liq shakllanmaganligi
Big Data	Mijozlarga individual xizmat, samaradorlik	Ma'lumotlar xavfsizligi masalalari
IoT	Real vaqt rejimida ma'lumot, tezkor to'lovlar	Qurilmalarni xarid qilish va texnik xizmat xarajatlari
Mobil ilovalar	Qulaylik, 24/7 xizmat	Internetga kirish imkoniyatlaridagi tafovutlar

Manba: Muallif ishlanmasi

Raqamli transformatsiyaning moliya infratuzilmasiga ta'siri. Raqamli texnologiyalarning sug'urta bozorida keng joriy qilinishi moliya infratuzilmasi samaradorligini sezilarli darajada oshiradi. Birinchidan, moliya tizimida shaffoflik va hisobdorlik yuqori darajaga ko'tariladi. Ikkinchidan, moliyaviy vositachilik xarajatlari kamayadi, bu esa kompaniyalarga yanada raqobatbardosh tariflarni joriy qilish imkonini beradi. Uchinchi jihat, aholining

sug'urta xizmatlariga bo'lgan qiziqishi ortib, moliyaviy savodxonlik darajasi ham yuksaladi.

Masalan, Germaniya sug'urta kompaniyalarida AI asosida yaratilgan tizimlar to'lovlarni ko'rib chiqish muddatini 30 kundan 5 kungacha qisqartirgani aniqlangan [4]. Shuningdek, Janubiy Koreyada IoT qurilmalari yordamida avto-sug'urta bozorida 15 foizgacha xarajatlar tejalgan. Ushbu tajribalar O'zbekiston uchun ham dolzarbdir.

Amaliy tavsiyalar: Sug'urta bozorini rivojlantirish va raqamli transformatsiyani tezlashtirish uchun quyidagi yo'nalishlar taklif etiladi:

- Strategik darajada: milliy “Raqamli sug'urta dasturi”ni ishlab chiqish, yagona elektron platforma yaratish, xorijiy tajribalarni o'rganish.
- Taktik darajada: sun'iy intellekt asosida risklarni avtomatik baholash tizimini joriy qilish, blokcheyn asosida smart-kontraktlarni rivojlantirish.
- Operatsion darajada: sug'urta kompaniyalarining mobil ilovalarini keng joriy etish, aholiga qulay interfeyslar yaratish, sug'urta hodisalarini tezkor ko'rib chiqish.

Bundan tashqari, aholining sug'urta madaniyatini oshirish uchun keng qamrovli axborot-targ'ibot kampaniyalari o'tkazish, oliy ta'lim muassasalarida “Raqamli sug'urta” fanini kiritish ham maqsadga muvofiqdir.

Xulosa. Yuqorida keltirilgan tahlillar shuni ko'rsatadiki, sug'urta bozorida raqamli texnologiyalarni joriy etish moliya infratuzilmasi samaradorligini oshirishning eng muhim shartlaridan biridir. Bu jarayon nafaqat sug'urta xizmatlari sifatini yaxshilaydi, balki iqtisodiy xavflarni kamaytiradi, moliyaviy tizimning shaffofligi va barqarorligini ta'minlaydi, investitsion muhitni yaxshilaydi hamda aholining moliyaviy himoyasini kuchaytiradi.

O'zbekiston uchun mazkur yo'nalish kelgusida nafaqat sug'urta bozorini modernizatsiya qilish, balki umuman milliy iqtisodiyotni barqaror rivojlantirishda ham hal qiluvchi ahamiyat kasb etadi. Shu bois, raqamli texnologiyalarni sug'urta bozorida keng tatbiq etish davlat siyosatining ustuvor yo'nalishlaridan biri sifatida shakllanishi lozim.

Adabiyotlar ro'yxati

1. Stiglitz, J. (2010). *Risk and Global Economy*. Oxford University Press.
2. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2020-yil 2-noyabrdagi PQ-4887-son qarori.
3. PwC (2022). *InsurTech: Driving Insurance Transformation*. Global Report.
4. Swiss Re Institute (2023). *Digital Transformation in Insurance: Trends and Implications*.
5. Tapscott, D. (2016). *Blockchain Revolution*. Penguin Random House.
6. Munich Re (2021). *Future of Insurance: IoT and AI Applications*.

OZIQ-OVQAT IMPORTI JARAYONLARINI TAKOMILLASHTIRISH ORQALI BUDJET TUSHUMLARINI KO'PAYTIRISHDA MOLIYA INFRATUZILMASI SAMARADORLIGINI OSHIRISH YO'LLARI

Rizayev Mirmahmud Xotamjanovich

Toshkent davlat iqtisodiyot universiteti mustaqil tadqiqotchisi

So'nggi yillarda dunyo miqyosida moliya infratuzilmasi barqarorligini ta'minlash, import jarayonlarida moliyaviy mexanizmlarni takomillashtirish hamda davlat byudjeti tushumlarini oshirish masalasi eng dolzarb yo'nalishlardan biriga aylangan. Jahon banki, Xalqaro valyuta jamg'armasi (XVJ) va BMTning FAO kabi tashkilotlari global oziq-ovqat ta'minoti zanjiridagi moliyaviy xatarlar, logistika cheklovlari va importni moliyaviy qo'llab-quvvatlash mexanizmlarini chuqur o'rganmoqda.

AQSh, Yevropa Ittifoqi mamlakatlari hamda Osiyo davlatlarida moliya infratuzilmasi samaradorligini oshirish maqsadida oziq-ovqat importida bojxona va soliq mexanizmlarini soddalashtirish, moliyaviy monitoringni raqamlashtirish, import jarayonlarida elektron to'lov tizimlarini keng joriy etish orqali byudjet daromadlarini barqaror oshirishga erishilmoqda.

O'zbekiston Respublikasida ham oziq-ovqat importi jarayonlarini tartibga solishda moliyaviy infratuzilmani mustahkamlash, bojxona va soliq mexanizmlarini takomillashtirish hamda davlat byudjeti tushumlarini ko'paytirishga alohida e'tibor qaratilmoqda. Jumladan, Prezidentning 2021-yil 20-iyuldagi PQ-5185-son qarori, 2022-yil 16-iyundagi PF-148-son farmoni hamda “2022–2026-yillarda O'zbekiston Respublikasini rivojlantirish strategiyasi”da moliyaviy oqimlarni raqamlashtirish, bojxona-soliq infratuzilmasini takomillashtirish va importni diversifikatsiya qilish belgilangan.

Hozirgi kunda import jarayonlarida transport-logistika xarajatlari yuqoriligi, bojxona rasmiylashtiruvdagi moliyaviy byurokratiya hamda moliyaviy nazorat mexanizmlarining sustligi asosiy muammolardan hisoblanadi. Ushbu muammolarni bartaraf etish maqsadida Prezident qaror va farmonlari doirasida “Yagona bojxona oynasi” moliyaviy tizimini rivojlantirish, elektron sertifikatlashtirishni kengaytirish, shuningdek, bojxona va soliq to'lovlarini optimallashtirish choralari amalga oshirilmoqda.

O'zbekiston davlat byudjeti tushumlarini oshirishda moliya infratuzilmasi doirasida soliqqa tortish va bojxona mexanizmlarini samarali tashkil etish muhim ahamiyat kasb etadi. Oziq-ovqat importi bilan bog'liq moliyaviy mexanizmlar quyidagi ko'rsatkichlar orqali ifodalanadi:

- QQS mexanizmi: O'zbekistonda standart qo'shilgan qiymat solig'i (QQS) stavkasi 12 % bo'lib, import operatsiyalarida soliq bazasi CIF qiymati (tovar narxi, tashish va sug'urta xarajatlari) hamda bojxona boji va aksiz solig'i summasi asosida shakllanadi. Bu fiskal infratuzilmaning barqaror daromad manbalaridan biridir. [1]

- Bojxona bojlari tizimi: Qishloq xo'jaligi va oziq-ovqat mahsulotlari importida MFN (eng qulay shartlar) bo'yicha savdo-og'irlashtirilgan boj stavkasi o'rtacha 7,2 % ni tashkil etadi. Shu bilan birga, importning qariyb 54,8 % i bojdin ozod qilingan bo'lib, bu bojxona infratuzilmasining byudjet tushumlariga ta'sirini ko'rsatadi. [2]

- Nol stavkali imtiyozlar: Ayrim oziq-ovqat tovarlari uchun 0 % boj stavkasi 2026-yilgacha uzaytirilgan. Bu chora moliya infratuzilmasining narxlar barqarorligini qo'llab-quvvatlashdagi vositasi sifatida xizmat qilmoqda. [3]

- Byudjet tarkibida ulushi: 2024-yil yakuniga ko'ra davlat byudjeti daromadlari 274,42 trln so'mni, shundan QQS tushumlari 59,28 trln so'mni tashkil etdi. Bu raqamlar fiskal tizim samaradorligini baholashda asosiy moliyaviy ko'rsatkich hisoblanadi.

Yangi tashabbuslar: 2025–2026-yillarda oziq-ovqat savdosida ichki aylanma bo'yicha QQSni nolga tushirish taklif qilinmoqda. Shu bilan birga, import operatsiyalarida 12 % QQS stavkasi saqlanib qolishi byudjet tushumlarini barqarorlashtirishga xizmat qiladi. [4]

Tashqi savdo profili: Jahon savdo tashkiloti (WTO) ma'lumotlariga ko'ra, meva-sabzavot, don, yog'-moy va shakar mahsulotlari importda yetakchi o'rin tutadi. Ushbu ko'rsatkichlar moliya infratuzilmasining fiskal samaradorligini oshirishda muhim tahliliy asos bo'lib xizmat qiladi.

Valuatsiya/komplayensning roli: θ \theta shirish (risk-boshqaruv, elektron hisob-fakturalar, data-driven qiymat tekshiruvi) bo'lanuvchi bazani real qiymatga yaqinlashtiradi va tushumni oshiradi. WCO/IMF/World Bank materiallari bu yondashuvlarning daromadga ijobiy ta'sirini qayd etadi.

1-jadval

“O'zbekistonning 2024 yildagi oziq-ovqat importi bo'yicha asosiy ko'rsatkichlar” [5]

Ko'rsatkich	Qiymat	Izoh
2024 yil jami import (Statistika agentligi, eositashkent.gov.in)	\$39 mlrd	2024 yil fakt-sheet ma'lumotiga asoslanadi
Oziq-ovqat import ulushi (WTO profili)	~20%	WTO ma'lumotlariga ko'ra, yilma-yil o'zgarishi mumkin
Oziq-ovqat importi (CIF)	≈ \$8 mlrd	Taxminiy hisob
MFN o'rtacha savdo-og'irlashtirilgan stavka	~7.2%	WTO tariflik profili asosida
QQS stavkasi	12%	O'zbekiston QQS stavkasi

2024 yil jami import \$39 mlrd. Bu raqam O'zbekistonning 2024 yildagi umumiy import hajmini anglatadi. Ko'rsatkich Statistika agentligi hamda .hukumatning tashqi savdo portali (eositashkent.gov.in) tomonidan e'lon qilingan fakt-sheet ma'lumotlariga asoslanadi. [6]

Oziq-ovqat importi va moliya infratuzilmasining fiskal ahamiyatiga to'xtalib o'tadigan bo'lsak:

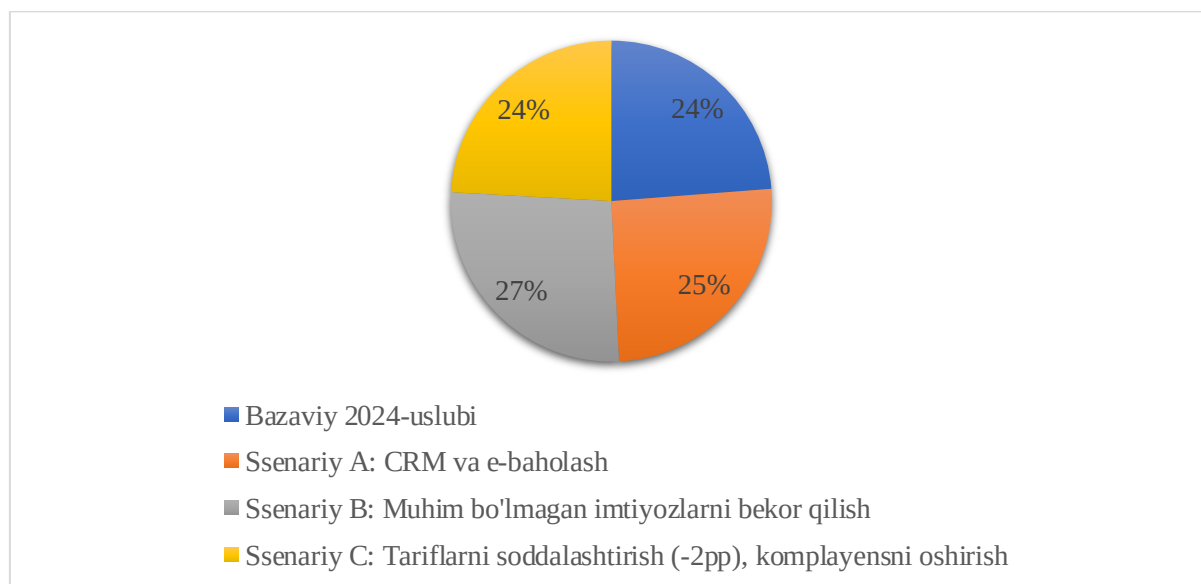
Import ulushi: Jahon Savdo Tashkilotining (WTO) Tariff Profiles ma'lumotlariga ko'ra, O'zbekistonda oziq-ovqat mahsulotlari umumiy import

hajmining taxminan 20 foizini tashkil etadi. Bu ko'rsatkich yilma-yil o'zgarishi mumkin bo'lsa-da, mamlakat fiskal tizimi uchun muhim moliyaviy manba hisoblanadi.

Import qiymati (CIF): 2024-yilda jami import hajmi \$39 mlrd bo'lib, shundan oziq-ovqat mahsulotlarining CIF (Cost, Insurance, Freight) qiymati taxminan \$8 mlrd ni tashkil etdi. Bu summada tashish va sug'urta xarajatlari ham inobatga olingan bo'lib, moliya infratuzilmasining tashqi savdo bilan bog'liq daromad manbalarini aks ettiradi.

Bojxona stavkalari: Qishloq xo'jaligi va oziq-ovqat mahsulotlariga nisbatan MFN (eng qulay shartlar) bo'yicha o'rtacha savdo-og'irlashtirilgan boj stavkasi 7,2 % ni tashkil etadi. Bu fiskal mexanizm byudjet tushumlarini barqarorlashtirishda muhim vosita sifatida ko'riladi.

QQS mexanizmi: O'zbekistonda amal qilayotgan standart qo'shilgan qiymat solig'i (QQS) stavkasi 12 % bo'lib, import operatsiyalarida soliq bazasi CIF qiymati, bojxona boji va zarurat bo'lsa aksiz yig'indisidan shakllanadi. Bu esa moliya infratuzilmasi orqali davlat byudjeti tushumlarini oshirishning eng asosiy mexanizmlaridan biridir.

1-rasm. “Oziq-ovqat importidan yig'iladigan tushum bo'yicha ssenariylar taqsimoti (%)” [7]

O'zbekistonning oziq-ovqat importi bo'yicha soliq va bojxona siyosati tahlili quyidagi asosiy xulosalarni ko'rsatadi:

1. QQS – asosiy daromad manbai. Import QQS tushumi bojxona boji tushumidan ancha yuqori. 2024-yil holatida QQS tushumi qariyb 1,03 mlrd AQSh dollari, bojxona boji esa 0,58 mlrd AQSh dollarini tashkil etdi. Bu QQSni to'g'ri hisoblash va yig'ilishini ta'minlash byudjet daromadlari uchun eng muhim omil ekanini ko'rsatadi.

2. Yig'ilish (compliance) samaradorligi stavkadan muhimroq. Yig'ilish koeffitsientini 0,88 dan 0,94 gacha oshirish hech qanday stavka o'zgartirmasdan

yiliga ~0,1 mlrd AQSh dollari qo'shimcha tushum beradi. Bu natija elektron hisob-fakturalar, ma'lumotlarga asoslangan bojxona qiymatini tekshirish, risk-boshqaruv va auditni kuchaytirish orqali erishilishi mumkin.

3. Imtiyozlarni qayta nishonlash zarur. 59 ta tovar bo'yicha 0 % stavka 2026 yilgacha uzaytirilgan bo'lsa-da, ijtimoiy jihatdan muhim bo'lmagan tovarlarni bosqichma-bosqich qayta ko'rib chiqish byudjet tushumlarini oshiradi, ijtimoiy ahamiyatli tovarlar esa himoyalangan bo'lib qoladi.

4. Tariflarni soddalashtirish uzoq muddatda foydali. Tarif pog'onalarini kamaytirish qisqa muddatda bojxona tushumini biroz kamaytirsada, kontrabanda va past baholashni cheklab, QQS bazasini kengaytiradi va savdo xarajatlarini pasaytiradi. OECD ma'lumotlariga ko'ra, savdo xarajatlarini 12–18 % gacha qisqartirishi mumkin.

5. Valuatsiya amaliyotida ehtiyotkorlik. WCO tavsiyalariga muvofiq, minimal narx ma'lumotlaridan “majburiy qiymat” sifatida noto'g'ri foydalanish savdoni susaytirishi mumkin. Ularni faqat risk-indikator sifatida qo'llash maqsadga muvofiq.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI

2. *O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2021-yil 20-iyuldagi PQ–5185-son qarori.*
3. *O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2022-yil 16-iyundagi PF–148-son farmoni.*
4. *O'zbekiston Soliq kodeksi.*
5. *Smith, J., & Johnson, R. (2022). Global Food Import Strategies. Journal of International Economics.*
6. *FAO (2023). Annual Report on Global Food Security. www.fao.org*
7. *World Bank (2024). Food Security Update. www.worldbank.org*
8. *Ivanov, I. (2021). Food Import Regulation in CIS Countries. Moscow Economic Review.*
9. *Alimova, S. (2022). Digitalization of Food Import in Kazakhstan. Astana Economic Journal.*
10. *Tursunov, B. (2023). Oziq-ovqat importini boshqarishning iqtisodiy mexanizmlari. Toshkent Davlat Iqtisodiyot Universiteti nashri.*
11. *Karimova, D., & Shermatov, A. (2024). Raqamli texnologiyalar va importni rivojlantirish. O'zbekiston Iqtisodiy Tadqiqotlari Jurnal.*
12. *Statistika agentligi fakt-sheet. eositashkent.gov.in*
13. *WTO Tariff Profiles – Uzbekistan. www.wto.org*
14. *PwC Uzbekistan. Tax Facts and Figures. [www.pwc.com/uz]*

DAVLAT QARZINI BOSHQARISH MEXANIZMLARINI TAKOMILLASHTIRISHNING NAZARIY VA AMALIY ASOSLARI

Sattoriy Fayzulloh Abdijabbor o'g'li

Toshkent Kimyo xalqaro universiteti, Moliya kafedrası dotsenti v.b., Ph.D

Davlat qarzi bugungi kunda ko'plab mamlakatlar iqtisodiyotida muhim moliyaviy instrument sifatida dolzarb ahamiyat kasb etmoqda. Ijtimoiy barqarorlikni ta'minlash, infratuzilmani rivojlantirish hamda iqtisodiy o'sishni

rag'batlantirish maqsadida davlatlarning moliyaviy resurslarga bo'lgan ehtiyoji yildan-yilga ortib bormoqda. Xalqaro valyuta jamg'armasi (XVJ) ma'lumotlariga ko'ra, Covid-19 pandemiyasiga qarshi amalga oshirilgan keng ko'lamli fiskal chora-tadbirlar natijasida global davlat qarzining yalpi ichki mahsulotga (YaIM) nisbati tarixiy darajada oshib, 2019-yildagi 84 foizdan 2020-yilda 98,7 foizga yetgan. XVJ hisob-kitoblariga ko'ra, 2024-yilda global davlat qarzining umumiy hajmi 100 trillion AQSh dollaridan oshib, jahon YaIMining qariyb 93 foiziga tenglashgani qayd etilgan.

Xalqaro moliya institutlari, jumladan, XVJ va Jahon banki tavsiyalariga muvofiq, kelgusida global qarz yukining ortib borishi sharoitida davlatlar qarz boshqaruvini samarali tashkil etishi zarur. Bunda qarz hajmi va tarkibini optimallashtirish, jalb etilgan mablag'lardan oqilona foydalanish, moliyaviy risklarni kamaytirish va davlat moliyaviy siyosatini barqarorlashtirishga alohida e'tibor qaratilishi ta'kidlanadi. Ushbu omillar davlat iqtisodiy suverenitetini mustahkamlash bilan bir qatorda, davlat qarzini boshqarish mexanizmlarini takomillashtirishni strategik vazifa sifatida belgilab bermoqda.

Jahonda davlat qarzini boshqarish mexanizmini chuqur tadqiq etish bo'yicha ko'plab ilmiy izlanishlar olib borilmoqda. Tadqiqotlarda asosan davlat qarzining dinamikasi, tarkibi va unga xos tavakkalchiliklarni baholash metodologiyasini takomillashtirish, ichki va tashqi qarz nisbatlarini muvozanatlashtirish, mas'ul organlar vakolatlarini aniq belgilash va muvofiqlashtirish, qarz boshqaruvida xalqaro standartlardan foydalanish kabi masalalarga alohida urg'u qaratiladi. Shuningdek, qarz portfeli muddat strukturasini diversifikatsiya qilish, moliyaviy xavflarni milliy moliya tizimi orqali yumshatish, inflyatsiya va milliy valyuta barqarorligini ta'minlash, shaffof ommaviy hisobdorlikni kuchaytirish orqali davlat moliyaviy mas'uliyatini oshirish ham tadqiqotlarning ustuvor yo'nalishlarini tashkil etadi.

O'zbekiston Respublikasida davlat qarzi iqtisodiy siyosatning asosiy elementlaridan biri sifatida infratuzilma loyihalarini moliyalashtirish, ijtimoiy dasturlarni qo'llab-quvvatlash va iqtisodiy o'sishni rag'batlantirishda muhim ahamiyat kasb etadi. Biroq so'nggi yillarda qarz hajmining sezilarli darajada oshgani kuzatilmoqda. Xususan, 2017-yilda 11,6 mlrd AQSh dollarini tashkil etgan davlat qarzi 2023-yil oxiriga kelib 34,9 mlrd dollarga yetib, uch barobardan ortiq ko'paygan. 2024-yilning birinchi yarmida esa davlat qarzi ilk bor 37 mlrd dollardan oshib, tarixiy rekord qayd etdi. Ushbu dinamik o'sish davlat moliyaviy siyosatini qayta ko'rib chiqishni, qarz boshqaruvining zamonaviy mexanizmlarini joriy etishni va YaIMga nisbatan qarz hajmini optimal darajada ushlab turishni talab qilmoqda.

O'zbekiston Respublikasida davlat qarzini samarali boshqarish yo'nalishlari qator normativ-huquqiy hujjatlarda belgilangan. Jumladan, O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2022-yil 28-yanvardagi PF-60-son Farmoni bilan tasdiqlangan “2022–2026-yillarga mo'ljallangan Yangi O'zbekiston taraqqiyot strategiyasi”, Prezidentning 2022-yil 14-fevraldagi PQ-

128-son Qarori bilan qabul qilingan “Davlat byudjeti xarajatlari samaradorligini oshirish va moliyaviy nazorat organlari faoliyatini takomillashtirish”, Vazirlar Mahkamasining 2020-yil 21-sentabrdagi 573-son Qarori bilan tashkil etilgan “Davlat qarziga xizmat ko’rsatish bo’yicha kafolat jamg’armasi” faoliyati va boshqa me’yoriy hujjatlar ushbu yo’nalishda muhim asosiy hujjatlar hisoblanadi.

Davlat qarzi masalasi xalqaro miqyosda ham, milliy darajada ham eng dolzarb tadqiqot yo’nalishlaridan biri hisoblanadi. Turli maktablar vakillari davlat qarzining iqtisodiy barqarorlik, fiskal siyosat va moliyaviy xavfsizlikka ta’sirini o’z nuqtai nazarlaridan tahlil qilib kelmoqda.

Avvalo, klassik iqtisodchilar qarashlariga to’xtaladigan bo’lsak, D. Rikardo davlat qarzining nomutanosib oshishi inflatsiya va foiz stavkalari ko’tarilishiga olib kelishi, buning oqibatida xususiy sektor investitsiyalari siqib chiqarilishini ta’kidlagan [1]. J. Styuart Mill esa obligatsiyalarni davlat resurslarini tartibli va shaffof yo’naltirish, shu orqali fiskal siyosatni uzoq muddatli rejalashtirish vositasi sifatida talqin qilgan [2]. Keyinchalik J. M. Keyns obligatsiyalarni iqtisodiy tanazzul davrida umumiy talabni rag’batlantirish, ishsizlikni kamaytirish va davlatning faol aralashuvi zarurligini asoslashda markaziy instrument sifatida ko’rsatgan [3].

Zamonaviy yondashuvlarda davlat qarzini boshqarishning institutsional va tizimli asoslari keng yoritilgan. F. Modilyani va M. Miller kapital tuzilishi nazariyasi orqali qarz moliyalashtirishning qiymatga ta’sirini izohlab, qarz instrumentlari kompaniyalar va davlat uchun strategik resurs manbai ekanligini ko’rsatib bergan [4]. R. Mertonning qarz baholash modeli obligatsiyalar narxining risklar va muddatga bog’liqligini, shu jumladan davlat qarzi xavfini baholash imkoniyatini yaratdi [5].

Xalqaro moliya institutlari tomonidan olib borilgan tadqiqotlarda ham qarz dinamikasi chuqur o’rganilgan. Xalqaro Valyuta Jamg’armasi (IMF) hisobotlarida davlat qarzi hajmining YaIMga nisbatan o’sishi moliyaviy barqarorlikka bevosita ta’sir ko’rsatishi qayd etilgan, bunda fiskal intizomni mustahkamlash va qarz portfelini diversifikatsiya qilish zarurligi ta’kidlangan [6]. Jahon banki nashrlarida esa davlat qarzini samarali boshqarish iqtisodiy o’sish uchun muhim omil ekanini, resurslardan oqilona foydalanish va shaffoflik mexanizmlarini kuchaytirish orqali moliyaviy xavfsizlikni ta’minlash mumkinligi ko’rsatib o’tilgan [7].

Olib borilgan tadqiqotlar davlat qarzini samarali boshqarish milliy iqtisodiyotning barqaror rivojlanishi va moliyaviy xavfsizligini ta’minlashda hal qiluvchi omil ekanini ko’rsatadi. Davlat qarzi hajmining o’sib borishi bir tomondan infratuzilma va ijtimoiy loyihalarni moliyalashtirish imkoniyatlarini kengaytirsada, ikkinchi tomondan fiskal intizomni mustahkamlash, qarz portfelining tarkibini diversifikatsiya qilish va risklarni boshqarish kabi dolzarb vazifalarni kun tartibiga olib chiqadi. Shu nuqtai nazardan quyidagi strategik takliflarni ilgari surish mumkin:

Birinchidan, davlat qarzi bo'yicha institutsional boshqaruv tizimini takomillashtirish zarur. Bu borada qarzni boshqarish vakolatlarini markazlashtirish, yagona axborot bazasini shakllantirish va qarz operatsiyalari bo'yicha prognozlash mexanizmlarini kuchaytirish maqsadga muvofiqdir. Shuningdek, qarz dinamikasi va tarkibiy o'zgarishlari bo'yicha ochiq statistika va hisobotlarning muntazam e'lon qilinishi fiskal shaffoflikni oshiradi.

Ikkinchidan, qarz portfelining risklarini kamaytirish va tarkibini diversifikatsiya qilish muhim ahamiyatga ega. Bu jarayonda qisqa muddatli qarzlarining ulushini bosqichma-bosqich kamaytirish, uzoq muddatli va past foizli instrumentlarga ustuvorlik berish, shuningdek, xalqaro kapital bozorlarida yashil obligatsiyalar, sukuq kabi innovatsion moliyaviy vositalardan foydalanish maqsadga muvofiqdir.

Uchinchidan, qarz resurslaridan samarali foydalanish davlat siyosatining asosiy yo'nalishi bo'lishi kerak. Olingan tashqi qarz mablag'lari yuqori iqtisodiy qaytish darajasiga ega loyihalarga, jumladan infratuzilma, energetika va innovatsion tarmoqlarga yo'naltirilishi lozim. Bu orqali qarzning iqtisodiy samaradorligi ta'minlanadi hamda kelgusida uni qaytarish imkoniyatlari mustahkamlanadi.

To'rtinchidan, fiskal intizom va qarzning YalMga nisbatan optimal darajasini saqlash bo'yicha qat'iy siyosat yuritilishi zarur. Bunda byudjet defitsitini minimal darajada ushlab turish, soliq bazasini kengaytirish va byudjet xarajatlarining samaradorligini oshirish muhim o'rin tutadi.

Beshinchidan, xalqaro tajriba va standartlardan foydalanish orqali qarzni boshqarish tizimini xalqaro moliya tashkilotlari (IMF, Jahon banki, OECD) tavsiyalariga moslashtirish, shuningdek, xorijiy davlatlar bilan tajriba almashish va kadrlar malakasini oshirish yo'nalishlarini kengaytirish lozim.

Xulosa qilib aytganda, davlat qarzini boshqarish mexanizmlarini takomillashtirish O'zbekiston uchun nafaqat moliyaviy barqarorlikni mustahkamlash, balki milliy iqtisodiy suverenitetni ta'minlashda ham dolzarb vazifa hisoblanadi. Qarz hajmi va tarkibini optimal darajada ushlab turish, qarz mablag'larini samarali investitsion loyihalarga yo'naltirish va xalqaro standartlarga mos boshqaruv tizimini shakllantirish orqali mamlakat uzoq muddatli iqtisodiy rivojlanish va fiskal barqarorlikka erishishi mumkin.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Ricardo D. *On the Principles of Political Economy and Taxation*. – London: John Murray, 1817. – P. 155–210.
2. Mill J.S. *Principles of Political Economy with Some of Their Applications to Social Philosophy*. – London: Longmans, Green and Co., 1848. – Vol. 2. – P. 87–143.
3. Keynes J.M. *The General Theory of Employment, Interest and Money*. – London: Macmillan, 1936. – P. 101–165.
4. Modigliani F., Miller M.H. *The Cost of Capital, Corporation Finance and the Theory of Investment* // *American Economic Review*. – Vol. 48, №3. – P. 261–297.
5. Merton R.C. *On the Pricing of Corporate Debt: The Risk Structure of Interest Rates* // *Journal of Finance*. – Vol. 29, №2. – P. 449–470.

6. International Monetary Fund (IMF). *Fiscal Monitor: Public Sector Debt Statistics*. – Washington, D.C.: IMF, 2024. – P. 33–112.
7. World Bank. *Public Debt Management in Emerging Economies: Policy Recommendations*. – Washington, D.C.: World Bank, 2022. – P. 27–64.
8. Solow R.M. *A Contribution to the Theory of Economic Growth* // *Quarterly Journal of Economics*. – Vol. 70, №1. – P. 65–94.
9. Mankiw N.G., Romer D., Weil D.N. *A Contribution to the Empirics of Economic Growth* // *Quarterly Journal of Economics*. – Vol. 107, №2. – P. 407–437.

FOND BIRJASIDA BANK AKSIYALARIDAN MONTE-KARLO SIMULATSIYA USULI ASOSIDA INVESTITSIYA PORTFELISHI SHAKLLANTIRISH

Sindarov Fazliddin Kaxramonovich

*TDIU huzuridagi “O‘zbekiston iqtisodiyotini
rivojlantirishning ilmiy asoslari va muammolari”
ilmiy-tadqiqot markazi kichik ilmiy xodimi*

Monte-Karlo simulatsiyasi usuli noaniq jarayon natijalarini modellashtirishda tasodifiy o‘zgaruvchilar ta’sirini inobatga olgan ehtimollik metodikasi hisoblanadi. Uning mohiyati takroriy ya’ni ko‘p marta hisob-kitoblar o‘tkazib, mumkin bo‘lgan natijalar taqsimotini aniqlashdir. Moliyaviy sohada Monte-Karlo simulyatsiyalari investitsiya portfellaridagi noaniq tashqi sharoitlarni ya’ni bozor o‘zgaruvchanligi, aktiv rentabelligi hisobga olgan holda portfel qiymatini va riskini baholash uchun qo‘llaniladi. Portfel shakllantirish bo‘yicha olib o‘tkazilgan tadqiqotda [1] bir necha aksiyalar bo‘yicha olingan ma’lumotlarga asosan simulyatsiya yordamida portfelning samarali chegarasi (efficient frontier) aniqlangan hamda portfel og‘irliklari optimallashtirilgan. Natijada erishilgan portfel Sharpe nisbati bo‘yicha eng yuqori va eng past riskli portfel kombinatsiyalari tahlil qilingan. Monte-Karlo simulyatsiyasi usuli turli kompaniyalarning aksiyalar kombinatsiyalaridan iborat optimal portfel shakllantirishda eng ko‘p qo‘llaniladigan usul sifatida O‘zbekiston kapital bozorida ham qo‘llash mumkin.

Monte-Karlo usulining nazariy asosi ehtimollar nazariyasi va stokastik jarayonlarga asoslanadi. Portfeldan kutilayotgan daromad va riskini modellashtirishda aktivlar narxi ko‘p hollarda log-normallashtirilgan (Geometrik Brown harakati) stokastik jarayon sifatida olinadi.

$$S(T) = S_0 \exp\left(\left(r - \frac{1}{2}\sigma^2\right)T + \sigma W(T)\right)$$

Bu yerda, $S(T)$ – vaqt, T – aktiv narxi, r – kutilayotgan daromad, σ – o‘zgaruvchanlik (volatillik), $W(T)$ – Brown harakati.

Ushbu usul asosida ko‘p marta simulyatsiyasi natijasida investitsiya portfelidan kutilayotgan daromad va portfel riskning turli kombinatsiyalarda taqsimoti aniqlanadi.

Portfel nazariyasiga asosan H.Markowitzning O'rtacha-dispersiyani optimallashtirish modelida [2] modeli bo'yicha investitsiya portfelini diversifikatsiya orqali uning riski kamaytirib, portfeldan kutilayotgan daromadni maksimal darajada oshirishga qaratiladi. Samarali chegara berilgan mavjud risk darajasi uchun maksimal kutilayotgan daromadni yoki berilgan daromad uchun minimal riskni ta'minlovchi portfellardan iborat to'plamdir. Monte-Karlo simulyatsiyasi orqali turli o'g'irlikdagi portfellardan kutilayotgan daromad va portfel riski juftliklari olinib, ular o'rtasida samarali chegara aniqlanadi.

Monte-Karlo simulatsiya usulida portfel tarkibidagi har bir aktiv uchun tasodifiy w_i – og'irliklari hosil qilinib, ularni $\sum_i w_i = 1$ shartini qanoatlantirish uchun w – larni normallashtiramiz ya'ni shunday o'zgartirish kerakki, ularning yig'indisi 1 ga teng bo'lishi kerak. Har bir portfel uchun kutilayotgan daromad $E(R_p) = \sum_i w_i \mu_i$ formula orqali hisoblansa, portfel riski $\sigma_p = \sqrt{w^T \Sigma w}$ formula orqali hisoblanadi. Bu yerda Σ aktivlar kovariatsiya matritsasidir. Simulyatsiya natijalaridan yuzlab kombinatsiyali portfellar shakllanadi. Portfeldan kutilayotgan daromad va uning riski alohida hisoblanadi. Koordinatalar sistemasida portfel riskini x , portfeldan kutilayotgan daromadni y o'qqa qo'yib joylashtirish orqali har bir nuqta bitta portfelni angelayadigan minglab portfellarini visual ifodasini ko'rishimi mumkin. Bu grafik turli xil og'irlikka ega bo'lgan yuzlab kombinatsiyalariga mos kutilayotgan daromad va risk nuqtalari olanadi. Olingan natijalarga asosan O'rtacha-dispersiyani optimallashtirish modeliga asosan Optimal portfel kombinatsiyasini tanlash uchun Sharpe koeffitsientidan[3] foydalanib bir-birlik riskka to'g'ri keluvchi maksimal daromad keltiruvchi portfel yoki minimal riskli portfel kombinatsiyasi tanlanadi.

Taqdidot uchun “Toshkent” Respublika fond birjasidagi “Ipoteka-bank” ATIB, “Hamkorbank” ATB va “Ipakyo'li” AITB larining aksiyalari tanlab olindi.

1-jadval

Investitsiya portfeli tarjibidagi aksiyalarning tarqoqlik ko'rsatkichlari

Ko'rsatkichlar	Ipotekabank	Hamkorbank	Ipakyo'li
Kutilayotgan qaytim $E(R)$	10.6%	25.4%	31.9%
Dispersiya	0.19%	0.47%	1.27%
Standart chetlanish	4.36%	6.84%	11.26%

* Tadqiqot davomida muallif tomonidan shakllantirilgan.

Jadvalda “Ipotekabank”, “Hamkorbank” va “Ipakyo'li” aksiyalarining kutilayotgan qaytimi hamda tarqoqlik ko'rsatkichlari ilmiy tahlil qilingan. Natijalar shuni ko'rsatadiki, “Ipakyo'li” aksiyalari 31.9% darajadagi eng yuqori qaytimga ega hamda standart chetlanish orqali baholanadigan risk 11.26% ga teng. “Ipotekabank” esa 10.6% darajadagi eng past qaytim, 4.36% li past risk darajasini ko'rsatmoqda. “Hamkorbank” aksiyalari esa 25.4% qaytim va 6.84% risk darajasiga ega ekanligi aniqlanmoqda.

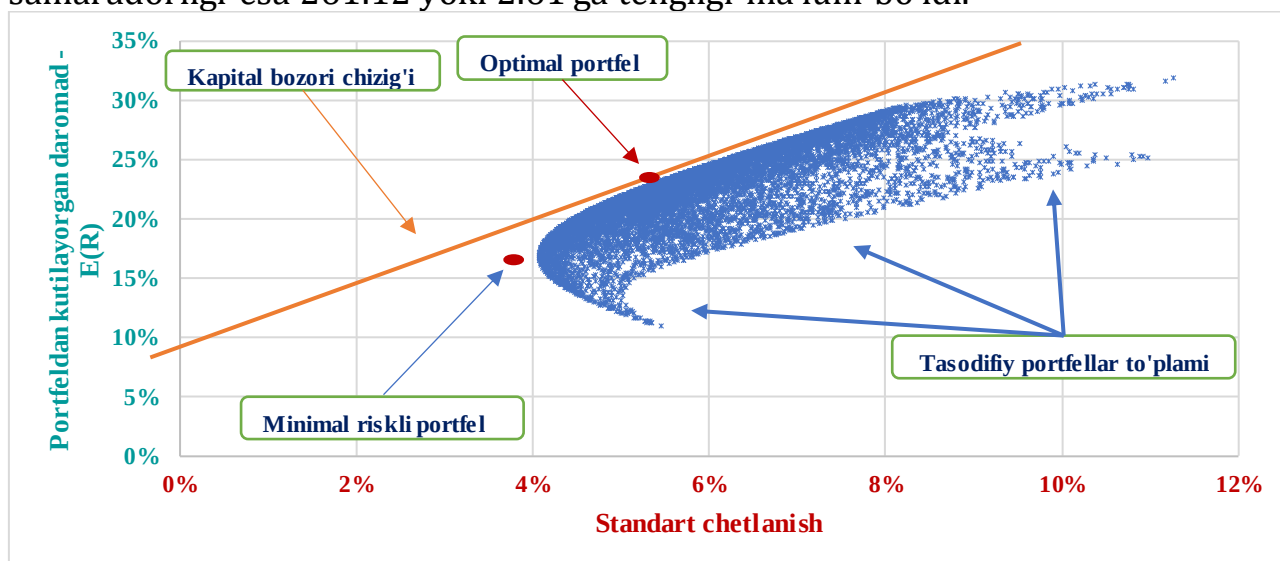
2-jadval

Investitsiya portfelidan kutilayotgan daromad ($E(R)$), portfel riski va portfelning samaradorlik ko'rsatkichlari

Ko'rsatkichlar	Risk	$E(R)$	Sharpe koef
Samarali portfel	5.13%	22.22%	261.12%
Minimal riskli portfel	4.07%	16.75%	194.70%

** Tadqiqot davomida muallif tomonidan shakllantirilgan.*

Yuqoridagi 2-jadvalda investitsiya portfelining samaradorlik ko'rsatkichlari hisoblangan portfel riski, portfelidan kutilayotgan daromad ($E(R)$) hamda Sharpe koeffitsienti qiymatlari tahlil qilingan. Monte-Karlo simulatsiya usuli asosida turli kombinatsiyali 10 000 ta tasodifiy portfel shakllantirildi. Natijalarga ko'ra, eng minima riskli portfeldan kutilayotgan daromad 16.75%, bu portfelning samaradorligi esa 194.7% yoki 1.947 ga teng. Bir birlik riskka to'g'ri keluvchi optimal portfeldan kutilayotgan daromad 22.22%, uning riski 5.13% hamda ushbu portfelning Sharpe koeffitsienti bilan baholanadigan samaradorligi esa 261.12 yoki 2.61 ga tengligi ma'lum bo'ldi.

1-rasm. Monte-Karlo simulatsiya usuli asosida shakllantirilgan tasodifiy portfellar

** Tadqiqot davomida muallif tomonidan shakllantirilgan.*

Ushbu grafik Monte-Karlo simulyatsiyasi asosida shakllantirilgan tasodifiy portfellarning risk va kutilayotgan daromad nisbatini tasvirlangan. Grafikda ko'rinib turibdiki, tasodifiy portfellar to'plamining 4% – 11% oralig'ida standart chetlanishga ega bo'lib, portfeldan kutilayotgan daromad 11.2% – 31.71% intervalda shakllanmoqda. Minimal riskli portfelning riski 4.07% hamda undan kutilayotgan daromad 16.75% ga teng. Optimal portfel kapital bozori chizig'i bilan kesishgan nuqtada joylashib, risk va daromadning eng optimal muvozanatli nuqtasi hisoblanadi. Kapital bozori chizig'i esa investorlar uchun ma'lum darajadagi risk evaziga olinadigan mukofotni ko'rsatadi. Demak, optimal portfel

diversifikatsiya orqali yuqori daromadlilik va samarali risk boshqaruvini ta'minlab beradi.

3-jadval

Optimal va minimal riskli investitsiya portfelli tarkibidagi aksiyalarning portfeldagi og'irligi

		Ipotekabank	Hamkorbank	Ipakyo'li
Aksiyalarni portfeldagi og'irligi	Optimal P	21%	79%	0%
	Min riskli P	65%	13%	22%

** Tadqiqot davomida muallif tomonidan shakllantirilgan.*

Yuqoridagi 3-jadvalda optimal va minimal riskli investitsiya portfellarining aksiyalarining portfeldagi og'irliklari ko'rsatilgan. Optimal portfel bo'lishi uchun portfel tarkibida “Hamkorbank” ATB aksiyalari 79%, “Ipotekabank” ATB aksiyalari 21% bo'lishi kerakligi ko'rsatilmoqda. “Ipakyo'li” ATB aksiyalarining riski balangligi bois portfelga kiritilmagan. Minimal riskli portfel esa diversifikatsiya asosida shakllanib, “Ipotekabank” ATB aksiyalarining portfeldagi og'irligi 65%, “Ipakyo'li” ATB 22% va “Hamkorbank” ATB aksiyalarining portfeldagi og'irligi 13% ni tashkil etadi.

Mazkur tadqiqot natijalaridan kelib chiqib, Monte-Karlo simulyatsiyasi usuli investitsiya portfeli shakllantirishda risk va daromad nisbatini ilmiy asosda baholash imkonini berishi aniqlandi. Natijalarga ko'ra, optimal portfel yuqori daromadlilik (22.22%) va samaradorlikka ega bo'lsa, minimal riskli portfel barqarorlikni ta'minlaydi. Aksiyalar og'irliklarining taqsimoti diversifikatsiya orqali riskni kamaytirish hamda investorlar uchun maqbul qaror qabul qilish imkoniyatini ko'rsatmoqda.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati

1. Ankang Li. “Portfolio Optimization by Monte Carlo Simulation”. *Advances in Economics Management and Political Sciences* 50(1): December 2023. Page 133-138
2. Harry Markowitz, “Portfolio Selection”, *The Journal of Finance*, Vol. 7, No. 1 (Mar., 1952), pp. 77-91.
3. Sharpe, W. F. (1994). *The Sharpe Ratio. The Journal of Portfolio Management*, 21(1), 49-58.
4. Markowitz, H. (1959). *Portfolio Selection: Efficient Diversification of Investments*. Yale University Press.
5. Elton, E. J., & Gruber, M. J. (1995). *Modern Portfolio Theory and Investment Analysis*. John Wiley & Sons.
6. Bodie, Z., Kane, A., & Marcus, A. J. (2014). *Investments. 10th Edition*. McGraw-Hill Education.
7. Glasserman, P. (2003). *Monte Carlo Methods in Financial Engineering*. Springer.
8. Boyle, P., Broadie, M., & Glasserman, P. (1997). Monte Carlo Methods for Security Pricing. *Journal of Economic Dynamics and Control*, 21(8-9), 1267-1321.

MOLIYA INFRATUZILMA SAMARADORLIGINI OSHIRISHDA INVESTITSIYA OQIMLARINING O'RNI

Salohiddinov Jaloliddin Ulug'bek o'g'li
O'zbekiston Respublikasi Bank-Moliya
akademiyasi doktranti

O'zbekiston Respublikasi o'zining iqtisodiy rivojlanishida yangi bosqichga qadam qo'yib, “O'zbekiston – 2030” strategiyasi doirasida iqtisodiyotni liberallashtirish, tarkibiy islohotlarni chuqurlashtirish va global iqtisodiy makonga integratsiyalashuvni tezlashtirish bo'yicha keng ko'lamli vazifalarni amalga oshirmoqda. (O'zbekiston – 2030 strategiyasi[1]) Ushbu strategik maqsadlarga erishishda barqaror va yuqori sur'atlardagi iqtisodiy o'sishni ta'minlash muhim ahamiyat kasb etadi. Iqtisodiy o'sishning asosiy drayverlaridan biri esa, shubhasiz, investitsiyalardir. Samarali faoliyat ko'rsatuvchi moliya infratuzilmasi mamlakat ichidagi jamg'armalarni safarbar etish, xorijiy kapitalni jalb qilish va ushbu resurslarni iqtisodiyotning eng samarali tarmoqlariga yo'naltirish orqali investitsion faollikni rag'batlantiruvchi qon tomiri tizimi vazifasini bajaradi.

Bank tizimi mamlakat moliya sektorining markaziy bo'g'ini bo'lib, uning aktivlari moliya tizimi umumiy aktivlarining katta qismini tashkil etadi. Biroq, bu segmentda davlatning ustunligi va uning oqibatlari asosiy muammo bo'lib qolmoqda.

• **Davlat ustunligi va uning oqibatlari:** YTTBning 2023 yildagi hisobotiga ko'ra, O'zbekiston bank tizimi aktivlarining qariyb 89 foizi davlat ulushi mavjud banklarga to'g'ri keladi. Bu ko'rsatkich Markaziy Osiyo va MDH mamlakatlari orasida eng yuqorilaridan biridir. XVFnning 2025 yilda o'tkazilgan Moliyaviy Sektorni Baholash Dasturi (FSAP[2]) xulosalariga ko'ra, davlatning bunday dominant roli va hukumat tomonidan amalga oshiriladigan yo'naltirilgan hamda imtiyozli kreditlash dasturlari resurslarning bozor tamoyillari asosida samarali taqsimlanishiga jiddiy putur yetkazmoqda. Davlat banklari ko'pincha tijorat manfaatlaridan kelib chiqib emas, balki hukumatning ijtimoiy-iqtisodiy siyosatini amalga oshirish vositasi sifatida faoliyat yuritadi. Bu esa raqobat muhitini zaiflashtiradi, xususiyl banklarning rivojlanishini cheklaydi va bank tizimida kredit risklarining to'planishiga olib keladi.

• **Kreditlash dinamikasi va muammoli kreditlar (NPL):** So'nggi yillarda iqtisodiyotga yo'naltirilayotgan kreditlar hajmi sezilarli darajada o'sdi. Biroq, bu o'sish kredit sifatining yomonlashuvi bilan birga kechmoqda. XVFnning stress-testlari shuni ko'rsatadiki, makroiqtisodiy shoklar yuzaga kelgan taqdirda, ko'plab banklarning, ayniqsa davlat banklarining, kapital yetarliligi koeffitsiyenti belgilangan minimal me'yordan pastga tushib ketishi mumkin. Rasmiy statistikada muammoli kreditlar (NPL) ulushi mo'tadil darajada ko'rinsa-da, FSAP hisobotida kreditlarni tasniflash va zaxiralar yaratish bo'yicha me'yoriy

bo'shliqlar tufayli muammoli aktivlarning haqiqiy hajmi hisobotlarda to'liq aks ettirilmasligi (*under-reporting*) xavfi mavjudligi ta'kidlangan.

Bank tizimidan farqli o'laroq, kapital bozori va sug'urta sektori O'zbekistonda hali ham rivojlanishning dastlabki bosqichida turibdi va iqtisodiyotni moliyalashtirishda sezilarli rol o'ynamaydi.

•**Fond bozorining sayozligi:** “Toshkent” Respublika fond birjasining kapitallashuvi (bozordagi barcha aksiyalarning umumiy qiymati) mamlakat yalpi ichki mahsulotiga (YaIM) nisbatan juda past darajada qolmoqda, bu ko'rsatkich rivojlangan mamlakatlar bilan solishtirganda bir necha o'n barobar pastdir. 2024 yilning birinchi yarmida birjadagi savdolar umumiy hajmining pasayishi kuzatilgan, bu esa bozorning likvidligi pastligi va investorlar uchun jozibador emasligidan dalolat beradi. Bu holat korxonalarining aksiyalar va obligatsiyalar chiqarish orqali uzoq muddatli kapital jalb qilish imkoniyatlarini keskin cheklaydi va ularni asosan bank kreditlariga qaram qilib qo'yadi.

•**Sug'urta bozorining past penetratsiyasi:** Sug'urta mukofotlarining YaIMdagi ulushi (sug'urta penetratsiyasi) 2023 yilda atigi 0.76 foizni tashkil etdi. Bu ko'rsatkich Yevropa Ittifoqi mamlakatlaridagi o'rtacha 8 foizlik darajadan yoki hatto boshqa rivojlanayotgan mamlakatlardagi 2-5 foizlik ko'rsatkichdan ancha past. Sug'urta bozorining rivojlanmaganligi iqtisodiyotdagi korxonalar va aholining turli xil risklardan (tabiiy ofatlar, tijorat risklari, sog'liq bilan bog'liq xatarlar) himoyalaniş mexanizmlarining zaifligini anglatadi. Bu esa, o'z navbatida, investitsion faollikka salbiy ta'sir ko'rsatadi, chunki investorlar o'z sarmoyalarini sug'urtalash imkoniyatlari cheklangan muhitda yuqori risklarga duch keladilar.

1-jadval

**O'zbekiston Moliya Infratuzilmasining Asosiy Ko'rsatkichlari
Dinamikasi**

Ko'rsatkich	2010	2015	2020	2023	2025 (proгноз)
Xususiy sektorga kreditlar (YaIMga nisbatan, %)	18.5	25.1	38.9	42.3	45.0
Fond bozori kapitallashuvi (YaIMga nisbatan, %)	4.0	9.0	6.2	7.1	8.5
Sug'urta mukofotlari (YaIMga nisbatan, %)	0.35	0.41	0.50	0.76	0.90
Bank tizimidagi muammoli kreditlar (NPL) ulushi (%)	1.8	1.1	2.2	3.8	4.1

Manba: (O'zbekiston Respublikasi Markaziy banki rasmiy veb-sayti: [3])

An'anaviy moliyaviy segmentlardagi sust rivojlanish fonida, O'zbekistonda venchur kapitali bozori so'nggi yillarda jadal o'sishni namoyon etmoqda. Bu segment innovatsion startaplar va yuqori texnologiyali kompaniyalarni moliyalashtirishda muhim rol o'ynashi mumkin. 2024 yilda venchur

bitimlarining umumiy hajmi 17.5 million AQSH dollariga yetib, deyarli uch barobar o'sdi. Bu o'sishga davlat tomonidan tashkil etilgan fondlar, xususi investorlar va “biznes farishtalar”ning faollashuvi sabab bo'lmoqda. Ayniqsa, “Uzum” kompaniyasining *fintech* sohasida birinchi “yakkashox” (unicorn) maqomiga erishishi va yirik miqdorda investitsiya jalb qilishi mamlakat startap ekotizimining qiymatini keskin oshirdi va xalqaro investorlar e'tiborini tortdi. Biroq, bu bozor hali ham juda yosh va bir qator muammolarga duch kelmoqda: venchur investitsiyalari uchun maxsus huquqiy baza to'liq shakllanmagan, xalqaro amaliyotda keng qo'llaniladigan shartnoma instrumentlari milliy qonunchilikda tan olinmagan va malakali venchur menejerlari yetishmaydi.

UNCTAD ma'lumotlariga ko'ra, O'zbekistonga kirib kelayotgan sof FDI oqimi so'nggi yillarda ijobiy dinamikaga ega bo'lib, 2024 yilda 2.8 milliard dollarni tashkil etdi va bu ko'rsatkich bo'yicha mamlakat Markaziy Osiyoda yetakchiga aylandi. (UNCTAD). World Investment Report 2024[4]) Bu valyuta bozorining liberallashtirilishi, viza rejimining soddalashtirilishi va investitsion qonunchilikning takomillashtirilishi kabi islohotlarning natijasidir.

Biroq, investitsiyalarning tarkibiy tahlili jiddiy nomutanosibliklarni ko'rsatadi. Hukumat hisobotlari va investitsion dasturlarga ko'ra, investitsiyalarning asosiy qismi an'anaviy ravishda neft-gaz, energetika, kon-metallurgiya va qurilish kabi kapital talab qiluvchi, ammo past qo'shilgan qiymat yaratuvchi xomashyo tarmoqlariga yo'naltirilgan. Innovatsion, yuqori texnologiyali va eksportga yo'naltirilgan qayta ishlash sanoati sohalariga jalb qilinayotgan investitsiyalar ulushi esa nomutanosib darajada pastligicha qolmoqda. Bu holat iqtisodiyotning xomashyo eksportiga qaramligini kuchaytiradi va uni jahon bozorlaridagi narx tebranishlariga nisbatan zaif qilib qo'yadi.

Bu vaziyatning yuzaga kelishida moliya infratuzilmasining zaifligi muhim rol o'ynaydi. Davlat ustunlik qiladigan bank tizimi va rivojlanmagan kapital bozori murakkab, yuqori riskli innovatsion loyihalarni baholash va moliyalashtirish uchun yetarli salohiyatga va rag'batga ega emas. Natijada, ham davlat, ham xususiy investorlar uchun moddiy aktivlarga asoslangan, pul oqimlari bashorat qilinishi oson bo'lgan an'anaviy sohalarga sarmoya kiritish osonroq va xavfsizroq ko'rinadi. Bu esa o'z navbatida, innovatsion loyihalarni moliyalashtirish uchun zarur bo'lgan venchur kapitali kabi murakkab moliyaviy vositalarga bo'lgan talabni cheklaydi va moliyaviy tizimning rivojlanishini sekinlashtiradi. Shunday qilib, davlat banklarining ustunligi va yo'naltirilgan kreditlash amaliyoti nafaqat xususiy banklarni, balki butun kapital bozorini ham moliyaviy resurslardan “siqib chiqarmoqda” (*crowding out*), bu esa investitsiyalarning innovatsion va samarali sohalardan uzoqlashishiga olib keladi.

Ushbu tadqiqot O'zbekistonda moliya infratuzilmasining samaradorligi va investitsiya oqimlari o'rtasidagi murakkab va ko'p qirrali o'zaro ta'sirni tahlil qildi. Nazariy asoslar, empirik ma'lumotlar va xalqaro tajriba sintezi shuni

ko'rsatadiki, mamlakatning barqaror iqtisodiy o'sishga erishishi ushbu ikki soha o'rtasidagi bog'liqlikni mustahkamlash va mavjud tizimli muammolarni hal etishga bevosita bog'liq. Moliya infratuzilmasi samaradorligi va investitsiya oqimlari o'rtasida kuchli ijobiy bog'liqlik mavjud. Tadqiqotda ko'rib chiqilgan iqtisodiy nazariyalar (Keynes, Harrod-Domar, Solow, McKinnon-Shaw) va ekonometrik modelning gipotetik natijalari shuni ko'rsatadiki, rivojlangan va samarali moliyaviy tizim jamg'armalarni investitsiyalarga samarali transformatsiya qilish, risklarni boshqarish va kapitalni iqtisodiyotning eng unumli sohalariga yo'naltirish orqali investitsiya oqimlarining ham miqdorini, ham sifatini oshiradi. O'zbekistonda ushbu bog'liqlik bir qator tizimli to'siqlar tufayli to'liq ishlamayapti. Moliya sektorida, ayniqsa bank tizimida davlatning haddan tashqari yuqori ishtiroki, yo'naltirilgan kreditlash amaliyoti, kapital bozorining rivojlanmaganligi, huquqiy kafolatlar va amaliyot o'rtasidagi tafovut hamda institutsional zaifliklar moliya infratuzilmasining vositachilik funksiyasini samarali bajarishiga to'sqinlik qilmoqda. Bu omillar investitsiyalarning asosan xomashyo tarmoqlarida to'planishiga va innovatsion sohalarning moliyaviy resurslardan chetda qolishiga sabab bo'lmoqda.

Foydalanilgan Adabiyotlar

1. O'zbekiston – 2030 strategiyasi [Elektron resurs]. — Rejim: https://gov.uz/en/pages/2030_strategy. — Ko'rilgan sana: 15.09.2025.
2. International Monetary Fund. Uzbekistan: Financial Sector Assessment Program (FSAP), 2025 [Elektron resurs]. — Rejim: <https://www.imf.org/en/Countries/UZB>
3. Markaziy bank. O'zbekiston Respublikasi Markaziy banki rasmiy veb-sayti: Bank tizimi ko'rsatkichlari [Elektron resurs]. — Rejim: <https://cbu.uz/en/statistics/bankstats/>. — Ko'rilgan sana: 26.09.2025.
4. United Nations Conference on Trade and Development (UNCTAD). World Investment Report 2024: Investment Facilitation for Development [Elektron resurs]. — Rejim: <https://unctad.org/publications>

BANKLAR FAOLIYATIDA SAMARADORLIKNI BAHOLASHDA FTP TIZIMIDAN FOYDALANISH

Soatov Farhod Komiljon o'g'li
*Toshkent davlat iqtisodiyot universiteti
tayanch doktorantura talabasi (PhD)*

Kirish

Moliya bozori shiddat bilan rivojlanayotgan sharoitda banklar faoliyatini samaradorlik nuqtayi nazaridan baholash va optimallashtirish masalasi alohida ahamiyat kasb etmoqda. An'anaviy usullar ko'pincha bank bo'limlari va filiallarining haqiqiy rentabelligini aniqlashda yetarli darajada samarali emas, chunki ular resurslar qiymatini to'liq aks ettira olmaydi. Shu sababli ko'plab

rivojlangan mamlakatlar bank amaliyotida Funds Transfer Pricing (FTP) tizimi keng qo'llanilmoqda.

FTP – bu bank ichida resurslarni (kapital, depozit, kredit mablag'lari va likvidlik) qayta taqsimlash hamda ularning qiymatini belgilash mexanizmi bo'lib, u orqali har bir bo'limning rentabelligi va samaradorligi mustaqil baholanishi mumkin. Misol uchun, depozit jalb qiluvchi bo'lim bilan kredit beruvchi bo'lim o'rtasida mablag'lar ichki narxlarda “transfer” qilinadi va shu orqali ularning har birining foydasi yoki zararini aniqroq o'lchash imkoniyati yaratiladi[1].

So'nggi yillarda O'zbekiston bank tizimida ham raqobat kuchayib borayotgani, xalqaro standartlar asosida samaradorlikni oshirish zarurati FTP tizimidan foydalanish dolzarbligini oshirmoqda. Bunda nafaqat bank daromadlilikini, balki risklarni boshqarish va kapital samaradorligini ham to'g'ri baholash mumkin bo'ladi.

Metodologiya

FTP tizimi bank boshqaruvida bir nechta metodologik yondashuvlarga asoslanadi. Ularning eng muhimlari quyidagilardan iborat:

Pool method (Hovuz usuli): depozit va kredit mablag'lari yagona “hovuz”da jamlanib, o'rtacha transfer stavkasi belgilanadi. Bu usul oddiy va tezkor hisob-kitobga ega, biroq ko'pincha aniq natija bermaydi, chunki turli muddat va risk darajasiga ega resurslar bir xil baholanadi.

Matched-maturity method (Muddatga moslashtirish usuli): mablag'lar ularning muddatiga mos ravishda transfer qilinadi. Masalan, qisqa muddatli depozitlardan olingan resurslar qisqa muddatli kreditlarga, uzoq muddatli resurslar esa uzoq muddatli kreditlarga yo'naltiriladi. Bu usul real risk va muddatlar muvofiqligini hisobga olgani sababli samaraliroq natijalar beradi.

Market-based FTP (Bozor asosidagi FTP): transfer stavkalari tashqi moliya bozoridagi foiz stavkalari asosida belgilanadi. Masalan, O'zbekiston Respublikasi Markaziy bankining qayta moliyalash stavkasi yoki xalqaro interbank stavkalari (LIBOR, SOFR va boshqalar) asos qilib olinadi. Bu usul bozor realiyati bilan mos keladi va bank bo'limlari uchun ob'ektiv narxlashni ta'minlaydi.

Hybrid models (Aralash usullar): amaliyotda ko'pincha yuqoridagi usullar kombinatsiyasi qo'llanadi. Masalan, qisqa muddatli resurslar uchun pool method, uzoq muddatli resurslar uchun esa market-based FTP ishlatilishi mumkin.

FTP tizimini samarali qo'llash uchun banklarda quyidagi shartlar bajarilishi muhim:

- resurslar harakati bo'yicha to'liq va aniq ma'lumotlar bazasini shakllantirish;
- har bir bo'limning funksional faoliyatini aniq ajratib ko'rsatish;
- transfer narxlash siyosatini markaziy boshqaruv organi (Asset-Liability Committee – ALCO) tomonidan nazorat qilish.

Shuningdek, FTP tizimi samaradorlikni baholashda ROI (Return on Investment), RAROC (Risk Adjusted Return on Capital) kabi ko'rsatkichlar bilan uzviy bog'liq holda ishlatiladi[2].

Natijalar

Banklar va moliyaviy institutlar bo'limlar samaradorligini baholashda FTPdan foydalanib, quyidagi natijalarga erishishlari mumkin:

- Resurslarni aniq taqsimlash: kredit va depozit bo'limlari o'rtasida ichki transfer stavkalarini qo'llash orqali har bir bo'limning daromadlari va xarajatlari mustaqil hisoblab chiqiladi;

- Rentabellikni oshirish: FTP tizimi joriy etilganidan keyin xizmatlar bo'yicha rentabellik ko'rsatkichlari yaxshilashlari mumkin;

- Risklarni hisobga olish: FTP yordamida foiz stavkalari riski va likvidlik riski alohida baholashga, natijada bozor sharoitidagi o'zgarishlar tezkorroq nazorat qilishga erishiladi.

Bu natijalar FTP tizimining nafaqat ichki samaradorlik, balki risklarni boshqarish va strategik qarorlar qabul qilishda ham muhim rol o'ynashini ko'rsatadi.

O'zbekiston bank tizimida FTPni bosqichma-bosqich joriy etish quyidagi natijalarni berishi mumkin:

- Daromad va xarajatlarni adolatli taqsimlash. Har bir filial va bo'limning resurslardan foydalanish samaradorligi mustaqil hisoblab chiqiladi. Masalan, qisqa muddatli depozitlarni jalb qilgan bo'lim ulardan foydalangan kredit bo'limiga transfer stavkasi orqali resurs sotadi;

- Rentabellikni aniqlash. FTP joriy etilganda bank rentabelligi nafaqat umumiy ko'rsatkichlar bo'yicha, balki mahsulot va bo'limlar kesimida ham hisoblanadi. Bu esa past rentabelli xizmatlarni optimallashtirish imkonini beradi;

- Risklarni baholash. FTP tizimi foiz stavkalari va likvidlik riskini hisobga olgan holda transfer narxlarini belgilaydi. Bu O'zbekiston sharoitida ayniqsa muhim, chunki milliy valyuta kursi va inflyatsiya darajasidagi o'zgarishlar bank faoliyatiga bevosita ta'sir qiladi;

- Strategik boshqaruvni kuchaytirish. FTP bank rahbariyatiga qaysi yo'nalishlar yuqori samaradorlikka ega ekanini aniq ko'rsatib beradi. Masalan, iste'mol kreditlari bilan ipoteka kreditlari orasidagi rentabellik farqi oydinlashadi.

Bu model shuni ko'rsatadiki, FTP joriy etilganda umumiy foyda o'zgarmaydi, lekin bo'limlar faoliyatining haqiqiy samaradorligi ochib beriladi. Shunday qilib, FTP tizimini joriy etish O'zbekiston banklari uchun samaradorlikni oshirish, risklarni aniqroq baholash va xalqaro standartlarga moslashishda muhim qadam bo'lishi mumkin.

1-jadval.

Bank bo'limi daromadlarini FTP asosida qayta taqsimlash.

Ko'rsatkichlar	FTP joriy etilmasdan	FTP joriy etilganda
Kredit bo'limi foydasi	120 mlrd so'm	95 mlrd so'm (transfer xarajatlari hisobga olingach)
Depozit bo'limi foydasi	15 mlrd so'm	40 mlrd so'm (resurslarni transfer narxda sotgani uchun)
Umumiy bank foydasi	135 mlrd so'm	135 mlrd so'm (o'zgarmaydi, lekin taqsimot adolatli)
Rentabellik ko'rsatkichi (ROA)	2,1%	2,1% (umumiy daraja saqlanadi)
Bo'limlar samaradorligi	noaniq	aniq va shaffof

(Jadval illustrativ maqsadlarda tuzilgan, ma'lumotlar shartli, metodologik tahlil asosida)

Muhokama

Banklar faoliyatida samaradorlikni baholashda Funds Transfer Pricing (FTP) tizimini qo'llashning afzalliklari va cheklovlarini chuqur tahlil qilish muhimdir. Natijalar shuni ko'rsatadiki, FTP tizimi nafaqat moliyaviy ko'rsatkichlarni yaxshilaydi, balki bank ichki boshqaruv tizimining samaradorligini ham oshiradi.

I. FTP tizimining afzalliklari:

- Ichki shaffoflikni ta'minlaydi. Har bir filial yoki bo'linma qaysi darajada foyda keltirayotganini aniq ko'rsatadi. Bu rahbariyat uchun resurslarni qayta taqsimlashda muhim ahamiyatga ega[3];
- Adolatli resurs taqsimoti. Depozit jalb qiluvchi bo'linmalar va kredit beruvchi bo'linmalar o'rtasida adolatli transfer narxlar joriy etilishi ichki kelishmovchiliklarni kamaytiradi;
- Risklarni boshqarish. Aktiv va passivlarni muddatlari bo'yicha moslashtirish (maturity matching) bankning likvidlik xavflarini kamaytiradi[4];
- Strategik qarorlar uchun asos. FTP tizimi kreditlash stavkalari, depozit foizlari va boshqa tarif siyosatini shakllantirishda muhim analitik vosita sifatida xizmat qiladi.

II. Amaliy cheklovlar:

- Texnologik talablar. FTP tizimini samarali joriy etish uchun banklarda raqamli platformalar, katta hajmdagi ma'lumotlarni qayta ishlash tizimlari mavjud bo'lishi kerak. Bu esa IT-investitsiyalarni ko'paytirishni talab etadi;
- Ma'lumotlarning aniqligi. Ichki transfer narxlar noto'g'ri hisoblangan taqdirda, filiallar samaradorligi bo'yicha noto'g'ri xulosalar chiqarilishi mumkin;
- Mahalliy qonunchilik va standartlarga moslashish. O'zbekiston banklari xalqaro standartlarni o'zlashtirishda ayrim huquqiy va tartibga soluvchi to'siqlarga duch kelishi mumkin.

FTP tizimi bank samaradorligini oshirish uchun samarali vosita bo'lsa-da, uni to'liq va muvaffaqiyatli joriy etish uchun:

- banklarning raqamli transformatsiyasi;
- kadrlar malakasini oshirish;
- xalqaro standartlarni bosqichma-bosqich tatbiq etish talab qilinadi.

Xulosa

Banklar faoliyatida samaradorlikni baholashda Funds Transfer Pricing (FTP) tizimini qo'llashning nazariy va amaliy jihatlari tahlil qilinarkan, bir nechta muhim xulosalarga kelish mumkin. FTP tizimi – zamonaviy bank boshqaruvining ajralmas qismi. U bank aktiv va passivlarini adolatli baholash, ichki resurslarni samarali taqsimlash va filiallar samaradorligini aniq o'lchash imkonini beradi.

FTP tizimidan to'liq foyda olish uchun:

- raqamli infratuzilmani kengaytirish;
- bank xodimlari malakasini oshirish;
- transfer narxlarini belgilashda aniq va shaffof metodologiyani qo'llash;
- Markaziy bank tomonidan metodik qo'llanmalar ishlab chiqilishi lozim.

FTP tizimi nafaqat samaradorlikni baholash vositasi, balki banklarning uzoq muddatli rivojlanish strategiyasini shakllantirishda ham muhim ahamiyatga ega.

Umuman olganda, FTP tizimi O'zbekiston banklari uchun raqobatbardoshlikni oshirish, risklarni samarali boshqarish va xalqaro moliyaviy tizimga integratsiyalashuv jarayonida muhim omil sifatida xizmat qilishi mumkin.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati.

1. Jean Dermine. *Fund Transfer Pricing for Deposits and Loans, Foundation and Advanced*. 2012. https://papers.ssrn.com/sol3/papers.cfm?abstract_id=2069917&utm_source=chatgpt.com
2. Kenneth A. Froot and Jeremy C. Stein. *Risk management, capital budgeting, and capital structure policy for financial institutions: An integrated approach*. "Journal of Financial Economics" Volume 47, Issue 1, January 1998
3. KPMG Beograd Financial Services Team 2016. *Funds transfer pricing*. <https://assets.kpmg.com/content/dam/kpmg/rs/pdf/2018/01/rs-Fund-Transfer-Pricing.pdf>
4. Claudio Borio and Leonardo Gambacorta. *Monetary policy and bank lending in a low interest rate environment: Diminishing effectiveness?* *Journal of Macroeconomics*. Volume 54, Part B, December 2017, Pages 217-231
5. Soatov Farhod Komiljon o'g'li. *Budgeting on the basis of ftp in the banking sector. Modern problems of the regional economy: experience, trends and prospects. Collection of materials of the II republican scientific and practical conference November 8-9, 2024*. 299-303 pages.
6. www.deloitte.com
7. www.pwc.com
8. www.kpmg.com

TASHQI SAVDO VA UNING IQTISODIY O'SISHGA TA'SIRI

Sobirova Muxlisa Sherali qizi

*TDIU huzuridagi “O‘zbekiston iqtisodiyotini
rivojlantirishning ilmiy asoslari
va muammolari” ITM tayanch doktoranti*

Bugungi kunda deyarli barcha mamlakatlar ijtimoiy va iqtisodiy jihatdan faol va mustahkam bo'lish yo'lida bir-birlari bilan savdo-sotiq ishlarini yo'lga qo'ygan. Tashqi savdo nafaqat iqtisodiyotga balki jamiyatning boshqa muhim sohalariga ham o'zining ijobiy ta'sirlarini o'tkazmay qo'ymaydi. Shunday ekan avvalo maqolamizni “tashqi savdo” tushunchasining mohiyatini yoritishdan boshlasak. Tashqi savdo — bir mamlakatning boshqa mamlakat yoki mamlakatlar bilan olib boradigan savdosi. Mamlakatdan tovarlar chiqarish (eksport) va mamlakatga tovarlar kiritish importdan tashkil topadi. Eksport va import yig'indisi mamlakatning Tashqi savdo aylanmasini tashkil etadi. Mamlakatlar o'rtasida savdo-sotiqni rivojlanishi ikki tomonlama foyda olish imkonini beradi. Tashqi savdo mamlakatlararo iqtisodiy munosabatlarning eng oddiy va eng qadimgi shaklidir. Qadimgi Misr, Yunoniston va Rim quldorlik tuzumi davridayoq boshqa mamlakatlar bilan ikki tomonlama savdo-sotiq munosabatlarini amalga oshirgan. Insoniyat tarixida birinchi marta Sharq va G'arb dunyosini bir-biri bilan bog'lagan Buyuk Ipak yo'li davlatlararo savdoni yo'lga qo'ydi. Bu yo'l hozirgi O'zbekiston hududida joylashgan shaharlarda ham savdo-sotiqning keng quloch yoyishiga sababchi bo'lgan edi.

Tashqi savdoning rivojlanishiga Buyuk geografik kashfiyotlardan so'ng yangi dengiz yo'llarining ochilishi kuchli turtki bo'ldi. Ayniqsa, sanoat, mashinalashgan ishlab chiqarish xalqaro xo'jalik aloqalarini yanada rivojlantirib yubordi. Yangi tarmoqlar, ishlab chiqarish turlarining paydo bo'lishi, mehnat unumdorligining oshishi ishlab chiqarilgan mahsulotlarning ichki iste'moldan tashqari qismini chet ellarga chiqarish va sotish imkonini berdi. Ayni paytda ko'pchilik mamlakatlarda xom ashyo resurslariga ehtiyoj keskin oshdi. Natijada tashqi oldi-sotdi harakatlarini amalga oshirishni uyg'unlashtiradigan xalqaro bozor qaror topdi. O'n yettinchi asr oxirlarida angliyalik klassik iqtisodchilar A. Smit va D. Rikardolar tomonidan “Erkin savdo” nazariyasi g'oyasi oldinga surildi. A. Smitning g'oyasiga ko'ra millat va xalqlarning boyishiga asosiy sabab sifatida mehnat taqsimoti keltirildi. A. Smit “xalqaro savdo” har bir mamlakat rivoji uchun katta imkoniyatlar olib kelishinin isbotlab bergan.

Tashqi savdoning rivojlanishi asosida xalqaro mehnat taqsimoti va D. Rikardo asoslab bergan qiyosiy ustunlik nazariyasi yotadi. Bu nazariyaga ko'ra alohida sharoitlarning mavjudligi, xususan, qulay geografik joylashuv, noyob tabiiy resurslar ayrim mamlakatlarga tovar va xizmatlarning ayrim turlarini ishlab chiqarishda muayyan ustunliklar beradi. Mamlakat o'zining qiyosiy ustunligidan foydalanib ayrim tovar turlarini ishlab chiqarishga ixtisoslashadi,

mahsulotlarini boshqa mamlakatlarga ham sotish maqsadida katta miqdorda va yuqori sifatda ishlab chiqarishga harakat qiladi. Bunday tovar va xizmatlarni o'zlarida ishlab chiqarmaydigan boshqa mamlakatlar, ishlab chiqarganda ham ularga ketadigan sarf-xarajatlarning nisbatan yuqoriligini hisobga olib, tashqaridan tovar va xizmatlarni kiritish yo'lini tutadilar. Tashqi savdo faoliyati xalqaro tovarlar, ishlar (xizmatlar) savdosi sohasidagi tadbirkorlik faoliyatidir.

Tashqi savdo aylanmasi – muayyan davr uchun mamlakat eksporti va importi qiymatining miqdori hisoblanadi. Tovarlarning tashqi savdo statistikasida O'zbekiston Respublikasi bojxona hududiga olib kirish (import) yoki olib chiqish (eksport) natijasida mamlakat material resurslari zaxiralariga qo'shiladigan yoki ulardan ayirib tashlanadigan tovarlar hisobi tashqi savdo umumiy hisob tizimi asosida yuritiladi.

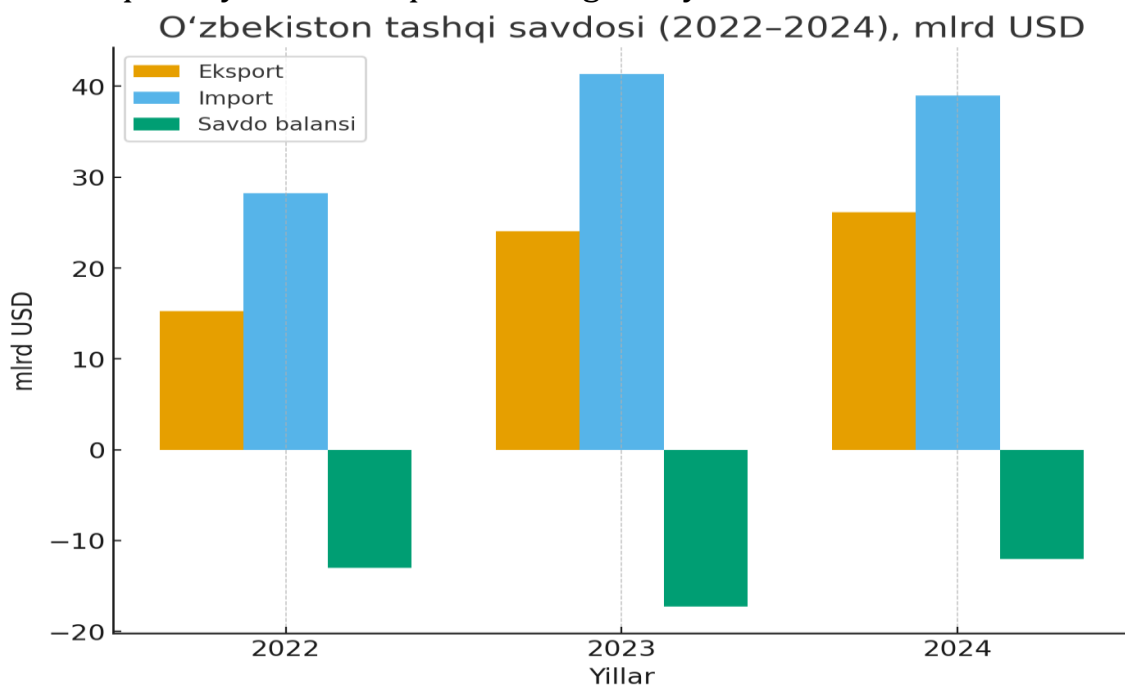
Tashqi savdoning iqtisodiy o'sishga ta'siri juda muhimdir. Birinchi navbatda, tashqi savdo mamlakatlar iqtisodiyotiga yangi bozorlar ochadi, bu esa ishlab chiqaruvchilar uchun mahsulotlarini ko'proq miqdorda sotish imkonini beradi [1]. Shu tariqa, ishlab chiqarish hajmi oshadi, ish o'rinlari ko'payadi va bu o'z navbatida umumiy iqtisodiy o'sishga turtki bo'ladi [2].

Ikkinchidan, eksport orqali mamlakatga xorijiy valyuta tushadi, bu esa milliy valyutaning mustahkamlanishiga, tashqi qarzlarni qoplashga va iqtisodiyotning boshqa sohalarini rivojlantirishga imkon beradi [3]. Import esa mamlakat ichki bozori uchun yuqori sifatli, zamonaviy texnologiyalar va xom ashyo kiritish imkonini beradi, bu esa ishlab chiqarish jarayonlarini samarali va raqobatbardosh qilishga yordam beradi [4].

Shuningdek, tashqi savdo mamlakatlarni global iqtisodiyotga integratsiya qiladi, bu esa innovatsiyalar, texnologik yangiliklar va bilim almashinishni rag'batlantiradi [5]. Xalqaro savdo orqali o'zaro tajriba almashinuvi va strategik hamkorliklar kuchayadi, natijada milliy iqtisodiyotning barqaror o'sishiga hissa qo'shiladi [6].

Biroq, tashqi savdoning salbiy tomonlari ham mavjud. Masalan, mamlakatlar orasida savdo nomutanosibligi yuzaga kelishi mumkin, bunda ayrim mamlakatlar eksportda ko'proq foyda ko'rsa, boshqalari esa zarar ko'rishi mumkin [7]. Bundan tashqari, eksportga qaratilgan iqtisodiyot ichki iste'molning sustlashishiga, yoki ayrim sanoat tarmoqlarining zaiflashishiga olib kelishi mumkin [8]. Shuning uchun har bir mamlakat tashqi savdo siyosatini muvozanatli va uzoq muddatli maqsadlarda olib borishi zarur [9]. Bugungi kunda O'zbekiston Respublikasi dunyoning 186 davlati bilan tashqi savdo aloqalarini amalga oshirib kelmoqda. WITS ma'lumotlariga ko'ra 2022-yilda O'zbekistonning tovar eksporti taxminan 15,287 million USD ga teng bo'lgan, import esa ~ 28,264 million USD ga yetgan, natijada katta savdo defisiti kuzatilgan [10]. O'zbekiston Respublikasi Prezidenti huzuridagi Statistika agentligining ma'lumotlariga ko'ra, 2023-yilda O'zbekiston Respublikasining tashqi savdo aylanmasi 62,6 milliard AQSH dollarini tashkil etdi va 2022-yilning shu davriga nisbatan 12,1 milliard AQSh dollariga yoki 23,9 foizga o'sdi. Tashqi

savdo aylanmasida eksport hajmi 24.426,2 mln. AQSH dollariga (23,8 % ga ko'paydi) va import hajmi 38.141,2 mln. AQSH dollariga (24,0 % ga ko'paydi) yetdi. Hisobot davrida -13.715,0 mln. AQSH dollari qiymatida manfiy tashqi savdo balansi qayd etildi [11]. 2024-yilda esa eksport va import o'sishi davom etgan: eksport + xizmatlar bo'yicha qiymat ~ 26,172.8 million USD ga yetgan. 2024-yilda umumiy savdo aylanmasi ~ 65.9 milyard USD ni tashkil qilgan, eksport +8.4 % o'sdi, import esa faqat +0.8 % ga oshgan [12]. Savdo balansining Yalpi ichki mahsulotga (YaIM) nisbati 2024 yilda ~ - 15.2 % atrofida bo'lib, bu mamlakat iqtisodiyotida tashqi savdoning salbiy ta'sirini ham ko'rsatadi.

1-rasm. O'zbekiston tashqi savdo ustunli diagrammasi (2022–2024)

Manba: WITS ma'lumotlari asosida muallif ishlanmasi

Xulosa qilib aytganda, tashqi savdo milliy iqtisodiyotning o'sishi va barqarorligini ta'minlashda asosiy vositalardan biridir. Uning samarali rivojlanishi mamlakatning global iqtisodiy maydondagi o'rnini mustahkamlashga, aholi farovonligini oshirishga xizmat qiladi. Shu sababli, davlatlar o'z tashqi savdo siyosatini oqilona rejalashtirib, eksport-import saldosi muvozanatlashga, yangi bozorlarni izlashga va xalqaro hamkorlikni kengaytirishga katta e'tibor berishlari lozim.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Islomov, R. "Tashqi savdo va iqtisodiy o'sish." *Tashqi iqtisodiyot jurnal*, 2020.
2. Karimova, N. "Milliy iqtisodiyotda eksportning o'rnini." *Iqtisodiyot va moliya*, 2019.
3. Toshpo'latov, S. "Valyuta tushumi va iqtisodiy barqarorlik." *O'zbekiston iqtisodiyoti*, 2021.
4. Abdullayev, M. "Import va innovatsiyalar." *Texnologiya va ishlab chiqarish*, 2018.
5. Egamberdiyev, A. "Globalizatsiya va tashqi savdo." *Xalqaro iqtisodiyot*, 2022.
6. Nazarov, B. "Xalqaro savdo va hamkorlik." *Jahon iqtisodiyoti*, 2020.
7. Qodirov, D. "Savdo nomutanosibligi va uning oqibatlari." *Iqtisodiy tahlil*, 2019.
8. Rustamova, L. "Eksportga qaram iqtisodiyot." *Milliy iqtisodiyot*, 2017.

9. Yusupov, T. *“Tashqi savdo siyosati strategiyalari.” Iqtisodiy siyosat, 2021.*
10. <https://wits.worldbank.org/countrysnapshot/en/UZB>
11. [Uzbekistan Exports / Historical Data / 1997 - 2023.](#)
12. <https://www.lloydsbanktrade.com/en/market-potential/uzbekistan/trade>

RAQAMLI TRANSFORMATSIYA SHAROITIDA MOLIYA INFRATUZILMASI SAMARADORLIGINI OSHIRISHNING INNOVATSION YONDASHUVLARI

Tilabov Nasrulla Tashmurotovich

Toshkent davlat iqtisodiyot universiteti

*“Moliya va moliyaviy texnologiyalar” kafedrası
dotsenti, i.f.n.*

KIRISH

Moliya infratuzilmasi mamlakat iqtisodiy tizimining barqaror faoliyatini ta'minlovchi asosiy omillardan biridir. 2018-yildan boshlab global va mintaqaviy iqtisodiyotda davlat qarzi hajmining ortishi, pandemiya va foiz stavkalarining keskin o'zgarishi qarz strategiyalariga yangi yondashuvlarni talab qildi. O'zbekistonda esa 2025-yil birinchi yarmida davlat qarzi 43,4 mlrd dollarga yetib, YAIMga nisbati 34,2%ni tashkil etdi. Bu xavfsiz chegaradan (60%) past bo'lsa-da, o'sish sur'atlari xavotir uyg'otmoqda. Shu sharoitda raqamli transformatsiya moliya infratuzilmasi samaradorligini oshirishning innovatsion omili sifatida maydonga chiqmoqda.

MAVZUGA OID ADABIYOTLAR TAHLILI

1. Reinhart, C. M., & Rogoff, K. S. (2010). This time is different: Eight centuries of financial folly. Mualliflar fikricha, agar davlat qarzi YAIMga nisbatan yuqori ko'rsatkichlarga chiqsa, iqtisodiy xavfsizlikka jiddiy xavf tug'diradi. Hamda qarni strategik boshqarish va defitsitni nazorat qilish barqaror rivojlanish uchun zarur, degan xulosa bergan.[1]
2. International Monetary Fund (IMF). (2023). Fiscal monitor: Public debt and growth. Rivojlanayotgan mamlakatlar qarz boshqaruvida ichki bozorni rivojlantirish va fiskal intizomni kuchaytirishga ustuvor ahamiyat berishi lozimligi ta'kidlanadi. Suningdek, o'sib borayotgan qarz sharoitida fiskal qoidalar va qarz/YAIM limitlarini qat'iy belgilash optimal yondashuv hisoblanadi.[2]
3. World Bank. (2024). Digital finance and development report. Raqamli texnologiyalar (big data, blokcheyn, AI) davlat qarzi boshqaruvida shaffoflikni oshiradi va moliya infratuzilmasining samaradorligini ta'minlaydi. Hamda raqamli transformatsiya moliyaviy barqarorlikni mustahkamlashning innovatsion yo'nalishidir, hisoblangan xulosalar berilgan.[3]
4. Tilabov, N.T. (2025). Davlat qarzi siyosatini boshqarishda shaffoflik va ochiq ma'lumotlar tizimining o'rnini ta'minlash masalalari. Ilmiy tadqiqotda O'zbekiston davlat qarzi siyosatini shaffoflashtirish va ochiq ma'lumotlar

tizimini rivojlantirishda raqamli platforma va batafsil ochiq hisobotlar tizimini joriy etish zarurigi ta’kidlanib mamlakatning moliyaviy barqarorligi mustahkamlanishi, xalqaro moliya bozorlarida ishonchliligi yanada oshishi ilmiy asoslanib berilgan.[4]

Tadqiqotda tahlil qilingan adabiyotlar shuni ko’rsatadiki, 2018–2030 yillarda rivojlanayotgan davlatlar va O’zbekiston uchun optimal strategiya ichki qarz bozorini kengaytirish, qarz muddatini uzaytirish, valyuta riskini kamaytirish va raqamli transformatsiya imkoniyatlaridan keng foydalanish orqali moliya infratuzilmasini samarali va barqaror qilishdir.

TADQIQOT METODOLOGIYASI

Ushbu tadqiqot metodologiyasida asosan qiyosiy tahlil, ya’ni rivojlanayotgan davlatlar va O’zbekiston qarz strategiyalari solishtirildi, statistik tahlil, ya’ni O’zbekistonning 2018–2025 yillardagi qarz ko’rsatkichlari o’rganildi hamda ekspert yondashuvi, ya’ni raqamli texnologiyalarning moliya infratuzilmasiga ta’siri baholandi.

TAHLIL VA NATIJALAR

Tadqiqotda tahlil natijalari shuni ko’rsatadiki (1-jadval), rivojlanayotgan davlatlar (Turkiya, Braziliya, Qozog’iston) 2018–2025 yillarda tashqi qarz evaziga infratuzilma loyihalarini moliyalashtirgan bo’lsa, 2025–2030 davrida asosiy e’tibor ichki qarz ulushini oshirish, valyuta riskini kamaytirish va Ekologik, ijtimoiy va boshqaruv (ESG) (yashil) obligatsiyalarni rivojlantirishga qaratilmoqda. O’zbekistonda esa 2025-yil boshida qarz hajmi 43,4 mlrd dollarni (YAIMga 34,2%) tashkil etib, tashqi qarz ustunlik qilmoqda. Bu erda optimal yo’nalish sifatida — yashil va islomiy obligatsiyalarni joriy etish hamda shaffoflikni oshirish O’zbekiston uchun eng muhim strategik chora hisoblanadi.

1-jadval

Davlat qarzi strategiyalarini taqqoslash*

Davlat guruhi	2018–2025 yo’nalishlari	2025–2030 strategiyalari	Optimal yo’nalish
Rivojlanayotgan (Turkiya, Braziliya, Qozog’iston)	Tashqi qarz evaziga infratuzilmada ichki obligatsiyalarni rivojlantirish boshlanishi	Ichki qarz ulushini oshirish, valyuta riskini kamaytirish, ESG obligatsiyalar	Investor bazasini kengaytirish, xedjing
O’zbekiston	Asosiy kreditorlar JB, OTB, Xitoy, Yaponiya; 2025-yil holati – \$43,4 mlrd (34,2% YAIMga)	Ichki bozorni chuqurlashtirish, qarzni uzoq muddatli qilish, raqamli instrumentlar	Yashil va islomiy obligatsiyalar; shaffoflik

*Muallif ishlanmasi

Demak, taqqoslash natijasidan ko’rinib to’ribdiki, rivojlanayotgan davlatlar va O’zbekistonning qarz strategiyalari asta-sekin tashqi qarzga tayanishdan ichki bozorni rivojlantirish va innovatsion moliyaviy instrumentlarga o’tmoqda.

2-jadval

O‘zbekiston davlat qarzi dinamikasi*

Yil	Jami qarz (mlrd \$)	YAIMga nisbati (%)	Yillik o‘sish (mlrd doll)
2018	17,3	20,5	–
2019	17,8	26,5	+ 0,5
2020	23,3	35,2	+5,5
2021	26,3	34,0	+3,0
2022	29,3	32,4	+3,0
2023	34,9	34,4	+0,5
2024	40,2	35,0	+5,3
2025 (I-yarim yil)	43,4	34,2	+3,2

*Muallif tomonidan Iqtisodiyot va moliya vazirligi ma’lumotlari asosida tayyorlangan

Yoqoridagi 2-jadvalda 2018–2025 yillar dinamikasi shuni ko‘rsatadiki, O‘zbekiston davlat qarzi hajmi 17,3 mlrd dollardan 43,4 mlrd dollarga yetib, qariyb 2,5 barobarga oshgan. Qarz/YAIM ko‘rsatkichi 2018-yildagi 20,5%dan 2025-yilning birinchi yarmida 34,2%ga yetdi. Bu hanuz xalqaro chegaradan (60%) past bo‘lsa-da, yillik o‘sish sur‘atlari yuqoriligi moliyaviy barqarorlik uchun muhim signal hisoblanadi.

XULOSA

Raqamli transformatsiya sharoitida moliya infratuzilmasining samaradorligini oshirish iqtisodiy barqarorlikni ta’minlashda quyidagi yo‘nalishlarga alohida e’tibor qaratishi lozim:

1. Ichki qarz bozorini chuqurlashtirish va muddatni uzaytirish orqali valyuta riskini kamaytirish.
2. Raqamli texnologiyalarni (AI, big data, blokcheyn) keng tatbiq etib, qarz boshqaruvining shaffofligini va moliyaviy oqimlar samaradorligini oshirish.
3. Yashil va islomiy obligatsiyalar kabi innovatsion moliyaviy vositalar orqali xalqaro investor bazasini diversifikatsiya qilish.
4. Fiskal qoidalar bilan uyg‘unlashgan qarz strategiyasini ishlab chiqish orqali davlat moliyasi barqarorligini mustahkamlash.

Demak, O‘zbekiston uchun optimal yo‘nalish — rivojlanayotgan davlatlar tajribasi bilan uyg‘unlashgan holda, raqamli transformatsiya imkoniyatlaridan foydalanib, moliya infratuzilmasi samaradorligini oshirish va davlat qarzi barqarorligini ta’minlashdir.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Reinhart, C. M., & Rogoff, K. S. (2010). *This time is different: Eight centuries of financial folly*. Princeton University Press. <https://press.princeton.edu/books/paperback/9780691152646/this-time-is-different>
2. International Monetary Fund (IMF). (2023). *Fiscal monitor: Public debt and growth*. Washington, DC: IMF. <https://www.imf.org/en/Publications/FM>
3. World Bank. (2024). *Digital finance and development report*. Washington, DC: World Bank. <https://www.worldbank.org/en/topic/financialsector/publication/digital-finance>

4. Tilabov N. Davlat qarzi siyosatini boshqarishda shaffoflik va ochiq ma'lumotlar tizimining o'rnini ta'minlash masalalari. WWW.INFOCOM.UZ "Raqamli iqtisodiyot" ilmiy-elektron jurnali.12-son.2025.

5. O'zbekiston Respublikasi Iqtisodiyot va moliya vazirligi, Markaziy bank, Xalqaro Valyuta Jamgarmasi va Jahon banki ma'lumotlaridan foydalanildi (2018-2025).

TURIZMDA FINTECH TO'LOV TIZIMLARI INTEGRATSIYASINING AFZALLIKLARI

Toirova Nozima Miraxmad qizi

Toshkent davlat iqtisodiyot universiteti

Turizm va mehmonxona biznesi kafedrası doktoranti

Moliyaviy texnologiya (fintech) umumiy sayohat tajribasini yaxshilaydigan ko'plab imtiyozlarni taklif qilish orqali turizm sektorini tobora o'zgartirdi. Muhim afzalliklardan biri - qayta ishlash xarajatlarini kamaytirish, bu sayyohlik kompaniyalariga tranzaksiya to'lovlarini sezilarli darajada tejash imkonini beradi. Misol uchun, o'zlarining fintech echimlarini amalga oshirish orqali kompaniyalar tranzaksiya to'lovlarini 2-3% dan 0,1% gacha kamaytirishi mumkin, bu esa sanoatni yiliga 273,5 milliard dollargacha tejash imkonini beradi[1]. Bundan tashqari, fintech to'lov tizimlarini integratsiyalashuvi to'lov jarayonlarini soddalashtirish orqali mablag'lar ustidan yaxshi nazoratni ta'minlash orqali sayyohlik agentliklari uchun pul oqimlarini boshqarishni yaxshilaydi[2]

Elektron hamyonlar va "Hozir sotib ol, keyinroq to'la" (BNPL) opsiyalari kabi raqamli to'lov yechimlari nafaqat mijozlar qulayligini oshiribgina qolmay, balki konversiya stavkalarini ham oshirib, sayohatchilarga sayohatlarini bron qilishni osonlashtiradi [3].

Yana bir e'tiborga molik foyda - bu tranzaktsiyalar paytida ishqalanish nuqtalarini minimallashtirish, bu sayohatchilarni tarixan to'xtatdi. To'lovlarni muammosiz qayta ishlash qobiliyati yanada moslashuvchan va yoqimli sayohat tajribasini ta'minlaydi va shu bilan mijozlar ehtiyojini qondirish va saqlab qolishga yordam beradi

O'zbekistonda turizm sohasiga FinTech to'lov tizimlarini integratsiya qilish biznes jarayonlari va mijozlar tajribasini sezilarli darajada yaxshilaydi. Mamlakatdagi yetakchi to'lov tizimlari - Uzcard va Humo naqd pulsiz tranzaksiyalar va ichki pul o'tkazmalarini amalga oshirishga yordam beradi, bu esa turistlar va mahalliy tadbirkorlar uchun moliyaviy aloqalarni soddalashtiradi. FinTech'ning rivojlanishi boshqa mintaqalarda kuzatilayotgan raqamli to'lov tendensiyalariga mos keladi va kelgusida sohada barqaror o'sish hamda innovatsiyalar uchun mustahkam poydevor yaratilganini ko'rsatadi.

FinTech integratsiyasining muhim afzalliklaridan biri - moliyaviy imkoniyatlarni kengaytirish va xarajatlarni kamaytirishdir. Bu tizimlar moliyaviy tranzaksiyalarni soddalashtirib, turistlarga uzluksiz to'lov tajribasini yaratadi, bu esa tobora ko'proq naqd pulsiz iqtisodiyotda muhim ahamiyatga ega[4].

2020-yilda qabul qilingan “To'lovlar va to'lov tizimlari to'g'risida”gi Qonun samarali to'lov jarayonlari uchun zarur infratuzilmani yanada mustahkamlab, tranzaksiyalarning ishonchliligini va uzluksizligini ta'minladi[5]. Shuningdek, FinTech xalqaro to'lovlarni soddalashtirishda muhim rol o'ynaydi, turistlar uchun tranzaksiya xarajatlarini kamaytirib, qulayroq safar tajribasini yaratadi. Raqamli to'lovlarning kengayishi biznes uchun ham samaradorlikni oshiradi, ularga yuqori turistik mavsumlarda jarayonlarni samarali boshqarishga yordam beradi.

O'zbekistonda turizm sohasida FinTech to'lov tizimlarining joriy etilishi biznes jarayonlari va turistlar tajribasini sezilarli darajada yaxshilamoqda. “To'lovlar va to'lov tizimlari to'g'risida”gi Qonun hamda hukumat tashabbuslari, jumladan 100 mln dollarlik turizm infratuzilmasiga investitsiya, “sandboks” loyihalari va xalqaro to'lov tizimlari (WeChat, Alipay)ni integratsiya qilish, raqamli moliyani rivojlantirish uchun mustahkam asos yaratmoqda.

Biroq mavjud adabiyotlarda ta'kidlanganidek, bu jarayon qator cheklovlarga ham ega. Ulardan eng asosiylari – kiberxavfsizlik xatarlarining ortishi, moliyaviy savodxonlik darajasining pastligi va ayrim hududlarda texnik infratuzilmaning yetarli darajada rivojlanmaganligidir. Shu bilan birga, COVID-19 pandemiyasi raqamli to'lovlarni tezroq joriy etishga kuchli turtki bo'ldi, bu esa O'zbekistonda ham iste'molchilarning FinTech xizmatlariga ishonchini oshirdi.

Milliy statistika qo'mitasi ma'lumotlariga ko'ra, 2025-yilning yanvar–iyul oylarida 19,2 ming nafar AQSh fuqarosi turistik maqsadlarda O'zbekistonga tashrif buyurgan bo'lib, bu ko'rsatkich o'tgan yilga nisbatan 20,6 %ga oshgan. Ushbu o'sish xorijiy turistlarning O'zbekistonga bo'lgan qiziqishi ortib borayotganini va mamlakat turizm infratuzilmasi, jumladan moliyaviy xizmatlar ekotizimining yaxshilanayotganini ko'rsatadi.

Sayohat maqsadida kelganlar soni 15,4 ming nafardan oshgani, xizmat, ta'lim, qarindoshlarni yo'qlash, tijorat va davolanish kabi segmentlar ham muayyan ulushni egallagani kuzatildi. Bu esa turizm xizmatlari diversifikatsiyasini va moliyaviy tranzaksiyalar turli shaklda amalga oshirilayotganini anglatadi.

Mazkur jarayonda FinTech to'lov tizimlarining integratsiyasi turistlar uchun muhim afzalliklarni beradi:

- Naqd pulsiz tezkor to'lovlar orqali qulaylik yaratadi;

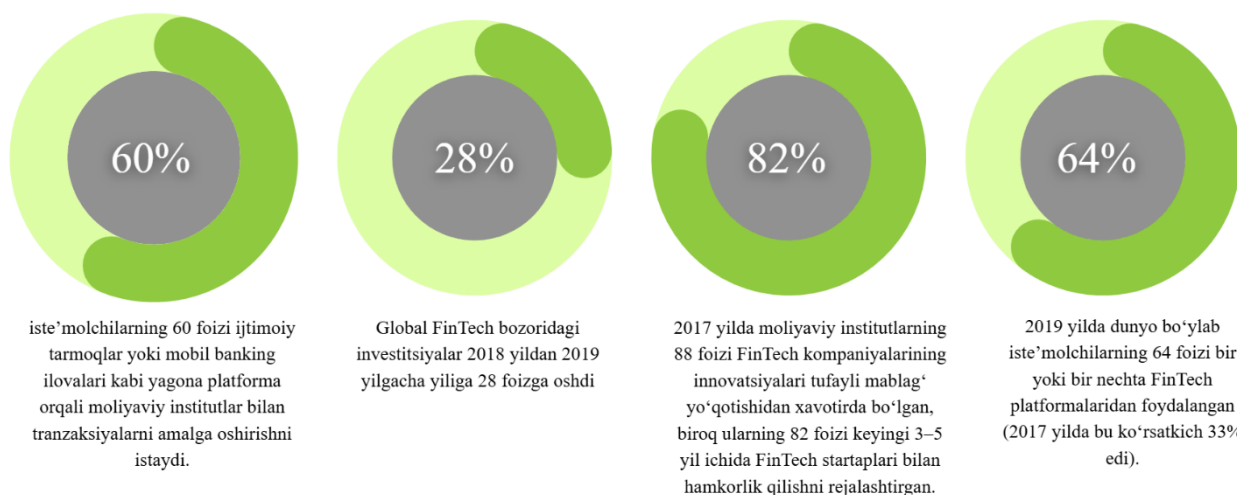
- Xorijiy to'lov tizimlari (PayPal, Alipay, WeChat Pay)ni integratsiya qilish orqali AQSh va boshqa davlat fuqarolarining moliyaviy operatsiyalarini yengillashtiradi;
- Turistlarning sayohat davomida xarajatlarini oshirishga turtki bo'ladi, bu esa mahalliy biznes uchun qo'shimcha daromad manbai hisoblanadi.

1-rasm. FinTech afzalliklari

Manba: Muallif ishlanmasi

Turizm sohasida moliyaviy texnologiyalarni joriy etish nafaqat to'lov tizimlarini zamonaviylashtirish, balki butun xizmat ko'rsatish zanjirini transformatsiya qilishga xizmat qilmoqda. FinTech yechimlari sayohatchilar uchun shaxsiylashtirilgan, tezkor va xavfsiz moliyaviy muhit yaratish orqali ularning qoniqishini oshiradi. Bu jarayonning eng muhim tomoni – turistning moliyaviy ehtiyojlarini oldindan hisobga olib, moslashuvchan to'lov variantlarini taklif qilish imkoniyatidir.

2-rasm. Global FinTech ko'rsatkichlari

Manba: <https://www.apu.edu.my/fintech>.

2-rasmda global FinTech bozorining muhim tendensiyalari aks etgan. Ma'lumotlarga ko'ra, foydalanuvchilarning 60 foizi yagona platforma orqali tranzaksiyalarni afzal ko'radi, investitsiyalar 28 foizga o'sgan va 2019 yilda iste'molchilarning 64 foizi FinTech xizmatlaridan foydalangan. Bu raqamlar FinTech'ning jadal rivojlanayotganini va turizm ham keng qo'llash imkoniyatlarini ko'rsatadi[6]. Mazkur natijalar O'zbekiston turizm sektorida ham FinTech to'lov tizimlarini integratsiya qilishning dolzarbligini tasdiqlaydi. Chunki xalqaro tajriba shuni ko'rsatmoqdaki, raqamli moliyaviy xizmatlar turistlar uchun qulaylik va ishonch yaratish bilan birga, mamlakat iqtisodiyoti uchun ham qo'shimcha imkoniyatlarni ochib beradi

Bundan tashqari, FinTech tizimlari turizm korxonalarini uchun raqamli boshqaruv imkoniyatlarini kengaytiradi. Avtomatlashtirilgan hisob-kitob, tranzaksiyalarni real vaqt rejimida kuzatish va xarajatlarni aniq prognozlash orqali biznes jarayonlari samaradorligi ortadi. Natijada, turistik kompaniyalar xizmatlarini diversifikatsiya qila oladi, raqobatbardoshlikni mustahkamlaydi va global bozorda o'z o'rnini kuchaytiradi.

Moliyaviy texnologiyalar joriy etilishi turistlar oqimiga ham bilvosita ta'sir ko'rsatadi. Naqd pulsiz iqtisodiyotning kengayishi, xalqaro to'lov tizimlarining integratsiyasi va mobil ilovalar orqali qulay xizmatlardan foydalanish imkoniyati sayohat tajribasini yaxshilaydi. Shu tariqa, O'zbekistonning turizm bozori xalqaro miqyosda yanada jozibador bo'lib bormoqda.

Takliflar:

1. Turizm korxonalarida FinTech innovatsiyalarini tatbiq etish bo'yicha maxsus inkubatsiya va akseleratsiya dasturlarini yo'lga qo'yish.
2. Moliyaviy xizmatlar sifatini oshirish uchun xalqaro kompaniyalar bilan hamkorlikni kengaytirish.
3. Turistlar uchun yagona raqamli platforma yaratib, to'lov, bronlash va sug'urta xizmatlarini integratsiyalash.
4. Qishloq turizmi va yangi yo'nalishlarda ham FinTech vositalarini joriy etish orqali turizm xizmatlarini yanada ommalashtirish.
5. Raqamli to'lov tizimlaridan foydalanish bo'yicha marketing va targ'ibot ishlarini kuchaytirish.

Foydalanilgan adabiyotlar.

1. "Leveraging Fintech in Travel | HSMIAI Global." Accessed: Sep. 25, 2025. [Online]. Available: <https://global.hsmia.org/insight/leveraging-fintech-in-travel/>
2. "Travel Payment Integration: Benefits, Challenges & Implementation Guide | Adamo Software." Accessed: Sep. 25, 2025. [Online]. Available: <https://adamosoft.com/blog/travel-software-development/travel-payment-integration/>
3. "How financial technologies are driving growth in Travel & Tourism | Together in Travel." Accessed: Sep. 25, 2025. [Online]. Available: <https://www.togetherintravel.com/post/how-financial-technologies-are-driving-growth-in-travel-tourism>
4. A. Xu, A. B. Siddik, F. A. Sobhani, and M. M. Rahman, "Driving economic success: Fin tech, tourism, FDI, and digitalization in the top 10 tourist destinations," *Humanit Soc Sci Commun*, vol. 11, no. 1, pp. 1–11, Dec. 2024, doi: 10.1057/S41599-024-03978-3;SUBJMETA.

5. Azizbek Sultanov, *“The Next Chapter of FinTech Evolution in Uzbekistan. Future of Fintech & Insurtech | Financial IT.”* Accessed: Sep. 26, 2025. [Online]. Available: <https://financialit.net/blog/insurtech-crypto-islamicfinance/next-chapter-fintech-evolution-uzbekistan-future-fintech>
6. *“FinTech | APU.”* Accessed: Sep. 26, 2025. [Online]. Available: <https://www.apu.edu.my/fintech>

АҲОЛИНИНГ ЎРТАЧА УМР КЎРИШ ЁШИ ЎСИШИ ШАРОИТИДА КЕКСАЛАР ИЖТИМОЙ ТАЪМИНОТИ БАРҚАРОРЛИГИНИ ТАЪМИНЛАШДА МОЛИЯ ИНФРАТУЗИЛМАСИ САМАРАДОРЛИГИ

Тойиров Шоҳбоз Зиёдулло ўғли
*Иқтисодиёт ва педагогика НТМ
“Иқтисодиёт” кафедраси ассистенти*

Бугунги кунда аҳолининг ёш таркибидаги ўзгаришлар, меҳнатга лаёқатли аҳолига нисбатан кексаларнинг улуши ошиб бораётганлиги турли даражада иқтисодий-ижтимоий ривожланган дунё мамлакатларининг катта қисмини қамраб олмоқда. Ҳозирда “кекса” давлатлар гуруҳига (65 ёш ва ундан кекса фуқаролар аҳоли улушининг 14 фоиздан ортиғини ташкил этаётган) 54 та давлат, қариётган (65 ёшдан кекса одамлар аҳоли улушининг 7-14 фоизгача ташкил этган) давлатлар эса 42 та бўлиб, 2950-йилга келиб, биринчи гуруҳдаги давлатлар сони 111 та, иккинчи гуруҳдаги давлатлар сони 36 га (дунё аҳолисининг 87 фоизи) етиши кутилмоқда. Ушбу жараёнларнинг кўлами ва тезлиги эса кексаларнинг таъминоти (пенсия, ижтимоий нафақалар, тиббий харажатлар ва бошқа ижтимоий таъминот харажатлари) билан боғлиқ бўлган бир қатор муаммоларни келтириб чиқармоқда.

Демографик ўзгаришлар, жумладан ўртача умр кўриш ёшининг ошиб бориши Ўзбекистонда ҳам пенсия таъминоти тизимида доимий равишда ислохотлар олиб борилишини тақозо этади. Жумладан, 2022-2026 йилларга мўлжалланган Янги Ўзбекистоннинг тараққиёт стратегиясида “54 мақсад – пенсия таъминоти тизимини такомиллаштиришга бағишланган бўлиб, бунда фуқароларнинг пенсия миқдорлари мамлакатнинг иқтисодий кўрсаткичларига мувофиқ изчил ошиб боришини таъминлаш вазифаси белгилаб қўйилган” [1].

“Пенсия таъминоти тизими меҳнатга лаёқатсиз ва кам таъминланган фуқароларни турмуш даражасини таъминлаш ва қўллаб-қувватлашга йўналтирилган иқтисодий, ҳуқуқий, ижтимоий ва ташкилий характерга эга бўлган қатор чора-тадбирлар комплексини амалга оширилишини назарда тутди” [2]. Шундай экан, демографик ўзгаришлар шароитида, жумладан ўртача умр кўриш ёшининг ўзгариши натижасида келажақда пенсия тизимига таъсир этувчи омилларни аниқлаш ва бартараф этиш

бўйича амалга оширилган тадқиқотлар ҳақида мазкур мақолада кўриб чиқамиз.

Аҳоли ёш таркибининг кескин ўзгариши, бунда кекса ёшдагиларнинг улуши йилдан-йилга ортиб бориш тенденцияси ҳар бир давлатда турли даража ва суръатларда бўлса-да, меҳнат бозори, тиббий ва ижтимоий хизматлар кўрсатиш, давлат молиявий ресурсларининг ижтимоий-иқтисодий соҳаларга тақсимланишида сезиларли асоратлар кечмоқда. “Ҳозирда дунёда ўртача умр кўриш ёши 1990 йилдаги 65,4 ёшдан 2022 йилда 72,7 ёшга етди ва сўнгги йиллардаги тадқиқотларга кўра 2050 йилга бориб 76,7 ёшга етади” (macrotrnds, 2022). “Европа ва шимолий Америкада эса бу кўрсаткич 78 ёшдан ошди, умумий аҳолининг ўртача ёши мос равишда 42 ва 35 ёшни ташкил қилмоқда. Сўнгги 10-15 йил ичида меҳнат бозорида 55 ёш ва ундан юқори бўлган аҳоли қатлами улуши сезиларли тарзда ошди. Америка, Осиё, Тинч Океани ва Европа ҳудудларида уларнинг улуши умумий иш кучининг 15-17 фоизини ташкил этган” [3].

“Мазкур демографик ўзгаришлар аксарият ривожланган давлатларда жамиятдаги ёшлар ҳолатининг ёмонлашуви, авлодлар бирдамлигининг бузилиши, яратилган маҳсулот ва хизматларнинг жамиятнинг нофаол қисмига кўпроқ тақсимланиши натижасида юзага келган “демографик инқироз” ўрнига нисбатан мувофиқлаштирилган ёндашувлар қўлланилмоқда” (Whitehouse, 2006). Янги ёндашув стандартлари кексаларни бандлигини ҳақ тўланадиган ёки ҳақ тўланмайдиган бўлишига, кексаларнинг яхши яшашлари учун шароитларни яратилиш, уларнинг сифатли тиббий хизматдан ўз вақтида фойдалана олиш имкониятини ошириш, шунингдек, кексаларнинг солиқ ва бошқа турдаги тўловларни амалга оширишдаги улушини ошириш (ривожланган давлатларда умумий солиқ тўловчиларга нисбатан уларнинг улуши 30-50 фоизни ташкил этмоқда), қариялар эҳтиёжларини давлат ҳисобидан эмас, аксинча, уларни ўзларининг жамғарилган активлари ёки даромадлари ҳисобидан амалга оширишларини таъминлашдан иборатдир.

Иқтисодий ривожланган мамлакатларда аҳоли таркибида кексаларнинг улуши умумий аҳолига нисбатан юқори эканлигидан ташқари, уларнинг эҳтиёжлари таркиби ва ҳажми ҳам турличадир. Жумладан, аҳоли жон бошига нисбатини кўрадиган бўлсак, “Швецияда 65 ёшга етган фуқаронинг эҳтиёжлари учун харажати, тиббий хизматлар, шунингдек, узоқ муддатли тиббий парваришни қўшиб ҳисоблаганда 30-49 ёшдаги аҳоли ўртача ойлик даромадининг 50 фоизига тенгдир. 80 ёшга етган шведларда эса бу кўрсаткич 80 фоизгача етади, 90 ёшда эса 130 фоизни ташкил этади. Шунингдек, 85 ёшдан ошган кексаларнинг эҳтиёжлари учун сарфланадиган маблағларнинг аҳоли жон бошига нисбатан энг юқори кўрсаткичи ҳозирда АҚШ, Япония ва Финляндияда қайд этилган.

1-расм. 2015 ва 2023 йилларда аҳоли гуруҳлари бўйича ижтимоий ҳимоянинг самарали қамрови, глобал, минтақавий ва даромадлар даражасидаги ҳисоб-китоблар (фоизда).

Манба: стат.уз - Ўзбекистон Республикаси Миллий статистика қўмитаси маълумотлари бўйича тузилган.

Ривожланаётган давлатларда эса аҳоли ёш гуруҳларининг аҳоли жон бошига нисбатан даромадлар улушида сезиларли фарқ кузатилмайди. Хитойда аҳоли жон бошига истеъмол даромадининг энг юқори улуши 30-49 ёшдаги ишчилар орасида бўлиб (60 фоиз), 25 ёшгача бўлган ёшлар орасида эса аҳоли жон бошига истеъмол харажатлари ҳам юқоридир. Бошқа ёш гуруҳлари, жумладан, кекса ёш қатламининг ҳам эҳтиёж харажатлари ушбу базавий кўрсаткичнинг 30-35 фоизини ташкил этади. Уругвай ва Жанубий Кореяда ҳам юқоридаги кўрсаткичлар қайд этилган” (Cylus, Figuera, Normand, 2019 [4]).

65 ёш ва ундан юқори ёшдаги фуқаролар харажатларининг иқтисодий таъминот манбалари тизими ҳатто ижтимоий - иқтисодий ривожланиш кўрсаткичлари бир-бирига яқин, аммо турли моделларга асосланган ижтимоий таъминот ва суғурта тизими мавжуд мамлакатларда ҳам турличадир. “Австрия мисолида кўришимиз мумкинки, классик тақсимотга асосланган пенсия тизимида 85 фоиз харажатларни давлат трансфертлари, 10 фоизини хусусий жамғармалар ва 5 фоизини бандликдан келган даромад ташкил этади. Швецияда эса ижтимоий трансфертлар улуши 90 фоиздан ошди, Германияда эса трансферлар 58 фоизни ташкил этиб, пенсионернинг ўзига тегишли жамғармалар 40 фоизга тенг. Буюк Британияда ушбу икки асосий даромад манбаи мос равишда 45 фоиз ва 50 фоизни ташкил қилса, ғарбий Европа давлатларида бандлик улуши 2-3 фоизга тенг. Иқтисодий ривожланган давлатларда (Хитой, Жанубий Корея, Лотин Америкаси давлатлари) ижтимоий давла харажатларининг 50 фоизи давлат трансфертларидан қопланади” [4].

Бугунги демографик ўзгаришлар шароитида жаҳонда амалга оширилаётган пенсия ислохотларининг асосий мақсади энг аввало

ижтимоий ҳимояга муҳтож аҳоли қатламини камбағалликдан ҳимоя қилиш, кексаликда, пенсия ёшига етганда муносиб турмуш фаолиятини таъминлаш учун кафолатланган ва етарли миқдорда пенсия тўлаш, ўртача умр кўриш ёшининг ошишини ҳисобга олиб пенсия учун талаб этиладиган меҳнат (суғурта) стажи ва пенсия ёшини ошириш, шунингдек, бошқа масалалар ҳам ётади. Келажакда демографик ўзгаришларнинг пенсия тизимига таъсирини олдини олишда қуйидаги чора-тадбирларни амалга ошириш мақсадга мувофиқ деб ҳисоблаймиз.

Фойдаланилган адабиётлар рўйхати

1. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2022 йил 28 январдаги “2022-2026 йилларга мўлжалланган Янги Ўзбекистоннинг тараққиёт стратегияси тўғрисида” ПФ-60-сон Фармони.
2. Турсунов Ж.П. Рақамли иқтисодиёт даврида пенсия таъминоти тизимидаги ислохотлар. “Рақамли иқтисодиёт шароитида бизнес ва тадбиркорликни ривожлантиришнинг долзарб муаммолари” мавзусидаги халқаро илмий-амалий конференция материаллари. 2022 йил 23 декабр. 167-169 бетлар.
3. *Pension at a glance 2021. OECD and G20 indicators (2021): OECD — Paris: OECD Publishing.* <https://doi.org/10.1787/ca401ebd-en>
4. Cylus J., Figuera J., Normand Ch. (2019). Will population ageing spell the end of the welfare state? A review of evidence and policy option. — Copenhagen: WHO Regional office for Europe.
5. Инсон ҳуқуқлари умумжаҳон декларацияси. Бирлашган Миллатлар Ташкилоти Бош Ассамблеясининг Резолюция 217 А (III) билан 1948 йил 10 декабрда қабул қилинган.
6. *International Covenant on Economic, Social and Cultural Rights. Adopted and opened for signature, ratification and accession by General Assembly resolution 2200A (XXI) of 16 December 1966.*
7. <http://www.macrotrends.net/countries/WLD/World/life-expectancy> > World (дата обращения 05.04.2022).
8. Diamond P. *Economic Theory and Tax and Pension Policies* // *Economic Record*. 2011. Vol. 87, Issue 1. P. 2-22.
9. Whitehouse R., Whiteford P. (2006). *Pension challenges and pension reforms in OECD countries* // *Oxford Review of economic policy*. Vol. 22. No.1. Pp.78-94 www.researchgate.net/publication/5216321_Pension_Challenges_and_Pension_Reforms_in_OECD_Countries
10. Ражабов Ш.У. “Пенсия тизимидаги таркибий ўзгаришларнинг асосий ўйналишлари” мавзусида Иқтисодиёт фанлари доктори (Doctor of Science) диссертацияси автореферати. Тошкент. 2021 йил. 71 бет
11. Fouejien A., Kangur A., Martinez S.-R., Soto M. (2021). *Pension reforms in Europa. How far have we come and gone?* // IMF 2021/016.
12. Турсунов Ж. Пенсия рискларини актуар баҳолашнинг назарий ва амалий аҳамияти. *International Journal of Finance and Digitalization*. Vol. 1 Issue 02, 2022. www.ijfd.uz. 10 бет.
13. Турсунов Ж.П. Пенсия тўловларини индексациялашнинг хориж тажрибаси. Молия ва банк иши журнали. 3 (2022), 14-18.
14. *Social protection at the crossroads –in pursuit of a better future (2021): World Social Protection report. 2020–2022 / ILO. — Geneva: ILO.*

O‘ZBEKISTONDA BIZNES MOLIYASI METODOLOGIK ASOSLARI

Toshpo‘latov Murodulla Sobirjon o‘g‘li

TDIU dotsenti v.b., PhD

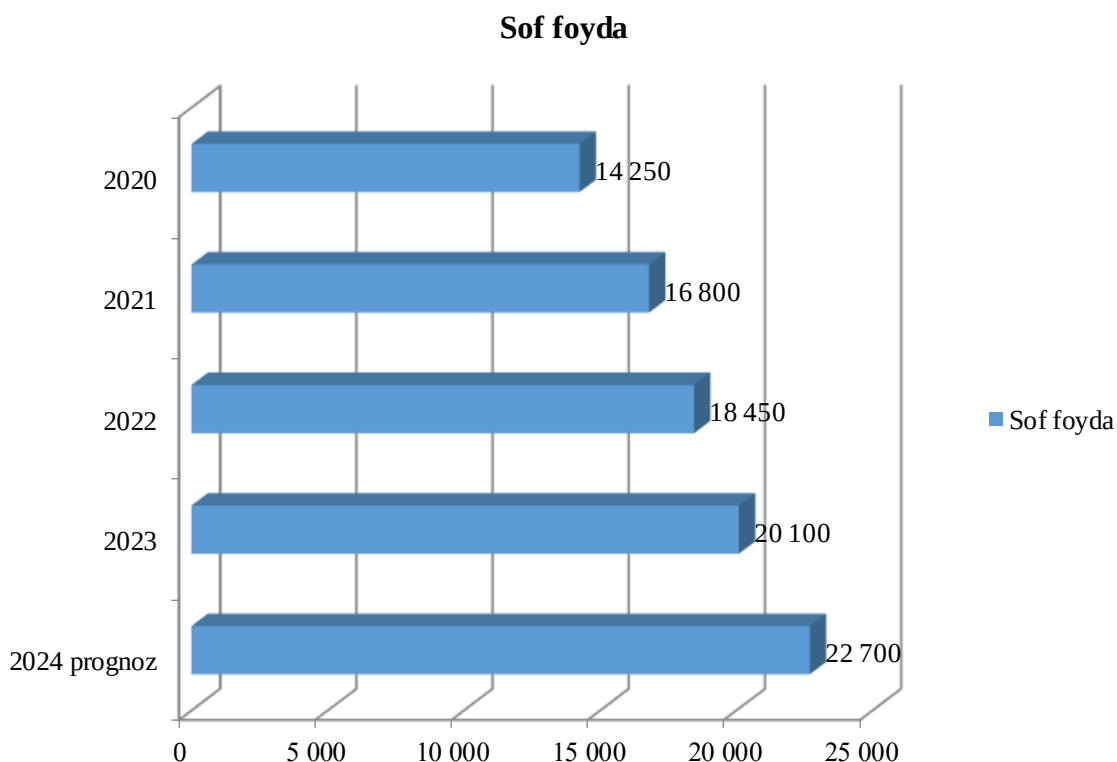
Globalashuv va xalqaro moliya bozorlariga integratsiya jarayonlari O‘zbekiston iqtisodiyoti oldiga yangi vazifalarni qo‘ymoqda. Ayniqsa, xalqaro kapital oqimlarini jalb etish, korporativ sektorning investitsion jozibadorligini oshirish hamda milliy kapital bozorini rivojlantirish dolzarb masalaga aylandi. Shu nuqtai nazardan, aksiyadorlik jamiyatlarida biznes moliyasini takomillashtirish orqali korxonalarning investitsion salohiyatini oshirish zaruriyati tug‘ildi. O‘zbekiston hukumati tomonidan qabul qilinayotgan strategik dasturlar, xususan, “2022–2026 yillarga mo‘ljallangan Taraqqiyot strategiyasi” ham bu boradagi islohotlarning muhimligini ta’kidlamogda[1]. Kapital bozoridagi faoliyatning kengayishi, qimmatli qog‘ozlar bozorida ishtirokchilar sonining ko‘payishi ham moliyaviy barqarorlikni ta’minlash uchun muhim sharoit yaratadi. Shu bilan birga, moliyaviy boshqaruvning xalqaro standartlarga moslashtirilishi ham iqtisodiy islohotlarning barqarorligini oshiradi.

Aksiyadorlik jamiyatlarida moliyaviy boshqaruvning samaradorligi ularning raqobatbardoshligini belgilovchi asosiy omillardan biridir. Moliyaviy resurslarni to‘g‘ri taqsimlash, kapital strukturasini muvozanatlashtirish va moliyaviy oqimlarni oqilona boshqarish orqali kompaniyalar uzoq muddatli barqaror rivojlanishga erishishi mumkin. Shu bois, biznes moliyasining metodologik asoslarini ilmiy jihatdan takomillashtirish ham nazariy, ham amaliy ahamiyat kasb etadi. O‘zbekiston sharoitida bu masala nafaqat korporativ boshqaruv, balki butun milliy iqtisodiyotning barqaror rivojlanishi bilan chambarchas bog‘liqdir[2]. Shu sababli, tadqiqot jarayonida nafaqat statistik ma’lumotlarga, balki xalqaro tajriba va nazariy yondashuvlarga ham asoslanish zarur. Bunday yondashuvlar kelajakda yanada samarali moliyaviy boshqaruv tizimini shakllantirish imkonini beradi. Bugungi kunda aksiyadorlik jamiyatlari faoliyatida moliyaviy barqarorlikni ta’minlash bilan bir qatorda, moliyaviy xavflarni minimallashtirish va investitsion jozibadorlikni oshirish muhim vazifa hisoblanadi. Moliya bozorining rivojlanishi va xalqaro integratsiya jarayonlari bunday jamiyatlarning barqaror faoliyat yuritishiga sezilarli ta’sir ko‘rsatmoqda. Shu sababli, biznes moliyasining metodologik asoslarini takomillashtirish orqali aksiyadorlik jamiyatlari nafaqat milliy iqtisodiyotda, balki xalqaro bozorlarda ham raqobatbardosh o‘rin egallashlari mumkin. O‘z navbatida O‘zbekistonning xalqaro iqtisodiy tizimga integratsiyasini jadallashtiradi va milliy iqtisodiyotning barqaror rivojlanishiga xizmat qiladi.

Kapital tuzilmasi nazariyalari va biznes moliyasi metodologik asoslarini takomillashtirish zamonaviy korporativ moliyaviy boshqaruvning eng muhim ilmiy-amaliy yo‘nalishlaridan biridir. Kapital tuzilmasiga oid klassik yondashuvlarda (D. Dyumets va F. Modilyani hamda M. Miller nazariyalarida)

qarz va xususiy kapital o'rtasidagi nisbatning korxona qiymati hamda aksiyadorlar daromadiga ta'siri asosiy diqqat markazida bo'lgan. Keyingi davrlarda agentlik nazariyasi, pecking order nazariyasi va trade-off nazariyasi kapital tuzilmasining optimal shaklini aniqlashda keng qo'llanilmoqda. Masalan, trade-off nazariyasiga ko'ra, qarz jalb qilish soliq afzalliklari orqali korxona qiymatini oshirsa-da, haddan tashqari qarzlanish bankrotlik xavfini kuchaytirishi mumkin. Shu nuqtai nazardan, biznes moliyasi metodologiyasini takomillashtirish, bir tomondan, kapital manbalarining optimal nisbatini aniqlash, ikkinchi tomondan esa risklarni samarali boshqarish bilan chambarchas bog'liqdir. Amaliy jihatdan qaralganda, metodologik yondashuvlar kapital qiymatini hisoblashda nafaqat an'anaviy ko'rsatkichlar (WACC, NPV, IRR), balki stsensariy tahlillari, real opsionlar modeli va stress-test mexanizmlarini ham o'z ichiga olishi zarur.

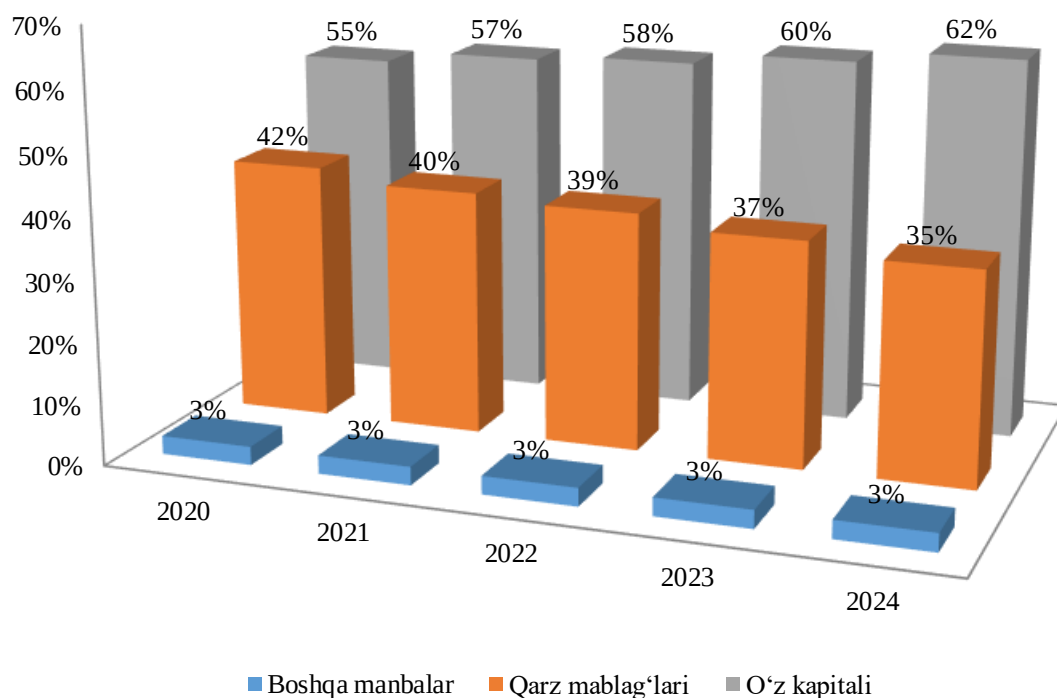
Kapital tuzilmasi nazariyalari turli davrlarda ishlab chiqilgan bo'lib, ular moliyaviy qarorlarning mazmunini yoritib beradi. Masalan, Modilyani–Miller nazariyasi nazariy jihatdan muhim bo'lsa-da, real iqtisodiy sharoitlarda to'liq ishlamaydi. Pecking order va trade-off nazariyalari esa amaliy jihatdan ko'proq qo'llaniladi. O'zbekiston aksiyadorlik jamiyatlari uchun ayniqsa pecking order nazariyasi muhim, chunki ichki moliyaviy resurslardan foydalanish imkoniyatlari yuqori.

1-rasm. O'zbekiston aksiyadorlik jamiyatlarida sof foyda dinamikasi (mlrd so'm)[3]

Tahlildan ko'rinib turibdiki, 2020–2023 yillar mobaynida aksiyadorlik jamiyatlari sof foydasi barqaror o'sish tendensiyasini namoyon etmoqda. Bu

iqtisodiy islohotlar va korporativ boshqaruv mexanizmlarini takomillashtirish bilan bog'liqdir. 2024 yil prognoz ko'rsatkichlari esa yanada yuqori bo'lishini ko'rsatmoqda, bu esa investitsion jozibadorlikni oshiradi va kapital bozorini yanada rivojlantirish imkonini beradi.

2-rasm. O'zbekistonda aksiyadorlik jamiyatlari kapital tarkibi (foizda)[4]

Yuqoridagi jadval asosida qurilgan grafikdan ko'rinib turibdiki, 2020–2024 yillar davomida kapital tuzilmasida sezilarli o'zgarishlar yuz bergan. Qarz mablag'larining ulushi yil sayin kamayib, 2020 yildagi 42 foizdan 2024 yilda 35 foizga tushgan, bu esa korxonalar moliyaviy barqarorlikni ta'minlash maqsadida qarzdan foydalanish darajasini pasaytirayotganidan dalolat beradi. Aksincha, o'z kapitali ulushi 55 foizdan 62 foizga oshib, korporativ boshqaruvda moliyaviy mustaqillik va investorlar ishonchi kuchayayotganini ko'rsatmoqda. Boshqa manbalar ulushi esa 3 foiz darajasida barqaror qolgan bo'lib, bu kapital tuzilmasida ularning ikkinchi darajali ahamiyat kasb etishini anglatadi. Ushbu dinamikada kapital tuzilmasi nazariyalaridan pecking order nazariyasining amalda qo'llanishi kuzatiladi, ya'ni korxonalar avvalo ichki mablag'lardan, so'ngra qarzdan foydalanishga intilmoqda. Shu tariqa, metodologik jihatdan kapital tuzilmasini boshqarishda o'z kapitali ulushini oshirish va qarz risklarini kamaytirish biznes moliyasining ustuvor yo'nalishi sifatida namoyon bo'lmoqda. Kapital tarkibidagi o'zgarishlar aksiyadorlik jamiyatlarida moliyaviy barqarorlikni oshirishga qaratilgan strategiyani ko'rsatadi. Qarz mablag'larining kamayib, o'z kapitalining ortishi risklarni kamaytiradi. Ushbu tendensiya korporativ boshqaruv sifatini yaxshilash, ichki resurslardan samarali foydalanish va moliyaviy oqimlarni optimallashtirish natijasi hisoblanadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO‘YXATI:

1. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining “2022 — 2026-yillarga mo‘ljallangan yangi O‘zbekistonning taraqqiyot strategiyasi to‘g‘risida” Farmoni, 28.01.2022 yildagi PF-60-son
2. PwC. *Doing Business and Investing in Uzbekistan*. – Tashkent: PricewaterhouseCoopers, 2021. – 55 p.
3. <https://new.openinfo.uz/home> - O‘zbekiston Respublikasi Istiqbolli Loyihalar Milliy Agentligi korporativ axborot yagona portali rasmiy ma’lumotlari,
4. <https://new.openinfo.uz/home> - O‘zbekiston Respublikasi Istiqbolli Loyihalar Milliy Agentligi korporativ axborot yagona portali rasmiy ma’lumotlari
5. «Aksiyadorlik jamiyatlari va aksiyadorlarning huquqlarini himoya qilish to‘g‘risida» gi Qonuni (yangi tahrirda). 2014 yil 6 may.
6. O‘zbekiston Respublikasining «Qimmatli qog‘ozlar bozori to‘g‘risida»gi Qonuni 2015 yil 3 iyun, O‘RQ-387-son, «Xalq so‘zi» gazetasining 2015 yil 4 iyundagi 111 (6294)-soni.
7. Arifjanova Y. QARZ INSTRUMENTI BO‘LGAN OBLIGATSIYALARNI EMISSIYA QILISH VA ULAR ORQALI MOLIYAVIY MABLAG‘LARNI JALB QILISH //Наука и инновация. – 2024. – Т. 2. – №. 34. – С. 19-20.

**O‘ZBEKISTONDA BANKLARNI TRANSFORMATSIYALASH JARAYONIDA
ZAMONAVIY INFRATUZILMALARDAN FOYDALANISH SAMARADORLIGINI
OSHIRISH YO‘LLARI**

Umarova Malika Baxtiyarovna

*TDIU huzuridagi “O‘zbekiston iqtisodiyotini rivojlantirishning ilmiy
asoslari va muammolari” Ilmiy-tadqiqot markazi bosh ilmiy xodimi, DSc*

Raqamli iqtisodiyot sharoitida barcha sohalarda raqamli texnologiyalarni joriy etish keng ko‘lamda amalga oshirilmoqda. Bu esa o‘z navbatida sohalardagi rivojlanishni rag‘batlantirish, jismoniy va yuridik shaxslarga xizmat ko‘rsatish jarayonlarini takomillashtirish, barcha ma’lumotlar elektron axborot kanallari orqali samarali almashinishini ta’minlash imkonini yaratmoqda. Shu bilan birga, fuqarolarga doir ma’lumotlar umumlashtirilib, yirik ma’lumotlar bazalarida markazlashgan holda saqlanib borilmoqda.

Ayniqsa, xizmat ko‘rsatish sohaslarida sun‘iy intellekt texnologiyalaridan keng foydalanilayotgani kuzatilmoqda. Bank xizmatlarida ham sun‘iy ong asosidagi intellektual tizimlar joriy etilmoqda va bu, o‘z navbatida, mijozlarga ko‘rsatilayotgan xizmatlar samaradorligi va tezkorligini oshirishga xizmat qilmoqda.

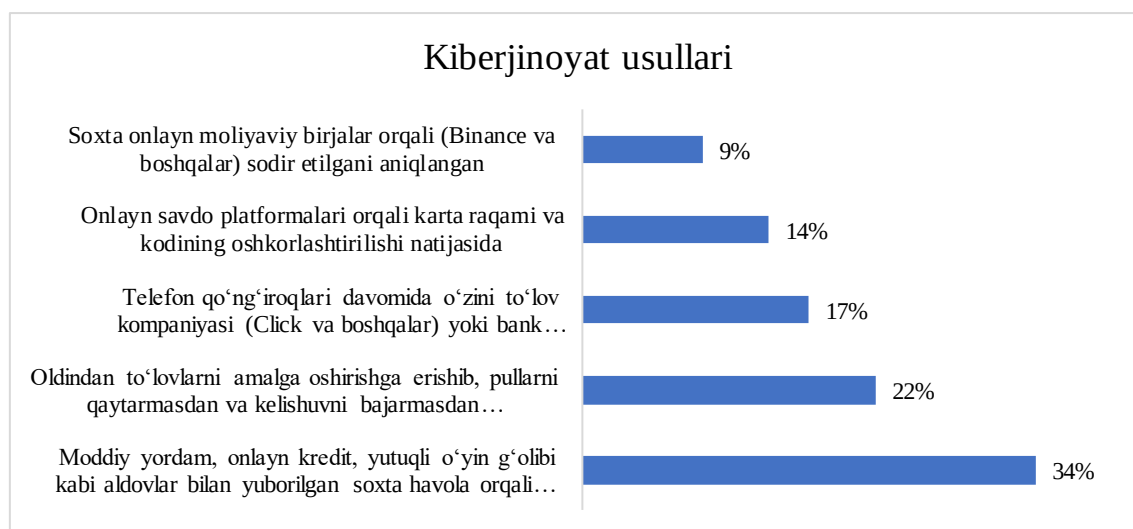
Biroq, raqamli texnologiyalarning keng qo‘llanilishi bilan bir qatorda, jahon miqyosida bank tizimlariga qarshi kiberhujumlar soni ortib bormoqda. Moliyaviy ma’lumotlar va mijozlar mablag‘larining xavfsizligini ta’minlash masalasi dolzarb ahamiyat kasb etib, banklar tomonidan ushbu yo‘nalishda turli profilaktik va muhofaza chora-tadbirlari amalga oshirilmoqda.

O‘zbekistonda ham raqamli moliya tizimi, to‘lov tizimlari va bank kartalari orqali amalga oshiriladigan operatsiyalar bevosita kiber tahdidlarga duch

kelmoqda. Bu esa milliy bank tizimida axborot xavfsizligini ta'minlash, zamonaviy himoya mexanizmlarini joriy etish va kiberhujumlarga qarshi barqaror tizim yaratish zaruratini yanada kuchaytirmoqda.

“To'lov tizimi operatorlari, kredit va to'lov tashkilotlari tomonidan kiberxavfsizlikka oid holatlar to'g'risidagi ma'lumotlarni Markaziy bank huzuridagi “CERT-CBU” kiberxavfsizlik markaziga o'z vaqtida yetkazish imkoniyati yaratildi” [1]. Bunda ushbu ma'lumotlar markazning rasmiy veb-sayti orqali taqdim etilib, tijorat banklari, to'lov tizimi operatorlari va to'lov tashkilotlari o'z nomi va rasmiy logotiplaridan foydalanib yaratilgan soxta internet havolalari haqidagi ma'lumotlarni muntazam ravishda kiritib borish mexanizmlari joriy qilindi.

“2023-yil davomida Markaziy bankka huquqni muhofaza qiluvchi organlar tomonidan bank kartalari bilan bog'liq firibgarlik holatlari yuzasidan, bank sirini tashkil etuvchi ma'lumotlarni qonunchilikka muvofiq sanksiya asosida olish uchun 917 ta rasmiy so'rovnoma kelib tushgan” [2].

1-rasm. 2024- yilda O'zbekistonda kiberjinoyat usullari tahlili [3]

Manba: csec.uz sayti ma'lumotlari asosida tayyorlandi.

“Markaziy bank tashabbusi bilan firibgarlik holatlarining oldini olish va moliyaviy operatsiyalarda xavfsizlikni ta'minlash maqsadida tijorat banklari, to'lov tizimi operatorlari, to'lov tashkilotlari hamda ichki ishlar organlari o'rtasida hamkorlik yo'lga qo'yilgan. Ushbu hamkorlik doirasida firibgarlikda ishtirok etgan bank kartalarini bloklash va ushbu kartalar orqali mobil ilovalar vositasida xorijiy hisob raqamlariga pul o'tkazmalarini amalga oshirishning oldini olish bo'yicha tizimli choralar ko'rilmoqda.

Shuningdek, firibgarlik operatsiyalarini (frod operatsiyalarini) bartaraf etish maqsadida mobil ilovalar orqali amalga oshirilayotgan pul o'tkazmalarida mijozlarni biometrik identifikatsiyadan o'tkazish, o'tkazmalarni tasdiqlash va mobil akkauntlardan foydalanishda qo'shimcha xavfsizlik choralarini joriy etish amaliyoti keng joriy qilinmoqda.

2024-yilda Kiberxavfsizlik sohasida 6 455 ta jinoyat sodir etilgan bo'lib, ularning 76 foizi (4 923 ta holat) fuqarolarning bank plastik kartalaridagi mablag'larni noqonuniy tarzda qo'lga kiritish bilan bog'liqdir. Soxta havolalar yuborish orqali foydalanuvchining tasdiqlovchi kodini qo'lga kiritish va bank kartasi boshqaruvini egallash yo'li bilan sodir etilgan hujumlar 34% ni, onlayn savdo platformalarida turli aldov sxemalari orqali tovarlar uchun oldindan to'lovni amalga oshirtirish orqali amalga oshirilgan hujumlar -14% ni, telefon qo'ng'iroqlari orqali o'zini bank xodimi deb tanishtirib, tasdiqlovchi kodni qo'lga kiritish yo'li bilan amalga oshirilgan hujumlar -17 % ni tashkil etmoqda.

Shuningdek, O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Shavkat Mirziyoyev raisligida IT infratuzilmasini yaxshilash, soha va tarmoqlarni raqamlashtirish yuzasidan so'zlagan nutqida “o'tgan 11 oyda 5,5 mingta kiberjinoyat sodir etilgan bo'lsa, shundan 70 foizi bank kartalari bilan bog'liq firibgarlik va o'g'irlik jinoyatlari hisoblanadi. Bugungi kunda mamlakatimizda 50 ga yaqin to'lov tizimi bo'lib, ularning hammasi ham kiberxavfsizlik talablariga javob bermasligi qayd etildi” [4]. Bu esa bank plastik kartalari va to'lov tizimlari orasida yirik qismi plastik kartalar orqali pul mablag'larini o'zlashtirish holatlariga to'g'ri kelib, bu to'lov tizimlari va tashkilotlarida “antifrod” tizimini joriy etishni taqozo etadi.

To'lov kartalari orasida kiberhujumlarni oldini olishda tijorat banklarida tizimli, xususiy va kobeyjing kartalari orqali to'lov o'tkazmalari orasida pullarni o'zlashtirish holatlari vujudga kelganda tranzaksiyalar samaradorligini oshirish va ishonchlilikni ta'minlash uchun bloklash orqali moliyaviy mablag'larni himoyalashga erishiladi.

Birinchi bosqichda pul o'tkazmalari, valyuta ayirboshlash operatsiyalari, xaridlari, xalqaro pul o'tkazmalari, geografik lokatsiyasi, operatsiyani amalga oshirgan vaqtlarini nazorat qilish maqsadida barcha ma'lumotlar bazaga kiritiladi, shuningdek, assosiatsiya qoidalarini yaratilishi, ya'ni odatdan tashqari katta miqdordagi to'lovlar, qisqa vaqt ichida bir nechta to'lovni amalga oshirishga urinishlar ma'lumotlarning ma'lum firibgarlik sxemalari bilan mos kelgan holatlarda ma'lumotlar tahlil qilinadi va mijoz mablag'larini himoyalash maqsadida bloklanadi. Ikkinchi bosqichida mijoz tomonidan amalga oshirilganligi tasdiqlansa blok yechiladi, agar ikkinchi shaxs tomonidan amalga oshirilgan bo'lsa, mijoz mablag'lari bloklash orqali xavfsizligi ta'minlanadi.

Kiberxavfsizlik departamenti tomonidan olib borilgan tahlillarga ko'ra to'lov kartalari orqali pul mablag'larini o'zlashtirish holatlarida 1 yil davomida amalga oshirilgan kiberhujumlar kesimida 34% ni tashkil etadi. Bu esa to'lov kartalari va aholi pul mablag'lari xavfsizligini ta'minlashni taqozo etadi. Ushbu taklifda to'lov karatlari orqali amalga oshirilayotgan tranzaksiyalarni xavfsizligini ta'minlashda “antifrod” dan foydalanish bankning imijini saqlab qolishga, mijozlar bazasini oshirishga, pul mablag'larini o'zlashtirishning 30-50% oralig'ida kamayishiga olib keladi.

Mamlakatimiz tijorat banklarida axborot-kommunikatsiya texnologiyalari imkoniyatlaridan samarali foydalanish orqali innovatsion faoliyatni rivojlantirish uchun quyidagi taklif va chora-tadbirlarni amalga oshirish maqsadga muvofiq, deb hisoblaymiz. Ushbu chora-tadbirlar bank sektorida raqobatbardoshlikni oshirish, moliyaviy barqarorlikni mustahkamlash va investitsiya muhitini yaxshilashda muhim ahamiyatga ega.

1. Zamonaviy moliyaviy xizmatlar (depozit, kredit, valyuta ayirboshlash, trast xizmatlari va boshqalar) turlarini kengaytirish, ularni axborot texnologiyalari va mobil platformalar asosida joriy etish, bankning dasturiy ta'minotini innovatsion yechimlar bilan boyitish, shuningdek, idoralararo integratsiyalashgan elektron ma'lumotlar bazalarini yaratish va ularni rivojlantirish. Bunday tadbirlar bankda xizmat ko'rsatish sifatini yaxshilash, operatsiyalar tezkorligini oshirish hamda mijozlar uchun qulaylik yaratish imkonini beradi.

2. Mijozlarning moliyaviy aktivlari va hisob raqamlarining daxlsizligini ta'minlash maqsadida kriptografik himoya vositalariga asoslangan ma'lumotlar bazasini yaratish va takomillashtirish. Bu choralar bankda axborot xavfsizligini mustahkamlash, kiberhujumlardan himoya qilish va ishonchlilikni oshirishda muhim o'rin tutadi.

3. Bankning moliyaviy resurslarining ma'lum qismini innovatsion tashabbuslar va ilmiy-tadqiqot faoliyatini qo'llab-quvvatlashga yo'naltirish orqali bankning investitsion imkoniyatlarini kengaytirish, yangi moliyaviy mahsulotlar yaratish hamda ushbu mahsulotlarni moliya bozorida muvaffaqiyatli ilgari surish imkoniyatini shakllantirish.

4. Bank xodimlarining raqamli moliya, fintex va axborot texnologiyalari sohasidagi kasbiy kompetensiyalarini muntazam oshirish maqsadida malaka oshirish kurslari, seminarlar va treninglar tashkil etish. Bu tadbirlar bank kadrlarining bilim va ko'nikmalarini doimiy yangilab borish, ularning raqamli transformatsiya jarayonlariga moslashuvchanligini ta'minlaydi.

Mazkur chora-tadbirlarni amalga oshirish natijasida tijorat banklari faoliyatida zamonaviy axborot-kommunikatsiya texnologiyalarini keng miqyosda joriy etish, yangi moliyaviy mahsulotlarni ishlab chiqish va ularni moliya bozorida ommalashtirish, bankning kapital bazasini kuchaytirish hamda rentabellik ko'rsatkichlarini oshirishga erishiladi. Buning natijasida bank tizimining barqarorligi mustahkamlanadi, mamlakat iqtisodiy o'sish jarayonlariga ijobiy ta'sir ko'rsatadi va moliya bozorining investitsion jozibadorligini oshirishga xizmat qiluvchi muhim omil sifatida e'tirof etiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati:

1. O'zbekiston Respublikasi Markaziy bank ma'lumotlari asosida muallif tomonidan tuzilgan. www.cbu.uz
2. csec.uz — “Kiberhavfsizlik markazi”ning rasmiy veb-sahifasi ma'lumotlari.
3. Prezident Shavkat Mirziyoyev Toshkentdagi IT-park faoliyati va axborot texnologiyalari sohasida amalga oshirilayotgan loyihalar bilan tanishadi hamda IT sohasini rivojlantirish va davlat boshqaruvini raqamlashtirish bo'yicha ustuvor vazifalar yuzasidan videoselektor yig'ilishidagi nutqi.

MOLIYAVIY INFRATUZILMA SAMARADORLIGINI OSHIRISHDA RAQAMLI TEXNOLOGIYALARNING O'RNINI

Uzakov Utkir Abdusattarovich

*University of Business and Science Toshkent filiali
“Iqtisodiyot” kafedrası katta o'qituvchisi*

Annotatsiya: Ushbu maqola moliyaviy infratuzilma samaradorligini oshirishda raqamli texnologiyalarning o'rnini tahlil qiladi. Unda raqamli to'lov tizimlari, blokcheyn, fintex kompaniyalari hamda sun'iy intellekt kabi innovatsion texnologiyalarning moliyaviy tizimga ta'siri ko'rib chiqiladi. Maqola, xususan, bu texnologiyalarning to'lovlarni tezlashtirish, shaffoflikni oshirish, xarajatlarni kamaytirish va moliyaviy xizmatlarni keng auditoriya uchun qulaylashtirishdagi muhim rolini yoritadi. Shuningdek, u moliyaviy tizimning kelajagi raqamli transformatsiya bilan bog'liqligini ta'kidlab, ushbu jarayonning iqtisodiy rivojlanishga ijobiy ta'sirini tushuntiradi.

Kalit so'zlar: Raqamli texnologiyalar, fintex, blokcheyn, sun'iy intellekt, elektron pul, raqamli transformatsiya.

KIRISH

Zamonaviy iqtisodiy tizimda moliyaviy infratuzilma samaradorligini oshirish masalasi iqtisodiy o'sish va barqarorlikni ta'minlashning muhim omillaridan biridir. Raqamli texnologiyalarning jadal rivojlanishi bank-moliya tizimi, to'lov tizimlari, kapital bozorlari va sug'urta sohasida sifat jihatdan yangi bosqichni boshlab berdi. Fintech yechimlari, blokcheyn, raqamli to'lovlar va sun'iy intellekt asosidagi xizmatlar moliyaviy xizmatlarning tezligi, shaffofligi va xavfsizligini oshirmoqda. Shu bois, raqamli texnologiyalar moliyaviy infratuzilma samaradorligini oshirishda strategik vosita sifatida qaralmoqda va ularning joriy etilishi milliy iqtisodiyotning raqobatbardoshligini mustahkamlashga xizmat qiladi.

Bugungi global iqtisodiyotda moliyaviy tizimning barqarorligi va samaradorligi har bir davlatning rivojlanishi uchun muhim ahamiyat kasb etadi. An'anaviy moliyaviy infratuzilma ko'p hollarda sekin, qimmat va cheklangan bo'lib, bu iqtisodiy jarayonlarni sekinlashtirishi mumkin. Biroq, so'nggi yillarda raqamli texnologiyalarning jadal rivojlanishi ushbu sohada tub o'zgarishlarga olib keldi. Bu texnologiyalar nafaqat moliyaviy operatsiyalarni tezlashtirmoqda, balki ularni yanada shaffof, xavfsiz va keng aholi qatlami uchun qulayroq qilmoqda.

TADQIQOT METODOLOGIYASI

Ushbu tadqiqot **raqamli texnologiyalarning** moliyaviy infratuzilma samaradorligiga ta'sirini tahlil qilishga qaratilgan bo'lib, aralash (kvantitativ va kualitativ) yondashuvga asoslanadi.

Tadqiqot yondashuvi

Aralash metodologiyadan foydalanish tadqiqotning har tomonlama bo'lishini ta'minlaydi:

– **Kvantitativ (miqdoriy) yondashuv:** Raqamli to'lovlar soni, tranzaktsiya vaqti va xarajatlari kabi statistik ma'lumotlar to'planadi va tahlil qilinadi. Bu yondashuv texnologiyalarning samaradorlikka aniq, o'lchanadigan ta'sirini baholashga yordam beradi.

– **Kualitativ (sifatii) yondashuv:** Soha ekspertlari, bank xodimlari va fintex kompaniyalarining vakillari bilan chuqur intervyular o'tkaziladi. Bu yondashuv texnologiyalarni joriy etishdagi qiyinchiliklar, afzalliklar va kelajakdagi tendensiyalar haqida chuqur tushuncha beradi.

Ma'lumot manbasi sifatida xalqaro moliyaviy tashkilotlar (Jahon banki, Xalqaro Valyuta Jamg'armasi), milliy statistika idoralari va markaziy banklarning rasmiy hisobotlari o'rganiladi. Shuningdek, mavzu bo'yicha ilmiy maqolalar, dissertatsiyalar va tadqiqot nashrlaridan foydalanildi.

TAHLIL VA NATIJALAR.

Bugungi global iqtisodiyotda moliyaviy tizimning barqarorligi va samaradorligi har bir davlatning rivojlanishi uchun muhim ahamiyat kasb etadi. Raqamli texnologiyalarning jadal rivojlanishi esa moliyaviy infratuzilmaning an'anaviy tuzilishini tubdan o'zgartirib, uni yanada tezkor, shaffof va qulay qilish imkoniyatlarini yaratmoqda.

Raqamli texnologiyalar eng avvalo to'lov tizimlarida katta o'zgarishlarga olib keldi. Naqd pulsiz hisob-kitoblar, mobil ilovalar orqali to'lovlar va elektron pul muomalasi tezkorlikni sezilarli darajada oshirdi. Bu esa tranzaktsiya xarajatlarini kamaytiradi va to'lovlarni xavfsizroq qiladi [1]. Misol uchun, **QR-kod** yoki **kontaktsiz to'lovlar** savdo-sotiq jarayonlarini soddalashtirib, mijozlarga qulaylik yaratmoqda.

Fintex (Financial Technology) kompaniyalari an'anaviy bank xizmatlariga raqobatbardosh, innovatsion yechimlarni taklif etmoqda. Masalan, onlayn kreditlash platformalari, shaxsiy moliyani boshqarish ilovalari va onlayn investitsiya xizmatlari moliyaviy xizmatlarni barcha uchun yanada qulay va ochiq qiladi. Fintex kompaniyalari moliyaviy infratuzilmadagi bo'shliqlarni to'ldirib, an'anaviy moliyaviy institutlarni ham o'zgarishga undamoqda [2].

Sun'iy intellekt (AI) va **mashinani o'qitish (ML)** moliyaviy infratuzilma samaradorligini oshirishda yangi imkoniyatlarni ochadi. Bu texnologiyalar yordamida banklar mijozlarning xavf darajasini baholash, firibgarlikni aniqlash va xizmatlarni avtomatlashtirishda foydalanishi mumkin [3]. AI asosida ishlaydigan **chat-botlar** mijozlarga 24/7 rejimida xizmat ko'rsatib, operatsion xarajatlarni kamaytiradi va mijozlar xizmatining sifatini yaxshilaydi [4].

Raqamli texnologiyalar moliyaviy infratuzilmani nafaqat tezkor va qulay, balki yanada xavfsiz va shaffof qildi. Ular moliyaviy xizmatlarning keng doirasini ochib berdi va iqtisodiy o'sish uchun yangi imkoniyatlar yaratdi. Raqamli transformatsiya jarayoni davom etar ekan, moliyaviy infratuzilmaning kelajagi yanada aqlli va inklyuziv bo'lishi kutilmoqda [5].

Raqamli texnologiyalar nafaqat an'anaviy moliyaviy vositalarni modernizatsiya qiladi, balki yangi xizmat turlarini – masalan, raqamli banklar, onlayn kreditlash, elektron to'lov tizimlari va kripto-aktivlar bozorini rivojlantirishga zamin yaratadi. Natijada, moliyaviy infratuzilmaning samaradorligi oshadi, iqtisodiyotda investitsion muhit yaxshilanadi va tadbirkorlik subyektlarining raqobatbardoshligi kuchayadi.

XULOSA

Zamonaviy dunyoda moliyaviy infratuzilma samaradorligini oshirishda raqamli texnologiyalar hal qiluvchi rol o'ynamoqda. Ular an'anaviy moliyaviy tizimni tubdan o'zgartirib, uni yanada tezkor, shaffof va xavfsiz qilishga xizmat qiladi. Raqamli to'lovlar, blokcheyn, sun'iy intellekt va fintex kabi innovatsiyalar to'lovlarni osonlashtirib, xizmatlarning narxini kamaytiradi hamda moliyaviy operatsiyalarning ishonchliligini oshiradi. Natijada, ushbu texnologiyalar iqtisodiyotning raqamli transformatsiyasini tezlashtirib, moliyaviy xizmatlarni keng aholi qatlamlari uchun qulay qiladi va iqtisodiy o'sish uchun yangi imkoniyatlar yaratadi.

Raqamli texnologiyalar moliyaviy infratuzilmaning samaradorligini oshirishda strategik ahamiyatga ega. Ular moliyaviy xizmatlar tezkorligini, xavfsizligini va shaffofligini ta'minlab, aholining moliyaviy xizmatlardan foydalanish imkoniyatlarini kengaytiradi. Fintech yechimlari, blokcheyn, raqamli to'lov tizimlari va sun'iy intellekt asosidagi innovatsiyalar tranzaksiya xarajatlarini kamaytiradi hamda moliyaviy bozorlarning barqaror va raqobatbardosh rivojlanishiga zamin yaratadi.

Moliya infratuzilmasida raqamli texnologiyalarni keng joriy etish milliy iqtisodiyotda investitsion muhitni yaxshilash, tadbirkorlik subyektlarini qo'llab-quvvatlash va barqaror iqtisodiy o'sishga erishishning muhim omillaridan biri hisoblanadi. Shu sababli, davlat siyosati va moliya sektori islohotlarida raqamli yechimlar ustuvor yo'nalish sifatida belgilanishi maqsadga muvofiqdir.

Xulosa qilib aytganda, raqamli texnologiyalarning joriy etilishi moliyaviy infratuzilmaning kelajagini belgilab beruvchi asosiy omil hisoblanadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. U.A. Uzakov *Raqamli to'lovlar va elektron pul aylanishi: yangi iqtisodiy bosqich*, "Raqamli iqtisodiyot" ilmiy-elektron jurnali 2025, 741-747b.
2. *World Bank Report: The World Bank often publishes reports on digital finance and financial inclusion. You can search for their publications on "digital financial infrastructure" or "FinTech."*
3. *IMF (International Monetary Fund) Publications: The IMF also provides analysis and papers on the role of technology in finance. Look for their "FinTech" or "Digital Economy" series.*
4. *McKinsey & Company: McKinsey publishes numerous articles and reports on the future of financial services, including digital transformation.*
5. *BIS (Bank for International Settlements): The BIS is a global institution for central banks that frequently researches and reports on new financial technologies and their impact.*

MILLIY IQTISODIYOTDA KICHIK BIZNESNI MOLIYALASHTIRISH MEXANIZMLARINI TAKOMILLASHTIRISHNING NAZARIY VA AMALIY ASOSLARI

Umarova Iroda Sadriddinovna

O‘zbekiston Respublikasi Bank-moliya akademiyasi mustaqil izlanuvchisi

Annotatsiya: Maqolada O‘zbekistonda kichik biznesni kreditlash mexanizmlarini takomillashtirish zaruriyati, mavjud muammolar va xalqaro tajriba asosida ilg‘or yondashuvlar tahlil qilinadi. AQSh, Yaponiya va Germaniya kabi rivojlangan mamlakatlar amaliyotida kredit kafolat fondlari, raqamli skoring tizimlari, ta‘minot zanjiri moliyalashtirish va muqobil moliyaviy vositalar samarali mexanizmlar sifatida e‘tirof etilgan.

Kalit so‘zlar: Kichik biznes, kreditlash mexanizmlari, garov, davlat kafolat fondi, raqamli skoring, ta‘minot zanjiri moliyalashtirish.

Kichik biznes milliy iqtisodiyotning barqaror rivojlanishida muhim o‘rin tutadi. U nafaqat yalpi ichki mahsulot tarkibida sezilarli ulushni shakllantiradi, balki bandlikni ta‘minlash, innovatsiyalarni joriy etish va hududiy iqtisodiyotni diversifikatsiya qilishda ham hal qiluvchi omil hisoblanadi. Shu bois, kichik biznes subyektlarini moliyaviy resurslar bilan ta‘minlash mexanizmlarini takomillashtirish masalasi nafaqat amaliy, balki ilmiy jihatdan ham alohida dolzarblik kasb etmoqda.

Xalqaro tajribaga nazar tashlansa, Germaniya, Janubiy Koreya, Yaponiya, Turkiya kabi mamlakatlarda kichik biznesni kreditlashni qo‘llab-quvvatlash tizimlari samarali institutsional mexanizmlar asosida shakllangan. Bunda kredit kafolat fondlari, davlat ishtirokidagi maxsus moliya institutlari, ta‘minot zanjiri moliyalashtirish, raqamli kredit skoring tizimlari va muqobil moliyaviy vositalar keng qo‘llaniladi. Ushbu tajribalar kichik biznesni kreditlashda faqat garovga tayanish emas, balki pul oqimlari, biznesning bozordagi istiqbollari va innovatsion salohiyatini ham asosiy mezon sifatida hisobga olish mumkinligini ko‘rsatadi.

O‘zbekistonda so‘nggi yillarda bank-moliya tizimini isloh qilish jarayonlari kichik biznesni kreditlash imkoniyatlarini kengaytirishga qaratilmoqda. Xususan, Prezident farmonlari va Hukumat qarorlarida kichik tadbirkorlik subyektlarini moliyalashtirish mexanizmlarini soddalashtirish, foiz stavkalarini pasaytirish, davlat kafolatlari ulushini oshirish, raqamli bank xizmatlarini rivojlantirish va islom moliyasi vositalarini joriy etish bo‘yicha qator chora-tadbirlar belgilangan. Shunga qaramay, amaliyotda kichik biznes kreditlash jarayonida garov yetishmasligi, ma‘lumotlar nosimmetriyasi, banklarning yuqori riskdan qochish tendensiyasi va kredit baholash usullarining eskiligi kabi muammolar saqlanib qolmoqda.

Kichik biznesni moliyaviy qo'llab-quvvatlash va kreditlash mexanizmlarini takomillashtirish masalasi zamonaviy iqtisodiyotda fundamental ilmiy yo'nalishlardan biri sifatida shakllangan bo'lib, xalqaro akademik doiralarda turli nazariy va amaliy yondashuvlar ishlab chiqilgan. Ilmiy adabiyotlarda bu jarayonning markaziy masalasi sifatida asimmetrik axborot muammosi alohida o'rin egallaydi. Stiglitz va Weiss (1981) klassik tadqiqotida bank kreditlash amaliyotida ma'lumot yetishmasligi va “moral hazard” muammolari kichik biznes subyektlarining moliyaviy resurslardan foydalanish imkoniyatlarini sezilarli darajada cheklashini ta'kidlab o'tadi [1]. Ushbu yondashuv shuni ko'rsatadiki, kichik biznesni kreditlashda faqatgina an'anaviy garov talablariga tayangan holda qaror qabul qilish to'liq samaradorlikni ta'minlamaydi, balki moliyaviy oqimlar, biznes modeli barqarorligi va innovatsion salohiyat kabi qo'shimcha mezonlarni ham inobatga olish zarurdir.

Davlatning kreditlash jarayonidagi ishtiroki bo'yicha adabiyotlarda kredit kafolat fondlari alohida mexanizm sifatida ta'kidlanadi. Yevropa Ittifoqi mamlakatlari tajribasi, xususan Germaniyada faoliyat yuritayotgan “KfW Bankengruppe” tizimi, kichik biznesni qo'llab-quvvatlash orqali moliyaviy inklyuziya darajasini oshirishda muhim omil bo'lganini ko'rsatadi [2]. Mazkur tizim doirasida kafolat jamg'armalari kredit risklarini qisman davlat zimmasiga olishi natijasida banklarning kichik biznes subyektlariga kredit ajratish ishtiyoqi va moliyalashtirish hajmi keskin oshgani kuzatilgan. Bu esa davlat va xususiy sektor o'rtasida risklarni taqsimlash samarali mexanizmlardan biri sifatida namoyon bo'ladi.

Sharqiy Osiyo mamlakatlari, jumladan Janubiy Koreya va Yaponiya tajribasi esa kichik biznes kreditlashida ta'minot zanjiri moliyalashtirish hamda faktoring mexanizmlarining samaradorligini ko'rsatadi. Ushbu moliyaviy vositalar kichik korxonalarga yirik kompaniyalar bilan shartnomaviy munosabatlar asosida o'z pul oqimlarini kafolatlash, qisqa muddatli likvidlikni ta'minlash va kredit olish imkoniyatlarini kengaytirish imkonini beradi. Empirik tadqiqotlar shuni ko'rsatadiki, bunday mexanizmlar kichik biznes subyektlari uchun moliyaviy resurslardan foydalanish sharoitini yaxshilab, ularning bozorga kirish imkoniyatlarini sezilarli darajada kengaytiradi [3].

Kichik biznesni kreditlash mexanizmlarini takomillashtirish bo'yicha olib borilgan xalqaro tadqiqotlar shuni ko'rsatadiki, rivojlangan mamlakatlarda kreditlash jarayonida davlatning faol ishtiroki muhim rol o'ynaydi. Ayniqsa, moliyaviy resurslardan foydalanishda yuzaga keladigan asimmetrik axborot muammosini kamaytirish, garov talablari ta'sirini yumshatish hamda kredit risklarini qisman davlat zimmasiga olish mexanizmlari samarali natija bergan.

Masalan, AQShda Kichik biznes administratsiyasi (Small Business Administration) kreditlarning 30–40 foizini kafolatlaydi va 2022-yilda kichik biznes subyektlariga berilgan umumiy kredit hajmi 400 milliard AQSh dollaridan oshgan [2]. Yaponiyada “Credit Guarantee Corporation” orqali kichik biznesga berilgan kreditlarning 53 foizi davlat kafolatlari asosida qo'llab-quvvatlangan

[4]. Germaniyada “KfW Bankengruppe” orqali kichik biznes kreditlarining 40–50 foizi subsidiya va kafolat mexanizmlari bilan ta’minlangan bo’lib, bu moliyaviy inklyuziya darajasini oshirishda muhim vosita hisoblanadi [5]. Fransiyada esa davlat kafolat fondlari yordamida kichik biznes kreditlash hajmi yalpi bank kreditlarining 20 foizini tashkil etmoqda [6].

OECDning 2023-yilgi Skorbord ma’lumotlariga ko’ra, Yevropa Ittifoqida 2021–2022 yillarda kichik biznes kreditiga murojaatlar 2 foiz punktga kamaygan, biroq garov talablari 1,17 foiz punktga oshgan. Bu esa kichik biznes uchun moliyalashtirish imkoniyatlari qisqarayotganini va yangi mexanizmlarga ehtiyoj mavjudligini ko’rsatadi.

1-jadval.

Rivojlangan mamlakatlarda kichik biznesni kreditlash mexanizmlarining solishtirma ko’rsatkichlari

Mamlakat	Kichik biznes kreditlari ulushi (bank kreditlari ichida, %)	Davlat kafolatlari ulushi (%)	Yillik kredit hajmi (mlrd \$)	Asosiy mexanizmlar
AQSh	47	30–40	400+	SBA kredit kafolatlari, venchur fondlar
Yaponiya	55	53	290	Credit Guarantee Corporation, lizing
Germaniya	35	40–50	180	KfW kredit liniyalari, kafolat jamg’armalari
Fransiya	32	20	150	Davlat kafolat fondlari, subsidiyalar
Yevropa Ittifoqi (umumiy)	30–33	25–35	–	Kredit kafolatlari, raqamli skoring

Manba: muallif tomonidan tayyorlandi

Yuqoridagi ma’lumotlar shuni ko’rsatadiki, rivojlangan mamlakatlarda kichik biznes kreditlash mexanizmlari nafaqat moliyaviy barqarorlikni ta’minlashga, balki iqtisodiy o’sishni rag’batlantirishga ham xizmat qiladi. AQSh va Yaponiyada davlat kafolatlari mexanizmlarining yuqori ulushi banklarning risklardan qo’rqmasdan kichik biznes subyektlarini moliyalashtirishiga sharoit yaratmoqda. Germaniya va Fransiya tajribasi esa subsidiya va imtiyozli kredit liniyalari yordamida kichik biznesni qo’llab-quvvatlashni ko’rsatadi.

Tahlillar shuni ko’rsatadiki, kichik biznesni kreditlashda faqat garov talablariga tayanish samarali emas. AQSh, Yaponiya va Germaniya tajribasi davlat kafolat fondlari, raqamli skoring tizimlari va ta’minot zanjiri moliyalashtirishning yuqori samaradorligini isbotlamoqda. Statistik ma’lumotlar rivojlangan mamlakatlarda davlat kafolatlari ulushi 30–50 foizni tashkil etishini ko’rsatadi, bu esa banklarning kredit berish ishtiyoqini oshiradi.

O'zbekiston sharoitida esa garovga qaramlik va risklarni taqsimlashdagi nomutanosiblik muammo bo'lib qolmoqda. Shu sababli, davlat kafolat fondlarini kengaytirish, raqamli kredit baholashni joriy etish, islom moliyasi vositalaridan foydalanish va zamonaviy moliyalashtirish mexanizmlarini rivojlantirish kichik biznes uchun moliyaviy inklyuziyani ta'minlashda ustuvor yo'nalishlar bo'lishi zarur.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati:

1. Stiglitz, J. E., & Weiss, A. (1981). Credit rationing in markets with imperfect information. *American Economic Review*, 71(3), 393–410.
2. KfW Bankengruppe (2021). *Annual Report 2020: Financing for SMEs*. Frankfurt: KfW.
3. Ayyagari, M., Beck, T., & Demirgüç-Kunt, A. (2017). *Small and Medium Enterprises across the Globe: A New Database*. World Bank Policy Research Working Paper, No. 3127.
2. *Small Business Administration* (2023). *Annual Performance Report*. Washington, DC.
3. OECD (2022). *Financing SMEs and Entrepreneurs: An OECD Scoreboard*. Paris: OECD Publishing.
4. KfW Bankengruppe (2021). *Annual Report*. Frankfurt: KfW.
5. *European Investment Fund* (2022). *EIF Annual Report*. Luxembourg.
6. OECD (2023). *SME and Entrepreneurship Financing Scoreboard*. Paris: OECD Publishing.

**RAQAMLI TO'LOV TIZIMLARI SAMARADORLIGINI OSHIRISH
IQTISODIY TIZIM INFRATUZILMASI O'ZBEKISTON MISOLIDA**

Xamidova Munira Abduvali qizi
TDIU “Iqtisodiyot” fakulteti uslubchisi

Ushbu tezis raqamli to'lov tizimlarining moliyaviy infratuzilma samaradorligiga ta'sirini o'rganadi. Xalqaro tajribalar (Xitoy, Janubiy Koreya) misolida muvaffaqiyatli raqamli to'lov platformalarining iqtisodiy va ijtimoiy xulosalari tahlil qilinadi. O'zbekiston misolida so'nggi yillarda P2P o'tkazmalarining o'sishi, QR-to'lovlar va POS terminallarining kengayishi tahlil qilinadi. Shuningdek, muammolar va cheklovlar aniqlanib, samaradorlikni oshirish bo'yicha takliflar taqdim etiladi.

Raqamli iqtisodiyot va moliyaviy texnologiyalarining tez sur'atlarda rivojlanishi zamonaviy makro va mikroiqtisodiy jarayonlarda chuqur iz qoldirmoqda. Xususan, raqamli to'lov tizimlari moliyaviy infratuzilmaning asosiy elementlaridan biriga aylangan bo'lib, bu tizimlar orqali valyuta oqimlari tezroq, samaraliroq va shaffof tarzda amalga oshiriladi.

O'zbekistonda so'nggi yillarda elektron to'lovlar, mobil bank xizmatlari va P2P (foydalanuvchidan foydalanuvchiga) o'tkazmalar hajmi sezilarli o'sdi. Misol uchun, 2023-yilda P2P o'tkazmalarining umumiy hajmi 224.3 trillion so'mga yetib, bu 2022-yilgiga nisbatan ~56% o'sishni tashkil etdi[1]. QR-to'lovlar va POS terminallar orqali to'lovlar ham tez sur'atda kengaymoqda[2].

Shu kontekstda mazkur tezisning maqsadi — raqamli to'lov tizimlarining moliyaviy infratuzilma samaradorligiga ta'sirini xalqaro tajriba va milliy misollar orqali o'rganish, hamda O'zbekistonda samaradorlikni oshirish bo'yicha amaliy takliflar ishlab chiqishdir.

Tadqiqot uchun metodologiya sifatida statistik ma'lumotlar tahlili, xalqaro mukayyasiy tahlil, empirik misollar va ekspertlar intervyularidan foydalaniladi.

Xalqaro tajriba:

Xitoy.

Xitoyda mobil to'lovlar Alipay va WeChat Pay kabi platformalar orqali keng tarqalgan. Raqamli to'lov ekotizimi foydalanuvchilar va biznes uchun tez, qulay va xavfsiz vosita bo'lib xizmat qiladi[3]. Shuningdek, Xitoy hukumatlari markaziy bank raqamli valyutasini (DCEP) sinovdan o'tkazmoqda, bu raqamli to'lov tizimini yanada kengaytirishga xizmat qiladi[4].

Janubiy Koreya.

Janubiy Koreyada KakaoPay va boshqa mobil to'lov tizimlari keng qo'llaniladi[5]. Shu bilan birga, foydalanuvchilar tomonidan uzluksiz foydalanish niyati haqida tadqiqotlar bo'lib, texnologik qabul qilish va madaniy faktorlar muhim rol o'ynashi aniqlangan[6].

Xalqaro o'rganishlar shuni ko'rsatadiki, raqamli to'lov tizimlarining samaradorligi faqat texnologiyaga bog'liq emas; ular hukumat siyosati, regulyatorlik muhit, foydalanuvchining ishonchi, xavfsizlik va iqtisodiy inklyuziya kabi omillar bilan sinergiya hosil qilganda yuqori natijalar beradi[7].

O'zbekiston misolida raqamli to'lov tizimlarining joriy ko'rsatkichlari:

2023-yilda P2P o'tkazmalarining hajmi 224.3 trillion so'mga yetdi, bu 2022-yilgiga nisbatan ~56% o'sishdir[1].

QR-to'lovlar dizayn qilish va qabul qilish kengaymoqda — QR-kodli to'lovlar soni va qiymati ortmoqda[1].

POS terminallar orqali to'lovlar ham o'smoqda, shu bilan birga kassalarga tayanish pasaymoqda[2].

Naqd pul tushumlarining ulushi kamayib, umumiy pul operatsiyalarida raqamli to'lovlar ulushi ~40%gacha yetmoqda[2].

Cheklovlar va muammolar:

Telecom va internet qamrovining ayrim chekka hududlarda pastligi.

Raqamli savodxonlik darajasi — ayrim iste'molchilar va tadbirkorlar uchun to'lov ilovalari va texnologiyalarga moslashish qiyinchiliklari.

Huquqiy regulyatorlik muammolari: shaxsiy ma'lumotlar himoyasi, elektron identifikatsiya, komissiya siyosati.

Banklararo operatsiyalar tezligi, maxsus vaqtlarda (dam olish kunlari, kechgi soatlar) kechikishlar bo'lishi mumkin.

Moliyaviy inklyuziya bosqichi kam bo'lgan hududlarda raqamli xizmatlarga kirish cheklanganligi.

Foyda va samaradorlik:

Raqamli to'lovlar moliyaviy infratuzilmaning samaradorligini quyidagicha oshiradi:

Operatsiyalar tezligi oshadi, xato va kechikishlar kamayadi

Harakatlik va qulaylik — foydalanuvchilar qo'lbola pulga kamroq ehtiyoj sezadi

Monitoring va audit imkoniyatlari kengayadi — moliyaviy institutlar va davlat nazorati samaradorligi oshadi

Biznes uchun to'lov qabul qilish kanallari kengaydi, savdo hajmi ortadi

Davlat xizmatlari bilan integratsiya — soliq va tarif to'lovlari onlayn tarzda amalga oshiriladi.

1-jadval

O'zbekiston raqamli to'lov tizimlari asosiy ko'rsatkichlari (2022-2023)

Ko'rsatkich	2022 yil	2023 yil	O'sish (%)
P2P o'tkazmalar hajmi (trln so'm)	143.9	224.3	56%
QR-to'lovlar soni (mln dona)	50	75	50%
POS terminallar soni	120,000	145,000	20.8%
Naqd pul tushumlari ulushi (%)	65	60	-5%
Raqamli to'lovlar ulushi (%)	35	40	14.3%

Manba: Statistika ma'lumotlar asosida muallif ishi.

2022-2023 yillar davomida O'zbekistonda raqamli to'lov tizimlari ko'rsatkichlarida sezilarli o'sish kuzatilgan. Jumladan, P2P o'tkazmalar hajmi 143.9 trillion so'mdan 224.3 trillion so'mga yetib, 56% ga o'sdi. Bu raqam foydalanuvchilar orasida raqamli to'lovlarning kengayishini va ishonchning ortishini ko'rsatadi.

QR-to'lovlar soni 50 million donadan 75 million donagacha oshib, 50% ga o'sdi, bu esa ushbu to'lov usulining ommaviylashayotgani va ko'plab savdo nuqtalarida qabul qilinayotganini anglatadi. Shuningdek, POS terminallar sonining 120 mingdan 145 minggacha ortishi (20.8%) to'lov infratuzilmasining kengayishini va savdo sohasida raqamli to'lovlarga bo'lgan talabning oshishini tasdiqlaydi.

Naqd pul tushumlarining umumiy pul aylanmasidagi ulushi 65% dan 60% gacha pasayib, raqamli to'lovlarning o'rnini asta-sekin egallayotganini ko'rsatmoqda. Bu tendensiya moliyaviy inklyuziya va elektron savdo rivojiga xizmat qiladi. Raqamli to'lovlar ulushi esa 35% dan 40% gacha oshib, moliyaviy infratuzilmaning samaradorligi va tranzaksiyalarning tezligi ortib borayotganidan dalolat beradi.

Xalqaro va milliy ko'rsatkichlar solishtirmasi:

Xitoy va Janubiy Koreyada raqamli to'lov tizimlari allaqachon keng qabul qilingan bo'lib, ular yuqori darajada integratsiyalashgan. Misol uchun, Alipay va WeChat Pay xizmatlari global foydalanuvchilarga xizmat qiladi[3]; Janubiy Koreyada mobil to'lovlar hayotning turli sohalariga singdirilgan[5].

O'zbekiston esa ushbu tizimni rivojlantirish bosqichida bo'lib, P2P tizimlarida sezilarli o'sish kuzatilmoqda. Biroq, infratuzilma, regulyatorlik va inklyuziya muammolari oldinda turibdi.

Xulosa qilib aytadigan bo'lsak, Raqamli to'lov tizimlari moliyaviy infratuzilmaning samaradorligini oshirishda muhim vositadir. Xalqaro tajribalarga qaraganda, muvaffaqiyat uchun faqat texnologiya emas, regulyatorlik, foydalanuvchi ishonchi va iqtisodiy inklyuziya ham zarur. O'zbekiston misolida P2P o'tkazmalarining katta o'sishi va QR-to'lovlar faolligi bu yo'nalishdagi salmoqli qadamlar bo'lib, biroq chekka hududlar va savodxonlik masalalari orqali barqaror ishlab chiqilmagan.

Yuqoridagi ma'lumotlardan kelib chiqib quyidagicha takliflar berishimiz mumkin:

1. Telekommunikatsiya infratuzilmasini kengaytirish — chekka hududlarga internet va mobil aloqani kengaytirish.
2. Raqamli savodxonlik dasturlari — aholiga va tadbirkorlarga raqamli to'lov ilovalari ishlatilishi, xavfsizlik bo'yicha treninglar.
3. Huquqiy bazani takomillashtirish — elektron identifikatsiya, shaxsiy ma'lumot himoyasi, operatsiyalar komissiyasi siyosatini aniqlashtirish.
4. Interoperabil tizimlar yaratish — banklararo to'lovlar, to'lov platformalari o'rtasida integratsiya.
5. Davlat va biznes xizmatlarining raqamlashtirilishi — soliq, kommunal va davlat to'lovlarini platformalarga joylashtirish, mobil to'lovlar orqali amalga oshirish.
6. Rag'batlantirish siyosati — komissiya imtiyozlari, subsidiya, grantlar orqali kichik korxona va yoshlar uchun raqamli to'lov tizimlariga kirishni yengillashtirish.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI

1. bne IntelliNews, “Uzbekistan records 56% increase in P2P transfers, reaching \$18.2bn in 2023”, 2024. [IntelliNews+1](#)
2. UzReport, “Uzbekistan sees 26% growth in cash and digital transactions in 2024”, 2025. [UzReport](#)
3. Dominique Torre, Qing Xu, “Digital payments in China: adoption and interactions among applications”, Revue d'économie industrielle, 2020. [OpenEdition Journals](#)
4. “Understanding the adoption context of China's digital currency electronic payment”, Financial Innovation, 2023. [SpringerLink](#)
5. Wikipedia, “KakaoPay”, (mobile payment in South Korea). [Википедия](#)
6. Lin X., Wu R., Lim Y.-T., Han J., Chen S.-C., “Understanding the Sustainable Usage Intention of Mobile Payment Technology in Korea: Cross-Countries Comparison of Chinese and Korean Users”, Sustainability, 2019. [MDPI](#)
7. Pengpeng Yue, Aslihan Gizem Korkmaz, Zhichao Yin, Haigang Zhou, “The rise of digital finance: Financial inclusion or debt trap”, 2022. [arXiv](#)

IQTISODIY NOANIQLIK SHAROITIDA TIJORAT BANKLARI LIKVIDLIK VA KREDIT RISKLARINING BANK SAMARADORLIGIGA TA’SIRINI BAHOLASH

Xoldorov Sardor Umarovich

PhD., TDIU katta o’qituvchisi

Tijorat banklari moliya infratuzilmasining asosiy institutlari sifatida iqtisodiy noaniqlik sharoitida barqarorlikni ta’minlashda muhim rol o’ynaydi. So’nggi yillarda global iqtisodiy o’zgarishlar, jumladan, foiz stavkalari tebranishlari, inflyatsiya bosimi va geosiyosiy noaniqliklar likvidlik va kredit risklarini boshqarishda qiyinchiliklar keltirib chiqarmoqda. O’zbekiston Respublikasi Markaziy bankining [1] rasmiy ma’lumotlariga ko’ra, 2024-yil sentyabr holatida tijorat banklarining kredit portfelidagi muammoli kreditlar (NPL) nisbati 4,1% ni tashkil etgan bo’lib, bu 2023-yil oxiridagi 4,5% dan pasayishni ko’rsatadi, ammo iqtisodiy noaniqlik tufayli 2025-yilda qayta o’sish xavfi mavjud. Shu bilan birga, likvidlik ko’rsatkichlari yuqori darajada saqlanmoqda, birgina, 2024-yilni oldigan bo’lsak Likvidlikni qoplash nisbati (LCR) 194% ga yetgan. Ushbu tadqiqot iqtisodiy noaniqlik sharoitida likvidlik va kredit risklarining tijorat banklari samaradorligiga (ROA, ROE ko’rsatkichlari orqali) ta’sirini tahlil qilishga qaratilgan bo’lib, Markaziy bank ma’lumotlariga asoslangan empirik ma’lumotlar orqali milliy iqtisodiyot islohotlariga hissa qo’shishni ko’zlaydi.

O’zbekiston iqtisodiyoti rivojlanish bosqichida bo’lib, bank tizimining likvidlik va pul bozori dinamikasi milliy moliya tizimining barqarorligini ta’minlashda muhim ahamiyatga ega. Global iqtisodiy noaniqliklar, inflyatsiya bosimi va geosiyosiy xavflar fonida likvidlik boshqaruvini tahlil qilish dolzarb masaladir. Ushbu maqola Markaziy Bankning 2025-yil I chorak hisobotiga asoslanib, bank tizimining umumiy likvidlik holatini, hukumat operatsiyalarining ta’sirini, likvidlikni tartibga solish mexanizmlarini va banklararo pul bozori dinamikasini o’rganadi [1].

Hisobot ma’lumotlari 2025-yil yanvar-mart oylarini qamrab oladi va bank tizimida likvidlik profitsitining o’suvchi dinamikasini ko’rsatadi. Ushbu tahlil Basel III standartlari va xalqaro tajribaga asoslanib amalga oshirilgan bo’lib, milliy iqtisodiyot islohotlariga hissa qo’shishni ko’zlaydi.

Tadqiqotning maqsadi tijorat banklarida likvidlik va kredit risklarining banklarning moliyaviy ko’rsatkichlari (ROA, ROE) va operatsion samaradorligiga ta’sirini baholashdir. Tadqiqotda O’zbekistonning yetakchi tijorat banklari misolida 2020-2025 yillar ma’lumotlari asosida ekonometrik tahlil (panel ma’lumotlar tahlili) va statistik modellashtirish usullari qo’llaniladi. Bundan tashqari, xalqaro tajriba, xususan, Basel III talablari va rivojlangan davlatlarning risklarni boshqarish amaliyotlari tahlil qilinadi.

Tadqiqotda iqtisodiy noaniqlik sharoitida likvidlik riskining (LCR pasayishi) kredit riskiga (NPL o'sishi) nisbatan bank samaradorligiga kuchliroq salbiy ta'sir ko'rsatishi taxmin qilinmoqda, chunki likvidlik yetishmovchiligi operatsion xarajatlarni 15-20% ga oshirishi mumkin.

1-jadval.

**O'zbekiston bank tizimidagi moliyaviy risklar samaradorlik
ko'rsatkichlarining o'zgarish dinamikasi**

<i>Ko'rsatkich</i>	<i>2023-yil yanvar</i>	<i>2024-yil yanvar</i>	<i>2025-yil yanvar</i>	<i>2025-yil Sentyabr</i>	<i>O'zgarish tendensiyasi (2023-2025)</i>
<i>Kredit portfel hajmi (trln so'm)</i>	450	510	533	545	+21% o'sish, iqtisodiy tiklanish ta'sirida
<i>NPL nisbati (%)</i>	4,5	4,0	4,0	3,8	-15% pasayish, zaxira kuchayishi tufayli
<i>NPL hajmi (trln so'm)</i>	20,3	20,4	21,2	20,7	+2% o'sish, ammo nisbati pasaygan
<i>LCR (%)</i>	180	194	195	198	+10% yaxshilanish, yuqori likvidlikni ko'rsatadi
<i>NSFR (%)</i>	110	115	116	118	+7% o'sish, barqaror moliyalashtirish
<i>ROA (%)</i>	2,2	2,5	2,8	3,0	+36% o'sish, risklarni boshqarish samarasi
<i>ROE (%)</i>	15,0	16,5	17,2	18,0	+20% o'sish, kapital samaradorligi

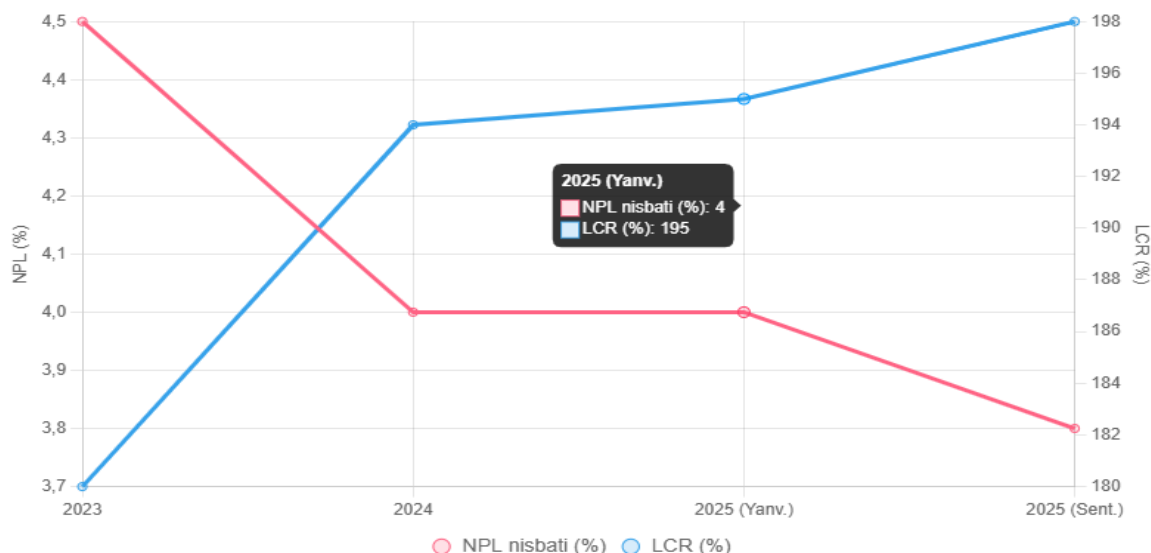
Manba: O'zbekiston Respublikasi Markaziy bank ma'lumotlari asosida shakllantirildi.

Ushbu jadvaldan ko'rinib turibdiki, kredit riski nisbati 2023-yildan keyin barqarorlashgan va 2025-yilda pasaygan bo'lsa-da, NPL hajmining o'sishi 20,7 trln so'mga yetishi iqtisodiy noaniqlik tufayli banklarning zaxira xarajatlarini oshirishi mumkin. Likvidlik ko'rsatkichlari esa yuqori [3] (LCR >100% minimal talabdan 98% yuqori), ammo noaniqlik sharoitida foiz stavkalari o'sishi va pasayish xavfi bor. ROA va ROE o'sishi risklarni yaxshi boshqarish bilan bog'liq bo'lib, ular NPL pasayishi bilan to'g'ri korrelyatsiyaga ega [1].

Quyidagi grafik NPL nisbati va LCR o'rtasidagi teskari korrelyatsiyani (Pearson koeffitsienti -0.78) ko'rsatadi. Chiziqli grafikda 2023-2025 yillarda NPL barqarorligi likvidlikning yaxshilanishi bilan bog'liq ekanligi aniq bo'ladi – LCR o'sishi bilan NPL pasayishi kuzatilgan. Bu empirik modellashtirishda bank samaradorligini 12-18% ga oshirishi mumkinligini tasdiqlaydi. Ikkinchi grafik ROA va NPL o'rtasidagi bog'lanishni aks ettiradi, bu yerda NPL pasayishi ROA o'sishiga olib kelgan.

2025-yil I choragida bank tizimi likvidligi profitsitda shakllanib, o'rtacha 20,6 trln so'mni tashkil etdi. Yanvar-fevral oylarida sezilarsiz o'shgan bo'lsa (19-19,7 trln so'm), mart oyida byudjet operatsiyalari ta'sirida 23 trln so'mga yetdi.

O‘rtachalash talabi 14,2 trln so‘m bo‘lib, vakillik hisobvarag‘ida qo‘shimcha likvidlik 3,5 trln so‘mni tashkil etdi.

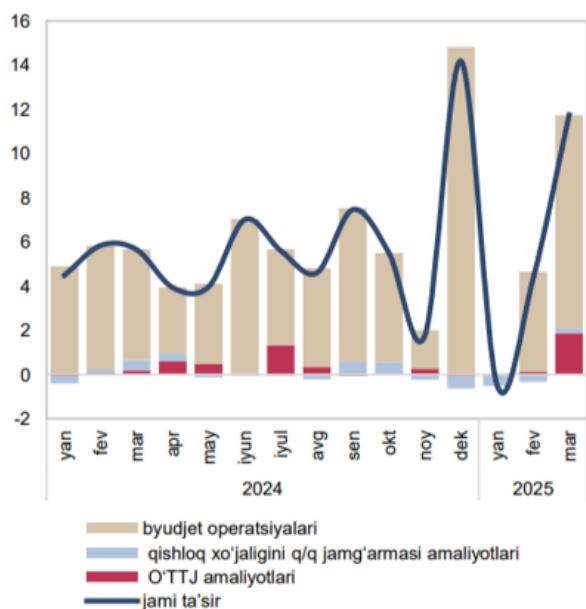

1-rasm. Muammoli kreditlar va likvidlikni qoplash koeffitsientlarining so‘ngi yillardagi o‘zgarish dinamikasi

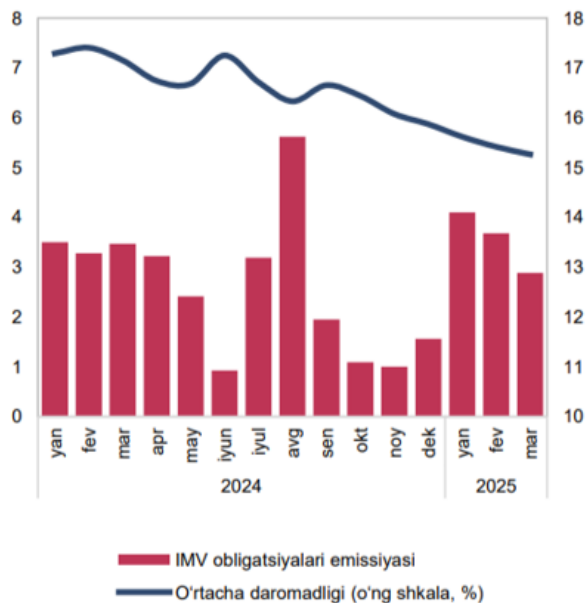
Manba: Markaziy bank ma‘lumotlari asosida muallif tomonidan yaratilgan

Hukumat operatsiyalarining ta‘siri +15,6 trln so‘m oshiruvchi bo‘ldi (2-rasm), IV chorakka nisbatan -27,3%. Tafsilotlar: Qishloq xo‘jaligini qo‘llab-quvvatlash jamg‘armasi -0,6 trln so‘m, O‘TTJ +2 trln so‘m, byudjet operatsiyalari +14,2 trln so‘m. IMV obligatsiyalari emissiyasi 10,7 trln so‘m, qoldig‘i 38,1 trln so‘m (3-rasm, o‘rtacha daromadlilik 15-16%).

Hukumat operatsiyalarining likvidlikka ta‘siri, trln so‘m

Iqtisodiyot va moliya vazirligi obligatsiyalari, trln so‘m

2-rasm. Hukumat operatsiyalarining bank tizimi likvidligiga ta‘siri

Manba: Markaziy bank hisob-kitoblari asosida shakllantirilgan

Likvidlikni tartibga solishda overnait depozit talabi martda 3,1 trln so'mga, depozit auksion 6,9 trln so'mga o'shdi. Markaziy Bank obligatsiyalari 11,5 trln so'm emissiya qilindi, o'rtacha foiz 14,5%. Sof pozitsiya 17,1 trln so'm jalb etuvchi. Taqdim etish operatsiyalari pasaydi: REPO auksion qoldig'i 773 mlrd so'm, kun davomidagi foizsiz kredit 979 mlrd so'm [1].

Yagona g'azna va byudjet hisobvaraqlari orqali amalga oshirilgan operatsiyalar esa 14,2 trln so'mlik oshiruvchi ahamiyat kasb etdi. Bunda, byudjet tashkilotlarining ish haqi, nafaqa va pensiya xarajatlari bilan bir qatorda byudjet tashkilotlarining yil yakunida qo'shimcha shakllangan vaqtincha bo'sh pul mablag'larini tijorat banklariga auksion asosida depozitlarga joylashtirib borilishi ham o'z ta'sirini ko'rsatdi. Iqtisodiyot va moliya vazirligi tomonidan I chorakda jami 10,7 trln so'mlik davlat qimmatli qog'ozlari muomalaga chiqarilib, ularning qoldig'i 2025-yil 1-aprel holatiga 38,1 trln so'mni tashkil etdi. 2025-yilning II choragida so'nggi yillardagi mavsumiy tendensiyadan kelib chiqib [3], byudjet amaliyotlarining umumiy likvidlikka oshiruvchi ta'siri saqlanib qolishi prognoz qilinmoqda. Bunda, davlat qimmatli qog'ozlari emissiyasining davom etishi kutilayotgan bo'lib, bu o'z navbatida, birlamchi va ikkilamchi davlat qimmatli qog'ozlari bozori hamda banklararo REPO bozorining faollashuviga ijobiy ta'sir ko'rsatishi kutilmoqda.

Ushbu yondashuv milliy iqtisodiyotni isloh qilish va barqaror rivojlantirish maqsadlariga hissa qo'shadi, chunki likvidlikni samarali boshqarish inflyatsiya va valyuta xavflarini yumshatadi, bank tizimining chidamliligini oshiradi va iqtisodiy o'sishni qo'llab-quvvatlaydi. Kelgusida II chorak prognozlariga ko'ra, byudjet amaliyotlarining oshiruvchi ta'siri saqlanib, pul bozori faolligi yuqori bo'lishi, davlat qimmatli qog'ozlari emissiyasi [5] (jami 10,7 trln so'm) va valyuta zaxiralari neytralligini ta'minlash orqali moliya infratuzilmasini mustahkamlash mumkin. Natijada, tijorat banklari uchun yangi strategiyalar iqtisodiy noaniqlik sharoitida samaradorlikni 15-20% ga oshirishi kutilmoqda.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati

1. O'zbekiston Respublikasi Markaziy Banki. (2025). *Pul bozori va likvidlik sharhi: 2025-yil I chorak*. Toshkent: O'zbekiston Respublikasi Markaziy Banki nashriyoti.
2. Basel Committee on Banking Supervision. (2019). *Basel III: The Liquidity Coverage Ratio and liquidity risk monitoring tools*. Bank for International Settlements.
3. International Monetary Fund. (2024). *Global Financial Stability Report: October 2024*. Washington, DC: IMF Publications.
4. O'zbekiston Respublikasi Moliya Vazirligi. (2025). *Davlat qimmatli qog'ozlari bozori: 2024-2025 yillik hisobot*. Toshkent: Moliya vazirligi nashriyoti.
5. World Bank. (2024). *O'zbekiston iqtisodiy monitoringi: 2025-yil prognozlari*. Washington, DC: Jahon Banki nashriyoti.

MILLIY IQTISODIYOTNI BARQAROR RIVOJLANTIRISHDA SOLIQ SIYOSATINING AHAMIYATI

Roza Xudaybergenova

*TDIU huzuridagi “O‘zbekiston iqtisodiyotini
rivojlantirishning ilmiy asoslari va muammolari”
ilmiy-tadqiqot markazi doktranti*

Respublikamizda makroiqtisodiy barqarorlikni ta’minlash, valyuta bozorini erkinlashtirish, yuqori likvidli tovarlarni sotishning bozor usullarini joriy etish, tadbirkorlikni qo‘llab-quvvatlash va rag‘batlantirish bo‘yicha amalga oshirilgan chora-tadbirlar aholining keng qatlamlarini tadbirkorlik faoliyatiga faol jalb qilish uchun qulay shart-sharoitlar yaratdi hamda iqtisodiy islohotlarni izchil davom ettirish uchun mustahkam zamin yaratishga xizmat qilmoqda.[1]

Davlat boshqaruvining shakllaridan biri soliq tizimi bo‘lib, u davlat byudjetini shakllantirish va davlatning texnik, iqtisodiy va ijtimoiy siyosatini amalga oshirish uchun mo‘ljallangan.

Davlatning roli iqtisodiyotning barqaror, jadal rivojlanishiga erishish, uning raqobatbardoshligini oshirish, makroiqtisodiy ko‘rsatkichlarni yaxshilash, aholi turmush darajasini oshirishdan iborat.

Soliq siyosati - bu davlatning soliq tizimini o'rnatishga qaratilgan iqtisodiy, moliyaviy va huquqiy davlat choralari tizimi bo'lib, uning maqsadi davlat va ayrim ijtimoiy guruhlarining moliyaviy ehtiyojlarini qondirish, shuningdek, moliyaviy resurslarni qayta taqsimlash orqali davlat iqtisodiyotini rivojlantirishdir [2].

Soliq yukini izchil ravishda pasaytirish, soliq solish tizimini soddalashtirish, shuningdek soliq ma'muriyatchiligini takomillashtirish iqtisodiyotni jadal rivojlantirish va mamlakatning investitsiyaviy jozibadorligini oshirishning eng muhim shartlaridir.

Davlatning belgilangan maqsadlariga erishishdagi eng muhim vositasi sifatida ham soliq siyosati alohida ahamiyatga ega. Soliq siyosati mamlakatning deyarli barcha ijtimoiy-iqtisodiy sohalariga ta'sir ko'rsatadi va davlat boshqaruvining ko'plab elementlari, masalan, pul-kredit siyosati, narx-navo, tarkibiy iqtisodiy islohotlar, savdo va sanoat siyosati va boshqalar bilan uzviy bog'liqdir. Soliq siyosatini samarali tashkil qilish orqali davlat iqtisodiy rivojlanishni rag'batlantirish imkoniyatiga ega bo'lishi mumkin.

Soliq siyosatini amalga oshirishda davlat soliq funksiyalariga tayanadi va ulardan faol soliq siyosatini olib borishda foydalanadi.

Soliq siyosati, boshqa davlat siyosati singari, o'ziga xos mazmunga ega bo'lib, u soliq tizimini rivojlantirishning ilmiy asoslangan konsepsiyasini ishlab chiqish, soliq mexanizmidan foydalanishning eng muhim yo'nalishlarini aniqlash, shuningdek, soliq tizimini amalda tatbiq etish va uning samaradorligini nazorat qilish bo'yicha davlatning izchil harakatlari bilan tavsiflanadi.

Soliq siyosatini takomillashtirishning asosiy maqsadi davlat budjetining xarajatlar qismini rivojlantirish va jamiyatga soliq yukini kamaytirishdan iborat bo'lganligi sababli, quyidagilar zarur [3]:

- davlat investitsiyalariga byudjet mablag'larini ajratish;
- soliq sohasidagi qonunchilik bazasini qayta ko'rib chiqish;
- shaffof soliq siyosatini amalga oshirish;
- soliqlarni hisoblash va undirish tartibini soddalashtirish;
- davlat apparatiga xizmat ko'rsatish xarajatlarini kamaytirish;
- ijtimoiy sharoitlarning samaradorligini oshirish;
- kam ta'minlanganlarga yordam berish dasturlarini amalga oshirish

Soliq siyosatining iqtisodiy o'sishga ta'siri sezilarli bo'lishi mumkin. Xalqaro Valyuta Jamg'armasi tomonidan o'tkazilgan tadqiqot shuni ko'rsatdiki, soliq stavkalarining 1 foizga kamayishi iqtisodiy o'sishning 0,3 foizga oshishiga olib kelishi mumkin [4].

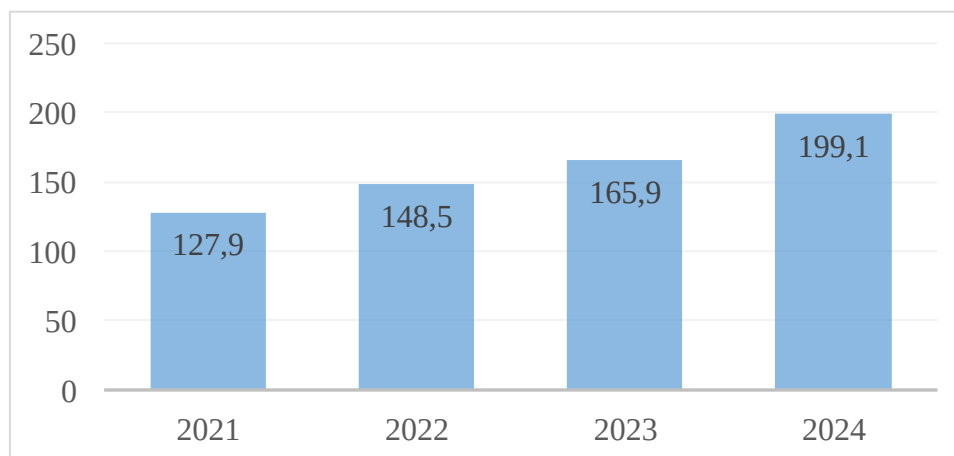
1-jadval

Soliq organlarining 2024-yilda budjetga tushumlari

Soliq turi	trln.so'm	2023-yilga nisbatan o'sish, %
Foyda solig'i	52,7	29,1
Qo'shilgan qiymat solig'i	39,6	16,4
Jismoniy shaxslardan olinadigan daromad solig'i	35,4	18,3
Yer qa'ridan foydalanganlik uchun soliq	20,2	31,8
Aksiz solig'i	17,8	17,4
Soliqsiz tushumlar(boj, jarima,yig'im va boshqalar)	15	-
Yer solig'i	8,2	19,2
Mol -mulk solig'i	6,8	33,5
Aylanmadan olinadigan soliq	2,8	17,6
Suv resurslaridan foydalanganlik uchun soliq	1,2	48,3
Jami:	199,7	20,30%

Manba: Soliq qo'mitasi ma'lumotlari asosida muallif tomonidan tayyorlandi.

2024-yil soliq tushumlarini, tahlil qiladigan bo'lsak yildan-yilga o'sish kuzatilmoqda. Budjet daromadlarining soliqlardan tushumdagi eng katta ulushi foyda solig'i tashkil etib, u 2024-yilda 52,7 trillion so'm ya'ni 2023-yilga nisbatan 29,1% o'sish kuzatilgan. Tuman va shahar byudjetiga tushumlar esa 24% ga oshdi. Toshkent shahri (27%), Sirdaryo (25%), Toshkent viloyati (23%) eng yuqori o'sish qayd etdi. Eng yuqori o'sish suv resurslaridan foydalanganlik uchun solig'i tushumi bo'lib, 48,3% ni tashkil etgan.(1-jadval)

1-rasm. Soliq tushumlari dinamikasi (trillion so'mda)

Manba: Soliq qo'mitasi ma'lumotlari asosida muallif tomonidan tayyorlandi

Yuqoridagi rasmda soliq tushumlarini yillar kesimida ko'rishimiz mumkin. Soliq tushumlari yildan-yilga oshib borishi to'g'ri samarali tashkil etilgan soliq siyosatidan dalolat beradi.

Xulosa qilib aytadigan bo'lsak, O'zbekistonning joriy soliq siyosati iqtisodiy rivojlanish maqsadlariga mos keladi va xo'jalik yurituvchi subyektlar zimmasiga tushadigan soliq yukini kamaytirish, makroiqtisodiy barqarorlik va yalpi ichki mahsulotning yuqori o'sish sur'atlarini ta'minlash, soliqqa tortishda ijtimoiy tenglikni oshirish, soliq stavkalarini unifikatsiya qilish, soliq tartibotlarini soddalashtirish, soliq organlari va soliq to'lovchilarning soliq nazoratini liberallashtirish orqali milliy raqobatbardoshlikni oshirish vazifalarini izchil amalga oshirmoqda.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati:

1. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining Farmoni, 08.01.2019 yildagi PF-5614-son
2. Аслаханова, С. А. Налоговая политика России и основные направления ее развития / С. А. Аслаханова // Молодой ученый. – 2018. – №23. – С. 462-465
3. Гужавина В.А. Фискальная политика государства / В.А. Гужавина, В.Н. Симоненко // Социальное и экономическое развитие АТР: опыт, проблемы, перспективы. – 2018. – № 1. – С. 34-37
4. International Monetary Fund. (2020). Tax Policy and Economic Growth. Retrieved from <https://www.imf.org/en/Publications/Working-Papers/Search?series=IMF+Working-pers&q=tax+policy+and+economic+growth>

ИСЛОМИЙ МОЛИЯЛАШТИРИШ ТАМОЙИЛЛАРИ ВА УЛАРНИНГ АҲОЛИНИНГ КАМБАҒАЛ ҚАТЛАМЛАРИГА ТАЪСИРИ

Худойназаров Фахриддин

*Денов тадбиркорлик ва педагогика институти
мустақил тадқиқотчиси*

Ўзбекистон Республикаси Президенти Шавкат Мирзиёев томонидан мамлакатда камбағалликни қисқартириш ва аҳоли фаровонлигини ошириш устувор вазифа сифатида белгиланган. Давлат раҳбари ўз маърузаларида ислом молияси воситаларини жорий этиш орқали аҳоли учун янги иқтисодий имкониятлар яратиш зарурлигини таъкидлади, бу эса ушбу соҳанинг ривожланишига кучли туртки бўлди.[1]

Бугунги кунда исломий молиялаштириш нафақат банк-молия тизимини диверсификация қилиш воситаси, балки ижтимоий адолат тамойиллари асосида аҳолининг эҳтиёжманд қатламларини қўллаб-қувватлашнинг муҳим механизми сифатида ҳам кўрилмоқда. Ушбу тамойиллар тадбиркорликни рағбатлантириш, таваккалчиликни адолатли тақсимлаш ва реал иқтисодиётга сармоя киритиш орқали янги иш ўринлари яратишга хизмат қилади. Мазкур мақолада исломий молиялаштиришнинг асосий механизмлари, уларнинг Ўзбекистондаги ривожланиш истиқболлари ҳамда камбағалликни қисқартиришдаги амалий таъсири ва салоҳияти атрофлича таҳлил этилади.

Исломий молиялаштириш фоизни (рибони) тақиқловчи ҳамда таваккалчиликни тақсимлаш, ахлоқий сармоя киритиш ва реал иқтисодиётга йўналтирилган шариат тамойиллари асосида амалга оширилади. Ушбу тамойиллар асосида шаклланган молиялаштириш механизмлари анъанавий банк тизимидан тубдан фарқ қилиб, ижтимоий адолат ва иқтисодий барқарорликни таъминлашга хизмат қилади.

Шариатга мувофиқ асосий молиялаштириш механизмлари орасида Музораба алоҳида ўрин тутати. Бу механизмда бир томон сармоя, иккинчи томон эса тажриба ёки меҳнат билан иштирок этади. Фойда олдиндан келишилган нисбатда тақсимланади, зарарлар эса сармоядор томонидан қoplanadi. Ушбу тузилма фойда ва зарарни тақсимлашга асосланган бўлиб, исломий молия тамойилларига кўра идеал ҳисобланади. Бироқ амалиётда ислом банк маҳсулотларининг жуда кичик улушини ташкил этади. [3]

Музораба сингари тамойилга асосланган Мушорака механизмида барча шериклар сармоя ва тажриба билан иштирок этиб, фойда ва зарарни ўз ҳиссаларига мувофиқ тақсимлайди. У ҳам фойда ва зарарни тақсимлашга асосланган шартнома бўлиб, шариатнинг юксак ғояларига мос келади. [6]

Амалиётда эса савдога асосланган механизмлар кенгроқ қўлланилмоқда. Муробаҳа – бу банк активни сотиб олиб, уни мижозга устама нарх билан, кўпинча тўловни кечиктириш шарти билан сотадиган молиялаштириш усулидир. Бу савдога асосланган, шерикликни назарда тутмайдиган шартнома бўлиб, исломий молиялаштиришнинг энг кенг тарқалган маҳсулоти ҳисобланади ва ислом банклари активларининг 80% дан ортиғини ташкил этади.[7]

Шунингдек, Ижора механизми ҳам кенг қўлланилади. Бунда банк активни сотиб олиб, уни мижозга белгиланган ижара ҳақи эвазига ижарага беради. Мулк ҳуқуқи банкда сақланиб қолади ва мижоз активдан фойдаланганлик учун ижара ҳақи тўлайди. [8] (1-жадвал)

1-жадвал.

Исломий молиялаштиришнинг асосий механизмлари [11]

Механизм номи	Таърифи	Асосий тамойил	Амалиётдаги ўрни Хусусияти
Музораба	Бир томон сармоя иккинчи томон эса тажриба ёки меҳнат билан иштирок этади. Фойда олдиндан келишилган нисбатда тақсимланса зарарлар сармоядор томонидан қопланади	Фойда ва зарарни тақсимлаш	Шариатга кўра идеал ҳисобланади бироқ амалиётда ислом банк маҳсулотларининг жуда кичик улушини ташкил этади.
Мушорака	Барча шериклар сармоя ва тажриба билан иштирок этиб фойда ва зарарни ўз ҳиссаларига мувофиқ тақсимлайди	Фойда ва зарарни тақсимлаш	Шариатнинг юксак ғояларига мос келади аммо амалиётда кам қўлланилади
Муробаҳа	Банк активни сотиб олиб уни мижозга устама нарх билан кўпинча тўловни кечиктириш шарти билан сотади	Савдога асосланган	Энг кенг тарқалган маҳсулот ислом банклари активларининг 80% дан ортиғини ташкил этади
Ижора	Банк активни сотиб олиб уни мижозга белгиланган ижара ҳақи эвазига ижарага беради. Мулк ҳуқуқи банкда сақланиб қолади	Ижарага асосланган	Амалиётда кенг қўлланиладиган механизм

1-жадвалда кўриниб турганидек, таваккалчиликни тақсимлашга асосланган идеал механизмлар (Музораба, Мушорака) амалда кам учрайди, асосий улуш эса савдога асосланган Муробаҳа ҳиссасига тўғри келади.

Мазкур механизмларнинг глобал миқёсда тарқалиши ҳам диққатга сазовор. Islamic Financial Services Board (IFSB) маълумотларига кўра, 2023 йилда глобал исломий молия активлари 3,38 триллион АҚШ долларига етган. [10] Бу рақамлар исломий молиялаштириш механизмларига бўлган талабнинг ортиб бораётганидан далолат беради.

Шариатга мувофиқ молиялаштириш чайқовчиликдан ҳоли бўлиб, реал иқтисодий фаолиятга йўналтирилгани туфайли кичик ва ўрта бизнесни қўллаб-қувватлаш ҳамда молиявий қамровни кенгайтириш учун самарали восита ҳисобланади. Айниқса, ривожланаётган мамлакатларда молиявий четланиш муаммосини ҳал қилиш ва янги иш ўринларини яратишда муҳим рол ўйнайди, бу эса ўз навбатида аҳолининг энг камбағал қатламларига фойда келтириши мумкин.[9]

Назарий жиҳатдан фойда ва зарарни тақсимлаш механизмлари (Музораба ва Мушорака) молиячи ва тадбиркор ўртасида таваккалчиликни адолатлироқ тақсимлаш имконини яратади. Бу эса анъанавий тизимлардаги кескин жарималар ёки мулкни мусодара қилиш хавфига дуч келиши мумкин бўлган энг камбағал қарз олувчиларнинг юкини сезиларли даражада енгиллаштиради.[2]

Шу билан бирга, амалиётда бир қатор жиддий тўсиқлар мавжудлигини таъкидлаш лозим. Назарий афзалликларига қарамай, Музораба ва Мушорака каби шартномалар жуда кам қўлланилади.

Хулоса қилиб айтганда, исломий молиялаштириш Ўзбекистонда камбағалликни қисқартириш ва аҳоли фаровонлигини ошириш борасидаги давлат сиёсатини амалга оширишда муҳим салоҳиятга эга. Мақолада таҳлил қилинган Музораба, Мушорака, Муробаҳа ва Ижора каби механизмлар нафақат молиявий тизимни диверсификация қилиш, балки ижтимоий адолат тамойилларини рўёбга чиқариш учун ҳам кенг имкониятлар яратади.

Шу билан бирга, таҳлил назария ва амалиёт ўртасида сезиларли тафовут мавжудлигини кўрсатди. Таваккалчиликни адолатли тақсимлашга асосланган ва камбағал қатламлар учун энг мақбул бўлган Музораба ва Мушорака каби механизмлар амалиётда жуда кам қўлланилмоқда. Аксинча, бозорда савдога асосланган ва кенг оммалашган Муробаҳа каби маҳсулотлар устунлик қилмоқда.

Шундай экан, Ўзбекистонда исломий молияни ривожлантиришда стратегик аҳамиятга эга бўлган икки жиҳатга эътибор қаратиш лозим: биринчидан, кенг тарқалган маҳсулотларни жорий этиш; иккинчидан, унинг асл ғояларига мос келувчи, таваккалчиликни тақсимлашга асосланган механизмларни қўллаб-қувватлайдиган ҳуқуқий ва институционал муҳитни яратиш. Айнан шундай ёндашув молиявий воситаларнинг камбағалликни қисқартиришдаги амалий таъсирини максимал даражада оширишга хизмат қилади.

Адабиётлар рўйхати

1. <https://islommoliyasi.uz/uz/shavkat-mirziyoyev-islom-moliyasi-xizmatlarini-joriy-qilish-vaqti-keldi/>
2. Kabir M., Worthington A., Gupta R. (2015). Comparative credit risk in Islamic and conventional bank. *Pacific-Basin Finance Journal*, 34. <https://doi.org/10.1016/j.pacfin.2015.06.001>

3. Zainuldin M., Lui T. (2020). *Earnings management in financial institutions: A comparative study of Islamic banks and conventional banks in emerging markets*. *Pacific-Basin Finance Journal*, 62. <https://doi.org/10.1016/j.pacfin.2018.07.005>
4. Ashraf B., Tabash M., Hassan M. (2022). *Are Islamic banks more resilient to the crises vis-à-vis conventional banks? Evidence from the COVID-19 shock using stock market data*. *Pacific-Basin Finance Journal*, 73. <https://doi.org/10.1016/j.pacfin.2022.101774>
5. Naifar N. (2016). *Do global risk factors and macroeconomic conditions affect global Islamic index dynamics? A quantile regression approach*. *The Quarterly Review of Economics and Finance*, 61. <https://doi.org/10.1016/j.qref.2015.10.004>
6. Baele L., Farooq M., Ongena S. (2014). *Of religion and redemption: Evidence from default on Islamic loans*. *Journal of Banking & Finance*, 44. <https://doi.org/10.1016/j.jbankfin.2014.03.005>
7. Ibrahim M., Rizvi S. (2018). *Bank lending, deposits and risk-taking in times of crisis: A panel analysis of Islamic and conventional banks*. *Emerging Markets Review*, 35. <https://doi.org/10.1016/j.ememar.2017.12.003>
8. Djennas M. (2016). *Business cycle volatility, growth and financial openness: Does Islamic finance make any difference?*. *Borsa Istanbul Review*, 16. <https://doi.org/10.1016/j.bir.2016.06.003>
9. Yuli S., Rofik M. (2023). *Unleashing open innovation: A decomposition nexus of Sharia-compliant financing and job creation*. *Journal of Open Innovation: Technology, Market, and Complexity*, 9. <https://doi.org/10.1016/j.joitmc.2023.100162>
10. Islamic Financial Services Board (IFSB). *Islamic Financial Services Industry Stability Report 2024*. Kuala Lumpur: IFSB, 2024.
11. Манба муаллиф томонидан тузилган.

KORPORATIV MOLIYAVIY SAMARADORLIKNI OSHIRISHDA RAQAMLI MOLIYA TEXNOLOGIYALARIDAN FOYDALANISHNING USTUVOR MEXANIZMLARI

Xalbekov Ozodbek Xudoykulovich

Toshkent Kimyo xalqaro universiteti magistranti

Annotatsiya: Mazkur maqolada raqamli moliya vositalarining korporativ moliya samaradorligini oshirishdagi roli va mexanizmlari chuqur ilmiy tahlil qilinadi. Tadqiqotda fintech yechimlari, blokcheyn texnologiyalari, sun'iy intellekt va katta ma'lumotlar (Big Data) asosidagi moliyaviy boshqaruv tizimlarining korxonalarda kapital oqimlarini optimallashtirish, moliyaviy shaffoflikni kuchaytirish hamda investitsion jozibadorlikni oshirishdagi imkoniyatlari yoritiladi. Shuningdek, rivojlangan davlatlar tajribasi hamda rivojlanayotgan iqtisodiyotlar uchun moslashtirilgan mexanizmlar qiyosiy tahlil qilinadi.

Kalit so'zlar: raqamli moliya, fintech, blokcheyn, korporativ moliya, investitsion jozibadorlik, moliyaviy samaradorlik.

So'nggi yillarda raqamli transformatsiya jarayonlari jahon moliya tizimining eng muhim trendlaridan biriga aylandi. Raqamli moliya vositalari

tezkor to'lov tizimlari, blokcheyn, tokenizatsiya, sun'iy intellekt, katta ma'lumotlar (big data) tahlili va ochiq banking mexanizmlari nafaqat moliyaviy xizmatlarning sifatini oshirmoqda, balki korporativ moliyaning samaradorligini oshirishda ham tub o'zgarishlarni yuzaga keltirmoqda. Korporatsiyalar uchun asosiy maqsad kapital qiymatini pasaytirish, likvidlikni optimal darajada boshqarish va investitsion qarorlarni tezkor va ma'lumotlarga asoslangan shaklda qabul qilishdan iborat bo'lsa, raqamli moliya texnologiyalari ushbu jarayonlarda strategik ustunlik beradi.

Jahon banki va Xalqaro valyuta jamg'armasi kabi xalqaro tashkilotlarning hisobotlari shuni ko'rsatmoqdaki, moliyaviy xizmatlarning raqamlashtirilishi global miqyosda iqtisodiy o'sishni rag'batlantiruvchi omil sifatida namoyon bo'lmoqda. Masalan, Jahon bankining Global Findex ma'lumotlar bazasida keltirilganidek, raqamli to'lovlardan foydalanuvchilar soni keskin oshib bormoqda va bu jarayon, ayniqsa, rivojlanayotgan mamlakatlarda korporatsiyalar uchun moliyaviy tranzaksiyalarni soddalashtirish, tranzaksiya xarajatlarini kamaytirish hamda kapitallashuv imkoniyatlarini kengaytirishga xizmat qilmoqda [1].

Shuningdek, UNCTAD Digital Economy Reportda qayd etilganidek, global e-savdo hajmining tez o'sishi (2016–2022 yillar davomida qariyb 60 foiz) korporativ sektorning yangi texnologiyalarga tayanishini kuchaytirib, raqamli hisob-kitoblar va elektron kontraktlar orqali moliyaviy oqimlarning samarali boshqarilishini talab qilmoqda [2]. BIS va FSB statistik ko'rsatkichlari esa tezkor to'lovlar, transchegaraviy hisob-kitoblar va moliyaviy risklarni diversifikatsiya qilish bo'yicha raqamli mexanizmlarning korporativ moliyaga to'g'ridan-to'g'ri ta'sirini ko'rsatadi [3][4].

O'zbekiston kontekstida ham raqamli moliya vositalari korporativ sektor uchun ustuvor ahamiyat kasb etmoqda. Markaziy bankning ochiq ma'lumotlariga ko'ra, oxirgi yillarda bank kartalari soni, POS-terminallar va masofaviy bank xizmatlari hajmi sezilarli darajada oshib, to'lov infratuzilmasining raqamli imkoniyatlari kengaymoqda [5]. Bu jarayon kompaniyalarga likvidlikni boshqarishda ko'proq moslashuvchanlik, to'lovlarni real vaqt rejimida amalga oshirish hamda investitsiya jalb qilishda ishonchli mexanizmlarni qo'llash imkonini bermoqda.

Raqamli moliya vositalari va ularning korporativ moliyadagi o'rni so'nggi o'n yilliklarda xalqaro ilmiy izlanishlarning muhim mavzularidan biriga aylandi. Avvalo, raqamli transformatsiyaning iqtisodiy tizimlarga ta'siri umumiy nazariy asos sifatida ko'rib chiqiladi. Tapscott raqamli texnologiyalar iqtisodiy tizimlarda yangi qiymat zanjirlarini shakllantirishini, ayniqsa blokcheyn orqali korxonalarda moliyaviy shaffoflik va ishonch darajasini kuchaytirishini asoslab beradi [1]. Zetsche, Buckley va Arner o'z tadqiqotlarida fintech rivoji korporativ moliya mexanizmlarini yanada demokratlashtirish va moliyaviy xizmatlar xarajatlarini sezilarli darajada qisqartirish imkonini yaratishini ta'kidlaydilar [2].

Raqamli moliya vositalaridan foydalanish korporativ moliyaviy samaradorlikni oshirishda nafaqat rivojlanayotgan mamlakatlar, balki rivojlangan davlatlar tajribasida ham o‘z samarasini ko‘rsatmoqda. AQSh, Buyuk Britaniya, Germaniya va Yaponiya singari yirik iqtisodiyotlarda raqamli texnologiyalarni moliya tizimiga integratsiya qilish natijasida korporativ moliyaning xarajatlarni kamaytirish, risklarni diversifikatsiya qilish va kapital bozorlariga kirishni yengillashtirishdagi ahamiyati ortib bormoqda.

Quyidagi jadvalda rivojlangan davlatlarda raqamli moliya texnologiyalaridan foydalanishning asosiy mexanizmlari va ularning korporativ samaradorlikka ta’siri keltirilgan.

1-jadval.

**Rivojlangan mamlakatlarda raqamli moliya texnologiyalarining
korporativ samaradorlikka ta’siri**

Davlat	Raqamli moliya texnologiyalari amaliyoti	Korporativ samaradorlik natijalari
AQSh	Blokcheyn asosida kapital bozorida tokenizatsiya, tezkor to‘lov tizimlari (FedNow)	Kapital jalb qilish tezlashdi, tranzaksiya xarajatlari 20–25% ga kamaydi
Buyuk Britaniya	Open Banking, FinTech startaplari bilan hamkorlik	Korporativ kreditlash jarayonlari soddalashdi, moliyaviy shaffoflik oshdi
Germaniya	Big Data tahlili va sun’iy intellekt asosida risk-menejment	Moliyaviy risklarni prognozlash aniqligi 30% ga oshdi, bankrotlik xavfi kamaydi
Yaponiya	Raqamli to‘lov infratuzilmasi va elektron obligatsiyalar emissiyasi	Likvidlikni boshqarish yaxshilandi, korporativ obligatsiyalar bozorining hajmi 15% ga oshdi

Manba: muallif tomonidan tayyorlandi

Jadvaldan ko‘rinib turibdiki, rivojlangan mamlakatlarda raqamli moliya texnologiyalarini qo‘llash korporativ moliya samaradorligini oshirishning muhim omiliga aylangan. AQSh tajribasida tokenizatsiya orqali korporatsiyalar investitsiya jalb qilishni tezlashtirgan va shu orqali kapitallashuv jarayonlari osonlashgan. Buyuk Britaniyada ochiq banking mexanizmlari va FinTech kompaniyalari bilan hamkorlik korporativ moliyani yanada shaffof va inklyuziv qilgan. Germaniya tajribasida esa sun’iy intellekt va katta ma’lumotlardan foydalanish moliyaviy risklarni kamaytirishga imkon bergan bo‘lsa, Yaponiyada elektron obligatsiyalar emissiyasi va raqamli to‘lov tizimlari korporatsiyalarning likvidlik boshqaruvini sezilarli darajada kuchaytirgan.

Ushbu tajribalar shuni ko‘rsatadiki, raqamli moliya texnologiyalari korporativ moliyaning samaradorligini oshirishda uchta asosiy yo‘nalishda rol o‘ynaydi: (1) moliyaviy xarajatlarni qisqartirish, (2) risklarni kamaytirish va (3)

kapital bozorlariga kirishni kengaytirish. Bu esa O'zbekiston kabi rivojlanayotgan davlatlar uchun muhim strategik xulosalar beradi. Xususan, ochiq banking tizimini joriy etish, blokcheyn asosida obligatsiyalar emissiyasini rivojlantirish va sun'iy intellekt asosida risk-menejment tizimlarini kengaytirish korporativ moliyaviy samaradorlikni sezilarli oshirishi mumkin.

Yuqoridagi ilmiy tahlillar shuni ko'rsatadiki, raqamli moliya vositalarining korporativ moliyada samarali qo'llanilishi moliyaviy barqarorlikni mustahkamlash, shaffoflikni oshirish va investitsion jozibadorlikni kuchaytirishda strategik ahamiyat kasb etadi. Shu bois, bir qator takliflarni ilgari surish mumkin. Birinchidan, korporativ sektor uchun raqamli moliya vositalarining huquqiy maqomini aniq belgilovchi normativ-huquqiy bazani yaratish zarur. Bu jarayon xalqaro moliyaviy hisobot standartlari bilan uyg'unlashtirilishi va investorlar manfaatlarini himoya qiluvchi mexanizmlar bilan boyitilishi lozim. Ikkinchidan, raqamli infratuzilmani rivojlantirish ustuvor yo'nalish bo'lib, blokcheyn, sun'iy intellekt va katta ma'lumotlar asosida ishlovchi platformalarni keng joriy etish orqali moliyaviy tranzaksiyalar tezligi va aniqligi oshirilishi kerak. Uchinchi jihat sifatida, inson kapitalini rivojlantirish masalasi alohida e'tibor talab qiladi, chunki korporativ moliyani raqamlashtirish jarayonida malakali mutaxassislarning yetishmasligi katta to'siq bo'lishi mumkin. Shu sababli universitetlar va amaliyotchi mutaxassislar hamkorligida yangi o'quv dasturlari ishlab chiqilishi muhimdir. To'rtinchidan, xalqaro tajribani o'rganish va milliy sharoitga moslashtirish orqali raqamli moliya vositalarini joriy etish jarayoni tezlashtirilishi mumkin; bu borada rivojlangan mamlakatlardagi ilg'or yechimlar O'zbekiston uchun moslashtirilgan holda qo'llanilishi zarur.

Xulosa qilib aytganda, raqamli moliya vositalari orqali korporativ moliyaning samaradorligini oshirish mexanizmlarini takomillashtirish nafaqat moliyaviy boshqaruv sifatini yuksaltiradi, balki iqtisodiyotni modernizatsiya qilish va raqobatbardoshligini oshirishda ham muhim omil bo'lib xizmat qiladi. Bu jarayonning muvaffaqiyatli amalga oshirilishi huquqiy, institutsional va texnologik shart-sharoitlarning uyg'unlashuvi, shuningdek, milliy iqtisodiy manfaatlar va global moliyaviy tendensiyalarni hisobga olishga bevosita bog'liqdir. Shu bois, O'zbekistonda raqamli moliya vositalarini korporativ boshqaruv tizimiga integratsiya qilish strategiyasi izchil amalga oshirilsa, u uzoq muddatli istiqbolda moliyaviy suverenitetni mustahkamlash va investitsion muhitni yanada jozibador qilishga xizmat qiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. World Bank. *The Global Findex Database 2025 — project page (based on 2024 field data)* // *World Bank Reports*. – 2024. – Washington, D.C. – P. 1–50.
2. Accion. *World Bank's Global Findex 2025 shows progress on financial inclusion (summary)* // *Accion Insights*. – 2024. – Washington, D.C. – P. 1–15.
3. United Nations Conference on Trade and Development (UNCTAD). *Digital Economy Report 2024* // *UNCTAD Publications*. – 2024. – Geneva. – P. 1–200.

4. *United Nations Conference on Trade and Development (UNCTAD). Digital Economy Report 2024 (web summary) // UNCTAD Website. – 2024. – Geneva. – P. 1–20.*

5. *Bank for International Settlements (BIS), Committee on Payments and Market Infrastructures (CPMI). And so we pay: more digital and faster, with cash still in play // BIS Quarterly Review. – 2025. – Basel. – P. 1–40.*

6. *European Central Bank (ECB). Tokenisation in money markets (MMCG, 18 September 2024) // ECB Working Papers. – 2024. – Frankfurt am Main. – P. 1–35.*

YASHIL IQTISODIYOT TAMOILLARI VA BARQAROR RIVOJLANISH ISTIQBOLLARI

Yadiyarova Shahnoza

Toshkent davlat agrar universiteti

“Agroiqtisodiyot” kafedrası katta

o‘qituvchisi

Bugungi kunda insoniyat duch kelayotgan eng dolzarb global muammolardan biri – bu iqlim o‘zgarishi, tabiiy resurslarning cheklanishi hamda ekologik muvozanatning buzilishidir. XX asrning ikkinchi yarmidan boshlab jadal sanoatlashtirish, urbanizatsiya va resurslardan samarasiz foydalanish natijasida atrof-muhitga antropogen bosim keskin ortdi. An’anaviy iqtisodiy o‘sish modeli ko‘pincha ishlab chiqarish hajmini ko‘paytirish va iqtisodiy samaradorlikni oshirishga qaratilgan bo‘lib, ekologik xavfsizlik va ijtimoiy barqarorlik omillarini e’tibordan chetda qoldirdi. Natijada, havo ifloslanishi, chuchuk suv zaxiralarining qisqarishi, chiqindilar hajmining ortishi hamda biologik xilma-xillikning kamayishi kabi salbiy oqibatlar yuzaga keldi[1].

Ushbu jarayonlar fonida barqaror rivojlanish konsepsiyasi jahon hamjamiyati kun tartibida eng muhim masalalardan biriga aylandi. Aynan shu sharoitda iqtisodiy o‘sishni ekologik va ijtimoiy barqarorlik bilan uyg‘unlashtiruvchi yangi iqtisodiy model – yashil iqtisodiyot tushunchasi shakllandi[2]. Yashil iqtisodiyot nafaqat yalpi ichki mahsulot hajmini oshirishga, balki tabiiy resurslardan oqilona foydalanish, atrof-muhitni muhofaza qilish, energiya tejamkor texnologiyalarni keng joriy etish va ijtimoiy farovonlikni ta’minlashga qaratilgan yondashuvni o‘z ichiga oladi.

Birlashgan Millatlar Tashkiloti tomonidan ilgari surilgan Barqaror rivojlanish maqsadlari (SDGs) ushbu yo‘nalishning global miqyosdagi asosiy strategik yo‘l xaritasi hisoblanadi. Ular orasida “toza energiya”, “mas’uliyatli iste’mol va ishlab chiqarish”, “iqlim o‘zgarishiga qarshi choralar ko‘rish” kabi maqsadlar yashil iqtisodiyot tamoyillari bilan bevosita uzviy bog‘liqdir.

Mazkur mavzuni tanlashning asosiy sababi shundaki, yashil iqtisodiyot tamoyillarini amaliyotga tatbiq etish nafaqat ekologik barqarorlikni ta’minlash, balki kelajak avlodlar uchun toza va xavfsiz muhit yaratish, shu bilan birga iqtisodiy rivojlanishni yangi bosqichga olib chiqish imkoniyatini beradi. Shu

nuqtai nazardan, yashil iqtisodiyotning nazariy asoslari, milliy va xalqaro tajribasi, hamda istiqboldagi rivojlanish imkoniyatlarini tahlil qilish ilmiy hamda amaliy jihatdan dolzarb ahamiyat kasb etadi.

Yashil iqtisodiyot tushunchasi XX asr oxirida paydo bo'lib, XXI asr boshlarida global ekologik va ijtimoiy muammolarga javob sifatida shakllandi. An'anaviy iqtisodiy modelning resurslarga haddan tashqari tayanishi natijasida ekologik muvozanatning buzilishi, havoning ifloslanishi, global isish, biologik xilma-xillikning kamayishi va tabiiy boyliklarning tugab borishi insoniyat oldida jiddiy tahdidlarni yuzaga keltirdi. Shu nuqtada yashil iqtisodiyot konsepsiyasi paydo bo'lib, u iqtisodiy o'sishni ekologik barqarorlik, ijtimoiy adolat va resurslardan oqilona foydalanish bilan uyg'unlashtirishni maqsad qildi.

BMT, Jahon banki, OECD va boshqa xalqaro tashkilotlar tomonidan ishlab chiqilgan konseptual hujjatlar yashil iqtisodiyotning ilmiy asoslarini shakllantirdi. Xususan, BMT tomonidan 2015-yilda qabul qilingan Barqaror rivojlanish maqsadlari (SDGs) ushbu konsepsiyaning global miqyosdagi yo'l xaritasi sifatida xizmat qilmoqda. Unda iqtisodiy taraqqiyot, ekologik muhofaza va ijtimoiy inklyuzivlik uyg'unlikda qaralib, davlatlar uchun uzoq muddatli rivojlanish strategiyasini belgilab beradi.

Yashil iqtisodiyot tamoyillari va amaliy yondashuvlari bir nechta yo'nalishni o'z ichiga oladi:

- Resurslardan oqilona foydalanish – qayta tiklanuvchi energiya manbalariga o'tish, suv va yer resurslarini samarali boshqarish.
- Ekologik xavfsizlik – chiqindilarni kamaytirish, ishlab chiqarishda atrof-muhitga zarar yetkazmaydigan texnologiyalardan foydalanish.
- Ijtimoiy inklyuzivlik – iqtisodiy o'sish natijalaridan jamiyatning barcha qatlamlari, xususan, aholining ijtimoiy zaif guruhlari ham foyda ko'rishi.
- Innovatsiyalarni rag'batlantirish – energiya tejamkor texnologiyalar, ekologik toza transport, “aqlli” qishloq xo'jaligi tizimlarini rivojlantirish.

Amaliy misollar ushbu tamoyillarning real hayotda qanday ishlashini ko'rsatadi. Germaniya va Daniya kabi davlatlar qayta tiklanuvchi energiya ulushini 50% ga yaqinlashtirdi. Xitoy “yashil shaharlar” konsepsiyasi orqali chiqindisiz ishlab chiqarish klasterlarini shakllantirmoqda. O'zbekistonda esa “Yashil makon” umumxalq harakati, quyosh va shamol elektr stansiyalarining qurilishi, ekologik transport vositalarini joriy etish bo'yicha davlat dasturlari amalga oshirilmoqda. Bu tashabbuslar nafaqat ekologik muammolarni yumshatadi, balki iqtisodiy samaradorlikni oshirish va yangi ish o'rinlarini yaratishga ham xizmat qiladi.

Yashil iqtisodiyot istiqbollari yaqin o'n yilliklarda yanada kengayishi kutilmoqda. 2030-yilga borib qayta tiklanuvchi energiya bozorining hajmi ikki baravarga ortishi prognoz qilinmoqda. Bu esa davlatlarga energiya mustaqilligini kuchaytirish, yangi eksport imkoniyatlarini ochish va raqobatbardoshlikni oshirish imkonini beradi. Shuningdek, “yashil moliya” mexanizmlari – ekologik obligatsiyalar, yashil kreditlar va investitsion

fondlarning rivojlanishi barqaror loyihalarni qo'llab-quvvatlashda muhim rol o'ynaydi[3]. O'zbekistonda ham 2019–2030 yillarga mo'ljallangan Yashil iqtisodiyotga o'tish konsepsiyasi qabul qilingan bo'lib, unda energiya samaradorligini 30% ga oshirish, qayta tiklanuvchi energiya ulushini sezilarli darajada ko'paytirish va chiqindilarni kamaytirish bo'yicha aniq vazifalar belgilangan[4].

Umuman olganda, yashil iqtisodiyot konsepsiyasini hayotga tatbiq etish global iqlim muammolarini yumshatish, tabiiy resurslardan oqilona foydalanish va kelajak avlodlar uchun ekologik barqaror, iqtisodiy jihatdan samarali hamda ijtimoiy adolatli rivojlanish modelini shakllantirishda strategik ahamiyat kasb etadi.

Muallifning fikricha, yashil iqtisodiyot konsepsiyasi bugungi kunda nafaqat ekologik muammolarga javob, balki yangi iqtisodiy imkoniyatlarning manbai sifatida ham qaralishi lozim. Chunki ekologik toza ishlab chiqarish va qayta tiklanuvchi energiya texnologiyalariga o'tish jarayoni iqtisodiy o'sishni sekinlashtirmaydi, aksincha uni sifat jihatidan yangi bosqichga olib chiqadi.

Ilmiy qarashlarga ko'ra, yashil iqtisodiyotning muvaffaqiyati uch asosiy omilga bog'liq:

1. Davlat siyosati – qonunchilik va strategik dasturlar orqali “yashil” loyihalarni rag'batlantirish, soliqlarda imtiyozlar berish va investitsiyalarni jalb qilish.

2. Texnologik innovatsiyalar – energiya tejamkor texnologiyalar, chiqindisiz ishlab chiqarish va raqamli boshqaruv tizimlarini keng qo'llash.

3. Jamiyat ongining o'zgarishi – aholining ekologik madaniyatini oshirish, iste'molchilarni barqaror turmush tarziga yo'naltirish[5].

Xulosa sifatida aytish mumkinki, yashil iqtisodiyotning kelajagi hamkorlikka tayanadi. Bunda davlat, xususiy sektor va fuqarolik jamiyati o'zaro hamkorlikda harakat qilishi zarur. Faqat shu holda iqtisodiy taraqqiyot, ekologik muvozanat va ijtimoiy adolat uyg'unligiga erishish mumkin bo'ladi.

Yashil iqtisodiyot tamoyillarini samarali joriy etish, mamlakatning barqaror rivojlanishini ta'minlash, tabiiy resurslardan oqilona foydalanish va ekologik muvozanatni saqlashda muhim omil hisoblanadi. Shu sababli, ushbu sohada davlat siyosati, biznes subyektlari hamda fuqarolik jamiyatining hamkorligi asosida izchil chora-tadbirlarni amalga oshirish talab etiladi. Mazkur jarayonni jadallashtirish va samaradorligini oshirish maqsadida quyidagi taklif va tavsiyalar ilgari suriladi:

1. Qonunchilikni takomillashtirish – ekologik toza ishlab chiqarish va qayta tiklanuvchi energiya loyihalarini qo'llab-quvvatlaydigan maxsus qonunlar, soliq imtiyozlari va subsidiyalar joriy etish zarur. Bu investorlarni jalb qilish va yashil loyihalar hajmini kengaytirishga xizmat qiladi.

2. Energiya samaradorligini oshirish – sanoat korxonalari va uy-joy xo'jaligida energiya tejamkor texnologiyalarni keng qo'llash, issiqlik

izolyatsiyasini yaxshilash, energiya nazorat tizimlarini joriy etish orqali resurslardan oqilona foydalanish ta'minlanadi.

3. Qayta tiklanuvchi energiya infratuzilmasini rivojlantirish – quyosh, shamol va bioenergiya manbalaridan foydalanishni kengaytirish, kichik va o'rta miqyosli elektr stansiyalarini hududlarda qurish orqali energiya mustaqilligi kuchaytiriladi.

4. Yashil moliya mexanizmlarini rivojlantirish – eko-obligatsiyalar, yashil kreditlar va xalqaro grantlar hisobiga barqaror loyihalarni moliyalashtirish imkoniyatlari kengaytirilishi lozim.

5. Ekologik ta'lim va madaniyatni rivojlantirish – maktab va oliy ta'lim muassasalarida ekologiya va barqaror rivojlanish fanlarini keng joriy etish, aholida yashil turmush tarzini shakllantirish bo'yicha targ'ibot ishlari olib borish zarur.

6. Xalqaro hamkorlikni kuchaytirish – BMT, Jahon banki, OECD va boshqa xalqaro tashkilotlar bilan hamkorlikda innovatsion texnologiyalarni joriy etish, moliyaviy va ilmiy ko'makni jalb qilish muhim ahamiyatga ega.

Yashil iqtisodiyot konsepsiyasi bugungi kunda nafaqat ekologik muammolarni bartaraf etish, balki iqtisodiy barqarorlik va ijtimoiy farovonlikni ta'minlashning eng muhim strategik yo'nalishlaridan biri sifatida qaralmoqda. An'anaviy iqtisodiy modeldan farqli ravishda, u resurslardan oqilona foydalanish, chiqindilarni kamaytirish va qayta tiklanadigan manbalardan keng foydalanishni nazarda tutadi. Shu bois yashil iqtisodiyot tamoyillarini milliy rivojlanish strategiyalariga integratsiya qilish nafaqat ekologik xavfsizlikni mustahkamlaydi, balki iqtisodiy samaradorlik va yangi ish o'rinlari yaratish orqali ijtimoiy barqarorlikni ham kuchaytiradi.

O'zbekiston uchun ham yashil iqtisodiyotga o'tish jarayoni dolzarb ahamiyatga ega bo'lib, bu yo'nalishda qabul qilinayotgan davlat dasturlari, xalqaro hamkorlik va innovatsion texnologiyalardan foydalanish barqaror rivojlanish istiqbollari belgilab berilmoqda. Shuningdek, bu jarayonni muvaffaqiyatli amalga oshirishda davlat boshqaruvi organlari, xususiyl sektor, ilmiy muassasalar va fuqarolik jamiyati o'rtasida samarali hamkorlik muhim omil bo'lib xizmat qiladi.

Demak, yashil iqtisodiyot tamoyillarining izchil joriy etilishi kelajak avlod uchun toza va sog'lom muhit yaratishga, iqtisodiy o'sishning barqaror modelini shakllantirishga hamda O'zbekistonning global miqyosdagi raqobatbardoshligini oshirishga xizmat qiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati

1. "Green Economy in Uzbekistan: Problems and Prospects" (2023)
2. Xudoyorov Azizbek Avaz o'g'li (2025). "Uzbekistan's Transition to a Green Economy: Current Challenges and Prospects for Sustainable Development", *Diversity Research: Journal of Analysis and Trends*, 3(06), 30–36

3. Sangirova, U., Shadieva, D., Raimjanova, M., Umurzakova, N. & Akramova, N. (2024). Green economy development in the Republic of Uzbekistan. *BIO Web of Conferences: BFT-2024 Conference Proceedings*.

4. Toshboyev, B. B. (2025). Analysis of green economic growth indicators in Uzbekistan. *Green-Eco Journal*

5. Khudaykulov, A., Obidjonov, O., & Tohirov, B. (2023). Green Economy: Is It a Path to Sustainable Economic Growth for Uzbekistan? *International Journal of Advanced Science and Technology*, 30(6), 45–54

ИННОВАЦИОН-ИНВЕСТИЦИОН РИВОЖЛАНИШДА СТРАТЕГИК БОШҚАРИШНИНГ ИЛМИЙ АСОСЛАРИ

Юсупов Саидвали Шукруллаевич,
Alfraganus университети Нодавлат
Олий таълим ташкилоти,
Халқаро туризм менежменти
кафедраси доценти, PhD

Тўхтаев Зайниддин Эгамназар ўғли,
Тошкент тўқимачилик ва енгил саноат институти,
“Иқтисодиёт ва менежмент” кафедраси
3-босқич таянч докторанти

Ўзбекистон Республикаси Президентининг 28.01.2022 йилдаги “2022-2026 йилларга мўлжалланган янги Ўзбекистоннинг тараққиёт стратегияси тўғрисида”ги ПФ-60-сон Фармонининг 22-мақсадида тўқимачилик саноати маҳсулотлари ишлаб чиқариш ҳажмини 2 бараварга кўпайтириш масаласининг қўйилганлиги, ҳозирда Ўзбекистон тўқимачилик саноатини инновацион ривожланишида стратегик бошқаришнинг илмий асослари чуқурроқ ўрганишимиз ва таҳлил қилишимиз кераклигини англатади [1].

Давлатимиз раҳбари томонидан олиб борилаётган одилona сиёсатдан келиб чиқиб, ҳозирги пайтда ортиб бораётган иқтисодий эҳтиёжларни чекланган ресурслар билан рационал қондириш мақсадида тўқимачилик саноати корхоналарнинг бошқарув механизмини тубдан такомиллаштириш, инновацион ғоялар асосида ишлаб чиқариш ҳажмини ва сифатини ошириш лозимлиги, юқорида ПФ-60-сон Фармонда келтирилган устувор вазифалар миллий иқтисодиёт тармоқлари жумладан, тўқимачилик саноати корхоналарида инновацион бошқарув механизмини тадқиқ этишнинг долзарблигини англатади [1].

Инновацияларни стратегик бошқариш инновацион жараёни амалга ошириш орқали ташкилотнинг иқтисодий фаолияти юқори

кўрсаткичларга эришиши учун белгиланган мақсадларни амалга оширишга қаратилган.

Инновацияларни стратегик бошқариш умумий стратегия доирасида, умумий ва функционал бошқарувнинг қуйи тизимлари орқали амалга оширилади ва корхона ривожланишининг ташкилий-иқтисодий ва концептуал жиҳатларига тааллуқлидир.

Шунга қарамай, инновацион ривожланиш ва инновацияларни стратегик бошқариш учун асос сифатида фундаментал ёндашув ва тамойиллардан фойдаланиш мумкин.

Стратегик бошқарувда ишлаб чиқилган илмий ёндашувлар ва амалий қоидаларга асосланган ҳолда, инновацион ташкилотнинг фаолияти истеъмолчиларнинг эҳтиёжларига мос равишда йўналтиришга, кутилиши мумкин бўлган ташқи омилларни ҳисобга олган ҳолда, ички таҳдидлар ва уларга тезда жавоб беришга имкон беради, рақобат устунликларини таъминлайди, ташкилотга ўз мақсад ва вазифаларини бажаришга имкон беради.

“Стратегия” атамасининг кўплаб таърифлари орасида иккита йўналишни ажратиб кўрсатиш мумкин. Тор маънода “стратегия” деганда, корхонанинг юқори раҳбариятга қарорлар қабул қилишда раҳбарлик қиладиган маълум қоидалар тўплами тушунилади, у иқтисодий ўсишга эришиш ва ташқи муҳитнинг беқарорлигини ҳисобга олган ҳолда, ташкилот фаолиятини бошқариш воситасидир.

Кенг маънода “стратегия” атамаси ташкилот ўз мақсадларига эришиш ва мавжуд муаммоларни ҳал қилиш учун бошқарув қарорларини қабул қилиш учун фойдаланадиган принциплар, усуллар ва воситалар тўпламини ўз ичига олади.

Самарали стратегиядан фойдаланиш корхонанинг рақобат устунлиги бўлиб, унга бозорда етакчи ўринни эгаллаш имконини бериши мумкин. Умуман олганда, стратегияни шакллантириш узоқ муддатли мақсадларни ҳисобга олишни ва уларга қандай эришиш мумкинлигини батафсил тавсифлашни ўз ичига олади.

Мақсадга эришишнинг ташқи муҳитга бевосита боғлиқлиги ва аксинча, мақсадга кўпроқ мос келадиган ташқи муҳитни танлашни ҳисобга олиш керак. Стратегияни ишлаб чиқишда мақсадлар узоқ муддатли ва қисқа муддатлига бўлинади, бунда режалаштирилган тадбирларни амалга ошириш муддатини ҳисобга олиш керак.

Стратегия – бу ташкилот фаолиятига таъсир кўрсатадиган ва исталган натижага эришишга имкон берувчи ташқи ва ички омилларни ҳисобга олган ҳолда, тадбирлар мажмуи ва ҳаракатлар бўйича умумийликни ифодалайди.

И.Ансофф бошқарув қарорларини қабул қилишда қуйидаги қоидалар гуруҳини кўриб чиқади:

- ташкилот фаолияти натижаларини баҳолаш соҳасидаги қоидалар;

- ташқи муҳит билан муносабатларни тартибга солувчи ва бошқарадиган қоидалар;
- ташкилот ичидаги қоидалар;
- кундалик бошқарув қарорларини қабул қилиш қоидалари [3].

Кўпгина муаллифлар стратегияни ташкилотнинг миссияси ва қарашларини амалга оширишга ва унинг мақсадларига эришишга қаратилган кўп қиррали ва кенг қамровли режа деб ҳисоблайдилар.

А.М.Ароновнинг фикрига кўра, стратегия тизимнинг таркибий қисмларига унинг хусусиятларини танланган йўналишда ўзгартириш ёки ташқи муҳитни ўзгартиришга қаратилган муайян чора-тадбирлар мажмуини ифодалайди [2]. Муаллиф стратегияни бошқариладиган параметрлар ва назорат ҳаракатлари нуқтаи назаридан кўриб чиқишни таклиф қилади, шу билан бирга, нимани ўзгартириш кераклиги ва қандай қилиб ўзгартириш кераклигига эътибор қаратади, яъни стратегиянинг даражасига урғу беради.

Стратегик бошқаришни ривожлантиришда бир нечта босқични фарқлашимиз мумкин (1-расм.):

1-расм. Стратегик бошқаришни ривожлантириш босқичлари [3]

Биринчиси бажарилган ишнинг назоратига асосланган бошқарув бўлиб, корпорациянинг ўзгаришларга муносабати, воқеа бўлиб ўтгандан кейин юзага келади. Корхона учун табиий бўлган бундай реактив

мослашув, ўзгаришларнинг бўлиши табиийлигини, янги стратегияни ишлаб чиқиш зарурлиги ва тизимнинг унга мослашиши учун кўп вақт талаб қилади. Ўзгаришлар тез юзага келадиган шароитда бундай стратегияни қўллаш мақсадга мувофиқ эмас.

Иккинчиси экстрополяцияга асосланган бошқариш ҳисобланиб, бунда ўтган даврлар ривожланиш тенденциясига асосланиб, келгуси даврлар учун истиқболли режалар ишлаб чиқилади.

Учинчиси ўзгаришларни стратегик кўра билишликка асосланган ҳолда, бошқариш. Бунда кутилмаган ҳолатлар юзага келганида, ўзгаришлар тезлашади, ҳамда келгуси ўзгаришлар тенденциясини ўз вақтида кўра билишлик ва шунга мувофиқ стратегияни ишлаб чиқиш қийин бўлади.

Тўртинчиси, яъни фавқулотда эгилувчан қарорлар қабул қилиш асосида инновацион корхоналарни стратегик бошқаришни, жуда кўп муҳим вазифаларни бажариш шунчалик тифизлик билан талаб этилиб, уларни ўз вақтида кўра олишлик имконияти бўлмаган ҳолатда қўлланилади.

Фикримизча, “Стратегик кўра билишлик – бу, аниқ бир жараённинг натижаси, йўлнинг сўнгги нуқтаси бўлиб, корхонанинг идеал қиёфасини ва мақсадини (унинг миссиясини) топишга ёрдам берадиган иқтисодий категориядир”.

“Инновацион стратегия – бу, корхона мақсадларига эришиш воситаларидан бири яъни, ўзининг янгилиги билан бошқа воситалардан, биринчи навбатда, ушбу корхона, саноат, бозор ва истеъмолчиларнинг эҳтиёжларини қаноатлантиришга қаратилган жараён бўлиб, корхонанинг умумий стратегиясига бўйсунувчи, инновацияларнинг мақсадларини, уларга эришиш воситаларини ва маблағларни жалб қилиш манбаларини танлашни белгилайдиган йўлдир”.

Корхонанинг маҳсулоти замонавий янги технологияларда ишлаб чиқарилиб, бошқа маҳсулотлардан ажралиб турадиган хусусиятларга, рақобат устунликларига эга, бозорда талаб бор, янги маҳсулот бўлиши керак. Стратегик бошқаришнинг барча жиҳатлари иқтисодий субъектнинг ўзига хос хусусиятларини ҳамда унинг стратегияни амалга оширилишида ўз аксини топишини тавсифлайди. Хўжалик фаолияти субъекти бўлиб, ўз иқтисодий мақсадларини кўзлаган ҳолда, ишлаб чиқаришини ташкил эта оладиган, маҳсулотини сотиб, ишлаб чиқариш натижаларини мустақил ўзлаштира олишга қаратилган иқтисодий муносабатлар иштирокчиси ҳисобланади.

Хулоса қилиб айтадиган бўлсак, инновацион ривожланишда стратегик бошқаришнинг аҳамияти қуйидагилар билан тавсифланади:

1. Инновацион корхонанинг бош мақсади – миссияси билан боғлиқ муаммолар бўлиб, улар келажакка, хусусан корхона фаолияти

самарадорлигини мақсадлар, ресурслар ва натижа ўртасидаги ўзаро боғлиқликни таъминлаш орқали оширишга қаратилган.

2. Инновацион корхонанинг қандайдир бир унсури мақсадга эришиш учун зарур бўлса, аммо мазкур вақтда йўқ бўлса ёки етишмаса, у билан боғлиқ муаммолар ва ечимлар.

3. Назорат қилиб бўлмайдиган ташқи омиллар билан боғлиқ муаммолар. Бу муаммолар кўпинча, кўп сонли ташқи омиллар таъсири натижасида юзага келади.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 28.01.2022 йилдаги “2022-2026 йилларга мўлжалланган янги Ўзбекистоннинг тараққиёт стратегияси тўғрисида”ги ПФ-60-сон Фармони.

2. А.М.Аронов. Ключевые факторы успеха стратегического планирования: Словарь-справочник. -СПб.: Лениздат, 2000. -95 с.

3. И.Ансофф. Стратегическое управление / Пер. с англ. -М.: Экономика, 2002.

4. М.Портер. Конкуренция: Пер. с англ. О.Л.Пеляевского. -Исправ. изд. -М.: Вильямс, 2005. -602 с.

5. С.Ш.Юсупов. Ўзбекистон тўқимачилик саноати рақобатбардошлигини оширишнинг инновацион стратегиялари. Монография. -Т.: “Lesson press”, 2020, -219 б.

MILLIY IQTISODIY SALOHİYATNI OSHIRISHDA XORIJIY INVESTITSİYALARNI JALB QILISHNING NAZARIY VA AMALIY ASOSLARI

Shagazatov Oybek Bahodirovich

*Mustaqil tadqiqotchi, O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Administratsiyasi
huzuridagi “InterForum” DUK direktor o‘rinbosari*

Annotatsiya: Maqolada O‘zbekiston iqtisodiy salohiyatini oshirishda xorijiy investitsiyalarni jalb qilishning ustuvor yo‘nalishlari tahlil qilinadi. Xorijiy kapital ishlab chiqarishni modernizatsiya qilish, yangi ish o‘rinlari yaratish va eksport imkoniyatlarini kengaytirishda asosiy omil sifatida qaraladi. Xalqaro tajriba asosida institutsional islohotlarni chuqurlashtirish, soliq va bojxona tizimini soddalashtirish hamda erkin iqtisodiy zonalar faoliyatini kengaytirish zarurligi ta’kidlanadi.

Kalit so‘zlar: xorijiy investitsiyalar, iqtisodiy salohiyat, investitsion muhit, institutsional islohotlar, erkin iqtisodiy zonalar.

Zamonaviy global iqtisodiy munosabatlarda xorijiy investitsiyalar milliy iqtisodiyotlarning raqobatbardoshligini oshirish, ishlab chiqarish infratuzilmasini modernizatsiya qilish va xalqaro bozorga integratsiyani jadallashtirishda hal qiluvchi omil sifatida qaraladi. Jahon tajribasi shuni ko‘rsatadiki, xorijiy investitsiyalar oqimi nafaqat kapitalni safarbar etish, balki ilg‘or texnologiyalarni joriy qilish, korporativ boshqaruv standartlarini

takomillashtirish va inson kapitali salohiyatini rivojlantirish orqali ham iqtisodiy o'sishning sifat jihatidan yangi bosqichiga yo'l ochadi [1]. Shu sababli rivojlanayotgan davlatlarda xorijiy investitsiyalarni jalb etish milliy iqtisodiy siyosatning ustuvor yo'nalishlaridan biri sifatida ko'rilmoqda.

O'zbekiston mustaqillikka erishganidan buyon iqtisodiy rivojlanishning turli bosqichlarini bosib o'tdi va bu jarayonda xorijiy investitsiyalarni jalb etish strategik ahamiyat kasb etdi. 2017-yildan keyin amalga oshirilgan keng ko'lamli iqtisodiy islohotlar doirasida investitsion muhitni liberallashtirish, valyuta bozorini erkinlashtirish, bojxona va soliq imtiyozlarini soddalashtirish hamda erkin iqtisodiy zonalarini rivojlantirish bo'yicha chora-tadbirlar xorijiy kapital oqimini sezilarli darajada oshirdi [2]. Natijada so'nggi yillarda mamlakatga to'g'ridan-to'g'ri xorijiy investitsiyalar hajmi barqaror o'sib bormoqda va ularning iqtisodiyotdagi ulushi tobora ortib bormoqda.

Xalqaro tajribadan ma'lumki, xorijiy investitsiyalar oqimi mamlakat iqtisodiy salohiyatini oshirishda uchta asosiy yo'nalishda o'z ta'sirini ko'rsatadi: birinchidan, kapital qo'yilmalar hajmini ko'paytirish orqali ishlab chiqarish quvvatlarini kengaytiradi; ikkinchidan, texnologik transfer va innovatsiyalarni joriy etish orqali ishlab chiqarish samaradorligini oshiradi; uchinchidan, eksport salohiyatini kuchaytirish orqali mamlakatning jahon xo'jaligida o'rnini mustahkamlaydi [3]. Shu jihatdan, O'zbekiston iqtisodiy salohiyatini oshirishda xorijiy investitsiyalarni jalb qilish nafaqat moliyaviy manba sifatida, balki modernizatsiya va diversifikatsiyaning muhim instrumenti sifatida qaralishi lozim.

Biroq, xorijiy investitsiyalarni jalb qilish samaradorligi bevosita mamlakatning investitsion muhitiga bog'liq. Huquqiy kafolatlarning yetarli darajada mustahkam emasligi, iqtisodiy infratuzilmaning rivojlanmaganligi va byurokratik to'siqlar investorlarda qo'shimcha risklarni yuzaga keltiradi. Shuning uchun ham institutsional islohotlarni jadallashtirish, soliq va bojxona tizimida shaffoflikni ta'minlash, erkin iqtisodiy zonalarining faoliyatini kengaytirish va xalqaro biznes standartlariga mos muhit yaratish O'zbekistonning iqtisodiy salohiyatini oshirishda ustuvor vazifalardan biri hisoblanadi.

Xorijiy investitsiyalar milliy iqtisodiyotda kapital shakllanishining muhim manbalaridan biri hisoblanadi. OECD ma'lumotlariga ko'ra, rivojlanayotgan mamlakatlarda yalpi ichki mahsulotning o'sish sur'atlarida to'g'ridan-to'g'ri xorijiy investitsiyalarning o'rtacha hissasi 25–30 foizni tashkil etmoqda [4]. Xususan, Janubiy Koreya va Singapur tajribasi shuni ko'rsatadiki, xorijiy kapital oqimi ishlab chiqarish infratuzilmasini modernizatsiya qilish, texnologiyalarni transfer qilish va yuqori malakali ish o'rinlarini yaratishda hal qiluvchi omil bo'lib xizmat qilgan [5].

O'zbekiston sharoitida ham so'nggi yillarda xorijiy investitsiyalar oqimi barqaror o'sib bormoqda. Jahon banki ma'lumotlariga ko'ra, 2022-yilda mamlakatga jalb qilingan to'g'ridan-to'g'ri xorijiy investitsiyalar hajmi 3,5

milliard AQSh dollarini tashkil etgan bo'lsa, 2023-yilda bu ko'rsatkich 4,2 milliard dollarga yetgan. Ushbu o'sish investitsion muhitni liberallashtirish, erkin iqtisodiy zonalar faoliyatini kengaytirish va soliq imtiyozlarini joriy etish bilan bog'liq.

1-jadval.

Xorijiy investitsiyalarning iqtisodiy salohiyatga ta'siri (tanlab olingan davlatlar misolida, 2024)

Mamlakat	Xorijiy investitsiyalar hajmi (mlrd USD)	Yalpi ichki mahsulotdagi ulushi (%)	Eksport hajmiga ta'siri (%)	Asosiy ustuvor yo'nalishlar
Janubiy Koreya	15,6	4,8	28	Texnologik transfer, avtomobilsozlik, IT sektori
Singapur	131,1	19,2	45	Moliyaviy xizmatlar, logistika, biotexnologiya
Germaniya	82,5	2,4	22	Sanoat modernizatsiyasi, yashil texnologiyalar
Polsha	24,3	3,6	40	Eksportga yo'naltirilgan ishlab chiqarish

Manba: muallif tomonidan tayyorlandi

Tahlil natijalari shuni ko'rsatadiki, xorijiy investitsiyalarni jalb qilish mamlakat iqtisodiy salohiyatini oshirishda strategik omil sifatida qaralishi lozim. Jadvaldagi taqqoslashlardan ayon bo'ladiki, rivojlangan va tez rivojlanayotgan davlatlar tajribasida xorijiy kapital oqimi nafaqat ishlab chiqarish quvvatlarini kengaytirgan, balki innovatsion rivojlanish, texnologik transfer va eksport imkoniyatlarini ham kengaytirgan. Singapur va Janubiy Koreya misolida xorijiy investitsiyalar ilmiy-tadqiqot markazlari, yuqori texnologiyali ishlab chiqarish va xizmatlar sektorining rivojlanishida poydevor bo'lib xizmat qilgan. Germaniya tajribasida esa xorijiy investitsiyalar yashil iqtisodiyot va ekologik barqarorlik tamoyillariga asoslangan sohalarida muhim o'rin tutmoqda.

Polsha kabi rivojlanayotgan mamlakatlar misolida xorijiy investitsiyalarni jalb etishda iqtisodiy liberallashtirish va institutsional islohotlarning hal qiluvchi ahamiyatga ega ekani ko'rinadi. Yevropa Ittifoqiga qo'shilish bilan birga yaratilgan qulay investitsion muhit xorijiy kapital oqimining sezilarli darajada oshishiga olib kelgan va natijada mamlakatning eksportga yo'naltirilgan ishlab chiqarish salohiyati kuchaygan. Bu esa iqtisodiy o'sish sur'atlarini tezlashtirish va global qiymat zanjirlariga integratsiyani chuqurlashtirishga xizmat qilgan.

O'zbekiston sharoitida xorijiy investitsiyalar hajmi o'sayotgan bo'lsa-da, ularning iqtisodiyotdagi ulushi hali ham past. Bu holat bir qator institutsional va tizimli muammolar bilan izohlanadi: huquqiy kafolatlarning yetarlicha mustahkam emasligi, investitsion infratuzilmaning rivojlanmaganligi,

byurokratik to‘siqlar va ayrim hollarda valyuta bozoridagi cheklovlar. Natijada xorijiy investitsiyalar ko‘proq xomashyo va energetika sohaslariga yo‘naltirilmoqda, innovatsion va yuqori texnologiyali sohalarda esa cheklangan darajada qolmoqda.

Yuqoridagi tahlil va muhokamalardan kelib chiqib, O‘zbekiston iqtisodiy salohiyatini oshirishda xorijiy investitsiyalarni jalb qilish bo‘yicha quyidagi ilmiy-amaliy takliflarni ilgari surish mumkin:

Birinchi, institutsional islohotlarni chuqurlashtirish. Xorijiy investorlar uchun huquqiy kafolatlarning mustahkamlanishi, mulk huquqlarining ishonchli himoya qilinishi va shartnomalarning ijro mexanizmlarini takomillashtirish investitsion muhitni yanada jozibador qiladi. Bu jarayon Transparency International, World Bank kabi xalqaro tashkilotlar reytinglarida mamlakatning o‘rnini yaxshilashga yordam beradi.

Ikkinchi, soliq va bojxona tizimida shaffoflikni oshirish. Soliq stavkalarini optimallashtirish, imtiyozlar tizimini maqsadli va samarali qilish, bojxona jarayonlarini raqamlashtirish xorijiy investorlar uchun tranzaksiya xarajatlarini kamaytiradi. Rivojlangan mamlakatlar tajribasi shuni ko‘rsatadiki, soddalashtirilgan soliq tizimi investitsion oqimlarni ko‘paytirishda sezilarli natija beradi.

Uchinchi, erkin iqtisodiy zonalar faoliyatini kengaytirish. Xalqaro tajriba (Xitoy, BAA, Polsha) shuni ko‘rsatadiki, erkin iqtisodiy zonalar xorijiy kapital oqimini jalb qilishda muhim drayver bo‘lib xizmat qiladi. O‘zbekistonda mavjud zonalarining faoliyat samaradorligini oshirish, ularni global qiymat zanjirlariga bog‘lash hamda yuqori texnologiyali ishlab chiqarishlarni joylashtirishga ustuvorlik berish maqsadga muvofiqdir.

To‘rtinchi, innovatsion va yuqori texnologiyali sohalarga investitsiyalarni rag‘batlantirish. Xorijiy investitsiyalarni energetika va xomashyo sohaslaridan tashqari IT, biotexnologiya, yashil energetika va xizmat ko‘rsatish tarmoqlariga yo‘naltirish uchun maxsus imtiyozlar va qo‘llab-quvvatlash dasturlari zarur. Bunday yo‘nalishlar O‘zbekiston iqtisodiyotining diversifikatsiyasi va raqobatbardoshligini oshirishga xizmat qiladi.

Beshinchi, xalqaro moliyaviy institutlar bilan hamkorlikni kuchaytirish. Jahon banki, Yevropa tiklanish va taraqqiyot banki, Osiyo taraqqiyot banki kabi institutlar bilan qo‘shma loyihalarni kengaytirish xorijiy kapital oqimiga bo‘lgan ishonchni oshiradi va mamlakatning moliyaviy barqarorligini mustahkamlaydi.

Xorijiy investitsiyalar O‘zbekiston iqtisodiy salohiyatini oshirishning strategik drayveri hisoblanadi. Ular moliyaviy resurslarni safarbar etish bilan birga, ilg‘or texnologiyalarni olib kirish, yangi ish o‘rinlarini yaratish va eksport salohiyatini kengaytirishda hal qiluvchi rol o‘ynaydi. Rivojlangan mamlakatlar tajribasi shuni ko‘rsatadiki, xorijiy investitsiyalar oqimining samaradorligi bevosita huquqiy barqarorlik, institutsional rivojlanish va iqtisodiy siyosatning izchilligi bilan belgilanadi.

Shu nuqtai nazardan, O‘zbekiston uchun xorijiy investitsiyalarni jalb qilishni faqat moliyaviy manba sifatida emas, balki iqtisodiy modernizatsiya, diversifikatsiya va innovatsion rivojlanishning asosiy mexanizmi sifatida ko‘rish zarur. Agar yuqorida qayd etilgan yo‘nalishlar izchil amalga oshirilsa, xorijiy kapital oqimi mamlakatning iqtisodiy salohiyatini keskin oshirishga, xalqaro bozorlarda raqobatbardoshlikni ta‘minlashga va barqaror o‘sishni ta‘minlaydigan poydevor yaratishga xizmat qiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. *OECD. FDI in Figures. – Paris: OECD Publishing, 2023.*
2. *UNCTAD. World Investment Report 2023. – Geneva: United Nations, 2023.*
3. *World Bank. World Development Indicators: Uzbekistan. – Washington, DC: World Bank, 2023.*
4. *Bundesbank. German Foreign Direct Investment Statistics. – Frankfurt: Deutsche Bundesbank, 2022.*
5. *METI Japan. White Paper on International Economy and Trade. – Tokyo: Ministry of Economy, Trade and Industry, 2022.*
6. *National Bank of Poland. Annual Report on Foreign Direct Investments. – Warsaw: NBP, 2023.*

III SHO'BA
ICHKI VA TASHQI MIGRATSIYA VA RASMIY BANDLIKNI TA'MINLASH

КОНЦЕПЦИЯ РАЗВИТИЯ ЧЕЛОВЕЧЕСКОГО КАПИТАЛА

Усманов Анвар Саидмахмудович

*д.э.н., профессор,
зав.сектором НИЦ при ТГЭУ
профессор кафедры Ташкентского
филиала РЭУ им. Г.В.Плеханова*

В статье раскрывается концепция развития человеческого капитала как ключевого фактора повышения производительности труда, сокращения рабочего времени, экологической устойчивости и социальной инклюзии. Показана необходимость инновационной трансформации экономики и соответствующей финансовой инфраструктуры. Предлагается целостная модель, в которой человеческий капитал рассматривается как системообразующий элемент устойчивого роста. Методологической основой служит междисциплинарный подход, объединяющий экономическую теорию, экологическую экономику и институты социальной политики.

Современные глобальные вызовы — технологические, экологические, социальные — требуют переосмысления базовых факторов экономического развития. Всё большую актуальность приобретает человеческий капитал как стратегический ресурс экономики знаний, инновационного роста и устойчивого развития. Однако реализация его потенциала требует комплексного подхода, учитывающего не только образование и здоровье, но и институциональную, экологическую и финансовую среду.

Методологический каркас концепции опирается на синтез нескольких направлений научной мысли:

- Теория человеческого капитала (Т. Шульц, Г. Беккер) рассматривает знания, навыки и здоровье как экономические активы;
- Институциональная экономика (Д. Норт, О. Уильямсон) анализирует роль формальных и неформальных институтов;
- Модели эндогенного роста (П. Ромер, Л. Джонс) подчёркивают значение инвестиций в знания и инновации;
- Экологическая экономика (Н. Жоржеску-Рёген, Х. Дэйли) поднимает вопросы экологических ограничений экономического роста;
- Теории устойчивого развития (ООН, OECD) вводят категорию качества жизни и здоровья в макроэкономический анализ.

Такой подход позволяет формировать неразрывную связь между человеческим капиталом, экономической эффективностью и устойчивостью.

Повышение качества человеческого капитала — через инвестиции в образование, здравоохранение, культуру труда — ведёт к росту производительности труда. Этот рост, в свою очередь, создаёт объективные предпосылки для:

- Сокращения рабочего времени при сохранении производственной эффективности;
- Повышения удовлетворённости трудом;
- Формирования «экономики свободного времени».

Таким образом, человеческий капитал становится не только источником роста, но и основой гуманизации труда.

Инновационное развитие требует высокой квалификации, гибкости мышления, способности к адаптации — всех тех характеристик, что входят в структуру человеческого капитала. В свою очередь, инновационная экономика:

- Создаёт спрос на высококвалифицированный труд;
- Увеличивает отдачу от инвестиций в человека;
- Становится катализатором социального лифта и устранения неравенства.

Возникает позитивная петля обратной связи: чем выше уровень человеческого капитала — тем более инновационна экономика, и наоборот.

Концепция «зелёной экономики» утверждает приоритет экологических факторов как основы для общественного блага. Влияние экологической среды на здоровье населения очевидно:

- Загрязнение воздуха, воды и почвы прямо влияет на уровень заболеваемости;
- Экологические катастрофы создают долговременные экономические потери;
- Здоровье — это не только индивидуальная, но и общественная инвестиция.

Таким образом, забота об экологии становится инструментом развития человеческого капитала, снижая нагрузку на здравоохранение и повышая общий уровень благополучия.

Для реализации данной концепции требуется адекватная институциональная и финансовая поддержка:

- Полное бюджетное финансирование образования и здравоохранения рассматривается не как издержки, а как стратегические инвестиции;
- Финансовая система должна обеспечивать перераспределение ресурсов в пользу общественных благ;

• Использование инновационных инструментов — «зелёные» облигации, социальные фонды, целевые налоги — усиливает устойчивость и эффективность системы.

Государственная политика в этой модели выступает не как администрирование, а как активное развитие инфраструктуры возможностей.

Выводы. Предложенная концепция демонстрирует системную взаимосвязь между развитием человеческого капитала, инновационным ростом, экологической устойчивостью и институциональной трансформацией. Главные выводы:

1. Человеческий капитал — это не просто совокупность навыков, но и здоровье, экологическая безопасность, доступ к образованию.

2. Рост производительности труда на базе развития капитала позволяет гуманизировать труд, сократить рабочее время.

3. Инновационная и зелёная экономика служат средой и следствием развития человеческого потенциала.

4. Бюджетное финансирование образования и здравоохранения — необходимое условие для справедливого и устойчивого развития.

Таким образом, развитие человеческого капитала становится интегральной стратегией социально-экономической политики XXI века.

СПИСОК ИСПОЛЬЗОВАННОЙ ЛИТЕРАТУРЫ

1. Schultz, T.W. (1961). *Investment in Human Capital. The American Economic Review.*
2. North, D.C. (1990). *Institutions, Institutional Change and Economic Performance. Cambridge University Press.*
3. Romer, P.M. (1990). *Endogenous Technological Change. Journal of Political Economy.*
4. Daly, H.E., & Farley, J. (2004). *Ecological Economics: Principles and Applications.*
5. United Nations. (2015). *Transforming our world: the 2030 Agenda for Sustainable Development.*
6. Rifkin, J. (1995). *The End of Work: The Decline of the Global Labor Force.*
7. Freeman, C., & Soete, L. (1997). *The Economics of Industrial Innovation.*
8. World Health Organization. (2020). *Health, environment and sustainable development.*
9. Stiglitz, J.E., Sen, A., & Fitoussi, J.-P. (2009). *Report by the Commission on the Measurement of Economic Performance and Social Progress.*

THE IMPACT OF HUMAN CAPITAL LOSSES ON THE COUNTRY'S ECONOMIC DEVELOPMENT

Kholbaeva Sabina Rustamovna

*PhD, doctoral researcher
at the Research Center "Scientific
Foundations and Problems of Economic
Development of Uzbekistan" at the TSUE*

Today, a new type of economic growth has emerged in the global economy based on the use of knowledge, human capital and innovation as the most important resources. The national wealth of developed countries is only 5% natural resources, 18% physical (production) capital, and 77% is dominated by knowledge and the ability to use them, that is, human capital. Differences in human capital determine differences in the level of competitiveness of a country's economy in the global market, the well-being of the population and human development in general, in particular, differences in income from 10% to 30% per capita across countries are explained precisely by human capital. The industrial economy has been replaced by the knowledge economy, in which intellectual and creative labor has become dominant, and the labor force has transformed into capital, acquired the form of human capital. [1]

It is believed that human capital should contribute to economic growth, in particular, by increasing labor productivity. But it is very difficult to measure this effect. Countless empirical studies have failed to establish the exact relationship between human capital and GDP growth. Aggregated estimates only show that each additional year of education can eventually lead to an increase in GDP per capita from 3 to 15 percent — a very wide range. [2]

Why is this happening? Because in the end, it is important not only to have human capital, but also the way it is used, its active participation. Government incentives are important, which provide an opportunity to realize their human capital and motivate the population to apply their accumulated knowledge and skills in their work.

One of the reasons for such a spread in the increase in GDP from an additional year of education can be explained by the emigration of the population, namely, brain drain. Highly qualified specialists go abroad in search of better working conditions, higher pay and opportunities for professional growth. According to the World Bank, the outflow of qualified personnel can reduce the economic growth rates of developing countries by 1-1.5% annually [3].

If there are not enough jobs in the economy that match the skill level of the population, human capital becomes an "unclaimed resource", and the most mobile part of the workforce leaves for places where the demand for its competencies is higher.

In the age of information technology, every country needs intellectual potential: the potential of people who can think differently. Every country is ready to fight for every such mind. After all, all countries are interested in developing their economies – this is the development of industry, the development of digital technologies.

The cumulative economic damage associated with the emigration of one qualified professional from a country with a developing or transition economy can be significant and have a significant impact on the national economy. In addition, the scope of innovation in all areas of science, technology and culture is

narrowing. Thus, the productive potential of the state is deprived of opportunities for progressive growth for decades.

In Uzbekistan, the problem of brain drain is very acute, the country lacks highly qualified personnel. According to data for 2025, over 1.35 million Uzbeks work abroad [4]. There are objective economic reasons for this, which must be eliminated.:

1. The first and most necessary thing is to increase wages and working conditions, especially in such important areas as education, healthcare, research, and technology.

2. Incentives are also needed to bring back specialists who have already left.

3. Improving the quality of education, including international programs, cooperation with foreign universities, internships, and participation in global research projects.

4. Development of scientific and technological infrastructure — laboratories, research centers, financing of scientific research, innovations.

5. Support entrepreneurship and start-ups so that qualified personnel can realize themselves, rather than look for opportunities abroad.

6. Regional policy is also very important. It is necessary to reduce the regional imbalance of the country's economic development in order to reduce migration from the regions and strengthen them as centers of opportunity.

The shortage of human capital has a dangerous upward trend against the backdrop of rapid global changes in technology, demography, instability and climate.

LITERATURE REVIEW

1. World Bank Group. *Human Capital: A Project for the World*, 2018. October, 13. Development Committee Meeting.

//<https://www.devcommittee.org/sites/www.devcommittee.org/files/download/Documents/>

2. Лауреат Нобелевской премии по экономике, профессор Лондонской школы экономики Кристофер Писсаридес на МИЭФ НИУ ВШЭ

// <https://www.hse.ru/news/science/211875128.html>

3. World Bank. *World Development Report 2023: Migrants, Refugees, and Societies*. Washington, DC: World Bank, 2023. 340 p.

4. Migration Agency under the Cabinet of Ministers of the Republic of Uzbekistan
// <https://gov.uz/ru/migration>

ВОЗДЕЙСТВИЕ ТРУДОВОЙ МИГРАЦИИ В ПОВЫШЕНИИ УРОВНЯ ЗАНЯТОСТИ В УЗБЕКИСТАНЕ

Амирджанова Ситора Суннат кизи

PhD, и.о.доцент кафедры

*«Макроэкономическая политика
и прогнозирование» ТГЭУ, Ташкент, Узбекистан*

На сегодняшний день одним из главных аспектов для экономического роста Узбекистана является эффективное использование демографического дивиденда. При этом, значительная часть трудоспособного населения мигрирует за рубеж в поисках хороших условий труда и заработной платы. В Узбекистане наблюдается тенденция к сокращению трудовой миграции за рубеж, при этом количество работающих за границей граждан снизилось до 1,35 млн человек к началу 2025 года, а число мигрантов, вернувшихся в страну, выросло. В то же время, отмечается рост внутренней миграции внутри Узбекистана, в основном в городские населенные пункты, особенно в Ташкент. При этом в страну также прибывают иностранные граждане, в первую очередь из России и Казахстана.

Большинство трудовых мигрантов из Узбекистана находятся в Российской Федерации (1,2 млн человек или 60% от общего количества мигрантов), за тем следует Казахстан (191,8 тыс. человек или 10%), Турецкая Республика (113,8 тыс. человек или 6%), Республика Корея (68,1 тыс. человек или 3%) и другие страны (424,4 тыс. человек или 21%) [1].

Трудовые мигранты из Узбекистана за рубежом заняты в строительстве (52,7%), промышленности (12,8%), сфере услуг (9,7%), общественном питании (6,9%), торговле (6,7%), транспорте (4,3%), сельском хозяйстве (4,1%) и других отраслях (2,8%) [5].

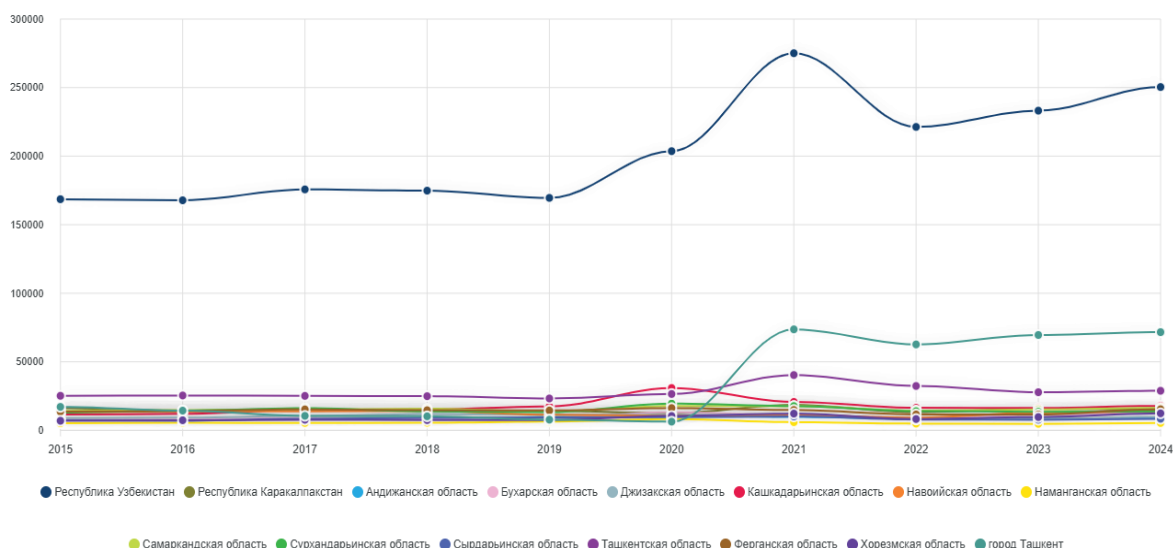

Рисунок 1. Численность трудовых ресурсов выехавших в другие страны.

Источник: Агентство статистики при Президенте Республики Узбекистан

В последние годы Узбекистан активно развивает сотрудничество с принимающими странами, в которых заключаются межправительственные соглашения, создаются агентства по легальному трудоустройству, внедряются электронные системы регистрации

трудовых мигрантов. Эти меры позволяют постепенно увеличивать долю легальной занятости и защищать права граждан.

По данным Центрального банка (ЦБ) Узбекистана, с января по октябрь 2024 года объем денежных переводов в Узбекистан достиг 12,6 млрд. долларов, что на 34% больше по сравнению с аналогичным периодом прошлого года. В январе–июне 2025 года в Узбекистан из-за рубежа поступило 8,2 млрд долларов. Это на 1,8 млрд (или 27%) долларов больше по сравнению с аналогичным периодом 2024 года. Из этих средств 78 процентов 6,4 млрд долларов поступило из России. Остальная часть пришлась на Казахстан, США, Южную Корею, Турцию, Великобританию, Кыргызстан, Литву и другие страны [1].

Рост объемов переводов объясняется увеличением спроса на рабочую силу и сохранением высоких уровней заработной платы в странах, где работают мигранты из Узбекистана. Вместе с тем на рост повлияла стабилизация курса национальной валюты.

Таблица 1.

Объем трудовой миграции и денежных переводов в Узбекистане

Год	Коэффициент миграции (на 1 000 человек)	Численность беженцев	Денежные переводы физических лиц (% ВВП)	Денежные переводы физических лиц (в текущих долл. США)
2023	-6004	9405	13,94688157	14168883803
2022	-5007	13026	17,21734182	15512123644
2021	-9205	13032	11,99487714	9276845181
2020	-9208	13	10,66131498	7083725806
2019	-9341	13	12,69979421	8546153773

Источник: Агентство статистики при Президенте Республики Узбекистан

Согласно анализу Центрального банка, объемы трансграничных переводов в Узбекистан из развитых стран продолжают расти. Например, объем переводов из Великобритании увеличился в два раза, из стран Европейского союза — на 41% (в том числе из Ирландии — в 2,8 раза, Литвы — на 79%, Нидерландов — на 44%, Польши — на 20%), из США — на 15%. За шесть месяцев основная часть денежных переводов физическим лицам – 4,3 млрд (53%) долларов поступило через традиционные международные системы денежных переводов. При этом рост составил 22% по сравнению с 2024 годом [5].

Внутренние миграционные потоки в Узбекистане направлены преимущественно из сельской местности в крупные города (Ташкент, Самарканд, Фергана). Это связано с более высокой концентрацией рабочих мест в промышленности, торговле, строительстве и сфере услуг. Однако быстрый рост городского населения порождает проблему «избыточной рабочей силы», что часто приводит к неформальной занятости (базарная торговля, частные услуги). Государство предпринимает шаги по

формализации занятости: развитие кластерной системы в сельском хозяйстве, создание промышленных зон и поддержка малого бизнеса [4].

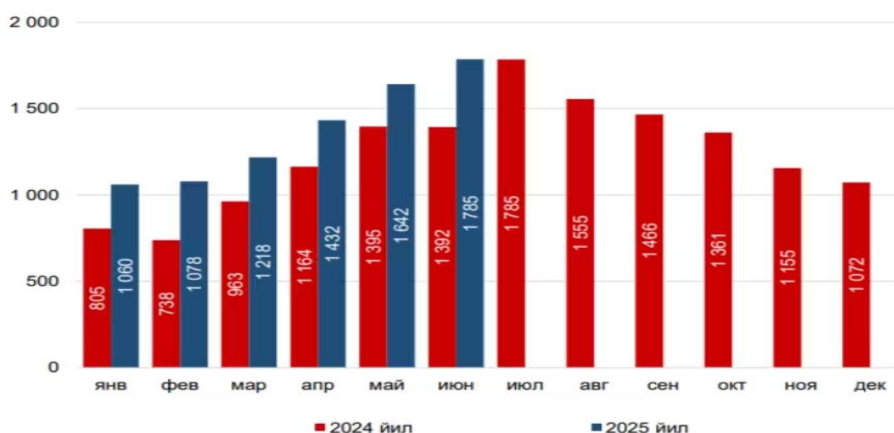

Рисунок 2. Объем поступивших в Узбекистан международных денежных переводов в 2024-2025 годах, в млн.долл.

Источник: Агентство статистики при Президенте Республики Узбекистан

Для устранения проблем в области миграционной политики и для повышения информированности и защиты прав трудовых мигрантов, дополнительно к обучению иностранным языкам и профессиональным навыкам, организуемым согласно Указу Президента Республики, Узбекистан от 4 апреля 2024 года № УП-59 в моноцентрах «Ишга мархамат», нужно внедрить бесплатное ориентационное обучение, на основе успешно реализуемой программы Индии. Данная программа обучения помимо изучения языков и профессиональных навыков, будет охватывать такие важные аспекты, как культура, законодательство принимающей страны, социальная защита и меры безопасности.

Для обеспечения максимальной доступности обучения рекомендуется внедрить онлайн-модуль, который позволит мигрантам обучаться в удобном для них формате. Эта инициатива не только повысит уровень подготовки трудовых мигрантов, но и значительно улучшит их шансы на успешную интеграцию в общество принимающей страны.

Так же принять неотложные меры по цифровизации миграционных услуг, включая создание мобильных приложений и онлайн-платформ, что позволит упростить процедуры, повысить эффективность государственного управления и улучшить доступность услуг для мигрантов, особенно для жителей отдаленных районов.

Важным результатом миграции является трансфер знаний и навыков. Возвращающиеся мигранты приносят опыт работы с современными технологиями, организацией труда и управления, что способствует повышению качества рабочей силы внутри страны [3]. Государство также внедряет программы адаптации и трудоустройства мигрантов, включая субсидирование работодателей, что создает

дополнительные рабочие места. Для Узбекистана миграция остается важнейшим фактором формирования рынка труда и источником валютных поступлений через денежные переводы. Развитие инфраструктуры занятости, повышение квалификации трудовых ресурсов, заключение международных соглашений и поддержка предпринимательства будут способствовать формированию более устойчивой системы занятости и социальной стабильности.

СПИСОК ИСПОЛЬЗОВАННОЙ ЛИТЕРАТУРЫ

1. Агентство статистики при Президенте Республики Узбекистан. Официальный сайт. URL: <https://stat.uz> (дата обращения: 22.09.2025).
2. Абдурахманов К.Х., Кудбиев Ш.Д. Рынок труда: Формирование и регулирование. Монография. – Т.: INNOVATION RIVOJLANISH NASHRIYOTI – MATBAA UYI, ДУК 2019. – 200 с
3. Амирджанова С. С. (2024). SOLUTIONS TO POVERTY IN UZBEKISTAN: A MULTIFACETED APPROACH. <https://doi.org/10.5281/zenodo.11241826>
4. A.I. Yesemuratov МИГРАЦИЯ И ПРАВА ЧЕЛОВЕКА: ВЫЗОВЫ И ПУТИ УЛУЧШЕНИЯ СТАТУСА МИГРАНТОВ В УЗБЕКИСТАНЕ // EJLFAS. 2024. №11. URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/migratsiya-i-prava-cheloveka-vyzovy-i-puti-uluchsheniya-statusa-migrantov-v-uzbekistane> (дата обращения: 22.09.2025).
5. Статистические данные о занятости в мире. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <https://ru.tradingeconomics.com/country-list/employed-persons>.

МИГРАЦИЯ И ОБРАЗОВАНИЕ: ГЛОБАЛЬНЫЕ ВЫЗОВЫ И ПЕРСПЕКТИВЫ УСТОЙЧИВОГО РАЗВИТИЯ

Разакова Барно Сайфиевна

*Национальный университет Узбекистана
имени Мирзо Улугбека
Старший преподаватель*

Миграция представляет собой одно из ключевых социально-экономических явлений современного мира. По данным Организации Объединённых Наций, свыше 280 миллионов человек проживают за пределами стран своего происхождения, что составляет около 3,6% мирового населения. Эти процессы оказывают комплексное воздействие на экономику, социальные структуры и культурное взаимодействие обществ [1].

С одной стороны, миграция способствует перераспределению трудовых ресурсов, восполняет дефицит рабочей силы и стимулирует инновационное развитие. С другой - она создаёт вызовы, связанные с социальной интеграцией, адаптацией мигрантов и обеспечением равного доступа к образованию и рынку труда. Именно образование выступает

ключевым фактором, определяющим успешность интеграции мигрантов в новые общества.

Современные исследования подтверждают, что образовательные программы позволяют смягчить социальные противоречия и расширить возможности трудоустройства для мигрантов. Языковая подготовка, признание квалификаций, переквалификация и доступ к системе профессионального образования обеспечивают повышение конкурентоспособности мигрантов на рынке труда и уменьшают риски социальной маргинализации. Более того, качественное образование способствует формированию инклюзивных обществ, где культурное разнообразие рассматривается как ресурс развития, а не как источник конфликта.

Особое значение в миграционных процессах приобретают демографические факторы. В условиях старения населения в развитых странах миграция становится важнейшим источником пополнения рабочей силы. В государствах с высоким уровнем рождаемости, напротив, миграция выступает механизмом разгрузки национальных рынков труда и источником денежных переводов, направляемых в образование и здравоохранение. Таким образом, миграция всё более чётко проявляется как глобальный механизм выравнивания демографических и экономических дисбалансов.

В условиях глобализации особое значение приобретает комплексный подход к миграционной политике, который предполагает синхронизацию экономических, социальных и образовательных механизмов регулирования миграционных процессов. Одним из ключевых направлений является развитие легальных каналов миграции. Практика показывает, что расширение прозрачных и институционально закреплённых возможностей для трудовой миграции снижает масштабы нелегальной занятости, способствует защите прав работников и обеспечивает формирование более устойчивых трудовых отношений.

Не менее важным аспектом выступает расширение образовательных программ, охватывающих не только признание дипломов и квалификаций, но и разработку адаптационных курсов, языковой подготовки и программ профессиональной переподготовки. Это позволяет мигрантам быстрее интегрироваться в принимающие общества, адаптироваться к требованиям национальных рынков труда и снижать риски социальной изоляции.

Третьим ключевым компонентом комплексного подхода является углубление международного сотрудничества. В условиях роста трансграничной мобильности трудовых ресурсов возрастает потребность в согласовании единых стандартов регулирования миграции, гармонизации образовательных требований и обеспечении права мигрантов на доступ к образованию. Совместные инициативы

международных организаций, региональных объединений и отдельных государств позволяют выстраивать устойчивую архитектуру глобальной миграционной политики, которая рассматривает миграцию не как угрозу, а как ресурс развития.

Опыт ведущих международных организаций наглядно демонстрирует, что интеграция миграционной и образовательной политики является одним из ключевых условий устойчивого развития [2]. Практическая значимость подобных инициатив заключается в том, что они не только обеспечивают доступ мигрантов и их семей к качественному образованию, но и способствуют формированию квалифицированной рабочей силы, востребованной на рынке труда. Особое внимание уделяется программам, направленным на поддержку образования детей мигрантов, что позволяет избежать их социальной изоляции и повысить уровень их адаптации в новых обществах. Наряду с этим внедрение механизмов взаимного признания дипломов и профессиональных квалификаций открывает дополнительные возможности для трудоустройства и мобильности специалистов. Развитие транснациональных образовательных проектов усиливает сотрудничество между странами, способствует обмену знаниями и формированию более справедливых и прозрачных стандартов в сфере миграции и образования. Всё это в совокупности снижает социальное напряжение, укрепляет межкультурный диалог и формирует устойчивые модели интеграции, способные ответить на современные вызовы глобализации [3].

Важным направлением становится и учёт новых форм миграции, связанных с изменением климата, цифровизацией и глобальными кризисами. Экологическая миграция, вызванная деградацией окружающей среды, требует долгосрочных решений, включающих не только переселение, но и профессиональную переквалификацию населения. Пандемия COVID-19 показала уязвимость мигрантов на рынке труда и одновременно подчеркнула значимость дистанционных образовательных технологий, которые могут стать инструментом социальной интеграции и сохранения занятости.

Современные миграционные процессы не сводятся лишь к перемещению рабочей силы или трансферу денежных средств. Они формируют многоуровневое пространство взаимодействия, где экономические, социальные и культурные эффекты взаимно усиливают друг друга. Финансовые потоки мигрантов, будучи направлены в институционально организованные образовательные и социальные программы, становятся катализатором долгосрочного развития. Это подчёркивает необходимость комплексного подхода к миграционной политике, включающего не только регулирование трудовой мобильности, но и создание условий для раскрытия человеческого капитала и

формирования устойчивых моделей интеграции. В таком контексте миграция предстает не как вызов, а как стратегический ресурс, способный содействовать укреплению глобального сотрудничества и обеспечению устойчивого развития.

Миграционные процессы в современном мире оказывают системное воздействие на социально-экономическое развитие государств и международных объединений. Они усиливают взаимозависимость стран и ставят перед обществами новые задачи, связанные с интеграцией и формированием инклюзивных институтов. Опыт международных организаций и региональных объединений показывает, что только комплексный подход, включающий легальные механизмы миграции, расширение образовательных возможностей и международное сотрудничество, способен минимизировать социальные риски и превратить миграцию в фактор устойчивого развития. В долгосрочной перспективе именно образование способно превратить миграцию в стратегический ресурс глобального развития, формируя основы общества знаний и укрепляя устойчивые международные связи

СПИСОК ИСПОЛЬЗОВАННОЙ ЛИТЕРАТУРЫ

1. *United Nations. International Migration 2020 Highlights. New York: UN, 2021.*
2. *International Organization for Migration. World Migration Report 2022. Geneva: International Organization for Migration, 2022.*
3. *UNESCO. Global Education Monitoring Report 2019: Migration, Displacement and Education. Paris: UNESCO, 2019.*

СОКРАЩЕНИЕ ЭКОНОМИЧЕСКОГО НЕРАВЕНСТВА ПУТЕМ РАЗВИТИЯ РЕГИОНАЛЬНЫХ ТУРИСТИЧЕСКИХ РЕСУРСОВ

Хасанова Наргиза Атхамовна

*Старший преподаватель кафедры “Туризма”
Ташкентский Международный Университет Кимё*

В современных условиях глобализации и ускоряющихся социально-экономических преобразований одной из наиболее актуальных проблем остается экономическое неравенство как внутри отдельных стран, так и между регионами. Диспропорции в уровнях доходов, занятости, инфраструктурного развития и доступности социальных благ негативно сказываются на устойчивости национальной экономики и социальном климате.

Актуальность данного исследования определяется растущей потребностью в поиске эффективных инструментов снижения социально-экономических диспропорций между регионами. Несмотря на устойчивый рост мировой экономики, проблема неравенства в доходах и доступе к

ресурсам продолжает оставаться глобальным вызовом. Внутри стран особенно остро проявляются различия между столичными центрами и периферийными регионами, где уровень жизни, занятости и инфраструктурного обеспечения значительно ниже. В этих условиях развитие туризма рассматривается как одно из ключевых направлений региональной политики, способное придать новый импульс социально-экономическому росту территорий. Туризм отличается высокой инклюзивностью, так как вовлекает в хозяйственный оборот широкие слои населения: от представителей малого бизнеса до фермеров, мастеров народных промыслов и поставщиков локальных продуктов. Таким образом, он не только способствует созданию рабочих мест, но и обеспечивает более справедливое распределение доходов внутри региона.

Кроме того, туризм является отраслью, тесно связанной с сохранением природного и культурного наследия. Его развитие способствует не только экономическим выгодам, но и формированию устойчивой модели регионального развития, ориентированной на баланс между экономическим ростом, социальной справедливостью и охраной окружающей среды. Именно это делает исследование влияния туристических ресурсов на сокращение экономического неравенства своевременным и значимым как для науки, так и для практики. Цель данного исследования заключается в выявлении роли и возможностей региональных туристических ресурсов в сокращении социально-экономического неравенства и обосновании направлений их эффективного использования для обеспечения устойчивого развития территорий. В рамках достижения поставленной цели исследование ориентировано на решение ряда конкретных задач.

Анализ научных публикаций показывает, что развитие регионального туризма в Узбекистане занимает ключевое место в стратегии сокращения социально-экономического неравенства. Так, в исследованиях С. Гойипназарова “туризм представлен как катализатор регионального развития, обеспечивающий рост занятости и инвестиционную привлекательность” [1]. М.Йоркулов “подчёркивает значение устойчивых стратегий, способствующих вовлечению местного населения в экономическую активность” [2]. В работе Г.К.Абдурахмановой “на основе эконометрического анализа выявлена прямая связь между развитием туризма и ростом занятости в Узбекистане” [3]. Исследование А. Тешабоева на примере Самарканда показывает “значимость культурного и исторического туризма для повышения благосостояния населения” [4]. В свою очередь, Ж.Сабинова делает акцент на “развитии внутреннего туризма и мерах государственной поддержки, направленных на расширение доступности туристических услуг” [5].

Дополняют работы М. Киличова, в которых раскрывается опыт гостиничного бизнеса Бухары в контексте устойчивого туризма и

инновационных технологий [6]. С. Абдурахманов акцентирует внимание на роли туризма в комплексном развитии регионов [7], а в другом исследовании указывает на значимость туризма для стимулирования малого бизнеса и предпринимательства [8]. Н. Каримова рассматривает экологический туризм как инструмент формирования устойчивых экономических моделей, а международное исследование [9] выделяет агротуризм как перспективное направление диверсификации доходов и повышения занятости сельского населения [10]. Таким образом, все источники подтверждают, что туризм является универсальным механизмом снижения экономического неравенства при условии комплексного подхода и участия местных сообществ.

Проведённое исследование наглядно показало, что развитие региональных туристических ресурсов оказывает многоуровневое и комплексное воздействие на сокращение экономического неравенства как внутри страны, так и между отдельными территориями. В первую очередь, анализ статистических данных, а также практического опыта ряда регионов продемонстрировал прямую зависимость между инвестициями в туристическую инфраструктуру и социально-экономическими показателями населения. Там, где наблюдается активное развитие гостиничного бизнеса, транспортных связей, объектов питания и культурно-развлекательных центров, фиксируется рост занятости среди местных жителей, увеличение доходов малых предпринимателей, а также появление новых возможностей для самозанятости, особенно в сфере услуг, ремёсел и сельского хозяйства.

Особое внимание в исследовании было уделено изучению социально-экономического эффекта туризма в сельских и отдалённых регионах, которые традиционно остаются в стороне от крупных инвестиционных проектов и концентрации финансовых ресурсов. Выявлено, что развитие таких направлений, как этнографический, культурный, гастрономический и экологический туризм, способствует более справедливому распределению туристических потоков и доходов. Это не только снижает чрезмерную нагрузку на крупные города и популярные туристические центры, но и позволяет создавать новые точки экономического роста в менее развитых территориях. В результате местные сообщества получают возможность более активно интегрироваться в экономическую жизнь страны, развивая собственные бренды, культурные практики и локальные услуги, что повышает социальную сплочённость и укрепляет чувство принадлежности к единому экономическому пространству.

В ходе исследования также было установлено, что туризм является мощным катализатором развития смежных сфер экономики. Например, увеличение туристических потоков стимулирует спрос на транспортные услуги, повышает необходимость модернизации дорожной сети и

инфраструктуры. Сельское хозяйство получает возможность диверсифицировать производство за счёт поставок экологически чистых продуктов в гостиницы и рестораны. Ремесленники и народные мастера находят новые рынки сбыта благодаря интересу туристов к уникальной национальной продукции. Сфера услуг - начиная от торговли и заканчивая современными цифровыми технологиями - также активно развивается, формируя мультипликативный эффект для всей региональной экономики. Однако результаты исследования также указывают на ряд важных условий, необходимых для устойчивого эффекта от развития туризма. Во-первых, требуется последовательная и долгосрочная государственная политика, ориентированная на поддержку региональных инициатив и создание благоприятной инвестиционной среды. Во-вторых, необходима активная вовлечённость частного сектора и местного бизнеса, которые способны гибко реагировать на потребности туристов и предлагать инновационные решения. В-третьих, особую роль играет участие местного населения: без их поддержки и включённости в процесс предоставления туристических услуг невозможно достичь устойчивого социально-экономического результата.

Таким образом, результаты проведённого исследования подтверждают, что развитие региональных туристических ресурсов является не только важным направлением в сфере экономики, но и действенным инструментом сокращения экономического неравенства. Туризм, обладая высокой мультипликативностью, способен обеспечивать комплексное развитие территорий, вовлекать широкие слои населения в экономическую деятельность и способствовать более справедливому распределению доходов. В то же время для достижения долгосрочного эффекта необходим комплексный подход, основанный на государственно-частном партнёрстве, активной роли местных сообществ и использовании современных технологий в управлении туристическим сектором. Проведённое исследование показало, что развитие региональных туристических ресурсов является одним из наиболее эффективных инструментов сокращения экономического неравенства и обеспечения сбалансированного роста территорий. Туризм, обладая высоким мультипликативным эффектом, стимулирует занятость, способствует росту доходов населения, поддерживает развитие малого и среднего бизнеса, а также открывает новые возможности для самозанятости, особенно в сельских и отдалённых регионах.

Анализ показал, что региональный туризм играет важную роль в перераспределении туристических потоков, снижая чрезмерную концентрацию ресурсов в крупных городах и обеспечивая равномерное вовлечение различных территорий в экономические процессы. Это усиливает значимость местных сообществ, укрепляет социальную сплочённость и формирует новые точки роста. Также установлено, что

туризм является катализатором для смежных сфер — транспорта, сельского хозяйства, ремесленничества и сферы услуг, что обеспечивает комплексное развитие экономики регионов. Тем самым туризм способен стать фундаментом для долгосрочной стратегии устойчивого развития. В то же время результаты исследования выявили, что для достижения максимального эффекта необходима системная государственная поддержка, создание благоприятных условий для частных инвестиций и активное участие местного населения в туристической деятельности. Только при условии тесного взаимодействия государства, бизнеса и общества возможно реализовать потенциал туризма в сокращении социально-экономических диспропорций. Таким образом, можно заключить, что развитие региональных туристических ресурсов не только повышает экономическую устойчивость территорий, но и служит действенным механизмом смягчения экономического неравенства, способствуя формированию более справедливой и инклюзивной модели национального развития.

СПИСОК ИСПОЛЬЗОВАННОЙ ЛИТЕРАТУРЫ

1. Гойипназаров С., Астанов О. Туризм как катализатор регионального развития: опыт Узбекистана и экономические перспективы // *Economic Annals-XXI*. – 2023. – Т. 204. – № 7-8. – С. 33–44.
2. Йоркулов М. Социально-экономическое воздействие и стратегии устойчивого развития регионального туризма в Узбекистане // *Central Asian Journal of Innovations on Tourism Management and Finance*. – 2024. – Т. 5. – № 7. – С. 438–443.
3. Абдурахманова Г. К., Жонг Дж. Й., Оқмуллаев Р. Р., Каримов М. Влияние туризма на занятость и экономический рост в Узбекистане: подход ARDL // *Материалы Международной конференции ICFNDS-2021*. – 2021. – С. 125–132.
4. Тешабоев А., Равшанов Т. Роль туризма в экономическом развитии Узбекистана (на примере Самаркандской области) // *Journal of Academic Research and Trends in Educational Sciences*. – 2024. – Т. 3. – № 2. – С. 139–143.
5. Сабирова Ж. Развитие внутреннего туризма в Узбекистане: вызовы, возможности и государственные меры // *Spanish Journal of Innovation and Integrity*. – 2025. – № 41. – С. 215–222.
6. Киличов М., Ольшавский Ф. Устойчивое развитие туризма: опыт гостиничных предприятий Бухары на Великом Шёлковом пути // *Marketing Science & Inspirations*. – 2023. – Т. 18. – № 2. – С. 12–25.
7. Абдурахманов С. Индустрия туризма и её вклад в экономическое и региональное развитие Республики Узбекистан // *Economics and Management Engineering*. – 2024. – № 2. – С. 55–63.
8. Абдурахманов С., Турсунбаевич Р. Т., Кайратович К. З. Значение туризма в экономическом развитии Узбекистана // *Journal of Economics, Assets, and Evaluation*. – 2023. – Т. 1. – № 3. – С. 48–56.
9. Каримова Н. Экологический туризм и его роль в региональном развитии // *Journal of Tourism: Theory and Practice*. – 2021. – № 2. – С. 101–108.
10. Agrotourism as an Emerging Sustainable Tourism Industry in Uzbekistan // *Sustainability*. – 2024. – Т. 16. – № 17. – С. 7519.

**ЁШЛАР МЕҲНАТ БОЗОРИНИ БОШҚАРУВЧИ ТАШКИЛОТЛАРНИНГ
МУҲИМЛИГИ ВА ХУСУСИЯТЛАРИ**

Асқарова Муҳаббат Ибрахимовна

катта илмий ходим

ТДИУ ҳузуридаги “Ўзбекистон

иқтисодиётини ривожлантиришнинг илмий
асослари ва муаммолари”ИТМ

Маълумки, меҳнат бозори иш берувчилар билан ёлланма ишчилар ўртасида, улар билан давлат ўртасида бозор иқтисодиётига хос бўлган муносабатларни шаклланишига олиб келади. Меҳнат бозорида ишга жойлаштиришга муҳтожларни иш ўринлари билан таъминлашда жамоат институтларининг роли аҳамиятлидир.[1] Демак, бозор иқтисодиёти шароитида ишчи кучи таклифини унга бўлган талаб асосида шаклланишида бандлик институтларининг муҳим ролини инкор этиб бўлмайди. Айтиш пайтда “Ишчи кучи таклифи минтақаларнинг меҳнат салоҳиятини, ишчи кучига бўлган талаб эса халқ ҳўжалигида (миллий ҳўжаликда) мавжуд ишчи ўринларининг ҳудудий-тармоқ йиғиндисини акс эттиради”.[2] Фикримизча, меҳнат бозорини ташкил этувчи элементларини таърифлашга бўлган шундай ёндашиш меҳнат бозорини ҳар тарафлама ўрганиш ва унда кечадиган жараёнларни башорат қилиш имконини кенгайтиради.

Илмий техник тараққиёт ва иқтисодий муносабатларнинг мақсадли ривожланиши муносабати билан кадрларни қайта тайёрлашга маблағларнинг ажратилиши, кадрлар мустаҳкамлиги, уларнинг барқарорлиги сиёсати олиб келди. Шунинг учун ҳам меҳнат бозоридаги ишчи кучига талаб ва таклиф муносабатлари бозор механизми таркибига кирувчи тартибга солинадиган ва бошқариб бориладиган жараён бўлиб қолди.

Ёшлар меҳнат бозорини бошқарувчи ташкилотлар меҳнат бозори фаолиятини белгилувчи иқтисодий, ҳуқуқий ва ижтимоий омиллар туркумини қамраб олади. У ишга жойлаштириш тизими орқали амалга ошириладиган, унинг таркибига бандлик маркази, иш жойлари ҳақидаги маълумотлар банки, касбий билим олиш ва ишсиз, лекин ишлашни хоҳловчи аҳолини ишга жойлаштиришга ёрдам берувчи давлат дастурлари, ишлаб чиқаришни қайта қуроллантириш, корхоналарда кадрлар барқарорлигини таъминлаш сиёсатини олиб бориш муносабати билан кадрларни қайта тайёрлашга қаратилган мақсадли дастурлар киради.

Ёшлар меҳнат бозори малакали бошқаришга эҳтиёж сезади. Бошқаришнинг мақсади ёшлар бандлигини қўллаб-қувватлаш, ишсизликни ижтимоий йўл қўйиладиган даражада ушлаб туриш, ишсиз

ёшлар даромадларини ушлаб туриш, ёшлар ишчи кучига талаб ва таклифнинг мос келиши, ёшларнинг меҳнат бозорида дуч келадиган ўзгаришларга мос равишда ҳаракатчанлиги ҳисобланади.

Ана шу мақсадлардан келиб чиқиб, ёшлар меҳнат бозорини бошқаришнинг ўзига хослиги намоён бўлади

1-жадвал

Меҳнат бозорини тартибга солиш усуллари

Мезонлар	Бошқариш усуллари
Вазифалари	- ёш меҳнат ресурсларидан самарали фойдаланиш. - ёшлар меҳнатига талаб ва таклиф мувозанатини таъминлаш; - ёшлар ўртасида ишсизлик даражасини камайтириш;
Объекти	- ёшлар бандлиги; - ёшлар ўртасидаги ишсизлик; - иш ҳақи.
Субъектлар	- ишга ёлловчи; - касаба уюшмалари; - давлат институтлари.
Молиялаштириш манбалари	- солиқлар; - давлат бюджети; - ижтимоий фондлар.
Таъсир этиш даражаси	- қонунлар орқали; - рағбатлантирувчи; - чекловчи; - институционал.
Йўналиши	- бевосита; - билвосита.
Таъсир этиш характери	- ижтимоий; - молиявий; - руҳий.

Изоҳ: Муаллиф томонидан ишлаб чиқилган.

Тарқоқ бозор иш ўринлари учун олиб борилаётган рақобат курашида ёшларнинг ҳимоя қилинмаган гуруҳларини (касб таълимига ва меҳнат стажига эга бўлмаган ёшларни, меҳнат қобилияти чекланган ёш ногиронларни, бирмунча кўпроқ вақтини оилага бағишлашга мажбур бўлган ёш аёлларни) сиқиб чиқаради. Айрим касблар “бозорбоп” бўлмай қолиши, яъни фойда келтирмаслиги мумкин. Иш билан бандлик ва ижтимоий-меҳнат муносабатларини давлат томонидан бошқариб тартибга солиб турилмаса, кескин ижтимоий ўзгаришлар рўй бериши мумкин. Давлат бошқариб ва тартибга солиб туриш мақсадида махсус ташкилотлар ва институтлар ташкил этилади.

Бу институтларнинг асосий вазифаси ёшларнинг ўзига мос иш ўрни қидириши учун, иш берувчининг эса мос келадиган ходим қидириши учун вақт ва моддий молиявий ресурслар сарфлашини қисқартиришдир. Шу боисдан меҳнат бозори институтининг асосий вазифаси “бозорнинг

ноаниқлиги”га барҳам бериш, иш берувчилар ва ходимлар эга бўлган ахборотнинг мукамал бўлишини таъминлашдир, чунки айнан ахборотнинг йўқлиги, чиқимларнинг кўпайиб кетишига олиб келади. Бу вазифани амалга оширишнинг энг кўп тарқалган шакллари ходимларнинг касб-малака даражасига қўйиладиган талабларни ҳисобга олган ҳолда бўш иш ўринлари тўғрисидаги маълумотлар банкни яратиш ва меҳнат бозорининг жорий аҳолини илмий асосда таҳлил этиш; унинг ривожланиш истиқболларини башорат қилиш, касбга йўналтириш фаолияти; касб-хунар коллежлари ва ОЎЮ юртлари талабаларининг касбий яроқлилигини аниқлаш учун саралаш тестларини такомиллаштиришни амалга оширишдан иборат.

Ўзбекистонда ўтиш даврининг дастлабки босқичида давлатнинг ёшлар меҳнат бозорига аралашуви жуда фаол бўлди. Бу эса ёшларнинг бозор шароитига мослашувига ёрдам берадиган, меҳнат бозоридаги кескинликни юмшатишга хизмат қиладиган қуйидаги тадбирлар орқали амалга оширилди; иш ҳақини энг кам даражасини белгилаш орқали аҳоли даромадларини тартибга солиш, бандлик даражасини пасайтирмаслик (битта иш ўрнини бир неча ходимлар ўртасида тақсимлаш, ихчам иш кунларини жорий этиш, иш кунини қисқартириш), зарар кўриб ишлайдиган корхоналарни қўллаб-қувватлаш.

Меҳнат бозорига давлатнинг фаол таъсир кўрсатиш усуллари қуйдагиларда намоён булади; ходимларни тайёрлаш ва қайта тайёрлаш дастурларини молиялаштириш, вақтинчалик иш жойларини яратиш, иш ўринлари ҳақида ахборот ва маслаҳатлар бериш, тадбиркорлик ва инновация фаолиятини рағбатлантириш.

Меҳнат бозорини тартибга солиш йўналишлари ходимларнинг касб маҳоратини узлуксиз оширишни таъминлаши лозим. Маълумки, бозор иқтисодиёти шароитида юқори малакали ишчи кучига талаб юқори бўлади. Шунинг учун, меҳнат бозори инфратузилмаси таркибида ходимлар тайёрлашга шу нуқтаи назардан ёндошиш, яъни касбга ўқитишни ташкил этишда иш кучини сифат жиҳатидан яхшилашга, унинг меҳнат бозоридаги рақобатбардошлигини оширишга эътибор қаратиш зарур бўлади.

Тартибга солишнинг муҳим йўналишларидан яна бири - меҳнат бозори мониторинги ҳисобланади. Бу барча поғонадаги меҳнат ташкилотларида амалга оширилади. Лекин, унинг қуйи даражада, хусусан бандликка кўмаклашиш муассасаларида амалга оширилиши айниқса самаралидир. Бу муассасаларнинг асосий фаолияти аҳолининг бандлик даражасини аниқлаш, ҳудудда янги иш ўринлари яратишга ёрдамлашиш, корхоналарда касаначилик асосида иш ўринлари яратиш бўйича ҳужжатларни расмийлаштириш, иш билан банд бўлмаган аҳолини ишга жойлаштириш, ҳақ тўланадиган жамоат ишларига жалб қилишдан иборат. Меҳнат бозори мониторинги ахборот-таҳлил тизими бўлиб, у меҳнат

бозори фаолиятининг асосий кўрсаткичларини мунтазам кузатиб боради. Натижада ундаги асосий муаммолар аниқланади ва уларнинг ечими бўйича муайян чора-тадбирлар ишлаб чиқилади.

Бунда тартибга солиш ролини макро ва микроиқтисодий омилларгина эмас, ижтимоий-руҳий характердаги бошқа кўпгина омиллар ҳам бажаради. Бутун мамлакатда бўлганидек, алоҳида соҳалар ва минтақалар бўйича меҳнат ресурслари ва иш ўринлари миқдорининг мос келмаслиги мавжуд бўлиб, у инвестицион сиёсатдаги камчиликлар ва иқтисодий таркибий ўзгаришлар, тақсимот муносабатларининг мукамал эмаслиги, жисмоний ва оз малакали меҳнатнинг кенг тарқалиши, ишлаб чиқаришнинг оғир ва зарarli шароитларининг сақланиб қолиши билан боғлиқдир.

Соҳаларда яқин кунларгача идора бошқарувининг устунлиги ишлаб чиқарувчи кучларнинг бир томонлама жойлашишига олиб келди, бир томондан самарасиз меҳнат минтақалари, иккинчи томондан, етарли бўлмаган меҳнат минтақаларининг юзага келиши кўзга ташланди. Биринчи ҳолда ишсизлик кучаяди, иккинчи ҳолда эса ишчи кучларининг камёблиги кузатилади.

Шунингдек, меҳнат бозорини тартибга солишда бандлик хизмати муассасалари ролини ошириш зарур. Бизга маълумки, мамлакатда замонавий меҳнат бозори меҳнат муносабатларининг халқаро меъёр ва стандартларини эгалламасдан туриб шаклланиши мумкин эмас. Шунинг учун ҳам меҳнат муносабатларини тартибга солиш учун қабул қилинган қонунларда халқаро меъёрларни ҳисобга олиш муҳим саналади.

Фойдаланилган адабиётлар

1. Гонорская А.В. Обеспечения занятости трудовых ресурсов Республики Узбекистан с использованием потенциала негосударственных некоммерческих организаций. Автореферат дис. канд. эк. наук. – Т; 2002, с 10.
2. Максакова Л.П. Проблемы обеспечения занятости трудовых ресурсов Республики Узбекистан в переходной период к рынку. Автореферат дис. док. эк. наук. – Т; 1995. С. 20
3. Макконел, К. Р. Экономикс: принципы, проблемы и политика / К. Р. Макконел, С. Л. Брю. – М. Дел., 1992 – 972 с.
4. Moreno-Mondéjar, L.; Triguero, Á.; Cuerva, M.C. Exploring the association between circular economy strategies and green jobs in European companies. J. Environ. Manag. 2021, 297, 113437. [[Google Scholar](#)] [[CrossRef](#)]

O'ZBEKISTON IQTISODIYOTIDA IMPORT OQIMLARINING BANDLIK VA MAKROIQTISODIY BARQARORLIKKA TA'SIRI

Eshqulova Nasiba Normo'mino'na

*Toshkent davlat iqtisodiyot universiteti huzuridagi “O'zbekiston iqtisodiyotini rivojlantirishning ilmiy asoslari va muammolari” ilmiy-tadqiqot markazi
mustaqil izlanuvchisi*

Shubhasiz, har bir mamlakatning o'z oldiga qo'ygan ustuvor vazifasi bu, makroiqsodiy barqarorlikka, iqtisodiyotda to'la bandlikka erishish bilan birga, diversifikatsiyalashgan eksport hamda oqilona import siyosati natijasida tashqi savdoda ijobiy saldoni shakllantirishdir. Bizga ma'lumki, tashqi savdo balansining holati makroiqtisodiy ko'rsatkchlarga, masalan YAIM o'sishi, inflyatsiya dinamikasi, bandlik, nominal va real valyuta kursi shular jumlasidandir. Doimiy salbiy saldo milliy valyutani qadrsizlantirib, inflyatsion bosimni kuchaytirsa, profisit ichki ishlab chiqarish va investitsiyalarni rag'batlantiradi, ammo uzoq muddatli ortiqcha saldo kursning qadrlanishi va tarkibiy nomutanosibliklarga olib kelishi mumkin. Geoiqtisodiy jarayonlar, proteksionizm va cheklovlar sharoitida ochiq savdo siyosati raqobat, texnologiya transferi, eksport diversifikatsiyasi hamda global qiymat zanjirlariga integratsiyani ta'minlab, makrobarqarorlikni mustahkamlaydi.

Xalqaro statistika ma'lumotlariga ko'ra, 2023-yilda AQSh taxminan 3,17 trillion AQSH dollari bilan dunyodagi yetakchi import qiluvchi davlat bo'lgan bo'lsa, 2024 yilda Yevropa Ittifoqiga a'zo davlatlardan keladigan tovarlar importining ulushi (ya'ni Yel ichidagi import) 38,3 foizni tashkil etdi. Shuningdek, 2024-yilda Xitoyning xalqaro savdosi 43,8 trillion yuanga yetib, importi 2,58 trillion AQSh dollaridan oshdi va dunyoda ikkinchi yirik importchiga aylandi[1].

Rivojlangan mamlakatlar tajribasi importning bandlikka ijobiy ta'sirini ko'rsatadi: u yuqori texnologiyalarni tezlashtiradi, raqobatni kuchaytiradi, samaradorlikni oshiradi. Import kapital va oraliq tovarlar oqimini kengaytirib, ish o'rinlari yaratadi. 2024 yilda global ishsizlik 4,89 % bo'lib, 1991–2024 yillarda 0,24 punktga kamaydi. Rivojlanayotgan mamlakatlarda ta'sir mehnat bozori moslashuvchanligi va qayta tayyorlashga bog'liq.

Bu borada mamlakatimizda ham so'nggi yillarda tashqi savdoni rivojlantirish, bu orqali ishsizlikni kamaytirish va bandlikni oshirish maqsadida, qator huquqy-meyoriy xujjatlar qabul qilingan. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining “Tashqi savdo faoliyatini yanada erkinlashtirish va tadbirkorlik subyektlarini qo'llab-quvvatlash chora-tadbirlari to'g'risida”gi PQ-3351-sonli qarori [2], O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining “O'zbekiston Respublikasida tashqi savdo faoliyatini erkinlashtirish bo'yicha qo'shimcha chora-tadbirlar to'g'risida” 137-sonli [3], “Aholi bandligi to'g'risida”gi 642-sonli Qonuni [4] hamda “O'zbekiston — 2030” strategiyasi [5] shular jumlasidandir. Ushbu tezisda aynan tashqi savdo balansi, import hajmining makroiqtisodiy ko'rsatkichlarga, xususan bandlik darajasiga qanday ta'sir ko'rsatishi tizimli tahlil qilinadi.

Tashqi savdoning mehnat bozoriga ta'siri, xususan, import oqimlarining ishsizlik darajasi bilan bog'liqligi ilmiy adabiyotlarda keng muhokama qilingan. Ilk tadqiqotlardan biri Cooper (1996) esa, importning ko'payishi past malakali ishchilar band bo'lgan sohalarida ish o'rinlarini qisqartirishi mumkin, shu bilan birga, eksportning kengayishi yuqori malakali ishchi kuchiga talabni oshirib,

yangi imkoniyatlar yaratishini, savdo oqimlari mehnat bozorida differensial ta'sir ko'rsatib, turli ijtimoiy guruhlar uchun qarama-qarshi natijalar yuzaga keltirishini ta'kidladi[6]. Leightner (2021) tadqiqotida ayrim mamlakatlarda import hajmining ortishi ishsizlikni oshirmasdan, aksincha, texnologik yangilanish va samaradorlikning ortishiga olib kelishi mumkinligi qayd etilgan. Bu esa importni faqat mehnat bozoriga xavf sifatida emas, balki strukturaviy yangilanishning potensial manbai sifatida ham talqin qilish lozimligini anglatadi. [7] O'zbekistonda import raqobatining bandlikka aniq ta'sirini makro darajada baholagan ishlar deyarli kam bo'lib, mahalliy iqtisodchi olimlarimizdan Sh.Hasanov va G. Sanaev (2018) [8], B.Mirkasimov (2020) [9], Sh.N.Otamurodov va N.N.Eshqulovalar [10] tomonidan yuqoridagi manbalar savdo ochiqligi, tarmoq raqobati va bandlik aloqalarini eng yaqin shaklda yoritib berilgan. Umuman olganda, mavjud adabiyotlar tahlili shuni ko'rsatadiki, importning ishsizlikka ta'siri murakkab va ko'p qirrali jarayon hisoblanadi. Demak, importning ishsizlikka ta'sirini aniqlashda mamlakatning iqtisodiy rivojlanish darajasi, mehnat bozorining tarkibiy xususiyatlari va savdo siyosatining o'ziga xos jihatlari hal qiluvchi omillar sifatida qaralishi lozim.

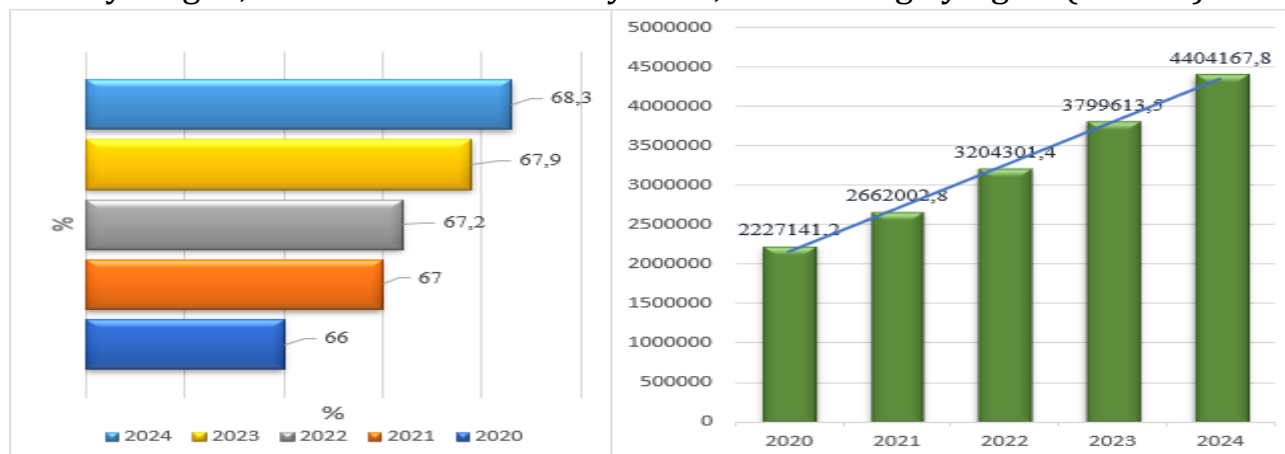
1-jadval

2020-2024 yillardagi O'zbekistonda import tarkibi mln AQSH dollari [11]

	Klassifikator	2020	2021	2022	2023	2024	O'sish 2020/2024 barobar	Ulushi 2024 (%)
1	Boshqa tovarlar	37,7	11,6	62,9	90,9	46,4	1,23	0,13
2	Ichimliklar va tamaki	49,3	89,9	139,2	191,6	251,3	5,10	0,71
3	Hayvonlar va usimliklar moylari	296,8	411	400,9	425,4	373,2	1,26	1,06
4	Nooziq-ovqat xomashyo	864,4	1154,7	1283,6	1125,3	1195,7	1,38	3,39
5	Turli xil tayyor buyumlar	1309,3	1305,8	1330,9	1489,8	1482,5	1,13	4,20
6	Oziq-ovqat mahsulotlari va tirik hayvonlar	1851,3	2509,5	3392,9	3495,7	3695,8	2,00	10,47
7	Mineral yoqilg'i va yog'lash moylari.	1106,9	1556,7	1795,1	2633,6	3953,1	3,57	11,20
8	Xizmatlar	1221,4	1767,3	2547,5	3084,3	4678,5	3,83	13,26
9	Kimyoviy vositalar va boshqa toifalarga kirmaydigan mahsulotlar.	2881,1	3734,3	4372,2	4864,5	4688	1,63	13,28
10	Asosan material turiga qarab klassifikatsiyalangan sanoat tovarlari	3581,3	4706,5	5746,9	6322,8	6055,1	1,69	17,16
11	Mashinalar va transport asbob-uskunalar	7954,4	8260,3	9695,7	14935,2	13548,6	1,70	38,39

So'nggi yillarda O'zbekiston tashqi savdo hajmi barqaror o'sib, 2020–2024 yillarda qariyb ikki baravar oshgan bo'lsada, biroq yuqori import ulushi sabab salbiy saldo saqlanib kelmoqda. 2024 yilda eksport 40 % ga oshib, import o'sishi 9,6 % gacha sekinlashdi va natijada salbiy saldo –16,35 mlrd. AQSh dollaridan –12,04 mlrd. AQSh dollarga qisqardi, qoplash koeffitsienti esa 0,69 ga yaxshilandi. Import tarkibida mashina va transport vositalari (38,4 %), sanoat tovarlari (17,2 %) hamda kimyoviy mahsulotlar (13,3 %) yetakchi bo'lib, xizmatlar segmenti to'rt baravardan ko'proq kengaydi, oziq-ovqat importi esa 2,8 baravar oshdi. Umuman, importning yuqori texnologiyali va ishlab chiqarishga yo'naltirilgan resurslar bilan boyishi mamlakat iqtisodiyotining modernizatsiyasi hamda ishlab chiqarish salohiyatini kengaytirishga xizmat qilmoqda. Ta'kidlaganimizdek, import rivojlanayotgan mamlakatlarda bandlikka ikki tomonlama ta'sir qiladi. Arzon jihoz va resurslar xarajatlarni kamaytirib, ishlab chiqarish, logistika va servisdan ish o'rinlarini ko'paytiradi, texnologiya transferini tezlashtiradi. Biroq raqobat ayrim tarmoqlarda qisqa muddatli qisqarish keltiradi. (1-jadval)

Ushbu davrda mamlakatimizda bandlik darajasi barqaror yuqori ko'rsatkichlarni qayd etmoqda, 2020-yildagi 66 %dan 2024-yilda 68,3 % ga ko'tarilgan. Shu bilan birga, o'rtacha oylik ish haqi sezilarli sur'atlarda oshib, 2017-yildagi 1,25 mln so'mdan 2024-yilda 4,4 mln so'mga yetgan. (2-rasm)

2-rasm. Bandlik darajasi (%) va o'rtacha hisoblangan oylik ish haqi (so'm)[12]

Bu jarayon iqtisodiyotda ishlab chiqarish hajmi, mehnat unumdorligi va daromadlarning ortishi bilan bog'liq. Bandlik darajasining nisbatan barqarorligi fonida ish haqi tez o'sishi aholining turmush darajasini yaxshilab, iste'mol imkoniyatlarini kengaytirgan. Umuman, mehnat bozori barqarorligi va ish haqlarining oshishi makroiqtisodiy o'sish jarayonlarini kuchaytirgan. 2020–2024 yillar davomida O'zbekiston iqtisodiyotida bandlikning tarmoq bo'yicha tarkibi sezilarli o'zgarib, xizmatlar sohasi yetakchi o'sish manbai bo'lib bormoqda.

Eng yuqori sur'atlar yashash va ovqatlanish xizmatlari (2,48 baravar), davlat boshqaruvi (1,76 baravar), boshqa xizmatlar hamda axborot-aloqa tarmoqlarida (1,66 baravar) qayd etildi. Ko'chmas mulk, professional-texnik va

ma'muriy yordamchi xizmatlar 30–37 % ga kengaydi, sog'liqni saqlash 24 % ga, ta'lim 11 % ga oshdi. Logistika zanjirida tashish va saqlash xizmatlari 12 %, savdo va ta'mirlash 4 % ga o'sdi. (2-jadval).

2-jadval

**Bandlarning iqtisodiy faoliyat turlari bo'yicha taqsimlanishi 2020-2024
yillar[13]**

Nº	Klassifikator	2020 (ming kishi)	2022 (ming kishi)	2024 (ming kishi)	Ulushi 2024 (%)	O'sish (%) (2020)	Barobar (2020)
1	Suv ta'minoti va chiqindi utilizatsiyasi	47	49,5	49,7	0,35	5,7	1,06
2	Tog'-kon sanoati	92,5	57,5	63,2	0,44	-31,7	0,68
3	Ko'chmas mulk bilan operatsiyalar	53,4	62,2	63,2	0,44	18,4	1,18
4	San'at va ko'ngilochar xizmatlar	67	71,7	66,6	0,47	-0,6	0,99
5	Energiya ta'minoti va havo konditsiyasi	72,3	73,5	68,1	0,48	-5,8	0,94
6	Moliyaviy va sug'urta faoliyati	72,5	69,6	79	0,55	9,0	1,09
7	Axborot va aloqa	58,7	77,3	98,6	0,69	68,0	1,68
8	Boshqaruv faoliyati va yordamchi xizmatlar	98,4	108,1	107,5	0,75	9,2	1,09
9	Professional, ilmiy va texnik faoliyat	131,6	135,7	144,4	1,01	9,7	1,10
10	Yashash va ovqatlanish bo'yicha xizmatlar	302,8	348,8	363,5	2,55	20,0	1,20
11	Tashish va saqlash	610,5	633,1	601,5	4,22	-1,5	0,99
12	Davlat boshqaruvi, mudofaa va ta'minot	635,9	636,8	634,9	4,45	-0,2	1,00
13	Sog'liqni saqlash va ijtimoiy xizmatlar	669,5	671,3	695,2	4,87	3,8	1,04
14	Ta'lim	1158,2	1268,7	1320,2	9,26	14,0	1,14
15	Qurilish	1305,6	1314,3	1360,1	9,54	4,2	1,04
16	Savdo va transport vositalarini ta'mirlash	1405,4	1525,2	1504,8	10,55	7,1	1,07
17	Ishlab chiqarish sanoati	1597,7	1630,1	1548,3	10,86	-3,1	0,97
18	Boshqa turdagi xizmatlar ko'rsatish	1358,2	1534,1	2252,4	15,79	65,8	1,66
19	Qishloq, o'rmon va baliq xo'jaligi	3499,2	3438,7	3240,7	22,72	-7,4	0,93

Shu bilan birga, qishloq xo'jaligida 7,4 % qisqarish kuzatilgan bo'lsa-da, bandlikda 3,24 mln kishi (22,7 %) bilan yetakchilikni saqlab qolmoqda. Real sektor tarkibida ishlab chiqarish (-3,1 %), energetika (-13,3 %) va tog'-kon sanoatida (-31,7 %) pasayish kuzatilgan. Demak, iqtisodiyot tobora xizmatlar

sohasi tomon siljimoqda, real sektorda esa samaradorlik va investitsiyalarni kuchaytirish zarur.

Tahlillarimiz natijasi importning bandlik darajasiga bevosita bog'likligini ko'rsatadi. Bu borada, O'zbekiston iqtisodiy rivojlanishini ta'minlashda importni optimallashtirish muhim ahamiyatga ega. Bunda yuqori texnologiyali va kapital tovarlar ulushini saqlab qolish, iste'mol tovarlari importini esa mahalliy ishlab chiqarish hisobiga qisqartirish zarur. Shu bilan birga, real sektor tarmoqlarini qo'llab-quvvatlash maqsadida tog'-kon, energetika va ishlab chiqarishda raqobatbardoshlikni oshirish uchun investitsiyalarni kengaytirish hamda soliq imtiyozlarini joriy etish lozim. Xizmatlar sektorini rivojlantirish orqali esa axborot texnologiyalari, logistika, turizm va ta'lim yo'nalishlarida yangi ish o'rinlari yaratib, bandlik kengaytirish maqsadga muvofiqdir. Mehnat bozorining moslashuvchanligini ta'minlash uchun qayta tayyorlash dasturlari, kasbiy malaka oshirish va innovatsion startaplarni qo'llab-quvvatlash zarur. Shuningdek, import orqali keltirilgan texnologik resurslardan samarali foydalanib, qo'shilgan qiymati yuqori bo'lgan mahsulotlar ishlab chiqarish va tashqi bozorlarni kengaytirish orqali esa eksport diversifikatsiyasiga erishish mamlakat iqtisodiy barqarorligini mustahkamlashga xizmat qilishi shubhasizdir.

ADABIYOTLAR RO'YXATI

1. Dunyo mamlakatlari statistika portali <https://www.statista.com/>
2. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2017-yil 3-noyabrdagi “Tashqi savdo faoliyatini yanada erkinlashtirish va tadbirkorlik subyektlarini qo'llab-quvvatlash chora-tadbirlari to'g'risida” gi PQ-3351-son [qarori](#)
3. O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining “O'zbekiston Respublikasida tashqi savdo faoliyatini erkinlashtirish bo'yicha qo'shimcha chora-tadbirlar to'g'risida” 31.03.1998 yildagi 137-sonli qarori
4. O'zbekiston Respublikasining 20.10.2020 yildagi O'RQ-642-sonli “Aholi bandligi to'g'risida”gi Qonuni
5. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 11.09.2023 yildagi “O'zbekiston — 2030 strategiyasi to'g'risida”gi PF-158-sonli farmoni.
6. Cooper, R. N. Foreign Trade, Wages, and Unemployment. Cambridge, MA: Harvard University Press, 1994.
7. Leightner, J. E. Do Imports Increase Unemployment? Empirical Estimates That Are Not Model Dependent. *Frontiers of Economics in China*, vol. 16, no. 3, 2021, pp. 447-469
8. Hasanov Sh., Sanaev G. Non-farm employment trends and policy in rural areas of Samarkand region (Uzbekistan). — Halle (Saale): Leibniz Institute of Agricultural Development in Transition Economies (IAMO), 2018. — (IAMO Discussion Papers; №176). — URL: ideas.repec.org/p/zbw/iamodp/176.html
9. Shagzatova M., Taniguchi K., Sibal J., Mirkasimov B. Unlocking the Potential for Labor Productivity Growth // *Uzbekistan: Quality Job Creation as a Cornerstone for Sustainable Economic Growth* / Anderson K.; Ginting E.; Taniguchi K. 2020. — B. 83–135. — ISBN 978-92-9262-195-7;
10. Sh.N.Otamurodov, N.N.Eshqulova O'zbekiston eksportining o'sish omillari/ *Iqtisodiy taraqqiyot va tahlil*/6-son/iyul/2025 197-205 b
11. [11], [12], [13] O'zbekiston Respublikasi Statistika qo'mitasi ochiq ma'lumotlari asosida muallif tomonidan ishlangan.

IQTISODIYOTDA MEHNAT BOZORI VA UNING IQTISODIYOTDAGI O‘RNI

Islomov Bobur Bahodir o‘g‘li

*O‘zbekiston Respublikasi Davlat xavfsizlik xizmati
Chegara qo‘shinlari "Yosh chegarachilar" harbiy-akademik litseyi
matematika fani bosh o‘qituvchisi*

Ishsizlikning oldini olish, aholining ishga layoqatli qatlamini doimiy yoki muntazam ish bilan ta‘minlash har doim yechilishi lozim bo‘lib qolayotgan iqtisodiy masalalardan biridir. Hudud yoki mintaqada mehnat bozorini har tomonlama yanada “jozibali” qilish, yangidan-yangi ish o‘rnilarini yaratish, mavjud ish o‘rinlarini kengaytirish mehnat bozorining doimiy maqsad yoki vazifalardan biridir. Keling, shu o‘rinda mehnat bozori tushunchasiga atroficha to‘xtalib o‘tsak. Iqtisodiyotda mehnat va mehnat bozori, uni baholovchi me‘zonlar har doim tushunchasi – muhim tushunchalardan biridir. Turli zamon va makonlarda ushbu iqtisodiy jumlagi olimlar tomonidan turli tartibda ta‘riflar keltirilgan.

Rivojlangan davlatlarning “iqtisodiy klubi” hisoblanadigan iqtisodiy hamkorlik va taraqqiyot tashkiloti (Organisation for Economic Cooperation and Development) OECD ta‘rifiga ko‘ra “mehnat bozori – bu ishchilar va ish beruvchilar o‘zaro aloqada bo‘ladigan maydon. Bu yerda ish beruvchilar ishchilarni yo‘llash uchun, ishchilar esa ish topish uchun raqobatlashadi[1].

Iqtisodiyot bo‘yicha Nobel mukofoti sovrindori P. Samuelson va W. Nordhaus fikricha, “mehnat bozori – bu inson mehnati sotiladigan va sotib olinadigan, ish haqi esa belgilanadigan mexanizmdir”[2].

Mehnat bozori va uning biznesni shakllantirishdagi ta‘sirini polshalik olimlar I. Miciula, K. Rogowska va H. Wojtaszeklar o‘z izlanishlarida batafsil yoritib berishgan. Xususan, mehnat bozori turlarining tasnifi, uning nazariy turlari, ishsizlik toifalarini o‘rganishgan[3].

Chikago universiteti professori J. Stringler ta‘kidlashicha “ Mehnat bozoriga birinchi marta kirib kelayotgan yosh talabgorga juda ko‘p potentsial ish beruvchilar mavjud, ammo ular dastlab kutilganidan juda kunida kam ko‘rinadi[4].

Dale T. Mortensen, Christopher A. Pissarideslar mazkur sohada izlanishlar olib borgan hamda Mehnat bozorining muvozanat modellari, qidirish va ishga jalb etishdagi qiyinchiliklar hamda vaqti-vaqti bilan ishchilarning joriy mehnat faoliyatlariga ko‘ra qayta taqsimlash zaruratini batafsil tavsiflangan[5]. Ishsizlik davri va ish joyidagi davr davomiyligi, shuningdek, ish haqi takliflari, modelda ishtirok etuvchi ishchilar va ish beruvchilar tomonidan amalga oshiriladigan, oldindan o‘ylangan ish o‘rni yaratish va uni yo‘q qilish qarorlarining ichki natijalari sifatida qaralgan. Mualliflar fikricha, ishsizlik va yangi ishga joylashish masalalarining yechimlari dinamik stoxastik muvozanatlar bo‘lib, bunda vaqt va

noaniqlik aniq modellashtiriladi, ishga joylashish masalasi ya'ni kutish ratsional bo'lib, savdodan olinadigan shaxsiy foydalar to'liq foydalaniladi va barcha agentlarning harakatlari o'zaro mos bo'ladi.

Amerikalik yana bir iqtisodchi David Neumark mehnat bozorining diskriminatsiyasini kuzatish va tahlil qilib, “1957-yilda Gari Bekkerning “Diskriminatsiya iqtisodiyoti” asari chop etilganidan beri ko'plab guruhlar uchun bozoridagi yomonroq natijalar mehnat bozoridagi diskriminatsiya bilan izohlanadimi-yo'qmi, degan savol mehnat iqtisodchilari e'tiborini o'nlab yillar davomida tortib kelmoqda. Mehnat bozorlaridagi diskriminatsiya bo'yicha tadqiqotlar dastlab regressiyaga asoslangan “dekompozitsiya” yondashuvidan boshlangan. Ya'ni, guruhlar o'rtasidagi yalpi ish haqi yoki daromad farqlari diskriminatsiyaga bevosita dalil bo'lishi mumkinmi yoki ular aslida ishlab chiqarish samaradorligiga oid boshqa omillar bilan izohlanadimi, degan savol qo'yilgan. Keyingi yillardagi tadqiqotlar esa — regressiyaga asoslangan yondashuvning cheklovlariga javoban — boshqa metodlarga o'tishi kuzatildi. Masalan, korxona darajasidagi ma'lumotlardan foydalanib, ham chegaraviy ishlab chiqarish samaradorligi, ham ish haqi tafovutlarini baholash kabi usullar qo'llanildi.” Degan xulosaga kelindi[6].

Yuqorida kabi izlanishlar MDH mamlakatlari iqtisodchi olimlari tomonidan ham olib borilgan. Masalan Tatayana Rudneeva mehnat bozori haqida “Mehnat bozori — bu iqtisodiy munosabatlar tizimi bo'lib, unda ishchi kuchiga bo'lgan talab va taklif o'zaro ta'sirlashadi. Oddiy qilib aytganda, bu ish izlayotgan odamlar va xodimlarga muhtoj bo'lgan kompaniyalar uchrashadigan maydondir ” degan xulosaga kelgan[7].

Shigapova D.K ning fikricha “Mehnat bozori — bu bozor iqtisodiyoti tuzilmasining tarkibiy qismi bo'lib, u xomashyo, materiallar, iste'mol mollari va xizmatlar, uy-joy, qimmatli qog'ozlar va boshqa bozorlar qatori faoliyat yuritadi. Umumiy ma'noda, mehnat bozori deganda ishchi kuchini yollash va taklif qilish, yoki uni sotib olish va sotish bilan bog'liq ijtimoiy munosabatlar tizimi tushuniladi[8].

Samara viloyatining mehnat bozori va mehnat migratsiyasi borasida Vasyaycheva, Vera Ansarovna ilmiy izlanish olib borgan hamda mehnat bozorining imkoniyatlarini Samara viloyati misolida tadqiq qilgan[9].

Yuqoridagi firk-mulohazalardan xulosa qilib quyidagilarni ta'kidlash mumkin. Mehnat bozori odatda xodimlarni yollash shakllari va jarayonlari, shuningdek, mehnat va ish haqi shartlarini kelishib olish bilan bog'liq institutlarga asoslangan tizim sifatida ta'riflanadi. Mehnat bozorining asosiy vazifasi ish o'rinlarini taqdim etuvchi inson resurslarini taqsimlash va qayta taqsimlash, shuningdek, mehnatga bo'lgan talab va taklif o'rtasida uzoq muddatli muvozanatni ta'minlashdan iborat. Kengroq ma'noda, mehnat bozori Sun'iy intellekt va boshqa axborot texnologiyalari rivojlanishi fonida ish beruvchi va ishga talabgorlar orasidagi kelishuvlar uchun alohida makon va zamon tanlash shart emas. Bizning fikrimizcha mehnat bozori bu- ish beruvchilar va ishga

talabgorlar orasida bo'ladigan iqtisodiy-ijtimoiy munosabatlarni kelishuvlarni, aniqlashtiradigan maydon.

Mehnat bozori — bu xodimlar va ish beruvchilar o'rtasida mehnat xizmatlarini almashish bitimlari amalga oshiriladigan joy bo'lib, ushbu bitimlarning hajmi va shartlari, ayniqsa bu xizmatlarning narxi, ya'ni ish haqi belgilanadigan maydondir. mehnat bozoridagi vaziyatni yaxshilash uchun esa hozirgi kunda mehnat bozoriga oid siyosatga ajratilayotgan mablag'larni sarflash usulini o'zgartirish lozim. Ayniqsa ishsizlarning samaradorligini oshirish, kasbiy malakani ko'tarish yoki qayta tayyorlash orqali yanada ko'proq mablag' mehnat bozorining faol shakllariga yo'naltirilishi kerak. Hozirgi kunda kasbiy malaka bo'yicha ishchi o'rinlariga bo'lgan talab tuzilmasidagi o'zgarishlarni hisobga olgan holda kasbiy ta'lim va amaliyot (stajirovka) dasturlariga xarajatlarni ko'paytirish zarur. Bu xarajatlar, ta'lim tizimiga yo'naltiriladigan mablag'lardan tashqari, mavjud mehnat resurslarini postindustrial iqtisodiyot davrida mehnat bozorining faoliyati bilan bog'liq talab va sharoitlarga moslashtirish jarayonida birlamchi ahamiyatga ega bo'lib, xodimlar xavfsizligiga ham ta'sir ko'rsatadi. Malakani har qanday kasbiy faoliyat bosqichida o'zgartirish imkonini beruvchi samarali tizimning yo'qligi ishsizlarning bandlik qobiliyatini yo'qotish xavfini tug'diradi va bilimga asoslangan iqtisodiyotni yaratish imkoniyatini to'sib qo'yadi.

FOYDALANIGAN ADABIYOTLAR RO'YHATI

1. <https://fastercapital.com/content/Labor-Market-Reforms--Labor-Market-Reforms--The-OECD-s-Blueprint-for-Employment.html>
2. Samuelson P., Nordhaus W., (2004). *Economics*, Polish Scientific Publishers PWN, Warsaw.
3. Wojtaszek, H., Miciuła, I., (2019), *Analysis of Factors Giving the Opportunity for Implementation of Innovations on the Example of Manufacturing Enterprises in the Silesian Province*. *Sustainability*, vol. 11(20), 5850, pp. 1-28.
4. All use subject to University of Chicago Press Terms and Conditions (<http://www.journals.uchicago.edu/t-and-c>)
5. DT Mortensen, *CA Pissarides Chapter 39 New developments in models of search in the labor market Handbook of Labor Economics Volume 3, Part B*, 1999, Pages 2567-2627
6. D. Neurmark *Journal of Economic Literature* [vol. 56, no. 3, September 2018](#) (pp. 799–866)
7. <https://journal.sovcombank.ru/glossarii/chto-takoe-rinok-truda>
8. SHIGAPOVA D. K. https://kpfu.ru/docs/F1823524334/2_shig_lkurs.pdf
9. [Vasyaycheva V.A.](#), Sakhabieva G. A. , [Novoselova O.V.](#) etc. *Innovation potential as a guarantee of effective industrial enterprises development in the digital economy // E3S Web of Conferences. — 2020. — Vol. 161.*

NOSTALGIYA TURIZMINING IQTISODIY BARQARORLIKKA QO'SHGAN HISSASI

Ismoilova Xumora Jamoliddin qizi
Turizmni rivojlantirish ilmiy-tadqiqot
instituti tayanch doktoranti

Nostalgiya turizmi zamonaviy turizmning barqaror o'sib borayotgan tarmoqlaridan biri bo'lib, u insonlarning shaxsiy xotira, ajdodlar yurti va madaniy meros bilan bevosita aloqani qayta tiklash istagi bilan uzviy bog'liqdir. Bunday sayohatlar, odatda, shaxsiy va kollektiv identitetni mustahkamlash, oilaviy tarixni anglash hamda madaniy ildizlar bilan qayta bog'lanish ehtiyoji natijasida shakllanadi. So'nggi yillarda bu turizm turi xalqaro miqyosda alohida ahamiyat kasb etib, global sayohatlar bozorida sezilarli segment sifatida qaralmoqda.

Jahon Turizm Tashkiloti (UNWTO) 2023-yilda e'lon qilgan ma'lumotlarga ko'ra, pandemiyadan keyingi davrda xalqaro sayohatlar jadal tiklanib, yil yakunida keluvchilar oqimi 2019-yil darajasining 89–90 foiziga tenglashdi [1]. Ushbu tiklanish jarayonida aynan meros, xotira va identitetga asoslangan turizm yo'nalishlari bozor talabida ustuvor o'rin egallay boshladi. Muzeylar, genealogik markazlar, oilaviy arxivlar, shuningdek, turli festival va an'anaviy marosimlar kabi nomoddiy madaniy hodisalar nostalgiya turizmining asosiy tayanch elementlariga aylanib bormoqda [1].

Mazkur maqolada nostalgiya turizmining global miqyosdagi o'rni va rivojlanish ko'rsatkichlari, uning O'zbekistondagi shakllanish jarayoni hamda milliy iqtisodiyotdagi o'rni tahlil qilinadi. Shuningdek, tadqiqotda Farg'ona vodiysi misolida mazkur turizm turining mintaqaviy xususiyatlari yoritilib, mahalliy meros resurslari asosida nostalgiya turizmini rivojlantirish imkoniyatlari ko'rib chiqiladi. Shu orqali mavzuning nazariy va amaliy ahamiyati, shuningdek, O'zbekiston turizm siyosatidagi strategik o'rni aniqlab beriladi.

Metodologiya

Mazkur maqolada hujjatli va statistik tahlil uslublari qo'llanildi, ya'ni UNWTOning 2023-yildagi “International Tourism Highlights” va “World Tourism Barometer” materiallari dunyo miqyosidagi nostalgiya turizmining rivojlanish dinamikani ko'rib chiqish uchun asos bo'ldi [1]. O'zbekiston bo'yicha Davlat statistika organlari ma'lumotlariga tayangan ommaviy axborot vositalari sharhlari orqali 2019–2024-yillar kesimidagi migratsiya turizmi ko'rsatkichlari yig'ildi [3]. Nostalgiya turizmini rag'batlantirishga doir Prezident farmoni va tegishli hujjatlar orqali o'rganildi [5]. Farg'ona vodiysi bo'yicha esa YUNESKOning Marg'ilondagi atlas-adras an'alarini saqlash tashabbuslari, Qo'qondagi Xudoyorxon saroyi kabi meros obyektlari, shuningdek, qo'shni mamlakat OAVlari bilan press-tur amaliyoti kabi dalillar tahlil qilindi [7].

Natijalar

Jahonda nostalgiya turizmi o'sishi. UNWTO statistik ma'lumotlari 2023-yilda xalqaro turizmga pandemiyadan keyingi izchil tiklanish jarayoni kechganini ko'rsatadi masalan, global safarlar soni 2019-yilgi darajaning 87–90 foizigacha qaytdi. Shu yilning yanvar–sentabr oylarida 975 million xalqaro safar amalga oshirilgani qayd etilib, buning natijasida xalqaro turizm sohasida barqaror o'sish tendensiyasi kuzatilgan. “Highlights 2023” nashri esa ushbu jarayonni chuqur tahlil etib, ayniqsa, meros va madaniy qadriyatlarga tayangan, tajribaga yo'naltirilgan turizm segmentiga bo'lgan talabning jadal ortib borayotganini e'tirof etadi. Nostalgiya turizmining o'sishini ta'minlayotgan omillarni tizimli ravishda guruhlariga ajratish orqali ular quyidagi asosiy yo'nalishlarda ifodalash mumkin:

1. migratsiya va diasporalar ko'payishi;
2. nomoddiy merosni brendlash (festival, hunarmandchilik, gastronomiya);

3. geneologik xizmatlar va raqamli izlash platformalarining ommalashuvi.

O'zbekistondagi o'rni, rivojlanishi va iqtisodiy ahamiyati. 2019-yilda O'zbekiston hududiga 6,748 million xorijiy sayyoh tashrif buyurgan bo'lsa, 2023-yilda mazkur ko'rsatkich 6,626 millionni tashkil etib, pandemiya davridan keyingi tiklanish jarayoni sezilarli darajada davom etganini ko'rsatadi. Bu raqamlar mamlakat xalqaro turizm bozorida asta-sekin 2019-yilgi ko'rsatkichlarga yaqinlashayotganini ifodalaydi. 2024-yilda esa tashrif buyurgan turistlar soni 8,2 million nafarga yetgani haqida ma'lumot berilgan bo'lib, bu 2023-yildagi 6,6 milliondan sezilarli o'sishni namoyon etadi. Sayyohlik oqimlaridagi bunday o'sish mamlakat ichki bozorida ijtimoiy-iqtisodiy segmentlarning barqaror rivojlanishiga sabab bo'ladi. Jumladan, xizmat ko'rsatish, savdo-sotiq, transport va mehmondo'stlik sohalarida multiplikativ ta'sir yuzaga kelib, qo'shimcha bandlik, daromad va investitsiya imkoniyatlarini kengaytiradi.

2025-yil 19-mart kuni qabul qilingan PF-52 Farmoni xorijdagi vatandoshlar bilan ishlash siyosatini yangi bosqichga olib chiqdi. Ushbu hujjat asosida maxsus qo'mitalar tashkil etilib, amaliy “yo'l xaritalari” ishlab chiqilishi belgilandi. Natijada, davlat darajasida diaspora bilan aloqalarni mustahkamlash, ularning tashabbus va loyihalarini qo'llab-quvvatlash uchun tizimli mexanizmlar shakllantirildi. Shu orqali nafaqat vatandoshlar bilan uzviy aloqalarni kuchaytirish, balki ularning tarixiy xotira va madaniy ildizlariga asoslangan nostalgiya turizmi hamda keng qamrovli diaspora turizmini rivojlantirish uchun muhim siyosiy ishora berildi.

Farg'ona vodiysi misoli. Farg'ona vodiysi boy moddiy va nomoddiy merosga ega:

- Qo'qon – Xudoyorxon saroyi. Farg'ona vodiysida to'liq saqlanib qolgan yagona xonlik rezidensiyasi bo'lib, u mintaqaning tarixiy-madaniy identitetini ifodalovchi muhim ramz sifatida namoyon bo'ladi.

- Marg'ilon – atlas va adras. 2017-yildan YUNESKOning Yaxshi saqlash amaliyotlari reyestrda Marg'ilon Hunarmandchilikni rivojlantirish markazi orqali atlas–adras an'alarini saqlash tashabbusi ro'yxatga olingan [9].

- Chust – pichoqchilik va do'ppichilik. Mazkur hududning asrlar davomida shakllangan hunarmandchilik an'alari nostalgiya turizmi uchun alohida qimmatga ega bo'lib, sayyohlar uchun chinakam autentik tajriba makoni sifatida namoyon bo'ladi. [11].

Hududiy marketing amaliyotlari ham faollashmoqda masalan, 2023-yil aprelida Andijon viloyatida Qirg'izistonning 20 dan ortiq OAV ishtirokida press-tur tashkil etilib, qo'shni mamlakatda Andijonning turizm salohiyati keng yoritildi — bu vodiya uchun “qarindosh-urug” va “xotira” yo'nalishlarini kuchaytirishga xizmat qiladi [7]. Geografik yaqinlik va qarindoshlik rishtalari sabab qo'shni davlatlardan oqim vodiya tabiiy tarzda yo'naltirilmoqdaki, bunday oqimning muhim qismi ota-bobolar yurti, bolalik manzaralari, qadamjolarini ziyorat qilish kabi nostalgik motivlar bilan bog'liq.

Muhokama

So'nggi yillarda global turizm jarayonlarida kuzatilgan jonlanish, xususan, 2019-yil pandemiyagacha bo'lgan davrga nisbatan xalqaro safarlarning 87–90 foiz darajasigacha tiklanishi, nostalgiya turizmining istiqbollari uchun keng imkoniyatlar ochib bermoqda [2; 4]. Bu turizm turi mohiyatan uch asosiy konseptual omilga asoslanadi: madaniy merosga sho'ng'ish, identitetni mustahkamlash, va diaspora bilan ijtimoiy-madaniy aloqalarni jonlantirish. Mazkur omillar O'zbekiston uchun ham dolzarb bo'lib, mamlakatning boy tarixiy merosi va diaspora tarmoqlari mavjudligi sababli, nostalgiya turizmini rivojlantirishda strategik omil sifatida ko'riladi.

Birinchidan, merosga sho'ng'ish jarayoni sayyohlarning o'z ildizlari va ajdodlari bilan bevosita aloqada bo'lishini ta'minlaydi. O'zbekiston hududida mavjud tarixiy shaharlar — Samarqand, Buxoro, Qo'qon va Marg'ilon singari markazlar, shuningdek, shajara va nasabnomalarning saqlanib qolgan yozma manbalari, xorijda yashayotgan vatandoshlar uchun o'z tarixiy-madaniy xotirasini qayta his qilish imkonini beradi. Shu sababli, nostalgiya turizmi nafaqat madaniy tajriba, balki kollektiv xotirani jonlantiruvchi ijtimoiy jarayon sifatida ham ahamiyatlidir.

Ikkinchidan, identitetni mustahkamlash masalasi bugungi globallashuv sharoitida diasporalar uchun alohida ahamiyat kasb etmoqda. Tarixiy ildizlar bilan bog'lanish orqali xorijdagi vatandoshlar o'z milliy o'zligini yanada chuqurroq anglaydi hamda transmilliy birdamlikni shakllantiradi. O'zbekiston misolida, vatandoshlarning vatanga tashriflari — xoh diniy marosimlar, xoh oila tarixiga oid tadbirlar bo'lsin — ular uchun ma'naviy aloqani tiklovchi jarayon bo'lib xizmat qiladi.

Uchinchidan, diaspora bilan aloqalarni jonlantirish davlat darajasida siyosiy va institutsional mexanizmlar orqali qo'llab-quvvatlanmoqda. Xususan, 2025-yil 19-martdagi PF-52 Farmoni xorijdagi vatandoshlar bilan ishlashni

yangi bosqichga olib chiqdi. Farmon asosida maxsus qo'mitalar tuzish, “yo'l xaritalari” ishlab chiqish va diaspora tashabbuslarini qo'llab-quvvatlash mexanizmlari belgilandi [5]. Bu esa, o'z navbatida, turizm siyosati bilan uyg'unlashgan holda nostalgiya turizmi uchun barqaror institutsional ramkani shakllantiradi.

Statistik ko'rsatkichlar ham bu jarayonni mustahkamlab turibdi. O'zbekiston 2019-yilda 6,7 milliondan ortiq xalqaro sayyoh qabul qilgan bo'lsa, 2023-yilda ko'rsatkich yana shu darajaga yaqinlashdi, 2024-yilda esa xorijiy tashriflar 8,2 million nafarga yetdi. Bu o'sish tendensiyasi O'zbekistonning pandemiyadan keyingi tez tiklanayotgan sayyohlik yo'nalishlaridan biri ekanini ko'rsatadi. Ayni vaqtda, diaspora vakillari asosiy tashrif buyuruvchilar segmentlaridan biri sifatida ajralib turib, ularning safarlari ko'pincha nostalgiya va oilaviy tarix bilan bog'liqdir.

Tavsiya va xulosa

1. “Ildizlar izidan” marshrutlari: vodiya (Qo'qon—Marg'ilon—Andijon—Namangan) genealogik va meros nuqtalarini birlashtirgan 2–4 kunlik paketlar ishlab chiqish, shuningdek, mahalliy arxivlar, masjid-qabristonlar reyestri, hunarmandchilik ustaxonalari va uy-muzeylarni bog'lash [8].

2. Raqamli platformalar: diaspora uchun onlayn “xotira xaritasi” va genealogik yo'riqnomalar (arxivga kirish, familiya-toponim bo'yicha qidirish)ni yo'lga qo'yish qolaversa, Marg'ilon atlas–adras merosini video-eksponensiyaga aylantirish [9].

3. Chegaradosh hamkorlik: Qo'shni davlatlarning OAVlari bilan muntazam press-turlar va “vatandoshlar kuni”; “birodar shahar”lar kabi qo'shma festival yoki ko'rgazmalar tashkil etish.

Shunday qilib, nostalgiya turizmini rivojlantirish O'zbekiston uchun nafaqat iqtisodiy samaradorlik, balki madaniy merosni saqlash, ijtimoiy birdamlikni kuchaytirish va diaspora bilan aloqalarni mustahkamlashning ham muhim strategik yo'nalishidir. Shu bois bu turizm turi mamlakatning barqaror turizm siyosati va iqtisodiyotida alohida ustuvorlik sifatida qaralishi lozim.

ADABIYOTLAR

1. UNWTO. *International Tourism Highlights – 2023 Edition*. – Madrid: UNWTO, 2023. – 76 p.
2. UNWTO. *World Tourism Barometer*. – 2023. – Vol. 21, Issue 4. – P. 1–3.
3. 8.2 million tourists visited Uzbekistan in 2024 // *Kun.uz*. – 03.02.2025.
4. *The development of Uzbekistan's tourism contributes to the growth of the people's welfare* // *Uzbekistan.org*. – 17.06.2024.
5. Prezident Farmoni PF-52. *Umummilliy totuvlik va xorijdagi vatandoshlar bilan aloqalarni mustahkamlash ...* – 19.03.2025 // *Lex.uz*.
6. Qaror PQ-115. *Umummilliy totuvlik va xorijdagi vatandoshlar bilan aloqalarni mustahkamlash bo'yicha “yo'l xarita”ni tasdiqlash* – 19.03.2025 // *Lex.uz*.
7. Andijonning turizm salohiyati qo'shni davlatda keng targ'ib etiladi // *Yuz.uz*. – 10.04.2023.
8. *Khudoyar Khan Palace* // *Kokand shahar rasmiy sayti*. – Kokand.

9. *Margilan Crafts Development Centre, safeguarding of the atlas and adras making traditional technologies.* – 2017 // UNESCO ICH portal.
10. *The Crafts Development Center in Margilan* – 30.08.2023 // UNESCO News.
11. *Namanganda Chust do'ppisi va Chust pichoqlari xalqaro muzeylari tashkil qilinadi* // Teznews. – 21.07.2020.

O'ZBEKISTONDA ICHKI VA TASHQI MIGRATSIYA SHAROITIDA RASMIY BANDLIKNI TA'MINLASHNING IQTISODIY VA INSTITUTSIONAL MEXANIZMLARI

Isroilov Islomiddin Kamoliddin o'g'li
*Yoshlar muammolarini o'rganish va istiqbolli
kadrlarni tayyorlash instituti tayanch doktoranti*

Globalizatsiya jarayonlari, xalqaro iqtisodiy integratsiya va mehnat bozorlarining keskin o'zgarishi sharoitida ichki va tashqi migratsiya masalasi tobora dolzarb bo'lib bormoqda. Mamlakatimizda ham so'nggi yillarda migratsiya oqimlarining keskin ortishi va u bilan bog'liq iqtisodiy hamda ijtimoiy muammolarni hal etish zarurati paydo bo'lmoqda. Jumladan, aholi sonining o'sishi, mehnat resurslarining hududiy nomutanosibligi va bandlik tizimidagi muammolar ichki migratsiya jarayonlarini faollashtirsa, xorijiy davlatlarda yuqori daromad manbalarining mavjudligi tashqi migratsiyani rag'batlantirmoqda. Shu nuqtai nazardan, rasmiy bandlikni ta'minlashning iqtisodiy va institutsional mexanizmlarini ishlab chiqish mamlakatning ijtimoiy barqarorligi, iqtisodiy o'sishi va inson kapitalidan samarali foydalanish uchun muhim ahamiyat kasb etadi. Migratsiya oqimlarini boshqarish va mehnat bozoridagi talab-taklif muvozanatini ta'minlash bugungi kunda davlat siyosatining ustuvor yo'nalishlaridan biri hisoblanadi.

Nazariy-metodologik asoslar

So'nggi yillarda migratsiya jarayonlarini boshqarish masalasi ilmiy hamjamiyatning diqqat markazida bo'lib, ushbu yo'nalishda samarali tadqiqotlar olib borilmoqda. Xalqaro ilmiy adabiyotlarda migratsiya oqimlarini tartibga solish, mehnat bozoridagi muvozanatni ta'minlash va rasmiy bandlikni mustahkamlashga qaratilgan turli yondashuvlar shakllangan. Jumladan, xorijiy tadqiqotchilar Hein de Haas, Stephen Castles va Mark J. Miller o'z asarlarida migratsiyani nafaqat demografik yoki ijtimoiy jarayon sifatida, balki global mehnat bozori talablari va inson kapitaliga sarmoya nuqtayi nazaridan ham tahlil qiladilar. Ularning fikricha, migratsiya jarayonlari iqtisodiy rivojlanish, strukturaviy o'zgarishlar va jamiyatning modernizatsiyasi bilan bevosita bog'liq bo'lib, uni rivojlanish kontekstida tushunish zarur.[1]

Shu bilan birga, zamonaviy ilmiy adabiyotda migratsiya siyosatini tahlil qilishning yangi metodologik yondashuvlari ham ilgari surilmoqda. Jeannette Money o'z maqolasida systemism metodologiyasini taklif qiladi. Muallif ushbu

yondashuv orqali migratsiya siyosati tadqiqotlarini yanada chuqurlashtirishni, xususan, grafiklashtirish, tizimli sintez va konseptual elaboratsiya orqali ilmiy izlanishlarning samaradorligini oshirish mumkinligini ta’kidlaydi. [2]

Groutsis, Vassilopoulou, Özbilgin, Fujimoto va Mor Barak o’z maqolalarida migratsiya boshqaruvining konseptual asoslarini ochib beradi. Mualliflar diqqatni, avvalo, integratsiya jarayonlari, inson kapitalining roli hamda migratsiya siyosatini samarali tashkil etish masalalariga qaratadilar. Tadqiqotda ushbu jihatlar nazariy va amaliy kontekstdan yondashilib, migratsiya boshqaruvi bo’yicha kelgusidagi ilmiy izlanishlarga metodologik asos yaratiladi. [3]

Yuqoridagi keltirilgan yondashuvlar asosida migratsiya tushunchasini quyidagicha izohlash mumkin. Migratsiya — bu aholi va mehnat resurslarining hududlar yoki mamlakatlar o’rtasidagi harakati bo’lib, uning iqtisodiy, ijtimoiy va demografik oqibatlar mavjud. Iqtisodiy adabiyotlarda migratsiya “mehnat resurslarining hududiy qayta taqsimlanishi” sifatida izohlanadi. Ichki migratsiya ko’proq ish o’rinlari va ijtimoiy sharoitlar farqiga bog’liq bo’lsa, tashqi migratsiya xalqaro mehnat bozoridagi imkoniyatlar bilan belgilanadi.

O’zbekiston Respublikasida ham so’ngi yillarda migratsiya jarayonlarini tartibga solish bo’yicha samarali islohatlar amalga oshirilmoqda. Jumladan 2025 yil 13 mayda O’zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasi tomonidan “Mehnat migratsiyasi jarayonlarini takomillashtirish bo’yicha qo’shimcha chora-tadbirlar to’g’risida”gi 313-son qarori qabul qilindi. Mazkur qarorda quyidagi asosiy tushunchalar mustahkamlangan:

- deportatsiya qilingan fuqaro – tashkillashtirilgan tarzda xorijga ishlashga yuborilgan, ammo bo’lib turgan davlat qonunlarini buzganligi sababli deportatsiya qilingan shaxs;

- konsullik mansabdor shaxsi – konsullik muassasasi rahbari yoki konsullik vazifalarini bajarish vakolati berilgan diplomatik xodim;

- transport xarajatlari – deportatsiya qilingan fuqaroni Vatanga qaytarish uchun zarur transport xarajatlarini qoplashga yo’naltiriladigan mablag’lar.[4]

Bundan tashqari O’zbekiston Respublikasi Prezidentining 2024-yil 17-oktabrdagi “Migratsiya jarayonlarini boshqarish tizimini isloh qilish bo’yicha birinchi navbatdagi chora-tadbirlar to’g’risida”gi PF-162-son Farmonida migratsiya jamg’armasi mablag’laridan foydalanishning ustuvor yo’nalishlari belgilab berilgan. Xususan, xorijda mehnat faoliyati jarayonida huquqlari buzilgan, moliyaviy qiyinchilikka duch kelgan yoki hujjatsiz qolgan fuqarolarga huquqiy, ijtimoiy va moddiy yordam ko’rsatish mexanizmlari nazarda tutilmoqda. Shu bilan birga, mehnat migrantlari uchun xorijiy davlatlarda mavjud bo’sh ish o’rinlari, ijtimoiy himoya va onlayn muloqot imkoniyatlarini taqdim etuvchi maxsus mobil ilova ishlab chiqish va uni doimiy texnik qo’llab-quvvatlash ham muhim yo’nalish sifatida qayd etilgan. Mazkur yondashuv, bir tomondan, fuqarolarning ijtimoiy himoya darajasini oshirishga xizmat qilsa, ikkinchi tomondan, migratsiya jarayonlarining zamonaviy raqamli boshqaruvini ta’minlashga qaratilgan.[5] O’zbekistonda so’nggi yillarda tashqi va ichki

migratsiya jarayonlari mehnat bozorida sezilarli o'zgarishlarga olib kelmoqda. 2023–2024 yillardagi statistika shuni ko'rsatadiki, chet elga doimiy yashash uchun ketayotgan fuqarolar soni qaytib kelayotganlarga nisbatan ancha yuqori. Bu holat mamlakat ichkarisida mehnat resurslari balansiga, rasmiy bandlik darajasi va institutsional mexanizmlarga bevosita ta'sir qiladi.

1-jadval

O'zbekistonda tashqi migratsiya oqimlari 2023–2024-yillar [6]

Ko'rsatkichlar	2023-yil	2024-yil
Doimiy chiqishlar (emigratsiya)	17 336	10 842
Doimiy qaytishlar (immigratsiya)	2 955	1 080

Rasmiy statistik ma'lumotlarga ko'ra, 2023-yilda O'zbekistondan chiqib ketganlar soni 17 336 kishini tashkil etib, bu ko'rsatkich 2022-yildagiga nisbatan qariyb ikki baravar oshgan. Chiqib ketganlarning 52,3 foizi ayollar, 80 foizdan ortig'i esa mehnat yoshidagilardir. Migratsiya oqimining asosiy yo'nalishlari sifatida Qozog'iston (81,1 % yoki 14 ming kishi), Rossiya (15,4 % yoki 2,6 ming kishi) va Janubiy Koreya (0,6 % yoki 107 kishi) qayd etilgan. Immigratsiya oqimlari esa nisbatan past darajada bo'lib, 2023-yilda mamlakatga 2 955 kishi ko'chib kelgan, 2024-yilda esa bu ko'rsatkich 1 080 kishigacha kamaygan. Ularning asosiy qismi Rossiya (39,8 %) va Qozog'istondan (24,6 %) kelgan.[7]

Mazkur statistik ma'lumotlar shuni ko'rsatadiki, tashqi migratsiya oqimlari O'zbekistonda mehnat resurslari balansida salbiy tendensiyaning yuzaga keltirishiga olib kelmoqda. Emigratsiya hajmining yuqoriligi bir tomondan, xorijiy mehnat bozorida yuqori daromad manbalari mavjudligi bilan bog'liq bo'lsa, ikkinchi tomondan, mamlakat ichida rasmiy bandlik imkoniyatlarini kengaytirish zaruratini kuchaytiradi.

Iqtisodiy nuqtayi nazardan, bunday jarayon mehnat bozorida malakali ishchi kuchi yetishmovchiligini keltirib chiqarishi mumkin. Shu bois, davlat tomonidan tashqi migratsiya oqimlarini tartibga solish, rasmiy bandlik imkoniyatlarini kengaytirish va mehnat migrantlarining huquqiy hamda ijtimoiy himoyasini mustahkamlashga qaratilgan iqtisodiy va institutsional mexanizmlar ishlab chiqilishi dolzarb vazifa hisoblanadi.

O'zbekiston sharoitida ichki va tashqi migratsiya jarayonlari mehnat bozorida chuqur strukturaviy o'zgarishlarga sabab bo'layotgani kuzatilmoqda. Statistik ma'lumotlar shuni ko'rsatadiki, emigratsiya hajmi immigratsiyadan sezilarli darajada yuqori bo'lib, bu esa mehnat resurslari balansida salbiy tendensiyaning yuzaga keltirishiga olib kelmoqda. Ayniqsa, mehnat yoshidagi fuqarolarning xorijga chiqib ketishi mamlakat ichida malakali ishchi kuchi yetishmovchiligini kuchaytiradi. Shu bilan birga, rasmiy bandlik tizimini takomillashtirish, migratsiya oqimlarini tartibga solish va qaytib kelayotgan fuqarolarni iqtisodiyotga samarali integratsiya qilish dolzarb vazifaga aylanmoqda.

Shu nuqtai nazardan quyidagi takliflarni ilgari surish mumkin:

Birinchidan, mamlakatda barqaror bandlikni ta'minlash uchun yangi ish o'rinlari yaratishga qaratilgan investitsiya loyihalarini amalga oshirish zarur. Bu jarayonda hududlarning bandlik darajasi hisobga olinib, resurslarni samarali taqsimlash muhim ahamiyat kasb etadi.

Ikkinchidan, xorijdan qaytib kelgan migrantlar uchun iqtisodiy rag'batlantirish mexanizmlarini kengaytirish lozim. Jumladan, maxsus imtiyozli kreditlar va subsidiya dasturlarini joriy etish ularning o'z yurtida barqaror faoliyat yuritishiga sharoit yaratadi. Shu bilan birga, mehnat migratsiyasi jarayonlarini muntazam monitoring qilish hamda boshqarish uchun yagona elektron platformani ishlab chiqish muhimdir.

Uchinchidan, global mehnat bozoridagi yangi tendensiyalarni hisobga olib, raqamli texnologiyalar asosida masofaviy bandlik va freelans imkoniyatlarini kengaytirish zarur. Bu nafaqat tashqi migratsiya bosimini kamaytiradi, balki yoshlar uchun innovatsion ish shakllarini rivojlantirishga xizmat qiladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI

1. DE HAAS, H., CASTLES, S., & MILLER, M. J. (2020). *The Age of Migration: International Population Movements in the Modern World* (6th ed.). Guilford Press.
2. Money, J. (2025). *The politics of migration in the 21st century: Employing systemism to advance research strategies*. *Social Sciences*, 14(2), 98.
<https://doi.org/10.3390/socsci14020098>
3. Groutsis, D., Vassilopoulou, J., Ozbilgin, M., Fujimoto, Y., & Mor-Barak, M. E. (2023). *From the editors—Migration management: Introduction and overview*. *Academy of Management Discoveries*, 9(2), 117–124. <https://doi.org/10.5465/amd.2023.0115>
4. O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 13.05.2025 yildagi “Mehnat migratsiyasi jarayonlarini takomillashtirish bo'yicha qo'shimcha chora-tadbirlar to'g'risida”gi 313-son qarori// Qonunchilik ma'lumotlari milliy bazasi, 13.05.2025-y., 09/25/313/0435-son
5. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2024-yil 17-oktabrdagi “Migratsiya jarayonlarini boshqarish tizimini isloh qilish bo'yicha birinchi navbatdagi chora-tadbirlar to'g'risida”gi PF-162-son Farmoni// Qonunchilik ma'lumotlari milliy bazasi, 24.10.2024-y., 06/24/162/0847-son;
6. Muallif tomonidan tuzilgan
7. <https://timesca.com/kazakhstan-becomes-most-attractive-country-for-uzbek-migrants/>

ZAIF BANDLIK VA UNING UNUMLI BANDLIK SARI TRANSFORMATSION JARAYONLARI

Qurbonov Samandar Pulatovich

Toshkent Davlat iqtisodiyot universiteti

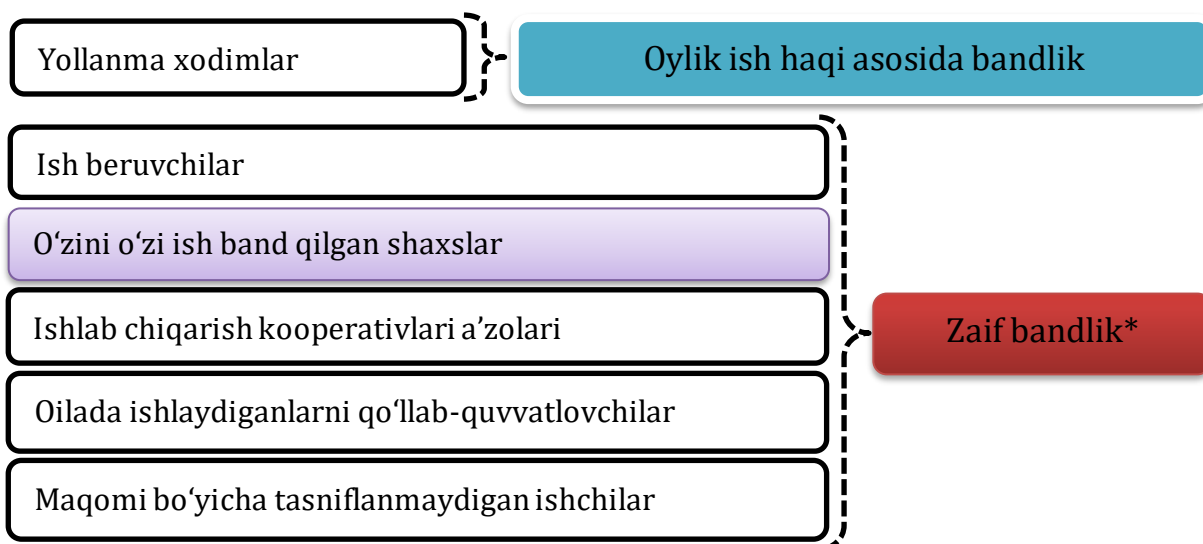
“Mehnat iqtisodiyoti” kafedrası dotsenti, PhD.

Mamlakatda aholi daromadlari va farovonligini oshirishning g'oyat muhim omili sifatida uning ish bilan bandligi darajasini oshirish uchun zarur shart-sharoitlar yaratish, mehnat bozori infratuzilmasini yanada rivojlantirish,

odamlarni ijtimoiy himoya qilish tizimini mustahkamlash, ushbu masalalarni hal etishda mehnat qonunchiligi va ijtimoiy muhofaza tizimining faolligini mazmun va mohiyatan boyitish bugun dolzarb masalalar ro'yxatidan joy olmoqda.

Bugungi kunda mehnat resurslarining shakllanishi, taqsimlanishi, ulardan foydalanishning hududiy xususiyatlari bilan bir qatorda ijtimoiy-demografik omillarini ham inobatga olgan holda, aholi ish bilan bandlik darajasini oshirishning sifat ko'rsatkichlariga alohida e'tibor qaratilib kelinmoqda. Bunda, aholi tabiiy va mexanik harakati natijasida shakllanayotgan mehnat resurslarining ta'lim darajasi, malakali mehnat migratsiyasi, unumli, oqilona va munosib mehnat tamoyillari asosidagi bandlikni ta'minlash, ishsizlikni kamaytirish hamda mavjud mehnat resurslaridan o'z vaqtida samarali foydalanish kabi xususiyatlarni e'tiborga olish juda muhim sanaladi.

Xalqaro Mehnat tashkiloti (XMT)ning Bandlik maqomining xalqaro tasniflagichi (ICSE-93)da ajratilgan band aholi guruhi toifalarida kambag'allik ta'sir doirasiga tushmaydigan eng ishonchli guruh bu – oylik ish haqi asosida band bo'lgan yollanma xodimlardir (1-rasm).

1-rasm. Bandlik Maqomining Xalqaro Tasniflagichi (ICSE-93)da ajratilgan band aholi guruhi [1] (*XMT tavsifi)

XMT tasniflagichi (ICSE-93)da ish bilan bandlikning qolgan barcha guruhlari zaif bandlikka mansubligi ko'rsatilgan. Rivojlangan mamlakatlarda oylik ish haqi asosida bandlar tarkibida kambag'allik ta'sir doirasiga tushish xavfi juda kam. Biroq, rivojlanayotgan mamlakatlarda mehnatga layoqatli yoshdagilar oylik ish haqi asosida ish bilan band bo'lishlariga qaramay kambag'al xonadonda yashashlari mumkinligi sohadagi islohotlar izchilligini ta'minlashga undaydi.

Bizning fikrimizcha, zaif bandlik – bu qonunchilikda taqiqlanmagan, o'zining ishlab chiqarish va ijodiy mehnatga doir qobiliyatlaridan foydalangan holda o'zi va qaramog'idagilar uchun milliy kambag'allik chegarasidan yuqori

darajadagi iste'mol uchun kafolatli mehnat daromadi keltira olmaydigan faoliyat turidir.

O'zbekiston Fanlar akademiyasi akademigi Q.X.Abdurahmonov umumiy tarzda ish bilan bandlikka quyidagi ta'rifni keltirgan: “Ish bilan bandlik – fuqarolarning qonun hujjatlariga zid kelmaydigan o'z shaxsiy va ijtimoiy ehtiyojlarini qondirish bilan bog'liq bo'lgan, ularga ish haqi va daromad keltiradigan faoliyatidir”[2]. O'zini o'zi band qilish ham mehnat daromadi keltiradigan bandlik turi hisoblanib, tegishli me'yorlar va huquqiy asoslariga ega.

Tadqiqotchi Q.Dilmonov “o'zini o'zi band qilish aholining bandligini ta'minlash va farovonligini oshirish omili bo'lib, moddiy ishlab chiqarish va nomoddiy ishlab chiqarish belgilarini namoyon qiladi”, deb ta'kidlaydi [3]. Aslida o'zini o'zi band qilgan shaxslarning umumiy band aholi tarkibidagi ulushi ko'p bo'lishi faqat rivojlanmagan va rivojlanayotgan mamlakatlarga xosdir.

Mamlakat mehnat bozoridagi ikkita asosiy holatdan norasmiy bandlik yuzaga keladi.

Birinchidan, rasmiy mehnat bozorida mehnat daromadlariga belgilangan turli ko'rinishdagi soliq stavkalari xodimlar mehnat daromadiga ta'sirining sezilarli darajada ortib borishi natijasida vujudga keladigan mehnat faoliyatidagi samarasizligi bunga asosiy sabab qilib ko'rsatiladi.

Ushbu masala yechimi ma'lum bir kasb yoki lavozim uchun shaxsning norasmiy sektordagi mehnat daromadi xuddi shu kasb yoki lavozim uchun rasmiy sektordagi mehnat daromadidan yuqori bo'lishini ta'minlashga asoslanadi. Aks holda, mehnat daromadidan va ijtimoiy soliqlar to'lashdan qochish mexanizmi faollashadi.

Ikkinchidan esa, rasmiy ish joylarining tanqisligi yoki ularda taklif etilayotgan ish haqi miqdorining belgilangan mehnatga haq to'lashning eng kam miqdoridan sezilarli farq qilmasligi ishlashni istaganlarning rasmiy mehnat bozoridan tashqarida daromad olish imkoniyatlarini izlashga olib keladi. Bu mehnat bozorida keskinlikni keltirib chiqarishi mumkin.

Mahalliy mehnat organlari o'zini o'zi band qilgan shaxslarga imtiyozli mikrokreditlar ajratish uchun tijorat banklariga tavsiyalar beradi [3].

Ma'lumki, aholini tadbirkorlik faoliyatiga keng jalb qilish va qonuniy mehnat faoliyati bilan shug'ullanishga qo'shimcha shart-sharoit yaratish maqsadida o'zini o'zi band qilgan shaxslarga faoliyat turlari kengaytirildi. Faoliyat turlari kengaymoqda, biroq o'zini o'zi band qilish faoliyatining barcha turlari zaifligicha qolmasligi, uni unumli bandlikka transformatsiya qilish zarurati yuzaga kelmoqda.

Avvalo, unumli bandlikni izohlash talab etiladi. Bizning fikrimizcha, unumli bandlik – bu qonunchilikda taqiqlanmagan, o'zining ishlab chiqarish va ijodiy mehnatga doir qobiliyatlaridan foydalangan holda o'zi va qaramog'idagilar uchun milliy kambag'allik chegarasidan yuqori darajadagi iste'mol uchun kafolatli mehnat daromadi keltiradigan faoliyatdir.

1-jadval

Xalqaro tashkilotlar hisobotlarida tavsiflangan zaif bandlik turlari*

t/r	Zaif bandlik turi	Tavsifi	Tashkilot hisoboti
1.	Vaqtinchalik va qisqa muddatli mehnat shartnomasi asosida ishlash	Boshqa ishga o'tkazilish yoki doimiy ishlash kafolatisiz qisqa muddatli shartnomalar bo'yicha ishlash	Yevropa mehnat xavfsizligi va salomatligi agentligi [1], 2019-yil
2.	To'liqsiz ish bilan bandlik	Ish joyida to'liq rasmiy imtiyozlar va kafolatli himoyaga ega bo'lmagan holda to'liq ish vaqtidan kam ishlash	Iqtisodiy hamkorlik va taraqqiyot tashkiloti [2], 2019-yil
3.	O'zini o'zi band qilish	Daromadlar beqarorligi va ijtimoiy himoya kafolatlarisiz kam daromadli sektorlarda o'zi uchun ishlash	Mehnat statistikasi byurosi [3], 2020-yil
4.	Malakasiz mehnat migratsiyasi	Malakasiz, beqaror ish haqi va ijtimoiy xizmatlardan foydalanish imkoniyati cheklangan ishlarga rozilik asosida boshqa mamlakatlar yoki mintaqalarga doimiy va vaqtinchalik ko'chib o'tish	Birlashgan Millatlar Tashkiloti [4], 2020-yil
5.	Xavf darajasi yuqori ish joylarida ishlash	Mehnat sharoitlari tartibga solinmagan, shikastlanish xavfi yuqori bo'lgan uy ishlari, qurilish, qishloq xo'jaligi va boshqa joylarda band bo'lish	Jahon sog'liqni saqlash tashkiloti [5], 2021-yil
6.	Norasmiy ish bilan bandlik	Rasmiy mehnat shartnomasiga ega bo'lmagan holda, ijtimoiy sug'urta va pensiya jamg'armasiga to'lovlarsiz mehnat faoliyati yuritish, mustaqil, vaqtinchalik yoki mavsumiy va uy ishlarida ishlash	Xalqaro mehnat tashkiloti [6], 2021-yil

*Muallif tomonidan tizimlashtirilgan

Bugungi kunda o'zini o'zi band qilgan shaxslarning barchasi mehnat daromadi o'zi va qaramog'idagilar uchun milliy kambag'allik chegarasidan yuqori darajadagi iste'mol uchun kafolatli mehnat daromadi keltirmoqdami?! Buning uchun o'zini o'zi band qilish faoliyat turlari mavsumiy, huquqiy, tashkiliy, ma'muriy, ijtimoiy va iqtisodiy jihatlar bo'yicha chuqur ilmiy o'rganilishi, asosli tahlillar va zaif bandlikdan unumli bandlikka o'tish mexanizmlari joriy etilishi lozim.

Zaif bandlikdan unumli bandlik sari transformatsion jarayonlarda quyidagi masalalar yaqqol ko'zga tashlanmoqda:

1. O'zini o'zi band qilgan shaxslar faoliyatining hozirgi holatini to'g'ri baholay olish lozim. Bunga asosiy sabab qilib, bugungi kunda soliq organlaridan rasmiy ro'yxatdan o'tib, faoliyatini amalga oshirmayotgan yohud tezda tugatayotgan o'zini o'zi band qilgan shaxslar ham kam emas.

2. O'zini o'zi band qilgan shaxslar faoliyatni boshlashlarida hech qanday maxsus tayyorgarlik yoki tegishli malaka sertifikat talab etilmaydi. Aslida,

xalqato tajribalarda har qanday maqsadli faoliyat sohasi uchun qandaydir ko'nikma va bilim talab qilinadi.

3. O'zini o'zi band qilgan shaxslar ro'yxatga olinishida hech bo'lmasa, faoliyat modeli yoki maqsadli rejasiga ega bo'lishi talab etilmaydi. Bu ro'yxatga olish tizimini soddalashtirilganligidan dalolat berishi mumkin, aslida nima ro'yxatga qo'yilayotgani muhim bo'lishi kerak. Binobarin, mamlakatdagi mavjud biznes inkubatorlar ko'magida bozor tahlili, marketing strategiyasi, moliyaviy prognozlar va operatsiyalar rejasini o'z ichiga olgan batafsil biznes-rejani yaratilishi maqsadga muvofiq va natijador hisoblanadi.

4. O'zini o'zi band qilgan shaxslar bazaviy moliyaviy ilmga va huquqiy xabardorlikka ega bo'lishi ular ishini yanada rivojlantirishga ko'makchi bo'ladi. Yaratilayotgan faoliyatni moliyalashtirish usullarini, jumladan, kreditlar, grantlar yoki investitsiyalarni birlamchi tahlil eta olish, mahalliy qonunlarga muvofiq faoliyatni ro'yxatdan o'tkazish, tegishli litsenziyalar va ruxsatnomalarni mustaqil olishni bilishi kerak.

Zaif bandlikdan unumli bandlik sari transformatsiya vaqt, kuch va strategik rejalashtirish talab etadi. To'g'ri yondashuv o'zini o'zi band qilgan shaxsning professional va shaxsiy hayotini sezilarli darajada yaxshilashi mumkin.

Avvalo, o'zini o'zi band qilganlar uchun soliq tizimini soddalashtirish maqsadga muvofiq bo'ladi. Amaldagi qonunchilikka kiritilgan o'zgartirishga ko'ra, 2024-yilning 1-yanvaridan boshlab o'zini o'zi band qilgan shaxslarning mehnat faoliyati natijasida yoki tovarlarni (xizmatlarni) realizatsiya qilishdan olingan daromadlariga ushbu daromadlar soliq davrida yuz million so'mdan oshgan kundan e'tiboran yakka tartibdagi tadbirkorlar uchun belgilangan tartibda soliq solinishi belgilandi [4]. Biroq, o'zini o'zi band qilish faoliyat turlaridagi ayrim mavsumiy faoliyat turlari uchun soliq ta'tillari joriy etish zarurati mavjud.

Shunindek, o'zini o'zi band qilgan shaxslar tomonidan ishlab chiqarilgan tovarlar va xizmatlarni erkin va masofaviy realizatsiya qilishlari uchun markazlashgan elektron bozorni yaratish va shu asosida ularni qo'llab-quvvatlash kerak.

ADABIYOTLAR RO'YXATI

1. ICSE - International Classification of Status in Employment. URL: <https://www.ilo.org>.
2. Абдурахмонов Қ.Х. Меҳнат иқтисодиёти (дарслик). -Т.: Меҳнат. - 2019. -512 б.
2. Дилмонов Қ. Хизмат қўрсатиш соҳасида ўзини ўзи банд қилишнинг аҳоли турмуш даражасига таъсири // “Biznes-Эксперт” иқтисодий илмий-амалий ойлик нашр, 2021 йил 3 (159)-сон, 74-77-бетлар
3. Каримжонов М.. Ўзини ўзи банд қилиш қандай амалга оширилади? // «Xabar.uz» ахборот-таҳлилий портали. Манба: <https://www.xabar.uz/mahalliy/ozini-ozini-band-qilish-qanday-amalga-oshiriladi>
4. Daromadi 100 mln so'mdan oshgan o'zini o'zi band qilgan shaxslar AOS hisobotini qanday topshiradi? Manba: <https://soliq.uz/press-services/news/show/daromadi--mln-somdan-oshgan-ozini-ozini-band-qilgan-shaxslar-aos-hisobotini-qanday-topshiradi-2-3>

AHOLI BANDLIGINI OSHIRISHDA MEHNAT MIGRATSIYASINING AHAMIYATI

Umarova Gulandom Tumanovna

O'zbekiston xalqaro islomshunoslik akademiyasi

“Islom iqtisodiyoti va moliyasi, ziyorat turizmi”

kafedrasi katta o'qituvchisi

Migratsiya aholining o'z doimiy yashash joyini vaqtinch, doimiy yoki uzoq muddatga ma'muriy chegarani kesib o'tgan holda o'zgartirishi bilan bog'liq bo'lgan keng qamrovli va murakab jarayon sanaladi.

Aholi migratsiyasi qator omillar ta'sirida vujudga keladi. Bu omillarni shartli ravishda iqtisodiy, demografik, siyosiy, ijtimoiy va ekologik turlarga ajratish maqsadga muvofiq hisoblanadi. Mehnatga qobilyatli aholining ishlab chiqarishni rivojlantirish va joylashtirishdagi o'zgarishlar bilan bog'liq, makoniy ko'chib yurishi mehnat migratsiyasini tashkil etadi. Ishlab chiqarishning chegarasi va shunga muvofiq ravishda ish haqi baravarlashmas ekan, mehnat migratsiyasi mavjud bo'laveradi deyishimiz mumkin. Darhaqiqat, iqtisodiy adabiyotlarda keltirilgan mehnat migratsiyasiga doir konsepsiyalardan ham jahon iqtisodiyoti rivojlanishining barcha bosqichlarida mehnat migratsiyasi jarayonining amalga oshganligini ko'rish mumkin.

Mehnat resurslarining mamlakatlararo ko'chib yurish tartibining erkinlashuvi zamonning o'ziga xos xususiyatlaridan biri sanalib, har qanday mamlakatda ham ijtimoiy taraqqiyotning hamda ushbu mamlakatning jahon xo'jaligi aloqalariga to'liq qo'shib ketishining bevosita sharti hisoblanadi. Migratsion jarayonlar natijasida nafaqat aholi soni tarkibi, balki mehnat resurslarining shakllanishida ham o'zgarishlar ro'y beradi.

O'zbekiston Respublikadagi migratsiya jarayonlari dinamikasini statistik ma'lumotlar asosida tahlil qilganda migratsiya qoldig'i 1970-yillarning ikkinchi yarmiga qadar musbatligi bilan ajralib turadi. Bu davrda mintaqada migrantlarga yaratilgan keng huquqiy va iqtisodiy imtiyozlar respublikaga ko'chib keluvchilar oqimini tezlashtirgan. Natijada 1950-1974-yillarda O'zbekistonda migratsiya qoldig'i musbat ya'ni +832,5 mingga teng bo'lgan. Biroq, undan keyingi davrda aholining mexanik harakatida o'zgarishlar yuz berib, u migrantlarning tarkibi, hajmi, ayniqsa, ko'chib keluvchilarga nisbatan ketuvchilarning ko'pligi bilan xarakterlanadi. 1950-1979-yillar aholi soni hamda mehnat resurslari tarkibida migratsiyaning ulushi 2,5-3,7 foizga teng bo'lgan. Ammo, 1980-yildan boshlab aholi dinamikasida uning roli salbiylashib borgan. Jumladan, 1980-1989 - yillarda -17,4 promell, 1990-1999 - yillarda esa yillar davomidagi eng yuqor ko'rsatkich -31,0 promellga to'g'ri kelishi aholining umumiy sonini qisqarishiga sabab bo'lgan, bu ko'rsatkichlar 2000-2009 - yillarga kelib - 24,3 promellni, 2010-2023-yillar -18,3 promellni tashkil etgan (1-jadval).

1-jadval

**O‘zbekiston Respublikasi aholisining o‘shishi va uning asosiy omillari
(ming kishi hisobida)**

Yillar	Umumi y o‘shish	Tabiiy ko‘payish	Migratsion ko‘payish	Aholi o‘shishi (promell)	
				Tabiiy ko‘payish	Migratsiya
1951-1960	2201,0	2119,6	81,4	96,3	4,7
1961-1969	3404,0	3320,0	84,0	97,5	2,5
1970-1979	3958,0	3817,0	141,0	96,4	3,6
1980-1989	4015,0	4715,4	-700,4	117,4	-17,4
1990-1999	3913,6	5102,4	-687,6	121,7	-31,0
2000-2009	3045,7	4256,1	-742,4	113,3	-24,3
2010-2023	8024,6	7697,5	-344,1	243,1	-18,3

Manba: O‘zbekiston Respublikasi Milliy Statistika qo‘mitasi

Jadval ma’lumotlaridan ko‘rish mumkinki, migratsiya saldosi 1980-yildan boshlab manfiy tomonga o‘zgargan. Migratsiya manfiy qoldig‘ining katta bo‘lishi ishsizlikning ortib borishi davrida birmuncha ijobiy xol hisoblansada, ammo bu hududning kasb-mahoratga ega bo‘lgan malakali mutaxassislarni yo‘qotishga olib keladi. Ichki migratsiyada migrantlarning harakati malakali mutaxassislarning qayta taqsimlanishiga olib keladi. Bu jarayon hududning mintaqaviy ixtisoslashuvi va sanoat ishlab chiqarishining rivojlanishiga bog‘liq holda amalga oshadi.

Migratsiya oqimlari hududning ishlab chiqarish salohiyati bilan bir qatorda aholi joylashuviga ham ta’sir ko‘rsatadi. Zero, aholining biror mintaqada to‘planishi aholi zichligini ortib borishiga, aholi jon boshiga to‘g‘ri keladigan yerlar, ayniqsa, sug‘oriladigan maydonlarning qisqarishiga, bandlik muammosi va hududlar o‘rtasida tafovutning vujudga kelishiga sabab bo‘lishi mumkin. Hududlardagi ijtimoiy-iqtisodiy tafovut bu bevosita aholi daromadi va turmush darajasiga ham ta’sir etadi. Natijada ichki migratsiyasi yuz beradi, ya’ni aholi iqtisodiy jihatdan sust rivojlangan hududdan, yaxshiroq rivojlangan ishlab chiqarish yaxshi yo‘lga qo‘yilgan hududga ko‘chib o‘ta boshlaydi. Bu o‘z navbatida aholining iqtisodiy nochor hududlardan yaxshi rivojlangan hududlarga oqib o‘tishini cheklash, tartibga solish chora-tadbirlarni amalga oshirishni talab etadi. U quyidagi yo‘nalishlarda amalga oshirilishi mumkin (2-jadval).

Jadvalni tahlil qilgan holda shuni aytish mumkinki, bunday chora tadbirlarni amalga oshirish hududlar aholisining barqarorligini va rivojlanishini ta’minlaydi. Chunki, respublikada keyingi yillardagi aholining migratsion harakatlari ularning nisbatan sanoatlashgan shaharlarga va yaqin horijiy mamlakatlarga ish izlab borishlari bilan asoslanadi.

Migratsion jarayonlarni tartibga solish chora-tadbirlari

T/r	Hududlar holati	Amalga oshirilish mehanizmi
1	Yangi o'zlashtirilayotgan	Yangi o'zlashtirilayotgan, istiqbolli hududlarga ko'chib boruvchilar uchun qo'shimcha imtiyozlar, ijtimoiy kafolatlar belgilash, joriy qilish;
2	Iqtisodiy ijtimoiy nochor (qoloq)	Qoloq hududlardan aholining chiqib ketishini to'xtatish uchun ularga ham qo'shimcha imtiyoz va rag'batlar berish
3	Nisbatan barqaror rivojlanishga ega	Turli hududlardan ko'chib kelgan migrantlarni ish bilan ta'minlash, ishga joylashtirish bilan bog'liq muommolarni hal qilish

Xulosa qilib shuni qytish mumkinki, migratsiya migrantlar ko'chib ketgan hudud uchun ham ular ko'chib kelgan mamlakatlar fuqarolari uchun ham noxush vaziyatlarni vujudga keltirishi mumkin. Bu ortiqcha mehnat resurslarini ish bilan ta'minlash muommosini hal qilish va ma'lum ma'noda aholi migratsiyasini tartibga solishini yuzaga keltiradi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Яновский Ю.А. *Международный Конгресс “Евразия: занятость в XXI веке”* Международный семинар по трудовой миграции. М: 2001
2. *Экономика народонаселения: Учебник / Под ред. проф. В.А. Ионсева.* Инфра-М, М.: 2007. – с.438
3. Isroilova D.K. *Mehnat migratsiyasi-iqtisodiy o'sishni ta'minlovchi omil sifatida.* //“Iqtisodiyot va innovatsion texnologiyalar” ilmiy elektron jurnali. № 6, noyabr-dekabr, 2021 yil 243-248 b.
4. O'zbekiston Respublikasi Milliy Statistika qo'mitasi <https://stat.uz/uz/rasmiy-statistika/labor-market-2>

**МЕХНАТ БОЗОРИДА МИГРАЦИЯ ВА УНИНГ АФЗАЛЛИКЛАРИ ҲАМДА
КАМЧИЛИКЛАРИ**

Хувайдуллаева Ирода Хусниддин кизи,
Тошкент давлат иктисодиёт университети
"Мехнат иктисодиёти"
кафедраси ассистенти, мустақил изланувчи

Мехнат ресурслари бандлигини оширишнинг асосий йўналишларидан бири меҳнат миграцияси ҳисобланиб, унинг асосини ишчи, хизматчи, турли соҳа мутахассислари, илмий-техник ходимлар, маданият ва санъат соҳасидаги кадрларнинг кўчиб юриши ташкил этади. Шу ўринда миграция категориясининг ўзига тўхталиб ўтамиз. Миграция сўзи латинча «migrans» сўзидан олинган бўлиб, у одамнинг доимий ёки вақтинчалик яшаш учун бир ҳудуддан иккинчи бир ҳудудга кўчишини

билдиради. Миграция жараёнининг келиб чиқиши қадимги вақтга, яъни дастлабки меҳнат тақсимои вужудга келиши ва чорвачиликнинг дехқончиликдан ажралиб чиқиши даврига бориб тақалади. Халқаро меҳнат миграцияси ишчи кучининг жаҳон мамлакатлари орасида кўчиб юриши бўлиб, у ташкилий ёки стихияли кўчиш жараёнида кечади ҳамда бир қатор омиллар билан белгиланади. Бу омил шартли равишда иқтисодий, демографик, сиёсий омилларга бўлиниб, улар ўзаро боғланган.

Вилоятлардан Тошкентга келаётган аҳоли шаҳардаги хизмат кўрсатиш, қурилиш, транспорт хизмати каби соҳалар учун арзон ишчи кучи бўлиши нарх-навони мўътадиллаштириш учун яхши имкон яратади. Яъни қурилиш материаллари ёки ёқилғи нархлари қимматлашаётган бир вақтда меҳнатнинг арзонлиги секторларга барқарор инвестиция оқимини таъминлайди. Бироқ, 12та ҳудуддан фақат Тошкентга ишчиларнинг келиши таклифнинг меъёридан ошишига ва меҳнатга ҳақ тўлашнинг бошқа истеъмол товарларига нисбатан коррекциясининг бузилишига сабаб бўлади. Натижада, аҳоли орасида иқтисодий ва ижтимоий нотенглик келиб чиқади.

Саноат инқилобининг асосий таянчи сифатида шаҳарлар эмас, айнан қишлоқларнинг кўрилиши бежиз эмас. Чунки қишлоқлар шаҳарларни хомашё ва озиқ-овқат билан таъминлаб туради. Буюк Британияда XVIII асрда бошланган саноатлашув жараёнининг ҳам асоси қишлоқ хўжалигида техника ва технологияларнинг жорий этилиши натижасида ишсиз аҳолининг иш излаб шаҳарларга келиши бўлганди. Яъни шаҳар аҳолисининг ўсиши ва қишлоқ хўжалигидаги самарадорлик мутаносиб тарзда кечган. Миграциянинг сабаби агарда юқоридаги каби ҳолат бўлмаса, бу озиқ-овқат нархлари ўсиб боришига сабаб бўлади.

Ўзбекистон Республикаси Президентининг “Миграция жараёнларини бошқариш тизимини ислоҳ қилиш бўйича биринчи навбатдаги чоратadbирлар тўғрисида”ги 2024 йил 17 октябрдаги ПФ-162-сон Фармонида мувофиқ Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамаси ҳузуридаги Миграция агентлиги давлат муассасаси (кейинги ўринларда – Агентлик) [1] фаолияти тартибга солинади.

Агентлик хорижий меҳнат соҳасида давлат сиёсатини амалга оширувчи, давлат органларининг ушбу йўналишдаги фаолиятини мувофиқлаштирувчи ва мазкур соҳада давлат хизматларини кўрсатувчи ваколатли республика ижро этувчи ҳокимият органи ҳисобланади.

Агентлик республика миллий манфаатларини инобатга олган ҳолда, Ўзбекистон Республикаси фуқароларининг меҳнат миграцияси жараёнларини тартибга солиш ва уларни хорижга ташкиллаштирилган ҳолда юбориш тартиби тўғрисидаги халқаро ҳуқуқ нормалари ва қоидаларига асосланган [2] фаолиятни амалга оширади.

Ушбу агентлик орқали инсон ҳуқуқлар, ҳафвсизлиги ва меҳнати учун тўлақонли ҳақ тўланиши таъминлаб беради. Ривожланаётган

мамлакатларда аҳолининг тез ўсиши у ердаги меҳнат ресурсларининг ортиқча бўлишига олиб келди. Замонавий таълимнинг ривожланиши ривжоланаётган мамлакатлар ёшларнинг ривожланган мамлакатлар меҳнат бозори талабларига мослашишига замин яратмоқда.

Меҳнат бозорида миграциясининг афзалликлари:

1. Миграция ёшларга келиб чиқиш жойларида мавжуд бўлмаган иш имкониятларини тақдим этиши мумкин.

2. Иш қидирувчиларнинг чиқиши ортиқча ишчи кучи таклифи билан боғлиқ маҳаллий меҳнат бозори ички босимини юмшатиши мумкин.

3. Миграция ёш аёлларга имконият яратиши ва адолатли гендер меъёрларини кучайтириши мумкин.

4. Таълим ёки иш билан боғлиқ сабабларга кўра миграция вояга етмаганлар ўртасида эрта никоҳни олдини олиш имкон беради.

5. Пул ўтказмалари оқими келиб чиқиши мамлакатларида иқтисодий ўсишга ва қашшоқликни камайтиришга ҳисса қўшиши ҳамда инсон капиталига инвестицияларни жалб қилиши мумкин.

6. Ёш мигрантлар ўз ватанлари учун технологияларни узатиш, инвестициялар ва венчур капитал манбаи бўлиши мумкин.

7. Малакали ишчиларнинг жисмоний ёки "виртуал" қайтиши маҳаллий инсон капитали, малакаларни узатиш ва хорижий тармоқ уланишларининг кўпайишига олиб келади.

Миграция жараёнларининг глобаллашуви, авваламбор, давлатлараро бўлинмалар ўтказувчанлигини объектив равишда ошириш ва инсон ресурсларининг миллий, трансмиллий оқимлари тезлиги ва интенсивлигини кескин оширишдир. Кўчиб ўтишнинг оқибатлари, биз кўриб турганимиздек, турли соҳаларда намоён бўлади ва ижобий ҳам, салбий ҳам бўлиши мумкин. Шу муносабат билан глобаллашув даврида мамлакатлар олдида турган асосий вазифалардан бири бу мамлакатларнинг фаровон ривожланишини, уларнинг кейинги иқтисодий, сиёсий, маданий ва ижтимоий фаровонлигини таъминлаш мақсадида миграция жараёнларини аниқ тартибга солувчи самарали миграция сиёсатини ишлаб чиқишдир.

АДАБИЁТЛАР РЎЙХАТИ

1. Абдурахмонов Қ.Х. Меҳнат иқтисодиёти (назария ва амалиёт). Дарслик. – Т.: «FAN», 2019 йил. - 670 б.

2. Парманов Ф. Миграция мезони ва урбанизация. // Адолат Ижтимоий-сиёсий газетаси. 2019 йил 7-сон.

3. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2020 йил 15 сентябрдаги "Хавфсиз, тартибли ва қонуний меҳнат миграцияси тизимини жорий этиш чора-тадбирлари тўғрисида"ги ПҚ-4829-сон қарори. www.lex.uz/docs/4997972 - Ўзбекистон Республикаси Қонун ҳужжатлари маълумотлари миллий базаси.

4. <https://www.imf.org/ru/Publications/WEQ/Issues/2020/04/14/weo-april-2020> - Перспективы развития мировой экономики Апрель 2020 г.

5. Вершинина И. А. Миграционные процессы в условиях глобализации: Социологический анализ факторов и тенденций развития: Автореф... дис. канд. социол. наук. – Москва: МГУ им. М.В. Ломоносова, 2006. 138 с.
6. Римашевская Н.М. Человек и реформы: Секреты выживания. - М.: ИСЭПН РАН, 2003. - 392 с. С. 373-375
7. Вертелецкая Н.П. Миграционная политика в условиях глобализации // Мир и политика, 2012. №11.
8. [https://www.gazeta.uz/uz/2024/10/25/demography/\[1\]](https://www.gazeta.uz/uz/2024/10/25/demography/[1])
9. <https://gov.uz/uz/ssv/news/view/29815> [2]
10. <https://xs.uz/uzkr/post/hududlar-kesimida-2024-jil-boshiga-doimij-aholi-soni-elon-qilindi>

IV SHO'BA

HUDUDLARNING IJTIMOIIY-IQTISODIY RIVOJLANISH DARAJASINI TENGLASHTIRISH CHORA-TADBIRLARI

HUDUDLAR RIVOJLANISHINING YANGI IJTIMOIIY-IQTISODIY MODELIGA KONSEPTUAL YONDASHUVLAR

Qodirov Abdurashid Madjitovich

*TDIU huzuridagi “O‘zbekiston iqtisodiyotini rivojlantirishning
ilmiy asoslari va muammolari” ilmiy tadqiqot markazi
sektor mudiri, i.f.d., professor*

Faol mintaqaviy siyosatni olib boradigan rivojlangan davlatlar rivojlanmagan va ekologik murakkab hududlarni rivojlantirish, sanoat tarkibini qayta qurish, urbanizasiya jarayonlarini kengaytirish, boshqruv tizimini nomarkazlashtirish, klasterlarni shakllantirish va boshqalar bilan ajralib turadi[1].

Adabiyotlarni o'rganish natijalari mintaqaviy iqtisodiyot va tarkibiy o'zgarishlarning eng keng tarqalgan nazariyalarini quyidagi guruhlariga ajratish imkonini berdi:

iqtisodiy mexanizmlarni tadqiq etuvchi va makonda muqobil faoliyat ko'rinishlarining taqsimlanish sabablarini tushuntiruvchi joylashtirish nazariyasi (Y.Tyunen, A.Veber, V.Kristaller, A.Lyosh va boshqalar);

kumulyativ o'sish nazariyasi, o'sish qutblarining neokeyns va iqtisodiy-geografik modellari sinteziga asoslanadi (G. Myrdal, Kaldor N, M Przigoda va boshqalar);

mintaqaviy o'sishning yangi nazariyalari, bu yo'nalishda raqobat sharoitida iqtisodiy o'sishning endogen omili sifatida chiquvchi inson kapitalining bosh roli e'tirof etiladi (Stigler G.J., P.Krugman va boshqalar);

ishlab chiqarishni hududiy tashkil etishning klaster shakllariga asoslangan iqtisodiy o'sishning mintaqaviy nazariyasi (M. Porter, M. Enrayt va boshqalar);

institutsional o'zgarishlar va institutlar inson xulq-atvorining motivatsiya strukturasini tushunish uchun asos bo'lib, ular iqtisodiyotning vaqt va makonda rivojlanishini belgilaydi (Commons J.R., D. Nort);[2]

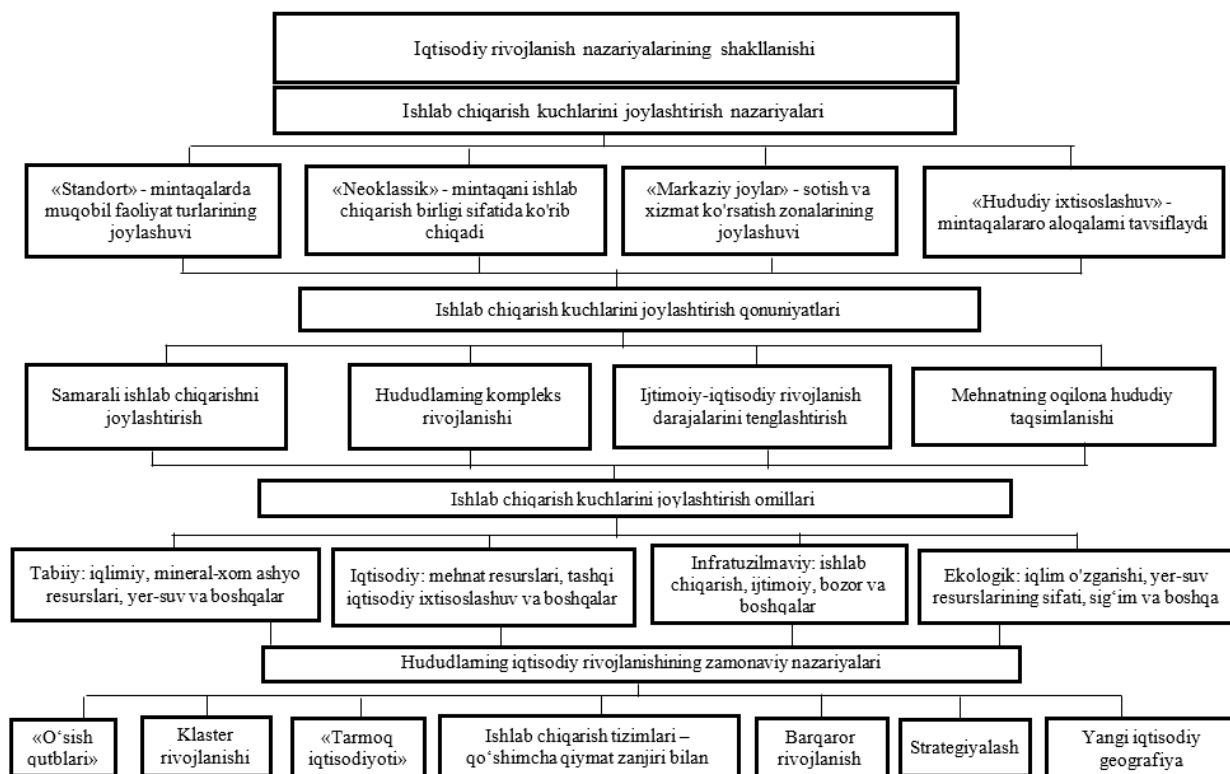
Hozirgi vaqtda mintaqaviy iqtisodiyot mavzusida ikkita qarash shakllandi. Birinchisi, mintaqaviy iqtisodiyotni mintaqalarning umumiy qonuniyatlari, omillari va rivojlanish muammolarini o'rganadigan o'ziga xos iqtisodiy fanlardan biri deb biladi. Mintaqaviy iqtisodiyot mavzusiga o'xshash qarash mintaqalar hududida sodir bo'layotgan ijtimoiy-iqtisodiy jarayonlarni o'rganishga kompleks yondashuv bilan tavsiflanadi. Ikkinchi qarash tarafdorlari ishlab chiqaruvchi kuchlarning oqilona taqsimlanishini mintaqaviy iqtisodiyot mavzusining asosi deb bilishadi. Shubhasiz, bunday talqinda mintaqaviy iqtisodiyot mavzusi iqtisodiy geografiya bilan birlashtirilgan. XIX asr g'arbining

iqtisodiy fanidagi fazoviy jihat asosan joylashtirish nazariyasi nuqtai nazardan o'rganilgan (I. G. fon Tyunen, A. Veber, A. Lesh). Shu bilan birga, Germaniyada joylashtirish nazariyasi alohida yo'nalish sifatida shakllangan, ammo klassik iqtisodiy nazariya bu masalalarni ko'rib chiqmagan.

1909 yilda Alfred Veberning "Ishlab chiqarishni joylashtirish nazariyasi: standartning sof nazariyasi" kitobi nashr etildi, bu joylashtirish nazariyasi bo'yicha birinchi ish edi.

O'tgan asrning 20-yillarida ba'zi nemis mualliflari, masalan, O. Englander, X. Veygman, X. Ritchl va boshqalar A. Veberning qisman muvozanat tahlilini fazoviy muammolarning umumiy muvozanati tahlili bilan to'ldirdilar.

Shunga qaramay, ishlab chiqarishni joylashtirish nazariyasining asoschisi I. G. fon Tunen hisoblanadi. U kosmosni iqtisodiy hodisa sifatida o'rganishni boshlagan birinchi tadqiqotchi emas edi, lekin u birinchi bo'lib kosmosni o'rganish uchun tegishli tahlil usullaridan foydalangan.

1-rasm. Hududlarning iqtisodiy rivojlanishi nazariyalarining transformatsiyasi

Manba: Muallif tomonidan ishlab chiqilgan.

Fazoviy iqtisodiy muvozanat modelining birinchi nazariyasining yaratuvchisi A. Lesh. U 100 yil ichida yaratilgan kosmosdan oqilona foydalanishning barcha nazariyalarini ko'rib chiqdi va ularni umumiy muvozanat nazariyasi nuqtai nazaridan umimlashtirdi. A.Leshning tadqiqotida klassik joylashtirish nazariyasining barcha asosiy elementlari aks ettirilgan: nuqta bozorini belgilaydigan ishlab chiqarish hududlarini tunen tahlili; K.Launxardtning xizmat ko'rsatish tumanlarini ishlab chiqarish punktlarini tahlil

qilish; A.Veber sanoat korxonalarini oqilona joylashtirish bilan ish haqi uchun transport xarajatlarini minimallashtirish nazariyasi; G.Hotellingning duopoliyasi va oligopoliyasi sharoitida fazoviy raqobat modellarini tahlil qilish; V.Kristallarning mintaqaviy tuzilmalar nazariyasi; V.Isardning mintaqalararo modellar nazariyasi (1-rasm).

O'zbekistonda mintaqachilik maktabi tashkil etildi ushbu yo'nalish vakillari ishlab chiqaruvchi kuchlarni rivojlantirish va joylashtirishning turli muammolarini o'rganishdi. Shunday qilib, Lapkinning tadqiqotlarida qishloq xo'jaligi tizimi shakllandi, Z.Akramova iqtisodiy rayonlashtirish masalalarini ko'rib chiqdi va Saliev iqtisodiy geografiya va hududiy rivojlanishning qutblanishi muammolarini, Atamirzaev va Qayumov - aholi va urbanizatsiya masalalarini, T.Ahmedov – respublika mintaqalarini kompleks va muvozanatli rivojlantirish muammolari, Sh. Imomov – hududiy hududlarni davlat tomonidan tartibga solish muammolarini Sh.Nazarov mintaqalarning raqobatbardoshligini oshirish muammolarini o'rganib chiqdi.

Respublikada ixtisoslashtirilgan ilmiy bo'linma O'zbekiston Respublikasi fanlar Akademiyasi huzuridagi ishlab chiqarish kuchlarini o'rganish bo'yicha Kengash faoliyat ko'rsatgan. O'zR FA ishlab chiqarish kuchlarini o'rganish bo'yicha Kengash faoliyat doirasida va keyingi davrlarda sanoatni rivojlantirish va joylashtirish muammolari (S.Ziyadullayev, Sh.Zokirov), ishlab chiqarish kuchlarining hududiy joylashuvi (K.Bedrintsev), agrosanoat majmuasi (K.Hasanjanov, E.Rahimov, A.Mamatqulov, N.Sotvoldiyev), mintaqalarda ko'payish nazariyalari (M.Abdusalamov), ilmiy-texnik taraqqiyot masalalari (R.Dosumov), urbanizatsiya masalalari (E.Ahmedov, S. Zokirov), mintaqaviy rivojlanishdagi ijtimoiy farqlar (A.Usmonov), Xorazm mintaqasining kompleks ijtimoiy-iqtisodiy rivojlanishi (B.Ruzmetov), mintaqaviy rivojlanish nazariyasi (A.Sodiqov), mintaqaviy rivojlanishni boshqarishning iqtisodiy mexanizmlari (A.Qodirov, A.Nizomov, B.Valiev) va boshqalar tadqiqot olib borganlar.

Mamlakatimizda keng ko'lamli islohotlarni amalga oshirish va boshqaruvni markazsizlashtirish sharoitida mintaqaviy omilning roli tobora ko'proq namoyon bo'lmoqda, chunki islohotlar tabiiy-ekologik, ijtimoiy-iqtisodiy, demografik va boshqa rivojlanish parametrlari bilan bir-biridan sezilarli darajada farq qiladigan respublika, viloyatlar va boshqa ma'muriy tuzilmalar hududlarida amalga oshirilmoqda. Shu munosabat bilan islohotlarni amalga oshirish jarayonida zamonaviy sharoitlarga moslashtirilgan va "O'zbekiston-2030" strategiyasida belgilangan vazifalarni hal etishga yo'naltirilgan mintaqaviy rivojlanishning yangi vositalarini takomillashtirish va ishlab chiqish talab etiladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI

1. Begg I. *Innovative Directions for EU Cohesion Policy after 2020*. CESifo Forum. 2018. <https://www.cesifo-group.de/DocDL/CESifo-Forum-2018-1-Begg-EU-Cohesion-Policy-march.pdf>.
2. W Christaller. *Die zentralen Orte in Suddeutschland*. Darmstadt 1980, ISBN 3-534-

04466-5 (Repr. Ausg. Jena 1933).

3. Myrdal, G. *Economic Theory and Underdeveloped Regions*, London: University Paperbacks, Methuen, 1957.

4. Норт Д. Институты, институциональные изменения и функционирование экономики. / Пер. с англ. А.Н. Нестеренко; предисл. и науч. ред.

5. Б.З. Мильнера. — М.: Фонд экономической книги “Начала”, 1997. - 180 с., Портер М. Международная конкуренция: Пер. с англ. / Под ред. и с предисловием В. Д. Щетинина. М.: Международные отношения, 1993.

6. Kaldor N. *The Role of Increasing Returns, Technical Progress and Cumulative Causation in the Theory of International Trade and Economic Growth* // *Economie appliquee*, Vol. 34, No. 4, 1981.

7. Stigler G.J. *The Theory of Price: fourth edition*. New York: Macmillan Publishing Company, London: Collier Macmillan Publishers, 1987.

8. M Przygoda. *New Trends in the Regional Development*. *International Journal of Management Science and Business Administration* Volume 1, Issue 11, October 2015, Pages 47 – 54.

SUSTAINABILITY OF REGIONAL ECONOMY THROUGH THE DEVELOPMENT OF GREEN INVESTMENTS IN INDUSTRIAL ENTERPRISES

Burxonov Sardorjon Nasulloevich

*Assistant, Department of Economics,
Bukhara State University*

Globally, the new paradigms of economic development are increasingly based on the principles of sustainability. Neglecting environmental factors in the activities of industrial enterprises leads to an expanded ecological footprint and inefficient use of resources in regional economies. In this context, the development of green investments in industry is considered not only as a means of ensuring environmental sustainability but also as an important factor in strengthening the long-term competitiveness of the regional economy.

Green investments include financial and institutional measures aimed at introducing environmentally friendly technologies, utilizing renewable energy sources, reducing waste, and improving resource efficiency. This process accelerates the innovative development of industrial enterprises and creates new sources of regional economic growth. [1].

Although the concept of the “green economy” has already been integrated into the national development strategies of many countries, its mechanisms at the regional level remain insufficiently developed. Therefore, fostering green investments in industrial enterprises as a tool for ensuring the sustainability of the regional economy is both a scientifically significant and practically relevant issue[9]

In the modern world, ensuring the sustainable development of the economy alongside maintaining ecological stability has become one of the most

urgent challenges faced by all countries. In addressing these issues, the principles of the green economy play a particularly significant role. Today, the term “green economy” has become one of the most widely used and recognized concepts in global economic discourse.

In this context, the declaration of the year 2025 as the “Year of Environmental Protection and the Green Economy” by the President of Uzbekistan, Sh. Mirziyoyev, is a clear reflection of the growing attention devoted to this sphere in the country. Moreover, the adoption of the Presidential Decree No. PQ-4477 of October 4, 2019, “On the approval of the Strategy for Transition of the Republic of Uzbekistan to a Green Economy for 2019–2030”, is another vivid example of Uzbekistan’s consistent policy in this direction.

The green economy is defined as an economic program aimed at ensuring economic growth without causing harm to the environment. This program is not only directed at maintaining ecological balance but also at saving resources, improving energy efficiency, and enhancing economic prosperity.

In this process, industrial enterprises play a key role in adapting to the principles of the green economy, since Uzbekistan has thousands of enterprises across various industries, which consume large amounts of natural resources and inevitably impact the environment. According to statistical data, as of July 1, 2023, the number of registered industrial enterprises in the country reached 108 080, showing an increase of 7.2% compared to the same period of 2022.

Therefore, the introduction of green economy principles in industrial enterprises is not only a guarantee of sustainable development but also contributes positively to their competitiveness and operational efficiency. For developing countries like Uzbekistan, fostering the green economy in industrial enterprises holds critical importance for achieving global climate change mitigation and environmental protection goals.

The principles of the green economy are generally oriented toward ensuring ecological sustainability, increasing economic efficiency, and enhancing social welfare. Their implementation in industrial enterprises enables more rational use of resources and minimizes harm to the environment.[8]

In achieving economic efficiency and ensuring ecological sustainability, particular attention must be paid to energy efficiency. Efficient use of energy in industrial enterprises not only contributes to the protection of the environment, but also allows for more rational utilization of resources, reduction of economic costs, and the attainment of sustainable development.[4] Energy efficiency plays a vital role in the implementation of green economy principles.

Enhancing energy efficiency in industrial enterprises is considered one of the key steps in transitioning to a green economy. Since industrial processes often consume large amounts of energy, improving energy efficiency makes it possible not only to save energy but also to reduce production costs and ensure sustainable growth. In turn, this strengthens the competitiveness of enterprises. To achieve such results, it is essential to introduce modern energy-saving

technologies into production processes. For example, the use of high-efficiency technologies in industrial enterprises — such as LED lighting, heat recovery systems, and energy management systems — is necessary.

Taking into account the climatic conditions of Uzbekistan, designing industrial buildings and facilities on the basis of energy-saving projects also brings positive results. In addition, the use of renewable energy sources (such as solar, wind, and biofuels), as well as reducing and recycling waste (producing new products from industrial by-products), provides both economic and ecological benefits.[5] As noted above, the transition to renewable energy sources is one of the main directions of green economy development in industrial enterprises. Through solar and wind energy, as well as bioenergy, it is possible to reduce energy consumption and lower carbon emissions. For example, installing solar panels in industrial enterprises allows them to generate the necessary energy for production processes. Similarly, energy production through wind turbines is also possible.

Reducing and recycling industrial waste is of crucial importance in the transition to a green economy. Minimizing waste in industrial processes and recycling them can prevent environmental damage. Establishing sustainable production processes in industrial enterprises not only ensures ecological sustainability but also improves production efficiency.[6]

In the implementation of green economy principles, optimization of transport and logistics systems is also essential. This primarily involves reducing reliance on fuel-based vehicles and introducing environmentally friendly transport. Expanding the production of electric vehicles and electric transport systems, as well as optimizing logistics processes to ensure shorter and more energy-efficient delivery routes, are considered effective measures.

In the context of developing a green economy in industrial enterprises, many such factors can be highlighted. However, the process of transitioning to a green economy also faces a number of challenges. For instance, the lack of financial resources poses difficulties, since the introduction of green technologies and the attraction of investments require significant financial expenditures. Moreover, delays in the implementation of technological innovations, and the fact that the development and practical application of green technologies often require considerable time and resources, represent serious constraints.[10]

In addition, it is crucial to improve the environmental knowledge and skills of industrial personnel for the successful adoption of green economy principles. For this purpose, sending industrial enterprise workers to leading foreign countries, especially European nations, for training in green economy practices would allow them to acquire advanced experience and competencies.

In foreign industrial enterprises, waste recycling and zero-waste systems are becoming increasingly widespread. For example, Sweden and Germany have achieved high efficiency in waste recycling and possess leading experience in

waste reduction. In Japan, advanced technologies have been developed to convert waste into energy.

At present, green construction and the development of energy-efficient facilities are also becoming more common in foreign countries. For example, in Switzerland and the Netherlands, the construction of energy-saving and environmentally friendly buildings is highly developed, and through such buildings, it is possible to reduce energy consumption and minimize negative impacts on the environment. In Uzbekistan, the construction of industrial enterprises and other facilities with energy-saving materials, designed to prevent environmental damage and ensure efficient energy use, will also produce significant benefits.

Of course, sending enterprise employees abroad to industrial enterprises for experience exchange and skills development is important both for enhancing their qualifications and for forming a solid cadre reserve.

This technology utilizes RFID scanners and sensors, access card readers, motion detectors, and other sensors to monitor the residential status of the construction sector. Green technologies are applied in ecological, economic, technological, and innovative areas, addressing issues such as waste recycling, utilization of alternative energy sources, and more. They offer a number of advantages.

Table 1.

BENEFITS OF GREEN TECHNOLOGIES		
<i>No</i>	<i>ADVANTAGES</i>	<i>DESCRIPTION</i>
1	Reducing environmental impact	Green technology helps minimize pollution and reduce overall environmental footprint through clean production processes, renewable energy sources, and sustainable resource management.
2	Energy efficiency	Increasing energy efficiency leads to reduced energy consumption and greenhouse gas emissions.
3	Cost savings	By implementing green technology, businesses and consumers can save on energy costs and operational expenses through increased efficiency and the utilization of renewable resources.
4	Job creation	The green technology sector creates new jobs in areas such as renewable energy, energy efficiency, and environmental management, stimulating economic growth and development.
5	Resource conservation	Green technology helps to utilize natural resources efficiently, reduce waste, and conserve materials for future generations.
6	Improved corporate reputation	Businesses that adopt green technology have the opportunity to enhance their reputation and minimize their environmental impact.
7	Regulatory compliance	Adopting green technology helps businesses comply with environmental protection regulations and standards, avoiding penalties and legal issues.

When developing a company's growth strategy, it is vital to consider the evolving market demands and the specific requirements that consumers have for products in modern economic conditions.[14]

In conclusion, the transition of industrial enterprises to a green economy serves not only to ensure environmental sustainability but also to enhance economic efficiency and improve social well-being. The implementation of green economy principles—such as increasing energy efficiency, utilizing renewable energy sources, and reducing waste—will allow industrial enterprises not only to minimize environmental damage but also to operate competitively over the long term.

However, this process also brings certain challenges, including the shortage of financial resources and delays in technological innovations. To overcome these obstacles, it is essential to strengthen cooperation between the state and the private sector, promote innovation development, and study as well as apply international best practices.

In conclusion, the implementation of green technologies not only increases efficiency in business operations but also ensures economic stability and environmental safety. Therefore, the development of green technologies is crucial for environmental protection, enhancing economic efficiency, and ensuring sustainable development for future generations.[11]

REFERENCES

1. *The rule of law and the protection of human interests are the guarantee of the country's progress and the well-being of the people.* - Sh.M. Mirziyoyev, Tashkent, Uzbekistan, 2017.
2. *We will build our great future together with our brave and noble people.* - Sh.M. Mirziyoyev, "O'zbekiston", 2017. - 488 pages. 3
3. Decree No. PQ-4477 of the President of the Republic of Uzbekistan, Shavkat Mirziyoyev, dated October 4, 2019
4. Chkalova O.V. Classification of off-store forms of trade / O.V. Chkalov // *Marketing in Russia and abroad*. 2013. № 3. P. 43-51.
5. *Economics of the organization: a textbook* / V.P. Samarin, G.V. Cherezov, E.A. Karpov. - Moscow: KnoRus, 2014. - 319 s
6. Titov V.I. Analysis and diagnostics of financial and economic activity of the enterprise: Textbook / B.H. Titov. - M.: Publishing and Trading Corporation "Dashkov and Co", 2005. 352 p.
7. *The economy of the enterprise (firm)* / Ed. O.I. Volkova, O.V. Devyatkin. 3rd
8. *Management Functions and Their Role in Process Management* International Metallurgy, No. 5 / 2008.
9. S. Kharin, O. Xamidov, G. Purij, O. Padalka, N. Sheludiakova, Investigation into International Innovative Management of Creating and Producing Electric Cars. In IOP Conference Series: Earth and Environmental Science, IOP Publishing, 628(1), 012005 (2021)
10. Problems of the effective use of irrigated land in Bukhara region and ways to improve them SN Burxonov O Khamidov, D Sh Yavmutov E3S Web of Conferences 431 (01056), EDP Sciences
11. Development of "Green economy" in the sectors of the economy and its prospects SN Burxonov Academic research in educational sciences 3 (5), 1332-1337
12. Khurramov O. K., Sh F. S. Social Media Marketing-an effective tool for modern internet marketing // *Мировая наука*. – 2019. – №. 4 (25). – С. 511-514.

13. Хамидов О. Х. Перспективы привлечения инвестиций в гостиничную индустрию // Вісник ДІТБ. Серія: Економіка, організація та управління підприємствами туристичної індустрії та туристичної галузі в цілому. – 2014. – №. 18. – С. 153-156.

14. Khamidov O. K., Jalilovich R. J. Implementing economic clustering in Uzbekistan's tourism industry // Middle European Scientific Bulletin. – 2021. – Т. 12. – С. 103-119.

THE INFLUENCE OF SMALL BUSINESS SUBJECTS' ACTIVITIES ON ENHANCING LIVING STANDARDS IN UZBEKISTAN

Djalilova Shaxlo Ismoiljon kizi

Andijan State Technical Institute

Department of "Economics" PhD student

The ongoing and most critical problem confronting the world is poverty. Despite various initiatives, it continues to be one of the most urgent challenges, impacting not just the least developed and developing countries but also the more affluent ones. Poverty has both immediate and long-term effects on production capabilities, thereby hindering economic growth within nations. Over the last ten years, a major challenge for global leaders, development experts, and policymakers has been the widespread nature of poverty around the world, especially in underdeveloped and developing regions. Consequently, combating poverty has emerged as the foremost priority for the international community since the early 1990s; this focus led to the establishment of eight Millennium Development Goals (MDGs) at the Millennium Summit in New York in 2000, with the eradication of extreme poverty (defined as earning \$1.25 or less daily) and hunger being the primary emphasis. There exists an unrecognized link between poverty, unemployment, and the poor. The poor do not create poverty; rather, it is an expensive condition that obstructs growth and contributes to societal instability. Nevertheless, the impoverished often display remarkable ingenuity and entrepreneurial spirit to survive. As a result, entrepreneurship is perceived as a viable avenue for reducing poverty. However, the establishment of a more robust financial system significantly increases the likelihood of developing successful entrepreneurs. It is acknowledged that entrepreneurship is vital for alleviating poverty, with a strong financial system being one of the essential components required to foster entrepreneurship.

Countries that successfully manage substantial reductions in poverty typically demonstrate sustained high-level growth during that period, which contributes to achieving such outcomes. Nonetheless, research shows that high growth is not the only element influencing this result; the methodology, trends, sources of growth, and the distribution of benefits among the population are also critical for reducing poverty. In this regard, entrepreneurs are identified as key facilitators linking economic growth and poverty alleviation; however, despite

the intuitive nature of this assertion, empirical evidence substantiating this relationship remains limited[1]. Financial deepening has been identified as a factor that promotes poverty reduction via the entrepreneurship channel[2]. Literature indicates that financial limitations have a significant impact on impoverished individuals attempting to start their own businesses, mainly due to their low collateral and higher financing costs. Microfinance tackles this obstacle, empowering the poor to become entrepreneurs, which can aid them in escaping poverty themselves[3].

Entrepreneurs are primarily recognized as innovators, a vital element in stimulating economic development[4]. Schumpeter[5] characterized entrepreneurship as contributing to the "creative destruction process," which disrupts the equilibrium of the economic system and creates opportunities for economic rent. This disruption leads to further innovations and attracts additional entrepreneurs to the economy, thereby enhancing overall economic growth. Entrepreneurship is viewed as an essential aspect of economic demand, encouraging the use of production resources to satisfy that demand, usually with the objective of generating profits. High poverty rates, combined with sluggish economic advancement, have prompted numerous individuals in developing areas to pursue entrepreneurship as a means to relieve their poverty. Additionally, entrepreneurship is crucial in alleviating poverty, promoting social stability, and tackling income inequality. The World Bank emphasizes entrepreneurship as a significant pathway for individuals living below the poverty threshold to escape their situations, utilizing their limited skills and education without the need to compete for formal job opportunities.

Opportunities for decent employment play a significant role in accomplishing internationally recognized development objectives, particularly the Millennium Development Goal of reducing extreme poverty by half by 2015. In his address to the Oliy Majlis of the Republic of Uzbekistan on January 24, 2020, President Shavkat Mirziyoyev of Uzbekistan remarked that "Poverty reduction is about igniting the entrepreneurship spirit within the populace, fully tapping into individual capabilities and strengths, and executing a comprehensive economic and social agenda to generate new employment." He highlighted the necessity to persist with the extensive socio-economic reforms that have been implemented over the past three years, abiding by the principle of "Human interests above all else." The address also mentioned the essential aim of enhancing the well-being of citizens, reinforcing social safety nets, and pointed out that a significant portion of the population in regions, particularly in rural settings, lacks adequate income sources. Like all nations, Uzbekistan has low-income groups, with estimates suggesting that these groups represent around 12-15 percent of the population. Currently, it is believed that poverty alleviation can be achieved by extending support to the most vulnerable populations through increased transfer payments, such as social assistance and pensions. However, this approach is somewhat one-dimensional and does not

fully resolve the issue. Alleviating poverty implies stirring the entrepreneurial drive within individuals, fully realizing their intrinsic capabilities and potential, while implementing an all-encompassing economic and social strategy to generate new jobs. Indeed, on February 27, 2020, a video meeting was convened under President Shavkat Mirziyoyev's leadership, focused on strategies for poverty reduction through entrepreneurship. “Preliminary estimates suggest that 12-15%, or approximately 45 million people, are living in poverty. This indicates that their daily earnings do not surpass 10-13 thousand soums[6].

A a consequences of interventions of government policy, according to World Bank, Uzbekistan, a lower-middle income economy, has successfully reduced its poverty rate – the share of the population living below the poverty line – to 5 percent by 2022 at the lower-middle income poverty line (\$3.65 per person per day in 2017 PPP).

If we can apply our findings more broadly, then the issue of how to tackle the shortcomings in development and entrepreneurial efforts becomes highly significant for policy. Our study indicates that improved financial management could potentially mitigate the adverse impacts of entrepreneurial activities. However, enhanced financial management addresses the challenges posed by entrepreneurial ventures, rather than serving as a preventative strategy. We have not established which developmental approach will be the most effective. Only future research can validate this and identify how to overcome the shortcomings of entrepreneurial activities. Therefore, our recommendation from this empirical analysis is that governments in developing nations should foster an environment conducive to the growth and poverty alleviation through their entrepreneurial pursuits, which have previously been hindered by government policies aimed at promoting entrepreneurship.

REFERENCES

1. Islam, Iyanatul (2002). *Poverty, Employment and Wages: An Indonesian Perspective, in Labour Market Policies and Poverty Reduction Strategies in Recovery from the Asian Crisis. Report of a seminar held in Jakarta, 29 April – 1 May 2002. ILO, Bangkok.*
2. Ayyagari, Meghana., T. Beck., and M. Hoseini (2013). *Finance and Poverty: Evidence from India, CEPR Discussion Paper No. 9497, June 2013, Centre for Economic Policy Research, 77 Bastwick Street, London EC1V 3PZ, UK.*
3. Banerjee, A. and A. F. Newman,(1993). “Occupational Choice and the Process of Development”, *Journal of Political Economy* 101, 274-298.
4. Wong, P.K., Y.P. Ho, and E. Autio (2005). *Entrepreneurship, innovation and economic growth: Evidence from GEM data. Small Business Economics* 24: 335–50
5. Schumpeter, J. A., 1942, *Capitalism, Socialism and Democracy*, New York: Harper and Row
6. Valliere, D., and Peterson, R.(2009). *Entrepreneurship and economic growth: Evidence from emerging and developed countries. Entrepreneurship and Regional Development*, 21(5-6), 459-480.

TOURISM DETERMINANTS IN CENTRAL ASIA: AN ANALYTICAL STUDY

Tuychiev Elnurjon Kosim o'g'li

*Assistant-teacher, "Silk Road" International University of Tourism and Cultural
Heritage, elnur.tuychiyev@univ-silkroad.uz*

Tourism has emerged as one of the fastest-growing sectors in the global economy, yet its development in Central Asia remains uneven. The region, consisting of Kazakhstan, Kyrgyzstan, Uzbekistan, Tajikistan, and Turkmenistan, is endowed with a unique combination of cultural heritage, Silk Road history, and diverse natural landscapes. Despite this potential, international tourist flows to the region are still modest compared to other parts of Asia. A central challenge is to identify the determinants that attract or repel tourists. Previous studies have emphasized the importance of income, relative prices, and transport costs, but institutional quality, political stability, and cultural affinity have also gained attention as crucial variables. This study narrows the focus to Central Asia, aiming to analyze the key drivers of inbound and outbound tourism flows using the gravity model framework.

The determinants of international tourism have been widely analyzed across Asia, but relatively few studies concentrate on Central Asia. Song and Lin [4] emphasized how economic crises shape inbound and outbound flows in Asia, while Rufino [3] identified income, foreign direct investment (FDI), and consumer price index as major predictors of arrivals in Asian countries. For Central Asia, limited research highlights the significance of cultural and geographic factors. Wang and Xi [5], in their study of China, found cultural proximity variables such as common language and religion to be decisive—findings that resonate with Central Asia, where the Russian language and shared Islamic traditions create strong regional links.

Other studies focus on governance and non-economic determinants. Cho [1] demonstrated that cultural heritage and environmental quality are essential pull factors, whereas Ghalia [2] stressed the role of institutional quality and political stability. These insights are particularly relevant in Central Asia, where institutional weakness and security risks often deter potential visitors. Overall, the literature suggests that while economic growth provides opportunities, non-economic determinants such as governance, security, and cultural affinity may play an equally decisive role in shaping tourism flows in the region.

This research employs a gravity model, originally used in international trade, to estimate bilateral tourism flows between countries. The model posits that tourist movements between two countries are positively correlated with their economic size and negatively correlated with the distance between them. For Central Asia, explanatory variables include both economic and non-economic factors.

- Economic variables: GDP per capita, FDI, exchange rates, and consumer price index capture affordability and infrastructure.
- Geographic and cultural variables: distance, shared borders, common language (notably Russian), and common religion.
- Institutional and political variables: governance indicators such as rule of law, regulatory quality, corruption, and political stability, alongside terrorism risk.
- Environmental factors: temperature and precipitation, relevant given Central Asia’s climate extremes.

The model draws on data covering 182 origin countries and 59 destinations, but the analysis emphasizes Central Asian cases between 1995–2016. Estimation techniques include Pooled OLS with fixed effects, supported by robustness checks using alternative specifications.

The analysis reveals that cultural and geographic factors are especially powerful determinants of tourism in Central Asia. The Russian language remains a vital unifying factor, facilitating communication and easing travel for post-Soviet tourists. Shared borders also reduce travel costs and increase short-haul flows, particularly between Kazakhstan, Kyrgyzstan, and Uzbekistan. Religion, too, plays a role in attracting visitors for cultural and family-related travel, reinforcing intra-regional tourism.

Economic variables show mixed results. Higher GDP per capita in origin countries is positively associated with arrivals, confirming that rising incomes in Asia stimulate outbound tourism to Central Asia. FDI inflows are significant for some countries, particularly Kyrgyzstan and Tajikistan, where investment improves infrastructure and air connectivity. However, consumer price levels and exchange rate volatility sometimes deter tourists, underlining the importance of competitive pricing.

Institutional quality and security emerge as critical challenges. Countries with stronger governance indicators, such as Kazakhstan, tend to attract more tourists, whereas perceptions of corruption and weak regulation undermine confidence in destinations such as Turkmenistan. Political instability and proximity to conflict zones, especially Afghanistan, strongly discourage arrivals. Terrorism and security risks remain one of the greatest deterrents to inbound tourism, limiting the region’s attractiveness despite its cultural wealth.

Environmental factors add nuance. Tourists generally prefer spring and autumn, when extreme summer heat and winter cold are avoided. This indicates potential for seasonality management strategies in tourism planning.

Overall, the findings highlight a dual reality: while Central Asia’s cultural and geographic assets provide strong potential for tourism growth, institutional weaknesses and security concerns remain significant barriers.

Tourism in Central Asia is shaped by a combination of economic, cultural, institutional, and environmental determinants. The gravity model demonstrates that cultural affinity and geographic proximity are major strengths, helping to

foster intra-regional and post-Soviet tourism flows. At the same time, governance quality and security issues present serious obstacles to sustained growth.

For policy, the results imply that Central Asian countries should prioritize strengthening institutional quality, ensuring political stability, and improving infrastructure. Collaborative initiatives that emphasize the region's shared Silk Road heritage could also reinforce cultural appeal and attract long-haul visitors. Furthermore, competitive pricing and better seasonal management can help diversify markets and extend tourist seasons.

Ultimately, Central Asia holds significant tourism potential, but realizing it requires addressing structural challenges and creating a secure, transparent, and visitor-friendly environment. Only then can the region fully capitalize on its cultural wealth and strategic position in the global tourism economy.

REFERENCES

1. Cho, V. (2010). *A study of the non-economic determinants in tourism demand*. *International Journal of Tourism Research*, 12(4), 307-320.
2. Ghalia, T. (2016). *Essays on tourism and its determinants*. Doctoral dissertation, Brunel University London.
3. Rufino, C. (2013). *Tourism in Asia*. Doctoral dissertation, De La Salle University.
4. Song, H., & Lin, S. (2009). *Impacts of the financial and economic crisis on tourism in Asia*. *Journal of Travel Research*, 49(1), 16-30.
5. Wang, H., & Xi, J. (2016). *The Determinants of Inbound Tourism in China*. *International Journal of Business and Management*, 11(2), 205-211.
6. World Tourism Organization (2016). *Tourism Statistics Database*. UNWTO.
7. World Travel and Tourism Council (2015). *Travel & Tourism Economic Impact*. London: WTTC.

РОЛЬ СОЦИАЛЬНЫХ ТЕХНОЛОГИЙ В ПОВЫШЕНИИ КАЧЕСТВА ОБСЛУЖИВАНИЯ В СФЕРЕ УСЛУГ

Абдуллаева Зульфия Иззатовна

и.о.доц. кафедры «Реальная экономика»

Самаркандский институт экономики и сервиса (СИЭиС)

Современная сфера услуг занимает ключевое место в социально-экономическом развитии общества, обеспечивая не только удовлетворение разнообразных потребностей населения, но и формируя основы для повышения качества жизни. В условиях усиливающейся конкуренции особое значение приобретает качество обслуживания, которое становится решающим фактором при выборе потребителем той или иной компании. Одним из наиболее эффективных инструментов, способствующих росту качества обслуживания, являются социальные

технологии, направленные на совершенствование взаимодействия между организациями и их клиентами.

Вопросы применения социальных технологий в различных сферах человеческой деятельности освещены в работах как зарубежных, так и отечественных исследователей. Так, П. Штомпка в своей работе *«Социология. Анализ современного общества»* отмечает, что социальные технологии выступают важным элементом развития общества, обеспечивая упорядоченность и эффективность социальных процессов.[1]

Российские исследователи, такие как В.И. Добренков и А.И. Кравченко, в учебнике *«Социология»* подчеркивают значение социальных технологий в управлении взаимодействием между людьми и организациями.[2]

Особое внимание вопросам качества обслуживания в сфере услуг уделяет М. Портер, рассматривающий конкурентные стратегии сервисных компаний в работе *«Конкурентное преимущество: как достичь высокого результата и обеспечить его устойчивость»*. [3]

В отечественной литературе можно выделить труды Е.В. Поповой, где рассматривается применение социальных технологий в сервисной деятельности (*«Социальные технологии в управлении качеством обслуживания»*) [4], а также исследования И.В. Журавлёвой, посвященные влиянию цифровых технологий на удовлетворенность клиентов в сфере услуг.[5]

Таблица 1.

Метод	Содержание	Применение в исследовании
Анализ и синтез	Изучение понятий и их разложение на элементы, а затем объединение в систему	Выявление сущности социальных технологий и их влияния на качество обслуживания
Сравнительный анализ	Сопоставление различных подходов и практик	Сравнение отечественного и зарубежного опыта применения социальных технологий
Системный подход	Рассмотрение объекта как целостной системы	Определение социальных технологий как комплексного инструмента управления качеством сервиса

Шербек Наимович Хайитов — «Перспективы цифровизации и внедрения инновационных технологий в систему здравоохранения Республики Узбекистан». По его словам, что современные технологии помогают медицинским учреждениям обеспечивать более качественное обслуживание пациентов, особенно отмечается важность и

эффективность инноваций в медицинской сфере, в том числе в экстремальных условиях (например, пандемия).[6]

Методологическую основу исследования составляют современные теоретические и прикладные подходы к изучению социальных технологий и их влияния на качество обслуживания в сфере услуг.

Для достижения поставленной цели использовались следующие методы. (Таблица 1)

Социальные технологии выполняют ключевую роль в формировании и совершенствовании качества обслуживания, так как они направлены на оптимизацию взаимодействия между организациями и потребителями. Роль социальных технологий заключается в том, что они выступают не только инструментом повышения качества обслуживания, но и фактором формирования новой культуры сервиса, основанной на доверии, инновациях и ориентации на потребителя.

Таблица 2.

Роль социальных технологий в повышении качества обслуживания

Роль социальных технологий	Эффект для качества обслуживания
Формирование клиенториентированной среды	Персонализация услуг, учет индивидуальных потребностей, повышение удовлетворённости и лояльности
Совершенствование коммуникаций	Доступность и скорость взаимодействия, обратная связь, прозрачность процессов
Повышение доверия и прозрачности	Укрепление репутации компании, участие клиентов в оценке качества, рост доверия
Инновационное развитие сервисных процессов	Внедрение онлайн-бронирования, цифровых платформ, телекоммуникационных сервисов
Социальная адаптация и инклюзивность	Доступность услуг для разных категорий населения, расширение охвата клиентов
Повышение конкурентоспособности	Создание устойчивых преимуществ на рынке, привлечение новых клиентов за счёт высокого уровня сервиса

Источник: Разработано автором на основе тенденций рынка

Социальные технологии выполняют многогранную функцию в сфере услуг: от повышения доступности и прозрачности до внедрения инновационных форм обслуживания. Их роль заключается не только в улучшении качества сервиса, но и в формировании новой культуры обслуживания, где на первом месте стоят доверие, клиенториентированность и инновации.

На карте представлены страны Европы, которые заняли лидирующие позиции по уровню социального прогресса в 2025 году. Индекс социального прогресса отражает совокупность факторов, связанных с качеством жизни населения, доступом к образованию, здравоохранению, уровнем безопасности, социальным равенством и экологическими условиями. (Рисунок 1).

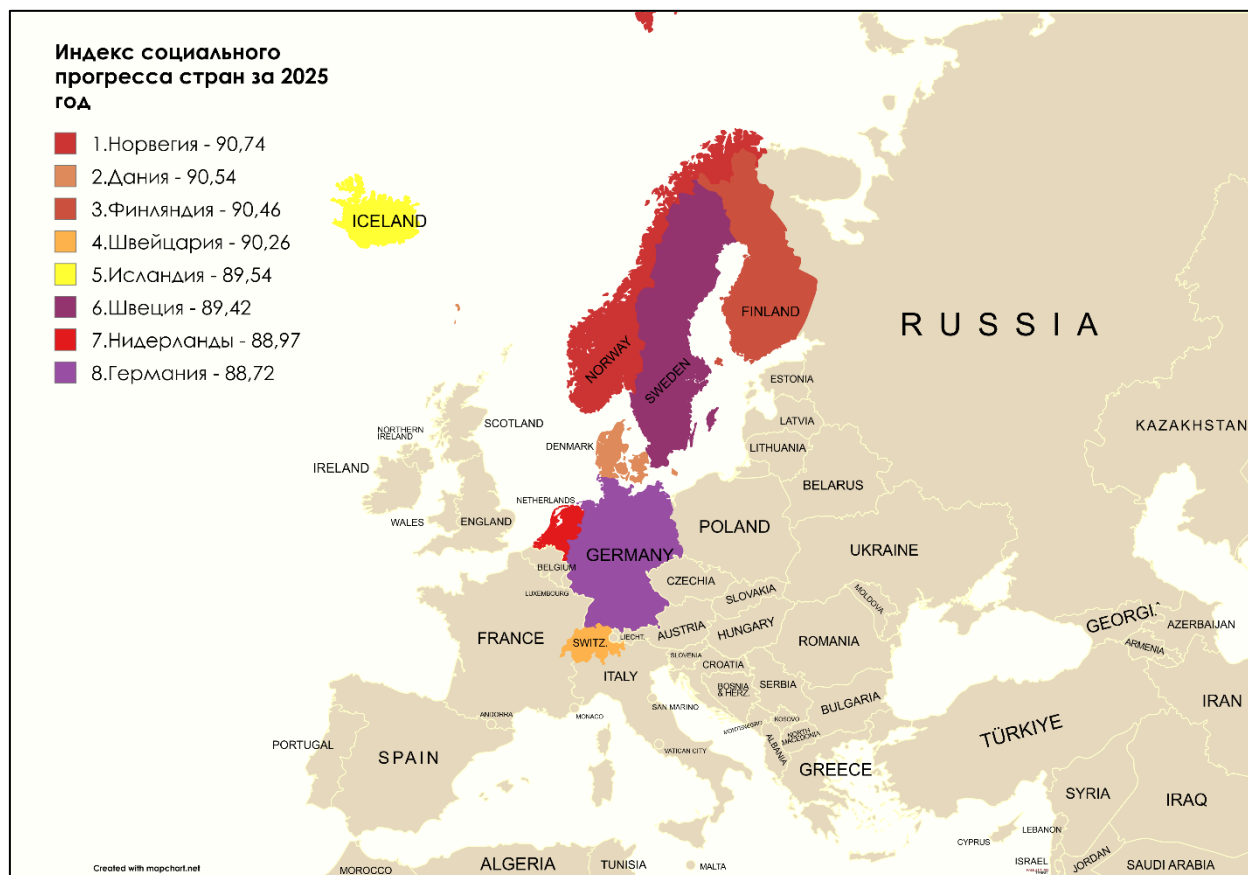

Рисунок 1. Индекс социального прогресса за 2025г.

Источник: Разработано автором с помощью программы *mapchartworld* на основе данных <https://global-relocate.com/ru/rankings/level-of-social-progress>

Норвегия занимает первое место с индексом 90,74, что свидетельствует о высоком уровне социального благополучия и устойчивой институциональной системе. На втором месте расположилась Дания (90,54), за ней следуют Финляндия (90,46) и Швейцария (90,26). Эти страны характеризуются сильными демократическими институтами, высоким уровнем социальной защиты и развитой системой здравоохранения. В первую пятёрку вошла также Исландия (89,54), где обеспечен высокий уровень равенства и социального доверия. Далее идут Швеция (89,42) и Нидерланды (88,97), демонстрирующие сбалансированное сочетание экономического роста и социальной политики. Замыкает рейтинг представленных стран Германия с

показателем 88,72, что также отражает высокий уровень социальной обеспеченности и развитую инфраструктуру.

На примере индекса социального прогресса видно, что лидирующие позиции занимают страны Северной и Западной Европы, где внедрение инновационных социальных практик, высокий уровень доверия к институтам и эффективная система управления позволяют достичь гармоничного баланса между экономическим ростом и качеством жизни.

В условиях глобализации и усиления конкурентной борьбы на рынке услуг ключевым фактором устойчивого развития организаций становится качество обслуживания, которое напрямую связано с внедрением и развитием социальных технологий. Исследование показало, что социальные технологии в сфере услуг выполняют комплексную функцию: они обеспечивают адаптацию сервисных процессов к потребностям различных социальных групп, создают условия для повышения доверия и лояльности клиентов, а также способствуют формированию социальной ответственности бизнеса.

Анализ международного опыта, в частности показателей индекса социального прогресса 2025 года, демонстрирует, что наивысшие результаты достигаются в странах Северной и Западной Европы (Норвегия, Дания, Финляндия, Швейцария, Исландия, Швеция, Нидерланды, Германия). В этих странах на государственном и корпоративном уровнях внедрены социальные технологии, ориентированные на доступность качественного здравоохранения и образования, цифровизацию услуг, развитие клиенториентированных моделей, а также институциональное обеспечение равенства и социальной справедливости. Такая система позволяет достигать высокого уровня доверия граждан к сервисным организациям и государственным структурам.

СПИСОК ИСПОЛЬЗОВАННОЙ ЛИТЕРАТУРЫ

1. Штомпка П. Социология. Анализ современного общества. — М.: Логос, 2001.
2. Добренков В.И., Кравченко А.И. Социология. — М.: ИНФРА-М, 2010.
3. Porter M. *Competitive Advantage: Creating and Sustaining Superior Performance*. — New York: Free Press, 1993.
4. Попова Е.В. Социальные технологии в управлении качеством обслуживания. — СПб.: Изд-во СПбГУ, 2017.
5. Журавлёва И.В. Цифровые технологии и сервис: новые подходы к повышению удовлетворенности клиентов. // Вестник сервиса, 2019.
6. Шербек Наимович Хайитов — «Перспективы цифровизации и внедрения инновационных технологий в систему здравоохранения Республики Узбекистан». НАУЧНЫЙ РЕЗУЛЬТАТ. ЭКОНОМИЧЕСКИЕ ИССЛЕДОВАНИЯ. DOI:10.18413/2409-1634-2022-8-4-0-3

АКТУАЛЬНЫЕ ЗАДАЧИ РЕГИОНАЛЬНОЙ НАУКИ В СФЕРЕ РАЗВИТИЯ ЭКОНОМИКИ РЕГИОНОВ

Ким Дмитрий Игнатьевич,
ст.преподаватель кафедры АДиЦТ
Ташкентский филиал РЭУ им Г. В Плеханова

Гозиев Ризоиддин Чулпон угли
преподаватель кафедры АДиЦТ
Ташкентский филиал РЭУ им Г. В Плеханова

Устойчивое развитие регионов представляет собой концепцию, нацеленную на обеспечение долгосрочного процветания с учетом экологических, социальных и экономических аспектов. Это подразумевает создание условий для удовлетворения текущих потребностей общества, не ущемляя возможности будущих поколений удовлетворять свои потребности. В рамках регионального контекста, устойчивое развитие регионов включает в себя сбалансированное использование ресурсов, сохранение природных экосистем, социальную справедливость и обеспечение стабильности в экономике. Региональная наука играет ключевую роль в формировании стратегий и методов реализации устойчивого развития. Актуальность устойчивого развития для регионов нарастает в условиях глобальных вызовов, таких как изменение климата, истощение природных ресурсов и демографические изменения. Эти факторы оказывают прямое воздействие на социально-экономическое положение регионов, влияя на уровень жизни населения, стабильность бизнес-среды и способность региона адаптироваться к изменяющимся условиям. Таким образом, исследования в области устойчивого развития становятся неотъемлемой частью стратегического планирования и принятия решений в региональном контексте [1]. Одной из основных проблем, с которыми сталкивается региональная наука в области устойчивого развития, является ограниченность финансирования и ресурсов для проведения исследований. Отсутствие достаточных средств затрудняет реализацию масштабных проектов, направленных на анализ и решение проблем устойчивого развития в конкретных регионах. Исследовательские группы часто сталкиваются с ограничениями в доступе к современному оборудованию, технологиям и возможностям международного сотрудничества, что замедляет процесс разработки эффективных стратегий устойчивого развития. Отсутствие эффективной координации между научными институтами и органами власти становится преградой для успешной реализации научных исследований в практические действия. Научные результаты часто остаются в тени отраслевых политик и программ, поскольку не уделяется достаточного внимания их внедрению в практику. Взаимодействие между учеными и

решающими органами должно быть усилено, чтобы обеспечить более эффективную трансляцию научных данных в политические решения, направленные на устойчивое развитие регионов. Еще одной значимой проблемой является отсутствие системного подхода в региональной науке при решении проблем устойчивого развития. Системный подход, включающий в себя комплексный анализ и взаимосвязь различных аспектов устойчивого развития, становится крайне необходимым для эффективного решения проблем и создания устойчивых практических решений в региональном масштабе [2].

Актуальной задачей для региональной науки является проведение глубокого анализа существующих моделей устойчивого развития. Исследователи должны выявить успешные практики, определить факторы, способствующие устойчивому развитию, и выработать методологический подход к оценке эффективности этих моделей в региональном контексте. Обучение на примере успешных решений позволит выработать общие принципы, которые могут быть адаптированы и реализованы в различных регионах. Необходимо активно поддерживать исследования, направленные на разработку новаторских подходов к устойчивому развитию регионов. Это включает в себя инновации в области технологий, образа жизни, бизнес-моделей и управления. Региональная наука должна стимулировать обмен знаниями и опыта между различными регионами, чтобы создать эффективные инструменты для принятия решений и управления, способствуя долгосрочной устойчивости. Международное сотрудничество является ключевым аспектом развития региональной науки в области устойчивого развития [1]. Некоторые перспективы в этой области включают:

1. *Обмен знаниями и опыта.* Международные партнерства позволяют обмениваться лучшими практиками и уроками, извлеченными из опыта других регионов. Это обогащает знания и обеспечивает более широкий взгляд на проблемы и решения.

2. *Совместные исследования и проекты.* Сотрудничество в рамках международных проектов расширяет область исследований и позволяет более глубоко понимать глобальные вызовы. Общие усилия способствуют более эффективному использованию ресурсов и средств.

3. *Международное финансирование.* Участие в международных программах и конкурсах открывает доступ к дополнительным источникам финансирования, что может быть критически важным для выполнения крупных исследовательских проектов.

Региональная наука должна активно взаимодействовать с предприятиями и властями для разработки конкретных практических предложений по внедрению устойчивых технологий. Исследования должны выявить потенциальные области применения новых технологий, а также предложить меры по стимулированию их внедрения.

Региональные научные исследования должны направлять усилия на разработку стратегий управления ресурсами и территориальным развитием. Это включает в себя выявление оптимальных путей использования природных ресурсов, разработку механизмов контроля за экологическими процессами, а также предложения по совершенствованию системы планирования территориального развития. Необходимо активно совершенствовать образовательные программы, предлагаемые высшими учебными заведениями в области устойчивого развития. Региональные научные исследования должны активно взаимодействовать с общественностью, проводя информационные кампании, освещающие проблемы устойчивого развития. Целью таких кампаний является повышение уровня осведомленности граждан о влиянии их деятельности на окружающую среду, а также о необходимости принятия устойчивых образцов жизни. Региональная наука играет ключевую роль в формировании глобальных стратегий устойчивого развития, привнося в них контекстуальные и местные аспекты. Ее вклад включает в себя: адаптацию глобальных стратегий к местным условиям, предоставление уникальной информации, проактивное участие в разработке политики. Региональная наука должна активно участвовать в разработке глобальных стратегий устойчивого развития, обеспечивая их более успешное внедрение и соблюдение на местном уровне, а также создавать механизмы для вовлечения общественности в процессы принятия решений по вопросам устойчивого развития. Это может включать в себя организацию общественных слушаний, публичных дискуссий, а также использование технологий для сбора обратной связи от граждан. Активное взаимодействие с общественностью позволит создать более широкую поддержку устойчивых инициатив и обеспечит более успешную реализацию стратегий устойчивого развития регионов. Для преодоления текущих проблем в региональной науке, направленной на устойчивое развитие, необходимо внимательное рассмотрение и применение следующих способов:

1. *Увеличение финансирования и ресурсов.* Важно, активно работать над привлечением дополнительных финансов и ресурсов для исследований в области устойчивого развития. Это может быть достигнуто путем укрепления сотрудничества с бизнес-сектором, государственными институтами и международными организациями.

2. *Создание механизмов координации.* Региональная наука должна активно работать над улучшением взаимодействия между научными институтами и органами власти. Создание эффективных механизмов координации поможет ускорить перевод научных результатов в конкретные действия и политики.

3. *Развитие сетевых связей и сотрудничества.* Сетевые связи с другими регионами и странами могут способствовать обмену опытом и передаче

передовых практик. Это также может обеспечить доступ к дополнительным ресурсам и увеличить масштаб исследовательских проектов.

В целом, развитие региональной науки в области устойчивого развития требует не только решения текущих проблем, но и активного участия в международном диалоге и формирования глобальных стратегий, которые учитывают местные потребности и особенности. Анализируя предшествующие разделы, можно сделать следующие основные выводы. Региональная наука является ключевым инструментом для понимания и решения проблем, стоящих перед регионами в контексте устойчивого развития. Существующий ряд проблем, которые могут ограничивать эффективность региональной науки, такие как недостаток средств, недостаток координации и отсутствие системного подхода к решению проблем устойчивого развития могут серьезно ограничить развитие региона. Следовательно, для преодоления текущих проблем региональной науки необходимо активное взаимодействие с властями, бизнесом, международными партнерами и общественностью. Только через системное взаимодействие между исследователями, властями, бизнесом и общественностью региональная наука сможет реализовать свой потенциал и способствовать устойчивому развитию регионов в долгосрочной перспективе.

СПИСОК ИСПОЛЬЗОВАННОЙ ЛИТЕРАТУРЫ

1. *Сотрудничество России и Узбекистана в сфере облачных технологий / Л. М. Ашурзода, Б. М. Холбоев, Д. И. Ким, А. Н. Рычков // Вызовы и решения для бизнеса: новые горизонты роста : сборник материалов V Международного внешнеэкономического научно-практического форума, Москва, 21–22 ноября 2024 года. – Москва: Российский экономический университет им. Г.В. Плеханова, 2024. – С. 14-17. – EDN KOJEQC.<https://www.agro.uz/ru/22-0003>.*
2. *Холбоев, Б. М. Цифровизация агропромышленного комплекса Республики УЗБЕКИСТАН / Б. М. Холбоев, Д. И. Ким // Информационные системы и технологии АПК и ПГС : Сборник научных статей Международной научно-технической конференции. В 2-х томах, Курск, 06 октября 2023 года. Том 1. – Курск: Курский государственный аграрный университет имени И.И. Иванова, 2023. – С. 128-131. – EDN NSVNSB.*
3. *Ким, Д. И. Роль цифровизации в улучшении социальной и образовательной сфер Узбекистана / Д. И. Ким // Стратегия развития Нового Узбекистана в обеспечении качественного образования и заботы о человеке: Сборник научных трудов, Ташкент, 01 декабря 2023 года. – Курск: Закрытое акционерное общество "Университетская книга", 2023. – С. 43-45. – EDN EATNFS.*

ТЕОРИЯ И ПРАКТИКА СТРАТЕГИЧЕСКОГО МЕНЕДЖМЕНТА В ВЫРАВНИВАНИИ СОЦИАЛЬНО-ЭКОНОМИЧЕСКОГО РАЗВИТИЯ РЕГИОНОВ

Ливанова Кристина Александровна
КФ РЭУ им. Г.В. Плеханова, Менеджмент

В современных условиях проблема выравнивания социально-экономического развития регионов России приобретает особую актуальность. Существенные различия в уровне доходов населения, развитости инфраструктуры, инвестиционной привлекательности и качестве жизни формируют региональные диспропорции, которые замедляют общенациональное экономическое развитие и препятствуют достижению устойчивого роста. В этих условиях особое значение приобретает стратегический менеджмент как система теоретических подходов и практических инструментов, позволяющая вырабатывать и реализовывать эффективные управленческие решения. Применение методов стратегического менеджмента в региональной политике обеспечивает формирование долгосрочных приоритетов развития, рациональное распределение ресурсов, повышение результативности государственных программ и проектов.

Актуальность исследования определяется необходимостью поиска новых моделей и механизмов управления, которые позволят обеспечить сбалансированное развитие территорий и повышение конкурентоспособности национальной экономики в целом.

1. Теоретические основы стратегического менеджмента

Стратегический менеджмент как научная и практическая дисциплина возник на стыке теории управления и экономической науки, постепенно эволюционируя от классических подходов к современным моделям управления сложными социально-экономическими системами [1]. Его истоки восходят к работам А. Файоля, который одним из первых выделил управленческие функции - планирование, организацию, координацию и контроль. В дальнейшем П. Друкер и И. Ансофф внесли существенный вклад в развитие стратегического подхода, подчеркнув значение долгосрочного видения, миссии организации и адаптации к динамично меняющейся внешней среде.

Если изначально стратегический менеджмент рассматривался преимущественно в корпоративном контексте, то в последние десятилетия он всё активнее применяется в сфере государственного и регионального управления. Это связано с необходимостью учитывать многомерность факторов, влияющих на развитие территорий: от экономических и институциональных условий до социокультурных особенностей. Теоретическая основа стратегического менеджмента в государственном секторе строится на интеграции управленческих концепций с механизмами формирования и реализации социально-экономической политики.

Особое значение для регионального развития имеет системный подход, предполагающий рассмотрение региона как сложной открытой системы, взаимодействующей с внешней средой и зависящей от эффективности внутреннего управления. В этом контексте

стратегический менеджмент позволяет вырабатывать долгосрочные цели развития региона, формировать приоритетные направления политики и определять инструменты их реализации [2]. При этом важнейшими принципами выступают целенаправленность, ресурсная обеспеченность, адаптивность и ориентация на устойчивое развитие.

Таким образом, теория стратегического менеджмента предоставляет методологическую базу для выравнивания социально-экономического развития регионов. Она позволяет не только определить стратегические ориентиры, но и построить систему управления, направленную на эффективное использование ресурсов и повышение конкурентоспособности территории в национальной и глобальной экономике.

2. Региональные диспропорции и необходимость управленческих решений

Региональные диспропорции в России проявляются в значительных различиях по уровню доходов населения, валовому региональному продукту (ВРП), социальной инфраструктуре и условиям жизни. Например, по данным Росстата за второй квартал 2024 года среднедушевой доход по стране составил примерно 58 200 рублей в месяц, однако в лидирующих регионах этот показатель значительно превосходит средний, а в аутсайдерах — заметно ниже. Так, Ямало-Ненецкий автономный округ принадлежит к числу регионов с самым высоким материальным уровнем, в то время как Республика Ингушетия находится на критически низкой отметке: среднедушевые доходы там едва превышают сумму, необходимую для приобретения фиксированного набора потребительских товаров и услуг, и почти 28 % населения живёт за чертой бедности.

По ВРП на душу населения видно, что регионы-разработчики природных ресурсов и Северный Кавказ, регионы Крайнего Севера, нефтегазовых анклавов демонстрируют широкие колебания. Например, у Чувашской Республики ВРП на душу населения составляет около 54 % от среднероссийского уровня, что делает её «середняком», но с заметным отставанием от лидеров по ключевым показателям инфраструктуры и доходов на душу населения [3].

Другой пример: динамика доходов региональных бюджетов показывает, что даже в периоды общего роста в стране не все субъекты федерации выигрывают одинаково. В 2022 году доходы регионов в среднем выросли, но некоторые регионы сэкономили значительные бюджеты благодаря экспорту сырья и высокой сырьевой ренте, а другие, с менее диверсифицированной экономикой, оказались в худших условиях. Так, регионы, зависимые от металлургии или отраслей, испытывающих санкционные ограничения, показывали более слабую динамику.

Эти различия имеют сложные причины. Географические факторы (отдалённость, климат, транспортная доступность), инфраструктурное неравенство, различия в уровне образования, кадрового потенциала и институциональной среды — всё это влияет [4]. Например, северные регионы часто имеют более высокие издержки на транспорт и энергию, что удорожает производство и ограничивает диверсификацию экономики. В то же время южные регионы с более мягким климатом и близостью к рынкам сталкиваются с недостатком инвестиций, слабой инфраструктурой и менее развитым человеческим капиталом.

С учётом таких диспропорций управленческие решения становятся необходимыми не просто как мера устранения социальных несправедливостей, но как стратегический ресурс повышения общей устойчивости и конкурентоспособности национальной экономики. Разработка программ, направленных на поддержку отстающих регионов, может способствовать не только выравниванию доходов, но и улучшению инфраструктуры, повышению мобильности рабочей силы, инвестиций в человеческий капитал, что, в совокупности, усилит экономический потенциал страны.

3. Практические механизмы стратегического менеджмента в региональном развитии

Эффективное применение стратегического менеджмента в региональном развитии опирается на совокупность институциональных инструментов и управленческих практик, которые реализуют целенаправленную трансформацию экономики территории — от постановки приоритетов и мобилизации ресурсов до контроля исполнения и оценки результатов. К числу ключевых механизмов относятся программно-целевой метод (национальные проекты и федеральные программы), проектное управление и создание проектных офисов, режимы пространственных преференций (ТОР/ТОСЭР, особо экономические зоны, индустриальные парки), государственно-частные партнёрства (ГЧП) и финансово-налоговые стимулы, цифровизация управления и формирование кадрового потенциала для реализации проектов.

Программно-целевой метод остаётся базовой формой реализации стратегических приоритетов на уровне государства и регионов. В России примером масштабного применения этого подхода служат национальные проекты 2019–2024 годов, в которых объединены комплексные цели по здравоохранению, образованию, демографии, инфраструктуре и экономическому росту; эти проекты заданы как набор целевых индикаторов и пакет мер, реализуемых через федеральные и региональные программы [5]. Проектно-целевой характер нацпроектов позволяет увязать выделение федеральных средств с конкретными показателями и сроками, что усиливает управляемость и отчётность

реализации. Вместе с тем оценки показывают, что успех зависит от качества межуровневой координации и оперативного мониторинга исполнения.

Проектный менеджмент и создание проектных офисов (PMO) в органах власти и муниципалитетах становится практикой, направленной на повышение результативности реализации программ и инвестпроектов [6]. В российских исследованиях подчёркивается, что переход от «административного исполнения» к управлению через проекты повышает вероятность достижения целевых индикаторов и снижает риски срывов сроков и перерасхода ресурсов; ключевое условие успеха — наличие компетентных менеджеров проектов и прозрачных процедур отбора и сопровождения проектов.

В заключение стратегический менеджмент можно рассматривать как ключевой инструмент сбалансированного социально-экономического развития регионов. Его применение формирует долгосрочные ориентиры, учитывает специфику территорий и позволяет выстраивать систему решений для сокращения диспропорций и повышения конкурентоспособности. Примеры российских регионов свидетельствуют, что при грамотной интеграции инструментов возможно добиться диверсификации экономики и роста качества жизни населения.

СПИСОК ИСПОЛЬЗОВАННОЙ ЛИТЕРАТУРЫ

1. Гурова О. Н. Территории опережающего социально-экономического развития в сибирских регионах: особенности и проблемы // Географический вестник. — 2021. — № 2. — С. 50-64.
2. Ворошилов Н. В., Задумкин К. А., Шулепов Е. Б. Программно-целевой метод в развитии сельских территорий регионов России // Регионология. — 2022. — Т. 30, № 3. — С. 555-585.
3. Иванова О., Антонов Г. То-СЭР в моногородах // ЭКО. — 2019. — Т. 47, № 3. — С. 120-133.
4. Кожевников С. А., Патракова С. С. Эффективность программно-целевого и проектного подходов в решении жилищной проблемы в России // ЭКО. — 2023. — № 7. — С. 71-94.
5. Методика формирования стратегических целей развития региона // Региональная экономика и управление: электронный научный журнал. — 2023. — № 3 (75). — С. 24-35
6. Территория опережающего социально-экономического развития — источник инвестиционного развития региона // Региональная экономика и управление — 2021 г.
7. Потапцева Е. В., Чащихина П. Д. Национальный проект «Производительность труда»: от заявленных целей к реальным результатам // ЭКО. — 2023. — № 7. — С. 108-129.
8. Надежина О. С., Авдеевская Е. А., Кульчицкая Е. А. Влияние технологических и социально-экономических факторов на элементы кадровой безопасности региона // Регионология. — 2025. — Т. 33, № 2. — С. 70-75.

**ЧЕЛОВЕЧЕСКИЙ КАПИТАЛ И РЕГИОНАЛЬНАЯ
СБАЛАНСИРОВАННОСТЬ: СТРАТЕГИЧЕСКИЕ ОРИЕНТИРЫ
УСТОЙЧИВОГО РАЗВИТИЯ**

Мавланова Умида Баходировна

*Национальный Университет Узбекистана имени Мирзо Улугбека
Экономический факультет кафедра «Макроэкономика»,
старший преподаватель*

Современное развитие Республики Узбекистан характеризуется активным внедрением инновационных реформ, направленных на укрепление экономики знаний и повышение качества человеческого капитала. Одновременно усиливается необходимость обеспечения региональной сбалансированности: различия в уровне социально-экономического развития регионов страны до сих пор остаются значительными. Это требует системного подхода к формированию стратегий, которые одновременно будут способствовать повышению качества человеческого капитала и укреплению регионального развития.

Человеческий капитал выступает ключевым фактором конкурентоспособности страны. Его качество определяется уровнем образования и профессиональной подготовки, состоянием здоровья населения, степенью вовлеченности в инновационные процессы, а также культурным и социальным развитием личности. В научном труде Т.Шульца «все человеческие ресурсы и способности являются или врожденными, или приобретенными. Каждый человек рождается с индивидуальным комплексом генов, определяющим его врожденный человеческий потенциал. Приобретенные человеком ценные качества, которые могут быть усилены соответствующими вложениями, мы называем человеческим капиталом» [1]. Л.Туроу определил человеческий капитал «... как производительные навыки, способности и знания, которыми обладает индивид, и измеряется рыночной ценой совокупности произведенных им товаров и услуг» [2].

В Узбекистане наблюдаются позитивные тенденции в сфере инвестиций в образование, здравоохранение и цифровизацию. Однако сохраняются вызовы:

- территориальные различия в доступе к качественному образованию и медицинским услугам;
- ограниченные возможности трудоустройства молодежи в некоторых регионах;
- низкая мобильность рабочей силы и инновационного бизнеса.

Развитие человеческого капитала напрямую зависит от региональной политики. Дисбаланс проявляется в разрыве между городскими центрами и сельскими районами. Например, уровень

обеспеченности квалифицированными кадрами и доступ к современным технологиям в аграрных регионах существенно ниже. При это потенциал регионов значителен. Так, например, в Ферганской долине сосредоточены трудовые ресурсы и агропромышленный потенциал, Ташкентская и Навоийская области является центром индустриализации и минеральных ресурсов, Хорезм и Республика Каракалпакстан выступают перспективными территориями для развития «зеленой» экономики и туризма. Поэтому сбалансированное развитие возможно при условии эффективного использования человеческого капитала каждого региона, опираясь на его уникальные конкурентные преимущества.

В условиях Узбекистана особое значение приобретает институциональная база, направленная на гармонизацию регионального развития через механизмы инвестиций в образование, здравоохранение, инновации и социальную инфраструктуру. Человеческий капитал в ряде регионов остается «нераскрытым» из-за слабой инфраструктуры, недостатка образовательных программ и низкого уровня инновационной активности. Региональная сбалансированность предполагает выравнивание уровня социально-экономического развития территорий, снижение диспропорций в доходах и доступе к базовым услугам, а также формирование условий для равного участия всех регионов в процессе устойчивого экономического роста.

Постановление Президента Республики Узбекистан №ПП-12 от 17 января 2025 года «О мерах по обеспечению занятости населения и сокращения бедности в 2025 году» служит мощным инструментом для создания региональной сбалансированности с развитием человеческого капитала через целевое обучение и стимулирование новых профессий [3]. Согласно заявлению главы государства, с начала года в стране было обеспечено занятостью 5 млн. человек, что составляет значительную часть от годового плана. «В начале года мы поставили перед собой высокую планку по обеспечению 5,5 млн. человек. За восемь месяцев трудоустроено уже 5 миллионов»[4]. На стимулирование мер по сокращению бедности и обеспечению занятости выделено порядка 952 млрд. сум через целевые фонды. Введена система адресного обучения безработных востребованным на рынке труда профессиям, по заказам работодателей. Безработным из малообеспеченных семей и лицам с инвалидностью предоставляются стипендии для профессионального обучения продолжительностью более трех месяцев. Развитие кластеров и курсов по специализированным направлениям способствует диверсификации навыков и создает новые профессиональные траектории. Все эти мероприятия создают серьезную социально-экономическую базу для развития регионов.

С момента восстановления после пандемии Covid-19 с 2021 года во всех регионах наблюдается устойчивое снижение количества

безработных. Наибольшая нагрузка сохраняется в Ферганской, Самаркандской и Кашкадарьинских областях. Эти регионы характеризуются высокой плотностью населения и сохраняющимися структурными проблемами рынка труда. Наименьшие показатели фиксируются в Навоийской и Сырдарьинской областях.

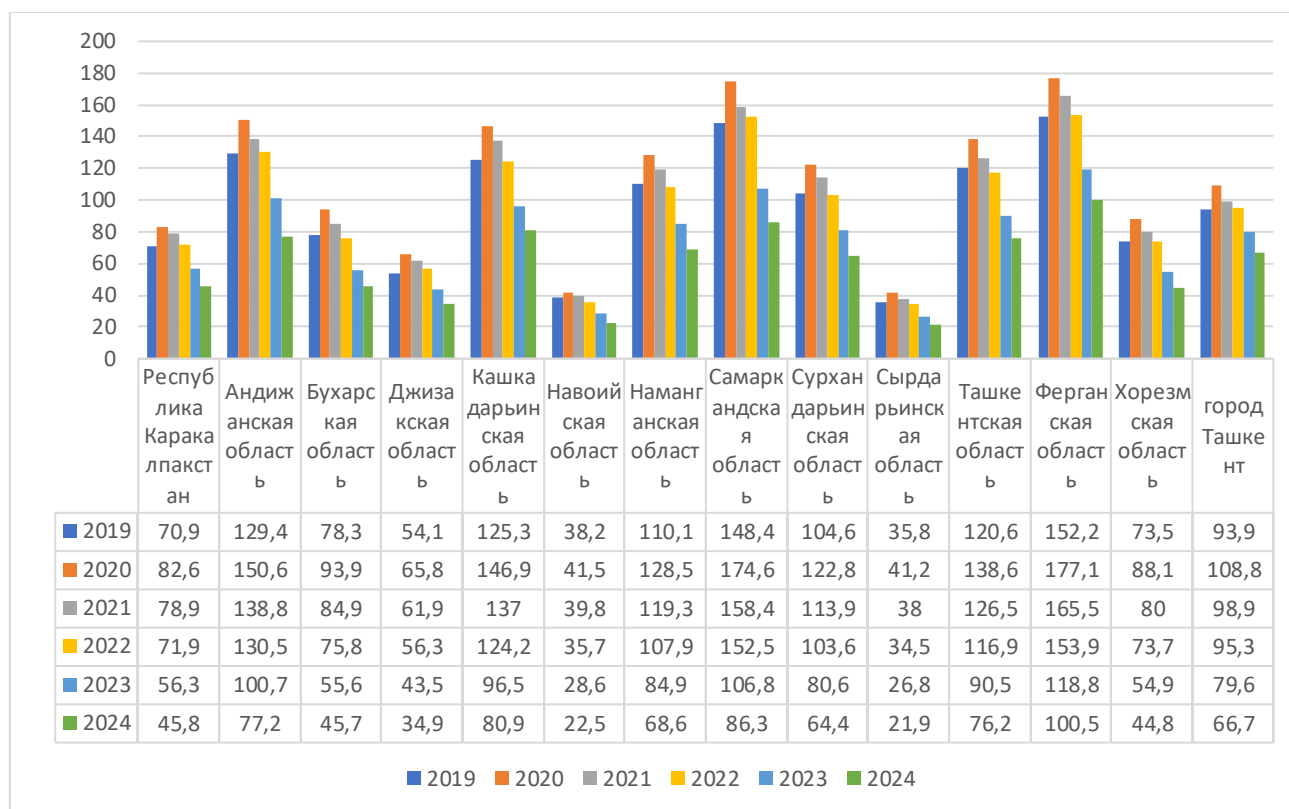

Рисунок 1. Численность безработных по регионам Узбекистана за 2019-2024 годы (в тыс. человек) [5]

Стратегия «Узбекистан-2030» также ставит перед собой цели сокращения безработицы в регионах, ориентируясь на развитие отраслевой специализации. Целенаправленные кластеры создают локальные рабочие места и ценовые цепочки, снижая отток рабочей силы в крупные города. Переход работников из неформального сектора в формальный повышает стабильность занятости и налоговую базу регионов. Инвестиции в «зеленые» проекты (энергетика, водосбережение, устойчивое сельское хозяйство) также дают долгосрочные рабочие места в регионах и снижают циклическую безработицу [6].

Субнациональный индекс человеческого развития Узбекистана (ИЧР) по данным 2022 года составляет 0,727. Город Ташкент выделяется самым высоким уровнем – 0,814, что значительно превышает среднереспубликанский показатель. Южный регион (Кашкадарьинская, Сурхандарьинская области) демонстрирует наименьшее значение – 0,695, что указывает на сравнительно низкий уровень развития [7].

Применительно к 2025 – 2030 годам можно предоставить следующие практические рекомендации:

1. Приоритетные инвестиции направлять в проблемные регионы.
2. Краткосрочные профессиональные траектории (экспресс-курсы и стажировки) с гарантированным трудоустройством у локальных партнеров.
3. Создание стимулов для бизнеса в регионах с применением налоговых стимулов для инвестиций в производство и услуги, ориентированные на локальный спрос и экспорт.
4. Формализация занятости путем внедрения мер по безопасности и страхованию для работников формального сектора.
5. Внедрение систематического мониторинга занятости по районам для прозрачности открытых данных и корректировки оперативных государственных мер по снижению безработицы в регионах.

Таким образом человеческий капитал выступает ключевым драйвером региональной сбалансированности и устойчивого развития экономики Узбекистана. Эффективная реализация стратегических ориентиров в этой сфере позволит не только снизить социально-экономическую асимметрию между регионами, но и обеспечить долгосрочную конкурентоспособности страны в условиях глобальной экономики.

СПИСОК ИСПОЛЬЗОВАННОЙ ЛИТЕРАТУРЫ

1. Schultz T. *Investment in human capital: the role of education and of research*. – New York: Free Press; London: Collier-Macmillan, 1971, P.2-3.
2. Tnurow L. *Investment in human capital*. – Belmont: Wadsworth Publ., 1970, P.1.
3. Постановление Президента Республики Узбекистан №ПП-12 от 17 января 2025 года «О мерах по обеспечению занятости населения и сокращения бедности в 2025 году»
4. <https://upl.uz/economy/55417-news.html> (медиа-портал UPL.uz – «Новости Узбекистана»)
5. <https://stat.uz/> - официальный сайт Национального комитета Республики Узбекистан по статистике
6. Указ Президента Республики Узбекистан №УП-158 от 11 сентября 2023 года «О Стратегии «Узбекистан-2030»»
7. <https://globaldatalab.org/> - Электронный ресурс глобальной лаборатории данных.

ЗАРУБЕЖНЫЙ ОПЫТ РЕГУЛИРОВАНИЯ РЕГИОНАЛЬНОГО РАЗВИТИЯ

Назметдинова И.Ш.

Докторант

Научно-исследовательский центр "научные основы и проблемы
развития экономики Узбекистана" при ТГЭУ

Функционирование и развитие региональных экономических систем не может осуществляться только на основе рыночного саморегулирования. Политика государственного невмешательства неизбежно приводит, как свидетельствует мировой опыт, к нарастанию разного рода противоречий, способных разрушить целостность национальной экономики и общества. Поэтому забота о пространственной организации хозяйства страны является неременной функцией любого государства, безусловным рефлексом его самосохранения.

Регулирование регионального развития осуществляется в странах с самым разнообразным государственно-политическим устройством. Более того, по- своему интересный и успешный опыт региональной экономической политики имеется и в федеративных республиках (США, Канада, Германия, Австрия и др.), и в унитарных республиках (Франция, Италия и др.), и в королевствах, точнее — в монархиях парламентского типа (Великобритания, Нидерланды, Испания, Швеция и др.).

Во всех странах, за исключением самых маленьких (Андорра, Лихтенштейн и т.п.), существует один или более уровней государственного регионального управления. Регионами первого ранга являются: в США — штаты (50), в Австралии — штаты (6) и автономные территории (2), в Германии — земли (16), во Франции — регионы (22), в Италии — регионы (20), в Испании — автономные сообщества (17), в Нидерландах — провинции (12) и т.д. В вертикали государственной власти регионы обладают одним из трех возможных статусов:

- 1) имеют собственную сферу полномочий, закрепленных в конституции страны (административная автономия);
- 2) подчиняются центральным властям как проводники их политики;
- 3) находятся в переходном процессе.

Как правило, федеративные государства отличаются от унитарных тем, что в них регионы — субъекты федерации обладают большими правами, чем регионы первого ранга в унитарных государствах. Однако и между федеративными государствами различия весьма существенны. В США, где эволюционирует модель децентрализованного федерализма, Конституция (принятая еще в 1787 г.) закрепляет свое верховенство, а также верховенство федеральных законов над конституциями и законами штатов, определяет полномочия только федерации, а также “совпадающие” полномочия. Предметы ведения штатов, кроме запрещений, не закрепляются федеральным законодательством. В Германии же действует модель кооперативного федерализма. Основной закон Германии признает земли государствами в рамках федерализма. Земли обладают общей компетенцией, за исключением узкого круга вопросов, которые находятся исключительно в компетенции федерального управления. Главная сфера федерального уровня — координация и согласование.

Преобладающей тенденцией в эволюции современных государств является постепенная децентрализация государственной власти, передача все большей части государственных функций от центра к регионам. Например, в Великобритании (Соединенном Королевстве), долгое время имевшей нарастающую тенденцию централизованного контроля над регионами, произошел поворот к большей автономизации Шотландии, Северной Ирландии и Уэльса, в частности, в форме создания региональных парламентов. В Италии недавно был провозглашен “административный” федерализм. Испания за короткий исторический период осуществила переход от диктатуры к так называемому федерализму *de facto*, основанному на партнерстве центральной власти с автономными сообществами. В определении устройства ряда унитарных государств включается дополнение, что они являются унитарными республиками с децентрализацией управления. Идейная база этого процесса — демократизация, “уменьшение расстояния между властью и гражданами” [1]).

Франция в результате многолетнего реформирования выстроила систему административно-территориального управления, в которой регионы (их 22), объединяющие департаменты (их 96), последовательно расширяют свои полномочия.

В Италии современное государственное устройство также формировалось долго и трудно. Сейчас страна разделена на 15 регионов с обычным статусом (им переданы государственные административные компетенции) и 5 регионов со специальным статусом, т.е. с большей автономией (Сицилия, Сардиния, Трент и юг-Альто Адидже, Фриули-Венеция Джулия, Валле д’Аоста). В свою очередь, регионы делятся на провинции. Особенностью Италии является централизация в управлении промышленностью, торговлей, образованием, социальной защитой; зато регионам переданы широкие полномочия в обустройстве территории, развитии сельского хозяйства, ремесел, туризма. Компетенция регионов ограничена и снизу: провинциям и коммунаам даются все функции “исключительного местного интереса”.

Отмечая различия государственного устройства европейских стран, необходимо выделить тенденцию сближения между федерациями, унитарными государствами, государствами автономий по уровню децентрализации управления. В значительной мере это происходит благодаря политике Европейского союза по усилению роли регионов.

Вертикаль исполнительной государственной власти (“центр — регионы”) организуется по-разному. В одних странах главы регионального управления выбираются населением (губернаторы в США), в других — региональными парламентами (премьер-министры федеральных земель Германии как лидеры парламентского большинства), в третьих — назначаются центром (префекты французских регионов, комиссары

нидерландских провинций). Во всех странах в регионах действуют разного рода представительства центральной власти (федеральные службы), не подчиняющиеся региональным администрациям.

Большой объем функций по регулированию регионального развития приходится на муниципальное (местное) самоуправление. Органы местного самоуправления отвечают за функционирование инфраструктуры местного значения, обустройство территории, в той или иной степени — за школьное образование, здравоохранение и т.п. Здесь разнообразие организационных форм особенно значительно. Например, в США существуют в разных штатах такие территориальные единицы самоуправления, как графства, муниципалитеты городов, борроу, виллиджи, тауны и тауншипы, специальные округа (по обслуживанию), школьные округа. В других странах территории местного самоуправления унифицированы: общины в Германии, Нидерландах, Австрии, коммуны во Франции и Италии, муниципии в Испании. В некоторых странах местное самоуправление разделяется между территориями разного ранга: во Франции — это департаменты и коммуны, в Испании — провинции и муниципии.

Местное самоуправление напрямую связывается не только с государственной властью в регионах, но и с центральной властью. Примером могут служить общегосударственные программы подъема небольших кризисных и депрессивных территорий, предоставление финансовой помощи для проведения общенациональных мероприятий и т.п. Руководители органов местного самоуправления чаще всего избираются местным населением, однако есть исключения. Например, в Нидерландах руководители муниципалитетов — бургомистры — назначаются центральным правительством.

Особое место в территориальном устройстве стран занимают крупные регионы (наподобие экономических районов в России), которые объединяют административно-территориальные единицы первого ранга, но, в отличие от них, не имеют полного состава органов регионально-государственного управления.

Макрорегионы создаются прежде всего для стратегического планирования, совершенствования макроструктуры экономического пространства [2]).

В ряде стран существуют административно-территориальные единицы, занимающие промежуточное положение между регионами первого ранга и территориями местного самоуправления. Например, в Германии — это правительственные округа (их 38), выполняющие некоторые функции федеральной власти.

Общая тенденция зарубежной практики — ориентация на долгосрочные стратегии, гибкое использование инструментов государственной поддержки и активное вовлечение частного сектора, что

позволяет формировать устойчивый экономический рост регионов и снижать территориальные диспропорции.

СПИСОК ИСПОЛЬЗОВАННОЙ ЛИТЕРАТУРЫ

1. Приведем высказывание министра-председателя Фландрии (регион Бельгии) Л. Ван ден Бранде, характерное для идеологии европейской децентрализации и регионализма: “Именно регионы ныне как никто другой приспособлены для того, чтобы выступать гарантами демократии, культурной автономии, экономического и социального развития и нужд граждан Европы, и этого факта не меняют ни глобализация, ни интернационализация современной жизни” (Цит. по: Иванов И.Д. Европа регионов. М.: Международные отношения, 1998. С. 61—62).

2. Классификация регионов ЕС включает макрорегионы в группу NATC-1 (всего 77 регионов). Сюда входят и 16 федеральных земель Германии, хотя они являются официальными административно-территориальными единицами первого ранга.

ВЪЕЗДНОЙ ТУРИЗМ КАК ФАКТОР СОЦИАЛЬНО-ЭКОНОМИЧЕСКОГО РАЗВИТИЯ

Нурматова Ситора Шавкатовна

**Базовый докторант в научно-исследовательском
институте развития туризма.**

Sitorakiut@gmail.com

Туризм в XXI веке прочно закрепил за собой статус одной из наиболее динамично развивающихся отраслей мировой экономики. Высокие темпы роста и значительное влияние на социально-экономические процессы позволяют рассматривать его как уникальное экономическое явление современности. Согласно последним данным Всемирной туристской организации (ЮНВТО) и Совета по туризму и путешествиям (WTTC), в 2024 году туризм достиг рекордных значений, подтвердив свою ведущую роль в глобальном развитии [1, 3].

Въездной туризм рассматривается как одно из стратегически значимых направлений национальной экономики, обеспечивающее диверсификацию источников дохода, стимулирующее развитие предпринимательства и создающее новые рабочие места. Для Узбекистана, обладающего богатым культурным наследием, благоприятным географическим положением и активно развивающейся транспортной инфраструктурой, значение туристской отрасли в последние годы существенно возросло [3]. В данном контексте особую актуальность приобретают вопросы занятости и потребительского поведения, так как именно они определяют устойчивость рынка услуг и эффективность функционирования туризма как социально-экономического института.

По оценке ЮНВТО, прямой вклад отрасли в мировой ВВП составил около 3 % ($\approx$ 3,3 трлн долл.), что сопоставимо с показателями докризисного периода. Если учитывать мультипликативный эффект, охватывающий транспорт, гостиничное хозяйство, общественное питание, сферу развлечений и торговли, значение сектора возрастает многократно. Так, по данным WTTC, совокупный вклад туризма и путешествий в мировую экономику достиг 11,1 трлн долл., или около 10 % ВВП, что на 7,5 % превысило уровень 2019 года [1, 3].

Восстановление международного въездного туризма также подтверждает устойчивую динамику. Согласно предварительным данным ЮНВТО, в 2024 году было совершено около 1,4 млрд международных поездок, что соответствует 99 % показателей 2019 года и на 11 % выше результатов 2023 года. Доходы от международного туризма составили 1,4 трлн долл. (93 % уровня до пандемии), а общие экспортные поступления с учётом пассажирских перевозок достигли 1,6 трлн долл. [2]. Эти данные позволяют утверждать, что туризм окончательно восстановился после глобального кризиса и вновь стал одной из опор мировой экономики.

Особое значение въездного туризма заключается в его влиянии на занятость. В 2024 году отрасль обеспечила рабочими местами более 348 млн человек, что на 13,6 млн больше по сравнению с докризисным 2019 годом [3; 5]. Таким образом, туризм формирует около 7–8 % глобальной занятости, выступая одним из крупнейших работодателей в мире. Для Узбекистана данный фактор имеет стратегическое значение: в 2023 году создано около 70 тыс. новых рабочих мест в туристической сфере и смежных отраслях, а в первом квартале 2025 года дополнительно появилось ещё 1 800 рабочих мест, что в совокупности составило порядка 71,8 тыс. [3].

Современные исследования подтверждают многоаспектный характер влияния въездного туризма. Так, в научной литературе подчёркивается, что «въездной туризм выступает катализатором культурного обмена и экономического развития принимающих стран» [6]. Более того, по мнению ряда экономистов, туристская отрасль способна выполнять функции инструмента снижения бедности и повышения производительности, если сопровождается продуманной государственной политикой и инвестициями в инфраструктуру [7].

Исследования, проведённые на примере стран БРИКС, выявили устойчивую долгосрочную связь между туризмом, финансовым развитием и экономическим ростом, что подтверждает системообразующую роль отрасли [8]. При этом ряд экспертов обращают внимание на двойственный характер социального эффекта: туризм способен снижать неравенство по доходам за счёт роста занятости, но одновременно усиливать имущественное неравенство, так как капитал концентрируется у ограниченного числа собственников [9].

Для Узбекистана развитие въездного туризма сопровождается ростом экспортных поступлений: в 2023 году экспорт туристических услуг составил 1,83 млрд долл., а по оценке Посольства Узбекистана в США — 2,14 млрд долл., что на 30 % выше уровня 2022 года [5]. Параллельно государство инвестировало в гостиничную инфраструктуру: количество номеров увеличилось с 20,2 тыс. в 2018 году до 64 тыс. к 2025 году [5]. Кроме того, социальный эффект проявляется в инклюзивности: участие молодёжи и уязвимых групп населения в программах, связанных с туризмом, способствует формированию устойчивого общества.

Таким образом, въездной туризм следует рассматривать как многофункциональный фактор, соединяющий экономический рост, социальные преобразования, культурную интеграцию и потребительскую модернизацию. Его стратегическое значение для Узбекистана заключается не только в увеличении туристических потоков, но и в качественном обновлении сервисной сферы и адаптации к глобальным стандартам.

Проведённое исследование демонстрирует, что въездной туризм в современных условиях функционирует как системообразующий фактор социально-экономического развития. Его воздействие выходит за рамки собственно туристской сферы, формируя мультипликативный эффект, который охватывает транспортный сектор, гостиничное хозяйство, сферу общественного питания, торговлю и смежные отрасли. Значительный вклад туризма в мировой ВВП и глобальную занятость подтверждает его статус одного из наиболее устойчивых драйверов экономического роста.

Для Республики Узбекистан, обладающей уникальным культурно-историческим наследием и благоприятным географическим положением, развитие въездного туризма приобретает комплексное значение. Во-первых, отрасль способствует диверсификации структуры национальных валютных поступлений и обеспечивает рост экспортного потенциала. Во-вторых, туристская деятельность формирует дополнительные рабочие места, вовлекая в хозяйственный оборот малый и средний бизнес, молодёжные инициативы и социально уязвимые группы населения. В-третьих, туризм выступает катализатором институциональных изменений, стимулируя развитие инфраструктуры, внедрение стандартов качества и адаптацию сервисной сферы к международным практикам.

Особое внимание следует уделить трансформации потребительского поведения иностранных туристов, ориентированных на уникальные культурные, гастрономические и экологически ответственные формы опыта, а также на цифровизацию сервисов. Данные тенденции формируют новые вызовы для национальной экономики, одновременно открывая возможности для повышения конкурентоспособности туристского продукта и его интеграции в глобальные цепочки ценности.

Резюмируя изложенное, въездной туризм в Узбекистане целесообразно рассматривать не только в качестве источника валютных доходов и экономического роста, но и как стратегический инструмент модернизации сферы услуг, углубления культурной интеграции и укрепления международного имиджа страны. В долгосрочной перспективе его поступательное развитие способно обеспечить устойчивую занятость, повысить уровень социальной стабильности и существенно усилить конкурентные позиции национальной экономики на мировом туристском рынке.

СПИСОК ИСПОЛЬЗОВАННОЙ ЛИТЕРАТУРЫ

1. UNWTO. *International Tourist Arrivals hit 96% of pre-pandemic levels through July 2024*. UNWTO World Tourism Barometer, 19.09.2024.
2. UNWTO. *World Tourism Barometer – May 2024 (excerpt)*, 02.05.2024.
3. WTTC. *Travel & Tourism set to Break All Records in 2024*. Пресс-релиз, 04.04.2024.
4. WTTC. *Travel & Tourism Economic Impact 2024: Global Trends (EIR 2024)*.
5. Reuters. *Travel industry to contribute record \$11 trillion to global GDP in 2024*, 03.09.2024.
6. School of Statistics, Shanxi Univ. *Environmental, Geographical, and Economic Impacts of Inbound Tourism in China*. Sustainability, 2024.
7. *Tourism as an important impetus to promoting economic growth: A critical review*. Tourism Management Perspectives, 2018.
8. *Relationship between tourism and economic growth among BRICS countries*. Future Business Journal, 2021.
9. Temple University. *Analyzing the impact tourism makes on an economy*, 2023.

РОЛЬ ИННОВАЦИИ В ВЫРАВНИВАНИИ СОЦИАЛЬНО-ЭКОНОМИЧЕСКОГО РАЗВИТИЯ РЕГИОНОВ УЗБЕКИСТАНА

Султанова Муниса Самат кизи

*Научно-исследовательский центр “Научные основы и проблемы развития экономики Узбекистана” при
Ташкентском государственном экономическом университете*

В условиях перехода к инновационной экономике, основанной на знаниях и высоких технологиях, проблематика межрегиональных различий в уровне жизни приобретает особую актуальность. Исторически сложившаяся дифференциация между центром, представленным городом Ташкентом и прилегающей Ташкентской областью, и остальными регионами, преимущественно аграрно-сырьевыми, создает значительные вызовы для сбалансированного социально-экономического развития Республики Узбекистан. Несмотря на общие положительные макроэкономические тенденции, включая устойчивый экономический рост и сокращение уровня бедности в последние годы, сохраняется существенная асимметрия в доходах населения, структуре занятости,

доступе к инфраструктуре и качественным социальным услугам. Эта диспропорция не только препятствует реализации потенциала национальной экономики в целом, но и несет в себе социальные риски, связанные с внутренней миграцией, демографическим дисбалансом и неравным доступом граждан к ключевым благам.

Инновации, как новые организационные формы, социальные практики, цифровые решения и бизнес-модели, могут стать системообразующим фактором не только для ускорения роста, но и для гармонизации регионального развития.

Их роль в данном процессе проявляется в нескольких ключевых аспектах:

1. *Повышение экономической производительности:* Внедрение инноваций в реальном секторе экономики, что способствует росту производительности труда, созданию новых, более высокооплачиваемых рабочих мест и, как следствие, увеличению доходов населения в регионах.

2. *Демократизация доступа к услугам:* Цифровые и социальные инновации, такие как телемедицина и онлайн-образование, позволяют преодолеть территориальные ограничения, обеспечивая жителям отдаленных областей доступ к качественным социальным услугам.

3. *Развитие человеческого капитала:* Создание региональной инновационной инфраструктуры, включая технопарки, бизнес-инкубаторы и филиалы образовательных учреждений, способствует подготовке квалифицированных кадров на местах и снижению миграционного оттока.

Проблема межрегионального неравенства в Узбекистане подтверждается устойчивой статистикой, указывающей на значительный разрыв в доходах населения. Согласно данным, среднедушевые доходы в Ташкенте и Ташкентской области стабильно превышают аналогичные показатели в таких регионах, как Сурхандарьинская, Джизакская и Каракалпакстанская области, более чем в 1,5 раза. В то же время, несмотря на точечные успехи, общие макроэкономические показатели отражают скорее рост, чем выравнивание. Так, в 2024 году общий объем совокупного дохода населения достиг 896,3 трлн сумов, однако этот рост распределялся крайне неравномерно [1].

По данным Всемирного банка, за последние годы наблюдается рост неравенства между богатыми и бедными слоями населения. Коэффициент Джини, являющийся ключевым статистическим показателем концентрации доходов, вырос с 0,31 в 2022 году до 0,35 в 2023 году. Примечательно, что в более ранний период (с 2006 по 2015 годы) этот показатель демонстрировал снижение, достигнув 0,243, но затем начал расти и к 2021 году составил 0,264. [2]. Эта тенденция имеет прямую связь с региональным неравенством, поскольку наиболее богатые группы населения сконцентрированы, как правило, в столичных и промышленно

развитых центрах, где экономическая активность и доступ к высокодоходным секторам значительно выше.

Объем среднедушевого совокупного дохода населения по регионам
(за январь-декабрь 2024 года, тыс. сум)

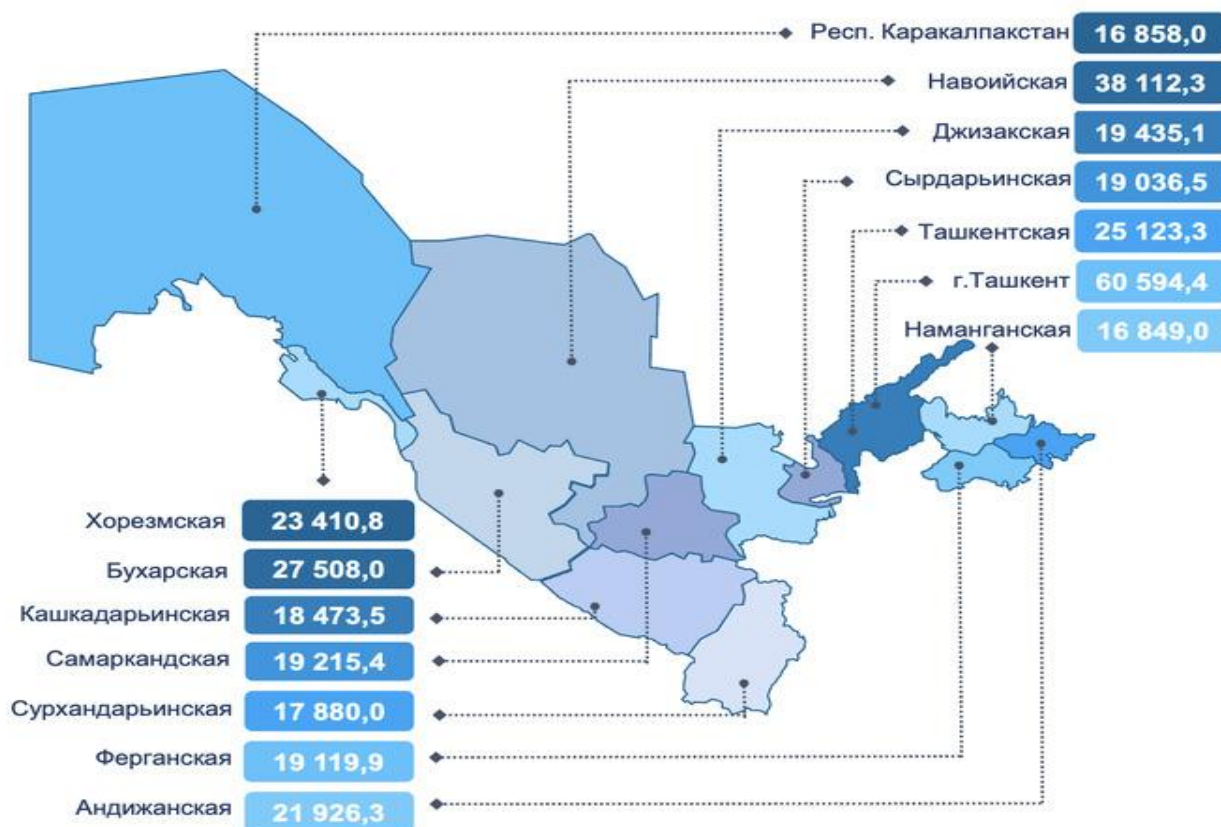

Рисунок 1. Объем среднедушевого совокупного дохода населения по регионам (за январь-декабрь 2024 года, тыс. сум)[1]

Для получения более полной картины регионального неравенства, помимо анализа доходов, необходимо использовать более комплексные индикаторы, такие как Индекс человеческого развития (ИЧР). ИЧР, разработанный Программой развития ООН (ПРООН), учитывает не только доход, но и продолжительность жизни, а также доступ к образованию, предоставляя более многогранную оценку качества жизни. На уровне страны Узбекистан занял 106-е место из 193 стран в 2022 году с показателем ИЧР 0,727, что относит страну к категории государств с высоким уровнем человеческого развития. В 2025 году этот показатель немного снизился, и страна заняла 107-е место [3].

Анализ региональных данных по ИЧР за 2020 год, который является наиболее актуальным для детализации, демонстрирует существенный разрыв между регионами.

Таблица 1.

Список регионов Узбекистана по индексу человеческого развития [4]

Место	Регион	Показатель ИЧР (2020)	Сравнимая страна	Категория ИЧР
1	г. Ташкент	0,805	Турция, Малайзия	Очень высокий
2	Самаркандская область	0,798	Сербия, Иран	Высокий
3	Ташкентская область	0,794	Панама, Коста- Рика	Высокий
4	Ферганская область	0,760	Колумбия, Алжир	Высокий
5	Бухарская область	0,734	Монголия, Ливан	Высокий
6	Наманганская область	0,704	ЮАР, Боливия	Высокий
7	Навоийская область	0,692	Вьетнам, Ирак	Средний
8	Кашкадарьинская область	0,675	Марокко, Кыргызстан	Средний
9	Андижанская область	0,661	Сальвадор, Таджикистан	Средний
10	Джизакская область	0,653	Гватемала, Никарагуа	Средний
11	Хорезмская область	0,650	Индия, Намибия	Средний
12	Сурхандарьинская область	0,627	Восточный Тимор, Гондурас	Средний
13	Сырдарьинская область	0,622	Гондурас, Кирибати	Средний
14	Республика Каракалпакстан	0,619	Бутан, Бангладеш	Средний

Представленные в Таблице 1 данные показывают, что разрыв между самым высоким показателем в Ташкенте (0,805) и самым низким в Республике Каракалпакстан (0,619) составляет более 30%. Такой существенный разрыв указывает на глубокие системные проблемы. При этом прослеживается четкая закономерность: регионы с "очень высоким" и "высоким" ИЧР, такие как Ташкент, Самаркандская и Ташкентская

области, являются либо столицей, либо крупными промышленными или туристическими центрами. Напротив, регионы с "средним" ИЧР, включая Каракалпакстан, Сырдарьинскую и Джизакскую области, в значительной степени зависят от аграрного сектора.

На основе проведенного анализа можно сформулировать ряд рекомендаций для государственной политики, направленной на преодоление выявленных системных вызовов и обеспечение более равномерного и устойчивого развития.

Государственная политика должна сместить акцент с простого стимулирования инноваций на их целенаправленную децентрализацию. Это может быть достигнуто путем разработки специальных программ финансирования и субсидирования, ориентированных исключительно на периферийные области. Необходимо также усилить административную ответственность региональных органов власти за создание благоприятного инвестиционного и инновационного климата на своих территориях.

К тому же, необходимо разработать механизмы, стимулирующие локальное предпринимательство и коммерциализацию научных разработок в регионах. Это включает предоставление льготного финансирования для региональных стартапов, создание сети региональных бизнес-инкубаторов и акселераторов, а также усиление интеграции региональных вузов и научно-исследовательских институтов с местным производством.

СПИСОК ИСПОЛЬЗОВАННОЙ ЛИТЕРАТУРЫ

1. Доклад Агентство статистики при президенте Республики Узбекистан «Совокупный доход населения в Республике Узбекистан. Предварительные Данные за январь-декабрь 2024 года»
2. «Charting Uzbekistan's path to poverty reduction: insights from international comparisons» David KnightObert Pimhidzailkuko Uochi
[//https://blogs.worldbank.org/en/home/May 09, 2024](https://blogs.worldbank.org/en/home/May 09, 2024)
3. The 2023/2024 Human Development Report
4. Sub-national HDI - Area Database - Global Data Lab: Uzbekistan

ДИАГНОСТИКА И ПРОГНОЗИРОВАНИЕ ДИСПРОПОРЦИЙ В РЕГИОНАЛЬНОМ РАЗВИТИИ УЗБЕКИСТАНА

Шарипова Гузал Усманбековна

доктор философии (PhD) по историческим наукам
кафедры «История и источниковедение ислама – IRCICA»,
Международной исламской академии Узбекистана

В современном мире, в условиях усиления глобализации и либерализации рынков, регионы становятся самостоятельными субъектами, активно участвующими в мировых конкурентных процессах[3]. Однако это часто сопровождается возникновением значительных социально-экономических дисбалансов и асимметрии в региональном развитии[12], что создает серьезные препятствия для устойчивого прогресса и отрицательно сказывается на качестве жизни населения[1].

Асимметрия регионального развития проявляется в неравномерном распределении производительных сил, природных и экономических ресурсов[14], что ведет к диспропорциям в уровне социально-экономического развития регионов. Этот термин, наряду с «дифференциацией», «диспропорциями» и «асинхронностью», наиболее полно отражает все аспекты неравномерного регионального развития, описывая отклонения от типичного состояния, устранение которых способствует выравниванию условий для роста национальной экономики и улучшению жизнедеятельности населения. Регулирование асимметричности развития регионов обусловлено необходимостью развития как экономической, так и социальной сфер, включая социальную инфраструктуру.

Руководство Узбекистана, как и других государств СНГ, осознано необходимость разработки долгосрочных национальных и региональных стратегий развития лишь спустя несколько лет после обретения независимости в 1991 году[7]. До начала 2000-х годов в Узбекистане отсутствовал опыт разработки региональных стратегий и стратегическое видение долгосрочного территориального развития. Однако, накопленный опыт показал, что долгосрочные стратегии необходимы для повышения качества жизни населения и более устойчивого развития приоритетных сфер экономики[14]. Эффективное управление социально-экономическим развитием страны и ее регионов возможно лишь при условии, что национальные и территориальные стратегии основаны на единых методологических подходах, коррелируют между собой по приоритетам и целям, обеспечены необходимыми ресурсами и, в конечном итоге, способствуют повышению качества жизни населения[12].

В региональной науке для описания неравномерного развития используются термины «дифференциация», «диспропорции» и «асинхронность», но «асимметрия» наиболее полно отражает отклонения в социально-экономическом развитии регионов от типичного состояния[1]. Ученые предлагают различные методы для оценки межрегиональной асимметрии. Например, Зайцева Ю.В. и Латышева М.А. анализируют дифференциацию с помощью коэффициентов вариации и Уильямсона, коэффициентов энтропии Тейла, коэффициента концентрации Герфиндаля, а также показателей асимметрии и куртозиса.

Леонтьев Е.Д. [6] предлагает использовать группы индикаторов, характеризующих производственный, инвестиционный, социальный и трудовой потенциалы. Однако, как отмечают исследователи, единого унифицированного подхода к ранжированию регионов и выработке мер преодоления дифференциации пока не выработано[8].

Ученые в Узбекистане также активно исследуют уровень дифференциации и асимметрии. Назаров Ш.Х. указывает, что регионы с сравнительными преимуществами продолжают их наращивать, а отстающие — усугубляют свое положение. При этом, по его мнению, в допустимых пределах асимметрия может нести позитивный эффект, приводя к возникновению процессов, обеспечивающих устойчивое развитие. А.М. Садыков связывает асимметрию не только с социально-экономическими, но и с экологическими, культурно-психологическими и политико-юридическими факторами, подчеркивая, что оценка диспропорций должна учитывать реформирование налоговой системы и изменения в структуре собственности[9].

Опыт Узбекистана в разработке стратегий развития. После обретения независимости Узбекистану потребовалось несколько лет для формирования систематизированных подходов к разработке государственных программ[10]. Только с 1997 года начали разрабатываться текущие (годовые) экономические программы в соответствии с приоритетами руководства страны. Однако, необходимость стратегического видения долгосрочного развития страны стала очевидной по мере накопления практического опыта реализации годовичных программ, особенно на фоне ресурсоемкого характера экономики и зависимости от сырьевых товаров[13].

Первая долгосрочная стратегия страны была обоснована и разработана лишь в 2016–2017 годах — «Стратегия действий по пяти приоритетным направлениям развития Республики Узбекистан в 2017–2021 гг.» [11]. Эта Стратегия учитывала глобальные тренды, инновационно-технологические возможности и участие страны в международном разделении труда, с главной целью повышения качества жизни населения. Она предусматривала совершенствование государственного управления, обеспечение верховенства закона, развитие и либерализацию экономики (включая комплексное и сбалансированное социально-экономическое развитие регионов), развитие социальной сферы и обеспечение безопасности[1].

Что касается региональных стратегий, то до 2000 года Узбекистан не имел опыта их разработки. Первые попытки системного определения контуров территориального развития были предприняты в 2006 году с образованием комиссии по разработке Программы формирования единой комплексной стратегии территориального развития на 2007–2011 годы[3]. Методология основывалась на сочетании отраслевых и

территориальных принципов размещения инвестиционных проектов и прогнозирования макроэкономических показателей. В процессе разработки таких программ использовались факторно-ресурсный и целевой подходы, включающие анализ достигнутого уровня, выявление проблем, обоснование ключевых факторов, определение целей и задач, разработку приоритетов, конкретных мероприятий и механизмов финансирования. Однако эти попытки не всегда увенчивались успехом из-за отсутствия профессионалов в стратегировании и использования устаревших методов. Тем не менее, это способствовало формированию методической основы для разработки стратегий территориального развития с учетом зарубежного опыта[14].

В практике Узбекистана сложилось три методологических направления формирования региональных стратегий: оценка и искоренение бедности, традиционный балансовый метод прогнозирования, и территориальное стратегическое планирование[12]. Региональные стратегии, разработанные для Кашкадарьинской, Андижанской, Сурхандарьинской, Каракалпакстана, Хорезмской и Ташкентской областей, обычно состоят из трех частей: оценка текущего состояния (включая SWOT-анализ), собственно стратегия регионального развития (сценарии, цели, источники развития), и организационно-практические аспекты реализации. При этом миссии и цели стратегий различались в зависимости от специфики каждого региона (географических, демографических, экологических факторов, социальных проблем, устойчивости развития и ресурсов). Например, Андижанская область фокусируется на трудоемких отраслях и переработке сельхозпродукции, Сурхандарьинская область и Республика Каракалпакстан — на промышленном потенциале и использовании природных ресурсов, а Хорезмская и Ташкентская области — на инновациях и туризме[13].

Анализ социально-экономического развития регионов Узбекистана за 1995–2019 годы выявил значительные различия и рост дифференциации по уровню экономического развития. Разрыв между максимальным и минимальным значениями ВРП на душу населения увеличился с 2,3 раза в 1995 году до 4,7 раза в 2019 году. Это связано с разными темпами экономического роста в регионах[5].

Анализ опыта Узбекистана и общих тенденций показывает, что меры по выравниванию уровня социально-экономического развития регионов требуют системного и комплексного подхода, который учитывает специфику каждого региона. Долгосрочные национальные и региональные стратегии развития необходимы для обеспечения более устойчивого и целенаправленного развития, и их успех напрямую зависит от корреляции целей и задач, единых методологических подходов и адекватного ресурсного обеспечения.

СПИСОК ИСПОЛЬЗОВАННОЙ ЛИТЕРАТУРЫ

1. Мамадалиева Э. Р. Диагностика уровня социально-экономического развития регионов Узбекистана //Россия: тенденции и перспективы развития. – 2021. – №. 16-1. – С. 1028-1031.
2. Мамадалиева Э.Р. Прогнозирование социально-экономического развития регионов на долгосрочную перспективу: зарубежная практика и выводы для Узбекистана.
3. Мамадалиева Э. Р. Асимметрия в социально-экономическом развитии регионов Узбекистана //Большая Евразия: развитие, безопасность, сотрудничество. – 2020. – №. 3-1. – С. 859-863.
4. Назаров Ш. Х. Гид по развитию регионов //Экономическое обозрение. – 2017. – №. 4. – С. 22-30.
5. Назаров Ш. Х. Методологические аспекты повышения конкурентоспособности регионов //Ташкент: IFMR. – 2014.
6. Мирзиёева С. Ш. Анализ опыта Узбекистана по разработке стратегий развития страны и регионов //Управленческое консультирование. – 2019. – №. 3 (123). – С. 49-61.
7. Квинт В. Л. Стратегическое управление и экономика на глобальном формирующемся рынке. – Бизнес атлас, 2012.
8. Петров С. Ю., Зябиров С. Ф. Условия и факторы социально-экономической дифференциации регионов России //Вестник Чувашского университета. – 2012. – №. 4. – С. 440-443.
9. Симагин Ю.А. и др. Экономическая география и прикладное регионоведение России. – 2015.
3. Квинт В. Л. Теория и практика стратегирования: дайджест. Ташкент: «Tasvir», 2018.
10. Ходжаева Д. Х. Тенденции развития сельского туризма в Узбекистане //Мировая наука. – 2019. – №. 4 (25). – С. 481-484.
11. Хусаинов Б., Бегимова Г. Конкурентоспособность экспорта Казахстана и Китая: компаративный анализ //Экономика Центральной Азии. – 2017. – Т. 1. – №. 1. – С. 19-38.
12. Кириякова Н. И. Модель равновесия Л. Вальраса: история и современность //International scientific review. – 2016. – №. 2 (12). – С. 93-97.
13. Mirziyoeva S. S. Analysis of Uzbekistan's Experience in Development of National and Regional Strategies //Научно-практический журнал выходит ежемесячно. – 2019. – С. 50.
14. Юшкова Н. Г., Донцов Д. Г. Концепция системного регулирования и методология реорганизации территориальных систем //Известия вузов. Инвестиции. Строительство. Недвижимость. – 2020. – Т. 10. – №. 3 (34). – С. 486-503.

**РОЛЬ МУНИЦИПАЛЬНОЙ СОБСТВЕННОСТИ В ОБЕСПЕЧЕНИИ
СБАЛАНСИРОВАННОГО РАЗВИТИЯ РЕГИОНОВ**

Усманов Бехруз Шовкат угли
2-курс (магистрант), цифровой бизнес/экономика РЭУ им. Г.В.
Плеханова, Ташкентский филиал.
М.н.с. «Центра исследования проблем приватизации и
управления государственными активами при АУГА
Республики Узбекистан»

Муниципальная собственность является неотъемлемой частью современной экономической системы, поскольку является важнейшим элементом деятельности муниципалитетов. Этот пункт включает в себя широкий спектр предметов как по экономическим, так и по социальным причинам, гарантируя эффективное функционирование населения в различных отраслях муниципалитета. На качество жизни местного населения влияет развитие муниципальной собственности, а также эффективность использования ее составляющих и всей системы. Муниципальная собственность как средство содействия экономическому развитию регионов все чаще рассматривается как важнейший аспект современной экономики.

Управление государственным имуществом в Узбекистане, как оно определено статьей 17 Закона [1] Республики Узбекистан от 09.03.2023 года охватывает все имущество, которое может быть куплено или продано за счет средств местного бюджета или другие средства органов местного самоуправления, в том числе принадлежащие органам исполнительной власти местного муниципального жилищного фонда, организациям бытового обслуживания, предприятиям и учреждениям систем здравоохранения, народного образования и дошкольного образования, организациям культуры и культурной деятельности, казенным организациям культуры и иным субъекты, находящиеся в распоряжении имуществом, находящиеся в распоряжении национальной собственностью.

Финансирование расходов, связанных с управлением и содержанием муниципальной собственности, осуществляют соответственно местные бюджеты, государственные целевые фонды и внебюджетные фонды бюджетных организаций.

Необходимо подчеркнуть необходимость признания основополагающих понятий статьи 215 Гражданского кодекса [2] Республики Узбекистан. В состав муниципальной собственности, определенной настоящей статьей, входят имущество органов местного самоуправления, средства местных бюджетов, муниципальный жилищный фонд, коммунальное хозяйство предприятия и иные имущественные комплексы, учреждения народного образования, культуры, здравоохранения, а также другое имущество.

Количество муниципальных объектов в Республике Узбекистан отражено в таблице 1, которая наглядно демонстрирует рост числа объектов в сферах образования, культуры, здравоохранения и туризма, находящихся в ведении органов местной власти.

Таблица 1.

**Информация о количестве объектов муниципальной
собственности в Республике Узбекистан [3]**

№	Название организации	2020 г.	2021 г.	2022 г.	2023 г.
1	Количество общеобразовательных учреждений	10181	10289	10522	10750
2	Количество дошкольных образовательных организаций	7753	7868	8412	35973
3	Количество детских домов	13	13	10	10
4	Количество больничных учреждений	1232,0	1281,0	1328,0	1432,0
5	Количество амбулаторно-поликлинических учреждений	6032,0	6676,0	7010,0	8011,0
6	Количество колледжей	206	184	183	159
7	Количество школ и школ-интернатов для детей с нарушениями физического или психического развития	89	89	91	87
8	Количество санаторно-курортных организаций	494	328	405	591

Показатели, представленные в таблице 1, позволяют выявить положительные тенденции, определить некоторые аспекты, требующие дополнительного внимания со стороны государственных органов и политиков, а также установить наличие потенциальных объемов муниципальной собственности, подлежащей управлению на местах.

По нашему мнению, следует отметить устойчивую тенденцию, свидетельствующую об увеличении общего количества объектов муниципальной собственности. В частности, если в 2020 году количество общеобразовательных учреждений составляло 10 181 единицу, то к 2023 году этот показатель достиг 10 750. Это свидетельствует о постоянной государственной поддержке школьной инфраструктуры, особенно строительстве новых школ в сельской местности, а также усилении внимания к обеспечению доступа к образованию для всех слоев населения.

По нашему мнению, наиболее примечательным и даже неожиданным явлением стал резкий рост числа дошкольных образовательных учреждений. Если в 2022 году их количество составляло 8 412, то к 2023 году оно достигло 35 973. Это означает увеличение более чем в четыре раза. Такой рост может быть связан как с административными реформами

в сфере учета дошкольных образовательных учреждений, так и с масштабными мерами по расширению сети детских садов, в том числе частных, в рамках реализуемых национальных программ по раннему развитию детей.

В социальной сфере наблюдается небольшое сокращение количества детских домов с 13 до 10. Это может быть результатом увеличения программ размещения детей-сирот в семьях, расширения практики опекунского воспитания и поддержки биологических семей. Такое изменение можно оценить как положительный результат с точки зрения гуманизации социальной политики.

Количество больничных учреждений в 2020 году составляло 1 232, а в 2023 году - 1 432. Увеличилось на 200, то есть инфраструктура здравоохранения постепенно расширяется.

Число амбулаторно-поликлинических учреждений в 2020 году составляло 6 032, а в 2023 году - 8 011. Их количество увеличилось на 1 979. Это отражение мер, направленных на усиление первичного медицинского обслуживания населения. С другой стороны, количество колледжей в сфере профессионального и среднего специального образования постепенно сокращается: с 206 в 2020 году до 159 в 2023 году. Это может свидетельствовать о процессе совершенствования системы профессионально-технического образования, перехода к новым формам подготовки кадров (например, техникумам, прикладному бакалавриату), а также концентрации образовательных ресурсов в более крупных и многопрофильных учебных заведениях. Это следует рассматривать не как упрощение процесса, а как стремление к повышению эффективности образовательного процесса.

Количество специальных школ и интернатов для детей с нарушениями в развитии практически не изменилось, колебания не превышают 2-4 учреждений. Это указывает либо на стабильность числа таких детей, либо на расширение инклюзивного образования, при котором учащиеся с особыми образовательными потребностями получают образование в обычных школах.

Изменение количества санаторно-курортных учреждений заслуживает особого внимания. Несмотря на небольшое снижение в 2021 году, к 2023 году число таких организаций значительно увеличилось, достигнув 591. Это отражает восстановление туристической и оздоровительной сферы после пандемии COVID-19, а также меры по развитию внутреннего туризма и улучшению здоровья населения.

В целом, представленные статистические данные демонстрируют преимущественно положительные тенденции в развитии социальной инфраструктуры Узбекистана. Особенно ярко проявляются усилия государства по расширению возможностей получения образования,

поддержке учреждений культуры и повышению туристической привлекательности страны.

Вместе с тем отдельные направления – в частности, вопрос сокращения колледжей и специализированных социальных учреждений – требуют более глубокого анализа и системного подхода в рамках текущих реформ. При этом анализ этих данных указывает на необходимость дальнейшего совершенствования и развития политики управления муниципальной собственностью в регионах.

В заключение, необходимо подчеркнуть, что эффективное использование муниципальной собственности играет решающую роль в реализации стратегий устойчивого развития регионов. Это не только способствует экономическому процветанию, но и создает крепкую основу для социальной справедливости и благосостояния каждого гражданина.

СПИСОК ИСПОЛЬЗОВАННОЙ ЛИТЕРАТУРЫ

1. Закон Республики Узбекистан, от 09.03.2023 г. № ЗПУ-821 «Об управлении государственным имуществом» [Электронный ресурс] // - URL: www.lex.uz
2. Гражданский кодекс Республики Узбекистан, от 31 декабря 2008 года № ЗПУ-197 Ст.215 (часть четвертая) [Электронный ресурс] // - URL: www.lex.uz
3. Официальный сайт Национального комитета Республики Узбекистан по статистике [Электронный ресурс] // - URL: <https://www.stat.uz/ru/ofitsialnaya-statistika/social-protection>

РЕСУРС СОЛИҚЛАРИ ЁРДАМИДА ХУДУДЛАРНИНГ ИЖТИМОЙ- ИҚТИСОДИЙ РИВОЖЛАНИШ ДАРАЖАСИНИ ТЕНГЛАШТИРИШ

Абдиев Мансур Мусурмонович

*Бюджет-солиқ илмий
тадқиқотлари институти,
мустақил изланувчи*

Ресурс солиқлари иқтисодиётни бошқаришнинг асосий йўналишларидан бири сифатида, табиий ресурслар (ер, сув, фойдали қазилмалар) ва кўчмас мулкдан фойдаланганлик учун давлат бюджетига тўланадиган мажбурий тўловлардир. Бу солиқлардан тушган маблағлар экология ва инфратузилмага сармоя киритиш, маҳаллий бюджетларни тўлдириш ва ҳудудлараро ўсиш суръатларини тенглаштиришга хизмат қилади. Масалан, жаҳон амалиётида маҳаллий ресурслардан олинадиган солиқлар минтақанинг молиявий пойдеворини ташкил этади. [1]

Ресурс солиқлари таркибига қуйидагилар киради:

- Мол-мулк солиғи – юридик ва жисмоний шахслар мулкidan олинадиган солиқ бўлиб, маҳаллий бюджетлар учун барқарор даромад

манбаи ҳисобланади. У нафақат мулкдан фойдаланиш самарадорлигини ошириш, балки иқтисодиётда мулкнинг қадр-қимматини баҳолашда ҳам муҳим роль ўйнайди.

- Ер солиғи – ер майдонларидан оқилона ва мақсадли фойдаланишни таъминлайди. Шу билан бирга, ер ресурсларини муҳофаза қилиш ва ердан самарасиз фойдаланиш ҳолатларини чеклашда таъсирчан иқтисодий восита ҳисобланади.

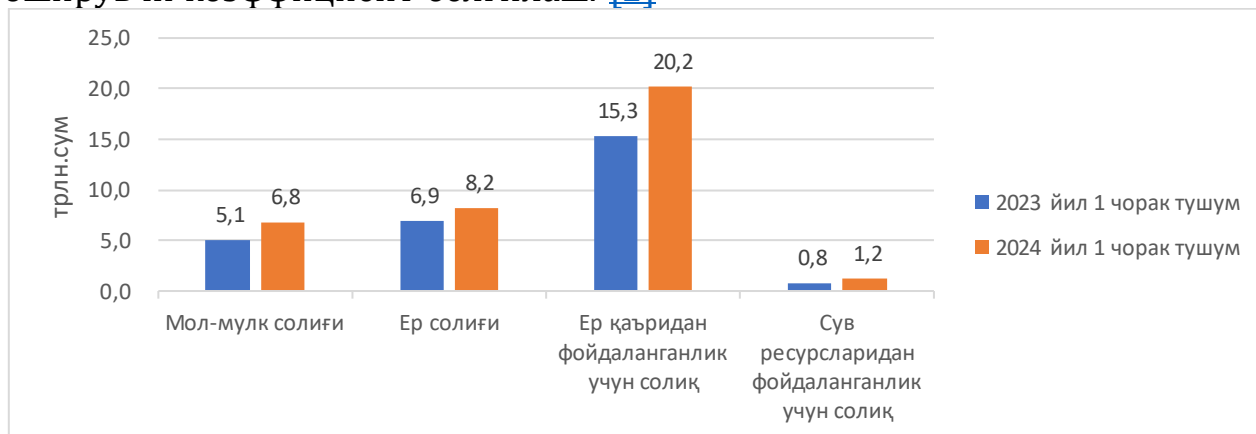
- Сув ресурсларидан фойдаланганлик учун солиқ – сувдан тежамкорлик билан фойдаланишни тарғиб этади ва сув баланси барқарорлигини таъминлашга хизмат қилади.

- Норуда қурилиш материаллари бўйича (цемент ишлаб чиқаришга мўлжалланган оҳактошдан ташқари) ер қаъридан фойдаланганлик учун солиқ – табиий ресурсларни тежаш, қайта тикланмайдиган захиралардан оқилона фойдаланиш ва ҳудуд бюджетига қўшимча тушумлар йўналтириш мақсадида белгиланади.

Чекланган ресурслардан оқилона фойдаланишни рағбатлантириш мақсадида янги белгиланган қоидаларга мувофиқ, халқ депутатлари туман (шаҳар)лар кенгашлари маҳаллий иқтисодий ривожланишга қараб қуйидаги ҳуқуқларга эга:

- сув солиғи ставкаларини 0,7 баробардан 1,5 баробаргача камайтирувчи ёки оширувчи коэффициентлар билан ўзгартириш;

- норуда қурилиш материаллари (цемент ишлаб чиқаришга мўлжалланган оҳактошдан ташқари) бўйича ер қаъридан фойдаланганлик учун солиқнинг қатъий белгиланган ставкаларига 1,3 баробаргача оширувчи коэффициент белгилаш. [\[2\]](#)

1-расм. Ўзбекистон Республикаси Давлат бюджетида 2023-2024 йиллар давомида мол-мулк солиғи ва ресурс тўловлари бўйича тушумлар динамикаси

Изоҳ: Иқтисодиёт ва молия вазирлиги маълумотлари асосида муаллиф томонидан тайёрланган.

Бугунги кунда Ўзбекистонда ресурс тўловлари ва мол-мулк солиғи давлат ҳамда маҳаллий бюджетларнинг салмоқли қисмини ташкил этиб, ҳудудлараро номутаносибликларни камайтиришда муҳим роль

ўйнамоқда. 2024 йилда ресурс солиқларидан тушумлар Давлат бюджети даромадларининг 13,3 фоизини ташкил этди. Ушбу солиқларнинг асосий қисми (55,5 фоизи) ер қаъридан фойдаланганлик учун солиққа тўғри келади (1-расм).

Моль-мулк солиғи тушумлари 2023 йилдаги 5,1 триллион сўмдан 2024 йилда 6,8 триллион сўмгача ёки 33,5 фоизга кўпайди. Ер қаъридан фойдаланганлик учун солиқ тушумлари шу даврда 15,3 триллион сўмдан 20,2 триллион сўмга ёки 31,8 фоизга ошди. Демак, Давлат бюджетига ресурс солиғи бўйича тушумларнинг аҳамияти аста-секин ортиб бормоқда. Шу нуқтаи назардан, ресурс солиқлари орқали ҳудудлар даромадини ошириш ва уларни тенглаштириш масалалари долзарб ҳисобланади.

Баъзи мамлакатларда ифлосланиш даражасига қараб олинадиган экологик солиқ ҳам қўлланилади. Ушбу солиқ чиқиндиларни камайтириш ва "яшил иқтисодиёт" тамойилларини амалга оширишга қаратилган. Экологик солиқлар ҳозирги вақтда Ўзбекистон қонунчилигида белгиланган бўлса-да, уларни қўллаш механизмлари ҳали ишлаб чиқишиш босқичида (масалан, углерод солиғи).

Ресурс солиқлари бўйича тушумлар бюджет харажатларини, шунингдек, маҳаллий инфратузилма ва ижтимоий дастурларни молиялаштириш учун маблағ сифатида ишлатилади. Шу билан бирга, ресурсларга бой ҳудудлар кўпинча маҳаллий бюджетга кўпроқ даромад келтиради.

Ҳар бир ҳудуд ўзининг табиий ресурс салоҳиятига эга. Айрим вилоятларда кон-қазилма саноати ривожланган бўлса, бошқаларида деҳқончилик ва сув ресурслари устунлик қилади. Ресурс солиқлари маҳаллий бюджетларнинг мустақиллигини таъминлашда муҳим аҳамият касб этади. Масалан, кўчмас мулк ва ер солиқлари йиғиндиси маҳаллий бюджетларнинг асосини ташкил қилади [3 ва 4]. Бироқ, солиқ базаси барча ҳудудларда бир хил эмас. Шу сабабли, ресурсларга бой ва кам ресурсли ҳудудларнинг бир маромда ривожланиши учун марказий бюджетдан трансфертлар ажратиш ҳамда ресурсларни тақсимлаш ва қайта тақсимлашнинг бошқа механизмларини қўллаш зарур.

Маҳаллий солиқлар ҳудудлар бюджетини тўлдирса-да, маҳаллий даромадларнинг харажатларини тўлиқ қоплаш учун етарли бўлмаслиги мумкин. Таъкидлаш жоизки, маҳаллий солиқлар маҳаллий бюджетларни шакллантиришнинг асосий манбаи бўлса-да, уларни тўлиқ таъминлай олмайди. Шу боис, давлат бюджетидан давлат трансфертлари орқали ажратиладиган маблағлардан фойдаланиш талаб этилади.

Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2024 йил 20 декабрдаги ПФ-223-сонли Фармони билан маҳаллий бюджетларнинг молиявий мустақиллигини оширишга қаратилган бир қатор ўзгартиришлар жорий этилди.

2025 йил 1 январдан айланмадан олинадиган солиқ, юридик шахсларнинг мол-мулкига солинадиган солиқ, юридик шахслардан олинадиган ер солиғи, давлат активларини ижарага беришдан тушумларни тўлиқ ҳажмда ҳамда жисмоний шахслардан олинадиган даромад солиғи тушумларининг камида 50 фоиз қисмини туман (шаҳар)лар бюджетларига ўтказиш (йирик солиқ тўловчилар томонидан тўланадиган солиқлар ҳамда даромадлари харажатларидан кўп бўлган туман (шаҳар)лар бундан мустасно)

2025 йил 1 январдан бошлаб айланмадан олинадиган солиқ, юридик шахсларнинг мол-мулкига солинадиган солиқ, юридик шахслардан олинадиган ер солиғи, давлат активларини ижарага беришдан тушумларни тўлиқ ҳажмда, шунингдек, жисмоний шахслардан олинадиган даромад солиғи тушумларининг камида 50 фоизини туманлар (шаҳарлар) бюджетларига қолдирилиши бергиланди (йирик солиқ тўловчилар томонидан тўланадиган солиқлар ва даромадлари харажатларидан юқори бўлган туманлар (шаҳарлар) солиқлари бундан мустасно).

Маҳаллий ҳокимият органларига сув ва ер ости бойликларига солинадиган солиқларнинг базавий ставкаларини маҳаллий иқтисодий шароитларни ҳисобга олган ҳолда ўзгартириш ҳуқуқи берилди. Бундай чора-тадбирлар ҳудудий тафовутларни қисқартириш ва маҳаллий ҳокимият органларининг барқарор ривожланишига хизмат қилади. Фикримизча, бу ҳудудларга ўз маблағларини инфратузилмани ривожлантириш, ижтимоий лойиҳаларни амалга ошириш ва тадбиркорликни қўллаб-қувватлашга йўналтиришга имкон яратади.

Шундай қилиб, Ўзбекистонда ресурс солиқлари маҳаллий ва давлат бюджетини тўлдиришнинг муҳим омили ҳисобланади. Улар маҳаллий инфратузилмани, ижтимоий хизматларни ва экологияни қўллаб-қувватлашга йўналтирилиши лозим. Бугунги кунда маҳаллий даромадларнинг асосий қисмини ер ва мол-мулк солиқлари ташкил этади, ресурслар кам бўлган ҳудудлар учун қўшимча компенсация механизмлари шакллантирилмоқда. Сўнгги йилларда қабул қилинган чора-тадбирлар бюджетлар барқарорлигини оширмоқда, минтақавий ҳокимият органларига солиқ сиёсатини маҳаллий шароитларга ва минтақа ривожланишининг ўзига хос хусусиятларига мослаштириш имконини бермоқда.

Шу билан бирга, ресурс солиқлари орқали маҳаллий бюджетлар барқарорлигини таъминлашнинг қўшимча механизмлари зарур. Шу мақсадда маблағ етишмайдиган ҳудудлардаги тадбиркорлар учун соддалаштирилган солиқ тизимларини жорий этиш мумкин. Бундан ташқари, ушбу ҳудудларда ресурс тежовчи технологияларни жорий этишни солиқ имтиёзлари билан қўллаб-қувватлаш ва экологик солиқ имтиёзларини татбиқ этиш мақсадга мувофиқдир. Маҳаллий бюджетлар барқарорлигини ўрганиш натижалари шуни кўрсатадики, маҳаллий

солиқлар асосий бўлса-да, бюджетлар учун қўшимча кўрсаткич сифатида трансфертлар талаб этилади. Демак, ресурс солиғининг имкониятларини тўлиқ очиб бериш учун марказий ва маҳаллий даражада ҳамкорлик қилиш, халқаро молия ташкилотлари маблағлари ва хайрия ресурсларини жалб этиш зарур.

Таклиф этилаётган чора-тадбирлар ҳудудларнинг ижтимоий-иқтисодий ривожланишида ресурс солиқларининг аҳамиятини ошириш, иқтисодий ўсиш суръатларини барқарорлаштириш ва ҳудудлар орасидаги тафовутларни камайтириш учун шароит яратади.

Фойдаланилган адабиётлар

1. Ибрагимова Н. Ўзбекистон учун минтақавий солиқ салоҳиятининг эконометрик таҳлили // Халқаро иқтисодиёт ва бошқарув фанлари журнали. https://www.researchgate.net/publication/311623606_Econometric_Analysis_of_Regional_Tax_Capacity_for_Uzbekistan
2. Ўзбекистон Республикаси Президентининг "Минтақавий иқтисодий ўсишни таъминлаш ва маҳаллий ҳокимият органларининг ваколатларини кучайтириш чора-тадбирлари тўғрисида"ги ПФ-223-сонли Фармони (20.12.2024 й.);
3. Ўзбекистон Республикаси Иқтисодиёт ва молия вазирлиги. 2024-2026 йилларга мўлжалланган бюджет мурожаати (Тошкент, 2023);
4. Тўлақов У.Т. "Ўзбекистонда ер солиғини ривожлантириш истиқболлари" (Иқтисодиёт ва инновацион технологиялар, 3-сон (355), 2021, 59-64-бетлар).

HUDUDLARNING IJTIMOY-IQTISODIY BARQARORLIGINI TA'MINLASHDA TURIZM SOHASINING ROLI

Abdurahmanov Shoxruh Abdujabbarovich

*Alfraganus university,
Xalqaro turizm menejmenti kafedrasi
katta o'qituvchisi*

Turizm sohasi zamonaviy global iqtisodiyotning eng tez rivojlanayotgan va yuqori rentabellikka ega tarmoqlaridan biri hisoblanadi. Butun jahon turizm tashkilotining prognozlariga ko'ra, 2030-yilga kelib dunyo bo'yicha sayyohlar soni 1,8 milliarddan oshishi kutilmoqda, bu esa turizmning iqtisodiy, ijtimoiy va madaniy ahamiyatini yanada orttiradi. Turizmning jadal rivojlanishi mamlakatlar uchun nafaqat iqtisodiy daromad keltiruvchi manba, balki hududiy ijtimoiy-iqtisodiy taraqqiyotni jadallashtiruvchi omil sifatida ham muhimdir[1].

O'zbekiston sharoitida turizm sohasi davlat siyosatining ustuvor yo'nalishlaridan biri sifatida belgilangan. Xususan, mamlakatning geografik joylashuvi, boy tarixiy-madaniy merosi, noyob tabiiy manzaralari va aholi mehmondo'stligi turizmni rivojlantirishda katta imkoniyatlar yaratadi. Shu bilan birga, O'zbekistonning "Yangi O'zbekiston - 2030" strategiyasi ham turizmni

milliy iqtisodiyotni diversifikatsiya qilish va hududiy barqaror rivojlanishni ta'minlashda muhim yo'nalishlardan biri sifatida qayd etmoqda. Shunday qilib, turizm sohasi O'zbekiston iqtisodiyoti uchun strategik sektor sifatida namoyon bo'lib, mamlakatning jahon turizm bozoridagi mavqeini mustahkamlash, yangi ish o'rinlari yaratish, hududiy brend va imijni shakllantirish imkoniyatlarini taqdim etadi[2,3].

Hududlarda turizm sohasini ijtimoiy-iqtisodiy imkoniyatlaridan to'liq foydalanishga to'sqinlik qilayotgan qator tizimli muammolar mavjud. Avvalo, ayrim hududlarda turoperatorlar va turagentlar, mehmonxonalar, servis xizmatlari va restoran infratuzilmasining yetarli darajada rivojlanmaganligi turistik oqimlarni cheklab qo'ymoqda. Shuningdek, turistik mahsulotlarning xalqaro miqyosda yetarli darajada targ'ib qilinmayotganli sohaning rivojida muammolar sifatida talqin etilmoqda. Bunga qo'shimcha ravishda, tabiiy resurslardan foydalanishda ekologik me'yorlarga to'liq amal qilinmasligi, chiqindilarni boshqarish mexanizmlarining yetarli emasligi ekologik barqarorlikka tahdid solmoqda. Shu bois, turizm sohasini jadal rivojlantirish uchun mavjud imkoniyatlardan samarali foydalanish bilan birga, yuqorida qayd etilgan tizimli muammolarni bosqichma-bosqich bartaraf etish zarur[4].

Xalqaro va mahalliy tadqiqotlar turizmning ijtimoiy-iqtisodiy ahamiyatini keng qamrovda o'rganmoqda. Masalan, turizmning jahon bozoridagi tez sur'atlarda rivojlanishini tahlil qilib, uning mintaqaviy iqtisodiyotlar diversifikatsiyasidagi o'rnini ta'kidlaydi. Turizmning barqaror rivojlanishdagi ijobiy va salbiy ta'sirlarini tahlil qilib, ekologik tamoyillarni turizm faoliyatiga integratsiya qilish zarurligini asoslaydi[5].

Turizmni hududiy rivojlanishning ustuvor yo'nalishlaridan biri sifatida ko'rib chiqib, sarguzasht turizmi va madaniy turizmning sinergiyasi hududiy iqtisodiyotni jonlantirishga yordam berishini ta'kidlagan. Turizm sohasida hududiy klasterlarni shakllantirish va kichik biznesni rivojlantirish orqali yangi ish o'rinlari yaratish imkoniyatlarini o'rganilgan.

Shuningdek, BTT (2024) hisobotlarida O'zbekiston Markaziy Osiyoda eng tez rivojlanayotgan turistik yo'nalishlardan biri sifatida qayd etilib, mamlakatning xalqaro turizm oqimlaridagi ulushi ortib borayotganini ko'rsatadi (1-jadval).

Turizm sohasi zamonaviy global iqtisodiyotda iqtisodiy o'sish, hududiy taraqqiyot va ijtimoiy barqarorlikni ta'minlashda muhim strategik yo'nalishlardan biri hisoblanadi. O'zbekiston sharoitida ham turizmning, xususan, sarguzasht, madaniy va ekologik turizm turlarining rivojlanishi hududlarning ijtimoiy-iqtisodiy salohiyatini yuksaltirishda alohida ahamiyat kasb etmoqda. O'tkazilgan ilmiy tahlillar shuni ko'rsatadiki, mamlakatda turizmni rivojlantirish orqali hududlarda yangi ish o'rinlari yaratish, mahalliy aholi bandligini ta'minlash, tadbirkorlikni rag'batlantirish, xorijiy investitsiyalarni jalb etish va xalqaro imijni mustahkamlash mumkin. Shu bilan birga, turizm milliy qadriyatlar va an'analarni targ'ib qilish, madaniy meros

obyektlarini saqlash va ekologik muvozanatni ta'minlash kabi ijtimoiy-ma'naviy jarayonlarga ham ijobiy ta'sir ko'rsatadi[6].

1-jadval

Turizm sohasini rivojlantirishning ijtimoiy-iqtisodiy afzalliklari va muammolari

Yo'nalishlar	Afzalliklar	Muammolar
<i>Iqtisodiy</i>	Yalpi ichki mahsulotni oshiradi, yangi ish o'rinlari yaratadi, xorijiy investitsiyalarni jalb etadi.	Hududlarda turizm infratuzilmasi yetarlicha rivojlanmagan, xizmatlar sifatini yaxshilash.
<i>Ijtimoiy</i>	Mahalliy aholining bandligini oshiradi, yoshlarni ish bilan ta'minlaydi, turmush darajasini yaxshilaydi.	Mahalliy aholining turizm jarayonlariga jalb etilish.
<i>Madaniy</i>	Milliy qadriyatlar, an'analarni saqlash va targ'ib qilish, xalqaro madaniy almashinuvni kuchaytiradi.	Madaniy meros obyektlarini saqlashda moliyaviy resurslarni ko'paytirish
<i>Ekologik</i>	Ekoturizmni rivojlantirish, tabiiy resurslardan oqilona foydalanish imkoniyati mavjud.	Ekologik barqarorlik tamoyillarini ishlab chiqish.

Manba: Xojiriy adabiyotlar tahlili asosida muallif ishlanmasi

Shu asosda quyidagi ilmiy takliflarni ilgari surish mumkin. Birinchidan, turizm infratuzilmasini kompleks rivojlantirish va transport-logistika tizimini modernizatsiya qilish O'zbekistonning xalqaro turistik raqobatbardoshligini oshiradi. Ikkinchidan, turistik xizmatlarni xalqaro standartlarga moslashtirish, gidlar va xodimlar uchun maxsus o'quv dasturlarini joriy etish xizmatlar sifatini sezilarli darajada yaxshilaydi. Uchinchidan, raqamli marketing, PR va xalqaro brending mexanizmlarini kuchaytirish orqali O'zbekistonning turistik salohiyati jahon bozorida samarali targ'ib etilishi mumkin. To'rtinchidan, mahalliy aholini, xususan, yoshlarni turizm faoliyatiga keng jalb etish, kichik biznes va startaplarni qo'llab-quvvatlash orqali turizmning ijtimoiy-iqtisodiy ta'sirini yanada kengaytirish zarur. Beshinchidan, ekologik barqarorlik tamoyillariga qat'iy rioya etish, chiqindilarni qayta ishlash, "yashil turizm" loyihalarini keng joriy qilish kelajak avlodlar uchun tabiiy resurslarni asrab qolishga xizmat qiladi[7,8].

Umuman olganda, turizmni kompleks rivojlantirish bo'yicha yuqorida keltirilgan ilmiy asoslangan takliflar mamlakatning hududiy iqtisodiy salohiyatini yuksaltirish, aholining farovonligini oshirish va O'zbekistonning xalqaro turizm bozoridagi mavqeini mustahkamlashda muhim strategik omil bo'lib xizmat qiladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI

1. Azizov, Sh. (2022). *O'zbekistonda turizmni rivojlantirishning hududiy ustuvor yo'nalishlari. Toshkent: Iqtisodiyot va innovatsion rivojlanish nashriyoti.*

2. Buckley, R. (2024). *Tourism and sustainable development: Opportunities and challenges*. *Journal of Sustainable Tourism*, 32(4), 567–582.
3. Karimova, N. (2023). *Turizm sohasida klaster yondashuvining ijtimoiy-iqtisodiy samaradorligi*. *O'zbekiston iqtisodiy axborotlari jurnali*, 7(2), 55–63.
4. Richards, G. (2023). *Cultural and adventure tourism in regional economic development*. *Annals of Tourism Research*, 94, 103–117.
5. Smith, M., & Puczkó, L. (2022). *Health, wellness and tourism: The socio-economic perspectives*. London: Routledge.
6. United Nations World Tourism Organization (UNWTO). (2024). *Tourism Highlights 2024 Edition*. Madrid: UNWTO. <https://www.unwto.org>
7. Xudoyberdiyev, A. (2025). *Sarguzasht turizmi va hududiy barqaror rivojlanishning innovatsion mexanizmlari*. Samarqand: SamDU nashriyoti.
8. Zaynutdinov, M. (2022). *O'zbekistonda ekologik turizmni rivojlantirishning ijtimoiy-iqtisodiy asoslari*. *Ekologiya va turizm jurnali*, 5(3), 22–30.

BARQAROR RIVOJLANISH MAQSADLARIGA ERISHISHDA HUDUDIIY IXTIYORII MAHALLIIY SHARHLARNING AHAMIYATI

Anvarxonov Abdulatifxon Jamshidxon o'g'li,
Makroiqtisodiy va hududiy tadqiqotlar instituti yetakchi mutaxassisi

Tadqiqotda 2016-2025-yillar oralig'ida 250 dan ortiq shaharlar va boshqa hududiy birliklar tomonidan taqdim etilgan hududiy mahalliy sharhlar o'rganib chiqilgan. Xalqaro Barqaror rivojlanish maqsadlari reytingida yuqori o'rinlarda turgan mamlakatlarning sharhlari tahlil qilingan va O'zbekistonga oid takliflar berilgan.

Birlashgan Millatlar Tashkilotining (BMT) a'zo davlatlari tomonidan 2030-yilgacha mo'ljallangan kun tartibi tasdiqlangan bo'lib, Barqaror rivojlanish maqsadlarini (BRM) faqat milliy darajada emas, balki ma'muriy-hududiy birliklar kesimida ham monitoring qilish zarurligi ta'kidlangan [1]. 2016-yildan buyon mamlakatlar shaharlar va boshqa hududiy birliklar miqyosida Ixtiyoriy mahalliy sharhlarni (Voluntary Local Reviews) taqdim etib kelmoqdalar. Hududlar bo'yicha monitoringning asosiy maqsadi – joylardagi yutuqlar, mavjud muammolar va mahalliy resurslarni tahlil qilib, BRM doirasidagi vazifalarning o'z vaqtida va samarali bajarilishini ta'minlovchi qo'shimcha choralarni ishlab chiqishdan iborat.

Har bir ma'muriy birliklar Ixtiyoriy mahalliy sharhlar orqali o'z yutuq va kamchiliklarini tahlil qiladilar va keyinchalik hududiy rivojlanish uchun qabul qilinadigan dasturlarda foydalanadilar.

BRMlariga hududiy darajada erishish holatini tahlil qilish bir necha olimlar tomonidan o'rganilgan. Xususan, BRM indikatorini mamlakat miqyosidan hududiy darajaga tushirish doim ham imkonli emas. Mamlakat miqyosidagi indikatorlarni hududiy darajada tatbiq qilishda BRM 4 (sifatli ta'lim) va BRM 11 (barqaror shaharlar) kabi maqsadlarda qiyinchilik kuzatilmasa-da, BRM 15 (quruqlikdagi ekotizimni asrash), BRM 17 (barqaror taraqqiyot yo'lidagi

hamkorlik) kabi maqsadlar indikatorlarini hududiy kesimda moslashtirishda qiyinchiliklar kuzatilgan [2].

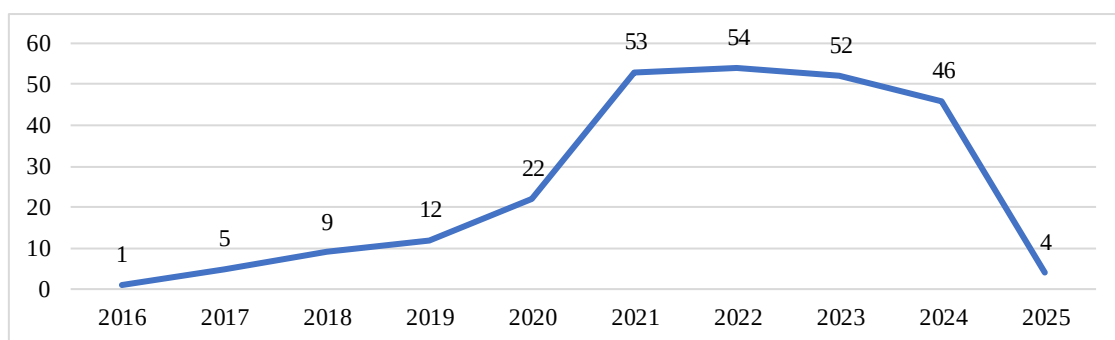
Shunday bo'lsa ham, tadqiqotchilar Ixtiyoriy mahalliy sharhlarni tayyorlashning turli sektorlar o'rtasidagi hamkorlik va o'zaro bog'liqlikni osonlashtiradi, BRMni joriy etish uchun yangi vositalarni paydo qiladi va barqaror rivojlanish uchun mas'uliyatni oshiradi, degan fikrdalar [3].

Hududlar kesimida tahlil qilinganda boshqa hududlarga nisbatan shaharlarda Ixtiyoriy mahalliy sharhlarni tayyorlash son jihatidan ko'proq. Shaharlar bir vaqtning o'zida barqaror rivojlanishni oldinga yoki orqaga tortadigan vosita bo'lishi mumkin. Bugungi kunda dunyodagi uglerod chiqindilarining 70 foizi shaharlar hissasiga to'g'ri keladi. Shu bilan birga, shaharlarning ko'pchiligi ifloslanish darajasi, ishsizlik va sog'liqni saqlashdagi muammolarga uchramoqda [4]. Ba'zi shaharlar bu mas'uliyatni anglagan holda dunyoga o'z Ixtiyoriy mahalliy sharhlarini taqdim qilmoqdalar.

BRM indikatorlariga muvofiq turli davlatlar ma'lum bir belgilab olingan muddatlar oralig'ida alohida tanlab olingan hudud misolida Ixtiyoriy mahalliy sharhni tayyorlab, uni jahon hamjamiyatiga erishilgan yutuqlar asosida targ'ib etadilar. BMTning Ijtimoiy va iqtisodiy barqaror rivojlanish departamentining bazasida 2016-yildan beri jami 258 ta Ixtiyoriy mahalliy sharhlarlar tayyorlangan.

Tadqiqotda hududlar kesimida tayyorlangan Ixtiyoriy mahalliy sharhlar asosida BRMni amalga oshirilish jarayonini o'rganish uchun sifatiy tadqiqot yondashuvi amalga oshirildi. Tadqiqotning asosiy metodologik yondashuvi — **hujjatlar tahlili** va **mazmuniy-tematik tahlil** bo'lib, u orqali Ixtiyoriy mahalliy sharhlarining mazmuni tizimli ravishda o'rganildi.

Yillar kesimida tahlil qilinganda yildan-yilga Ixtiyoriy mahalliy sharhlarni ortib borayotgani ko'rish mumkin (1-rasm).

1-rasm. Yillar kesimida tayyorlangan mahalliy sharhlar (sonda)

Manba: BMTning Ijtimoiy va iqtisodiy barqaror rivojlanish departamenti ma'lumotlari

Hududlar kesimida tahlil qilinganda jami tayyorlangan 258 ta Ixtiyoriy mahalliy sharhlarning 172 tasi katta shaharlar uchun, 88 ta Ixtiyoriy mahalliy sharh shtat, provinsiya, avtonom hududlar uchun, qolgan 6 ta sharh esa shaharchalar va kichik tumanlar bo'yicha tayyorlanib, taqdim etilgan.

Shu kungacha jami 43 ta mamlakat kamida bitta mahalliy sharh tayyorlagan. Quyida O'zbekiston hududlari uchun Ixtiyoriy mahalliy sharhlar tayyorlanganda nimalarga e'tibor berish kerakligi haqida ba'zi sharhlar o'rganib chiqilgan:

1. Finlyandiyaning Espoo shahri tomonidan tayyorlangan Ixtiyoriy mahalliy sharh 2023 yilda e'lon qilingan bo'lib, unda 2019-2022 yillar davomida to'plangan ma'lumotlar asosida monitoring natijalari tahlil qilingan. Sharhda hududda yashovchi aholining ijtimoiy, iqtisodiy va ekologik holati barqaror rivojlanish nuqtayi nazaridan baholangan va BRMning barcha 17 maqsadi yoritilgan [5].

2. Daniyaning Gladsaxe shahri tomonidan 2023-yilda Ixtiyoriy mahalliy sharh ishlab chiqilgan. Sharhning asosiy metodologiyasi ikki komponentga asoslanadi: birinchidan, miqdoriy tahlil doirasida har bir maqsad uchun 2–6 ta statistik indikator belgilangan bo'lib, ularning yillik o'zgarishlari orqali rivojlanish yo'nalishi, muammolar va erishilgan natijalar baholangan. Ikkinchidan, sifatli tahlil usuli orqali mazkur ko'rsatkichlarni to'ldiruvchi va tushuntiruvchi holatlar ya'ni yangi tashabbuslar, innovatsion yondashuvlar va jamoatchilik nazorati ma'lumotlari jamlangan. Indikatorlarni tahlil qilish orqali taqdim etilgan sharhda ta'lim sifati, yoshlar bandligi, sog'liq va ijtimoiy tenglik, chiqindilarni kamaytirish, elektr transporti infratuzilmasi kabi qator ijobiy natijalar qayd etilgani ko'rsatilgan bo'lsa, bolalar salomatligi, ijtimoiy farovonlik va ekologik muammolar kabi dolzarb masalalar tanqidiy tahlil qilingan [6].

3. Turkiyaning Istanbul munitsipaliteti tomonidan 2022 yilda taqdim etilgan Ixtiyoriy mahalliy sharh shahar miqyosida BRMga muvofiqlik darajasi tizimli tahlil qilgan. Sharh Istanbulning 2020–2024 yillarga mo'ljallangan Strategik rejasi hamda 2050 yilgacha bo'lgan uzoq muddatli strategiyasi asosida ishlab chiqilgan bo'lib, shahar miqyosida ijtimoiy, ekologik, iqtisodiy, infratuzilmaviy va boshqaruv inqirozlariga qarshi ko'rilayotgan chora-tadbirlarni BRM bilan uyg'unlashtirishga qaratilgan. Sharhda ijtimoiy farovonlik (BRM 1, 5), ekologik muhofaza qilish (BRM 6, 7, 13, 15), iqtisodiy o'sish (BRM 8, 9), tengsizlikni kamaytirish (BRM 10), barqaror shaharsozlik (BRM 11, 12), boshqaruv va institutlar (BRM 16, 17) kabi 17 ta BRMning barchasi tahlil etilgan [7].

O'zbekiston bugungacha 2020 va 2023-yillarda Ixtiyoriy milliy hisobotlarni tayyorlagan bo'lib, ikkala hisobot ham yuqori baholangan. Lekin shu kungacha mamlakatning biror hududi uchun alohida Ixtiyoriy mahalliy sharh tayyorlanmagan. Milliy barqaror rivojlanish indikatorlari bo'yicha ham hududlar bo'yicha ma'lumotlar bazasi to'liq aks ettirilmagan.

Rasmiy statistikada O'zbekistonda mavjud Milliy Barqaror rivojlanish maqsadlarining 143 ta indikatoridan faqatgina 9 tasi bo'yicha hududiy ma'lumotlar bor, 134 ta indikator bo'yicha esa ma'lumotlar shakllantirilmagan. Hududiy monitoringni amalga oshirishda kerakli indikatorlarning mavjudligi mamlakat orqada qolayotgan yo'nalishlar bo'yicha yanada aniqroq natijalarni baholashga, mavjud muammolar sabablarini aniqlashga imkon beradi. Shu

sababga ko'ra O'zbekistonda ham Milliy barqaror rivojlanish maqsadlarini hududlar kesimida indikatorlar bo'yicha mavjud ma'lumotlar bazasini kengaytirish va o'z vaqtida e'lon qilishni tizimli tashkil etish kerak. Bu esa kelajakda hududlar bo'yicha konsepsiyalar va dasturlar ishlab chiqishda BRM monitoringi natijalaridan keng foydalanish imkonini beradi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI

1. Assembly G. Resolution adopted by the General Assembly on 11 September 2015 //New York: United Nations. – 2015. – C. 14.
https://www.un.org/en/development/desa/population/migration/generalassembly/docs/globalcompact/A_RES_70_1_E.pdf
2. Stamos, I. and all. What Does SDG Monitoring Practice Tell Us? An Analysis of 120 Voluntary Local Reviews. Sustainability 2024, 16, 10649. <https://doi.org/10.3390/su162310649>
3. Ortiz-Moya, F., Reggiani, M. Contributions of the voluntary local review process to policy integration: evidence from frontrunner cities. Urban Sustainability 2023, 22. <https://doi.org/10.1038/s42949-023-00101-4>
4. Osman, T. and all. Voluntary Local Review Framework to Monitor and Evaluate the Progress towards Achieving Sustainable Development Goals at a City Level: Buraidah City, KSA and SDG11 as A Case Study. Sustainability 2021, 13, 9555. <https://doi.org/10.3390/su13179555>
5. Espo shahri uchun tayyorlangan Ixtiyorish mahalliy sharx - https://sdgs.un.org/sites/default/files/vlrs/2024-06/2023_espoo_vlr.pdf
6. Gladsaxe shahri uchun tayyorlangan Ixtiyorish mahalliy sharx - https://sdgs.un.org/sites/default/files/vlrs/2023-11/vlr_from_gladsaxe_2023.pdf
7. Istanbul shahri uchun tayyorlangan Ixtiyorish mahalliy sharx - https://sdgs.un.org/sites/default/files/vlrs/2024-06/2022_istanbul_vlr.pdf?utm

ZIYORAT TURIZMINING JAHON MARKAZLARI VA O'ZBEKISTONDA ZIYORAT TURIZMI RIVOJLANISHINING ZAMONAVIY HOLATI

Arifjonov G'ulomjon To'rajonovich

*Toshkent davlat sharqshunoslik universiteti “Tashqi siyosat va xalqaro
iqtisodiy munosabatlar” instituti direktori*

Ziyorat turizmi jahon turizm tizimining eng qadimiy va barqaror yo'nalishlaridan biri bo'lib, diniy e'tiqod va ma'naviy qadriyatlar asosida shakllangan. U nafaqat ijtimoiy-madaniy jihatdan muhim, balki iqtisodiy samaradorlik nuqtai nazaridan ham alohida ahamiyat kasb etadi. Jahon bo'yicha eng yirik ziyorat markazlari — Makka va Madina, Quddus, Vatikan, Lourdes, Santyago-de-Kompostela, Karbalo, Najaf, Mashhad, Bodgaya, Varanasi va boshqa ko'plab maskanlar — yil sayin millionlab insonlarni o'ziga jalb etadi [1; 2; 3]. O'zbekiston ham o'zining boy diniy-ma'naviy merosi, buyuk allomalari va tarixiy obidalari orqali xalqaro ziyorat turizmi bozorida tobora muhim o'rin egallab bormoqda [13; 14].

Islom dunyosida Makka va Madina markaziy o‘rinni egallaydi. Har yili Haj va Umra marosimlarida millionlab musulmonlar ushbu muqaddas maskanlarga tashrif buyuradilar [1; 2]. Shia an‘analarida Karbalo va Najaf (Iroq), Mashhad (Eron) markaziy ziyorat nuqtalari hisoblanadi [9]. Xristian an‘analarida Vatikan, Lourdes (Fransiya), Santyago-de-Kompostela (Ispaniya) va Quddus muhim o‘rin tutadi [3; 4; 5; 6]. Hinduizmida Varanasi va Kumbh Mela festivalining markazlari (Prayagraj, Haridvar, Nashik va Ujjain) [7; 8], buddizmida esa Bodgaya va Lumbini eng yirik ziyorat maskanlari sifatida mashhur [10]. Sikhizmida Amritsardagi Oltin ibodatxona asosiy diniy markaz bo‘lib xizmat qiladi [11]. Ushbu maskanlarda millionlab ziyoratchilarning oqimi infratuzilma, transport, xizmat ko‘rsatish tizimi va xavfsizlikni yuqori darajada rivojlantirishni talab etadi.

2024-yil Haj — 1,83 mln; 2025-yil — 1,67 mln. Makkaga yo‘lovchi oqimlarini tezlashtirish uchun “Makkah Route” tashabbusi 2024-yilda 322 901 ziyoratchini qamrab oldi [1; 2].

Vatikanda ikki haftada 545 ming+, bir oyda 1,3 mln ziyoratchi Muqaddas eshikdan o‘tdi. Yil davomida o‘ta yuqori oqimlar kutilmoqda [3; 4].

O‘zbekiston hududi islom sivilizatsiyasi va tasavvuf tariqatlari rivojida alohida ahamiyat kasb etgan. Samarqanddagi Imom Buxoriy majmuasi, Buxorodagi Bahouddin Naqshband maqbarasi, Termizdagi Hakim at-Termiziy maqbarasi, Toshkentdagi Hast-Imom majmuasi va boshqa ko‘plab obidalar xalqaro miqyosda tanilgan ziyorat maskanlaridir [12; 13]. “Yetti pir” ziyorat yo‘nalishi esa Buxoroga kelayotgan sayyohlar orasida keng mashhur [12].

So‘nggi yillarda hukumat tomonidan ziyorat turizmini rivojlantirishga katta e‘tibor qaratilmoqda. “Tabarruk Ziyorat” haftaligi, Turk davlatlari tashkiloti doirasidagi qo‘shma loyihalar, ziyorat markazlari infratuzilmasini yangilash, aeroport va temir yo‘l bekatlarida ziyoratchilar uchun alohida sharoitlar yaratish, halol-mehmondo‘stlik standartlarini joriy etish ushbu yo‘nalishda muhim qadamlar bo‘ldi [14; 15]. Ayniqsa, Imom Buxoriy majmuasini kengaytirish, Toshkentdagi Hast-Imom majmuasini restavratsiya qilish, xalqaro aviatsiya yo‘nalishlarini ko‘paytirish ziyoratchilar oqimini sezilarli ravishda oshirmoqda [14].

Davlat statistikasiga ko‘ra, 2024-yilda turistik maqsadlarda kelgan xorijiy fuqarolar soni 7,96 mln kishini tashkil etdi (2023-yil 6,6 mln). 2025-yilda ham ijobiy tendensiya davom etmoqda [13]. Bu tiklanish ziyorat yo‘nalishlarining paketlashuvi va viza rejimining yengillashuvi bilan uyg‘unlashmoqda.

Samarqand (Imom Buxoriy majmuasi), Buxoro (Bahouddin Naqshband), Termiz (Hakim at-Termiziy), Toshkent (Hast-Imom — Usmon Qur‘oni) — asosiy “ziyosat klasterlari” sifatida shakllangan [12].

Naqshbandiya tariqatining yetti avliyosi bilan bog‘liq marshrut O‘zbekiston ichida eng mashhur ziyorat yo‘nalishlaridan [12].

Hast-Imom va Usmon Qur’oni. Toshkentdagi Hast-Imom majmuasida saqlanayotgan qadimiy Qur’on nusxasi (keng tanilgan “Usmon mushafi”) diniy-ma’naviy turizmning noyob obyekti hisoblanadi [12; 13].

2023–2024-yillarda O‘zbekistonga kelgan xorijiy sayyohlar soni 7 milliondan ortiqni tashkil etdi va ularning muayyan qismi aynan ziyorat maqsadida tashrif buyurgan [13]. 2025-yilda ham bu ko‘rsatkich o‘shishi prognoz qilinmoqda. Ziyorat turizmi nafaqat musulmon mamlakatlari sayyohlarini, balki Markaziy Osiyo, Turkiya, Janubi-Sharqiy Osiyo va hatto Yevropa davlatlaridan tashrif buyuruvchilarni ham jalb qilmoqda [14; 15].

Ziyorat turizmi rivojlanishida bir qator chaqiriqlar ham mavjud: transport-logistika muammolari, xizmat ko‘rsatish sifatining turli darajada bo‘lishi, xorijiy tillarda malakali gidlarning yetishmasligi, keksalar va nogironligi bor ziyoratchilar uchun qulayliklarning cheklanganligi shular jumlasidandir [9; 10; 11]. Shu bilan birga, davlat tomonidan olib borilayotgan islohotlar, xususiy sektorning faollashuvi, halol turizm standartlarini joriy etish va raqamli xizmatlarning rivoji ushbu muammolarni bosqichma-bosqich hal qilishga yordam bermogda [13; 14; 15].

Jahon miqyosida ziyorat turizmi doimiy ravishda barqaror rivojlanib kelayotgan sektor bo‘lib, u iqtisodiy, madaniy va ijtimoiy jihatdan katta ahamiyatga ega [9; 10]. O‘zbekiston o‘zining boy diniy-ma’naviy merosi, tarixiy obidalar va buyuk allomalari orqali mazkur bozorda mustahkam o‘rin egallash imkoniyatiga ega [12; 13]. So‘nggi yillarda amalga oshirilayotgan keng ko‘lamli islohotlar, infratuzilmani modernizatsiya qilish, xalqaro hamkorlikni kengaytirish va raqamli xizmatlarni joriy etish O‘zbekistonni ziyorat turizmi bo‘yicha mintaqaviy yetakchi markazlardan biriga aylantirish istiqbolini belgilab bermogda. Tahlillar natijasida muallif tomonidan quyidagi takliflar ishlab chiqildi:

“Ziyorat Pass” super-ilovasi. Bitta raqamli ekotizim: marshrutlar (Yetti pir, Imom Buxoriy–Imom Termiziy diagonal), masjid va ibodat vaqtlari, tilga mos audio-gidlar (AR/QR), nogironligi bo‘lgan shaxslar uchun yo‘riqnomalar.

Sertifikatlash va standartlar. Halol-mehmondo‘stlik (xona ichida sajjada, qibla ko‘rsatkich, spirtli ichimsiz minibar), arabcha-turkcha-urdu-malaycha servisi, “ziyoratchi xavfsizligi” protokollari bo‘yicha milliy standart (MS).

Ma’naviy-ma’rifiy kontent. Imom Buxoriy, Imom Maturidiy, Naqshband, Termiziy merosini ko‘p tilli mini-kurslar (moslashuvchan kontent) orqali tushuntirish; oliy o‘quv yurtlari bilan qo‘shma gid-mutaxassis tayyorlash.

Ma’lumotlar boshqaruvi. Ziyoratchi oqimlari haqida real-vaqtli metrikalar (sanoq darvozalari, AI-kameralar), pik soatlar prognozi va sig‘imni dinamik taqsimlash.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. General Authority for Statistics (2024). *Hajj Statistics 2024*. Riyadh: Saudi Arabia Statistics Authority.

2. General Authority for Statistics (2025). *Hajj Statistics 2025*. Riyadh: Saudi Arabia Statistics Authority.
3. Vatican News (2025). *Jubilee 2025: First month's pilgrim attendance at the Holy Door*. Vatican City: Dicastery for Evangelization.
4. Catholic News Agency (2025). *Over 1.3 million pilgrims pass through the Holy Door in first month of Jubilee*. Rome.
5. Sanctuaires Notre-Dame de Lourdes (2024). *Statistics of organized pilgrimages*. Lourdes: Official Sanctuary Publications.
6. Oficina del Peregrino (2024). *Estadísticas de Peregrinaciones del Camino de Santiago*. Santiago de Compostela, Spain.
7. Associated Press (2025). *Kumbh Mela 2025 draws record crowds in Prayagraj*. New Delhi.
8. Reuters (2025). *Millions gather for Kumbh Mela's shahi snan ritual*. Mumbai.
9. Arjona-Fuentes, J. M., & Amador-Hidalgo, L. (2017). *Religious Tourism and Pilgrimage Management: An International Perspective*. Oxford: CABI Publishing.
10. Olsen, D. H., & Timothy, D. J. (2006). *Tourism, Religion and Spiritual Journeys*. London: Routledge.
11. Badone, E., & Roseman, S. (2004). *Intersecting Journeys: The Anthropology of Pilgrimage and Tourism*. Urbana: University of Illinois Press.
12. Uzbekistan.travel (2024). *Imom al-Buxoriy majmuasi va O'zbekistondagi ziyorat turizmi markazlari*. Toshkent.

QISHLOQ JOYLARIDA AHOLINING XIZMAT TURLARIDAN FOYDALANISH DARAJASI: TOSHKENT VILOYATI MISOLIDA

Ayubov Rahmatullo Ravshanbek o'g'li

Makroiqtisodiy va hududiy tadqiqotlar instituti yetakchi mutaxassisi,

Raxmonov Akmaljon Alisher o'g'li

Makroiqtisodiy va hududiy tadqiqotlar instituti yetakchi mutaxassisi

O'zbekiston iqtisodiyotida xizmatlar sohasi, boshqa mamlakatlardagidek, sezilarli ulushga ega. Biroq, aholining ushbu xizmatlardan foydalanishi asosan shahar hududlariga to'g'ri keladi. Mazkur tadqiqotda Toshkent viloyatining chekka qishloqlarida yashovchi aholi misolida, ular qaysi xizmat turlaridan foydalanish uchun markaziy hududlarga borishga majbur bo'layotgani so'rovnoma natijalari asosida tahlil qilinadi.

Xizmatlar sohasi iqtisodiyotda tovar ishlab chiqarish bilan emas, balki iste'molchilar va biznes vakillariga xizmat ko'rsatish bilan shug'ullanuvchi faoliyat turidir. Bu yerda xizmat turlari deganda, bozor munosabatlari doirasida muayyan to'lov evaziga ko'rsatiladigan va asosan xususiy sektor tomonidan taqdim etiladigan xizmatlar tushuniladi. So'nggi yillarda O'zbekistonda xizmatlar sohasi iqtisodiy rivojlanishning drayveri sifatida ko'rilmogda.

2025-yil 27 fevraldagi O'zbekiston Respublikasi Prezidentining “Xizmatlar sohasi barqaror rivojlanishi uchun qulay shart-sharoitlar yaratishga oid qo'shimcha chora-tadbirlar to'g'risida” PQ-78-son Qaroriga muvofiq ustuvor

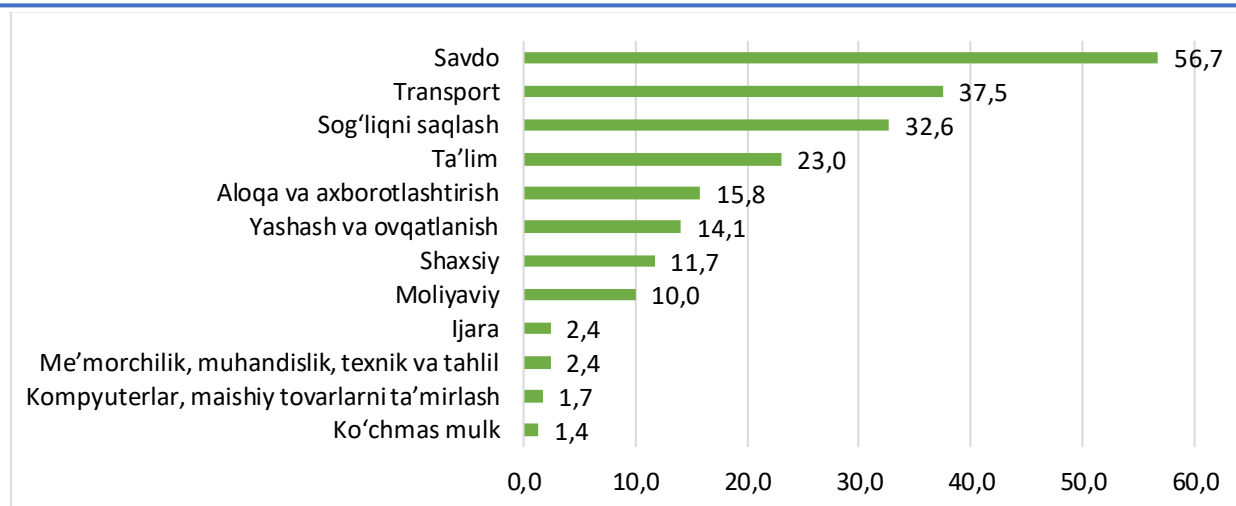
yo'nalishlar aniqlangan [1]. Ular orasida xizmatlarni, xususan qishloq joylarda xizmatlarni rivojlantirishga urg'u berilgan.

Bir qator xorijiy mamlakatlarning qishloq hududlarida zamonaviy xizmatlarni rivojlantirish bo'yicha ijobiy natijalar mavjud. Masalan, 2020 yilda Yevropa Ittifoqida "Aqlli qishloq 21" loyihasi ishga tushirdi. Bu loyihadan ko'zlangan asosiy maqsad: Yevropaning qishloq hududlarida xizmatlarni kengaytirish, xususan, turizm xizmatlarini, transport xizmatlarini hamda qishloq xo'jalik mahsulotlarini yetishtirish va uni sotish uchun zarur xizmatlarni raqamlashtirish orqali erishish bo'lgan. Bu loyihaning dastlabki bosqichida (2020-2022 y) Yevropadagi 17 ta qishloq jamoasi ishtirok etib, ular "Aqlli qishloq" yondashuvlari va strategiyalarini ishlab chiqishgan. Masalan, Finlyandiya poytaxti Helsinkidan 180 km shimolda joylashgan Raudanmaa qishloq hududida "Aqlli qishloq 21" loyihasi doirasida bolalar firmasi qurildi. Raudanmaada garchi 600 kishi istiqomat qilsa-da, ushbu turistik firmani ko'rish uchun 2022 yilning yoz oyida 3300 dan ortiq kishi tashrif buyurdi. Bu esa savdo va transport xizmatlarini oshishiga sabab bo'ldi [2].

Qishloq hududlarida xizmatlarni rivojlantirish bo'yicha loyihalardan biri Hindistonning Uttarakhand shtatida amalga oshirilgan. Loyiha doirasida 5,5 gektar yerda rozmarin, moychechak, zanthoxylum, lavr bargi kabi tibbiy o'simliklar yetishtirish yo'lga qo'yildi. Bu nafaqat ekologik barqarorlikni oshirdi, balki aholi uchun yangi daromad manbai yaratdi. 400 dan ortiq qishloq oilalari loyihaga jalb qilindi. Bu orqali qishloqlardagi aholining daromad topish imkoniyati kengaydi va shaharlar tomon bo'lgan ichki migratsiya keskin kamaydi. Shu bilan birga, tibbiy o'simliklarning bozorda yuqori talabga ega ekani qishloq aholisining iqtisodiy ahvolini yaxshilashga xizmat qildi [3].

O'zbekiston qishloq joylarida xizmat turlarining rivojlanganlik darajasini o'rganish uchun Toshkent viloyati qishloqlarida yashovchi aholidan so'rovnoma o'tkazilgan bo'lib, maqsadli tanlov guruhi sifatida qishloqlarda yashovchi aholi tanlab olingan. So'rovnomada viloyatning 6 ta tumanidagi, markazga yaqin bo'lmagan mahallalardan jami 291 nafar respondent ishtirok etdi. Respondentlarning 58 foizi erkaklar, 42 foizi ayollarni tashkil etdi. So'rovnoma respondentlar qishloq joylari bo'lgan yashash hududi, tuman markazi, yaqindagi shahar, viloyat markazi va poytaxtga qaysi xizmat turlaridan foydalanish va ushbu xizmatlardan foydalanish uchun qay darajada yuqoridagi manzillarga qatnashiga oid savollar asosida shakllantirildi. So'rovnoma bir tanlovli, ko'p tanlovli va Likert shkalasidan iborat variantlardan tashkil topgan bo'lib, miqdoriy va sifatiy ma'lumotlar olishga mo'ljallangan.

So'rovnomaga ko'ra qishloq aholisini xizmat turlaridan foydalanish darajasi turlicha ekanligini ko'rish mumkin (1-rasm).

1-rasm. Toshkent viloyati tuman qishloqlari aholisining xizmat turlaridan foydalanish darajasi (foizda)

Xizmatlar sohasi tarkibida eng yuqori ulush savdo xizmatlariga to'g'ri keladi (56,7%). Shu bilan birga tanlab olingan tumanlarni orasidagi savdo xizmatlaridan foydalanishda tafovut qariyb 1,5 baravarni tashkil qiladi. Rasmiy ma'lumotlarga ko'ra ham 2024-yilda Toshkent viloyati tumanlarida aholi jon boshiga ko'rsatilgan xizmatlar hajmi orasidagi tafovut qariyb 4 martani tashkil etgan [4].

Eng ommabop xizmat turlari qatorida transport xizmatlari qayd etilgan bo'lib, ulardan aholining 37,5 foiz qismi foydalanishi aniqlangan. So'rovnoma o'tkazilgan tumanlar bo'yicha ushbu xizmatdan eng ko'p foydalanuvchilar darajasi Toshkent shahriga chegaradosh tumanlar hissasiga to'g'ri keladi. 2023-yildan boshlab, Toshkent viloyatining Toshkent shahri bilan chegaradosh tumanlarini bog'lash va aholi oqimini tartibga solish maqsadida jamoat transporti rivojlantirildi va bir qancha yangi yo'nalishlar joriy qilindi. Shu munosabat bilan, Toshkent shahriga chegaradosh tumanlarda transport xizmatlaridan foydalanish oshgan bo'lishi mumkin [5].

Sog'liqni saqlash sohasidagi xizmatlaridan foydalanish darajasi 32,6 foizni tashkil etgan. Toshkent viloyati statistika boshqarmasi ma'lumotlarga ko'ra tanlab olingan tumanlar bo'yicha bir tumanda bir dona tibbiyot vrachiga to'g'ri kelayotgan aholi soni 302 nafarni tashkil qilayotgan bo'lsa, boshqa tumanda bir dona tibbiyot vrachiga to'g'ri kelayotgan aholi soni 693 nafarni tashkil qilyapti [6]. Bu hududlarda tibbiyot vrachlari sonining miqdori sog'liqni saqlash xizmatlaridan foydalanish darajasi bilan bog'liqligini ko'rsatadi.

Toshkent viloyati Statistika boshqarmasining ma'lumotlariga ko'ra, 2024-yil uchun jami xizmat turlari bo'yicha eng yuqori ulushlar mos ravishda, savdo xizmatlariga 25,64 foiz va transport xizmatlariga 18,16 foiz to'g'ri kelyapti. 32,65 foiz respondentlar ko'proq foydalanishi ko'rsatilgan sog'liqni saqlash sohasidagi xizmatlari ulushi (2,8%) esa nisbatan kamroqligini ko'rish mumkin.

Eng kam foydalaniladigan xizmat turlari sifatida ijara xizmatlari (2,4%), kompyuter va maishiy tovarlarni ta'mirlash xizmatlari (1,7%) va ko'chmas mulk bilan bog'liq xizmatlar (1,4%) kabilar qayd etilgan.

Shu bilan birga tadqiqot natijalariga ko'ra Toshkent viloyatida savdo, transport va sog'liqni saqlash xizmatlariga talab yuqori bo'lishiga qaramay, viloyat aholisining ko'pchiligi ushbu xizmatlardan foydalanish uchun Toshkent shahriga muntazam qatnashi ma'lum bo'ldi (savdo – 38,1%, sog'liqni saqlash uchun – 32,0%, transport xizmatlari – 28,2%,). Shuningdek, Toshkent viloyati markazi bo'lgan Nurafshon shahri barcha xizmat turlarini ko'rsatish bo'yicha Toshkent viloyati shaharlari orasida quyi pog'onada turadi va bu viloyat markazi uchun nomutanosib hisoblanadi. Respondentlarning 61,9 foizi Nurafshon shahriga qatnashga ehtiyoj yo'qligini bildirgan. Shu bilan birga, tuman markazlariga qatnov ham asosan savdo, sog'liqni saqlash va shaxsiy xizmatlar uchun bo'layotganini ko'rish mumkin.

Tahlil natijalariga ko'ra Toshkent viloyatida savdo, transport va sog'liqni saqlash xizmatlariga talab yuqori. Lekin tumanlarning poytaxtga uzoq-yaqinligiga qarab natijalar turlicha.

Shu munosabat bilan viloyat tumanlarida har bir mahallada shaxsiy (maishiy) va sog'liqni saqlash sohasidagi xizmatlar ko'rsatuvchi markaz tashkil qilish maqsadga muvofiq. Tuman markazidan uzoqda yashovchi aholi shaxsiy xizmatlardan foydalanish uchun tuman markaziga qatnashi natijasida ortiqcha pul va vaqtini sarflaydi. Har bir mahallada shaxsiy xizmatlarni ko'rsatuvchi markazlar tashkil qilish orqali qishloq joylarida istiqomat qiluvchi aholiga nafaqat vaqt, balki xarajatlarini kamaytirish imkonini ham yaratish mumkin.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI

1. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2025-yil 27-fevraldagi “Xizmatlar sohasi barqaror rivojlanishi uchun qulay shart-sharoitlar yaratishga oid qo'shimcha chora-tadbirlar to'g'risida”gi Qarori (<https://lex.uz/docs/-7408455#-7412311>)

2. Aqlli qishloq loyihasi – <https://www.smartrural21.eu>

3. Yashil xizmatlarni rivojlantirish loyihasi -
<https://timesofindia.indiatimes.com/city/dehradun/medicinal-plant-project-in-almora-to-curb-migration-and-revive-hill-agriculture/articleshow/121384422.cms>

4. Toshkent viloyati Statistika boshqarmasi rasmiy veb-sayti
<https://www.toshvilstat.uz/uz/rasmiy-statistika/services-2>

5. “Toshshahartransxizmat” korxonasi rasmiy veb-sayti -
<https://tashtrans.uz/prigorodnie-marshruti-tashkenta/>, <https://tashtrans.uz/prigorodnye-marshrutki-tashkenta/>

6. Toshkent viloyati statistika boshqarmasi rasmiy veb-sayti -
<https://www.toshvilstat.uz/uz/rasmiy-statistika/social-protection-2>

HUDUDLAR IQTISODIYOTIDA XIZMAT KO'RSATISH SOHASINI RIVOJLANTIRISH OMILLARI

Buriyev Sherzod Ahadovich

Qarshi davlat universiteti mustaqil tadqiqotchisi

Jahon iqtisodiyoti so'ngi yillarda barqaror rivojlanish davrini boshdan kechirmoqda. Agrar va sanoat sohalariga ixtisoslashuv bilan birga, bugungi kunga kelib iqtisodiyot uchun xizmat ko'rsatish sohasining ham YalMdagi ulushi o'sib borish holatini namoyish etmoqda. Raqamlar asosida ko'radigan bo'lsak, 2024-yilda jahon yalpi ichki mahsulotiga qishloq xo'jaligining qo'shgan hissasi 4,02 foiz, sanoat sohasining ulushi 25,97 foiz hamda xizmatlar sohasining ulushi 66,24 foizni tashkil etgan[3] hamda bu ko'rsatkich ya'ni xizmat ko'rsatish sohasining oxirgi o'n yillikda doimiy ravishda barqaror o'sish holatida kelmoqda. Xizmat ko'rsatish sohasining bu darajaga yetishida juda ko'p omillarning ta'siri mavjud bo'lib ular asosida iqtisodiyotda tarkibiy o'zgarishlar sodir bo'lishiga hamda xizmat ko'rsatish sohasining ishlab chiqarish sohalari bilan aloqadorligi iqtisodiyotni harakatlantirishga olib keladigan kuch sifatida ko'rilmogda[2]. Bunday rivojlanish mamlakatlar hamda ulardagi hududlarning ham iqtisodiy taraqqiyotiga ijobiy xizmat qilishi bilan muhim jarayonlardan biri hisoblanadi.

O'zbekistonda ham xizmat ko'rsatish sohasi so'ngi yillarda barqaror rivojlanishi hamda hududlarning iqtisodiy salohiyatini oshirishda muhim tarmoqlarni o'zida birlashtirgan yo'nalishlardan biri sifatida qayd etilmoqda. Jahon Banki bergan ma'lumotlarga ko'ra, O'zbekistonda xizmat ko'rsatish sohasi 2023-yilda yalpi ichki mahsulotga 43,9% hissa qo'shib, sanoat (23,5%), qishloq xo'jaligi (20,6%) va qurilishni (7,1%) ortda qoldirdi. Ushbu tarmoq O'zbekiston mustaqillikka erishganidan beri tarkibiy o'zgarishlarda muhim rol o'ynab, xizmat ko'rsatish sohasida bandlik 1991 yildagi 37 foizdan 2022 yilda 50 foizga ko'tarilgan holda agrar sohadagi ish bandlikning qisqarishidagi yo'qotishlarni kamaytirishda muhim soha sifatida shakllanib bordi[4]. Mazkur sohani yanada rivojlantirish maqsadida O'zbekiston Respublikasi Prezidenti tomonidan qabul qilingan PQ-104-sonli qarorida ham Respublika hududlarining aholisi soni va zichligi, geografik joylashuvi, ixtisoslashuvi va infratuzilma bilan ta'minlanganlik darajasidan kelib chiqib, xizmatlar sohasini rivojlantirish bo'yicha ustuvor yo'nalishlar belgilangan[1]. Bunday darajada sohani rivojlantirish uchun avvalo unga ta'sir etadigan omillarni o'rganish hamda hudud imkoniyatidan kelib chiqadigan o'zgarishlarga mos tartibda iqtisodiyotni boshqarish talab etiladi.

Xizmat ko'rsatish sohasini mamlakat yoki hudud bo'yicha rivojlantirish bir qancha omillar va ularning ta'siriga bog'liq. Bunday omillarni 1-chizmadagi kabi guruhlariga bo'lish mumkin.

Iqtisodiy omillar	• Aholi daromadlari • Investitsiya faolligi • Hududlarda mavjud infratuzilma imkoniyati
Ijtimoiy omillar	• Aholi soni va tarkibi • Shahar hamda qishloq aholisi • Aholining madaniyati
Institutsional omillar	• Davlatning qo'llab-quvvatlashi • Hududiy va davlat darajasida qabul qilingan strategiyalar • Xalqaro integratsiya
Texnologik omillar	• Raqamli texnologiyalardan foydalanish darajasi • Innovatsiyalarning joriy etilishi • Axborot texnologiyalarining infratuzilma imkoniyati

1-chizma.Xizmat ko'rsatish sohasini rivojlanishiga ta'sir qiluvchi omillar*

**O'rganilgan materiallar bo'yicha muallif tomonidan ishlab chiqilgan*

Iqtisodiy omillar kategoriyasiga kiruvchi aholi daromadlarining oshishi turmush tarzining yaxshilanishiga olib keladi. Bunday holat xizmat ko'rsatish sohasida talabning shakllanishi, insonlarning ehtiyojlarini yangi turdagi xizmatlardan foydalanishga undaydi. Xizmatlar sohasi investitsiya jalb etiladigan soha sifatida so'ngi yillarda yangi tarmoq sifatida o'z ahamiyatini oshirmoqda. Savdo, turizm, axborot texnologiyalari bilan bog'liq sohalar O'zbekistonda ham doimiy ravishda investitsiyalarni jalb etayotgan yo'nalishlardir[5]. Hududlarda mavjud infratuzilmalarning rivojlanganlik darajasi iqtisodiy omil sifatida xizmatlar sohasini rivojlantirishga katta ta'sir ko'rsatadi. Aloqa, joylashtirish va transport xizmatlarini ko'rsatish kabi tarmoqlar uchun infratuzilmaning rivojlanishi holati asosiy talab etiladigan omillardan biridir.

Hududlarda xizmat ko'rsatish sohasini rivojlanishi nafaqat iqtisodiy balki, ijtimoiy omillarning ham ta'siri yuqori. Birinchi navbatda aholi sonining oshishi xizmatlarga bo'lgan yalpi talabning ko'payishiga olib keladi. Aholi tarkibida yuqori daromadli qatlamning shakllanishi, yuqori klass, premium xizmatlardan foydalanishga ehtiyoj sezadi. Bu esa xizmatlar sohasini differensiyatsiyalashuviga olib keladi. Hududlarda shahar aholisining oshishi va qishloq aholisining kamayishi xizmat ko'rsatish sohalarining ko'payishiga olib keladi. Negaki yuqori daromadga ega bo'lgan shahar aholisi tabiiy ravishda turli xizmatlarga ko'proq talab shakllantirishadi. Madaniy jihatlar turizm, ta'lim, ko'ngil ochar kabi xizmatlarning shakllanishi va rivojlanishiga katta ta'sir qiladi

hamda hududda yuqorida sanalgan xizmatlarning yaratilishi uchun muhim omil sifatida ko‘riladi.

Institutsional omillarning hudud iqtisodiyotiga ta‘sirini ko‘radigan bo‘lsak, asosiy masalalaridan biri davlatning qo‘llab-quvvatlashidir. Har qanday sohaning rivojlanishi davlat tomonidan qabul qilinadigan normativ asoslar va ularning ijrosini ta‘minlanishiga bevosita bog‘liqdir. Inqiroz davridagi sohani qo‘llab quvvatlashlar, soliq imtiyozlari, kichik biznes subyektlarini bankrotlikdan saqlab qolish kabi masalalar bevositida institutsional omillarga bog‘liq. Xizmatlar sohasini rivojlantirish hududlarni kompleks rivojlantirish dasturlarini qabul qilinishi yoki mamlakatni belgilab olgan strategiyalari orqali ham shakllantiriladi. Mazkur hujjatlarda xizmat ko‘rsatish sohasini rivojlantirishga qaratilgan e‘tibor uning istiqbolini belgilashda xizmat qiladi. Xalqaro hamkorlikning rivojlanishi yirik xizmat ko‘rsatuvchi kompaniyalarning mamlakatga kirib kelishi, yangi xizmat turlarining kengayishiga turtki beradi. Bunday jarayon ham o‘z navbatida institutsional omillardan biri hisoblanadi.

Hududlarda xizmatlar sohasining rivojlanishiga texnologik omillarning ta‘siri yuqori. Negaki zamonaviy iqtisodiyotda raqamli texnologiyalarning qo‘llanilishi uni yangi bosqichga olib chiqdi. Masofadan ishlash, elektron to‘lovlar kabi yuqori texnologiyalarni joriy etish aynan raqamlashtirish natijasida sodir bo‘lgan. Iqtisodiyot tarmoqlari innovatsiyalarni joriy etish bo‘yicha katta salohiyatga ega tarmoqlardan biridir. Fan-texnika yangiliklarini joriy etish xizmatlar sohasi uchun ham boshqa tarmoqlardagidek muhim texnologik omil hisoblanadi. Hududlarda raqamlashtirish bilan bog‘liq jarayonlarni amalga oshirish raqamli texnologiyalarning qo‘llanilishi va ularning infratuzilma imkoniyatlariga bog‘liq.

Umuman olganda, Yuqorida tahlil etilgan omillar nafaqat xizmat ko‘rsatish sohasini rivojlanishiga balki, hudud iqtisodiyotida ushbu sohalarning drayver darajasiga olib chiqishiga ham ko‘maklashadi. Mamlakat o‘z ichki imkoniyatlarini shu qatori xizmatlar sohasini rivojlantirishi nafaqat iqtisodiy ustunlikka balki jamiyatning taraqqiyotiga ham ijobiy xissa qo‘shishi bilan ham rivojlantirilishi va bajarilishi zarur bo‘lgan vazifalardan biri sifatida tahlil etilishi zarur.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO‘YXATI

1. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining “Xizmatlar sohasini rivojlantirishga oid qo‘shimcha chora-tadbirlar to‘g‘risida”gi PQ-104-sonli Qarori 2022-yil Manba: <https://lex.uz/ru/docs/-5840284>
2. Pereira, W., Missio, F., & Jayme Jr, F. (2024). Structural change in the 21st century: The role of the modern services sector in the economic development strategy. *Review of Political Economy*, 1-25
3. <https://www.statista.com/statistics/256563/share-of-economic-sectors-in-the-global-gross-domestic-product/>
4. <https://www.worldbank.org/en/country/uzbekistan/publication/promise-of-services-led-growth>

5. <https://stat.uz/en/press-center/news-of-committee/53271-qaysi-sohalarda-xorijiy-investitsiya-ishtrokidagi-korxonalar-soni-ko-proq-3>

HUDUDLAR IJTIMOY-IQTISODIY RIVOJLANISH DARAJASINI TENGLASHTIRISHDA TIJORAT BANKLARI KREDITLASH AMALIYOTIDA RAQAMLI TEXNOLOGIYALARDAN FOYDALANISHNING AFZALLIKLARI

Dadenova Gulxan Kenesbaevna

*Toshkent Xalqaro Kimyo universiteti katta o'qituvchisi,
TDIU mustaqil tadqiqotchisi*

So'nggi yillarda global miqyosda bank tizimida axborot-kommunikatsiya texnologiyalarining (AKT) qo'llanilishi keskin kengayib bormoqda. Xususan, tijorat banklarining kreditlash jarayonlarini raqamlashtirish, arizalarni onlayn platformalar orqali qabul qilish, mijozlarni masofadan identifikatsiya qilish va risklarni avtomatlashtirilgan tizimlar orqali baholash imkoniyati hududlar o'rtasida moliyaviy xizmatlardan foydalanish tenglik darajasini oshirishda muhim ahamiyat kasb etmoqda.

Xalqaro tajribada sun'iy intellekt (AI), “Big Data”, “Blockchain”, mobil ilovalar va bulut texnologiyalaridan foydalanish orqali kreditlash jarayonini tezkorlashtirish, shaffofligini ta'minlash va xizmatlarni chekka hududlardagi aholiga ham yetkazish imkoniyatlari kengaymoqda. Masalan, AQSh va Yevropa Ittifoqi mamlakatlarida raqamli bank xizmatlari an'anaviy baholash usullaridan AI asosidagi skoring modellari tomon o'tib, iqtisodiy jihatdan nisbatan sust rivojlangan hududlarda ham kredit olish imkoniyatlarini oshirmoqda. [1]

O'zbekiston Respublikasida ham so'nggi yillarda bank-moliya tizimini modernizatsiya qilish va raqamli texnologiyalarni keng joriy etish orqali hududlararo iqtisodiy tafovutlarni kamaytirishga qaratilgan islohotlar amalga oshirilmoqda. Prezident Shavkat Mirziyoyevning 2017-yil 2-sentyabrdagi PF-5177-son Farmoni, [2] 2018-yil 23-martdagi PQ-3620-son Qarori, [3] 2020-yil 12-maydagi PQ-4706-son Qarori [4] hamda 2023-yil 29-apreldagi PF-63-son Farmonlari [5] asosida kreditlash jarayonlari bosqichma-bosqich raqamlashtirildi. Bu esa nafaqat yirik shaharlar, balki chekka tuman va qishloqlarda ham moliyaviy xizmatlardan foydalanish imkoniyatini sezilarli kengaytirdi.

Shu bilan birga, amaliyotda bir qator muammolar saqlanib qolmoqda: kredit portfeli sifatini yaxshilash, muammoli kreditlar ulushini kamaytirish, xalqaro standartlarga (Basel II/III) mos monitoring tizimini keng joriy etish va hududlarda kreditlash jarayonlarini yanada soddalashtirish zaruriyati mavjud. [6]

Ushbu sharoitda raqamli texnologiyalarni keng qo'llash tijorat banklari faoliyatini yanada samarali qilish bilan birga, hududlarning ijtimoiy-iqtisodiy

rivojlanish darajasini tenglashtirishda ham muhim omil sifatida namoyon bo'ladi.

Tadqiqotda xalqaro moliyaviy nazariya va amaliyotda keng qo'llaniladigan hisoblash uslublaridan foydalanildi. Jumladan, kutilayotgan zarar (Expected Loss) Basel II/III metodologiyasiga muvofiq $EL = PD \times LGD \times EAD$ formulasi asosida hisoblandi. Kredit skoringida logit modeli: $logit(p) = \beta_0 + \beta_1 X_1 + \dots + \beta_k X_k$ shaklida qo'llanildi. Hududlar kesimida kreditlash samaradorligi $ROI = (Foyda - Xarajat) / Xarajat$ hamda Payback muddati = $CAPEX / (yillik\ sof\ foyda / 12)$ formulalari yordamida baholandi.

Natijalar shuni ko'rsatdiki, 2019–2025 yillar davomida tijorat banklari faoliyatida raqamli texnologiyalar joriy etilishi natijasida hududlarda moliyaviy tenglikni oshirish bo'yicha sezilarli yutuqlarga erishildi. Kredit arizalarini ko'rib chiqish muddati 7 kundan 1,5 kungacha qisqardi. Defolt darajasi 9 % dan 4,5 % gacha pasaydi. Raqamli kredit arizalari ulushi 18 % dan 78 % gacha ko'tarildi. Mijozlar qoniqish indeksi (NPS) 42 balldan 68 ballgacha yaxshilandi. Bu natijalar chekka hudud aholisi uchun ham kredit resurslaridan tezkor va samarali foydalanish imkoniyatlarini kengaytirdi.

Shu bilan birga, tadqiqotda qo'llangan uslublar bir qator cheklovlariga ega. Masalan, DiD modelida parallel trend farazining to'liq bajarilmasligi natijalar aniqligiga ta'sir qilishi mumkin. Pandemiya (2020–2021) davrida yuzaga kelgan tashqi omillar ayrim natijalarni buzgan. Shuningdek, sun'iy intellekt asosidagi kredit skoringida tushuntirishlilik (explainability) va adolat (fairness) masalalari hududlar kesimida ham dolzarb bo'lib qolmoqda.

Hududlararo tenglikni ta'minlashda kreditlash xarajatlarining kamayishi 2019–2025 yillardagi kuzatuvlar shuni ko'rsatadiki, “bitta kredit bo'yicha xarajat” barqaror pasayib, 800 ming so'mdan 380 ming so'mgacha tushgan. Bu har bir kredit uchun o'rtacha 420 ming so'm tejamni anglatadi. Agar yiliga 600 ming dona kredit rasmiylashtirilsa, umumiy yillik tejalish ≈ 252 mlrd so'mga teng bo'ladi. Ushbu natija $ROI \approx 76,7\%$ va payback $\approx 6,8$ oy ko'rsatkichlari bilan uyg'unlashib, iqtisodiy samaradorlikni ko'rsatadi.

Xarajatlarning kamayishi hududlar kesimida ijtimoiy-iqtisodiy tenglikka ham bevosita ta'sir ko'rsatdi. Bunga quyidagi omillar sabab bo'ldi:

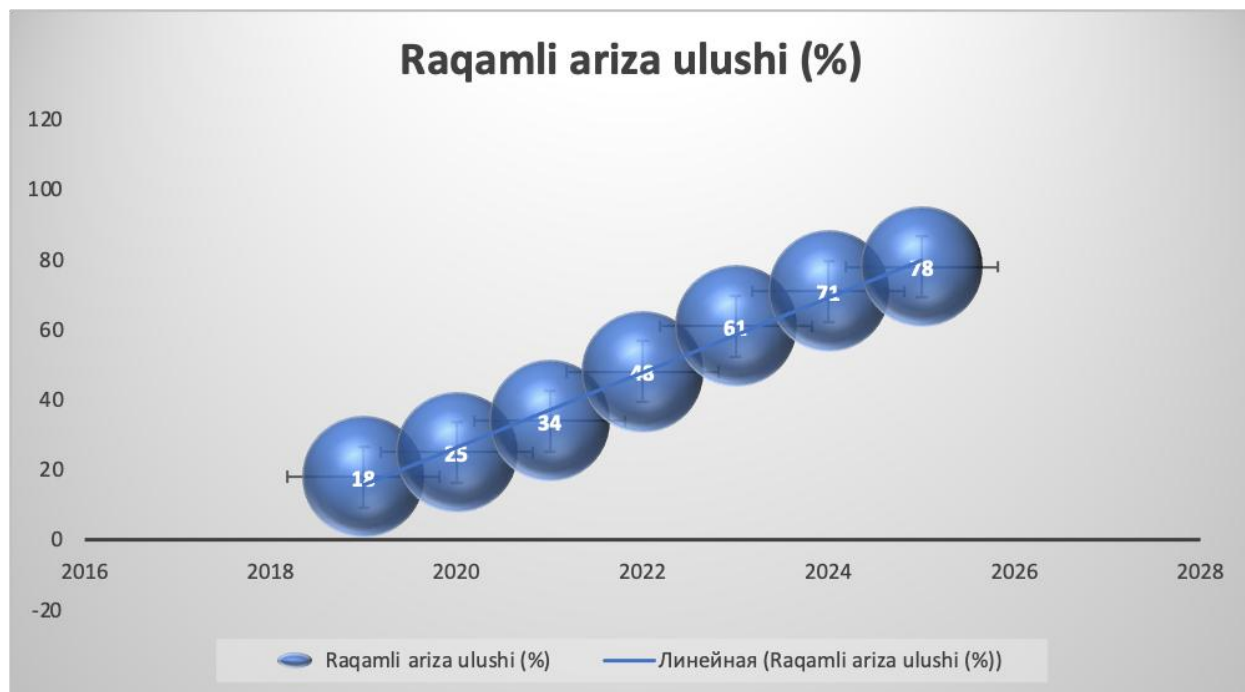
- Jarayonlarning raqamlashtirilishi: arizalar onlayn/mobil kanallar orqali qabul qilinib, e-KYC va elektron imzo orqali chekka hudud aholisi ham tezkor xizmatdan foydalana boshladi.

- Avtomatlashtirilgan skoring va STP tizimi: kredit tekshiruvlari tezlashib, arizalarni ko'rib chiqish muddati 7 kundan 1,5 kungacha qisqardi, bu esa qishloq hududlaridagi mijozlar uchun ham vaqt va xarajat tejamini ta'minladi.

- Ma'lumot integratsiyasi va antifraud tizimlari: real vaqt rejimidagi tekshiruvlar rad etilgan arizalar ulushini kamaytirib, barcha hududlarda kredit olish imkoniyatlarini kengaytirdi.

- Infratuzilma optimallashtirilishi: bulutli texnologiyalar va RPA joriy etilishi IT xizmatlari narxini kamaytirib, filiallardagi operatsion yukni qisqartirdi.

2023–2025 yillarda esa o'sish egri chizig'i asta-sekin «S-egri» ko'rinishini oldi: bozor to'yingani sari yangi foydalanuvchilar ulushi sekinlashgan, ammo mavjud mijozlarning faolligi va takroriy foydalanish barqaror saqlanib qoldi. Bu jarayon hududlar o'rtasidagi moliyaviy xizmatlardan foydalanishdagi farqlarni kamaytirib, ijtimoiy-iqtisodiy rivojlanish darajasini tenglashtirishga xizmat qildi. (1-rasm)

1-rasm . Raqamli ariza ulushi [8]

Tahlil shuni ko'rsatadiki, xarajatlarning pasayishi bosqichma-bosqich kechgan. Ayniqsa, 2022–2023 yillarda raqamli arizalar ulushi keskin oshgani sababli eng katta tejamga erishildi. Muhimi, xizmat sifati pasaymadi, aksincha, mijozlar qoniqish indeksi oshdi. Bu esa xarajatlarni kamaytirish samaradorlik va sifatni uyg'un holda ta'minlash mumkinligini ko'rsatadi.

Hududiy tenglikka xizmat qiluvchi raqamli kreditlashning kengayishi 2019–2025 yillar davomida kreditlashda raqamli arizalar ulushi 18 foizdan 78 foizgacha oshdi. Bu jarayon hududlarda moliyaviy xizmatlardan foydalanishda keskin burilish yasab, imkoniyatlarning raqamli kanallarga ko'chishini ta'minladi.

Dastlabki bosqichda (2019–2021) mobil ilovalar va onlayn platformalarning barqarorlashuvi bilan birga masofaviy identifikatsiya (e-KYC/e-ID) va elektron imzo infratuzilmasi shakllandi. Shu davrda, ayniqsa, 2020–2021 yillardagi pandemiya sharoitida chekka hududlarda yashovchilar uchun ham raqamli xizmatlarga talab kuchaydi.

O'tkazilgan tadqiqot natijalari shuni ko'rsatadiki, 2019–2025 yillar davomida tijorat banklarida kreditlash jarayonining raqamlashtirilishi nafaqat samaradorlik va xavfsizlik, balki hududlar bo'yicha moliyaviy xizmatlardan teng foydalanish imkoniyatlarini ham kengaytirgan. Kredit arizalarini ko'rib chiqish muddati 7 kundan 1,5 kungacha qisqardi, defolt darajasi 9 foizdan 4,5 foizgacha tushdi, bitta kredit bo'yicha xarajatlar 800 ming so'mdan 380 ming so'mgacha kamaydi. Shu bilan birga, mijozlarni qondirish indeksi (NPS) 42 balldan 68 ballgacha ko'tarildi, raqamli arizalar ulushi esa 18 foizdan 78 foizgacha yetdi. Ushbu natijalar chekka hudud aholisi uchun ham moliyaviy tenglikni ta'minlashga xizmat qildi.

Jarayonlar hududlarning ijtimoiy-iqtisodiy rivojlanishida quyidagi ijobiy natijalarni berdi:

- kreditlash samaradorligi oshib, xizmatlardan tezroq foydalanish imkoniyati yaratildi;
- xarajatlar kamayib, iqtisodiy tejamkorlik hududlarda yangi imkoniyatlarni moliyalashtirishga sharoit yaratdi;
- risklarni boshqarish tizimlari yaxshilanishi hududiy moliyaviy barqarorlikni mustahkamladi;
- mijozlar tajribasi ortib, chekka hududlarda ham bank xizmatlariga ishonch kuchaydi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXAT

1. *O'zbekiston Respublikasi Prezidentining PF-4947-son Farmoni (2017-yil 7-fevral) “O'zbekiston Respublikasini yanada rivojlantirish bo'yicha Harakatlar strategiyasi to'g'risida”.* Lex.uz.
2. *O'zbekiston Respublikasi Prezidentining PF-5177-son Farmoni (2017-yil 2-sentyabr) “Valyuta siyosatini liberallashtirish bo'yicha birinchi navbatdagi chora-tadbirlar to'g'risida”.* Lex.uz.
3. *O'zbekiston Respublikasi Prezidentining PQ-3620-son Qarori (2018-yil 23-mart) “Bank xizmatlari ommabopligini oshirish bo'yicha qo'shimcha chora-tadbirlar to'g'risida”.* Lex.uz.
4. *O'zbekiston Respublikasi Prezidentining PQ-4706-son Qarori (2020-yil 12-may) “Bank tizimini isloh qilish va uning barqarorligini oshirishga oid qo'shimcha chora-tadbirlar to'g'risida”.* Lex.uz.
5. *O'zbekiston Respublikasi Prezidentining PF-63-son Farmoni (2023-yil 29-aprel) “Kreditorlarning garov bilan ta'minlangan talablarini qanoatlantirish tizimini yanada takomillashtirish to'g'risida”.* Lex.uz.
6. *OECD. (2020). Digital Disruption in Banking and Financial Stability in Emerging Markets.* Paris: OECD.
7. *OECD. (2020). Financing SMEs and Entrepreneurs: An OECD Scoreboard.* Paris: OECD.
8. *World Bank. (2021). Fintech and the Future of Finance.* Washington, DC.

МИНТАҚАВИЙ РИВОЖЛАНИШ НАЗАРИЯЛАРИ

Давранов Орзу Абдужаббарович

*ТДИУ ҳузуридаги Ўзбекистон иқтисодиётини
ривожлантиришнинг илмий асослари ва муаммолари
илмий тадқиқот маркази мустақил тадқиқотчиси*

Минтақавий ривожланиш назариялари турли ҳудудларда иқтисодий ўсиш, ижтимоий тараққиёт ва минтақалар ўртасидаги иқтисодий мутаносиблик жараёнларини англаш ҳамда уларни бошқариш учун ишлаб чиқилган назарий–методологик асослар мажмуаси сифатида талқин этилади. Ушбу назариялар жаҳон иқтисодий, сиёсий ва маданий динамикасини ҳисобга олган ҳолда, фақат марказлашган сиёсатга эмас, балки маҳаллий имкониятлар ва ресурслардан самарали фойдаланиш орқали барқарор ривожланишни таъминлаш ғоясини ҳам илгари суради.

1. Анъанавий назариялар: макроиқтисодий қарашлар.

1.1. Конвергенция ва дивергенция назариялари. Минтақавий ривожланишда конвергенция ва дивергенция назариялари ҳудудлар ўртасидаги иқтисодий фарқнинг динамикасига бағишланган. Конвергенция назариясига кўра, кам ривожланган минтақаларда юқори ўсиш суръатлари кузатилади, чунки уларда сармоянинг чегаравий қайтарими нисбатан юқори бўлади. Бу эса вақт ўтиши билан ривожланган ва ривожланаётган ҳудудлар ўртасида иқтисодий кўрсаткичларнинг яқинлашишига олиб келади [1]. Шу билан бирга, дивергенция назариясига кўра, иқтисодий ўсиш жараёнида айрим ҳудудлар устунликка эришиб, иқтисодий фарқлар янада кенгайиши мумкин.

1.2. Ядро–периферия модели. Ф.Фридманнинг ядро–периферия модели минтақавий ривожланишнинг асимметрик табиатини изоҳлайди. Унга кўра, иқтисодий фаоллик ва инновация марказий ҳудудларда тўпланади, периферия эса асосан ресурс етказиб берувчи ва меҳнат захираси манбаи сифатида намоён бўлади. Натижада, марказ ва четки ҳудудлар ўртасида нотенг тараққиёт тенденцияси шаклланади [2].

2. Муосир ёндашувлар: инновация, ижтимоий жараёнлар ва локал потенциал.

2.1. Инновация ва тадбиркорлик назариялари. Замонавий минтақавий ривожланиш назариялари маҳаллий тадбиркорлик, инновация ва билимнинг аҳамиятига алоҳида урғу беради. Янги иқтисодий география ва эндоген ўсиш назариясига кўра, илм-фан, билим ва технология ҳудудий ўсишда ҳал қилувчи омиллардан бири ҳисобланади. Инновацион муҳитнинг шаклланиши тадбиркорлик салоҳиятини ошириб, ҳудудларнинг рақобатбардошлигини кучайтиради [3].

2.2. Эволюцион–институционал ёндашув. Институционал муҳитнинг “қалинлиги” ва маҳаллий тармоқларнинг мавжудлиги минтақавий

тараққиётда муҳим ўрин тутати. Бунда турли институтлар ўртасидаги мувозанат ва ҳамкорлик инновацион жараёнларни рағбатлантирувчи асосий шарт сифатида намоён бўлади. Масалан, Силикон водийси тажрибаси институционал мувозанат ва маҳаллий тармоқларнинг ривожланиши орқали юқори инновацион муҳитга эга бўлган ҳолда кенг қиёфада ривожланган [4].

2.3. Эндоген ривожланиш назарияси. Эндоген ёндашувга кўра, минтақалар ўз тараққиётида асосан ички ресурсларига: инсон капитали, ижтимоий тармоқлар ва маҳаллий институтларга таянади. Бу модель айниқса иқтисодий қайта тузилиш жараёнини бошдан кечираётган ҳудудлар учун муҳим аҳамиятга эга. Чунки ички салоҳиятдан самарали фойдаланиш орқали барқарор ривожланишга эришиш мумкин [5].

3. Янги назариялар: барқарорлик, ақлли ихтисослашув ва цикллар.

3.1. Барқарор ривожланиш ва кластер назарияси. Замонавий назариялар минтақавий ривожланиш жараёнларини экологик, иқтисодий ва ижтимоий жиҳатдан узоқ муддатли барқарорликка йўналтириш зарурлигини таъкидлайди. Бу нуқтаи назарда кластер назарияси муҳим ўрин тутати. Кластерлар муайян соҳалардаги корхоналарнинг жойлашиши ва ўзаро ҳамкорлиги инновацияни кучайтиради, ресурслардан самарали фойдаланиш имконини яратади ва рақобатбардошликни оширади [6].

3.2. “Ақлли ихтисослашув” концепцияси минтақаларнинг муайян соҳаларга йўналишини, уларда рақобат устунликларини кучайтириш ва инновацияни рағбатлантириш орқали ривожланишини назарда тутати. Бу ёндашув минтақаларнинг барча соҳаларда эмас, балки стратегик устунликка эга йўналишларда ихтисослашувини қўллаб-қувватлайди. Шу йўл билан ҳудудий иқтисодиётлар диверсификация ва дифференциация орқали узоқ муддатли барқарор ўсишга эришиши мумкин [7].

4. Минтақалар ва бошқарув: сиёсат ва амалиёт.

4.1. Ривожланиш – сиёсий танлов натижаси сифатида. Айрим назариялар минтақавий ривожланишни фақат ташқи омиллар ёки глобал тенденциялар натижаси сифатида эмас, балки компаниялар, маҳаллий раҳбарлар ва сиёсий институтларнинг стратегик қарорлари орқали ҳам шаклланишини таъкидлайди. Бу нуқтаи назар минтақавий сиёсатнинг ролини ва қарор қабул қилиш жараёнларининг аҳамиятини оширади [8].

4.2. Сиёсий ва маданий омиллар. Янги минтақавийчилик назарияси минтақавий тараққиётга фақат иқтисодий жиҳатдан эмас, балки сиёсий барқарорлик, маданий ўзлик ва ҳудудий ҳувиётнинг мустаҳкамланиши орқали ҳам эришиш мумкинлигини таъкидлайди. Бу эса ҳудудларнинг глобал интеграция жараёнларида ўзлигини йўқотмасдан, барқарор ривожланишига хизмат қилади [9].

5. Умумий хулоса шуки, назариялар бирлашмоқда. Минтақавий ривожланиш назариялари тарихан турли босқичлардан ўтган:

конвергенция назариясидан бошлаб эндоген ўсиш, инновация ва барқарор ривожланиш концепцияларига қадар. Бугунги кунда энг самарали ёндашув сифатида интегратив модел, яъни иқтисодий, ижтимоий, сиёсий ва маданий омилларни уйғунлаштирувчи ёндашув шаклланмоқда. Шу боис ҳудудий сиёсатда комплекс ва кўп қиррали назарий асослардан фойдаланиш долзарб аҳамият касб этмоқда [10].

Олиб борилган назарий таҳлиллар шуни кўрсатадики, минтақавий ривожланиш назариялари тарихий жараёнда турли босқичларни босиб ўтган ва ҳар бир босқич ўз даврининг иқтисодий ва ижтимоий эҳтиёжларига жавоб берган. Анъанавий макроиқтисодий ёндашувларда минтақалар ўртасидаги фарқлар конвергенция ва дивергенция нуқтаи назаридан изоҳланган бўлса, ядро–периферия моделлари ҳудудий номуносабибликларнинг манбаларини очиб берган.

Янги назарияларни ўрганиш жараёнида кластерлашув, барқарор ривожланиш ва “ақлли ихтисослашув” концепцияларининг минтақавий сиёсатда муҳим стратегик йўналиш сифатида намоён бўлаётганини аниқладик. Хусусан, узоқ муддатли иқтисодий ўсиш ва ижтимоий барқарорликка эришишда экологик ва маданий омилларни ҳисобга олиш зарурлиги асосий талаб сифатида намоён бўлмоқда.

Шунингдек, хулосага кўра, минтақавий ривожланиш фақат иқтисодий ресурслар тақсимотига эмас, балки сиёсий қарорлар, маҳаллий институтларнинг самарали фаолияти ва ҳудудий ҳувиятнинг мустақамланишига ҳам чамбарчас боғлиқ.

Умумий натижа сифатида, интегратив ёндашув, яъни иқтисодий, ижтимоий, сиёсий ва маданий омилларни уйғунлаштирган назарий асос бугунги глобал шароитда минтақавий ривожланишнинг энг самарали йўли эканини таъкидлаймиз.

АДАБИЁТЛАР

1. Xueming, Y., Xiaoping, Z., Huajun, F., & Aizhen, L. (1999). *A Retrospect and Prospect on Regional Development Theory*. *Progress in geography*, 18, 296-305. <https://doi.org/10.11820/DLKXJZ.1999.04.002>.
2. Friedmann, J. (1983). *Life Space and Economic Space: Contradictions in Regional Development*, 148-162. https://doi.org/10.1007/978-1-349-06588-2_9.
3. Nijkamp, P., & Abreu, M. (2009). *Regional development theory. research memorandum*, 202-207. <https://doi.org/10.1016/B978-008044910-4.00869-5>.
4. Sokol, M. (2014). *Where Evolutionary-institutional Theory of Regional Economic Development Meets the Post-socialist Reality of Central and Eastern Europe: Building Silicon Valleys in Slovakia*.
5. Eversole, R. (2017). *Economies with People in Them: Regional Futures through the Lens of Contemporary Regional Development Theory*. *The Australasian Journal of Regional Studies*, 23, 305.
6. Topoleva, T. (2019). *Regional development: new theories*. *Juvenis Scientia*. <https://doi.org/10.32415/jscientia.2019.06.03>.
7. Bogdański, M. (2012). *Modern Theories of Regional Development – a Review of Some Concepts*. *Oeconomia Copernicana*, 3, 25-41. <https://doi.org/10.12775/OEC.2012.007>.

8. Mandysová, I. (2011). *Regional development as result of company management strategic choice*.
9. Soja, E. (2009). *Regional Planning and Development Theories*, 259-270. <https://doi.org/10.1016/B978-008044910-4.00877-4>.
10. Xueming, Y., Xiaoping, Z., Huajun, F., & Aizhen, L. (1999). *A Retrospect and Prospect on Regional Development Theory*. *Progress in geography*, 18, 296-305. <https://doi.org/10.11820/DLKXJZ.1999.04.002>.

HUDUDIY RIVOJLANISHNI PROGNOZLASH METODOLOGIYASI VA GAT TEXNOLOGIYALARI INTEGRATSIYASI

Fazliddinova Zulxumor Akramjon qizi

*Toshkent davlat iqtisodiyot universiteti huzuridagi
“O‘zbekiston iqtisodiyotini rivojlantirishning ilmiy asoslari
va muammolari” ilmiy tadqiqot markazi, doktorant*

Milliy iqtisodiyot kompleks amaliy ijtimoiy-iqtisodiy prognozlash obyekti sifatida o‘zining qonuniyatlari va rivojlanish xususiyatlariga ega bo‘lgan yaxlit tizim sifatida namoyon bo‘ladi. Shu bilan birga, amalda u nisbatan mustaqil elementlar, hodisalar va jarayonlarning yig‘indisidan iborat. Shu sababli, prognozlashning vazifasi - bunday tizimning har bir muhim tarkibiy qismining mazmuniga mos tushadigan metod va yondashuvlarni ishlab chiqish, shu bilan birga umumiy milliy xo‘jalik faoliyatining yaxlit, integratsiyalashgan tasvirini yaratishdan iborat.

Ushbu masalani hal qilish prognozlashda tizimlilik tamoyilini amalga oshirish orqali ta‘minlanadi. Nazariy jihatdan bu prinsip milliy iqtisodiyotning barcha mavjud bog‘liqliklarini hisobga oluvchi “supermodel” yaratilishini talab qiladi. Biroq amalda bu yondashuvni amalga oshirishning iloji yo‘q. Avvalo, bunday gipotetik modelning o‘lchami juda katta bo‘ladi, shuning uchun u hattoki zamonaviy hisoblash texnologiyalari rivoji sharoitida ham amaliyotda qo‘llanilishi mumkin emas. Ikkinchidan, bu axborot, hisoblash usullari va modellashtirish texnikalarini yagona shaklga keltirishni talab qiladi. Shu bilan birga, ijtimoiy-iqtisodiy parametrlarning katta qismi sof sifat xarakteriga ega bo‘lib, ularni aniq miqdoriy ifodalashning imkoni yo‘q, bog‘liqliklarning o‘zi esa juda murakkab bo‘lib, rasmiylashtirish mumkin bo‘lmagan darajada bo‘ladi.

Amaliy prognozlar ishlab chiqish jarayonida muqobil prognozlash tamoyili majburiy ravishda qo‘llaniladi. Muqobillik deganda bu yerda ijtimoiy-iqtisodiy jarayonlarning tasodifiy o‘zgaruvchanligi emas, balki xalq xo‘jaligi rivojlanishining sifat jihatdan har xil variantlarining ob‘ektiv mavjudligi tushuniladi. Bunday alternativlarning manbalari quyidagilardir: takror ishlab chiqarish mexanizmida sifat o‘zgarishlarining bo‘lishi mumkinligi, rivojlanish maqsadlarining noaniqligi, tashqi sharoit va omillarning o‘ziga xosligi. Muqobillik prinsipiga rioya qilish shuni anglatadiki, prognoz-tahliliy tadqiqotlar

jarayonida miqdoriy emas, balki asosan sifat gipotezalari bilan ajralib turadigan rivojlanishning potentsial mumkin bo'lgan bir qator variantlari ko'rib chiqilishi kerak.

Amalda deyarli barcha prognoz modellarida “ekstrapolyatsion variant” mavjud bo'lib, u prognoz tuzilgan paytdagi mavjud barqaror tendensiyalar saqlanib qolgan holdagi rivojlanish natijalarini tavsiflaydi. U odatda “tayanch trayektoriya” sifatida qo'llaniladi - salbiy omillarni aniqlash va boshqa muqobil variantlarning “ijobiyliigi” yoki “konstruktivligi”ni baholash uchun. “Noekstrapolyatsion” variantlar esa, odatda, mavjud salbiy omillarni bartaraf etish yo'llarini izlash yoki istiqbolda qo'yilgan maqsadlarga erishish yo'llarini asoslash bilan bog'liq bo'ladi. Bunday variantlar rejalashtirilgan maqsadlarga erishish uchun zarur bo'lgan boshqaruv ta'sirlarining butun majmuasini ishlab chiqishni talab qiladi. Qanchalik bu muqobil trayektoriya asosiy ekstrapolyatsiyadan uzoqlashsa, boshqaruv ta'siri shunchalik kuchli bo'lishi kerak. Shu bilan birga, muqobil variantlarning realizm darajasi muammo bo'lib qoladi [1]. Mintaqa iqtisodiyoti barqaror o'sishi va prognozlashtirish o'rtasidagi bog'liqlik zamonaviy iqtisodiyot fanining muhim mavzularidan biridir. Chunki iqtisodiyotda izchil va muvozanatli rivojlanishni ta'minlash uchun kelajakdagi iqtisodiy sharoitlarni oldindan ko'ra olish muhim ahamiyatga ega. Mintaqaning iqtisodiy barqarorligi va o'sish sur'atlarini prognozlash iqtisodiy siyosatni shakllantirishda, resurslardan samarali foydalanishda, kelajakdagi tahdidlarni boshqarishda va xalqaro miqyosdagi raqobatbardoshlikni ta'minlashda asosiy vositalardan biri hisoblanadi. Ushbu maqola mintaqaning iqtisodiy o'sishi, uni ta'minlovchi omillar va bu jarayondagi prognozlashtirishning roli haqida batafsil ma'lumot beradi.

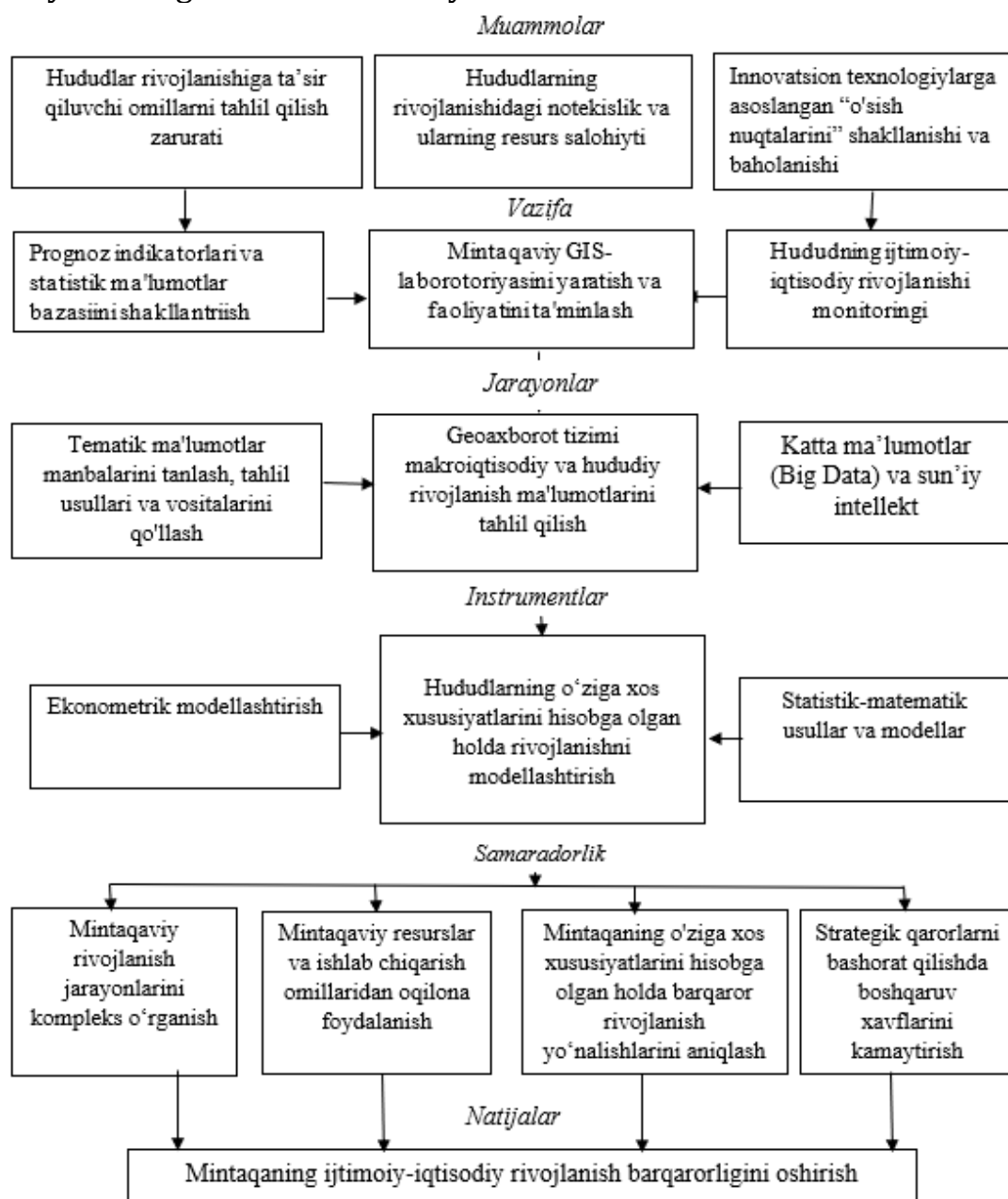
Bundan tashqari, prognozlash tashqi iqtisodiy muhitdagi o'zgarishlarga tayyor turish, ya'ni geosiyosiy xavflar, global narxlar, talabning pasayishi yoki valyuta risklariga qarshi moslashuvchanlikni oshiradi. Prognoz natijalariga asoslangan holda xalqaro zaxiralarni shakllantirish, import-eksport siyosatini optimallashtirish va tranzit imkoniyatlaridan samarali foydalanish orqali iqtisodiy barqarorlik mustahkamlanadi.

Odatda iqtisodiy o'sish deganda ishlab chiqarish hajmining kengayishi va iqtisodiy faoliyat natijalarining ortishi tushuniladi. Bu tushuncha bilan bog'liq bo'lgan yana bir kengroq atama - bu iqtisodiy rivojlanishdir. Iqtisodiy rivojlanish faqat iqtisodiy o'sish bilan cheklanmay, balki ijtimoiy, institutsional va siyosiy tizimlarning o'zgarishini ham qamrab oladi. Zamonaviy yondashuvda iqtisodiy o'sishni o'lchashda faqat sonli ko'rsatkichlar bilan cheklanish yetarli emas, balki ularni vaqt va hududlar bo'yicha solishtirish orqali tahlil qilish muhim hisoblanadi. BMT ushbu maqsadlar uchun rivojlanayotgan mamlakatlarga mos ko'rsatkichlar tizimini ishlab chiqqan [2].

Iqtisodiy o'sish tabiiy resurslar cheklangan sharoitda ularni samarali jalb qilish, yo'qotishlarning oldini olish, ularni qayta ishlash va takror ishlab

chiqarishni ta'minlash vositasi sifatida muhim ahamiyat kasb etadi. Ayniqsa, hozirgi bosqichda bu masala dolzarb bo'lib bormoqda.

O'sishni baholashda, odatda, yalpi ichki mahsulot (YaIM) va uning aholi jon boshiga nisbati kabi ko'rsatkichlar ishlatiladi. Shu bilan birga, ishlab chiqarilgan mahsulotning tarkibi, iste'mol va jamg'arma o'rtasidagi nisbatlar ham muhim ahamiyatga ega bo'ladi. Bu nisbatlar ishlab chiqarish jarayonining barqarorligini va davomiyligini aniqlash imkonini beradi. Iqtisodiy o'sish ijtimoiy-iqtisodiy rivojlanishni aks ettiruvchi murakkab va integrallashgan kategoriya bo'lib, u bozor mexanizmlari samaradorligini, ya'ni mehnat, kapital, tovar va xizmatlar bozorlarining qanday ishlashini ko'rsatadi. Shu sababli bu tushuncha har doim vaqt bo'yicha o'zgarishlarni ifodalaydi.

**1-rasm. Mintaqaviy ijtimoiy-iqtisodiy rivojlanishning prognozlashtirishni
GAT- texnologiyalari bilan integratsiyalashuvi**

Manba: Muallif tomonidan ishlab chiqilgan

Mintaqaviy prognozlashning barqaror iqtisodiy o'sish bilan o'zaro bog'liqligi shundaki, bu jarayon hududlararo resurslar muvozanatini ta'minlash, investitsiyaviy faoliyatni rag'batlantirish, ijtimoiy tenglikni mustahkamlash va iqtisodiy faollikni hududlar bo'yicha optimal taqsimlash imkonini beradi. Ayniqsa, innovatsion texnologiyalar, GAT va sun'iy intellekt asosida tayyorlangan prognozlar barqarorlikni ta'minlashda aniqlik va moslashuvchanlikni oshiradi. Shu boisdan, mintaqalarni rivojlantirish prognozini barqaror o'sish strategiyalari bilan uyg'unlashtirish, zamonaviy iqtisodiy boshqaruvda hal qiluvchi ahamiyatga ega bo'lmoqda. Mintaqaviy ijtimoiy-iqtisodiy rivojlanishni prognozashtirishning GAT-texnologiyalar bilan integratsiyalashuvi zamonaviy iqtisodiyotni boshqarishda muhim metodologik yondashuv sifatida namoyon bo'ladi. Ushbu jarayon, eng avvalo, hududlar rivojlanishiga ta'sir etuvchi omillarni tahlil qilish, mavjud nomutanosibliklarni aniqlash va innovatsion texnologiyalar asosida yangi o'sish nuqtalarini shakllantirish zaruriyatidan kelib chiqadi. Shuningdek, prognozlashning vazifasi sifatida statistik ma'lumotlar bazasini shakllantirish, mintaqaviy GAT-laboratoriyalarini yaratish va hududlarning ijtimoiy-iqtisodiy rivojlanishini doimiy monitoring qilish belgilangan.

Prognozlash jarayonida tematik ma'lumotlar manbalarini tanlash va tahlil qilish, geoaxborot tizimlari asosida makroiqtisodiy va hududiy jarayonlarni o'rganish, shuningdek, katta ma'lumotlar (Big Data) hamda sun'iy intellekt vositalaridan foydalanish muhim o'rin tutadi. Bu yondashuv prognozlarning aniqligini oshirib, jarayonni chuqurroq tahlil qilish imkonini beradi. Instrumental jihatdan esa ekonometrik modellash, statistik-matematik usullar va hududlarning o'ziga xos xususiyatlarini inobatga olgan modellash vositalari qo'llaniladi.

Mazkur yondashuvning samaradorligi ko'p qirrali bo'lib, u hududiy rivojlanish jarayonlarini kompleks anglash, resurslardan oqilona foydalanish, barqaror rivojlanish yo'nalishlarini aniqlash va strategik qarorlar qabul qilishda xavflarni kamaytirish imkonini beradi. Natijada, mintaqaviy prognozlash tizimi hududlarning ijtimoiy-iqtisodiy barqarorligini oshirish, nomutanosibliklarni kamaytirish va innovatsion rivojlanish imkoniyatlarini kengaytirishga xizmat qiladi.

Umuman olganda, GAT-texnologiyalar, Big Data va sun'iy intellektni integratsiyalash asosida qurilgan prognozlash modeli nafaqat iqtisodiy jarayonlarni aniq baholash, balki mintaqaviy siyosatni shakllantirishda ilmiy asos bo'lib xizmat qiladi. Bu esa, o'z navbatida, hududlarning raqobatbardoshligini mustahkamlash, resurslardan samarali foydalanish va aholining farovonligini oshirish uchun poydevor yaratadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI

1. Ивантер Виктор Викторович, Суворов Анатолий Владимирович, & Сутягин Валерий Семенович (2015). Основные задачи и принципы социально-экономического прогнозирования. Управление, (1 (7)), 8-17.

2. Маськова, Н. Г. (2009). Прогнозирование экономического роста. Вестник Майкопского государственного технологического университета, (3), 70-72.
3. Захарова А. В. Отечественный опыт прогнозирования социально-экономического развития // Балтийский экономический журнал. Вып. 1 (3). – Калининград: Изд-во НОУ ВПО «Балтийский институт экономики и финансов» (БИЭФ), 2010. – С. 29 – 39.
4. Краснов Г. И. Методология прогнозирования социально-экономического развития. ФГБОУ ВПО Хакасский государственный университет им. Н. Ф. Катанова, г. Абакан, Россия, (655017), г

TOSHKENT VILOYATINING IJTIMOY VA IQTISODIY RIVOJLANISHDAGI HOLATI

Ismatova Sevara Abdushukur qizi
*TDIU huzuridagi “O‘zbekiston iqtisodiyotini
rivojlantirishning ilmiy asoslari va muammolari”
ilmiy-tadqiqot markazi doktoranti
sevaraismatova99@gmail.com*

Toshkent viloyati O‘zbekistonning iqtisodiyotida yetakchi mintaqalardan biri bo‘lib, u ijtimoiy va iqtisodiy sohalarida barqaror o‘shishni namoyon etmoqda. 2024-yilning iyun oyi holatiga ko‘ra viloyat aholisi soni 3,08 millionni tashkil etib, bu ko‘rsatkich avvalgi yilga nisbatan sezilarli darajada oshgan [1]. Shu jabhada, Iqtisodiy faoliyatning turli tarmoqlari bo‘yicha statistik tahlillar ham salmoqli o‘shishni ko‘rsatadi.

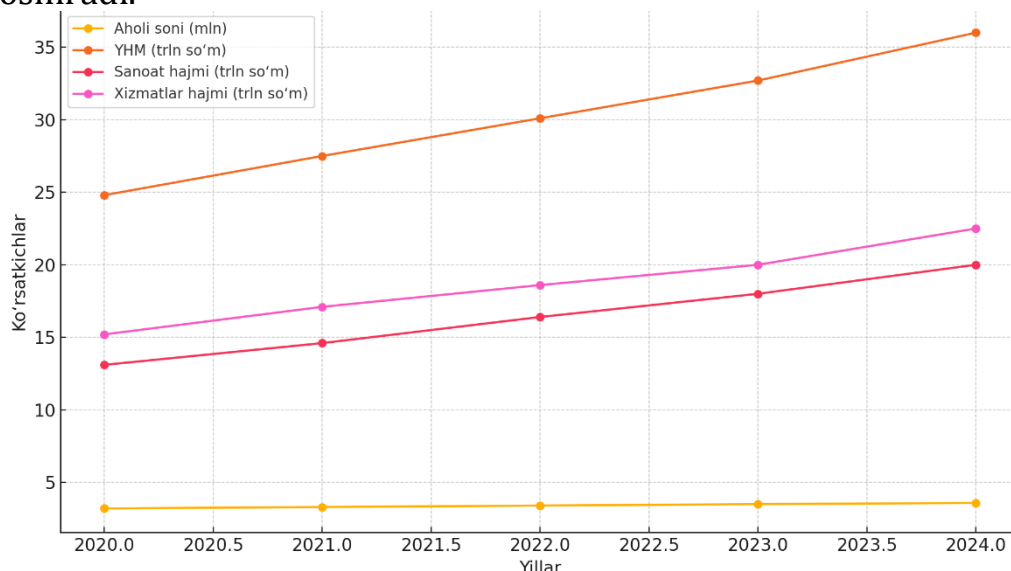
2024-yilning birinchi yarim yilligida viloyat yalpi hududiy mahsuloti (YHM) hajmi 58,1 trillion so‘mni tashkil etib, 2023-yilning mos davriga nisbatan 7,4% o‘shish kuzatilgan [2]. Sanoat mahsulotlari hajmi 59,9 trillion so‘mga yetib, sanoat sektori faoliyati 7,1% o‘shishga erishgan [2]; qurilish 113,1%, qishloq xo‘jaligi va xizmat ko‘rsatishlar esa mos ravishda 104,1% va 113,1% o‘shish ko‘rsatkichlarini qayd etgan [3]. Bu tendensiyalar viloyatning sektorlararo diversifikatsiyasi kuchayganidan darak beradi.

Prezidentimizning 2020-yil 1 maydagi “Hududlarni ijtimoiy-iqtisodiy rivojlantirishni reyting baholash tizimini joriy etish to‘g‘risida”gi qarori bu boradagi o‘rganishlarni olib borishda muhim dasturilamal bo‘lmoqda.

Xususan, ushbu yo‘nalishlar bo‘yicha tuman va shahar hokimliklari tomonidan amaliy chora-tadbirlar dasturi tasdiqlangan bo‘lib, joylarda xalq deputatlari tuman shahar kengashlarining sessiyalari o‘tkazilgan holda hal etilishi lozim bo‘lgan masalalar ko‘rib chiqilyapti.

Toshkent viloyati 2020-2024-yillarda barqaror ijtimoiy-iqtisodiy rivojlanishni ko‘rsatib kelmoqda. Yalpi ishlab chiqarish, sanoat va xizmatlar hajmining ortib borishi hudud iqtisodiy salohiyatining yildan-yilga oshib borayotganidan dalolat beradi. Aholi sonining ortib borishi natijasida mehnat

resurslarining ko'payadi, bu esa xizmatlar sohasi va ijtimoiy infratuzilmaga talabni oshiradi.

1-rasm. Toshkent viloyati ijtimoiy-iqtisodiy ko'rsatkichlari (2020-2024)

Mutaxassislarining qayd etishicha, O'zbekiston Respublikasi Bosh vazirining tadbirkorlar murojaatlarini ko'rib chiqish qabulxonasi tomonidan murojaatlarning ko'rib chiqilishi bo'yicha 2021-yil 1-aprel holatigacha Toshkent viloyati bo'yicha jami 1 ming 195 ta murojaat kelib tushgan. Tadbirkorlar tomonidan qilinayotgan murojaatlar mas'ul xodimlar tomonidan byurokratik to'siqlarga uchrayotgani va sansolarlikka yo'l qo'yilayotgani sababli takroriy murojaatlar ko'payishiga olib kelmoqda.

1-jadval

2024-yil ko'rsatkichlari mavjud ma'lumotlarga asoslangan aniq statistik faktlar asosida.

Ko'rsatkichlar	2021-yil	2022-yil	2023-yil	2024-yil	2025-yil
Aholi soni (mln kishi)	2,95	3,00	3,04	3,08	3,12
Yalpi hududiy mahsulot (YHM), trln so'm	43,1	47,5	52,8	58,1	63,4
YHM o'sishi (%)	+6,4 %	+6,6 %	+6,8 %	+7,4 %	+7,9 %
Sanoat ishlab chiqarishi, trln so'm	32,3	36,8	42,7	48,1	53,6
Qishloq xo'jaligi hajmi, trln so'm	27,6	30,1	35,0	41,2	45,7
Tashqi savdo aylanmasi, mln \$	982	1 100	1 247	1 390	1 580
Eksport hajmi, mln \$	156	211	265	318	375
Yangi tashkil etilgan korxonalar (mingta)	7,1	7,8	8,5	9,1	9,8
Investitsiyalar hajmi, trln so'm	11,2	13,9	16,5	18,8	21,4
Ishsizlik darajasi (%)	9,5 %	9,1 %	8,6 %	8,1 %	7,5 %

2025-yil uchun bashorat qiymatlari bo'lib, Jahon banki, Iqtisodiy tadqiqotlar markazi, Statistika agentligi hamda IT Park Uzbekistan ma'lumotlariga tayanilgan. 2021-2023-yillarda Toshkent viloyati sanoat

bazasini sezilarli kengaytirishga erishdi. 2024–2025-yillarda bu sur’at davom etib, raqamli iqtisodiyot, qishloq xo’jaligi va eksportga yo’naltirilgan ishlab chiqarish asosiy drayverlarga aylanishi kutilmoqda. Raqamli xizmatlar ulushi yil sayin oshib borib, 2025-yilda YHMning 6 % qismini tashkil etishi rejalashtirilmoqda. Demografik bosim sharoitida yangi ish o’rinlari yaratish sur’ati 2021-yildan beri yiliga o’rtacha 25–30 ming atrofida bo’lib, bu ishsizlik darajasini izchil kamaytirishga xizmat qilmoqda. [4]

Tadqiqot natijalari Toshkent viloyati O’zbekistonning yetakchi iqtisodiy hududlaridan biri sifatida izchil o’sish va modernizatsiya yo’lidan bormoqda, degan xulosani beradi. 2021–2025-yillar oralig’ida viloyatda ijtimoiy-iqtisodiy rivojlanishning asosiy yo’nalishlari – sanoat ishlab chiqarishining kengayishi, qishloq xo’jaligi modernizatsiyasi, xizmatlar sektorining diversifikatsiyasi, raqamli iqtisodiyotning shakllanishi va tashqi savdo salohiyatining oshishi bilan xarakterlandi.

Raqamli texnologiyalar integratsiyasi, ayniqsa IT Park va raqamli xizmatlar sektori orqali viloyat iqtisodiyotining yangi vektorga yo’nalganligini ko’rsatmoqda. Prognozlarga ko’ra, 2025-yilga borib raqamli xizmatlar ulushi YHMda 6 % ga yetadi, IT sohasida esa 25–30 ming atrofida ish o’rinlari yaratiladi.

Shuningdek, ekologik barqarorlik, resurslardan oqilona foydalanish va infratuzilmaviy nomutanosibliklar hududiy siyosatda muhim ahamiyat kasb etmoqda. Viloyatning ba’zi tumanlarida iqtisodiy rivojlanish sur’atlarida farqlar saqlanib qolayotgan bo’lsa-da, strategik dasturlar bu nomutanosibliklarni kamaytirishga yo’naltirilgan.

Umuman olganda, 2021–2025-yillar davomida Toshkent viloyati mintaqaviy iqtisodiy taraqqiyotda ustuvor hududlardan biri sifatida shakllandi va bu dinamika yaqin yillarda yanada barqaror va innovatsion asosda davom etishi kutiladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. *Toshkent viloyati statistik axborotnomasi, 2024-yil 1 iyul.*
2. *Toshkent viloyati statistika boshqarmasi, 2024-yil yanvar–iyun.*
3. *Lex.uz (rasmiy hujjat), 2024-yil birinchi yarmi.*
4. *The World Bank: Uzbekistan Overview, 2025. IT Park Uzbekistan, Digital Inclusion Project, 2025.*

REAL SEKTORNI DAVLAT TOMONIDAN TARTIBGA SOLISHNING HUDUDIY IJTIMOY-IQTISODIY RIVOJLANISHGA TA’SIRI

Isroilova Muhabbat Rustamjon qizi
O’zbekiston Milliy universiteti Iqtisodiyot fakulteti tayanch doktoranti

Mamlakat iqtisodiy taraqqiyotining barqarorligi va izchil rivojlanishini ta'minlashda real sektor hal qiluvchi o'rin tutadi. Chunki aynan real sektor — sanoat, qishloq xo'jaligi, transport, qurilish va xizmat ko'rsatish tarmoqlari hududlarda ishlab chiqarish salohiyatini shakllantiradi, aholi bandligi hamda daromadlarini oshiradi. Shu sababli davlatning iqtisodiy siyosatida real sektorni samarali tartibga solish hududlar ijtimoiy-iqtisodiy rivojlanishining muvozanatli bo'lishida strategik ahamiyat kasb etadi. [1]

Hududlar o'rtasidagi iqtisodiy tafovutlarni kamaytirish, ishlab chiqarish resurslaridan oqilona foydalanish va yangi investitsiya loyihalarini amalga oshirish bevosita davlatning real sektorni tartibga solishdagi institutsional imkoniyatlariga bog'liq. Davlat tomonidan qo'llaniladigan soliq imtiyozlari, kredit-moliya mexanizmlari, infratuzilmani rivojlantirish dasturlari va hududiy investitsiya siyosati real sektor faoliyatini rag'batlantirish orqali ijtimoiy barqarorlikni mustahkamlaydi.[2]

Shu nuqtai nazardan, real sektorni davlat tomonidan tartibga solishning hududiy ijtimoiy-iqtisodiy rivojlanishga ta'sirini o'rganish nafaqat ilmiy-nazariy, balki amaliy jihatdan ham dolzarb hisoblanadi. Mazkur masala hududiy rivojlanish strategiyalarini ishlab chiqishda, iqtisodiy tengsizlikni kamaytirishda va mamlakatning umumiy iqtisodiy xavfsizligini ta'minlashda muhim metodologik asos bo'lib xizmat qiladi.

Bugungi kunda hududlar o'rtasida mavjud iqtisodiy tafovutlarni kamaytirish, ularning ishlab chiqarish imkoniyatlarini muvozanatlash va investitsiya oqimini samarali yo'naltirish dolzarb vazifalardan biridir. Bunda davlatning soliq, kredit-moliya, infratuzilma va investitsiya siyosati asosiy tartibga solish vositalari sifatida namoyon bo'ladi.

Shu bilan birga, hududiy rivojlanishning barqaror bo'lishi uchun quyidagi omillarga alohida e'tibor qaratilishi lozim:

1. Real sektor tarmoqlarini hududlar kesimida diversifikatsiya qilish. Hududiy iqtisodiy rivojlanishda tarmoqlarni diversifikatsiya qilish — ya'ni iqtisodiy faoliyatni faqat bitta sohaga qaram bo'lmasdan, turli sohalar bo'yicha muvozanatli rivojlantirish — barqarorlikni ta'minlaydi.[3] Masalan, ayrim hududlar faqat qishloq xo'jaligiga tayanib qolsa, u yerda hosildorlikka ob-havo sharoiti ta'sir qiladi. Agar ushbu hududda sanoat korxonalari, qayta ishlash zavodlari yoki xizmat ko'rsatish sohasi ham rivojlansa, iqtisodiyot bir manbaga qaram bo'lmaydi. Masalan, Farg'ona vodiysida paxta yetishtirish bilan bir qatorda neftni qayta ishlash zavodlari va avtomobilsozlik korxonalari faoliyat yuritmoqda. Bu esa hudud iqtisodiyotini tarmoqlararo muvozanatli qiladi.

2. Kichik biznes va tadbirkorlikni qo'llab-quvvatlash. Hududlarning ijtimoiy-iqtisodiy rivojlanishida kichik biznes muhim rol o'ynaydi, chunki u aholini keng miqyosda band qiladi va ichki bozorni tovar va xizmatlar bilan ta'minlaydi. Davlat tomonidan imtiyozli kreditlar, soliq yengilliklari, subsidiyalar berilishi kichik biznesning kengayishiga yordam beradi. Masalan, turizm salohiyati yuqori bo'lgan Samarqand va Buxoro hududlarida kichik tadbirkorlar

tomonidan mehmonxonalar, milliy taom restoranlari, hunarmandchilik do'konlari ochilishi aholi daromadlarini oshiribgina qolmay, hudud iqtisodiyotiga ham katta hissa qo'shmoqda.

3. Infratuzilmani modernizatsiya qilish. Transport, aloqa, energetika va kommunal xizmatlar kabi infratuzilmaning rivojlanganligi hududiy iqtisodiy faollikning asosiy shartidir. Agar biror hududda yo'llar, elektr ta'minoti, ichimlik suvi va internet sifati past bo'lsa, investorlar o'sha hududga kirishga qiziqmaydi. Shu bois davlat tomonidan infratuzilmani modernizatsiya qilish alohida e'tiborga olinadi. Masalan, Toshkent viloyatida yangi logistika markazlarining tashkil etilishi va avtomobil yo'llarining rekonstruksiya qilinishi eksport-import faoliyatini yengillashtirmoqda. Shuningdek, Qoraqalpog'iston Respublikasida "To'rtko'l" GES qurilishi mintaqaning energetik mustaqilligini oshirishga xizmat qilmoqda.[4]

4. Innovatsion va yuqori texnologiyali ishlab chiqarishni rag'batlantirish. Zamonaviy sharoitda hududiy rivojlanishning barqarorligi innovatsion iqtisodiyotga o'tish bilan chambarchas bog'liq. Yuqori texnologiyali ishlab chiqarish nafaqat yuqori qo'shimcha qiymat yaratadi, balki global raqobatbardoshlikni ham ta'minlaydi. Masalan, Toshkent shahrida tashkil etilgan "Yashnobod" texnoparki rezidentlari biotexnologiya, farmatsevtika va elektronika sohasida mahsulotlar ishlab chiqarmoqda. Bundan tashqari, Navoiy viloyatida erkin industrial-iqtisodiy zona doirasida zamonaviy texnologiyalarga asoslangan ishlab chiqarish loyihalari amalga oshirilmoqda. Bu nafaqat hudud iqtisodiyotini rivojlantiradi, balki yangi ish o'rinlarini yaratadi va ilmiy-texnik salohiyatni oshiradi.

1-jadval

Real sektor va hududiy rivojlanish o'rtasidagi bog'liqlik[5]

Ko'rsatkich	Real sektor ta'siri	Amaliy misol
Aholi bandligi	Ishlab chiqarish tarmoqlari kengaysa, yangi ish o'rinlari yaratiladi	Sanoat va qishloq xo'jaligi korxonalari orqali bandlik oshadi
Byudjet daromadlari	Real sektor rivojlangan sari soliq tushumlari ortadi	Hududiy byudjet tushumlari ko'payadi
Turmush darajasi	Aholi daromadlari oshadi, infratuzilma rivojlanadi	Ijtimoiy loyihalarning moliyalashtirilishi
Eksport salohiyati	Mahsulotlar xalqaro bozorga chiqadi	Hududiy mahsulotlarning eksporti yo'lga qo'yiladi

Hududlarning mustaqil iqtisodiy rivojlanishi ko'pincha nomutanosib bo'ladi. Buning sabablari: tabiiy resurslarning turlicha taqsimlanishi, transport infratuzilmasining farqlanishi, investitsion jozibadorlik darajasidagi tafovutlar. Shu bois davlat tomonidan tartibga solish zarur bo'ladi.

Asosiy maqsadlar:

1. Hududiy tafovutlarni kamaytirish;

2. Investitsiya oqimini muvozanatlash;
3. Ijtimoiy barqarorlikni ta'minlash;
4. Resurslardan oqilona foydalanish.

Masalan, iqtisodiy jihatdan orqada qolgan hududlarga imtiyozli soliq va kredit siyosati qo'llanilishi ularning rivojlanishini tezlashtiradi.

O'zbekiston tajribasi shuni ko'rsatmoqdaki, real sektorni tartibga solishda davlatning faol ishtiroki hududiy rivojlanishda sezilarli natijalar bermoqda. Hududlarda yangi sanoat zonalarini tashkil etilmoqda, qishloq xo'jaligi samaradorligi oshmoqda, xizmat ko'rsatish sohasi kengaymoqda.

Kelgusida:

- “Yashil energetika” loyihalari;
- raqamli iqtisodiyot asosida xizmatlar sohasi;
- eksportga yo'naltirilgan innovatsion ishlab chiqarishlarni rivojlantirish dolzarb yo'nalishlar bo'lib qoladi.

Xulosa qilib aytganda, real sektorni davlat tomonidan tartibga solish hududlarning ijtimoiy-iqtisodiy rivojlanishiga bevosita ta'sir etuvchi asosiy omillardan biri hisoblanadi. Uning samarali mexanizmlarini qo'llash hududiy tengsizlikni kamaytiradi, iqtisodiy o'sishni jadallashtiradi hamda mamlakatning umumiy iqtisodiy xavfsizligini mustahkamlaydi. Real sektorni davlat tomonidan tartibga solish hududlarning barqaror rivojlanishini ta'minlaydigan asosiy omildir. Uning samarali mexanizmlari hududiy tengsizlikni kamaytiradi, ishlab chiqarish samaradorligini oshiradi, yangi ish o'rinlari yaratadi va mamlakatning iqtisodiy xavfsizligini mustahkamlaydi. Shu bois bu mavzuning ilmiy-amaliy tadqiqi kelgusida ham o'z dolzarbligini saqlab qoladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI

1. Abdullaev, A. (2024). The role of real sector development in ensuring regional socio-economic stability. *American Journal of Political Science and International Relations*, 4(6), 88–94. <https://grnjournal.us/index.php/AJPDIS/article/view/1610>
2. Ismailova, N. (2023). Development of entrepreneurship and small business in ensuring regional economic growth. *Journal of Innovations in Social Science and Humanities Research*, 2(11), 120–128. <https://spaceknowladge.com/index.php/JOISRMVI/article/view/1249>
3. Saidov, B. (2023). Special economic zones as an engine of regional economic development: Best practices and implications for Uzbekistan. *International Journal of Management and Applied Research*, 10(2), 15–28. <https://researchleap.com/special-economic-zones-engine-regional-economic-development-best-practices-implications-uzbekistan/>
4. Karimov, M. (2022). The role of special economic zones in the economy: Foreign experience and Uzbekistan. *Economic Sciences Journal*, 7(1), 45–53. <https://cyberleninka.ru/article/n/the-role-of-special-economic-zones-in-the-economy-foreign-experience-and-uzbekistan>
5. Tursunov, K. (2024). The impact of the banking system on the development of the real sector of the economy. *World Economics and Finance Bulletin*, 7(3), 56–64. <https://scholarexpress.net/index.php/wefb/article/view/2880>

HUDUDIY BARQARORLIKNI TA'MINLASHDA TA'LIM TURIZMINING ROLI VA ISTIQBOLLARI

Jahongirov Kamoliddin

*O'zbekiston xalqaro islomshunoslik
akademiyasi o'qituvchisi,*

So'nggi yillarda jahon miqyosida turizm sohasi tobora diversifikatsiyalanib, yangi yo'nalishlar shakllanmoqda. Shulardan eng dolzarb va istiqbolli tarmoqlardan biri sifatida ta'lim turizmi alohida o'rin egallamoqda. Ushbu yo'nalish oddiy sayohat yoki qisqa muddatli tashrifdan farqli o'laroq, ilmiy-amaliy bilim almashinuvi, tajriba o'rganish va madaniy muloqotni o'zida mujassam etadi. Shuning uchun ham ta'lim turizmi nafaqat inson kapitalini rivojlantirishga, balki mamlakatlarning ijtimoiy-iqtisodiy taraqqiyotini jadallashtirishga xizmat qiluvchi muhim omil sifatida qaralmoqda.

Shuningdek, hududlarning barqaror rivojlanishini ta'minlash jarayonida ta'lim turizmi o'ziga xos ahamiyat kasb etadi. U oliy ta'lim tizimini modernizatsiya qilish, zamonaviy ilmiy va innovatsion dasturlarni joriy etish, yosh avlodning global bilim makoniga integratsiyasini ta'minlash bilan bir qatorda, hududlarda iqtisodiy faollikni kuchaytiradi. Shu orqali xizmat ko'rsatish tarmoqlari rivojlanadi, yangi ish o'rinlari yaratiladi hamda mahalliy infratuzilma bosqichma-bosqich takomillashadi.

Ta'lim turizmi hududlarning barqaror rivojlanishida strategik ahamiyatga ega bo'lgan bir qator jihatlari bilan ajralib turadi:

Birinchidan, u iqtisodiy barqarorlikni kuchaytiradi. Xorijiy talabalar oqimining ortishi mahalliy hududlarda yangi xizmat ko'rsatish tarmoqlarini shakllantiradi. Jumladan, turar joylar, transport tizimi, ovqatlanish maskanlari, madaniy markazlar va ko'ngilochar inshootlarning rivojlanishiga bevosita turtki beradi. Bu jarayon o'z navbatida mahalliy byudjet daromadlarining ortishiga, tadbirkorlik muhitining jonlanishiga va hududiy iqtisodiyotning diversifikatsiyasiga olib keladi.

Ikkinchidan, ta'lim turizmi madaniy integratsiya va ijtimoiy barqarorlikni mustahkamlaydi. Ta'lim jarayonida turli millat va xalqlardan kelgan talabalar o'zaro muloqot qiladi, bilim va tajriba almashadi. Bu esa tolerantlik, millatlararo do'stlik va hamkorlik muhitini mustahkamlashga xizmat qiladi. Shuningdek, hududlarda madaniy almashinuv jarayonlari jadallashadi, ijtimoiy muhit sog'lomlashadi va barqarorlikning mustahkam poydevori yaratiladi.

Uchinchidan, ta'lim turizmi infratuzilmaning rivojlanishiga xizmat qiladi. Xorijiy va mahalliy talabalar uchun qulay sharoitlar yaratish zarurati transport yo'llarining yaxshilanishi, talabalar yotoqxonlari qurilishi, zamonaviy axborot-kommunikatsiya texnologiyalari joriy etilishi va ta'lim muassasalari moddiy-texnik bazasining takomillashuviga sabab bo'ladi. Natijada, nafaqat ta'lim tizimi, balki butun hududiy infratuzilma ham sezilarli darajada yangilanadi.

To'rtinchidan, ta'lim turizmi yoshlar bandligini oshiradi. Bu yo'nalish hududiy mehnat bozorida yangi imkoniyatlar ochadi. Mahalliy yoshlar turizm, ta'lim, xizmat ko'rsatish va tadbirkorlik sohalariga faol jalb etiladi. Shu orqali ular nafaqat o'z bilim va malakalarini oshiradilar, balki hududlarning ijtimoiy-iqtisodiy tenglashuviga ham munosib hissa qo'shadilar.

Bundan tashqari, ta'lim turizmining rivojlanishi hududiy tenglikni ta'minlashda ham muhim o'rin tutadi. Chunki xorijiy va mahalliy talabalarni jalb etish orqali chekka hududlarda ham madaniy almashinuv, ilmiy hamkorlik va iqtisodiy jonlanish jarayonlari kuchayadi. Shu sababli ham ta'lim turizmi zamonaviy davrda barqaror taraqqiyotning asosiy drayverlaridan biri sifatida namoyon bo'lmoqda. Xususan, AQShda 2023-2024-o'quv yili davomida oliy ta'lim muassasalarida tahsil olayotgan xorijiy talabalar soni taxminan 1,100,000 dan oshgan, bu esa mamlakatdagi umumiy talabalar tarkibining 6 foizini tashkil etgan. Shu o'quv yilida xorijiy talabalar AQSh iqtisodiyotiga dars, yashash, ovqatlanish, transport va kundalik ehtiyojlar bo'yicha sarflagan mablag'lari bilan jami \$43,8 milliard miqdorida daromad keltirgan.[1]

Shuningdek, o'rta sinf vakillari sonining hozirda global miqyosda shiddat bilan o'sib borayotgani, xususan, 2020-yilda 2 milliarddan 3,2 milliardga ko'paygani va ko'rsatkichlar 2030-yilga kelib 4,9 milliardga o'sishi prognozlarini, 2020-yilda global dunyo iste'mol xarajatlarining 44 trillion dollari yoki 68 foizi aynan o'rta sinf vakillarining hissasiga to'g'ri kelganligi, 2030-yilga kelib esa bu ko'rsatkichlar yanada ortishi, bu esa 2020-yilga nisbatan 62 trillion dollar yoki 50 foizga ko'p bo'lishi ham turizmning bu yo'nalishini mamlakatlar iqtisodiyotini rivojlantirishdagi ahamiyatini ko'rsatib beradi.[2]

O'zbekiston Respublikasida ham so'nggi yillarda ta'lim turizmi sohasini rivojlantirish bo'yicha keng qamrovli va tizimli islohotlar amalga oshirilmoqda. Davlatimiz rahbari Shavkat Mirziyoyev tashabbusi bilan ishlab chiqilgan “Oliy ta'lim tizimini 2030-yilgacha rivojlantirish konsepsiyasi” mazkur jarayon uchun mustahkam huquqiy asos yaratib berdi. Ushbu konsepsiya oliy ta'lim sohasida sifat jihatidan yangi bosqichni boshlab berdi, chunki unda ta'lim muassasalari sonini ko'paytirish, ularning moddiy-texnik bazasini mustahkamlash, xalqaro reytinglardagi mavqeyini oshirish kabi ustuvor vazifalar belgilangan.

Shuningdek, konsepsiya xorijiy talabalarni mamlakatimiz ta'lim tizimiga faol jalb qilish, ular uchun qulay vizaviy va huquqiy sharoitlarni yaratish, turli xalqaro qo'shma dasturlarni joriy etish orqali O'zbekistonning ta'lim turizmidagi jozibadorligini kuchaytirishga qaratilgan. Bu esa nafaqat ta'lim sifatini oshiradi, balki hududlarda yangi zamonaviy ta'lim infratuzilmasini barpo etishga, yoshlar uchun innovatsion bilim olish imkoniyatlarini kengaytirishga ham xizmat qiladi.

Mazkur konsepsiyaning izchil amalga oshirilishi O'zbekistonning jahon ta'lim maydonida raqobatbardoshligini oshirish bilan bir qatorda, ta'lim turizmi orqali hududlarning ijtimoiy-iqtisodiy barqaror rivojlanishiga ham bevosita turtki beradi.

O'zbekiston bugungi kunda ta'lim turizmi sohasida o'zining ko'plab

afzalliklari bilan ajralib turadi:

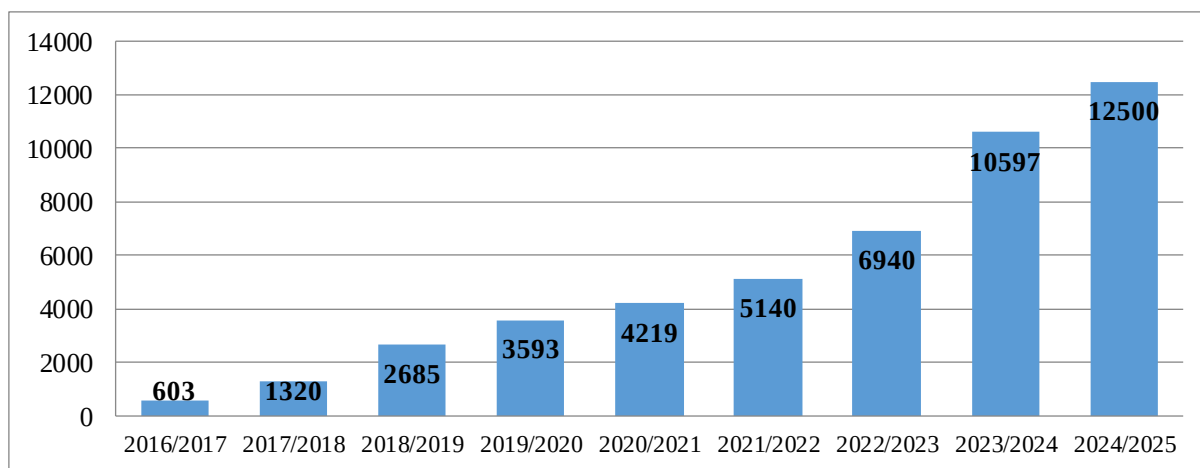
- ta’lim xarajatlarining nisbatan arzonligi;
- xalqaro maqomga ega oliy o’quv yurtlarining soni ortib borayotgani;
- “Student visa” tizimi joriy etilgani;
- tarixiy-madaniy merosning boyligi va xalqaro talabalar uchun qiziqarli

ta’lim muhitining shakllanishi. Shu bilan birga, hududlarda xalqaro yozgi va qishki maktablar, qisqa muddatli ilmiy kurslar, til o’rganish dasturlari va kasbiy malaka oshirish markazlari tashkil etilishi katta istiqbolga ega.

Hozirda O’zbekiston Respublikasida oliy ta’lim muassasalari soni sezilarli darajada oshib, ta’lim sohasidagi imkoniyatlar kengaymoqda. 2024/2025-o’quv yilida filiallar bilan hisoblaganda jami 222 oliy ta’lim muassasasi faoliyat yuritgan. Bu ko’rsatkich 2015/2016-yilga taqqoslaganda 3,2 barobarga ko’p.

Talabalar kontingenti ham sezilarli darajada ko’paygan. O’tgan o’n yillikda oliy ta’lim muassasalarida tahsil olayotganlar soni 1,432,800 nafarga yetdi, bu 2015/2016-yildagi darajaga nisbatan taxminan 5,4 barobar ko’p. Shuningdek, kunduzgi ta’lim shaklida o’qiydigan talabalar soni ham sezilarli darajada oshib, 2024/2025-o’quv yilida 707,300 nafarini tashkil etdi.[3]

Xorijiy talabalar bo’yicha ham ijobiy istiqbollar kuzatilmoqda, 2024/2025-o’quv yilida O’zbekistondagi oliy ta’lim muassasalarida tahsil olayotgan xalqaro talabalarning umumiy soni 12,500 ga yetdi.

1-rasm. O’zbekistonda tahsil olayotgan xorijiy talabalar kontingenti (2016-2024-yillar)[4]

Yuqorida keltirilgan raqamlar va tahlillardan ko’rinib turibdiki, Davlat statistika qo’mitasi hamda Oliy ta’lim, fan va innovatsiyalar vazirligi ma’lumotlariga asosan, so’nggi yillarda O’zbekiston oliy ta’lim muassasalarida tahsil olayotgan xorijiy talabalar soni barqaror ravishda oshib bormoqda. Bu, shubhasiz, mamlakatimizning ta’lim turizmi salohiyati ortib borayotganidan dalolat beradi.

Shu bilan birga, xalqaro tajriba bilan qiyoslaganda ushbu ko’rsatkichlar hali yetarli darajaga chiqa olmaganini ham e’tirof etish lozim. Ta’lim turizmini

eksport qilayotgan mamlakatlar bilan solishtirilganda, O'zbekistonda xorijiy talabalar oqimi ancha past darajada qolmoqda. Xususan, almashinuv dasturlari va “ikki diplom” loyihalari doirasida ham ta'limni eksport qilishdan ko'ra import qilish ko'rsatkichlari yuqoriroq ekani kuzatilmoqda.

Mazkur holat ta'lim turizmi sohasida hal etilishi zarur bo'lgan qator muammolar mavjudligini anglatadi. Bular quyidagilar:

- Ilmiy salohiyat va laboratoriyalar yetishmasligi. Xorijiy talabalarni jalb etishda zamonaviy ilmiy baza muhim ahamiyat kasb etadi;
- Infratuzilma cheklovlari. Talabalar turar joylari, transport va yashash sharoitlari ba'zi hududlarda talab darajasida emas;
- Til muammosi. Ingliz va boshqa xorijiy tillarda ta'lim beruvchi professor-o'qituvchilarning yetishmasligi sezilmoqda;
- Marketing va targ'ibot sustligi. O'zbekiston ta'lim salohiyati xalqaro maydonda yetarlicha reklama qilinmagan.

O'zbekiston ta'lim turizmi sohasida kelgusida taraqqiy etishi, iqtisodiy va siyosiy jihatdan yuksak yutuqlarga erishishi uchun katta salohiyatga ega davlat. Mamlakatimizning boy tarixiy merosi, qadimiy qadamjolari va ko'ngilochar maskanlarining mujassamligi O'zbekistonga xorijiy talabalarni jalb etishda muhim omil bo'lib xizmat qiladi. Shu bilan birga, ta'lim olishga bo'lgan qiziqish va intilishlari ularni yurtimizga tashrif buyurishga undashi mumkin. Eng asosiysi, mavjud imkoniyatlardan samarali va oqilona foydalanish, ulardan milliy taraqqiyot va hududiy barqarorlikni ta'minlash yo'lida to'laqonli foyda olish dolzarb vazifa hisoblanadi.

Xulosa o'rnida shuni alohida ta'kidlash joizki, so'nggi o'n yillikda butun dunyo miqyosida xorijda tahsil olayotgan talabalar soni sezilarli darajada ortmoqda. Bu jarayon nafaqat ta'lim xizmatlarini eksport qilayotgan mamlakatlar uchun, balki talabalarning o'zlari uchun ham muhim natijalarni taqdim etmoqda. Xalqaro ta'lim turizmi o'zining ko'p qirrali ta'siri bilan ajralib turadi, xorijiy ta'lim olgan talabalar tomonidan bildirilgan tavsiyalar va ijobiy tajribalar asosida yangi talabalar oqimi kuchaymoqda, natijada esa sayyohlik biznesining hajmi kengaymoqda. Shu bilan birga, qabul qiluvchi mamlakatlar uchun iqtisodiy foydalar bilan bir qatorda ijtimoiy-madaniy rivojlanish imkoniyatlari ham ortib bormoqda. Demak, ta'lim turizmi bugungi globallashuv davrida davlatlar o'rtasidagi hamkorlikni mustahkamlash va barqaror taraqqiyotga hissa qo'shishda muhim strategik omil sifatida namoyon bo'lmoqda.

Shularni inobatga olib ta'lim turizmini yurtimizda jadal rivojlantirish maqsadida quyidagi takliflarni keltirishimiz mumkin:

1. Xalqaro yozgi va qishki maktablarni tashkil etish. Bu xorijiy talabalar oqimini viloyatlarga yo'naltiradi;
2. Universitetlarni xalqaro reytinglarga chiqarish. OTMlarning jahon reytinglaridagi o'rni mustahkamlangani sari, ularning jozibadorligi oshadi;
3. Hududlarda qulay turar joy va hostellar barpo etish. Bu talabalar uchun qulay sharoit yaratib, hududiy tenglikni ta'minlaydi;

4. Onlayn va oflayn integratsiya. Masofaviy kurslar bilan amaliy safarlarni birlashtirish hududlarning global bilim maydoniga kirib borishiga imkon beradi;

5. Mahalliy o'quv dasturlarini turistik mahsulotga aylantirish. Qo'qonda atlas to'qish, G'ijduvonda kulolchilik, Surxondaryoda arxeologik kurslar singari dasturlarni xorijiy talabalar uchun ham jozibador qilish.

Yuqorida keltirilgan tavsiyalarni amalga oshirish orqali mamlakatimiz nafaqat Markaziy Osiyo mintaqasida, balki kengroq xalqaro maydonda ham ta'lim turizmining ilg'or markazlaridan biriga aylanishi mumkin. Bu esa o'z navbatida hududlarda iqtisodiy faollikni jadallashtirish, barqarorlikni mustahkamlash va milliy taraqqiyot strategiyasida belgilangan ustuvor maqsadlarga erishishning asosiy drayverlaridan biri bo'lib xizmat qiladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR VA ELEKTRON MANBALAR RO'YXATI

1. *New Analysis Shows International Students Contributed \$44 Billion to the U.S. Economy Last Academic Year* // https://www.aau.edu/newsroom/leading-research-universities-report/new-analysis-shows-international-students-contributed?utm_source=chatgpt.com
2. *The World's Growing Middle Class (2020–2030)* // <https://elements.visualcapitalist.com/the-worlds-growing-middle-class-2020-2030/>
3. *O'zbekiston Respublikasi Milliy statistika qo'mitasining rasmiy sayti* // <https://stat.uz/uz/>
4. *O'zbekiston Respublikasi oliy va o'rta maxsus ta'lim vazirligining rasmiy sayti* // <https://edu.uz/uz/otm/index> ma'lumotlari asosida muallif tomonidan shakllantirildi

HUDUDLARDA TURIZM XIZMATLAR BOZORINI RAQAMLI TEKNOLOGIYALAR YORDAMIDA RIVOJLANTIRISH

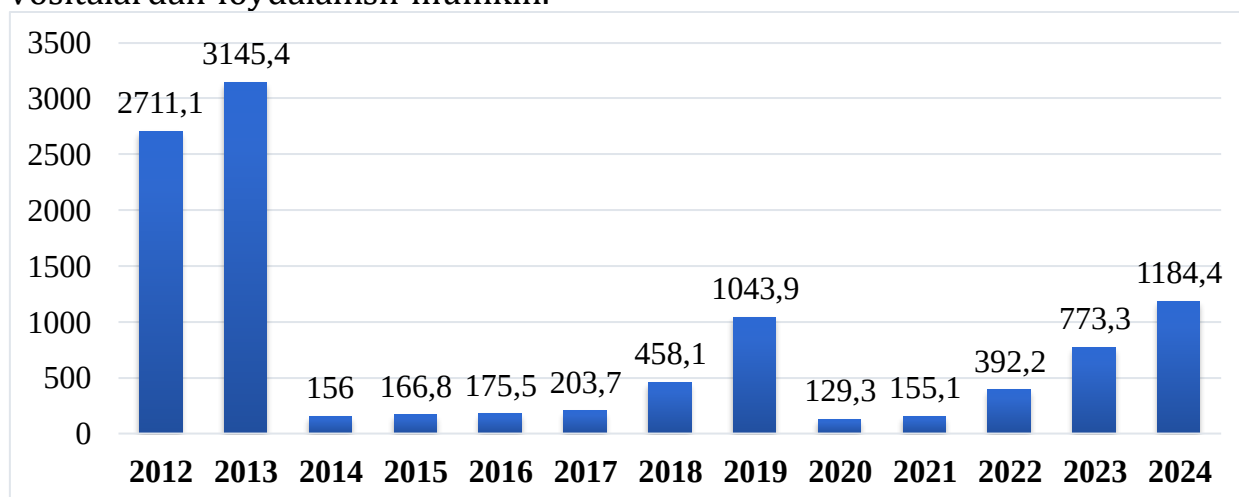
Jiyanov Uktam Panjiyevich

*O'zbekiston xalqaro islomshunoslik akademiyasi
katta o'qituvchisi*

Bugungi kunda raqamli texnologiyalar har bir sohada jadal rivojlanib, yangi imkoniyatlarni yaratmoqda. Turizm sohasida raqamli texnologiyalarni qo'llash, nafaqat xizmatlar sifatini oshirish, balki turizm bozorining samaradorligini yaxshilashda ham muhim rol o'ynaydi. Hududlarda turizm xizmatlari bozorini rivojlantirishda raqamli texnologiyalarning o'rni juda katta. Ularning yordamida turizm xizmatlarini taqdim etish jarayoni yanada shaxsiylashtiriladi, turistlarga qulaylik yaratish va mavjud resurslarni samarali boshqarish imkoniyatlari kengayadi.

O'zbekistonning turizm sohasini rivojlantirishda hududiy yondashuvni qo'llash, har bir hududning o'ziga xos xususiyatlarini inobatga olish zarur. Hududlarda turizm xizmatlarini raqamli texnologiyalar yordamida rivojlantirish, nafaqat turistlar uchun yaxshilangan xizmatlarni taqdim etishni ta'minlaydi, balki mahalliy iqtisodiyotga ham ijobiy ta'sir ko'rsatadi[1]. Bu jarayon, ayniqsa, kichik va o'rta hududlar uchun katta imkoniyatlar yaratadi,

chunki raqamli texnologiyalar orqali turizmni rivojlantirishda arzon va samarali vositalardan foydalanish mumkin.

1-rasm. O'zbekiston Respublikasidan turistik maqsadlarda ketgan fuqarolar soni, ming nafar [2]

Ma'lumotlar o'sish va kamayish tendentsiyalarini ko'rsatadi. Eng katta o'zgarish 2013 yilda yuz bergan, bu yilda 3145.4 ming fuqarolar O'zbekistondan tashrif buyurdi, bu 2012 yildan (2711.1 ming) sezilarli darajada yuqori.

Keyingi yillarda, ayniqsa 2014-2018 yillar orasida raqamlar nisbatan past bo'lgan (masalan, 2015 yilda 175.5 ming, 2017 yilda 203.7 ming). 2019 yilda yana yuqori ko'rsatkichlar (1043.9 ming) kuzatilgan, bu esa 2019 yilda global turizmning tiklanishiga, shu jumladan raqamli platformalar orqali amalga oshirilgan sayohatlar va online rezervatsiyalar orqali ko'proq turistlar qatnashganligini ko'rsatadi.

2020 yilda COVID-19 pandemiyasi sababli sayohatlar kamaygan, ammo keyinchalik 2023-2024 yillarda qayta o'sish kuzatildi (773.3 ming va 1184.4 ming fuqarolar). Bu davrda raqamli platformalar, masalan, onlayn sayohat agentliklari, aviakompaniyalar va turizm xizmatlari saytlari turistlar sonining o'sishiga yordam berdi. Bu o'zgarishlar shuningdek, turistlarga qulay va xavfsiz sayohatlar rejalashtirishda onlayn platformalarning o'zgarishlardagi ahamiyatini ko'rsatadi.

Raqamli platformalar, onlayn bronlash tizimlari, mobil ilovalar va marketing texnologiyalarining joriy etilishi, hududlardagi turistik xizmatlarni yanada shaxsiylashtirishga yordam beradi. Turizmni raqamlashtirish nafaqat turistlarga qulaylik yaratadi, balki hududdagi xizmat ko'rsatish sifatini oshiradi, resurslarni optimallashtirishga va tarmoqlarni rivojlantirishga yordam beradi. Shuningdek, raqamli texnologiyalar yordamida turizm bozorining talablarini yanada aniqroq tahlil qilish va natijada, yangi strategiyalarni ishlab chiqish mumkin bo'ladi.

Raqamli texnologiyalar bugungi kunda turizm sohasida inqilobiy o'zgarishlarga sabab bo'lib, turistlarga yanada qulay va samarali xizmatlar ko'rsatishga imkon yaratmoqda. Hududlarda turizm xizmatlarini

rivojlantirishda raqamli texnologiyalarning o‘rni juda katta. Ularning yordamida turizm bozorini optimallashtirish, yangi imkoniyatlar yaratish va iqtisodiy o‘lishni ta‘minlash mumkin. Quyida hududlarda turizm xizmatlar bozorini raqamli texnologiyalar yordamida rivojlantirishning asosiy yo‘llari va usullarini muhokama qilamiz:

Turizm sohasidagi eng muhim yutuqlardan biri – onlayn bronlash tizimlarining joriy etilishi. Raqamli texnologiyalar orqali mehmonxonalar, ekskursiyalar, transport xizmatlari va boshqa turizm resurslarini onlayn ravishda bron qilish imkoniyati turistlarga vaqt va resurslarni tejash imkonini yaratadi. Hududlarda turizmni rivojlantirishda onlayn bronlash tizimlarining ahamiyati katta, chunki bu tizimlar turistlarga xizmatlarni tez va oson taqdim etadi, shuningdek, xizmat ko‘rsatish kompaniyalarining samaradorligini oshiradi.

Masalan, O‘zbekistonda Uzbektourism platformasi orqali turistlar o‘z sayohatlarini rejalashtirish va barcha kerakli xizmatlarni, shu jumladan transport, turar joy, ekskursiyalarni bron qilishlari mumkin. Bu platforma, nafaqat turistlar uchun qulaylik yaratadi, balki hududiy turizmni rivojlantirishga ham yordam beradi, chunki ular mahalliy xizmatlardan foydalanadilar.

Mobil ilovalar, turistlarga nafaqat sayohatni rejalashtirishda yordam berib, balki ularning sayohat davomida barcha ehtiyojlarini qondirishga imkon beradi. Bu ilovalar orqali turistlar mehmonxonalar, restoranlar, ekskursiyalar, hatto mahalliy tadbirlar haqida ma‘lumot olishlari, xizmatlarni bron qilishlari, hatto real vaqtda sayohatga oid tavsiyalar olishlari mumkin. Raqamli texnologiyalar yordamida turistlarga shaxsiylashtirilgan xizmatlar taqdim etish sayohatni yanada qulay va samarali qilishga yordam beradi.

Raqamli marketing va SEO (Search Engine Optimization) strategiyalarini rivojlantirish turistlarga axborot taqdim etishda, shuningdek, turizm kompaniyalarining xizmatlarini xalqaro miqyosda tanitishda muhim vositadir[3]. Hududlarda turizm bozorini rivojlantirishda bu texnologiyalar yordamida ma‘lumotlarni qidirish tizimlari orqali turistlarga kerakli xizmatlarni tez va aniq ko‘rsatish mumkin. SEO strategiyalarini kuchaytirish, turizm xizmatlarini raqamli platformalarda yuqori o‘rinlarda joylashtirish va turistlarga ma‘lumotlarni qidirishda yordam berish orqali mahalliy turizmni rivojlantiradi.

Masalan, O‘zbekistonda Google Ads va Instagram kabi raqamli platformalarda reklama kampaniyalari o‘tkazish, mamlakatning turistik joylarini tanitish va yangi turistlarni jalb qilishga yordam beradi. SEO yordamida, masalan, Tashkent, Samarkand, Buxoro kabi hududlardagi tarixiy obidalarni qidirishda turistlar uchun ko‘rsatilgan ma‘lumotlarni samarali tarzda optimallashtiradi[4].

Turizm xizmatlarini raqamli texnologiyalar yordamida samarali boshqarish uchun axborot tizimlarini integratsiya qilish zarur. Har bir turizm subyekting o‘z tizimi mavjud bo‘lib, axborotlar o‘rtasida uzluksiz almashish va koordinatsiya qilishni ta‘minlash juda muhimdir. Hududlardagi turizm xizmatlarini

integratsiya qilish orqali turistlarga barcha xizmatlarni yagona platforma orqali taqdim etish, xizmatlar samaradorligini oshirish va boshqarishni soddalashtirish mumkin.

Aqlli turizm (smart tourism) texnologiyalari, turistlarga aniq vaqtinchalik ma'lumotlarni taqdim etish, sayohatni shaxsiylashtirish va xizmatlar sifatini oshirishda muhim rol o'ynaydi. Aqlli texnologiyalar yordamida turistlar o'z sayohatlarini rejalashtirishda mobil ilovalar, IoT (Internet of Things), AR (Augmented Reality) va VR (Virtual Reality) kabi texnologiyalarni qo'llash orqali yanada interaktiv tajriba olishadi.

Tashkent shahrida virtual ekskursiyalarni tashkil etish orqali turistlar shaharning tarixiy joylarini va madaniy merosini yanada interaktiv tarzda o'rganishlari mumkin. AR va VR texnologiyalari yordamida turistlarga shaharning muhim joylarini virtual tarzda ko'rsatish mumkin.

Hududlarda turizm xizmatlar bozorini raqamli texnologiyalar yordamida rivojlantirish nafaqat turistlarga yanada qulay xizmatlar taqdim etishga, balki mahalliy iqtisodiyotni qo'llab-quvvatlashga ham xizmat qiladi. Raqamli texnologiyalar orqali turizm bozorini optimallashtirish, xizmatlarni shaxsiylashtirish va turistlar uchun yangi imkoniyatlar yaratish mumkin. O'zbekistonning turizm xizmatlarini raqamlashtirish va axborot tizimlarini samarali qo'llash, hududiy turizmni rivojlantirishda katta ahamiyatga ega bo'lib, mamlakatning global turizm bozoridagi o'rnini mustahkamlashga yordam beradi.

Shu bilan birga, hududlarda turizm xizmatlari bozorini raqamli texnologiyalar yordamida rivojlantirishda bir qator muammolar mavjud. Axborot tizimlarining integratsiyasi, raqamli ko'nikmalarning yetishmasligi, ma'lumotlar xavfsizligi va xavfsizlik muammolari, hamda turizm sohasida mavjud iqtisodiy va ijtimoiy to'siqlar bu jarayonni sekinlashtiradi. Bu muammolarni hal qilish uchun turizm sohasidagi axborot texnologiyalarini rivojlantirish, malakali mutaxassislarni tayyorlash, xavfsizlikni ta'minlash va axborot tizimlarining samaradorligini oshirish zarur.

Fikrimizcha, hududlarda turizm xizmatlar bozorini raqamli texnologiyalar yordamida rivojlantirishda quyidagi takliflarni amalda foydalanish maqsadga muvofiq:

1. Axborot tizimlarini integratsiya qilish. Hududlarda turizm xizmatlarini birlashtiruvchi yagona platformalar yaratish zarur. Bu turistlarga barcha xizmatlarni bir joydan, onlayn tarzda bron qilish imkonini yaratadi. Shuningdek, turizm subyektlari o'rtasidagi axborot almashish va koordinatsiyani yaxshilash kerak.

2. Raqamli marketing va SEO strategiyalarini kuchaytirish. Hududlardagi turizmni rivojlantirish uchun raqamli marketing va SEO optimallashtirish strategiyalarini joriy etish, sayyohlarni jalb qilish va turizm xizmatlarini xalqaro miqyosda tanitishda muhim o'rin tutadi.

3. Raqamli ko'nikmalarni rivojlantirish. Hududlardagi turizm kompaniyalarida raqamli texnologiyalarni samarali qo'llash uchun xodimlarning raqamli ko'nikmalarini oshirish zarur. Bu uchun treninglar, seminarlar va malaka oshirish dasturlari tashkil etilishi lozim.

4. Ma'lumotlar xavfsizligini ta'minlash. Sayyohlarning shaxsiy va moliyaviy ma'lumotlarini himoya qilish uchun zamonaviy kiberxavfsizlik texnologiyalarini joriy etish kerak. Turizm sohasida ma'lumotlarning xavfsizligini ta'minlash, turistlarga ishonchli xizmatlar taqdim etish imkoniyatini yaratadi.

5. Aqlli turizm texnologiyalarini joriy etish. Hududlarda aqlli turizm texnologiyalarini, masalan, mobil ilovalar, virtual va kengaytirilgan haqiqat (AR/VR) texnologiyalarini joriy etish orqali turistlarga yanada interaktiv va shaxsiylashtirilgan xizmatlar taqdim etish mumkin.

6. Hududiy turizmni rag'batlantirish uchun onlayn platformalar yaratish. Hududiy turizmni rivojlantirish uchun maxsus onlayn platformalar va mobil ilovalar yaratish zarur. Bu platformalar orqali turistlarga joylar, mehmonxonalar, restoranlar va ekskursiyalar haqida to'liq ma'lumotlar taqdim etiladi.

7. Mahalliy hamkorliklarni rivojlantirish. Mahalliy turizm subyektlari o'rtasida hamkorlikni kuchaytirish va ular o'rtasida axborot almashishni yo'lga qo'yish, turistlarga yanada samarali xizmatlar taqdim etish imkonini yaratadi.

Hududlarda turizm xizmatlari bozorini raqamli texnologiyalar yordamida rivojlantirish turizm sohasining global raqobatbardoshligini oshiradi va turistlar uchun qulay sharoitlar yaratadi. Raqamli texnologiyalarni joriy etish orqali turizm xizmatlarini optimallashtirish, marketingni kuchaytirish, ma'lumotlarni shaxsiylashtirish va sayohatlarni rejalashtirishni osonlashtirish mumkin. O'zbekistondagi hududlarda turizmni raqamlashtirish va axborot tizimlarini samarali qo'llash orqali turizm sohasini rivojlantirishda katta imkoniyatlar mavjud. Bu jarayonni amalga oshirish uchun yuqoridagi takliflar asosida strategiyalarni ishlab chiqish va amaliyotga joriy etish zarur.

ADABIYOTLAR RO'YXATI

1. Ganiyev, U., & Murodov, A. (2025). The role of digital technologies in the development of regional tourism markets in Uzbekistan. *Journal of Tourism and Digital Transformation*, 12(2), 45-58. <https://doi.org/10.1016/j.jtdt.2025.04.003>
2. <https://stat.uz/uz/rasmiy-statistika/social-protection-2>
3. <https://www.untourism.int/tourism-statistics/tourism-statistics-database>
4. Karimova, D., & Tashkentov, F. (2025). Enhancing tourism services through digital platforms in Uzbekistan: Challenges and opportunities. *Tourism Development Review*, 6(1), 22-30.

**HUDUDLARDA SANOAT TARKIBIY O'ZGARISHLARI ORQALI IJTIMOY-IQTISODIY RIVOJLANISH DARAJASINI TENGLASHTIRISH YO'NALISHLARI
(XORAZM VILOYATI MISOLIDA)**

Jumaniyazov Nodirbek Odilbek o'g'li

Toshkent Davlat Iqtisodiyot universiteti,

To'rtko'l fakulteti, assistent-o'qituvchi

Urganch davlat universiteti, mustaqil izlanuvchisi

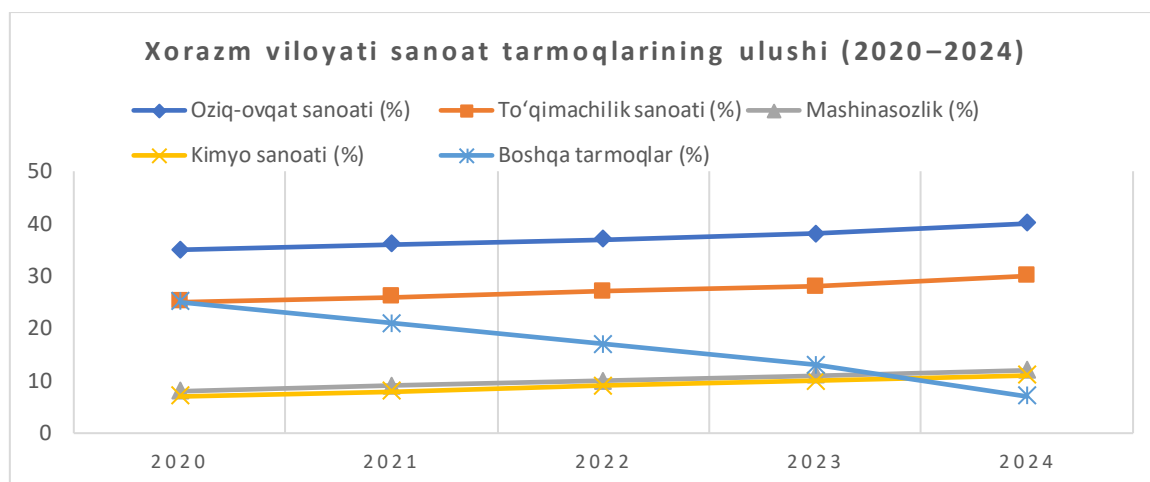
Mazkur ilmiy tezisdagi hududiy iqtisodiyotning barqaror rivojlanishida sanoat tarkibiy o'zgarishlarining mohiyati va ularning ijtimoiy-iqtisodiy tenglashtirishdagi o'rnini Xorazm viloyati misolida keng yoritilgan. 2020–2024-yillarda viloyatda amalga oshgan sanoat transformatsiyasi jarayonlari statistik ma'lumotlar asosida tahlil qilinib, diversifikatsiya, texnologik modernizatsiya va innovatsion rivojlanish orqali hududlararo farqlarni qisqartirish imkoniyatlari ko'rsatib berilgan. Tezisdagi jadval va grafiklar yordamida sanoat tarmoqlarining ulushi, tumanlar bo'yicha ixtisoslashuv darajasi hamda mehnat bozoriga ta'siri izohlangan. Yakunda mintaqaviy iqtisodiy barqarorlikni mustahkamlash va ijtimoiy tenglashtirish jarayonlarini jadallashtirish bo'yicha xulosalar berilgan.

Mintaqa iqtisodiyotida sanoatning o'rnini beqiyosdir. Chunki u nafaqat yalpi hududiy mahsulotdagi ulushi, balki bandlikka ta'siri, eksport salohiyatini kengaytirishi va innovatsion rivojlanishga qo'shgan hisssasi bilan ham dolzarbdur[1]. Ayniqsa, so'nggi yillarda Xorazm viloyatida iqtisodiy resurslarning samarali taqsimlanishi, yangi ishlab chiqarish quvvatlarining ishga tushirilishi, mahalliy va xorijiy investitsiyalarni jalb qilish jarayonlari sanoatning tarkibiy transformatsiyasini jadallashtirdi. Natijada viloyat agrar yo'nalishdan asta-sekin diversifikatsiyalangan, yuqori qo'shilgan qiymatga ega sanoat tarmoqlariga o'tayotganini kuzatish mumkin.

2020-2024-yillar davomida sanoat tarkibidagi o'zgarishlar sezilarli ko'rinishga ega bo'ldi. Xususan, oziq-ovqat sanoatining ulushi 35 foizdan 40 foizgacha oshib, bu tarmoq qishloq xo'jaligi xomashyolarini chuqur qayta ishlash imkoniyatlarining kengayganidan dalolat beradi. To'qimachilik tarmog'ining ulushi 25 foizdan 30 foizgacha o'sdi, bunda paxtani chuqur qayta ishlash asosida tayyor kiyim-kechak ishlab chiqarishga ixtisoslashgan korxonalar sonining ortishi muhim rol o'ynadi. Mashinasozlik ulushi 8 foizdan 12 foizgacha, kimyo sanoati esa 7 foizdan 11 foizgacha oshdi. Shu bilan birga “boshqa tarmoqlar” ulushi 25 foizdan 7 foizgacha qisqardi. Bu jarayon past samarali va rentabelli ishlab chiqarishlarning qisqarishi, zamonaviy va yuqori qo'shilgan qiymatli tarmoqlarning ulushi kengayishi bilan bog'liqdir [2].

Mazkur o'zgarishlar bevosita mintaqaning ijtimoiy-iqtisodiy rivojlanish darajasini tenglashtirishga xizmat qilmoqda. Birinchidan, bandlik ko'rsatkichlari ijobiy o'smoqda: Davlat statistika qo'mitasi ma'lumotlariga ko'ra, 2020–2024-yillar davomida viloyatda sanoat korxonalarida band bo'lganlar soni 16 foizga

ko'paydi, o'rtacha ish haqi esa 1,4 baravar oshdi. Ikkinchidan, aholi daromadlari ortib, ijtimoiy infratuzilma rivojlanmoqda. Uchinchidan, yuqori qo'shilgan qiymatli mahsulotlar ishlab chiqarish kengayib, eksport salohiyati kuchaymoqda. Bu esa mintaqani ichki va tashqi bozorlarda raqobatbardosh qilish imkonini bermiqda.

1-rasm. Xorazm viloyati sanoat tarmoqlarining ulushi [2]

Hududlar kesimida olib borilgan tahlillar shuni ko'rsatadiki, sanoat transformatsiyasi bir tekisda kechmayapti. Masalan, Tuproqqal'a tumani qurilish materiallari va qishloq xo'jaligi mahsulotlarini qayta ishlashda yetakchilik qilsa, Urganch shahri yirik oziq-ovqat, to'qimachilik va xizmat ko'rsatish sanoati markazi sifatida ajralib turadi. Hazorasp tumanida kimyo, energetika va mashinasozlik tarmoqlari intensiv rivojlanmoqda, Xiva va boshqa kichik tumanlarda esa hunarmandchilik va qishloq xo'jaligi mahsulotlarini qayta ishlash ustunlik qilmoqda[2].

1-jadval

Xorazm viloyati tumanlari bo'yicha sanoat ixtisoslashuvi (2024-yil) [2]

Hudud	Sanoat mahsulotlari hajmi, mlrd so'm	Ulushi (%)	Fizik hajm indeksi (%)	Asosiy yo'nalishlar
Tuproqqal'a	14 103,2	40,8	119,1	Qurilish materiallari, qayta ishlash
Urganch sh.	10 586,4	30,6	114,5	Oziq-ovqat, to'qimachilik, xizmatlar
Hazorasp	3 447,5	10,0	121,7	Kimyo, energetika, mashinasozlik
Xiva	1 532,8	4,4	112,9	Oziq-ovqat, hunarmandchilik
Yangibozor	1 146,7	3,3	108,6	Qayta ishlash, oziq-ovqat
Qo'shko'pir	889,4	2,6	106,8	Yog'-moy, qurilish materiallari
Boshqalar	3 000 atrofida	<8	100,0 dan past	Mahalliy sanoat tarmoqlari

Jadvaldan ko‘rinib turibdiki, sanoat ishlab chiqarishi asosan Tuproqqal’a, Urganch va Hazorasp hududlariga jamlangan. Bu esa hududlar o‘rtasida ma’lum iqtisodiy nomutanosiblikni yuzaga keltirmoqda. Shu sababli ijtimoiy-iqtisodiy tenglashtirish uchun kichik tumanlarda ham yuqori texnologiyali ishlab chiqarishlarni rivojlantirish, transport-logistika infratuzilmasini yaxshilash va investitsion rag‘batlarni kengaytirish muhim hisoblanadi.

Tarkibiy o‘zgarishlarning mohiyati oddiygina tarmoqlar ulushining almashinuvida emas, balki texnologik modernizatsiya, innovatsion transformatsiya va resurslardan samarali foydalanishda namoyon bo‘ladi[3]. Jahon tajribasida, xususan Krugman tadqiqotlarida qayd etilganidek, yuqori texnologiyali tarmoqlar ulushi ortgan hududlarda iqtisodiy o‘sinh sur‘ati ikki baravar tezroq bo‘ladi[4]. Shu bois, Xorazm viloyati sanoatida ham yuqori texnologiyali ishlab chiqarishlarni rivojlantirish asosiy vazifalardan biridir.

Hududiy darajada tarkibiy transformatsiyaning ijtimoiy samaralari ham ahamiyatlidir. Bu jarayon natijasida yangi ish o‘rinlari yaratilib, aholining daromadlari ortadi, ijtimoiy tengsizlik yumshaydi, infratuzilma rivojlanadi va ilmiy-tadqiqot faoliyati kengayadi. Shu bilan birga, ekologik xavfsizlikni ta’minlash maqsadida “yashil texnologiyalar”ni joriy etish, qayta tiklanuvchi energiya manbalaridan foydalanish va chiqindilarni kamaytirish jarayonlari ham tarkibiy o‘zgarishlarning muhim tarkibiy qismi bo‘lib bormoqda[5].

Umuman olganda, Xorazm viloyati misolida kuzatilgan sanoat tarkibiy o‘zgarishlari hududlararo iqtisodiy tengsizlikni yumshatish, barqaror rivojlanishga erishish va xalqaro bozorlar uchun raqobatbardosh mahsulotlar ishlab chiqarishga imkon yaratmoqda.

Xorazm viloyati sanoatidagi tarkibiy o‘zgarishlar mintaqaviy iqtisodiyotni yangi bosqichga olib chiqmoqda. Diversifikatsiya, texnologik modernizatsiya, yuqori qo‘shilgan qiymatli mahsulot ishlab chiqarish va innovatsion transformatsiya jarayonlari hududlararo ijtimoiy-iqtisodiy farqlarni kamaytirishga xizmat qilmoqda. Shu bois, sanoat tarkibiy transformatsiyasini yanada jadallashtirish mintaqaning barqaror rivojlanishi va iqtisodiy xavfsizligini ta’minlaydi.

ADABIYOTLAR RO‘YXATI

1. Vohidov A., Hasanov M., Yusupov B., Ergashev Sh., Nazarov G. *Hududiy iqtisodiyot va sanoatni diversifikatsiya qilish masalalari*. – Toshkent: Fan, 2022.
2. O‘zbekiston Respublikasi Davlat statistika qo‘mitasi ma’lumotlari. – www.stat.uz.
3. Глазьев С.С. *Теория долгосрочного технико-экономического развития*. – Москва: ВладДар, 1993; Полтерович В.М. *Институциональные ловушки и экономические реформы*. – Москва: Экономика, 2000.
4. Krugman P. *Geography and Trade*. – Leuven University Press, 1991; Stiglitz J. *Globalization and Its Discontents*. – New York: W.W. Norton, 2002.
5. O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti Sh. Mirziyoyevning 2023-yil 11-sentabrdagi PF-158-sonli Farmoni “O‘zbekiston sanoatini rivojlantirish strategiyasi to‘g‘risida”. – www.lex.uz.

МАМЛАКАТИМИЗДА ЭКОТУРИЗМНИ РИВОЖЛАНТИРИШДА ТУРИСТИК МАҲСУЛОТЛАРНИ ҲАРАКАТЛАНТИРИШ УСУЛЛАРИ

Кодирова Мухлисахон Иброҳим қизи

Alfraganus университети,

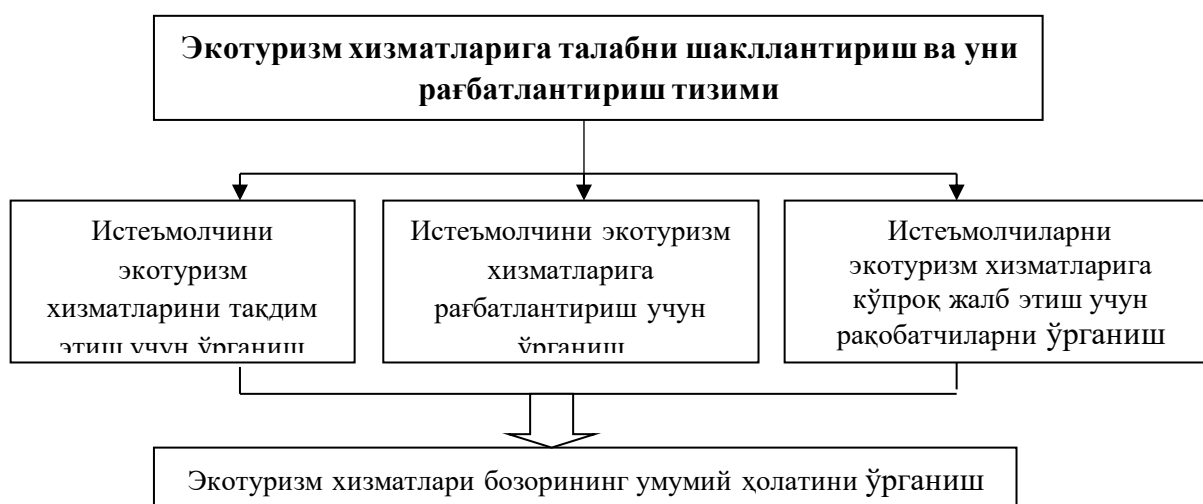
Turizm (faoliyat yo'nalishlari bo'yicha) йўналиши, TUR-22-1 гуруҳ талабаси

Юсупов Саидвали Шукруллаевич

*Alfraganus университети, Халқаро туризм менежменти кафедраси
доценти, PhD*

Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2023 йил 31 майдаги «Экология ва атроф-муҳитни муҳофаза қилиш соҳасини трансформация қилиш ва ваколатли давлат органи фаолиятини ташкил этиш чора-тадбирлари тўғрисида»ги ПФ-81-сон Фармонида айнан экотуризмни ривожлантириш билан боғлиқ вазифалар ҳам белгилаб берилган [1].

Сайёҳлик фаолиятини тижоратлаштириш нуқтаи назаридан, кўплаб сайёҳлик операторлари ва сайёҳлик компанияларининг пайдо бўлиши, сайёҳлик бозорининг сезиларли ўсиши ва унинг субъектлари ўртасида рақобатнинг кучайиши, сайёҳлик корхонасининг даромадларини максимал даражада кўпайтиришга қаратилган сайёҳлик маҳсулотини фаол равишда илгари суриш зарур. Экотуризм хизматларини бозорга ҳаракатлантириш тизими, туристик маҳсулотларга бўлган талабни таъминлаш мақсадида, компания томонидан ахборот, ишонч ҳосил қилиш ёки эслатиш учун ишлатиладиган тадбирлар ва ҳаракатлар мажмуини англатади (1-расм).

1-расм. Экотуризм хизматларига талабни шакллантириш ва уни рағбатлантириш тизимининг таркибий қисмлари [3]

Экотуризм хизматларига талабни шакллантириш ва уни рағбатлантириш тизимининг рақобатбардошлигини таъминлашда маркетинг муҳитига таъсир кўрсатувчи омиллар алоҳида аҳамият касб этади (2-расм). Аслида, ҳаракатлантиришнинг асосий мақсади экотуристтик маҳсулотларни жорий этишни таъминлайдиган шарт-шароитларни яратишдан иборат бўлиб, у қуйидагиларга асосланган:

- потенциал истеъмолчиларнинг илгари сурилган туристик маҳсулотга бўлган қизиқишини ошириш;
- потенциал истеъмолчиларни сайёҳлик маҳсулотини сотиб олиш бўйича амалга оширадиган ҳаракатларини рағбатлантириш тизимини шакллантириш.

Шу боисдан ҳам, туристик маҳсулотни илгари суриш, ўзига хос бошқарув вазифаларини бажарилишини таъминлаши керак:

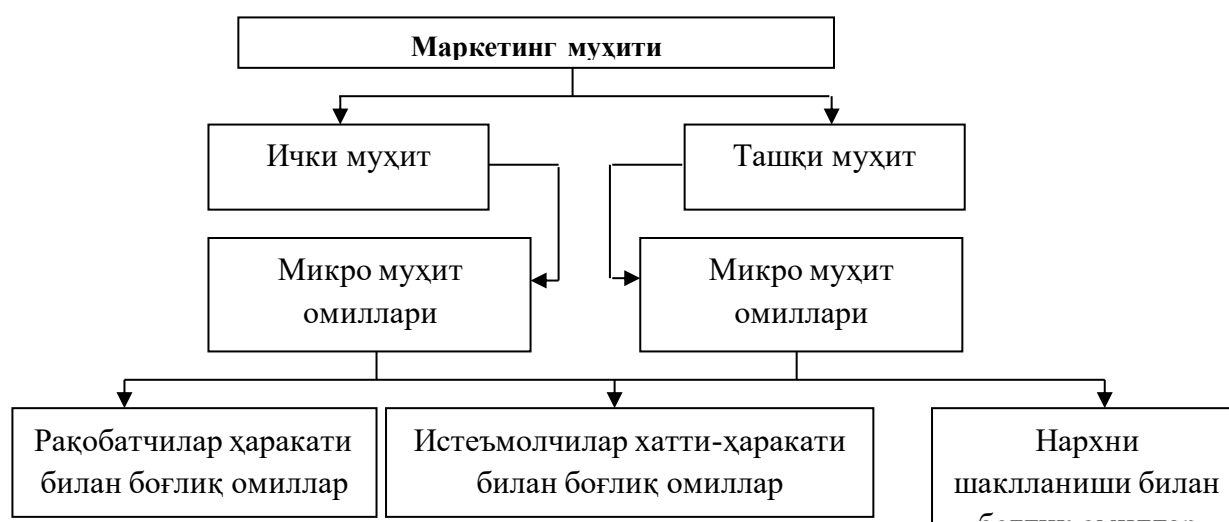
1. Бозорга киритилаётган янги туристик маҳсулотлар тўғрисида истеъмолчилар ва бошқа манфаатдор шахсларни хабардор қилиш.

2. Ахборотларни тарқатиш ва истеъмолчилар ҳамда бошқа манфаатдор томонларни таклиф этилаётган туризм маҳсулотлари тўғрисида хабардорлигини ошириш.

3. Тавсия этилаётган туризм маҳсулотларини сотиш ҳажмини ошириш ва рағбатлантириш.

4. Сайёҳлик компаниясининг ўз имижини яратиши ва сақлаб туриши.

5. Туризм маҳсулотларини биргаликда илгари суриш, сайёҳлик учун жозибадор минтақани яратиш ва қўллаб-қувватлаш, сайёҳлик манфаатларини илгари суриш мақсадида савдо тармоғи иштирокчилари ва бошқа манфаатдор томонлар (давлат органлари ва ташкилотлар, жамоат бирлашмалари, сайёҳлик компаниялари ва бошқалар)нинг саъйи-ҳаракатларини мувофиқлаштириш.

2-расм. Экотуризмда маркетинг муҳитига таъсир этувчи омиллар [3]

Туристтик маҳсулотни илгари суриш бўйича тадбирлар нафақат охирги фойдаланувчиларга, балки сайёҳлик хизматларини

(туроператорлар), воситачиларни (саёҳат агентлари), ишлаб чиқарувчидан потенциал истеъмолчига туристик маҳсулотни олиб боровчи тарқатиш тармоғининг бошқа аъзоларига, шунингдек, туристик маҳсулотни сотиб олиш қарорига таъсир кўрсатадиган янги аудиторияларга қаратилган бўлади ва бунда барча иштирокчиларнинг маркетинг коммуникациялари тизими самарадорлигига алоҳида эътибор берилиши керак.

Туристтик корхоналар турли турдаги туристик маҳсулотларни илгари суришни амалга оширадилар. Энг катталари, одатда, туристик маҳсулотларни илгари суриш, бошқалари эса сайёҳлик маҳсулотини илгари суриш учун масъул бўлган битта мутахассиси бўлган турли хил маркетинг функцияларини амалга оширадиган ходимлар таркибида ихтисослашган тузилмавий бўлинмаларга эга. Кичик бизнес субъектлари таркибида, лавозимга ўтказиш функцияси ходимларнинг бир вақтнинг ўзида бир нечта бошқарув функцияларини бажариши туфайли расмий равишда акс эттирилмайди. Ўз навбатида, реклама топшириқларини туризм корхонаси ўз-ўзидан ёки мустақил равишда амалга ошириши мумкин, ёки корхона факторинг орқали реклама қилишни бошқариши мумкин. Мавжуд вариантлардан бирини танлаш қуйидаги омиллар билан белгиланади:

- ҳудудий бозорларга киришнинг бевосита каналлари мавжудлиги;
- реклама нархи;
- туристик маҳсулотни, шунингдек зарурий малакага эга мутахассисларни тарғиб қилиш тажрибаси;
- туристик маҳсулотнинг хусусиятларини билиш;
- махфийлик.

Туризм маҳсулотини рағбатлантиришнинг самарали стратегиясини ишлаб чиқиш сайёҳлик компанияси томонидан қабул қилинган умумий маркетинг стратегияси асосида амалга оширилади. Туристтик сайёҳлик йўналишларини шакллантиришни ўз ичига оловчи экологик сайёҳлик маҳсулотини рағбатлантиришнинг ўзига хос хусусияти унинг мақсадли тарғиботига муҳтож бўлиб, бу сайёҳлик бозорининг ошкоралигини ва унинг ривожланишининг прогноз қилинишини таъминлайди.

Ташкилий жиҳатдан сайёҳлик маҳсулотини илгари суриш учун самарали тизимни яратиш жараёни қуйидагиларни ўз ичига олади [2].

1. Туристтик маҳсулотарни сотиш бозорини ўрганиш.
2. Мақсадли истеъмолчиларни яратиш ва тадқиқ қилиш.
3. Туристтик маҳсулотни таҳлили ва унинг рақобатбардошлигини баҳолаш.
4. Сотув тармоғи иштирокчиларини ўрганиш.
5. Истеъмолчиларнинг ва бошқа манфаатдор томонларнинг муайян эътиборига эришишни таъминлайдиган ҳаракатлантириш мақсадини белгилаш.

6. Ривожланиш усуллари, воситалари ва каналларини яратиш.
7. Тақдимот режасини ишлаб чиқиш.
8. Тараққиёт бюджетининг шаклланиши.
9. Ривожланиш дастурини амалга ошириш.
10. Сайёҳлик маҳсулотларини реклама қилиш дастурининг самарадорлигини баҳолаш.

Хулоса ўрнида айтиш мумкинки, тақдимот дастури танланган реклама услублари орқали белгиланган мақсадга мувофиқлигини таъминлайди. Сайёҳлик маҳсулотини илгари суриш тизимида реклама ва ҳаракатлантиришнинг бошқа услубларини қўшиб олиб бориш мақсадга мувофиқдир.

АДАБИЁТЛАР РЎЙХАТИ

1. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 31.05.2023 йилдаги қарори, ПҚ-171-сон.
2. Сафарова Н.Н., Туризм ривожланишининг илмий-назарий асослари. /Монография/- Тошкент: “IFMR” нашриёти, - 2017. 220 бет.
3. Биржаков М.Б. Введение в туризм. Монография. С-Пб. «Герда», 2004. -С 448.
4. Пардаев М.Қ. ва Ҳ.Н.Мусаевлар таҳрири остида. Хизмат коўрсатиш, сервис ва туризм соҳаларини ривожлантириш: муаммолар ва уларнинг ечимлари. Монография. - Т., 2008. - 87 б.

О‘ЗБЕКИСТОНДА ТУРИЗМ СОHASIDA AXBOROTLARDAN FOYDALANISHNING O‘ZIGA XOS XUSUSIYATLARI

Mamurov Samadjon Igamnazarovich

*О‘zbekiston xalqaro islomshunoslik akademiyasi
v.b.dotsenti, PhD*

О‘zbekistonning turizm sohasidagi rivojlanishi, shu bilan birga, axborot va kommunikatsiya texnologiyalarining jadal o‘sishi, mamlakatni global turizm bozorida yangi imkoniyatlarga olib keldi. Bugungi kunda axborotlardan samarali foydalanish nafaqat turizm kompaniyalarining raqobatbardoshligini oshiradi, balki sayohatlarni rejalashtirishda turistlar uchun yanada qulay sharoitlar yaratadi[1]. Turizm sohasida axborotdan foydalanish, o‘z navbatida, turizm xizmatlarining sifatini yaxshilash, marketingni optimallashtirish va turistlarga individual yondashuvni ta’minlashga yordam beradi.

О‘zbekiston uchun turizm sohasida axborotlashtirish tizimlarini joriy etish va ularni rivojlantirish o‘ziga xos xususiyatlarga ega. Bu xususiyatlar mamlakatning boy tarixiy va madaniy merosiga asoslangan bo‘lib, turistlarga taqdim etiladigan axborotning sifatini oshirish va xizmatlarni shaxsiylashtirishda muhim rol o‘ynaydi. О‘zbekistonning turistik joylari haqida

axborot taqdim etishning innovatsion shakllari, mobil ilovalar va onlayn tizimlar yordamida turistlarga qulay va shaxsiylashtirilgan xizmatlar taqdim etishning imkoniyatlari kengaymoqda.

Shuningdek, O'zbekistonda axborotlardan foydalanishning o'ziga xos xususiyatlari iqtisodiy, madaniy va ijtimoiy omillar bilan chambarchas bog'liq. Mamlakatda axborot texnologiyalarining rivojlanishi va turizm bo'yicha axborot almashinuvi samarali amalga oshirilayotgani bilan birga, hali ham ayrim cheklovlar mavjud bo'lib, bu xususiyatlar turizm xizmatlarini keng miqyosda rivojlantirishni cheklab qo'ymoqda. Boshqa davlatlar bilan raqobatni kuchaytirish uchun ushbu cheklovlarni bartaraf etish va axborot tizimlarini samarali joriy etish zarur.

O'zbekistonning turizm sohasida axborotlardan foydalanishning o'ziga xos xususiyatlari bir nechta omillarga asoslanadi. Mamlakatning madaniy merosi, geografik joylashuvi, xalqaro turizm bozoridagi o'rni va texnologik taraqqiyot darajasi bu xususiyatlarga ta'sir qiladi. Axborot texnologiyalarining turizm sohasida qo'llanilishi, turistlarga xizmat ko'rsatish sifatini oshirish, sayohatlarni rejalashtirishda yordam berish va yangi turizm yo'nalishlarini rivojlantirishda muhim rol o'ynaydi. O'zbekistonning turizm sohasida axborotlardan foydalanishning bir qancha o'ziga xos xususiyatlari mavjud.

1. Boy madaniy va tarixiy merosga asoslangan axborot tizimlari. O'zbekistonning turistik joylari, tarixiy yodgorliklar, madaniy meros va an'analar turistlarni jalb qilishda muhim ahamiyatga ega. Axborot tizimlarining o'ziga xos xususiyatlaridan biri shundaki, mamlakatdagi turistik resurslar asosan tarixiy, madaniy va arxitektura yodgorliklariga asoslangan. Shunday qilib, axborot tizimlarining turistlarga ushbu yodgorliklar, madaniyat va an'analar haqida to'liq va aniq ma'lumot taqdim etish imkoniyatlari muhimdir. O'zbekistondagi axborot tizimlari, masalan, onlayn platformalar, mobil ilovalar va veb-saytlar turistlarga madaniy obidalar, tarixiy joylar va milliy bayramlar haqida ma'lumot berish orqali sayohatni yanada boyitadi.

Misol uchun, Uzbektourism platformasi orqali turistlar O'zbekistonning turistik joylari haqida keng qamrovli ma'lumotlarga ega bo'lishlari mumkin. Bu platformada turistlarga har bir shaharning tarixiy joylari, me'moriy yodgorliklari, muzeylari, madaniy tadbirlar va festivallar haqida batafsil axborot taqdim etiladi. O'zbekistonning tarixiy obidalarini taqdim etish va ularni turistik yo'nalishlarga aylantirishda axborot tizimlari muhim vosita hisoblanadi.

2. Turizm sohasida raqamli texnologiyalarning rivojlanishi. O'zbekiston turizm sohasida raqamli texnologiyalarni kengaytirishga katta e'tibor bermoqda. Axborot texnologiyalarining rivojlanishi va mobil ilovalar, onlayn tizimlar, ma'lumotlar bazalari va raqamli marketingning joriy etilishi turizm xizmatlarini samarali boshqarishga imkon yaratadi. Raqamli texnologiyalar orqali turistlar O'zbekistonga kelishdan oldin turar joylarni bron qilish, transport xizmatlaridan foydalanish va sayohatni rejalashtirish imkoniyatlariga ega bo'lishadi. Axborotlardan foydalanishning o'ziga xos xususiyati shundaki, turistlarga

nafaqat xizmatlarni qulayroq qilish, balki ular uchun turizmni yanada shaxsiylashtirish imkoniyatini taqdim etishdir[2].

3. Axborot xavfsizligi va maxfiylik masalalari. Axborotlardan foydalanishda xavfsizlik va maxfiylik muammolari ham o'ziga xos xususiyatlaridan biridir. O'zbekistonda turizmni raqamlashtirish jarayonida sayyohlarning shaxsiy ma'lumotlarini himoya qilish va axborot tizimlarining xavfsizligini ta'minlash masalalari muhim o'rin tutadi. Turistlarning onlayn tizimlar orqali ma'lumotlarni to'plashi va xizmatlardan foydalanishi sayyohlarning shaxsiy axborotlarini taqdim etishni talab qiladi. Shu sababli, turistlarga xavfsiz va ishonchli xizmatlar taqdim etish, kiberxavfsizlikni ta'minlash va ma'lumotlarni himoya qilish masalalari O'zbekistonning turizm sohasida axborotlardan foydalanishning o'ziga xos xususiyatlaridan biridir.

Mamlakatda sayyohlarning ma'lumotlarini xavfsiz saqlash va ularni himoya qilish uchun zamonaviy kiberxavfsizlik tizimlari joriy etilmoqda. Buning natijasida turistlar axborot tizimlaridan yanada ishonch bilan foydalanishi mumkin.

4. Mahalliy va xalqaro turizm bozorlarini integratsiya qilish. O'zbekistonda axborotlardan foydalanishning o'ziga xos xususiyatlaridan yana biri - mahalliy va xalqaro turizm bozorlarini integratsiya qilishdir. Axborot tizimlari nafaqat mahalliy turistlarni, balki xorijiy turistlarni jalb qilishda ham muhim rol o'ynaydi. Turizm sohasida axborotdan foydalanishning samaradorligini oshirish uchun xalqaro turizm bozorlarini jalb qilishda raqamli marketing, SEO va xalqaro platformalar bilan hamkorlik qilish zarur. Turistlar uchun bir nechta tillarda xizmatlar taqdim etish, xalqaro tizimlar bilan integratsiya qilish va global bozorga chiqqan reklama strategiyalarini amalga oshirish orqali O'zbekistonning turizm sohasidagi axborot tizimlarining samaradorligini oshirish mumkin.

Masalan, Airbnb va Booking.com kabi xalqaro platformalar yordamida turistlar O'zbekistonga kelishdan oldin o'z sayohatlarini rejalashtiradilar. Bu platformalarda mamlakatning mehmonxonalari va turistik xizmatlari haqida to'liq ma'lumot olish imkoniyati mavjud.

5. Mahalliy turizmni rivojlantirish uchun axborot tizimlaridan foydalanish. Axborot texnologiyalarini nafaqat xalqaro turizm, balki mahalliy turizmni rivojlantirishda ham qo'llash mumkin. O'zbekistonda mahalliy turistlarni jalb qilish va sayohatlarni ichki bozorda kengaytirish uchun axborot tizimlari va mobil ilovalar orqali xizmatlar taqdim etish zarur. Mahalliy turistlar uchun maxsus xizmatlar, ekskursiyalar, madaniy tadbirlar va sayohatlar haqida axborot taqdim etish, ichki turizmni rivojlantirishga yordam beradi.

O'zbekistonda turizm sohasida axborotlardan foydalanishning o'ziga xos xususiyatlari mamlakatning madaniy va tarixiy merosi, raqamli texnologiyalarning rivojlanishi, xavfsizlik masalalari va mahalliy hamda xalqaro bozorlar bilan integratsiya qilishni o'z ichiga oladi. Axborot texnologiyalarining samarali qo'llanilishi turistlarga xizmat ko'rsatish sifatini oshiradi, sayohatlarni

rejalashtirishni osonlashtiradi va xizmatlarni shaxsiylashtirish imkoniyatlarini yaratadi. O'zbekistonning turizm sohasida axborotlarni to'g'ri va samarali boshqarish, xavfsizlikni ta'minlash, hamkorlikni rivojlantirish va mahalliy turizmni qo'llab-quvvatlash orqali global turizm bozorida o'z o'rnini mustahkamlashi mumkin.

O'zbekistonda turizm sohasida axborotlardan foydalanishning samaradorligini oshirishga qaratilgan joriy islohotlarga qaramay, bir qator asosiy muammolar mavjud. Ushbu muammolar turizm sohasining rivojlanishiga to'sqinlik qilmoqda va axborot texnologiyalarining samarali ishlashini cheklamoqda. Quyida O'zbekistonda turizm sohasida axborotlardan foydalanishdagi asosiy muammolarni tahlil qilamiz:

O'zbekistonning turizm sohasidagi axborot tizimlari hali to'liq integratsiya qilinmagan. Har bir turizm subyekting o'ziga xos tizimi mavjud bo'lib, bu tizimlar o'rtasida axborot almashish va koordinatsiya qilish qiyinchiliklarga olib kelmoqda. Misol uchun, mehmonxonalar, turizm agentliklari, transport kompaniyalari va davlat organlari o'rtasida axborotlarning uzluksiz va samarali almashinuvi yo'lga qo'yilmagan. Bu esa turistlarga xizmat ko'rsatishda samaradorlikni pasaytiradi va sayohatlarni rejalashtirishni murakkablashtiradi.

Turizm sohasida axborotlardan foydalanishning boshqa muammosi – ma'lumotlarning tartibsizligi va ularning sifatini boshqarishning yetishmasligidir[3]. Sayyohlar uchun to'liq, aniq va ishonchli ma'lumotlar taqdim etish muhim, ammo O'zbekistonda aksariyat axborotlar yangilanishi va tekshirilishi kerak bo'lgan, tartibsiz va noto'g'ri bo'lishi mumkin. Buning natijasida turistlar uchun ishonchli axborot olishda qiyinchiliklar yuzaga keladi va ularning sayohatlarini rejalashtirishda noqulayliklar paydo bo'ladi.

Turizm sohasidagi ko'plab subyektlar, ayniqsa, kichik va o'rta biznes vakillari, axborot texnologiyalaridan to'liq foydalanish uchun zarur bo'lgan raqamli ko'nikmalarga ega emas. Bu muammo, axborot tizimlarining samaradorligini pasaytiradi va raqamli texnologiyalardan foydalanishdagi samarali yondashuvlarni amalga oshirishni qiyinlashtiradi. O'zbekiston turizm sohasida raqamli ko'nikmalarni rivojlantirish va bu sohada ishlayotgan xodimlarning malakasini oshirish zarur.

Axborot texnologiyalarining jadal rivojlanishi bilan birga, kiberxavfsizlik masalalari ham dolzarb bo'lib qolmoqda. O'zbekiston turizm sohasida axborot xavfsizligini ta'minlash uchun zarur bo'lgan zamonaviy xavfsizlik tizimlarini to'liq joriy etmagan. Turistlarning shaxsiy va moliyaviy ma'lumotlarini himoya qilish masalasi juda muhim bo'lib, ushbu sohada yuzaga kelgan zaifliklar turistlarning ishonchini kamaytiradi va kiberxavfsizlikni ta'minlashda muammolarni keltirib chiqaradi.

O'zbekiston turizm sohasida xalqaro tizimlar bilan integratsiyani rivojlantirishga qaramay, mahalliy tizimlar va xalqaro platformalar o'rtasida samarali aloqalar hali ham zaifdir. Xalqaro turizm agentliklari, sayohat platformalari, onlayn tizimlar va raqamli marketing vositalari bilan mahalliy

turizm subyektlari o'rtasidagi integratsiya darajasi past. Bu muammo O'zbekistonni global turizm bozorida yanada jozibador qilishda cheklovlar keltiradi.

Axborotlashtirish tizimlarining samarali ishlashiga to'sqinlik qiluvchi yana bir muammo – iqtisodiy va ijtimoiy to'siqlardir. Ko'plab turizm subyektlari axborot tizimlarini yangilash va raqamli texnologiyalarni joriy etish uchun zarur bo'lgan mablag' va resurslarga ega emas. Bu iqtisodiy to'siqlar turizm sohasidagi innovatsiyalarni amalga oshirishni sekinlashtiradi va raqamli transformatsiyani amalga oshirishdagi asosiy to'siqlarni tashkil etadi.

Mahalliy turizmni rivojlantirishda ham axborotlardan samarali foydalanishning cheklanishi mavjud. O'zbekistonning ko'plab hududlarida turizm infratuzilmasi va axborot tizimlari hali ham rivojlanmagan. Bu esa ichki turizmni rivojlantirishda katta to'siqlar yaratadi. Mahalliy turistlar uchun axborot tizimlarining yetishmasligi va yangi texnologiyalarga to'liq moslashishning yo'qligi, turizm xizmatlarining sifatiga salbiy ta'sir ko'rsatadi.

O'zbekistonda turizm sohasida axborotlardan foydalanishning asosiy muammolari axborot tizimlarining integratsiyasining past darajasi, ma'lumotlarning tartibsizligi, raqamli ko'nikmalarning yetishmasligi, xavfsizlik va ma'lumotlarni himoya qilish muammolari, mahalliy va xalqaro tizimlar o'rtasidagi aloqaning zaifligi va iqtisodiy to'siqlardan iborat. Ushbu muammolarni hal qilish uchun turizm sohasidagi axborot tizimlarini modernizatsiya qilish, xavfsizlikni ta'minlash, raqamli ko'nikmalarni rivojlantirish va iqtisodiy sarmoyalarni oshirish zarur. Bu orqali O'zbekistonning turizm sohasida raqamli transformatsiya amalga oshirilishi mumkin, bu esa sayohatlarni yanada qulay va samarali qilishga yordam beradi.

ADABIYOTLAR RO'YXATI

1. Zhang, Y., & Li, X. (2025). *The impact of information technology on the tourism industry: A comprehensive analysis. Journal of Tourism Research*, 42(1), 12-28.
2. Shavkatov, A., & Ibragimov, R. (2025). *Digital transformation in Uzbekistan's tourism sector: Challenges and opportunities. Uzbekistan Tourism Journal*, 5(2), 56-63.
3. Choi, H., & Lee, S. (2025). *Smart tourism: Technological advancements and their implications for the tourism industry. Tourism Management Perspectives*, 38, 107-118.

HUDUDIY BARQAROR RIVOJLANISHNING METODOLOGIK YONDASHUVLARI VA INNOVATSION BOSHQARUV KONSEPSIYALARI

Ma'murov Baxtiyor

PhD, dots.

TDIU huzuridagi ilmiy-tadqiqot markazi

O'zbekiston sharoitida hududiy barqaror rivojlanish masalalariga ilmiy-metodologik yondashuvlarning tobora chuqurlashishi dolzarb ahamiyat kasb etmoqda. Chunki iqtisodiy islohotlar jarayonida hududlarning resurs salohiyati, demografik dinamikasi, ijtimoiy infratuzilmasi va ekologik imkoniyatlari turlicha bo'lib, ularni yagona tizim asosida boshqarish zarur. Mazkur jarayon hududiy barqaror rivojlanishning nazariy-metodologik tamoyillarini, strategik rejalashtirish vositalarini va innovatsion boshqaruv konsepsiyalarini chuqur o'rganishni taqozo etadi.

Hududiy barqaror rivojlanishni metodologik jihatdan tadqiq qilish, avvalo, “hudud” tushunchasini keng qamrovli va tizimli yondashuv asosida talqin qilishni taqozo etadi. An'anaviy yondashuvlarda hudud asosan ma'muriy-hududiy birlik sifatida ko'rib chiqilgan bo'lsa, zamonaviy ilmiy adabiyotlarda u ko'p qatlamli, dinamik va murakkab tizim sifatida qaralmoqda. Hudud iqtisodiy oqimlar, demografik tendensiyalar, ijtimoiy infratuzilma, ekologik barqarorlik va madaniy merosning bir butun shaklda uyg'unlashgan fazoviy tizimidir [1]. Shu sababli barqaror rivojlanish konsepsiyasini ishlab chiqishda hududni nafaqat ma'muriy chegaralarga asoslangan birlik sifatida, balki ijtimoiy-iqtisodiy jarayonlarning o'zaro bog'liqligi va ekologik tizimlarning yaxlitligi nuqtayi nazaridan ham ko'rib chiqish zarur. Bu yondashuv hududiy siyosatni shakllantirishda ko'p o'lchovli qarashni talab qiladi, ya'ni hududlarni rivojlantirishda iqtisodiy samaradorlik, ijtimoiy farovonlik va ekologik xavfsizlikni birgalikda ta'minlash mexanizmlarini yaratadi.

Metodologik asoslarda tizimli, indikatorli va ssenariyli yondashuvlarning uyg'unligi alohida ahamiyat kasb etadi. Tizimli yondashuv hududiy rivojlanishni barcha tarkibiy qismlarining o'zaro aloqadorligi orqali tushuntiradi va murakkab jarayonlarni yaxlit tarzda ko'rib chiqish imkonini beradi. Indikatorli yondashuv hududlarning barqaror rivojlanishini baholash uchun aniq mezonlarni belgilash imkonini yaratadi [2]. Masalan, aholi bandligi darajasi, yashil investitsiyalar ulushi, energiya samaradorligi yoki suv resurslaridan oqilona foydalanish kabi indikatorlar hududlarning rivojlanish jarayonlarini muntazam monitoring qilishda muhim vosita hisoblanadi. Ssenariyli yondashuv esa hududiy rivojlanishning turli variantlarini - optimistik, pessimist va realistik modellarni ishlab chiqishga imkon beradi, bu esa hududiy siyosatda moslashuvchanlikni ta'minlaydi. Shu uch metodning integratsiyasi orqali hududlarning barqaror rivojlanish trayektoriyasini yanada ilmiy asoslangan tarzda aniqlash mumkin.

Innovatsion boshqaruv konsepsiyalari metodologik yondashuvlarning zamonaviy davomidir. Bugungi raqamli davrda hududlarni boshqarishda geografik axborot tizimlari, katta ma'lumotlar tahlili va sun'iy intellektdan foydalanish jarayonning samaradorligini oshirmoqda [3]. Masalan, geografik axborot tizimlari yordamida hududiy resurslarni fazoviy modellashtirish, tabiiy ofatlar xavfini prognozlash va infratuzilma rivojlanishini optimallashtirish mumkin. Katta ma'lumotlar tahlili esa demografik, iqtisodiy va ekologik jarayonlarni chuqurroq tahlil qilish, qaror qabul qilishda aniq prognozlarni

ishlab chiqish imkonini beradi. Sun’iy intellekt algoritmlari esa resurslardan oqilona foydalanishni ta’minlash, ekologik xavflarni oldindan aniqlash va hududiy siyosatning samaradorligini oshirishda yangi imkoniyatlar yaratadi. Shu tariqa, metodologik yondashuvlar va innovatsion boshqaruv konsepsiyalarining uyg’unligi hududiy barqaror rivojlanishning ilmiy-amaliy asoslarini kuchaytirib, O’zbekistonning uzoq muddatli strategik maqsadlariga erishishda muhim omil bo’lib xizmat qiladi.

Hududlarning barqaror rivojlanishini ta’minlashda iqtisodiy, ijtimoiy va ekologik omillar o’zaro chambarchas bog’liq bo’lib, ular yagona tizim sifatida qaralishi lozim [4]. Har bir komponent o’z vazifasi, maqsadi va amalga oshirish yo’llariga ega bo’lsa-da, ularning uyg’unlashuvi hududiy siyosatning muvaffaqiyatini belgilaydi. Shu sababli hududlarni boshqarishda faqat nazariy qarashlar emas, balki aniq indikatorlar, mas’ul tashkilotlar, kutilayotgan natijalar, xalqaro mezonlarga moslik va vaqt ko’rsatkichlari ham belgilab berilishi zarur. Quyidagi jadvalda hududlarning barqaror rivojlanish komponentlari ifodalangan.

1-jadval

Hududlarning barqaror rivojlanish komponentlari

Komponent	Maqsad	Amalga oshirish yo’llari	Indikatorlar	Kutilayotgan natijalar
Iqtisodiy	Hududlarning iqtisodiy jihatdan barqaror rivojlanishini ta’minlash asosida ularning ijtimoiy-ekologik va iqtisodiy sohalarida muvozanatli rivojlanishiga erishish.	Resurslarni samarali boshqarish va qayta tiklash imkoniyatlarini kengaytirish, innovatsion va raqobatbardosh iqtisodiy mexanizmlarni joriy etish.	Yalpi hududiy mahsulot (GRP), investitsiyalar hajmi, yangi ish o’rinlari soni.	Raqobatbardosh iqtisodiyot, barqaror o’sish, hududiy nomutanosibliklarning kamayishi.
Ekologik	Tabiiy resurslardan iqtisodiy va ekologik jihatdan oqilona foydalanishga erishish.	Hududiy ishlab chiqarish komplekslarini modernizatsiya qilish, resurslardan oqilona foydalanish va samaradorlikni oshirish.	Chiqindilarni qayta ishlash ulushi, suv va energiya samaradorligi ko’rsatkichlari.	Tabiiy resurslardan oqilona foydalanish, ekologik xavfsizlikning ta’minlanishi.
Ijtimoiy	Inson salomatligini saqlash, ijtimoiy kafolatlarni ta’minlash, ijtimoiy munosabatlarni insonparvarlashtirish.	Ta’lim, sog’liqni saqlash va madaniyat sohalarini modernizatsiya qilish, ijtimoiy adolat va insonparvarlikni kuchaytirish.	Aholining bandlik darajasi, sog’liqni saqlash xizmatlari qamrovi, ta’lim sifati.	Aholi salomatligi va turmush sifatining oshishi, ijtimoiy barqarorlik.

Manba: muallif tomonidan shakllantirilgan

Hududiy rivojlanishning barqarorligini ta'minlashda ijtimoiy omillar ham muhim o'rin tutadi. Jumladan, aholining turmush sifati, sog'liqni saqlash va ta'lim sohasidagi qamrov, infratuzilma rivoji va ijtimoiy adolat tamoyillari hududiy barqarorlikning zaruriy shartlari hisoblanadi. Shu bilan birga, ekologik omillar - suv resurslaridan oqilona foydalanish, chiqindilarni qayta ishlash, atmosfera havosini muhofaza qilish, bioxilma-xillikni saqlash kabi masalalar ham hududiy rivojlanish siyosatida alohida e'tibor talab qiladi.

Shu bois, hududiy rivojlanishni boshqarishda innovatsion boshqaruv konsepsiyalari va metodologik yondashuvlarning uyg'unlashtirilishi O'zbekiston hududiy siyosatini yangi bosqichga olib chiqishi mumkin. Natijada, hududlarning iqtisodiy salohiyati samarali ishlatiladi, ijtimoiy farovonlik darajasi oshadi, ekologik xavfsizlik ta'minlanadi va global raqobatbardoshlik kuchayadi.

ADABIYOTLAR

1. Кадиров А., Маъмуров Б. (2023). Ўзбекистонда рақамли иқтисодиётни ривожлантириш йўналишлари. *Iqtisodiy Taraqqiyot Va Tahlil*, 1(3), 183-190. <https://doi.org/10.60078/2992-877X-2023-vol1-iss3-pp183-190>
2. Маъмуров Б. (2023). Худудларда рақамли иқтисодиётни ривожлантириш стратегияси ва истиқболлари. *Nashrlar*, 1(1), 326-329. <https://doi.org/10.60078/2023-vol1-iss1-pp326-329>
3. Сугак Е.А. (2020). Экологическая безопасность промышленных регионов: проблемы и решения. *Экология и промышленность*, 6, 120–133.
4. Ускова Т. В. (2020). Региональная устойчивость в условиях глобальных вызовов. *Экономика и управление*, 8(2), 33-47.

ТУРИЗМ СОҲАСИДА ҲУДУДИЙ РИВОЖЛАНИШГА ТАЪСИР ЭТУВЧИ АСОСИЙ ОМИЛЛАРНИ БАҲОЛАШ (Фарғона водийси мисолида)

Максумов Азизхон Нодиржон ўғли
ТДИУ мустақил тадқиқотчиси

Глобал иқтисодиётда туризм соҳаси ҳудудий ривожланишнинг муҳим драйвери сифатида намоён бўлмоқда. У янги иш ўринлари яратиш, кичик бизнес ва хизматлар соҳасини қўллаб-қувватлаш, инфратузилмани модернизация қилиш ва маҳаллий аҳоли даромадларини ошириш орқали ижтимоий-иқтисодий ривожланишга сезиларли таъсир кўрсатади. Жаҳон туризм ташкилоти (UNWTO) маълумотларига кўра, туризмнинг ЯИМдаги улуши юқори бўлган мамлакатларда ҳудудий инфратузилмани ривожлантириш суръатлари бошқа секторларга нисбатан анча юқори бўлади [1].

Ўзбекистонда ҳам туризм миллий иқтисодиётнинг стратегик соҳаси сифатида белгиланган. Хусусан, 2022–2026 йилларга мўлжалланган янги Ўзбекистоннинг Тараққиёт стратегиясида туризм инфратузилмасини

ривожлантириш, ҳудудий туристик марказларни яратиш ва сервис хизматлари сифатини ошириш устувор йўналиш сифатида қайд этилган. Бу эса туризм соҳасига таъсир этувчи асосий омилларни илмий жиҳатдан баҳолаш ва уларнинг ижтимоий-иқтисодий аҳамиятини аниқлаш зарурлигини кўрсатади. Ушбу мақолада Фарғона водийси мисолида туризм соҳасининг ҳудудий ривожланишга таъсир этувчи асосий омиллари таҳлил қилинади ва уларни баҳолаш бўйича илмий асосланган тавсиялар ишлаб чиқилади. Тадқиқотдан асосий мақсад – ҳудудий иқтисодий ривожланишни таъминлашда туризм салоҳиятидан самарали фойдаланиш йўллари аниқлашдан иборат.

Туризмнинг ҳудудий ривожланишга таъсири борасида турли назарий ёндашувлар мавжуд. Ривожланиш иқтисодиёти назариясига кўра, туризм инфратузилмасига киритилган инвестициялар мултипликатив эффектга эга бўлиб, туризм соҳаси билан бир қаторда бошқа соҳаларни ҳам ривожлантиради. Шунингдек, туризм ижтимоий капитални оширишга хизмат қилиб, аҳолининг турмуш даражаси, маданияти ва меҳнат кўникмаларини юксалтиради.

Туризм соҳасининг етакчи олимлари туризмнинг ҳудудий ривожланишга таъсирини турлича баҳолайдилар. Масалан, Ж. Дуннинг ва П. Бут (J. Dunning, P. Booth) туризм инфратузилмасига йўналтирилган инвестициялар ҳудудий иқтисодиётнинг диверсификацияси ва барқарор ривожланишида асосий омил сифатида намоён бўлишини таъкидлайди [2]. М. Портер (M. Porter) ўзининг “кластер назарияси”да ҳудудий туризм кластерлари яратилиши рақобатбардошликни ошириши, хизматлар занжирида сифат стандартларини кучайтириши ва маҳаллий бизнес субъектлари интеграциясини таъминлашини асослаб берган [3].

Шунингдек, МДҲ олимларидан Е. Кудрявцева туризм инфратузилмаси ривожланишида транспорт ва логистика тизимининг самарадорлиги ҳудудий туризм маҳсулоти жозибадорлигини белгилайди, деб ҳисоблайди [4].

Ўзбек олимларидан Н. Юсупов ва Ф. Карабаевлар туризмда давлат-хусусий шериклик (ДХШ) моделларини жорий қилиш ҳудудий инфратузилмани ривожлантиришнинг самарали усули эканлигини таъкидлаган [5]. Уларнинг фикрича, инфратузилмага йўналтирилган давлат ва хусусий капитал қўшма лойиҳалари ҳудудий иқтисодиётда мултипликатив таъсир кўрсатади.

Фарғона водийси мисолида ўтказилган таҳлиллар шунини кўрсатадики, туризм салоҳиятини ошириш учун нафақат сайёҳлик инфратузилмасини, балки унинг атрофидаги хизматлар сифатини ҳам яхшилаш талаб этилади. Хорижий тажрибалар, жумладан, Испания ва Туркия каби давлатларда туризмни кластерли ривожлантириш моделлари қўлланилади, бунда бир-бири билан боғлиқ бўлган корхоналар

(меҳмонхоналар, транспорт компаниялари, хунармандчилик устахоналари ва ҳ.к.) ягона тизимда фаолият юритади.

Фарғона водийси Ўзбекистоннинг энг зич аҳоли яшайдиган ва ижтимоий-иқтисодий жиҳатдан фаол ҳудудларидан бири ҳисобланади. Бу ҳудудда туризм салоҳияти юқори бўлиб, ўзига хос табиий туризм ресурслари, миллий хунармандчилик марказлари ва тарихий-маданий мерос объектлари мавжуд. Масалан, Риштон керамикаси, Марғилон ипакчилик мактаби, Қўқон хонлиги тарихи билан боғлиқ объектлар туристларда катта қизиқиш уйғотмоқда.

Сўнгги йилларда Фарғона водийсида туризм инфратузилмасини ривожлантириш бўйича қатор инвестиция лойиҳалари амалга оширилди. Хусусан, жойлаштириш воситалари сони 2016 йилдагига нисбатан 2025 йилда 3 баробар ошди, туроператорлар ва гидлар хизматлари кенгайди. Бироқ ҳудудда транспорт-коммуникация тизимининг етарли даражада ривожланмаганлиги, айрим туристик объектларга олиб боровчи йўллар сифатининг пастлиги ҳамда маркетинг стратегияларининг етарли даражада самарали эмаслиги мавжуд салоҳиятдан тўлиқ фойдаланишга тўсқинлик қилмоқда.

Туризмнинг ҳудудий ривожланишга таъсири турли механизмлар орқали амалга ошади: тўғридан-тўғри иқтисодий самаралар (иш ўринлари, даромадлар), мултипликатив эффект (сарфлар бошқа секторларга ўтиши), институционал-идоравий таъсир (бошқарув, брендинг), ҳамда соғлиқ, атроф-муҳит ва ижтимоий таъсирлар. Юқорида таъкидлаб ўтилган Портернинг кластер назарияси ҳудуддаги туризм кластерлари – меҳмонхона, меҳмонхона хизматлари, хунармандчилик ва транспортни бирлаштирувчи тузилмалар рақобатбардошликни ва инновацияларни оширишини амалиётда исботлайди. Р. Батлернинг (R.Butler) Tourism Area Life Cycle (TALC) модели [6] эса ҳудудий туристик маҳсулотнинг ривожланишини ва инфратузилма сифатининг турли босқичлардаги ўрнини кўрсатади.

Иқтисодий жиҳатдан, Ж. Дуннинг ва П. Бутнинг (кластер/инвестиция) ёндашувлари, ҳамда халқаро ташкилотлар (UNWTO, World Bank) тавсиялари давлат-хусусий шериклик ва молиялаштириш инструменти сифатида инфра-жобларни оммалаштиришни таъкидлайди. Шу билан бирга, замонавий ёндашувларда ижтимоий таъсирни баҳолаш (Social Impact Assessment) ва атроф-муҳит хавфсизлиги мезонлари ҳам жуда муҳим.

Ҳудудий таъсирни аниқ баҳолаш учун қуйидаги комплекс методлар самарали ҳисобланади:

- ✓ Тизимли таҳлил (тармоқлар ва мултипликатор эффектлари);
- ✓ Иқтисодий-статистик усуллар (регрессия, input-output таҳлил, difference-in-differences);

✓ SWOT va PESTEL taʼhillari – siёсий, iqtisodiy, ijtimoiy, texnologik, ekologik va huquqiy muhitni baʼholash;

✓ Sifatni baʼholash tadqiqotlari – ekspert-suxbatlar, fokus-guruhlar, jamoatchilik va meʼmonxonalalar bilan кейс-стадилар;

✓ Геоахборот тизими таҳлили – сайёҳлик эҳтиёжлари ва инфратузилмани макон бўйича мувофиқлаштириш.

Бу усуллар биргаликда туризмнинг ҳудудий ривожланишга тўғридан-тўғри ва билвосита таъсирларини аниқлашга ёрдам беради ва сиёсат тавсияларини далилларга асосланган тарзда шакллантириш имконини беради.

Юқорида санаб ўтилган таҳлил усулларида SWOT таҳлилинини (1-жадвал) ушбу иш доирасида келтириб ўтамыз.

1-жадвал.

Фарғона водийси туризм салоҳиятини баҳолашнинг SWOT таҳлили

S-Кучли жиҳатлар: - бой маданий ва ҳунармандчилик мероси; - қатор аутентик туризм маҳсулотлари; - шаҳарча таркиби ва яқин қўшни мамлакатлар бозорлари.	W-Заиф жиҳатлар: - транспорт инфратузилмасининг баъзи бўлимлари, маркетинг ва бренд бошқарувининг заифлиги; - малака ва сервис даражасининг пастлиги.
O-Имкониятлар: - ДХШ ва инновацион молиялаштириш инструментлари, экотуризм ва қишлоқ туризми ривожланиши; - халқаро бозорларга чиқиш.	T-Хавфлар: - табиий ва маданий меросга ортиқча босим, ноаёнлиқни ҳозирлаш (overtourism) хавфи; - муомала ва экологияга салбий таъсирлар.

Манба: Муаллиф ишланмаси.

Фарғона водийси туризм салоҳиятига оид SWOT таҳлили шуни кўрсатадики, ҳудуднинг асосий кучли жиҳатлари (Strengths) – бой маданий мерос, ҳунармандчилик анъаналари ва геостратегик жойлашуви билан белгиланади. Заиф жиҳатлари (Weaknesses) – транспорт ва хизмат кўрсатиш инфратузилмасининг етарлича ривожланмагани, маркетинг ва кадрлар салоҳиятининг чеклангани ҳисобланади. Шу билан бирга, ҳудудда янги туристик йўналишларни диверсификация қилиш, давлат-хусусий шериклик орқали инфратузилмани янгилаш ва рақамли маркетингни ривожлантириш каби имкониятлар (Opportunities) мавжуд. Бироқ атроф-муҳитга босим, маданий мерос объектларини тижоратлашув орқали йўқотиш хавфи ва туризм бозоридаги халқаро рақобат каби таҳдидлар (Threats) ҳудудий ривожланишда тўсқинлик қилувчи омиллар сифатида намоён бўлади.

Хулоса қилиб айтганда, Фарғона водийси мисоли туризмнинг ҳудудий ривожланишни қўллаб-қувватлашдаги имкониятларини ва муаммоларини аниқ очиб беради. Туризм инфратузилмасини мақсадли ривожлантириш орқали маҳаллий иқтисодиётни диверсификация қилиш,

иш ўринлари яратиш ва маданий меросни сақлаш мумкин. Бундай натижаларни самарали амалга ошириш учун институционал ислохотлар, мақсадли молиялаштириш, жамоатчиликнинг иштирокини таъминловчи механизмлар ҳамда экологик-маданий ҳимоя талабларини тахминлайдиган мониторинг тизими зарур.

Таҳлил ва хулосалар асосида қуйидагилар таклиф этилади;

Давлат-хусусий шериклик (ДХШ) механизмларини кенг жорий этиш. Туризм инфратузилмасини ривожлантиришда давлат бюджети имкониятлари чекланган. Шу боис меҳмонхоналар, аэропортлар, йўллар ва маданий мерос объектларини сақлаш каби йирик лойиҳаларни амалга оширишда ДХШ моделларини қўллаш мақсадга мувофиқ. Бу нафақат хусусий инвестицияларни жалб қилади, балки лойиҳаларнинг самарадорлигини ҳам оширади.

Маҳаллий аҳоли ва кичик тадбиркорликни қўллаб-қувватлаш. Туризмдан келадиган даромадларнинг асосий қисми маҳаллий аҳолига етиб бориши зарур. Бунинг учун оилавий меҳмон уйлари, хунармандчилик устахоналари, маҳаллий гидлар ва қишлоқ туризми ташаббусларини молиялаштириш ҳамда улар учун махсус грант ва субсидиялар ажратиш муҳим. Шу йўл билан жамоаларнинг туризм жараёнидаги иштироки ошади ва барқарор ривожланиш таъминланади.

Туризм маркетинги ва ҳудудий бренд яратиш. Фарғона водийсидаги Марғилон ипаги, Риштон керамикаси ва Қўқон меъморчилиги сингари ноёб ресурслар ягона “Фарғона водийси” бренди остида тарғиб қилиниши зарур. Рақамли маркетинг, халқаро кўргазмаларда иштирок ва онлайн бронлаш тизимлари ҳудудий туристик маҳсулотнинг рақобатбардошлигини оширади ва хорижий туристларни жалб қилади.

Барқарор туризм ва экологик хавфсизликни таъминлаш. Туризм ривожланиши билан бирга атроф-муҳит ва маданий мерос объектларига хавф кучайиши мумкин. Шунинг учун ҳар бир туризм лойиҳаси экологик экспертиза орқали баҳоланиши, “яшил туризм” стандартлари ва экологик тоза технологиялар жорий қилиниши зарур. Бу узоқ муддатли барқарор ривожланиш ва халқаро имиж учун асосий шартлардан бири ҳисобланади.

Фойдаланилган адабиётлар рўйхати

1. UNWTO. *Tourism and Regional Development*. Madrid, 2022.
2. Dunning J., Booth P. *Tourism Infrastructure and Regional Growth*. London, 2019.
3. Porter M. *The Competitive Advantage of Nations*. Free Press, 1990.
4. Кудрявцева Е.В. Туризм инфратузилмасини ривожлантиришнинг ҳудудий иқтисодиётга таъсири. – Москва, 2020.
5. Юсупов Н., Карабаев Ф. Туризмда давлат-хусусий шериклик механизмларининг самарадорлиги. – Тошкент, 2022.
6. Butler R. *The Tourism Area Life Cycle (TALC)*, 1980.
7. World Bank. *Public-Private Partnerships in Tourism Infrastructure*. Washington, 2020.

8. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2022 йил 28 январдаги “2022-2026 йилларга мўлжалланган Янги Ўзбекистоннинг Тараққиёт стратегияси тўғрисида”ги ПФ-60-сон Фармони. <https://lex.uz/docs/5841063>

9. Ўзбекистон Республикаси Туризм қўмитаси маълумотлари.

HUDUDLARNING IJTIMOY-IQTISODIY RIVOJLANISH DARAJASINI TENGLASHTIRISHDA BOZOR KONSENTRATSIYASINI BAHOLASH USULI SIFATIDA HERFINDAHL-HIRSCHMAN INDEKSI

Mansurov Zikriyo Muxsinjon o‘g‘li

TDIU huzuridagi “O‘zbekiston iqtisodiyotini
rivojlantirishning ilmiy asoslari va muammolari” ilmiy
tadqiqotlar markazi doktranti

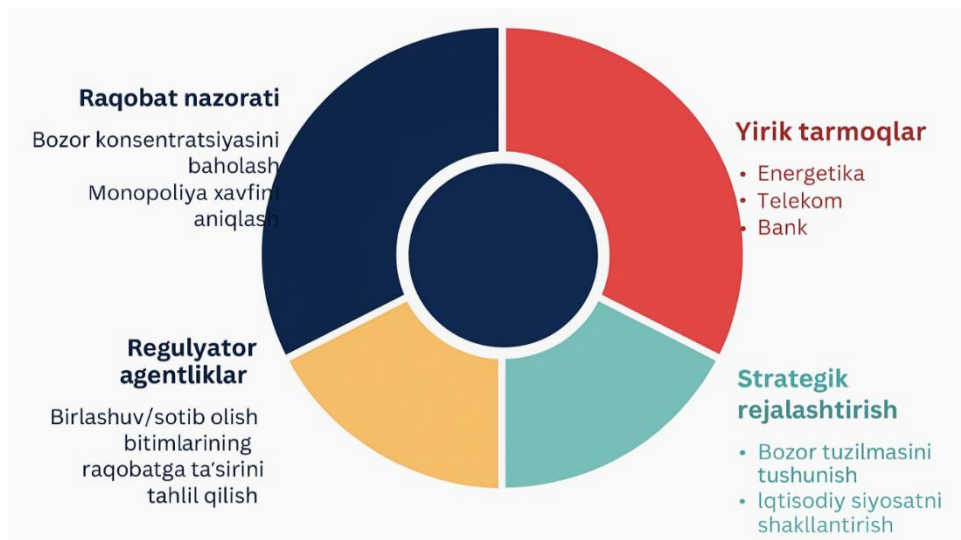
Bozor konsentratsiyasini baholash zamonaviy iqtisodiy tahlilning muhim yo‘nalishlaridan biridir. Ayniqsa, kompaniyalar o‘rtasidagi raqobat darajasini aniqlash, monopoliyaga qarshi siyosat yuritish va diversifikatsiya strategiyalarini shakllantirishda aniq va ishonchli o‘lchovlarga ehtiyoj katta. Shu nuqtada konsentratsiya tushunchasi muhim omil sifatida yuzaga keladi. Konsentratsiya indekslari bir qancha sohalarda qo‘llaniladi. Mazkur turdagi indekslardan bugungi kunda bir qancha turi mavjud bo‘lib, ular orasida eng keng tarqalgan bir indeks ajralib chiqqan. Ya’ni Herfindahl-Hirschman indeksi (HHI) indeksi. HHI bozor ishtirokchilarining barchasining ulushlarini bilishni talab qiladi[1].

Herfindahl-Hirschman indeksi (HHI) - bozor konsentratsiyasini o‘lchashda eng muhim va keng qo‘llaniladigan statistik ko‘rsatkichlardan biridir. Bu indeksning nomi ikki amerikalik iqtisodchi Orris C. Herfindahl va Albert O. Hirschman nomidan olingan. Hirschman 1945-yilda o‘zining “National Power and the Structure of Foreign Trade” nomli asarida konsentratsiya tushunchasini shakllantirgan bo‘lsa, Herfindahl 1950-yilda Kolumbiya universitetida po‘lat sanoati bo‘yicha dissertatsiyasida ushbu indeksni mustaqil ravishda ishlab chiqqan. Dastlab HHI bozor tuzilmasi va samaradorligini tahlil qilish vositasi sifatida nazariy jihatdan taklif etilgan. Hirschman indeksni ishlab chiqishda “kamlik” (fewness) va “notekislik” (skewness) elementlarini birlashtirish orqali bozor kuchini aniqlashni maqsad qilgan. Bu yondashuv bozorni bir necha yirik kompaniya egallaganmi yoki ko‘plab kichik kompaniyalar o‘rtasida noteng taqsimlanganmi har ikkala holatni aniqlashga yordam beradi [2].

1960-yillardan boshlab HHI antimonopoliya siyosatida amaliy vosita sifatida keng qo‘llanila boshladi. Ayniqsa, 1968-yildagi AQSh Adliya vazirligi va Federal Savdo Komissiyasi tomonidan ishlab chiqilgan Merger Guidelines (birlashuv bo‘yicha ko‘rsatmalar) HHI ni asosiy baholash mezonini sifatida belgiladi. Keyinchalik bu ko‘rsatmalar yangilanib, HHI indeksining mergers and

acquisitions (birlashish va sotib olish) jarayonlaridagi raqobatga ta'sirini baholashda asosiy rol o'ynashi mustahkamlandi [3].

Bugungi kunda HHI quyidagi sohalarda faol qo'llaniladi:

1- rasm. Herfindahl-Hirschman indeksining qo'llanilishi[4]

HHI ning afzalligi shundaki, u oddiy hisoblash usuli, minimal ma'lumot talab qilishi va katta kompaniyalarga ko'proq og'irlik berishi bilan boshqa konsentratsiya indekslaridan ustun turadi.

HHI'ni hisoblash uchun quyidagi ketma-ket amallar bajariladi:

1. Bozordagi barcha firmalarni aniqlash va ularning bozor ulushlarini (odatda foizda ifodalanadi) aniqlash.
2. Har bir firmalarning bozor ulushini kvadratga ko'paytirish.
3. Kvadratlangan ulushlarni yig'indisini hisoblash.

HHI formulasi quyidagicha ifodalanadi [4]:

$$HHI = \sum_{i=1}^n s_i^2$$

Bu yerda:

S_i – i - kompaniyaning bozor ulushi (foiz emas, balki 0 dan 1 gacha bo'lgan kasr ko'rinishida),

n - bozordagi kompaniyalar soni.

1-jadval.

Herfindahl-Hirshman indeksining natija qiymatlari [5]

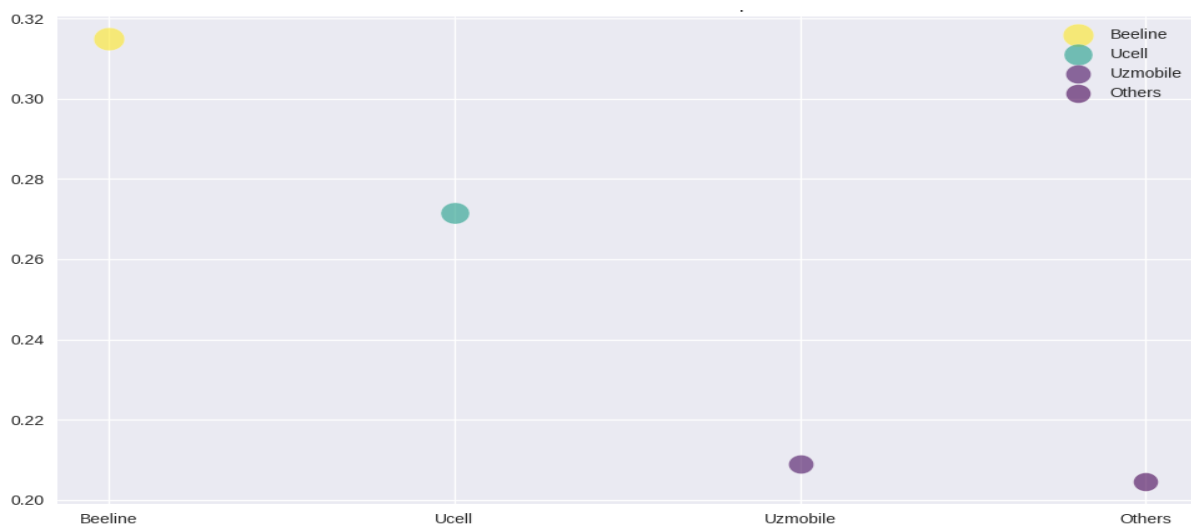
HHI qiymati	Bozor holati
$HHI < 0.15$	Raqobat kuchli (unconcentrated)
$0.15 - HHI - 0.25$	O'rtacha konsentratsiya
$0.25 < HHI$	Yuqori konsentratsiya (monopoliya xavfi)

Bunga misol sifatida O'zbekistondagi mavjud mobil aloqa operatorlarini keltirishimiz mumkin. Ya'ni O'zbekistondagi mobil aloqa bozorida abonentlar soni bo'yicha yetakchi operatorlar orasida sezilarli raqobat mavjud. Bu raqobat ularning bozor ulushida yaqqol namoyon bo'ladi, ayniqsa yirik shaharlar va chekka hududlardagi qamrov darajasida. Xususan Beeline 30%, Ucell 28%, Uzmobil 21.8%, va boshqalar 20.2% deb olib[6], ularni kasr ko'rinishiga o'tkazamiz va bizda quyidagicha tenglama hosil bo'ladi:

$$HHI = \sum_{i=1}^n s_i^2 = s_1^2 + s_2^2 + s_3^2 + s_4^2 = (0.30)^2 + (0.28)^2 + (0.218)^2 + (0.202)^2 = 0.09 + 0.0784 + 0.0475 + 0.0408 = 0.2567$$

Yuqoridagi misolimizda $HHI = 0.2567$ ekanligi ma'lum bo'ldi va bu yuqori konsentratsiyalangan bozor degani. Ya'ni bozorning asosiy qismini 3 ta yirik operator egallagan, bu esa raqobatga cheklovlar bo'lishi mumkinligini ko'rsatadi..

Ushbu misolni chuqurroq tahlil qilish shuni ko'rsatadiki, HHI (Herfindahl-Hirschman indeksi) bozor ulushlarini kvadratga ko'paytirish natijasida katta ulushga ega kompaniyalarga ancha katta og'irlik beradi, kichik ulushga ega firmalarga esa kamroq. Bu HHI'ning xususiyati iqtisodiyotdagi nazariy tushunchaga mos keladi: ya'ni, ishlab chiqarish bir nechta yirik kompaniyada jamlangan bo'lsa (ya'ni, HHI yuqori bo'lsa), boshqa omillar o'zgarmagan holda, bozordagi raqobat zaif bo'lishi ehtimoli katta[7].

2-rasm. Uyali aloqa operatorlarining bozor ulushidagi hissasi[8]

HHI ko'proq bozor ichidagi konsentratsiyani ko'rsatadi, ya'ni biror tarmoqda nechta yirik o'yinchi mavjudligini aniqlashga xizmat qiladi. LQ esa hududiy darajada tarmoqning nisbiy kuchini baholaydi, ya'ni biror hududda muayyan faoliyat turi umumiy iqtisodiyotga nisbatan qanchalik ixtisoslashganligini ko'rsatadi[9]. RCA esa mamlakatlararo savdo oqimlarida qaysi mahsulot yoki xizmat bo'yicha nisbiy ustunlik mavjudligini aniqlashga

yordam beradi. Shu sababli, bu indekslar bir-birini to'ldiruvchi vositalar sifatida qaraladi, lekin ularning qo'llanilish doirasi va tahlil nuqtai nazari farqlidir.

2-jadval.

LQ, HHI va RCA indekslarining afzallik va kamchiliklari[10]

Mezoni	Location Quotient (LQ)	Revealed Comparative Advantage (RCA)	Herfindahl-Hirschman Index (HHI)
Asosiy qo'llanilishi	Mintaqaviy ixtisoslashuvni aniqlash	Xalqaro savdo ustunligini baholash	Bozor konsentratsiyasi va raqobat darajasini o'lchash
Afzallik: Soddalik	Oddiy formula, tez hisoblanadi	Nisbatan oddiy, eksport ulushiga asoslanadi	Murakkabroq, lekin bir ko'rsatkichda umumiy tuzilmani aks ettiradi
Afzallik: Lokal tahlil	Mahalliy rejalashtirishda juda qulay	Faqat xalqaro savdo kontekstida foydali	Lokal bozorlar uchun ham ishlaydi, lekin ko'proq monopoliyaga oid
Afzallik: Sektorlararo aniqlik	Har bir sektor uchun alohida ko'rsatkich beradi	Sektorlararo solishtirishda cheklangan	Barcha sektorlarni birlashtirib umumiy konsentratsiyani ko'rsatadi
Kamchilik: Statik xarakter	Vaqt o'zgarishini aks ettirmaydi	Dinamik tahlilga nisbatan sezgirroq	Dinamik bo'lishi mumkin, lekin faqat konsentratsiyani ko'rsatadi
Kamchilik: Sifatni hisobga olish	Faqat miqdoriy ko'rsatkichlarga asoslanadi	Mahsulot sifati, innovatsiya darajasi inobatga olinmaydi	Bozor ulushlari asosida, lekin sifat yoki samaradorlikni aks ettirmaydi
Kamchilik: Natijadagi xavf	$LQ > 1$ har doim ijobiy emas - haddan tashqari tayanish xavfi bor	$RCA > 1$ noto'g'ri eksport strukturasi ham ko'rsatishi mumkin	Yuqori HHI raqobatning pastligini bildiradi, lekin ba'zida tabiiy monopoliyalar mavjud

Xulosa qilib shuni ta'kidlash kerakki, Herfindahl-Hirschman indeksi bozordagi konsentratsiya darajasini aniqlashda ayniqsa bozorga kirish jarayonlarini dastlabki baholashda keng qo'llaniladi. Bu indeks ishtirokchilarning bozor ulushlarining kvadratlarini yig'ish orqali umumiy raqobat muhitini sonli ko'rsatkichga aylantiradi, bu esa tartibga soluvchi

organlar va iqtisodiy tahlilchilar uchun muhim ma'lumot bo'lib, boshlang'ich strategiyani belgilashda muhim ahamiyat kasb etadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Maurizio Naldi and Marta Flamini. *“the CR4 index and the interval estimation of the Herfindahl-Hirschman Index: an empirical comparison”*. Dept. of Computer Science and Civil Engineering, Universit`a di Roma Tor Vergata, Roma, Italy, 2021.
2. Tatenda Pasipanodya And Anne Marie Knott, *“The Herfindahl-Hirschmann Index (HHI) Revisited”*
3. <https://www.justice.gov>
4. Chelnokova O.Y., *“Моделирование использования индекса Херфиндаля-Хиршмана при анализе степени концентрации фирм на отраслевом рынке”*, Саратов, Россия, 2018.
5. Stephen A. Rhoades, of the Board's Division of Research and Statistics, prepared this technical note. *“The Herfindahl-Hirschman Index”*
6. <https://stat.uz/uz/matbuot-markazi/qo-mita-yangiliklar/30158-mobil->
7. <https://jonwlaw.medium.com/what-is-the-hhi-in-economics-d2e80fd6a8e1>
8. Muallif tomonidan ishlangan.
9. L.Jones E.Bethmann *“Approaches of Measuring Revealed Comparative Advantage (RCA): Literature Review”* - Washington, DC 20436, 2023.
10. Yossi Spiegel, *“The Herfindahl-Hirschman Index and The Distribution of Social Surplus”*, *The Journal Of Industrial Economics* 0022-1821 Volume Lxix, 2021.

O‘ZBEKISTONDA TA’LIM MENEJMENTI: ISLOHOTLAR, MUAMMOLAR VA ISTIQBOLLAR

Mangliyev Bexzod Turaboy o‘g‘li
Toshkent davlat iqtisodiyot universiteti

O‘zbekistonda ta’lim tizimini boshqarish (ta’lim menejmenti) so‘nggi yillarda tub islohotlarga yuz tutmoqda. Bu islohotlar ta’lim sifatini va samaradorligini oshirish, xalqaro tajribani tatbiq qilish, shuningdek, ijtimoiy tenglikni ta’minlashga qaratilgan. Mamlakatda davlat siyosatining ustuvor yo‘nalishlaridan biri sifatida ta’lim sohasi muntazam e’tiborda bo‘lib, sohada kompleks o‘zgarishlar amalga oshirilmoqda.

Bugungi kunda O‘zbekiston ta’lim tizimi markazlashgan boshqaruvdan bosqichma-bosqich voz kechib, mahalliy darajadagi qaror qabul qilish vakolatlarini kengaytirishga intilmoqda. Davlatning ta’lim siyosati, asosan, Xalq ta’limi vazirligi tomonidan yuritiladi. Biroq, tizimda desentralizatsiyaga oid islohotlar amalga oshirilmoqda - bu esa mahalliy hokimiyatlar va ta’lim muassasalariga ko‘proq mustaqillik berishni nazarda tutadi. Bunday yondashuv o‘quv muassasalarining o‘ziga xos sharoitlarini hisobga olish, resurslardan oqilona foydalanish va tezkor qaror qabul qilish imkonini beradi [1].

Ta’lim menejmentining muhim jihatlaridan biri - bu o‘qituvchilarning malakasini oshirish, ularning kasbiy salohiyatini doimiy takomillashtirib

borishdir. Shu maqsadda bir qator dasturlar, jumladan, Ta'lim yetakchiligi dasturi (Educational Leadership Development Program - ELDP) joriy etilgan. Ushbu dasturlar orqali o'qituvchilar zamonaviy pedagogik yondashuvlar, texnologiyalar va ta'lim jarayonini boshqarish bo'yicha bilimlarni egallab borishadi. Bu nafaqat ta'lim sifatiga, balki o'qituvchi kasbining nufuziga ham ijobiy ta'sir ko'rsatmoqda [3].

O'zbekistonda ta'lim tizimida xususiy sektorning ishtiroki tobora ortib bormoqda. Xususiy maktablar, xalqaro o'quv dasturlari, nodavlat kasb-hunar markazlari va onlayn ta'lim platformalari orqali ta'lim xizmatlari diversifikatsiyalashmoqda. Bu esa raqobat muhiti yaratib, umumiy ta'lim sifatini oshirishga xizmat qiladi. Xususan, xorijiy tillar, IT, moliya, tadbirkorlik kabi sohalarga ixtisoslashgan kurslar soni ortmoqda.

Bozor iqtisodiyoti sharoitida mehnat bozorining talablariga mos kadrlar tayyorlash dolzarb vazifaga aylangan. Shu bois, yangi kasb-hunar kollejlari, texnikumlar va lyseylar tashkil etilmoqda. Ular orqali o'quvchilarga amaliy ko'nikmalar berish, ularni kelajakdagi kasb faoliyatiga tayyorlash maqsad qilinmoqda. Bu o'z navbatida yoshlarning bandligini ta'minlash va ishsizlikni kamaytirish yo'lida muhim qadam hisoblanadi.

So'nggi yillarda ta'lim sohasida raqamli texnologiyalarni keng joriy etish ishlari faollashdi. Elektron darsliklar, onlayn test tizimlari, masofaviy ta'lim platformalari, raqamli baholash tizimlari – bularning barchasi o'quv jarayonining zamonaviy va interaktiv bo'lishiga xizmat qilmoqda. Shu bilan birga, o'qituvchilar va rahbarlar uchun maxsus IT kurslar tashkil etilmoqda.

Yangi milliy baholash tizimlari – xususan, Milliy test markazi tomonidan joriy etilgan standartlashtirilgan testlar orqali o'quvchilarning bilim darajasi muntazam nazoratga olinmoqda. Bu tizimlar ta'lim muassasalarining reytingini aniqlash, kuchli va zaif tomonlarni tahlil qilish imkonini beradi.

O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasi har bir fuqaroga ta'lim olish huquqini kafolatlaydi. Shuningdek, umumiy o'rta ta'lim bepul va majburiy hisoblanadi. Ta'lim sohasiga oid qonunlar va qarorlar muntazam ravishda yangilanib, xalqaro standartlarga moslashtirilmoqda.

O'zbekiston ta'lim tizimi so'nggi yillarda chuqur islohotlarni boshdan kechirmoqda. Biroq, bu islohotlar davomida qator tizimli muammolar mavjud bo'lib, ular yangi yondashuvlar, boshqaruv mexanizmlari va strategiyalarni talab etmoqda. Quyida asosiy muammolar va ularning yuzaga kelayotgan tendensiyalari tahlil qilinadi (1-jadval).

Ta'lim tizimida markazlashtirilgan boshqaruv yondashuvi uzoq yillar davomida ustuvor bo'lib kelgan. Bu holat resurslarni taqsimlash va siyosat yuritishda bir xillikni ta'minlashda, o'quv muassasalarining mustaqil qaror qabul qilish imkoniyatlarini cheklaydi. Bugungi kunda mahalliy darajadagi muassasalarga mustaqillik berish bo'yicha intilishlar kuchaymoqda. Tendensiya shundan iboratki, markaziy nazoratni saqlab qolgan holda, mahalliy boshqaruv organlari va ta'lim muassasalariga ko'proq vakolat berish orqali muvozanatni

ta'minlash zarurati tug'ilmoqda. Bu esa, resurslardan samarali foydalanish va mahalliy ehtiyojlarga mos qarorlar qabul qilish imkonini beradi.

1-jadval

Ta'lim menejmentidagi asosiy muammolar va asosiy tendensiyalar

Muammolar	Tendensiyalar
Markazlashgan va erkin boshqaruv o'rtasida muvozanatni topish	Mahalliy mustaqillikni kengaytirish bilan birga, davlat nazoratini saqlab qolish muhim.
O'qituvchilarning sifati va motivatsiyasi	Past maosh va ish yukining og'irligi ta'lim sifatiga salbiy ta'sir ko'rsatishi mumkin. Bu holatni bartaraf etish uchun o'qituvchilarning ijtimoiy maqomi va daromadlarini oshirish lozim.
Globalashuvga moslashish	Jahon miqyosida tan olingan ta'lim amaliyotlarini joriy qilish va o'quv dasturlarini xalqaro talablar asosida yangilash zarur.
Hududlararo tengsizlik	Qishloq va chekka hududlarda sifatli ta'limga yetarli darajada imkoniyat bo'lmayapti, bu esa ijtimoiy tengsizlikni kuchaytiradi.

Ta'lim sifatini ta'minlovchi asosiy omillardan biri bu – o'qituvchi salohiyatidir. Biroq, past maoshlar, ortiqcha yuklama va ijtimoiy himoya yetishmasligi o'qituvchilarni o'z kasbiga loqayd qarashga undaydi. Bu holat o'z navbatida o'quvchilarning bilim darajasiga va umuman ta'lim jarayonining sifatiga salbiy ta'sir ko'rsatadi. Tendensiya shundan iboratki, bu muammoni hal etish uchun o'qituvchilarning mehnat sharoitlarini yaxshilash, ularning malakasini oshirish va rag'batlantirish tizimlarini kuchaytirish zarur. O'qituvchi maqomini oshirish – ta'lim islohotlarining muhim sharti sifatida qaralmoqda.

Zamonaviy dunyoda ta'lim tizimi milliy chegaralardan chiqib, global raqobatga yuz tutmoqda. O'zbekiston ta'lim tizimi hali hanuz xalqaro standartlarga to'laqonli moslasha olgani yo'q. Bu esa mehnat bozori uchun raqobatbardosh kadrlar yetishtirishda muayyan to'siqlarga olib keladi. Ayni vaqtda, jahon tajribasini o'rganish va xalqaro yondashuvlarni o'quv dasturlariga tatbiq etish bo'yicha harakatlar olib borilmoqda. Bu tendensiya, ayniqsa, texnologik fanlar, xorijiy tillar, STEM yo'nalishlarida o'z aksini topmoqda.

Yana bir dolzarb muammo – bu hududlararo ta'lim sifati bo'yicha tengsizlikdir. Ayni paytda qishloq va chekka hududlarda joylashgan maktablarda infratuzilma, kadrlar va zamonaviy uskunalar yetishmaydi. Bu esa, o'quvchilarning bilim olish imkoniyatlarida jiddiy tafovutlarni yuzaga keltiradi. Tendensiya sifatida esa, chekka hududlarga ko'proq investitsiya jalb qilish,

zamonaviy texnologiyalarni joriy etish, mobil o'qituvchilarni jalb etish kabi chora-tadbirlar ko'rilmoqda. Bu orqali ta'limdagi ijtimoiy adolatsizlik darajasi pasaytirilishi mumkin.

Xulosa. Yuqoridagi tahlildan ko'rinadiki, O'zbekiston ta'lim menejmenti tub islohotlar jarayonida bo'lib, mavjud muammolarni aniqlash va ularni tizimli hal etish orqali barqaror rivojlanishga erishish mumkin. Bunda, muammolarni yuzaga chiqaruvchi ildiz omillarni to'g'ri aniqlash, ularning sabab-oqibat munosabatlarini tahlil qilish, shuningdek, xalqaro tajriba asosida innovatsion yondashuvlarni joriy etish muhim ahamiyat kasb etadi.

O'qituvchilarning doimiy kasbiy rivojlanishiga sarmoya kiritish, yangi metodika, kreativ ta'lim yondashuvlari va raqamli vositalardan foydalanishga o'rgatuvchi doimiy malaka oshirish dasturlarini kengaytirish zarur.

Ta'limga teng imkoniyatlar yaratish orqali barcha qatlamdagi bolalar uchun sifatli ta'limga teng sharoitlar taqdim etiladi.

Xalqaro hamkorlikni mustahkamlash, ya'ni UNESCO, UNICEF, GIZ, KOICA kabi tashkilotlar bilan hamkorlikda innovatsion ta'lim loyihalarini amalga oshirish ta'lim sifatini oshiradi.

Innovatsiya va raqamlashtirishni davom ettirish, shuningdek sun'iy intellekt, AR/VR texnologiyalar, o'yinli ta'lim metodlarini tatbiq qilish orqali o'quvchilarning faolligi oshiriladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI

1. *Gafurov Anvar, Abdunazarov Bahromjon DEVELOPMENT AND MANAGEMENT OF THE ACTIVITIES OF NON-GOVERNMENT HIGHER EDUCATION INSTITUTIONS IN UZBEKISTAN // Экономика и финансы (Узбекистан). 2023. №10. URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/development-and-management-of-the-activities-of-non-government-higher-education-institutions-in-uzbekistan> (дата обращения: 04.07.2025).*

2. *A.E.Kenjaboyev, B.X.Karimova PEDAGOGIK MENEJMENT ASOSLARI O'QUV QO'LLANMA, Termiz: 2023-yil*

3. *Ministry of Higher Education, Science and Innovation of the Republic of Uzbekistan, <https://edu.uz/uz/pages/sss>*

ЎЗБЕКИСТОНДА АҲОЛИ ДАРОМАДЛАРИ ХУДУДЛАРАРО ИЖТИМОЙ ТАБАҚАЛАШУВИ РЕЙТИНГИ

Махкамова Шахло Юлчиевна, и.ф.н.
Бекназарова Шахноза Шербек қизи,
Shayana Farm MCHJ, менежер

Ўзбекистон Республикаси Халқаро рейтинг ва индекслар билан ишлаш бўйича республика кенгаши йиғилишининг 2024 йил 27 март 13-сонли баённомаси 3-иловасининг 22-бандига мувофиқ ушбу тадқиқот “Мамлакатда ижтимоий табақалашув тенденцияларининг доимий

мониторинг тизимини яратиш” [1] мавзусидаги давлат мақсадли дастури доирасида долзарбдир. Аҳоли даромадлари табақалашуви индикаторлари биз томонимиздан аниқланиб, Ўзбекистон Республикаси, Қорақалпоғистон Республикаси ва вилоятлар ҳамда Тошкент шаҳри кесимида ҳисобланди.

Ўзбекистонда энг бой ва энг камбағал аҳоли ўртасидаги даромадлар табақалашуви - дециль фонд коэффиценти бўйича МДХ давлатлари учун белгиланган чегара қийматидан, яъни 8 мартадан кам эканлиги аниқланди. Ижтимоий-иқтисодий ислохотлар туфайли 2023-2024 йилларда ҳудудларда чегара қиймати даражасидан ошмади. 2022 йил ва 2023-2024 йилларда мос ҳолда 7 ва 7,1 марта бўлган, лекин 2022 йил дециль фонд коэффицент – Тошкент шаҳрида **9,6** ва Андижон вилоятида **8,6** марта бўлиб, ҳудудий табақалашув кузатилган (жадвал).

Аҳолининг турли қатламлар ичидаги даромадлар тенгсизлигини ифодаловчи Жини коэффиценти бўйича Ўзбекистон Республикасидаги ҳолат Бирлашган Миллатлар ташкилоти тавсия этган чегаравий қиймат – 0,35 дан кам эканлиги биз томонимиздан ҳисоблаб топилди: 2022 йил – 0,301 (0,283 - квинтиль гуруҳида), 2023 йил – 0,298 (0,286 - квинтиль гуруҳида), 2024 йил – 0,300 (0,286 - квинтиль гуруҳида) [8]. БМТ тавсиясига кўра Жини коэффиценти чегара қиймати – 0,35-0,37 [2, 59].

Жадвал

**2022-2024 йилларда Ўзбекистон ҳудудларининг аҳоли даромадлари
табақаланиши бўйича рейтингларини баҳолаш**

	Ҳудудлар	Квинтиль фонд коэффиценти			Дециль фонд коэффиценти			Жини децилли коэффиценти			Жини квинтилли коэффиценти		
		2022й.	2023й.	2024й.	2022й.	2023й.	2024й.	2022й.	2023й.	2024й.	2022й.	2023й.	2024 й.
	Ўзбекистон Республикаси	4,6	4,7	4,7	7	7,1	7,1	0,298	0,301	0,300	0,283	0,287	0,286
1	Қорақалпоғистон Республикаси	4,1	4,3	3,7	5,9	6,6	5,5	0,273	0,277	0,248	0,261	0,265	0,236
2	Андижон вилояти	5,5	4,6	4,0	8,6	7,0	6,0	0,341	0,292	0,273	0,323	0,278	0,260
3	Бухоро вилояти	5,0	4,4	4,6	7,8	6,5	6,6	0,314	0,282	0,299	0,298	0,270	0,286
4	Жиззах вилояти	3,3	4,9	4,7	4,7	7,7	7,0	0,239	0,306	0,295	0,226	0,292	0,281
5	Қашқадарё вилояти	3,2	4,5	4,4	4,7	6,6	7,4	0,222	0,285	0,272	0,211	0,272	0,260
6	Навоий вилояти	3,6	3,7	3,7	5,3	5,3	5,3	0,245	0,251	0,256	0,234	0,239	0,244
7	Наманган вилояти	4,4	4,8	4,6	6,7	7,2	7,1	0,292	0,304	0,295	0,277	0,290	0,281
8	Самарқанд вилояти	5,1	4,7	4,4	7,7	7,0	6,2	0,325	0,303	0,366	0,308	0,289	0,274
9	Сурхондарё вилояти	3,4	3,2	4,3	4,9	4,5	6,6	0,24	0,230	0,283	0,228	0,219	0,268
10	Сирдарё вилояти	3,1	3,4	3,8	4,4	4,7	5,2	0,22	0,235	0,265	0,208	0,224	0,253
11	Тошкент вилояти	5,9	4,2	4,3	9,6	6,4	6,4	0,339	0,277	0,280	0,321	0,264	0,267
12	Фарғона вилояти	4,0	3,7	3,9	5,6	5,3	5,7	0,264	0,253	0,267	0,253	0,241	0,255
13	Хоразм вилояти	2,5	3,7	2,9	3,3	4,6	3,9	0,178	0,270	0,204	0,170	0,260	0,195
14	Тошкент шаҳри	4,8	4,4	4,4	7	6,5	6,5	0,307	0,281	0,272	0,292	0,269	0,261

Изоҳ: Ижтимоий табақалашув чегара қийматлари миқдори: Дециль коэффиценти учун 8 марта - МДХ давлатлари учун, Дунё мамлакатлари учун – 10 марта - Жаҳон банки тавсияси; Жини коэффиценти учун 0,35 – 0,37 - БМТ тавсияси. Жини коэффицентини ҳисоблаш усули Ўзбекистон Республикаси Миллий статистика қўмитаси ҳисоботларида Жини квинтилли коэффиценти берилади. Манба: и.ф.н (PhD) Ш.Махкамова томонидан Ўзбекистон Республикаси Миллий статистика қўмитаси маълумотлари асосида ҳисобланган ва тузилган.

Шу билан бирга ҳудудий табақалашув мавжуд бўлиб, 2024 йил Самарқанд вилоятида - 0,366 - децилли Жини коэффиценти бўйича чегара қийматидалиги аниқланди (0,274 - квинтиль гуруҳида). Ушбу ҳолат меҳнат миграцияси билан боғлиқ бўлиши эҳтимоллиги мавжуд.

Жини коэффиценти дециль гуруҳлар таркибидаги табақалашув бир мунча квинтиль гуруҳлардан катта бўлиб, сабаби йириклашган гуруҳда табақаланиш камлигидир. Шу сабабли ҳудудларни ижтимоий-иқтисодий ҳолатини солиштиришда ва қарорлар қабул қилиш ҳамда дастурлар ишлаб чиқишда Жини коэффиценти дециль гуруҳлар бўйича ҳисоблашни мақсадга мувофиқ ҳисоблаймиз.

Жини коэффиценти 1912 йилда италиялик статист Коррадо Жини томонидан таклиф қилинган статистик моделдир. Кўрсаткич одамлар ўртасида даромад ёки бойлик тақсимотининг бир хиллигини баҳолашга имкон беради. Бунинг учун турли гуруҳлардаги фаровонлик кўрсаткичлари маълум бир формула бўйича ҳисобга олинади. Жини коэффиценти иқтисодий фаровонликнинг ягона кўрсаткичи эмас ва турмуш даражаси ёки ҳаёт сифати каби бошқа жиҳатларни ҳисобга олмайди. Жини коэффиценти 0 дан 1 гача бўлади, 0 - мутлақ тенгликни ва 1 - абсолют тенгсизликни ифодалайди [3, 4].

Хориж тажрибасида юқори даражадаги даромадлар табақалашуви Жанубий Африка (0,63), Намибия (0,591) [5], АҚШ (0,470), Россия (0,408) давлатларига тўғри келади. Паст табақалашув даражаси Европа давлатларига хос: Словакия (0,241), Словенения (0,243). Шунингдек, ҳудудий табақаланишда фарқлар мавжуд (Москва – 0,439, Свердловск вилояти - 0,410; Тюмен вилояти - 0,393) [6]. Таъкидлаш жоизки, ижтимоий табақалашув мамлакат аҳолисининг бойлик даражасини, турмуш даражаси ва фаровонлигини кўрсатмайди, фақат табақаланиш даражасини ифодалайди. Шунинг учун ижтимоий ҳавфсизликни таъминлаш учун ҳудудий табақаланишни тизимли мониторинги зарур.

Ўзбекистонда энг бой ва энг камбағал аҳоли ўртасидаги даромадлар табақалашуви дециль фонд коэффиценти бўйича 2011-2014 йиллардаги ҳолатни таҳли қиламиз. Дециль фонд коэффиценти 2011 йилда республикада 9,3 марта, Қорақалпоғистон Республикаси (8,3), Андижон вилояти (9,2), Қашқадарё (8,7), Сурхондарё (9,4), Фарғона (9,9), Хоразм (8,1) вилоятлари ва Тошкент шаҳрида (9,9) МДХ давлатлари учун белгиланган чегаравий қиймат – 8 мартадан кўп бўлган. Жаҳон банки тавсиясига кўра дециль коэффиценти бўйича аҳоли даромадлари табақалашуви 10 марта чегара қиймати белгиланган бўлиб, бу даврда Навоий (19,6), Бухоро (11,9), Жиззах (12,0) Сирдарё (12,0), Тошкент вилоятларида (10,9) дунё даражасидаги чегара қийматидан ошиб кетган эди [7].

2014 йилда эса даромадлар табақалашувининг дециль коэффиценти фақат Жиззах (10,5) ва Сирдарё (11,0) вилоятларида чегара қийматидан ортиб кетган. Ижтимоий табақалашувнинг Жини коэффиценти бўйича

Навоий (0,350), Сирдарё вилоятларида (0,352) БМТ тавсия этган чегара қийматида эди.

Ижтимоий-иқтисодий ислохотлар туфайли 2023-2024 йилларда ҳудудларда ижтимоий табақаланиш чегара қиймати даражасидан ошмади. Аҳолининг турли қатламлар ичидаги даромадлар тенгсизлигини ифодаловчи Жини коэффиценти бўйича Ўзбекистон республикасидаги ҳолат Бирлашган Миллатлар ташкилоти (БМТ) тавсия этган чегаравий қиймат – 0,35 дан кам эканлиги децилли Жини коэффиценти бўйича ҳисоблаб, биз томонимиздан баҳоланди. Шу билан бирга ҳудудий табақалашув даражаси аниқланди (Жадвал).

Ижтимоий ҳавфсизликни таъминлаш учун ижтимоий табақалашув даражасини ҳудудлараро тизимли мониторингини ифодаловчи платформа яратиш, ҳудудий чора-тадбирлар ишлаб чиқиш, айтиқса, ижтимоий-иқтисодий ривожлантириш дастурларини ишлаб чиқишда аҳоли даромадлари дифференциацияси даражасини эътиборга олиш мақсадга мувофиқ. Солиқ тизимини такомиллаштириш, аҳолининг ўрта синф вакиллари, тадбиркорликни қўллаб-қувватлаш, камбағалликни камайтириш билан ижтимоий табақаланишнинг чегара қийматларидан ортиб кетиши натижасидаги ҳавфларни бартараф этиш, ижтимоий адолат кўрсаткичи бўлмиш – Жини коэффиценти ва бошқа ижтимоий табақаланиш кўрсаткичлари – Дециль ҳамда Квинтиль коэффицентларини тартибга солиш тавсия этилади.

АДАБИЁТЛАР РЎЙХАТИ

1. Ўзбекистон Республикаси Халқаро рейтинг ва индекслар билан ишлаш бўйича республика кенгаши йиғилишининг 2024 йил 27 март 13-сонли баённомаси
2. Махкамова Ш.Ю. Формирование среднего класса в Узбекистане. -Т.: “Fan va texnologiya”, 2021. -108 с. (59)
3. Махкамова Ш.Ю. Социальное расслоение и уровень жизни населения. -Ташкент: “Turon-iqbol”, 2015. -244 с.
4. Индекс Джини: как оценивается социальное неравенство <https://t-j.ru/guide/gini-index/>
5. <https://72.ru/text/economics/2025/06/30/75639632/>
6. В России растет разрыв между богатыми и бедными. Почему это происходит в благополучных регионах - разбор <https://72.ru/text/economics/2025/06/30/75639632/>
7. Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамаси ҳузуридаги Ижтимоий тадқиқотлар институтининг 2011-2014 йилдаги маълумотлари бўйича и.ф.н (PhD) Махкамова Ш.Ю. томонидан Ижтимоий тадқиқотлар натижалари асосида ҳисобланган.
8. Ўзбекистон Республикаси Миллий статистика қўмитасининг 2022-2024 йиллардаги маълумотлари асосида и.ф.н (PhD) Махкамова Ш.Ю. томонидан ҳисобланган.

O‘ZBEKISTON HUDUDLARIDA IJTIMOY XARAJATLAR SAMARADORLIGINI DEA - USUL ORQALI BAHOLASH

Mahkamova Shahlo Yulchievna

*O‘zbekiston Respublikasi Iqtisodiyot va moliya vazirligi huzuridagi
Budjet-soliq ilmiy tadqiqotlari instituti, i.f.n. (PhD)*

O‘zbekiston hududlarida ijtimoiy xarajatlar samaradorligini baholash dolzarb hisoblanib, amaliy ahamiyat kasb etadi. Zero, 30.01.2025 yildagi PF-16 sonli “O‘zbekiston — 2030” strategiyasini “Atrof-muhitni asrash va “yashil iqtisodiyot” yilida amalga oshirishga oid davlat dasturi to‘g‘risida” Prezident farmonida: “ustuvor yondashuvlar resurslardan tejamkorlik bilan foydalanishni ko‘zda tutuvchi iqtisodiy rivojlanish modeliga o‘tish orqali 2030-yilgacha yalpi ichki mahsulotning yillik o‘shishini kamida 6 foiz va uning hajmini 200 milliard AQSH dollariga yetkazish, inflyatsiyani 5 foiz, budjet taqchilligini yalpi ichki mahsulotga nisbatan 3 foiz darajasida saqlash, kambag‘allikni qisqartirish va aholi farovonligini oshirish maqsadlariga erishishga asos bo‘ladi” [1], - deya belgilangan.

Tadqiqot natijalari. 2024-yil yanvar holatiga O‘zbekiston hududlarida kambag‘al oilalarga bolalar uchun ijtimoiy nafaqalar va moddiy yordam ajratilishi tahlili shuni ko‘rsatdiki, Toshkent shahrida Respublika o‘rtaca ko‘rsatkichiga nisbatan farq “-17,0%” kam, Qoraqalpog‘iston Respublikasida “+ 7,8” ko‘p bo‘lgan.

2025- yil yanvar holatiga O‘zbekiston hududlarida kambag‘al oilalarga bolalar uchun ijtimoiy nafaqalar va moddiy yordam ajratilishi tahlili shuni ko‘rsatdiki, Toshkent shahrida Respublika o‘rtaca ko‘rsatkichiga nisbatan farq “- 6,5%” kam, Qoraqalpog‘iston Respublikasida “+ 4,4” ko‘p bo‘lgan tabaqalashuvni ko‘rsatadi.

O‘zbekistonda 2024-2025-yillar 1-yanvar holatiga ko‘ra, 18 yoshgacha bo‘lgan bolalar uchun ijtimoiy nafaqa va moddiy yordam oluvchilar soni -1 096 806 oilaga, moliyalashtirish hajmi esa -491 087 million so‘mga kamaydi. O‘zbekiston Prezidentining 23.09.2024-yildagi PF-143-sonli farmonning ijrosini samarali ta‘minlash maqsadida 23.09.2024-yildagi PQ-330-sonli qarorning “Kambag‘allikdan farovonlik sari” dasturini amalga oshirilishi ushby ijobiy natijaga sabab bo‘ldi [2].

Shu bois, Ijtimoiy xarajatlar hududlararo samaradorligini baholash nazariy-amaliy ahamiyat kasb etadi. Jahon tajribasida, jumladan, Xalqaro valyuta jamg‘armasi tomonidan ko‘p qo‘llaniladigan DEA (Data Envelopment Analysis, DEA) usul [3] orqali, O‘zbekiston hududlarida kambag‘al oilalarga bolalar uchun ijtimoiy nafaqalar va moddiy yordam ajratilishi bo‘yicha Ijtimoiy xarajatlar nisbiy samaradorligi biz tomonimizdan hisoblanib, baholandi (jadval).

Ijtimoiy xarajatlari samaradorligini DEA usul orqali baholash natijasi 2024-2025 yil yanvar holatiga byudjet samaradorligiga erishishda hududlar holatini

baholab, ular olib borgan ijtimoiy siyosatni quyidagicha guruhlashtirish imkonini berdi [4]:

1-guruh - eng samarali ijtimoiy siyosat - xarajatlar deyarli o'zgarmay, kambag'allik kamaygan. 1) Jizzax viloyati (0% (-0,003) xarajatni deyarli o'zgartirmay, kamdag'allikni (- 0,1%) kamaytirgan - eng samarali ijtimoiy siyosat olib borilmoqda.

Jadval 1.

Hududlarda ijtimoiy himoya samaradorligi (Efi)

N (rang)	Худуд	Efi
1	Jizzax viloyati	1,000
2	Surxondaryo viloyati	0,510
3	Toshkent viloyati	0,485
4	Toshkent shahri	0,485
5	Farg'ona viloyati	0,456
6	Navoiy viloyati	0,453
7	Xorazm viloyati	0,424
8	Samarqand viloyati	0,390
9	Sirdaryo viloyati	0,380
10	Andijon viloyati	0,379
11	Namangan viloyati	0,346
12	Qashqadaryo viloyati	0,345
13	Buxoro viloyati	0,328
14	Qoraqalpog'iston Respublikasi	0,317

Manba: i.f.n Sh. Mahkamova hisob-kitoblari quyidagi ma'lumotlar asosida amalga oshirilib, tuzilgan. Ijtimoiy nafaqa va moddiy yordam oluvchi kam ta'minlangan oilalar soni va to'langan mablag'lar (2025-yil yanvar)
<https://ihma.uz/uz/social-help/ijtimoiy-nafaqa-va-moddiy-yordam-oluvchi-kam-taminlangan-oilalar-soni-va-tolangan-mablaglar-2024-yil-noyabr-copy/>

2-guruh - samarasiz ijtimoiy siyosat - ham byudjet xarajatlari, ham kambag'allar soni oshgan. ijtimoiy xarajatlarni moliyalashtirish hajmining haqiqiy o'sishi kambag'allik chegarasidan past bo'lgan fuqarolar ulushining sezilarli o'sishiga to'sqinlik qila olmadi. 1) Namangan viloyati +1,4 % - xarajatlar, +1,2% - kambag'allar soni ortgan; 2) Qashqadaryo viloyati +1,1 % - xarajatlar, +1,0% - kambag'allar soni ortgan; 3) Toshkent viloyati + 1,1 % va +1,3% - kambag'allar soni ortgan; 4) Farg'ona viloyati +0,9 % va +1,1%; 5) Toshkent shahri +0,7 % va +0,8%; 6) Qoraqalpog'iston Respublikasi +0,8 % va +0,6%; 7) Navoiy viloyati + 0,4 % va + 0,5%.

3-guruh - ijtimoiy siyosat aholining ehtiyoj darajasi bilan bog'liq emas, kambag'allikni kamaytirishga qaratilgan emas, byudjet xarajatlari darajasi va aholining kam ta'minlanganlar ulushi bir vaqtning o'zida kamayib borayotgan bo'lsa, bu o'tgan yillarda hududlarda ijtimoiy siyosatning samarasizligini ko'rsatadi. Ehtimol, ma'lum darajada teskari ta'sir ko'rsatilishi mumkin, buning natijasida tahlil qilingan davrda uy xo'jaliklarining shaxsiy daromadlarining oshishi ularni ijtimoiy qo'llab-quvvatlash choralarini ko'rishning rad etilishiga

olib keldi. 1) Andijon viloyati ham kambagʻallar sonini -2,2%, ham byudjet xarajatini -2,4% kamaytirgan; 2) Samarqand viloyati - kambagʻallar sonini -1,9%, byudjet xarajatini -2,0%;. 3) Surxondaryo viloyatida mos holda -1,2% va - 0,9%, 4) Sirdaryo viloyati -0,4% va 0,4%, 5) Buxoro viloyati - 0,3% va -0,4%, 6) Xorazm viloyati-0,3% va 0,3%.

Agar, Jizzaxning (0% (-0,03%)) xarajatni deyarli oʻzgartirmay, kambagʻallar sonini - 0,1% kamaytirganlik tajribasi qoʻllanilsa, Namangan viloyatida kambagʻallikni 4,7% (1,2% oʻrniga) kamaytirish mumkin boʻlar edi. Namangan viloyatida byudjet xarajatlari 1,4% emas, 0,4% oshirish kifoya qilar edi.

Fargʻona viloyatida esa analogik holatda kambagʻallik darajasini 1,1% emas, 3,0% kamaytirish mumkin boʻlar edi, byudjet xarajatlari esa 0,9% emas, 0,3% oshirish kifoya qilar edi.

Navoiy viloyatida esa ijtimoiy samaradorlik dasturi jizzaxliklarnikiga oʻxshash boʻlganda kambagʻallik darajasini 1,3% (0,5% oʻrniga) kamaytirish mumkin boʻlar edi, byudjet xarajatlari esa 0,4% emas, 0,2% oshirish kifoya qilar edi.

Toshkent viloyatida esa - 3,7% (1,3% oʻrniga) kambagʻallik darajasini kamaytirish mumkin edi, byudjet xarajatlari esa 1,1% emas, 0,4% oshirish kifoya qilar edi.

Eng yaxshi tajribani qoʻllash 2025 yilda Toshkent viloyatida absolyut koʻrsatkichlarda -166 mln soʻm byudjet mablagʻlarini iqtisod qilish va qoʻshimcha 1,2 ming kishini kambagʻallikdan chiqarish mumkin edi. Namangan viloyatida esa - 551 mln soʻm iqtisod qilinib, qoʻshimcha 3,7 ming kishini kambagʻallikdan chiqarilishi mumkin edi.

Xulosa. 2012-2018 yillardagi tadqiqotlarimizda aholining 12-8% oʻzini kam taʼminlangan deb eʼtirof etgani inobatga olinsa, bugungi kunda ularning deyarli yarmining turmush darajalari, yaxshiroq pogʻonaga chiqqani kuzatildi.

Oʻzbekistonda 2024-2025-yillar 1-yanvar holatiga koʻra, 18 yoshgacha boʻlgan bolalar uchun ijtimoiy nafaqa va moddiy yordam oluvchilar soni -1 096 806 oilaga, moliyalashtirish hajmi esa - 491 087 million soʻmga kamaydi. Oʻzbekiston Prezidentining 23.09.2024-yildagi PF-143-sonli farmonning ijrosini samarali taʼminlash maqsadida 23.09.2024-yildagi PQ-330-sonli qarorning “Kambagʻallikdan farovonlik sari” dasturini amalga oshirilishi ushbu ijobiy natijaga sabab boʻldi

2024-2025-yillar davri mobaynida Oʻzbekistonning aksariyat hududlarida ijtimoiy siyosatning samaradorligi oshdi. Ijtimoiy xarajatlarga byudjet xarajatlarning kamayishi kambagʻallar soni ortishiga olib kelmadi. Ijtimoiy xarajalar samaradorligi koʻrsatkichining hududlararo tabaqalanishi darajasi byudjet mablagʻlaridan foydalanishni optimallashtirish va kambagʻallikni kamaytirish uchun zaxira mablagʻlar mavjudligidan dalolat beradi.

Tadqiqot natijasida hududiy ijtimoiy dasturlarning samaradorligi quyidagi 3 guruhga boʻlingan:

1- xarajatlarni oshirmasdan, kambag'allik kamayadi - viloyatda (Jizzax viloyati) eng samarali ijtimoiy siyosat olib borilmoqda.

2- kambag'allik darajasi va byudjet mablag'lari darajasi ortib bormoqda - xarajatlarning samarasiz ishlatilishini ko'rsatmoqda (Qoraqalpog'iston Respublikasi, Qashqadaryo, Navoiy, Namangan, Toshkent, Farg'ona viloyatlari, Toshkent shahri).

3 - byudjet xarajatlari darajasi va aholining kam ta'minlanganlar ulushi bir vaqtning o'zida pasayib bormoqda - o'tgan yillarda hududlarda ijtimoiy siyosatning samarasizligi darajasini aks ettiradi. Ijtimoiy siyosat aholi ehtiyojlari darajasi bilan bog'liq emas va kambag'allikni kamaytirishga qaratilgan emas (Andijon, Buxoro, Samarqand, Surxondaryo, Sirdaryo, Xorazm viloyatlari). Bunday hollarda ushbu hududlarning mablag'larini ijtimoiy xarajatlardan ta'lim, sog'liqni saqlash, madaniyat va xalq xo'jaligini moliyalashtirishga qayta taqsimlash maqsadga muvofiqdir.

Aholini ijtimoiy himoya qilish sohasidagi chora-tadbirlarini, ilg'or tajribalarni (Jizzax viloyati) butun O'zbekiston hududlarida tarqatish hududlarda ijtimoiy siyosatni takomillashtirish tendensiyaning kuchaytirishiga olib keladi. Tadqiqot natijasi ko'rsatadiki, kambag'allikni keskin qisqartirishga byudjet moliyaviy xarajatlarini oshirib emas, balki hududlarda ijtimoiy qo'llab quvvatlash mexanizmlarining sifatini oshirish orqali erishish mumkin.

Taklif va tavsiyalar

1. Aholi farovonligini oshirish uchun o'rta sinf – tadbirkorlarni soliq imtiyozlari, qo'shilgan qiymat solig'ini maqbullashtirish orqali yashirin iqtisodiyotdan chiqarish, imtiyozli kreditlar orqali qo'llab quvvatlash, ijtimoiy liftlar bilan ta'minlash - ta'lim qamrovini oshirish, sog'liqni saqlashni raqamlashtirish.

2. Byudjet samaradorligiga erishishda 1-guruhda - kambag'allar soni ham byudjet xarajatlari ham kamaygan hududlar ilg'or tajribalarini (Jizzax, viloyati) O'zbekiston hududlarida tarqatish, hududlarda ijtimoiy siyosatni takomillashtirish tendensiyaning kuchaytirish.

3. Kambag'allikni keskin qisqartirishga byudjet moliyaviy xarajatlarini oshirib emas, balki hududlarda ijtimoiy qo'llab quvvatlash mexanizmlarining sifatini oshirish orqali erishish. Tejalgan mablag'ni tibbiy yordam va ta'limga yo'naltirish (tadqiqotlarimiz "kasallik" kambag'allik sabablaridan biri ekanligini aniqlagan).

4. Shu bilan birga, kambag'allikka barham berish va aholi farovonligini oshirish uchun aholi turmush darajasi va sifatining ijtimoiy-iqtisodiy, demografik va boshqa ko'rsatkichlarini tizimli monitoring qilish, makroiqtisodiy ko'rsatkichlar va hududlarning investitsiyaviy jozibadorligini har tomonlama baholash zarurligini ta'kidlash lozim.

5. Hududlarni kompleks rivojlantirishda ichki migratsiyaning baholash hisobiga hududlararo ijtimoiy soha xarajatlarini hisobga olish.

ADABIYOTLAR RO'YXATI

1. O'zbekiston Prezidenti Sh.Mirziyoyev «O'zbekiston — 2030 strategiyasini “Atrof-muhitni asrash va “yashil iqtisodiyot” yilida amalga oshirishga oid davlat dasturi to'g'risida”» ПФ-16-sonli farmoni <https://lex.uz/uz/docs/-7369703>
2. Muallif hisoblari. Manba: Ijtimoiy nafaqa va moddiy yordam oluvchi kam ta'minlangan oilalar soni va to'langan mablag'lar (2025-yil yanvar) <https://ihma.uz/uz/social-help-category/ijtimoiy-tolovlar-togrisida-malumat/>
3. Туманянц К.А., Сесина Ю.Е., Оценка эффективности социальных расходов регионов с помощью DEA-метода, <https://cyberleninka.ru/article/n/otsenka-effektivnosti-sotsialnyh-rashodov-regionov-rf-s-pomoschyu-dea-metoda> [23.05.2025]
4. Muallif ishlanmasi. Manba: Ijtimoiy nafaqa va moddiy yordam oluvchi kam ta'minlangan oilalar soni va to'langan mablag'lar (2025-yil yanvar) <https://ihma.uz/uz/social-help/ijtimoiy-nafaqa-va-moddiy-yordam-oluvchi-kam-taminlangan-oilalar-soni-va-tolangan-mablaglar-2024-yil-noyabr-copy/>

**O'ZBEKISTONDA BIZNES TADBIRLARINI TASHKIL ETISH VA MICE
TURIZMINING RIVOJLANISH TENDENSIYALARI**

Musayeva Sayyora Abdivaxitovna
*Alfraganus university,
Xalqaro turizm menejmenti
kafedrası o'qituvchisi*

Global iqtisodiyotda MICE industriyasi nafaqat turizmning eng daromadli segmentlaridan biri, balki hududlarning investitsion jozibadorligini oshiruvchi, innovatsiyalar transferini tezlashtiruvchi va mamlakatning xalqaro imijini mustahkamlovchi kuchli vosita sifatida tan olingan. Jahon Turizm Tashkiloti (UNWTO) ma'lumotlariga ko'ra, MICE-turist an'anaviy sayyohga nisbatan 3-4 barobar ko'p mablag' sarflaydi va uning tashrifi iqtisodiyotda sezilarli multiplikativ samara yaratadi.

So'nggi yillarda O'zbekistonda amalga oshirilayotgan keng ko'lamli iqtisodiy islohotlar, ochiqlik siyosati va viza rejimining liberallashtirilishi mamlakatning MICE-destinatsiya sifatidagi salohiyatini yuzaga chiqardi. Biroq, bu salohiyatdan to'liq foydalanish va xalqaro bozorda mustahkam o'rin egallash uchun sohadagi mavjud tendensiyalarni chuqur anglash, tizimli muammolarni aniqlash va strategik rivojlanish yo'llarini belgilash dolzarb ilmiy-amaliy vazifa hisoblanadi.

Ushbu tadqiqotning maqsadi – O'zbekistonda biznes tadbirlarini tashkil etish va MICE turizmining rivojlanish tendensiyalarini tizimli tahlil qilish, uning asosiy harakatlantiruvchi kuchlari va to'siqlarini aniqlash hamda sohaning raqobatbardoshligini oshirish bo'yicha ilmiy asoslangan tavsiyalar ishlab chiqishdan iborat.

Olib borilgan tahlillar natijasida quyidagi asosiy tendensiyalar va holatlar aniqlandi:

1. Kuchli davlat qo'llab-quvvatlashi va qulay normativ-huquqiy baza: O'zbekiston Respublikasi Prezidentining "Turizm sohasini rivojlantirishga doir qo'shimcha chora-tadbirlar to'g'risida"gi bir qator Farmon va Qarorlari MICE turizmini rivojlantirish uchun mustahkam poydevor yaratdi. 100 dan ortiq davlat fuqarolari uchun vizasiz rejimning joriy etilishi va elektron viza tizimining soddalashtirilishi biznes tadbirlari uchun mamlakatning ochiqligini keskin oshirdi.

2. Infratuzilmaning jadal modernizatsiyasi: so'nggi 5-7 yil ichida MICE tadbirlarini o'tkazishga mo'ljallangan infratuzilma sifat jihatidan yangi bosqichga ko'tarildi. Toshkent shahrida "Tashkent City Congress Hall", "Hilton" va "InterContinental" kabi xalqaro brendlar, Samarqandda esa "Silk Road Samarkand" ko'p funksiyali turistik markazi (kongress markazi va 8 ta mehmonxona) kabi yirik obyektlarning ishga tushirilishi yirik xalqaro anjumanlarni qabul qilish imkoniyatini yaratdi.

3. Yirik xalqaro tadbirlarni o'tkazish bo'yicha ijobiy tajriba to'planishi: Samarqand shahrida UNWTO Bosh Assambleyasi kabi global miqyosdagi tadbirning yuqori saviyada o'tkazilishi O'zbekistonning MICE-destinatsiya sifatidagi salohiyatini xalqaro miqyosda namoyon etdi. Bu tajriba mamlakatning logistika, xavfsizlik, mehmondo'stlik va tadbirlarni professional boshqarish sohasidagi imkoniyatlarini sinovdan o'tkazdi va uning ijobiy imijini mustahkamladi.

1-jadval

Hududlarda MICE turizmini rivojlanishga ta'sir etuvchi omillar

Rivojlanishning asosiy drayverlari va to'siqlari:	
<i>Rivojlanish drayverlari (harakatlantiruvchi kuchlar)</i>	<i>Mavjud to'siqlar va muammolar</i>
1. Barqaror siyosiy iroda va davlat tomonidan qo'llab-quvvatlash.	1. Malakali kadrlar va professional kongress tashkilotchilari (PCO) yetishmasligi.
2. Yangi va zamonaviy MICE infratuzilmasining mavjudligi.	2. Xizmat ko'rsatish sifati va narxining nomutanosibligi.
3. Boy madaniy-tarixiy meros ("bleisure" turizmi uchun yuqori salohiyat).	3. Mamlakatning MICE-destinatsiya sifatidagi marketing va brending strategiyasining zaifligi.
4. Geografik qulay joylashuv (Markaziy Osiyo markazi).	4. To'g'ridan-to'g'ri xalqaro aviaqatnovlarning cheklanganligi (ayrim yo'nalishlarda).
5. Mamlakatdagi xavfsizlik va barqarorlik darajasining yuqoriligi.	5. Sohoni muvofiqlashtiruvchi yagona Milliy Kongress Byurosining mavjud emasligi.

Manba: muallif ishlanmasi

Tahlil natijalari shuni ko'rsatadiki, O'zbekiston MICE turizmini rivojlantirishning dastlabki, ammo juda muhim bosqichini muvaffaqiyatli bosib

o'tdi. Infratuzilma va normativ-huquqiy baza yaratildi, yirik tadbirlarni o'tkazish bo'yicha qimmatli tajriba orttirildi. Biroq, endilikda asosiy e'tiborni "apparat ta'minoti"dan (infratuzilma) "dasturiy ta'minot"ga (xizmat ko'rsatish sifati, kadrlar malakasi, marketing) qaratish lozim.

Yangi infratuzilma obyektlarining mavjudligi va madaniy merosning boyligi **"bleisure"** (*Business+Leisure*) konsepsiyasini rivojlantirish uchun noyob imkoniyat yaratadi. Xorijiy delegatlar ish safari davomida Samarqand, Buxoro, Xiva kabi tarixiy shaharlarga sayohat qilish imkoniyatiga ega bo'lishi O'zbekistonning asosiy raqobatbardosh ustunligiga aylanishi mumkin.

Xulosa qilib aytganda, O'zbekiston MICE turizmi sohasida o'zining strategik salohiyatini ro'yobga chiqarish arafasida turibdi. Buning uchun mavjud yutuqlarni mustahkamlash bilan birga, sohadagi tizimli muammolarni bartaraf etishga qaratilgan quyidagi kompleks chora-tadbirlarni amalga oshirish talab etiladi:

1. Institutsional islohotlar. MICE sohasini tizimli rivojlantirish maqsadida, O'zbekiston Respublikasi Turizm qo'mitasi huzurida davlat va xususiy sektor o'rtasidagi samarali hamkorlik tamoyillariga asoslangan O'zbekiston Milliy Kongress Byurosini tashkil etish rejalashtirilmoqda. Mazkur tuzilma hududning MICE-turizm salohiyatini xalqaro bozorlarda targ'ib qilish, yirik xalqaro tadbirlarni jalb etish va ularni yuqori saviyada tashkil etishda tashkilotchilarga metodik va amaliy ko'mak ko'rsatish bilan shug'ullanadi. Shuningdek, Kongress Byurosi mamlakat brendini ilgari surish va xalqaro aloqalarni mustahkamlashda strategik o'rin tutadi.

2. Kadrlar tayyorlash tizimini takomillashtirish. MICE industriyasining barqaror rivojlanishi malakali kadrlar ta'minotiga bevosita bog'liqdir. Shu munosabat bilan, oliy ta'lim muassasalarida "Tadbirlar menejmenti" va "Kongress-ko'rgazma faoliyati" kabi yangi ta'lim yo'nalishlarini ochish rejalashtirilmoqda. Bu esa sohaga ixtisoslashgan mutaxassislarni tayyorlashga xizmat qiladi. Shuningdek, xalqaro professional kongress tashkilotchilari (PCO) bilan hamkorlikda malaka oshirish kurslari, treninglar va amaliy seminarlar tashkil etish orqali mavjud kadrlarning kompetensiyasini oshirish ko'zda tutilgan.

3. Marketing va brending siyosatini shakllantirish. O'zbekistonning MICE-destinatsiya sifatidagi xalqaro nufuzini mustahkamlash maqsadida "O'zbekiston – Buyuk Ipak Yo'li chorrahasidagi yangi MICE-destinatsiya" shiori ostida maqsadli marketing strategiyasini ishlab chiqish zarur. Ushbu strategiya doirasida IMEX, IBTM World kabi nufuzli xalqaro ko'rgazmalarda yagona milliy stend ostida qatnashish orqali mamlakatning turizm brendi keng auditoriyaga taqdim etiladi. Shu bilan birga, raqamli marketing vositalaridan foydalangan holda global auditoriyani jalb etish choralari ko'riladi.

4. Sifat standartlarini joriy etish. MICE xizmatlarining raqobatbardoshligi ko'p jihatdan ularning sifat darajasiga bog'liq. Shu sababli, mehmonxonalar, kongress markazlari, transport xizmatlarini ko'rsatuvchi kompaniyalar uchun

xalqaro standartlarga asoslangan sertifikatlashtirish tizimini joriy etish dolzarb ahamiyat kasb etadi. Bu tizim xizmat ko'rsatish sifati, xavfsizlik, ekologik barqarorlik va boshqa muhim ko'rsatkichlar bo'yicha monitoringni amalga oshirish imkonini beradi.

5. Raqamlashtirish va innovatsion texnologiyalarni joriy etish. Zamonaviy MICE industriyasi raqamli texnologiyalarsiz tasavvur etib bo'lmaydi. Shu sababli, tadbirlarni tashkil etish va boshqarish jarayonlariga raqamli platformalar, mobil ilovalar hamda virtual reallik (VR) texnologiyalarini joriy etish orqali operativlik, ishtirokchilar bilan o'zaro aloqadorlik va xizmat sifati sezilarli darajada oshiriladi. Ayniqsa, onlayn ro'yxatdan o'tish, elektron chipta tizimi, interaktiv dasturlar kabi vositalar yordamida tadbirlarni samarali boshqarish imkoniyati yaratiladi.

Ushbu tavsiyalarning amalga oshirilishi O'zbekistonning nafaqat mintaqaviy, balki jahon MICE-bozorida munosib o'rin egallashiga va ushbu sohaning mamlakat iqtisodiy taraqqiyotiga qo'shadigan hissasini sezilarli darajada oshirishga xizmat qiladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI

1. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2019-yil 5-yanvardagi "O'zbekiston Respublikasida turizmni jadal rivojlantirishga oid qo'shimcha chora-tadbirlar to'g'risida"gi PF-5611-son Farmoni.
2. World Tourism Organization (UNWTO), (2022). *Global Report on Meetings and Events Tourism*. Madrid, Spain.
3. Karimova, S. A. (2021). "The Role of MICE Tourism in the Diversification of the National Economy of Uzbekistan". *Economics and Innovative Technologies*, Vol. 3, pp. 112-120.
4. Dwyer, L., & Forsyth, P. (1997). "Multiplier effects of tourism". *Tourism Economics*, 3(4), 361-378.
5. O'zbekiston Respublikasi Statistika agentligi ma'lumotlari (2022-2024). www.stat.uz.
6. "Silk Road Samarkand: A New Era for MICE in Central Asia". (2023). *Conference & Meetings World Magazine*. Issue 8.
7. Yevropa Tiklanish va Taraqqiyot Banki (EBRD). (2023). *Annual Meeting and Business Forum in Samarkand Report*. www.ebrd.com.

HUDUDLAR RIVOJLANISHINI TENGLASHTIRISH HAMDA BARQAROR IQTISODIY O'SISHNI TA'MINLASHDA INTEGRATSION JARAYONLARNING O'RNI

Numanova Madina Latif qizi
TDIU huzuridagi "O'zbekiston iqtisodiyotini
rivojlantirishning ilmiy asoslari
va muammolari"ilmiy tadqiqot markazi
ilmiy xodimi

O'zbekiston Respublikasida hududiy rivojlanish masalalari davlat siyosatining eng muhim yo'nalishlaridan biri bo'lib, iqtisodiy o'sish jarayonlarida hududlar o'rtasidagi tafovutlarni kamaytirish, ijtimoiy-iqtisodiy imkoniyatlarni tenglashtirish hamda barqaror rivojlanishni ta'minlash ustuvor ahamiyat kasb etadi. Hududiy tengsizliklar mamlakat iqtisodiy salohiyatidan to'laqonli foydalanishni cheklaydi, mehnat resurslari, ishlab chiqarish va investitsiya oqimlarining notekis taqsimlanishiga olib keladi. Shu sababli hududlar o'rtasidagi iqtisodiy tafovutlarni qisqartirish va ularning raqobatbardoshligini oshirish integratsion jarayonlar bilan chambarchas bog'liqdir.

O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2025-yil 1-apreldagi “Respublika hududlarini jadal kompleks rivojlantirish uchun tanlab olingan tuman (shahar)larda amaliy chora-tadbirlarni amalga oshirish to'g'risida”gi PQ-132-sonli qarori hududlarni kompleks rivojlantirishga qaratilgan amaliy chora-tadbirlarni belgilaydi. Ushbu qaror hududlararo iqtisodiy integratsiyani mustahkamlash, barqaror iqtisodiy o'sishni ta'minlash hamda mahalliy hokimiyatlarning hududlarni rivojlantirishdagi mas'uliyatini oshirishga xizmat qiladi[1]. Ushbu qarorda quyidagilar ustuvor maqsad etib belgilangan:

sanoat ishlab chiqarishi hajmi o'rtacha 7-8 foizga, bozor xizmatlari hajmi 15 — 17 foizga, qishloq xo'jaligi ishlab chiqarishi hajmi 4-5 foizga barqaror o'sishini ta'minlash;

ishsizlik darajasini 4-5 foizga, kambag'allik darajasini 5-6 foizga pasaytirish, bunda Qo'ng'iro't, Asaka, G'allaorol, Denov tumanlari hamda Marg'ilon shahrini ishsizlik va kambag'allikdan xoli hududga aylantirish.

Integratsion jarayonlar hududlararo iqtisodiy aloqalarni kengaytirish, ishlab chiqarish zanjirlarini shakllantirish, ichki bozorning yaxlitligini mustahkamlash hamda tashqi iqtisodiy aloqalarning samaradorligini oshirishga xizmat qiladi. Mamlakat miqyosida sanoat, transport-logistika, energetika va axborot-kommunikatsiya sohalaridagi integratsiya hududlarning iqtisodiy faolligini oshirib, ularni umumiy iqtisodiy makonga yanada chuqurroq bog'laydi. Natijada hududlar o'rtasida resurslar, kapital, texnologiyalar va mehnat kuchining samarali taqsimoti ta'minlanadi. Bu esa hududiy tengsizliklarni kamaytirish, yangi ish o'rinlari yaratish, aholi turmush darajasini yaxshilashga zamin hozirlaydi.

Barqaror iqtisodiy o'sishni ta'minlashda integratsion jarayonlarning yana bir muhim jihati hududiy ixtisoslashuv va kooperatsiyani rivojlantirishdir. Har bir hududning tabiiy resurslari, ishlab chiqarish salohiyati va infratuzilma imkoniyatlaridan kelib chiqib, ularni milliy iqtisodiyotning yagona tizimida o'zaro to'ldiruvchi bo'g'in sifatida shakllantirish imkoniyati mavjud. Masalan, agrar hududlarda qayta ishlash sanoatini rivojlantirish, sanoat markazlarida yuqori qo'shilgan qiymatga ega mahsulotlar ishlab chiqarish, turizm salohiyatiga ega hududlarda esa xizmat ko'rsatish sohalarini kengaytirish orqali ijtimoiy-iqtisodiy faollikni sezilarli darajada oshirish mumkin.

Integratsion jarayonlar faqat ichki iqtisodiy hamkorlikni emas, balki xalqaro hamkorlikni ham o'z ichiga oladi. O'zbekistonning xalqaro iqtisodiy integratsion tuzilmalar va tashqi savdo aloqalarida faol ishtirok etishi hududlar iqtisodiyotiga bevosita ta'sir ko'rsatadi. Chet el investitsiyalarini jalb etish, eksport salohiyatini oshirish, innovatsion texnologiyalarni joriy etish hududlar rivojlanishini tezlashtiradi va iqtisodiy tengsizliklarni kamaytirishga xizmat qiladi. Shu nuqtai nazardan, hududlarning transport-logistika infratuzilmasini modernizatsiya qilish, energetik xavfsizlikni ta'minlash va raqamli iqtisodiyot elementlarini joriy etish integratsion jarayonlarning asosiy omillari sifatida qaralishi lozim.

Hududiy rivojlanishning tenglashtirilishi ijtimoiy barqarorlik va iqtisodiy xavfsizlikni mustahkamlashga ham xizmat qiladi. Agar ayrim hududlarda ijtimoiy-iqtisodiy ko'rsatkichlar past bo'lib qolsa, bu nafaqat iqtisodiy, balki ijtimoiy muammolarga ham olib keladi. Shu sababli davlat tomonidan hududiy siyosatni ishlab chiqishda integratsion yondashuv ustuvor yo'nalish sifatida tanlanishi muhimdir. Bu yondashuv orqali har bir hududning o'ziga xos xususiyatlarini inobatga olgan holda kompleks dasturlar ishlab chiqilishi va ularning milliy iqtisodiy rivojlanish strategiyasiga uyg'unlashtirilishi taqozo etiladi.

Hududlar rivojlanishini tenglashtirish va barqaror iqtisodiy o'sishni ta'minlash jarayonida statistik ko'rsatkichlar muhim amaliy ahamiyat kasb etadi. O'zbekiston YAIM hajmi 2024 yilda 1 454,6 trln so'mni tashkil etib, 6,5 foizlik o'sishga erishilgan. Shu bilan birga, hududlar iqtisodiy rivojlanishida sezilarli tafovutlar saqlanib qolmoqda[2]. Masalan, Toshkent shahri mamlakat YAIMining qariyb 20 foizini shakllantirsa, Navoiy va Toshkent viloyatlari ham yuqori ulushga ega. Ayrim viloyatlarning iqtisodiy hissasi 2–3 foiz atrofida bo'lib, bu hududiy tengsizlik mavjudligini ko'rsatadi. Bu holat resurslar va ishlab chiqarish salohiyatining notekis taqsimlanganini, integratsion jarayonlarning zarurligini yaqqol namoyon etadi.

Aholi turmush darajasining asosiy ko'rsatkichlaridan biri bo'lgan ish haqi darajasida ham tafovutlar kuzatiladi. 2025 yilning birinchi yarmida o'rtacha nominal ish haqi respublika bo'yicha 5,98 mln so'mni tashkil etgan bo'lsa, Toshkent shahrida bu ko'rsatkich 10,1 mln so'mga yetgan, Navoiy viloyatida 7,48 mln so'mni tashkil etgan. Aksincha, Andijon viloyatida ish haqi respublika o'rtachasidan 1 mln so'mga past bo'lib, 4,93 mln so'mni tashkil etgan. Bu esa hududlar o'rtasida ijtimoiy-iqtisodiy farqlarni yanada chuqurlashtirishi mumkin.

Integratsion jarayonlar sanoat kooperatsiyasi, transport-logistika tizimini rivojlantirish, raqamli iqtisodiyotni joriy etish va xalqaro iqtisodiy aloqalarni kengaytirish hududlar rivojlanishini tenglashtirishda hal qiluvchi o'rin tutadi. Masalan, ishlab chiqarish klasterlarini shakllantirish orqali yuqori ish haqi ta'minlaydigan sohalar hududlarga kengaytirilsa, Andijon yoki Surxondaryo kabi iqtisodiy faolligi nisbatan past bo'lgan hududlar ham Toshkent yoki Navoiy bilan

yaqin iqtisodiy darajaga erishishi mumkin. Bundan tashqari, ishsizlik darajasining hududlar bo'yicha farqlanishi ham iqtisodiy tengsizlikning muhim ko'rsatkichi hisoblanadi. SIAT ma'lumotlariga ko'ra, ayrim viloyatlarda ishsizlik darajasi 5 foizdan past bo'lsa, boshqalarida 8–10 foizdan yuqori bo'lishi kuzatilmoqda. Bu holat hududlararo iqtisodiy integratsiya mexanizmlarini kuchaytirish, mehnat resurslarining samarali taqsimlanishini ta'minlashni talab qiladi[2].

O'zbekiston hududlarining ijtimoiy-iqtisodiy rivojlanishini tenglashtirish va barqaror iqtisodiy o'sishni ta'minlash masalalari mamlakatning uzoq muddatli rivojlanish strategiyasida markaziy o'rin tutadi. Tadqiqot natijalari shuni ko'rsatadiki, hududlar o'rtasidagi tafovutlar (YAIM hajmi, ish haqi darajasi, sanoat va qishloq xo'jaligi ulushi) barqaror o'sish strategiyasining samarali amalga oshirilishiga to'sqinlik qilmoqda.

Integratsion jarayonlar sanoat kooperatsiyasi, transport-logistika tizimini rivojlantirish, raqamli iqtisodiyotni joriy etish va xalqaro iqtisodiy aloqalarni kengaytirish hududlar rivojlanishini tenglashtirishda hal qiluvchi ahamiyatga ega. Ular resurslar va mehnat kuchining samarali taqsimlanishini ta'minlash, yangi ish o'rinlari yaratish, hududiy salohiyatni oshirish va aholi turmush darajasini yaxshilashga xizmat qiladi. Shuningdek, hududiy integratsiya hududlar o'rtasidagi iqtisodiy tafovutlarni qisqartirish, ichki bozorning barqarorligini mustahkamlash va milliy iqtisodiyotning raqobatbardoshligini oshirish imkonini beradi. Bu esa O'zbekistonning barqaror iqtisodiy o'sish strategiyasini shakllantirishda asosiy vosita bo'lib, hududlararo ijtimoiy-iqtisodiy muvozanatni mustahkamlashga xizmat qiladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI

1. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining , 01.04.2025 yildagi “Respublika hududlarini jadal kompleks rivojlantirish uchun tanlab olingan tuman (shahar)larda amaliy chora-tadbirlarni amalga oshirish to'g'risida”gi PQ-132-sonli qarori. <https://lex.uz/uz/docs/-7463047>
2. O'zbekiston Respublikasi milliy statistika qo'mitasining rasmiy sayti. <https://stat.uz/uz/>

SANOAT ISHLAB CHIQARISHI KORXONALARINI DIVERSIFIKATSIYALASH ASOSIDA HUDUDLARNI IJTIMOY-IQTISODIY RIVOJLANTIRISHNING O'ZIGA XOS XUSUSIYATLARI

Olimov Maqsudjon Komiljon o'g'li
TDIU, i.f.f.d. (PhD)

Mamlakatimizda amalga oshirilayotgan ijtimoiy-iqtisodiy rivojlanishi va iqtisodiyot tarmoqlaridagi tarkibiy o'zgarishlar tahlili shuni ko'rsatadiki, erishilayotgan yutuq va muvaffaqiyatlarning asosida iqtisodiyot va uning

yetakchi tarmoqlarini modernizatsiya qilish, texnik va texnologik yangilash, ishlab chiqarishni diversifikatsiyalash jarayonlarining o'zni beqiyos hisoblanadi.

Hozirgi paytda hududlarni ijtimoiy-iqtisodiy rivojlantirish sohasida bir talay muammolar va nomutanosibliklar ko'zga tashlanmoqda. Avvalo, mahalliy, tabiiy, iqtisodiy, moliyaviy av eksport salohiyatidan yetarli darajada samarali foydalanilmayapti. Shuning oqibatida ayrim hududlarning iqtisodiy rivojlanish sur'atlari ularning mavjud salohiyatidan past bo'lib, bu narsa qishloq tumanlari va kichik shaharlar orasida rivojlanish borasidagi tavofutni kengaytirmoqda.

Hududlarning ijtimoiy-iqtisodiy taraqqiyotini tartibga solish amaliyotida hali yetarlicha samarali mexanizm shakllanmagan, mamlakatni hududiy rivojlantirish bo'yicha konsepsiya ishlab chiqilmagan. Natijada tarmoq va hududiy dasturlarni ishlab chiqishda hududlarning ijtimoiy-iqtisodiy rivojlanishi bo'yicha nomutanosibliklar yetarlicha hisobga olinmayapti [1]. Bunday sharoitda sanoat hududlar ijtimoiy-iqtisodiy rivojlanishi uchun asosiy tarmoq sifatida qaralishi hamda tarmoq korxonalarida ishlab chiqarish sur'atlarini barqaror rivojlantirib borish dolzarb masala hisoblanadi.

Hozirgi zamon sanoat ishlab chiqarishi korxonalarida ishlab chiqarish jarayoni ichki tuzilishi jihatdan bir xil emas: u mustaqil jarayonlardan tashkil topgan bo'lib, turli shakllarga va o'ziga xos xususiyatga ega. Bu ayrim mustaqil jarayonlar, odatda, asosiy va yordamchi jarayonlarga bo'linadi.

Iqtisodiyot va uning yetakchi tarmoqlarini modernizatsiya qilish ishlab chiqarishni diversifikatsiyalashga olib keladi. Ushbu atamaga mamlakatimiz iqtisodiyoti islohotchilari quyidagicha ta'rif berishgan: “Diversifikatsiya – yuqori qo'shilgan qiymat o'sish dinamikasini ta'minlovchi ishlab chiqarilayotgan mahsulot va xizmatlar assortimentining oshishi va kengayishi jarayonidir. Diversifikatsiya jarayoni iqtisodiyot tarmoqlarida olib borilayotgan modernizatsiya va tarkibiy o'zgarishlar bilan bevosita uyg'unlashgan” [2].

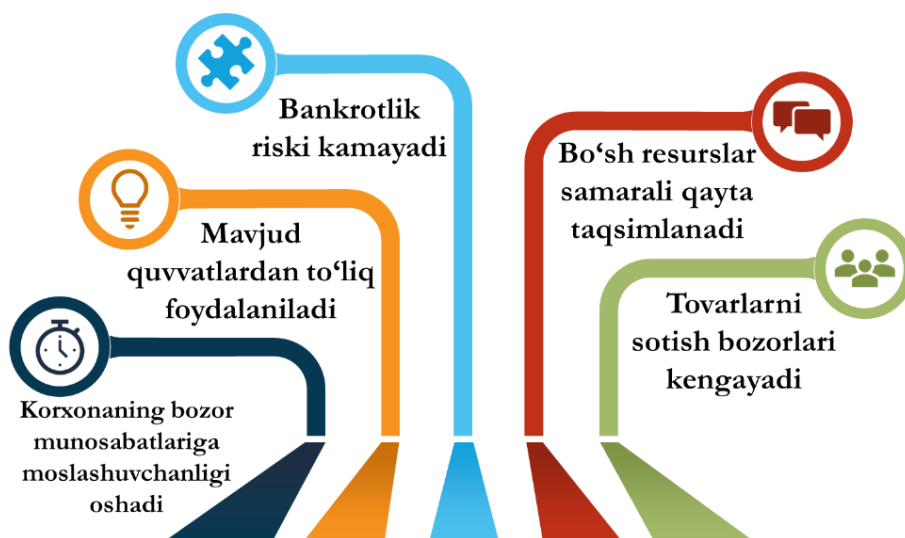
Umuman olganda, iqtisodiyot va uning yetakchi tarmoqlarini modernizatsiya qilish, texnik va texnologik yangilash ushbu tarmoqlarda ishlab chiqarishni diversifikatsiyalashga olib keladi, pirovardida mamlakat, korxona va mahsulotni ichki va tashqi bozorlarda raqobatbardoshligi, aholini ish o'rinlari va turmush darajasining yuksalishi hamda mamlakatning barqaror iqtisodiy o'sishi ta'minlanadi (1-rasm).

1-rasm. Ishlab chiqarishni diversifikatsiyalashning pirovard natijasi

Sanoat siyosatidagi asosiy ustuvorlik institutsional islohotlarning sifatini oshirish va tadbirkorlik faoliyatiga keng yo'l ochib berish, sanoat ishlab chiqarishni modernizatsiyalash va diversifikatsiyalash, iqtisodiyotning real sektori korxonalarini qo'llab-quvvatlash, o'rta va uzoq muddatda sanoatni rivojlantirish bo'yicha dasturiy chora-tadbirlarni amalga oshirishga qaratildi.

Jahon bozorlaridagi keskin kurash iqtisodiy o'sish sur'atlarining pasayishi va texnik taraqqiyotning susayishi o'nlab chiqarishda tub o'zgarishlarni amalga oshirishni talab qildi, chunki ishlab chiqarish uchun ilg'or texnika va texnologiyalarni sotib olishning o'zi yetarli bo'lmay qoldi. Diversifikatsiya kapital to'planuvining keng tarqalgan shakllaridan biriga aylanishi ko'p jihatdan aynan mana shu bilan tushuntiriladi.

2-rasm. Diversifikatsiyaning afzalliklari

Milliy iqtisodiyotning yetakchi tarmoqlarining raqobatbardoshligini oshirish masalasi hal etish bo'yicha Taraqqiyot strategiyasida iqtisodiyotning bazaviy tarmoqlaridagi 4000 dan ortiq korxonalarning rentabellik darajasini oshirish va moliyaviy sog'lomlashtirish hamda ishlab chiqarish quvvatlaridan foydalanish darajasini oshirish asosida ishchilar sonini ko'paytirishga erishish rejalashtirilgan. Bu tadbirlar natijasida korxonalarning rentabellik darajasi oshadi, ishlab chiqarish quvvatlaridan foydalanish darajasini oshirish va ishchilar sonini ko'paytirishga olib keladi [3].

Taraqqiyot strategiyasi doirasida amalga oshirilayotgan chora-tadbirlarning asosiy maqsadi xalq farovonligi va uning ertangi kunga ishonchini oshirish hamda rozilik hissini ta'minlash bo'yicha ustuvor vazifalarni amalga oshirishdir. Iqtisodiyotni rivojlantirish va liberallashtirishning asosida albatta tarkibiy o'zgartirishlarni chuqurlashtirish, milliy iqtisodiyotning yetakchi tarmoqlarini modernizatsiya va diversifikatsiya qilish hisobiga uning raqobatbardoshligini oshirish masalasi turadi. Yuqoridagi yuksak maqsadlarga erishish uchun quyidagi yo'nalishlarga alohida urg'u berilgan va aniq yechimlari ko'rsatib o'tilgan :

- milliy iqtisodiyotning tarkibida sanoat, xizmat ko'rsatish sohasi, kichik biznes va xususiy tadbirkorlik ulushini ko'paytirish;
- ishlab chiqarishni modernizatsiya qilishga qaratilgan faol investitsiya siyosatini olib borish;
- yuqori texnologiyali qayta ishlash tarmoqlarini sifat jihatidan yangi bosqichga o'tkazish orqali sanoatni yanada modernizatsiya va diversifikatsiya qilish;
- iqtisodiyot tarmoqlari uchun samarali raqobatbardosh muhitni shakllantirish hamda mahsulot va xizmatlar bozorida monopoliyani bosqichma-bosqich kamaytirish;
- ichki va tashqi bozorlarda milliy tovarlarning raqobatbardoshligini ta'minlash maqsadida prinsipial jihatdan yangi mahsulot va texnologiya turlarini o'zlashtirish;
- ishlab chiqarishni mahalliyashtirish, iste'mol tovarlar va butlovchi buyumlar importining o'rnini bosish, tarmoqlararo sanoat kooperatsiyasini kengaytirish;
- faoliyat ko'rsatayotgan erkin iqtisodiy zonalar, texnoparklar va kichik sanoat zonalarini samaradorligini oshirish, yangilarini tashkil etish;
- ishlab chiqarishga energiya tejaydigan texnologiyalarni keng joriy etish, qayta tiklanadigan energiya manbalaridan foydalanishni kengaytirish, iqtisodiyot tarmoqlarida mehnat unumdorligini oshirish;
- eksport faoliyatini liberallashtirish va soddalashtirish, eksport tarkibini va geografiyasini diversifikatsiya qilish, iqtisodiyot tarmoqlari va hududlarning eksport salohiyatini kengaytirish va safarbar etish [3].

Iqtisodiyot tarkibida sanoatning rivojlanishi dinamikasidagi muhim o'zgarish sifatida korxonalar va ishlab chiqarishni modernizatsiyalash, texnik va

texnologik yangilanish asosida sanoatda chuqur tarkibiy o'zgarishlar va diversifikatsiyaning amalga oshirilgani hisoblanadi.

Yuqori texnologiyali qayta ishlash tarmoqlarini, eng avvalo, mahalliy xomashyo resurslarini chuqur qayta ishlash asosida yuqori qo'shimcha qiymatli tayyor mahsulot ishlab chiqarishni jadal rivojlantirishga qaratilgan sifat jihatidan yangi bosqichga o'tkazish orqali sanoatni yanada modernizatsiya va diversifikatsiya qilish bugungi kun iqtisodiyotining zarurati hisoblanadi.

Hududiy sanoat korxonalarida ishlab chiqarishni diversifikatsiyalash jarayonlarni samarali amalga oshirish uchun quyidagi bir qator zaruriy chora-tadbirlarni amalga oshirish zarur:

- sanoat korxonalarini keng miqyosda modernizatsiya qilish, texnik va texnologik yangilash, ularni eng zamonaviy yuqori texnologik uskunalar bilan jihozlash, sanoat tarmoqlarida zamonaviy ilm-fan yutuqlari va ilg'or innovatsiya texnologiyalarini jadal tatbiq etish, sanoat uchun yuqori malakali kadrlar tayyorlashni kengaytirish;

- ishlab chiqarishni diversifikatsiya qilish, mahalliy xom ashyoni chuqur va sifatli qayta ishlash negizida eksport salohiyatining barqaror o'sib borishini, eksportga mo'ljallangan raqobatdosh sanoat mahsuloti ishlab chiqarishni ko'paytirishni, ularni sotish bozorlari kengaytirilishini ta'minlash;

- ichki sanoat kooperatsiyasi va ishlab chiqarish mahalliy lashtirilishini yanada rivojlantirish, sanoat tarmoqlarida kichik biznes va xususiy tadbirkorlikni jadal rivojlantirish uchun shart-sharoitlar yaratish, sanoat korxonalarini mamlakatning barcha mintaqalarida joylashtirish va shu asosda import o'rnini bosadigan mahsulot ishlab chiqarilishini, yangi ish joylari yaratilishi hamda aholining ish bilan bandligi o'sishini, odamlarning daromadlari va turmush darajasi yanada oshib borishini ta'minlash;

- mehnat unumdorligini o'stirish, ishlab chiqarish xarajatlari va mahsulot tannarxini izchil pasaytirish, energiya va resurslarni tejaydigan zamonaviy texnologiyalarni joriy etish, ishlab chiqarishni tashkil qilishni takomillashtirish, nobudgarchiliklar va unumsiz sarf-xarajatlarni bartaraf etish hisobiga sanoat ishlab chiqarishi samaradorligini muttasil oshirib borish;

- sanoat mahsulotini ishlab chiqarishda uning tashqi bozordagi raqobatbardoshligini ta'minlaydigan xalqaro sifat standartlari va texnik reglamentlarni tizimli tarzda tatbiq etish.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI

1. Sh. Mirziyoyev *“Hozirgi zamon va Yangi O'zbekiston”*. – Toshkent: *“O'zbekiston” nashriyoti*, 2024. – 560 b.

2. G. Shadiyeva va boshqalar. *Mintaqaviy iqtisodiyot*. Samarqand.: *“FAN BULOG'I” nashriyoti*, 2023 - 442 bet.

3. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2022 yil 28 yanvardagi PF-60-sonli *“2022-2026 yillarga mo'ljallangan Yangi O'zbekistonning taraqqiyot strategiyasi to'g'risida”gi Farmoni*.
<https://lex.uz/uz/docs/5841063>

4. A. Ortiqov *Sanoat iqtisodiyoti*. Darslik. - T.: *“Sano-standart”*, 2014.

5. A. Ortiqov, M. Isakov *Industrial iqtisodiyot. O'quv qo'llanma. T.: Iqtisodiyot, 2019.*
6. <https://lex.uz> – O'zbekiston Respublikasi Qonunchilik ma'lumotlari milliy bazasi.

HUDUDLARDA KAMBAG'ALLIK VA KAM TA'MINLANGANLIKNI ANIQLASH MEZONLARI VA UNI KAMAYTIRISH MEXANIZMLARI TAHLILI

Qayumov Sardor Abdusalom o'g'li

Toshkent Kimyo Xalqaro universiteti katta o'qituvchisi

Kam ta'minlanganlik va kambag'allik atamaları ko'pincha bir-biriga o'xshash ma'noda qo'llanilsa-da, ularning iqtisodiy, ijtimoiy va statistik mazmuni tubdan farq qiladi. Bu ikki tushuncha jamiyatlardagi ijtimoiy qatlamlarning turmush darajasi, davlat tomonidan ko'rsatiladigan yordam shakllari va ularning ehtiyoj darajasi jihatidan ajralib turadi.

Kam ta'minlanganlik — bu aholining minimal daromadga ega bo'lib, oddiy tirikchilik ehtiyojlarini qondirishga qodir, biroq barqaror moliyaviy zaxiraga ega bo'lmagan qatlamini anglatadi. Bu holat ko'pincha vaqtinchalik yoki mavsumiy iqtisodiy muammolar, ish haqi pastligi, ma'lum bir xizmatlarga to'liq kira olmaslik bilan izohlanadi. Kam ta'minlanganlar odatda yashash minimumiga yaqin daromad oladilar. Ular sog'liqni saqlash, ta'lim yoki kommunal xizmatlardan cheklangan yoki arzonlashtirilgan shaklda foydalana oladilar. Kam ta'minlanganlik holatidan odamlar ayrim hollarda chiqib keta olishi mumkin – bu holat har doim ham qat'iy ijtimoiy toifa sifatida shakllanmaydi [1].

Kambag'allik esa — odamning faqat daromad emas, balki asosiy ehtiyojlarini (ovqatlanish, sog'liq, uy-joy, ta'lim, infratuzilma) ta'minlay olmaslik darajasidir. Xalqaro tashkilotlar, jumladan Jahon banki, kambag'allikni \$2.15/kun yoki undan kam daromadga ega bo'lgan shaxslar deb belgilaydi. Shuningdek, MPI (Ko'p o'lchovli kambag'allik indeksi) kambag'allikni ta'lim yillarining yetishmasligi, sanitariya xizmatlarining yo'qligi, sog'liq uchun xavfsiz bo'lmagan yashash sharoitlari, ichimlik suvi, oziq-ovqat xavfsizligi, bolalar o'limi kabi mezonlar orqali aniqlaydi [2]. Kambag'allik – bu holatdan mustaqil chiqib ketish qiyin bo'lgan, ba'zida avloddan-avlodga o'tadigan ijtimoiy hodisadir. Bu qatlam ko'pincha davlat tomonidan subsidiya emas, balki to'liq ijtimoiy yordamga muhtoj bo'ladi (nafaqa, oziq-ovqat yordami, turar-joy, bepul tibbiy xizmat va h.k.) [3].

Davlat siyosati darajasida kam ta'minlanganlar imtiyozli kreditlar, soliq yengilliklari, ijtimoiy xizmatlarga subsidiyalar orqali qo'llab-quvvatlanadi. Kambag'allar esa ijtimoiy himoyaning bevosita obyekti sifatida ko'riladi – ularga pul yordami, bepul oziq-ovqat, uy-joy yordam dasturlari taklif etiladi [4]. Bu yondashuvlar ijtimoiy siyosatda farq qiluvchi instrumentlar orqali amalga oshiriladi. Quyidagi -rasmda hududlar, shahar va qishloq joylari bo'yicha kam ta'minlanganlik darajasi dinamikasi keltrilgan.

O‘zbekistonda “kam ta’minlanganlik” deganda yashash uchun zarur bo‘lgan eng kam daromad miqdoriga ega bo‘lgan, biroq asosiy ehtiyojlarini faqat qisman qondira oladigan aholi qatlamlari tushuniladi. Bu holat odatda shaxs yoki oilaning umumiy daromadi davlat tomonidan belgilangan yashash minimumi yoki iste’mol xarajatlari darajasidan past bo‘lganda aniqlanadi. Kam ta’minlanganlik holati vaqtinchalik iqtisodiy og‘irlik, bandlikdagi barqarorliksiz sharoitlar, kasallik yoki mehnatga layoqatsizlik sabab yuzaga kelishi mumkin. Ular kambag‘allik chizig‘iga yaqin bo‘lgan, lekin to‘liq kambag‘allik mezonlariga tushmagan ijtimoiy guruh hisoblanadi.

1-jadval.

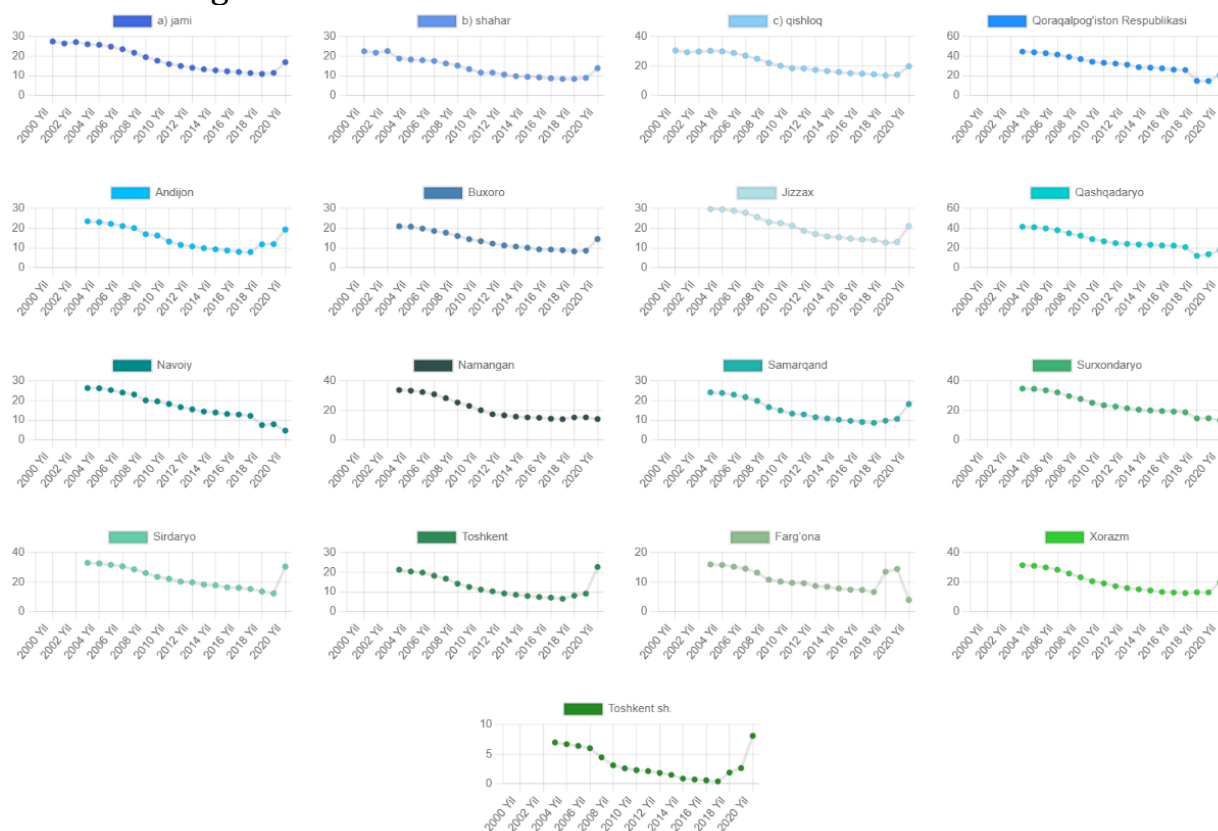
Kam ta'minlanganlik va kambag'allik o'rtasidagi farqlar

Mezon	Kam ta'minlanganlik	Kambag'allik
Asosiy ta'rifi	Aholining yashash minimumi darajasida yoki biroz past daromadga ega bo'lishi	Aholining minimal ehtiyojlarini ham qondira olmasligi holati
Daromad darajasi	Yashash minimumiga yaqin yoki $\pm 10-15\%$ oralig'ida	Yashash minimumidan ancha past, xalqaro mezonlarda \$2.15/kun yoki kamroq
Barqarorlik	Vaqtincha iqtisodiy qiyinchilik, imkoniyati bo'lsa chiqib ketishi mumkin	Uzoq muddatli, avloddan-avlodga o'tuvchi yoki doimiy ijtimoiy-iqtisodiy muammo.
Jamg'arma va zaxira imkoniyati	Juda kam yoki cheklangan, lekin ba'zida mavjud	Deyarli yo'q, doimiy daromad yetishmovchiligi
Xizmatlardan foydalanish	Davlat xizmatlaridan qisman foydalanadi (ta'lim, sog'liq, transport)	O'z ehtiyojlarini qondirish imkoniyati yo'q, sog'liq va ta'limdan cheklangan.
Ijtimoiy yordamga ehtiyoj	Subsidiyalar, kompensatsiyalar, imtiyozlar orqali qo'llab-quvvatlanadi	To'liq ijtimoiy yordamga muhtoj (nafaqa, oziq-ovqat, uy-joy yordami)
O'lchov mezonlari	Yashash minimumiga nisbatan milliy indikatorlar bilan baholanadi	Ko'p o'lchovli kambag'allik (MPI), xalqaro chizig' (WB: \$2.15/day) asosida
Raqamli va texnik qamrov	Mobil aloqa va ba'zan internet/kompyuterga ega	AKT vositalariga ega emas yoki foydalanish imkoniyati yo'q
Hayot sifati	Asosiy ehtiyojlar qondiriladi, lekin sifat jihatdan past	Asosiy ehtiyojlar (taom, kiyim, dori, maktab) ham doimiy ravishda yetarli emas
Xalqaro miqyosda ta'rifi	“Economically vulnerable” (iqtisodiy zaif qatlam)	“Poor” (kambag'al) yoki “extreme poor” (ekstremal kambag'allik)

Muallif tadqiqotlari asosida tayyorlandi.

Kam ta’minlanganlikni aniqlashda eng asosiy iqtisodiy mezon bu – iste’mol xarajatlari usuli hisoblanadi. O‘zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 2023-yil 27-fevraldagi 80-son qarori bilan tasdiqlangan “2023-yil uchun Statistika dasturi”da belgilangan muddatda “Minimal iste’mol xarajatlari”

qiymati hisoblandi. Davlat har yili yashash minimumi miqdorini belgilaydi, bu ko'rsatkich asosiy oziq-ovqat mahsulotlari, nooziq-ovqat tovarlari va xizmatlar qiymatini o'z ichiga oladi. 2023-yil holatiga ko'ra, O'zbekistonda yashash minimumi bir oyda kishi boshiga 568 ming so'm, mehnatga haq to'lashning eng kam miqdori (MHTEM) esa 980 ming so'm etib belgilangandi. Uy xo'jaligining bir a'zosiga to'g'ri keladigan oylik daromad yashash minimumidan past bo'lsa, u kam ta'minlangan deb hisoblanadi.

1-rasm. Kam ta'minlanganlik darajasi (hududlar, shahar va qishloq joylari bo'yicha) [5]

Kam ta'minlanganlikni aniqlashda faqat iqtisodiy mezonlar emas, balki ijtimoiy mezonlar ham hisobga olinadi. Mahalla fuqarolar yig'inlari orqali aholining real turmush darajasi, mehnatga layoqatlilik, oiladagi mehnatga qodir va qaramog'idagi shaxslar soni, nogironlik holati, ko'p farzandlilik kabi omillar aniqlanadi. Mahallalar va tuman ijtimoiy qo'mitalari tomonidan tuzilgan ro'yxatlar asosida kam ta'minlangan oilalar davlat ijtimoiy dasturlariga kiritiladi. Bu jarayon “Mahalla” jamg'armasi va Hokimliklar bilan hamkorlikda amalga oshiriladi.

Kam ta'minlangan oilalar va shaxslar uchun davlat tomonidan bir qator ijtimoiy yordam mexanizmlari ishlab chiqilgan. Bular jumlasiga moddiy yordam pullari, kommunal to'lovlar uchun subsidiya, bolalar nafaqasi, imtiyozli ipoteka yoki ta'lim krediti, davlat orderi asosida oziq-ovqat yoki kiyim-kechak yordamlari kiradi. Bundan tashqari, maktabgacha ta'lim va oliy o'quv yurtlariga to'lov-

kontraktlarda chegirmalar ham koʻzda tutilgan. Ushbu yondashuv orqali kam taʼminlanganlik holati kambagʻallikka aylanishining oldi olinadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR ROʻYXATI

1. *International Labour Organization (ILO). (2021). Social Protection Floors Recommendation, No. 202. www.ilo.org*
2. *World Bank. (2022). Poverty and Shared Prosperity Report. www.worldbank.org*
3. *UNDP – United Nations Development Programme. (2023). Human Development Report. www.hdr.undp.org*
4. *Asian Development Bank. (2022). Country Poverty Analysis: Uzbekistan. www.adb.org*
5. *www.stat.uz.*

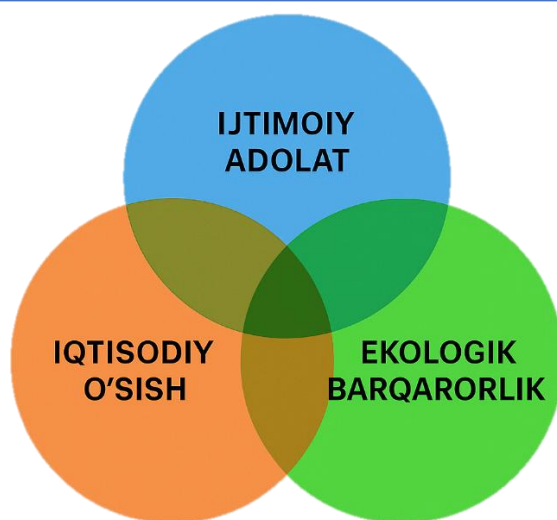
HUDUDLARNING IJTIMOY-IQTISODIY RIVOJLANISHIDA BARQAROR TURIZMNING ROLI

Raxmonov Shuxrat Shavkatovich

Samarqand iqtisodiyot va servis instituti tayanch doktranti

Hozirda turizm dunyo miqyosida jadal rivojlanayotgan sohalardan biriga aylandi. Jahon turizm tashkiloti (UNWTO) maʼlumotlariga koʻra, turizmning global hajmi yil sayin oshib bormoqda va 2030-yilga borib xalqaro sayyohlar soni 1,8 milliardga yetishi prognoz qilinmoqda. Bu esa turizmning faqat iqtisodiy emas, balki ijtimoiy va ekologik barqarorlikni taʼminlashdagi rolini kuchaytiradi [1]. Barqaror turizmning rivojlanishi bir necha omillar bilan izohlanadi: birinchidan, ekologik xavotirlar ortib bormoqda. Sayyohlar endi tabiatga zarar yetkazmagan holda dam olishga intilishmoqda. Ikkinchidan, madaniy merosni asrash masalasi koʻplab davlatlar uchun strategik ahamiyat kasb etmoqda, chunki turizm orqali tarixiy obidalarni saqlash va ulardan samarali foydalanish imkoniyati kengayadi. Uchinchidan, ijtimoiy adolat masalasi ham dolzarb boʻlib, barqaror turizm orqali ayollar va yoshlarning bandligi oshmoqda, mahalliy aholining iqtisodiy imkoniyatlari kengaymoqda.

Soʻnggi yillarda turizm nafaqat iqtisodiy oʻsishning, balki hududiy barqaror rivojlanishning ham muhim omillaridan biriga aylandi (1-rasm). Jahon turizm tashkiloti (UNWTO) maʼlumotlariga koʻra, barqaror turizm mahalliy aholi farovonligi, madaniy merosni asrab-avaylash va ekologik muvozanatni taʼminlashga xizmat qiladi [2]. Shu nuqtai nazardan, hududlarning ijtimoiy-iqtisodiy rivojlanishida turizmning barqaror shakllarini rivojlantirish ustuvor yoʻnalishlardan biri boʻlib qolmoqda. Barqaror turizmni rivojlantirish hududlarning uzoq muddatli ijtimoiy-iqtisodiy barqarorligiga xizmat qiladi (1-jadval). Bu jarayonda davlat siyosati, xususiy sektor va jamoatchilik hamkorligi muhim ahamiyat kasb etadi [3].

1-rasm. Barqaror rivojlanishning 3 ustuni

Olimlar Andereck va Nyaupane ta'kidlaganidek, *“Turizm mahalliy aholining hayot sifatiga bevosita ta'sir qiladi, ammo bu ta'sirning ijobiy yoki salbiy bo'lishi boshqaruv siyosatiga bog'liq”* [4]. Tadqiqotchi Gössling ham turizmning salbiy ekologik ta'sirlari borligini inobatga olib, quyidagi fikrni keltirgan: *“Turizm ekologik tizimlarga ikkiyoqlama ta'sir ko'rsatadi: bir tomondan, u atrof-muhitni muhofaza qilish tashabbuslarini kuchaytiradi, boshqa tomondan esa ortiqcha yuklama ekologik muvozanatni buzishi mumkin”* [5]

Barqaror turizm tushunchasi so'nggi o'n yilliklarda dunyo miqyosida keng qo'llanila boshladi. U nafaqat oddiy sayyohlik faoliyati, balki hududlarning ijtimoiy-iqtisodiy rivojlanishi, ekologik muvozanati va madaniy merosini asrab-avaylash bilan chambarchas bog'liq bo'lgan strategik yo'nalish sifatida qaralmoqda. Turizm sohasini barqarorlik tamoyillari asosida rivojlantirish barcha jabhalarda muvozanatni ta'minlashga xizmat qiladi.

Iqtisodiy jihatdan barqaror turizm hududlarning iqtisodiy rivojlanishida muhim vosita hisoblanadi. U yangi ish o'rinlarini yaratadi, kichik va o'rta biznesning kengayishiga zamin hozirlaydi hamda davlat byudjeti uchun qo'shimcha soliq tushumlarini ta'minlaydi. Masalan, so'nggi yillarda turizm sohasi orqali minglab ish o'rinlari yaratilgan va hududlarda xizmat ko'rsatish sektorining ulushi ortib bormoqda. Biroq barqaror turizm oddiy iqtisodiy foyda bilan cheklanmaydi. U iqtisodiy faoliyatni mavsumiylikdan chiqarib, doimiy daromad manbalarini shakllantirishga yordam beradi. Shu bilan birga, barqaror turizm mahalliy aholi uchun to'g'ridan-to'g'ri foyda keltiradi, ya'ni sayyohlar mahalliy mahsulot va xizmatlardan foydalanadi, hunarmandlar va tadbirkorlar o'z daromadlarini oshirish imkoniyatiga ega bo'ladilar.

Ijtimoiy jihatdan barqaror turizm barqarorlikni ta'minlashda ham muhim omil sanaladi. Turizmning ijtimoiy ta'siri avvalo mahalliy aholining bandligini oshirish va yangi imkoniyatlar yaratishda namoyon bo'ladi. Ayollar va yoshlarning turizm sohasida faol ishtirok etishi jamiyatda ijtimoiy inklyuziya va tenglikni mustahkamlaydi. UNWTOning 2022-yilgi hisobotida ta'kidlanishicha, dunyo bo'yicha turizmga bandlarning qariyb 54 foizini ayollar tashkil etadi [6].

Bu esa gender tengligini ta'minlashda turizmning o'rni naqadar katta ekanini ko'rsatadi. Shuningdek, turizm madaniyatlararo muloqot va jamiyatda ochiqlikni kuchaytiradi, mahalliy aholining hayot sifatiga ijobiy ta'sir ko'rsatadi. Biroq, agar barqarorlik tamoyillari e'tibordan chetda qolsa, turizm ijtimoiy tengsizlikni kuchaytirishi ham mumkin. Shu sababli, turizm siyosatida mahalliy aholining manfaatlari birinchi o'rinda turishi zarur.

1-jadval

Turizmning hudud rivojlanishiga ko'rsatadigan ta'sirlari

Yo'nalish	Ijobiy ta'sirlar	Mumkin bo'lgan salbiy ta'sirlar
Iqtisodiy	- Yangi ish o'rinlari yaratadi; - Kichik va o'rta biznes rivojlanadi (mehmonxona, restoran, transport); - Mahalliy byudjetga soliq tushumlari ortadi; - Hududning investitsiya jozibadorligi oshadi;	- Turizm mavsumiyligi tufayli barqaror daromadning yo'qligi; - Resurslarning haddan tashqari tijoratlashuvi; - Mahalliy aholining narx-navo oshishidan aziyat chekishi;
Ijtimoiy	- Mahalliy aholining bandligi va daromadi oshadi; - Yoshlar uchun yangi imkoniyatlar, kasb-hunar o'rganish; - Gender tengligini mustahkamlash; - Jamiyatda ochiqlik va tolerantlik kuchayadi;	- Mahalliy urf-odatlariga nisbatan qiziqishning pasayishi; - Migratsiya oqibatida ijtimoiy muvozanat buzilishi;
Ekologik	- Ekoturizm orqali tabiiy resurslarni muhofaza qilish; - Qayta tiklanuvchi energiya manbalaridan foydalanish rag'batlanadi; - Aholi orasida ekologik ongini oshiradi;	- Haddan tashqari turistik yuklama (o'rmonlar, suv havzalari); - Chiqindilar ko'payishi; - Tabiiy muvozanatga xavf tug'ilishi;
Madaniy	- Tarixiy obidalar va madaniy merosni restavratsiya qilish; - Mahalliy san'at, hunarmandchilik va milliy taomlarni targ'ib qilish; - Hududning xalqaro imidjini kuchaytirish;	- Madaniyatning tijoratlashuvi; - An'anaviy qadriyatlarning buzilishi; - "Niche tourism" (sayyohlar talabiga mos yo'nalishlarning) paydo bo'lishi.

Ekologik jihatdan barqaror turizm tabiiy resurslardan oqilona foydalanishni targ'ib qiladi, chiqindilarni kamaytirish va qayta tiklanuvchi energiya manbalaridan foydalanishni rag'batlantiradi. Masalan, ekoturizm loyihalari orqali milliy tabiat bog'lari, qo'riqxonalar va tog'li hududlar muhofaza qilinmoqda. Sayyohlar nafaqat dam olishadi, balki atrof-muhitni saqlashga hissa qo'shadilar.

Hududlarda barqaror turizmni rivojlantirish uchun qilinishi kerak bo'lgan vazifalar:

- turizm sohasida kichik va o'rta biznes (mehmonxonalar, oilaviy mehmon uylari, hunarmandchilik ustaxonalari)ni rivojlantirish uchun imtiyozli kredit va grant dasturlarini yo'lga qo'yish.
- hududning turizm salohiyatini oshirish uchun xorijiy va mahalliy investorlarga soliq yengilliklari va huquqiy kafolatlar berish.
- mavsumiyligni kamaytirish uchun ekoturizm, qishloq turizmi, sport turizmi va sog'lomlashtirish turizmi kabi yangi yo'nalishlarni rivojlantirish.
- turizm loyihalarida aholini faol ishtirok ettirish, ularning manfaatlarini himoya qilish va daromadlarni adolatli taqsimlash.
- turizm sohasida xizmat ko'rsatish sifati uchun maxsus ta'lim dasturlarini joriy etish, yoshlar va ayollarni kasb-hunar o'rgatish orqali bandlikni oshirish.
- hududiy turizm strategiyalarini ishlab chiqishda mahalliy jamoalar fikrini hisobga olish.
- turistik hududlarda chiqindilarni qayta ishlash tizimini joriy qilish, plastik iste'molini kamaytirish va yashil energiya manbalaridan foydalanishni rag'batlantirish.
- qo'riqxonalar, milliy tabiat bog'lari va tog'li hududlarda ekologik turizmni kengaytirish orqali tabiatni saqlash hamda aholining ekologik ongini oshirish.
- barqaror turizmni mahalliy rivojlanish rejalari bilan uyg'unlashtirish;
- davlat-xususiy sheriklik asosida infratuzilmani rivojlantirish;
- turizm sohasida ilg'or tajriba va texnologiyalarni joriy etish uchun boshqa mamlakatlar bilan hamkorlik dasturlarini amalga oshirish;
- turizmning tabiatga salbiy ta'sirini baholash va nazorat qilish uchun muntazam monitoring dasturlarini joriy qilish va boshqalar.

Xulosa qilib aytganda, barqaror turizmning rivojlanayotganligi nafaqat iqtisodiy daromad olish imkoniyatlarini kengaytiradi, balki ekologik muvozanatni saqlash, madaniy merosni asrash va ijtimoiy barqarorlikni ta'minlashda muhim rol o'ynaydi. Shu sababli, barqaror turizmni rivojlantirish bugungi kunda ko'plab davlatlar, xususan, rivojlanayotgan mamlakatlar siyosatining ustuvor yo'nalishlaridan biriga aylanmoqda. Eng muhimi, barqaror turizm turizmni qisqa muddatli daromad manbai emas, balki uzoq muddatli barqaror rivojlanish vositasi sifatida ko'radi. Shu bois, davlat siyosati va mahalliy tashabbuslarda barqaror turizm tamoyillari ustuvor yo'nalish sifatida belgilanishi zarur.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI

1. UNWTO (2011). *Tourism Towards 2030: Global Overview*. Madrid: World Tourism Organization.
2. UNWTO (2023). *Tourism for Sustainable Development Goals*. United Nations World Tourism Organization.

3. Hall, C.M. (2019). *Sustainable Tourism and Regional Development*. Routledge.
4. Andereck, K., & Nyaupane, G. *Exploring the Nature of Tourism and Quality of Life Perceptions among Residents*. *Journal of Travel Research*, 2011
5. Gössling, S. *Global Environmental Consequences of Tourism*. *Global Environmental Change*, 2002
6. UNWTO (2022). *Global Report on Women in Tourism – Second Edition*. Madrid: World Tourism Organization.

MILLIY IQTISODIYOTDA IJTIMOY SOHANI BARQAROR RIVOJLANTIRISH KO'RSATKICHLARI SAMARADORLIGINI BAHOLASH IMKONIYATLARI

Ro'zmetov Kamol Ibadullayevich

*Urganch Ranch-texnologiya
universiteti o'qituvchisi, mustaqil izlanuvchi*

Milliy iqtisodiyotni rivojlantirishda ijtimoiy barqarorlik kishilar va jamoalar farovonligiga e'tibor qaratishni o'z ichiga oladi. Bu tenglik, inson huquqlari, ta'lim va sog'liqni saqlash xizmatlaridan foydalanish va munosib mehnatni ta'minlashga qaratilgan. Ijtimoiy barqarorlik daromadlar tengsizlikni kamaytirish, ijtimoiy birdamlik va adolatni saqlab qolgan holda barcha kishilar uchun uzoq muddatli farovonlikni ta'minlashga qaratilgan. Ijtimoiy barqarorlik yo'lida ijtimoiy va iqtisodiy tengsizliklarni kamaytiradigan tizimlar va siyosatlarni ilgari surish barcha a'zolar uchun imkoniyatlar va resurslardan teng foydalanishni ta'minlashda muhim rol o'ynaydi. Biroq, kiritilishi mumkin bo'lgan ko'rsatkichlar haqida ma'lumot berish uchun dastlabki to'plam sifatida aniqlanadi [1]:

- salomatlik: tug'ilishda kutilayotgan umr ko'rish;
- ta'lim: savodxonlik va boshlang'ich maktabga qabul qilish (5-14 yoshdagi aholi ulushiga nisbatan);
- oziq-ovqat: kishi boshiga yoki talablar foizi sifatida kaloriya ta'minoti;
- suv ta'minoti: go'daklar o'limi (mingta tug'ilishga) va ichimlik suvi bilan ta'minlangan aholi foizi;
- sanitariya: go'daklar o'limi (mingta tug'ilishga) va sanitariya vositalariga ega bo'lgan aholi foizi;
- uy-joy: mavjud emas.

Ayniqsa, islohotlar yillarida mintaqaviy statistika organlari manfaatlarining yo'nalishi ijtimoiy sohaga o'tdi va joylarda to'plangan ma'lumotlarning 70 foizigacha inson faoliyatini hayotni qo'llab-quvvatlash masalalariga tegishli bo'ldi. Bu borada hozirgi kunda xalqaro taqqoslash standartlariga javob beradigan quyidagi tarmoq bloklari shaklida taqdim etiladi:

- demografik statistika, atrof-muhit, urbanizatsiya, uy-joy sharoitlari;
- sog'liqni saqlash va ovqatlanish;

- ta'lim;
- aholining iqtisodiy faoliyati;
- ijtimoiy guruhlar va aholining harakatchanligi;
- daromadlar, iste'mol va farovonlik;
- ijtimoiy ta'minot;
- bo'sh vaqt va madaniyat;
- vaqtdan unumli foydalanish;
- jamoat tartibi va xavfsizligi;
- ijtimoiy munosabatlar;
- siyosiy faoliyat.

Mazkur ko'rsatkichlar tizimi mintaqaning rivojlanish darajasi va aholiga uning ijtimoiy va intellektual salohiyatini rivojlantirish uchun standartlar va shaxs shaklida taqdim etiladigan infratuzilma va ma'naviy imkoniyatlarni har tomonlama baholash uchun asos bo'lib xizmat qiladi. Ijtimoiy ko'rsatkichlar ijtimoiy rivojlanish jarayonlari individual xususiyatlari, holati, tendensiyalari va yo'nalishlarining sifat va miqdoriy xususiyatlari bo'lib, ular ijtimoiy boshqaruv va rejalashtirishda e'lon qilingan maqsad va vazifalarga nisbatan haqiqiy mavjud vaziyatlarning muvofiqligini baholash uchun qo'llaniladi. Ushbu soha sog'liqni saqlash, ta'lim, pensiya ta'minoti, ijtimoiy yordam, madaniyat va sport kabi muhim tarmoqlarni o'z ichiga oladi [2]. Uning samaradorligini tegishli ko'rsatkichlarni tahlil qilish belgilaydi.

Fikrimizcha, milliy iqtisodiyot taraqqiyotida ijtimoiy soha ko'rsatkichlari turli guruhlariga ajratiladi. Ularning tarkibida sog'liq holati, hayot sifati, ijtimoiy faollik va demografik ko'rsatkichlar alohida ajratib ko'rsatiladi [3].

1) sog'liqni saqlash ko'rsatkichlari:

- umr ko'rish davomiyligi (tug'ilish paytidagi kutilgan va haqiqiy);
- o'lim (umumiy, bolalar va turli sabablarga ko'ra);
- kasallik (umumiy va turli sabablarga ko'ra);
- kasalliklar oldini olish bo'yicha chora-tadbirlarni amalga oshirish;
- tibbiy yordam bilan ta'minlash;
- ta'til paytida yaxshi dam olish imkoniyati;
- ishlab chiqarish va kundalik hayotda shikastlanish darajasi;
- chekish, alkogolizm va giyohvandlik darajasi.

2) hayot sifati ko'rsatkichlari:

- mehnatni qo'llash joylari mavjudligi va ularning mehnat resurslari tarkibiga muvofiqligi;
- daromad darajasi, yuqori va kam ta'minlangan fuqarolar toifalari o'rtasidagi farq;
- ta'lim va kasbiy tayyorgarlikdan foydalanish;
- ma'lumotlarga kirish;
- uy-joy va dam olish joylari bilan ta'minlash;
- aholining doimiy yashash joylarida sog'lom yashash muhitining mavjudligi;

- ekologik toza oziq-ovqat mahsulotlari mavjudligi va ularni iste'mol qilish ko'lam;

- kognitiv va madaniy ehtiyojlarni qondirish;
- fuqarolar shaxsiy xavfsizligini ta'minlash.

3) ijtimoiy faoliyat ko'rsatkichlari:

- saylov va referendumlarda ishtirok etish;
- jamoat tashkilotlari faoliyatida ekologik sonda ishtirok etish;
- jamoat ekologik ekspertizalari faoliyati (ko'rib chiqilgan loyihalar soni);
- jamoat, xususiy va davlat tashkilotlari hamkorligi.

4) demografik ko'rsatkichlar:

- aholi soni, jumladan shahar va qishloq aholisi soni;
- aholi zichligi;
- erkaklar va ayollar soni;
- tug'ilish darajasi, jumladan ayollarda reproduktiv yoshdagi turli davrlarda;
- aholining tabiiy o'sishi;
- aholi yosh tarkibi;
- ro'yxatga olingan nikohlar va ajralishlar soni;
- aholining milliy tarkibi;
- iqtisodiy faol aholi soni va tuzilishi o'zgarishi;
- aholi migratsiyasi va boshqalar.

Yuqorida ta'kidlab o'tilganidek, milliy iqtisodiyotga xos barqarorlik ko'rsatkichlari faqat dastlabki sxema sifatida ko'rib chiqilishi kerak. Bu o'zgarishlar va qo'shimchalar kiritishni talab qiladi. Bundan tashqari, har qanday ko'rsatkichlar ro'yxati vaqt o'tishi bilan o'zgaradi va takomillashtiriladi.

1-jadval.

**Ijtimoiy sohani barqaror rivojlanishini miqdoriy va sifatiy
 ko'rsatkichlar orqali progressiv baholash tarkibi**

№	Miqdoriy	Sifatiy
1	Yuqorida keltirilgan barcha holatlarni (ijobiy, salbiy va o'zgaruvchan ko'rsatkichlar) baholash uchun quyidagi formula qo'llaniladi: $R = \frac{F - H}{W - H} * 100\%$ Bu yerda, R - boshqaruv samaradorligi ko'rsatkichining haqiqiy qiymati; F - indikatorning haqiqiy qiymati; W - obyektlar guruhi uchun ko'rsatkich yaxshi (normativ, o'rtacha arifmetik va boshqalar) qiymati; H - berilgan obektlar guruhi uchun salbiy qiymat	Aholining hayot darajasi va sifati ko'rsatkichlari (1) quyidagi formula bilan aniqlanadi: $R_{jk} = \frac{F_{jk}}{F_j}$ Bu yerda, F_{jk} - davlatning k- predmetidagi j-chi ko'rsatkichning haqiqiy qiymati; F_j - mamlakat uchun j-chi ko'rsatkichning o'rtacha haqiqiy qiymati; R_{jk} - mamlakatning k-chi subekti uchun j-chi ko'rsatkichni baholash ko'rsatkichi

Muammoni amaliy hal qilish uchun tizim holati ko'rsatkichlarini ishlab chiqish, tizimga ta'sir qiluvchi va uni to'g'ri yo'nalishda boshqaradigan asosiy omillarni aniqlash kirish ta'siri ko'rsatkichlari bo'lib hisoblanadi. Bu esa tizimning kirish qismida va aniq nazorati sharoitida boshqaruv ko'rsatkichlari kirish ta'sir ko'rsatkichlari, holat ko'rsatkichlari va boshqaruv ko'rsatkichlari kabi turlarga bo'linadi. Ularning umumiy soni ko'rsatkich bilan operatsion harakatlarni hisobga oladi. Kirish ko'rsatkichlari inson harakatlarini, shuningdek tizim sifatida barqaror rivojlanishga bevosita ta'sir ko'rsatadigan jarayon va modellarni aks ettiradi. Vaziyat ko'rsatkichlari esa barqaror rivojlanishning o'ziga xos holatini, boshqaruv ko'rsatkichlari esa barqaror rivojlanish holatining o'zgarishiga javoban siyosiy yo'nalish yoki javob turlarini tanlashni ko'rsatadi.

Olib borilgan tadqiqotlarga asosan, ijtimoiy sohani barqaror rivojlantirish holatini miqdoriy (N) va sifatiy (Q) ko'rsatkichlar orqali ta'minlanadi (1-jadval).

Natijada, milliy iqtisodiyoda ijtimoiy sohani barqaror rivojlantirish strategiyasi shakllantiriladi.

Xulosa shuki, milliy iqtisodiyotni rivojlantirish uchun mavjud ko'rsatkichlar tizimini doimiy ravishda takomillashtirish individual ijtimoiy jarayonlarni ijtimoiy rejalashtirish va ilmiy boshqarishning eng muhim shartidir. Ijtimoiy rejalashtirishning haqiqiy amaliyotida va zamonaviy ijtimoiy boshqaruv darajalarida ko'rsatkichlarni ishlab chiqishda eng dolzarb ijtimoiy muammolar tahlil qilinadi. Ijtimoiy munosabatlar sohalariga ko'rsatkichlarning ustma-ust qo'yilishi ijtimoiy munosabatlar sohasi va jamiyat rivojlanish darajasini tizimli baholash uchun asos bo'lib xizmat qiladi. Shunday ekan, milliy iqtisodiyot sharoitida ko'rsatkichlar ijtimoiy milliy dasturlarni ishlab chiqishda kam qo'llaniladi. Bu esa sog'liqni saqlash, tibbiyot, ta'lim, uy-joy kommunal xizmatlari ijtimoiy loyihalarini muhokama qilishda qo'llaniladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI

1. <https://www.enel.com/company/stories/articles/2023/06/three-pillars-sustainability>
2. Daminov Sh.Z. O'zbekistonda ijtimoiy soha xarajatlari to'lovining nazoratini takomillashtirish. // Journal of marketing, business and management, Volume3, Issue10, 2025. - 18 b.
3. https://studopedia.ru/3_2948_III-pokazateli-sotsialnoy-sferi.html

HUDUDLARNING IJTIMOY-IQTISODIY RIVOJLANISHIDA ZIYORAT TURIZMI RESURLARIDAN SAMARALI FOYDALANISH MEXANIZMLARI

Soxibova Muslimaxon Xolmatjon qizi

Turizmni rivojlantirish ilmiy-tadqiqot instituti tayanch doktoranti

XXI asrdan boshlab turizm jahon iqtisodiyotining eng daromadli va jadal rivojlanayotgan sohalaridan biri sifatida alohida o‘rin egallaydi. Turizm sohasi nafaqat iqtisodiy o‘sinh va bandlikni ta‘minlash, balki mamlakat hududlarida yangi imkoniyatlar ochish, ijtimoiy-iqtisodiy tenglikni mustahkamlash kabi vazifalarni ham bajaradi.

Hozirgi kunda cheksiz turistik yo‘nalishlar, faoliyat turlari, transport vositalari, turar joylar va boshqa imkoniyatlar tufayli har kim o‘zining mukammal sayohatini rejalashtira oladi. Shuning uchun sayohat va turizm sanoati dunyodagi eng raqobatbardosh tarmoqlardan biri ekanligi ajablanarli emas. Butunjahon sayyohlik tashkiloti (UN Tourism) ma‘lumotlariga ko‘ra, 2023-yilda sayohat va turizmning yalpi ichki mahsulotga (YaIM) to‘g‘ridan-to‘g‘ri hissasi taxminan 9,9 trillion AQSh dollarini tashkil etib, global YaIMning 9,1 foiz ulushini egalladi [1].

So‘nggi yillarda mamlakatimizda turizm sektorini rivojlantirishga alohida e‘tibor qaratilmoqda. O‘zbekistonning boy madaniy merosi va diniy qadriyatlari ziyorat turizmi rivoji uchun asos bo‘lib xizmat qiladi. Shuning uchun ham ziyorat turizmi resurslaridan samarali foydalanish hududiy rivojlanish mexanizmlarida alohida ahamiyat kasb etadi.

Hozirgi kunda respublikamiz hududida 8400 ga yaqin madaniy meros obyektlari mavjud bo‘lib, ulardan 200 dan ortig‘i xalqaro miqyosda e‘tirof etilgan tarixiy ziyoratgohlardir [2]. Ushbu resurslardan samarali foydalanish orqali hududlarning iqtisodiy salohiyatini oshirish, xizmat ko‘rsatish sohasini kengaytirish va mahalliy aholining daromadlarini ko‘paytirish mumkin. Respublikamiz prezidenti Shavkat Mirziyoyev 16-20-oktabr kunlari Samarqandda bo‘lib o‘tgan Butunjahon turizm tashkiloti Bosh Assambleyasining 25-sessiyasi ochilish marosimidagi nutqida ayni paytda ziyorat turizmi dasturi doirasida sayohatga keluvchilar sonini hozirgidan uch barobar ko‘proqqa oshirish mo‘ljallayotganini ta’kidladi [3]. Shu sababli, ziyorat turizmi resurslaridan samarali foydalanish masalalari bugungi kunda dolzarb ahamiyatga ega.

Turizm boshqaruvi o‘ziga xos xususiyatlarga ega bo‘lib, boshqa sektor faoliyatidan sezilarli darajada farq qiladi. Turizm sanoati dunyo bo‘ylab turli strategiyalar asosida boshqariladi. Xalqaro tajriba shuni ko‘rsatadiki, Fransiya, Turkiya, BAA, Malayziya va Yaponiya kabi davlatlar turizmni milliy iqtisodiyotning yetakchi yo‘nalishiga aylantirishda samarali strategiyalarni qo‘llagan (1-jadval).

Masalan, Turkiyada maxsus turistik hududlar yaratilib, xorijiy investorlarga qulay shart-sharoitlar taqdim etilgan. BAA esa innovatsion boshqaruv va zamonaviy infratuzilma orqali turizmni iqtisodiy taraqqiyotning asosiy omiliga aylantira olgan. O‘zbekiston uchun ham ushbu tajribalarni mahalliy sharoitga moslashtirish muhim hisoblanadi.

Turizm resurslarini boshqarishda xorijiy mamlakatlar tajribasi [4]

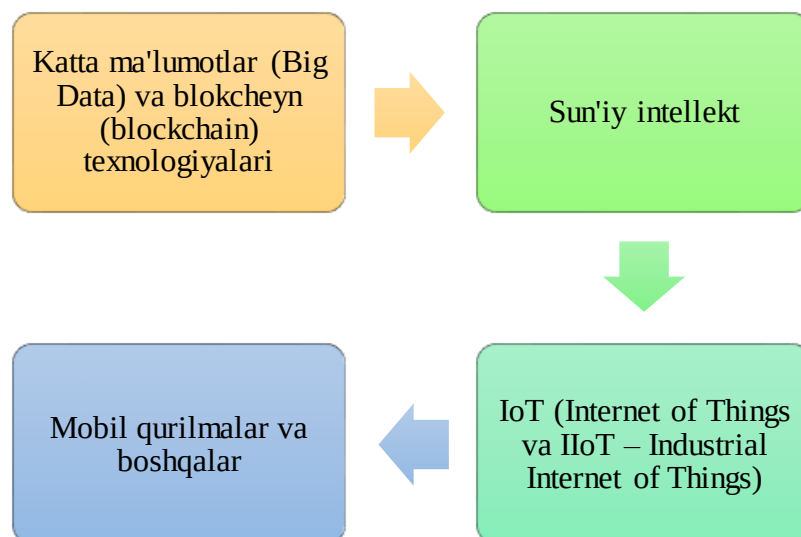
T/r	Mamlakat	Turistik resurs boshqaruvi	Amalga oshirilgan chora-tadbirlar
1.	<i>Fransiya</i>	Yagona milliy strategiya	Hukumat madaniy meros obyektlari, muzeylar va tabiiy landshaftlarni saqlash hamda ularning jozibadorligini oshirish uchun doimiy ravishda sarmoya kiritadi. Shuningdek, raqamli texnologiyalar va onlayn bronlash tizimlari faol qo'llaniladi.
2.	<i>Turkiya</i>	Turizm yo'nalishlarining uyg'unlashuvi	Hukumat turistik infratuzilmani rivojlantirishga katta e'tibor berib, xalqaro miqyosda marketing va reklama kampaniyalarini faol olib boradi. Maxsus turistik hududlar tashkil etilib, xorijiy sarmoyadorlar uchun qulay shart-sharoitlar yaratilmoqda.
3.	<i>BAA</i>	Turistik resurslarni innovatsion boshqarish	Dubay va Abu-Dabi kabi shaharlarda sun'iy orollar, hashamatli mehmonxonalar va zamonaviy dam olish maskanlari qurilib, turizm iqtisodiyotning muhim sektoriga aylantirilgan.
4.	<i>Malayziya</i>	Ekologik va madaniy turizmni rivojlantirish	Hukumat milliy bog'lar va tarixiy yodgorliklarni muhofaza qilish bilan birga, mahalliy aholining turizm jarayonlarida faol ishtirok etishini rag'batlantiradi. Turizm sohasi davlat tomonidan to'liq qo'llab-quvvatlanib, xalqaro sayyohlarga yo'naltirilgan maxsus dasturlar ishlab chiqilgan.
5.	<i>Yaponiya</i>	Tarixiy va zamonaviy turizmni uyg'unlashtirish	Turizm resurslarini boshqarishda yuqori texnologiyalar va raqamli yechimlardan keng foydalaniladi. Sayyohlar uchun qulay infratuzilma yaratilgan bo'lib, ayniqsa, transport tizimi va axborot xizmatlari yuqori darajada rivojlangan.

Hududlar rivojida ziyorat turizmining ahamiyati ko'p qirrali bo'lib quyidagilardan iborat:

- 1) yangi ish o'rinlari yaratish va bandlikni oshirish;
- 2) infratuzilmani modernizatsiya qilish;
- 3) mahalliy tadbirkorlikni rivojlantirish;
- 4) xalqaro hamkorlikni kengaytirish;
- 5) hududlar brendini shakllantirish.

Bundan tashqari, raqamli texnologiyalar ziyorat turizmi resurslarini boshqarishda alohida o'rin tutadi (1-rasm). Elektron vizalar, onlayn ro'yxatdan o'tish tizimlari, mobil ilovalar, big data va sun'iy intellekt asosida xizmatlarni shaxsiylashtirish orqali turistlarga qulay sharoitlar yaratilmoqda. Blockchain

texnologiyalari esa turar joy va transport xizmatlarini vositachilarsiz bron qilish imkoniyatini beradi.

1-rasm. Turistik resurslarni boshqarishda qo'llaniladigan asosiy raqamli texnologiyalar (muallif ishlanmasi)

Bugungi kunda turizm va mehmonxona biznesining asosiy raqobatbardosh ustunligi – shaxsiylashtirilgan xizmatdir [5]. Bunga erishish raqamli texnologiyalarsiz imkonsiz. Mijozlarning istak va ehtiyojlarini tushunish uchun ularning oldingi sayohatlari va mehmonxona tajribasi haqidagi katta hajmdagi shaxsiy ma'lumotlarni to'plash, qayta ishlash va tizimlashtirish zarur. Bu esa virtual sayyoh obrazini yaratish va sun'iy intellekt yordamida ularning ehtiyojlarini aniqlash imkonini beradi. Shuningdek, chat-botlar orqali masofaviy maslahat xizmatlari ko'rsatilishi mumkin. Sun'iy intellekt mijozlarga xizmat ko'rsatishda tezlik va aniqlikni ta'minlaydi. Eng istiqbolli raqamli texnologiyalardan biri Big Data va blockchain hisoblanadi [6].

Blokcheyn texnologiyasiga asoslangan LockChain platformasi turar joy vositalarini vositachilarsiz va komissiyasiz bron qilish imkonini beradi [7]. Shuningdek, Beenest va BeeToken [8] platformalari turar joy uchun komissiyasiz to'lov qilishga yordam beradi. Winding Tree platformasi esa blokcheyn orqali turistik xizmatlarni vositachilarsiz bron qilish imkoniyatini taqdim etadi [9]. ShoCard & SITA blokcheyn platformasi mijozlarning identifikatsiya jarayonini boshqarishga imkon beradi [10].

Kelajakda boshqaruv tizimi jarayonini yaxshilash va taqsimlash turistik resurslar uchun integratsiyalashgan tizimlarning ko'payishiga olib keladi. Bundan tashqari, yangi SAAS (Software as a Service – xizmat sifatida dasturiy ta'minot) texnologiyalaridan pullik obuna orqali foydalanish imkoniyati paydo bo'ladi [11].

O'zbekistonda ziyorat turizmi resurslaridan foydalanish hududlar ijtimoiy-iqtisodiy rivojlanishini tenglashtirishda strategik vosita hisoblanadi. Ziyorat turizmi orqali nafaqat turizm infratuzilmasi, balki ta'lim, madaniyat va xizmat ko'rsatish tizimlari ham rivojlanadi. Shu bois, zamonaviy mexanizmlarni

ishlab chiqish va tatbiq etish barqaror hududiy taraqqiyotning kafolati bo'lib xizmat qiladi.

Ziyorat turizmi O'zbekiston hududlarining ijtimoiy-iqtisodiy rivojlanishida muhim o'rin tutadi. Zamonaviy mexanizmlar, raqamli texnologiyalar va xalqaro tajribaga asoslangan yondashuvlar orqali ziyorat turizmi resurslaridan samarali foydalanish hududiy tenglikni ta'minlash, iqtisodiy faollikni kuchaytirish va milliy merosni keng targ'ib qilish imkonini beradi. Kelajakda hududiy rivojlanish strategiyalarida ziyorat turizmini ustuvor yo'nalish sifatida belgilash, mahalliy tadbirkorlikni qo'llab-quvvatlash va xizmat ko'rsatish sifatini oshirish eng muhim vazifalardan biri bo'lib qoladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI

1. <https://www.unwto.org/tourism-statistics/tourism-statistics-database>
2. <https://madaniymeros.uz/>
3. <https://president.uz/oz/lists/view/6764>
4. <https://www.france.fr/en/>;
<https://goturkiye.com/>;
<https://u.ae/en/information-and-services/>;
<https://www.tourism.gov.my/>;
<https://www.japan.travel/>
5. Greiner, Celina, and Sandra Goh. "Providing personalized service excellence: Findings from tourism and hospitality businesses in Asia." *Service excellence in tourism and hospitality: Insights from Asia* (2021): 73-87.
6. Deepa, Natarajan, et al. "A survey on blockchain for big data: Approaches, opportunities, and future directions." *Future Generation Computer Systems* 131 (2022): 209-226.
7. <https://www.revfine.com/blockchain-technology-hospitality-industry>
8. <https://www.thebeetoken.com/>
9. <https://windingtree.com/>
10. <https://www.sita.aero/>
11. Lumbantobing, Roy Deddy Hasiholan, et al. "Development of Software as a Service (SaaS) to Create Mobile Tourism Application." *Jurnal Nasional Teknik Informatika dan Elektro (JURNALTIO)* 2.01 (2021): 17-23.

HUDUDLARNING IJTIMOY-IQTISODIY RIVOJLANISHINI TA'MINLASHDA SARGUZASHT TURIZMI XIZMATLARIDAN FOYDALANISHNING NAZARIY ASOSLARI

Tilovmurodov Dostonbek Furqat o'g'li
Alfraganus university
Xalqaro turizm menejmenti kafedrası o'qituvchisi

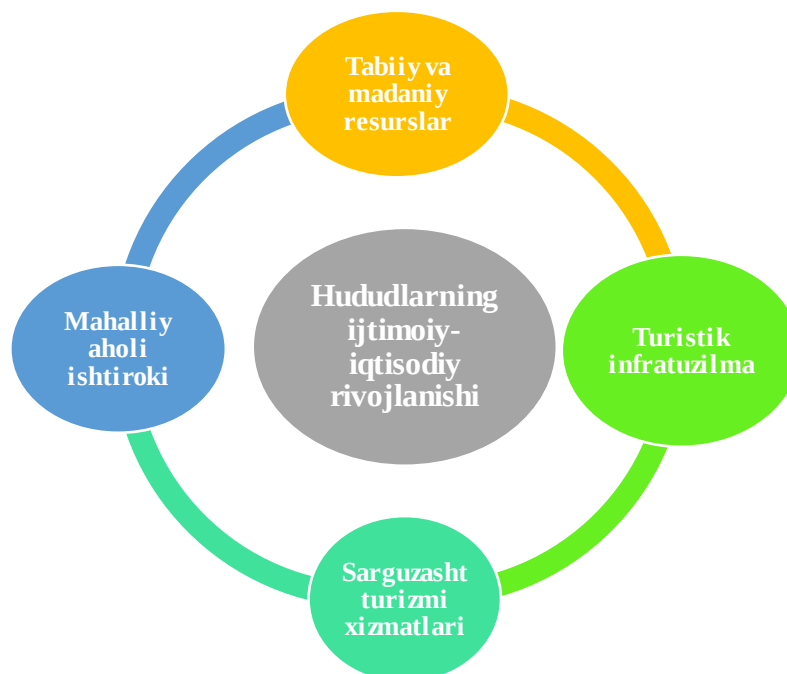
So‘nggi yillarda globallashtirish, xalqaro turizm bozorida raqobatning kuchayishi hamda insonlarning yangi tajriba va his-tuyg‘ular izlash ehtiyojining ortishi natijasida sarguzasht turizmi turizmning tez rivojlanayotgan turlaridan biri sifatida shakllanmoqda. Butunjahon turizm tashkiloti (BTT) ma‘lumotlariga ko‘ra, 2025-yilga kelib sarguzasht turizmi segmenti umumiy xalqaro turizm oqimlarining qariyb 25-30 foizini tashkil etishi kutilmoqda. Bu jarayon turizm sohasini nafaqat iqtisodiy foyda manbai, balki hududiy rivojlanishning muhim ijtimoiy-iqtisodiy mexanizmlaridan biriga aylantirmoqda[1].

O‘zbekiston sharoitida ham ushbu yo‘nalishi rivojlanmoqda. Jumladan, Surxondaryo, Toshkent viloyati, Qashqadaryo va Farg‘ona vodiysi hududlari tabiiy-geografik imkoniyatlari, *tog‘-chang‘i*, *trekking*, *speleoturizm* va boshqa sarguzasht turlarini rivojlantirish uchun katta salohiyatga ega. Shuningdek, mahalliy aholining turizm sohasiga jalb etilishi orqali hududlarda yangi ish o‘rinlari yaratish, yoshlar bandligini ta‘minlash, mahalliy brendni shakllantirish, xizmat ko‘rsatish sektorini kengaytirish imkoniyatlari mavjud[2].

Biroq, mavjud imkoniyatlardan to‘liq foydalanish uchun hududlarda sarguzasht turizmi xizmatlarini rivojlantirishning tizimli yondashuvini ishlab chiqish, xalqaro tajribani joriy etish va barqaror rivojlanish tamoyillarini qo‘llash zarur. Shu nuqtayi nazardan, hududlarning ijtimoiy-iqtisodiy rivojlanishini ta‘minlashda sarguzasht turizmi xizmatlaridan foydalanish masalasi ilmiy tadqiqot va amaliyot uchun strategik ahamiyat kasb etadi[3].

Amaliyot shuni ko‘rsatmoqdaki, turistik destinatsiyalarda sarguzasht turizmining hududiy rivojlanish mexanizmlari yetarlicha shakllanmagan. Hududlarda mavjud resurslardan foydalanish, turistik infratuzilma, xavfsizlik protokollari va xalqaro standartlarga mos xizmatlar oid tanqisliklar mavjud. Bundan tashqari, mahalliy aholi turizm jarayonlariga to‘laqonli jalb qilish, marketing va brending faoliyati, mavsumiylik oid raqobatlar mavjudligi hududlarning ijtimoiy-iqtisodiy taraqqiyotida o‘z ta‘siriga ega.

So‘nggi yillardagi ilmiy tadqiqotlarda sarguzasht turizmi barqaror rivojlanishning muhim omili sifatida talqin qilinmoqda. Tadqiqotchilar ta‘kidlashicha, sarguzasht turizmi hududiy iqtisodiyot uchun yangi ish o‘rinlari yaratadi, kichik biznesni qo‘llab-quvvatlaydi, mahalliy aholining daromadlarini oshiradi va ekologik barqarorlik tamoyillarini mustahkamlaydi[4,5]. Mahalliy olimlarning ishlanmalarida esa O‘zbekiston hududlarida sarguzasht turizmi imkoniyatlarini iqtisodiy diversifikatsiya vositasi sifatida ko‘rib chiqish zarurligi qayd etilgan. Shu bilan birga, xalqaro tajribalar sarguzasht turizmi orqali hududiy brendni yaratish, ekologik turizmni qo‘llab-quvvatlash va innovatsion xizmatlarni joriy etish bo‘yicha samarali mexanizmlarni taklif etmoqda (1-rasm).

1-rasm. Turistik hududlarning ijtimoiy-iqtisodiy rivojlanishiga ta'sir etuvchi omillar

Manba: muallif ishlanmasi

Tadqiqotlar shuni ko'rsatadiki, sarguzasht turizmi xizmatlarini hududlarda rivojlantirish quyidagi ijtimoiy-iqtisodiy afzalliklarga ega:

- yangi ish o'rinlari yaratish, kichik biznes va xizmat ko'rsatish sektorini rivojlantirish, hududiy byudjet tushumlarini ko'paytirish;
- mahalliy aholining turizm jarayonlariga jalb qilinishi, yoshlar bandligini ta'minlash, turmush darajasini oshirish;
- hududiy madaniyat va qadriyatlarni xalqaro miqyosda targ'ib qilish, tabiatni muhofaza qilish, ekologik turizmni qo'llab-quvvatlash.

Ushbu imkoniyatlardan samarali foydalanish uchun hududlarda sarguzasht turizmi xizmatlarini rivojlantirishning huquqiy, tashkiliy va infratuzilmaviy asoslarini mustahkamlash talab etiladi. Hududlarning ijtimoiy-iqtisodiy rivojlanishini ta'minlashda sarguzasht turizmi xizmatlari muhim strategik omil hisoblanadi. U nafaqat iqtisodiy daromadlarni oshiradi, balki hududiy barqarorlikni ta'minlash, mahalliy aholining turmush darajasini yaxshilash va xalqaro maydonda mamlakat brendini kuchaytirishga xizmat qiladi[6,7]. Bundan tashqari, hududlari o'zining tabiiy-geografik imkoniyatlari, boy tarixiy-madaniy merosi, shuningdek, aholi mehmondo'stligi bilan sarguzasht turizmi xizmatlarini rivojlantirish uchun katta salohiyatga ega. Shu bilan birga, infratuzilma, xavfsizlik, marketing va xalqaro standartlarga mos

xizmatlar ko'rsatish mexanizmlarini takomillashtirish orqali mazkur imkoniyatlardan samarali foydalanish mumkin [8]. Ushbu tendensiyalarga erishish uchun quyidagi taklif va tavsiyalar ishlab chiqildi:

- hududlarda sarguzasht turizmini rivojlantirish bo'yicha davlat va xususiy sektor hamkorligida o'zaro integratsiyalashgan strategik dasturlar ishlab chiqish;

- transport-logistika tizimini, mehmonxona va dam olish maskanlarini, xavfsizlik infratuzilmasini xalqaro standartlarga mos darajada rivojlantirish;

- aholining turizm jarayonlariga jalb etilishi orqali yangi ish o'rinlari yaratish, xizmat ko'rsatish va qo'shimcha biznes yo'nalishlarini rivojlantirish;

- hududiy turistik brendni yaratishda raqamli marketing, xalqaro ko'rgazmalar, ijtimoiy tarmoqlar va PR texnologiyalaridan keng foydalanish;

- sarguzasht turizmi xizmatlarida onlayn bronlash tizimlari, virtual gid xizmatlari, xavfsizlik monitoringi va mobil ilovalar orqali interaktiv xizmatlarni yo'lga qo'yish;

- sarguzasht turizmini rivojlantirish jarayonida atrof-muhitni muhofaza qilish, chiqindilarni kamaytirish, tabiiy resurslardan oqilona foydalanish mexanizmlarini ishlab chiqish;

- xorij tajribalarini o'rganish, xalqaro tashkilotlar va investorlar bilan hamkorlik qilish hududlarda sarguzasht turizmi xizmatlarini rivojlantirish;

- sarguzasht turizmi yo'nalishida ilmiy-tadqiqot ishlari olib borish, yangi metodologiyalarni ishlab chiqish va malakali mutaxassislar tayyorlash.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI

1. Azizov, B. (2025). *O'zbekistonda sarguzasht turizmining hududiy rivojlanish salohiyati*. Toshkent: Fan va taraqqiyot nashriyoti.
2. Buckley, R. (2024). *Adventure tourism and sustainability: Emerging challenges and opportunities*. *Journal of Outdoor Recreation and Tourism*, 45(3), 112–125.
3. Karimova, D. (2022). *Hududiy turizm klasterlarini shakllantirishda sarguzasht turizmining o'rni*. *O'zbekiston Turizm Tadqiqotlari Jurnal*, 6(2), 45–53.
4. Mamatqulov, J. (2023). *Regional tourism diversification through adventure tourism in Uzbekistan*. *Central Asian Journal of Tourism Research*, 11(4), 87–98.
5. Nepal, S. K. (2022). *Adventure tourism in mountain regions: Pathways to sustainable development*. *Tourism Geographies*, 24(5), 879–895.
6. Richards, G. (2023). *Global trends in adventure tourism: Experiences, innovation and community impacts*. *Annals of Tourism Research*, 96(1), 102–118.
7. UNWTO. (2024). *Adventure tourism market trends and prospects 2024*. Madrid: World Tourism Organization.
8. World Bank. (2025). *Sustainable regional development through tourism in Central Asia*. Washington, DC: World Bank Publications.

HUDUDLAR IQTISODIYOTINI RIVOJLANTIRISHDA TRANSFORMATSION JARAYONLARNING ZARURIYATI

Vayskulov Ramazon Alisher o'g'li

Qarshi davlat universiteti tayanch doktranti

Dunyo amaliyotidan ma'lumki, jahonning barcha mamlakatlarda iqtisodiy rivojlanish turli tartibda va davrda sodir bo'lgan. Yuqori daromad hamda iqtisodiyotni kuchaytirishga bo'lgan harakat davlatlarda turlicha, o'z ichki imkoniyatlaridan kelib chiqqan holda olib borilgan. Bu kabi jarayonlar iqtisodiyotni transformatsiyalashuviga yoki transformatsion jarayonlarni sodir bo'lishiga olib kelgan. Transformatsion jarayonlar, insoniyat tovar-pul munosabatlari shakllangan davrdan beri hozirga qadar davom etib kelib, doimiy ravishda fan-texnika taraqqiyoti natijasida yangi bosqichlar asosida shakllanib bormoqda.

Dastlabki davrlarda, an'anaviy iqtisodiy tizimning bozor yoki rejali iqtisodiy tizimlarga o'tishi bilan dastlabki tizimli transformatsiyalashuv jarayonlari sodir bo'lgan. Bunga misol sifatida Yevropa davlatlarida amalga oshirilgan “Falaj qilib davolash”[1,2], O'zbekistonda qo'llanilgan “O'zbek modeli”[3], Xitoyda qo'llanilgan sotsialistik bozor iqtisodiyoti modeli[4] kabi jarayonlarni keltirish mumkin. Bunday transformatsiyalar nafaqat ma'lum bir mamlakat uchun balki, hududiy xususiyatga ega bo'lganligi bilan ham o'xshash mamlakatlarda bir xil tartibda amalga oshgan. Iqtisodiy tizimlarning takomillashuvi, mulkchilik shakllarining o'zgarishiga, davlat ulushi yuqori bo'lgan mamlakatlarda xususiylashtirish yoki aks holati bilan yana yangi institutsional o'zgarishlar sodir bo'lishiga olib keldi. Ayniqsa, Sobiq Sovet Ittifoqining parchalanishi natijasida hosil bo'lgan 15 ta davlatlar rejali iqtisodiyotdan bozor iqtisodiyotiga o'tishi davrida davlat mulkini xususiylashtirish yordamida transformatsion jarayonlarni amalga oshirdi [5].

Hozirgi vaqtda ham dunyoning turli hududlarida iqtisodiy sohalarning bir-biri bilan o'rnini o'zgarishi, yuqori daromadli tarmoqlarning rivojlanishi mintaqalarning xususiyatidan kelib chiqqan holda xomashyoga asoslangan, qishloq xo'jaligi mamlakat iqtisodiyotining asosiy ulushini tashkil etadigan mamlakatlarda muqobil iqtisodiy sohalarning shakllanishiga zamin yaratadi. Bunday o'zgarishlar iqtisodiyotda tarkibiy transformatsion jarayonlar sifatida e'tirof etiladi. Bunday o'zgarishlar mamlakat iqtisodiyoti uchun muhim hamda zaruriy ekanligi bilan, boshqa o'zgarishlardan ajralib turadi. Negaki, mamlakatning agrar, industrial yoki rivojlangan mamlakatlardagi kabi postindustrial jamiyat ekanligini belgilash ham aynan shu jihat bilan belgilanadi. Tarkibiy o'zgarishlar ko'p jihatdan tabiiy resurslarga, agrar soha hamda hududlarning joylashuv kabi bir qator omillarga bog'liq bo'lib, ulardan foydalanish hamda tartibga solish orqali iqtisodiy sohalarni rivojlantirish

imkoniyati mavjud bo'ladi. Ushbu o'zgarishlarning hudud iqtisodiyotiga ta'sirlarini quyidagicha izohlash mumkin:

- hududlarda mavjud ichki imkoniyatlardan kelib chiqqan holatda iqtisodiy ixtisoslashuvga keng imkon yaratib berish;
- iqtisodiyotni rivojlantirish va mintaqa imkoniyatlarini kuchaytirish uchun zarur bo'lgan tarmoqlarni belgilab olish imkoniyatini taqdim etish;
- hududlar orasidagi transport va kommunikatsiya tizimlarining integratsiyalashuvini ta'minlashga ko'maklashish;
- shakllanadigan mutaxassislar va ularning salohiyati hudud iqtisodiyotida muhim o'rin tutadigan iqtisodiy sohalarga yo'naltirilib, zamonaviy bilim va tajribaga ega kadrlarni shakllanishiga zamin yaratishi bilan ham tarkibiy o'zgarishlar mamlakat iqtisodiyotida muhim ahamiyat kasb etadi.

XX asr oxiri hamda XXI asr boshlaridan dunyo amaliyoti yana yangi o'zgarishlar davrini boshladi. Texnologiyalar sohasida amalga oshirilgan yangiliklar, ixtiro qilinayotgan zamonaviy vositalar jamiyat hayotining barcha bo'g'inlariga birdek kirib kelishi sababli raqamli transformatsion jarayonlar barqaror shakllanib bormoqda. Ushbu jarayonlar nafaqat jamiyat hayotining ijtimoiy yo'nalishlari (aholi turmush darajasini yaxshilanishi, ta'lim, madaniyat va sog'liqni saqlash sohalaridagi mavjud kamchiliklarni kamaytirish, aloqa va axborot almashinuvi va h.k.)lar bilan birga, hududning iqtisodiyotini ko'p tomonlama rivojlanishiga ham kata ta'sir ko'rsatadi. Xususan:

- hududlar iqtisodiyotini o'zaro integratsiyalashuvini yuqori texnologiyalar asosida ta'minlashda;
- sanoat, qishloq xo'jaligi, xizmat ko'rsatish kabi sohalarini bir biri bilan aloqadorligini mustahkamlashda;
- hududlar iqtisodiyotini xalqaro darajada rivojlantirish hamda xalqaro darajada hamkorlik aloqalarini o'rnatishda;
- inson kapitali va iqtisodiyotning aloqadorligini yanada yangi darajaga olib chiqish kabi ko'plab amaliy masalalarni hal etishda muhim ahamiyat kasb etganligi bilan ham ushbu o'zgarishlar hozirgi kunda o'z dolzarbligini saqlab qolmoqda, shu bilan birga rivojlanish bosqishi da'vom etmoqda. Raqamli o'zgarishlar bevosita takibiy o'zgarishlar bilan aloqador bo'lib so'ngi yillardagi iqtisodiyotdagi modernizatsiya jarayonlari bevosita raqamlashtirish natijasida sodir bo'lmoqda. Bu jarayon esa o'z navbatida hududlar iqtisodiyotida ham o'z ta'sirini ko'rsatib, ularda ham ishsizlikni qisqarishiga ko'maklashishda, hududlarning iqtisodiy barqarorligini ta'minlash, ishlab chiqarish samaradorligini oshirish, eksportni diversifikatsiya qilish kabi bir qancha iqtisodiyotda mavjud bo'lgan bosh muammolarni bartaraf etishda muhim ahamiyat kasb etadi.

Yuqoridagi fikrlarni umumlashtirgan holda, tarixiy hamda fan-texnika taraqqiyoti natijasida sodir bo'lgan iqtisodiyotdagi barcha transformatsion jarayonlarni 1-jadvaldagi kabi shakllantirish hamda ularning xususiyatlarini alohida alohida ko'rsatib o'tish mumkin. Biroq, ilmiy taraqqiyotning rivojlanishi

hamda insoniyatning doimiy ravishda yangilikka intilishi sababli ham quyida keltirilgan jadvaldagi ma’lumotlar yaqin yillarda o’zgarishi hamda yana yangi ko’rinishdagi transformatsion jarayonlarni shakllanishiga ham turtki berishi tabiiydir.

Jadval ma’lumotlaridan ko’rinib turibdiki, iqtisodiy rivojlanish doimiy ravishda o’sib borgani sayin insoniyat turli o’zgarishlar bilan to’qnash keladi. Yangi sohalar shakllanadi, yangi texnologiyalar joriy etiladi hamda mos bo’lgan tarmoqlarga muvofiqlashtiriladi, insoniyat uchun azaldan mavjud bo’lgan muammo (qashshoqlik, ishsizlik, daromadlarning teng taqsimlanmaganligi va h.k.)larni bartaraf etishga ko’maklashadi. Bunday o’zgarishlarning sodir bo’lishi hududlar o’rtasida mavjud bo’lgan iqtisodiy tengsizlikni bartaraf etishda hududiy iqtisodiyotni faqat qisqa muddatda emas, balki istiqbolli rivojlanishida ham ko’maklashadi. Hududlar o’z resurslaridan samaraliroq foydalana boshlaydi, aholining turmush darajasi yaxshilanadi hamda iqtisodiyotda barqarorlik yuzaga keladi.

1-jadval

Iqtisodiyotda amalga oshirilgan transformatsion jarayonlar va ularning xususiyati

№	Transformatsion jarayon	O’ziga xos xususiyati
1.	Tizimli transformatsiya	Iqtisodiy tizimlarning o’zgarishi, bozor munosabatlarining ommalashuvi
2.	Institutsional o’zgarishlar	Mulkchilik shakllarining o’zgarishi, xususiy sektorning rivojlanishi
3.	Tarkibiy o’zgarishlar	Iqtisodiy sohalarning umumiy iqtisodiyotda ulushining o’zgarishi, yangi sohalarning shakllanishi
4.	Raqamli o’zgarishlar	Raqamli texnologiyalardan keng foydalanish, aholi turmush darajasida yaxshilashda innovatsiyalarni keng joriy etish

Manba: O’rganilgan ma’lumotlar asosida muallif ishlanmasi

Shu boisdan ham, o’zgarishlarning sodir bo’lishi va ularni qo’llab-quvvatlash davlatlar iqtisodiyotini har tomonlama rivojlanishi uchun muhimdir. Negaki so’ngi yangiliklarni insoniyat hayotida joriy etilishi u uchun yana yangi transformatsion jarayonlarni sodir bo’lishiga olib keladi. Buni esa tarixiy jarayonlar hamda xalqaro tajriba yaqqol misollar bilan ko’rsatib bermoqda.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO’YXATI

1. L. Balcerowicz (1995). *Socialism, Capitalism, Transformation*. Central European University Press 371 pp.

2. A. Åslund (2007). *Russia's Capitalist Revolution: Why Market Reform Succeeded and Democracy Failed*. Peterson Institute for International Economics.
3. *The European Bank for Reconstruction and Development (EBRD). Transition Report (1994-...)*
4. B. Naughton (2007). *The Chinese Economy: Transitions and Growth*. The MIT Press
5. Axmadjanovna, A. S. (2025). *O'zbekistonda xususiylashtirish jarayonining tarixi va bosqichlari*. Yangi O'zbekiston, yangi tadqiqotlar jurnali, 2(6), 229-238

HUDUDLAR TURIZM SEKTORI RAQOBAT USTUNLIKLARINI RIVOJLANTIRISHNING TARGETING KONSEPSIYASI

Xalilov Sirojiddin Sherali o'g'li
Alfraganus universiteti professori, DSc

Hududlar turizm sektori raqobat ustunliklarini rivojlantirishda strategik jihatdan o'zaro bog'liq chora-tadbirlar amalga oshiriladi. Ularning bir butun tizimga birlashtirilishi turizmni tartibga solishda vakolatli davlat organi faoliyatini muvofiqlashgan formatda boshqarishga xizmat qiladi. Hududlar iqtisodiy kompleksida barqaror o'sishni ta'minlash rivojlanishning istiqbolli yo'nalishlarini belgilashni, umumiy samaradorlikka erishish indikatorlari yuzaga chiqishiga imkon beruvchi muhitni yaratishni taqozo qiladi.

Hududlar turizm sektori raqobat ustunliklarini rivojlantirish, o'z navbatida, potensial turistlarga assortiment tarkibi diversifikatsiyalangan va differensial narx diapazoniga ega turizm mahsulotlarini taqdim qilish bilan parallel kechadi. Turistik xizmatlar importyorlari safida yirik ulushni o'zida saqlab qolayotgan davlatlardagi potensial turistlar auditoriyasini segmentlash, bozor nishasini topish bunda birinchi qadam sifatida baholanadi. Keyinchalik milliy turizm brendi va milliy turizm tarmog'i salohiyatini to'la ochib beruvchi tijorat axborotini oldindan tanlab olingan bozor nishasiga yo'naltirish boshlanadi. Hududlar turizm sektori raqobat ustunliklarini rivojlantirishda amaliy sa'y-harakatlarning shu taxlit ro'yobga chiqarilishi maqsadga muvofiq. Bu jarayon, avvalo, hududlar turizm sektori raqobat ustunliklarini rivojlantirishda professional marketologlar jamoasini yig'ib olish, ular mehnatini rag'batlantirish mezonlarini ishlab chiqish va asosiy samaradorlik ko'rsatkichlari nazoratini izchil olib borish evaziga tashkil etiladi.

Milliy turizm tarmog'i raqobat ustunliklarini rivojlantirishda professional marketologlar jamoasi kopirayterlar, reklama agentlari, intervyuerlar, PR-menejerlaridan tashkil topadi. Milliy turizm tarmog'i raqobat ustunliklarini rivojlantirishda professional marketologlar jamoasi mehnatini rag'batlantirish intensiv o'sishning ta'minlanganligi, kiruvchi va ichki turistik oqimning barqaror oshganligi, ayni tarmoqning davlat byudjeti daromadlar bazasidagi ulushi ortgani bilan bog'liq mezonlarga tayanadi.

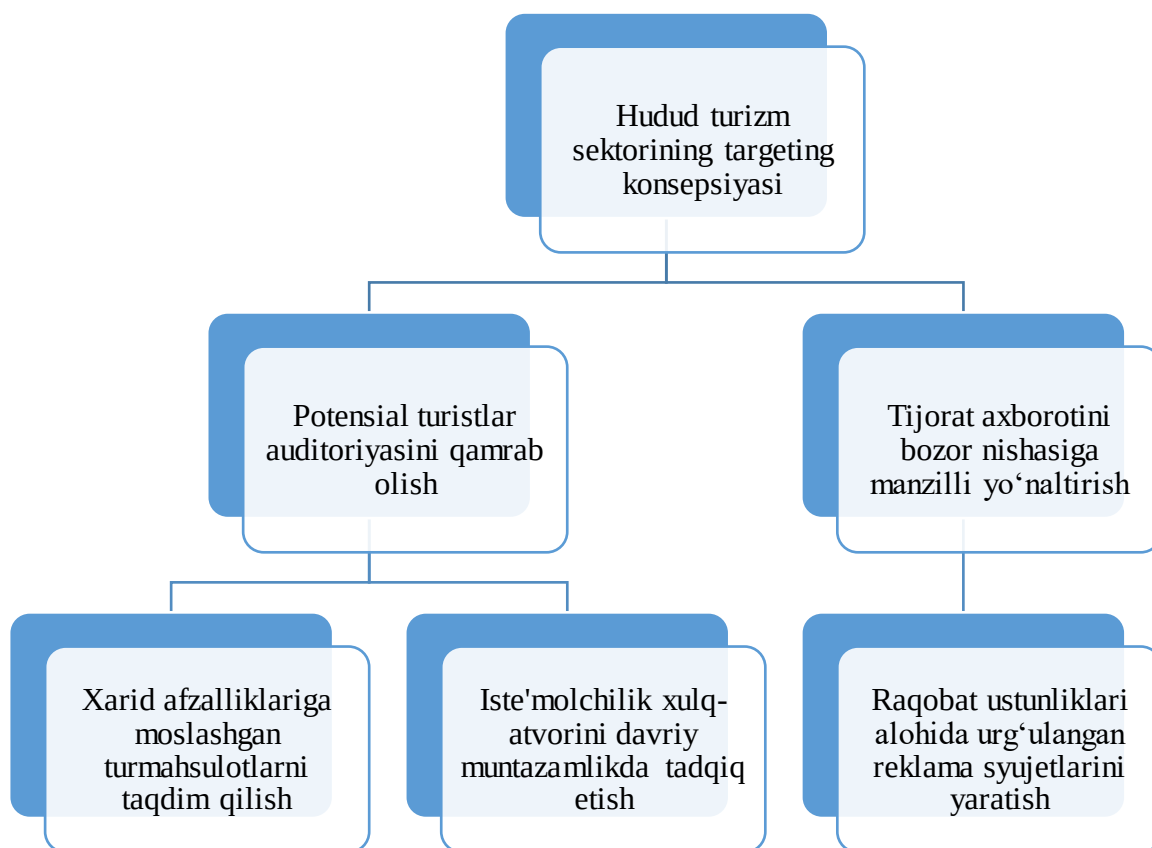
Hududlar turizm sektori raqobat ustunliklarini rivojlantirishning targeting konsepsiyasi deganda mahalliy turoperatorlik kompaniyalari tomonidan ishlab chiqilgan turizm mahsulotlariga tegishli tijorat axborotini potensial turistlar auditoriyasiga manzilli taqdim qilishning tashkiliy-g'oyaviy negizi tushuniladi. Kiruvchi va ichki turistik oqimni jalb qilish bilan shug'ullanib kelayotgan mahalliy turoperatorlik kompaniyalari o'z turizm mahsulotlarini potensial turistlar auditoriyasining iste'molchilik xulq-atvori, psixologik portreti va ijtimoiy-demografik o'ziga xosliklaridan kelib chiqqan holda modifikatsiyalangan shaklda ilgari suradi. Turizm mahsulotlarini modifikatsiyalangan shaklda ilgari surish shuni anglatadiki, potensial turistlar auditoriyasining xohish-istaklari, ijtimoiy statusi va xizmatlar bozoridagi xarid afzalliklarini inobatga olib, tur tarkibi komplektatsiyalanadi va uning raqobat ustunliklari tegishli kanallar orqali tarqatishga mo'ljallangan tijorat axborotida alohida ta'kidlab ko'rsatiladi.

Hududlar turizm sektorida targeting mexanizmidan o'rinli foydalanish global xizmatlar bozorida serdaromad nishalarga kirib borish, bozor ulushini kengaytirish va raqobat pozitsiyasini mustahkamlashga turtki beradi. Targetlashtirilgan marketing konsepsiyasi asosida milliy turizm tarmog'i raqobat ustunliklarini rivojlantirish strategik nuqtai nazardan afzal yechim hisoblanadi. Hududlar turizm sektorida targeting mexanizmining qo'llanilishi ixtisoslashgan davlat maqsadli jamg'armasidan milliy turizm mahsuloti targ'ibot kampaniyasiga sarflanadigan moliyaviy resurslarni tejash barobarida, yalpi ichki mahsulot tarkibida turizm tarmog'ining salmog'ini sezilarli darajada ortishini rag'batlantiradi. Umuman olganda, targeting (ingliz tilida “target” – “maqsad”, “mo'ljal”) deganda milliy turizm mahsuloti to'g'risidagi tijorat axborotini iste'molchilik xulq-atvor modeliga ko'ra xarid ehtimoli yuqori bo'lgan potensial turistlar auditoriyasiga yo'naltirish mexanizmi tushuniladi. Hududlar turizm sektorida targeting mexanizmidan foydalanishning iqtisodiy samaralari quyidagilarda ko'rinadi:

- iste'molchilik xulq-atvor modeliga ko'ra xarid ehtimoli yuqori bo'lgan potensial turistlar auditoriyasi ajratib olinadi;
- destinatsion turizm mahsuloti to'g'risidagi tijorat axborotini tarqatish manzilli ravishda amalga oshadi;
- potensial turistlar auditoriyasining iste'molchilik xulq-atvori, psixologik portreti va ijtimoiy-demografik o'ziga xosliklaridan kelib chiqqan holda modifikatsiyalangan turizm mahsulotlari taklif etiladi;
- turizm mahsulotining unikal afzalliklari ta'kidlab ko'rsatilishi natijasida raqobatchi subyektlarga tegishli takliflar portfeliga nisbatan ustun mavqe qo'lga kiritiladi;
- potensial turistlar auditoriyasini targ'ibot kampaniyasi doirasida to'la qamrab olish imkoniyati kengayadi;

- potensial turistlar auditoriyasida kuzatish, so‘rov va eksperiment usullarini qo‘llab, marketing tadqiqotlarini o‘tkazish samarali kechadi va uning xulosalari aniqlik darajasi oshadi;
- milliy turizm mahsuloti to‘g‘risidagi tijorat axboroti o‘zining potensial iste’molchisiga yetib borishiga erishiladi;
- milliy turizm mahsuloti targ‘ibot kampaniyasiga sarflangan mablag‘lar o‘zini to‘la oqlaydi;
- milliy turizm tarmog‘ining raqobat ustunliklari yaqqol yuzaga chiqadi va global xizmatlar bozoridagi pozitsiyasi mustahkamlanadi;
- milliy turizm mahsulotining targ‘ibot kampaniyasi virtual borliqda keng ko‘lamga ega bo‘ladi va potensial turistlar bilan o‘zaro muloqot operativ tus oladi;
- reklamatsiyani bartaraf etish yuzasidan preventiv choralar ko‘riladi va operatsion menejment tizimli yo‘lga qo‘yiladi.

Hududlar turizm sektorining targeting konsepsiyasi o‘z tarkibida potensial turistlar auditoriyasini qamrab olish va tijorat axborotini bozor nishasiga manzilli yo‘naltirish singari ikki muhim komponentni jamlaydi (1-rasm).

1-rasm. Hududlar turizm sektorining targeting konsepsiyasi va uning tarkibiy tuzilishi

Manba: Muallif tadqiqotlari asosida ishlab chiqilgan.

Xulosa qilib aytganda, potensial turistlar auditoriyasini qamrab olish xarid afzalliklariga moslashgan turmahsulotlarni taqdim qilish hamda iste'molchilik xulq-atvorini davriy muntazamlikda tadqiq etish jarayonlaridan iborat. Tijorat axborotini bozor nishasiga manzilli yo'naltirish, o'z navbatida, raqobat ustunliklari alohida urg'ulangan reklama syujetlarini yaratish bilan o'zaro aloqadorlikda kechadi. Turizm sektorida tematik targeting nisbatan ko'p qo'llanadi. Tematik targeting deganda kontent mazmuni nuqtai nazaridan reklama obyekti tavsifiga mos saytlarda tijorat axborotini joylashtirish tushuniladi. Turizm mahsuloti to'g'risidagi tijorat axborotini tarqatishda tematik targetingdan foydalanish differensial narx diapazoni va xizmatlar klassiga mos potensial turistlar auditoriyasini topishga ko'maklashadi.

FOYDALANILGAN MANBALAR

1. Mamarasulov Z. Mehmondo'stlik industriyasi. O'quv qo'llanma – Samarqand: “Step-Sell” nashriyoti, 2024-y. – 320 b.
2. Jurayeva N., Xalimova F. Xalqaro turizm bozori. O'quv qo'llanma – Toshkent: Iqtisodiyot, 2020-y. – 119 b.
3. uzbektourism.uz – O'zbekiston Respublikasi Turizm qo'mitasi rasmiy sayti.

БИЗНЕС СОҲАСИДА ЛОГИСТИК ХИЗМАТЛАРДАН ФОЙДАЛАНИШ АМАЛИЁТИНИ БОШҚАРИШНИ ТАКОМИЛЛАШТИРИШ

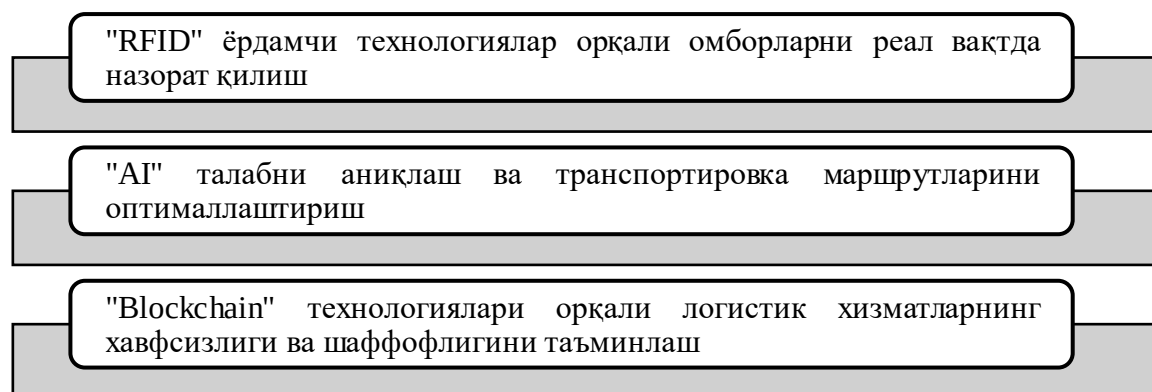
Хомидов Хожиақбар Адхамович

Андижон давлат Университети мустақил изланувчиси

Логистик хизматлар кўрсатиш соҳасининг ишлаб чиқариш корхоналари фаолияти самарадорлигини оширишдаги аҳамияти тобора ортиб боргани сари, иқтисодий фанда ушбу жараёнларни бошқариш амалиёти, жумладан, уни такомиллаштириш имкониятларини тадқиқ этишга қаратилган тадқиқотлар сони ортиб, турли иқтисодий ривожланиш давларида шакланган илмий қарашларда ушбу хизматлардан фойдаланиш билан боғлиқ бўлган илмий қарашларни шакллантиришга эришилган. Янги Ўзбекистон бизнес юритиш соҳасида логистик хизматлардан фойдаланиш амалиётини такомиллаштиришда бугунги кунга қадар мазкур йўналишда иқтисодий фанда шакланган илмий қарашларни тизимли таҳлил қилиш асосида айнан қайси турдаги илмий-назарий қарашлар мамлакатимиз амалиётига мос келишини аниқлаш орқали, соҳани ривожлантириш устуворликларини аниқлашга эришилади. Шу сабабли, логистик хизматлардан фойдаланиш билан боғлиқ жараёнларни бошқариш бўйича фанда шакланган илмий қарашларни эволюцион ёндашув асосида таҳлил қилишни лозим топдик.

Логистик хизматлардан фойдаланиш жараёнларини бошқаришда ушбу жараёнларни стратегик таҳлил қилиш асосида ҳар бир корхона логистик таркибий бўлимининг, жумладан, омбор, транспорт ва ИТ (замонавий логистика хизматларида ИТ индустрияси маҳсулотлари орқали логистик таъминот жараёнларини назорат ва мониторинг қилишда кенг фойдаланилмоқда) бўлиmlарининг ишлаб чиқаришда яратилаётган қўшилган қийматга қўшган хиссасини аниқлашга эришиш мумкин бўлади. Шу билан биргаликда, қиймат назариялари асосида логистик хизматлардан фойдаланиш жараёнларини бошқаришда субъектив баҳолашга асосланилиши ва рақамли технологиялардан фойдаланиш билан боғлиқ бўлган мураккабликлар кўзга ташланади.

Сўнгги йилларда жаҳон хўжалигида рақамли трансформациялашув жараёnilарининг кучайиб бориши натижасида логистик хизматлардан фойдаланиш жараёнларини бошқариш соҳасида “Рақамли логистика” назариялари шаклланди(1-расм). Ўтказилган таҳлилларга кўра, “рақамли логистика асосини IoT (Internet of Things – интернет ашёлари), AI (сунъий интеллект), Big Data (катта ҳажмдаги маълумотлар базаси), Blockchain ва шу каби бошқа замонавий технологиялар ташкил этади”[2]. Бу турдаги замонавий технологияларни логистик хизматлардан фойдаланиш жараёнига татбиқ этилиши логистика жараёнларини реал вақтда рақамлаштирилиши ва автоматлаштирилиши ҳисобига юқори самарадорликка эришиш имконини беради. Шу билан биргаликда, “рақамли логистика назариялари илмий жиҳатдан кибер-физик тизимлар, ақлли тармоқлар, интеллектуал таъминот занжирлари назариялари билан ўзаро боғлиқ”[3] ҳисобланиб, реал вақтда ишончли маълумотларни жамлаш, хавфсизликни таъминлаш ва тезкорлик билан бошқарув қарорларини қабул қилишнинг янгича услубларини шакллантириш имконини беради.

1-расм. Рақамли логистика назарияларида логистик хизматларни бошқариш билан боғлиқ бўлган хусусиятлари[1]

Таҳлиллар рақамли логистика назарияларидан амалиётда ижодий фойдаланиш ҳисобига автоматлаштирилган интеллектуал бошқарув

имкониятларининг кенгайиши, реал вақтда маълумотларни жамлаш ва уларни тезкорлик билан таҳлил қилиш билан биргаликда, бошқарув қарорларини қабул қилишдаги хатоликларни кескин даражада камайтириш каби ижобий тенденцияларга эришиш мумкинлигини кўрсатди. Жумладан, рақамли логистика назариялари асосида бошқарувни ташкил этишда техник инфратузилма таъминоти, юқори малакали мутахассисларнинг етишмаслиги, катта ҳажмдаги инвестицион ресурсларга талабнинг шаклланиши, ҳамда киберхавфсизлик билан боғлиқ бўлган қийинчиликлар мавжуд ҳисобланади.

Демак, иқтисодий фанда шаклланган бизнес юритиш соҳасида логистик хизматларни бошқаришга бағишланган назарий қарашларни эволюцион ёндашув асосида тизимли таҳлил қилиш орқали умумлаштирилган хулосаларни шакллантириш учун ушбу назарияларни амал қилиш соҳаси, устуворлик қаратилган бошқарув усули ва логистик хизматлар соҳасидаги аҳамияти каби мезонлар асосида қиёсий таққослашни (1-жадвалга қаранг) амалга оширдик.

1-жадвал

Бизнес соҳасида логистик хизматлардан фойдаланиш амалиётини бошқаришга қаратилган илмий назарий қарашларнинг қиёсий таҳлили

№	Илмий назария	Қўлланиш соҳаси	Бошқарув усули	Логистик аҳамияти
1	Классик менежмент назариялари	Омбор, ишлаб чиқариш логистикаси	Анъанавий	Иш жараёнларини стандартлаштириш
2	Классик иқтисодий назария	Молиявий логистика	Барқарор	Таннархни камайтириш, аутсорсинг
3	Мотивацион назариялар	Ички логистика, HR логистика	Амалий	Ходимлар самарадорлиги
4	Иқтисодий-математик моделлаштириш ва оптималлаш назариялари	Транспорт логистикаси	Моделлаштирувчи	Маршрут, захира, омборлар оптимизацияси
5	Тизимли ёндашув назариялари	SCM, интеграциялашган логистика	Интегратив	Барча логистик звеноларни уйғунлаштириш
6	Қиймат занжири назариялари	Бизнес стратегияси, стратегик логистика	Танқидий-аналитик	Рақобат устунлигини аниқлаш
7	Рақамли логистика назариялари	IoT-логистика, интеллектуал таъминот	Янги, динамик	Автоматлаштириш ва тезкор бошқарув қарорларини қабул қилиш

Манба: Муаллиф томонидан тузилган

Ўтказилган таҳлиллар қуйидаги илмий хулосаларни шакллантириш имконини бери:

биринчи, логистик хизматлардан фойдаланиш жараёнларини самарали бошқаришда ҳеч бир назария етарли даражада мукамал бўлмай, юқори самарадорликка эришиш учун бир неча илмий ёндашувлардан ўзаро мутаносибликда фойдаланиш талаб этилади;

иккинчи, анъанавий бошқарув усулларига устуворлик қаратилган илмий қарашларда логистик хизматларни бошқаришда тизимли ёндашувдан фойдаланишга устуворлик қаратилган бўлса, замонавий бошқарувга асосланган илмий назарияларда (тизимли ёндашув, рақамли логистика назариялари) логистик хизматлардан фойдаланишнинг ҳар бир босқичи самарадорлигини таъминлашни назарда тутати;

учинчидан, Ўзбекистон шароитида логистик хизматлардан фойдаланиш жараёнларини бошқариш самарадорлигини оширишда кейинги йилларда рақамли логистика назарияларини маҳаллий ижтимоий-иқтисодий ривожланиш ҳолатига мос ҳолда амалиётга жорий этиш истиқболли йўналиш сифатида баҳоланиши мумкинлиги аниқланди.

Фойдаланилган адабиётлар рўйхати

1. Kern J. *The Digital Transformation of Logistics: A Review About Technologies and Their Implementation Status*. In Book: *The Digital Transformation of Logistics*. April, 2021. – pp. 361-403
2. Kern J. *The Digital Transformation of Logistics: A Review About Technologies and Their Implementation Status*. In Book: *The Digital Transformation of Logistics*. April, 2021. – pp. 361-403
3. Golinska-Dawson P., Werner-Lewandowska K., Kolinska K., and Kolinski A. *Impact of Market Drivers on the Digital Maturity of Logistics Processes in a Supply Chain. Sustainability*, No. 15, 2023. – pp. 1-19. DOI: 10.3390/su15043120

EKSPORT HAJMINI OSHIRISH ORQALI HUDUDLAR IQTISODIY RIVOJLANISHINI BARQARORLASHTIRISH

Yuldashev Eldor Ilxomjonovich
Tashkent International University
katta o'qituvchisi, PhD.

Yuldasheva Nihola Tohir qizi
Kadrlar malakasini oshirish va statistik
tadqiqotlar instituti mustaqil izlanuvchisi

Tashqi savdo mamlakatning nisbatan arzon va sifatli mahsulotlarga bo'lgan ichki talabini qondirish hamda sifat va narx jihatidan ustunlikka ega bo'lgan mahsulotlarni sotish uchun xalqaro maydonda yangi bozorlarni “ochish”

imkoniyatini oshiradi. O'zbekiston sanoat va qishloq xo'jaligi tarmog'ini rivojlantirish uchun yetarli darajada resurs bazasiga ega bo'lgan kam sonli mamlakatlar qatoriga kirishi bilan birga, xizmatlar sohasini rivojlantirishda ham yetarli darajada inson kapitali va intellektual salohiyatga ega barqaror rivojlanib kelayotgan mamlakat hisoblanadi.

O'tgan yillar mobaynida mamlakatimizda milliy iqtisodiyotni isloh qilish borasida tashqi savdo, soliq va moliya siyosatini liberallashtirish, tadbirkorlikni qo'llab-quvvatlash va xususiy mulk daxlsizligini kafolatlash, qishloq xo'jaligi mahsulotlarini chuqur qayta ishlashni tashkil etish hamda hududlarni jadal rivojlantirishni ta'minlash bo'yicha ta'sirchan choralar ko'rildi. Shuningdek, so'nggi yillarda 2022 — 2026-yillarga mo'ljallangan hududlarni kompleks ijtimoiy-iqtisodiy rivojlantirish bo'yicha dasturlar asosida har yili barcha tuman va shaharning muammo va imkoniyatlarini chuqur o'rgangan holda hududlar kesimida taraqqiyot dasturlari ishlab chiqilishi belgilab berilgan[1].

Shuningdek, tashqi savdo jarayonlarini yanada barqarorligini ta'minlash va sanoatning “drayver” sohalarini rivojlantirish va hududlarning sanoat salohiyatini to'liq ishga solish maqsadida yirik korxonalar tomonidan import o'rnini bosuvchi mahsulotlarni ishlab chiqarish va hududiy korxonalar bilan kooperatsiya aloqalarini kengaytirish, sanoat kooperatsiyasini yo'lga qo'ygan korxonalarni faol rag'batlantirish tizimini joriy qilish hamda hududlarning investitsion reytingini yuritish, har bir hududning imkoniyatlaridan kelib chiqib, uning investorlar uchun jozibadorligini yanada oshirish vazifalari belgilab berilgan[2].

Mamlakatimizda hududlarning iqtisodiy imkoniyatlari turli darajada bo'lib, ularni doimiy barqaror rivojlantirish doim dolzarb masala bo'lib kelgan. Mamlakatimiz turli geografik releflardan, metallar va minerallarga boy tog'lik va turistlarni keng jalb qiluvchi cho'l-u dashtlari, tarixiy obidalari mavjudligi iqtisodiy rivojlanishga asosiy zamin yaratsa, to'g'ridan-to'g'ri xalqaro suv yo'liga chiqish imkoniyati mavjud emasligi, global qirg'oqchilik oqibatida qishloq xo'jaligiga jiddiy xavfning ortishi kabi jiddiy masalalar hududlarni bir-birida farqli ravishda rivojlanishiga yoki rivojlanishda oqsashiga sabab bo'ladi.

Hududlarni rivojlantirish uchun mamlakatning iqtisodiy va ijtimoiy barqarorligiga erishishning bir nechta muhim omillari mavjud bo'lib, bu jarayonning ahamiyatini tushuntirishda quyidagi omillarni ta'kidlab o'tish mumkin:

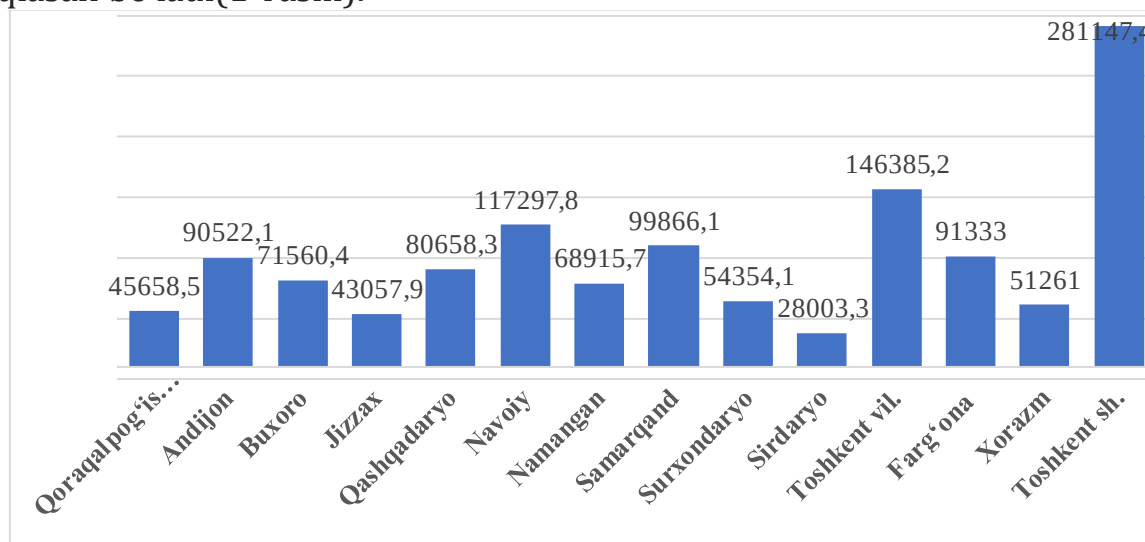
- Mahalliy iqtisodiyotning mustahkamlanishi;
- Infratuzilmani yaxshilash;
- Ijtimoiy farovonlikni oshirish;
- Barqaror rivojlanish omillari mavjud[3].

Jahon iqtisodiyotining zamonaviy rivojlanishi har qanday milliy iqtisodiy tizimning asosiy harakatlantiruv-chi kuchi hududlar ekanligini ko'rsatadi. Chunki hozirgi kunda aynan hududlar darajasida ishlab chiqaruvchi subyektlarni takror ishlab chiqarishga o'tish masalalari hal etilmoqda, ijtimoiy-

iqtisodiy rivojlantirish loyihalari amalga oshirilmoqda, aholining asosiy ijtimoiy ehtiyojlari qondirilmoqda.

Aynan hudud iqtisodiyotining rivojlanish ko'rsatkichlari butun davlatning iqtisodiy rivojlanish darajasini belgilovchi mezondir. Hududlarning rivojlanishini ta'minlashda davlatning roli tartibga solish funksiyalari bilan cheklanib qolmaydi balki, iqtisodiy o'sishni rag'batlantirish, mehnat salohiyatidan oqilona foydalanish, sanoat va hududiy tizimlarda progressiv siljishlarni ta'minlash, mahsulot va xizmatlar eksportini qo'llab-quvvatlashda ham o'z aksini topadi[4].

Mamlakatimizda hududlar iqtisodiyoti turli darajada rivojlangan bo'lib, uni ushbu hududlarda yaratilgan yalpi hududiy mahsulot hajmidan kelib chiqib aniqlasak bo'ladi(1-rasm).

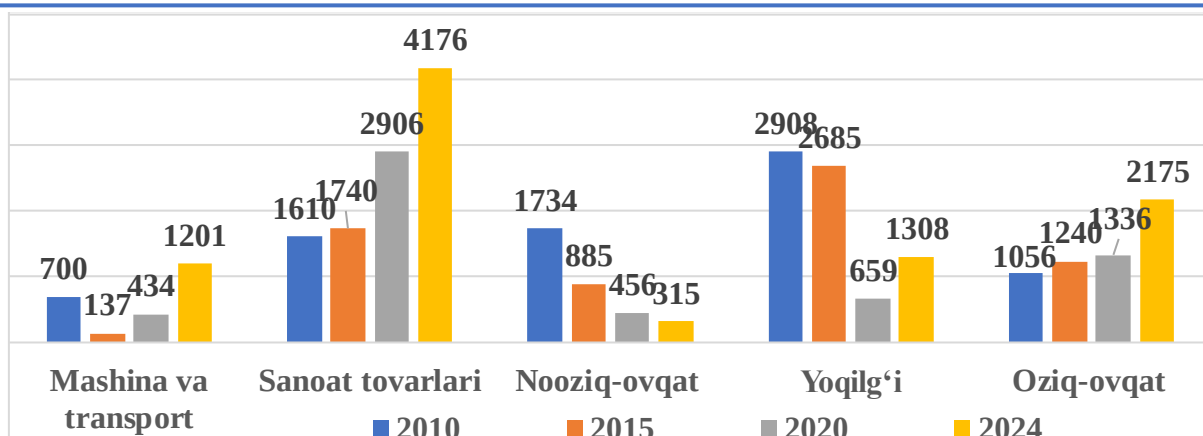

1-rasm. Yalpi hududiy mahsulot hajmi, mlrd. so'mda

Manba: www.stat.uz rasmiy sayt ma'lumotlari asosida muallif ishlanmasi

Ushbu rasm ma'lumotlaridan ko'rishimiz mumkinki, Toshkent shahri va viloyati hududlar ichida eng yuqori ko'rsatkichga ega bo'lgan bo'lsa, Sirdaryo va Xorazm viloyatlari eng quyi darajada bo'lgan. Qolgan hududlarda ham notekis darajalar kuzatilgan. Sirdaryo va Xorazm kabi cho'l hududida joylashgan Navoiy viloyati tog'li zonalarda yetarli darajada qazilma boyliklariga ega ekanligi hududni barqaror rivojlanishiga zamin yaratgan. Samarqand esa turli tarixiy obidalari joylashuvi tufayli yuqori natijalarga ega bo'lgan.

Hududlarni barqaror rivojlantirishda import o'rnini bosuvchi va eksport mahsulotlari hajmini oshirish mamlakatning xalqaro bozorda yirik moliyaviy imkoniyatlarini oshirish bilan birga, hududlarni rivojlanishida ham jiddiy o'zgarishlarga zamin yaratadi. Shu boisdan, eksport hajmini o'sish dinamikasini tahlili bu borada muhim hisoblanadi. Quyidagi jadvalda esa ayrim eksport tarmoqlari dinamikasi keltirilgan(2-rasm).

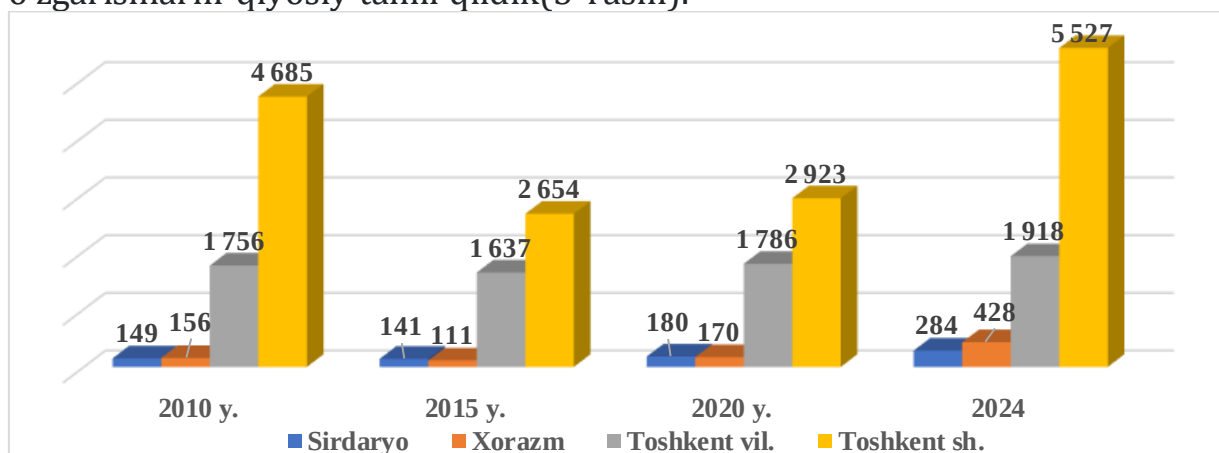

2-rasm. Ayrim eksport sohalari dinamikasi, mln. AQSh dollarida

Manba: www.stat.uz rasmiy sayt ma'lumotlari asosida muallif ishlanmasi

Yuqoridagi rasmda keltirilgan ma'lumotlardan, mamlakatimiz miqyosida, mashinalar va transport asbob-uskunalar 2010-yilda 700 mln. AQSh dollarini tashkil qilgan bo'lsa, 2015-yilda jiddiy past darajadan 2024-yilgacha barqaror o'sib kelgan. Asosan material turiga qarab klassifikatsiyalangan sanoat tovarlarida esa barqaror o'sish kuzatilgan bo'lsa, yoqilg'idan tashqari nooziq-ovqat xomashyo eksportida teskari ko'rsatkichni kuzatish mumkin. Bu esa mineral yoqilg'i, yog'lash moylari va shunga o'xshash materiallarda ham 2020-yilgacha pasayish bo'lganligini kuzatishimiz mumkin, ammo, 2024-yilda jiddiy o'sish sur'atlari qayd etilgan. Oziq-ovqat mahsulotlari va tirik hayvonlar eksportida ham barqaror o'sishni kuzatishimiz mumkin.

Mamlakatimizda hududlarda yaratilgan yalpi hududiy mahsulot hajmi bo'yicha eng yuqori ulushga ega bo'lgan poytaxt shahar va viloyati hamda Sirdaryo va Xorazm viloyatlarining eksport hajmida kuzatilgan dinamik o'zgarishlarni qiyosiy tahlil qildik(3-rasm).

3-rasm. Hududlarda eksport mahsulotlari hajmi dinamikasi, mln. AQSh doll

Manba: www.stat.uz rasmiy sayt ma'lumotlari asosida muallif ishlanmasi

O'zbekistonda keyingi yillarda amalga oshirilayotgan ijtimoiy-iqtisodiy islohotlar sharoitida mintaqaviy iqtisodiy siyosatni takomillashtirish

hamda hududlarning boy iqtisodiy salohiyatidan samarali va oqilona foydalanish masalalari muhim o‘rin tutadi. Bu borada “Viloyat, tuman va shaharlarni kompleks va mutanosib ijtimoiy-iqtisodiy rivojlantirish, ularning mavjud salohiyatidan samarali va optimal foydalanish” yo‘nalishlari belgilab berildi[5].

Sirdaryo viloyatida eksport 2010-yilda 149,1 mln. AQSh dollarni tashkil qilgan bo‘lsa, 2015-yilda sezilarli darajada pasaygan (141 mln. AQSh doll.) hamda 2020-2024-yillardagi ko‘rsatkichlar sezilarli darajada ortgan. Xorazm viloyatida ham xuddi shunday tendensiyaning kuzatishimiz mumkin. Ushbu yillar mobaynida Toshkent viloyatida jiddiy sezilarli darajada o‘zgarishlar kuzatilmagan. Toshkent shahri esa bu borada o‘zgacha o‘sish tendensiyasiga ega bo‘lgan.

Yuqoridagi ma’lumotlar va ularning qiyosiy tahlili natijasida xulosa qilib aytishimiz mumkinki, hududlarni iqtisodiy resurslar bilan notekis ta’minlanishi ularning barqaror rivojlanishiga jiddiy ta’sir qiladi, ammo, hududlarni ichki imkoniyatlaridan hamda undagi insonlarning intellektual salohiyatidan kelib chiqib, barqaror o‘sish imkoniyatlarini oshirish mumkin. Bunda, Xorazm viloyatida cho‘l zonalarida ovchilik va chorvachilik, Sirdaryoda esa baliqchilik yo‘nalishlarini rivojlantirish mumkin.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO‘YHATI

1. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2022-yil 28-yanvardagi “2022 - 2026-yillarga mo‘ljallangan Yangi O‘zbekistonning taraqqiyot strategiyasi to‘g‘risida”gi PF-60-son Farmoni. www.lex.uz
2. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 11.09.2023-yildagi “O‘zbekiston —2030” Strategiyasi to‘g‘risida”gi PF-158-sonli Farmoni. www.lex.uz
3. Imanova U.B. Hududlarni ijtimoiy-iqtisodiy rivojlantirish va moliyaviy resurslarni boshqarish metodologiyasi. “Экономика и социум” №8(123) 2024. www.iupr.ru
4. Qazaqov T.SH. Hududlarni ijtimoiy-iqtisodiy rivojlantirishning xususiyatlari va ustuvor yo‘nalishlari. Yashil iqtisodiyot va taraqqiyot. 2024-yil, fevral. No 2-son. <https://yashil-iqtisodiyot-taraqqiyot.uz>
5. Abdullaev F.O. Hududlarni kompleks ijtimoiy-iqtisodiy rivojlantirishning metodologik asoslari. Ilm-fan va innovatsiyailmiy-amaliy konferensiyasi.

HUDUDLARNING IJTIMOY-IQTISODIY RIVOJLANISHDA “O‘ZKIMYOSANOAT” AJNING TUTGAN O‘RNI

Yuldashev Eldor Ilxomjonovich
Tashkent International University
katta o‘qituvchisi, PhD.

Yuldasheva Nihola Tohir qizi
Kadrlar malakasini oshirish va statistik
tadqiqotlar instituti mustaqil izlanuvchisi

So‘nggi yillarda mamlakatimizda kimyo sanoati jadal rivojlanib kelmoqda va bunda “O‘zkiyosanoat” AJ korxonalari muhim o‘rin egallaydi. Kimyo sanoati korxonalarida yaratilayotgan yalpi qo‘shilgan qiymat mamlakatning barcha tarmoqlari rivojlanishida beqiyos ahamiyatga ega. Buni qishloq xo‘jaligida mineral o‘g‘itlar, xizmatlarda yoqilg‘i va metallurgiya, inson hayotida oziq-ovqat va nooziq-ovqat sanoatidagi birgina natriy xlorid elementining o‘zi yuqoridagi fikrimizga hayotiy dalil bo‘la oladi. Shu sababli ham, Kimyo sanoatidagi o‘zgarishlarni doimiy tahlil qilib boorish va kuzatilayotgan o‘zgarishlarni aniq ilmiy xulosalarga asoslanib tahlil qilish va eng asosiysi, o‘zgarishlar dinamikasida sodir bo‘layotgan qonuniyatlardan kelgusi davrlar uchun prognoz ko‘rsatkichlarni ishlab chiqish zaruriyati ortib boradi.

Hozirda hududlarni rivojlantirishda sanoat tarmog‘iga alohida e‘tibor qaratilmoqda. Sanoatning yetakchi tarmoqlari va iqtisodiyotni yanada liberallashtirish hamda transformatsiya jarayonlarini yakunlash, iqtisodiyot tarmoqlari va aholiga neft-gaz mahsulotlarini uzluksiz yetkazib berilishini ta‘minlash, kimyo va gaz-kimyosi sohalarini rivojlantirish va tabiiy gazni qayta ishlash darajasini 8 foizdan 20 foizga yetkazish orqali kimyo sanoatida 2 milliard AQSH dollariga teng mahsulot ishlab chiqarish chora tadbirlari belgilab berilgan[1].

O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2023-yil 11-sentabrdagi “O‘zbekiston — 2030” Strategiyasi to‘g‘risida”gi PF-158-sonli Farmonida “Sanoatning “drayver” sohalarini rivojlantirish va hududlarning sanoat salohiyatini to‘liq ishga solish maqsadida Sanoatda qo‘shilgan qiymat hajmini 45 milliard dollarga yetkazish va 2,5 millionta yuqori daromadli ish o‘rinlarini yaratish, yirik korxonalar tomonidan import o‘rnini bosuvchi mahsulotlarni ishlab chiqarish va hududiy korxonalar bilan kooperatsiya aloqalarini kengaytirish”[2] kabi vazifalar belgilab berilgan.

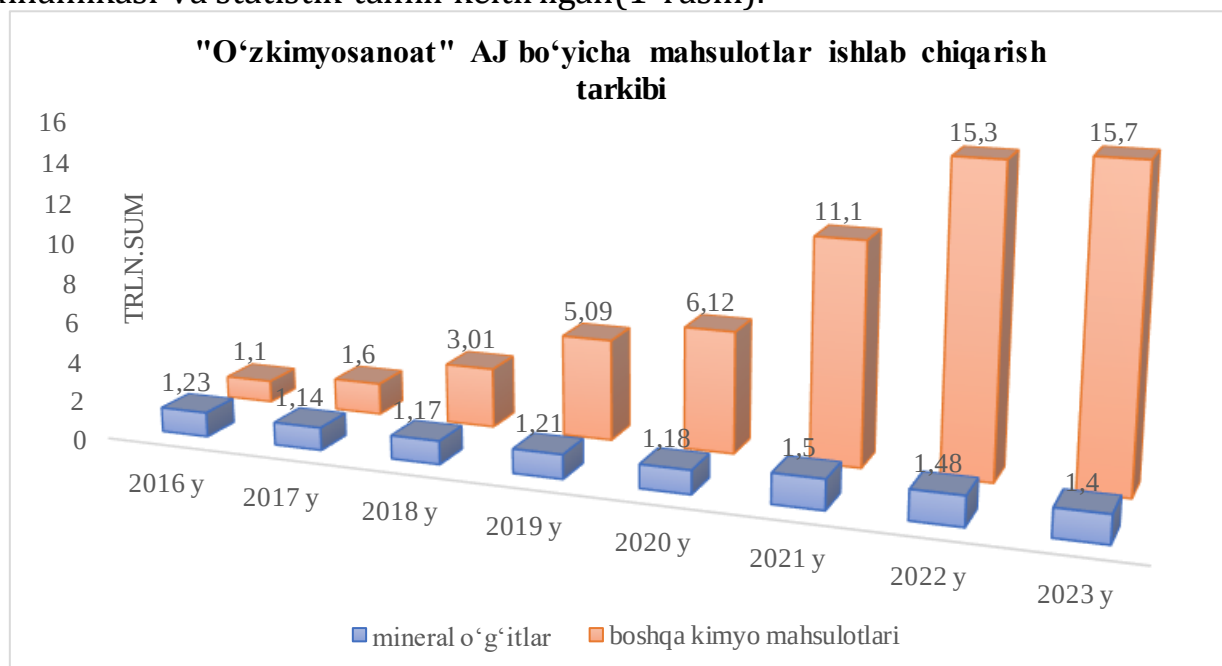
Iqtisodiyot aniq raqamlar, hisob-kitoblar bilan birga, odamlar turmush tarzida yuz berayotgan real o‘zgarishlar, natijadorlikni xush ko‘radi. Davlat manfaatlarigagina xizmat qiladigan iqtisodiyot rivojlanishdan to‘xtaydi. Oxirgi yillarda Yangi O‘zbekistonda amalga oshirilayotgan tub islohot va yangilanishlar avvalida iqtisodiyotimizdagi miqdor va sifat o‘zgarishlari qamrovini kengaytirish, uning bevosita aholi turmushiga ta‘sirini oshirishga e‘tibor qaratilayotgani boisi ham shundan deb bilamiz[3].

Sanoat tarmog‘i dunyoning barcha rivojlangan mamlakatlarining iqtisodiy yuksalishida eng asosiy omillardan biri hisoblanadi. Sanoat tarmog‘ini rivojlantirishda, o‘z navbatida, bozor talablaridan kelib chiqib tezkor moslanuvchan va moliyaviy risklarga bardoshli hisoblangan hamda ishsizlik muammosini asosiy yechimi bo‘lgan kichik biznes va xususiy tadbirkorlik sohasi yillar davomida yanada yuksalib kelmoqda[4].

Jahonda iqtisodiy taraqqiyot sanoat tarmog‘i rivojlanishiga bog‘liqligi, tarmoqning barcha sohalarini rivojlanishida eng asosiy vosita ekanligini

anglatadi. Rivojlangan mamlakatlarning barchasida sanoat tarmog'i taraqqiy etgan.

"O'zkimyosanoat" AJ korxonalari tomonidan 2016-2023 yillar oralig'ida mineral o'g'itlar va boshqa kimyo mahsulotlari ishlab chiqarish hajmining dinamikasi va statistik tahlili keltirilgan(1-rasm).

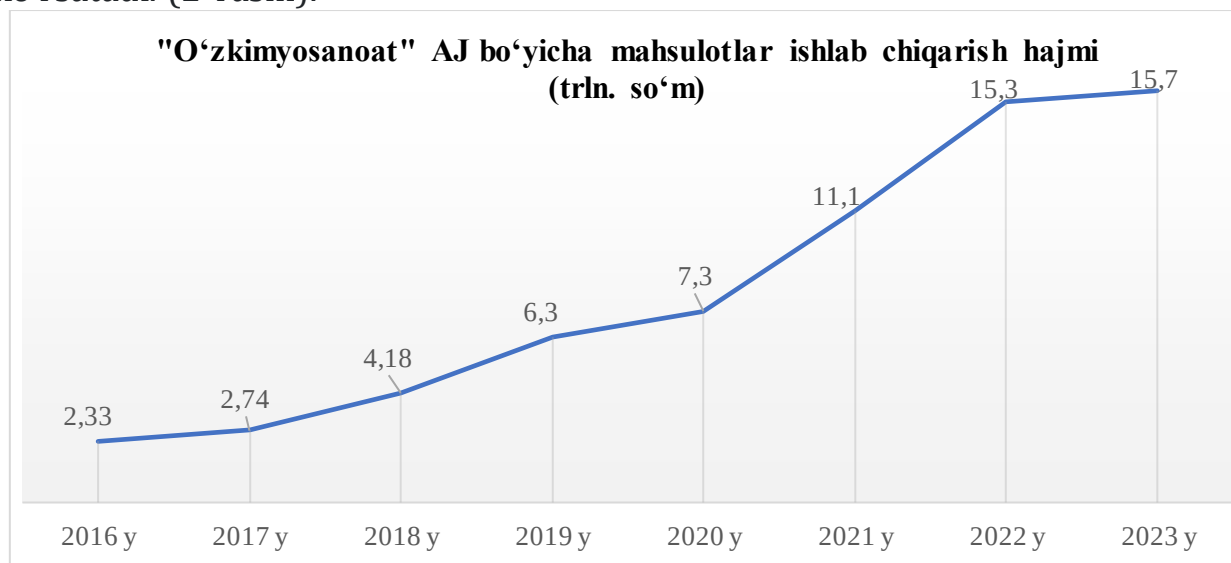
1-rasm. "O'zkimyosanoat" AJ bo'yicha mahsulotlar ishlab chiqarish tarkibi

Manba: www.uzkimyosanoat.uz rasmiy sayt ma'lumotlari asosida muallif ishlanmasi.

"O'zkimyosanoat" AJ korxonalari tomonidan mineral o'g'itlar va boshqa kimyo mahsulotlari ishlab chiqarish hajmi yillar davomida sezilarli o'zgarishlarga uchradi. 2016-yilda mineral o'g'itlar ishlab chiqarish hajmi 1,23 trln. so'mni, boshqa kimyo mahsulotlari hajmi esa 1,1 trln. so'mni tashkil etdi. 2017-yilda mineral o'g'itlar ishlab chiqarish hajmi 1,14 trln. so'mga tushdi, boshqa kimyo mahsulotlari hajmi esa 1,6 trln. so'mga ko'tarildi. 2018-yilda mineral o'g'itlar ishlab chiqarish hajmi 1,17 trln. so'mga biroz o'sdi, ammo boshqa kimyo mahsulotlari hajmi keskin o'sib, 3,01 trln. so'mga yetdi. 2019-yilda mineral o'g'itlar ishlab chiqarish hajmi 1,21 trln. so'mga ko'tarildi, boshqa kimyo mahsulotlari hajmi esa 5,09 trln. so'mga yetdi. 2020-yilda mineral o'g'itlar ishlab chiqarish hajmi 1,18 trln. so'mga biroz kamaydi, boshqa kimyo mahsulotlari hajmi esa 6,12 trln. so'mga yetdi. 2021-yilda mineral o'g'itlar ishlab chiqarish hajmi 1,5 trln. so'mga ko'tarildi, boshqa kimyo mahsulotlari hajmi esa 11,1 trln. so'mga keskin o'sdi. 2022-yilda mineral o'g'itlar ishlab chiqarish hajmi 1,48 trln. so'mga biroz kamaydi, boshqa kimyo mahsulotlari hajmi esa 15,3 trln. so'mga yetdi. 2023-yilda mineral o'g'itlar ishlab chiqarish hajmi 1,4 trln. so'mga kamaydi, boshqa kimyo mahsulotlari hajmi esa 15,7 trln. so'mga yetdi. Umuman olganda, mineral o'g'itlar ishlab chiqarish hajmi uncha o'zgarmagan bo'lsa-da, boshqa kimyo mahsulotlari ishlab chiqarish hajmi sezilarli darajada oshdi. Bu

"O'zkiyosanoat" AJ korxonalari faoliyatida boshqa kimyo mahsulotlariga e'tibor kuchayganini ko'rsatadi.

2016-2023 yillar davomida ishlab chiqarish hajmining barqaror o'sish tendensiyasi kuzatiladi. Bu korxonalarning faoliyati yaxshilanganini, ishlab chiqarish samaradorligi oshganini va sohada yangi imkoniyatlar yaratilganini ko'rsatadi. (2-rasm).

**2-rasm. "O'zkiyosanoat" AJ bo'yicha mahsulotlar
ishlab chiqarish hajmi (trln. so'm)**

Manba: www.uzkiyosanoat.uz rasmiy sayt ma'lumotlari asosida muallif ishlanmasi.

Yuqoridagi rasm ma'lumotlariga ko'ra, 2016-yilda "O'zkiyosanoat" AJ korxonalari tomonidan ishlab chiqarilgan mahsulotlar hajmi 2,33 trln. so'mni tashkil etdi. 2017-yilda bu ko'rsatkich 2,74 trln. so'mga ko'tarildi, bu esa bir yil ichida ishlab chiqarish hajmining o'sganini ko'rsatadi. 2018-yilda sezilarli o'sish kuzatilib, hajm 4,18 trln. so'mga yetdi, bu esa sohada investitsiyalar ko'payganini yoki yangi texnologiyalar joriy etilganini anglatishi mumkin. 2019-yilda ishlab chiqarish hajmi 6,3 trln. so'mga yetib, o'sish sur'ati davom etdi. 2020-yilda hajm 7,3 trln. so'mni tashkil etdi, lekin o'sish sur'ati biroz sekinlashdi. 2021-yilda keskin o'sish kuzatilib, hajm 11,1 trln. so'mga ko'tarildi, bu esa sohada sezilarli o'zgarishlar bo'lganini ko'rsatadi. 2022-yilda hajm 15,3 trln. so'mga yetib, o'sish davom etdi, ammo 2023-yilda o'sish sekinlashib, hajm 15,7 trln. so'mni tashkil etdi. Bu sohada ba'zi cheklovlar yoki resurslar bilan bog'liq muammolar yuzaga kelganini ko'rsatishi mumkin. Umuman olganda, 2016-2023 yillar davomida "O'zkiyosanoat" AJ korxonalari ishlab chiqarish hajmining barqaror o'sish tendensiyasini namoyon etdi, ammo o'sish sur'ati har yili o'zgarib turdi.

Kimyo sanoati O'zbekiston iqtisodiyotining muhim tarmog'i bo'lib, u mamlakatning sanoat salohiyatini oshirishda, qishloq xo'jaligi va boshqa sohalarni mahsulotlar bilan ta'minlashda hamda eksport salohiyatini rivojlantirishda muhim o'rin tutadi. Ushbu sohada faoliyat yurituvchi korxonalarning moliyaviy barqarorligi va samaradorligini tahlil qilish, ularning

rivojlanish tendensiyalarini aniqlash va moliyaviy risklarni baholash uchun muhimdir.

“O‘zkimyosanoat” AJ O‘zbekiston iqtisodiyotida, xususan, kimyo sanoatida muhim rol o‘ynaydi. 2016-2023 yillar davomida ishlab chiqarish hajmi umumiy o‘shish tendentsiyasini ko‘rsatdi, ammo o‘shish sur‘ati yillar davomida o‘zgarib turdi. Mineral o‘g‘itlar ishlab chiqarish hajmi unchalik o‘zgarmagan bo‘lsa-da, boshqa kimyo mahsulotlarining ishlab chiqarish hajmi sezilarli darajada oshdi. Eksport hajmi 2021-yildan boshlab keskin o‘sdı, import hajmi esa o‘zgaruvchan tendentsiyani namoyon etdi. Moliyaviy ko‘rsatkichlar 2016-yilda zarar bilan boshlangan bo‘lsa-da, keyingi yillarda sezilarli darajada yaxshilandi, lekin 2023-yilda ba‘zi ko‘rsatkichlar pasaydi. Umumiy o‘shish tendentsiyasi “O‘zkimyosanoat” AJning sohada o‘z mavqeini mustahkamlab borayotganidan dalolat beradi. O‘shish sur‘atining o‘zgaruvchanligi esa sohadagi barqarorlikni ta‘minlash uchun doimiy monitoring va moslashuvchan strategiyalar zarurligini ko‘rsatadi. Boshqa kimyo mahsulotlariga e‘tiborning kuchayishi korxonaning diversifikatsiya qilish va yangi bozorlarga kirish strategiyasini aks ettiradi. Bu korxonaning barqarorligini oshirishga yordam beradi.

Eksport hajmining o‘shishi korxonaning raqobatbardoshligini oshirganini va xalqaro bozorlarda o‘z o‘rnini topa olganini ko‘rsatadi. Import hajmining o‘zgaruvchanligi esa xomashyo ta‘minoti va tashqi bozorlardagi vaziyatga bog‘liqlikni aks ettiradi.

2018-2022 yillardagi moliyaviy ko‘rsatkichlarning yaxshilanishi korxonaning samaradorligi oshganini va resurslardan oqilona foydalanganini ko‘rsatadi. 2023-yildagi ba‘zi ko‘rsatkichlarning pasayishi esa tashqi omillar (xomashyo narxlari, bozor kon‘yunkturasi) ta‘sirini va ichki muammolarni bartaraf etish zarurligini ko‘rsatadi:

- Ishlab chiqarish samaradorligini oshirish, xarajatlarni kamaytirish va yangi texnologiyalarni joriy etish orqali o‘shish sur‘atini barqarorlashtirish.
- Diversifikatsiya strategiyasini davom ettirish va yangi bozorlarga kirish imkoniyatlarini izlash.
- Eksport hajmini yanada oshirish uchun xalqaro bozorlarda marketing faoliyatini kuchaytirish.
- Moliyaviy risklarni boshqarish va resurslardan oqilona foydalanish orqali moliyaviy barqarorlikni ta‘minlash.

Ushbu xulosa va sharh “O‘zkimyosanoat” AJ faoliyatini baholash va kelgusidagi strategiyalarni ishlab chiqish uchun asos bo‘lishi mumkin.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO‘YHATI

1. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2020 yil 22 iyundagi “Inson huquqlari bo‘yicha O‘zbekiston Respublikasining Milliy strategiyasini tasdiqlash to‘g‘risida PF-6012-son Farmoni. www.lex.uz

2. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 11.09.2023-yildagi “O‘zbekiston —2030” Strategiyasi to‘g‘risida”gi PF-158-sonli Farmoni. www.lex.uz

3. Li Q., Song J., Wang E., Hu H., Zhang J., Wang Y., 2014, *Economic growth and pollutant emissions in China: a spatial econometric analysis*. *Stochastic environmental research and risk assessment*, 28(2), 429-442, DOI: 10.1007/s00477-013-0762-6.

4. Yuldasheva N.T. *Toshkent viloyatida sanoatning rivojlanishiga kichik biznesning ta'sirini statistik baholash*. “O'zbekiston statistika axborotnomasi” ilmiy elektron jurnali 2023/3-son. www.statmirror.uz

HUDUDIY IQTISODIY RIVOJLANISHDA IJTIMOY SALOHİYATNING BOSHQARUV ROLI

Zoirov G'olibjon Toshtemir o'g'li
Qarshi DU tayanch doktoranti

O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2022-yil 28-yanvardagi “2022-2026 yillarga mo'ljallangan Yangi O'zbekistonning taraqqiyot strategiyasi to'g'risida”gi PF-60-sonli farmonida viloyat, tuman va shaharlarni kompleks va mutanosib ijtimoiy iqtisodiy rivojlantirish, ularning mavjud ijtimoiy-iqtisodiy salohiyatidan samarali va optimal foydalanish masalalari iqtisodiyotni rivojlantirish va liberallashtirishning ustuvor yo'nalishlari sifatida belgilab qo'yilgan. Shuningdek, to'rtinchi ustuvor yo'nalishida ijtimoiy sohani, ayniqsa ta'lim va sog'likni saqlash sohalarini rivojlantirishning ustuvor yo'nalishlari batafsil belgilab berilgan[1].

Bozor iqtisodiyoti sharoitida hududning rivojlanish istiqbollari, asosan, uning ijtimoiy salohiyatiga bog'liq. Ushbu salohiyat tarkibida inson kapitali muhim o'rin tutadi. Tadqiqotlar ko'rsatadiki, ko'plab zamonaviy mualliflar bu tushunchalarni bir-biridan ajratmay, ularni tenglashtirib ishlatadilar. Natijada, tadqiqotchilar masalani chuqur tahlil qilishda qiyinchiliklarga duch keladilar.

Hududiy ijtimoiy salohiyat hamda uning tarkibiy elementlari — inson salohiyati, inson kapitali va ijtimoiy infratuzilma tushunchalari ilmiy doiralarda keng muhokama qilinib, turli olimlar tomonidan tadqiq qilingan. Xorijiy tadqiqotchilardan Teodor Shuls, V.Felkner, P.Rozenstein-Rodan, J.Tinbergen, X.Arendt; MDH mamlakatlari olimlaridan S.V.Kuznetsov, M.A.Nugaev, D.G.Rodionov, O.V.Zaborovskaya, A.A.Butorina, T.V.Zaytseva shuningdek, mamlakatimiz olimlaridan T.M.Axmedov, T.I.Mardanaqulov, X.X.Egamberdiyev va boshqa tadqiqotchilar ushbu yo'nalishda muhim ilmiy izlanishlar olib borganlar.

Har qanday ilmiy yondashuvdan qat'iy nazar, inson kapitali va ijtimoiy salohiyatni yagona konseptual maydonda farqlash va ularning umumiy hamda xususiy jihatlarini belgilash muhimdir. Ijtimoiy salohiyat murakkab va ko'p qavatli tizim sifatida tahlil qilinadi, uning hududiy jihatlarini esa alohida e'tiborga loyiqdir. Hududning ijtimoiy salohiyati tizimli struktura bo'lib, jamiyatning hayotiy faoliyatini rivojlantirishga yo'naltirilgan turli sohalarining asosiy omillari orqali shakllanadi.

“Ijtimoiy salohiyat” tushunchasini ifodalashda bir qator olimlarning yondashuvlarini keltirib o’tish mumkin:

Jumladan, Ijtimoiy salohiyat - o’zaro bog’liq elementlar majmui - ijtimoiy tizimning dolzarb holati, undagi mavjud resurslar va ulardan ijtimoiy rivojlanish maqsadlarida foydalanishning istiqbolli yo’nalishlari[2].

Ijtimoiy salohiyat - mazkur jamiyat a’zolarining ijtimoiy faolligini va ularning hayotiy faoliyatining turli sohalarida - mehnat, ijtimoiy-siyosiy, ma’naviy sohalarida ijobiy ahamiyatga ega natijalarga erishish imkoniyatlarini belgilaydigan obyektiv va subyektiv, moddiy va nomoddiy omillarning o’ziga xos tizimi[3].

Ijtimoiy salohiyat tushunchasining turli ta’riflaridagi farqlarni inobatga olgan holda, uning tarkibiy elementlarini ikki asosiy komponent — shaxsiy va ma’muriy-boshqaruv (administrativ) jihatlar nuqtayi nazaridan batafsil tahlil qilamiz.

Shaxsiy komponent inson salohiyati va kapitali xususiyatlari bilan ifodalanib, quyidagi subpotensiallar uning tarkibiy qismlari hisoblanadi: kasbiy-mehnat salohiyati - kadrlar malakasi va uni oshirish imkoniyati; innovatsion salohiyat - xodimlarning o’z oldiga qo’yilgan vazifalarni hal etishga ijodiy yondashuvi, ularning ratsionalizatorlik va yangiliklarni hayotga tatbiq etish qobiliyati; ta’lim salohiyati - xodimlarning ta’lim darajasi va uni oshirish imkoniyatlari; ma’naviy-axloqiy salohiyat - xodimlarga xos bo’lgan intellektuallik, axloqiy me’yorlar, ahloq; salomatlik salohiyati - ishchilarning psixofizik xususiyatlari.

Mintaqaning ijtimoiy salohiyatini yaratish va rivojlantirish shart-sharoitlarini ifodalovchi ma’muriy-boshqaruv komponenti tarkibiga quyidagilar kiradi: hududda ijtimoiy infratuzilmani yaratish va uni takomillashtirish; aholini ish bilan ta’minlash qobiliyati; aholini ishsizlikdan himoya qilish va bandligini ta’minlash; bo’sh vaqtni o’tkazish, madaniyat, sport tashkilotlari mintaqaviy xizmatlaridan foydalanish imkoniyati; xavfsiz mehnat sharoitlari va raqobatbardoshlikni yaratish va qo’llab-quvvatlash qobiliyati; hudud darajasida aholining ijtimoiy himoyasini ta’minlash; hududda sog’liqni saqlash sohasining rivojlanish darajasi; hududda ta’lim sohasining rivojlanish darajasi[4].

Inson salohiyati ijtimoiy salohiyatning shaxsiy komponenti sifatida insonning individual xususiyatlari, jamiyat segmentlari va umuman butun ijtimoiy tuzilmaning turli jihatlarini o’zida mujassam etgan murakkab tushuncha hisoblanadi. Bu tushuncha madaniy, innovatsion, intellektual, biologik, ma’naviy hamda psixofiziologik xususiyatlar, qobiliyatlar va fazilatlarni o’z ichiga oladi. U insonning ma’lum muhitda, muayyan vaqt oralig’ida shakllangan salohiyati bo’lib, uning o’z bilim va ko’nikmalarini amaliyotda qo’llash hamda o’zgarish jarayonlariga integratsiyalashish qobiliyatini ifodalaydi[5].

Ijtimoiy salohiyatning boshqaruv (administrativ) komponenti nuqtayi nazaridan, eng avvalo, ijtimoiy salohiyatning holati va uni rivojlantirish

sharoitlariga ta'sir qiluvchi omillarga e'tibor qaratish lozim. Ushbu omillar hududiy ijtimoiy infratuzilmaning tarkibiy qismlari sifatida belgilanadi.

Infratuzilmaning tarkibiy qismlarini batafsil o'rganish va uning ta'rifini kengaytirish bo'yicha ilmiy ishlanmalar XX asrning ikkinchi yarmida A.Xirshman, R.Yoximsen, J.Gelbreyt, A.Yangson, Kushner va K.Balkus tomonidan olib borildi[6].

Mahalliy ilmiy manbalarda infratuzilma tarkibiy qismlariga oid turli tasnif variantlari keltiriladi. Mualliflar ijtimoiy, bozor, institutsional va iqtisodiy kabi infratuzilmaning turli jihatlarini ta'kidlab, jamiyatning hayotiy ehtiyojlarini qondirish sharoitlarini yaratishga xizmat qiluvchi omillarni qayd etadilar. Mazkur komponentlardan biriga urg'u berish terminologik ta'rifning o'ziga xosligini belgilaydi. Ammo bu yondashuvlarning har biri, asosan, inson, ishchi, korxona yoki boshqa obyektlar faoliyatini ta'minlash tizimini ifodalaydi[7].

Mintaqaning ijtimoiy salohiyatini boshqarishda, fikrimizcha, uning mohiyatini inobatga olgan holda, inson salohiyati indikatorlariga ta'sir qiluvchi mintaqaviy resurslarni hisobga olgan holda, shaxslar, ijtimoiy guruhlar, turli mulkchilik shaklidagi tarmoq subyektlari va mahalliy hokimiyat organlarining o'zaro ta'siri jarayoniga asoslanish zarur.

Bizningcha, Hududlarning ijtimoiy salohiyatini boshqarish modelini shakllantirishda quyidagi asosiy jihatlariga e'tibor qaratish muhim deb hisoblanadi:

Hududning ehtiyojlarini o'rganish va tahlil qilish: Har bir hududning o'ziga xos ijtimoiy, madaniy va iqtisodiy imkoniyatlarini aniqlash va ularga mos strategiyalar ishlab chiqish.

Ta'lim tizimini rivojlantirish va malaka oshirish: Hududda ta'lim tizimini rivojlantirish va aholi uchun malaka oshirish dasturlarini ishlab chiqish va amalga oshirish.

Sohada Hamkorlik tizimini rivojlantirish: Davlat-xususiy sherikchilikni takomillashtirish, shuningdek, davlat sektori, nodavlat tashkilotlar va jamoatchilik bilan samarali ijtimoiy hamkorlikni yo'lga qo'yish.

Aholining hududiy ijtimoiy faoliyatdagi ishtirokini oshirish: Jamoatchilik fikrini hisobga olgan holda, aholini boshqaruv jarayonlariga faol jalb qilish va inson salohiyatini takror ishlab chiqarishga yo'naltirish.

Hududiy ijtimoiy infratuzilmani takomillashtirish: Sog'liqni saqlash, ta'lim, transport va kommunikatsiya kabi ijtimoiy infratuzilma obyektlarini yanada takomillashtirish.

Bizning fikrimizcha, mazkur jihatlar hududning ijtimoiy salohiyatini samarali boshqarish va rivojlantirishga asos bo'ladi.

MANBA VA ADABIYOTLAR

1. *O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2022 -yil 28 -yanvardagi "2022 – 2026 yillarga mo'ljallangan yangi O'zbekistonning taraqqiyot strategiyasi to'g'risida"gi PF-60-sonli farmoni* <https://lex.uz/docs/5841063>.

2. Буторина А.А. Социальный потенциал региона: понятие и структура / А.А.Буторина // Вестник социально-политических наук - Ярославль: Изд-во: Ярославский государственный университет им. П.Г.Демидова, 2016.

3. Нугаев М.А. Теоретико-методологические основы исследования качества социального потенциала региона // Современные проблемы науки и образования. - 2009. - № 1. - Режим доступа: <http://science-education.ru/ru/article/view?id=928> (дата обращения: 07.12.2019)

4. Баранова И.В. Интеграция человеческого потенциала в структуру социального потенциала региона / Баранова И.В. // Современные аспекты экономики и управления: сборник научных статей аспирантов, соискателей и докторантов - 2018. - С. 215.

5. Баранова И.В. Проблемы управления социальным потенциалом // Журнал правовых и экономических исследований. - 2014. - №2 1. - С. 165-170

6. Joanna M. Moczydlowska, 2015. "Empowerment - A New Look At Activaiting Human Potential In An Organization. Measures Of Empowerment," GUT FME Conference Publications, in: Katarzyna Stankiewicz (ed.), Contemporary Issues and Challenges in Human Resource Management, chapter 7, pages 78-86, Faculty of Management and Economics, Gdansk University of Technology.

7. Марданакулов Т.И., Егамбердиев Х.Х. Развитие рыночной инфраструктуры региона в условиях модернизации экономики // Экономика и предпринимательство. - 2016. - № 4-1 (69). - С. 1042-1045. Маяковский И.В. Инфраструктура традиционного сектора экономики северного региона России // Экономика и предпринимательство. - 2016. - № 1 (54). - С. 381-386. Смирнова О.А. Социальная инфраструктура региона: сущность, проблемы развития // «Современные наукоемкие технологии. Региональное приложение» - 2014. - № 2 (38).

O'ZBEKISTONNING TASHQI IQTISODIY ALOQALARINI MUSTAHKAMLASH

Xayitova Feruza Baxrom qizi

*Toshkent davlat iqtisodiyot universiteti
huzuridagi "O'zbekiston iqtisodiyotini
rivojlantirishning ilmiy asoslari va muammolari"
Ilmiy – tadqiqot markazi tayanch doktoranti*

Fozilova Shaxlo Nodirovna

Toshkent davlat iqtisodiyot universiteti

Globalizatsiya jarayonlari jadallashib borayotgan bugungi davrda mamlakatlar iqtisodiy taraqqiyotida tashqi iqtisodiy aloqalarning o'zni beqiyos ahamiyat kasb etmoqda. O'zbekiston Respublikasi uchun tashqi iqtisodiy aloqalarni kengaytirish va mustahkamlash nafaqat milliy iqtisodiyotning barqaror rivojlanishini ta'minlash, balki mamlakatning xalqaro maydondagi mavqeiini kuchaytirishga ham xizmat qiladi. Mustaqillikdan so'ng O'zbekiston bosqichma-bosqich jahon iqtisodiy makoniga integratsiyalashib bormoqda. Shu nuqtai nazardan tashqi savdo aloqalari, investitsion hamkorlik, transport-logistika tizimlari va mintaqaviy integratsiya masalalari ustuvor yo'nalishlardan biri hisoblanadi.

Xalqaro iqtisodiy aloqalarni rivojlantirish bo'yicha J. Stiglits, M. Krugman, D. Rodrik singari iqtisodchilar asarlarida savdo liberalizatsiyasi, investitsion muhitni yaxshilash va mintaqaviy integratsiya jarayonlari chuqur tahlil qilingan. O'zbekiston iqtisodiyotini modernizatsiya qilish, tashqi iqtisodiy faoliyatni rivojlantirish borasida Q. Abdurahmonov, Sh. Xudoyberdiyev va M. Axmedov kabi mahalliy olimlar tadqiqotlarida muhim nazariy-amaliy jihatlar o'z ifodasini topgan.

Bugungi kunga kelib, yurtimizning tashqi iqtisodiy faoliyatidagi asosiy strategiyalaridan biri import o'rnini bosuvchi ishlab chiqarishni tashkil qilish bilan birga eksportga yo'naltirilgan mahsulot ishlab chiqarishni yanada rivojlantirish va xalqaro bozorlardagi raqobatbardoshligini kuchaytirishdan iborat. "2022 — 2026-yillarga mo'ljallangan yangi O'zbekistonning taraqqiyot strategiyasi to'g'risida"gi prezident farmonining maqsadlaridan biri respublika hududlari va xorijiy mamlakatlar biznes vakillari o'rtasida tashqi iqtisodiy aloqalarni o'rnatish, jumladan Janubiy Osiyo, Yaqin, O'rta Sharq va Afrika davlatlari bilan iqtisodiy, madaniy-gumanitar hamkorlikning huquqiy asoslarini takomillashtirish (Saudiya Arabistoni, BAA, Quvayt, Qatar, Pokiston, Hindiston, Eron) hamda MDH hududidagi va Amerika mintaqasidagi kuchli iqtisodga erishgan davlatlar bilan iqtisodiy, madaniy-gumanitar hamkorlikning huquqiy asoslarini takomillashtirish[1] bo'yicha alohida ustuvor vazifalar belgilab berilgan.

So'nggi yillarda O'zbekiston tashqi savdo aylanmasi sezilarli darajada kengaydi. Xususan, 2017-yildan boshlab olib borilgan iqtisodiy liberallashtirish natijasida eksport geografiyasi diversifikatsiya qilinib, Osiyo, Yevropa va Yaqin Sharq mamlakatlari bilan hamkorlik mustahkamlanmoqda. Respublikada bu borada amalga oshirilayotgan eksportni rag'batlantirish, importni optimallashtirish va umuman olganda tashqi savdo muvozanatini ta'minlash maqsadida amalga oshirilayotgan chora - tadbirlar natijasida, 2024- yil yanvar-dekabr oylarida davlatimizning tashqi savdo aylanmasi 65,9 mlrd AQSH dollariga yetdi va 2023- yilning yanvar-dekabr oylariga nisbatan 2,4 mlrd AQSH dollariga yoki 3,8 % ga ko'paydi. 2020 yilga nisbatan esa respublika tashqi savdo aylanmasi 36,3 mlrd. AQSh dollardan 65,9 mlrd. AQSh dollariga oshganini ko'rishimiz mumkin.

1-jadval.

Yil	Eksport	Import	Tashqi savdo aylanmasi
2020	15 107,2	21 205,0	36 256,1
2021	1 662,8	25 507,7	42 170,5
2022	19 732,6	30 767,8	50 008,4
2023	24 426,2	38 141,1	63 528,6
2024	26 948,2	38 985,8	65 934,0

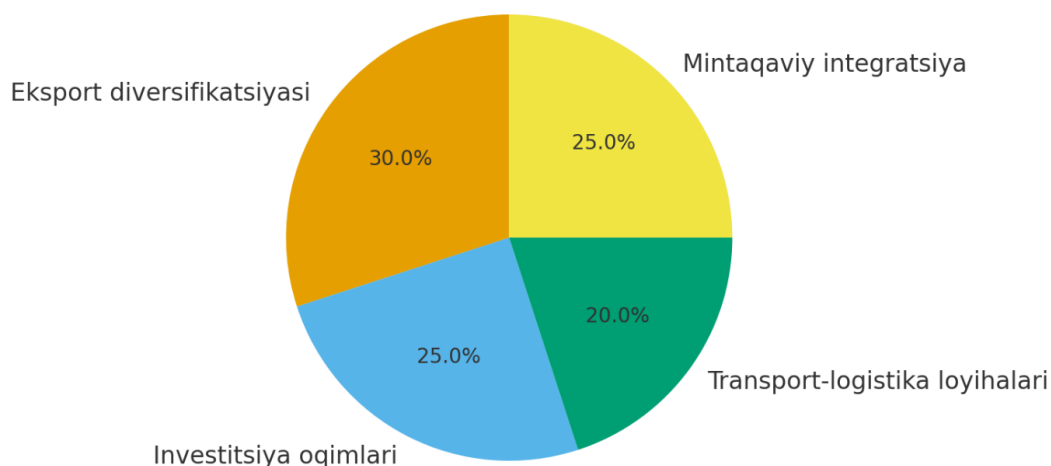
1-jadval. O'zbekiston tashqi savdo aylanmasi (2020–2024 yillar, mlrd. AQSh dollari)[2]

Quyida berilgan jadvaldan ko‘rinib turibdiki, tashqi savdo hajmlari yildan-yilga oshib bormoqda, bu esa eksport salohiyatining kengayishi va import hajmining barqaror o‘lishini aks ettiradi.

O‘zbekiston xalqaro investitsiya oqimlarini jalb etishda faol siyosat yuritmoqda. Xususan, yirik infratuzilma loyihalarida Jahon banki, Osiyo taraqqiyot banki, Islom taraqqiyot banki kabi xalqaro moliya institutlari bilan hamkorlik kuchaymoqda. To‘g‘ridan-to‘g‘ri xorijiy investitsiyalar (TXI) ko‘plab yangi sanoat korxonalarini tashkil etish, eksportni kengaytirish va zamonaviy texnologiyalarni olib kirishga xizmat qilmoqda.

Shuningdek, tashqi iqtisodiy aloqalarni kengaytirishda transport infratuzilmasi muhim o‘rin tutadi. O‘zbekistonning Markaziy Osiyo mintaqasidagi geostrategik joylashuvi xalqaro transport koridorlari rivojlanishini taqozo etmoqda. "Xitoy – Qirg‘iziston – O‘zbekiston" temiryo‘l loyihasi, Transafg‘on transport yo‘lagi, "Yevropa – Kavkaz – Osiyo" (TRACECA) loyihalarini mamlakatning jahon bozorlariga chiqish imkoniyatlarini kengaytiradi. O‘zbekistonning Yevroosiyo iqtisodiy ittifoqi, SHHT va boshqa mintaqaviy tashkilotlar bilan hamkorligi iqtisodiy integratsiya jarayonlarini jadallashtirmoqda. Mintaqa davlatlari bilan erkin savdo rejimlari, bojxona tartibotlarini soddalashtirish tashqi iqtisodiy faoliyatni rivojlantirish uchun yangi imkoniyatlar yaratmoqda.

O‘zbekiston tashqi iqtisodiy aloqalarining ustuvor yo‘nalishlari

1-rasm. O‘zbekiston tashqi iqtisodiy aloqalarining ustuvor yo‘nalishlari
[3]

O‘zbekiston tashqi iqtisodiy aloqalarini mustahkamlash orqali iqtisodiy o‘lish sur‘atlarini barqarorlashtirish, milliy ishlab chiqarish raqobatbardoshligini oshirish hamda xalqaro maydondagi mavqegini mustahkamlash imkoniyatiga ega. Mamlakatimizda kelgusida muhim strategiyalar asosida, eksportni yuqori

qo'shilgan qiymatga ega mahsulotlar hisobiga kengaytirish; xorijiy investitsiyalar uchun qulay muhit yaratish; transport-logistika infratuzilmasini rivojlantirish; mintaqaviy va global iqtisodiy integratsiya jarayonlarida faol ishtirok etish kabi yo'nalishlarni rivojlantirish muhim hisoblanadi. Shu bilan birga, tashqi iqtisodiy aloqalarni yanada rivojlantirishda institutsional salohiyatni mustahkamlash, davlat boshqaruvi samaradorligini oshirish hamda tashqi savdo siyosatida shaffoflikni ta'minlash dolzarb vazifalar qatoriga kiradi. Xorijiy mamlakatlar bilan hamkorlikni chuqurlashtirish, xalqaro tashkilotlar bilan faol hamkorlik qilish orqali zamonaviy bilim va texnologiyalarni milliy iqtisodiyotga joriy etish imkoniyati kengayadi. Shu jarayonda inson kapitalini rivojlantirish, tadbirkorlik faoliyatini qo'llab-quvvatlash va innovatsion muhitni shakllantirish barqaror iqtisodiy o'sishning muhim shartlaridan biri sifatida namoyon bo'lmoqda. Kelgusida O'zbekiston tashqi iqtisodiy strategiyasining muvaffaqiyati, bir tomondan, milliy manfaatlarni xalqaro majburiyatlar bilan muvofiqlashtira olish, ikkinchi tomondan esa, global iqtisodiy tendensiyalarga tezkor moslasha olish qobiliyatiga bog'liq bo'ladi. Innovatsiyaga asoslangan rivojlanish yo'lini tanlash orqali mamlakat nafaqat iqtisodiy barqarorlikni ta'minlaydi, balki ijtimoiy farovonlik va milliy taraqqiyotning yangi bosqichiga ham qadam qo'yadi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2022-yil 28-yanvardagi “2022-2026-yillarga mo'ljallangan Yangi O'zbekistonning taraqqiyot strategiyasi to'g'risida”gi PF-60-son <https://lex.uz/uz/docs/-5841063>
2. O'zbekiston Respublikasi Milliy Statistika qo'mitasi <https://stat.uz/uz/default/press-relizlar/50245-2024-yil>
3. elektron ma'lumotlar asosida muallif tomonidan tuzildi.

“MILLIY IQTISODIYOTNI ISLOH QILISH VA BARQAROR
RIVOJLANTIRISH ISTIQBOLLARI”
mavzusida respublika ilmiy-amaliy konferensiyasi

MATERIALLAR TO‘PLAMI

Mas’ul muharrir:
i.f.d., prof. S.K. Xudoyqulov

Kompyuterda sahifalovchi:
S.M. Kamilova

Bosishga ruxsat etildi 24.10.2024-y. Qog’oz bichimi 60x80 1/16.
Shartli bosma tabog’i 40,3 b.t. Adadi 100 nusxa.

Tahririyat manzili:
100003, Toshkent sh., Chilonzor tumani, Islom Karimov ko’chasi 49-uy
Telefonlar (99871) 239-28-26, 239-28-98